Agop J. Hacikyan
Jean-Yves Soucy

Güneş o yaz hiç doğmadı

Tehcirin Romanı

pencere yayınları

Çeviren: Zekiye Hasançebi

Güneş o yaz hiç doğmadı

Agop J. Hacikyan
Jean-Yves Soucy

Pencere 205

Agop J. Hacikyan — Jean Yves Soucy

Güneş O Yaz Hiç Doğmadı

Tehcirin Romanı

Bu kitabın Yayın hakları
Pencere Yayınlarına aittir
Jenseits der Morgenröte
© Agop J. Hacikyan - Jean Yves Soucy
Almanca 1995 baskısından çevrilmiştir.
Birinci Baskı: Nisan 2006
Kapak: Hüseyin Yoldaş
Kapak ve İç Baskı: Doyuran Matbaası
Güzel Sanatlar Sok. No: 5 Cağaloğlu/İstanbul
Tel: 0212 527 59 47
Yayın Yönetmeni: Muzaffer Erdoğdu

ISBN 975-8460-90-0

PENCERE YAYINLARI: 205

Osmanağa Mah. Pavlonya Sok. Nuhoğlu İşhanı No. 10/6
Kadıköy / STANBUL
TEL: (0216) 14 64 41

Agop J. Hacikyan - Jean Yves Soucy

Güneş O Yaz Hiç Doğmadı

Tehcirin Romanı

Çeviren: Zekiye Hasançebi

Ölümsüz Ermenistan'a adanmıştır

Bu roman tarihi gerçeklere yaslanıyor. Bununla birlikte roman kişileri ve yaşamları büyük ölçüde bağımsız olarak kurgulanmıştır.

Romanda geçen şehir ve köy isimleri bu yüzyılın başında Ermenistan, Fransa ve Almanya'da kullanılan adlardan oluşmaktadır.

Romanda adı geçen kişilerinin listesi:

Altan: Rıza Bey'in oğlu

Aram: Arusyak'a yardım eden buluğa ermemiş öksüz oğlan

Araksi Sürmeliyan: Armen'in karısı ve Tomas'ın vaftiz annesi (teyze)

Armen Surmeliyan: Araksi'nin kocası ve Tomas'ın vaftiz babası (amca)

Arusyak: Vartan'ın Ürgüp yollarında hayatını kurtaran genç kadın. Türkçe ismi Halide'dir.

Arpine Mesropyan: Vartan'ın teyzesi ve Mesrop'un karısı

Ayla: Rıza Bey'in evinde hizmetçi kız, Ermenice adı Vartuhi

Azniv Hanım: Maro'nun annesi

Barkev Mesropyan: Vartan'ın kuzeni, amcası Mesrop ve Teyzesi Arpini'nin en büyük oğlu.

Bedri: Rıza Bey'in emir subayı ve yaveri

Emine: Rıza Bey'in yaşlı sütninesi (sütannesi)

Gani Bey: İstanbul'da Türk hükümetinin en nüfuzlu adamlarından biri

Halit Paşa: Osmanlı ordusunun generali ve Vartan'ın arkadaşı

İbrahim Alizade: Osmanlı ordusunda Albay ve Vartan'ın arkadaşı

Hakkı Çelebi: (Kemençe Hakkı) Sema grubunda müzisyen ve Vartan'ın yakın arkadaşı

Kenan: Rıza Bey'in oğlu

Kerim: Köy öğretmeni; Arusyak'ın yakın arkadaşı

Leyla: Rıza Bey'in üçüncü karısı

Lucie Mesropyan: Vartan'ın kuzeni

Makbule: Rıza Bey'in ikinci karısı

Maro Balyan: Göbek adı Artinyan, Azniv Hanım'ın kızı, Vartan'ın karısı ve Tomas'ın annesi

Mustafa Rahmi: Sivas polis şefi

Nubar Balyan: Vartan'ın kardeşi

Nurhan: Rıza Bey'in oğlu

Rıza Bey: Antep valisi

Safiye: Rıza Bey'in ilk karısı

Şahane: Rıza Bey'in kızı

Şakir İsmail: Teğmen-Vartan'ın takma adı

Şirag Tevonyan: Ermeni devrimci

Tomas: Maro ve Vartan'ın oğlu

Udi Yaşar: Sema grubundaki müzisyen olarak turnedeki Vartan'ın adı

Vartan Balyan: Maro'nun kocası ve Tomas'ın babası

GİRİŞ

30 Haziran 1915 günü güneş doğmadan iki saat önce Alman topçusunun ateşi başlamıştı. Mermiler Paris'ten yaklaşık yüz elli kilometre uzakta, Neuville-Saint yakınlarındaki Fransız savunma hattının tepesine yağıyordu. Son derece rahatsız koşullara rağmen avcı hendeğinde birkaç saat huzur bulmayı başarmış olan askerler uykudan koparılmışlardı. Bu savaş hazırlığı, General Foch'un yönettiği iki aylık çarpışmalardan sonra birkaç kilometre geriletilmiş olan Almanların yeni bir karşı saldırısını haber veriyordu. On binlerce ölü sadece birkaç zavallı için krater tarafından örtülüyordu ve toprak kanı kana kana içiyordu.

Bir gezinti söz konusu olduğunda onlar savaşa silahlarında çiçekler ve dudaklarında bir şarkıyla gidiyorlardı. Hendeklerin çamurunda bir kış geçirdikten sonra uyuşukluğun heyecanını yitirmişlerdi. Onlar asla hiç görülmemişi, her şeyden daha çok insanlık dışı olan savaşı yaşamışlardı. Bu güçlü, cesur adamlar gökten yağan ateş ve demire karşı ne yapabilirlerdi? Ya ciğerlerini yakan gaza karşı. Renkli üniformaların büyük birlik hareketlerinin, süvari saldırılarının zamanı geçmişti. Onlar yerde tanınmamak için çamur ve tozla örtülmüş toprağın içine gömülmüşlerdi. Toprakla örtünüyor ve dört ayak üzerinde sürünüyorlardı.

Buradan hareketle onlar tüm dünyanın ateşler içinde olduğu duygusunu taşıyorlardı. Belki bu gerçekten de böyleydi. Hemen tüm Avrupa devletleri ve onlarla birlikte sömürgeleri de çatışma halindeydiler. Bir tarafta İtilaf Devletleri -Fransa, İngiltere ve Rusya- Belçika, Japonya, İtalya ve Sırbistan onların yanındaydı. Diğer tarafta merkezi Avrupa devletleri -Almanya, Avusturya, Macaristan, Osmanlı İmparatorluğu ve Bulgaristan. O zamana kadar taraf-

sız olan güçlerin er ya da geç her iki taraftan birini seçmek zorunda kalacakları hissediliyordu.

Neuville-Saint-Vaast'tan üç bin kilometre uzakta, Akdeniz'in doğu ucunda bu saatlerde Osmanlı İmparatorluğu üzerinde güneş yeni doğuyordu. Çanakkale Boğazı'nda İngiliz ve Fransız savaş gemileri Gelibolu Yarımadası'ndaki Türk ordusunun karargâhlarını bombalıyordu. Gemiler düşmanın sahra toplarının menzili dışındaydı ama buna rağmen düşmanın mermileri bir köprübaşının bulunduğu sahilde patlıyor, yeni yönetimin ülkeye getirdiği gemilerin çevresinden su sütunları yükseliyordu.

İngiliz generali Hamilton'un kumandasındaki yüz binden fazla asker savaş alanındaydı. Sömürge askerleri de, yani Avustralyalılar, Kanadalılar, Kuzey Afrikalılar Fransız ve İngilizlerin yanındaydılar. Sürekli yeni birlikler geliyordu. Nisan ayındaki kara harekâtının başlangıcından beri sefer kolordusu dağlarda mevzilenmişti, Osmanlı birliklerinin devlet arazilerini şiddetle savundukları ve İmparatorluğun başkenti İstanbul yolunu müttefiklere kapattıkları için dar bir alanda kalmak zorundaydı. Fransız ve İngiliz donanması bu şehri fethetmek için şubatta kuşatılan Çanakkale Boğazı'na hakim güçleriyle hücum etmeyi denedi. Mayınlar ve Alman topçusunun himaye ettiği büyük kalibreli toplar gemilere ağır zararlar verdi.

Bir ayağıyla Avrupa bir diğeriyle Asya'da olan İstanbul Boğazı'nın her iki yanındaki tepelerin üzerinde camilerin kubbe ve mermer minareleri gururla yükseliyordu. Savaşa rağmen ilk Hıristiyan İmparatoru 1. Konstantin'in şerefine Kostantinopolis adını alan eski Bizans canlılıkla çınlıyordu. Ne yüzyıllar ne de fetihçiler geçmişin azametini koruyan şehri kökten değiştirmişti. Bir Roma hipodromu arazisindeki At Meydanı öylece duruyordu ve bu yapının geleneğini sürdürüyordu. Kutsal bilgeliğin eski Hıristiyan kilisesi Osmanlıların İstanbul'u 1453'de fethinden sonra dört köşesine bir minare ilave edilmek suretiyle Ayasofya Camii'ne dönüştürülmüştü.

Bugün de Sultan 5. Mehmet hâlâ büyük bir imparatorluğu yönetiyordu. İmparatorluk bir asırdan beri gözle görünür şekilde parçalanıyordu. Balkanlarda Yunanistan, Romanya, Arnavutluk, Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ bağımsızlık istiyorlardı; Afrika'da Cezayir, Libya, Tunus ve Mısır, Avrupalı güçlerin himayesi altına girmişti. Sultan'a sadece Doğu Trakya, Anadolu, Mezopotamya, Filis-

tin ve Arabistan kalmıştı. O bundan öte sadece miras bir itibarı yönetiyordu; "tüm inananların hakimi" ünvanını koruma iddiasında olmasına rağmen, onu Anadolu dışında giderek daha az Müslüman böyle kabul ediyordu. Nihayet 1909'da 2. Abdülhamit Jön Türkler partisini 5. Mehmet'in yerine oturmak için kapattığından beri sultanın mutlak hakimiyetiyle geçmişti. Prensipte ülke parlamenter sistemle yönetiliyordu, ama kelimenin tam anlamıyla gücü üç adam kullanıyordu: Enver, Talat ve Cemal. Bu triumvira ülkeyi Ekim 1914'de Almanya safında savaşa sürüklemişti.

Şimdi imparatorluk her taraftan kuşatılmıştı. Çarpışmalar en çok Rusların sınırı geçtiği ve Van şehrini aldıkları Doğu Anadolu'da, Batı Ermenistan'da şiddetlenmişti. Gerçi buradaki düşman cephane kıtlığı çektiği için geri çekilmekteydi ama bunu sadece daha sonra yeniden ve daha güçlü bir saldırıya geçebilmek için yaptığından kuşku yoktu. Güneyde, Mezopotamya'da ise İngilizler Basra, Fırat ve Dicle deltasını işgal etmişlerdi. Batıda Osmanlı birlikleri güçlü İngiliz birlikleri tarafından savunulan Süveyş Kanalı'nı geri almayı boşuna denedikten sonra Sina Yarımadası'na geri çekilmişlerdi. Ve tabii ki orada, İstanbul'a 250 kilometre uzaklıkta hâlâ Gelibolu vardı. Akdeniz'i kontrol eden İngiliz ve Fransız donanmaları hesaba katılmamıştı.

Bütün bunlar Osmanlı yönetiminin iyimserliğini asla engellemiyordu. Çanakkale Boğazı için mücadele onlara en büyük umudu veriyordu: Tarihte ilk kez İngiliz donanması yenilmeliydi! Ve de Türkler tarafından! Osmanlı İmparatorluğu nihayet yüzyıllardan beri Fransa, İngiltere, Rusya ve İtalya'nın sağlamış olduğu üstünlükten kurtulmuştu. Anadolu'da her şeyden önce İstanbul'dan Bağdat'a demiryolu ağı inşaatına büyük miktarda yatırım yapmış Almanya'nın yardımıyla Enver Paşa hükümeti ülkenin kaderini kendi keyfine göre yönlendiriyordu.

1913'ten beri Amerika Birleşik Devletlerinin İstanbul'daki elçisi Henry Morgenthau sabahlığını çıkarmadan yazı masasına oturdu. O, sabah sessizliğini seviyordu ve şimdi her gün Osmanlı İmparatorluğu karşısında Fransız, İngiliz, Rus ve Belçika çıkarlarını da temsil ettiği için daha çok ve daha iddialı olan resmi görevlerine tüm gücüyle yönelmeden önce bu anın tadını çıkarıyordu. O bu yarım saati birkaç satır yazmak için kullanıyordu. Aktüel olaylar, özel düşünceler, izlenimler ve notlar. Bu hem ruhunu heyecanlandırıyor-

du, hem de yazmaya niyetlendiği otobiyografi için materyal toplamasına yardımcı oluyordu.

Açılmış şakakları ve keçi sakalı sayesinde daha fazla göze çarpan uzun yüzü, düzgün uzun burnuyla ve biraz büyük kulaklarıyla uyumlu bir bütünlük oluşturuyordu. Kadınlar bu adamı kırlaşmış saçlarıyla yakışıklı buluyorlardı. Yaylı gözlüğü ve bıyığı, gözlerinden akan iyilik katı görünüşünü yumuşatıyordu. Bu gergin ve düz yüzde yüksek, geniş alına oturan ve çatık kaşlar arasındaki iki çizgi iyice belirginleşmişti. Amerikalı büyükelçi endişeleniyordu.

Osmanlı İmparatorluğu'nun azınlıklarının, özellikle Ermenilerin kaderi onu büyük ölçüde rahatsız ediyordu. Tahminen iki milyon insan Kafkasya'ya kadar uzanan Rus sınırı tarafında eski Ermenistan'ın bir bölümünde, Anadolu'nun altı Doğu vilayetinde yaşıyordu. Buradan hareketle Ermeniler, içlerinde başkentin de bulunduğu diğer şehirlerde güçlü azınlıklar oluşturmaktaydılar. Hükümet tüm bu insanları Anadolu'nun güneyine Suriye çölüne sürmeyi planlıyordu, gerekçeyle şuydu: Ermeniler zaten Hıristiyan oldukları için Rus birliklerine yardım edebilirlerdi.

Henry Morgenthau İmparatorluğun sultanlarının bambaşka bir amaç güttüklerini giderek daha açık biçimde görüyordu: Gayrimüslim halklar Anadolu'dan sürülecekti. 24 Nisan'da başkentte iki yüzden fazla Ermeni aydın ve ileri gelenlerinin tutuklanması bunun canlı kanıtıydı. Ülke içinde seyahat etmek hemen hemen imkansız olmasına ve haberleşmenin katı bir sansür altında bulunmasına rağmen Ermenilere soykırım uygulandığına dair haberler İstanbul'a kadar ulaşıyordu. Morgenthau'ya, Amerikalı elçilerle ilişki kurarken şifre kullanması yasaklanmıştı. Buna rağmen o, misyonerler tarafından getirilen mektupları alıyordu. Amerikalılar, Kanadalılar, hatta Almanlar kendi gözleriyle gördükleri zulmü rapor etmek için geliyorlardı.

Onların değerlendirmelerine göre, Osmanlı İmparatorluğu üzerinde baskı uygulayabilecek durumda olan, sadece Amerikaydı. İmparatorları, Alman misyonerleri üzüntüye boğacak kadar, bu sorunla ilgilenmiyordu. Elbette o müttefiklerini kırmak istemiyordu. Protesto notaları sayılmazsa, Henry Morgenthau da pek bir şey başaramıyordu, onu sadece İçişleri Bakanı Talat Paşa bilgilendirebilirdi. Lakin İmparatorluğun iç sorunları Birleşik Devletleri ilgilendirmi-

yordu. Uluslararası diplomasi oyununun kurallarına göre Talat Paşa haklıydı.

Günler önce onu iki misyoner aramıştı ve Konya'daki korkunç olaylar hakkında detayları iletmişlerdi. Onların raporlarını dinledikten hemen sonra Talat'ın makamına gitmişti. Ziyareti Bakan'ın en kötü zamanına rastlamıştı. Talat aylardan beri, İngilizler tarafından Malta'da tutuklanan iki arkadaşı Eyüp Sabri ve Sinan'ın serbest bırakılması için çaba gösteriyordu. Bu meseledeki çaresizlik onu öfkelendiriyor ve hayatını zehrediyordu. Sürekli bu konuyu konuşuyor ve Morgenthau'dan İngilizlerle ilişkiye geçmesini rica ediyordu.

Tutukluları serbest bıraktırma teşebbüsü boşa çıkmıştı ve Talat köpürmüştü. Amerikan Büyükelçisi'nin karşısında sakin ve nazik görünmek için büyük bir çaba içindeydi. Talat'ın kamçılayıcı kısa cümleleri ve buldog suratı onunla dertleşmek için uygun bir zaman olmadığını gösteriyordu. Bu nedenle Henry Morgenthau ona, haksızlığa uğramış olan Kanadalı misyoner Mc Naughton'dan sözetti. "Bu adam bir İngiliz ajanıdır" diye yanıt verdi Talat, "ve bizim bu konuda kanıtımız var" dedi. Henry Morgenthau "O kanıtı bana gösteriniz" diye üsteledi. Bakan tabii ki bunu yapacak değildi. Küfür dolu bir konuşmayla İngilizlere çullandı. Eline düşen herhangi bir İngiliz yurttaşını, arkadaşlarını serbest bıraktırmak için rehin olarak kullanacağı gayet açıktı. Sohbetin böyle başlamış olması, Ermenilerin kaderi üzerine bir tartışma başlatmak için hiç de uygun düşmüyordu. Büyükelçi konuyu açar açmaz Talat zıvanadan çıktı.

"Ermenilere güvenilmez! Ayrıca onlara ne yapacağımız Amerika'yı ilgilendirmez."

Morgenthau, Ermeni dostu olarak bilindiğini ve onlara zarar verecek bir felakete çok kızacağını söyledi. Paşa başını salladı ve bu konu üzerinde daha fazla konuşmayı reddetti. Bakan bir iyi niyet gösterisi olarak Kanadalı misyonerin serbest bırakılmasını kabul etti. Büyükelçi, ısrar etse de o anda Ermenilerle ilgili bir sonuca ulaşmasının mümkün olmadığını anladı. Allahtan Talat'ın halet-i ruhiyesi tıpkı bir çocuğunki gibi çabuk değişiyordu. Bir gün asla yumuşamayan bir zalimdi, ertesi gün barışçı, sözde iyi kalpliydi. O halde, zalimliğini konuşma konusu yapmak için onun sevgi dolu anlarından birini kollamak gerekecekti. Henry Morgenthau kalemi elinden bıraktı ve gözlerini doğuya bakan pencereye çevirdi. Bu taraf-

ta, bin iki yüz kilometreden daha uzakta Rus cephesi bulunuyordu. Vadilerin yeşil vahalar oluşturduğu çıplak dağlar ve kurumuş stepleriyle bu bölgede Ermeniler kendi kaderlerine terkedilmişti.

Sabah güneşinin ışıklarını hafiften saldığı zamanki Haliç'e çok benzeyen bir vadi içindeki Sivas Anadolu'nun başkentini korkutuyordu. Olgun tahıl tarlaları yaylaya altın sarısı bir pırıltı veriyordu. Şehrin kuzeyi ve güneyindeki toprak renkli dağlar ufukla bütünleşmiş görünüyordu, o kadar ki şehir geri kalan dünyadan ayrılmış, çukur bir vadinin merkezinde duruyormuş etkisi uyandırıyordu. Gerçekte ise bunun tam aksine, İstanbul İran arasında eski bir rota, bir koridor söz konusuydu. Akdeniz ve Karadeniz arasında duran Anadolu yaylası öteden beri Doğu Batı arasında bir köprü, fatihlerin, tüccarların ve göçebe aşiretlerin yol güzergahıydı. Bundan başka Sivas Orta Asyadan ipek ve baharat getiren kervanlar için önemli bir aktarım merkeziydi.

İsa'dan önce 7. yüzyıldan beri bu bölgede yerleşen Ermeni halkı Hititlerin ve Perslerin fethini yaşamıştı. Daha sonra Büyük İskender'in orduları, Sezar'ın lejyonları, Bizanslılar, Araplar ve Moğol çeteleri bu ülkeden gelip geçtiler. Eski Türk Selçukluları Asya steplerinden geldiler ve Kudüs yolundaki Haçlılar ülkeyi katettiler. Nihayet 15. yüzyılda Osmanlılar, Afrika ve Avrupa'ya yayacakları İmparatorluklarına dayanak noktası olacak olan bölgeyi fethettiler.

Savaş ve katliamlara rağmen Ermeniler ayakta kaldılar ve gelişmeyi başardılar. Girişimci ve keşifçi oldukları için komşu halklar arasında arabulucu olarak yarar sağladılar. İki bin beş yüz yıllık tarihleri boyunca, toplamı bin yılı aşkın koruduklari beş ayrı devlet kurdular. Diğer zamanlarda ülkeye zor kullanarak girenler tarafından boyunduruk altına alındılar. Milattan önceki birinci yüzyılda Karadeniz'den Hazar Denizi'ne, Kafkaslardan Akdeniz sahillerine kadar olan bölgeye Büyük Tigran hükmetti. Ayrıca Haçlı seferleriyle müttefik olan son Ermeni devleti Kilikya bölgesinde 1375'e kadar varlığını korudu. Daha sonraları Türkler, Ruslar ve Persler, efsaneye göre Nuh'un gemisinin battığı söylenen Ağrı Dağı'nın yükseldiği eski Ermenistanı kendi aralarında paylaştılar.

Ermeniler el sanatları geleneğine dayandıkları, kendi dil, din ve alfabelerine sahip oldukları için tüm asimilasyon girişimlerine karşı koyabildiler. Müslüman bir dünyanın ortasında onlara Apostol

Bartholomeus ve Judas tarafından getirilen Hıristiyan inançlarında dirençle ısrar ettiler. Onlar kral III. Tridates'in 301 yılında Hıristiyanlığı devlet dini olarak getirmesinden, böylelikle ilk Hıristiyan devletini kurmuş olmaktan dolayı gurur duydular. Ermeniler topu topu 19. yüzyıldan itibaren Anadolu'da çalışan misyonerleri tarafından Katolikliğe ve Protestanlığa döndürüldüler. Fakat çoğunluğu, kendileri için ulusal bir kimlik meydana getiren ve geçmişleriyle bağ oluşturan Apostolik Kilisesine sadık kaldı.

Doğu Anadolu'nun tüm diğer vilayetlerinde olduğu gibi Sivas'ta da Ermeniler ve Müslümanlar dört yüz yıldan beri iyi kötü birlikte yaşadılar. Şehrin topoğrafyası, karşılıklı bir saygının kesin bir güvensizliğe asla dönüşmediğine tanıklık eder. Ermeni mahallesi sayısız kilisesi, manastırları ve okullarıyla, basamak basamak çıkarak dağın yamacına yaslanıyordu. Bahçeleri duvarlarla çevrili zengin hükümet merkezleriyle yukarı şehir, mütevazı, düz damlı beyaz badanalı evlerin bir yığıntısı üzerinde yükseliyordu. Bunların arasında dar caddeler, yüzyıllarca sağlam kalmış sokaklar bir labirent gibi kıvrılıyordu.

Ayrıca aşağıda belediye binası, pazar yeri ve birkaç resmi bina bir sınır oluşturuyordu. Bunların öbür tarafında Müslüman halk, Türkler, Çerkezler ve Kürtlerin oturduğu Kaval semti bulunuyordu. Orada Gök Medrese'nin, eski Kur'an okulunun mavi fayansları ışık saçıyordu ve bir düzine minare teras damlarını örtüyordu. Evler ve mağazalar orada neşeli bir anarşi içinde birbirine karışıyordu...

1

Vartan Balyan bütün gece gözünü yummamıştı. Saat beşe doğru kalktı, karısı Maro'yu uyandırmamak için dikkatli davrandı. Donunu giydi ve çalışma odasında gizlendi.

Resmi tellallar Ermeniler için sürgün emrini Sivas'ta günler önce ilan etmişlerdi. Şehrin kıyısında bir askeri ambulansı yöneten Vartan duymamış, o gün öğleden sonra geç vakit evine dönerken dörtyol ağzındaki duvar ilanlarından okumuştu. Tarih verilmemişti, Ermeniler sadece yolculuk için hazırlanmalı ve beklemeliydiler. Gidecekleri güne kadar ticaret yapmaları, mal ve mülklerini satmaları da yasaklanmıştı. Vartan, Osmanlı ordusunda görev yaptığı için -albay rütbesinde yedek sağlık subayı idi- o ve ailesi, yetkililerin "tehcir" olarak adlandırdıkları bu önleme maruz kalmamışlardı. Fakat bu durum onun endişe duymaması için yeterli değildi. Halkının tarihinde tedirgin olmasına neden olacak, yeteri kadar ders vardı.

Olabilecek en kötü şeyin olacağına dair değişik belirtiler onu korkutuyordu. Bir kere, Osmanlı ordusundaki Ermeni askerlerin yol yapımında ve silah taşımacılığında kullanıldıkları için silahlarına el konulmuştu. Bundan başka bütün Hıristiyanlar silahlarını hükümete teslim etmek zorundaydılar. Hatta av tüfeklerini bile! Bu arada Rus cephesi birkaç yüz kilometre uzakta! İstanbul'daki hükümet üyelerini gayet iyi tanıyordu. Ve tam da bu, onun uykusunu kaçırıyordu.

Duvarlarında haritalar, kitap rafları ve ilaçların saklandığı bir dolap bulunan oda sisli bir yarı karanlıktaydı. İçinde toz ve polenlerin dansettiği ince bir güneş ışını, kakma süslü yazı masasını aydınlatıyordu. Vartan perdeleri açtı ve gözlerini kırpıştırdı. Bahçe duvarındaki sarmaşık güllerin kokusuna hafif bir gübre kokusu ka-

rışıyordu. Sivas'taki her evde bir iki inek veya en azından bir keçinin, bazen da bir eşeğin bulunduğu ahır vardı. Ayrıca en zenginler at da bakıyordu. Böylece bu seksen bir ruhlu şehir üzerinde daima bir köylü kokusu bulunurdu, hatta Balyan'ın evinin bulunduğu yukarı şehirde bile.

Üveyiklerin öttüğü kestanenin yaprakları arasından bir esinti giriyordu. Vartan temiz rüzgârın tadına varmak için duvara yaslandı. Gece nemli ve kokuluydu. Huzursuzluğu yüzünden daha da güçlenen bir hoşnutsuzluk içindeydi. Karların erimesiyle kısa bir dönem bollaştıktan sonra şimdi Anadolu'da susuzluk yayılıyordu. Periyodik birkaç şiddetli ve kısa fırtınayı saymazsak sonbahardan önce artık yağmur yağmazdı. Güneş otları kavuruyor, toprağı kurutuyor, insanların ve hayvanların yaşamını zora sokuyordu.

Vartan otuz sekiz yaşında ama olduğundan genç gösteriyordu. Birini gördüğünde gözlerini yumma alışkanlığından kaynaklanan göz kapaklarındaki buruşukluğu saymazsak eğer, enerjik çenesi üzerindeki dikey çukuruyla aydınlık yüzünde kırışma yoktu. Şakaklarında birkaç beyaz saç da vardı ama bunu sadece karısı biliyordu, çünkü taranırken bunları saklıyordu. Her zaman traşlı ve özenle kesilmiş bıyığı ile Vartan bakımlı bir görünüme sahipti. Bir doksan boyu Anadolu erkek ortalamasının oldukça üzerindeydi. Atletik vücut yapısı gören insanı heyecanlandırırdı. Çoğunlukla Avrupai tarzda giyinirdi, davranışları ona bir parça soyluluk da katıyordu. Bu ülkede saygı kendine güvenle elde edilebilirdi ve bu Vartan'da eksik değildi.

Yukarıda minarelerden, ilahi buyruğu umuma ilan eden müezzinlerin yüksek sesleri yankıyla daha da güçlenerek birbirine karışıyor, günün ilk ibadetine çağrı harmonik bir şarkıya dönüşüyordu. Bu izleyen sessizlik uzun sürmüyordu, çünkü arkasına bir Ermeni kilisesinin çanından gelen ilahi ekleniyordu. Sivas kesinlikle, Müslümanların ve Hıristiyanların, hâlâ aynı anda aynı Tanrıya dua etmek için diz çöktükleri en son Anadolu köşelerinden biriydi. Başka yerlerde çanlar susmuştu, ya da sadece ayinlerde, ölüler için çalmaktaydı. Civar komşularda panjurlar gıcırdıyordu. Bu gece Sivas ve çevresinde çok az sayıda Ermeni uyuyabilmişti. İçlerinden yaşlı olanları Sultan II. Abdülhamit'in emriyle uygulanmış olan 1894 yılındaki Hıristiyan katliamını hatırlıyorlardı. Tahmini üç yüz bin ölüden söz ediliyordu, ki bu imparatora "Kızıl Sultan" ünvanını ka-

zandırmıştı. Vartan o zamanlar on yedi yaşındaydı. Balyan ailesine rastgelmemişti ama onların yaşadığı savaş atmosferini Vartan derinden hissetmişti, o kadar ki bu olaylar onun hayatını değiştirdi. Dış görünümü -ve bazen da karakteri- bir boğaya benzeyen babası Tomas, Müslüman komşuları tarafından saygı duyulan adil ve hoşgörülü bir adamdı. Ve çok dikkatliydi. Afyonkarahisar'da karışıklık olabileceğine dair bir işaret yokken bile o, ailenin Afyon'daki tarlalarını adeta bir kaleye çevirmişti. Tahminen altmış tarım işçisini çalıştırıyordu. Bunlar aileleriyle birlikte bir çadırda oturan, bir parça toprağı kendilerine bıraktığı Kürtlerdi. Bu seçkin atlı ve vahşi savaşçı adamlar kendisini "Ağa," bey diye adlandırdıkları Tomas Balyan için hayatlarını feda etmişlerdi. Katliamın sürdüğü iki yıl boyunca işçiler, tüfekleriyle ağalarını, ailesini ve mallarını savunmaya hazır biçimde tetikte yaşadılar.

Vartan her daim mutlu gözüken bu sıradan ve şen insanları seviyordu. Kadınları, Türk kadınlarının aksine, peçesiz geziyorlar, yabancılarla rahatça konuşuyorlardı. Ağabeyi Nubar'la birlikte sürekli Kürtlerin kamplarının çevresinde dolaşıyorlardı. Çocukluklarını tarım işçilerinin çocuklarıyla oynayarak ve haşhaş tarlalarında onlarla birlikte çalışarak geçirmişlerdi. Haşhaş hasat ve dikimi büyüklere yasaklanmıştı ama hasat zamanı gelince paketlemeyi herkes birlikte yapmak zorundaydı. Bu iş özen ve sabır gerektiriyordu. Çiçek yaprakları döküldükçe küçük bir erik büyüklüğündeki henüz olgunlaşmamış meyve kapsülleri hafifçe çiziliyorlardı. Beyaz bir süt küçük kesiklerden akıyor ve koyu kahverengiye dönüşerek pıhtılaşıyordu. Ertesi sabah kapsüllerini özel bir kaşıkla sıyırarak topladıkları, afyonun ta kendisiydi. Bu sırada ortalığa taze biçilmiş çayır kokusu yayılıyordu. Bir kilo afyon elde edebilmek için binlerce çiçek gerekiyordu ve Balyanlar bunu, hastaneler için morfin yapılmak üzere Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'ne tonlarca ihraç ediyorlardı.

Katliamlara kadar Vartan geleceği hiç düşünmeden, zengin evinin tek oğlunun vurdum duymazlığı ile yaşıyordu. Edebiyat, müzik, kızlar ve atlarla coşuyordu. Mükemmel bir müzisyen olan annesi onun sanatsal eğilimleriyle ilgileniyor, babası erkeksi işlerle uğraşmasını tercih ediyor, ona işçileri yönetmeyi, silahla baş etmeyi ve ata binmeyi öğretiyordu. Vartan on altı yaşına bastığında gelişkin bir adam boyundaydı ve tüm çevrenin en iyisi olan seçkin bir bini-

ciydi. Oyunun sertliğine ve yaralanma ihtimaline rağmen babası onu akşamları Kürtlerin işten sonra düzenledikleri mızrak yarışmalarına sokuyordu. Babası onun hizmetçi kızlarla yaptığı kaçamaklara da göz yumardı.

1894 olayları genç Vartan için bir şoktu. Şaşaa ve zenginlik hiçbir güvenliği garanti edemiyordu. Adil ve hoşgörülü olmak haksız davranışlardan korumuyordu. İnsanların kaderine daha yüksek bir makam hükmediyordu ve bu Allah değil, politikaydı.

Vartan bütün Ermenilerin kendileri gibi, böyle korkusuz ve rahat bir hayat sürmediğini, bunun tam tersi olduğunu biliyordu. Onlar adaletli olmayan kanunlarla Osmanlı İmparatorluğu'nda ikinci sınıf vatandaşlığa düşürülmüşlerdi. Özel vergilerle sıkıntıya sokulmuşlar ve onlara devlet memurluğuna ve orduya giriş yasaklanmıştı. Eski bir kural, bir Müslümanın kılıcının keskinliğini bir Ermeni'nin boynunda deneme hakkı bulunduğunu söylüyordu. Bu da Sultanlığın gayrimüslim tebaasına pek hoş bakmadığını gösteriyordu. Kanunların işler göründüğü büyük şehirleri saymazsak Ermeniler her yerde yerel memurların ve despotların kaprisleri ve iktidarı kötüye kullanmalarına maruzdu. Mallarını yağmalıyorlardı, adalet Ermenilere uygulanmıyordu, hâlâ köle statüsüne sahiptiler.

Vartan yeni bir heyecan keşfetti. Kendi tipik karakterine uygun, yoğun bir çabayla ilgilendiği politika. Daha on dokuz yaşında Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihi ve politikası ve aynı zamanda dış ilişkileri, her şeyden önce Avrupalı güçlerle olan ilişkileri konusunda önemli bir uzmandı. Sorun yoktu: Hukuk tahsil eder, halkının avukatlığını yapardı. Sultanın eskimiş İmparatorluğunda değişiklikler yaratırdı! Tomas Balyan'ın ise oğlu için başka planları vardı: O farmakolog olmalıydı. Böylesi, aile işletmesinin çıkarınaydı. Baba afyonu ham halde satmak yerine morfine çevirip satmanın hayalini kuruyordu. Böylelikle büyük kazançlar elde edilebilir, hatta diğer tarlaların ürünleri de işlenebilirdi.

Şiddetli geçen uzun tartışmalardan sonra Vartan babasının isteğine boyun eğmek zorunda kaldı. Ermeni Lisesine yazıldı, daha sonra öncelikle Ermeni, Rum ve Yahudi azınlıkların okuduğu Amerikan Koleji'nin bulunduğu başkent İstanbul'a gitti. Mesleği matbaacılık olan amcası Mesrop Mesropyan'ın yanında kaldı. Onun büyük oğlu Barkev, Balyanların afyon satış ofisini yönettiği New York'ta yaşıyordu. Küçük oğlu Diran Vartan'la aynı yaştaydı ve her

ikisi neredeyse ikiz gibiydiler. Son yıllardaki gelişmeler nedeniyle Diran da politikaya ilgi duymaktaydı. Ancak şu farkla ki, Ermenilere sık sık vaadedilen yönetim reformu olarak anayasa değişiklikleri yapılmasını savunan Vartan'ın aksine o silahlı mücadeleden yanaydı. Bu görüş ayrılığı onları aynı devrimci Ermeni gruplarına angaje olmaktan ve Jön Türk hareketinin idealistlerine yaklaşmaktan alıkoymuyordu. Diran'ın etkisi altında Vartan el ilanları ve politik yazılarına kendini hasrettiği için şiir yazmayı ihmal ediyordu.

Vartan henüz üniversitede okurken babası tifüse yakalanmıştı. Annesi Takohi, doktoru onu ölüme götürecek olan o derin acının adını koyamadan, kocasından sadece üç ay daha fazla hayatta kalabilmişti. Oğullarına olan derin sevginin ağırlığı altında öldüğü açıktı. Vartan için artık, afyonu morfine çevirmek için Afyonkarahisar'a dönme sorunu da ortadan kalkmıştı. Ağabeyi Nubar aile işletmesini tek başına sürdürmeye istekliydi. O da Vartan gibi, morfin işine isteksizdi. Onun da, babasının itiraz ettiği bir hayali vardı; arazilerindeki bir kaynaktan çıkan doğal asitli maden suyunu şişelere doldurmak ve tüm Anadolu'da satmak. Vartan öğrenimini tamamladı ve İstanbul'da Ermeni Hastanesi'nde eczacı olarak, kendisine yeteri kadar yazma ve politik toplantılara katılma zamanı sağlayacak bir iş buldu. Kısa bir zaman sonra Pera'nın ana caddesinde, kendi eczanesini açtı, ama buna rağmen yazmaktan vazgeçmedi.

Dışarıda yayınlanan ilk makaleleri ona daha yirmili yaşlarının başında iken yazıştığı Anatole France'den bir mektup getirmişti. Fransız yazarın "Ermeni Sorunu" üzerine makalesi için gönderdiği son yazısı da İngiliz ve Amerikan gazeteleri ile birlikte, onun çalışma masasının üzerinde tozlanmak zorundaydı. Bu makaleyi Vartan, düşmanla işbirliği yapmaksızın yazmış olamazdı. Aylardır o yazar ve gazeteci olarak işini o kadar aza indirmişti ki, Ermeniler hakkında hüküm ferman olunan bu zamanda kendini yararsız biri gibi hissediyordu.

Uzakta bir eşek anırıyordu. Şehrin her yerinden horoz sesleri geliyordu. Araba tekerlekleri caddenin çakılları üzerinde gıcırdıyordu. Sivas yavaş yavaş yeni bir güne uyanıyordu. Mutfaktan tencere takırtısı ve fısıltılar duyuluyordu. Merdiven basamakları inliyor, döşeme tahtaları gıcırdıyordu. Hizmetçi kızlardan biri bir testiye doldurduğu sıcak suyu evin beyinin odasının kapısı önüne bırakıyordu.

Vartan pencerenin solundaki kitap rafına yöneldi ve İstanbul'da yayınlanması yasaklandığı için Cenova'da bastırılan üç cildi sırtından işaret parmağıyla hafiçe okşadı. Tamamı Fransızca'ya ve İngilizce'ye çevrilmişti. Osmanlı İmparatorluğu'nda Hıristiyanların Kaderi ve Ermeni Sorunu: Elli Yıllık Haksızlık.

Son kitapta, bir imparatorluk, birçok ulus, Osmanli İmparatorluğu'nun çözülmesinden ve otonom devletlerin modern bir federasyonuna dönüştürülmesinden daha fazla veya daha az bir şey talep etmiyordu. Bir Filistin, bir Suriye, bir Arabistan, bir Türkiye, bir Kürdistan ve tabii bir Ermenistan. Bu kitap politik çevrelerde geniş bir yankı uyandırmıştı. Hatta Amerika Birleşik Devletleri ve Rusya'da bile. Bu yüzden Vartan, Sultanın polisi tarafından tehlikeli devrimciler listesine alınmıştı. İttihat ve Terakki üyeliğinden ve politik makalesi yüzünden bir yıl yeraltında yaşamak zorundaydı, bu dönem boyunca arkadaşlarının yanında kaldı ve sürekli olarak adres değiştirdi. O zamanlar otuz yaşındaydı ve henüz yeni evliydi. Maro onun kaderini, hiç yakınmadan paylaşmıştı. O kocasının faaliyetlerini destekledi ve sosyal reformların gerekliliğine olan inancını paylaştı.

Ve nihayet 1908 yılında Jön Türk devrimi despot sultan II. Abdülhamit'in iktidarını elinden aldı ve Vartan yeniden legaliteye çıkabildi. Küçük Asya'da ezelden beri bundan daha mutlu bir an olmamıştı. İnsanlar İstanbul sokaklarında dansediyordu. Yahudiler, Türkler, Rumlar, Ermeniler ve Levantenler kucaklaşıyorlardı. Boğaz kenti İstanbul'da yeni bir çağ başlıyordu. Eşitlik, kardeşlik, hoşgörü. Sultana karşı yükselen İttihat hareketinin üyesi olarak Vartan'dan, yeni hükümetle birlikte çalışması rica edilmişti. Ve o, o zamana kadar askerlik mesleğinden men edilmiş birçok Ermeni gibi, görevini yeni hükümete tescil ettirmek için yedek orduya yazılıyordu. Bugün onun için ordu mensubu olmak ne kadar önemliydi!

1908 Temmuz'uydu. Ülkeyi iki karşıt kampa bölen kavgalar yeni başlamıştı. Bir tarafta modernistler, Avrupa yanlıları ve aşırı liberal -ki onların fikir babası Vartan'dı-, diğer tarafta gerçek yabancı düşmanı yüzlerini şimdi gösteren muhafazakârlar. Sonuncular - Enver, Talat ve Cemal'in tahakkümü altında- Büyük Turan idealini savunan, ırkdaş saydıkları Türk halklarını da kapsamak için Orta Asya yaylalarına kadar İmparatorluğun dayanması ve tüm nüfusun Türkleştirilmesi taraftarıydılar.

İç mücadelelerden birkaç ay sonra aşırı ulusalcılar kontrolü ele geçirdiler ve Jön Türklerin hareketi, diktatörlük kurma heveslerini içinde barındıran bir cepheye dönüştü. Vartan etkisi henüz kırılmadan önce hükümetten ayrılmış ve başkenti sessizce terketmişti. 1909 Nisanında Kilikya'daki birkaç bin Ermeni'nin katledilmesi yeni politika hakkında bir ön fikir veriyordu...

Vartan meşe dolaplardan birinin en üst çekmecesinden bir grup fotoğrafını çıkarıp eline aldı: Onun ait olduğu hükümet! Yüzleri tam görebilmek için pencereye gitti. Birçok ilerici az veya çok kuşkulu şekilde ortadan kaybolmuş, çürükler hükümetten uzaklaştırılmıştı. Bu fotoğrafta kolunu Vartan'ın omuzuna atan Halit de uzaklaştırılanlardandı. Orduya geri dönüşünden sonra Halit bugün general rutbesine sahipti. O, eski adalet idealinden vazgeçmiş olabilir miydi?

Bugün hükümetin tepesinde bulunan Enver ve Talat'a baktıkça Vartan birdenbire öfkeye kapıldı ve onların yükselmesinde karşı çıkmayı boşuna denediği anı hatırladı. O her şeyden önce Talat'ın ikiyüzlülüğünü, gerçeği saptırma ve tersyüz etme yeteneğini hatırlıyordu.

O şimdi rejimin en güçlü adamıydı ve Ermeni sürgünü onun eseriydi. Vartan fotoğrafı küçük parçalara ayırdı ve kül tablasının içine fırlattı. Bakışlarını odanın içinde gezdirirken kendi kendine, yazışmalarını yoketmenin iyi olacağını söylüyordu; özellikle kuzeni Diran'la olanları, aynı zamanda yabancı gazetelerde yayınlanan makalelerinin fotokopilerini.

***

Vartan ılık suyla doldurulup kapının önüne bırakılmış olan testiyi koridordan aldı ve yatak odasına girdi. Maro hâlâ uyuyordu. Tamamen çıplaktı, üstündeki çarşaf prinç yataktan bütünüyle yere kaymıştı. Yanına döndü ve dizini karnına çekti, sırtı kapıya dönük yatıyordu. Koyu kahverengi gür saçları yastıktan sarkmış, ince uzun boynunu örtmüştü. Sabah ışığı omuzunun yuvarlak gölgesini ve dolgun kalçalarını ortaya çıkarmıştı. Bir başka gölge belini daha belirgin hale getirmişti. Kalçaları güçlü görünüyordu, uylukları hafif kubbeli, baldırı harika yuvarlaktı. Vartan iki hamilelikten sonra bile şişmanlamayan bu figürün mükemmelliğinden büyülenmişti.

Son hamileliği ancak birkaç ay sürmüş ve düşükle sonuçlanmıştı. İnce zayıf parmaklı eli yatak örtüsünün üzerinde duruyor ve dar, çapraz ayaklarını işaret ediyordu.

Sekiz yıl önce evlendiklerinde o henüz yirmi yaşındaydı. O zamandan beri göğün yedinci katında gibi yaşıyordu ve Vartan onun sevgi ve arzusunun zamanla daha da geliştiğini hissediyordu. Maro'ya beslediği duygu önceden sevdiği ve bağlandığı tüm kadınlardan kalan anıları unutturmuştu. Bir zampara olarak nitelendirilebilecek, sık sık aynı anda iki sevgilisi olmuş biri olarak, asla kendisinden hiç ummadığı bir sadakati yaşıyordu. Bu onun özel bir çabayla gösterdiği bir gelişme değildi. Yalın bir durumdu, artık başka kadınlara bakmıyordu, ya da başka kadınlar ona ilgi duymuşlarsa bunu farketmediğindendi.

Mavi çini testiyi tıraş konsolunun üstünde duran çanağına yerleştirdi ve Maro'nun üzerine eğildi. Saçlarını kaldırdı ve dudaklarını kadının sıcak ensesinde gezdirdi. Karısı hoş bir şekilde inledi ve uyanmadan sırtüstü döndü. Olağanüstü güzeldi ve tanıyan herkes Sivas'ın en güzel kadını olduğunu teslim ederdi. Solgun teni ve hatlarının düzgünlüğü yüzüne, iri mavi gözlerine ve dolgun dudaklarına belli bir anlam verirken, farkedilen bir incelik de kazandırıyordu. Vartan onu böyle, uykunun gevşek daveti içinde izlerken, yüzündeki çocuksu izleri, yedinci doğum gününden kalan bir fotoğrafta gördüğü masumiyeti ve saflığı yeniden keşfetti. Kadın ona çok kırılgan görünüyordu. Onu kendine çekti. Maro ansızın gözlerini açtı. Bakışlarında bir gülümsemeyle geçiştirilemeyecek bir korku vardı. Kocasına dudaklarını uzattı ve uzun uzun öpüştüler; sonra yüzünü kocasının kıllı göğsüne dayadı. Vartan onu dünyanın tüm tehlikelerinden korumak istercesine karısına sarıldı.

"Biz ne olacağız şimdi?" diye fısıldadı kadın.

Vartan cevap vermedi ve duymamış gibi davrandı ama kasları titriyordu. Bütün gece boyunca onu zaten bu soru rahatsız etmişti. Karısından nazikçe ayrıldı ve tıraş konsoluna gitti, usturasını aceleyle bir deri kayışta biledi.

"Biz ne yapacağız?" diye, bu kez korkudan titreyen açıkça duyulabilir bir sesle bir kere daha sordu Maro.

Vartan döndü ve yatıştırıcı bir cevap verdi: "Bu tedbir ordu mensupları ve aileleri için geçerli değil, ben bunu sana daha önce de söylemiştim."

"Peki... dostlarımız? Komşularımız? Sivas'taki diğer bütün Ermeniler?"

"Daha hiçbir şey olmadı Moro. Osmanlı İmparatorluğu'nda çöp sepetine atılan ilk ferman olmayacak bu, ümidimizi kaybetmeyelim."

Maro sakinleşebilirdi, fakat Vartan'ın sesinde değiştiremediği, güvenceyi savunmada arayan bir tını vardı. Ayrıca kadının kendisi de farklı davranmıyor, kendini sevenleri pasifleştirmek istemiyordu. Kocası gibi onun da sürekliliği olan bir politik bilgisi vardı. Komodinin çekmecesinden günlüğünü aldı yazmak için yastığına geri yaslandı. Ancak yazacak hiçbir açık düşünce yakalayamadı. Kafasında, hangisini yazacağını bilemediği yüzlerce düşünce dolaşıyordu. Kalemi elinden bıraktı ve yeniden sordu:

"Biz hiçbir şey yapamaz mıyız? Belki ordu genelkurmayına baskı yapabiliriz, Valiye..... Mümtaz Bey Ermenilere daima adil davranmıştı."

"Emir İstanbul'dan geliyor, bizzat İçişleri Bakanından."

Başını eğdi. Bu Talat ve kliği yüzünden başkenti terketmiş, Maro'nun doğuracağı günlerde taşraya kaçmak zorunda kalmışlardı. Üzerinden hemen hemen hiç araba geçmeyen Sivas yolu gözlerinin önünde canlanıyordu.

"Ben bu sürgünü sıradan bir olay olarak düşünemiyorum. Bu kadar çok insan niye tehcir edilmek istenir?"

Vartan'ın da bu yollar ve bu demiryolları ile bu tehcirin bu ülkede nasıl gerçekleştirileceğine dair bir fikri yoktu. Otuz bin Ermeni sadece Sivas şehrinde vardı! Tüm Anadolu'da iki milyon kadar Ermeni yaşıyordu. Onların ve eşyalarının naklini organize etmek? Hükümet bir kez olsun ordunun teçhizatını bile taşımayı başaramamıştı. Sürgünün kendisi gibi, tehcir fermanındaki şartları da onu rahatsız ediyordu. Bundan sadece, cinayetin her türüne açık bir kaos çıkabilirdi. Vartan bu düşüncelerini kendine sakladı.

"Bu akıllıca bir soru, Maro. Tehcirin bu koşullar altında gerçekleştirilmesi imkansız ve sanıyorum hükümet bunu hemen farkedecektir. Generaller politikacılara savaş için kullanılması gerektiğini hatırlatacaklardır."

Porsuk tüyünden fırçasıyla tıraş sabununu köpürttü ve çenesine, boynuna ve yanaklarına yaydı. Maro susarak onu izliyordu. Bakışları zaman zaman aynada kesişiyordu. Sol gözünün gözkapağı çev-

resi altındaki bir pigman lekesi Vartan'ın anlaşılması imkansız bakışını büsbütün bir bilmeceye dönüştürüyordu. Bilmece gibi ama sadece başkaları için. Çünkü binlerce küçük çizgi ile birlikte Maro kocasının ruh halini teşhis edebiliyordu. Kaslı ve zayıf vücuduyla, canlı, parlak bakışıyla, biraz öne çıkmış şakak kemikleri ve keskin çizgili çenesiyle Vartan hâlâ, elinde özenle tuttuğu usturayla da bütünleşen, belirgin şahince bir tablo sunuyordu. Maro titriyordu. Kollarına alıp sarsın ve iç karartıcı korkusundan kurtarsın, bunu ne kadar isterdi.

"Biz 1909'da ülkeyi terketmeliydik."

Bunu ne kızarak, ne de hayıflanarak aksine sıradan bir tesbit yapar gibi nötr bir tonda söylüyordu.

Vartan aynadan ona baktı, jilet hâlâ yanağındaydı ve dedi ki: "Avrupa'da şimdi savaşta yaşıyor olacaktık."

Maro Vartan'a, kuzeni Barkev'in Balyan ailesinin çıkarlarını temsil ettiği New York'tan söz etmedi. İstanbul'dan nereye kaçmak gerektiği konusu, evliliklerinin tek kavgası olmuştu. Afyonkarahisar gözden çok ırak olmadığı için elendi. Başkentte doğan ve Anadolu vilayetleri ile hiçbir duygusal bağı bulunmayan Maro İmparatorluktan severek göç edebilirdi. En iyisi büyük bir şehir olabilirdi. Dikkate değer bir Ermeni kolonisinin bulunduğu Paris veya Marsilya'ya, Cenova veya Londra'ya, nereye olursa olsun farketmezdi! Yeter ki orada keyfi (despotik) hareket ediliyor olmasındı. Batılı eğitimine rağmen Vartan ise Anadolu'ya, halkının anavatanına, bu büyük medeniyetler beşiğine derin bir bağlılık hissediyordu. O bu ülkenin insanlarını, manzarasını ve hatta çocukluğundan beri topladığı taşları seviyordu. Anadolu'da politik açıdan bir kez daha aktif olmak gerektiğine inanıyordu. Bağımsız bir Ermenistan fikrinden henüz vazgeçmemişti.

Maro sinirli bir şekilde tırnaklarını kemiriyordu.

"Kardeşin Nubar acaba ne yapacak? İstanbul'daki akrabalarımız? Biz onlardan iki aydır haber alamadık."

Mayıs başında Arpine Teyze'den, Diran'ın 24 Nisan baskınından kaçıp kurtulduğunu haber veren bir mektup almışlardı. Yüzlerce Ermeni aydın, yazar, makam ve rütbe sahibi tutuklanmış ülkenin iç bölümlerine sürülmüştü. Aileleri onların işkence gördüklerini ve asıldıklarını bilmiyordu.

Vartan cevap verdi: "Sanıyorum, hepsi başkentte bulunan ya-

bancı diplomat ve gazeteci olduklarından dolayı akrabalarımızın korkacağı her hangi bir şey yok. Nubar'ın başına gelenler ise, onun, babamızın neredeyse hastalık derecesindeki hassasiyetini genetik miras olarak devralmasıdır. Eğer şimdi İstanbul'da, Mesropyanların yanında ise bu beni şaşırtmaz."

Maro'nun düşüncesinden, memleketinden resimler geçiyordu. Mesrop Amca ve Arpine Teyze'nin evi, Pera'nın ana caddesi, Haliç, Galata köprüsü.

"Oraya geri dönemez miyiz?"

"Bunun şu anda mümkün olmadığını biliyorsun. Ben Sivas'ta askeri kütüğe kaydoldum."

"Senin hâlâ birkaç yüksek rütbeli arkadaşın var. Halit general değil mi? Vartan, ben korkuyorum!"

Vartan yüzünü kuruluyordu. Birdenbire durdu. Belirsizlikte kaybolan bakışlarında Maro onun bir düşünce ile meşgul olduğunu yakaladı. Birçok kere kafasını salladı ve kendi kendine şöyle dedi: "Olabilir ki..."

Kapı çalındı ve onu böldü. Kim olduğunu tahmin etmek zor değildi.

Vartan oğlunun duyabileceği kadar yüksek sesle sordu; "Ne var?"

"İçeri girebilir miyim?" diye ince bir ses karşılık verdi.

"Hayır, Tomas. Annen ve ben giyiniyoruz."

"Öyle mi! O halde Hour-Grag'ı kaşağılayabilir miyim baba?"

"Hayır, buna izin vermiyorum. O çok asabi. Eğer onu eyerlersem bana yardım edebilirsin."

"İyi" dedi çocuk hayal kırıklığı içinde. "O zaman ben Zeynep'le su getireyim."

Ayak parmaklarının ucuyla süzülerek gelen Tomas oradan takırdayan ökçelerle uzaklaştı. Vartan üniformasını giydi.

"Ne söylemek istiyordun?" diye sordu en küçük bir umut kırıntısına bile sarılmaya hazır haldeki Maro.

"Henüz kesin bir şey yok, bu konu üzerine düşünmek zorundayım. Sana bunu bu akşam anlatırım."

Israr etmenin anlamı yoktu. Vartan daima, eğer bir şey kesinse veya fikirleri somut şekiller alırsa, ancak konuşurdu.

Maro içini çekti. "Kaptan Armen ve Araksi'yi Tomas'ın doğum günü partisine davet ettim. Fakat şimdi..."

Sustular, birbirlerine baktılar. Her ikisi de bu 30 Haziran'da altı yaşında olacak olan oğullarını düşünüyorlardı. Maro'nun yüzü daha çok kararmıştı. Vartan kendini gülümsemeye zorlayarak karısını öptü.

"Bir şey söylemene gerek yok, her şey planlandığı gibi olacak."

"Evet" dedi Maro "böylece güzel bir anı olur. Kimbilir tekrar biz ne zaman..."

Vartan onun yanağından makas aldı.

"Güven sevgilim."

Maro başını eğdi, sakinleşmemişti.

Arduazla kaplı fuaye bir tarafta büyük ve küçük salona, diğer tarafta yemek odası, mutfak ve ev çalışanlarının odalarına açılıyordu. Vartan eski ateşli silah koleksiyonunu burada saklıyordu. Şarjörleri boştu. Çakmak takımı, tablası, filintaları ve eski askeri tüfekleri, hükümet Hıristiyanların silahlarını toplattığında işgüzar memurlar tarafından alınmıştı. Tomas sallanan trabzanlara tutunmuş büyük merdivenin dibinde duruyordu. Dizine kadar inen kısa pantolonuyla, beyaz bir gömlek ve bağcıklı çizmeyle o ona tüm oyunlarında eşlik eden siyah İspanyol Sassun'la babasını bekliyordu.

Oğlan iri yapılı ve güçlüydü, özelliklerini Vartan'dan almıştı. Kısa kesilmiş saçları ve iri gözlerinin hakim olduğu ince yüzü, şayet alnını kırıştırmışsa, annesine benzerdi. Ermeni geleneğine uygun olarak Tomas, büyükbabasının adını taşıyordu. Vartan'ın sevinci ve gururu idi, çünkü Vartan onda kendini görüyordu. Ama bu ülkede bu oğlanı nasıl bir gelecek bekliyordu? Vartan oğlunun, tıpkı kendisi gibi tasasız ve mutlu bir çocukluk, insanı hayata hazırlayan binlerce küçük keşifler üzerinde sevinçle geçen bir çocukluk yaşamasını arzu ederdi. Şimdi olacağı sezilen huzursuzluk zamanı bunlar için uygun olmayacaktı.

"Ben atlara Cemile'yle birlikte su ve yem verdim ve Zeynep'in inekleri sağmasına yardım ettim." dedi çocuk böbürlenmesiyle Tomas.

"İyi yaptın aşkım. Fakat at tırnaklarıyla sakın oynama, anladın mı? Sassun'un başına geleni düşün."

"Evet baba."

Tomas köpeğini okşadı, bir tekmeden sonra Sassun'un haftalar-

ca yatakta geçen korku ve acılarını hatırladı. Vartan oğlanı öptü, onu yukarı kaldırdı ve omuzuna oturttu.

Kapıdan girerken "Hu! Hott!" diye bağırdı Tomas.

Balyanlar pazar günleri dışında ortak kahvaltı etmezlerdi. Vartan bir fincan çayla yetinir, Tomas her zaman annesinin aşağı inip ona masada eşlik etmesini beklerdi. Buna karşılık Maro'nun annesi Azniv Hanım güneş doğarken kalkardı ve iki Türk hizmetçisi Zeynep ve Cemile'yle kahvaltı ederdi. Aslında onlar evin çalışanları değil, evlatlık denilen genç kızlardı. Her ikisi de aynı köyden geliyorlardı, en iyi adap ve muaşeret kurallarını ve ev işlerini evirip çevirme sanatını öğrendikleri bu Ermeni ailesine on bir yaşında iken ebeveynleri tarafından verilmişlerdi. On dört veya on beş yaşında evlendiklerinde tam bir ev kadını olmaları için gerekli her şeyi bu aileden almışlardı. Azniv Hanım onları üç yıl önce himayesi altına almış ve kendi kızlarından bile esirgediği tatlı sert bir merhametle kayırmıştı.

Arka bahçedeki ahır üç atı barındırıyordu. İkisi Vartan ve Maro'nun bindiği asil kanlı arap atlarıydı. Biri kaleska (at arabası)'nın önüne koşulan yürüyüşü hızlı bir beygirdi. Bu ahırda iki de süt ineği vardı. Tomas Hour-Grag'ın eyerlenmesine yardım ettiği sırada hep şu soruları sorardı: Bu kayışın adı ne? Bu ne işe yarar? Atlar taylarını nasıl yapıyorlardı? Vartan sabırla cevap verir, ona herşeyi açıklardı. Oğlunun doymaz merakını zekasının bir işareti olarak gören bir babanın hoşnutluğunu duyardı. Yetişkinler içinde yetişen tek çocuk Tomas olduğu için, yaşından daha olgundu. İşittiklerinin çoğunu anlıyor, kendinin çocuk görülüp, böyle davranılmasından yararlanıyordu.

Artık atların yakınına dahi yaklaşmayan Sassun kapıda dikilmiş duruyordu.

"Söyle baba, Midillimi hemen alacak mıyım?"

Vartan yüzünü sır saklayan bir ifadeye büründürdü.

"Hemen."

"Sen ve annemle atlı gezintiye çıkmayı daha fazla bekleyemem artık."

Vartan üç atın nallarını kontrol ederken Tomas bir kez daha denedi:

"Baba, bugün ayın kaçı?"

Vartan oğlunun doğum gününü unutmuş gibi yaptı. Aynı anda gülmesi gerekirken canı sıkkınmış gibi cevapladı:

"Otuz Haziran. Niçin?"

"Öyle, sordum." dedi delikanlı, hayal kırıklığını hiç farkettirmedi.

Babası beygirin gemini kontrol ederken ve kalikanın dingilini yağlarken çocuk bilgi almak istiyordu.

"Hemen bir gezinti yapacak mıyız?"

Vartan bir kere daha oğlunun zekasına gafil avlanmıştı.

"Bildiğim kadarıyla hayır. Fakat akıllı adam önceden tedbir alır. Büyükbaban bunu bana hep söylerdi."

Tomas'ı başka düşüncelere çekmek için eyere oturttu, yuları eline verdi. Atın gemini çekti ve onu Azniv Hanım'ın elinde haplarla oturmakta olduğu merdivene kadar sürdü. Kadın yetmişine gelmişti ama hâlâ kırçıl saçları vardı. Kocasının ölümünden başlayarak Tomas'ın doğumundan iki yıl öncesine kadar karalar giyinirdi. Enerjik hızına ve dinç sağlığına denk düşmeyen küçük kemikli yüzü insanda huşu uyandırıyordu. Küçük, canlı gözleri, gaga burnu ve aydınlık sesi onun katı karakterine yakışıyordu.

Kırışık derisinin solgunluğu şaşırtıcıydı. Kahverengi bir ten onun için bir köylü kadının tipik işareti olduğu için güneşe çıkmaktan kaçınıyordu. Kalbinin derinliklerinde o bir şehirli idi, kızı ve damadının ardından Sivas'a geldiğinde İstanbul'u biraz isteksiz bırakmıştı.

Başka da ne yapabilirdi ki? Maro elinde kalan her şeydi. Pers'in Tahran'ına yerleşen iki erkek kardeşi uzun süre önce ölmüşlerdi.

Ayrıca Vartan annesini kaybetmişti. Bu nedenle şimdi Azniv Hanım, Maro bu Anadolu geleneğine istemeden katlansa bile, damadının evinde işleri yönetmek zorundaydı. Bu onda, Fransız rahibelerden aldığı eğitimin bir sonucuydu. Kızı söz konusu olduğunda artık hiçbir şeyin ondan daha güzel ve değerli olamayacağını düşünen Hagop Artinyan'ın da fikri böyleydi. Maro'nun gökyüzünden bir armağan olduğunun farkına varılmalıydı. Yirmi dört yıllık çocuksuz bir evlilikten ve düzinelerle doktor muayene ve müdahalesinden sonra kırkına yaklaşan Azniv Hanım nihayet hamile kalabilmişti. Artinyanların soyadının devam etmesi için bir oğlan doğurmayı çok umut etti! Allah başka türlü verdi. Hagop'un mutluluğunu karartmamak için hüsranını sakladı. Ama günün birinde mükemmel

bir ev kadını olması için bu kızı geleneklere uygun biçimde yetiştirmeyi aklına koymuştu.

Bunu başaramamıştı, çünkü Hagop kızına bütün özgürlükleri tanımıştı. Yabancı ülkelere gittiği iş gezilerinde onu yanına alıyordu. Kızına, daha çok erkek çocuğa yakışan bağımsızlık güdüsünü aşılıyordu. Hatta sülün avında ona kızı eşlik ediyordu! Maro'nun tüm çocukluğu ve gençliği, esaslı konularda olduğu gibi önemsiz şeyler yüzünden de annesiyle tam bir yüzleşme içinde geçmişti. Ne kavgalar, ne kavga sahneleri vardı. Dik başlı bir karakterle yılmayan bir mizacın amansız gizli mücadelesi. Ama evlendikten sonra Maro annesine yakınlaşmıştı. Bugün Azniv Hanım kızıyla gurur duymakta, onun azim ve kararlılığını takdir etmekteydi. Aslında her ikisi de birbirine çok benziyordu. Hükümdarlık asasını ne biri ne de diğeri, elinden bırakmak istemiyordu. Azniv Hanım damadının evinde mutlu günler geçiriyordu. Onun tek korkusu İstanbul'dan uzakta ölmekti. Yaradana bunun için, onun Şişli semtindeki Ermeni mezarlığının selvileri gölgesinde Hagop'un yanında yatmasını sağlaması için her gün dua ediyordu. Vartan kayınvalidesine bir öpücük verdi.

"İyi günler, anne."

"Gördünüz mü büyükanne? Ben tam bir biniciyim!" diye bağırdı Tomas sevinçle.

Genç kızlardan biri ona doğru geldi. Zeynep'ti. Gülüşü kömür sürmeli göz kapaklarıyla birleşince melankolik oluyordu. Anadolu ölçülerine göre o artık 15 yaşında bir kadındı. Yıl sonuna doğru, babasının ona bulduğu doğramacı ile evlenebilirdi. Şu an bakışındaki üzüntü, sessiz bir mutluluk yaşadığı Balyanların evini terketmek zorunda olacağı içindi. Başka seçeneği yoktu. Vartan atı, caddede gezdirmesi için Tomas'a verdi, kayınvalidesinin kendisine uzattığı fincanı aldı. Sıcak çayı küçük yudumlarla içiyordu. Azniv Hanım, kırmızı yakalı üniformasına parmak ucuyla vurduğunda, sinirli olmasına rağmen tepki vermedi. Küçük çöpler kırmızı apoletten düştüler. Kadın onu sevgiyle azarladı:

"Güzelim üniformanın üzerinde çöpler var."

Vartan gülümsedi. Endişesini saklayan alçak ve boğuk bir sesle devam etti:

"Ona dikkat et, o bize bütün kapıları açıyor."

Sivas'taki çoğu hemşerileri gibi o da tehlikeyi hâlâ belirsiz, uzak bir tehdit olarak görüyordu.

Vartan bilerek başını salladı ve sordu:

"Anne, birkaç gün yetecek stoğumuz var mı?"

Damadının artık onun ev yönetiminden kuşku duymasına şaşırmıştı, yüzünü buruşturdu.

"Kuru yiyecekleri kastediyorum." diye açıklık getirdi Vartan, "yani tütsülü et, yani iyi saklanan yanında kolay taşınabilen şeyler."

Azniv Hanım'ın gözleri şaşkınlıktan açıldı. Cemile'nin arkasında olmadığını farketti.

"Bu şey demek mi, biz..."

"Henüz bunu bilmiyorum. Kimseye tek sözüm yok."

Zeynep geri geldi. Vartan fincanını tepsiye koydu ve kayınvalidesine teşekkür etti. Tomas'ı atın sırtından aldı ve öptü.

"Uslu ol canım. Bu akşam senin için hazırlanmış bir sürpriz var."

"Bugün doğum günüm olduğunu biliyorum." diye sevinçle bağırdı oğlan. Artık tutulamazdı. "Nasıl bir sürpriz!"

Azniv Hanım torununun sırtına dokundu.

"Sen akşam yemeği saatlerinde doğdun, ancak bu akşam gerçekten altı yaşında olacaksın."

Elinde bir saç fırçası, Maro yatak odasının pencere pervazına yaslandı. Vartan'a parmak uçlarıyla zarif el öpücükleri gönderdi. Güneş ona göz kırptırıyor ve omuzlarına düşen saçını bakıra çeviriyordu. Güzelliği gerçek dışı bir güzellikti, Vartan buna kesin bir melankoliyle bağlıydı.

"Akşam görüşmek üzere sevgilim," dedi yakınmasız gelen bir sesle.

İsteksizce gidiyordu, evde adam olmadığı için bir parça huzursuzdu. Cemile merdiven boşluğundan çıktı.

"Fesiniz Albay Vartan."

Sivri çakıl taşlarından belirgin bir rahatsızlık duymadan yolda yalınayak koştu. Renkli çiçek basma elbisesi bacaklarına dolanıyordu. İnce örgülerinden serbest kalan saçları yüzünde uçuşuyordu. Vartan kırmızı fesini, siyah püskülünü sağa yatırıp giyerken Cemile önlüğünün ucuyla çizmelerini siliyordu. Hayranlıkla geri çekildi ve babasının ona tıpkı bu adam gibi gururlu bir görünümü olan, müm-

künse bir subayı koca adayı olarak bulmasını diledi. Zeynep'in aksine o evlenmeyi ve bir an önce kendi evini yönetmeyi beklemiyordu.

"Hour-Grag'ı dansettir, baba!"

Vartan bu safkan arap atını dört yıldan daha fazla bir zamanda, Viyana'daki İspanyol binicilik okulunun yöntemiyle eğitti. Tomas'ı sevindirmek için ve her şeyin eskisi gibi devam ettiği etkisini vermek için; biraz da Maro'ya kur yapmak için, bir şaha kalkış, bir İspanyol adımı ve bir keçi sıçraması, sürdü atını Vartan.

"Nasıl da çocuk kafası!" diye içini çekti Azniv Hanım, azarlayarak.

"Ne yaptım ki?" diye sordu Tomas, onun babasını kastettiğini anlamayarak.

Vartan caddeye vardığında, bir kere daha hafızasına kazımak istercesine başını geri döndürüp bu tabloya baktı: Beyaz büyük evin üst katındaki bir pencerede Maro; Tomas, Azniv Hanım, Cemile ve merdiven boşluğunda Zeynep, iyi yanı ağaçlık yolda köpek, sarmaşık gülleriyle çevrelenmiş pencereler, güneş ışıklarını kesen kestanenin gölgesi. Bacanın üstündeki leylekleri bu ilkbahar geri dönmeyen yuvayı gördü. Kayınvalidesine inanacak olsa, kötü bir alamet. Somut ve dolaysız işaretler diyecek oldu içinden, vazgeçti.

Vartan komşu ve tanıdıklarla konuşmak zorunda kalmamak için atını tırıs koşturdu. O politikanın içinde olduğu ve kitap yazdığı, ayrıca bir de Osmanlı ordusunda çalıştığı için herkes ona gidişat hakkında görüşünü ve bu "göç emri" konusunda ayrıntıları sorabilirdi. Sanki o bu konuda başkalarından daha çok şey biliyormuş gibi! Orayı hızlı bir tırısla geçerse, insanlara selam vermekten kaçınabilirdi.

***

Zeynep demir parmaklıklı kapıyı atlının arkasından kapadı. Tomas ot kokusunu içine çekmemek için elleriyle burnunu kapattı ve uzaklaşan nal seslerine kulak kabarttı. Cadde üzerinde bir hayvan sürüsü yaklaşıyordu. Bu, her sabah otlağa götürmek için inekleri komşulardan alan Arşak'tı.

Maro penceresinin kepenklerini indirdi ve elbise dolabını açtı. Bir askı aşağıya düştü, onu kaldırmak için eğildiğinde kalbi sızladı.

Paris'ten elbisesi! Fransa seyahati sırasında Vartan'ı delice heyecanlandıran, Jeanne Lanvin'den, beyaz krep ipekten bir elbise, kırmızı gülleri ve yeşil yapraklardan pervazıyla. Elbette artık bugün modası geçmişti, 1912 yılında dikilmişti. Fransa bugün savaştaydı, acaba orada hâlâ bir moda kalmış mıydı?

Bu elbiseyi denemekten kendini alamadı, üstüne tuttu ve büyük aynada kendine baktı. Işıklı şehri ilk gördüğünde nasıl da şaşırmıştı! Bu seyahat Şark ekspresiyle Sofya, Belgrad, arada bir hafta Viyana'da konaklama, İsviçre ve nihayet Paris, gerçekleşmişti. Her şey onun resim ve kartpostallarda gördüğünden daha güzeldi. Vartan düğün günündeki gibi aşıktı, tıpkı bugün olduğu gibi.

Onların ilişkisi, yaygın Ortadoğu geleneklerine göre kurulmuştu: Her iki ailenin varlığı kıyaslandı. Balyanlar büyük toprak sahibi idiler, Artinyanlar başarılı ithalatçı tüccar. O halde onlar aynı toplumsal tabakanın mensubuydular. Adet olduğu üzere Maro normalden dört veya beş yıl daha geç evlendi ve kendi kuşağındaki çoğu kızdan daha iyi bir eğitim aldı. Bir Hıristiyan yatılı okulu ve ardından İstanbul'da bir liseyi bitirdikten sonra, ticari işlerine enerjik biçimde yardımcı olduğu babasıyla birlikte Rusya'ya, Osmanlı İmparatorluğu'nun ortasından geçen bir seyahati olmuştu. Yüksek öğrenim de yapmak isterdi, belki tıp, bir mesleği olurdu, ama bu o zamanlar tasavvur edilemez bir şeydi, özellikle de Anadolu'da. Hagop kızının planlarına itiraz etmezdi. Buna rağmen Azniv'in sonu gelmez baskısına boyun eğdi. Azniv Maro için, içinde bulundukları varlıklı çevreye mensup eğitimli bir Ermeni arıyordu. Adayları, babaya göre çok çekici, annenin gözünde çok akıllı, kızlarından on yaş büyük bir eczacıydı.

Maro müstakbel kocasını görüp tanıması gereken bu aile buluşmasından korkuyordu. Kendini bir değiş tokuş nesnesi gibi hissetmesine neden olan bu gelenek hiç hoş değildi. Babasını kızdırmamak için razı olmuştu, ama eğer adam hoşuna gitmezse ebeveyn otoritesine karşı çıkmaya kararlıydı. Ailesinin kızlarına uygun bulduğu Vartan'ı o sadece ismen tanıyordu. Ermenistan'ın siyasi hareketlerine angaje olmuş bir yazar. Hakkında çok sayıda aşk dedikoduları dolaşıyordu fakat Maro bunlara inanmıyor, onu bizzat kendisi tanımak istiyordu.

Vartan'ın çekiciliği ve şıklığından etkilenmişti. O gün gösterdiği büyük akıllılık Maro'yu tamamen iknaya yetmişti. Birçok erkeğin

aksine o sadece kızın güzelliğinden etkilenmemişti. Ona daha çok eşiti gibi davranmıştı. Bütün akşam boyunca bahçede sohbet ettiler ve ne kadar çok ortak yönleri olduğuna şaşırdılar. Vartan'ın politik konuşmalarla kendisini sıkacağından korkmuştu ama aksine o edebiyat ve müzikten konuştu. Udu büyük bir ustalıkla çalıyor, Ermeni ve Osmanlı klasiklerinin tümünü biliyordu. Karşılaşmalarında Maro'nun hayal ettiği her şeyi aşan bir hassasiyeti, inceliği ve karakteri vardı, düğüne kadar geçen zaman ona çok uzun gelmişti.

Evlendikten sonra Vartan'ın bir eczaneyi yönettiği İstanbul'da oturdular. Maro bu canlı şehri, onun masalımsı atmosferini, Oryantal gelenekle Batılı modernitеyi birleştiren tuhaf sentezini seviyordu. Vartan pekçok insan tanıyordu ve genç çift sık sık Ermeni, Fransız, Amerikalı ve Türk dostlarına misafirliğe gidiyorlardı.

En önemlisi Mesropyanlar'ın bu şehirde yaşamasıydı. Tek çocuk olan Maro onlarda bir erkek ve bir de kız kardeş buldu; Kuzen Diran ve kendi yaşıtı Kuzen Lucie. Mesrop Amca ve karısı Arpine aslında Vartan'ın akrabalarıydılar, ama Maro'yu hemen kendilerinden biri olarak kabullenmişlerdi.

Vartan'ın eczanesi Hıristiyan, Yahudi tüm devrimcilerin, yeraltında liberal, modern ve demokratik bir devlet yaratmaya hazırlanan Müslümanların buluşma yeriydi. Maro Vartan'ın ideallerini paylaşmasına rağmen hayatı için endişe etmeye başlamıştı. Muhalefet, Sultanın gizli polisince tasfiye olunmasına karşın siyasi yazılarını dizginleyemediği Vartan bu çevreye aitti. Maro korkmakta haklıydı, bir mucize sayesinde sağ salim atlattığı, Vartan'ın eczanesinde işlenmiş bir cinayet olayı kocasına yıkılmıştı. Bunun üzerine çift olaydan sonra neredeyse bir yıl yeraltında yaşadılar, sürekli adres değiştirdiler. Bu, Maro'nun hayatının en karanlık dönemi olmuştu; güvensizlik ve daima kanun dışı olma duygusu.

Jön Türklerin 1908 hükümet darbesi bu kaçışa son verdi. Ama aşırı canlılık duygusu yerini birkaç ay içinde hayal kırıklığına terketti. Yeni hükümet asla Hıristiyanlara eşit davranma eğilimi içinde değildi. Vartan yeniden kara listeye alınmıştı. Bu defa başkentten kaçtılar. Maro'ya göre üstünden çok zaman geçmemişken aynı karabasan şimdi yeniden başlıyordu.

Maro, içinde bulundukları müşkül durumu unutmaktan biraz utangaç, lüks elbisesini tekrar elbise dolabına astı ve inci grisi basit

bir elbise giydi. Acele ediyordu, çünkü Tomas onu kahvaltıya bekliyordu.

Vartan şehir sınırına ulaştı. Yıkıntı duvarların arkasına sıkışan trafik Kızılırmak'ın iki kıyısını birleştiren köprüyü tıkamıştı; kağnılar, yük eşekleri, pazara götürülen koyunlar ve keçiler, uzun yeleli küçük bodur atların üzerinde Kürt dağlılar, sepetli çiftçiler ve kışlasına geri dönen askerler, köprünün diğer tarafından bir trafik sıkışıklığı oluşmuştu, orada bir telaş vardı.

"Yer verin! Yer açın!" diye bağırdı Vartan ve atını seyir meraklısı kalabalığın ortasına sürdü. Şeritli üniforması önünde herkes geri çekilmeliydi. Ne olduğunu hemen kavradı. Köprüyü bekleyen dört jandarma, değerli mallarıyla tıka basa yüklü bir arabanın üstünde şehri terketmek isteyen bir Ermeni aileyi durdurmuştu. Aileden iki yetişkin askerlerle tartışırken, çiftçiler ve fakir insanlar arabaya yığılmışlar, beş çocuğun can havliyle korumaya çalıştığı eşyaları çalmayı deniyorlardı. Kalabalık giderek daha edepsiz ve tehditkar oluyordu, içinden fısıltılı küfürler yükseliyordu.

"Ermeni yankesiciler!"

"Köpek dölleri!"

"Gavurlar! Allahsızlar!"

Jandarmalar Vartan'ın sadece bir yedek subay ve bir Ermeni olduğunu bilemezlerdi. Devletten çok korkan bu insanların yanında onlara bir gözdağı vermek yeterliydi. Vartan tabancasını çekti ve havaya bir el ateş etti. Sessizlik oldu.

"Devam edin, haydi durmayın!" diye bağırdı.

Atıyla çarparak insanları arabadan uzaklaştırdı. Duruma hakim olmakta güçlük çeken jandarmalar bir subayın işe karışmasına sevindiler. Kalan son insanları da birbirinden ayırdılar. Vartan amirane onbaşıya döndü: "Ne oluyor burada? Artık düzeni korumak durumunda değil misiniz?"

Asık suratlı jandarma kağnı arabasını gösterdi.

"Bunlar kaçmayı deneyen Ermeniler. Fakat emir var, onlar şehirde kalmak zorundalar."

"Bunu sizin kadar ben de biliyorum" diye konuştu Vartan, kamçısıyla arabayı gösterip, "Peki acaba o da bu emri biliyor mu?"

Adam Vartan'ı tanımış, ama bunu belli etmemenin daha iyi olacağını sezmişti. O hemşerisinin ona zaman kazandıran, oyalayıcı,

saman çöpü kurtarıcı desteğini kavradı, ipe sapa gelir bir yalan düşündü.

"Hayır subay efendi, ben Sivas'ta kalmak zorunda olduğumuzu bilmiyordum. Ailem ve ben on kilometre uzaktaki çiftliğimizin otlarını biçmeye gidiyorduk. Bunu her yıl böyle yaparız.

"Bu yıl böyle yapılmayacak" diye cevap verdi Vartan, "şehre geri dönün."

Onbaşı tepki gösterdi.

"Onları tutuklamak zorundayız, emir böyle!"

"Burada emirleri ben veririm!" dedi Vartan sert bir şekilde. "Ben komutana haber vereceğim ve bu insanlar için kararı o verecek."

Not defterini çıkardı, aile reisinin adını ve adresini not etti ve ona gitmesini emretti.

"Evde kalın ve resmi makamların emrine uyun."

"Başüstüne Albayım, sağol."

Gözle görülür biçimde rahatlayan adam atına gem vurmak için indi. Yük arabası bir yarım daire çizdi ve Sivas yönüne dönüp uzaklaştı. Vartan bu gelişmeden çok memnun olan jandarmalara övgü yağdırdı.

"İyi iş başardınız, sicilinizde dikkate alınacaktır."

Ermeni ailenin arabası eski şehir surlarını geçene kadar bekledi, sonra yoluna gitti. Köprünün arkasından sola dönerek ırmak boyunca giden kum yola dönerek Hour-Grag'ın yularını gevşetti. Kıyıdaki kavak ağaçlarının arasından, hasat zamanı için hazırlanan kanatlı dolaplar, onarılmış tahıl değirmenleri görünüyordu. Diğer tarafta düzgün sıralar halinde elma ve kayısı ağaçları vardı. Köprüdeki olay tüm endişelerini unutturduğu için keyifli olan ve böyle bir manzara içinde dörtnala at sürmeye hazırlanan Vartan'ın sabahki iç sıkıntısını artırmıştı. Yeni bir düzenleme yapılıyordu, jandarmanın uygulamadaki gayretkeşliğinden şaşırmamıştı. Fakat kalabalığın Ermenilere karşı düşmanca davranışı Sivas için alışılmamış bir şeydi. Eğer yüzlerce yıllık nefret duyguları yeniden hortlarsa en kötüsüne bile hazır olunmalıydı. Kanunlar ve memurlar her zaman bir sınırda tutulabilirdi fakat yığınların tepkileri, tıpkı doğal felaketlerde olduğu gibi, önceden kestirilemezdi.

Vartan şehri arkasına alıp atını mavi dağlar istikametine sürerken Maro ile konuşmak için erken bulduğu düşünce yeniden aklına

geldi: Gitmek! İşte bu Ermeni ailenin düşündüğü gibi. Bu aile yanına çok şey almıştı. Kaçış, taşınma değildir! Kaldı ki onlar tam da "göç"ün öngörüldüğü Güney'e gitmek istiyorlardı. Hayır, gece kaçmalı, sadece en gerekli şeyleri alarak Kuzey'e gitmeli. Ve bu takdirde bile hiçbir şey garantiye alınmış olmazdı. Kötü ve ordu tarafından denetim altına alınmış yollar, katil çetelerin tuttuğu güvensiz bölgeler. Subay üniforması ona belli bir süre yararlı olabilirdi. Ama sadece kısa bir süre, çünkü asker kaçağı olarak aranır olurdu.

Parayla yardım ve yatakçı bulunabilirdi. Bir kez Karadeniz'e vardıktan sonra, rotası İstanbul veya bir Rus limanı olan bir gemiye binmek imkanı vardı. Karadeniz kıyısına varmak için kaç gün gerekirdi? Bir at arabası aslında attan daha yavaştı. Zorda kalırsa Tomas'ı eyerin üstünde, yanında tutabilirdi, fakat Azniv Hanım vardı, kayınvalidesi ve oğlu için seyahat meşakkatti. Karanlıkta kır ve bayırlarda arabayı kim sürebilirdi? Vartan kendi kendine, Armen'le birlikte olursa başarı şansının daha yüksek olacağını düşündü. Karadeniz'i, yelek cebi gibi limanlarını en iyi o biliyordu. En doğrusu, Armen'in kullanabileceği bir kayık satın almak olurdu. Araksi'yle birlikte hepsi birden altı kişi olurlardı. İki atlı ve bir araba. Böylece telaş ve heyecan yaratmamış olurlardı. Durumu özenle değerlendirmek gerekiyordu. Ailesini tehlikeye atmamak için tehditlerden emin olmalıydı. Kararını akşama erteledi.

Atını sürdü. Bir suçluluk duygusunu asla kaldıramazdı. Korkaklık mı? Hayatında asla, rakibine daha güçlü saldırabilmek için bile olsa geri adım atmadı. Ve işte bugün kaçmayı düşünüyordu! Gençliğinde bir deniz feneri, halkının önderi olma hayali kuran, Ermenistan'ın yeniden doğmasına aktif katkı yapmak için çalışan, tarih yapmak isteyen o, karanlığın içine saklanıp bir hırsız gibi kaçacaktı. Bu durumda o insanlarına nasıl yardımcı olurdu? Yalnız bir adam, delirmiş bir devlet mekanizmasına karşı tek başına ne yapabilirdi? Çaresizdi. Derin bir üzüntü çöktü üstüne. Bunca yıl despotizme karşı mücadele ederken, kürsülerde nutuk atarken, sayfalar dolusu yazıları döktürürken bütün bunlar şimdi bulunduğu yere gelmek için miydi? İnançlarını koruyup sürdürmeyi ummuş ve uygulamıştı, bunun için miydi?

Bu müşkül vaziyetten kendini kurtarmayı beceremedi, Maro'ya sormaya karar verdi. Tek başına devam edemeyeceği bir yerde, gö-

rüşlerini netçe formülleştiremediği noktada en doğru ve en açık cevabı keşfetme yeteneğine Maro sahipti.

Subayların minyatür atlı oyunlar düzenledikleri, özellikle Vartan ve arkadaşı Albay İbrahim Alizade'nin galip geldikleri engelli koşuların oynandığı ağaçsız büyük alana vardı. Bu yarışları özlüyordu. Aynı şekilde, geçen sonbahar askere alınan bir sivil, ayrıca Ermeni olduğu gerçeğini yüzüne vuran meslekten subayların biraz kabaya kaçan dostluğunu da. Ama son haftalarda bütün bunlar değişmişti. Gidilen yerlerde ondan sakınılıyordu. Sadık dostu olarak sadece Albay İbrahim kalmıştı.

Gri çadırlardan bir düzinesi şimdi alanda duruyordu, çünkü Sivas hastanesi hasta ve yaralılarla dolduğu için buraya geçici bir askeri hastane kurulmuştu. Burada Doğu cephesinden geri dönen askerlere bakılıyordu. Vartan kumandanına, kendisinin doktor değil eczacı olduğunu söylediğinde heyecan uyandırmıştı. Bakım personeli açığı o kadar büyüktü ki, ona bu istasyonun yönetimi verildi.

Kızgın güneşin altında çekilmez olan bu hastane görevi sonuçta onun için bir laboratuvardı. Ayrıca genç erkeklerin acılarını dindiren birine gereksinme vardı. Kendisini doktor olarak çalışmaya zorlanmış hissediyordu. Tıbbi önbilgisini artırıyor ve pratiğini öğreniyordu. Cerrah çok nadir uğradığı için Vartan şarapnel ve kurşunları çıkarmayı öğrenmek zorundaydı.

Atını ağaçların altındaki bir ahıra bağladıktan sonra aceleyle karargâhı teftiş etti ve askerlere emir verdi: Çadırların havasını bozan eski sargılar toplanacak ve yakılacak, sahanlar boşaltılacak ve temiz su doldurulacak. Bu direktifleri o günbegün vermek zorundaydı, çünkü istasyona havale edilen acemi erler hastalık kapmaktan korkuyor ve gönülsüz çalışıyorlardı. Ardından Vartan, gece nöbeti sağlık raporunu gözleri yorgunluktan şişmiş bir Türk'ten dinledi. Tek tek durumları anlattıktan sonra genç adam bitkin bir sesle ve Doğu Anadolu'nun anlaşılması güç şivesiyle anlatmaya devam etti:

"Bu sabah birkaç yeni gelen oldu. On bir yaralı. Birkaçı acınacak durumdaydılar. Yarısı en geç iki gün içinde ellerinde ölecekti. Bu kesindi."

Vartan onun omuzuna vurdu ve çadırdan çıkardı.

"Elimizden geleni yapacağız, şimdi git uyu!"

Başında beyaz bir sarık ve omuzlarında siyah bir pelerinle biraz uzakta, zeytin ağacından tesbihini parmakları arasında kaydıran bir

molla bekliyordu. Gür siyah bir sakalın üzerinde iki huzursuz göz kıvılcım saçıyordu. Bu alışılmamış görüntüyü merak eden Vartan'ın önünde eğildi.

"İyi günler Albay Bey."

"Selam olsun" diye cevap verdi Vartan, kuşkulu; "Sizin için ne yapabilirim?"

Ziyaretçi önce duraladı, sonra sıhhıye eri işitme mesafesi dışında olduğu için Ermenice cevap verdi.

"Sizinle konuşmak istiyorum Albay Vartan."

Vartan'ı zorlu görevler bekliyordu ve ilk tepkisi misafirini komplimandan uzak tutmaktı. Ancak bir Müslümanın Ermenice konuştuğunu işitince kararını değiştirdi, mollayı çadırına davet etti.

"Kısa keselim" dedi, kuşkulu bir şekilde, "Çok işim var, siz kimsiniz?"

Adam takma sakalını çıkardı. Sıska görünüşü, erimiş yüzü ve keskin bakışlarıyla o gerçekte olduğu yirmi beş yaşından daha yaşlı görünüyor, kesin bir otoriteyi de yansıtıyordu.

"Şirag Tevonyan" dedi ve doğruldu.

Vartan şaşkınlığını gizleyemiyordu. Gıyabi tutuklama emri her polis karakolunda asılı olan Tevonyan gün ışığında, şehrin bu kadar yakınında dolaşmaya cesaret ediyordu! Vartan Anadolu'nun bu bölgesinde ünlü devrimcilerin bu kadar genç olmasına hayret etti. Vartan'ın gözünde o önceleri bir ihtilalciydi. Aslını söyleyecek olursak onun hangi düşünce ve politik görüşü temsil ettiğini bilmiyordu. O, Osmanlı birliklerine karşı silahlı hareketlerin önderiydi ve resmi makamlar onun Rus ajanı olduğuna inanıyorlardı. Böyle de olsa Vartan bu isyanın ateşe benzin dökmek olduğu görüşündeydi. Bu, Ermenileri hükümetin gözünden düşürüyor, onları başkaldıran unsurlar olarak göstermesini kolaylaştıran argümanları güçlendiriyordu. Vartan Şirag'a önceleri pek az sempati duymaktaydı, ama bakışındaki sıcaklığı ve yüzündeki masumiyeti de hissediyordu. Masumiyet mi acaba, yoksa naiflik mi? Vartan yaşamda henüz hiç hüsrana uğramamış olan bu adamın temiz yürekliliğini kabullendi, çünkü kendisinin yirmi yaş fotoğraflarında da aynı yüz ifadesi vardı.

Emireri masada, yanında kayısı dolusu bir sepetin durduğu bir semaver hazırlamıştı. Ziyaretçi eliyle bunu işaret etti.

"Bütün gece ayaktaydım."

Vartan ona çay döktü, kendine de bir fincan aldı. Birbirlerini su-

sarak gözlüyorlardı. Şirag ağzına bir şeker attı ve ev sahibini özendirecek şekilde, yavaş yavaş içti. Ona sevimli gelmekten çok, etkileyiciydi. Vartan Balyan bu durumda yazar olmaktan dolayı suçlu görünüyordu. Yani o ünlü Vartan Balyan'dı, birkaç yıl önce gençlik fantazisi yazılarıyla büyüleyici adam! Demek ki bu adam bilmeden, Şirag'ı Ermenistan'ın haritada egemen devlet olarak yeniden doğuncaya kadar huzur bulamayacak inançlı bir milliyetçi olarak eğitmişti. Şirag bütün bunları ona açıkça söylemek isterdi, hatta daha fazlasını bile, ama duygularını sese dökmeyi başaramadı. Ona göre bu zaafiyet olurdu. Tam aksi olmasına rağmen soğuk, duyarsız bir adam olarak ünlenmiş olması ona duygularını saklamayı öğretmişti.

Suriye'nin kuzeyinde, Dicle kıyısında, kara bazaltla betimlenmiş şehirden, Diyarbakırlı olan Şirag Tevonyan babasının bakır dövme atölyesini on dokuz yaşında terketmişti. 1910'un ilkbaharıydı. Başka bir geleceğin, şan ve şerefin mümkün olduğu heyecan dolu bir hayatın hayalini kurmuştu. Kendini tamamen halkına adamak istiyordu. Omzunda bohçasıyla, Ermenistan'ın kalbindeki şehir Van'a doğru yola koyuldu. Yaylalarda, ormanlık dağlarda aylarca yürüdü. Adeta, Ermenilerin en fakirlerini, çiftlik sahibi ağaları, zenginler için hâlâ bir şeyler üreten toprakları ellerinden alınmış küçük çiftçileri tanıma fırsatı bulduğu bir hac yolculuğu yapıyordu. Beslenme ve yatı bedeli olarak onlara tarlalarda yardım ediyordu. Bir kilisenin sekizgen çan kulelerini saran dağınık evlerden oluşmuş köyleri tepeden gören doruklarda mola veriyordu. En küçük köyde bile bir ilkokul vardı. Bakımlı evleri, bol meyve bahçeleri ve düzenli sebze tarlalarına bakılırsa insanların buralarda iyi bir hayat sürdükleri düşünülebilirdi. Ama durum böyle değildi! Eğer mahsul, yiyici yönetimin keyfi el koymasına kurban edilmemişse, büyük bölümü zoraki vergilere ödeniyordu. Bu köylülerin çoğu, sadece onlara babaları, amcaları ve oğullarının Amerika veya Avrupa'da sürgünden gönderdikleri parayla yaşıyordu.

Van'da Şirag bir süre hamal olarak çalıştı ve birkaç milliyetçi tanıdı. Ama burada hayal ettiği şeyleri bulamadı, bu yüzden kar yolları kapatıp kurtlar ormandan aşağılara indiğinde, kara kışta Rus sınırına doğru yoluna devam etti. Kutsal Ağrı Dağından henüz çok uzaklaşmamışken yolunu bir hafta boyunca bir kar fırtınası kesti ve onu bir çiftçiye sığınmak zorunda bıraktı. Bu adamın Ermenistan'ın Rusya'da kalan bölgesinde, Erivan'da yaşayan ve devrimci hare-

ketlerin birinde önemli rol oynayan bir oğlu vardı. Şirag onu buldu ve artık o andan itibaren her şey çok berraktı. Partinin ana gruplarından birinin bulunduğu Kafkasya'ya, Tiflis'e gönderildi, politik eğitim görmesi kararlaştırılmıştı. Şirag şimdi nasıl bir Ermenistan istediğini biliyordu: Halkın halk için bir devleti. 1912'de Anadolu illerine geri döndü ve nihayetinde Sivas şehrine yerleşti. Görevi yeni taraftarlar kazanmak ve onları aktif parti hücrelerinde örgütlemekti.

İki yıl sonra Şirag, bir türlü gelmeyen o büyük günü beklemekten üzgündü, kendince lafazanlıkla ve yüksek politikayla oyalanan liderlerinden ayrıldı. Artık o kendi adamlarıyla işe başlayabilirdi! Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasındaki savaş ona silahlı mücadeleye başlamak için özlediği bahaneyi yaratmıştı. Şirag'a göre Ermenilerin iki düşman ordu saflarında, biri Çarın, diğeri Sultanın hizmetinde, birbirleriyle karşılıklı savaşması tamamen saçmalıktı. Önemli olan Ermenistan'ın hem Rus hem de Osmanlı, yabancı hakimiyetinden kurtarılması için doğan fırsattan yararlanmaktı! Şirag ve iki yüz adamı kendilerini, hayatını halkına adamaya hazır mücadeleci fedailer olarak tanımlıyordu. Başlangıçta Osmanlı konvoylarına küçük saldırılarla yetindiler. Ama şimdi, tehcirle birlikte onlara daha önemli bir görev düşüyordu; zayıf ve baskı altındaki insanları savunmak.

Vartan sabırsızdı. Fincanını bıraktı. Şirag gerekçelerini bir kez daha kafasından geçirdi ve iyi hatip olan eski bir parlamenterle uzun bir tartışma yapamayacağından korktu. O eylem adamı idi, büyük sözlerin adamı değil. Bu Balyan'ı duygularından yakalamalıydı.

Şirag takma sakalını yeniden taktı ve açıkladı:

"Sizi ziyaret etmek için göze aldığım risk, hedefimin ne kadar önemli olduğunu gösteriyor. Arzu ettiğiniz gibi, kısa keseceğim."

Bir soluk ara verdi ve heyecanla sürdürdü:

"Halkımızın size ihtiyacı var Bay Balyan!"

Bu ton Vartan'ı kızdırdı. Çünkü bu sözler onda, batan gemiyi terkeden biri olduğu hissini uyandırdı. Bir el hareketiyle konuğunu susturdu.

"Fakat hayır! Önce bir kez abartmayın!"

Şirag alt dudağını ısırdı. Konuşmaya yanlış yerden başlamıştı. Bir kere daha, ama bu kez soğukkanlı denedi.

"Ben sizin gibi bir politikacıya durumumuzun kritik olduğunu açıklamamalıydım."

Boğucu sıcağa rağmen Vartan çadır girişini kapatmak için tenteyi indirdi. Şirag'ın ziyareti onun için tehlike arzediyordu. Ama bu genç isyancı mutlaka birinci elden bilgilere sahipti. Memur ve askerler gibi kanun kaçakları da ülkeyi baştan başa gezebilen insanlardı.

"Dışarıda ne olup bittiği hakkında bilgilerimiz var mı?" diye sordu Vartan ve konuğuna döndü.

"Bizim için savaşın dehşeti başlıyor" dedi Şirag belli belirsiz.

Bu sözler Vartan'ın en kötü korkularını doğrular nitelikteydi. Buna rağmen kendini savundu ve Şirag'ın kesin abarttığını söyledi. Şirag bazı yönleriyle ona, uygun bir işaret bulmuşsa daima bir şeyler sanma hatası olan kuzeni Diran'ı hatırlattı.

"Gerçekten apokalips mi?" diye sordu saklamadığı bir kuşkuyla.

"Şüpheniz anlaşılır bir şey. Eyaletler arasında hiçbir iletişim yok, komşu şehirler arasında bile. Sürgün her yerde başladı ve bunlar kanlı bir katliam için sadece bahane. Hükümetin Ermenileri gerçek manada göçettirmek gibi bir niyeti yok."

Bu son söylenen Vartan'ı şaşırtmadı. Tedbir pratik olarak uygulanabilir değildi, bunu Maro'ya da aynen böyle söylemişti. Her halükarda burada çok büyük bir tutarsızlık vardı, içinde kaçınılması imkansız sonuçlara dair doğan şüpheyi bastırıyor, hâlâ direniyordu.

"Acaba münferit olayları mı abartıyorsunuz? Ben şurda burda şiddet olayları cereyan ettiğinden şüphe etmiyorum; bu bölgenin şiddet ve hoşgörüsüzlük konusunda uzun bir geçmişi var!"

Vartan'ın içi ürperdi. Talat ve Enver'in 1913'te, Balkanlarda Bulgaristan ve Yunanistan'a karşı yenilgi nedeniyle zayıflayan iktidarını ordu üzerine konsolide etmesinden beri korktuğu buydu. İki bin yıldan beri Anadolu kıyılarında yaşayan yüz bin Rum Ege adalarına sürülmemiş miydi? Vartan Avrupalı güçlerin Enver ve kliğinin şovenist amaçlarını durdurabileceğini ummuştu. Ve bu, savaşsız hesaplaşma anlamına geliyordu...

"Kayseri'de durum nasıl? Adana, Samsun, Trabzon?"

"Biliyorsunuz, Kilikya ve Doğu'da sadece kitle katliamı var. Tüm Ermeniler şehirlerden sürülüyor, köyler yerle bir ediliyor. Askerliğe elverişli erkekler öldürülüyor, eşkiya çeteler tarafından yo-

kediliyor. Bütün bölgeler katliam çukuruna döndüler. Uzun sürmeyecek, bütün Anadolu'da aynısı tekrarlanacak."

Vartan kendini kumaş kaplı katlanabilir bir sandalyeye bıraktı, alnında biriken ter taneciklerini elinin tersiyle sildi. Farkedildiğinden daha çok sarsılmıştı. Berrak bir düşüncesi kalmamıştı, kafası Şirag'ın anlattıklarından oluşan fotoğraflarla dolmuştu. Vartan için bir dünya, o dünya için savunageldiği değerler sistemiyle birlikte yıkılıyordu. Yirmi yıl geriye Abdülhamit'in zorbalık dönemine dönmüş hissetti kendini... Maro, Tomas ve Azniv Hanım... ve kardeşi Nubar... ve bütün Ermeniler...

Şirag bir fincan daha çay doldurdu, kayısılardan yedi. Ev sahibinin önünde ayakta duruyor, onun tepkilerini gözlüyor, yorumunu bekliyordu. Ama boşunaydı, Vartan inisiyatifi ona bırakmıştı.

"Ne öneriyorsunuz?"

Şirag'ın gözleri birdenbire parladı.

"Anadolu'daki Ermenilerin kitlesel ayakanması, başka çözüm yoktur."

Vartan ayağa fırladı, kulaklarına inanamıyordu.

"Bu tamamen saçmalık!" diye bağırdı.

"Hayır, bütün Ermeni örgütleri ortak bir cephe oluşturmak için aralarındaki farklılıkları unutacaklar. Katliamlara tepki olarak oluşan silahlı direniş grupları bizimle birleşecekler. Bizim sadece etkili bir önderimiz eksik, bu öyle bir kişi olmalı ki, İmparatorluğun bütün Ermenilerini, ulemayı, şehirlerde yaşayan bütün Ermeni halkı bir araya getirmeye muktedir olmalı."

"Siz beni mi düşündünüz?" Vartan üzgün, gülümsüyordu.

"Siz İstanbul'dan Van'a, Trabzon'dan Kudüs'e kadar en tanınmış ve saygı gören Ermenilerden birisiniz. Size ihtiyacımız var. Birlikte Ermenistan'ı Osmanlıların asırlık zorbalığından kurtaracağız ve sizin her zaman savunduğunuz, sosyal eşitlik ilkesinin uygulanacağı bir devlet kuracağız."

Vartan'ın ilkel dalkavukluk olarak nitelediği bu abartılı çağrı onda bir etki uyandırmadı. Bunu Şirag'ın politik muhakeme yeteneğinin kıtlığı olarak gördü. Gençliğinde yaptığı bazı konuşmalardan hatırladığı, bilinçlenmenin başlangıç noktasındaydı. Şirag'da kendi atılgan gençliğini yeniden görmüştü. Bu onu korkuttu.

"Zaman bana iyi seçilmiş gözükmüyor!" diye cevap verdi acı bir alaycılıkla.

"Tam aksine, uygun fırsattır! Sultanın ordusu iki cephede birden savaşmak zorunda kalacaktır."

Vartan katlanır sandalyesini düşürecek şekilde sıçradı, heyecanlanmıştı.

"Siz uyanıkken rüya görüyorsunuz, bu kesin!"

Genç adam hayal kırıklığına uğramış görünüyordu.

"Bu ne demek oluyor?"

Safça etkilenmişti Şirag, bu naiflik karşısında Vartan sakinleşti. Öfkesini saklayarak konuştu:

"Tasavvur ettiğiniz türden bir büyük ayaklanma aylar öncesinden başlayan bir hazırlığı gerekli kılar. Eğer durum sizin anlattığınız gibiyse, ki ben buna inanmak zorundayım, muhteşem planınızı uygulamak için vakit artık çok geç."

Şirag bu argümanlardan etkilenmedi, sağ yumruğu ile sol eline vurdu, heyecanla dedi ki:

"Bizim özgürlük ve bağımsızlık mücadelemiz Sivas'ta başlayacak. Hareketimiz kartopu gibi gelişecek. Bu tenkil tehdidi karşısında Ermenilerin birlikte mücadelesini hiç kimse reddetmeyecek."

Ayak sesleri yaklaşıyordu. Vartan Şirag'a sakin olmasını söyledi.

"Albay?" Çadırın önünden bir ses soruyordu.

"Evet?"

Şirag, Vartan'ı kanlı eliyle selamlayan onbaşıya sırtını döndü.

"Bize yeni yaralılar gönderiliyor, Albayım."

"Beş dakika içinde geliyorum Muammer."

Onbaşı gitti. Vartan onun gerçekten gittiğinden emin olmak için tenteyi kaldırdı. Sıcak onu bunaltmıştı, bir süre çadırın girişinde kaldı. Konuşmanın sonunda Şirag'a rüya görüp görmediğini sormuştu. Ama artık Şirag'ın eşitlik özleminden ve halkına sevgisinden emindi. Ama onda büsbütün eksik olan şey, ağırbaşlılıktı. Ona planlarının intihar demek olduğunu, dünya gerçekliğine yabancı olduğunu göstermeliydi. Ermeniler o kadar umutlanmışlardı ki Şirag'a inanıyor ve onun peşinden gidebiliyorlardı. Şimdiki durumda acele olan her şey, dinamit olabilirdi.

Vartan konuğuna yaklaştı ve direkt gözlerinin içine baktı.

"Kaç adamınız var?"

"Tahminen iki yüz. Hepsi fedai. Her biri on kişi değerindedir! Ve Sivas'ta binlerce Ermeni var."

"Kadınlar, çocuklar, bakkallar... Silah durumu nedir? Hükümet av silahlarına bile el koydu!"

Vartan, Şirag'ın aklını başına devşirmesi umuduyla, yumuşak sesle konuşuyordu.

Ama cevabını aldı: "Silah depolarına saldırıp yağmalayacağız. Almanlar orada çok silah ve cephane depoladılar. Daha sonra Ermeni bölgesinde barikat kuracağız ve direneceğiz."

"İki gün, bir hafta?"

"Ruslar ve Rusya'daki gönüllü Ermeni grupları bize yardıma gelecekler."

"İmkansız. Cephe yüzlerce kilometre uzakta. Sivas'ta bir ayaklanma, hain olduğumuzu, sürgünün haklı olduğunu bütün dünyaya açıklama olanağını Osmanlı hükümetine verecektir."

"Dış dünyanın ne düşündüğünden bize ne?"

"Bir kere şunu düşün, Şirag" diye açıkladı Vartan ve heyecanını dizginlemeyi deneyerek, "Sivas'ta Osmanlı ordusunun güçlü birlikleri var. Sizin ayaklanmanız bastırılır. Misillemeler korkunç olur ve binlerce suçsuz insan sizin delice maceranız nedeniyle acı çeker. Bu riski gerçekten göze alıyor musunuz?" diye sordu.

Şirag Vartan'a dargın baktı ve yüzünü çevirdi.

Vartan gevşemedi: "Bana cevap verin! Planınızla birlikte kaç arkadaşınız ölecek?"

"Onlar şöyle ya da böyle ölüyorlar... Ama en azından boşuna ölmemiş olacaklar."

"Kuşkuculuğunuz beni tiksindiriyor!" diye karşılık verdi Vartan kendini kaybederek.

Şirag kendini yeniden topladı, net ve kesin konuştu:

"Ben gerçeği gözünüze bakarak farkediyorum Bay Balyan, sizin patlamak üzere olan şeyden haberiniz yok. Ya da siz, İttihatla uzlaşmayı deneyen ve Ermenileri Osmanlı veya Rus vatandaşı olarak görevlerini yerine getirmeleri için kışkırtan herkes gibi, gerçekleri görmek istemiyorsunuz. Bunun bizi nereye götüreceğini görüyorsunuz!"

Adamlarına saldırı sinyali verirmiş gibi yumruğunu kaldırdı ve konuştu:

"Boğazlanmaya götürülen bir koyun gibi ölmektense elde silah ölmek daha iyidir."

"Hayatınızı feda etmeye yemin etmiş olmanız gerçeği size diğerlerini toplu intihara sürükleme hakkı vermez!"

Şirag ansızın sordu:

"Şimdi sizi sayabilir miyim, evet mi hayır mı?"

"Tabii ki hayır!" diye küfretti Vartan, karşısındakinin dikkafalılığını sürdürmesi üzerine öfkelendi, "Siz delice planınızla azarlanmayı hakediyorsunuz."

Şirag yüzünü buruşturdu.

"Siz beni hayal kırıklığına uğrattınız. Bencil bir burjuvadan daha fazla bir şey değilsiniz! Sizden vaçgeçebiliriz!"

Döndü ve hızla dışarı çıktı.

"Şirag!" diye bağırdı Vartan onu geri getirmek için, ama o artık dışardaydı. Vartan peşinden dışarı çıktı. Siyah siluet gri çadırların arasında uzaklaştı. Acaba ne gibi bir aptallık planlıyordu? Son sözleri hâlâ Vartan'ın kulağında çınlıyordu. Bencil burjuva! Kavak yapraklarını seyretti. Gün kavurucu olmakta kararlıydı. Ve de uzun!

II

Bu yılın 30 Haziran'ı öğleden önce Samsun Caddesinde bir kaleska* Sivas'a doğru yola çıkmıştı. Araba on iki atlı tarafından eskort ediliyordu. İçinde İstanbul hükümetinin en etkili memurlarından olan Gani Bey oturuyordu. İçişleri Bakanının temsilcisi olarak o Osmanlı kabinesindeki çoğu bakandan daha büyük bir güce sahipti.

Üst güvertenin gölgesi Gani Bey'in sıcaktan bunalmasını önlemeye yetmiyordu. Atın ayakları o kadar çok toz kaldırıyordu ki, neredeyse hava teneffüs edilemiyordu. Şişman adam bir yelpazeyle serinleniyor ve tükürüyordu.

"Vahşilerin toprağı" diye dişleri arasından asık suratla söylendi.

Siyah, yara izli deriden koltuğunda iki büklüm oturuyordu. Bu haliyle dev bir kurbağayı andırıyordu. Parlak sarkık yanakları, geniş bir ağzı, boynundaki iri kırışıklıklar. Kollarını ve bacaklarını çok kısa gösteren koca bir göbeği vardı. Küçük, yuvarlak gözleri, domuz gibi horuldayan nefesi ve her şeyden önce de nefret dolu karakterinden dolayı onu İçişleri Bakanlığındaki astları "Yaban domuzu" diye adlandırıyorlardı. Çocukluğunda açlık çekmiş olan Gani Bey'e şişmanlığı güvenlik duygusu veriyordu. Konya yakınındaki köyünün öteki bütün aileleri gibi onun ailesi de her kış mevsiminde aylarca büyük bir kıtlık çekiyordu. O şimdiki koltuğunda, çektiği açlığın ruhunda bıraktığı izleri silmek için oturuyor gibiydi, ama buna rağmen hırsı asla dinmiyordu.

Sıcağa verdiği tek ödün fesini sandalyenin üstüne koyması, kırmızı kravatını çıkarması ve gömlek yakasını açmasıydı. Ayrıca

* Önü açık hafif bir araba

başkentin yüksek memuru olarak statüsüne uygun siyah bir takım elbise giyiniyordu. Ceketinin önü açıktı. Aynı renk yeleğinin üzerinde cep saatinin altın zinciri görünüyordu. Elbisesi tozdan griye dönmüştü. Her şey griydi, elleri, ayakkabıları, araba, atlar. Hatta manzara bile griydi. Kafasından inen ter şişman yanaklarından süzülüp bir sel gibi yakasına akıyordu. Terli burnundan kayan gözlüğünü cebine sokmuştu.

"Vahşilerin ülkesi" diye mırıldandı yeniden ve aynı anda kafasını salladı. Sedef kakmalı tabakasından bir sigara çıkardı, ağızlığına taktı. Önündeki şehir, güneşin henüz her şeyi yeşile yakmadığı bir vadinin orta yerinde duruyordu. Sivas'taki molasından sonra onu ufukta steplerin beklediğini biliyordu. Daha yüzlerce kilometre bozuk yolu vardı. Akdeniz sahiline ve onu İstanbul'a geri götürecek trene kadar daha kaç hafta geçecekti? Ermeni göçünden doğan sorunları rapor etmesi için onu Anadolu'ya gönderen şefi Talat Paşa'ya içinden lanetler okuyordu.

Gani Bey teremen bir mendille kurulandı ve şişeden büyük bir yudum aldı. Su ılıktı, susuzluğunu gidermedi. Kafasını hafifçe öteye beriye salladı. Bakışlarını, gerçekten de görmeden manzarada dolaştırdı. İstanbul'u, İstanbul Boğazı'nın rengarenk suları üzerinde duran evinin serin gölgeli bahçesini hayal etti. Başkentten Samsun limanına kadar vapurla seyahat etmişti. Orada denize yakınlığı nedeniyle iklim yumuşaktı, dağlar ormanlarla kaplı idi, ülke hâlâ insanı kucaklıyordu. Ama sonra! Çıplak tepeler, çakıllar, yıkıntılar ve dikenli çalılar. Tek tek bodur ağaçlar. Issız bir bölge, sadece keçiler için uygun. Kalacak düzenli bir yer bulamadığı için yoksul çiftçi köylerine de uğramıştı. Sivas en azından tam bir şehirdi! Hamamda yıkanmanın zevkini hayal ediyordu.

Araba büyük bir caminin çifte minaresinin göğe yükseldiği şehrin güney girişini geçti. Hem Müslüman, hem de Hıristiyanlarca yapılmış olan çok sayıda güzel ve çok eski yapılar göze batıyordu. Aralarında, şehre şöhretini kazandıran Selçuklu döneminden kalma yapılar da vardı. Fakat Gani Bey'in bütün bunlara bakacak hali kalmamıştı! Bunun yerine hareketli caddeleri, insan kalabalıklarını izliyordu. Çünkü geldiği yolun manzarası dayanılmaz yalnızlık duygusunu içine işlemişti. Araba Gani Bey'in kalacağı konağa giden tek yol olan büyük pazar caddesine saptı. Atlar adım adım ilerliyordu. Yayalar, yük arabaları, katırlar, tezgahlar

yolu tıkıyordu. Arı kovanı gibi pazar uğultusunu malını satabilmek için bağıran satıcıların sesleri alabildiğine artırıyordu.

Gani Bey susam yağı kokusunda ağzında su dolaştırdı, açık havada pişen koyun eti yahnisinin soğan kokusunu aldı, midesi guruldamaya başladı. Açlığını yatıştırmak için bir sigara içti. Kalabalık her taraftan arabayı zorluyordu. İyi bir koku, insanı ısıran kötü kokuyu, haftalardır aynı elbiseyi giyen, hatta onunla yatıp kalkan insanlardan gelen kokuyu yumuşatıyordu. Bu açlığın ve yoksulluğun kokusuydu. Çocukluğunun kokusu! Tiksintiden sarsıldı ve gül suyu ile kokulandırılmış mendilini burnuna tuttu. İstanbul'da geçirdiği kırk iki yıl onu tamamen değiştirmişti. Onun kökleri bu insanlardı ama o bu yoksul insanların arasında kendini yabancı hissediyordu. Burada her şey ona ilkel ve kaba görünüyordu.

Bir anısı geldi aklına: Annesi ve kardeşleriyle birlikte tarlalardan inek boku toplamaları. Kadınlar önlükleriyle taşırdı. Komşulardan önce harekete geçmek için acele ederlerdi. Pisliği evde samanla karıştırıp evin dış duvarına sıvarlardı. Burada kuruyacak, tezek olacaktı. Kışın kıt olan odunun ve pahalı kömürün yerine kullandıkları bu yakacaktı. Evin etrafını saran şişman yeşil sinekler... Her yağmurda tazelenen ağır koku. Gani Bey gözlerini yere indirdi ve özenle manikürlenmiş ayak tırnaklarına baktı. Çocukluğu onu korkuttu. Çocukluğunun bütün anılarını hafızasından silmeyi ne kadar isterdi.

Şehirli bir beyefendinin ilgisini çektiğinde henüz on yaşındaydı. Bir tüccardı. Konya'ya kadar arkasından büyük bir sevinç içinde yürümüştü. Seçkin yemekler, tertemiz çarşaflarıyla temiz yataklar, kendine ait elbiseler. Genç Gani'nin zengin tüccara teveccühünü göstereceği bir düşüncesi yoktu. Konya'da bir dervişin manastırına verilmişti, orada eğitim görüyordu. Daha sonra derviş onu, dünyayı tanımasını sağlayacak olan İstanbul'a götürdü. Erkeklerle aşk ilişkilerine eğilimi olan bu dervişten aldığı etkiyle Hıristiyanlardan nefret ediyordu. Bir süre sonra ona, velinimetinin ilişkileri hatırına bir devlet memurluğu görevi verildi. Bilgisi ve hırsı, bilhassa başarı gösterdiği entrika oyunları, onu mütevazı kökeninden uzaklaştırdı ve hiyerarşi basamaklarını hızla tırmanmasını sağladı. Aç gözlü bir zalim olarak ne ahlak tanıyor, ne de acıma duygusunu biliyordu. Hedeflerine ulaşmasını sağlayacak ol-

duktan sonra yapmayacağı hiçbir şey yoktu. 2. Abdülhamit'in gizli polis subayı olarak Hıristiyanları büyük bir şevkle katletti ve reform yanlısı Jön Türkleri tutukladı. Rüzgarın döndüğünü farkettiğinde Jön Türklerle birlikte çalıştı, onlara yararlı istihbarat bilgileri taşıdı. Bunları zoraki yaptığının farkındaydı, bu sayede bir yönetim görevi kapmıştı, bugün eğer başka ve yeni bir hükümet gelecekse, değişikliğe kolayca intibak edeceğinden emindi.

"Nahoş çevre!" diye mırıldandı kendi kendine, işitilmez şekilde.

Ama bu bölge Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçasıydı, hatta çekirdek bölgesiydi, bu imparatorluk veya daha çok olması arzu edilen "Büyük Türkiye" -kendi kişiliğinden bağımsız- Gani Bey'i ilgilendiren her şeydi. Önderi gibi o da bu tarihin onlara şimdi Anadolu'yu yabancı unsurlardan temizleme fırsatını verdiğine inanıyordu. Damarlarında Türk kanı taşımayan herkes gitmeli veya ölmeliydi. İlk sırada Ermeniler, sonra Yunanlılar, Yahudiler, Suriyeli Araplar. Türk olmaktan başka bir seçenekleri kalmayan Kürtlere kadar, kim varsa. İmparatorluğun kurucuları eski nüfus bileşimini burada tutmakla, basiretleri bağlanmıştı. Günün birinde bu insanlar özgürlüklerini isteyebilir ve hatta alabilirlerdi. Bu durumda Yunanistan ve Balkanlar kaybedilirdi. Eğer Anadolu'nun bir kısmının Ermeni, bir kısmının Kürt olması riskine girilirse Mezopotamya ve Arabistan da kesinlikle elden çıkardı. Bunu engellemenin tek yolu, bu bölgede sadece Türklerin yaşamasına izin vermekti.

Araba pazarı geride bıraktığında, etrafı yeni binalarla çevrelenmiş küçük bir meydana ulaştı. Gani Bey, kendini buraya getiren misyonu düşününce yorgunluğunu unuttu. Bir süitte kendisini bekleyen Valinin konağına gitmek yerine direkt polis karakoluna gidecekti. Arabacıya uygun talimatları verdi, o da atları tırıs götürdü. Gani Bey kravatını tekrar bağladı, fesini giydi.

Gri havanın etkisi ve güneş ışınlarından solmuş tahtadan bina dışarıdan çok gösterişli görünmüyordu. Yapıldığı yüzyılın başından beri boyanmamıştı. Birkaç camı kırık yüksek pencere binanın uzun cephesini bölmekteydi. Polis karakolu ve belediye burada, diğer yerlerde olduğu gibi, aynı çatı altında bulunuyordu. İlk iki kat küçük memurlar, sekreterler ve kuryeler tarafından tutulurken şefler en üst katta oturuyordu. Nezarethane hücreleri bodrumdaydı.

İki jandarma saçağın gölgesinde sohbet ediyorlardı. Sadece

önemli şahsiyetlere ait olabilecek arabanın geldiğini görünce hazırola geçtiler.

"Hey, sen!" diye bağırdı Gani Bey askerlerden birine, "İnmeme yardım et!"

Adam silahını bir arkadaşının eline tutuşturdu ve arabaya koştu. Basamağı aşağıya indirdi. Menteşeler gıcırdıyordu, Gani Bey inmeye kalkınca araba yana yattı. Şişmanlığı hareket etmesini zorlaştırıyordu. Bir eliyle jandarmanın omuzuna tutundu ve sağlam toprağı ayaklarının altında hissedince rahatlama sesi çıkardı. Elbisesinin üzerindeki sigara küllerini temizledi ve boş merdivene bir bakış fırlattı. Orada onu karşılamak için bir rütbelinin bulunmayışına kızdı.

"Konuğu karşılama tarzınız bu mudur?" diye sordu asık suratla.

Yontulmamış bir köylü tipi olan jandarma buna ne cevap vermesi gerektiğini bilmiyordu. Gözlerini korkuyla kırpıştırıyordu. Bu anda Komiser Mustafa Rahmi kapıda göründü. Gömleğinin kıllı göğsünün üzerindeki düğmeleri açıktı ve yukarı kıvrılmış kolları güçlü pazularını açığa çıkarmıştı. Koyu kahverengi bir teni vardı, kaşları da tıpkı bıyıkları ve sakalları gibi sık ve siyahtı. Üniforma ceketini giydi ve konuğuna doğru yürüdü.

"Hoş geldiniz Gani Bey" dedi eğilerek. "Özür dilerim, ben sizi ancak öğle yemeğinden sonra bekliyordum. Yolculuğunuz iyi geçti mi?"

"Berbattı," diye cevap verdi, kuru bir sesle "Büronuza gidelim." dedi.

Mustafa Rahmi bu yüksek hükümet memurunun tahammül edilmez bir huyu bulunduğunu bildiği için endişeliydi. Kötü uyumuştu, Gani Bey'in başrolü oynadığı kabuslardan belki on kere korkuyla uyanmıştı. Mustafa Rahmi konuğunun ününü, ruhsal gelgitlerinin kendi kariyeri için bir son anlamına gelebileceğini, memnuniyetsizliğinin muhtemelen hapishaneye, hatta daha kötüsüne götürebileceğini biliyordu... Komiser emri yerine getirmede büyük bir gayret gösterdi; buna rağmen rüşvet, görevi kötüye kullanma, şantaj vb. birkaç ufak şey onu zora soktu. Kıskanç biri onu gammazlama fırsatı bulmuş olabilirdi. "Esaslı bir temizlik" için mi gelmişti Gani Bey? Komisere günler önce Gani Bey'den bir mektup getiren adam en azından bunu ileri sürmüştü.

Toz ve sigara dumanı kokan binaya girdiler. Gani Bey başkentli olmanın getirdiği küçümseme ile hiçbir şeyi beğenmiyordu. Bu ka-

ranlık bakışlı ve kaytan bıyıklı taşralının şivesi gibi, özensiz görüntüsü de onu önyargılarında haklı çıkarıyordu. Gerçekte onu her şeyden önce komiserin kişiliği rahatsız ediyordu. Ufak vücut yapısından dolayı kısalık kompleksi olan Gani Bey, bedensel olarak kendinden üstün adamlarla iş yapmaktan nefret ediyordu, Mustafa ondan bir kafa boyu uzundu. Buna rağmen o İttihat ve Terakki'nin sadık bir adamı, körü körüne sadık bir eylemcisiydi. Demek ki, şimdiki zamanda çok ihtiyaç duyduğu bir insan figürünü oluşturuyordu. Gani Bey'i sakinleştiren ve neredeyse dostça bir sesle hitabedilmeyi hakediyordu.

"Sizi tanıdığıma çok sevindim Komiser Mustafa."

Bu sözler üzerine komiserin kalbinden bir ağırlık kalkmıştı, gülümseyerek cevap verdi:

"Sizi burada kabul edebilmek benim için büyük bir şeref. Size soğuk şeyler getireyim."

"Önce iş, sonra keyif."

Attığı her adım Gani Bey için eziyetti, fakir fukaraya destek için bu uzak yerlere kadar kürek çekiyordu. İki merdiven basamağını arkasında bıraktığında yüzü erguvani bir renk almıştı. Nefesi körük gibiydi. Yeniden nefes alır hale gelmeden önce onunla konuşmayacak kadar nazikti Mustafa Rahmi. Direkt tahta duvara resmedilmiş, yerine yakışmayan Sultanın portresi komiserin bürosunu süslemekteydi. Öteki duvarlara Kur'an'dan bir surenin parçalarını güzel bir yazı karakteriyle yazarken Ressam belli ki mutluydu. Kırık bir pencere camından içeri uçan kavak polenleri döşemede havlı kümeler oluşturmuşlardı. Odanın mefruşatı bir yazı masası, çam yeşili bir deri koltuk ve bir tahta sandalyeden oluşuyordu. Kapının solunda uzun alçak bir sedir, üzerinde ucu saçaklı bir bambu çubuğu vardı. Gani Bey çubuğu iki kez, sedire vurdu. Bu çubuk, bütün acılar gibi, hoş sonuç vermeyen işler içindi, insanın derisini dağlar, dayanılmaz bir işkence olurdu. Gani Bey önce elinde denedi. Ayak tabanı üzerinde falakayı tercih ederdi. En etkili işkence buydu, çünkü tutuklu, ayakları üzerine asla yürüyemeyecek hale geldiği durumda bile dayanabiliyordu. Çubuğu elinden bıraktı, yüzüne yansıdığına inandığı heyecanı gizlemek için sırtını döndü.

Yazı masasına gitti. Buzlu camın üzerini kağıt yığınları doldurmuştu. Üzerinde kehribardan yapılma bir dua plaketi ve sadece mürekkep lekelerine bulanmış kurutma aletinin sığacağı kadar yer var-

dı. Gani Bey, onu kızdıracak kadar bir dindarlık işareti görüyordu bunun içinde. Ona göre "İnşallah!" Müslüman kaderciliğiydi. Allah bilir! -ki bu İmparatorluğun çöküşünün nedenlerinden biri ve Ermeni, Yahudi, Yunanlıların ticaret ve sanayi alanlarını doldurmasının nedeniydi. Belki de bu dualar komiserin doğu tarzı inançlılığının göstergelerinden başka bir şey değildi.

Komiser gittikçe artan bir güvensizlik haleti içinde önde ayakta kalırken Gani Bey davetsiz çalışma masasına oturdu. Ceketinin iç cebinden gözlüğünü çıkardı, temizledi ve gözüne taktı. Tek kelime bile söyleyemeden kapı açıldı, bir jandarma kalaylı bakır bir tepside iki bardak getirdi. Gani Bey vişne suyunu bir yudumda içip bitirdi. Sakinleşmesi umuduyla Mustafa Rahmi aceleyle atıldı.

"Emirleriniz yerine getirildi."

Gani Bey anlamamış görünüyordu.

"Vali Mümtaz Bey'in hakkında..." diye ekledi komiser sesini alçaltarak.

"Ne zaman?"

"Bu sabah, makamında. Gizlice, sessiz ve sakin."

"Failler ne oldu? Konuşma ihtimalleri yok mu? İnsanlarımız?"

"Bizzat ben yerine getirdim görevi" dedi komiser gururla ve ellerini uzattı. "Mümtaz Bey şüphelenmezdi."

Ardından Gani Bey'in karşısında sadakatini ispatlamış olmanın şerefini göstermek istermiş gibi vişne bardağını kaldırdı. Diğeri sadece kafasını salladı ve vurgusuz bir sesle mırıldandı:

"Bu kadar yeter."

Komiser bundan memnun kalmamıştı, bir kere daha denedi:

"Önünüzde duran dua plaketi ona aittir. Eğer bu cinayette birini suçlarsak belge olarak kullanılabilir."

Gani Bey bacak bacak üstüne attı, elini uzattı ve istedi:

"Mektubumu geri verin."

Komiser Gani Bey'in bir elçisi tarafından ona bir gün önce getirdiği çantadan mektubu çıkardı; bu, valinin katledilmesi emriydi. Gani Bey belgenin aslı olduğunu anladı, katladı ve ceketinin cebine soktu. Mustafa Rahmi'nin üzerinden büyük bir yük kalkmıştı. Mümtaz Bey'i katletme emri aldığına dair ortada bir kanıt yoktu artık. Cinayet ona itidalini kaybettirmedi. Bu onun ilk vukuatı değildi. Hakkını kendi yumruğuyla almada herkesin çok hızlı olduğu ve kan davasının katı bir gelenek olarak sürdüğü bu ülkede insan ha-

yatının bir değeri yoktu. Gerçi diğer cinayetlerinin ne bir emredeni, ne de bir bileni vardı. Gani Bey'i müttefiklerinden saymak şöyle dursun, onun tarafından asla korunmayacağını sezdi. Gani Bey eğer onu başından savmak isteyecekse, bunda tereddüt etmezdi.

Gani Bey, sahibinden bir ödül dilenen bir bekçi köpeği gibi gördüğü komiserin halet-i ruhiyesini kötüye yorumladı. Gülümsedi ve etkilenmiş gibi davrandı.

"Mükemmel bir çalışma! Keşke sizin gibi daha çok adamım olsa..."

Mustafa Rahmi'nin sevinçten yüzü ışıldadı.

Gani Bey soğukça ekledi: "Buralı Ermeniler olayı nasıl karşılayacak?"

"Tehcir emri onlara bildirildi. Eskortları bekliyoruz. Fakat ordu özellikle işbirliğine yanaşmıyor. Yüksek rutbeli subayları kastediyorum."

"Bu çok sık gündeme geliyor" dedi Gani Bey, kendine bir sigara yaktı, ev sahibine ikram etmedi. "Endişelenmeyin, bu değişecek. Burada her şeyi disipline sokmak için Hükümetten aldığım geniş yetkilerim var. Birinci öncelik Ermenilerin sürgünüdür. Bu politikayı arzu ve heyecanla desteklemeyen memurlar görevlerinden alındı, valiler de."

"Bu kılkuyruklar da tam bir felaket" diye onayladı komiser, birkaç rahibi yoketme fırsatını burada ele geçireceğini sezdi; "Bana güvenebilirsiniz."

"Müslüman halkın tepkisi nasıl?"

"Şaşkın, sık sık da reddediyorlar. Bazılarının Hıristiyanlar arasında müşterileri ve dostları var."

Gani Bey sigarasından birkaç derin nefes çekti:

"Saklanmak ve kaçmakta Ermenilere yardım edenlerin şiddetle cezalandırılacağı hatırlatılmalı. Vali cinayeti ve iyi sahnelenmiş birkaç gösteri onların fikrini değiştirecektir."

"Müslümanlığa geçmiş Ermeniler için ne düşünüyorsunuz?" diye sordu Mustafa Rahmi.

"Bu konuda bir şey bilmek istemiyorum!" diye bağırdı Gani Bey. Sigara izmaritini yere attı, bir yenisini yaktı.

"Tamamen aramızda komiser" diye biraz daha sakin devam etti, "Dinin bütün bunlarla bir ilişkisi yok. Müslüman Ermeniler? Onlar da Ermeni nihayet! Siz bunun yerine bana, Anadolu'ya yerleşmek

için Hıristiyan Türkleri getirseniz, buna hiçbir itirazım olmaz! Bir imparatorluk din üzerine kurulamaz. Bir ırk üzerine, elbette!"

Mustafa Rahmi yakınında hizmet veriyordu. Sigara dumanından rahatsız oldu ve pencerelerden birini açtı. Avludaki küçük fıskiyenin şırıltısı şimdi odaya giriyordu. Gani Bey sehayat yorgunluğunu yeniden hissetti ve arabasıyla önünden geçtiği hamamı düşündü. Şimdi buharlı banyoda kirden tozdan temizlenmek, kremli bir sabun ve ot kokan bir su içinde bir tellak tarafından yıkanmak nasıl da mutluluk olurdu! Tellak ona sanatının incelikleriyle masaj yaparken üzerine gelecek sağlık ve afiyeti hayal etti. Konuşmayı sona erdirme kararı verdi.

"Çalışma arkadaşlarım size bildirildi mi komiser?"

"Evet"

"Öğleden sonra onları görmek istediğimi bildirin" dedi ve konuştuğu adamın gözüne bakmadan ayağa kalktı. "Siz benimle yiyeceksiniz, yapacaklarımızı konuşacağız."

Mustafa Rahmi, değer verilmenin bu işaretini aldı, kendini okşanmış hissetti. Vaziyet aldı ve elini kalbinin üzerine koydu.

"Beni fazlasıyla onurlandırıyorsunuz."

Komiser artık cesaretlenmişti, masanın bir köşesinde, evrak dosyalarından birinin içinde bir şeyler aradı, birkaç buruşmuş kağıdı çıkardı ve arabasının hâlâ onu bekleyip beklemediğine bakan Gani Bey'i penrecereye kadar izledi, sayfaları düzeltip şefine verdi.

"Bu, şehrin rütbe ve makam sahibi Ermenilerinin listesidir. İki yüzden fazladırlar. Bir göz atmak ister miydiniz?"

İstem dışı bir kas hareketiyle ağzının bir kenarı yukarı kayan Gani Bey beceriksiz bir el yazısıyla yazılı kağıtları gözden geçirdi. Bu isimler ona asla bir şey söylemiyordu.

"Biri eksik" diye konuştu ve dolmakaleminin kapağını çekti. Tozlu pencere pervazından korunarak arap harfleriyle listeye bir isim daha yazdı.

Armen Surmeliyan, Balyanların demir kafesli bahçe kapısını kapalı buldu. Bu alışılmış bir durum değildi, ama o bunu bir tedbir olarak anlayıp iyiye yordu! Sürgün... Bir kaçış diye mırıldandı ve sigara izmaritini fırlattı. Kısa boylu ve iri yapılıydı. Neredeyse boynu yoktu, o kadar ki kafası sanki direkt geniş omuzlarının üzerine

oturmuştu. Karakteri ise, karısı Araksi'nin anlatımına göre yaşlı kervan katırına benziyordu.

Kapı çanının zincirini çekti. Sivas'ı terketmek, içinde yedi yıl önce günlerini barış içinde geçirmek için yerleştiği şehri... Onlar nereye gönderilmişti? Onlara ne olmuştu? Küçük ev ve Ermeni semtinin kenarındaki bir parça arazi onun tek servetiydi. Onlara Urfa ve Halep civarındaki köylere yerleştirilecekleri vaadedilmişti. Mobilyalarını oraya devlet taşıyacaktı. Onları sakinleştirmeyi denediler, ama Armen yetmiş iki yaşın getirdiği hayat tecrübesiyle, vaadlerin tek birine dahi inanmıyordu. Geçmişte olup biten her şey, Sultanın İmparatorluğunun, Ermenilere ve diğer azınlıklara verdiği sözü tutmamasıydı.

Yeni badana yapılmış heybetli evden bir hizmetçi kadın çıktı ve bahçe kapısına yöneldi. Yuvarlak yüzünü altın küpeler çevreliyordu. Armen kadının çenesini çimdikledi, gırtlaktan gelen hafif ve derinden bir sesle Türkçe konuştu:

"Hâlâ çok güzel görünüyorsun, Cemile. Hâlâ neden evlenmediğini asla anlamıyorum."

Kadın kızardı ve gözlerini indirdi. Adamın huzurunda kendini suçlu hissediyordu. İleri yaşına rağmen kendini Kaptan Armen'e itilmiş gibi görüyordu. Bakışı gömleğinin yakaları üstüne taşan beyaz saçlarına takıldı, daha da kızardı. Balyanların bahçesinde çiçek saplarını koparırken, sebze bahçesini kazarken ve hayvanlara bakarken onu gizlice gözetlerdi. Kaptanın güçlü parmaklı dev elleri, bir meyve ağacına aşı kalemini bağlarken veya ayı güllerini keserken işine şaşırtıcı bir zerafet ve ustalık katıyordu. Öyle nazikti ki, bunu çocuklara ve hayvanlara da gösteriyordu. Ama kolları bir ayının pençeleri gibiydi. İnsanı kesinlikle tam sarardı...

Armen genç kadının şaşkınlığını farkedince kaşlarını çattı ve kırptığı gözlerini şakacı bir şekilde parıldattı.

"Eğer Müslüman olsaydım, seni ikinci karım olarak alırdım."

"Kaptan Armen!" diye korkuyla protesto etti kadın. "Benimle sürekli alay ediyorsunuz!"

"Bu doğru değil, ciddi söylüyorum. Bu konuyu karım Araksi ile de konuşacağım."

Yaşlı adamın şakalarına alışıktı, ama sözlerinde bir parça ciddi olup olmadığını asla bilmiyordu. Utanarak güldü ve arkasını döndü. Armen onu, aksak yürüyüşüyle ateş çiçeği ve Yahudi baklaları-

nın, yassı çakıl taşlarla örülmüş yolun kenarlarını süslediği bahçeye doğru takibetti.

"Burada olduğunuzu Azniv Hanım'a haber vereyim mi?"

"Gerekmez, acelem var, bana Tomas'ı gönder."

Yalnız kalınca üzücü düşüncelere geri döndü. Kestane gölgesinde bekliyordu, acıyan sol bacağını ovuşturdu. Yıllar önceki acının yeniden geri gelmesini tuhaf buldu. Araksi'nin ve kendi hayatını zor kurtardığı 1894 yılı katliamından da daha eski bir yaralanma. Trabzon'da yaşayan çocukları ve torunları bu kadar şanslı değillerdi...

Ter yanaklarından aktı. Vaftiz oğlu Tomas'ı sevindirmek için altın düğmeli denizci ceketini giymiş, tereğinde örgü çapasıyla siyah şapkasını takmıştı, küçük tonajlı bir kayığın sahibi olarak.

Armen hayatı boyunca Karadeniz'de balık tutmuştu. Biraz da kaçakçılık yapmıştı. Ülkenin iç kısımlarına çekilmişti ve halk onu burada, hoşuna gitmese de "kaptan" diye çağırıyordu.

Çimentoya yapıştırılmış siyah ve beyaz taşların resmettiği oyulmuş arabesk figüre öylece baktı. Yol kenarına gitti ve birkaç kuru çiçek kopardı. Albay Vartan onu bahçeye ve hayvanlara bakmak için tutmuştu. Tavuk yetiştiriciliğinden geliriyle birlikte buradan aldığı ücret, birikimlerine dokunmadan namusluca yaşamasına yetiyordu. Mütevazı kökenine rağmen, onu oğlunun vaftiz babası olarak seçtiği için Vartan Balyan'a derin bir saygı besliyordu. Gerçi Balyanların akrabaları dışarda yaşıyorlardı, ama Tomas'ı vaftiz çocuğu olarak alsalardı Sivas'ın tüm ileri gelenleri çok memnun olurlardı. Albay Vartan'ın vaftiz babası rolünü kendisine verirken hangi saikle hareket ettiğini bilmediğinden konuyu ciddiye aldı. Bu kadar aydın bir adam ve o; Armen neredeyse okuma yazma bile bilmiyordu.

"Günaydın Kaptan Armen!"

Kafasını kaldırdı. Maro merdivende duruyor ve elinde kahverengi kağıda sarılmış bir paket tutuyordu.

"İçeri gelmiyor musunuz?"

"Günaydın Maro, hayır, eğer Tomas hazırsa hemen gideceğim. Fuarın önünde belediyenin bir özel oturumu var."

"Hemen geliyor."

Kadın basamakları indi ve ona doğru geldi. Şimdi olduğu gibi Avrupai tarzda giyindiği zaman bu kadına bakmak ona büyük bir

zevk veriyordu. Gri elbisesinin bele yapışık kesimi onun kadınsı hatlarını ortaya çıkarıyordu. Sanki dansediyormuş gibiydi. Böyle bir güzellikle yürüyordu. Birkaç örgüsü çözülmüş saç topuzu ince boynunu açıkta bırakıyor, başına soylu bir görüntü veriyordu. Armen bütün hayatı boyunca bu kadar güzel bir kadın görmemişti. Bakışı samimi, açık ve hemen hemen saf iken bir küskünlük esintisi onu sarıyordu. Bu karışım Maro'ya asla içsel bir sarsıntı geçirmeksizin bakamayan yaşlı adamı büyüledi. Önüne gelip durduğunda, içinde sarı kıvılcımlar parlayan kahverengi gözlerine hayran kaldı. Maro onu yanaklarından öptü ve karısının nasıl olduğunu sordu.

"Saklamak istemiyorum... Söyle, Armen, bizim papazla sürgün hakkında mı konuşmak istiyorsun?"

"Başka ne konuda olabilir!" diye için çekti. Albay Vartan her hangi bir şey öğrendi mi?"

"Şu an hayır."

"Hepimiz belirsizlikte sallanıyoruz, bu en kötüsü. Önümüzde ne olduğunu tam bilemeden beklemek."

"Tomas'ı birlikte kiliseye götürmek iyi fikir mi?" diye sordu kadın, sinirli bir sesle.

"Sankt Minas buradan sadece birkaç sokak ötede, Ermeni bölgesinin ortasında. Ve şehirde her şey sakin. Bu sabah pazardaydım. Müslüman tüccarlar da bizler gibi şaşırmış."

Bunun fırtınadan önceki sessizlik olduğu fikrini kendine sakladı. Herkes gibi o da felaketin geldiğini görüyor, hurafe korkusundan, konuşmuyordu. Devam etti:

"Endişelenmeyin, ben Tomas'a dikkat ederim."

Bunu söylerken kemerinin hizasından ceketine vurdu. Maro onun silahlı olduğunu anladı, fakat bu onun korkusunu daha da artırdı. Armen onu sakinleştirdi:

"Bu özel bir şey değil, ben onu sürekli yanımda taşırım. Bir çeşit tılsım."

Maro başını eğdi. Bu bölgede bir adam, daima kendini savunmak zorundaydı. Armen bir şey daha söylemek istiyordu, ama arkasında köpeğiyle Tomas evden çıktığında sustu. Maro kaptanın kulağına eğildi ve aceleyle fısıldadı.

"Bugün Araksi'yle akşam yemeğine gelmeyi unutmayın."

"Bunu nasıl unutabilirim? Ona bir hediyem var."

"Armen Amca! Armen Amca!"

Sassun sevinçle havladı genç sahibinin etrafında hopladı. Genç adam, ona kollarını açan vaftiz babasına koştu.

"Günden güne ağırlaşıyorsun benim küçük yaramazım.!" dedi Armen, onu öptü. "Gelişmen apaçık görünüyor."

Tomas gururlandı, çünkü onun için bir dede olan Armen'in düşüncesine çok önem veriyordu; öz dedesini hiç tanımamıştı. İspanyol köpeği onların çevresinde yüksek sesle havlayarak zıplıyordu. Armen genci bıraktı, kulağının arkasını kaşımak ve sırtına vurmak için ona eğildi.

"Sen de güzelsin."

"Gemici elbisemi gördünüz mü?" diye sordu Tomas, kendi ekseninde yavaşça dönerken, "Onu annem dikti."

Armen kısa pantolonun ve gemici yakalı mavi beyaz ceketin kumaşını tanıdık hissetti. Ona bakarken Maro'nun karanlık bakışını yakaladı. Tomas'ın temiz sevinci yetişkinlerdeki endişeyi daha da belirgin hale getiriyordu. Armen şapkasını çıkardı ve Tomas'ın başına koydu, sonra da gümüş grisi saçını parmak uçlarıyla taradı.

"Bunu alabilir miyim?" diye coşkuyla sordu Tomas, şapkayı düzeltti.

"Onu sana, kiliseye kadar ödünç veriyorum."

"Ve dönüşte de?"

Vaftiz baba başını salladı.

"Bak anne, ben şimdi bir kaptanım!"

Maro Tomas'ı öptü ve ona elindeki paketi verdi.

"Büyük anne taze et, zeytin ve tatlı hazırladı, bunu ihtiyaç sahiplerine verirsin."

Her ikisini de bahçe kapısına kadar geçirdi. Oğlunu yalnız bırakmak zorunda olduğu düşüncesi onu hâlâ rahatsız ediyordu. Kendi kendine, gereksiz yere endişe ettiğini, ona bu küçük geziyi yasaklayarak Tomas'ı korkutmak istemediğini mırıldandı. Buna rağmen Armen'e son bir öğütte bulunmak zorunda kaldı:

"Dikkatli olun! Ve sen, Tomas, vaftiz babanın sana söylediklerini dikkatli dinle."

Maro arkasından koşmak isteyen köpeği geri tuttu, elele uzaklaşan yaşlı adamla çocuğunun arkasından baktı.

***

Kaldırımları yakıcı sıcak cadde boyunca, ağaçların ve duvarların gölgesinden, evlere yakın yavaşça yürüdüler. Balyanlara komşu evler hâlâ heybetli iken giderek küçüldüler. Hepsinin bir bahçesi ve bir ahırı vardı. Evlerden dışarıya aşina sesler geliyordu. Tomas semtin çocuklarını tanıyordu, onlarla sık sık oynardı. Onların anne ve babalarını, aynı şekilde büyükanne ve büyükbabalarını da tanıyordu. Avluda gördüklerine el sallıyor, niçin eskisi gibi caddeye çıkıp elim sende oynamadıklarını soruyordu. Burası neredeyse insansızdı. Zaten burada az sayıda bulunan dükkân -bakkal, manav, kasap- kapalıydılar. Biraz uzaktaki küçük esnaf dükkanlarının ve zanaatçı kulübelerinin bulunduğu çarşıda dikkat çekici bir sessizlik hüküm sürüyordu. Sokaklarda hiçbir tezgah ve müşteri yoktu. Ne mal taşıyan hamallar, ne de onlara bir şef edasıyla emirler veren çıraklar görünüyordu. Köşedeki semtin tek kahvesinde, diğer zamanlarda orada nargile içen, tavla oynayan ya da iş konuşmaları yapan birçok adamı aramak boşunaydı. Teraslardaki sandalyeler kaldırılmıştı. Vortik "kebapçı dükkanı" bile kepenkleri indirmişti. Bu lokantanın iyi bir ünü vardı. İş bitirmeyi kutlayan işadamları veya şen şakrak doğum günü kutlayan ailelerle dolup taşardı. Kızarmış et kokusu ve kahkahalar yoktu caddede.

"Bugün pazar mı?" diye sordu Tomas, merakla.

"Hayır" dedi, bir açıklama arayan vaftiz babası.

Çocuğa Ermenileri tehdit eden felaketten söz edilip edilmediğini bilmiyordu. Bunu üstlenmek ona düşmezdi. Konuyu değiştirmeyi seçti, ona denizdeki maceralarından, atlattığı fırtınalardan söz etti. Elbette yalanlar uyduruyordu, ama coğrafi bilgiler gerçeğe uygundu. Bu fantastik hikayelerle vaftiz oğluna birkaç yaşam tecrübesini aktarmayı deniyordu. Çan kulesi uzaktan, evlerin üzerinde yüksekten görününce, Armen başlangıcını Tomas'a zaten öğrettiği duayı tekrarlamaya başladı. Delikanlıya dini bilgileri öğretmek, vaftiz babası olarak onun göreviydi. Haftada iki kez on bir saat kudas ayinine kiliseye onu beraberinde götürüyordu. Armen'in sarsılmaz bir inancı vardı: Aklından önce kalbiyle inanırdı. Yaşlılık döneminde, onu yaşamı boyunca sarsan hurafelere dayanan derin saygısı kutsal yerlere yaklaşınca dostça bir Tanrı'ya güven duygusuna dönüşüyordu.

Sankt Minas Ermeni Kilisesi iki yüz yıl önce, pembe ışık saçan mermerlerden inşa edilmiş, çevresi gri bir taş duvarla çevrilmişti.

Kilise duvarları kaçkarla, sütunları spiral süslerle bezenmiş, bazı rölyeflere haç işlenmişti. Sivri damıyla sekiz köşeli çan kulesi kiliseyi daha yüksek gösteriyordu. Sivastaki en büyük kilise değildi ama cemaati arasında onu şehrin en önemli mabetlerinden biri yapan çok sayıda ileri gelen etkili şahsiyetler vardı. Avluda parlak yapraklı birkaç selvi ağacı bulunuyordu. Cadde kenarında yerde oturan çoğu siyah giyinmiş kadın olan dilenciler, cemaatin gelmesini bekliyordu. Ayinden önce ve sonra sadaka dilenmelerine izin verilmişti. Her birinin belli bir yeri vardı. Tomas annesinin verdiği sadakayı onlara adil biçimde dağıtıyordu. Sıranın en sonundaki ihtiyar kambur kadının önünde durdu, ona büyük annesinin hazırladığı paketi verdi ve alışılmış sözleri söyledi:

"Size yarasın."

"Tanrı dualarınızı kabul etsin" diye cevap verdi dişsiz kadın.

"Niçin özellikle bunu seçtin" diye sordu Armen, ağır tahta kanatlı ana kapıdan girmeden önce.

"Sırada o vardı" diye fısıldadı delikanlı. "Yani artık sayabiliyorum."

Kilisenin orta kısmında şimdiye kadar sadece birkaç kadın ilk sıralarda diz çökerdi. Armen delikanlıya yerini gösterdi ve onu uslu olması için uyardı.

"Ben olmadığım sürece öğrendiğin yeni duanın alıştırmasını yap. Ben hemen geleceğim."

"Nereye gidiyorsunuz Armen Amca?"

"Bizim papaza, Khoren'e."

"Ben de seninle gelemez miyim?"

"Hayır, beni bekle ve yerinden ayrılma. Şapkama da dikkat et!"

Vaftiz babası kilise levazım odasına açılan kapıdan kaybolunca Tomas diz çöktü. Bu yerin sessiz ve sakinliğini, buhur kokusunu ve yanan mumların kokusunu severdi. Tomas anlam veremediği tuhaf bir hisse kapıldı. Aylardır beklediği bu doğum günü için mutlu olması gerekirdi, ama açıklanmaz bir şey onun bu sevincini bozuyordu. Bu çok hafif diş ağrısı gibi birşeydi, onun her türlü öğrenme ve oynama hevesini yokediyordu. Her şey eskisi gibiydi ama hiçbir şey eskisi gibi değildi. Boş sokaklar ve kapalı işyerleri gibi örneğin. Yetişkinler gülüyor olsalar bile endişeli görünüyorlardı. Cemile ve Zeynep'e boşuna sormuştu. Suratlarını asmış, yüzlerini dönmüşlerdi. Ondan ne saklanıyordu? Annesinden, babasından veya

büyükannesinden bir açıklama rica etmeye cesaret bile edemiyordu. Belki ayin sonrası vaftiz babasına sorabilirdi.

Khoren levazım odasında, daha önceki vaazlardan birinde çekilmiş bir fotoğrafın önünde duruyordu. İki duvarda, hepsi sedef işleme ahşap çerçeveli tahminen yirmi fotoğraf asılıydı. Papaz, içlerinden birkaçı mezarlıkta selviler altında yatan on iki belediye meclisi üyesinin adlarını hatırladı. Dalgın bir şekilde göğsüne kadar inen gri gür sakalını sıvazladı. Fotoğrafın camında, etrafında susarak ve neredeyse hepten hareketsiz beş kişinin oturmakta olduğu uzun meşe masa yansıyordu.

Masanın bir cephesinde kilisenin en yaşlılarından, en güngörmüş olanı Hacı Harout oturmuştu. "Hacı" sözüyle bağlantılı ismi onun Kudüse hacca gittiği ve bir zamanlar Vaftizci Johannes'in İsa peygamberi vaftiz ettiği Şeria Nehrinde yüzdüğü anlamına geliyordu. Onun sağında düşmüş kafası ve kapalı gözleriyle uyukluyormuş gibi duran, adalet duygusu ve cömertliğiyle ünlü zengin bir toprak sahibi olan Zaven oturuyordu. Saç suyunun buharı odayı doldurmuş olan berber Ara hareketsiz, gözünü duvardaki çatlağa dikmişti. Belediyenin son oturumunda kilisenin levazım odasını onarma sözü verdiğini hatırlıyordu. Bugün kimi ilgendirirdi ki? Masanın diğer tarafında aynı zamanda kilise hizmetleri ve sosyal yardım kurumu müdürlüğünü yapan öğretmen Sarkis Zoryan not defterine kargacık burgacık bir şeyler yazıyordu. Masa komşusu papazdan gözünü ayırmıyordu. Bu, Sarkis'i kendi yumruğuyla bu özel oturuma davet eden Şirag Tevonyan'dı.

Khoren bu despotluk üzerine hoşnutsuzluğunu belirtmek için tepkili bir şekilde sırtını masaya döndü. Bu Şirag gelmemeliydi! Birçok hemşehrisi gibi o da, hükümete başkaldıranların eylemlerinin Ermenilere daha sert tedbirlerin uygulanması için bahane yaratacağını hissediyordu. Öğretmen bunun tam aksini düşünüyordu. Artık bu ortamda böyle soruyu tartışmak anlamlı olmaktan çıkmıştı. Buna rağmen Şirag'ın bölgedeki varlığı onların güvenliği için bir tehlikeydi. Bu tezcanlı adam onların üzerine sadece öfke çekerdi ve bundan bıkmışlardı. Eğer Kaptan Armen çabuk gelirse onlar bu durumu aşarlardı.

Papaz arka duvarı örten açık renk üç ahşap dolaba doğru gitti, ilkini açtı ve ayin elbisesini koyduğu yerden aldı. Bu arada Şirag Tevonyan'ın öfkeli bakışını ensesinde hissetti. Şirag onu gözleyebi-

lir, papazın cemaat üyelerinden, hatta karısından bile gizlediği şeyi keşfedebilirdi. Sınırsız bir kuşku. Yok hayır! Khoren tam aksine, cemaati için bir cesaret örneği olmalı, ümit ve kararlılığını vaazetmeliydi. Fakat içindeki gerçek aynı anlamda değildi. İsa'nın bir sözü aklından çıkmıyordu: "Baba, mümkünse bu yanımdaki çanak geçip gider." Bu çanağı bugün Tanrı bütün bir halka sunuyordu, sadece Tanrı'nın oğluna değil, annelere, köylülere, tüccarlara, zanaatkara. Buna hakkı var mıydı? Onun adını anan Ermenilerden yüz çevirir miydi? Onun hâlâ şahitlere ihtiyacı var mıydı? Papaza neredeyse "Senin isteğin olsun. Beni al fakat diğerlerini bağışla" sözlerini içinden tekrarlamaya sakındığı küfür gibi düşünceler aklına geliyordu.

Khoren çocukken, hiç evlenmeyerek papaz olmak için Kudüs seminerlerinde okumayı hayal etmişti. Yozgatlı bir saat tamircisi olan babası yedi çocuğundan en büyüğü olan Khoren'in bu eğilimini desteklemişti. Ayrılma günleri yaklaşınca Khoren'in kararlılığı giderek sarsılmıştı. Kararlılığını sarsan, komşu kızı Meryem için hissettiği duygulardı. Sonuçta onunla evlenmeye karar verdi. Tanrıya olan sevgisini bir kadın sevgisiyle birleştirdiği için hayatını Ermeni apostal kilisesindeki hiyerarşide yükselme şansı olmaksızın, dünyalı bir papaz olarak geçirmeye karar vermişti. Fakat bugünkü görevi ona hayallerini geri verebilirdi. Tanıdığı insanlar Tanrı arasında aracı olmak, onların sevinç ve üzüntülerini paylaşmak, onların içinde, sürüsünün kendine güvendiği bir çoban gibi yaşamak istiyordu.

1894'te Anadolu ve Kilikya'yı üç yıl boyunca kan gölüne çeviren Sultanın emriyle çok sayıda ayaklanma ve kırımlara Ermeni soykırımı eklendiğinde o otuz üç yaşındaydı. Genç ve atak bir papaz olarak cesurca mücadele etmişti ve cemaatinin birçok üyesini kurtarmıştı. Otuz dört yaşında ise artık tamamen bir başkası olan kendinde asla mücadele edecek gücü hissetmiyordu. Artık sözkonusu olan tek tük, galeyana gelmiş fanatiklerin ve disiplinsiz küçük askeri grupların yaptıkları değil, aksine daha çok en küçük detaya kadar planlanmış ve sistematik olarak uygulanan resmi bir hükümet politikasıydı, ölümcül bir çılgınlıktı. Bu tahmin edilenden daha fazlasıydı. Khoren bütün bunları güvenilir bir kaynaktan öğrenmişti.

Sivas'ın öküzler yurdu müdürü İsviçreli papaz Roesler ona önceki gün Malatya'dan gelen başka bir protestan misyonerden öğ-

rendiklerini rapor etmişti. Khoren, suskunluk yasası gereği bundan sadece karısına söz etmişti. O da aynen kocası gibi, her şeylerini kaybettiklerine inanmıştı. Papaz olarak bakınca Şirag Tevonyan'ın keşfetmiş olduğu şey, boyun eğmeydi.

Kapı açıldı ve Armen Sürmeliyan sadece dört belediye meclisi üyesi ile karşılaşınca şaşırdı. Saatine bir göz attı, beş dakika geç gelmişti. Diğerlerinin olmayışının nedeni, onlara ancak bir saat önce haber verilmiş olmasıydı. Armen cemaat meclisinin aktif bir üyesiydi; arasıra uygun düşmeyen tepkiler göstermesine ve şeyleri açık adıyla söyleme dobralığına rağmen görüşleri daha az rağbet görmüyordu. Eğitimdeki eksikliğine karşın canlı bilgeliği ile, insanlarla olan ilişkilerinin sağladığı pratik zekası sayesinde büyük bir birikim kazanmıştı.

El sıkışarak ve sarılarak masayı dolaştı. Gözlerine inanamıyordu: Şirag Tevonyan! Bu isim bölgede efsane olmuştu. "Cesurlar" diye ün salmış bir grup adamıyla, yağmacı Osmanlı asker kaçaklarının oluşturduğu çetelere, cephe yakınındaki köylerden bir kısmını savunurken genç isyancı büyük kahramanlıklar göstermişti. Şirag'ın başarıları hakkında birçok hikaye ortalıkta dolaşıyordu. Asker konvoylarına saldırılar, haydut çetelerine karşı mücadeleler, Ermenileri büyük tehlikelerden kurtarması... Bunların bir çoğu mutlaka abartmaydı. Her anlatan, dinleyicinin kendisinden beklediği gibi, gerçeği süslüyor, özellikle eklemeler yapıyor, sonucu banallaştırıyordu. Buna rağmen bu haberler gerçeklere dayanıyordu, Armen, tarzını desteklediği bu genç direnişçiye hayrandı.

Şirag'a yakın, onu görüş alanına almak için çapraz karşısına oturdu. Dış görünüşünde özel bir şey yoktu: Bir yetmiş boyunda, ince yüzlü, saçları arkaya taranmış, uçları yukarı kıvrık uzun kaytan bıyıklar. Güneş ve rüzgârdan kavrulmuş derisiyle isyancı bir çoban gibi, serbestçe dolaşabilirdi. Fakat bakışında ateşi fışkırıyordu. Asabi yapısı, en küçük sarsıntıda yerinden fırlayacakmış gibi helezoni bir yay etkisi uyandırıyordu.

Khoren masanın diğer yanına, Hacı Harout'un karşısına oturdu. Bu buluşmanın sebebini açıklamak gereksizdi. Hepsi sadece tek konuyla meşguldü. Birbirlerine baktılar. Buzu kim kıracaktı? Alışıldığı üzere papaz, kutsal ruhu anarak oturumu açtı. Arkasından öğretmen gündemi okudu. Khoren susmakta ısrar ediyordu. Reverend Roesler'den öğrendiklerini buradakilere aktarma konusunda

uygun zamanı yakalamakta tereddütü vardı. Sarkis Zoryan not defterinin bir sayfasını dolduran karalamaya dalmış, inceliyordu. Böylece bakışlar, cemaat meclisi başkanı Hacı Harout'a çevrildi. Yaşlı adam sandalyenin kenarında oturuyordu. Ellerini bastonunun kabzası üzerinde kavuşturmuştu. Sol ön kolunda, onun hacı olduğunu gösteren dövme haç görünüyordu. Gövdesini ileri geri sallıyordu. Köre yakın görmez olduğundan, genel dikkatin odak noktası haline geldiğini farketmedi. Herkes söze Şirag'ın başlayacağını düşünüyordu. Ama o bundan vazgeçti, pozisyonlarını öğrenmek için sözü diğerlerine bıraktı.

Suskunluk giderek can sıkmaya başladı. Bütün bunlar Kaptan Armen'e gülünç geliyordu. Eklemlerini kıtırdattı önce, ardından herkesi süzmek için kafasını öne uzattı.

"Evet, kimsenin söyleyecek sözü yoksa oturumu bitirelim, dua etmeye gidelim" dedi sinirli bir sesle.

Kimse tepki göstermeyince Şirag devam etti: "Bu kavram sizleri de korkutuyor mu? Sürgün! İşte, o oldu. Ya şimdi? Şimdi ne yapacağız?"

Armen soruyu soran Şirag'a baktı. Genç adam umursamadı. Zaven sol kolunu masaya dayadı ve hafifçe öksürdü. O ailesinin uzun zamandan beri oturduğu Kızılırmak kıyısındaki köyünde kendini bey ve usta olarak hissetmişti, onu oradan sürmek istemelerini kavrayamıyordu. Parayla her şey yoluna girebilirdi.

"Endişemiz kesin sebepsizdir! Sürgün emri bizi sadece korkutmak istedikleri bir önlemdir: Biz korkutuluyoruz, ardından Hıristiyanlar için yeni bir vergi, olaydan ucuz kurtulduğumuz için severek ödeyeceğimiz bir çeşit haraç uygulanacak. Ödemeyen ailelerinkini ben ödeyeceğim."

Armen ve öğretmen Zaven'e kötü kötü baktılar. Khoren, içindeki tanıdık umut kırıntısını harekete geçirdiği için bu naiflikten etkilenmişti, ancak bu kadar da geri düşmek istemezdi. Bu sabah karşılaştığı cemaat üyelerinden birçoğu buna benzer tepkiler göstermişti. Onları bu hayallerinden uyandırma görevinin kendisine düştüğü fikriyle ürperdi.

Ara alnına düşen kısa, sık kıvırcık saçını kaşıdı. Gırtlağı inip çıkıyordu.

"Ben Zaven'in söyledikleri ile mutabık değilim ama otuz bin

Ermeni'nin bulunduğu Sivas'a göç emri verileceğinin hâlâ hiçbir ispatı yok."

"Peki, neden yok?" diye iğneleyici biçimde sordu Armen. Sivas'a yerleşmek için köyünü on sene önce terkedip gelmesine rağmen "Koçgirili Berber" diye adlandırılan Ara'nın müşterileri arasında birçok Müslüman vardı.

"Bizim birçok Türk dostumuz var, onlar buna izin vermez. Şehir ve bütün bölge takatsız düşer, onlar bunu biliyorlar."

"Doğru," diye tamamladı Zaven, "bu bölgenin ekonomisinin büyük bir bölümü bizim cemaate dayanır. Onlarda acıma yoktur, ama aptal da değiller. Kendi çıkarlarını düşüneceklerdir."

Armen elinin içiyle masaya hiddetle vurdu.

"Buna dayanabileceklerine inanıyor musunuz? Kıt bir hafızanız var. Size, yirmi yıldır maruz kaldığımız felaket ve haksızlıkların listesini mi okumalıyım?"

Şirag kaptanı onayladığının ihtiyatlı bir işaretini verdi. Zaven yüzünü buruşturdu, omuz silkti.

"Kötü niyetle çıkarılmış güçlüklere halkımız daima sabırla katlandı ve biz bundan ölmedik."

"Kötü niyetle çıkarılmış güçlükler!" diye hiddetle taştı öğretmen. "1909 yılında Adana'dan otuz bin ölü, 1894'de ve 1895'de üç yüz bin kurban. Bunları kötü niyetle çıkarılmış güçlükler diye mi adlandırıyorsunuz?"

Zaven utanarak başını eğdi. Papaz yatıştırıcı bir şekilde ellerini kaldırdı. Onlara bütün gerçeği anlatmak yerine dostlarını böyle kavga etmeye ittiği için vicdanı sızladı. Bir ara konuşma yapmayı denedi.

"Bize bu göçün sadece geçici bir tedbir olduğu garanti ediliyor ve..."

Öğretmen sözünü kesti.

"Ve biz yeni köylere mi göç ettirileceğiz? Ben kartı gördüm. Nereye götürülmek istendiğimizi bilmek ister misiniz? Fırat kıyılarındaki boklu balçığa ve Suriye çölüne, göçebe bedevilerin bile kaçtıkları bir bölgeye! Göçten söz etme. Biz kovulmak istemiyoruz. Evet daha kötüsü..."

Sarkis Zoryan olayların nasıl geliştiğini bir saat önce öğrenmişti. Kuzenlerinden biri "Cesurlar"ın üyesiydi ve Şirag Tevonyan öğretmenden toplantıya katılmasını rica etmesi için onu çağırmıştı.

Bu ara Sarkis isyancı liderin görüşlerini paylaşıyor, kendisine açıkladığı planı onaylıyordu. Kız ve oğlan, dört aylıktan on beş yaşına kadar on bir çocuk babası olarak kendini Şirag'ın tarif ettiği o ölüm kervanlarında hayal etmeye bile kalbi dayanmıyordu. Öğrencilerinin de aynı şekilde, bu kaderi paylaşmasını istemiyordu. Kararını vermişti.

Koluna masaj yapan Zaven bir kere daha hafifçe öksürdü. "Hacı Harout," dedi "Vali Mümtaz Bey'in kişisel dostusunuz. O her zaman Ermenilerin iyiliğini istedi. Onunla görüşebilir misiniz?"

İhtiyarın buruşuk yüzü daha da buruştu ve sigaradan sararmış bıyığının sol ucu dikleşti. Aynı zamanda düşünüyormuş gibi ölçülü konuştu.

"Zaman değişti zavallı Zaven'im. Mümtaz Bey giderek başkentteki yöneticilerin yanına kayıyor, hareket özgürlüğü yok."

"Ya Fahri Paşa?" diye sordu Zaven yalvarırcasına. "O adil ve namuslu bir adamdır."

"Paşa istediği sürece bölgenin birliklerine kumanda edebilir, o da emirlerini İstanbul'dan alıyor. Onun generallik rütbesi de bağlı..."

Hacı Harout derin bir iç çekti ve kırık bir sesle ekledi:

"Dostlarım, gerçekleri görelim: Biz yalnızız, yapayalnızız."

Sustu ve kafasını birkaç saniye daha salladı. Ara söz istedi. Biraz düşündükten sonra o da iyimser tutumunu terketmek zorunda kaldı.

"Hacı Harout maalesef haklı. Meslektaşım Berber Hasan bana Sivas'ta birçok yeni yüzün görüldüğünü anlattı. Başkentten kışkırtıcılar! Kimse kimseye güvenmiyor. Resmi talimatlar gereği Ermenileri koruyan veya saklayan Müslümanlar mahkemece tutuklanacaklarmış."

Armen diğerlerine baktı. Ara ve Zaven'in yüzleri karanlık ve endişeli idi. Hacı Harout kötü bir rüyada gibi görünüyordu. O bu görüşü paylaşabilirdi. Ama papaz ve öğretmenin tutumu onu şaşırttı. Yumuşak bakışlarıyla Khoren onda, suçunu itiraf edecek bir çocuk izlenimi bıraktı. Her zaman sakin ve ağırbaşlı olan Sarkis Zoryan sandalyesinde huzursuz, kötü bir şeyin olmasını sabırsız bekler gibi, ileri geri kayıyordu.

Her ikisinin de sakladığı bir şeyler vardı. Armen onlara döndü.

"Acaba içinizden birinin bize verecek yeni bir haberi var mıdır?"

"Evet, ben" diye cevap verdi Şirag Tevonyan, "söz istiyorum."

Khoren kafasını sallayarak onayladı. Şirag masaya sokuldu, dirseklerini dayadı. Bir çeyrek saat boyunca Ermenilerin, nerede ise tüm Anadoluda yaşadıkları trajediyi anlattı: Yıkılmış köyler ve günlerce yemeden içmeden göçmek zorunda kalan sürgün kafileleri. Vartan Balyan'a bir çırpıda anlattıklarının korkunç detaylarını ve içyüzünü aktardı. Samsun piskoposunun ayaklarına atın ayaklarına çakılır gibi çivi çakılmıştı. Karadeniz sahillerinde oturanlar gemilere yüklenmiş ve açık denizde batırılmıştı. Harput yakınlarında jandarmalar yüzlerce kadın ve çocuğu bir uçurumdan aşağı atmışlardı. Başka yerlerde işkenceler yapılmış, insanlar canlı canlı yakılmış, başlar uçurulmuş, silahla pekçok Ermeni öldürülmüştü. Şirag'ın sesi gemlenmiş öfkeden titriyordu. Nefretinin boğucu çığlığı zaman zaman yükseliyordu. Acısına rağmen tüm bunları açığa vurmak durumunda kalmadığı için papaz kendini rahatlamış hissediyordu.

Sarkis Zoryan ilk defasında olduğu gibi aynı kızgınlıkla Şirag'ın raporunu dinledi. Genç adam sustuğunda odadakilere tamamen yılgınlık hakim olmuştu. Artık aldatıcı umut ve hayaller beslemek imkansızdı. Burada duydukları, sessizlikte korktuklarından yüz kere, bin kere daha vahimdi. Kendilerini bir karabasan altında hissetiler ve her biri sevdiği insanlar için titriyordu.

Armen ne karısını, ne de kendini düşünüyordu, aklına gelen, ondan her zaman yumurta alan çocuklardı.

"Tanrı bizi terketti" diye mırıldandı çatık kaşlı berber.

Papaz onu azarladı ama yumuşak bir azarlamaydı, çünkü onun aklından geçen de aynı düşünceydi.

"Ara, Ara."

"Bu doğru!" diye bağırdı Ara, gayrı ihtiyari. "O buna niçin izin veriyor? Siz, onun hizmetkarı, bize ne tavsiye ediyorsunuz? Dua etmeyi mi?"

Hacı Harout bastonuyla masanın köşesine vurdu.

"Ara, papazla böyle konuşulmaz. Eğer bir önerin yoksa çeneni kapa!"

"Ya siz, Hacı" diye karşılık verdi berber kesik bir sesle, "Sizin öneriniz ne? Siz ne öneriyorsunuz?"

İhtiyar cevap vermedi. Armen olaylardan kendileri gibi onun da etkilendiğini anladı. Sakinleştirmek için berberin kolunu sıktı.

"Bağırmak bir şeye yaramaz."

"Benim altı çocuğum var" diye fısıldadı Ara ve hıçkırmaya başladı.

"Hepimizin çocuğu veya torunu var" diye cevap verdi Kaptan Armen.

Sarkis Zoryan sıçrayarak ayağa kalktı, sandalyesinin bacaklarını zemin üzerinde gıcırdatarak geri itti. Gözleri acayip parlıyordu. Kutlayıcı bir sesle açıkladı:

"Direnmek zorundayız! Çocuklarımız için. Yaşlılar ve kadınlar için."

Papaz, berber, Hacı Harout ve Zaven ona inanmayarak, şaşkınca baktılar. Armen nihayet birinin somut eylemlere götürebilecek bir öneri yapmasına sevindi.

"Direnmek mi? Fakat nasıl? Bunu bize açıkla."

"Fikir Şirag Tevonyan'dan geliyor. Onun bu konuda söyleyeceklerini dinleyelim."

Şirag masanın etrafında dolaşmaya başladı. Planını tüm Ermenilerin kurtuluşu gibi sunacak kadar ileri gitmiyordu. Bu basit insanlar politikadan hiçbir şey anlamıyorlardı. Kendilerini doğrudan ilgilendiren şeyleri kavrıyorlardı. Rotaya girdi.

"Sivas'ta henüz her şey kaybedilmedi. Ermeni semtinin savunmasını örgütlemek, barikatlar kurmak, silahlara davranmak zorundayız. Ben sizi adamlarımla koruyacağım. Onlar şehre sızmaya başladılar bile."

Armen çenesini sıvazladı ve şanslarını değerlendirdi.

"Silahların vakti geldi..."

Zaven sözünü kesti Armen'in.

"Bu tamamen delilik!"

Öğretmen zengin çiftçiye döndü ve saldırganlaştı.

"Başka ne yapmak istiyorsun? Kendine merhamet satın almak mı? Postu kurtarmak için İslam'a mı döneceksin?"

Zaven'in temiz yüzü kıpkırmızı kesildi. Eliyle Sarkis Zoryan'ı işaret etti ve bağırdı:

"Bunu sana yasaklıyorum! Bundan ne anlamak gerektiğini bilmiyorum, seni..."

"Sakin olun çocuklar" diye uyardı papaz. "Sakin olun. Kavga için uygun bir zaman değil bu."

Öğretmen düşündü, Zaven güç toplamak için derin nefes aldı.

"Zaven'in tepkisini anlıyorum," diye devam etti papaz. "O bunu kabaca formülleştirdi ama haksız değil, direniş faydasız."

Hacı Harout ve Zaven papazın görüşünü doğru buldular Ara dalgındı, bir tepki göstermedi.

"Şimdi deli olup olmadığımız" dedi Kaptan Armen sert bir sesle, "elimizde başka bir öneri olmadan bu öneriyi reddetme hakkımız yok. Bunun üzerinde konuşmalıyız."

"Nihayet aklı başında bir söz" dedi öğretmen.

Papaz protesto etti.

"Düşünün: Şiddet eken şiddet biçecektir. Eğer direnirsek bu İmparatorluğun düşmanları olduğumuzun kanıtıdır. Ardından onların işi kolaylaşacak. Ordu bizi kılıçtan geçirecek."

Şirag, Hacı Harout'un arkasında durdu ve ellerini ihtiyarın sandalyesinin arkalığına dayadı.

"Baba" dedi, "ne yapıp yapmadığınız farketmez, birkaç gün içinde hepiniz buradan kovulacaksınız. Ordu birlikleri Sivas'a yola çıktılar, sizi cehenneme göndermek için."

"Cehennem.. eee ne olmuş!" dedi papaz. "Burası da cehennem olmayacak mı? Yaralı, ölü, açlık ve salgın hastalıklarla dolu bir uzun kuşatma. Mümkün olduğu kadar kadınları ve çocukları düşünün!"

"Bu gene de sürgünden daha iyidir" diye açıkladı öğretmen üzgün bir sesle. "Ben çocuklarımın açlık, susuzluk ve yorgunluktan gebermeleri veya jandarmaların cop darbeleri altında telef olmalarındansa, bir kurşunla nasıl öldüklerini kendi gözlerimle görmeyi tercih ederim."

"Bu doğru değil" diyerek sert şekilde karşı çıktı papaz. "Bir ayaklanmadan sonraki misillemeler daha korkunç olur ve bizden hiç kimse hayatta kalamaz. Sivaslı Ermenilerin tamamen yokedilmesi. Sürgün koşulları gayri insani bile olsa herkes ölmeyecek. Çocuklarından birkaçının yaşamasını ve hatıranı yaşatması ihtimalini tercih etmez miydin?"

Öğretmen düşünceye daldı. Papazın argümanları Armen'i de bocalattı. Khoren sıcak sesiyle devam etti. Sözcükleri boğazında düğümleniyordu.

"Şimdi artık hiç şüphe yok: Halkımız yok edilmek isteniyor. Bizim için sadece bir ölüm kalım savaşı sözkonusu. Nasıl olduğu farketmez! Eğer yarın yeniden tahıl yetiştireceksek, tohumun tümü yokolmamalı. Her birimizin görevi hayatta kalmaktır. Eğer mecbur kalıp inancımızdan vazgeçersek Tanrı bizi anlayacaktır."

"Khoren!" diye bağırdı gayri ihtiyari Hacı Harout. "Tam da siz sadakatsizlikten bahsediyorsunuz? Ruhumuzun yaşamı bedenimizin yaşamından daha önemlidir! Biz İncil'i inkar etmek yerine örnek şehidimiz Surp Hripsime ve Surp Gayeney'in yolunu izlemeliyiz."

"Gökzü Ermeni şehitleriyle dolduğunda, kim hâlâ Anadolu'da Tanrı'ya, İsa'ya ve kutsal Meryem Ana'ya dua edecek?"

"Çok kötümsersiniz, Khoren" dedi Hacı Harout ve Şirag'a döndü. "O zaman bu genç adamın önerisini tercih ederim."

Bundan aldığı cesaretle güçlenen Şirag el kol hareketi yaparak masa çevresindeki turuna yeniden başladı. Biraz gülümsedi, iyimserdi.

"Dostum Sarkis Zoryan Sivas'ta son Ermeni de öldürülünceye kadar savaşmaya hazır ve Khoren bizim kitle halinde İslam'a dönmemizi istiyor."

Bir el hareketiyle, konuşan iki adamın protestosunu susturdu ve devam etti:

"İkiniz de, kazanabileceğimiz düşüncesinde değilsiniz, bunun nedenini soruyorum kendi kendime. Ermeniler başka yerlerde direndiler ve kazandılar."

"Evet, belki..." diye düzeltti Khoren, sıkıntılıydı, "fakat bu bir mucizeydi."

Kaptan Armen sağ yumruğuyla sol elini dövdü.

"Bu bir mucize değildi. Şu sözü hatırlayın: Önce sen kendine yardımcı ol, Tanrı da sana yardımcı olur! Zamanın direnişini düşünün! Şirag haklı, kendimizi koyun gibi boğazlatmamalıyız.

Şirag yıldırım hızıyla tamamladı:

"Kazanacağız! Van'da Ermeniler Osmanlı birliklerine ve dağ komandolarına bir ay boyunca direndiler, sonra Ruslar onların yardımına geldi. Şimdi onlar özgürler, Van'da sürgün olmayacak!"

Hacı Harout henüz ikna olmuş gözükmüyordu, kafasını salladı.

"Ruslar buradan uzaktalar. Kaç kilometre Sarkis?"

"Evet öyle..." Öğretmen bu ara soruya kızmıştı, "altı yüzden fazla" dedi.

Zaven omuz silkti.

"İşte! Böyle, duyduğumuz gibi ise onlar Osmanlılar önünde yumuşayacaklar."

"Yalnız biz bunun hakkından geliriz" diye garanti verdi Şirag. "Benim 'Cesurlar'ım var, burada bölgedeler. Biz burada toplanacağız. Silahlarımız ve cesaretimiz var. Fakat bütün halk arkamızda durmalı. Onları ikna etmek kilise meclisi üyelerine, onların kanaat önderlerine, size bağlı."

"Onları neye ikna etmek" diye patladı papaz. "Ordunun hedef tahtası olmaya mı?"

"Bu gerçek" diye onayladı Zaven. "Sivas'ta büyük bir garnizon bulunuyor. Sivil Türkler askerlere yardımcı olacaklar. Biz burada boşuna çene çalıyoruz. Sadece küçük bir cemaatin meclisiyiz. Tam da değiliz! Karar alamayız."

Armen tartışmanın sürmesini sağlayacak bir yol denedi. Bu kadar çok şey düşünülmek zorunda: Bakım, ilaç, mermilere karşı koruma önlemleri; hangi caddelere barikat kurulmalı ve hangi adam nereye yerleştirilmeli. Eğer bir çözüm bulunursa yeni engeller çıkacak. Semt korumasız, bu yüzden de savunması zordu. Kuşku içini kemiriyordu. Bastırmayı denedi.

"Gerçek olan, hiç silahımızın olmamasıdır" dedi, kendi kendine sessizce sorduğu bir soruya cevap olarak. "Ben burada makinalı tüfek ve toptan söz etmiyorum, tersine sade ve basit silahlardan söz ediyorum."

Şirag'ın cevabı hazırdı.

"Ordu burada dev bir silah ve cephane deposu oluşturdu. Depoyu yağmalayacağız. İyi korunuyor olsa bile baskın başarılı olacak."

"Albay Vartan bize yardım edebilir. Onun yer bilgisi iyidir."

Bu isim anılır anılmaz Şirag, Kaptan Armen'de anlayamadığı bir güvensizlik ve gerginlik farketti. Israr etti:

"Bizim her halükarda Albay Vartan'a ihtiyacımız var. Başarı şansımız olup olmadığını bize sadece o söyleyebilir."

"Bizim herkese tek tek soracak zamanımız yok, Albay veya değil. Bir plan üzerinde çalışmalıyız ve bu gece eyleme geçmeliyiz."

Şirag'ın biraz sert bu cevabı Armen'i kuşkulandırdı. Bu düşünce karmaşasına katılmıyordu. Şaşkınlığından kurtulan Ara, Şirag'a

döndü. Zaven dikkat kesilmişti, hâlâ tereddüt ediyordu. Papaz girişimi hatalı buluyordu.

"Zaman geçiyor" dedi sükunete davet eden Sarkiz Zoryan, "biz şunları yapacağız."

Çantasından bir kağıt çıkardı, açtı ve eliyle düzelterek masaya yaydı. Bu, kendisinin çizdiği, silah deposu civarının haritasıydı. Şirag Tevonyan onun omuzu üzerine eğildi.

"Yakına gelin" dedi öğretmen diğerlerine.

Hacı Harout oturmalarını işaret etti. İşaret parmağını kaldırdı. Eli titriyordu ama sesi titremiyordu. Sarkis ve Şirag'a döndü.

"Şimdi benim bir soruma cevap verin: Eğer iki veya üç aylık bir kuşatmayı, diyelim atlatabildik, bu bizi nereye götürür?"

Şirag ve Sarkis çaresiz birbirlerine baktılar. İhtiyar bir kere daha sordu:

"Erzak ve cephanemiz ne zaman bitecek? Kimse bize yardım için acele etmeyecek. Rus birliklerinin ilerlemesi durdu, Fransızlar ve İngilizler uzaktalar. İzole olduk, kuşatıldık."

Hacı Harout'un sözleri toplantı üzerinde soğuk duş etkisi yarattı. Öğretmen elinde ne olduğunu bilmeyen bir öğrenci gibi acele etti.

"Bunu göreceğiz Hacı Harout, buna karşı senin koyduğun çözüm ne?"

"Hiçbir şey" dedi ihtiyar. "Haksız olduğunuzu söylemiyorum, beni aceleniz endişelendiriyor."

İhtiyar, Kaptan Armen'in düşündüklerini ifade ediyordu. Devam etti.

"Bu birkaç saat içinde olmaz. Bunların hepsinin düşünülmesi gerekir. Bu konu Sivas Ermenilerinin büyük meclisinde ele alınmalıdır."

"Tam da benim söylemek istediğim şey" dedi Zaven.

"Ben, Kaptan Armen ve Zaven'le aynı görüşteyim" diye açıkladı Khoren. "Biz diğer cemaatlerin papaz ve meclislerinin fikrini almak zorundayız. Bizim elimizde olmayan ama Vartan'ın sahip olduğu bilgileri öğrenmeliyiz."

"Daha fazla tereddüt etmeyelim!" diye mırıldandı acilen davranılması gerektiği görüşünde olan öğretmen.

"Sen, bu yedi kişinin bütün Ermeniler için karar aldığının farkında mısın?" dedi Armen. "Hangi hakla?"

Sarkis Zoryan öteden beri demokrasi savunucusuydu. Armen'in sorusuyla çileden çıktı. Bıkkınlığını belli eden bir jestle sandalyesine oturdu. Şirag yumruğunu sıkıyordu. Şimdi burada yalnızdı.

"O halde" diye sordu ve kendine dönen yüzlere inceleyerek baktı.

Hacı Harout diğerlerini gözlemledi. Onları, önceden adı konulmamış olsa bile ortak bir görüşte birleşeceklerini bilecek kadar iyi tanıyordu.

"Hemen bugün öğleden sonra büyük meclisi ve şehrin ileri gelenlerini toplantıya çağıralım" dedi. "Bu arada Tanrı'ya, bize yol göstermesi için dua edelim." Bastonuna ve sandalye arkalığına dayanarak zorlukla ayağa kalktı, bu da tartışmanın sona erdiği anlamına geliyordu. Şirag bir baş işaretiyle onlara veda etti. Bu insanlara karşı asla kin beslemiyor, aksine onlara acıyordu. Onlar Sivas'ın Ermeni halkının seçilmiş temsilcileriydiler. Aynı konuyu başka gruplarla da denese aynı görüşleri dinler, aynı tepkileri alırdı. Onları günlük rutinden ayırıp bir eyleme yönlendirmek için tüm gerçekler önlerine serilmeliydi. Onları kendilerine rağmen kurtarmak...

Mezarlığa açılan kapıya yöneldiğinde "Ne yapacağımı biliyorum" dedi.

Sarkis onu takip etmek istedi, Şirag durdurdu:

"Her şeyi konuştuğumuz gibi yapacağız. Pazardan sonra seni bekleyeceğim."

Öğretmen Khoren'in yanına gitti ve ayin kıyafetini giymesi için ona yardım etti.

"Umarım bu karardan pişman olmayız" diye mırıldandı.

Bunun cevabını bilen yoktu.

***

Beklemekten bıkkın Tomas içinde mumların bulunduğu kum kabına yaklaşmıştı ve artık sönmeye yüz tutmuş mumları temizlemekle zaman geçiriyordu. Vaftiz babası kilise levazım odasından çıkınca Tomas hızla sırasına geri döndü, balmumuna batmış parmaklarını sakladı. Girişin sağ tarafındaki adamların arasında tek çocuktu. Diğerleri kilisenin solunda, kadınların yanında oturuyordu. Kaptan Armen geldi, yanında diz çöktü, yüzünü korumak için avuçları arasında gizledi. Tomas zemin tahtalarının koyu lekelerin-

de masal yaratıklarının şekillerini arayarak hayaller kurmaya başladı.

Armen'e bir baygınlık duygusu hakim oldu. Dua etmeyi başaramadı. Şirag Tevonyan'ın tasvir ettiği katliamlar onda, hafızasından silindiğini zannettiği anıları uyandırmıştı: Kırbaçlanmış kalabalık, kan, zulüm. Deşilmiş çocuk vücutları. Kafası koparılmış ve parçalanmış kadın cesetleri. Gerçekten bütün bunların tekrarlanmasını engellemek için hiçbir şey yapılamaz mı? Hayat neredeyse arkasında kalmıştı, Khoren'in, geleceğin tohumları diye işaret ettiği bu gençleri kurtarmak için hayatını seve seve feda ederdi. Ne kadar çok kafa yorarsa yorsun, Şirag ve Sarkis Zoryan'ın önerdikleri plan ona gerçek dışı görünüyordu. Sivas'ın ileri gelenlerinin toplantısı da hiçbir şey getiremezdi. Ama her şeyden önce Khoren'in yılgınlığı işaret ettiği, "herkes kendisi için yalnızdır" sözü cesaretini kırıyor, bu kaya gibi sağlam, sarsılmaz bir inanç ve güçlü bir karakter sergilemiş olan Armen'e uymuyordu. Eğer papaz zayıfsa durum gerçekten ümitsiz, vahim olurdu. Bir yaşlı balıkçı olarak Armen ufukta karanlık bulutların dolaştığını ve fırtınayı defedemeyeceklerini söylendi kendi kendine. Tomas'ın elini tuttu, sıkıca bastırdı.

Hafta ortası ayini için alışılmışın dışında birçok insan kilisedeydi. Kadınlar ve çocuklar, ama aynı zamanda dükkanlarını kapatmış olan adamlar da. Teselliyi ibadette arıyorlardı. Bir araya gelirlerse eğer, herkes tek tek kaybettiği gücünü diğerinde bulur diye düşünüyorlardı. Son sırada Şirag'ın sekiz adamı oturuyordu. Bir diğer adamı mezarlıkta gözcülük yapıyordu. Onuncusu çan kulesinde mevzilenmişti. Onlar gecenin koruması altında kente girmişler tüfek ve cephanelerini de güvendikleri arkadaşlarının yanında saklamışlardı. Sadece elbiselerinin altına gizledikleri tabancalarıyla silahlıydılar. Çetenin geri kalanı, bu akşam karanlık bastığında onlara katılacaktı. Birkaçı dua ediyor, diğerleri uyuyordu.

Şirag kilise çevresini kontrol için gezdikten sonra içeri girdi. Sankt Minas'ı terketmek için öğretmenle birlikte, önce inananlar arasına karışmayı kararlaştırmışlardı. Bunun için kendini, pazar günleri daima koronun durduğu galerinin karanlık bir köşesine saklamıştı. Bakışını adamlarının örtülmemiş başlarına, kadınların başörtülerine, durmaksızın hareket halinde olan çocukların başlarına dikmişti. Çökmüş omuzlar, tükenmiş insan profilleri. Bu insanları, halkını ne çok sevdiğinin bilincine ilk kez vardı. Şimdiye kadar sa-

dece fikirler uğruna, kansız cansız bir şey için savaşmıştı. İnsanlar amaçtan daha az önemliydiler. Bir bakır kap üzerine eğilip özenle çalışan, günlerce, yıllarca aynı el hareketini sabırla tekrarlayan babası geldi gözlerinin önüne.

Tam da şimdi, şu anda Şirag, birlikte aynı dükkanda çalıştıkları zamandakinden daha güçlü bir duyguyla babasına bağlandığını hissetti. Şimdi olsa, ona sarılır, sevgisini hiç yapmadığı biçimde gösterirdi. Bu insanlarla ayinden sonra konuşmak, babasının onların arasında olduğunu düşünmek isterdi. Onlara ne diyeceğini henüz bilmiyordu. Tarafsız bir Hıristiyan olarak, dinin benimsenmiş bir kültür unsuru olmaktan öte herhangi bir şey olmadığını düşünen Şirag bu ayinde dinden, Ermeni halkını bir arada tutan ve onun ulusaldevlet talebini içeren bir mucize, bir ilham veya belki daha çok bir ışık bekliyordu. Levazım odasındaki tartışmadan beri Şirag şehirde hiç kimsenin onaylamayacağını bildiği direniş planını sorguluyordu. Levazım odasını terkederken yalan söylemişti. Artık ne yapılması gerektiğini tam olarak kendisi de bilmiyordu. Çocukluğundan kalma bir duadan parçalar okuyordu.

Sagavartla, papaz başlığıyla Khoren içeri girdi, Sarkis Zoryan ve genç bir oğlan onu arkadan izliyordu. Ayin hizmetçisi diyakoz, altın haçlarla ve bitki motifleriyle süslenmiş papazın ayin elbisesiyle aynı kırmızıdan, koro gömlekleri giyiyorlardı. Uzun bir etol, öğretmenin bir omuzu üzerindeki bir şal onu diyakoz gibi gösteriyordu. Belki görevi hatırına, Sarkis sakin ve neşeliydi. Yüzünde boyun eğmişliğin hiçbir izi bulunmayan Khoren de onun gibiydi. Her iki adam birer cesaret timsali gibiydiler; ayinin değişmeyen dini ritüelinin akışı inananlara istikrar ve devamlılık duygusu aşılıyordu. Papaz kutsal su fıçısını salladı, bir şarkı söyledi. Khoren'in sesi başta emin değilken şimdi artan bir kesinlik kazanmıştı. O yaradana güvenini yeniden bulmuştu ve isteklerine şartsız boyun eğiyordu. Tüm bunlara rağmen şimdi okuyacağı, şaraba batırılmış ekmeği akşam yemeğinde duadan önce hatırladığı düşüncesinden kendini koruyamadı.

Khoren sunağın basamaklarını çıktı. On iki apostol için on iki mumu yaktı. Ayin hizmetçisi koyu kırmızı büyük bir altın haçla bezenmiş kadife perdeleri çekti. Artık papaz inananların sunağa dönük bakışından kurtulmuştu. Üç şarkıcı, onları herhangi biri çağırmadan trabzana tırmandılar ve koro odasının arkasında dikildiler.

Sadece hâlâ kilise dilinin kullanıldığı eski bir Ermeni şarkısını okudular. Bu adamlar pazar günleri koroda şarkı söylüyorlardı, hafta içi asla şarkı söylemezlerdi. Çünkü işleri buna engeldi. İçlerinden biri harmonyuma oturdu. Ayin bir lituryaya dönüştü.

Tırabzanın yanındaki kürsünün arkasında Sarkis Zoryan, Matheus İncili'ni okumaya başladı. Bugünkü bölümde, tamamen bir tesadüf sonucu, bazı kötü alametlerin görüldüğü bugüne uygun, vaftizci Johannes'in, Vaftizci Chiristi'nin yanındaki sunağın sağ bölümünde büyük bir resimde görülen bu adamın öldürülmesi anlatılıyordu. Bu okuma Şirag'a bir fikir verdi; seçkin bir cinayet! O yılanın, bu durumda Osmanlı idaresinin Sivas'taki başını koparacaktı. Düşmanın şaşkınlığı sayesinde o sürgünü durdurabilir, şehrin Ermenilerine karşı olan görevini başarabilirdi.

Diyakoz "ve onun temeli bir tasa taşınmıştır" sözlerinde bunu farketmişti, kilisenin arka tarafında bir bağırış duyulurken.

"Jandarmalar kiliseyi sardılar!"

***

Maro kendini yararsız hissediyordu. Kendilerine bedava Fransızca ve piyano dersi verdiği çocuklar, ebeveynleri evde onları yalnız bırakmadıkları için bir gün önce gelmemişlerdi. Bu bugün de öyle olacaktı ve öyle olması da iyiydi. Çünkü çocukların aklı derste değildi. Yararına çalıştığı sosyal kurumlarda artık faaliyetlerini durdurmuşlardı. Yardımcılar her şeyden önce kendi tabiyet mensuplarını düşünüyordu.

Maro, hükümetin onları zorladığı uzun seyahat için gerekli olan para ve yiyecekten yoksun birçok yağmalanmış aile tanıyor, ama onları ziyaret etmek için bir türlü karar veremiyordu. Kendileri bizzat Sivas'tan kovulmadıkları sürece yoksul Ermenilerin sehayatini kolaylaştırmalarına olanak yoktu! En azından mevcut durum ordu mensubu aileler için değişmediği sürece böyle olacaktı. Kaç Ermeni evinde acaba şimdi sürgün korkusu yaşanıyordu? Bunun yerine onların evinde bugün bir doğum günü partisi hazırlanıyordu! Eğer Vartan ısrarlı olmasa Maro herşeyi reddederdi.

Zeynep ve Cemile yemek odasının parke zeminini cilalıyorlardı. Bu arada dillerinde, köylerinden neşeli bir melodi vardı. Onlar Ermenilerin sürgüne gönderildiklerini tellallardan duymuşlardı. Pa-

zarda Türk satıcılar müşterileriyle bu konuyu tartışıyorlardı. Zeynep ve Cemile de bu konuyu aralarında konuşmuşlardı. Tanıdığı, bu denli misafirperver ve barışçı bu insanlara hangi sebeple kötü niyetler beslendiğini kendi kendilerine açıklamayı denemişlerdi. Hayır, yapılacak bir şey yoktu: Hükümetin kararı onlara anlaşılmaz geliyordu. Ama onlara göre Balyan ailesinin Albaylık pozisyonundan dolayı Sivas'ta kalabilmesi kesindi. Geri kalanları düşünmek bile istemiyorlardı.

Maro annesini mutfakta buldu. Yiyeceklerin hazırlandığı masanın önünde oturuyor, bir kuzunun kaburgasını becerikli elleriyle parçalıyordu. Yanında üçte biri koyu kahverengi nesneyle dolu bir fincan duruyordu. Azniv Hanım bir yandan da kahvesini yudumluyordu. Güpegündüz çektiği tütünle birlikte bu onun tek lüksüydü. Yoksa o perhizli bir hayat yaşıyordu. Buna rağmen ailesini düşündüğü gibi, Tanrı'nın onlara verdiği tüm iyiliklerin tadını çıkarmak için cesaretliydi. Onu sıkı tutan kırk günlük perhiz dışında da nadiren et yiyordu. Ekmek, sebze ve yoğurtla yetiniyordu. Buna rağmen damadı kızı ve torunu için pahalı yemekleri zevkle pişiriyordu. Maro yardım etmeyi önerdi ona.

"Ama olmaz, hayır" diye cevap geldi anneden hemen, "bu kızlarla en iyi ben başedebilirim. Kesin senin başka işlerin vardır."

Alımlı sesine ve gülmesine rağmen Maro'yu basitçe baştan savmıştı! Anadolu'nun dul kalmış tüm anneleri eğer çocuklarından biriyle oturuyorsa, oğlunun veya damadının ev işlerini yürütmeyi görev bilirler. Azniv Hanım burada istisna değildi. Bu durum onun kızıyla arasında, için için süren bir çatışma nedeniydi. Batı anlayışına göre yetiştirilmiş olan Maro bu geleneği gülünç bulmaktaydı. Çok eşli bir ailede, üvey kardeşlerden oluşan çok sayıda çocuğa bakmak ve ev işleriyle uğraşmakta olan çok sayıda insanı koordine etmek söz konusu olsaydı, varlıklı Müslümanlar için bunun bir anlamı olabilirdi. Ama kendi evinde... Vartan ve Maro böyle büyük bir konak yaşamının gerektirdiği türden yatılı ev personeli istemiyorlardı. Tasarruf nedeniyle değil, aksine bir parça kendi özel hayatlarını yaşamak istedikleri için. Haftada birkaç kez iki temizlikçi kadın geliyor ve cuma günleri kızlarıyla gelen bir kadın çamaşır işlerini hallediyordu.

Maro ıslak bırakılmış seramikten su kabına gitti ve musluğun altına bir bardak koydu. Su hâlâ tazeydi. Yeniden annesinin önüne

dikilmeden önce iki bardak su içti. Burada evin hanımının kim olduğunu hissettirme tavrı vardı.

"Kaptan Armen ve karısının davet edildiğini unutma."

"Her şey hazırlandı."

"Ben masanın bir kutlama düzeninde görülmesini istiyorum. İşlemeli keten masa örtüsü... gümüş, mavi porselen tabaklar. Biz, Fransa'dan getirdiğim Burgunder şişesini açalım."

Azniv Hanım alnını buruşturdu ve sesine sert bir ton verdi.

"Abarttığını düşünmüyor musun? Bu şartlar altında..."

"Aksine, felakete boyun eğmemeli."

"Ne umuyorsun ki? Yarayı mı saracaksın?" diye sordu Azniv Hanım alay edercesine, ardından omuzlarını silkti.

Maro bir sandalye çekti ve oturdu. Başka zaman olsa annesine saygıyı bozmadan itiraz eder, ona nasıl davranması gerektiği öğretilen bir kız olmadığını hissettirirdi. Azniv Hanım da karşılık verir, ama pes ederdi. Bu Maro'nun çocukluğundan beri sürekli tekrar edilen bir ritüeldi. Genç kadın içini çekti ve yorgun bir şekilde konuştu:

"Gerçek bir kutlamadan söz edecek kadar kendimi sizden daha iyi hissettiğime inanıyor musunuz? Fakat Tomas altı yaşında olacak ve bu doğum gününü güzel hatıralarla anmasını istiyorum. Çocuk bayramında arkadaşlarıyla beraber olacağını söylemek zorunda kalmak bana gerçekten çok ağır geldi!"

Azniv Hanım başını salladı. Tek torun söz konusu olduğunda ona her şey başka bir yüzle görünüyordu. Maro'yu çok katı yetiştiren kendisiydi, Tomas'ın her şeyi yapmasına izin verdi. Onun için çok özel bir kader ummaktaydı. Kader... Azniv Hanım'ın aklına bir söz geldi: "Perşembenin gelişi çarşambadan bellidir." Anlamı, sorunların rüzgârdan önce geldikleriydi. Alnını buruşturdu:

"Ne olduğunu ona açıkladın mı?"

"Hayır."

"Fakat bunu yapmalısın! Bu çocuk çok hassas, huzursuzluğumuzu kesinlikle farketmiştir. Gerçeği öğrense daha iyi olur."

"Yarın, kutlamadan sonra."

Et kokusunun cezbettiği Sassun mutfağa geldi ve masanın altında, Maro'nun bacaklarına sarıldı. Maro onu mekanik bir şekilde okşadı, bakışını boşluğa dikti ve dudaklarını ısırdı.

"Bize birer kahve yapar mısın?" dedi Azniv Hanım yumuşak bir sesle.

Maro, öğütülmüş kahve ve suyu uzun saplı bakır cezvede karıştırdı ve ispirto ocağına koydu. Köpük taşmadan önce kahveyi iki fincana döktü ve yerine oturdu. Bakışlarını bir çömlek takımı ve çok sayıda siyah tavanın asılı bulunduğu duvarda dolaştırdı. Duvar içinde, bir bacanın altında tüm duvarı kapsayan alçı kömür ocağında durdu. Üzgün görünüyordu.

"Buraya gelmesine asla izin vermemeliydik, hiçliğin orta yerine" diye fısıldadı.

"Bir kadın, iyi ve kötü zamanlarda kocasını takip etmeli."

"Vartan'a Robert Kolej'de siyasal bilim dersi önerildiğinde, iki yıl önce İstanbul'a gidebilirdik."

"Onun bunu reddetmesi için mutlaka haklı nedenleri vardır."

Fincanı ağzına götürdüğünde Maro'nun eli titriyordu. Azniv Hanım ekledi:

"Bizim başkentte güvenlikte olacağımızı sana kim söyledi? Orada ne olduğunu bilmiyoruz. Vartan belki geçen nisanda, diğerleriyle birlikte hapsedilirdi."

Maro annesinin kolunu sıktı.

"Anne, korkuyorum!"

Yaşlı kadının gergin yüz hatları düzelmişti. Bıçağı bıraktı, ellerini önlüğüne sildi. Sesi ılıktı.

"Ben de, Maro, sevgilim. Yo, hayır, kendim için değil! Ben hayatımı yaşadım, Tanrı'nın katına, babanın yanına gitmeye hazırım. Ama üçünüz için de endişem var."

Maro ağlayarak onu kollarına alan annesine sarıldı. Ağlaması için onu bir süre rahat bıraktı Azniv Hanım. Ardından her zaman küçük kızı olarak kalacak olan genç kadının saçlarını okşadı. Annesi onu bir çocuk şevkatiyle teselli ederken Maro farkedilir şekilde sakinleşti. Azniv Hanım onun yanaklarını kuruladı ve öptü. yaşlı kadın gücünü yeniden kazanmıştı.

"Bize zayıf cins derler, bu doğru değil. Kadınların tükenmez bir güç ve cesaret kaynağı vardır. Erkekler de sık sık bundan yüreklenirler."

Maro başını salladı. Annesinin ses tonu ve sözleri onu sakinleştirdi.

"Vartan sana güvenebilmeli. Ve sen ona güvenmelisin. O akıllı-

dır ve her zaman sana yardımcı olmayı bilir. Ayrıca bizimle birlikte Sivas'ı terketmeyi de düşünüyor."

"Sizinle bu konuda konuştu mu?" diye sordu ona, kocasının planlarından kendine söz etmemesine şaşıran Maro.

"Hayır. O bana, günlerce sürecek bir yolculuk için erzakımızın olup olmadığını sordu. Ben bu sonucu buradan çıkardım."

"Umarım haklısınızdır. Ne kadar erken o kadar iyi."

"Onun ilk olarak bir atanma onayı alması gerektiğini düşünüyorum. Bunun için onun birkaç güne ihtiyacı olacak... belki biraz rüşvet pahasına. Memurluğun ne olduğunu bilirsin!"

"Yanılıyorsunuz anne. Vartan Sivas'ta yerleşti. Onun genelkurmayın iznine ihtiyacı olabilir. Aklında herkesle birlikte bir seyahat olduğuna inanmıyorum."

"Bununla şey mi demek istiyorsun?"

"Kaçmak, evet anne. Ve ben hazırım!"

Azniv Hanım şaşırdı. Böyle bir kararın olası sonuçlarını parça parça kafasından geçirdi.

"Caniler gibi kaçacak mıyız? Bizi ararlar. Bunun bizim bu evden vazgeçmemiz demek olduğunu biliyor musun? Yani evi kaybedeceğimizi!"

"Eğer buradan gidersek tekrar asla geri dönmeyeceğim" diye Maro kararlılıkla açıkladı.

"Bu evi alırken babandan kalanların büyük bir kısmını bu eve yatırdık."

"Daha kötü ya! Geçimimizi sağlarız. Şimdilik önce canımızı kurtarmalıyız?

Anne kahve fincanındaki telveye baktı ve düşündü. Bu evde sakladığı serveti kaybetmek dünyanın sonu değildi. Vartan ve kardeşinin bir İsviçre bankasında hesabı vardı ve New York'ta iş yaptılar. Fakat önce oraya varılmalıydı! Böyle çekip gitmek, savaşın ortasında... Acaba çok acele etmiyorlar mıydı?

Çanlar çalıyordu. Maro'nun aklına, Tomas ve vaftiz babasının epeydir geciktikleri geldi.

"Bu Sankt Minas'tır" diye vurguladı Azniv Hanım kulaklarını dikerek.

Çan sesleri güçlüydü, alışılmışın dışında uzun sürmüştü, her iki kadına da korkutucu geldi.

"Bir şey oldu!" diye bağırdı Maro, fırladı, kapıya koştu.

"Maro! Beni bekle!" diye bağırdı Azniv Hanım.
Fakat kızı çoktan dışarı çıkmıştı ve hızla uzaklaşıyordu.

Öğretmen Sarkis Zoryan birkaç saniye ağzı açık kaldı ve kutsal kitabı kapadı. İncil bugün sonuna kadar okunamazdı. Jandarmaların geldiğini bildiren kule nöbetçisi, semtin sakinlerini bir araya toplamak için çanları çaldı. Elinde tabancayla Şirag ve adamları kilisenin girişinde buluştular. Onlardan biri tanınmış ve izlenmiş olmalıydı veya hemşerilerinden biri memurların onu ve ailesini vurabileceğini ihbar etmişti.

"Şirag" diye bağırdı papaz.

Adamlarına emirler veren isyancı lider geri döndü. Genişçe açtığı kollarıyla papaz korkan insanları gösterdi. Şirag anladı. O bu suçsuzların yaşamını tehlikeye sokmamalıydı.

"Burada bir kaçış tüneli var mı? İçinde saklanabileceğimiz bir yeraltı mezarlığı?" diye sordu.

Papaz sunağın basamaklarını indi ve başını yok anlamında salladı.

"Teslim olmuyorum!" diye açıklama yaptı Şirag ve silahını çekti.

"Bunu ben de istemiyorum" dedi Khoren ve aceleyle girişe yaklaştı.

Kadınlar hüngür hüngür ağlamaktaydı, yalvaran yüzler papaza çevrildi. Enerjik davranışıyla kısmen iyimser olan cemaatini sakinleştirdi.

"Sizinle birlikte davranacağım" dedi ve kapıya gitti. "Ben yokken beklenmedik birşey yapmayın."

Altın kakmalı ayin giysisiyle, jandarmalara güven verecek bir görünümdeydi. İsyancılardan ikisi bir kapı kanadını açtı ve papaz dışarı çıktı. Diğerleri yüksek pencerelerin kenarında, çan kulesinde ve levazım odasında nöbet tutuyordu.

Armen tabancasını kuşağından çekti. Bir ayağını girişe koydu, fakat Tomas onu ceketinin ucundan geri çekti. "Armen Amca! Armen Amca! Korkuyorum, yanımda kal!"

Silahın görünüşü delikanlıyı korkutmadı. O buna alışıktı. Vartan onu pazarları sık sık, yazarlığa başlamadan önce kendisinin de ateş etmeyi öğrendiği gibi, silah tutmaya ve ateş etmeye alıştırmak için dağlara götürürdü. Delikanlı hedefini asla şaşırmayacak kadar öğ-

renmişti. Maro'nun hafif silahı veya babasının ağır silahıyla, farketmezdi. Tomas ne olduğunu ve kilisedeki insanların niçin korkudan titrediklerini anlamıyordu. Korku bulaşıcıydı. Yüz hatları gergin olan vaftiz babası için de.

"Jandarmalar niçin buradalar?"

Armen kilisenin arka kapısına dik dik baktı, cevap vermedi.

"Bize saldıracaklar mı?"

Armen silahını ceketinin altında sakladı ve vaftiz çocuğuna eğilmeden önce kendini toparladı.

"Hayır" dedi duyulur duyulmaz bir sesle. "Ve ya belki, bilmiyorum. Korkman gerekmiyor, ben senin yanındayım. Ne olursa olsun, sana dediğim şeyi tam yap. Eğer 'yat' dersem yere uzan. 'Koş' dersem beni hiç düşünmeden hemen kaç. Anladın mı?"

"Evet Armen Amca."

"Ve eğer herhangi bir şekilde ayrılmamız gerekirse doğrudan eve koş ve bana geri dönmeyi sakın deneme."

Armen'in sakin ve kararlı sesi Tomas'ı sadece bir parça ikna etti. Huzursuz, Şirag'ın adamlarının en küçük hareketini takip ediyordu.

"Onlar kim?"

"Dostlar" dedi Armen, "Ermeni kahramanlar."

Kilisenin gerisindeki gerginlik artıyordu. Genel bir ağlama sürüyor, zaman zaman sesler kesiliyordu. Birkaçı, zorlanacak bir şeyleri olmadığı ve jandarmadan çekinecek sebepleri bulunmadığı için dışarı çıkmaktan söz ediyordu. Bir kadın bağırdı:

"İsyancılar teslim olsunlar! Bizim onlarla bir işimiz yok!"

Bu bağırış üzerine bir hareketlenme ve belli bir huzursuzluk oluştu. İnsanlar sıraların üzerine çıkmış konuşuyorlardı. Sarkis Zoryan, kontrolsüz bir boğuşmanın çıkmasından çekiniyordu. Khoren geri dönene kadar onları oyalamak gerekiyordu. Hemen diyakoz olarak görevini hatırladı.

"Biz günah çıkarmak istiyoruz" diye bağırdı gürültüyü bastırmak için.

Çılgın gürültüyü kesmek için sözlerini bir kere daha tekrar etmek zorunda kaldı. İnsanlar arka arkaya, birlikte yapılacak dua için diz çöktüler. "Efendim günahlarımı bağışla." Bir Hıristiyan için suç sayılacak bütün günahları bir bir sıralayan diyakozun her cümlesini tekrar ediyorlardı. Khoren geri dönünce tüm başlar ona çevrildi.

"Dizlerinizin üzerinde kalın" dedi. "Günahlarınızı affedeceğim."

Buna rağmen insanlar sabırsız ve korkak bir şekilde ayağa kalktılar ve hatta birkaçı duadan sonra papazla birlikte haç çıkarmayı unuttular. Khoren Şirag'a döndü.

"Subay hepimizi kırbaçtan geçirmemek konusunda çok anlayışlı davrandı. Fakat seni tutuklamaya karar verdi. Adamlarınla birlikte teslim olmalısın. Etrafımız çevrildi."

"Bu asla olmaz."

"Zavallı oğlum..."

"Siz bizden daha az acınacak halde değilsiniz" diye mırıldandı Şirag.

Khoren cemaatine konuştu:

"Ben subayla, bizi bırakması için konuştum. Peşpeşe beni takip edin, ellerinizi yukarı kaldırılmış şekilde tutun. Sakin olun ve dışarı çıkınca koşmayın. Jandarmaların sözüne uyun."

Khoren cemaatine kendisini takip etmelerini işaret etti. Önce kendi dışarı çıktı. Sıraların tümü aynı anda boşaldı. O kadar ki insanlar çıkışta birbirini omuzluyor ve zorluyorlardı. Sadece bir kanadı açılmış olan kapının yanında bir tıkanıklık oldu. Şirag itişmeyi önledi ve bir ve ya iki kişiyi aynı anda dışarı bırakmamak için herkesin sıraya girmesini sağladı. Kadınlardan bazıları ona ağlayarak teşekkür ediyordu. Diğerleri de anneleriymişçesine ona şevkatle bakıyorlardı. Bir kadın alnına baş parmağıyla haç işareti yaptı. Bazı erkekler geçerken Şirag'dan başını çevirdiler. Diğerleri onu selamladılar ve ya cesaretlendirici sözler söylediler.

Sarkis Zoryan, ki o hâlâ diyakoz elbisesi içindeydi, kafileyi böldü. Onun hemen önünde papaz söyler söylemez ellerini kaldıran Tomas'la Armen gidiyordu. "Şimdi sırası değil Tomas, ana kapıdan geçerken."

Armen tabancasının mermilerini boşalttı ve iki elini birden sıkarken Şirag'a altı kurşun verdi. Sarkis isyancı liderini kucakladı ve şunu söyledi:

"Bu gece adamlarının buluşacağı noktaya geliyorum. Eğer... eğer o zamana kadar dayanırsanız, jandarmaları arkadan sararız ve..."

Diğer olanakları seslendirmekten kaçındı. Şirag omuzlarını silkti.

"Olmazsa canın sağolsun, kendi postunuzu kurtarmaya çalışın" diye tamamladı ve onu sert bir el hareketiyle kapıya itti.

Kilisedeki alaca karanlıktan sonra Armen merdivene vuran güneş ışığından neredeyse kör oldu. Elini gözlerine siper yaptı.

"Eller yukarı!" diye bağırdı Türkçe olarak bir ses. "Haydi, buraya, daha çabuk!"

Kapı kanadı çıkanların arkasından kapandı ve sürgü gıcırdadı. Tomas o kadar hızlı gidiyordu ki, onun yanında kalabilmek için vaftiz babası daha büyük adımlar atmak zorunda kaldı. Düzinelerce jandarma kiliseyi çevreleyen duvarın arkasında mevzilenmişti. Birkaçı yüzbaşının dindarların her birinin yüzünü tek tek kontrol ettiği ve sonra bıraktığı parmaklıklı kapının iki yanında duruyordu.

"Haydi! Eve gidin. Haydi, daha hızlı! Devam edin! Haydi!"

Yaya bile olsa gidemeyecek kadar kötü olan yaşlı kadın dışındaki insanlar jandarmaların alaylı gülüşleri altında koşuyorlardı. Meraklılar alana dizilmişlerdi ve civardaki caddelerde toplanmışlardı. Onlardan bazılarının bu insanlar arasında dostları ve akrabaları vardı, bunları büyük bir yükten kurtulmanın ferahlığıyla kucaklıyorlardı. Armen subayın karşısında durunca duvarın arkasındaki askerlerin tahminen on beş Ermeniyi kuşattıklarını farketti. Papaz hariç tutulan erkekler silah altına alınacak yaştaydı. Belki de bunların içinde "Cesurlar"da olabilirdi. Armen bunların suçsuzluğuna kefil olmak için subayla konuşabilirdi. Khoren ona derhal defolmasını işaret etti. Onu elinden çeken vaftiz çocuğuna, kaptan korkuya boyun eğdi dedirtmek istemezdi, içinden ölümüne kederliydi.

"Kaçmayacağız" dedi Tomas. "Dik dur."

Armen bir daha dönemedi. Öğretmen öteki tutuklulara katılmak zorundaydı.

"Karımı uyarın Armen!" diye bağırdı, bir askerin tokatla hizaya sokmak istediği Sarkis onun arkasından Armen alanı geçerken gelişmeleri gözlemek için bir evin köşesinde durdu. Teğmen ellerini huni biçiminde ağzına götürdü ve isyancıların teslim olmalarını istedi. Jandarmalar emir beklemeden kiliseye doğru boşalttılar. Kilise armasının renkli camı kırıldı. Çan kulesinden onlara bir salvo atışı cevap verdi.

"Ateş!" diye bağırdı subay ve duvarın arkasına saklandı.

Daha uzun bir atış başlayınca Armen Tomas'ı yandaki caddeye

itti. Evlerinden fırlayıp çan gürültüsüne koşan insanlar, telaşla geri döndüler.

"Savaş mı var?" diye sordu Tomas olay mahallini aceleyle terkederlerken.

Sankt Minas'a yönelen bir alay askere kadar görünen bütün caddeler bomboştu. Bir kadın silüeti uzaktan onlara doğru koşuyordu.

"Bu annem!" diye bağırdı Tomas ve ona doğru koşmak için vaftiz babasının elini bıraktı.

Nefesi tükenmiş haldeki Maro oğluna sarıldı.

"Tanrıya şükür..."

Ter yüzünden akıyordu ve saçlarını alnına yapıştırmıştı. Koşarken saç örgüleri çözülmüştü.

"Anne, orada askerler var, kiliseye ateş ediyorlar. Ve içerde kahramanlar var."

"Biliyorum, biliyorum, sevgilim. Sana hemen her şeyi açıklayacağım."

Armen onlara yetişti, Maro tam olarak ne olduğunu sordu. Armen durumu birkaç cümleyle anlattı.

"Tanrım!" diye ağzından kaçırdı, damların üzerindeki çan kulesine bakarken.

Silah sesleri uzaktan, buraya boğuk patlamalar olarak aksediyordu.

Birkaç saniye karşılıklı yoğun atıştan sonra düzensiz aralıklarla tek tek atışlar duyulur oldu. Mermi sesleri dolu taneleri gibi çınlıyordu.

"Tomas'ı eve götür ve artık dışarı çıkmayın!"

Maro Armen'i ceketinin kolundan çekti.

"Oraya geri dönemezsiniz! Bu tam bir çılgınlık olur!"

"Ben Sankt Minas'ın öbür tarafında oturuyorum" diye cevap verdi. "Meydanın etrafında büyük bir kavis çizeceğim."

Maro onun kendisini sakinleştirmek için yalan söylediğini sezdi. Kilisede neler olup bittiğini gözetlemek istiyordu.

***

"Sadece, tam isabetten eminseniz ateş edin!" diye bağırdı Şirag, "Cephane neredeyse bitti."

Kiliseyi levazım odasından geçerek çan kulesine geri koştu. Her

yerde aynı zamanda oluyordu, adamlarına cesaret veriyor ve tek bir fişek ziyan etmemeleri konusunda onları uyarıyordu. Bir adam küçük pencerenin yanında nöbet tutuyordu ve mezarlığı gözetliyordu. Diğer dördü kilisenin yan pencerelerinde siper almışlardı. En iyi ateş edebilen durumdakiler, çan kulesindeki beş kişiydi.

Şirag, akşama kadar dayanamayacaklarını biliyordu. En azından keşke tüfekleri ve doldurulmuş fişek kuşakları olsaydı! Tabancalarının atış menzili çok kısaydı. Sadece otuz mermilik cephaneleri kalmıştı. Bununla ancak ilk saldırı önlenebilirdi. Şanslarına bunu jandarmalar bilmiyorlardı ve duvarın arkasındaki siperden çıkmıyorlardı. Çan kulesindeki boşluğa ve artık camları dökülmüş pencerelere kör atış yapıyorlardı. Meydandaki ters çevrilmiş bir arabanın arkasına siper alan ağır bir makineli tüfek ara sıra duyuluyordu. Düzenli takırdamalarını, teslim olmayan kapının sop tahtasına boğuk vuruşlar izliyordu. Eğer kurşun çarpmışsa çanın hafif çınlaması işitiliyordu.

"Şirag" diye bağırdı birisi çan kulesinden.

Çatı direklerine uzanmış adamlarına doğru gitti. Kurşunlar adamlarının etrafında vızıldıyor ve ıslık çalarak duvardan dönüyordu. Öğretmen Zoryan'ın kuzeni Armenag sırtüstü yatıyordu, ölmüştü. Mermi alnının orta yerine isabet etmişti. Daha on dokuz yaşındaydı. Şirag sürünerek ona gitti, gözlerini kapattı ve silahını aldı. İlk ölüleriydi! Hiçbir şey ama hiçbir şey!... Bir düzine ölü veya yaralı jandarma bunu hafifletmeye yetmiyordu.

"Buradan çıkmıyoruz" dedi sol omuzundan yaralanmış adamlarından biri.

"Bunun er veya geç geleceğini biliyorduk" diye cevap verdi Şirag, enerjik bir biçimde.

"Evet ama boşuna değil. Ölümünün bir anlamı olmasını isterdim."

O tüm tehlikede olanların düşündüğü şeyi söylüyordu. "Henüz ölmedik!" diye bağırdı Şirag.

"Orada!" diye bağırdı adamlardan biri ve kilisenin arka tarafını gösterdi. "Sanıyorum bu köşede bir şeyler oluyor."

Kuleden parmaklıklı duvar görünmüyordu, ama görünen yan cadde asker kaynıyordu. Binanın bu tarafından bir pencere olmadığı için düşman duvarı tehlikesiz geçebiliyordu. Demek ki levazım odasının savunmasını güçlendirmeliydiler. Şirag birkaç basamağı

bir defada geçerek merdivenlerden aşağı indi. Kilisenin içinden geçerken, yüksek bir hızla sıranın üzerine düşen, teneke sesiyle çınlayan bir nesne dışarıdan içeriye atıldı.

"Onu neredeyse yakalıyordum!" diye bağırdı penceredeki nöbetçi. "Bu nedir?"

Şirag atış yerine yaklaşınca petrol kokusunu farketti. İnce metal kenarı parçalanmış küçük, dört köşeli bir bidondu, içindeki sıvı zemine akıyordu.

"Bizi tütsülemek istiyorlar" diye bağırdı Şirag ve levazım odasındaki nöbetçiye koştu.

Tehlike altında olan adamıyla birlikte geri döndüğünde, kilisenin içinde çok sayıda teneke bidon duruyordu. Petrol kokusu nefeslerini tıkıyor, baygınlık veriyordu. Bir obüs mermisi patlayıp gaz tutuştuğunda kulenin merdivenine ulaştılar. Güçlü bir patlama binayı sarstı, kapıyı rezelerinden kopardı ve çanları salladı.

Armen bir evin köşe arkasına saklanmıştı. Bulunduğu yerden bütün alanı, kilisenin bir yanını ve ön cephesini kuşbakışı görebiliyordu. Patlama duyulduğunda neredeyse kalbi duracaktı. Alevler kilisenin pencerelerinden ve ana kapıdan yükseliyordu. Çan kulesinden de siyah dumanlar çıkıyordu. Alevler kilisenin ortasında yayılıyor, çatıya ulaşıyordu. Jandarmalar sevinç naraları atıyor, kiliseye değil havaya ateş ediyorlardı. Bir subay sakin olmalarını emretti ve bağırdı:

"Teslim olun, bu sizin son şansınız!"

Gittikçe güçlenen ateşin sesi duyuluyordu sadece. Duman bulutunda kalmış üç adam merdivenlerde göründüler. Teslim olmalarına rağmen askerler kendilerinden geçmiş, ateşe devam ediyorlardı. Bedenleri basamaklardan aşağı yuvarlandı.

"Aptallar! Delirdiniz mi!" diye bağırdı kumandan, öfkeden kıpkırmızı olmuştu. "Emrim olmadan ateş eden ikinci kişiyi öldürürüm!"

Kiliseden bir bağırış yükseldi.

"Teslim oluyoruz. Ateş etmeyin!"

"Dışarı çıkın!"

Dumanın kenarından birkaç silüet göründü. İki adam yarı baygın haldeki Şirag'a dayanak olmuştu. Tehlikede olan adamının vücudu onu patlamanın etkisinden koruduğu için, sadece hafif yanık acıları çekiyordu. Gene de kritik durumdaydı, yürüyemiyordu. Üç

"cesur" onu taşıyordu. Askerler isyancıları kuşattılar ve süngülerin ucuyla, yaralı taşıyan bir arabaya götürdüler. Ön merdivende vurulmuş olanların cesetleri de aynı arabaya atılmıştı.

Khoren'in grubuna ve tutsak cemaate mensup askerlik çağındaki genç erkeklerin ayakları bağlandı. Yaralı ve ölü jandarmalar katırların çektiği arabaya taşındı, kalan jandarmalar cemaati çevirdi. Kafile alanı terketti ve belediyenin yolunu tuttu.

Armen dostlarının gidişini gördü. Arabanın tahta tekerleklerinin gıcırtısını, subayın emri olmaksızın, birkaç askerin keyfince yakındaki evlere ateş ettiğini, küfürleri, gülüşmeleri, alay etmeleri duydu. Şirag Tevonyan'ın yakalanması içinde kesin bir arzu uyandırmıştı. Onu ihbar edenlerin kellesine bir ödül konulabilirdi!

Kilisenin pencere ve kapılarından çıkıp çatıda birleşen, dimdik bir helezon gibi göğe yükselen duman bulutları fışkırıyordu. Araba kafilesi ve ateş: Armen herkesi bekleyen akibeti açıkça göreceği kilisenin yanına gitmek istemiyordu.

III

Bu ikindi vaktinde, Sivas'ın Müslüman bölgesinde alışılmış canlı kalabalık yerine, huzursuzluk ve sinirlilik hakimdi.

"Bu suikastı Ermeniler yaptılar!"

"Önce vali. Ve sonra hepimiz. Birinin ardından diğerimiz!"

"Ve bu kilisede, orada... Tahminen elli kişilerdi! Tepeden tırnağa silahlıydılar. Caniler kadınların ve çocukların boğazını kesmeye hazırlanıyordu!"

"Binlercesinin dağlarda mevzilendikleri açık. Şehri kuşatacaklar!"

"Eğer bizi Allahsızlardan korumak istiyorsa, ordu hâlâ neyi bekliyor?"

"Ben onlardan önce harekete geçilmesi görüşündeyim!"

Kısa fasılalarla, tüccar tezgahlarında, çeşmelerde ve caddelerin ortasında bütün gruplarda aynı sözler konuşuluyordu. Kahvelerin teraslarında erkekler o kadar sert tartışıyorlardı ki, sönen nargilelerini yeniden yakmayı bile unutuyorlardı. Vali Mümtaz Bey'in öldürüldüğü haberi, ayaklı bir ateş gibi şehre yayılmıştı. Sivas'ın ortasında Ermeni isyancıların tutuklanması, güvensizlik havasını körüklemek için bir bahaneydi. Her iki olay arasında bağlantı kurulması, yanlış bilgilendirilen halk içinde kendiliğinden gerçekleşiyordu. Gani Bey'in sisteminde kışkırtıcılık korkuya hizmet ettiği için sayılar abartılıyor, alarm veren dedikodular dünyaya yayılıyordu. Bu durumda Ermenilerin tehciri uzun süren bir tereddütten sonra, akıllıca bir önlem olarak sunuluyordu.

Vartan her zamanki gibi mesai bitiminde haber verip askeri has-

taneyi terketti. Ailesine gitmek için acelesi olduğu halde, kurallara uymak ona hâlâ daha önemli geliyordu. Kumandan mesafeli ve soğuktu. Vartan'ın yaralılar için cerrah isteğine kaçamak cevap verdi. Şu anda Vartan, yokluğunda şehirde neler olup bittiğini bilmiyordu. Hastalar servisini gezerken bakıcının şaşı bakışları sinirlerini gevşetmişti. Dışarı çıktığında atını tutan zayıf kambur asker İzzet'i soruşturdu. Vartan ona sık sık, çocuklarından biri için ilaç getirirdi. İzzet ona minnetle teşekkür ederdi. İzzet kendiliğinden, tam bilmese de valiye suikast hakkında bildiği her şeyi anlattı. Asker Albay Balyan'ın Ermeni olduğunu hiç düşünmeden, kendisinin de katıldığı isyancı Şirag Tevonyan operasyonunu haber verdi.

"Ben çetecilerden birini öldürdüm" diye açıkladı göğsünü kabartarak.

Vartan asla bir heyecan belirtisi göstermedi. Bunun yerine meraklı göründü.

"Ölü, yaralı var mı?"

"Evet, jandarmalar ve isyancılar. Bir kiliseyi kuşattık ve liderlerini canlı olarak yakaladık."

Demek ki ağaçların üzerinden görmüş olduğu duman buydu! Şirag... Askerin elinde! Zavallı adam! Çatışmada ölse kendisi için çok daha iyi olurdu. Üzüntüye kapılan Vartan onun bu sabah çadırda kayısı yiyişini bir kez daha gözlerinin önüne getirdi. İzzet'in aktardığı ayrıntılardan, olayların Sankt Minas Kilisesinde gerçekleştiği kanısına vardı. Tomas bugün vaftiz babasıyla oraya gitmiş olmalıydı! Vartan kendini topladı, sesi bu kez halini ele veriyordu.

"İsyancılar dışında kilisede başka insanlar var mıydı?"

"Kumandan onları dışarı çıkardı."

Vartan rahatlamıştı.

İzzet devam etti: "Subay çok iyi yürekli ve gevşekti. Sanıyorum papazla eski tanıdıklar. Ben olsam her şeyi yakardım!"

"Kadınları ve çocukları da mı?" diye, şaşırdı Vartan. "Bu kadar çok çocuğu olan, seven bir baba olarak bunu sen mi söylüyorsun?"

Asker omuzlarını silkti. "Ama bunlar sadece gavurlardı."

Vartan tek kelime daha ilave etmeden atına bindi ve oradan uzaklaştı. Yardımsever ve hoşgörülü bir Müslüman olan İzzet'e bu düşünce tarzı yakışmıyordu. Ama olayların gösterdiği gibi, sosyal barış çabuk bozulacaktı. Bu apaçık görülebilirdi! Sürgün halkın bir bölümünde Hıristiyanlara karşı yeniden nefret uyandırabilirdi. Ba-

zıları intikam alma cüretini gösterebilirdi. Bütün başarısızlık ve hayal kırıklıkları için Ermeniler günah keçisi olarak görülüyordu. Bu da sadece şiddete götürürdü.

Vartan, atını ancak adım adım sürebileceği kanal semtini geçmek zorundaydı. Ortalık insan kaynıyordu. Başlarında fesleri, siyah takım elbiseleriyle erkekler, yüzleri peçeyle kapalı kadınlar, saç örgülü genç kızlar ve tezgahlar arasında kovalamaca oynayan, bağıran oğlanlar. Ve bu şehirlilerin arasında kısmen beceriksiz köylüler, ki onlar kısa ceketleri, geniş bir kuşakla bağlanmış şalvarları, ya başına sardıkları ya da dört köşesinden düğümlenmiş poşularıyla, hemen göze batıyorlardı.

Vartan yavaş yavaş, kalabalığın arasından yolu yardı. Gözünü ve kulaklarını tam açmıştı, Ermenilere karşı acı bir düşmanlık hissetti. Bir caddenin köşesinde trafik dev bir insan seli tarafından tıkanmıştı. Sakallı bir adam konuşuyordu ve her Müslümanı en azından bir Hıristiyan öldürmeye ve sonsuz selamete ulaşmaya teşvik edecek dini savaşı, kendi şahsi cihadını ilan ediyordu. Kendisini onaylayan homurtuyu kışkırtıyordu. Hisler coşuyordu. Ve genç erkekler dostlarıyla toplanmak için geri çekiliyorlardı. Vartan mitingin kenarında atını durdurdu. Kalbi şiddetli çarpıyordu. Teke tek her hangi bir düşmanla boğuşmaya hazır olduğu şu anda kızgın bir insan kalabalığı, onu kontrol edemediği korkulara sürüklüyordu. Bu, çocukluğundaki bir olaya kadar geri gidiyordu. Ancak olayı bilmiyordu. Birçok kez derin nefes alıp gücünü yeniden toplayınca atın eyerinde doğruldu.

O, bu provokatörün, kitlenin histerisini uyandırmasını engellemek zorundaydı. Cihat ilan etmeye yetkili tek kişi sultandı. Onun buna cesaret etme ihtimali yoktu, çünkü dünya kamuoyunu karşısına almaktan çekinirdi ve her şeyden önce ona Anadolu'nun dışında itaat edilmeyeceği için tüm insanlar üzerindeki egemenliğini kökünden budayacağı bir şey olurdu bu. Ola ki Talat ve arkadaşları bunu istemişlerdi. Onlar için her şey mübahtı. Vartan blöf yapmaya karar verdi. Parmağıyla konuşmacıyı gösterdi ve bağırdı:

"Hey sen!"

Adam sustu. Dinleyenleri gibi o da, hakim bir sesle devam eden Vartan'a baktı:

"Evet, sen! Sen kim oluyorsun ki padişah adına konuşma cesareti gösteriyorsun? Sultanın cihad ilan emrini bize göster!"

Vartan'ın sözleri şimdi konuşmasının cevabını heyecanla bekleyen halkı tedirgin etti. Adam şaşırdı ve sinirlenmiş görünerek destek arayan bakışlarını kalabalığın üzerinde gezdirdi. Kalabalık hareketlendi. İnsanlar arasında bir homurtu başladı. Caddenin karşı tarafında dükkanının kapısına dayanmış bir tüccar öne doğru üç adım attı ve yumruğunu konuşmacıya doğru salladı.

"Sen, Allah'a küfreden! Allah'a küfredenlere ne yapıldığını biliyor musun"?

Homurtu yüksek sesli bir uğultuya dönüştü. Özellikle provokatörün cinayet çağrısını selamlamış olanlar şimdi ona kötü davranma pozisyonundaydılar. Vartan karışmamaya karar verdi. Seyre meraklı olanlar akın ediyorlardı. Yeşil piyade üniforması içinde silahsız genç bir adam birdenbire konuşmacının yanında belirdi. Vartan birkaç hafta ambulansta çalışmış olan acemi eri tanıdı. Yaman bir oğlan. Asker Vartan'ı gösterdi.

"Ben onu tanıyorum! Bu bir Ermeni! Üstelik dedikleri gibi, dinsiz bir Albay."

Kalabalık derin bir sessizliğe büründü. Ayaklarının üstüne çömelmiş bir kedi gibi gevşemiş olan konuşmacı itidalini yeniden kazandı ve gelişmeyi kendinden yana çevirdi.

"Bir Ermeni!" diye bağırdı. "Bizim valiyi öldürmüş olan Ermenilerden biri. Bize kendi isteklerini dayatmaya yeltenen bu köpeklerden biri! Bizi gütmek için bir şeyler yaveliyor. Ermeni, katil."

Halk onun son sözlerini tekrar etmeye başladı. Vartan kendini kin dolu yüzlerden oluşan bir denizin içinde buldu. Birkaçı bıçaklı sıkılmış yumruklar ona karşı kalktılar. Kuşağındaki tabancanın kılıfını açıkça gösterecek biçimde açtı ve elini silahının kabzasına götürdü. Bu jest ona doğru gelenleri durdurmaya yetti.

"Onu kaçırmayın!" diye emretti dinleyiciler üzerindeki kontrolünü yeniden kazanmış olan sakallı adam.

"Onu asalım!" diye tamamladı genç asker.

Vartan bir kere daha, acemi erin ona kötü davrandığını hatırladı. Kalabalık tereddüt içindeydi: Ne de olsa bu adam bir Osmanlı subay üniforması taşıyordu. Ayrıca silahlıydı. Vartan bu tereddüt anından yararlandı, atını sürdü. İnsanlardan gözünü ayırmadan, kasları gergin ve eğer gerekirse silahını çekmeye ve ateş etmeye hazır, oradan uzaklaştı. On metre kadar uzaklaştığında kaçışına öfkelenen kalabalık arkasında eline ne geçirdiyse fırlattı. Atılanları

geçiştiriyordu ama arkasından edilen küfürleri, hakaretleri önleyemiyordu. Atını hareketlendirdi.

"Yol açın, yol açın!" diye bağırdı, yoldan geçenler kenara çekilsin, ona yolu açsın diye.

Askeri birliklerin nöbet tuttukları alana çabuk ulaştı. Tehlikenin geçtiği şu anda Vartan, karnından tüm organlarına yayılan bir yanma hissetti. Polis devriyeleri Ermeni ticaret bölgesinin insansız sokaklarında geziniyordu. Açıkça, resmi makamlar huzursuzluktan korkuyordu. Yol boşalınca Vartan dörtnala evine gitti.

***

Tomas merdivenin en alt basamağında oturuyor, caddeye açılan bahçe kapısını gözetliyordu. Sabırsızlıkla babasını bekliyordu. Kiliseden dönüşünden beri saatler geçmek bilmiyordu. Hiç kimse onunla ilgilenmiyordu. Azniv Hanım, Maro, Cemile ve Zeynep evde çalışıyorlardı. Arkadaşlarından hiçbiri, zaten bitmiş olan Fransızca dersine gelmemişti. Balyanların bahçesinden meyve çalmak için bazen duvara çıkan aşağı semtten yaramazlar da görünmemişlerdi. Tomas onları ihbar etmiyordu, çünkü onları cesur buluyordu. Özgürlüklerini kıskanıyordu. Meyvelere gelince, zaten ne olacağı bilinmeyen ağaçlarda bunlardan fazlasıyla yetişiyordu!

Sassun küçük sahibinin aklını oyuna veremeyeceğini bilemezdi. Ona topunu getirdi, kafasını yana eğerek Tomas'a baktı, havladı, sabırsızlandı ve bir kere daha havladı. Sonra da Tomas'ın ayaklarının yanına çömeldi. Ardından tekrar kestanenin altına gelen karatavukları yakalamak için koştu, döndü, yeniden merdivenin önüne uzandı.

Tomas kilisede olanları tekrar tekrar hatırlıyor, olayı ara boşluklar bırakmadan zihnine yerleştirmeye çalışıyordu. Bu çok zordu, çünkü tek tek detaylar olağanüstü boyutlar kazanmış, aklında kalanları gölgeliyordu. O her şeyden önce, sıradaki bir kadının korkak bakışlarını hatırlıyordu. Bükülmüş ağzını, yanaklarını tırmaladığı tırnaklarını. Vaftiz Amca'sının kurşunları verdiği genç savaşçının korkulu gözlerini. Armen'in ayaklarına tüküren jandarmanın sarı dişlerini gözünün önüne getiriyordu. Dehşet yakasını bir türlü bırakmıyordu. Her an onu gelip kaçırabilecek bir hayvan gibi, çalılıkta korku içinde duruyordu. Şimdiye kadar sadece mezarlıktaki ölü-

lerden veya bodrumun ıslak karanlığında hayal ettiği canavarlardan korkmuştu, insanlardan korkmamıştı.

Annesinin açıklamaları Tomas'ı çok ilerletmedi. Sürgün: Şimdi aşağı yukarı bu kelimenin ne anlama geldiğini biliyordu. Kelime yetişkinlerin asabiyetini, arkadaşlarının gelmemesini ve kapalı dükkanları açıklıyordu, ama kilisedeki ateşi, Khoren'in ve öğretmen Bay Zoryan'ın tutuklanmasını açıklamıyordu. Bu parçalardan anlaşılır bir bütün oluşturmayı başaramıyordu. Bu tamamlayıcı parçası "niçin"i eksik olan bir Puzzleydi.

Sassun kulaklarını dikti. Bir at dört nala yaklaşıyordu. Geldi, bahçe kapısının önünde yavaşladı. Hour-Grag'ın ayaklarının taklit edilemez ritmini tanıyordu. Nihayet! Delikanlı kafasını evin kapısından uzattı ve bağırdı:

"Babam geliyor!"

Sonra Vartan'ın attan inmiş olduğu yerdeki kapıya koştu. Parmaklıkların arasından elini babasına uzattı.

"Baba, baba!" diye bağırdı içinde hissedilir bir hafiflemenin titrediği bir sesle.

Vartan oğlunun kolunu ve omuzunu okşarken sordu:

"Hokis, canım, nasılsın? Sana bir şey olmadı ya?

Tomas hemen cevap verdi:

"Onlar kiliseyi ateşe verdiler baba! Jandarmalar. Önce dışarı çıkmamız gerektiğini söylediler. Khoren ve diğerlerini tutukladılar. Kahramanları öldürdüler."

Vartan oğlunu parmaklığın yanına çekti ve öptü.

"Geçti. Ben artık buradayım."

Vartan oğlundan soracaktı, tam o anda anahtarı getirmekte olan Maro'yu farketti. Kadın gülümsüyordu, fakat gözlerinin kızarmış olduğunu gördü. Bu küçük ayrıntı dışında davranışı ve sesi tamamen gücünün yerinde olduğunu gösteriyordu. "Ne kadar seviçliyim!" dedi ağır demir dövme anahtarı kilitte çevirirken.

Tomas parmaklığa asıldı, kapıyla birlikte kendini yarım daire döndürmek için. Maro Vartan'ın kollarına atıldı, öpüştüler.

"Sen, hayatım..." diye fısıldadı kocasına sarılı halde. Kadın gergindi, titrediğinin farkında değildi.

"Hım hımm!" yaptı Tomas yanlarına gelirken.

Babası burnuna fiske vurdu, onu eyerin üzerine kaldırdı

"Atın çok terlemiş" dedi Maro.

"Size gelmek için koşturdum."

Kadın kapıyı kapattı, kolunu kocasının beline doladı. O da kolunu kadının omuzuna attı ve yanyana atı ahıra götürdüler. Maro sordu:

"Sankt Minas'ı duydun mu? Tek bir tutukluyu bile serbest bırakmadılar. Armen öğrendi. Papazı ve diğerlerini isyancılarla suç ortaklığı yapmakla suçladılar. Durum gerginleşiyor Vartan. Mutlaka bir şeyler yapmalıyız."

Aklına gelen çözümden nezaketen söz etmedi. Bu konuyu Vartan'la ilk kez konuştuğu zaman onun da aynı şeyi düşündüğünü gözlerinden okumuştu. Tomas'ı gösterdi ve Maro'ya bir dakika daha beklemesini işaret etti.

"Ben ona her şeyi açıkladım, şimdiye kadar iyi gitti" dedi. "Vartan, üniforman bizi uzun süre korumayacak. Etrafta neler olduğunu biliyor musun?"

Adam kafasını salladı.

Kadın devam etti: "Aynı şey burada da olacak, durdurulamaz."

Üzgün bir sesle cevap verdi:

"Bu tahmin ediliyordu. Geç olmadan gitmek akıllıca olurdu."

"Olurdu mu? Niçin şart kipinde konuşuyorsun?"

Cevabını zaten biliyordu, kocasını rahatsız eden çelişkiyi seziyordu. Tahminlerine katılıyordu.

"Görevim..."

"Görevin," diye vurguladı kadın, "Şimdi görevin aileni düşünmeni gerektiriyor!"

"Ya diğerleri?"

"Sen kendini onlar için boş yere feda etmekten başka bir şey yapamazsın. Buna hakkın yok."

Ahıra gittiler. Vartan Tomas'ı indirdi ve Hour-Grag'ın eyerini sırtından çözüp aldı. Maro bir avuç saman aldı, atı da oldukça kaba bir şekilde ovdu. Vartan'ın onu tamamen karmakarışık hale getiren gerekçelerini kendisi mutlaka kafasından birkaç kere geçirmişti. Buna rağmen kurşun namludan henüz çıkmamıştı.

"Sen ordu mensubu olduğun için biz Sivas'ta kalan en son Ermeni olacağız. Halkımızı hiçbir durumda destekleyemeyeceksin."

"Biliyorum."

Maro oynak bir saflıkla sordu:

"Senin görüşüne ne olur da sürgünler durabilir, hükümetteki akılbazları durduracak şey nedir?"

"Dışardan bir müdahale. Dışardan uygulanan baskı. Herşeyden önce bunun için burada ne olup bittiğini bilmeliler ve..."

Sözüne ara verdi ve ağzı açık kaldı. Evet, elbette... Çözüm tamamen kendisindeydi. Bunu niçin daha önce akıl edememişti! Biri yardım çağrısında bulunmalıydı. Bunu Vartan'dan daha iyi yapabilecek kim olabilirdi ki? Yapması gereken apaçıktı: Yeniden kaleme sarılacaktı. Tüm dünyanın dikkatini Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermenileri tehdit eden soykırıma çekecekti. Bunun için önce ülkeyi terketmeliydi. Onun halkına yapabileceği yardım sadece buydu.

Maro Vartan'ın gergin yüz hatlarının sakinleştiğini gördü.

"Karar alınmıştır: Biz bu gece kaçıyoruz" diye açıkladı. "Armen'e bizimle gelmesini teklif edeceğim."

Kadın sevincinden iç geçirdi ve bir tutam samanı savurdu.

"O kesin yarım saat içinde Araksi'yle birlikte burada olacaktır. Ben şimdi hazırlanayım."

"Lütfen bana bir iyilik yap, yıkanabilmem için yatak odasına su getir."

Maro ağır bir yükten kurtulmuş olarak çevik adımlarla eve koştu. Diğerleri bilmiyordu, o bugün öğleden sonra, yanına alacağı şeyleri hazırlamıştı. Hepsi küçük bir bavula sığmıştı. Kaçışları birkaç gün ertelense bile bu Maro için büyük hayal kırıklığı olurdu.

Bütün bu gelişmeler üzerine Vartan oğlunun doğum gününü tamamen unutmuştu. Tomas atların ve ineklerin yemliklerine saman doldurmak için boyunun iki katı bir yabayla gayret içindeydi. Anne babasının hiçbir sözünü kaçırmıyordu. Ama ne söylerse söylesinler, önlerinde duran seyahat hariç, hepsi onun kavrama yeteneğini aşıyordu.

"Hey, gel!" dedi Vartan açılmış kollarıyla.

Tomas yabayı düşürdü ve babasına koştu.

"Altı yaşında! Doğum günün kutlu olsun koca adam!"

"Sağol baba!"

"Senin kutlamanı yapacak durumda olmadığımız için üzülmemelisin."

"Önemli değil," diye cevap verdi, öğle yemeğinden beri artık doğum gününü düşünmeyen oğlan.

"Yakında bizi hiçbir tehlikenin tehdit etmediği başka bir şehirde

olacağız. O zaman unutamayacağın bir eğlence düzenleriz senin için."

Tomas dilinin altında sakladığı soruyu sordu.

"Bu gece gidiyor muyuz?"

"Evet, ama bu konu hakkında kimseyle konuşma."

"Nereye?"

"Henüz bunu bilmiyorum. Fakat hepimiz beraber olacağız. Seyahat uzun ve zorlu olacak. Cesur olmalısın."

"Ben kilisede ağlamadım. Askerlerin önünde de. Seninle olunca hiçbir şeyden korkmam baba."

Vartan oğlanın saçlarını dağıttı, onu öptü ve yere bırakmadan önce göğsüne bastırdı.

"Gel, vaftiz babanı karşılamak için hazırlanalım. O hediyesini getiriyor."

Tomas ünifoma ceketinin ucundan çekti ve tedirgin sordu:

"Türkler niçin bizden hoşlanmazlar baba?"

Vartan yulaf sandığının üstüne oturdu ve üniformasının yaka düğmesini çözdü.

"Ermenilerden hoşlanan ve onları kabul eden Türkler vardır. Cemile ve Zeynep örneğin. Veya arkadaşım Albay İbrahim. Ama ötekilerin bizden hoşlanmadıkları doğrudur."

"Niçin?"

"Biz onlardan farklı olduğumuz için, başka bir dil konuştuğumuz ve başka bir dine sahip olduğumuz için."

"Bizim Tanrı'mız tek gerçek Tanrı'dır! Bunu ben bir duadan öğrendim."

"Bak Tomas, Müslümanlar da aynı senin düşündüğünü düşünüyorlar. Fakat yanılıyorsun. Bütün insanlar için sadece bir Tanrı vardır. Ona hangi adın verildiği farketmez. Kendisi için hangisini doğru buluyorsa, öyle dua etmeyi herkesin kendine bırakmalı."

Tamamen karışık olan bu cevap Tomas'ı ikna etmedi. Acı bir sesle sordu:

"İnsanlar niçin bizi Sivas'tan sürmek istiyorlar? Biz onlara hiçbir şey yapmadık!"

"Ben sana Osmanlı İmparatorluğu'nda ne olduğunu açıkladım. Sultanı hâlâ biliyor musun?"

Tomas kafasını salladı.

"Sürgün, Sultan ve hükümeti tarafından kararlaştırıldı, Sivas'ta-

ki Müslümanlar tarafından değil. Onların çoğunun bu karara üzüldüğüne eminim. Fakat onların elinden hiçbir şey gelmez. Burada askerlerin sözü geçiyor ve askerler hükümete itaat ediyorlar."

"Ya sen baba?" diye sordu Tomas ve Vartan'ın üniformasını gösterdi.

"Ben tam asker değilim Tomas, ben orduda eczacıyım. Ben yaralılara bakıyorum."

Azniv Hanım merdiven boşluğunda bağırarak Tomas'tan üstünü değiştirmesini istedi.

***

Armen arkasında bir midilli çekiyordu. Araksi'nin bindiği eşeğin yanında yürüyordu. Şişkin bacakları hayvanın böğürlerinde dinleniyordu. Onda albümin hastalığı ve yüksek tansiyon vardı, siyah yün çorapları ödemlerini örtüyordu. Vartan ona bir diyet yazmıştı, uyması gerektiğini bildiği halde diyeti başaramadı. Günbegün severek yediği çok baharatlı yemeklerden vazgeçmek istemediği için diyeti erteliyordu. Beden yapısı ve dolgun göğüsleriyle kıyaslanınca yüzü olduğundan daha zarif görünüyordu. Tüm saçları lekesiz beyaz olmasına rağmen alnının üstünde birkaç inatçı siyah saç tutamı kalmıştı. Araksi daima bir başörtüsü takardı. Daha genç görünmek için yüzüne bu siyah saç tutamını düşürüyordu. İnci gibi dişlerini göstermek için de hep gülümserdi.

O Armen için alımlı kalmıştı. Çocukluğundan söz edilince her zaman şu sözü tekrarlardı: "Ölüm beni korkutmuyor Armen, şimdi asla. Sadece şişman ve çirkin olacağım için yaşlanmak beni üzüyor." Armen ona itiraz eder ve hâlâ çok güzel ve çok saygın kaldığına inanırdı. Çenesinden nazikçe makas alır ve nihayet şöyle derdi: "Ben sana kalbimle bakıyorum, sen her zaman düğün günümüzdeki kadar güzelsin." Bu sözler Araksi'nin yüzünde gülümseme yaratırdı. Çünkü Armen'in sevgisi gerçekten değişmemişti. Onunkisi sürekli ve sessiz bir sevgiydi. Balıkçılık onların yaşamında, asla alışamadıkları ayrılıklar yaşatmıştı. Bugün kaybettikleri zamanı geri istiyorlardı. Pratik olarak birbirlerinden ayrılamaz olmuşlardı.

Evi terkettiklerinden beri Armen tek söz söylememişti. Bu suskunluk Balyanlardaki akşam yemeğinde Araksi için bir ceza olabi-

lirdi, ama durum buna benzemiyordu. Konuşmakta güçlük çektiği izlenimini uyandıran ağır sesiyle şöyle dedi:

"Bu davete ne kadar çok seviniyorum."

"Bu bana bir ölüm nöbeti gibi geliyor," diye dargın homurdandı Armen. "Tomas'ın doğum gününü kutlamalarına akıl erdiremiyorum. Tam da ayakta kalmaya çalıştığımız şu anda..."

Suskunluğunu bir biçimde bozduğu için yaşlı kadın üstüne gitti, bu kez kendisi somurtkanlaşmıştı. Yumuşakça ısrar etti:

"Aksine, biz yalnız kalmamalıyız. Balyanlar'ı iyi anlıyorum. Benim de arkadaşlarımla birlikte olmaya ihtiyacım var. Belli ki bu birlikte yiyeceğimiz son yemektir."

"Kesin, en son!"

"Görüyorsun, o zaman biraz neşelenmeye gayret et!"

"Neşelenme!" diye patladı Armen. "Nasıl neşeli olmamı isteyebilirsin?"

Öfkesini zavallı karısından çıkarmak isterken neredeyse çileden çıktığını anlayınca sustu.

"Affedersin küçük martım" diye fısıldadı ve elini Araksi'nin elinin üzerine koydu.

Kadın gülümsüyordu. Armen uzun süredir ona bu sözlerle hitap etmemişti. Adam içini çekti:

"Tamam, birkaç saatliğine kendimi toparlayacağım."

Midillinin yularını tutan eli o kadar acıtmıştı ki, tırnakları eline battı. İçten içe kaynıyordu. Olayların gidişatıyla lanetlediği eylemsizlik ona dayanılmaz geliyordu. Güçsüzlüğü onu endişelendiriyordu. Sankt Minas'ın kesif dumanlı harabesi önünde dururken bir kaçma isteğini bastıramıyordu. Araksi ona hak vermiyordu. İsten kararmış duvarlara bakarken tansiyonu yükselmişti, kocası kızaran yüzünü ve gözyaşlarını görmesin diye kafasını çevirmişti. Şimdiye kadar tehcir, onlara kadar geleceğini göremedikleri bir fırtına bulutuydu. Armen'in Ermenilere uygulanan zalimliklerden Araksi'ye anlattıkları gerçekten de onun bilincini zorlamıştı. Bunlar korkunç şeylerdi ama bir ağırlığı yoktu, yüzlerce yıl önce olup bitmiş savaş ve soykırım haberleri gibiydi. Ama bu yıkılan Tanrı'nın eviydi, Araksi bunun anlamını kavradı. Acısı şimdi aynen, altı çocuklarını ve on üç torunlarını kaybettiklerindeki gibiydi. Sanki onları şu an, bir kere daha kaybediyordu. Bir adam veya bir çocuk öldürüldüğü

zaman Araksi için bu hep böyle olurdu, oğullarını ve torunlarını yeniden kaybederdi. Kalbi bunu ne kadar taşıyabilecekti?

Armen ve Araksi geldiğinde tüm Balyan ailesi dışarı çıktılar. Tomas vaftiz babasının yanında getirdiği semerli midilliyi görünce yıldırım çarpmış gibi kalakaldı. En büyük hayali gerçekleşiyordu! Kilisedeki olaylardan bu yana başlayan karın ağrısı dinmişti. Çok iyi durumda görünen hayvanın kızıl kahverengi derisi, açık renk yeleleri ve açık renk bir kuyruğu vardı. Kirpikleri uzun, sarı beyazdı! Çocuğun gördüğüne göre gözleri yumuşaktı. Spaniel havladı ve midilli uzun bir kişnemeyle cevap verdi. Tomas capcanlı bir gülmeyle ona koştu. Hemen hayvana gitmek istemesine rağmen en alt basamakta durdu. Birkaç dakika önce Azniv Hanım ondan hediyesini almadan önce konukları selamlaması, ikisine birden teşekkür etmesi sözünü almıştı.

Vartan eşekten inmesi için Araksi'ye yardım etti.

"Bacaklarınız nasıl?"

"Daha iyi" diye yalan söyledi. "Diyetiniz bana çok iyi geliyor. Fakat bu akşam kendimi aldatmaya izin vereceğim."

Yetişkinler abartmalı selamlaşırken sabırsızlıktan Tomas'ın ayakları birbirine dolanıyordu. Ardından vaftiz babasını ve teyzesini kucaklama sırası ona geldi. Araksi onu kollarına aldı, midilliye götürdü ve ötekilere dedi ki:

"Sevgili Tomas'ımız melek sabrı gösterdi."

Vartan hayvanı gösterdi.

"Ee, Tomas, o senin! Ona iyi bak."

"Semer büyükannenin hediyesidir," dedi Maro. "Harika semer örtüsünü Araksi ördü, vaftiz baban midilliye iki aydan fazladır biniyor."

Tomas nihayet, Spaniel'le dostluk kuran ata binebilirdi. İpek gibi tüylerle kaplı zarif burun deliğini dokunarak okşadı. Hayvan kendini okşatmak için kafasını öne uzattı.

"Beni tanımış gibi görünüyor!" diye şaşırdı Tomas.

"Aynen öyle" diye cevap verdi Armen. "Annen bana senin bir kazağını verdi. Seni kokundan tanıyor."

Tomas midillinin boynuna sarıldı, etrafını bir kere dolaştı, sağrısını okşadı ve semere atladı. Yüzü hesapsız bir sevinçle parlıyordu.

Topuğuyla atın böğrüne hafifçe vurdu, babasından gördüğü gibi, diliyle şakırdattı. Maro onu geri tutmak için davrandı, ama Armen sakinleştirdi. Midilli yerinde dansediyordu, birkaç adım gitti ve tırısa döndü. Zeynep ve Cemile sevinçle ve gülerek arkasından koştular. Tomas bahçe kapısı ile yetişkinler arasında gitti geldi. Canlı bir sesle bildirdi:

"Adı Gaydzag olsun!"

"Şimşek, evet bu isim ona yakışıyor," diye onayladı Vartan.

"Şimdi yemek yiyelim," dedi Maro. "Daha sonra Gaydzag'ının üstünde gezebilirsin."

Tomas midilliyi yemek odasının pencerelerinin önündeki bir fındık ağacının dalına bağladı. Böylece onu masadan görebilecekti. Armen hayvanın ağacın dallarını koparabileceğini söyledi. Fakat bunun etkisi ne olurdu! Diğerleri gibi o da birkaç dakika için Tomas'ın mutluluğunu paylaşmış, kendi üzüntüsünü unutmuştu. Şimdi kendi üzüntüleri geri geliyordu, ama sezdirmemeye dikkat ettiler.

***

Sivas halkı için tüm civarın en güzel evlerinden olan bu ev Adam Samliyan tarafından yaptırılmıştı, doğraması kesinlikle en iyisindendi. Pahalı mobilya kolleksiyonlarını saklayıp koruyacağından emin olduğu için bu evi zengin ihracatçı Vartan'a istemeyerek satmıştı. Çocukları İstanbul'a ve Amerika Birleşik Devletleri'ne yerleşmişti. Bozulan sağlığı nedeniyle doktorların çok olduğu başkente taşınması zorunlu olmuştu. Araksi bu evin odalarına çekinmeden asla giremiyordu. Bu bir rahatsızlıktı ama Balyanlarla arasındaki sempatiyi ve güven bağlarını hemen hiçbir şekilde zedelemeyen bir rahatsızlık. Armen'le birlikte inşa ettikleri iki odalı mütevazı evleri bu evin sadece salonu kadardı.

İflas etmiş bir tütün fabrikatörünün kızı olarak Araksi bu büyük şömineli yemek odası gibisini asla görmemişti. Şömine mermerle kaplanmıştı ve üzerinde yarım saatte bir çalan abanozdan yapılmış sedef kakmalı bir saat vardı. Ceviz tahtayla kaplanmış duvarlarda Vartan'ın anne ve babasının ve Maro'nun babasının yağlıboya portreleri asılıydı. Burada Ermeniler ve Ruslar tarafından çok beğenilen, Ermeni kökenli ressam Ayvazowski'nin dört deniz marzarası

da vardı. Düz kristal parçalarla bir krom avize, yirmi kişilik meşe yemek masası üzerine asılmıştı. Avize sadece dekordu, çünkü Anadolu'nun diğer şehirlerinde olduğu gibi, Sivas'ta da elektrik ışığı az olmasına rağmen, ampullerle süslenmişti. İlerlemenin çabuk gelişeceğine inanmış olan önceki sahibi her odaya elektrik lambası taktırmıştı. Aradan on iki yıl geçmiş, hâlâ gaz ve petrol lambasıyla yaşanıyordu. Gümüşle süslenmiş bir vitrin, "His Master's Voice" marka bir gramofon ve iki büfe, mobilyayı tamamlıyordu.

Maro odayı gül demetleriyle süslemişti ve masa çok güzel donatılmıştı. Zeynep ve Cemile dışında hiç kimse eğlence havası içinde değildi. Vartan, masanın en yaşlısı olarak Armen'den dua etmesini rica etti. Bu onun dini şeylerle ilgilenmediğini sanan kaynanasını şaşırttı. Her iki Türk kızı, Maro'ya sık sık sorar gibi baktıkları hizmeti üzerine aldılar. Sonra onlar da masaya oturdular. Azniv Hanım torununun en sevdiği yemekleri hazırlamıştı: Fırında patlıcan, zeytinyağlı enginar ve bademli pilavla doldurulmuş kuzu.

Yemeklerin güzelliğine övgüler, Tomas için mutluluk dilekleri ve şerefe içme konuşmalarından sonra susarak yemeğe devam ettiler. Armen gibi Araksi de, tabaklarını çevreleyen birçok çatal-bıçak takımından şaşkın, oturuyorlardı. Her ikisi de hangi çatalın nasıl doğru kullanılacağını görmek için ev sahiplerini gözetliyorlardı. Kendilerini, ciddi yüzlerle, zoraki bir kutlama yemeği karakteri almasından dolayı rahatsız hissediyorlardı. Birkaç dakika sonra Armen gürültüyle çatalı elinden bıraktı.

"Ben bir daha sahte tavır takınamayacağım" diye bağırdı.

Karısı dirseğiyle ama çaktırmadan ona dokunup hak verdiğini gösterdi. Armen asık suratlı yüzüyle:

"Bu doğru! Biz burada oturuyoruz ve hiçbir şey olmamış gibi kutlama yapıyoruz. Ama herkes sürüleceğini biliyor."

Orada bulunanların tümü şaşkın kalakaldılar. Kendilerini suçlu hisseden Zeynep ve Cemile de. Mekanik olarak yemeğe devam eden ve dalgın bakışlarını middiliye diken Tomas dışında herkes. Maro etkilenmişti fakat nasıl tepki göstermesi gerektiğini kestiremiyordu. Kocasına kaçamak bakışlar fırlattı. Vartan sakin fakat kesin sözlerle konuşmaya başladı:

"Duygularınızı anlıyorum Armen. Hepimiz aynı şeyi hissediyoruz. Bu konuda kahvemizi içinceye kadar beklemeyi düşünür müsünüz?"

Armen yıkılmıştı. Tabağına baktı ve mırıldandı:

"Akıllı konuşmalar sanki bir şeyi değiştirecek! Sözler... bize sadece söz kaldı. Orada neyin patlamak üzere olduğunu beklemek!"

"Tam değil... Bir çıkış yolu var."

Bu sözler söylenirken Armen etrafına canlı bir bakış fırlattı.

"Sev Dzov" diye fısıldadı Vartan.

Karadeniz. Bununla ne demek istiyordu acaba? Armen'in şaşkınlığı yüzüne vuruyordu. Ağır bir sessizlik yayılıyordu. Maro Zeynep'ten biraz müzik koymasını rica etti.

Onlar şehirde gramafonu olan tek aileydi. Tomas onu, hayranlıkla izleyen dostlarına çalmaktan çok gururlanırdı. Zeynep ve Cemile için bu, sırrı açığa çıkmamış, hemen hemen büyülü bir aletti. Yemek boyunca ikisi de, gramafonu kim kuracak, silindiri kim değiştirecek diye yarıştılar. Sessizliği bozmak için Maro babası Hagop Artinyan'dan söz açtı. Babasını çok sevmişti ve onun anısını koruyordu, böylece büyükbabasını hiç tanımamış olan Tomas nereden geldiğini bilmiş oluyordu. Azniv Hanım diğer kızlar örgü öğrenirken kocasının o yaşta Maro'yu, yabancı fonların işleyişi konusunda uzman yaptığını söyleyerek tamamladı. Ama sesleri gerçeği yansıtmıyordu. Bu tür hikayelere atlayan Tomas bu kez duymadı bile. O hayretle midillisine bakıyordu, babasıyla birlikte, hiç bitmeyen at binmeleri hayal ediyordu.

Vartan da dalgındı. Odaya baktı ve evi satın alırken bulduklarından farklı hale getirmediklerini düşündü. Sanki burada konuk olarak kalacaklarını içlerinden en derin şekilde biliyorlarmış gibi.

Üç kadın sadece sohbet ediyorlardı. Armen tabağını karıştırıyor, sabırsızlıkla yemeğin sonunu bekliyordu. Kafasında pek çok düşünce uçuşuyor, onları sıraya koymayı başaramıyordu. Kaçmak... Hangi şartlar altında? Nereye? Diğerlerini içinde oldukları zor şartlar altında bırakarak mı? Vartan'dan bunlara açıklık getirmesini bekleyemiyordu.

Soğanlı pasta tatlısından sonra Tomas Gaydzag'a geri dönmek için acele etti. Maro, Zeynep ve Cemile'ye, çocuğa eşlik etmelerinin iyi olacağını söyledi, masayı daha sonra kaldırabilirlerdi. Yetişkinler Fransa'dan Adam Şamliyan'ın getirmiş olduğu pleyel-piyanosunun süslediği büyük salona geçtiler. Salon değişik stillerin ilginç bir karışımıydı. XV. Lui stilinde kanepe ve koltukların arasında lakelenmiş Çin'den sandıklar ve Arap motifleriyle süslenmiş on

köşeli kahve masası ve uzun düz, doğu halılarıyla ve yastıklarla örtülmüş bir divan vardı.

Köşedeki divanın çevresinde bir araya geldiler. Vartan Armen ve Araksi için iki kişilik, kaynanası için de tek kişilik bir koltuk çekti. Karısıyla kendisi divana oturdular. Böylece bir daire oluşturdular. Maro ve Azniv Hanım kahve ve konyak servisi yaptılar. Vartan ve Armen sigaralarını yaktılar.

"İzin verirseniz..." dedi Azniv Hanım, tütün kutusunu gösterdi.

Cevap beklemeden bir tutam tütün aldı, burnuna götürdü, yukarı kaldırdı ve işlemeli bir mendile hapşırdı. Şerefe demeden içtiler. Yüzleri neşesizdi. Armen Vartan'a eğildi.

"Karadeniz mi?"

Vartan konyak kadehini bir yudumda boşalttı ve derin nefes aldı.

"Bu bir veda yemeğiydi. Sivas'ı terkediyoruz."

Yaşlı adam gözünü oynatmıyordu.

"Hemen bu gece" diye ilave etti Maro.

Armen sigarasının külünü bir kristal küllüğe silkelerken, "bu akıllı bir karar" diye açıkladı, "burada her şey bitti!"

"Size bizimle gelmeyi öneriyorum," dedi Vartan. "Geceleyin deniz sahiline kadar inebiliriz, orada bir kayık kiralar veya satın alırız."

"Şans biraz yardım ederse bu olabilir" dedi Armen ve çenesini ovdu.

Karısına döndü. Kadın kararı kendisine bıraktığını anlatmak için kocasının kolunu okşadı. Araksi, sağlığı nedeniyle böyle bir seyahat düşüncesinden korkmalıydı. Ayrıca Armen'in aklına Koren'in sözleri geldi: Tohumu kurtarmak. İçini çekti.

"Bizi düşünmenize duygulandık. Ama biz hayatımızın sonuna yaklaştık. Daha genç olanları yanınıza alın, onlar halkımızın geleceğidirler."

Maro divanın kenarından eğildi ve Araksi'nin ellerini tuttu.

"Siz bizim aileye aitsiniz, sizi bırakmak istemiyoruz."

Azniv Hanım erkeklerin konuşmasına karışmaması gereken kızına kötü bir bakış attı. Bu ikinci defa oluyordu!

"Armen" dedi Vartan, "size ihtiyacımız var. Biz ana yoldan gitmeyeceğiz. Yani arabayı tarlalardan götürebilecek güçlü kollar ge-

rekli. Siz burayı, sahile kadar tam olarak biliyorsunuz, ayrıca ben kayık kullanamam."

Bakışı bardağının dibine dikilmiş vaziyette Armen düşünüyordu.

"Tek tek herkesin hayatta kalmak görevi vardır" demişti papaz. Tehcir Araksi için, Armen'in ona tasarruf edebildiği atlatılamaz bir kader kurşunu olmuştu. Buradan hareketle o Tomas ve ebeveynleri için, ailesi için kendini sorumlu hissediyordu. 1895'te o, uzak bir eyalette yaşadığı için çocuklarını kurtaramamıştı. Zaten kendini suçlu hissediyordu. Şimdi sembolik te olsa bu hatasını telafi etme olanağına sahipti... Karadeniz anısı içinde tütüyordu, onun tuzlu havasını konyak buğusu ile birlikte teneffüs etmeyi düşündüğü çok açıktı. Açık denizde bir kere daha olsun, kayık sürmek onun için ne büyük şans olurdu... Araksi ve o, birlikte birkaç yıl daha yaşamayı umabilirlerdi... Ölümün acelesi yoktu!

Vartan'ın teklifini kabul etti ve hemen yüksek sesle planlar yapmaya başladı. Onu saran ateş herkesi sardı ve canlı jestlerle açıklamalara başladı. Sivas'ı terketmek için en iyi yol ona göre, tarlasının yanından geçen çoban patikasıydı. Eğer engeller ustaca aşılırsa o yoldan arabayla gidilebilirdi. Gün ağarmadan önce dağların arkasında güvenlik içinde olurlardı. Altı veya yedi gün içinde denize ulaşabilirlerdi. Armen Ordu'nun büyük limanını öneriyordu. Orada güvenilir dostları vardı, uygun bir kayık bulmayı önerdi. Sonra asıl soruyu sordu.

"Her şey iyi ve güzel, fakat nereye gideceğiz?"

"Rusya'ya" diye cevap verdi Vartan.

"Hayır" diye bağırdı Maro, "başkente!"

Araksi ve Azniv Hanım ona kötü kötü baktılar. Bir kadın, başkalarının yanında kocasına itiraz etmezdi! Vartan böyle geleneklere önem vermezdi, Maro'nun bağırması yüreğine dokundu. Yumuşak sesle sordu:

"Niçin?"

"Orada akrabalarımızı ziyaret edebiliriz. Birçok yabancı diplomat şehirde bulunuyor. Oradaki durum iç şehirlerdeki gibi dramatik değildir mutlaka."

"Bunu bilmiyoruz," diye cevap verdi Vartan "Mesrop Amca belki ailesiyle birlikte kaçmıştır. Kardeşim Nubar..."

"Bunu, orada olursak görebileceğiz," diye itiraz etti Maro.

"Maro!" diye bağırdı Azniv Hanım, azarlayarak.

Vartan kaynanasını bir el hareketiyle susturdu. O karısının neler hissettiğini tahmin ediyordu. Açıklamasını sabırla sürdürdü:

"Bir düşün. İstanbul'da aranacağım, sürekli bir korku içinde saklanmak zorunda kalacağız. Tomas'ı düşün, hepimizi düşün!"

Kadın otomatik olarak başını salladı.

Armen devam etti: "Bir kaçak olarak ben buradaki Ermenilere ne gibi bir yardımda bulunabilirim? Hayır, İmparatorluğu terketmemiz gerektiğini düşünüyorum. Rusya bizim için güvenlikli bir liman."

Maro Vartan'a hak verdi, Vartan Armen'e döndü.

"Bizi oraya götürebilir misin?"

"İstanbul'a gitmekten daha kolay. Kuzey Karadeniz'deki Yalta size uyar mı?"

"Ben Batum'u tercih ederim. Rusya Ermenilerine oradan ulaşabiliriz. Erivan. Eğer Anadoludaki Ermenilere yardım etmek istiyorsak, Rusların safında mücadele eden Ermenilerle bağlantı kurmak zorundayız."

Plan işin bu cephesini pek bilmeyen Armen'in hoşuna gitti. O Erivan'da, katolik kilisesinin merkezinin bulunduğu Ecmiadzin şehrinde bulunmuştu. Maro'nun gözlerinde bu hedef Avrupa'dan çok daha uzaktı. Ama seçim şansları neredeyse yoktu. Azniv Hanım hiçbir zaman ölen kocasının yanına gömülemeyeceğini hissetti, ama karşı da koymadı. Ailesi önce gelirdi.

Ardından pratik detayları, yanlarına ne alacaklarını, kimin kimle ilgileneceğini konuşmaya geçtiler. Kızılırmak üzerindeki köprüde jandarmalar tarafından durdurulan aileyi ve arabasını hatırlayan Vartan, sadece gerçekten en gerekli olanların alınmasını istedi:

"Fazla hiçbir şey. Biraz elbise, örtü, altı gün için kumanya, silahlar."

Birine yük olmaktan her zaman korkmuş olan Araksi, "Bizim eşyalarımız küçük bir bohçaya sığar" diye açıkladı, "otuz dakika içinde biz hazırız."

Devriyelerden dolayı onlar en erken, gece yarısından yarım saat sonra yola çıkabilirlerdi. Vartan ve beraberindekiler, saat bire doğru Armen ve Araksi'yi uğrayıp alacaklardı. Sonra hemen yola koyulabilirlerdi.

"Cemile ve Zeynep ne olacak?" diye sordu Armen. "Yola çık-

manızda uyanmasalar bile sabah erken bunu anlayacaklar ve alarma geçecekler. Yetkililerin bunu mümkün mertebe geç öğrenmeleri bize çok yardımcı olurdu."

"En iyisi, onlara söyleyelim" dedi Vartan. "Onlara, durum yeniden normale dönünceye kadar saklanacağımızı anlatalım. Onlara güvenebilirmiyiz anne?"

"Ben onlar için elimi ateşe sokarım! Sadık iki insan onlar. Evi koruyacaklar ve eğer ordu gelip sizi sorarsa Vartan'ın yataktan kalkacak durumda olmadığını söyleyecekler. Bu durumda birkaç gün zaman kazanabiliriz."

Salon kararmıştı. Maro sarı ışık veren iki gaz lambasını yaktı. Hiçbiri arkada kalan Ermenilerden söz etmiyordu. Ama her biri endişe içinde onları düşünüyordu. Seyahat hazırlıkları az zaman aldı. Daha birkaç saat öldürmeleri gerekiyordu. Ayrılacakları anda endişeliydiler. Kendileri için artık bir yaşam diliminin sona erdiğini biliyorlardı. Bilinmeyene gittiklerinin bilincindeydiler.

"Maro bize piyanoda bir parça çalabilir" diye önerdi büyük bir müzik tutkunu olan Araksi. "Anı olarak..."

Maro bunun için uygun görünmüyordu. Vartan'dan udunu almasını rica etti. Uzun süre nazlanmadı Vartan. Enstrümanı uyluğuna dayadı ve akort etti. Doğu ezgilerini altı yaşından beri çalıyordu. Babası bir kış boyunca bir gezgin müzisyeni ağırlamıştı. Vartan'a konukseverlik karşılığı olarak sanatının sırlarını veren beyaz sakallı bir ihtiyardı. Sonraları Vartan'ın ünlü öğretmenleri de oldu. Ama bu yaşlı adamdan aldığı ilk ders hâlâ yüreğindeydi: "Müzik uda gelmeden önce senin içinde oluşur."

Hazırlıksız parmaklarını melodilerle oynaklaştırmaya çalışırken Tomas ve iki Türk kızı içeri girip divanın önünde sessizce yere oturdular. Vartan, içinde ince bir melankoli taşıyan eski Ermeni şarkılarını çalıyordu. Bilincinde olmadan Maro uda sıcak, titrek sesiyle eşlik etti. Gözleri kapalı, elleri göğsüne bağlanmış, vücudunu yumuşak bir şekilde ileri geri sallıyordu. Beşik sallıyormuş gibi şarkı söylüyordu. Boğazının başlangıç kısmından gelen yüksek tınılarda bir özlem açığa çıkıyordu. Bu noktada, sevenlerin ayrılıklardan yakındığı şarkıları dinlerken Tomas'ın gözleri donuklaşmıştı. Şarkılarda çiçeklerden, meyvelerden, kuşlardan, fantaziyi kanatlandıran hayali manzaralardan söz ediliyordu. Sevgi ve uzaklık arasındaki bağlantıyı kurmak, bunu meyve adlarını kullanarak seven insanlara

anlatmak ona zor geliyordu. Ama egzotik diyarların yer ve insanlarından yeni haberler getiren kuşlar üzerine sektleri seviyordu. Farkına vardı: Onlar da kuşların yaptığını yapıyorlardı. Uzağa gidiyorlardı. Orada onları ne bekliyordu? Tomas'ın bildiği tek şehir Sivas'tı. Diğer şehirleri sadece kitaplardaki resimlerden tanıyordu. Trenleri görebilir miydi? Uçakları? Başını okşayan vaftiz babasına doğru kaydı, sırtıyla bacaklarına yaslandı.

Maro'nun sesinin bu akşam huzursuz bir tınısı vardı. Şarkıların sözleri yeni bir anlam kazanıyordu. Söylediği şey artık bir aşk şarkısı gibi gelmiyordu. Söyledikleri daha çok bir sızlanma, içinde herkesin yeniden bulabileceği unutulma korkusu, ağır bir yakınmaydı. Maro gözyaşlarını koyvermemek için kendini zorluyordu, diğerleri de aynı durumdaydı.

Yılın en kısa gecelerinden biri başlıyordu. Armen ve Araksi yola koyuldular. Türk kızları Balyanların planını öğrendiklerinde her biri kendi tarzında tepki gösterdi. Duygu dolu hassas biri olan Zeynep içini çekerek kendini Azniv Hanım'ın kollarına attı. Daha aklı başında olanı Cemile onlara, kendi köylerine kaçmalarını önerdi.

"Babalarımız sizi bağrına basacaklardır. Bütün köy sizi koruyacaktır."

Maro, anne-babalarına zorluk çıkartmak istemediklerini söyledi.

"Biz emin bir yer biliyoruz, endişe etmeyin" diye ekledi. "Eğer üç gün içinde geri dönmezsek evi kapatıp Sivas'ta oturan amcanıza gidin. O sizi ailenize geri götürecektir. Döndüğümüzde sizi tekrar yanımıza alacağız."

Cemile başıyla onayladı. Ama asla geri dönmeyeceklerini de hissetti. Azniv Hanım genç kızları alıp mutfağa gitti. Vartan Maro'ya drahoma olarak kullanabilecekleri on parça altından bir keseyi her ikisine vermesini rica etti. Vartan fırtınadan sönmeyen bir feneri yaktı ve sadece iki saatliğine bile olsa yatmamakta direnen Tomas'la birlikte dışarı çıktı. Neredeyse yuvarlak olan ay, gök yolunu yarılamış duruyor, manzarayı soluk bir ışığa boğuyordu. Hiçbir esinti yoktu, sıcak havada çiçek kokuları ağırlıktaydı. Bahçe bugün sulanmamıştı. Günün değişikliği karşısında şaşıran Sassun amaçsız oraya buraya koşuyordu.

Vartan Maro'nun ve kendi atının eyerlerini taktı. Tomas kendi middillisi için de aynı şeyi düşünüyordu.

"Gaydzag bizimle geliyor!" diye kararlı bir şekilde açıkladı.

Vartan bu sorunu önceden düşünmüştü, Tomas'ı yeni atından bu kadar erken ayırmayı gayri insani buluyordu.

"İyi. Fakat ona binmeyeceksin. Her ne olursa olsun, hemen değil. Biz onu arabanın arkasına bağlayacağız."

Bu, sorunun sonraya ertelendiği anlamına geliyordu. Çünkü onlar Ordu'ya varabilirlerse, orada bütün hayvanlarından ayrılmak zorundaydılar. Tomas bunu bilmiyordu, bununla onu rahatsız etmeye hiç gerek yoktu. Vartan oğlunun yaptığı işe baktı. Bir kademe daha fazla sıktığı kemere rağmen Gaydzag'ın uysalca eyerlendiğini görünce şaşırdı. Arabanın atını da koştuktan sonra eve döndüğünde, yemek odasındaki saat on biri çalıyordu. Kumanya sepetleri, yorganlar ve küçük bir valiz evin girişine yığılmıştı. Maro karşısına geçti, yüzü gergindi.

"Hazırız" dedi canlı bir sesle.

Bu evi ve bu şehri terketmek, tahmin ettiğinden daha çok sarsmıştı onu. Vartan için bu yolculuk bir yenilgiydi:

"Her şeyi yüklemek için son dakikaya kadar beklemeliyiz. Annen nerede?"

"Bodrumda, gümüşü gömüyor."

Vartan omuzlarını silkti.

"İyi, eğer bu ona zevk veriyorsa."

Tomas esnedi ve gözlerini oğuşturdu.

"Sen onunla yatmalı ve bir saat uyumalısın" dedi karısına Vartan. "Ben birkaç kağıdı aramak ve diğerlerini yakmak için çalışma odasına gidiyorum."

İlerleyen saate rağmen Müslüman semti Kaval'da yaşam hareketliydi. İkili veya üçlü, bazen da on kişilik gruplar halinde erkekler belediyenin önündeki alana akın ediyorlardı. Hepsi fener veya meşaleler taşıyordu, büyük meydan fosforlu bir denize dönüşmüştü. Dev gibi gölgeler evlerin ön cephesinde hareket ediyordu. Yoğun bir kalabalık intikama çağıran konuşmacıyı dinlemek için sıkışıyordu. Kışkırtmaya bağrışmalar cevap veriyor, meşaleler sallanıyor, sopalar ve silahlar havaya kaldırılıyordu. Ev duvarlarına yaslanmış askerler kalabalığı kısmen umursamaz, kısmen de kalabalıkla birlikte ateşlenerek izliyorlardı. Göstericiler Ermeni semtine

doğru harekete geçince subaylar adamlarına havaya ateş etmelerini emrettiler.

Vartan belediyenin önündeki aydınlık ışık görüntüsünü penceresinden özel bir dikkat harcamadan farketmişti. İnsanların toplanma nedenini gösteren her hangi bir ses bu uzaklıktan duyulmuyordu. Evin tapusunu ve diğer önemli dökümanları bir deri çantaya yerleştirmişti. Kışın odayı ısıtan beyaz çini sobada, yarım saatten beri kağıtları yakıyordu. Ateş gürül gürüldü, borunun başlangıç kısmı akkorlaşmıştı. Korkunç sıcaklık onu pencereyi açmaya zorlamıştı. Kuzeni Diran'ın bütün mektupları, Ermeni kurtuluş hareketinin mensupları ve önderlerinin mektupları, hatta kardeşi Nubar ve teyzesi Arpine'nin önemsiz haberleri, hepsi kül olmuştu. Silah seslerini işittiğinde sıra politik makalesinin el yazmalarına gelmişti. Pencereye gitti.

Başka patlamalar da vardı ve birkaç dakika için durum kontrolden çıkmıştı anlaşılan. Ardından kalabalık harekete geçti, şimdi ışıklı bir insan kuyruğu tepeye tırmanıyordu. Göstericiler, görev yapmakta hiçbir acelesi olmayan askerleri aşıyordu. Kışkırtıcı çağrının hiç etkisi olmamış, sanki dini bir tören varmış gibi düşünülebilirdi. İki kelime ayırdediliyordu: "Ermeniler, katiller!" Yaklaşan gürültü tepede çınlıyordu. Yan sokaktan atlı bir komando geçiyordu. Arkasından koşar adımlarla bir jandarma birliği geçti. Osmanlı askerleri ayaklanan kalabalığı geri püskürtmek için Ermeni bölgesinde görev yapıyordu.

"Tam bir ikiyüzlülük!" diye öfkeyle mırıldandı Vartan. Ordunun düzeni sağlamasını savunanlarla, bu kaosu planlayan veya en azından uygun ortamı yaratanlar aynı kişilerdi. Kendi kendine, ordu sokaklarda devriye gezdiğine göre, yola daha sonra çıkmaları gerektiğini söyledi. Tabi gün ağarmadan önce her şey yeniden sakinleşirse!

Mahalledeki evlerin pancurları tıkırdıyordu. Kargaşadan korkan insanlar burunlarını pencerelerden çıkarıyor, evden eve, ne olduğu soruluyordu. Bekçi köpekleri havlıyor, uluyordu. Tepenin eteğinde bir yangın alevleri görünüyordu. Bu bir evdi kuşkusuz. Sürü ilerliyor, askerler düzensiz çekiliyordu. Acaba subayları ne yapıyordu? Vartan onların arasına karışmalı ve mümkünse askerlerin geri çekilmesini önlemeliydi. Eğer olmazsa, zaten kendileri için de olan ol-

muştu. Üniformasını giydi, palaskasını kuşandı ve tabancasının şarjörünü kontrol etti.

Odayı terkettiğinde, Sassun'un havlamalarından uyanmış, korkulu vaziyetteki Maro'ya çarptı. Saçları dağınıktı ve korkusu yüzünden okunuyordu.

"Ne oluyor?" diye sordu titrek bir sesle.

Vartan birkaç kelimeyle açıkladı. Maro onun evden çıkmayı düşündüğünü anlamıştı, telaşlandı. Bağırdı, sarardı, kaçtı.

"Oraya gidecek değilsin herhalde?"

"Gidilmeli. Şu anda kaçmak imkansız ve gösteriler buraya kadar gelirse..."

Karısına sarıldı:

"Yavrumuzla kal, orada senin yapacağın hiçbir şey yok."

"Bazen bir enerjik subay birlikleri toparlamak için yeterlidir Eğer askerler şuurunu yeniden kazanırlarsa kurtulduk demektir. Oraya gitmem gerekir."

Yumuşak bir hareketle Maro'dan ayrılırken ekledi:

"Sana gereksiz bir riske atılmayacağıma söz veriyorum. Eğer durum kötüye giderse hemen geri gelirim. Ama sen endişe etme, her şey iyi olacak. Yüzlerce asker caddelerde. Bir saatten önce her şey yeniden sakinleşecek ve çadırlarımızı buradan sökeceğiz."

Maro ona inanmak isterdi, ama bunu başaramadı. Tartışmanın faydası yoktu. Hiçbir şey Vartan'ı kararından döndüremezdi. Arkasından gitti. Holde onları, rahatsız oldukları görülen Azniv Hanım ve iki kız bekliyordu. Vartan sakin olmaya çalıştı. Duvarın dibindeki, istiflenmiş eşyaları gösterdi.

"Yokluğumda arabayı yükleyin! Geri döndüğümde yola çıkabiliriz."

Azniv Hanım karşı çıkmak istiyordu ama Maro onu engelledi. Vartan vurucu ve saplayıcı tüm silahların bulunduğu koleksiyonun asıldığı duvardan bir şövalye kılıcını kınıyla birlikte aldı. Kılıcı kınına soktu ve kuşağına taktı. Tutuşu, hedef almış gibiydi, zamana sıkışmış görünmüyordu.

"Bahçe kapısını arkamdan kilitler misin lütfen?" diye sordu arkasından şaşkın bakan Maro'ya.

Büfenin çekmecesinden anahtarı getirdi. Vartan kaynanasına, başını eğerek veda etti.

"Evi size emanet ediyorum anne."

"Bunu bana bırakın ve merak etmeyin" dedi kadın donuk bir sesle, "kendinize dikkat edin!"

Atı ahırından çıkardığında Maro çoktan onu bahçe kapısının önünde bekliyordu. Ay yüzüne vuruyor ve ıslak gözlerine yansıyordu. Vartan ona sarıldı. Kadın dayanılmaz acısını anlatacak sözleri bulup seçemiyordu, sadece dedi ki:

"Seni seviyorum, Vartan."

Vartan eyere binmeden önce cevap yerine karısını öptü.

O da konuşacak sözü bulamıyordu ve eğer uzun süre tereddüt ederse zayıflayacağından korkuyordu. Caddeye çıktıktan sonra karısı kapıyı kilitleyinceye kadar bekledi.

"Tüfeğini doldur ve eğer birisi kapıyı kırmayı veya duvara tırmanmayı denerse, ateş etmekten çekinme."

Başını salladı, boğazı o kadar düğümlenmişti ki, ses çıkaramıyordu. Vartan ona öpücük gönderdi ve atını mahmuzladı. Maro o caddeyi dönene kadar yerinden kıpırdamadı. Vartan geri dönmemişti. Hıçkırıklarını bastırdı Maro ve eve geri dönmeden önce gözyaşlarını sildi. Metin olmalıydı, diğerlerinin cesaretini kırmamalıydı. Vakit yitirmeden Vartan'ın çalışma odasına çıktı. İçeride insanın burnunu sızlatan kesif bir duman kokusu vardı. Hâlâ yanmakta olan sobanın yanındaki kağıt yığınını gördü. Kolunu uzattı, bir kitap dolabı ile duvar arasından, çatışmalarda bile çıkarmadıkları av tüfeğini çıkardı. Bu, babasından hatıra on altı kalibrelik bir çifteydi. Vartan'ın çalışma masasının çekmecelerinden birinde fişek buldu, büyüklük seçiminde tereddüt geçirdi ve nihayet karaca saçmasında karar kıldı.

Vartan ses kargaşası etrafını sardığında içine ateş düştüğünü hissetti. Sesler birbirine karışıyordu. Ara sıra bir atış duyuluyordu. Şehri terketme kararından dolayı içinde büyüyen suçluluk duygusu şimdi onu cüretkar davranmaya zorluyordu. Diğerleri için elinden gelen her şeyi yapardı. Tepenin eteğinde Ermeni iş merkezinin birkaç binası ateşler içindeydi. Karanlık sokaklarda kaçışan şekiller gördü. Bunlar kesin kendine saklanacak emin bir yer arayan vatandaşlardı. Biraz uzaktan iki asker ona doğru koştu.

"Dur!" diye bağırdı Vartan.

Durdular, Vartan onların yanına varana kadar beklediler. Utanmış, yere bakıyorlardı. Vartan doğruldu ve sert bir şekilde sordu:

"Nereye gidiyorsunuz? Kaçıyor musunuz? Görevinizi bırakırsanız sizi neyin beklediğini biliyor musunuz?"

İkisinden daha yaşlı olanı askeri selam verdi ve kendini haklı çıkarmayı denedi.

"Emrinizdeyim komutanım. Çok isyancı var, ne yapmamız gerektiğini bilmiyoruz."

"Size kim kumanda ediyor?"

"Bir onbaşı. Teğmen gitti."

Her ikisi de çaresiz görünüyordu.

"Takviye aramaya mı çıktınız?" diye sordu Vartan gururlarını yaralamamak için.

"Evet, öyle, takviye getireceğiz" dedi aynı asker aceleyle.

"İyi, siz beni buldunuz. Pek çok birlik benim emirlerimi dinler. Geri dönelim!"

Adamlar kararsız, bakışlarını değiştirdiler ve istemeyerek geri döndüler. Salyangoz temposunda yürüyorlardı, Vartan onları hızlandırdı. Çıkmaz bir sokakta, tıpkı bu ikisi gibi, kaostan kaçan beş asker daha yakaladı. Vartan göstericilerle karşı karşıya gelmeden önce kısmen heyecanlı olan yedi adamını önüne katıp tepeyi indi. Patlayan dalgaların uğultusunu andıran, ritmik duş sesi gibi bir şeyler işitti. Hece vezni şiir okunan ve arkasından kulakları sağır eden bir kükremenin yükseldiği yere doğru gitti. "Ermeniler, katiller! Ermeniler, katiller!" Cadde, okul binasını geçtikten sonra sağa kıvrılıyordu. Vartan köşeyi dönünce yüzlerce meşalenin ışığından gözleri kamaştı. Aynı şekilde bağıran insanların nefeslerini ensesinde hissediyordu. Kalabalık! Kanala dökülmüş bir lav deresi gibi caddeyi ev duvarlarına kadar sıkı sıkıya doldurmuşlardı. Kalabalığın uzunluğu Vartan'ın bulunduğu yerden yüz metre öteye uzanıyordu.

Vartan yutkundu. Askerlerin gönülsüzlüğünü, kaçınayı denemiş olmalarını anlıyordu. Ama kendisi, ailesinin hayatını savunuyordu. İnsan selinin önünde, adım adım geri kaçmakta olan on bir askeri keşfetti. Şimdi artık on sekiz adama hükmediyordu. Havaya iki el ateş etti. Kalabalık heyecanlandı ve yürüyüşünü durdurdu. Askerler Vartan'ın çevresinde toplandılar. Caddeyi kapatacak şekilde onları yan yana dizdi Vartan. Yuları da tuttuğu sol elinde tabancası vardı, sağ elinde kılıcını sallıyordu.

"Süngü omuza!" diye emretti.

Birkaç asker inanmamış gibi ona baktılar. O emrini tonlayarak tekrarladı. Askerlere şu konuşmayı yaptı:

"Bu insanları engellemek bizim görevimiz ve biz bunu yerine getireceğiz. Sözkonusu olan ordunun şerefidir! Eğer biz sivil bir çetenin taşkınlığını önleyecek durumda değilsek İmparatorluğun düşmanlarını nasıl yeneriz?"

Doğru anlaşıldığından emin olmak için ekledi:

"Bir adım geri çekilmiyoruz! Eğer biriniz kaçarsa onu vururum."

Önlerindeki kalabalık hâlâ bağırıyordu, yeniden harekete geçti. Askerler sinirlendi.

"Silahları doldurun! Silah omuza! Başlarının üzerine nişan alın! Emrim üzerine... Ateş!"

Salvo atışını derin bir sessizlik izledi. Sadece meşalelerin hışırtısı duyuluyordu. Vartan bağırdı:

"Tanrı'nın tüm inananlara emri üzerine: Dağılın! Evlerinize dönün!"

Histerik bir ses ona cevap verdi:

"Geçmemize izin verin! Bırakın kendi adaletimizi uygulayalım!"

Bu sözler üzerine laneti aşan, karışık bir çığlığa dönüşen, tek tek ses olarak anlaşılan bir yankı yükseldi: "Ermeniler! Katiller!" Sopalar ve meşaleler sallandı. Vartan önünde, çarpık yüzler, açılmış ağızlar ve kudurmuş gözler gördü. Bunlar artık insan değildi. Kana susamış, vahşi, barbar canavarlardı. Tek bir vücut olmuşlardı. Dikenli bir hayvan, binlerce kafalı hesapsız, ruhsuz bir ejderha gibiydi. Yokedilmesi gereken bir şeydi sanki! Vartan içindeki şiddet ve nefret duygusunun yükseldiğini hissediyordu. Canavar onun üzerine doğru yürümeye başladı.

Vartan adamlarına, silahlarını göstericilerin üzerine doğrultmalarını emretti. Ardından onları yavaşça ilerletti. Adamları korkuyordu ama hemen arkalarında subaylarının olması ve arkadaşlarıyla omuz omuzalık cesaretlerini geri getirmişti. Askerlerin kararlılığı karşısında isyancılar bocaladılar. İlk sıralarda olanlar durmak istiyorlardı ama kalabalık onları arkadan itiyordu. Bir çalkalanma oldu ve silahların iki adım önündeki kalabalık sessizleşti. Bu kritik bir andı, bu saniyeler olayların akışını belirleyecekti. Vartan yeniden havaya ateş etti ve askerlerin arasından geçerek öfkeli kalabalığa

yaklaştı. İnsan duvarını gören Hour Grag kişnedi ve tepindi. Vartan kılıcını salladı ve bağırdı:

"Geri! Geri!"

Kılıçların dokunduğu öndeki sıralar geri gitmeye çalıştılar. Bu hareket kitleyi yavaşça geri itti. Vartan adamlarına ilerlemelerini işaret etti. Adamları yaklaşıp Vartan'ın önüne geçtiler. Başardıkları için yüreklenen askerler kalabalığa hükmetmeye başladılar. Göstericiler, hâlâ birkaç dükkan ve deponun yanmakta olduğu iş merkezine doğru adım adım çekildiler ve boş bir alanda durdular. Vartan'ın alanı boşaltmaya yetecek sayıda adamı yoktu. O en iyi ihtimalle, yukarı mahallenin oturma bölgelerine girişi bloke edebilirdi. Ailesi artık korkmamalıydı, bu kadarı kazanılmıştı! Eylemsizliğe hapsedilen isyancılar sonunda bıkacaklar ve dağılacaklardı. Birkaçı vitrinleri kırıp yağmalayarak harabeye çevirdikleri şehir merkezine giden caddeye doğru uzaklaştılar. Yağma, üstünde durulmayacak kadar önemsizdi.

Çeyrek saat sonra süvariler alanın kenarında göründüler ve kalabalığın arasından bir yol açtılar. Vartan'ın adamları hurra diye bağırıyorlardı. Vartan birliğin başında Albay İbrahim Alizade'yi görünce sevindi. Vartan'ın yanına varan Albay donuk bir sesle açıkladı: "Albay Vartan, tutuklusunuz!" İbrahim, atını, tek söz edemeyecek kadar şoke olan Vartan'ın yanına sürdü ve sessizce; "Masal anlatmamanı rica ediyorum! Bana silahını ver."

Sesi zorlayıcıydı. Çevresindeki süvariler Vartan'ın en küçük hareketini her şeyi gören gözlerle izliyorlardı. İtaat etmesinin daha iyi olacağını kavradı. Elbette arkadaşı İbrahim mümkün olan en iyi şekilde davranıyordu. Vartan kılıcını ve tabancasını ona verirken sordu:

"Ne olduğunu öğrenebilir miyim Albay?"

"Bunu karargahta öğreneceksiniz."

Onları yolundan çeviren adamın tutuklandığını gören kalan son göstericiler sevinç çığlıkları attılar.

"Sürü!" diye mırıldandı Vartan, bir sineği kovarmış gibi elini salladı. İbrahim Teğmenine; "Buradaki herkesi uzaklaştırın! Eğer geri gelirsem, caddede tek bir sivili bile görmek istemiyorum." diye emretti.

Albay, arkasından izleyen iki süvarisi ile birlikte tutuklusunu belediyeye götürdü. Baş parmağıyla adamlarını gösterip kararlı bir

mırıldanmayla; "Kaçmak yok! Karşı koyarsan öldürülmen emredildi. Seni tanıdığım için tutuklamayı daha uygun buldum. Ben senin evine gideceğim."

"Tam olarak ne olduğunu bana söyle İbrahim! Emir kimden geliyor? Paşa'dan mı?"

"Hayır, başkentten tam yetkili önemli bir kişi geldi bugün. Üzgünüm."

"Kim bu?"

"Bilmiyorum."

Kendini ele vermek istemeyen Vartan, "Kesinlikle bir yanlış anlama bu" diye konuştu.

Albay onun kolunu tutmak ve en iyi düşüncesini ona açıklamak istiyordu, ama arkasında duran adamları yüzünden fikrini değiştirdi. Sadece şunu söyledi:

"Dostluğuma güven! Elimden gelen her şeyi yapacağım."

Teselli içermeyen sesi Vartan'ın gerekli mesajı almasına yetti. Bu sözden hoşlanmıştı, çünkü İbrahim Alizade sözünün eri bir insandı. Farklı rütbelerine rağmen "dostluk" sözcüğünü kullanması üç yıl içinde ilk defa oluyordu. Atlara, müziğe tutkuları, uzun at binmelere ve ava olan ilgileri ortaktı, Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki tasavvurları aynı idi. Az konuşurlardı ama susmaları konuşma yerine geçiyordu.

İbrahim Vartan'ı, Halit Paşa'nın aracılığıyla, Birinci Balkan Savaşı'ndan kısa bir süre önce Sivas'a geldiği zaman, tanımıştı. İbrahim neşeli bir adamdı. Şakak kemikleri öne çıkmış, yüz hatları sertti, sarışın saçları ve küçük mavi gözleri Çerkez kökenli olduğunu gösteriyordu. Çerkezler 19. yüzyılda Rus egemenliğinden kaçmak için Türkiye'ye göç eden Kafkas Müslümanlarıydı. Alışılmışın dışındaki görünümüyle İbrahim Anadolulların dikkatini çekiyordu. Kadınlar açısından çok şanslıydı. İki karısı olmasına rağmen iflah olmaz bir zamparaydı.

Yarı yanmış vaziyetteki üç evin yanından geçtiler. Her bir evin önünde danseden ve içen insanlardan oluşan sevinçli bir kalabalık toplanmıştı. Dükkanlar baştan başa yağmalanmıştı ve insanlar doldurdukları torbalarını sakince, kaz adımlarıyla taşıyorlardı. Tepeyi geçtikten sonra Vartan dönüp baktı; şehrin üzerini kaplayan duman bulutundan, ay kızıla dönmüştü. Kendi akibetinden daha çok, aile-

sinin durumu onu rahatsız ediyordu. İbrahim ne düşündüğünü anlamakta gecikmedi.

"İsyan tamamen kontrolümüzde" dedi. "Ailen tehlikede değil."

"Karım benim için endişelenecek."

"Atını geri götürdüğümde ona haber vereceğim.

"Teşekkür ederim."

Suya sabuna dokunmayan bu iki cümlesinden, İbrahim'in yardım sözü verdiği anlaşılıyordu. Albay için kadere boyun eğmek ve en iyi arkadaşını felakete götüren adam olmak dayanılmaz bir şeydi. Tutuklama emrini gördüğünden beri bu işten kurtulmanın bir yolunu boşuna arıyordu. Vartan en azından canlı olarak hapishaneye girebilir, böylece İbrahim'e, onu serbest bırakma imkanı bulmak için biraz zaman kalırdı. Vartan'ın bu beladan kendi başına kurtulamayacağından emindi.

Pazar yeri ve belediyenin etrafı asker kaynıyordu.

"Bana hiçbir şey atfedilemez" dedi Vartan.

İbrahim hapishaneye götürülmekte olan birkaç grubu gösterdi.

"Oradakilere de atfedilemez. Ama buna rağmen..."

Vartan jandarmaların kuşatması altındaki sivillerden söz ettiğini şimdi gördü.

"Senin vatandaşların" diye açıkladı İbrahim. "Bizim sıradan bir isim listemiz var. Bu listede senin adının yanlışlıkla yer aldığına inanmak isterdim, hem de nasıl?"

Bu sözler İbrahim'in endişesinin kaynağını ele veriyordu. Ama Vartan'da alarm zilleri çaldı. Şirag'dan dinlediği tehcir prosedürünü hatırladı: Önce tüm ileri gelen Ermeni şahsiyetler tutuklanacak ve öldürülecekler. Cevap verdi:

"Tehcir direkt önce.... Ordu mensuplarının bundan muaf olup olmadığını biliyor musun?"

İbrahim Albay şaşkın, omuzlarını silkti.

"Saatten saate her şey değişiyor. Sana ne yapacaklarını generalden öğreneceğim."

"Eğer becerebilirsen, aileme dikkat et."

İbrahim kafasını sallamakla yetindi, duygularını belli etmemek için tek söz söylemedi.

Yukarıda sadece dar parmaklıklı pencerelerle bölünmüş yüksek gri duvarları ile soluk ay ışığı altında hapishane vardı, hiç de iç açıcı görünmüyordu. Oval demir kapının bir kanadı yeni tutukluları

getiren devriyelerin içeri girmeleri için yarı açık duruyordu. Vartan kendisinin polis komiserliğine götürülmesine şaşırmıştı.

"Seni komiser Mustafa'ya teslim etmem emredildi."

Vartan işin içinde bir iş olduğunu gördü. Mustafa Rahmi ondan nefret ediyordu. Bu nefret sebepsiz değildi. Atlarını dört jandarmanın nöbet tuttuğu merdiven önünde durdurdular.

İbrahim, Vartan'ın içinde bir endişe izi yakaladığı sesle "Vartan Balyan'ı getirdim" diye haber verdi.

İki arkadaş birbirinin gözlerinin derinliklerine baktılar.

Albay Vartan inerken "Allah seni korusun" dedi duyulur duyulmaz bir sesle İbrahim.

İki adam Vartan'ı kapıya götürdü. O sigara dumanıyla boğulan hole girdikten sonra askerler oradan dörtnala uzaklaştılar.

Tozlu zemin sigara izmaritleri ve uzun yanık izleriyle doluydu. Köşede solda kapının yanında bir emireri yaslanıyor, ayakta uyuyordu. Odanın arka tarafında yazıcı olarak görev yapan bir çavuş, kırmızı üzerine beyaz yıldız ve hilal Osmanlı İmparatorluğu bayrağı altında, dumanı tüten bir lamba ışığında formları dolduruyor, yazı masasının üzerinde bir bakır çaydanlık ve kirli bir bardağın yanında fesi duruyordu. Yeni gelenlere bakmak için başını kaldırmadı.

"Vartan Balyan" diye mırıldandı jandarmalardan biri boğuk bir sesle.

"Onu arayın!" diye emretti listeye bakan bir çavuş.

Jandarmalar direnmeden kendini aratan tutuklunun ceplerini boşalttılar. Bir tütün kesesi, bir avuç kurşun, kimlik, iki parça altın ve birkaç kuruş yazı masasının üzerine konuldu. Vartan böyle durumlarda jandarmaların fakirane gelirini artırmak alışkanlığında olduklarını, alınanları bir daha göremeyeceğini biliyordu. Çavuş, mürekkebe bulanmış başparmağı ile Balyan ismini listesinde işaretledi. Vartan kendine güvenle konuştu.

"Komisere geldiğimi bildirin! Onu derhal görmek istiyorum."

Çavuş ona alakasız bir yüzle baktı. Apoletlerini gösteren Vartan kesin bir sesle açıkladı:

"Bu bir emirdir!"

Çavuş yüksek sesle güldü ve diğerlerini tanık gösterdi.

"Bunu duydunuz mu? Bana emirler veriyor!"

Üç jandarma kahkahalarla güldüler. Çavuş yeniden ciddileşti ve yazı masanının çekmecesinden bir tel parçası aldı.

"Ellerini bağlayın!"

Karşı koymanın her türü Vartan'ın başına yeni belalar açacaktı, bunu çok iyi biliyordu. Kollarını arkadan çarprazladılar ve bileklerinden sıkıca bağladılar. Vartan'ı içeri getiren askerler sırtını duvara yaslayarak pis ve uzun bir tahta sıraya oturmasını işaret ettiler ve dışarı çıktılar. Emireri köşede, kapının yanındaki yerini aldı.

Duvar saati ikiyi on geçtiğini gösteriyordu. Vartan düşündü. Durumunu bilmese bir parça umutlu olabilirdi. Ama gerçek basitti ve acımasızdı: O da şimdi ötekiler gibi bir Ermeniydi ve keyfi olarak tutuklanmıştı. Sivas'ı terketmekte uzun süre müterediddi davranmıştı. Olaylar birbirini izlemişti! Daha dün, yaşamın süregeldiği gibi devam edeceğine inanabilirdi. Açık kapıya bir bakış fırlattı. Kaçmak şu anda akla getirilecek bir şey değildi. Vartan'ın tütününden bir sigara saran Çavuşa gitti gözleri. Çavuş farketti:

"Otur dinsiz!"

Emirerine dönerek devam etti:

"Ve sen sakın uykuya dalma! Tehlikelidir."

Bu sözler jandarmanın üzerinde bir kamçı etkisi yaptı. Dimdik durdu ve mavzerini, artık gözünden ayırmadığı tutukluya çevirdi. Vartan duvara yaslandı ve sabır diledi.

***

Maro pencereden sarktı ve yeniden yavaş yavaş eski sükunetine dönen şehre baktı. Hâlâ semtte devriye gezen jandarmaların sesleri duyuluyordu. İsyancıların haykırışları durmuştu. Meşaleler kaybolmuştu. Hâlâ için için yanmaya devam eden yangınlar şiddetli bir sıcaklık yayıyordu. Vartan'a ne olmuştu? Çoktan geri gelmeliydi! Şimdi artık gün ağarmaya başlamıştı ve yola çıkmaları artık imkansızdı.

Annesi ve hizmetçi kızlarla beraber Maro arabayı yüklemişti. Ardından Vartan'ın işine bıraktığı yerden devam etmiş, kalan kağıtlarını yakmıştı. Bunları yaparken gözünü bir an bile silahtan ayırmamıştı. Belkide hayatını tehlikeye atan kocası için eli titremeden... Vakit geçtikçe her şeyi kapsayan huzursuzluğun somut ve haklı korkusu kaybolup gitmişti. Yorgun düşmüş haliyle Maro bah-

çeye çıkmaya karar verdi, fakat ondan önce Tomas'ın uyuduğundan emin olmak istiyordu. Omzuna tüfeğini astı.

Azniv Hanım pencerenin yanına bir koltuk çekmiş, bahçeyi gözetliyordu. Yanında bir et bıçağı vardı. Cemile ve Zeynep yere çömelmiş olarak, başları yaşlı kadının dizlerinde, uyuyorlardı. Kızın endişeli yüzünü görünce onu teselli etti.

"Boşuna kederleniyorsun, bundan eminim. Vartan her an tekrar yanımızda olacak. Onun için sürekli dua ediyorum."

Maro acıyla mırıldandı:

"Tanrı şu anda sağır olmuş görünüyor!"

"Böyle konuşmamalısın!" dedi annesi. "Sen..."

Kapı zili onları irkiltti. Maro'nun içine bir umut damlası düştü. Beklentileri de aynı hızla suya düştü. Nal sesi duyulmamıştı. Her iki kadın alınlarını pencere camına yapıştırdılar. Ay, ziyaretçinin yüzünün tanınamayacağı kadar batmıştı. Fakat görünen silüet Vartan değildi!

"Ben bakacağım" dedi Maro ve tüfeği omuzundan indirdi.

"Orada kal!"

"Belki biri bize yeni bir haber getirmiştir."

"Bu dikkatsizlik."

"Bir cani kendini kapı ziliyle ele vermez" diye cevap verdi Maro ve hole gitti.

Sassun havlayarak merdivenleri indi ve genç kadını izledi. Maro daha merdiven başındayken sordu:

"Kim var orada?"

"Armen."

Köpek sesi tanıdı ve bahçe kapısına koştu.

"Burada her şey yolunda mı?" diye sordu Armen, Maro yanına vardığında.

"Eğer öyle denirse... Biz Vartan'ı bekliyoruz."

Sesinden ne kadar endişeli olduğu anlaşılıyordu. Kapıyı açtı, konuğuna Vartan'ın niçin evde olmadığını açıkladı. Karanlıkta gözükmemek için siyah giyinmiş olan Armen'in elinde tabanca vardı. Maro'yu yanaklarından öptü.

"Kargaşa bitti. Vartan gecikmeyecektir. Bir saat içinde gelirse hâlâ zamanımız var."

"Onu ne tutmuş olabilir?"

Armen onu teselli etmek istemesine rağmen bu soruya ne cevap vereceğini tam olarak bilmiyordu. Tahmin etti.

"Şeflerinden bir haber. Veya yakaladığı yağmacıları belki götürmek zorunda kalmıştır."

"Bu durum hiç ona benzemiyor. O benim burda kendimi nasıl hisettiğimi biliyor..."

Armen göğsüne oturan hıçkırığı bastırdı. Bütün bunlar iyiye işaret değildi.

"Sizinle burada bekleyeceğim."

"Ya Araksi?"

"O da endişeli, hepimiz gibi!"

Eve doğru giderlerken uzaktan caddeden nal sesleri duyuldu. Kulak kabarttılar. Atlı dörtnala yaklaşıyordu.

"İşte gördünüz!" diye bağırdı hafiflemiş Armen.

Fakat sevinç uzun sürmedi. Gelen sadece bir at değildi. Armen Maro'yu kolundan tutup, bahçe yolunun kenarındaki iğde ağacı çalılığının arkasına çekti. Atlar kapının önünde durdular. Sassun havlıyor ve ara sıra hırlıyordu. Bir üniformalı kapının zilini çalıyordu.

"Ne istiyorsunuz?" diye bağırdı Maro saklandığı yerden.

"Maro Hanım?"

Bu İbrahim Alizade'nin sesiydi. Maro çalılığın arkasından çıktı. Armen orada gizlendi.

"Albay İbrahim! Vartan'ı gördünüz mü?" diye sordu kadın, gergin.

"Evet."

Tüfeğini bıraktı ve ona doğru koştu. Üzerinde sürücüsü olmayan Hour-Grag'ı o anda tanıdı. Çığlık attı, elleriyle yüzünü dövüyordu.

"O yaşıyor," diye hemen güven verdi İbrahim.

"Yaralı mı?" diye dili dolaştı Maro'nun.

"Hayır."

"O zaman ne?" diye sordu kadın,

İbrahim için Vartan'ı tutuklamak ne kadar zor idiyse, bunu haber vermek de o kadar acıydı, karanlığın kadının yüzünü sakladığına seviniyordu. Sözleri dudaklarını yoruyordu:

"O tutuklandı. Komiserlikte. Atını geri getirdim."

Kadın birkaç saniye, konuşmadan durdu.

"Albay İbrahim, o suçsuzdur" dedi, yemin etti kadın.

Adam tereddüt ediyordu.

"Biliyorum Maro Hanım. Ama artık birinin suçlu olup olmadığı önemini yitirdi."

Şoku atlatan Maro öfkelendi:

"Ona yükledikleri suç nedir?"

"En küçük bir fikrim yok."

Öfkeli hareketlerle bahçe kapısını açtı. Hour-Grag'ın yularını tuttu, ayağı üzengiyi ararken semerin başına tutundu.

"Ne yapmak istiyorsunuz?" diye şaşırdı İbrahim.

"Komiserliğe gidiyorum."

Maro eyerin üzerinde sendeledi ama adam elindeki yuları çekti.

"Bunu yapamazsınız!" diye bağırdı sert bir şekilde yeniden. "Bu tehlikeli Maro Hanım. Sizin gidişiniz hiçbir şeyi değiştirmeyecek ayrıca. Yanına bırakmazlar.

Maro öfkeli bir sesle eleştirdi.

"Albay İbrahim, yolumdan çekilin!"

Boyun eğmek yerine adam Hour-Grag'ı avluya çekti, atın arkasından parmaklığı kapadı. Kendisi caddede, dışarda kaldı. Armen çalılıktan çıktı, İbrahim'i selamladı ve kendini tanıttı.

"Albay haklı, Maro" dedi "aptallık bu yaptığınız."

Bunu kendi de görüyordu. Kararı tamamen duygusaldı. Yapacak daha iyi bir şey mutlaka vardı. Her şeyden önce o aklını yitirmemeliydi. Vartan nasıl olsa hayattaydı, en önemlisi buydu. Ahıra sürdüğü attan indi.

"Albay İbrahim" diye sordu Armen, "Bu tutuklama bir yanlışlık mı? Vartan'ın kısa süre içinde serbest bırakılacağını umabilir miyiz?"

"Ah!" diye içini çekti İbrahim. "Olayın daha ciddi olduğunu sanıyorum."

"Ama bir şeyler yapılabilmeli" dedi Maro titreyen sesiyle. "Albay İbrahim, siz onun arkadaşısınız. Bana ne tavsiye edersiniz?"

"Şu an için hiçbir şey yapmayın. Yarın erkenden daha çok şey öğrenirim, sonra görüşürüz".

Albay çok üzgün görünüyordu.

"Bana inanın Maro Hanım." diye ekledi, "Albay Vartan'ı zorda bırakmayacağım. Onu kardeşim gibi severim."

"Sağol Albay."

"Bu arada anneniz ve oğlunuzla bana gelmek ister misiniz? Orada güvenlikte olurdunuz."

Kendi keyif aldığı bu teklifini kadın reddetti. Dostluk kavramı misafirperleğini bu tarzda göstermesini gerektiriyordu, ama eğer bir tutuklunun ailesini barındırırsa, şefleri nezdinde güç duruma düşecekti. Vartan'a yardım etmek için göstereceği gayret zaten onu yeterince gözden düşürecekti.

"Eğer herhangi bir olumsuzluk olursa bana bildirin!"

Yeni bir gelişme olursa tekrar gelmek üzere veda etti. Arkasından Maro dedi ki:

"Onu görmeyi deneyin Albay İbrahim! Hakkımızda onu sakinleştirin."

Maro Armen'le yalnız kalınca hıçkırmaya başladı. Vartan'ın parmaklıklar arkasında olması ona acı veriyordu. İstanbul'da tutuklanan ve ailelerinin onlardan bir daha haber alamadığı aydınları düşündü. Böyle bir belirsizlikte yaşayamazdı. Ona kötü davrandılar mı acaba, ona ne yapacaklardı? O da şimdi kesin oğlunu ve karısını düşünüyordu.

Azniv Hanım hükümran bir sesle bağırdı:

"İçeri gelin!"

Armen geldiği sırada merdiven boşluğuna çıkan Azniv Hanım bütün sahneyi görmüştü. Maro annesinin kollarına atıldı. Elinde bir lambayla Cemile kapıda göründü. Herkese korkulu gözlerle bakıyordu.

"Kahve pişirmeye git" dedi ona Azniv Hanım. Merdiveni çıkmak için Maro'ya tutundu ve üzgün bir sesle mırıldandı.

"Zavallı küçüğüm."

Armen onları izleyerek eve girdi. İçinden kendi kendine küfürler yağdırıyordu.

***

Sütliman gökyüzü alaca karanlığı müjdeliyordu. Sinek pisliğinden körleşmiş pencere camlarından dışarısı çok az görünüyordu. Kapının yanında, sigara içen iki jandarma ön cephenin görüşünü kapatıyordu. Vartan tahta sıra üzerinde otururak aralıklarla uyumuştu. Çenesi göğsüne düşünce irkilerek uyandı ve saate baktı. Son dalışından bu yana daha birkaç dakika geçmişti. Tel bileğini öylesine

sıkıyordu ki elleri uyuşmuştu. Nöbetçi ona ayağa kalkmasını ve ayaklarını uzatmasını yasaklamıştı. Kendisine içecek bir şey de verilmemişti.

Gecenin uzun bekleyişi başlarken Vartan kendi durumunu değerlendirmeye çalışmış, tutuklanmasının nedeni olan iddialar karşısında nasıl davranacağına karar vermeyi denemişti. Olanaksızdı. Çünkü durumu havada asılıydı. Hazırlıksız kalmak, duruma göre davranmaktan başka seçenek kalmıyordu. Geceki kargaşa bittikten sonra artık ailesi için her hangi bir tehlike kalmamıştı. Ama yarın ne olacaktı? Ya tehcir Maro ve Tomas'a sıra gelinceye kadar durmazsa? Güç toplamaya ihtiyacı olduğu bir sırada bu düşünceler cesaretini hepten kırıyordu. Uyumayı bunun için denemişti. Uyanık olduğu dakikalarda kardeşi Nubar'la olan anılarını hatırlamak suretiyle canını sıkan ihtimalleri unutmaya çalışıyordu. Kırk yaşındaki oldukça zengin adamı değil, aksine Afyonkarahisar'daki ailenin haşhaşını durmaksızın çizen adamı görüyordu.

Döşeme üzerinde bir köylünün görüntüsü, onun arkasında Nubar, bir toprak insanının şairane ruhunu gizliyordu. Onu, bir plantasyonun yönetimini eline alırsa orada ne harikalar yaratabileceğini hararetle anlatırkenki haliyle dinlemek gerekirdi.

Vartan boşuna uğraşıyordu! Orta yaş kardeşini aklında uzun süre tutmayı başaramıyordu. Çavuşun gizli davranışlarını, mimik ve jestlerini gözlemliyor, aklından geçenleri okumayı deniyordu. Ardından uykuya geçiyordu.

Müezzinin sabah namazına çağrısı gecenin de sonunu belirliyordu. Çavuş ayakkabılarını çıkardı, yere bir namazgah serdi, Mekke'ye dönerek diz çöktü. Jandarma tutukluyu beklemede kaldı, ama dudaklarının sessiz hareketi dua ettiğini gösteriyordu. Her iki adam az sonra, gündüz görevini devralanlar tarafından serbest bırakıldılar. Yeni çavuş gece nöbetindeki meslektaşından daha dostça davranıyordu. Böylece Vartan içecek birşeyler alabildi. Gece boyu testide durmaktan ısınmış bir bardak suydu bu.

Zaman geçiyordu. Uyanan şehrin gürültüsü içeri sızıyordu. Adımlar, Türkçe Kürtçe sesler. Pazara getirilmiş bir koyun sürüsünün melemesi. Ara sıra ağır yüklü bir araba geçiyor ve Vartan'ın arkasındaki duvar titriyordu. Maro uyumuş muydu? Babasının yokluğunun sebebini anlamayan Tomas ne yapmıştı? Azniv Hanımın ilk kahvesini içtiği saatti. Evindeki sabah ritüelini hayalinde can-

landırmak istiyor, başarılı olamıyordu. Bugün, her zamanki günler gibi olamazdı.

İşgünü başlamıştı, jandarma subayları, kuryeler ve memurlar aralıksız yürüyorlardı. İkişer üçer kişilik gruplar halinde geliyorlardı. Şakalaşarak gülüyorlardı. Bazıları tutukluya umursamaz bir bakış fırlatıyor, ama çoğu onu farketmiyordu bile. Rastgele duyduğu parça parça sözlerden birkaçının geceki karışıklığa katıldığını anlıyordu.

Dışarıda nöbet tutan bir jandarma birdenbire başını içeri uzattı ve bildirdi: "O geliyor!" Emireri esas duruşa geçti, çavuş üniformasının yakasını ilikledi ve ön salonda bekleşen memurlar bürolarına koştular.

Komiser Mustafa Rahmi içeri girdi, keskin bakışlarını odada gezdirdi ve nihayet Vartan'ın üzerinde karar kıldı. Yüzüne gene bir sırıtma yayılmıştı, sakalının ucunu okşadı. Sıraya doğru birkaç adım attı. Zafer kazanmış tavrıyla tutukluyu aşağıladığını göstermek istiyordu.

"Albay Vartan!" diye bağırdı, yapmacık bir şaşkınlıkla. "Nihayetinde karşılaşılıyor."

"Komiser..."

Mustafa ona susmasını işaret etti.

"Gücünü sorgu için sakla!"

Sesi sinsi bir tehdit içeriyordu. Vartan'la göz göze gelince parmaklarını çatırdattı. Gözlerinin içinde acımasız bir ışık vardı. Vartan aşağılayıcı bir tavırla yüzünü çevirdi. Komisere dostluk göstermek onun için zaman israfı demekti.

Mustafa ondan çoktan beri, tam tarih söylemek gerekirse 1910'dan beri nefret ediyordu. Jön Türkler devriminin ardından hükümet, Avrupa ülkelerinin de baskısıyla Ermeni eyaletlerinde idari reformlar düzenlemişti, ama Vartan'ın da yakından bildiği gibi, uygulamaya niyet olmaksızın: Bu politikanın o zaman Sivas vilayetinde uygulanması için sorumlu kılınmış yetkili vali Mustafa Rahmi'ydi. Genel olarak onun Ermenilere düşmanca davrandığı biliniyordu. Azınlıkların ve Müslümanların kanun önünde eşitliğini sağlamak yerine Hıristiyanlara karşı katı önlemler alıyordu. Vartan bu durumu, Londra ve Paris gazetelerinde yayınlanan bir makalesinde suçlamış ve bu da Osmanlı diplomatlarını zor durumda bırakmıştı. Ayrıca Sivas'taki Fransız Konsolosuna idarenin suçlarıyla ilgili ka-

lın bir dosya vermiş, bu arada İstanbul hükümetindeki dostlarını da uyarmıştı. Bütün bu girişimler Sivas'lı Ermenilere sonuçta bir şey sağlamadı. Sadece Mustafa Rahmi günah keçisi olarak seçildi ve kıdemi indirildi. Bu olaylar olmasaydı o bugün vali ve komiser olamazdı.

Mustafa döndü ve yazarmış gibi yapan çavuşa emretti:

"Bana on beş dakika içinde tutukluyu gönder. Önce bana bir kahve getir!"

Komiser yazı masasının bir köşesinde oturmuş, kahvesini höpürdetirken bir ayağını sallıyordu. Seviniyordu. Vartan eyaletin askeri kumanda merkezinin destek bölümünden sayıldığı ve generalle kendi arası iyi olmadığı için Vartan'ın tutuklanacaklar listesinde olacağını ummuyordu. Fakat Gani Bey'in yardımıyla şanssız Balyan'ı eline geçirmişti! Bundan yararlanacaktı!

Kapı çaldı. "Girin" diye seslenmeden önce fincanını bıraktı, sopa kolleksiyonundan bir bambu sopa aldı. İki güçlü kuvvetli adamın arasında olan Vartan artık komiserin karşısındaydı. Bu adamdan iyi şeyler beklenmeyeceğini biliyordu. Bu nedenle ona tepeden bakmaya karar verdi. Bu blöf kesinlikle bir işe yaramazdı, ama Vartan'ın başka seçeneği yoktu. Öfkeli bir sesle sordu:

"Bu tutuklama ne anlama geliyor? Beni derhal serbest bırakın!"

"Sakin ol!"

İtaat etmeyi düşünmeyen Vartan sesini daha yükselterek bağırdı:

"Beni tutmaya hakkınız yok. Ben ordu mensubuyum, sivil hukuk kapsamında değilim."

"Sana sakin olmanı söyledim!" diye bağırdı komiser.

"Fikri Paşa haberdar edilecek ve bu sizin için iyi olmayacak!"

Mustafa bambu sopasıyla Vartan'ın yüzüne vurdu. Elleri hâlâ arkada bağlı olan Vartan sol yanağına inen ve alt dudağını parçalayan darbeden korunamadı. Yara yanıyordu, ağzının kenarından kan sızıyordu.

"Ben ordu mensubuyum!" diye öfkeyle bağırdı.

"Senin ne olduğunu sana göstereceğim!" diye cevap verdi komiser, sopayı ıslık çalan bir hızla Vartan'ın yüzüne yeniden indirirken. "Siz ikiniz, değerini düşürdüğü bu üniformayı onun sırtından çıkarın!"

Jandarmalar, kollarını çözmeden bunu nasıl yapacaklarını sordular "Yırtın!" dedi Mustafa, "onu kesin!"

Vartan karşı koymayı boşuna denedi. Adamlardan biri çakısını açtı ve üniformayı parça parça yırttı. Çizmelerini de çıkardılar. Vartan sadece üstünde bir donla kaldı.

"Eee!" diye sırıttı komiser. "Şimdi artık hiçbir şey değilsin."

Vartan öfkeden titriyordu ve şimdi ne olacağından korkuyordu. Ama umursamaz bir ifade takındı ve öğrenmek isteyerek sordu:

"En azından neyle suçlandığımı öğrenebilir miyim?"

"Neysen osun, bir gavur, bir dinsiz!"

Komiser sözlerini bir kahkahayla pekiştirdi. Sonra adamlarına emretti:

"Onu iyi tutun!"

Jandarmalar Vartan'ı kollarından tuttular. Ardından dayaklar yağmaya başladı. Mustafa şeytani bir ustalıkla durmadan göğsünün aynı yerine vuruyordu. Vartan dişlerini sıkarak ve bir şey farkettirmeyerek acısını gizliyordu. Vücudunun üst kısmında kırmızı lekeler oluşmuş, derisi şişmiş, bambu sopa darbeleriyle neredeyse yarılacaktı. Morartılardan kan gelmeye başlayınca komiser vurmayı kesti, ağzını kramp gibi bir sırıtma kapladı.

"Onu döndürün" dedi jandarmalara, "ve kollarını kaldırın.!"

Onlar emri yerine getirdiler. Vartan, omuzları yerinden oynamasın diye ayak parmaklarının ucunda durmak zorunda kaldı. Sopa aynı şekilde sırtına ve böbreklerine indi. Vartan komisere küfretmek için dayanılmaz bir istek duyuyordu. Ama bu düşmanının çılgınlığını daha da artıracağı için kendini tutuyordu. En azından Vartan ona yalvarmanın tadını tattırmıyordu. Dikkatini duvarı süsleyen Arapça harflere verdi ve içini dinlemedi. Acıyı hissetmemeye çalışıyordu. Sarsılmamayı başarıyordu. Sanki bu dayaklardan bir başkası acı duyuyormuş gibi, bir tür kişilik bölünmesine uğramış, kalın kafalı durumuna düşmüştü. Tek düşüncesi bağırmamaktı. Ancak direnme gücünün sonuna gelince ağzından bir inilti kaçırdı. Komiser memnundu, vurmayı kesti. Vartan'ın sırtında yaklaşık bir düzine kamçı izi vardı.

Mustafa Rahmi sopayı odanın bir köşesine fırlattı ve yorulan kolunu ovdu.

"Onu bodrumdaki hücreye götürün" diye emretti.

Vartan'ın bacakları titriyordu. Nöbetçiler götürmek için koluna girdiler.

IV

Bu 1 Temmuz sabahı Sivas Ermenileri için bir yas günüydü. Cemaat gece yarısı öndersiz bırakılmıştı. İsim yapmış tüm papaz, öğretmen, uzmanlar ve tüccarlar, beş yüzden fazla kişi adi suçluların konulduğu hapishane hücrelerinde zor durumdaydılar. Ve belediyenin önündeki meydanda cellatlar darağaçları kuruyorlardı.

Altı kişilik bir hücrede Koren on altı arkadaşını, dua etmeleri ve Tanrı'ya inançlarını kaybetmemeleri için uyarıyordu. Bir kat aşağıda zengin toprak sahibi Zaven ağlamaklı bir sesle sızlanıyordu. Beyaz bir pamuklu pijama giymişti, çünkü gece yarısı yatağından alınmıştı, giyinmesi için ona zaman bırakılmamıştı. Bir türlü bitmeyen kendi kendine konuşmaları berber Ara'yı hiddetlendirmişti. Ama buna rağmen tepki göstermedi. Onu tutuklamaya gelen jandarmalar gözleri önünde, karısının ve on dört yaşındaki kızının ırzına geçmişlerdi. Onların çığlıkları hâlâ beyninde çınlıyordu.

Çok uzakta değil, komiserliğin bodrumundaki penceresiz bir hücresinde Şirag Tevonyan ölüm korkusundan azade, sakin görünüyordu. Onun tek arzusu, akan yanık yaralarının neden olduğu dayanılmaz acılardan bir an önce kurtulmaktı. Vartan'ın, üç kapı ötede, bir saman torbası üzerinde baygın yattığından haberi yoktu.

Son gecenin huzursuzlukları ve özellikle tutuklamalar işlerin yürüdüğü şimdi daha tenha durumdaki pazar yerinde konuşmaların esas konusuydu. Resmi makamların Ermeni vatandaşlara karşı tutumu hakkında karşı görüşü olanlar ilerisini düşünerek düşüncelerini kendine saklıyordu. Fakat çoğu olaylara sevinmişti. Ordu şehri kontrol altında tutuyordu. Tehcir kapıda görünüyordu. Bazıları burada zenginleşme imkanı görüyordu. Çünkü sonuçta terkedilen

dükkanları, boşaltılan evleri, mobilyaları ve hayvanları birileri ele geçirecekti.

Her Ermeni ailesinin kendine dert edineceği, babası, oğlu, amcası veya kuzeni, bir tutuklusu vardı. Aceleyle kurulan bu darağaçları... Askerlerin, çalışma taburları oluşturmak amacıyla her kapıyı çalıp silah kullanabilecek erkekleri, hatta on beş yaşındaki oğlanları alıp götürmesi felaketi daha da derinleştiriyordu. Bölgenin caddeleri ve köprüleri onarılacaktı! Hiç kimseye yalan söylenmiyordu. Yürek parçalayan veda sahneleri yaşanıyordu. Ağlayan kadınlar askerler tarafından bağlanıp götürülen erkekleri sadece seyrediyorlardı.

Daha kötüsünden korkan birçok genç insan geceleyin şehirden kaçmıştı. Onlar Şirag'ın kalan birliklerine katıldıkları, Sivas'ın güneydoğusundaki dağlara ulaşmışlardı. Bunlar önderlerinin kaybından haberdar olmayan yaklaşık yüz elli isyancıydı. Yeni gelenler daha somut bir hareket planına sahip değildiler. Aksine intikam ihtiyacında ve terkettikleri ailelerine yardımcı olabilme umudu taşıyan erkeklerdi. Her şeyden önce kararlıydılar, eksik olan silahlarıydı.

Tomas gördüğü karabasandan çok korkmuştu. Hour-Grag'ı kaşağılıyordu. At birdenbire Tomas'ın yakasından tutup kaldırdı ve onu sırtına bindirdi; ardından dörtnala oradan uzaklaştı. Kaçarken Vartan, Maro ve Azniv Hanım engellemeye çalışıyorlardı. Atı devirdiler. Tomas bağırıyordu, ama garip birşey onun attan inmesini engelliyordu. Hour-Grag gülme gibi gelen uzun bir kişnemeye tutulmuştu, bir çırpıda tepeye sıçradı ve uçurumun üzerine uçtu. Tomas'ı o kadar uzağa götürdü ki oğlan artık evi yeniden bulamazdı. Önlerinde bir ateş duvarı duruyordu. At onu bu duvarın içine attı. Tomas yatağın içinde oturuyordu. Burnunda hâlâ yakıcı yangın kokusu tütüyordu. Kötü kabustan kurtulmak için başını salladı.

Gün o gündü! Babası gece kaçacaklarını söylemişti! Oğlan pencereye koştu.

Gökyüzü maviydi, küçük bulutlar şehrin üzerinde çok alçaklara kadar inmişti. Hava yanmış odun kokuyordu. Bu saatlerde çayırda olması gereken inekler ahırda böğürüyordu. Yolunda gitmeyen bir şey vardı! Tomas anne ve babasının yatak odalarında olmadığını farketti. Aceleyle merdivenlerden aşağıya koştu. Mutfaktan sesler geliyordu. Tomas odaya girince konuşma durdu. Annesi ve büyük annesi masada karşılıklı oturuyorlardı. Yüzleri gergindi ve gözleri morarmıştı. Onları selamlamadı, acele sordu:

"Babam nerede?"

Ondan saklamalı mıydı? Er veya geç, gerçek ona söylenecekti. Doğru sözü bulmaya çalışan Maro onu kendine çekmek istedi.

Oğlan diklendi ve direndi.

"Babam nerede?"

Maro duygulu konuşmamaya gayret etti.

"Onu tutukladılar. Aynı Koren gibi."

"Niçin?" diye bağırdı annesinin kollarına yığılan Tomas.

"Onu hemen serbest bırakacaklar, bundan eminim."

Oğlanın sesi titriyordu.

"O şimdi hapishanede mi?"

"Kesin."

"Ben bunu istemiyorum!" diye içini çekti ve gözyaşlarına boğuldu.

Maro başını oğlunun başının üzerine koydu ve Tomas'ı kollarında salladı. Azniv Hanım döndü. Tomas'ın üzüntüsü yüreğini parçalamıştı. Dışarı çıkmak istiyordu ama masada oturmaya zorlandı. Kızının yanında sabırlı olmak zorundaydı. Kendini bırakmamalı, güçlü ve kendinden emin görünmeliydi. Maro Tomas'ı teselli ederken Azniv Hanım süt ısıttı ve bir ballı ekmek hazırladı.

"Bir şeyler yemelisin" dedi ve masayı hazırladı.

Tomas kafasını salladı fakat büyükanne pes etmedi.

"Güçlü olmalısın. Eğer baban geri dönerse oğlunu zayıf ve hasta bulmamalı."

"Büyükannen haklı" dedi Maro, Tomas'ı masaya oturturken, "Ben de bir şeyler yiyeceğim."

Tomas kendini zorlayarak ekmeği ısırdı. Zorla yutuyordu. Bu kadar büyük ve güçlü olan babasının tutuklanması ona inanılmaz geliyordu. Niçin? O herkese yardım ediyordu ve herkes ona saygı duyardı. O bir şef, bir Albaydı! Onu hapishaneye sokmaya hakları yoktu! Yeniden özgür olunca onu oraya kapatanları mutlaka cezalandıracaktı. Bu düşünce Tomas'ı biraz sakinleştirdi.

İnekler şimdi aralıksız böğürüyorlardı. Atlar kişniyorlardı ve Tomas, kendisini uykudan uyandıran karabasanı hatırladı. Anlatmamayı daha uygun buldu.

"Hayvanlar susadı" dedi Maro. "Gel Tomas onlara bakalım."

Böylelikle çocuk meşgul olurdu, her şeyden önce Maro da kendi korkularından sıyrılabilirdi. Zeynep ve Cemile karıklara eğilmiş

suskun, bahçenin yabani otlarını ayıklıyorlardı. Maro onlara su alıp ahıra götürmelerini söyledi. Tomas Gaydzag'ı görünce şaşırdı. Uyandığından beri bir kere olsun onu düşünmemişti! Atı okşayınca babası yeniden gözlerinin önüne geldi. Bir gün önce ona midilliyi gülümseyerek nasıl da verdiği ve sabahleyin işe gitmeden önce atını nasıl dansettirdiği geldi aklına. Karabasanı hatırlayan Tomas Hour-Grag'a kuşkuyla baktı, aygırın yanına gitmedi.

Hayvanlar sulandığı ve yemlikleri doldurulduğu halde Maro ahırda kaldı. Bir an için oğlunun varlığını unuttu, kısrağı kaşağıladı. Aklını Vartan meşgul ediyordu. Onu zindanda hiç hayal etmemişti. Geçen hafta nasıl görmüşse öyleydi. Kızılırmak ovasını sınırlayan tepeye atla gitmişlerdi. Azniv Hanım Tomas'a bakıyordu. Onlar üzüntülerinden her an kurtulabileceklermiş gibi, balayı duyguları içindeydiler.

Nal sesi, aromatik bitki kokuları, göz kamaştırıcı güneş ışığı, kızıl kayaların sıcaklığı, bütün bunlar yeniden Maro'nun gözlerinin önüne geldiler. Vartan'ın onu dörtnala izlerken duyduğu heyecan. O Maro'yu istese hemen yakalayabilirdi, fakat belirli bir mesafeye kadar kaçışını sürdürmesi onu eğlendiriyordu. Dişisini yakalamak için kovalayan bir adam! Tere batmış ve terli arzularla yüklenmiş olarak neredeyse kurumuş bir derenin aktığı bir vadide pes etmişti. Vartan ellerini uzatmış ve parlayan gözleriyle onu yakalamıştı. Dere kıyısındaki fındıkların altında önce ateşli, ateşi dindikten sonra sınırsız bir incelikle onu iki kez sarmıştı. Orada aşklarının sonsuzluğu için yemin etmişlerdi...

Maro alnını kısrağın böğrüne dayadı.

"Anne, ağlıyor musun?" diye sordu Tomas, ona sarılırken.

"Yok bir şey, sadece yorgunum."

"Babamı mı düşünüyorsun?"

Kendini toparladı, oğlunun başını göğsüne bastırdı.

"Evet, geri gelince ne kadar mutlu olacağımızı hayal ediyorum."

***

İdrar ve pislik kokusu nemli zindan havasını ekşitiyordu. Bir köşede, içi akmış bir saman torbası duruyordu. Vartan buradaydı, ölü gibi bir uykuya dalmıştı. İnleyerek uyandı. En küçük hareketi bile sırt kaslarında derin bir acı nedeniydi. Bulunduğu yer kapka-

ranlıktı. Hücrede bir adet bulunacağını düşündüğü için zemin yoklayarak su testisini aradı. Ama yoktu. Yumruğuyla tahta kapıya vurdu ve bekledi. Kimse gelmiyordu. Ancak sürgüler birkaç saat sonra açıldı. Bir fener ışığı gözlerini kamaştırdı.

"Susadım" dedi onu tanımayan gardiyana.

Elbise parçaları ayaklarının önüne fırlatıldı.

"Giyin!" diye emretti haşin bir ses. "Bekleniyorsun."

Vartan biçimsiz bir gri keten gömleği ve belinde durmayan bir pantalonu giydi. Elbiseler ter ve kir kokuyordu. Kendini uyandığından daha iyi hissetti. Ruhu canlıydı, vücudu zaten ağrıyan kasları ve parçalanan derisi ile birlikte hareket etmeye alışmıştı. Tavana asılı fırtına fenerlerinin aydınlattığı girişe çıktı.

"Daha hızlı!" dedi ikinci bir nöbetçi.

Girişin sonundaki bir merdiven yukarı çıkıyordu, ama jandarmalar onu yarı açık bir kapının arkasında görünen aydınlık bir oda yönüne ittiler. Bir kapalı balkona bağlanmış halkalar ve üç uzun sıra bu büyük, dik açılı odanın ne amaçla kullanıldığına şüphe bırakmıyordu: Sorgu odası! Vartan sabah karşılaşması için Komiseri düşünüyordu. Fakat onu bekleyen Mustafa Rahmi değildi. Bir masanın arkasında, tüm dikişleri patlamış siyah bir elbise içinde şişman bir adam oturuyordu. Adam sigara yaktı. Sandalyesinde rahattı ve alaycı bir gülümsemeyle tutukluyu uzun süre süzdü. Masanın üzerinde uzanılacak uzaklıkta, küçük gümüş bir tabanca duruyordu. Adam nöbetçilere çekilmelerini işaret etti

"Kapının önünde bekleyin."

Ses Vartan'a yabancı gelmedi, ama adamın yüzünü katiyen hatırlamıyordu. Demek ki Vartan onu tanımıyordu.

"Gani Bey" dedi adam sigarasının dumanını üflerken.

Bu açıklamanın tutuklu üzerinde nasıl bir etki yaptığını keyifle izliyordu. Vartan öylesine şoke olmuştu ki, hiç heyecan göstermedi. Gani Bey! İçişleri Bakanının habis ruhu, şiddetin adamı. 2. Abdülhamit yönetiminde Gani İstanbul bölge polis şefiydi. O zamanlar Vartan'ın onunla bir tartışması olmuştu. Böylelikle tutukluluğu anlam kazanıyordu. Artık Gani Bey'den onu memnun edecek bir haber gelmeyecekti.

"Vartan Balyan, sen ölü bir adamsın."

Vartan gururlu bir tavır takındı, cevap vermedi.

"Beni buraya neyin getirdiğini biliyor musun?"

"Siz hiçbir şey kaçırmak istemiyorsunuz," diye cevap verdi aşağılamasını gizlemeyen Vartan, "ırkçı ve fanatik fikirlerinizin pratiğe dönüştüğü yer neresi ise orada olmak."

Kızdırmak yerine bu cevap Gani Bey'i şımarttı, onaylayarak kafasını salladı. Kendi kendine mırıldandı:

"Bu anı uzun süre bekledim..."

Jön Türkler devriminden önceki yıllarda aşırı milliyetçi örgütlere angaje olmuştu. Görevi Turancılık öğretisini yaymak olan gazetelerde aktif olarak çalışmıştı. Hükümette olduğundan bu yana kendini adadığı ideallerin uygulama fırsatını asla kaçırmadı.

Vartan, içindeki öfke ve nefretin yükseldiğini ve umutsuzluğunu daha da güçlendirdiğini hissetti. Kaybeden kendisiydi, ama bu iğrenç yaratığı öldürebilirse, hiç değilse ölümü boşa olmazdı. Bakışı Gani Bey'in hızla uzanıp aldığı ve tutuklusuna yönelttiği tabancada kalakaldı.

"En küçük harekette ateş etmek bana zevk verecek."

Son saatlerinin geldiğini anlayan Vartan omuzunu silkti ve sinsice konuştu:

"Şimdi benden daha ne istiyorsun? Seni kutlamamı beklemiyorsun sanırım?"

Gülümsemesi daha da genişleyen Gani Bey "Neden olmasın?" diye cevap verdi, "Sen akıllı bir adamsın. Tartışmayı halkının masumluğunu savunmaya çekmedin, benim felsefeme saldırmadın, ispatı da bu."

"Felsefe!" Vartan yüksek sesle güldü ve yere tükürdü.

Araya girilmesine aldırmadan Gani Bey sözlerine devam etti:

"Ermeniler için artık her şeyin bittiğini bilecek kadar akıllısındır. Tarihin kaçınılmaz akışını hiçbir şey durduramaz. Halklar gelirler ve daha iyisine layık olan güçler tarafından zorlanan imparatorluklar gibi, giderler."

"Zırvalarını bana anlatma!" dedi Vartan konuşmasını keserek.

Bu ses tonuna şaşıran Gani Bey sertleşti ve parmakları tabancayı kavradı. Tetiği hemen o an çekme isteği duydu. Fakat buna daha zaman vardı. Sakinleşmek için bir sigara yaktı.

"İstanbul'u terketmeden önce İçişleri Bakanımız bana, senin savaş dışında kalmanı temin etmem için hararetli tavsiyede bulundu. Ona göre sen potansiyel bir oyunbozansın."

"Bakanınız bana çok fazla değer veriyor." dedi Vartan.

"Şimdilik bu kadarı yeter!" dedi Gani Bey, sigarasının külünü silkerken. "Bakan sana postunu kurtarman için bir şans sunuyor. Ben bu kadar hoşgörülü olmazdım."

Sözleri tutuklusunun bilincini zorlasın diye susuyordu. Vartan ona kötü baktı. Neredeyse umursamaz, sordu:

"Sözkonusu olan nedir?"

"Sen yabancı gazeteler için makaleler yazmalısın ve Amerika Birleşik Devletleri ve başka yerlerdeki etkili kişilere mektuplar göndermelisin. Halkı savaş bölgelerinden çıkarmanın niçin gerekli olduğunu açıklamalısın. Göçün insani koşullarını ve organizasyonunu övmelisin. Sürgünlerin gittikleri yerlerde yerleştirildikleri köylerin güzelliğini anlatmalısın."

Böyle bir saçmalık karşısında Vartan'ın basitçe gülmesi gerekirdi.

"Bunu ciddi mi söylüyorsun? Benim böyle bir hileye yanaşacağıma bir an olsun inandın mı?"

"Sen geçmişte ülkenin adını yabancı ülkelerde kötüye çıkarmaktan, hükümetin politikasını gözden düşürmekten ve Avrupalı güçlerin Osmanlı İmparatorluğu'nun içişlerine karışmasını istemekten asla çekinmedin. Şimdi kendi özgürlüğünü satınalma fırsatın var."

"Hepsi yalan! Daima İmparatorluğun ilerlemesini istediğimi sen çok iyi biliyorsun."

"Onun batışını, evet!" diye gürledi, ardından hemen sakinleşti Gani Bey.

"Ama biz zamanımızı faydasız tartışmalarla israf etmeyelim. Teklifime bir kere daha geri dönüyorum. Birlikte çalışmanın karşılığı olarak, göz kamaştırıcı maddi yararlardan başka ailenle birlikte sen hayatını kurtaracaksın. Savaştan sonra yeni bir ad altında yeniden başlayabilir veya büyük Türkiye hükümetinde önemli bir görev de alabilirsin. Elbette sadakatini ispat için Müslümanlığa dönmelisin."

Vartan Gani Bey'e inanmadan, dik dik baktı. Bu adam onun böyle bir pazarlığa gireceğini bekliyor muydu gerçekten? Kendi halkına ihaneti ve tüm ulusun yok olmasını tasvip edeceğini?

"Hayır" diye cevap verdi.

Başka söze gerek yoktu.

"Diğer önde gelen Ermeniler bunu yapmakta tereddüt etmeyeceklerdir."

"Onların utancı, onlara üzülürüm."

Gani Bey yanan izmaritinden yeni bir sigara yaktı. Dışarda bekleyen nöbetçileri çağırdı, gelip tutukluyu aralarına aldılar. Gani Bey hâlâ gülümsüyordu. Bal tatlısı sesiyle dedi ki:

"Ben hiç kaybeden adam olmadım. Sana düşünmen için biraz zaman bırakıyorum. Kulağıma geldiği kadarıyla çok güzel bir karın ve sevimli küçük bir oğlun var. Onları düşünmelisin. Üç gün içinde Sivas'ı terkedecekler. Biraz şansı varsa karın en çok bir askerin veya bir sokak serserisinin mülkiyetine geçecek. Oğlun onu zor doyuracak bir köylünün yanında uşak olacak. Eğer olmazsa... Yol uzun ve tehlikelerle dolu olacak. Fakat bütün bunlar senin için farketmeyebilir. Sen o zaman toprağın altında yarı çürümüş yatıyor olacaksın!"

Vartan kül rengi oldu, şişman adama küfretmemek için kendini tuttu. Biraz zaman kazanma şansı vardı, onu kullanmadan geçiştirmemeliydi.

"Konuyu düşüneceğim" diye mırıldandı başını eğerek.

"Ben de sana bunun tavsiye ederdim. Acele et!"

"Karıma bir haber gönderebilir miyim?"

"Hayır. Bizim için çalış, onu yeniden göreceksin."

Gani Bey dayandığı masadan güçlükle kalktı ve jandarmalara emretti:

"Onu hücresine geri götürün ve ona yiyecek birşeyler verin."

***

Beklemek Maro için acı bir ızdıraba dönüştü. Saatler, cesaret kıracak ölçüde yavaş ilerliyordu. Caddedeki her gürültüde pencereye koşuyordu. Her defasında yeni bir hayal kırıklığı yaşıyordu. Albay İbrahim niçin ona hâlâ küçük bir haber getirmiyordu? Kahvaltıdan sonra Komisere bizzat gitmek istemiş, Azniv Hanım onu bundan vazgeçirmek için bütün otoritesini kullanmak zorunda kalmıştı. Armen, İbrahim Alizadeyi arama sözü vermişti. Albay evinde de, karargâhta da yoktu. Armen iki adrese de not bıraktı.

O sırada Albay İbrahim, Vartan'ın ölüme mahkûm edildiği haberini aldığı Komiser Mustafa'nın yanında bulunuyordu. Albay

Balyan'a hangi suçun isnat edildiğini sorunca Komiser sinirlendi ve ağırlığını daha fazla koymak için bir dosyayı gözden geçirdi.

"Vatana hıyanet" diye cevap verdi sonunda Mustafa Rahmi, sevinç dolu bir sesle.

Konuştuğu kişinin ikiyüzlülüğünü bilen İbrahim, "Bunun için anlamlı delilleriniz var mı?" diye sordu.

"Elbette!" dedi polis öfkeli. "Bundan size ne?"

"Vartan Balyan ordunun Albayıdır. Bir askeri yargılama olmalıydı..."

Mustafa Rahmi onun sözünü kesti.

"Konu çoktan başkentte kararlaştırıldı."

"Bu durumda hüküm giymiş bir askerin sultan nezdinde bir af dilekçesi verebilmesini öngörüyor anayasa."

"O Ermeni, asker de değil" diye bağırdı Mustafa elinde olmadan.

İbrahim'i tepeden tırnağa süzdü ve hınzırca sordu:

"Söyleyin Albay İbrahim, gavurların tehciri hakkındaki düşünceniz nedir?"

Albay kendisine kurulan tuzağı hemen farketti.

"Hükümet ne yaptığını biliyordur."

Bu ortalama cevaptan sonra Albay İbrahim Komisere veda etti. Vartan hakkındaki vatana ihanet suçlamasının hecesine bile katılmıyordu. Mustafa Rahmi Vartan'ın yargılanmasının gerçek nedenini istemeden de olsa ifşa etmişti. O bir Ermeni'ydi. Albay dostunu kurtarma şansının çok az olduğunu biliyordu. Tek ümidi generali Fikri Paşa'nın, şehirde idareyi gasbeden bu Gani Bey'den etkilenmeyen çalışmasındaydı. Eğer İbrahim Vartan lehine onu harekete geçirebilirse belki... Ön meydana çıkınca İbrahim, sabahtan bu yana on beş kişinin asıldığı darağacını gördü! Yol yapımında çalıştırılmak bahanesiyle şehirden getirilen Ermenilerin bir daha geri gelemeyeceklerini biliyordu. Bu adamların çoğu şimdi enselerinden bir kurşunla veya süngüyle vurulmuş olarak uçurumun dibinde yatıyordu.

Albay hem ülkesine olanlar, hem de bu masum insanlar için bir teselli bulamıyordu. Sınırı tehdit eden düşmanla savaşmak yerine suçsuz sivillere karşı bir savaş yürütülüyordu! Tüm bunlar hayra alamet değildi. Hıristiyanları başından savma kararı veren hükümet ile İbrahim'in neredeyse hayatını verdiği Balkan harbine yol açmış hükümet aynı hükümetti. Anlamsız bir savaş, hükümetin suçunu or-

duya yüklediği bir yenilgi. Ve şimdi aynı bakan Almanların safında dövüşüyordu. İbrahim'in düşüncesine göre yanlış tarafta karar kılmışlardı. Kendi kendine, acaba kaç subayın kendisi gibi düşündüğünü sordu.

Şimdi Maro'ya ne söyleyecekti? Maro elbette kocasının hemen serbest bırakılmasını umut ediyordu, İbrahim ise ona hayallerini yıkacak bir haber götürüyordu. Yeterince düşündükten sonra ona kutsal bir yalan sunmaya karar verdi. Vartan iyiydi ve Fikri Paşa onun durumuyla bizzat ilgileniyordu. Gerçekten de Komiser İbrahim'in Vartan'la görüşme talebini reddetmiş, İbrahim ise desteğini aldığı Fikri Paşa'yı ancak akşam saatlerinde görebilmişti.

***

Vartan şimdi artık iki gündür hapisteydi. Yemeğini, duvara yaslanarak ayakta yiyordu. Bir miktar yeşil biberli dibi yanmış pilav vardı. Ona koku ve nemden daha dayanılmaz gelen, sürekli karanlıktı. Asla bitmeyen bir geceyi uyanık geçirme duygusu ağır geliyordu. Zamanı düzenlemedeki eksikliği ruhunu karartıyordu. Cevabını bilmediği bir soruyu tekrarlıyordu. Bir gün önce Gani Bey'le karşılaşmasından beri Vartan her an kendisine, işbirlikçilik veya ölüm seçenekli bir ültimatom verileceğini düşünüyordu.

Hücre kapısı daha çanağını boşaltmadan açıldı. Albay İbrahim'in mavi gözleri uzattığı elindeki fenerin ışığında parlıyordu. Yüzünü tiksintiyle buruşturarak hücreye girdi ve arkasındaki jandarmaya emretti:

"Bizi yalnız bırak. Ben çağırınca gelirsin."

Yalnız kaldıklarında İbrahim feneri yere bıraktı. Vartan'ı kollarına aldı ve mırıldandı: "Zavallı dostum, bu pis deliğe nasıl soktular seni! Bu paçavralar!"

Tutukluluk şartları onu şaşırtmamıştı. Birçok Osmanlı hapishanesi bundan da kötüydü. Ama Vartan'ı böyle acımasız koşullarda görünce şoke olmuştu. Onu her zaman şık ve gururlu bir insan olarak tanımıştı. Buna karşılık kendisi bu durumda etkisiz ve güçsüz görünüyordu.

"Seni gördüğüme sevindim, İbrahim. Ailem nasıl?"

"İyiler. Dün karını gördüm. Senin için endişeleniyor, bu anlaşılır bir şey."

Vartan üzgündü, bunu gizlemiyordu. Ziyaretçisinin kolunu sıktı.

"Dostluğun kalbimi ısıtıyor."

İbrahim kendini rahatsız hissetti. Buraya, polis karakoluna gelirken arkadaşına sevinçli bir haber getireceğine inanıyordu. Halbuki vereceği haber bu pis kokulu zindanda gülünç olacaktı. Vartan'a bir sigara ikram etti, kendisi de yaktı.

"Senin mahkeme önüne çıkarılmanı garanti altına aldım" diye açıkladı inandırıcı olmayan bir heyecanla.

Vartan İbrahim'in bunu başarmak için çok çaba sarfettiğini farketti. Omuzuna vurdu.

"Ama bu harika! Böylece en azından bana dava açacaklar ve iddialarını ispat etmek zorunda kalacaklar. Ben kendimi savunma fırsatı bulacağım."

Vartan'ın sevinci oyun değildi. Bu dava keyfini kaçırmazdı, artık Gani Bey'in heveslerine teslim olmayacaktı"

"Bunu nasıl yaptın?"

"Fikri Paşa'yı gururundan yakaladım. Onu kızdıran ve içini kemiren Gani Bey'in emrine girmek zorunda. Önemli konularda geri çekilmeye zorlandığı halde senin durumun onu sarsmıştı."

"Ve Gani Bey benimle oynadı!" diye şaşırdı Vartan.

"Onun generalle düşman olmak istemediğini tahmin edebiliyorum. Ona şey için... ihtiyacı var..."

İbrahim ansızın durdu. "Tehcir" sözü dudaklarında kaldı. Vartan onu sıkıntıdan kurtardı.

"Dostum, senin yardımın bana dokunuyor."

İbrahim sıkılgan gülümsedi, üniformasının ceketinden bir metal şişe çıkardı ve onu Vartan'a ikram etti. Vartan koca bir yudum rakıyı içerken Albay kara haberi verdi.

"Büyük ümitlere kapılma. Askeri mahkeme olmayacak. Kısa sürecek bu davaya Gani Bey başkanlık edecek. Ben askeri gözlemci olarak orada olacağım, ama senin için çok şey yapamayacağım."

Vartan yüzünü çarpıttı. Bir an için beslediği umut kaybolup gitti. İbrahim son sözlerinin cesaret kırıcı etkisini telafi etmeyi denedi.

"Davanın bir anlamı yok. Önemli olan zaman kazanmamız."

"Zaman!" diye bağırdı hayal kırıklığını gizlemeyi beceremeyen Vartan. "Bu neyi değiştirir ki?"

"Her şeyi! Gani Bey görev icabı yolda. Eğer o vilayeti terkederse, Fikri Paşa senin naklini askeri hapishaneye alabilir, ardından se-

ni serbest bırakabilir. Eğer olmazsa ben kaçmanı organize etmeye çalışacağım. Ama bunun için hayatta kalmalısın."

"Bu hiç yoktan iyidir" diye cevap verdi Vartan neredeyse saldırırmış gibi. "Fakat bu bana bağlı değil."

Fener ışığı titreyerek yayılıyordu. Vartan susarak duvar ve tavanda bir kırılma yaratan her ikisinin gölgelerine baktı. Taşa Arap harfleriyle yazılar oyulmuştu. Zindanda bir fare dolaşıyor, bodrumun sonundaki çukura ulaşana kadar hücreden hücreye dışkılarını bıraktığı bir yol izliyordu. İbrahim ona bir türlü somut bir şey öneremiyordu. Vartan olmayacak ümitlere de kapılmamalıydı. Arkadaşına Gani Bey'in yaptığı öneriden söz etti. İbrahim reddetmek yerine bu öneride Vartan için bir şans gördü.

"Eğer dava kötü biterse razı ol!"

Vartan itiraz etti. "Sen namuslu bir adamsın, halkıma ihanet etmemi benden nasıl isteyebilirsin?"

"Tabii ki hayır!" diye kendini savundu İbrahim. "Öyleymiş gibi yap! Onları oyala!"

"Daha çok zaman kazanmak için mi?"

Vartan hemen pişman olacağı acıyan bir alaycılık göstermişti. Sesi yeniden dostçaydı, fakat zaman kazanmak için bile olsa işbirliğine razı olacağını yansıtmıyordu:

"Hayır İbrahim. Bu kadar güçsüz olsam bile Gani Bey'le bir pazarlığa girişmek beni bir adım ileriye götürmez. Onun benden istediği yazıları yayınladığım anda, başbelası bir tanık olduğum için beni başından savacaktır."

Arkadaşının kötümserliği İbrahim'i üzdü. Onu her zaman kararlı, enerjik ve aktif biri olarak tanımıştı. Aktif olmak... Ama nasıl ve kime karşı? Albayın, yarını en karanlık yüzüyle görmesi için nedeni vardı. Vartan İbrahim'in düşüncelerini tahmin etmiş gibi sordu:

"Diğer tutuklular ne olacak?"

İbrahim'in bakışı kararmıştı, ama sesi kesindi.

"Onlar asılacak. Her gün tahminen otuz kişi."

"Tehcir ne zaman başlayacak?"

"Öbür gün sanıyorum."

"Ya benim davam?"

"Yarın."

Vartan İbrahim'in koluna dokundu.

"Eğer bana birşey olursa Maro ve Tomas'la ilgilenir misin?"

"Elbette! Fakat daha o durumda değiliz."

Dostça kucaklaştılar, birbirlerini uzun süre bırakmadılar. İbrahim kapıya şiddetle vurdu.

"Kapıyı açın!"

Feneri eline aldı ve dedi ki:

"Şişeyi ve sigarayı ben sana bırakıyorum. Allah seni korusun!"

"Seni de İbrahim."

Kapı kapandı, Vartan yeniden can sıkıcı karanlıkta kaldı. Yalnızlık duygusu İbrahim'in ziyaretinden önceki gibi ağır değildi. Ama ona özellikle Maro'dan ayrılmak acı veriyordu. Aralarındaki uzaklık artık metre ve adımlarla değil, saat ve günlerleydi. Ona bu ayrılık zamanı daha kısa olmayacakmış gibi geliyordu. Aksine belki de ayrılık çok uzun olacaktı. Ola ki yarınki dava, şöyle veya böyle buna bir son versindi...

***

Azniv Hanım, kızını Türk usulü giyinmiş, kahverengi, ayak bileğine kadar uzanan bir elbise, başı ve omzunu örten bir peçe içinde merdivenin alt basamağında görünce yüksek sesle bağırmaya başladı, çünkü onun ne tasarladığını tahmin etti.

"Şimdi sakın bir şey söylemeyin!" dedi kararlı bir sesle Maro.

Azniv Hanım kolundan tutup geri çekti onu. Maro annesinin yüzüne baktı ve devam etti:

"Üç gündür hapishanede tutulan sizin kocanız olsaydı?"

Maro'nun ses tonu ve bakışından, her tartışmanın sonuçsuz kalacağını bilirdi. Dedi ki:

"Ben de birlikte geliyorum."

"Hayır. Eğer sizin Tomas'a baktığınızı bilirsem daha sakin olurum."

"O zaman Armen'i yanına al!"

"Bu, zahmete değmeyecek dolambaçlı bir yol."

Maro Azniv Hanım'ın sıkı takibi altında ahıra gitti. Annenin içi kızı için titriyordu, ama duygularını o kadar iyi anlıyordu ki, yolunu kesmedi. Eğer söz konusu olan Hagop olsaydı kendisi de başka türlü davranmazdı. Vartan'ın yargılanacağı dava hakkındaki düşüncesi, Maro gibi onu da sakinleştirmemişti. Bu ülkede hakkın savunulması... Özellikle de bu güvensiz zamanda! Azniv Hanım ha bu-

gün ha yarın, asılanların arasında Vartan'ın da bulunduğunun haber verilmesinden korkuyordu.

"Keşke vali Mümtaz Bey hâlâ hayatta olsaydı!" diye içini çekti. "Komiser alçak bir herif, çakal suratlının biri" diye sürdürdü nefretle dolu olarak. "Her sözünü kuyumcu terazisinde tartmalı!"

Maro atı arabanın oku istikametinde geri itti. İşine ara vermeden cevap verdi:

"Ben Komisere gitmek istemiyorum. Albay İbrahim hükümet konağında oturan Gani Bey'den sözetti. Göründüğü kadarıyla büyük şef o."

Maro geniş elbisesinin içinde sakladığı para kesesini şakırdattı. Kızının öngörüsü Azniv Hanım'a güven vermişti, ama kızının bu planı yeterince olgunlaştırmadığından korkmuştu. Ayrıca yolun da tehlikeleri vardı.

"En azından kızlardan birini yanına almalısın. O zaman giyimin daha inandırıcı olur. Kendini bilen bir Müslüman kadın sokağa yalnız çıkmaz."

Bu itiraz yerindeydi. Böylece Maro Zeynep'i refakatçi olarak yanına aldı. Bahçe kapısından çıkmadan önce, hatlarını zayıf gösteren ve güzelliğini daha da masalımsı yapan yüzünün alt yarısını peçeyle örttü. Azniv Hanım onu sıkıca kucakladı.

"Dikkatli ol!"

Maro arabaya, Zeynep'in yanına tırmandı.

"Kendimi korumasını bilirim."

Azniv Hanım kapıyı kapattıktan sonra baş parmağı, işaret parmağı ve orta parmağıyla sol eline üç defa haç çıkardı.

Ermeni semti kahredici bir umutsuzluk fotoğrafı sunuyordu. Bütün erkekler gittikleri için aileler evlerini barikatlarla kapatmışlardı. Yoldan geçen çok az, çoğu yaşlı insanların suratları asıktı. Şurada veya burada Türk tüccarlar, hükümetin emrine uyarak müstakbel sürgünlerin mobilyalarını ve ev eşyalarını satın alıyor, gerçek değerinin yirmide birini, hatta bazen yüzde birini ödüyorlardı. Her yerde jandarma vardı. Hiçbiri Maro'nun arabasını durdurmadı. Maro böylece rahatsız edilmeden valilik konağının önüne ulaştı. Arabayı iç avluya bıraktı ve onu Zeynep'in gözetimine terketti. Peçesini bir kere daha düzelttikten sonra ana girişte duran nöbetçiye doğru gitti.

"Gani Bey tarafından çağrıldım."

Adam fuayeyi gösterdi.

"Sekretere gidin hanım, Solda ikinci kapı."

Kapıyı vurmadan ön odaya girdi. Yazı masasının başında uyuklayan adam korkuyla sıçradı. Yarım saatten beri eline dayadığı sol yanağında kırmızı bir leke kalmıştı. Üç derin kırışığın yardığı basık alnı, kalın kaşları ve gevşek gözkapakları vardı.

"Ne oluyor?" diye sordu, sinirliydi.

"Gani Bey'e gitmek istiyorum."

"Mümkün değil. O çalışıyor ve kimseyi kabul etmiyor."

"Beni haber verebilir misiniz? O zaman göreceğiz."

Sekreter kafasını salladı. Avluya bakan pencerenin yanındaki sandalyeye baktı. Oturdu ve dedi ki:

"Hanım bunu yapamazsınız." Adam dikleşti, "gitmeniz gerekiyor."

O da adama aynı şekilde, kafa sallayarak cevap verdi. Adam içini çekti ve birkaç belgeyi düzeltmeye verdi kendini. Aslında yaptığı, okuması gereken kağıtları bir istiften alıp ötekine koymaktı. Sinirliliği bu jestinin kabalığını gösteriyordu. On dakika sonra Maro ona yaklaştı ve mürekkep lekeli bir belgenin üzerine bir altın koydu.

"Haber vermeyi deneyin."

"Bir bakalım, bir şey yapabilecek miyim." diye cevap verdi adam parayı alırken. "Kim geldi diyeyim?"

"Albay Vartan'ın karısı."

Gani Bey onu, pencereleri ıhlamur ağaçlarının gölgesinde bir salonda kabul etti. Beyaz mermer duvarlarda hafif yeşil ışık yansımaları oynaşıyordu. Güneş ışıkları İran halısı üzerine vuruyordu. Bir divanın ortasında oturan Gani Bey şişman bir Buda'ya benziyordu. Mavi ipekten önü açık sabahlığından kılsız göğsünün süt beyazı derisi görünüyordu. Ziyaretçisi gelince hiçbir harekette bulunmadı, onu cam gözlerle izledi.

Divanın yanında, Gani Bey'e temiz hava aldırmak için yelpaze sallayan, tahminen on yaşında bir oğlan duruyordu. Koyu siyah kıvırcık saçları vardı ve sadece, ayak bileklerine kadar uzanan bir şalvar giyiyordu. Emir almadan yelpazeyi yere bıraktı ve uzaklaştı. Çıplak ayakları fayansların üzerinde gıcırdayan hafif bir gürültü çıkarıyordu. Perde ile gizlenmiş bir kapıdan çıkarak odayı terketti.

Gani Bey gevşek bir jestle, kumaşı solmuş bir koltuğu gösterdi.

Maro havadaki tipik haşhaş kokusunu farketti. Bir kristal sürahinin, bir meyve çanağının ve şeker kutusunun yanında, divanın önündeki sehpada bir pipo duruyordu. Maro oturdu ve yüzündeki peçeyi kaldırdı. Gani Bey onun güzelliğine hayran kalmış ama peçesini kaldırmasına üzülmüştü. Çünkü bu onun görevini daha da zorlaştırıyordu. Kadınlar onun üzerinde asla çekicilik yaratmazdı. Ama o, kadınların her birinde, ilahileştirdiği annesinden bir parça bulurdu. O kadar ki, kadının huzurunda egemenliğinden bir şeyler kaybederdi. Mırıldandı:

"Bir huri... Siz kesinlikle cennetten bir meleksiniz!"

Nefesi sarmısak kokuyordu. Kafası Maro'ya bir domuzu hatırlatıyordu. Bu yağ tulumu bütün insanlığın ölümü ve yaşamı konusunda karar verebilirdi! Adam Maro'nun içini sınırsız bir nefretle doldurdu, ama mahçup gülümsemeye devam etti. Gani Bey bir Avrupalı havasına bürünen kadının ona bir anne şefkatiyle bakacağına inanıyordu. Kadının susmasını arzu ediyordu, çünkü ağzını açtığı anda büyü bozulabilirdi. Kadının arzusunun ne olduğunu önceden biliyordu.

Hükümetin memurunun mutlu tavrından cesaret alarak Maro konuşmaya başladı. Dokunacak bir tarzda hitap etti.

"Beni kabul etme nezaketini göstermenizden onur duydum Gani Bey. Siz Sultanın güvenine sahipsiniz, bu yüzden ben, aileme yapılan haksızlığın, ancak siz ilgilenirseniz giderilebileceği görüşündeyim."

Adam yorgun bir şekilde içini çekti. Gözlerini kırpıştırdı. İşaret parmağıyla divanın sağ tarafındaki altı köşeli sehpayı gösterdi. Maro orda da bir sigara tabakası, bir çakmak ve bir kristal kül tablasını farketti. Bunları adama doğru itti. Adam bir sigara yakarken, kadın yumuşak ama kararlı bir sesle devam etti.

"Kocam Albay Balyan sebepsiz tutuklandı. Hakkında asla adil olmayan bir dava açılmak isteniyor."

Gani Bey zaten kendisini sakinleştirmeyen sigarasından bir nefes daha aldı. Yüz hatları sertleşti. Ama sesi yumuşaktı.

"Eğer suçsuzsa yargılanmaktan korkmasına gerek yok."

Maro onu soruna karıştırmak istemiyordu, bunu göstermek için direkt gözlerinin içine baktı.

"Ona zarar vermek isteyen insanlar olabilir burada. İtibarlı fakat

kıskanç biri olabilir. Siz yüksek makamınızdan bunları daha iyi bilir, tanırsınız, Gani Bey."

Adamın iltifatlar için uygun biri olmadığını bilmiyordu. Haşhaş dumanları buharlaşıyor, konuşma Gani Bey'e yavaş yavaş ağır gelmeye başlıyordu. Ama sabırsızlığını asla dışarı vurmuyordu. Bu kadın onu meraklandırmıştı. Hâlâ vakur olabiliyordu. Buna rağmen adam onun aşağılayıcı tavrını hissediyordu. Ağzındaki nahoş tadı geçirmek için Maro'ya da bir tane ikram ettiği çikolatalı şekerlemeden bir tane ısırdı. Kadın elini kalbinin üzerine koyarak red anlamına gelen geleneksel bir jest yaptı ve gözlerini tavana kaldırdı.

"Kocam İttihat üyesiydi, delegeydi."

"Biliyorum..." diye cevap verdi Gani Bey, bununla ilgilenmiyordu. Perdeye döndü.

Ellerini çırptı, şalvarlı oğlan yanına geldi.

"Bize iki portakal likörü getir."

Maro'nun tüm konuşma girişimleri boşa gidiyordu. Sabrını bir nebze yitirdi ve sertleşti:

"Kocama hiçbir suç yüklenemez."

Oğlan, büyük ince işlenmiş bardaklar içinde, onlara portakal likörünü getirdi.

"Şerefinize hanım."

"Şerefinize Gani Bey."

Bu iğreti kibarlık Maro'ya acı verdi. Vartan'ın bu adam yüzünden hapishanede olduğunu biliyordu. Adam da kadının bunu bildiğini biliyordu. Maro boş kadehini bıraktı ve sordu:

"İddia nedir?"

Gani Bey omuzlarını silkti ve alçak sesle cevap verdi:

"Tam bilmiyorum, ihanet sanırım."

"Bu saçma!" diye bağırdı Maro. "Vartan daima majestelerinin sadık bir kuluydu."

Adamın bakışı alaycıydı.

"Ya yıllarca dış basında yayınladığı, hükümete karşı eleştirileri... Bunlar size göre bir yurtseverin görüşleri mi?"

Maro'nun yanaklarına alev gibi bir kırmızılık oturdu.

"Evet! O Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm vatandaşları için adalet ve eşitlikten başka bir şey istemedi. Hükümetin sözünü tutmasını istemek ihanet değildir."

Kadının her kızmasında adam sevincini sakladı ve açıkladı:

"Savaş zamanlarında evet!"

"Kocam geçen sonbahardan sonra artık yazmadı."

"Hamazasp, Aris, Hagopoviç, Kris, Lusignon, bunlar kocanızın son zamanlarda kullandığı takma adlardır."

Alaycı bir gülümsemeyle kadını inceledi. Gani Bey gerçeği söylemiş olsa bile Maro itidalini kaybetmeden Vartan'ın suçsuz olduğunu iddia etmeye devam etti.

"Bu bir yalandır! Koca bir yalan!" Vartan'ı tehlikeye atan bütün yazıların yanmış olmasına seviniyordu! Sert bir sesle sürdürdü:

"Söylediğiniz gibi son zamanlarda kocam Osmanlı ordusunda görev aldı. Yazmadı, aksine yaralı askerlere bakmak için hiç düşünmeden kendini feda etti. Türk askerleri! Haksız yere tutuklanmasaydı, bugün de aynı şeyi yapıyor olacaktı!"

Gani Bey kendine bir sigara yaktı ve düşünceli bir tavır takındı. Bu kadın kocasını kurtarmak için acaba ne kadar ileri gidebilir diye kendi kendine sordu.

"Söylediklerinizi memnuniyetle karşılıyorum, hanım. Bu bana bağlı değil, maalesef!"

"Gani Bey, bunları söylerken alçakgönüllülük yaptığınızdan eminim. Sizin bir sözünüzle her şey kuralına uygun olur."

"Siz hukuka güvenmelisiniz."

Maro bu minval üzere devam edemeyeceğini hissediyordu. Elbisesinden para kasesini çıkardı ve ne kadar ağır olduğunun işitilebileceği bir sesle masanın üzerine koydu. Gani Bey kaşlarını kaldırdı. Fakat Maro onun bu davranıştan asla alınmadığını biliyordu. Bahşiş Osmanlı idaresinin geleneklerindendi. Hiç kimse bahşişi ayıp bulmazdı. Buna rağmen dedi ki:

"Bunu hakaret kabul etmeyin Gani Bey. Bu tabii ki kocamın yargıçlarının hakettikleri bir şeydir."

Adam "göreceğiz" demek istermiş gibi başını salladı.

Maro buna sevinmedi. Israrla rica etti:

"Bir şeyler yapın Gani Bey, size yalvarıyorum. Onun rastgele ve iftira temelinde yargılanmasına izin vermeyin!"

Sakinleşti ve kararlı bir tavırla ilave etti:

"Kocam çok eğitimlidir ve İmparatorluğa yabana atılmayacak yarar sağlayabilir. Birçok dil konuşur ve yabancı ülkelerde pek çok ilişkisi vardır."

"Düşmanlarımızla da..."

"Ordunun yaralılara bakacak personeli eksik. Vartan cephede savaşmaya da hazırdır."

Gani Bey ona merakla baktı.

"Onu bu kadar çok mu seviyorsunuz?"

Kadın gerildi, üzgündü, açıkladı:

"Hayatımdan daha fazla!"

Bu sözler şimdi, Gani Bey'in asla anlayamadığı bir şeyi açıklıyordu. Birini kendisinden daha fazla sevebilmek, onun kavrayışını aşardı. İçinde zayıflıklar ve yaralanmalar gördüğü halde bu duyguyu hiç tanımamış olmak onu üzdü. Kadının endişeli ve her şeyi ondan bekleyen gözleri Gani Bey'e Hıristiyan efsanesindeki Salome'yi hatırlattı. Bir adamın başını kesebilmek için dansetmişti. Burada bu kadın kocasını sağ kurtarabilmek için hiçbir şeyden korkmuyordu. Eğer şimdi ondan soyunmasını ve kendisi için dansetmesini istese, namusluluğuna rağmen bunu yapacağından emindi. Vartan'ını serbest bırakma sözünü alabilmek için acaba daha ne kadar alçalabilirdi? Yakışıklı biri olmadığı halde, hiç aşık olmamış bir insan olmasına seviniyordu. Kim onun kalbine hükmetmeyi başarırsa, o dünyaya hükmederdi.

Bir an aklına kocasını işbirliğine zorlamak için Maro'yu baskı aracı olarak kullanmak geldi. Ama sonuç başarısız olacak gibi geldi ona. Hükümet politikasını savunması beklenen önde gelen Ermenilerin yabancı ülkelerin çıkarlarına hizmet ettiği Talat Paşa'nın icadıydı. İçişleri Bakanına göre bu dökümanlar ilerde tarih yeniden yazılırken çok gerekli olacaklardı. Gani Bey bu konuyla ilgilenmiyordu. Onun için önemli olan tek şey İmparatorluğun yüksek çıkarlarıydı. Bu çıkarların savunulması başka bütün mazeretleri geçersiz kılıyordu.

Midesi öğle yemeği zamanı olduğunu hatırlattı ona ve hemen konuşmayı noktaladı. Ona ürkekçe bakan Maro'dan zayıf bir gülümsemeyi esirgemedi.

"Endişelenmeyin hanım, kocanız için elimden geleni yapacağım."

Maro bu sözü işiteceğini artık ummuyordu! Ne diyeceğini seçmesi için birkaç saniyeye ihtiyacı vardı, yüzü ışıldamaya başladı. Sonsuz teşekkürlerini ifade edecek kelimeler aradı. Babacan bir tavır takındı adam ve susmasını işaret etti.

"Bir şey söylemeniz gereksiz hanım. Yüzünüzün ifadesi bana yeter.

Huzur içinde gidin. Bugün öğleden sonra kocanızı tekrar ne zaman göreceğinizi öğreneceksiniz. Size bir haberci göndereceğim."

Maro'nun söyleyecek sözü kalmamıştı.

***

Üç jandarma Balyan'ların bahçe kapısı önünde göründüğünde saat neredeyse altı olmuştu. Sassun merdivenin önünde duruyor ve öfkeyle havlıyordu. Aile kısa süre önce gelen ve ziyaretinin nedenini henüz söylememiş olan Armen'le birlikte salondaydı. Maro hizmetçi kızlara döndü.

"Onları içeri al" dedi aceleyle Cemile'ye. "Sen Zeynep, onlara içecek bir şeyler hazırla. Köpeği eve kapat, Tomas!"

Konaktan dönüşünden beri sabırsızlık içindeydi. Annesinin iyimser uyarıları hiçbir etki göstermemişti. Evin önüne geldiler. Cemile kapıya koştu.

"Babam yanlarında değil!" diye bağırdı Tomas hayal kırıklığına uğramış.

Maro onun omuzuna dokundu.

"Onlar babanın ne zaman serbest bırakılacağını söylemeye geliyorlar."

Jandarmalar yaklaşınca Zeynep onlara kiraz suyu ikram etti. Çavuş şaşkındı, bardaklardan birini alıp içmeden önce tereddüt geçirdi.

"Bizim için bir haberiniz var mı?" diye sordu Maro ona doğru giderken.

"Bu Vartan Balyan'ın evi mi?" diye sordu ve üniformasının cebinden bir kağıt çıkardı.

"Evet, çabuk verin."

Mektubu Maro'nun uzanmış eline vermek yerine itinayla açtı. Ağzının kenarındaki bir yara izi gülüyormuş etkisi veriyordu.

"Onu size okuyacağım." dedi hafifçe öksürmeden önce. Mektup, yaşından ve mertebesinden bağımsız, tüm Ermenilerin yarın erkenden şehri terketmesi emriydi. Hükümet her aileye bir öküzle bir araba verecek. Yanına kumanya, giyecek ve sadece birkaç özel eşya alınmasına izin verilecek. Göç edenler, güvenliği şehrin dışında, onlara eşlik eden jandarmalar tarafından sağlanan konvoya katı-

lacaklar. Herkesin malını hükümet taşıyacak ve yeni yerleşim yerinde geri verecek."

"Adreste yanılıyorsunuz çavuş" dedi Azniv Hanım.

"Bununla ne demek istiyorsunuz?"

"Ordu mensuplarının aileleri bu uygulamanın dışındadırlar. Siz burada Albay Vartan Balyan'ın evinde bulunuyorsunuz..."

Adam omuzlarını silkti.

"Emir herkes için geçerli. Siz yarın öğleden önce hareket etmek zorundasınız, yoksa kurşuna dizileceksiniz."

"Bu bir yanlış anlama!" diye bağırdı Maro. "Ben Gani Bey'le konuştum ve..."

Çavuş artık dinlemiyordu. Maro yazıyı onun elinden aldı. Tehcir emri, rengi solmuş gri tonda bir mürekkeple yazılmıştı. Soğukkanlılığını yeniden kazanmak için mektubu bir kere daha okudu. Gani Bey'in kendisiyle dalga geçmiş olduğunu anladı. "Bunu hangi zalim yapabilirdi!" Kağıdı buruşturdu, yere fırlattı, eve girdi. Adımları merdiveni titretiyordu.

Tomas arkasından koşmak istedi ama vaftiz babası onu tuttu. Azniv Hanım Zeynep'e söyler biçimde askerlere veda etti:

"Onları kapıya geri götür çocuğum."

Çavuş geri dönmeden önce onları uyardı.:

"Tan ağarırken hazır olun, yoksa..."

Armen buruşturulmuş kağıdı yerden aldı, salona doğru Azniv Hanım'ı izlerken yeniden okudu. Büyükanne Tomas'ın elini tuttu ve annesini rahatsız etmemesini söyledi.

"Annen hemen gelecek."

"Babama gitmek istiyorum" diye hüngür hüngür ağlıyordu oğlan.

"Cesur ol Tomas. Baban geri gelmediği sürece evin tek erkeği sensin. Akıllı olmalısın ve bize yardım etmelisin."

Tomas hızla karnından nefes alıp verdi ve başıyla onayladı. Jandarmalar gelmeden önce bakmakta olduğu albüme geri döndü. Artık sayfaları çevirmiyordu. Armen'in ve büyükannesinin en küçük hareketini gözlerken Sassun'a gözyaşlarıyla ıslanmış yanaklarını yalattı.

Armen Azniv Hanım'a tehcir emrini gösterdi. Alçak sesle şöyle dedi:

"Ben de aynısını aldım. Bu yüzden buradayım."

"Bu ikiyüzlülük!" diye öfkeyle bağırdı Azniv Hanım. "Gerçek

olsaydı çok güzel olurdu elbette. Ben Maro'ya erken sevinmemesini söyledim."

Tütün tabakasını açtı. Elleri öylesine titriyordu ki, siyah eteğinin üzerine bir parça enfiye serpildi.

"Ne yapacağız biz şimdi?" diye sordu kırılgan bir sesle, Armen onu hiç böyle görmemişti.

Sanki hayatının bütün hayal kırıklıkları ve acıları aynı anda yeniden su yüzüne çıkıyormuş gibi, kendini tamamen bitkin hissediyordu. Armen onu iyi anlıyordu. Bugünkü trajedi tamamen anlamsızlaşan hayatın ağır yükü altında çökmüştü. Ona cevap vermeye zaman bile kalmamıştı, çünkü iki Türk kız ağlayarak içeri girdiler.

"Jandarmalar çöle gideceğinizi söylediler" diye bağırdı Zeynep, Azniv Hanım'a koştu.

"Bizim sizinle gelmemize izin verilmediğini de söylediler!" diye tamamladı sözü tıpkı kuzeni gibi endişe içinde olan Cemile.

Azniv Hanım'ın boynuna sarıldılar.

"Sizden ayrılmak istemiyoruz," diye ekledi Cemile içini çekerek.

Yaşlı kadının annelik duyguları kabardı. Tüm hayatı boyunca yaptığı gibi gücünü toplamak, teselli etmek ve yatıştırmak için endişesini bastırdı. Ellerini kızların başına koydu ve onlara sevgi dolu konuştu:

"Bekleyelim canlarım, ağlamayın. Henüz gitmedik."

Bu sözleri söylerken sahneyi izlemekte olan torununu gördü.

"Onlar da Albayın... söyledikleri..."

Azniv Hanım sözünü bitirmesini engellediği için Cemile'yi azarladı:

"Sana çeneni tutmanı öğrenmen gerektiğini kaç kere söyledim?"

Kızın ağlaması şiddetlendi. Zeynep Azniv Hanım'ın elini kavradı ısrarla rica etti:

"Bizimle bizim köye gelin! Biz sizi saklarız."

"Bakalım" diye cevap verdi Azniv Hanım duygulanarak. "Ama şimdi sakinleşin. Tomas'ı örnek alın. O güçlü kalmasını biliyor."

Gözyaşları neredeyse dökülmekte olan oğlan dişlerini sıktı ve kendine hakim oldu. Azniv Hanım kızlardan yumuşak bir hareketle ayrıldı. Sesi eski sakin ve kararlı haline dönmüştü.

"Şimdi akşam yemeğini hazırlayın. Bu akşam her şeyi konuşacağız. Tomas size yardım edecek. Değil mi Tomas?"

Oğlan orada kalmak istediğini inatçı bir tavırla gösterdi, büyü-

kannesi ona engel olmadı. İki Türk kızı başları öne düşmüş, gözyaşlarını silerek salonu terkettiler.

Armen gözlerini pencereye dikti. Hassasiyetlerin, acıların bir duygu fırtınası içinde ortaya konmasından hoşlanmıyordu. Şimdiye kadar kendi hassasiyetlerini özenle gizlemeyi başarmıştı. Kadınların ağlaması onların tabiatında vardı. Fakat bir erkek, patlayan dalgalara karşı duran kayalar gibi sarsılmaz olmalı veya en azından onun şimdi yaptığı gibi öyle görünmeliydi.

"Bir kaçış için belki hâlâ çok geç değildir?" diye sordu Azniv Hanım, ama kendisi de pek inanmadan.

Armen ellerini kaldırdı ve saldı.

"Olayı tam planladıklarını düşünmelisiniz. Şehir askerler tarafından çevrildi, hatta benim tarlama bile kamp kurdular!"

Kadın elleriyle göğsüne vurdu, inledi:

"Tanrı'm! Tanrı'm!"

Aynı zamanda bir dua olan bu yakınma Armen'e, her şeye kadir olanın elinde zerrece bir şey olmadığını hatırlattı. Aklın yaşı ile düşününce hâlâ bir şeyler yapmanın imkanı vardır diyerek konuştu:

"Kitapta şu yazılıdır: Efendi, bizim gayretimizdir. Eğer o şimdi isterse, jandarmaların koruması altında kaçabiliriz."

"Vartan olmadan şehri asla terketmem," diye kararlılıkla açıkladı Maro.

Maro'nun salona geldiğini farketmemişlerdi, irkildiler. Odasında ağlamışsa bile artık onu göstermiyordu. Yüzü gergindi ve daha sert görünüyordu. Bakışı boyun eğmez bir iradeyi ele veriyordu. Azniv Hanım bu durumun sorunlar yaratabileceğini seziyordu.

Tomas annesine doğru koştu. Maro her zaman aynı şeyi yapması gerekirmiş gibi, heyecan duymaksızın, rutin bir hareketle oğlunu yukarı kaldırdı.

"Korkma canım. Hepimiz burdayız, Büyükannen, vaftiz baban ve ben. Sana hiçbir şey olmayacak."

Israrla yakındı Tomas, "Babamın geri gelmesini istiyorum."

"Ben de Tomas. Onu tekrar göreceğiz. Sana söz veriyorum."

Sesi o kadar emindi ki Tomas karşı koymadan inandı. Oğlunu yere bıraktı.

"Midillini bahçede gezdir. Onun gezmeye ihtiyacı var."

Büyüklerin, onun her zaman dışarıya, oyuna gönderdikleri zamanlarda olduğu gibi, kendi aralarında konuşmak için yalnız kal-

mak istediklerini anladı. Karşı koymadan gitti, çünkü onların ne konuştuklarını dinlemek ona ilginç gelmiyordu.

Azniv Hanım oğlanın gerçekten ahıra gittiğinden emin olmak için kafasını pencereye uzattı. Korku izleri taşıyan bir sesle kızına sordu:

"Şehri terketmemekle neyi kastediyorsun?"

"Bunun açık olduğunu düşünüyorum!"

"Zavallı çocuğum" diye içini çekti Azniv Hanım, "başka seçeneğimiz yok."

"Vartan'ı güç durumda bırakmam."

Annesi onun aklını başına getirmeyi denedi:

"Gerçeği görmelisin Maro. Kocana yardım edemezsin. Sanırım Vartan bizden daha az üzülüyordur. O kanunları biliyor, ordudaki şefleri ona saygı duyuyorlar."

"Kanunlar mı?" diye sordu alaylı biçimde Maro, "Kanun ne zamandan beri Ermenileri koruyor?"

Azniv Hanım sabrının sonuna gelmişti ve birdenbire taştı. Sert ses tonuyla aniden sordu:

"Peki ne yapmayı düşünüyorsun? Burada barikat kurup kendini mi savunacaksın? Kapıyı kırıp girerler ve bizimle birlikte evi de yakarlar! Akıllı ol, oğlunu düşün. Onun hâlâ senden başka kimsesi yok."

Maro "Anne!" diye çıkıştı. "Böyle konuşmanı yasaklıyorum!"

"Bunu söylemek istemedim," diye özür diledi Azniv Hanım, biraz şaşkındı. "Eminim Vartan bu beladan kurtulacaktır. Ama o zamana kadar..."

O ana kadar nezaketinden konuşmayı dinleyen Armen karışma zamanının geldiğini anladı.

"Hey, hey! Biz duruma soğukkanlı bakmaya çalışalım!"

Dostça Maro'ya oturmasını işaret etti. Maro ayakta durmaya devam etti. Armen dedi ki:

"Siz Sivas'ta kalmak istiyorsunuz? Bunu nasıl yapabileceğinizi düşündünüz mü?"

"Evet. Albay İbrahim bize yanında kalmamızı önerdi. Ona davetinin hâlâ geçerli olup olmadığını soracağım."

Armen yüzünü ekşitti.

"Onu sıkıntıya sokarsınız. O teklifini, Müslümanlara Hıristiyan-

ları saklamayı yasaklayan emir çıkmadan önce yaptı. Albay olsun veya olmasın o şimdi pişman olmuş olabilir!"

Bu itiraz Maro'nun ümidini sarsmadı.

"Eğer öyle ise İsviçre yetimhanesine gideriz. Tomas orada kalan, annem ve ben de çalışanlar olarak. Ben Rahip Roesler'e sık sık yardım ettim. Bize bu imkanı sunmaktan sevinç duyacağını biliyorum."

"Belki bu olabilir" diye cevap verdi Armen, düşünceliydi.

Azniv Hanım bu düşünceden korkmuştu. Onlar Türklerin oturduğu bir il olan Sivas'ta kalan tek Ermeni olabilirlerdi. Şehrin Ermenice adının istemeden aklına gelişi ilk kez oluyordu. Tam da şimdi, yani unutması gereken bir zamanda! Ayrıca Azniv Hanım sürgünde Ermenilerle birlikte olmak istiyordu. İkircikliydi, el yordamıyla yolunu buldu:

"Maro, en kötüsünü düşünmelisin..."

Maro protesto etmek istiyordu. Onu Armen engelledi.

"Bırakın anneniz konuşsun. Bütün olanakları gözden geçirmek zorundayız."

"Buraya varmayacağını biliyorum," diye devam etti Azniv Hanım, "ama kabul edelim, senin kocanın... O zaman hâlâ Sivas'ta ne yapacağız? Eğer diğer Ermenilerle birlikte olursak..."

"O zaman biz de gebereceğiz!" dedi Maro yaralayıcı bir sesle.

Azniv Hanım yardım ister gibi Armen'e döndü. Armen çenesini oğuşturdu, içini çekti.

"Her şey tehcirden daha iyidir Azniv Hanım."

Bu cevap yaşlı kadını hayal kırıklığına uğrattı.

"Ve siz buna rağmen, Araksi'yle birlikte bu konvoya katılacaksınız?"

"Evet ama hedefe varamayacağız. Karım ise asla. Biz bunu biliyor ve kabul ediyoruz. Gücümüz yettiğince daha genç olanlara yardım edeceğiz. Sonrası Tanrı'ya kalmış!"

İhtiyarın sözleri Maro'nun kararını güçlendirdi. Annesine doğru gitti ve omuzlarından tuttu. Jesti ve ses tonu koruyucuydu.

"Görüyorsunuz anne, yetimhane en iyi çözüm. Böylece Vartan'ın yakınında oluruz."

Azniv Hanım kızının gerekçelerine boyun eğdi. Maro Armen'den Rahip Roesler'e kadar kendisine refakat etmesini rica etti.

"Eğer bunun için hâlâ zamanımız varsa. Eve geç döndüğünüz için Araksi'nin endişelenmesini istemiyorum.

"Hayır, hayır. Yetimhaneye yaya sadece on dakika sürer. Arabayı koşmaya değmez."

***

Armen ve Maro yola koyuldular. Armen şalvar giymişti, kafasında sarık vardı. Maro siyah bir peçeyle çıkmıştı. Böylece onlar Müslüman bir köylü çift zannedileceklerdi. Dışarıdan bir gürültü geldiği sırada Azniv Hanım masayı yeniden hazırlamıştı. Pencereye döndü, fakat fındık dalları görüşünü kapatıyordu. Tomas içeri girdi ve bağırdı:

"Büyükanne, büyükanne! Orada jandarmalar var! Çoklar!"

Kadın dışarı çıktı. Sekiz veya dokuz asker kapıyı kırmışlar, bahçeye girmeye çalışıyorlardı. Sassun havlayarak onların etrafında bir daire çiziyordu. En öndeki jandarmanın üzerine atılmıştı, bacağını ısırmaya çalışıyordu. Adam onu çizmeleriyle tekmeledi. Spaniel uluyarak eve geri döndü. Askerler kahkahalarla gülüyorlardı.

"Sassun!" diye bağırdı Tomas, "Siz Sassun'un canını yaktınız!"

Azniv Hanım torununu yakasından tuttu.

"Sen burada kal!"

Köpek onlara doğru, merdivenlere geldi, Tomas acaba yaralandı mı diye onu yokladı.

"Onunla eve gir!" diye emretti Azniv Hanım. "Kapıyı kapat!"

Askerlere döndü ve öfkeden titreyerek sordu:

"Ne istiyorsunuz? Defolun!"

Birliğe kumanda eden Teğmen, adamları ahıra girerken ona doğru geldi. Uzun adım yürüyordu, yumruklarını yana kaldırarak yaşlı kadına alay ederek baktı. Kadın yılmadı.

"Bu ne demek oluyor?"

"Atlarınız var, onlara el konuldu."

"Buna hakkınız yok!"

"Bizim her şeye hakkımız var. Onlar artık size hiçbir yarar sağlamayacak" diye cevap verdi, tadına vararak.

Gülerek, ahırdan çıkan ve iki inekle üç atı çekmekte olan adamlarının yanına, bahçe yoluna döndü.

Hour-Grag yabancı bir el tarafından çekildiği için burnundan, hızlı hızlı nefes alıyordu. Askerlerden biri ona birkaç defa dipçikle

vurdu. Tomas cam kapının arkasında duruyordu ve neredeyse kalbi duracaktı. Hour-Grag! Babasının en sevdiği atı! Sonra onların Gaydzag'ı da yanlarına aldıklarını çocuk dehşetle farketti. Onun midillisi! Bu hırsızlığı engellemek için dışarı koşmak istedi, ama büyükannesi dışardan kapının kolunu tuttu. Tomas kapıya vurmaya başladı, alabildiğine bağırıyordu:

"Pislik herifler!" diye mırıldandı yavaşça Azniv Hanım, "semerleri ve arabayı da almışlar."

Tomas'ın bağırtısı sinirlerine dokundu. Şuurunu yitirdi, evin duvarında dayalı duran tırmığı kaptı ve jandarmaların üzerine yürüdü. Teğmen saldırıdan kaçındı ve Azniv Hanım'ın yüzüne gelen bir yumruk savurdu. Kadın sendeledi. Subay yeniden, bu defa şamarla vurdu. Yaşlı kadın bahçe yoluna yığılıp kaldı. Tomas büyükannesine yardım etmek istiyordu ama korkudan kötürüm gibi olmuştu. Askerler caddeye çıktıktan sonra ancak ona doğru koştu, ceset gibi solan Zeynep ve Cemile'nin arkasından.

***

Papaz Roesler Maro ve Armen'i içtenlikle kabul etti. Ama onlar isteklerini söyleyince yüzünde rahatsızlık belirdi. İsviçre Yetimehanesi Ermeni öğretmeni tutuklanmıştı. Orada çalışan kadınlar, sürgün doğrudan yaklaştığı için ailelerine geri dönmek zorunda kalmışlardı. Orada sadece papaz ve karısı Osmanlı makamlarının himayesi altındaydı ve yeni gelecek yetimlere bakmak için kalmışlardı.

"Onlar benim yetimhanemi kapatıyorlar!" diye yakındı protestan misyoner. "Yönetimde Müslüman bir genç istiyorlar? Hüzün veren bir durum!"

"Bunu hiç kimse engelleyemez mi?" diye sordu Armen.

"Ben Amerikan Konsolosundan müdahale etmesini rica ettim. Onlar meseleyi basitçe şeytana havale ettiler!"

Papaz Roesler gözlerini gökyüzüne kaldırdı ve ellerini kavuşturdu.

"Zavallı Ermeni çocuklar, ne olacak?"

Birdenbire, aynı felaketin ziyaretçilerini de beklediğinin bilincine vardı. Soluk mavisi gözlerine yaş doldu.

"Ya siz, benim masum dostlarım..."

Maro, Armen'in korktuğu gibi çok yenilmemiş, ama endişelerle dolu olarak eve geri döndü. Bir saat önce odasında yalnız, Vartan'ın

kaderine ağlarken, kaya gibi sarsılmaz olmaya karar vermişti. Oğlu ile kaderinin zalimliği arasında bir direnme noktasıydı onunki. Sivas'tan ayrılıp Ermeni cemaati ile birlikte sürgüne gitmekten başka bir çare göremediği halde bu kararlılığından vazgeçmiyordu. Armen genç kadının realist mantığına hayran olmuştu.

"Vartan bu beladan bir başına kurtulacak" dedi adam, "bize Suriye yolunda yetişecek!"

"Şansı yok gibi görünüyor" dedi Maro, boğuk bir sesle.

"Bu doğru. Fakat tüm bunlara rağmen ümidinizi kaybetmemelisiniz."

"Bunu ben de düşünmüyorum!"

Armen onun elini okşadı.

"Evet, böyle iyi. Böyle bir seyahatte nöbetçilerden kaçma imkanlarımız eksik olmayacaktır. Düşünüyorum da, birkaç gün sonra jandarmaların dikkati dağılacaktır. Biz bundan yararlanacağız."

"Peki, nereye gitmek istiyoruz?"

"Bilmiyorum. Ama yoluna girecek. Arabanızın benimkinin yanında olmasına daima dikkat edin."

Caddeler jandarma ve asker kaynıyordu. Atları, katırları götürüyor, inek, keçi ve koyunları sürüyorlardı. Bazıları Ön Asya'da Hititler'den beri kullanılan dev disk tekerlekli öküz arabalarını taşımakla meşguldü.

"Hiç zaman kaybetmiyorlar!" diye homurdandı Armen.

Evin önüne gelince Maro'ya veda etti. Zeynep kilidi kırılmış olan bahçe kapısının önünde bekliyordu. Hummalı bir biçimde jandarmaların at hırsızlığını ve Azniv Hanım'ın başına gelenleri anlattı.

"Ayrıntıları bana anlatma" dedi Maro, sabırsızdı. Aceleyle eve koştu, "Annem kendine geldi mi?"

"Evet."

Azniv Hanım, sol gözünün üzerinde bir kompres, dudakları şişmiş, mutfakta oturuyordu. Yaşlı kadın ellerini ovuşturarak ileri geri yürüyen Cemile'yi azarladı

"Artık sakin ol! Başım dönüyor."

Annesinin protestosuna aldırmadan Maro onun şişmiş gözünü kontrol etti. Elmacık kemiği üzerinden büyük bir kan yumağı akıyordu. Endişe ile sordu:

"Bir yerinin kırılmadığından emin misin?"

"Hayır, hayır" dedi Azniv Hanım, suratı asıktı. "Artık ağrımıyor. Benim suçum. Aptal bir kaz gibi hareket ettim."

"Yatmalısınız."

"Bunun için zaman yok" diye açıkladı ve kompresi tekrar gözünün üstüne koydu. "Bir kahve, ben tekrar canlanırım."

Ayağa kalktı, ispirto ocağına gitti. Boğuk bir sesle:

"Bu bize bir ders olmalı. Şu andan itibaren barışçı davranmalıyız! Hayvanlardan daha az değerliyiz ve şu andan itibaren hayatımız sadece alçak hoyratların keyfine bağlı."

Tomas bir köşeye kıvrılmıştı, dökme demirden soba oğlanın yarısını gizliyordu. Faltaşı gibi açılmış gözlerle sahneyi izliyordu. Annesi ona gidince gözyaşlarına boğuldu. Ancak sadece alçak sesle ağlayabiliyordu.

"Gaydzag, onlar Gaydzag'ı alıp götürdüler!"

Maro oğlunun elini tuttu ve birlikte dışarı çıktılar.

"Gel canım, başımıza neler geldiğini sana açıklamalıyım."

***

Her zaman olduğu gibi, çok pişirilmiş, tadı yavan bir pirinçten oluşan akşam yemeğinden sonra Vartan kelepçeli olarak, iki gün önce Gani Bey'le konuşmuş olduğu bodrumdaki odaya götürüldü. Karanlıkta tutulduğu için girişteki lambanın hafif ışığından bile rahatsız oldu. Kirlenmişti, dört günlük sakalı vardı. Göğsünü kaşıdı. Saman torbası, ısırıklarıyla onun uykusunu kaçıran tahtakurusu kaynıyordu. Bu bedensel acılar korkularına kıyasla hiçbir şeydi. Şu anda ona acilen ihtiyacı olan ailesi için endişe ediyordu. Başlarına ne gelmişti? Kendi kaderi hakkında asla hayal kurmuyordu.

Vartan odaya girince bir cümlenin son bölümünü tesadüfen duydu: "... sizin dayanılmaz müdahaleleriniz!" Bu Gani Bey'in hırçın sesiydi. İttihat'ın temsilcisi komiser Mustafa ile Albay İbrahim'in arasında, büyük bir masada oturuyordu. Albay Vartan'ı, cesaretlendirici olması gereken gizli bir göz işaretiyle selamladı. Ama alnındaki kırışıklıklar, onun endişeli olduğunu ele veriyordu. Gani Bey'in azarlaması açık ki ona yönelikti. Mustafa Rahmi sevincini saklamak için en küçük bir çaba göstermiyordu. Gani Bey öfkeli, kol saatine bakıyordu şimdi. Bu Vartan'ın çıkarılmak istendiği mahkemeydi! Ciddiyetten uzak, sözde bir dava!

Vartan'ı getiren iki jandarma odanın arkasında bir sıraya oturdular. Kendisi hakimlerin önünde durdu. Gani Bey tiksintiyle, baştan aşağı süzdü. Sonra sordu:

"Benim cömert önerimi düşündün mü?"

"Cevabım, hayır."

Hükümet temsilcisi metanetini bozmadı, önce kendine bir sigara yaktı:

"İddianameyi okuyun komiser!"

Mustafa iki kez öksürdü ve neredeyse ezberlediği metni okumaya başladı.

"Albay Vartan Balyan, Ermeni eczacı, ordunun yedek subayı ve ünlü bir siyasi yazar, Sivas ilinde silahlı isyan birlikleri kurmakla suçlanıyor. En önemli suç ortağı Şirag Tevonyan'dır."

"Bu tamamen yalan!" diye öfkeyle bağırdı Vartan.

"Sakin ol!" diye emretti komiser, "aksi halde hücrene geri dönersin ve dava sensiz yapılır."

Gani Bey alay ederek sordu:

"Bu Tevonyan seni askeri hastane çadırında sadece havadan civadan sözetmek için mi ziyaret etti?"

Vartan ne cevap vermesi gerektiğini bilmiyordu. Ona dış basında yazdığı makalelerin sorulacağını beklemişti. Savunmasını bu beklentiye uygun biçimde hazırlamıştı.

Komiser okumaya devam etti:

"Suçlu, düşman güçlerin istilasını uygun hale getirmek için Osmanlı İmparatorluğu'nun meşru hükümetine karşı komplo kuran birçok yıkıcı örgütle ilişkiler kurmuştur."

Vartan araya girmekten çekinmedi.

"Bütün bunlar uydurmadır!"

Gani Bey öfkelenmek yerine gülümsedi.

"Daha beteri geliyor, devam et komiser!"

"Vartan Balyan buradan hareketle Vali Mümtaz Bey'i 30 Haziran 1915'te Sivas'ın dış mahallesinde öldürmekle suçlanıyor."

Mustafa Rahmi kağıdı masanın üzerine koydu. Kollarını göğsünün önünde kavuşturdu. Albay İbrahim Gani Bey'e döndü.

"Bunlar fevkalade ağır suçlamalar, Albay Vartan'ın ise mükemmel bir ünü var. Bunları ispatlayabilir misin?"

"Delil ve tanıklarımız var" diye cevap verdi komiser. "İzin verir misiniz?" diyerek Gani Bey'e döndü.

"Lütfen!"

"Tanıkları içeri getir!" diye emretti Mustafa jandarmalardan birine.

Nöbetçi iki adamla geri geldi, hapispanelerde alışılmış olduğu gibi, kısa saçlı bir sivil ve ayyaş yüzlü bir jandarma onbaşısı. Mustafa sivile döndü.

"Bize adını ve mesleğini söyle."

Adam gür, aşağıya sarkık bıyıklı bir Kürttü, anlaşılmaz bir Türkçeyle cevap verdi:

"Arapçıoğlu İsmail, bileyici."

Komiser Vartan'ı gösterdi.

"Bu adamı tanıyor musun?"

"Evet" diye cevap verdi tanık.

"Onu nerede ve ne zaman gördün?"

"Dört gün önce. Mümtaz Bey'in evinden çıkarken gördüm."

"Yalnız mıydı?"

"Hayır başka bir adamla. Koşuyorlardı."

"Saat kaçtı?"

"Saati okuyamam."

"Tahminen."

"Güneş doğarkendi. Müezzin sabah ezanını okumuştu."

"İyi" dedi komiser, "şimdi gidebilirsin."

"Efendim?"

"Gidebilirsin."

Adam hafiflemiş görünüyordu.

"Bir dakika" dedi Albay. "Ben tanığa soru sormak istiyorum."

Gani Bey ona parlâyan gözlerle baktı.

"Söz konusu bile olamaz! Sizin burada savunma avukatı olarak değil, gözlemci olarak bulunduğunuzu hatırlatırım."

İbrahim öfkeyle dudaklarını sıktı ve Vartan'a üzgün bir bakış fırlattı. O arkadaşının Mümtaz Bey'in ölümüyle ilgisi olmadığından başka hiçbir bakımdan suçlu sayılamayacağından emindi. Sahte tanıklar. Bu düzmece dava onu kızdırdı ama iktidarsız olan generale bunları haber vermekten başka yapabileceği bir şey yoktu.

Onbaşının iddiasını dinlerken Vartan'ın aklı başına geldi. Bu adam, tutuklandıktan sonra onun üstünü başını aramış, komisere gösterdiği kehribar dua muskasını Vartan'ın cebinde bulmuştu. Bunlar yalandı.

Gani Bey'in onaylayan bakışları altında komiser şaşmadan hedefine doğru yöneliyordu. Kontrollü ve bir hakimin ses tonuyla konuşuyordu.

"Bu dua muskasının vali Mümtaz Bey'e ait olduğu açıkça kanıtlandı. Bununla biz davalı Vartan Balyan hakkında çürütülemez bir delile sahibiz."

Vartan yalanı açıklarken şaşkındı:

"Güzel bir retorik! Böyle başarılı bir gösteriyi yazacak bir mahkeme katibinin bulunmaması yazık!"

Laf yerine oturmuştu. Mustafa yumruğuyla masaya vurdu ve sandalyesinden sıçradı. Küfretmek için ağzını açtı, ama sonra Gani Bey'in yanında soğukkanlılığını kaybetmek istemediği için kendini tuttu. Bakışı konuşmaktan daha az değildi. Gani Bey onun adına ileri atılırken zorlu bir sınavdan çıkmış gibi derin nefes aldı:

"İroni sana çok yardımcı olmayacak. Savunmana ekleyecek başka bir şeyin yok mu?"

Vartan kaybettiğini, bu kelimelerin kendisini kurtarmayacağını biliyordu. Kendinden emin bir soğukkanlılıkla cevap verdi:

"Ben oraya getirildiğinde bu son tanığın orada olmadığını, karımın, kaynanamın ve iki hizmetçi kızın, vali öldürüldüğünde evde olduğuma tanıklık edebileceklerini söylerdim ama bu da hiçbir şeye yaramayacak."

Gani Bey bu oyundan zevk alıyordu. Sümenden bir kağıt aldı. Sağ yanında Albay İbrahim oturduğu için bu kadar sabır gösterdiğinden ve neredeyse sevecen bir tavır takındığından kuşku yoktu.

"Bende, suç ortağın Şirag Tavonyan'ın bir ifadesi var. O seninle birlikte bir komplo hazırladığını ve Mümtaz Bey cinayetinde sana yardımcı olduğunu itiraf etti."

"Peh!" diye omuzlarını silkti Vartan. "Eğer o gerçekten onun imzasıysa onu hangi metodlarla aldıklarını tahmin edebiliyorum. Komiserin bu kadar zalim olması boşuna değil!"

Mustafa Rahmi'nin elleri sıkıca masanın kenarına sarıldı. Neredeyse öfkeden patlayacaktı. İbrahim ifadeye bir bakmak için Gani Bey'e doğru eğildi. İmza okunaksız bir karalamaydı, ama bir başparmak mühürü gerçekliğini güçlendiriyordu. Bu mühür kurumuş bir kandı. Biraz tereddüt ettikten sonra İbrahim yeni bir itiraza cesaret etti:

"Gani Bey, ben delil ve tanık ifadelerinin bir temyizden geçirilmesini talep ediyorum?"

Hükümet temsilcisinin yanakları titredi. Birdenbire bağırdı:

"Albay İbrahim! Siz Sivas'ın gelecekteki valisi komiser Mustafa'nın dürüstlüğünü ve benim yetkilerimi sorgulamaya mı kalkışıyorsunuz?"

"Bana hiçbir ihtimal uzak durmuyor," diye aceleyle garanti verdi İbrahim. "Eğer sözlerim sizi incittiyse özür dilemek istiyorum. Ben sadece adalete yardımcı olmak amacındayım."

"Tamam, sessiz ol!" sertçe karşılık verdi Gani Bey. "Adalet tek başına bir şey ifade etmiyor."

Vartan'ın soğukkanlılığı kızgınlığa dönüştü.

"Adalet! Anlamını bilmediğiniz hiçbir kelimeyi kullanmamalısınız. Bu dava gülünç bir sahne oyunudur!"

"Sakin ol, köpekoğlu!" diye kükredi Mustafa Rahmi, aşağıya fırlarken sandalyesini devirdi.

Riayet etmeyi rüyasında bile düşünmeyen Vartan sesini yükseltti:

"Delilleriniz uydurmadır. Ben suçsuzum. Tek suçum Ermeni olmamdır. Sizin meydanda astığınız insanlar gibi. Ve tüm Anadolu'da öldürdüğünüz kadınlar ve çocuklar gibi."

Kendine daha fazla hakim olamayan komiser masanın arkasından öne geldi ve tutukluya saldırdı. Vartan kalkan yumruğu tuttu kelepçeli elleriyle hasmının çenesinin altına vurdu. İsabet alan Mustafa geri sendeledi, masaya sıkıca tutundu. Vartan içgüdüsel davranmıştı ama yaptığından pişmanlık duymadı. Ümitsiz durumunda... Bir nöbetçi yanına geldi ve mavzerinin dipçiğiyle omuzlarına vurdu. Vartan dizlerinin üzerine düştü ve soluk almaya çalıştı. Komiser bir çakı çıkardı.

"Bunu ödeyeceksin" dedi, dişlerini sıkarak.

"Komiser Mustafa, bunu size yasaklıyorum" diye konuştu Gani Bey sert bir sesle.

Komiser Vartan'ın boğazı etrafında bıçağıyla biraz daha el ve kol hareketleri yaptı. Şefi onu uyardıktan sonra yerine geri döndü. Sandalyesini tekrar kaldırdı ve oturdu. Nefret dolu gözlerini Vartan'a dikti. İntikam saatinin geleceğinden emindi. İbrahim dostunun hayatı için telaşlandı. Gözleriyle ona sakin davranmasını işaret etti.

Gani Bey masanın üzerinde duran dosyayı kapattı.

"Vartan Balyan, sen cinayet ve komplodan suçlu bulundun. Bu nedenle ben seni ölüme mahkûm ediyorum."

Hâlâ dizleri üstünde duran Vartan kararı bir heyecan belirtisi göstermeden karşıladı. Zarlar çoktan atılmıştı. Bunu biliyordu. Gani Bey'in teklifini tekrar etmesine de aynı şekilde baktı.

"Ölüme karşı koymak için bir fırsatın var. Bizim için çalışmak istiyor musun?"

"Hayır."

"Karın ve oğlun yarın diğerleriyle birlikte yola çıkacak."

"Ya ben bana dikte ettirdiğiniz yalanları yazıp yayınlarsam ne olacak?"

"O zaman ailen Sivas'ta kalacak. Sen görevini yerine getirdiğin sürece onları görebileceksin."

Vartan sırıttı.

"Siz beni gerçekten bu kadar aptal mı sanıyorsunuz? Sözlerinize inanmalı mıyım? İşinize yaramadığım anda... kellem gidecek!"

İbrahim infaz tarihini mümkün olduğunca uzatmaya gayret etti. O hâlâ daha arkadaşını kurtarmak için bir yol bulma umudundan vazgeçmemişti.

"Bu teklifi kabul etmelisiniz Albay Vartan."

Vartan başını salladı. Bir gün önce aldığı karar kesindi. İbrahim'in önerdiği gibi, zaman kazanmanın bir anlamı yoktu. Hapishanede çok ağır şartlar altında tutuldu. Kaçma girişimini engellemek için Maro ve Tomas'ı rehin alabilirlerdi. Eğer onu ortadan kaldırırlarsa karısını ve oğlunu da aynı akibet bekliyordu. Onların Azniv Hanım ve Armen'le, diğer Ermenilerin arasında sürgünde olduklarını bilmek Vartan için tercihti. Böylece en azından hayatta kalma şansları vardı.

Gani Bey Vartan'ın yüzüne gülümsedi.

"Bakanımız çok üzülecek. Politikası üzerine senin övgülerini okumayı çok isterdi!"

"Şeytan götürsün!"

Bu öfkeli cevap Gani Bey'in keyfini daha da pekiştirdi. Komiserden diğer tutukluyu huzura çıkarmasını talep etti. Nöbetçiler kollarından tutup sürükledikleri bir tutukluyu içeri getirdiler. Onu yere, Vartan'ın yanına bıraktılar. Şirag Tevonyan! Şişmiş gözleri ve tek bir açık yara gibi yüzüyle tanınmaz hale getirilmişti. Kırık alt

çenesi aşağı düşmüştü. Her nefes aldığında ağzının kenarında kırmızı kabarcıklar oluşuyordu. Vartan fenalaştı.

"Suç ortağını tanıdın mı Balyan?" diye sordu Gani Bey, neşeliydi "Hayatı senin elinde. Teklifimi kabul et!"

Vartan'ın ismini duyunca Şirag tepki gösterdi. Dudakları güçlükle hareket ediyordu.

"Albay Vartan mı?"

"Evet, benim."

"Benim için endişelenme" dedi Şirag, güçlükle.

"Son kez soruyorum. Kabul ediyor musun?" diye sordu Gani Bey.

Şirag anlaşılır bir sesle cevap vermek için son gücünü kullandı: "Kes!"

Vartan aynı duyguyu paylaştığını göstermek için adamın kolunu sıktı ve masaya doğru tükürdü.

Komiser Vartan'ın üzerine yürüdü ve sol koluyla onu tuttu. Sağ koluyla Vartan'ın saçlarını çekti ve başını Şirag'a döndürdü.

"Şimdi nasıl ölünüyor, bak!" diye kükredi. "İyi dikkat et, sıra sana da gelecek!"

Adamlarından birine bağırdı:

"Kafasına nişan al!"

Jandarma tüfeğinin namlusunu, Tanrı'ya dua etmeye başlayan Şirag'ın şakağına dayadı. Şirag'ın sesi, son gücünü bu dua için harcamak istermiş gibi yükseldi.

"Düşünceni hâlâ değiştirmedin mi?" diye sordu komiser Vartan'ın gırtlağını sıkarak.

Vartan sessiz kaldı. Şirag için hızlı bir ölüm, onun da arzu edeceği gibi, en iyisiydi. Vartan genç adamın duasına katıldı ve gözlerini kapatmamak için kendini zorladı. Dua şöyleydi: "Senin istediğin oluyor." Şirag'ın başına bir el ateş edildi. Kan ve et parçaları Vartan'ın üzerine sıçradı.

"Şimdi sana gelelim" dedi onu bırakan komiser uzaklaşırken.

Enerjik bir sesle İbrahim bağırdı:

"Hayır! Onu burada öldürmeyin. Ateş emri! Bu birliğin moralini yükseltir."

"Anlaştık" diye onayladı Gani Bey, gözleri parlaktı. "Fakat sadece ona ateş etmeyeceğiz. Onu pazar yerinde asmalıyız. Halk için de ibret olur.

V

Nem havayı ağırlaştırmıştı. Solgun güneş, süt beyazı gökyüzüne yeni yükselmiş olmasına rağmen elbise deriye yapışıyordu. Kuşlar dallarda toplanıyordu. Uzakta bir eşek durmadan anırıyordu.

Öküz Tomas'a dostça bakıyordu. Nemli gözlerinde oğlan kendi yansımasını görüyordu. Kızıl derili dev hayvan ayakları gibi siyah olan ağzını yalıyordu. Tahta bir boyunduruk boynuzlarının bitiminden bağlanmıştı. Sassun, bundan rahatsız olmayan öküzün bacaklarını kokluyordu. Tomas ahırdan bir avuç dolusu saman getirdi ve yere bıraktı. Hayvan yeme ulaşmak için boynunu uzattı.

Çift koşum... Gerçekten de gidiyorlardı! Oğlan yutkundu. Umulan mucize gerçekleşmemişti. Tomas bu sabah uyandıktan sonra arabalı öküzü keşfetmeden önce hâlâ bir şeylerin, onların evlerinde kalmalarını sağlayacak, daha önce olmamış bir olay olabileceğini ummuştu. Belki hatta babası geri dönerdi! Bu inançla güçlenmiş, dünden beri kendini cesur göstermişti. Sadece bir kez, yatağında gizlice ağlamıştı. Şimdi ona, annesini ve büyükannesini desteklemek için güçlü olmak kalıyordu. Bunu yapabileceğinden emin değildi.

Tomas yukarı kata çıktı ve tereddüt ederek Vartan'ın çalışma odasına girdi. Oraya babası yokken ilk kez giriyordu. Oğlanın gözünde bütün evin en güzel odası burasıydı. Haritalar ve anatomik tablolar onu hayallere sürükledi. Taş örnekleri, fosiller ve böcek koleksiyonlarını ne de büyük bir zevkle yoklamıştı! Bu oda tam bir hazineydi. Babası insanlığın bütün bilgisinin kitaplarda bulunduğunu söylememiş miydi? Ve raflarda yüzlerce kitap vardı!

Burnuna kitap ciltlerinin maroken deri kokusu geliyordu. Perde-

lerin arasından bir parça güneş ışığı sızıyordu. Duvar saati durmuştu. Derin sessizlik oğlanı derinden etkiledi. Çiçek ve eğrelti otu desenli kırmızı halı kağıtlarla örtülmüştü. Bir kağıdı kaldırdı ve dikkatle inceledi. Babasının el yazısı... Tomas okumayı denedi. Henüz tam okuyamıyordu ve Ermeni alfabesinin birkaç harfini güçlükle tanıdı.

Vartan yazı masasında yazarken veya dirseklerine yaslanıp okurken bu odada araştırmalar yaptığı anlardaki zarif hatlarıyla babasını hatırladı. Babası ona bakar, eğitimin ve öğrenmenin öneminden bahsederdi. Ödevinden kurtulduğu için mutlu olan Tomas sormaya başlardı. Babası ona dünya tarihini ve Ermeni krallarını anlatırdı. O her şeyi bilirdi! Bu bazen böyle, saatlerce sürerdi. Tomas babasının ona hayatı açıklayan sıcak, etkileyici sesini duymaktan yorulmazdı. Cümleler onu uzaklara götürürdü. Babasının beklenmedik bir sorusu onu hayallerinden koparırdı.

Küçük oğlan yavaş yavaş parke zeminin tahtalarını gıcırdatmamaya dikkat ederek odada dolaşıyordu. Eşyalar merakını çekiyordu. Bazı eşyalar düşmanca bakıyordu. Sanki bu odaya izinsiz girdiği için kızmış gibiydiler. Ama o büyülü keşfini sürdürüyordu. Kitaplar baş döndürücü bir yüksekliğe kadar yığılmışlardı ve ona çok küçük olduğu hissini veriyorlardı. Kitap sırtları boyunca yürüdü. Canı sıkıldı, yüzünü buruşturdu. Bu eski kitapları okumak ve babası gibi öğrenmiş olmak fırsatını asla bulamayacaktı.

Ona yasak olan büfeyi açarken elleri titriyordu. Eczacıların ihtiyacı olan acaip aletler vardı içinde. Çeşitli deney tüpleri, cam parçaları, küçük kabuklar, pipetler, bir mikroskop, bir hassas terazi, birkaç havan, hepsi fazlasıyla büyüleyiciydi! Bazılarında kafa iskeleti işareti olan solmuş etiketli bu kapları unutmamak gerekti! Tomas bir eter şişesinin cam kapağını açtı ve yayılan buharı içine çekti. Bu bayıltan koku...

Vartan ona kimyanın sırlarını günün birinde açıklayacağına söz vermişti. Oğlanın yanaklarından bir damla gözyaşı süzüldü. Dolabın kapısını kapattı açık renk tahtadan yapılmış ayaklığın üzerinde verev duran yerküreye doğru gitti. Eğer ayak parmakları üzerinde durursa burnu bir parçacık ekvatora kadar ulaşıyordu. Asia Minor yazısının ilk harfinin yanında İstanbul bulunuyordu. Başkentin sağ yanında, tam bir başparmağı uzaklıkta bir nokta ile Sivas gösteril-

mişti. Vartan onu çini mürekkebiyle işaretlemişti. Yorgun bir jestle oğlan dönmeye başlayan küreye dokundu.

Arkasında çok küçük kaldığı dev masaya oturdu. Bu masanın üstü her zaman kağıt tomarlarıyla dolu olurdu. Şimdi üzerinde sadece bir sümen, bir hokka ve mektup baskılığı olarak iş gören bir taş vardı. Tomas bir obsidian olduğunu bildiği taşla rastgele oynuyordu. Bu odadaki her bir eşya ona babasını hatırlatıyordu. En üst çekmeceyi açtı. İçinde gümüş bir mühür bulunan gümüş bir kutu duruyordu. Tomas onu kolunun altına sıkıca bastırdı. Kaldırdığında derisinde bir oval şekil oluşmuştu, ortasında rölyef türü şunlar yazılıydı: Vartan Balyan'ın Ermenice ismi. Mühürün arka tarafında aynı isim bu defa Osmanlıca yazılıydı. Tomas mührü bırakmak istemiyordu. Günün birinde onu tekrar babasına verebilirdi. Dışarı çıktı, kapıyı dikkatlice kapattı.

Mutfaktan sızan sesler sadece geleneksel şeyler söylemesine rağmen üzüntülü geliyorlardı. "Hayır, hayır, bu pota değil" diye açıkladı Azniv Hanım, ölmüş kocasından bahsederkenki ses tonuyla. Tomas kısa pantalonunun cebine tuttu, gümüş kutuya dokunmak onu teselli ediyordu. Bu tılsımla o daima, korkulandan daha güçlü olabilirdi.

"Burada mısın, canım?" dedi Maro, onu yanaklarından öptü.

Derin göz halkaları onun yorgun yüzünü çirkinleştirmişti. Oğlan onu metanetiyle cesaretlendirmek istiyordu.

"Hemen hareket ediyor muyuz?"

"Sen önce kahvaltı etmelisin" dedi boğuk bir sesle annesi.

"Okul kitaplarımı yanıma almalı mıyım?"

"Bu gerekli değil canım."

Maro uzun süre kendine hakim olacak durumda değildi. Salonda kayboldu ve oğlunu Azniv Hanım'ın himayesine bıraktı. Boğazına oturan hıçkırık kısa sürdü. Gözyaşı zamanı geçmişti. Maro divanın bir köşesine oturdu ve bakışları herhangi bir şeyden etkilenmeden duvarlar boyunca gezindi. Resimler, mobilyalar, antikalar, piyano. Bunlardan hiçbirinin artık onun için bir değeri yoktu. İçinde mutlu yıllar geçirdiği bu evi terketme duygusu içindeydi. Kalbinde durduğuna inandığı tüm bu eşyalara şimdi soğuk bakıyordu. Onlar onun için artık basitçe, ölü nesnelerdi. Çünkü geçmişe sırtını dönmeye karar vermişti. Şu andan itibaren bütün özlemi oğluydu. Annesiyle birlikte hayatta kalabilmek ve Vartan'ı görebilmekti.

Yemekten sonra Tomas arabanın yüklenmesine yardım etti. Azniv Hanım arabaya tırmanmıştı. Maro'nun ve hizmetçi kızların buraya taşıdıkları denkleri ve çantaları yerleştiriyordu.

"Eğer birkaç oyuncağını yanına almak istiyorsan," dedi büyükannesi torununa, "yeteri kadar yer var!"

Tomas omuz silkti, kafasını salladı. O artık çocuk değildi, bunu ispatlamak için yiyecekler dolu ağır bir sepeti arabaya kaldırdı.

"Dikkat et şekerim! Bir yerini kıracaksın!" diye bağırdı ona yardıma gelen Zeynep.

O daima oğlanla Ermenice konuşurdu, ama bir duyguyu anlatması sözkonusu olduğunda bilinçsizce anadiline dönerdi.

Caddeden bir asker hazır olup olmadıklarını sordu. Azniv Hanım hayır cevabı verdi, ailesine dönerek devam etti:

"Çok erken hareket etmemeliyiz... Daha Armen'i beklemek zorundayız."

Arabadan indi. Cemile diz çöktü ve yaşlı kadının ayaklarına sarıldı.

"Allah aşkına hanımım, ben burada kalmak istemiyorum. Beni yanınızda götürün!"

"Beni de," diye rica etti Zeynep.

"Bunu severek yapardım, fakat olmaz."

Sadakatin bu kadarı Azniv Hanım'ı duygulandırdı. Buna rağmen anlattığı halde durumu kavramayışına kızmıştı. Cemile'yi kalkmaya zorladı. Zeynep elini öptü.

"Hanımım, lütfen!"

Yaşlı kadın sinirlendi, sert cevap verdi:

"Bugün bunu size üç defa açıkladım! Müslümanlara, Ermeni sürgünlere eşlik etmek yasak. Köyünüze dönebilmeniz için size para vereceğim."

"Biz ne olacağız?"

Azniv Hanım tekrar sakinleşti. İki kızı kollarıyla sardı.

"Siz iki güzel kızsınız ve burada evleneceksiniz. Mutlu olacaksınız ve çocuklarınız olacak. Eğer geri dönersek sizi köyünüzde ziyaret edeceğiz."

"Bizim evimiz sizin de eviniz hanımım."

***

Armen Kaptanın köy tipi arabasına pazar yolunda ulaşabildiler. Yaşlı adam bahçesindeki, mümkün olan her şeyi toplamıştı. Birçok sebzeyi solmadan önce yiyemeyeceklerini düşünen karısı, onları fakirlere dağıtabileceklerini söylemişti. Aslında onun için sözkonusu olan geride hiçbir şey bırakmamaktı. Hatta olgunlaşmamış sebzeleri bile kopardı ve küfretti: "Bu, bu canavarlara yaramasın!"

Çoğu, tecrübesi olmayan kadınlar tarafından sürülen birçok araba dar caddeleri tıkadı. Resmi makamlar Ermenilerin şehri, birbirini izleyen gruplar halinde terketmesini planlamıştı. Fakat şimdi her jandarma yetki sahibiymişçesine davranıyor, çelişkili emirler veriyor, en akıllıcası aileleri hemen yola çıkarıyorlardı. Taşıtlar saplanıp kalıyor, hareket edemiyorlardı. Gecikmeye kızan jandarmalar sürgünlere küfrediyordu. Evlerinden tahminen otuz metre uzaklaştıklarında Armen yuları karısına verdi.

"Araksi, ben tütünümü unuttum. Öküzleri sakince yürütmekten başka bir şey yapman gerekmiyor. Birkaç dakika sonra buradayım."

Kapısını kediler için aralık bıraktığı evine geri döndü. Yeşil tahta çitin arkasına geçince, içinde hayatının geri kalan kısmını geçirmeyi hayal ettiği eve son bir kez bakmak için bilinçsizce durdu. Alnının teriyle sürdüğü, tahılları askerler tarafından çiğnenmiş tarlasına baktı! Bölgede başka hiçbir tarlada bulunmayan güçlü ve yüksek bir tahıl. Badem ağacı! Elma ağaçları... armutları... asmaları... Dallar henüz olgunlaşmamış meyvelerin ağırlığından eğilmişti. Bu yıl alışılmamış bir hasat olabilirdi. Kümesteki hayvanlar gıdaklıyordu! Armen bir cıvıldama duydu. Kuşunu unutmuştu! Duvardan kafesi indirdi ve beceriksiz kanat çırpmalarla uçmaya çalışan saka kuşlarını serbest bıraktı.

"Acele edin!" diye bağırdı geçerken genç bir asker.

Armen lanetle cevap verdi:

"Allahsızlar!"

Bir gün önce bağlamış olduğu dev demeti evine götürdü. Bir yığın yapmış ve çiğnenmiş toprak zemine gazyağı dökmüştü. Armen tereddüt etmeden bir kiprit yaktı. Aceleyle dışarı çıktı ve arabaya yetişti. Araksi onu, elinde kahverengi bir kese kağıdı, bekliyordu.

"Tütün, rakı şişesi ve fişeklerle birlikte cebindeydi"

"Yüksek sesle konuşma!"

Tahta tekerleklerin gürültüsünü hemen bir ateşin harlanması bastırdı. Askerler yanan eve koştular. Armen'e küfrediyor, çaresiz

oraya buraya koşuyorlardı. Armen önüne, caddeye bakıyor ve sırıtıyordu. Ama gözleri yaşlıydı.

"Ne yaptın sen?" diye sordu Araksi, üzgündü. "Biz onu ne sevinçlerle yapmıştık."

"Onu almalarını istemiyorum!"

"Ya jandarmalar, seni cezalandırmak için ararlarsa?"

"Peh, onların başka dertleri var!" diye cevap verdi bir parça şahin görünerek.

"İhtiyar deli!" diye mırıldandı Araksi. Kocasının kolunu, yalandan cezalandırırmış gibi okşadı. Ses tonu nazikti.

"Asla geri gelmeyeceğiz, Araksi. Bunu bilmiyor musun?

"Seninle birlikte olduğum sürece..."

***

Maro ve annesi zemin katın pencerelerini tahtalarla kapattılar. Fikir Azniv Hanım'dan çıktı. Maro bunun bir anlamı olmadığını gördüğü halde razı oldu. Bu, Armen gelinceye kadar onlara zaman kazandırdı.

Ahırın havasında hâlâ at ve ineklerin kokusu vardı. Gaydzag'ın bulunduğu köşeyi görünce Tomas'ın içi daraldı. Küçük atı! Hayali tam da gerçek olmuşken... Olaylar niçin onun istediği gibi olmuyordu? Göğsü kabardı ve derin bir iç çekti.

Sassun boş sandıkların arasında koklanıyordu. Birden bire hareketsiz durdu, kulaklarını dikti, havladı ve ıslık gibi bir ses çıkardı. Tomas bu oyundan bir anlam çıkaramadı. Havlamaya dikkat bile etmemişti. Zavallı Sassun! O aileye toslayan felaketten hiçbir şey anlamıyordu. Evde ve bahçede durmak canını sıkıyordu. Tomas onun yemek çanağını unutmamalıydı.

Ahır tam temizlenmemişti, her yerde sinekler uçuşuyordu. Tomas duvardan küreği aldı ve yeri temizlemeye başladı. Kürek boyundan büyüktü ve o kadar ağırdı ki, güçlükle tutabiliyordu. Çok zorlandı ve yüzünden hemen ter aktı. Yorulmadan çalışıyor, alnında biriken teri elinin tersiyle silmek için ara sıra duruyordu. El arabasını doldurunca küreği bıraktı. Ellerini kıçına dayadı ve oflayarak geri eğildi. Ekmek hamuru üzerine eğer uzun süre eğilmişse, büyükannesi hep böyle yapardı.

Oğlan dengesini korumak için ayaklarını ayırdı ve el arabasının

tutaklarını kavradı. Kaldırınca kol kasları titredi. Arabayı iki kez yere bırakmak zorunda kaldı. Ama buna rağmen onu ahırın arkasındaki gübre yığınına kadar itmeyi başardı. Sonra geri geldi, sırtıyla duvara yaslandı ve birkaç dakika dinlendi. Önünde, ilkinden daha zahmetli ikinci bir tur vardı. Yere taze saman serpti. Küreği duvara astı. Ellerini esaslı biçimde sildi. Başardı! İyi iş başarmıştı. Bunun boşa bir iş olması onu pek ilgilendirmiyordu. Babası onunla gurur duymalıydı! Tomas eserine son bir bakış daha fırlattıktan sonra kapıyı kapattı ve sürgüyü itti.

Haşmetli adımlarla evin yan cephesine gitti. Büyükannesi, babası orada olmadığı sürece evin reisi olduğunu söylemişti. O halde o da böyle davranmalıydı. Oluğun altındaki bir meşe tekne yağmur suyunu topluyordu. İçinde hâlâ biraz su vardı. Oğlan ellerini yıkadı ve yüzüne su serpti. Ellerini pantalonunda kuruladı ve Sassun'a ıslık çaldı. Köpek cevap vermedi. Saklambaç oynamak için sanki bu doğru anmış gibi! Sert bir sesle bağırdı Tomas:

"Sassun, oyun oynamanın sırası değil."

Tomas, Spaniel'in her zaman saklandığı yerlere baktı. Sebze bahçesine, çeşmenin arkasına, çalılıkların altına. Köpek ne Maro'nun ve Azniv Hanım'ın, ne de öküzün yanındaydı. Tomas merak etmeye başladı. Sesi ince ve yakınır gibiydi:

"Gel köpeğim, buraya gel!"

Arabanın etrafını dolaştı. Orada onu bahçe kapısında farketti. Tanrı'ya şükür!

"Buraya gel, Sassun!"

Köpek heyecanlanmadı. Bir kez olsun kuyruğunu sallamadı. Başka hiçbir zaman yapmadığı biçimde, ağaçlıklı yolda yatıyordu. Küsmüş müydü? Belki de hastaydı! Tomas koşmaya başladı. Kötü bir önseziye sahipti. Kalbi yerinden fırlayacaktı. Sassun yan tarafta, karanlık bir su birikintisi içinde yatıyordu. Derisinde kırmızı bir ısırık vardı.

"Sassun!" diye bağırdı Tomas ve diz çöktü.

Köpek hareketsiz yatıyordu. Gözleri yuvasından fırlamıştı, bakışı donuktu. Sırtındaki ve göğsündeki yaralardan kan akıyordu. Bu olamazdı! Bu kötü bir rüya idi, bir karabasan! Tomas içinden nasıl bir ateş yükseldiğini hissetti. Başı döndü. Ceset gibi solmuş Sassun'un derisine yapıştı, onu sarstı ve sıcak bir sesle; "köpekçik, köpeğim..." dedi.

Arkadaşı ölmüş, ölüp gitmişti. Oğlan bunu biliyordu fakat durumu kavramak için birkaç saniyeye ihtiyacı vardı. Hıçkırıklara boğuldu. Kramp girmiş gibi havaya sıçrıyordu. Hayvanın başını okşadı ve parmağına bulaşan sıcak kana dikkat etmeksizin yaralarına dokundu. Köpeği olmazsa o nereden başlayabilirdi? Herkes onu yalnız bırakmıştı: Babası, Sassun, Gaydzag... Hour-Grag'ın onu sırtına alıp uzaklara götürdüğü o korkunç rüyadaki gibi. Çaresiz bakındı.

Bahçe duvarına yaslanmış iki asker onu gözetliyordu. Tomas sıçradı. Kötü kötü gülümsüyorlardı. Silahlarındaki süngülerle yerdeki birini delik deşik edecekmiş gibi hareketler yapıyorlardı. Oğlan korkarak geri çekildi. Namlulardaki sivri süngüler kırmızıydı. Sassun'u onlar öldürmüşlerdi! Tomas jandarmalara nefretle baktı.

"Hey, sen de mi birşey istiyorsun? diye sordu jandarmalardan biri. Anadolu'da yayılan bir enfeksiyon sonucu sol kanadı noksan olan uzun bir burnu vardı. Bu yüzden burun deliklerinden biri devleşmişti. Tomas bu yüzü hafızasına tam olarak kazıdı. Büyüdüğünde onu bulacak ve Sassun'a yaptıklarının hesabını soracaktı.

Korkmasına rağmen yavaşça köpeğine doğru gitti. Askerleri gözden kaçırmadan eğildi, ellerini cansız vücudun altına soktu ve onu yukarı kaldırdı. Sassun öldüğü için ona öncekinden daha ağır gelmişti. Oğlan artık ağlamıyor ama gözleri yanıyordu. Bir büyük adam gibi davranmalıydı. Askerleri gözden kaçırmamak için geri geri gitti. Korkusunu göstermemeliydi! Hayvanı beyaz pembe floksalı (Kuzey Amerika çiçeği) çiçekliğe koydu. Onu burada gömmek istiyordu. Kürek neredeydi?

Omuzuna güçlü bir darbe indi ve onu yukarı kaldırdı. Bozuk burunlu jandarma onu takip etmişti. Gırtlaktan bir sesle konuşuyordu.

"Büyüklerine söyle, hareket etmeleri gerekiyor!"

Tomas eve, evin kapısını yeni kapatmış olan Maro ve Azniv Hanım'a koştu. Kana bulanmış oğlanı görünce yüksek sesle bağırdılar.

"Zaptiyeler Sassun'u öldürdüler" dedi taş kesmiş yüzüyle. "Bize hareket etmemizi emrediyorlar."

Maro öfkeyle çekici yere fırlattı. Oğlunu kollarına aldı.

"Ağla canım, biraz ağla, bu seni rahatlatır."

Fakat Tomas ağlayamıyordu. Bağırmayı ve dövüşmeyi tercih ederdi. Ama askerlerin onun ağlamasını duymalarını istemiyordu. Annesinden uzaklaştı.

"Ben sana temiz bir gömlek getireyim."

Cesaret toplamak için babasının mührü olan gümüş kutuya dokundu.

Azniv Hanım için köpeğin ölümü bir uğursuzluktu. Tek söz söylemeden raftan küçük bir kumaş paketini aldı ve Tomas'ı fındık ağaçlarının altına çekti. Ona sorumluluk verip başka düşüncelere çekebileceğini düşünüyordu. Kumaş topunu açtı: İçinde altın parçaları saklı olan geniş bir kuşaktı bu. Kendisi ve Maro da elbiselerinin altına böyle kuşak giymişlerdi. Takılarını etek kenarlarına dikmişlerdi. Kuşağı torunun beline bağladı.

"Çok ağır değil mi?"

Kuşak rahatsız etmesine rağmen oğlan başını salladı.

"Buna çok dikkat et Tomas, bu servetimizin bir bölümü. Günün birinde zor bir anda bize yardım edebilir."

Büyükannesinin ona gösterdiği güven Tomas'ın çocuk olma hakkının uzun süreli olmayacağını gösteriyordu.

Kaptan Armen arabasıyla bahçe kapısında durdu. Devam etmesini isteyen jandarma ile şiddetli bir söz düellosu yürütüyordu. Maro'yu ve ailenin geri kalanını selamladı ve arabalarındaki eşyaya kaçamak bir göz attı.

"Tamam... hemen hareket edelim."

"Çok acelen var görünüyorsun," diye şaşırdı Azniv Hanım.

"Şehirden ne kadar çabuk uzaklaşırsak, o kadar iyidir."

O evini yaktığı için tutuklanabileceğinden korkuyordu. Sonra kadınlar onsuz nasıl başedeceklerdi? Tomas vaftiz babasının kollarına atıldı, ona Sassun'un ölümünü anlattı. Duygularını insanüstü bir çabayla kontrol altında tutmayı başarıyordu. Armen vaftiz oğlunu teselli edecek uygun söz bulamadığı için sarsılmıştı.

"Tanrı alçakları cezalandıracak!" diye garanti verdi oğlana, onu yere bırakırken.

"Sassun'u gömmeliyiz" diye açıkladı oğlan, kararlıydı.

Maro elini oğlunun ensesine koydu ve onu yumuşakça arabaya götürdü.

"Bunun için artık zamanımız yok canım. Fakat Cemile ve Zeynep ilgilenecekler, bana söz verdiler."

Her iki kız, onlar için küçük bir erkek kardeş olan oğlanı öptüler ve ona köpeği itinayla gömeceklerine söz verdiler. Tomas sıkılmış dudaklarla arabaya tırmandı. Türk kızların mümkün olduğunca uza-

tıp geciktirdikleri bu veda Maro'ya çok zor geldi. O buradan bir an önce ayrılmak istiyordu. Evinin görünüşü ona dayanılmaz geliyordu.

Azniv Hanım ve kızı arabacı yerine oturdular, Tomas onların arkasında yüksek bir sepetin içine dikeldi. Maro övendireyle öküzü sürdü. Araba dönüşte sağa sola savruldu. Hayvan ağır adımlarla ilerliyordu, çenesi yere yakındı.

"Etrafına bakınma" diye tavsiye etti Azniv Hanım kızına. "Tu sütunlarına bakan lehim kadını düşün."

Tomas'ın bu tavsiyeye ihtiyacı yoktu. O bahçe yolunda, üzerinde iri sineklerin uçuştuğu bir noktaya gözünü dikmişti. Gözyaşını başparmağıyla kaçamak siliyordu. Kulaklarında hâlâ Sassun'un havlaması çınlıyordu. O bir daha asla köpek sahibi olmak istemiyordu.

Kapı ve pencerelerine çakılı gri tahtalarla çaresiz görünen ev uzakta kalmıştı. Boş leylek yuvası damdan her an düşecekmiş gibi görünüyordu. Günlerden beri ihmal ettikleri sarmaşık gülleri solmuştu. Evin uzun zamandan beri terkedildiği düşünülebilirdi. İçinde bir Fransızca dersinin bittiği, piyano ve çocuk sesleri, gülmeler ve şarkılarla çınladığının üzerinden neredeyse bir hafta geçmişti. Yarı karanlık bir sessizlik içindeki eşyalar ve mobilyalar, kaybolmuş bir mutluluğun dilsizliğine tanıklık ediyordu.

Zeynep bir kova su getirdi. Gelenek gereği suyu dönen tekerleklerin arkada bıraktığı yola döktü ve onlara iyi bir yolculuk diledi.

"Allah sizi korusun!"

Onların önünden, Cemile'nin elinde bohçalarla beklediği bahçe kapısına koştu. Onu köyüne geri götürecek olan Sivas'taki amcası, Maro'nun her ikisine birden hediye ettiği gramafonu taşıyordu. Öne eğilerek Azniv Hanım'ı selamladı. Zeynep ve Cemile arabanın yanında koşuyorlardı. Göğüslerine vuruyor, çığlık atıyorlardı. Azniv Hanım onlara döndü.

Amcalarına geri dönme işareti yapmadan önce, "kızlarım benim, küçük kızlarım. Bizim için dua edin." dedi. Sesi titriyordu.

***

Albay İbrahim atının sakin yürüyüşüne paralel, sallanıyordu. Onun yanında at süren Teğmen Necil şefinin semer üzerinde kafa-

sının anlaşılır şekilde düştüğüne inanıyordu. Çünkü bütün gece yoldaydılar ve sadece yarım saatlik bir mola vermişlerdi. İbrahim Sivaslı Ermenilerin bu saatlerde şehri terketmek için yola çıkmak zorunda olduklarını düşünmekle meşguldü. Dün Vartan'ın mahkemesinden sonra Maro'yla bir kere daha konuşmak istemişti, ama bir görev emri onu bundan alıkoymuştu. O alayını acele olarak tahminen iki yüz kilometre uzaktaki küçük bir şehir olan Şebinkarahisar'a götürmek zorundaydı. Şebinkarahisarlı Ermeni cemaati, Trabzon'daki sürgün sırasında vuku bulan katliamları öğrendikten sonra tarihi surların içine çekilmişlerdi, günlerden beri jandarmanın ve ordunun saldırılarına karşı başarılı bir direniş gösteriyorlardı.

Birlik Kızılırmak kıyılarına sırtını döndü ve doğan güneşin aydınlattığı kesif bir dağ silsilesini rota olarak izleyerek ovayı terketti. Derin vadilerle yarılmış tepelerin arasında Karabayır Boğazı saklanmıştı. Mardin yaylasından gelen Teğmen için dağlar çekici olabilirdi ama buradakilere geçilmez engel olarak görünüyordu. Üzerine yorgunluk çökmüştü.

"Albayım, atlara bir dinlenme molası vermemiz gerektiğini düşünmüyor musunuz?"

İbrahim soruyu işitmemiş gibi sordu:

"Sivillere karşı araziye çıkmak hoşunuza gidiyor mu Necil?"

"Şimdi evet... Bu silahlı bir ayaklanma."

"Kazaklarla dövüşmeyi tercih etmez miydiniz?"

"Elbette Albayım!" diye cevap verdi gayretli Teğmen "Onları paramparça ederdik."

İbrahim bu alayın başında yürürken mutlu ve gururluydu. Çünkü bu alayı kendisi eğitmişti. Onu seçkin bir birlik olarak görüyordu. Bugün hisleri başkaydı. Ona yüklenen misyon, birkaç yıl öncesine kadar aktif üyesi olarak savunmuş olduğu ittihadın ilkelerine aykırıydı. Saf askeri bakış açısından bu, yedek güçlerin boşa harcanması demekti. Ermenilerin şahsında ülkenin en önemli birkaç yaşam alanının yağmalanmasıydı. Vartan'ın tutuklanması onda huzur bırakmamıştı. Arkadaşı için hiçbir şey yapamıyordu, çünkü en az bir, belki de iki hafta Sivas'tan uzak kalacaktı. Geri döndüğünde Vartan asılmış olabilirdi.

Bir tepenin eteğinde, çayırla kaplı bir çöküntüde, kayın koruluğu göründü. İbrahim bu lekeciği Teğmene gösterdi.

"Biz burada mola verelim. İki... hayır üç saat."

***

Zindandaki on üç tutukludan hiçbiri artık taşların çivi ile kazınmasına dikkat etmiyordu. Bu çiviyi öğretmen Sarkis Zoryan, hergün bir saat temiz hava solumaya izin verdikleri hapishane avlusunda bulmuştu. O süslü birkaç haçı duvara kazımıştı. Aralarına Ermenice Türkçe bir yazı yazmıştı: "Burada ırkları, dilleri ve inançları nedeniyle ölüme mahkûm edilmiş suçsuz insanlar bulunuyor." Tüm tutuklu Ermenilerin isimlerini sabırsızca kazımıştı. Erken saatlerden geç vakte kadar, yorulmadan, kendini bu göreve adamıştı. Çünkü eserini tamamlamadan önce götürülmekten korkuyordu.

"Sarkis, bekle!" dedi Vartan ve pencereye gitti. "Dinle!"

Öğretmen onu takibetti. Kart oynayan dört adam ara verdiler. Yatanlar saman depolarına yöneldiler. Boğuk ve uzaklarda kalmış bir kini yeniden duydular.

"Gök gürlüyor" dedi adamlardan biri. "Gökyüzü boşalacak."

Sarkis Zoryan çiviyi sakladı ve Vartan'a yaklaştı.

"Hayır, bu fırtına değil."

Vartan onu duvara itti.

"Omuzuna tırmanacağım, eğil."

Tavanın biraz altındaki küçük aralığa kadar uzandı. Sarkis'i yükünün bir bölümünden kurtarmak için parmaklıklara tutundu. Pencere doğuya bakıyordu, evinin bulunduğu tepeyi gördü. Beyaz benek yaprakların ortasında...

"Bu nedir?" diye sordu sabırsız bir ses.

Vartan gürültünün kaynağını bulmak için bütün istikametlere kulak kabarttı. Tüm yönlerden ve şehirden geldiğini tesbit etti.

Yürüyen arabaların aralıksız gürültüsü. Tehcir! Yere atladı. Bir açıklama bekleyen arkadaşları onun en küçük tepkisine bile dikkat ediyorlardı. Dolambaçlı konuştu.

"Biz bu akşam Sivas'ta kalan son Ermeniler olacağız."

Başları düştü. Bazıları yüzlerini ellerinin içine gömdüler. Bir adam ağlıyordu. Bir diğeri yakındı:

"Beni bu sabah niçin asmadılar?"

Sarkis Zoryan duvara kazıdığı haçların önünde diz çöktü. Haç çıkardı ve dua etmeye başladı. Üç adam aynısını yaptı. Diğerleri sustular. Vartan pencerenin altında durdu ve gündüz doğrudan mah-

kemesinden sonra yanlarına geldiği arkadaşlarını gözetledi. Onları müthiş bir kararlılık içinde yakalamıştı. Ölüm karşısında duyarsızdılar, zamanı oyunla ve sıradan konuşmalarla geçiriyorlardı. Bu ruh halini bu sabah hapishane avlusunda, öteki tutuklularda da farketmişti.

Nöbetçiler hergün tan vakti rastgele otuz veya kırk adamı dışarı çıkarıp darağacına götürüyorlardı. Vartan kader arkadaşlarının bu irkiltici sükunetinin bir savunma, ümitsizliğe yenilmemek için bir araç olduğunu tahmin ediyordu. Bu onların konjonktürel korkularını da açıklıyordu. Onlar kaderlerine boyun eğmişti. Ama hiçbiri kendi ailesinin, Şirag Tevonyan'ın onlara aktardığı tehcirin gayri insani şartlarına maruz kalmasına dayanamıyordu. Vartan da bu insanlardan farklı değildi, ama bir farkla: Maro, Tomas ve Azniv Hanım'ın Suriye'ye doğru yolda olmaları düşüncesi onu asla umutsuzluğa sürüklemiyor, ölüm korkusu olmayan onda öfke yaratıyordu.

Öğretmen güçsüz bir jestle kalktı, kısık bir sesle konuştu:

"Zavallı çocuklarımız, zavallı karılarımız."

Ani bir öfkeye tutuldu.

"Biz bunu engelleme imkanına sahiptik! Şirag Tevonyan'ın bize önerdiği şeyi yapmalıydık. Kendimizi savunmak zorundaydık. Van'daki Ermeniler gibi."

Sarkis bu minval üzere devam eder, Sivas'taki direnişin nasıl örgütleneceğini, hemşerilerinin kararsızlığının ve kendi korkaklığının yerden yere nasıl vurulacağını açıklarken Vartan çadırda Şirag'la arasında geçen konuşmayı hatırladı. Sarkis'e sakin olmasını işaret etti.

"Biz olanları geri getiremeyiz. Herkes kendisi için doğru olanı yaptı. Kimseyi bundan dolayı suçlayamazsın. Kendini asla."

Öğretmen sakinleşti. Vartan haklıydı. Tüm pişmanlıklar fayda etmezdi. Müdüriyetin onu inancını temsil etmekte diyakon olarak görevlendirdiğinin bilincinde olduğu için ses tonunu değiştirdi.

"Tanrı bizi kendisine kabul edecek. Dostlarım, tarih..."

Bu sadakata öfkelen Vartan onun sözünü kesti:

"Tarih! Tarih kime yarıyor!"

"Albay Vartan" diye bağırdı öğretmen, "Ben de düşünmüştüm ki senin gibi bir adam..."

"Darağacı yolunda efendimize minnet şarkıları söyleyeceğimizi mi demek istiyorsun?"

Vartan konuşmayı ilgiyle izleyen diğerlerine sordu:

"Bunu istiyor musunuz?"

Bitli kafasını kaşıyan bir adam mırıldandı:

"Başka ne yapacağız?"

"Kaçmayı denemek," diye cevap verdi Vartan.

"Bunu biz başında düşündük" dedi yarı yetişkin bir delikanlı, ürkek sesiyle. "Yapacak bir şey yok. Duvarlar taştan, parmaklıklar sağlam yapılmış, tüm kapılar sıkıca bekleniyor."

Vartan bunları onlardan daha iyi biliyordu. Geçen yıl tutuklular burada dizanteriden muzdaripken görev yapmıştı.

"İyi. Tek tek kaçış pratik olarak imkansız. Ama grup olarak bu farklı görünüyor."

Adamlar onun etrafında toplandılar. Hâlâ yatmakta olanlar doğruldular. Birkaç günlük sakallarıyla, kirli yüzleriyle ve paçavralarıyla onlar artık durumu iyi tüccar ve barışsever sanat erbabına hiç benzemiyorlardı. Vartan'ın sözleri onların bakışlarına heyecan katmıştı, şimdi onlar vicdansız bir cinayet çetesi olarak telakki edilebilirdi.

"Bunu bize daha net bir biçimde açıklamalısınız" diye ekledi Sarkis, meraklanmıştı.

"Bu sabah avludayken demir kapılar birkaç dakika açık kaldı, bunun sık sık olup olmadığını biliyor musunuz?"

"Burada bulunduğumuz dört gün içinde bir kere daha oldu," dedi adamlardan biri.

"Öyleyse: Gelecek sefer biz hepimiz aynı anda dışarı fırlayacağız ve toz olacağız."

"Ne!" dedi sürekli kaşınan tutuklunun çaresiz sesi, "Nöbetçileri ne yapacaksın?"

"Ben ana kapıda dört kişi saydım, diğer dokuzu duvarın üstünde."

"Avlunun köşesindeki makinalı tüfekli iki muhafızı unutuyorsun!"

"Onları gördüm!" dedi Vartan, öfkeliydi,. "Tamam, on beş nöbetçimiz var. Buna rağmen..."

"Ve nöbette tavla oynayan yirmi jandarma."

Vartan sesini yükseltti.

"Sürekli sözümü kesmeyin."

Tekrar sakinleşti.

"Gördüğüm kadarıyla volta esnasında avluda tahminen üç yüz adamız. Eğer hepimiz aynı anda kaçarsak nöbetçiler ateş açacaktır. Fakat onlar azınlıktalar ve sürpriz etkisi bize yarayacaktır. Bizlerden çoğu kaçmayı başaracak, jandarmalar nöbetçi kulübesinde harekete geçmeden önce biz çoktan caddede oluruz. Orada ayrılırız, herkes yoluna gider."

Adamlar kararsız birbirlerine baktılar. Sarkis sordu:

"Kaçı senin fikrine katılacak?"

"Bilmiyorum. Fakat eğer sadece on kişi olsa bile denemeye değer. Hepimiz idam mahkûmuyuz bunu sakın unutmayın. Benim için bir kurşun, her halükarda boğulmaktan iyidir."

Bu argüman onları düşünmeye itti. Biri sordu:

"Eğer dışarda olursak ne yapacağız? Şehir asker kaynıyor."

"Siz Sivas'ın cadde ve sokaklarını iyi biliyorsunuz. Hemşerilerimiz tarafından terkedilen tüm evler, dükkanlar ve depolarda saklanmamız zor olmayacak. Karanlık basınca dağlara çekiliriz ve sonra... Tanrı'ya kalmış!"

Sarkis yanaklarını oğuşturarak gidip gelmeye başladı.

"Hakikat, kaybedecek bir şeyimizin olmadığıdır."

Diğerleri kendi aralarında tartışıyorlardı, ortak sonuca çabuk vardılar. Vartan ekledi.

"Yarın çıkışta diğerlerine haber verin. Ve ilk fırsatta... Ne kadar çok beklersek, şansımız o kadar az olacaktır."

"Diğerleri bizimle birlikte hareket edecek midir?"

"Onları siz ikna etmelisiniz."

"Ya insanlar son dakikada korkar ve kapıya yüklenen küçük bir grup kalırsak?"

"Bu akla gelebilir" dedi Vartan. "Ama bunu önceden görmenin imkanı yok."

O andan itibaren zaman onlara uzun gelmeye başlamıştı. Herkes diğerine göre daha iyi nedenler düşündüğüne inanıyordu. Kaçma denemesi darağacından kurtulmak içindi. Vartan yattı, gözlerini yumdu ve hapishane civarının bir durum planını düşünmeye başladı. En küçük cadde ve evlere kadar her şeyi hatırlamaya, birçok kaçışı planlamaya çalıştı. Dikkati kendi üzerine daha az çekmek için diğer kaçakların ortamından uzak durmalıydı. Bu proje onu karısını ve küçük oğlunu düşünmekten alıkoydu.

***

Maro arabasını Armen'inkinin arkasından yola çıkardı. Öküz usluca önden giden arabayı takibetti. Araksi Azniv Hanım'a döndü, ama tekerleklerin gıcırtısı sohbeti imkansız kılıyordu. Söyleyeceklerini anlatmak için bir bakış yetiyordu. Sessiz bir selamlaşmadan sonra ikisi de dualarına daldılar.

Diğer arabalarda ayrı bir suskunluk hakimdi. Her yerde sadece ağlayan yüzler görünüyordu. Çocuklar korkudan açılmış gözleriyle sessiz duruyorlardı. Sevinçle konuşanları, sadece en küçükleriydi. Henüz on beş yaşına basmamış genç oğlanları ve yaşlıları sayınazsak arabalarda hemen hemen hiç erkek yoktu. Sadece çok az kadın peçe takınayı düşünmüştü. Diğerleri Azniv Hanım'a göre dikkatsizdi.

Önce Ermeni semtinin aşağı kısmı boşaltılmıştı. Yukarı şehirden gelen sürgünler oradan geçerken çiftçiler, dilenciler, hatta aç gözlü jandarmalar terkedilen evleri yağmalıyordu. Maro kendi kendine, evinin aynı kaderi beklediğini, çakılmış kapı ve pencere tahtalarının hiçbir şeyi değiştirmeyeceğini söyledi. Satış tezgahları ve dükkanlar legal bir yağmanın kurbanı oldular. Askerler, subayların gözetiminde malları arabalara yüklüyorlardı.

Pazar yerinde insanlar, sürgünlerin oluşturduğu sık bir sırayı seyretmek için birikmişlerdi. Seyyar satıcılar seyircilere yüksek sesle bağırarak su, meyve suyu, meyve, tatlı satmaya çalışıyorlardı. Birçok insan yumruklarını sallıyor, küfürler savuruyordu. Ellerine düşen Ermenileri ölümle tehdit ediyorlardı. Bunu yapmaktan onları sadece bir jandarma birliğinin varlığı caydırıyordu. Ama ara sıra genç bir adam, bir çanta veya bir sepeti çalıp kaçıyor, hurra diye onu karşılayan kalabalığın içine karışıyordu. Arka planda satıcılar, sergiledikleri mallarını bekliyordu. Çoğunun yüzü endişeliydi. Sürgünler arasındaki müşterilerini tanıyor ve işlerinin bu göçten zarar göreceğini açıkça anlıyorlardı.

Kaval semtinde tamamen başka bir tablo vardı. İnsansız caddelere kurşun gibi bir sessizlik hakimdi. Peçeli Müslüman kadınlar percerelerden, acılı bakışlarla araba konvoyunu seyrediyorlardı. Onlar evini ve aslında her şeyini kaybetmenin ne demek olduğunu seziyorlardı. Başka zamanlarda kapılarda kovalamaca oynayan ve gülüşleri caddeye hayat veren yarı çıplak çocuklar duruyordu. Te-

dirgin, arabalardaki diğer çocuklara bakıyorlar, anne babalarına kovulacak hangi suçu işlediklerini soruyorlardı.

Armen zaman zaman Azniv Hanım'ın ailesine, gayret verici el sallıyordu. Maro öküzün kemikli sırtına gözünü dikmişti. Vartan'ı düşünüyordu, bu bütün dikkatini dağıtmıştı. Ondan uzaklaşıyordu ve bu ayrılığı bedenen yaşıyordu. Omuzlarında ağır bir yük vardı ve nefes almakta güçlük çekiyordu. Arabanın tekerinin her dönüşünde içinin dışına çıktığını hissediyordu. Parmağındaki yüzükle oynuyor, ne eski kale harabelerini, ne de köprüyü geçtiğini farkediyordu.

Tomas doğruldu ve gevşek bir yorgan istifinin üzerinde dengede durdu. Gözünün görebildiği kadar, önlerinde, yanında süvarilerin devriye gezdiği bir araba kafilesi uzanıyordu. Oğlan bu kadar insanı bir arada daha önce hiç görmemişti. Binlerce olmalıydı. Hava rüzgârsızdı. Arabaların kaldırdığı toz dağılmıyordu. Tomas kafasını çevirdi. Şehirden uçsuz bucaksız bir kafile geliyordu.

Koyu mavi karınlı şişman bulutlar Batı'da toplanıyor şimdi gri bir sise bürünmüş dağların üzerinde yeni bir dağ oluşturuyordu. Gökyüzü çabuk bulutlandı. Sığır bağırmaları, ayak tepmeleri ve dönen tekerleklere rağmen onlar rüzgârın yaklaştığını duyuyorlardı. Onu eğilen kavaklardan da anlıyor, toz ve kum bulutu ovaya doğru hareket ediyordu.

"Bir fırtına" diye küfretti Azniv Hanım. "Bir bu eksikti."

Tomas'a arkasından sarıldı ve eşyaların üzerine olabildiğince bir tente çekti.

"İçeri sokul" diye tavsiye etti torununa.

Bu arada rüzgâr onlara ulaşmıştı. Oğlan derisini hafifçe yırtan kum tanelerini silkeledi. Maro başını eğdi ve sadece gözlerini açıkta bırakan siyah peçesini yüzünün önünden bağladı. Hava soğudu ve sık, ıslık çalan damlalar halinde yağmur yağmaya başladı. Sadece yirmi adım ötesini görebiliyorlardı. Öküzler durdu.

"Seyahat iyi başladı!" diye yakındı Azniv Hanım.

Maro cevap vermemek için özen gösterdi. Sanki sadece yağmur vardı! Yirmi dakika sonra fırtına, başladığı gibi, birdenbire durdu. Bulutlar doğuya çekildi. Rüzgar dindi. Gökyüzü kusursuz mavi rengiyle parlıyor, güneş toprağın nemini emiyordu. Tarlalardan buhar çıkıyordu. Araba tekerleklerinin derin yarıklar bıraktığı yumuşak cadde üzerinde öküzlerin ayakları kayıyordu.

Yarım saat sonra yağmurdan eser kalmamıştı. Yerden buhar yükseliyor, hava pırıldıyor, manzara belirsizleşiyor, ufuk çizgisi dansediyordu. Üzerinde köylülerin çalıştığı sarı yeşil çayırlar, tarlaların kenarında tek tek evler, sıra ağaçlar, kaybolan şehir ve toprak rengi dağlar... tüm bunlar gerçek dışı bir ışığa bürünmüş görünüyordu. Sadece araba sesleri ve ağıza yapışıp boğaz yakan tozun acı tadı gerçek görünüyordu.

Sivas'ın sekiz kilometre güneyinde boş bir tarlada kervan durdu. Henüz öğle sonrası olmasına rağmen jandarmalar gece için kamp kurma emri verdiler. Birkaç dakika için onulmaz bir kargaşa oldu. Herkes akraba ve dostlarını bulmaya çalıştı, karmakarışık bir yığılma yaşandı. Jandarmalar bağırıyor, kırbaç kullanıyorlardı. Zamanla kamp düzeni alındı. Armen ve Maro diğerlerinden biraz uzaklaşacak şekilde bir açı yaparak arabalarını durdurdular. Bağlı öküzler tekerleklerin çevresindeki laleleri yiyorlardı.

"Onlar için biraz su bulmalıyız" dedi Arınen, elinde tuttuğu rakıyla ağzını çalkaladı.

"Su torbam ağzına kadar dolu" diye cevap verdi Azniv Hanım.

"Suyu saklayın, ne olacağı bilinmez. Sanıyorum, burada bir çeşme var. Oraya bir bakayım."

"Ben de gelebilir miyim Arınen Amca?" diye sordu Tomas.

Arınen hissetti ki, oğlan onun yanında kendini daha bir güvende hissediyordu.

"Gel, bana yardım edebilirsin."

İki deri torbayla yola koyuldular.

Azniv Hanım, "Biraz gölge yapmak için arabaların arasına tente çekelim," dedi.

Maro bir heykel gibi hareketsiz, Tecin'in eteklerindeki Fata Morgana gibi duran şehri gözlüyordu. Annesi omuzuna dokununca korkuyla irkildi, kibarca dedi ki;

"Onun için endişe etme. O yardım etmeyi bilen bir adamdır!"

"Nasıl dua ettiğimi ve edeceğimi bilseydin" diye onu teselli etmek için ekledi Araksi.

Azniv Hanım kızına sarıldı, kulağına fısıldadı:

"Akıllı ol..."

Akıllı! Maro bir yanının asla akıllı olamayacağını biliyordu. Vartan'sız bir hayatı asla kabul edemiyordu. Eğer hayatta sahip olduğu en değerli şey ondan koparılırsa nasıl akıllı olabilirdi? Ona

her şeyi vermiş olan kocası olmaksızın hayatının bir anlamı olabilir miydi? Karnına kramp girdi, şakaklarına kan üşüştü. Bağırmak istiyordu.

"Maro" diye ısrar etti annesi.

Cevap vermedi. Dudaklarını kenetledi. Tenteyi geren her iki kadına yardım etti. En küçük el hareketi bile ona büyük bir gayrete maloluyordu.

Araksi tentenin bir kulbundan bir ip bağladı. O iyimserdi.

"Leylek her zaman kendi yuvasına geri döner".

Maro gibi Azniv de alnını kırıştırdı. Çatısının üzerindeki yuva bu yıl boş kalmıştı. Araksi uyarısının istenilen etkiyi yaratmadığını gördü. Buna şaşırmadı, devam etti:

"Biz her şeyin iyisini düşünmeliyiz."

Maro gergindi, cevap verdi: "Bunu söylemek kolay".

Azniv Hanım Araksi'nin sözlerine destek verdi:

"Evet, her şeyin en iyisini yapmalıyız. Her yeni günün ne getireceğini görmeliyiz."

"Kötü zamanlarda birbirimize yardım etmeliyiz" diye tamamladı Araksi.

Maro yaşlı kadınlara sevgiyle baktı. Onlardan acı bir gülümsemeyi esirgeyemezdi.

"Korkmayın. Ben sizin ayağınıza bağ olmayacağım!"

Tomas ve vaftiz babası dolu su tulumlarıyla geri döndüler. Armen tek kelime söylemedi. Boyun damarları şişmişti, şakakları atıyordu. Araksi bu görüntülerden kocasının öfkeli olduğunu anladı. Dökeceğini anladığı su kaplarını kocasının elinden aldı. Armen fesini yere fırlattı, etrafında tepindi, hırladı:

"Bunlar orospu çocukları! Fare suratlılar! Tanrı onların belasını versin! Sonsuza kadar!"

"Armen!" dedi Araksi kızarak, "Vaftiz oğlunun yanında böyle konuşma."

Tomas vaftiz babasını destekledi:

"Zaptiyeler alçak!"

Öfkesinin sebebini açıklayan kocasını Araksi sakinleştirdi.

"Jandarmalar çeşmeyi bekliyorlar ve suyu satıyorlar! Bu köpekler Tanrı'nın suyunu satıyorlar! Acaba önümüzdeki günlerde bize daha neler yapacaklar?"

Öküzler kafalarını su tulumlarına uzattılar. Araksi hayvanları gösterdi:

"Onlara biraz içecek ver. Bu seni daha fazla küfretmekten alıkoyar."

Dün gece Araksi gözünü kırpmamıştı. Kendini oyalamak için dört tavuk kesip yolmuştu. Hayvanlar kümes gölgesinde bile sıcaktan bunalmışlardı. Ertesi gün hayatta kalamazlardı. Araksi o tavuklardan ikisini çıkarıp Armen'in eline tutuşturdu.

"Bunları ihtiyacı olan bir aileye hediye et."

Şapkasını bir çamaşır bohçasından çekerken "Bunun zamanı değil" dedi Armen.

O hemşerilerinin durumla nasıl başettiklerini öğrenmek istiyordu. Buradan hareketle birkaç yeni haber duymayı umuyordu.

Araksi bir ispirto ocağını yaktı ve tavukları pişmeye bıraktı. Azniv Hanım salata için sebze ayıklıyordu. Maro Tomas'ın da yardımıyla tente altındaki örtüleri yerleştiriyordu. Oğlan çok yorulmuştu, Maro onu uyutmak için yanına yattı.

Soğuktan titreyen bir hayvan sürüsü gibi birbirine sırtını vermiş insanlar, mümkün olduğu kadar iyi bir gece geçirmek için hazırlık yapıyordu. Çobanları yoktu, sadece bekçi köpekleri vardı; her kaçış denemesini önlemek için kampın çevresini sarmış olan jandarmalar. Kör bir inançla güçlü kalabilen yaşlılar daha gençleri teselli ediyordu. Kampın organizasyonuna önem veriyorlardı.

Armen, arsaları arasındaki bir çitten dolayı yedi aydır kavgalı olduğu kumaş tüccarı Manuel'e rastladı. Bugün bu hikaye onlara ne kadar gülünç geliyordu! Barışmak diye bir söze ihtiyaçları yoktu. Dostluklarını, uzun, içten bir sarılmayla yenilediler. Manuel Armen'e bir rakı ikram etti. Armen tüccara piposu için tütün verdi. Kısa bir yolu birlikte yürüdüler, bu arada bir tanıdığı selamladılar. Her şeyi açık konuştular. Birbirlerine öğüt verdiler. Bu koşullar altında sıradan sözler bile hararetli bir sesle konuşuluyor. Birbirini tanımayan insanlar arasında bile.

Beş çinko tabak çayıra serilmiş sofra örtüsünün üzerindeydi. Bağdaş kurarak etrafına oturdular.

"Beş parmağımızla mı yiyeceğiz?" diye şaşırdı, annesinden her zaman bilinç ve iyi bir terbiye almış olan Tomas.

"Şu andan itibaren hiçbir şey eskisi gibi değil artık Tomas" diye cevap verdi annesi.

Çocuğunu korkutmaması gereken kadın örnekler aradığı için durdu.

"Biz gerektiği gibi çok sık yıkanamayacağız sanırım. Üstümüzü çok sık değiştirmeyeceğiz. Ama bu sadece geçici olacak. Daha sonra her şey eski haline dönecek."

"Neden sonra anne?"

Maro sustu ve eline bir parça tavuk aldı. Neden sonra! Onların bütün kaderini içine alan bu soruya ne cevap verebilirdi? Şaşkın yetişkinler birbirlerine baktılar. Armen, dişlerinin arasında kalan bir parça eti bıçağının ucuyla çıkardı. Bıçağı yere sapladı ve dedi ki:

"Küçüğüm, biliyor musun şu anda yaşadığımız şey bir gemi seyahati gibi. Biz ne zaman denize açılacağımızı biliyoruz. Ama başka bir limana ne zaman ulaşacağımızı bilmiyoruz. Bu akıntılara ve rüzgâra bağlı. Biz fırtına çıkıp çıkmayacağını veya korsanlara rastlayıp rastlamayacağımızı da bilmiyoruz. Bu yüzden denizde daima yiyecek ve içecek saklanır. Biz de aynen böyle yapacağız."

Vaftiz babasının sözleri biraz karışıktı ama oğlan buna rağmen söylenleri anladı. Armen'in çizdiği tablo, ona yolculuklarının bilinmeyen ve emin olunamayan yönlerini hissettirmişti. Kavradığını göstermek istiyordu.

"O halde arabalarımız gemiler gibi mi?"

"Evet, biraz."

Maro müteşekkir, Armen'e gülümsedi. Oğlunun kolunu tuttu.

"Sen Kaptan Armen'le denizde gitme hayali kuruyordun. Şimdi gerçek bir gemici gibi davranma fırsatına sahipsin."

"Öküzleri idare edebilir miyim anne?"

"Evet, eğer yol uygunsa."

Susarak yemeğe devam ettiler, sadece en gerekli olan şeyleri konuştular. Kamp binlerce insanı kapsamasına rağmen, her yerde şaşırtıcı bir sessizlik hakimdi. Çok sayıda ateşin dumanının tüttüğü düzinelerce hektar arazi uzayıp gidiyordu. Sürgünler trajedilerinin tüm boyutlarını biliyordu. Buradaki bir tarla üzerine kurulmuş özgür bir şehirdi! Tüm Anadolu'da bu akşam acaba böyle kaç kamp vardı? Hareketin sinir yıpratan huzursuzluğu şimdi yaşandığı için insanlar aslında başlarına geleceği de gerçekten kavramaya başladılar. Güneş çentikli ufkun arkasında kaybolmadan önce kızıla boyanmıştı.

Araksi Manuel'le konuştuğundan beri kocasında saklamak istediği bir heyecan farketti.

"Yeni bir şey var mı?" diye sordu.

"Özel bir şey yok" dedi Armen, çenesiyle Tomas'ı işaret etti.

Oğlan iki araba arasına gerilmiş çatının altında uykuya dalınca yetişkinler, ellerinde çay bardakları, uzaklaştılar. Sıcaktan sonra şimdi de sivrisinekle uğraşmak zorundaydılar. Tanrı'ya şükür ki Azniv Hanım'ın yanında sokmalara karşı kullanılabilecek bir limon suyu vardı. Armen kadınlara kampta öğrendiği haberleri anlattı. Şehrin kıyısında çevre köylerden gelen sürgünleri beklemek için mola verilmişti.

"Şehirde ev aramaları yapılacak. Bazı evler boştu, o kadar ki, ikamet edenleri Türk dostlarının yanında saklanmış olabilir kuşkuları vardı."

"Kampta hava nasıl?" diye sordu Azniv Hanım.

"Kederli! Kötümserlik her şeyi kapsamış. Nöbetçilerden birkaçı gerçek jandarma değil, aksine bir üniforma giydirilip salınmış suçlular. Biz sadece bir avuç kadın, yaşlı adam ve çocuğuz. Onlar bizimle kolay oynayacaklar! Ama bilmedikleri bir şey var..."

Üç kadına kendisine yaklaşmaları için el işareti yaptı, sesini alçalttı:

"Biz yarın kutsal Judas'ın kilisesinin önünden geçeceğiz. Kilise boş duruyor. Rahipler iki hafta önce öldürüldüler. Gönüllüler ve Sivas'ın gençleri orada bizi korumak için pusuda yatıyorlar."

Kadınların yüzünde şaşkınlık ifadesi belirdi. Azniv Hanım inanmayarak konuştu:

"Bu gene dedikodulardan biridir!"

"Hayır, hayır! Sarkis Zoryan'ın en büyük oğlu isyancılara rastlamış ve annesine haber vermiş."

"Bizimkiler kazanabilirler mi?" diye sordu Maro, canlanmıştı.

Armen kararsız, yüzünü buruşturdu.

"Bilmiyorum. En iyisi, kaçmak için savaşın çıkmasını beklemek olacak. Her şey tepetaklak olacak, biz de bundan istifade edeceğiz."

"Bu çok riskli" diye karşı çıktı Azniv Hanım.

Araksi de aynı görüşteydi. Buna karşılık Maro bu fırsatı kaçırmamaları gerektiği görüşündeydi.

"Evet, bu riskli" dedi Armen. "Fakat bizi bekleyen akibetle kıyaslanınca..."

"Jandarmalar bizi tavşan gibi avlayacaklar!" diye yakındı Araksi.

"Onlar isyancılara karşı kendilerini savunmakla meşgul olacaklar."

Hâlâ sakinleşmemişti. Armen onu yatıştırmak için bacağını okşadı.

"Sevgilim, başka seçeneğimiz yok!"

O bu girişimin Araksi için başarılacak bir şey olmadığını biliyordu. Şişkin bacakları ve zayıf kalbi hızlı yürümesini bile imkansız kılıyordu. Karısını yalnız bırakamayacağını da biliyordu. Ya Azniv Hanım? O da kaçacak durumda olamazdı. Daha kötüsü! Sözkonusu olan sadece Tomas ve Maro'ydu. Eğer ikisi dağlara ulaşırlarsa, kaçmayı başarabilirlerdi. Maro güçlü ve kurnazdı, Vartan'la sık sık dolaştığı için çevreyi de tanıyordu.

"Bunu nasıl yapacağız?" diye sordu Maro.

"Eğer olursa, ateş başlar başlamaz ben size işaret vereceğim. Ardından siz dağlara doğru kaçmak zorundasınız. Herkes için kumanya olabilecek bir küçük çanta hazırlayın, fazlası değil! Önemli olan bizim kaçmamızdır, gerisi gelir."

Maro aklında heyecanlı planlar kuruyordu. Anında düşüncelerini söyledi:

"Bu bölgede birçok mağara ve kovuklar var. Terkedilmiş çoban yatakları da var. Eğer gece de yola devam edebilirsek Zeynep ve Cemile'nin köyüne ulaşabiliriz."

Barışın geri gelmesini, yeniden Sivas'a dönmeyi düşledi. İbrahim Alizade Vartan'ı bulması için ona yardım ederdi. Ama kocası ya şimdi... Bu olasılığı düşünmekten kaçındı. Biri diğerinin ardından. Şimdi onlar konvoydan çıkmalıydılar.

Araksi sarsılmış görünüyordu. Armen yüzünü karısının yüzüne yaklaştırdı. Gözlerinin içine baktı. Bu, sempati ve sevgi dolu derin bir bakıştı. Kadın, daha genç olanlar için kendilerini feda etmek konusunda uzlaştıklarını hatırladı. Zamanı gelmiş miydi? Bu kadar çabuk mu?

Armen hareketli ama kararlı bir sesle ona fısıldadı:

"Birlikte kalacağız... sonuna kadar."

Bu söz Araksi'ye yetti. Yanlarında oturan Azniv Hanım iki çif-

tin arasında ne olduğunu hemen anladı. Tabii ki! Araksi yürüyemezdi. Ya kendisi? Keçi yollarında kızını ve torununu izleyebilir miydi? Uzun süre değil. Maro, annesi olmaksızın da yola devam etmeye ikna edilmeliydi.

"Sen ne söylersen yapacağız Armen" diye kabul etti Azniv Hanım. "Ama eğer biri yorulup artık devam edemez olursa, diğerleri geri kalmamalıdır."

"Tamam!" diye onayladı Armen. "Araksi de tam benim gibi düşünüyor."

Maro başından vurulmuş gibiydi. Sivas civarında kalma olasılığından büyülenmiş, Azniv Hanım ve Araksi'nin bedensel durumunu bir an olsun düşünmemişti.

Diğer üçü ona döndüler, çünkü onun onayını bekliyorlardı. Maro annesini zorda bırakacak değildi, ama her türlü tartışmadan kaçınmak için onayladı.

Jandarmalar ellerinde meşalelerle tüm kampa yayıldıklarında onlar tente altındaydılar, henüz uyumamışlardı. Protestolar yükseldi. Bağrışmalar duyuldu. Jandarmalar, hâlâ ailelerinin yanında bulunan az sayıda adamı, hatta yarı yetişkin oğlanları da tutukladılar. Bir ateş sesini bir kadının bağrışmaları izledi. Bir ışık görüntüsü yaklaşıyordu. Armen kalktı ve dedi ki:

"Kıpırdamayın. Uyuyormuş gibi yapın!"

Tomas büyükannesi ve annesinin arasında yatıyordu. Maro ona döndü, kollarıyla sıkıca sardı oğlunu ve yorganı yüzüne çekti.

Armen beyaz saçları açıkça görülsün ve hiç kimse onun yaşı konusunda yanılmasın diye şapkasını çıkardı. Tentenin önünde kuruldu. Üç jandarma yaklaştı. Bir an, o yangın olayından dolayı buraya gelmiş olmalarından korktu. Jandarmalardan biri kafasının üzerinde büyük bir sepet tutuyordu. Bir ikincisi ellerinde bir fırtına feneri taşıyordu. En genç olanının alaycı tavırları vardı, uzun ince bir herifti, elinde iki tüfek vardı.

"Merhaba, sizin için ne yapabilirim?" diye sordu Armen dostça ve belirgin.

Fenerli olanı elini uzattı.

"Bize ödeme yapmalısınız."

"Niçin?"

"Sizi yolda korumamız için. Buralarda eşkıya çeteleri var."

Armen tereddüt etmedi, cebinde olan parayı çıkardı. Jandarma parayı elinden kaptı, on bir kuruştu.

"Biz altın ve gümüş parçaları görmeyi tercih ederiz."

Armen özür dileyen bir yüz ifadesi takındı.

"Ben fakir bir köylüyüm."

Arkadaşları arabayı ararken içlerinde en uzun olanı başını tente çatının altına soktu.

"Burada adam var mı?"

"Sadece ihtiyar ve küçük bir öksüz oğlan."

"Genç kız yok mu?" diye sordu gülerek jandarma. "Güzel bir Ermeni kadının tadına varmak isterdim."

"Hayır."

Jandarma tüfeğin uçuyla, altında Araksi'nin yattığı örtüyü yukarı kaldırdı. Aynı anda Azniv Hanım yeni uyanıyormuş gibi yana döndü. Şaşırmış gibi yaptı.

"Ne oluyor?"

"Uyumana devam et," diye cevap verdi Armen, "bunlar bizim bekçilerimiz, denetim yapıyorlar."

Armen'in iki şişe rakısını bulmuşlardı. Bir sarmısaklı sucuk ve sebzeyi de yanlarına aldılar. Armen uyumadan önce, onların tekrar gelmeyeceklerinden emin olmak için bir süre daha bekledi.

Maro korkmuştu. Sürgünler arasındaki tüm genç kadınlar, haftalardır kesinlikle kadınsız olan bu adamlar için iyi bir deneme fırsatı olabilirdi. Azniv Hanım korkularını dağıtan bir tavsiyede bulundu, fısıltılı bir sesle.

"Peçeni hiç açma. Karnına hamileymiş gibi bir şeyler koymalısın."

"Bu benim yarın yola çıkmamı engeller."

Azniv Hanım Tomas'ın vücudu üzerinde duran elini çekti, Maro'nun elini tuttu.

"Hâlâ hatırlar mısın? Çocukken daima uyuyabilmek için elini tutmamı isterdin."

Maro annesinin parmaklarını öptü.

Yüzleri birbirine yakın, Armen ve Araksi birlikte yattılar. Gecenin bir bölümünü sohbet ederek geçirdiler. Sesleri, sinek vızıltısının bile bastıracağı kadar hafifti.

***

Konvoy güneşin doğmasından kısa bir süre sonra hareket etti ve bir saat içinde tepeye ulaştı. Nöbetçiler konvoyu, değişik istikametlere gidecek üç yüz, dört yüz arabalık gruplara ayırdılar. Armen ve Maro, arabalarıyla, kutsal Judas'ın kilisesine giden kafilede en öndeydiler.

Yol kötüydü ve kurumuş bir dere boyunca ilerliyordu. Üç saat sonra dağların eteklerine ulaştılar. Güneş, kayaların yansıttığı amansız ışıklar saçıyordu. Öküzlerin böğürmek için artık sesleri çıkmıyordu. Sırtlarına konan inatçı sinekleri kuyruklarıyla kovalamaktan yorulmuşlardı. Arkasına döndüklerinde Kızılırmak vadisinin nihayet kaybolduğu bir dönemecin önünde Maro, sedeften bir mücevhere dönüşmüş yeşiller içindeki Sivas'a son bir göz attı. Kalbinde bir sancı hissetti. Önünde uzanan uçurumları ve çıplak dik yamaçları, solmuş çayırlarla kaplı dağ yamaçlarını görüyordu. Tüyleri ürperdi.

Sadece yarım gündür yoldaydılar, fakat zaman durmuştu. Sıcaktan bunalmış sürgünler bu çölde ezelden beri dolaşıyormuş hissine kapılmışlardı. Jandarmalar onları ilerletmek için küfrediyorlar, ara sıra araba sürücülerini kırbaçlıyorlardı.

Yapacak bir şey yoktu: Bitkin sığırlar artık övendireye tepki vermiyorlar, kafaları düşmüş, yol arıyorlardı.

Bir yokuş çıkılınca kafileye hareket geldi. Başlar derinde duran mağara yoluna çevrilmişti. Sürücü yerindeki insanlar daha iyi görebilmek için ayağa kalkıyor ve tekrar aynı şekilde oturuyorlardı. Maro bakışları izliyordu. Bağrışmaları duyunca yüzündeki peçeyi kaldırdı. Böyle korkunç bir şey asla görmemişti! Cesetler! İstif edilmiş vücutlar, kollar ve bacaklar bir yumak gibi. Üzerinde köpek ve çakalların gezdiği bir et dağı. Kaç insandılar acaba!

"Tanrı'm!" diye hıçkırdı Azniv Hanım.

"Tomas." diye Maro annesine fısıldadı.

Azniv Hanım anladı. Çocuğu kendine çekti. Ona bulutsuz gökyüzünde dolaşan akbabaları gösterdi. Oğlanı ters yöne döndürdü.

"Bütün yönlerden geliyorlar bunlar. Niçin özellikle burada toplanıyorlar?" diye akbabaları gösterip sordu Tomas.

"Nereden bileyim? Kuşların bazen garip davranışları vardır."

"Bu kuşlar kokuyorlar!" diye yakındı oğlan ve burnunu tuttu.

Ceset kokusu iğrençti. Çürüyen vücutlar. Bunlar geçen gece tutuklanan adamlar olamazdı. Ayrıca o kadar çoktular ki! Herkes

bunların beş gün önce, "amele taburları" için tutuklanan Sivas'lı Ermenilerin ölü artıkları olduğunu tahmin ediyordu. Kocaları ve oğullarının bu ölülerin arasında olduğunu kabul etmek zorunda olan kadınlar yüksek sesle ağıt yaktılar. İki oğlu tutuklanmış olan dul Loussaper yol kenarına gitti. Acıdan mantığını kaybetmiş olarak aşağıya inmek ve onların vücutlarını aramak istiyordu. Bir jandarma onu döndürmek için kırbaçladı. Geri döndü kadın, saldırgandı. Mücadele kısa sürdü. İkinci bir zaptiye tüfeğinin kabzasıyla ona vurdu. Kadın baygın yere düştü. Her iki adam birbirlerine baktılar ve kadının vücudunu uçuruma attılar.

Tomas, annesi tarafından sürülen araba o anda sallandığı için bu trajediyi görmemişti. Hıçkırık ve ağlamalar yavaş yavaş durdu. Arkasından gelen bir saat boyunca konvoya bir ölüm sessizliği hakimdi.

Yol tekrar dağlara yöneliyordu. Armen Maro'ya sinyal veren bir el salladı. Güneş ışığından altına dönüşmüş duvarlarıyla kilise göründü. Bir mağaranın yanında kurulu dik açılı bina iki kubbesiyle azametle vadinin üzerinde duruyordu. Kenarlarında birkaç meyve ağacının bulunduğu bir duvarla çevrilmişti. Tarlalar yıllardan beri sürülmemişti.

Araksi'ye göre onlar çok hızlı gidiyorlardı. Bu dakikalar son dakikalardı. O korkmuyordu, sadece kocasından ayrılacağı için sınırsız bir üzüntü içindeydi. İnşallah onun ölümünü görmemek için ondan önce ölürdü. Kafasını Armen'in omuzuna dayadı. Ceketinin altında sakladığı tabancayı hissetmek için göğsüne eliyle dokundu.

"Beni uzun süre acıda bırakmayacağına söz ver."

Cevap vermek yerine ciddi bir tavırla karısının yanaklarını okşadı. Şimdi ne olacağını düşünmek zorunda kalmamak için Araksi Sivas'taki evini gözünün önüne getirdi. O özellikle kış akşamlarını severdi. O zamanlar rüzgâr damın üzerinde ıslık çalardı. Bazen pencere camlarına dik vuran kar yağardı. Domino oynarlar, yazın yaptıkları armut rakısını içerlerdi. Konuşmazlar ama tanımadan birbirlerine bakarlardı. Armen, ne kadar mutlu olduğunu söyleme tarzı olarak kafasını sallardı. Şimdi evi sadece kömürleşmiş bir harabeydi.

Maro, ailesiyle birlikte başarabileceği kaçış yolunu öğrenmek için çevreye baktı. Saklanacak yer yoktu. Dağa ulaşmak için sağdan gitmeleri gerekiyordu. Dağ yamacı, kaçışlarını gizleyecek kaya

parçalarıyla doluydu. Azniv Hanım bu uygunsuz ortamla nasıl baş edecekti? Ama başka bir seçenekleri de yoktu. Maro annesine gidecekleri yolu gösterdi.

"Ben de bunu seçerdim" dedi Azniv Hanım.

"Bayır dik, yapabilecek misin?"

Annesi, "Sen Tomas'la ilgilen, bu zaten yeter!" diye sert bir şekilde cevap verdi.

"Göreceksin, ben sizden önce yukarıda olacağım!"

"Beraber olalım!" dedi Maro, iddiasından annesini vazgeçirmek için.

"Beni beklemeni sana yasaklıyorum!" diye cevap verdi Azniv Hanım, kesik bir sesle. "İkimiz için bir saklanma yeri ara. Ben sonra geleceğim. Eğer gelmezsem..."

Maro ağlamaklı bir sesle karşı çıktı:

"Anne!"

"Eğer beni seviyorsan sana söylediğim şeyi yap. Biz Tomas'ı düşünmeliyiz, sadece onu. Sen ve Vartan, Hagop ve ben bu çocukta yaşamaya devam edeceğiz. Eğer o ölecek olursa bütün hayatım boşa gitmiş olur."

Maro başını eğdi ve sessizce ağladı. Azniv Hanım sarsılmadan durdu. Tomas'a döndü ve onu eliyle yanına çağırdı. Oğlanın omuzlarından tuttu.

"Biz hemen kaçacağız ve güvenlikte olacağız."

"Ve babama gideceğiz!" diye heyecanla tamamladı oğlan. Sabah annesi ona bilgi verdiğinden beri bekleyemiyordu.

"Göreceksiniz büyükanne, biz..."

Büyükannesi onu azarladı.

"Dinle! Annenin yanında kal. Durmaması için onu elinden çek. Benim belki nefesim kesilir ve o kadar hızlı yürüyemem. Hiçbir durumda Maro'nun beni beklemesini istemiyorum. Beni anladın mı?"

"Fakat büyükanne, ben sizi de çekeceğim!"

Gülümsedi.

"Hayır. Ben uzun süre yürüyemem. Ben daha sonra Kaptan Armen ve Araksi'yle geleceğim."

Tomas boyun eğdi. Azniv Hanım onu birçok kez yanaklarından ve alnından öptü.

"Tomas, günün birinde büyüyeceksin ve çocukların olacak. Eğer ilk kızına benim adımı verirsen, beni çok sevindirmiş olursun."

"Peki Azniv adının anlamı nedir?"

"Asil kadın" diye cevap verdi ve kafasını çevirdi.

Yaklaştıkça manastır daha görkemli görünüyordu. Sürgünleri ateşli bir sinirlilik kapladı. Ermeni isyancılar burada gerçekten saklandılar mı? Gerçekten de birkaç kaçış gerçekleşebilir miydi? Bu dağların çevresinde! Bir gün önce konuşurken her şey daha kolay görünüyordu. Şimdi bir çoğu planını sorguluyordu. Bir çoğu riski göze almamaya karar verdi.

Kulelerdeki iki çan parlıyordu. Açık kapıdan kukuletaları yüzlerine çekilmiş rahibe kılıklı isyancılar, kaz adımlarıyla geliyordu. Tahminen yirmi kişiydiler, konvoya doğru ilerlediler. Manastır tarafında, öndeki arabaların yanında çok sayıda jandarma yürüyordu. Birden bire, birkaçı isabet alıp yere düşen rahibelere ateş ettiler. Ötekiler kapının arkasına geri çekildiler, rahip elbesilerinden çıkardıkları silahlarla nişan aldılar. Ama sürgünlere isabet etmesinden çekindikleri için ateş etmeye cesaret edemediler. Yukarıda, duvarın üstünde silahlar göründü. İsyancılar oradan hedeflerine daha iyi nişan alabilirlerdi. Barikat oluşturmak için birkaç arabayı devirmeye çalışan birçok jandarmayı vurdular. Rahibeler binaya ulaştılar ve kapının kanatlarını kapattılar. Bir düzine arkadaşlarını çatışma alanında bıraktılar. Mücadele iki dakika sürmüştü.

Armen ilk atışları işitince öndeki arabaların üzerinden uzağı görebilmek için arabacı yerinde ayağa kalktı. Manastırdan tahminen üç yüz metre uzaktaydılar. Kaçmak için bu doğru zaman mıydı? Sağdaki dağ yamaçlarına bir göz attı. Askerler! Yüzlerce asker tepede siper almıştı. Yukarıdan ateş altına aldıkları manastırı kuşbakışı görebiliyorlardı. Savunmadakilerin silahları onlara cevap veriyordu ama başarısızdı. Çünkü kayalar askerleri koruyordu. Sırtta mevzilenmiş iki makineli tüfek manastıra aralıksız ateş ediyordu.

Maro askerleri gözetledi. Tam da kaçmak istedikleri arazideydiler. Diğerleri vadiyi tutmuştu. Kaçıp kurtulma imkanı yoktu. Armen Maro'ya güçlü el hareketleriyle yolu boşaltmaları gerektiğini işaret ediyordu. Süvari alayı dörtnala, konvoya doğru geliyordu. Başlarındaki subay yanlarından geçerken sürgünlere kılıç salladı. Genel kargaşada Ermeniler vadinin tabanına ulaşmayı denediler.

Zevkten ya da kızgınlıktan, askerler onların üzerine makineli tüfekle ateş açtılar. Bağırışlar ortalığı çınlatıyordu. Birkaçı ateşe kurban gitti.

İnsanlar arabalarının altına saklandılar. Araksi, kendini korunsun diye kocasına yalvarmaya başladı. Bu gecikmeye içinden seviniyordu. Böylece daha zamanları kalmıştı. Eğer yarın öleceklerse, şimdi biraz zaman kazanmış oluyorlardı. Sevincini kocasından gizledi. Çünkü Armen öfkeden kuduruyordu. İhanet! Birisi orduyu arkadan uyarmıştı. Fedailer hayatlarını boş yere feda etmişlerdi.

Azniv Hanım ve Maro Tomas'ın yanına, sağına ve soluna yere düz yatmışlardı. Bazen üzerlerinde serseri kurşunlar vızıldıyordu. Oğlan büyükannesi gibi, dua ediyordu. Maro o durumda değildi. O bütün umudunu yitirmiş görünüyordu. Ayak altında ezilmiş bir menekşe demetine gözünü dikmiş, ölümüne üzülüyordu. Vartan'ın gözlerini, nazik bakışını, eğer bir tartışmada ateşli konuşuyorsa gözbebeğinin parlayışını görüyordu. Bu sevdiği gözleri bir kez daha görmek için yarı ömrünü verirdi. Elini uzattı ama parmakları boşluğu kavramıştı.

Armen dördünün yanına sürünerek geldi.

"Yaralanan var mı?"

"Her şey yolunda" dedi Maro.

Kuşkusu görmezlikten gelinemezdi. Armen iyimserdi:

"Başka bir fırsat daha çıkacaktır. Eğer geceleyin uygun bir yerden geçersek kaçacağız, bana inanın!"

Maro cevap vermedi.

Armen kısmen karnının üzerinden sürünerek kısmen de içlerinden birinin yardıma ihtiyacı olup olmadığını tesbit etmek için dördü üzerinden arabanın altına geri gitti. Yüksek sesli yakınma dikkatini çekmişti. Kana bulanmış bir kızın etrafında diz çöken bir grup kadına rastladı. Bir kurşun kızın sol kolunu neredeyse koparmış, bir ikincisi göğsünü delmişti. Küçük ölü sekiz yaşından büyük değildi. Annesi onu taşıyor ve yaşıyormuş gibi hâlâ onunla konuşuyordu. İki erkek kardeşi ve küçük kız kardeşi, elleriyle yüzlerini kapatmış, ağlıyordu. Dul kadın Kalustyan'ı Armen teselli etti:

"Onu derdiyle başbaşa bırakalım."

Buruşuk bir elma gibi kırışıklıkları olan bu kadının Sivas'ta şifalı otlar satan bir dükkanı vardı. Araksi ondan her türlü şifalı otu

temin etmişti. Kalustyan cadı olarak görülürdü. O şifalı otların sırrını bilir, düşüklere ve aşk derdi olanlara ilaçlar sunardı.

"Daha çok ölü var mı?" diye sordu Armen.

"Olacak. En azından üç yaralı var, akşama varmazlar."

"Bir şey yapabilir miyiz?"

İçinde ilaçlarını sakladığı heybeyi gösterdi. Eline kan bulaşmıştı.

"Gerekli olan her şeyi yaptım."

Armen ona veda etti. Kadın onu geri çekti.

"Kaptan Armen, her şeye bir son vermek için bir zehir ister misin? Artık satmıyorum, hediye ediyorum."

Armen köpürdü.

"Seni alçak cadı!"

Yüzünü buruşturdu kadın.

"Hepimiz gebereceğiz! Bunu ben kahve falında defalarca okudum. Kartlar da aynı şeyi söylüyor."

Armen öfkeyle Araksi'nin yanına geri döndü.

"Belki de sana sunduğum sade ölümü arayacaksın."

Kuşatma bir saatten fazla devam etti. Manastırda kıstırılmış olan iki yüz elli Ermeni'den ancak otuzu silah kullanabiliyordu. Bir çoğu sadece, atışta çok az antremanı olan yarı yetişkin çocuklardı. Mücadelenin başında silahlarını boşalttılar. Şimdi başlarını deneyimli askerlere teslim etmekten başka mücadele imkanları kalmamıştı. Manastır duvarlarının üstü, giriş ve iç avlu ordunun ateşiyle kurban düşen insanlarla doluydu. Sadece mazgal gibi dar olan birkaç pencere ve çan kulesi, mevzi değiştirmede insancıklara koruma sağlıyordu.

Bütün bunlara rağmen ordunun manastırı ele geçirmesi çok sıkıntılı olabilirdi. Bu yüzden askerler birkaç kadını silah olarak kullanıyordu. Kadınların ellerini arkaya bağladılar ikişerli zincire vurdular. Bu canlı kalkanların arkasından ateş ediyor, binaya böyle yaklaşıyorlardı. Buna rağmen tutuklu kadınlar isyancılara ateş etmelerini söylüyordu, ama isyancılar bunu yapamıyordu. Askerler bu durumda sadece, iç avludaki cesetleri paramparça eden el bombaları atabiliyorlardı. Yaşayan isyancılar kalın duvarların arkasına kaçmaya çalıştılar.

Operasyonu yöneten genç süvari, başını mermilerden sakındığı-

na emin olduktan sonra ateş açma emri verdi. Acayip bir sessizlik yayıldı. Kuşatılanlar da ateşkes durumuna uyuyorlardı. Kalkan olarak kullanılan on sekiz kadına kapıdan girmeleri emredildi. Ağlayarak itaat ettiler. Yolun yarısını geri bıraktıklarında askerler tarafından delik deşik edildiler. Dört ya da beş yaşlarında küçük bir oğlan kurbanların arasında olan annesine koştu. Bir ateş daha açıldı. Çocuk yere düştü.

Süvari başı yüzüne düşen saçlarını arkaya yatırmak için elini huni şeklinde ağzına sokarak parmaklarını tükürükle ıslattı.

"Teslim olun! Yoksa bu konvoydaki bütün Ermenilere ateş edeceğiz.!"

Makineli tüfekler yeniden ateşlendi. Biraz sonra çan kulesinin üzerinde beyaz bir bayrak sallandı. Ateş kesildi.

"Dışarı çıkın!" diye bağırdı süvari başı.

Artık memnundu, bir sigara yaktı.

Kapının kanatları açıldı. İsyancılar, elleri havada dışarı çıktılar. Bazılarında derin yaralanmalar olduğu belli oluyordu. Şirag Tevonyan'ın adamları gömleklerinden, siyah binici pantalonlarından ve göğüs üzerine çaprazlanmış fişekliklerden tanınıyorlardı. Bellerinde hâlâ uzun hançerler taşıyorlardı. Buna karşılık Sivas'lı diğer genç adamlar oldukça pejmürde idi. Aralarında öğretmenin en büyük oğlu Varouj Zoryan da vardı. Henüz on beş yaşındaydı.

Birkaç asker manastırda kalanları ararken onlar yana duvarın önünde dizilmek zorundaydılar. Ölümcül yaralıların hırıltıları duyuldu. Süvari başı idam mangasına komuta etmenin tadını çıkarıyordu. Eldivenlerini giydi ve atış komandosunu oluşturan adamların üniformalarını hazırlattı. Kılıcını kaldırdı.

"Nişan alın!"

"Yaşasın Ermenistan!" diye bağırdı arka planda Şirag'ın temsilcisi.

Sözleri arkadaşları tarafından tekrarlandı. Salvolar onların seslerini bastırdı. Bir mucize eseri genç Zoryan hâlâ hayattaydı. Yerde şurada burada yatan arkadaşlarına baktı, bitkindi, arkasından kendisi gibi şaşkın olan askerlere baktı. Süvari başı gence doğru gitti ve dedi ki:

"İkinci salvo uğursuzluk getirir."

Ve bir kanlı kılıç darbesiyle Varouj'un başını uçurdu. Gencin gözleri hâlâ açık kesilen başı, daha önce başı uçurulmuş isyancılar-

dan birinin karnına düştü. Subayın eylemi hurra bağırışlarıyla selamlandı. İdam komandosunun askerleri ölülerin üzerinde değerli eşya aradılar.

Sürgün konvoyu devam etti. Terslikler olmadan yürünemiyordu. Taşlı yollarda aynı anda birçok araba yürüdüğü için toslamalar oluyordu. Konvoy manastırı geçti. Askerler cesetleri üstüste yığdılar. Orduya mensup subaylar manastır kapısının önünde heyecanlı bir tartışmaya dalmışlardı. Armen arabasıyla önlerinde durdu ve indi. En yüksek rutbeli olan genç süvari başına döndü. Komutan ona ölüleri gösterdi ve küçümseyerek baktı.

"İddia ederim ki sen onları gömmek için izin istiyorsun."

"Hayır bay süvaribaşı" dedi Armen, cesaretliydi.

"O zaman ne?"

"Öküzler susadı. Eğer içecek bir şey almazlarsa uzun süre devam edemeyecekler."

"Organizasyon sorunlarını bir zaptiyeye ilet. Benim böyle işlerle uğraşacak vaktim yok."

Armen gevşemedi.

"Manastırda bir sarnıç var."

"Hayır dedim," diye cevap verdi subay daha katı bir tavır takınarak. "Çekil, araban yolu bloke ediyor."

"Biz bu şekilde uzun süre devam edemeyiz."

"İyi öyleyse, geberin! Bu cephane tasarrufuna yarar."

İki genç Ermeni, ellerinde fesleri gruba yanaştılar.

"Bay süvaribaşı, size ihbarda bulunan bizdik." dedi biri subaya.

"Evet" diye onayladı öteki gammaz. "Bir ödülü hakettik."

"Sivas'a geri dönmek istiyoruz. İslam'a dönmeye hazırız."

Armen'in yüzü kıpkırmızı oldu. Hemşerilerine döndü ve gürledi:

"Köpekler! Hainler! Siz ananızı bile satarsınız!"

Yüzlerine tükürdü. Osmanlı subayları gülüştüler.

"Biz sizi horozlar gibi birbirinizle dövüştürebilirdik" dedi biri.

"Benim daha iyi bir fikrim var" dedi süvaribaşı, tabancasını Armen'e verdi. "Onları öldür!"

Armen ona aşağılayıcı bir bakış fırlattı ve arabasına geri döndü. Kızgın bir jandarma onu tuttu ve kırbacın sapıyla yüzüne vurdu. Armen dayağı karşılıksız bıraktı.

"Haydi! Devam!" diye emretti zaptiye.

Armen arabaya bindi ve korkudan titreyen Araksi'nin yanına oturdu. Annesi manastır yönüne bakmasını yasakladığı halde Tomas vaftiz babasının davranışını gördü. Kadınların ve erkeklerin cesetlerini de gördü. Özellikle diğerlerinden biraz uzakta duran gözleri açık kalmış çocuğunkini. Evlerinin bahçesindeki Sassun gibi. Tomas bakışını küçük bedenden ayıramıyordu. O sanıyordu ki büyük ve yaşlı insanlar ölebilir. Ama çocuklar?

Süvari başının tabancasını kaldırışını, ona bir şeyler yalvaran iki genç Ermeni'yi öldürüşünü gördü. Alnının ortasına bir kurşun. Vücutları neredeyse aynı anda yere düştü. Demek ki ölmek bu kadar basitti! Tomas arabanın yan tarafına eğildi ve kustu.

***

Yol Manastırın arkasında dikleşiyordu. Sürgün konvoyu tepeye ulaştığında onlara dinlenmeleri için hiçbir mola verilmedi. Zorla yola devam ettirildiler. Maro yaşlı bir kadını, arabası devrilmiş olan Güllü Abayan'ı arabasına aldı. O, tahminen on iki yaşlarında olan ikiz torunları Sossi ve Maritsa'ya eşlik ediyordu. İkizleri ayırdetmek imkansızdı. Küçücük bebek yüzleri, yukarıya kalkık küçük burunları ve zeki gözleri vardı. Örgülü uzun saçları omuzlarına kadar iniyordu. Azniv Hanım ve ailesi bir damacana suyu yeni gelenlerle paylaştılar. Su, susuzluk gidermeyen, neredeyse ısınmış bir suydu ama kuruyan ağız ve boğaz için iyi geliyordu.

Burada yol, hayvan sürülerinin ayakları altında ezilen dar bir patikaya dönüşüyordu. Konvoy şimdi rüzgârlı bir düzlükten gidiyordu. Parlak ışıklarını aşağılarda kalan kayalıklara gönderen güneş her zamankinden daha alçakta görünüyordu. Burada sadece keçilerin yediği tek tek, katır tırnağı ve dikenli otlar yetişiyordu. Genç, hırpani bir çoban şaşkın şaşkın araba konvoyunu seyrediyordu. Peynirini göstermek için yanlarına geldi, ama zaptiyeler keçilerinden birini gasp edip çobanı kovdular.

Nefes almayı zorlaştıran bir toz bulutu içinde yola devam ediyorlardı. Önden ve arkadan en çok üç veya dört araba seçilebiliyordu, ancak yandan görüş ufuktaki mor dağ sıralarına kadar uzanıyordu. Uzakta, onlara paralel biçimde, muhtemel kaçakları yakalamak üzere süvari birliği yürüyordu. Tomas arabacı yerinde vaftiz babasının yanında oturuyordu. Maro yuları annesine verdi ve arabanın

arkasına, ikizlerin yanına oturdu. Kızlar kendilerini yalnız ve terkedilmiş hissediyordu. Anne babası Trabzon'a gitmişti. Onları bir daha görebilme umutları kalmamıştı.

Bütün bir öğleden sonra, onlara pislikten bir türlü çıkamama duygusu veren bu monoton manzarada, hedefsiz yoldaydılar. Güneş batmadan önce içinde hiç su bulunmayan ağaçsız bir bozkırın ortasında kamp kuruldu. Armen ve Maro arabaları kampın ortasında olacak şekilde durdular. Gece tehlikeli olabilirdi. Hayvanlara su verme ve onları otlatma imkanları yoktu. İnsanlar kalan bir parça sularını öküzleri için ayırdılar. Yanlarına aldıkları sebzeler öylesine kurumuştu ki Maro hayvanları tamamen kurumuş salata yaprakları ve lahana ile doyurmak zorunda kaldı. Ocak için hiç ispirto kalmamıştı, ateş yakmaya tahta da yoktu. Sadece soğuk şeyler yiyebiliyorlardı. Biraz peynir, tuzlanmış et ve bayat ekmek.

Akşam oldu ve kavurucu sıcağı, terlemiş vücutları kurutan serin bir rüzgâr yumuşattı. Isı düştü. Yayladaydılar, gece soğuk olacaktı. Güllü Abayan tüm varlığını kaybetmişti.

Araksi ona, "sizin için bir battaniyemiz var" dedi. "Burada bir tente daha var" diye ekledi Armen, "endişelenmeyin, biz yerleşiriz".

Güllü utanmıştı.

"Arabanızda bir yer, yemek ve su..."

Parmağından tırtıklanmış bir altın yüzüğü çıkarmaya çalıştı. Ama parmaklarının kemikleri mafsal iltihabından deforme olmuştu, çıkaramadı.

"Ödemeden kim söz etti ki?" diye kızdı Azniv Hanım.

Güllü elini göğsünün üstüne koydu.

"Tanrı sizi ödüllendirecek. Siz olmasaydınız ne olurduk, bilmiyorum!"

Bu sırada yanında oturan torunlarını gösterdi. Kızlar saç örgülerini çözmüş, biri bir tarakla diğerini tarıyordu. Alçak sesle şarkı söylüyorlardı. Yanlarında Tomas, sözlerini bilmediği melodiye ırırıldanarak katılıyordu. Çocuklardaki tasasızlık büyükleri sevindirmedi, aksine üzdü.

"Zavallı çocuklar" diye fısıldadı Armen.

Bir tekmeyle bir taşı havaya savurdu. Sonra:

"Başkaları ne yapıyor, bir bakacağım."

"Ben de seninle geliyorum" dedi Araksi, kalkmasına yardım etsin diye Armen'e kollarını uzattı.

Kocasının omuzuna dayandı. Adam kolunu karısının beline doladı. Yürümek kadına giderek daha ağır geliyordu.

Sık sık bizzat jandarmalar tarafından uydurulan dedikodular dolaşıyordu: Tehcir emri kaldırılmış, onlar isterlerse Sivas'a geri dönebilirlermiş. Ordunun kamyonları geliyormuş, onları doğrudan Halep'e götürecekmiş. Bunlara inanan insanlar her zaman bulunuyordu... Diğer haberler daha da korkunçtu. Hapishaneler boşaltılmış, o kadar ki hırsız ve haydutlar bölgeyi güvensiz hale getirmişler. Doğudaki, dişlerine kadar silahlı eşkiya çeteleri serbest bırakılmış. Dağlarda vahşi sürüler halinde dolaşan bu çetelere yolda rastladıkları Ermeni'yi öldürme emri verilmiş. Maro bu tür safsatalara inanmamasına rağmen uzaktaki kamp ateşlerini görünce korktu. Armen'in soğukkanlılığı da onu sakinleştirmeye yetmedi.

Arabaları, aralarında üç metre mesafe kalacak şekilde koydu, her birinin ucuna bir öküz bağladı. Yaşlı kadınlar tenteyi yere serdiler ve üstüne örtüleri yaydılar. Bu sırada Maro Armen'i bir kenara çekti ve sordu: "Burada ne oluyor? Sizi korkutan nedir?"

"Zaptiyeler rakı şişelerine el koydular ve şimdi demleniyorlar."

"Oh!" diye bağırdı kadın ve eliyle ağzını tuttu: "Tanrı bizimle beraber olsun!"

"Sen çocuklarla ortada uyuyacaksın."

Maro öyle yaptı. Araksi ve Armen bir tarafta, Azniv Hanım ve Güllü diğer tarafta. İkizler Maro'nun sağ yanına yattılar. Tomas annesinin göğsüne sarıldı. Azniv Hanım Tanrı'ya dua ediyordu. Ovanın üzerinde, göğün derinliğinde yıldızlar parladılar. Maro sırtüstü yatarak yenilgi duygusu içinde yıldızları seyretti. Uykuya dalmadan önce çocuklarla ilgilenmek için onlara yıldızları gösterdi ve adlarını söyledi. Yıldızları ona adlarıyla tanıtan Vartan'ın sesini ruhunda duydu.

"Tanrı gökyüzünde niçin görünmüyor?" diye yavaşça sordu Tomas. "Azizler de, melekler de?"

"Onlar görünmez oldukları için" diye birlikte cevap verdi ikizler.

Tomas sustu. Bir köpek şekli oluşturan bir yıldız kümesi keşfetti. Sassun gibi bir Spaniel'in şekliydi. Gözlerini kapadı ama şimdi önünde çok daha korkunç bir resim duruyordu. Manastırın önünde,

yan tarafta yatan çocuğu bir kere daha gördü. Yumruğunu ısırdı ve çabucak dua etti. Maro onun nasıl titrediğini hissetti, üşüdüğünü düşünerek daha sıkı sarıldı.

Nöbetçiler çadırlarını yolun öteki tarafına kurmuşlardı. Bin beş yüzden fazla sürgünü bekleyenlerin sayısı elliden fazla değildi. Ama görevleri de pek zor değildi. Birkaç jandarma kamp içinde devriye geziyordu. Diğerleri, tahtalarından ateş yakmak için birkaç arabayı parçalamışlardı. Genç çobandan gasbettikleri keçiyi şişlerle kızarttılar. Rakı su gibi akıyordu, kısa sürede havaya girdiler. Şarkılar söylemeye başladılar. Dans ediyor, sevinç çığlıkları atıyorlardı. Havaya ateş ettiler. Ama bu eğlenceler jandarmalara yetmedi.

Kadınlara saldırmak için yalpalayarak yandaki arabalara doğru yürüdüler. Yaşlı bir çift üç kızını korumaya çalıştı. Komşu aile de aynı şeyi yaptı. Nöbetçilerin ellerinde kılıç, hançer ve süngüler göründü. Kan akıyordu. Sürgünleri bir panik sardı. Yalvarıp jandarmaları yumuşatmaya çalıştılar. Askerler vahşi bir öldürme histerisine kapıldılar. Yaşanan tam bir çılgınlıktı. Nöbetçiler ellerine geçirdiklerinin boğazını kesiyor, karınlarını deşiyor, başlarını koparıyorlardı. Gecede kulakları sağır eden çığlıklar çınlıyordu. Kaçmayı deneyenler yakalanıp geri getirildi, sırtından hançerlendi. Bazılarının ellerini, ayaklarını doğradılar. Bir kısım Ermeni korkudan donakalmış, gözlerini açmaya cesaret edemiyordu. Sesini çıkaran ölüyordu.

Sarhoşlar katliamlarını nefes almadan bitirdiler. İçlerinden bazıları salakça çevresine bakıyordu. Ayakları dibindeki ölü ve yaralıları görüp, bunların gerçekten kendi eseri olup olmadığını sordular. Ama çoğunluğu gülüyordu. Aralarında kim daha çok adam öldürdü diye tartıştılar. Jandarmalar kampın ortasına doğru yürüdüler. Üzerlerine eğildikleri kadınlar, bu barbarların ailesinden intikam alabileceği korkusundan, kendilerini korumuyordu.

Kampta uyuyan kalmamıştı. Armen ayağa kalkmıştı ve elinde tabanca nöbet tutuyordu. Kanını donduran bağrışmaları, ağlama ve yakınmaları izledi. Sarhoşların çınlayan gülüşmeleri işitiliyordu. Jandarmalar tarafından çadırlara çekilen kadınların ve genç kızların yalvarmaları duyuldu. İşkence, tecavüz, ölüm korkusu, acı: Gece tüm bağrışmalarla sarsılıyordu. Dehşet sabah saatlerine kadar sürdü.

Araksi, Azniv Hanım, Armen ve Güllü dua ediyorlardı. Panikleyen insanların acı yakınmalarını bastırmak için seslerini daha da

yükselttiler. Maro'nun boğazı iple boğulmuş gibiydi. Sesini çıkarmıyordu. Kendilerine de uzak olmayan bir trajedinin oynandığını kavramış olan ikizler paniğe kapılmışlardı. Biri büyükannesine, biri de Maro'nun beline sarılmıştı. Tomas'ın yüzünün şekli değişmişti, kulaklarını kapattı. Uykuya daldı ama hemen uyandı. Kurbanların bağırmaları Maro'nun iliklerine işlemişti. Aklına gelen korkunç ihtimallere karşı yapabileceği hiçbir şey yoktu. Bu bitmeyen ızdırabı hafifletecek bir duygu bulamıyordu. Utanç ve acıma duygusu hissediyordu aynı zamanda. Bükülmüş uyluklarını sıkıyor ve özlemle sabahın gelmesini bekliyordu.

Bitmeyen gece bitince hiç konuşmadan hayvanları koştular. Araksi kalan peyniri dağıttı. Herkes avucuna neredeyse görünmeyen bir küçük parça aldı. Azniv Hanım kuru meyve dağıttı. İçecek hiçbir şey yoktu.

Tüm sürgünler, nöbetçi çadırlarının bulunduğu yerden sakınarak, dolambaçlı bir yolla patikada toplandılar. Karısının karşı çıkmasına rağmen Armen oraya doğru gitti. Görmek istiyordu. Herhangi biri tüm bunları görmeli, bilmeliydi. Bu cinayet şahitsiz kalmamalıydı. Yirmi yıl önce yaşadığı katliamlardan sonra hiçbir şeyin onu sarsamayacağına inanıyordu. Ama şimdi yaşadıkları kıyas kabul etmezdi. Benzeri tarihte, elbette çok eski zamanlarda, Moğol saldırılarında olmuştu. Armen insanlık dışı olayın içinde geziniyordu. Neredeyse, yarılmış bir karından dökülen bağırsakların üzerine basıyordu. Jandarmalar çekilmeden önce, kesilmiş kafalardan oluşan küçük bir piramit ortaya çıkmıştı. Hemen yanında kazığa geçirilmiş bir süt çocuğu. Armen döndü ve az önce yediklerini kustu. Sonra onu gördü.

Yere oturdu. Anlamsız gözlerle ufka baktı. Kıza gitti. Tepki vermedi. Fakat yaşıyordu. Beyaz vücudunu kanayan yaralar kaplamıştı. Uylukları kana bulanmıştı. On yedi yaşından daha büyük değildi ama şaşkın yüzü yüz yaşında gibiydi. Armen eğildi, omuzuna dokundu.

"Çocuğum..."

Hissetmiyordu. Koltuklarından tutup kaldırdı. İtaatkarca kalktı, ancak bakışları uzaklardaydı. Armen, yerde duran bir elbise parçasıyla onu örttü, koluna girip yürümesine destek sağladı. Kız şoktaydı, mekanik hareket ediyordu. Armen gözkapaklarının hiç kapan-

madığını farketti. Onu hafifçe sarstı ve yumuşak bir sesle; "Artık korkmaya gerek yok." dedi.

O adamı duymuyordu.

Armen Araksi'nin kullandığı arabaya yetişti. Genç kızı arabanın arkasına oturttu, kendi yukarı tırmandı ve kızın üstüne bir örtü örttü. Kız Armen'in bıraktığı gibi kaldı. Armen Araksi'nin yanına döndü. O anda bir yudum rakı için neler vermezdi.

Susuzluk onlarla birlikte yolculuk ediyordu, saatler ilerledikçe hakim işkencelerden biri haline geldi. Kargalar ok hızıyla ölü konvoyun geride kaldığı yere uçtular. Aladoğanlar ve küçük yırtıcı hayvanlarla birlikte yuvarlak geniş kanatlarıyla akbabalar da. Arabanın beşik gibi sallantısında Tomas ve ikizler uyuyordu. Güllü gölge olması için yüzlerini, peçesinin bir ucuyla örttü. Azniv Hanım Maro'nun omuzunda uyuyordu.

Maro, öküz yolda çakılıp kalmasın diye üvendireyi durmadan kullandı. Armen'in arabasının arkasında derleyip yanına aldığı kız oturuyor, dik dik Maro'ya bakıyordu. Bu bakış Maro'ya şikayet eden bir bakışmış gibi geliyor, yakasını bırakmıyordu. Ona istediği kadar akıl vaazedebilirdi. Yapacak bir şey yoktu: Bu boş gözbebeklerinden sadece yakınma okuyordu. Arkada kalan gecenin korkusu içinde yeniden yükseldi.

Birkaç hayvan yorgunluktan çökmüştü. Diğerleri duruyor ve dayağa rağmen bir adım ilerlemiyordu. Bu durumda jandarmalar sürgünleri, her şeylerini bırakmaya ve yaya devam etmeye zorladılar. Yaşlılar ve hastalar diğer arabalara taşındılar ama bir süre sonra onlar da artık yaya gitmek zorundaydılar. Kervanı izleyen yağmacı çeteler ve köylüler hiçbir şeyden geri kalmıyorlardı. Terkedilen arabalara koşuyorlar, birbirleriyle boğuşarak elde ettikleri ganimetleri katırlara yüklüyorlardı.

Güneş en yüksek noktaya ulaştığında jandarmaların lideri bir mola verdi. Sürgünler yol üzerinde kaldılar. Su kaynağı yoktu. Sadece yüz metre ilerde, duvardan ibaret bir çoban barınağı vardı. Jandarmalar henüz çökmemiş damın gölgesinden yararlanmak için oraya çekildiler.

"Biraz suyunuz kaldı mı?"

Bu soru kampın her yerinde duyuluyordu ve her yerden aynı olumsuz cevap alınıyordu.

Tomas doğruldu, gözlerini oğuşturdu ve inanmadan etrafına ba-

kındı. Gerçekten de yola devam etmişler miydi? Taşlı monoton ova dağlarla çevriliydi. Manzara bir gün öncesinin aynısıydı.

"Anne, susadım."

Maro onu kollarına aldı ve yere bırakmadan önce bir öpücük verdi. Alnı ateşler içindeydi.

"Zavallı sevgilim, içecek bir şeyimiz yok."

Çocuk ağlamaya başladı.

"Benimle gel Tomas" dedi Armen, "karımın hâlâ iki veya üç, sulu salatalığı var."

Azniv Hanım ikizleri, Güllü ve Araksi'nin, bir parça kumaşla geçici bir gölgelik yaptıkları arabaya götürdü. Maro unuttukları genç kıza yaklaştı. Sönük bir bakış! Yanağına dokundu.

"Adın ne?"

Kız sağır gibiydi. Tamamen hissiz, dalgın. Maro örtüyü biraz yana çekti, parçalanmış elbisesini açtı. Yapışkan terli, yara bere içindeki vücudu parlıyordu.

"Nasıl?" diye sordu gölgelikte oturan Azniv Hanım.

"Bir şok yaşadı, ben onunla ilgilenirim."

Maro kızın elinden tutarak onu arabanın arkasına götürdü. Kız Maro'yu uysalca izledi. Maro onu soydu ve elbiselerinden birini ona verdi. Kızı kendine getirmek istiyordu, bu nedenle ona hep sevecen konuştu.

"Güneş güzel yüzünü yakıyor, sana hasır bir şapka arayacağım."

Maro, atların ayak seslerinden bıkkın, elinde bir sepet, araştırıyordu. Ovadan onların üzerine doğru atlılar geliyordu. Askerler mi acaba? Yer davul sesi gibi uğulduyordu. Atlar yayıldılar ve araba konvoyuna paralel uzun bir sıra oluşturdular. Atlıların koro halinde çıkardıkları hızlı bir uğultu işitildi. Saldırıya geçtiler!

"Çeteler!" diye bağırdı bir ses.

"Kürt çeteler!"

Sürgünler arabaların altına sindiler. Kimin artık arabası yoksa onlar çoban barınağına kaçtılar. Ya jandarmalar? Onlar taş duvarlara yaslanmış, tüfeklerini yanlarına çatmış, yemek yiyorlardı; sakindiler. Maro onların saldırıya seyirci kalacaklarını kavradı. Tomas'ı ve kendini diğerlerinin yanına yere attı.

Gri baş örtüleri ve koyun postundan ceketleriyle sakallı atlılar, çok uzak bir zamandan gelmiş gibiydiler. Kuşaklarında geyik kemendi ve tabancalar asılıydı. Başlarının üzerinde eski devirden kal-

ma tüfekler ve yatağan bıçakları sallanıyordu. Haydutlar bütün konvoyun içine daldılar, nara atıyorlardı.

Gölgeliğin altında Armen tabancasının emniyetini açtı. Çok yakında bir at durdu ve boğuk bir ses alayla bağırdı:

"Yahu, hiç korkmuyor musun?"

"Kız!" diye bağırdı Maro.

"Burada kal" diye annesi yalvardı ona.

Ama Maro çoktan gitmişti. Azniv Hanım şimdi ancak annesinin peşinden gitmek isteyen torununu tutabilirdi.

Bir haydut kılıcını çekerek tepki göstermeyen genç kızın üzerine çullanmak istedi.

"Hayır!" diye bağırdı Maro.

Onlara doğru koşarken kuşağından üç parça altın çıkardı. Bu arada peçesini çözdü. Yassı bir burnu ve vahşi bir bakışı olan adam, şaşırmış vaziyette ona baktı. Maro kızı kolundan tutup kendine çekti ve paraları adama uzattı.

"Onu bırakın, buna karşılık altınları alın!"

Maro'yu kolundan yakaladı adam.

"Sen tüm hazinelere değersin, güzelim!"

Adam Maro'yu atın sırtına kaldırmaya çalışırken elleri ve ayaklarıyla direndi. Bir elle kadını zaptedemeyeceğini anlayan adam kılıcı elinden attı ve Maro'yu saçlarından yakaladı. Kadın onu semerden çekip düşürmek isterken at ürktü. Bu durumda ayakları yerden kesilen Maro'nun kendini koruma gayretlerine adam güldü. Bir el ateş açıldı. Adam titredi ve elleri yana açıldı. Maro kayıp yere düştü, hareketsiz kaldı. At dörtnala koştu. Hayvanın yelesine tutunmuş adam biraz sonra yere düştü.

"Yallah! yallah!" diye bağırdılar olay yerine yetişen çetenin adamları.

Tomas Azniv Hanım'dan kurtuldu ve yerde upuzun yatan annesine koştu. Onu ağlayarak sarstı.

"Anne... anne..."

Maro onu yanına, yere çekti.

"Hareket etme! Gözlerini kapa! Ölü gibi yap!"

Tomas itaat etti.

Armen elinde tabancasıyla, olabildiğince hızlı oradan uzaklaştı. Dostlarından intikam alınmasından kaçınmak istiyordu. Haydutların, onu jandarmaların gözü önünde yakalamaya cesaret edemeye-

ceklerini düşünerek çoban barınağının yolunu tuttu. Ayakkabılarının topuğuna basarak yürüyen atlılar daha yakına geldiler. Armen yüzünü onlara döndü. Üç tüfek ona doğrulmuştu. Armen çabucak nişan aldı. Ama rakibi ondan hızlıydı. Üzerine üç el ateş edildi. Göğsünün ortasından isabet aldı Armen, kollarını açtı, bir adım geri gitti ve sırtüstü yere düştü.

"Armen!" diye bağırdı Araksi yürekleri parçalayan bir sesle.

"Armen!"

Dev boylu bir haydut, bedenin yanında durdu, atının boynu üzerine sarktı ve Armen'i ayak bileğinden tuttu. Onu kolayca yukarı kaldırdı ve atını mahmuzladı. Bulunduğu yerde üç tur attı, sürüklediği cesedin kafası taşlara çarptı. Diğer arkadaşları havaya ateş ediyorlardı. Atlarını şaha kaldırdılar. Haydut cesetle uğraşmaktan vazgeçti, yağmaya döndü.

Araksi, kendini toplaması için yalvaran Azniv Hanım'ın kollarında bayılmıştı.

"Haydutlar gidene kadar bekleyin, onun için artık hiçbir şey yapamazsınız."

"Ölmek istiyorum. Ölmek istiyorum."

Maro'nun üstüne yattığı toprak atların yürüyüşüyle titriyordu. Tomas'a fısıldadı:

"Tek söz söyleme! Eğer sana dokunurlarsa tepki verme!"

Üzerinden bir at geçti. Atın ayaklarından biri Tomas'ın başından birkaç metre uzakta toprağa bastı. Atlı aşağı atladı ve üç altın parçasını yerden topladı. Maro'nun üstünü aradı. Adamın elleri ona kabaca dokunurken hareketsiz kalmak için kendini zorladı. Altın paralarla dolu kemeri buldu, hançeriyle kesip aldı ve tekrar atına bindi. Kızı da yanlarına aldılar. Maro oğlunun ve kendinin hayatını riske atmaya cesaret edemiyordu. Haydutlar gittiler. Birçok arabayı alıp götürmüşlerdi, bunlar arasında Maro'nunki de vardı. Gasp ettikleri ganimetleri bu arabalara yüklemişlerdi. Avları arasında kadın ve çocuklar da vardı.

"Şimdi hareket edebilir miyiz?" diye korkuyla sordu Tomas.

"Henüz değil."

Yürüyen tekerleklerin gürültüsü, nal sesleri, yakalayıp götürdükleri insanların bağrışmaları ve haydutların çığlıkları giderek zayıfladı.

"Armen, Armen..." diye hıçkırdı Araksi, Azniv Hanım'a yaslanmış halde kocasının cesedine yaklaşırken.

Maro ayağa kalktı ve oğlunu kollarına aldı. Şimdi tehlike geçmişti, tüm vücudu titriyordu. Tomas ağladı ve sürekli tekrarladı: "Onlar Armen Amca'yı öldürdüler! Armen Amca'yı öldürdüler!"

Maro oğlunu öptü ve onu, yüzlerini büyükannenin eteğiyle örten ikizlere götürdü.

"Burada kal canım, ben Araksi'nin yanında olacağım."

"Ben de seninle gelmek istiyorum! O benim amcam. Amcam yalnız kaldı!"

Maro'nun bağırmasını duymadı, vaftiz babasının yıkıldığı yere koştu.

Armen, gözleri kapalı, sırtüstü, uyuyormuş gibi yatıyordu. Yüzünün derisi hırpalanmıştı, kafa derisinden bir parça kulağının üzerinden sarkıyordu. Göğsü kana bulanmıştı. Oğlanın gözyaşları kurudu. Acısı çok büyüktü. Kiliseye giderken yolda tuttuğu elin sıcaklığını ve gücünü hatırladı. Gözlerini yumdu ve ölüm duası yapmak istedi. İçinde, bir zamanlar ona bu duayı öğretmiş olan Armen'in sesi yankılanıyordu. Tomas şimdi tamamen başka bir anlam kazanan bu sözlere kulak kabartmaktan başka bir şey yapamıyordu. Babasını düşündü. Onlara ne zaman gelecekti? Onu acaba nasıl bulabilirdi? Oğlan kuşkuyla pantalonunun cebini tuttu, elini mühür kutucuğuna dokundurdu.

Jandarmalar çoban barınağından geldiler ve konvoyu yeniden yola çıkardılar. Araksi Armen'i orada bırakmayı reddediyordu. Oradan geçen komşusu Manuel cesedi taşımayı önerdi. Maro bacaklarını, o vücudunun yukarı kısmını tuttu. Tomas yere düşen denizci şapkasını aldı ve başına koydu. Cesedi arabaya koydular, Araksi yanına oturdu.

"Arabayı siz kullanın" diye önerdi Maro annesine. "Diguine Abayen sizin yanınıza oturabilir. Ben çocuklarla yaya gideceğim."

Azniv Hanım arabacı yerine geçti, arkasındaki bir bohçadan Armen'e ait elbise parçalarını çıkardı, Maro'ya verdi. İlk günkü fikrine geri dönmüştü.

"Hamileymiş gibi karnını şişir."

Maro itiraz etti ama annesi ısrarcı oldu.

"Ne olduğunu görmedin mi? Bir dahaki sefere Armen yanında olmayacak!"

Maro boyun eğdi. Konvoy hareket ettiğinde birkaç hafta sonra doğuracak bir kadına benziyordu. Yüzünün yarısı peçeyle örtülüydü. Toz ve kir tüm güzelliğini gizliyordu. Gözlerinin parlaklığını da yorgunluk almıştı. Böyle giyinmesinin sebebini anlamayan Tomas annesine yaşlı bir kadın gibi göründüğünü söyledi.

***

Araksi kocasının başını kucağına yatırmıştı. Görünüşüne dayanamadığı, paniklediği için yüzünü büyük bir mendille örtmüştü. Sinekleri kovalamak için elini sallıyordu. Yanlarında yürüyen Maro duymasın diye, kocasının ölüsüyle alçak sesle konuşuyordu.

Kendini Armen'in ölümünden sorumlu tutan Maro Araksi'ye bakmaktan çekiniyordu. Yaşlı kadının, onun bu suçundan bahsetmesini çok istiyordu. Bir tek söz yeterdi. Artık dayanamadığı için konuştu:

"Ben onu sevdim, bizim Armen'i!"

Araksi bakmadan cevap verdi.

"O da seni kızı gibi sevdi."

Sessiz monologları bu sözle bitti.

Maro, bir saygı abidesi gibi ölü kocasını sallayan Araksi'ye bakmaya cesaret etti. Kadının acısı ona kendi acısını yeniden yaşattı. O da kocasını kaybetmiş, acı çekiyordu. Karın ağrısı ona birkaç ay önceki, Vartan'ı da hayal kırıklığına uğratan düşüğü hatırlattı. Vartan... Armen'in ölümüyle konvoydan kaçma şansları büsbütün azalmıştı. Derin bir kararsızlık içine düştü. Vartan'ın artık yaşayanlar arasında olmadığı ihtimalini büyük bir gayretle kafasından kovdu. Tomas annesinin düşüncelerini tahmin etmiş gibi sordu:

"Babam ne zaman bize geri gelecek?"

Maro nefesini tuttu.

"Bilmiyorum" diye kırık bir sesle içini çekti. "O bizi mutlaka arıyordur."

Eteğinden tutan çocuğun başını okşadı. Tomas'ın kulaklarının üzerine kadar inen şapka attığı her adımda sallanıyordu. Oğlu ve kocası, eti ve kanı olan bu sevgiler Maro'nun zayıf düşmesine izin vermiyordu. Oğluna umudunu kaybetmemesini söylemek isterdi, ama bunların oğlan için boş laflar olacağını da biliyordu. Hele de bu şartlar altında.

"Vaftiz baban şimdi mutlaka gökyüzündedir. Ona dua et! Ondan bizi ve babanı korumasını rica et."

Kısa bir suskunluk anından sonra Tomas öfkeyle isyan etti.

"Tanrı niçin kötüleri cezalandırmıyor?"

"Bunu yapacak Tomas, yapacak."

Birkaç dakika sonra yakındı oğlan:

"Anne, susadım. Boynum ağrıyor."

Kadın topladığı birkaç küçük taşı elbisesiyle silerek oğluna verdi:

"Al bunları ağzına, ağzın tükürükle ıslanacak. Ama onları yutmamaya dikkat et!"

"Bunlarla susuzluk gider mi?" diye Maro'nun yanında elele yürüyen ikizlerden biri sordu.

"Evet, deneyin."

İki saat kadar sonra Azniv Hanım döndü ve duyurdu:

"İlerde bir yer görünüyor!"

Bir vadinin mavi kesiti toz bulutu arasından görünüyordu. Yüksek yaylanın kenarında bir köy vardı. İğreti duvarlardan oluşan, yanlarına ahır yapılmış tahminen yirmi ev. Harap, fakir bir yerleşim yeri. Ama ortasında, bu kayalık çöl için alışılmışın dışında bir hazine: Bir çeşme. Öküzler çoktan ve uzaktan adımlarını suya doğru hızlandırmışlardı. Sürgünler gülme krizine tutuldular veya sevinçten ağladılar. Kuruyan vücutları bir şeyler içme düşüncesiyle yeni bir hayata uyanıyordu.

Çoban köpekleri dişlerini gösterdiler. Boğazlarında, kurtların ısırmasına karşı koruyan çengelli tasmaları vardı. Pazar yeri tek ağacın yüksek ve geniş dallarıyla büyük bir fıstık çamının gölgesindeydi. Köyün erkekleri ve çocukları orada, yaşlıların etrafında toplanmışlardı. Peçeli kadınlar camsız pencerelerin arkasından bakıyordu. Köy sakinlerinin merakı sürgünlerin zaptiye korkusunu yenmişti. Çeşmenin oluğundan suyu berrak küçük akarsu bahçeye giden bir dere oluşturuyordu. Ama su bedava değildi, çok da değildi. Jandarmalar suyu, parası köylülere ödenecek bahanesiyle satıyorlardı. Parası olmayanlar diğerlerinin merhametine sığınıyordu. Bu yüzden birçok ailenin su parasını Azniv Hanım ödemişti.

Köylüler giderek çekingenliklerini kaybettiler. Gergin yüzleri ve ateşli gözleri olan bu kir pas içindeki gavurlara yaklaştılar. Ellerindeki çok az malı pazarladılar. Patates, soğan, keçi peyniri. Maro,

safir küpesini, bir köylü kadınla, yumurtalı pasta gibi yayvan bir ekmeğe karşılık takas etti. Ürkek bakışlı kadın fısıldadı: "Allah sizi korusun" dedi, aceleyle evine geri döndü.

Birdenbire Ermenice protestolar yükseldi. Birkaç nöbetçi pazar yerinin arkasına kaçan genç kız ve küçük oğlanları yakaladılar. Bir jandarma Maro'ya öyle çarptı ki neredeyse düşürüyordu. Maro Tomas'ı kendine çekti ama adam daha çok ikizlerle ilgileniyordu. Güllü araya girdi. Jandarma kafasına tüfeğinin kabzasıyla vurdu. Kadın yere düştü. Gözyaşlarına boğulan Sossi ve Maritsa'yı sürükleyip götürdü adam.

Azniv Hanım Maro'yu yola çekti.

"Sen karışma, yalvarırım."

Güllü'nün ayağa kalkmasına yardım etti. Yakınıyordu:

"Torunlarım! Onlara ne yapacaklar?"

Jandarmalar diğer sürgünleri alandan süngüyle kovuyorlardı. Maro ailesiyle, en son evin yamacında durdu. Köylüler on dört genç Ermeni'nin etrafında bir daire oluşturdular. Bir çavuş çeşmenin üzerine tırmandı ve açık artırmayı başlattı.

"Güzel, küçük, evlenecek yaşta genç kadınlar! Tarla işleri için oğlanlar! Teklifinizi yapın!"

Çocukları, onların satışını engellemek için ellerinden bir şey gelmeyen ana babalarının inanılmaz korkulu bakışları altında uzağa dizdiler. Müslüman kadınlar, doğru mal seçmelerine yardımcı olmak için kocalarının kulaklarına eğildiler. Bunlar zavallı insanlardı: On bir çocuk bir avuç kuruşa satıldı, bu bir koyun fiyatından daha azdı.

Birkaç Ermeni aile, tehcir korkusu ve çetelerin tehdidi altında, kendilerini bekleyen acımasız akibetten hiç değilse çocuklarını kurtarmakta teselli buluyorlardı. Güllü gibi değil elbette. Evlerin birinde ırzlarına geçilen torunlarının yalvarış dolu seslerini duyunca, onları geri almak için fırladı. Pazar yerinde daha önce onu düşüren Teğmenle çarpıştı. Adam Güllü'nün böğrünü ve karnını çizme darbeleriyle yaraladıktan sonra, üstünü aradı. Parıldayan bir yüzük ve elinde bir altın zincirle doğruldu.

Çavuş gidince Azniv Hanım ve Maro Güllü'ye yardım etmek için yanına gittiler. Ama artık kalbi atmıyordu. Azniv Hanım gözlerini kapadı. Ona yapabilecekleri her şey bundan ibaretti. Askerler

sürgünleri yürümeye zorluyorlardı. Yaşlı Güllü'nün bedeni geride kaldı.

Tomas annesine bakarken yüzü bir ceset kadar solgundu. Kadın onun elini sıktı.

"Sossi ve Maritsa için endişe etme. Zeynep ve Cemile'nin bizimle beraberken oldukları gibi, onlar iyi ellerde. Bizim gibi susuz kalmayacaklar!"

Oğlan inanmış görünmedi. Annesi ve büyükannesinden ayrılmaktansa susuzluğu yüz kere daha tercih ederdi. Onlar ise nasıl yaşayabileceklerdi? Başını öne eğdi. Manastırın önündeki çocuk... Armen... Ve şimdi de Güllü... Annesinin ve Azniv Hanım'ın da öldürülebileceği ilk kez aklına geldi. Bu düşünce, kendi içinde sakladığı bütün endişeleri depreştirdi. Şimdi meleklerin yanında olan vaftiz babası için dua etti.

Dar, dolambaçlı patika bir yılan gibi kıvrılarak vadiye iniyordu. Yolun bir tarafı, öküz ayakları ve araba tekerlekleri tarafından ara sıra yerinden sökülen taşların yuvarlandığı bir uçurumdu. Azniv Hanım, araba kullanmakta birçok deneyimi olduğunu bilmesine rağmen yuları kızına bırakmayı reddetti. İki yaşlı kadın ve bir ölünün, bir kaza durumunda daha önemsiz bir kayıp olacağını söyledi. Maro pes etti.

"Hâlâ yürüyebiliyor musun?" diye sordu Tomas'a.

Tomas güzel bir hayale dalmıştı, söyleneni duymadı: Sabahtı. Yatağında uyandı, Sassun ayaklarının ucunda duruyordu. Anne babasının yatak odasına gitti. Babası üniforma içindeydi. Oda kolonya kokuyordu. Vartan kollarını açtı ve ona gülümsedi.

Maro huzursuz oldu.

"Tomas? Hâlâ yürüyebilir misin? Çok yorgun değil misin?"

"Hayır" diye cevap verdi Tomas.

Onu hayalinden kopardığı için kızmıştı. Ama annesine acı vermek istemediği için bunu göstermedi. Baldırları ve ayakları ağrıyordu, ama dedi ki:

"Fena değil. Yol aşağıya iniyor zaten."

Konvoy, çevrelenmiş olduğu yüksek dağ duvarlarının gölgesinde duran vadiye ulaştı. Kurumuş bir ırmağın yanında durdular. Jandarmalar öküzleri salmalarını emretti. Hayvanlar balçıklı ırmak ya-

tağına düştüler. İçgüdüleri, ayaklarının açtığı derin çukurlardan su çıkabileceğini söylüyordu onlara. Şimdi sürgünler de şişelerini su doldurmak için balçığa delikler kazıyordu.

Araksi gücünün sonuna gelmişti. Bütün öğleden sonra Armen'in başının ağırlığı ve bacaklarındaki kanama omuzlarını uyuşturmuştu. Buna rağmen çapa ve kürekle kendini silahlandırmıştı.

"Armen bunları yolda ölenleri gömmek için yanına aldı" dedi içli bir sesle.

"Daha bekleyebiliriz" dedi Azniv Hanım ve aletleri elinden aldı. "Tekrar güç kazanmak için önce yemek yiyelim."

Ekmeği ve Azniv Hanım'ın satın almış olduğu iki küçük patatesi paylaştılar. Tamamen kendi derdine düşen Araksi, bir ısırık almayı bile reddetti. Sadece şişeden bir yudum su aldı. Öğün sessiz geçti.

"Annem ve ben mezarı şimdi kazarız" dedi Maro.

Araksi ırmaktan biraz uzakta bir tepeyi gösterdi. Mezar orada ilkbaharda taşan ırmak sularından korunabilirdi.

Tomas, mezarın kazılmasına yapabildiği kadar yardım etti. Toprak sert, ağır ve taşlıktı. Çukur bir metreye inince Azniv Hanım soluklandı:

"Bu yeter! Armen niçin daha iyisini yapamadığımızı anlayacaktır."

Siyahlar içinde birkaç yaşlı kadın Araksi'yi izlediler. Suları olmadığı için geleneğe uyup cesedi yıkayamamışlardı, ama dul Kalustyan kefen olarak kullanabilecekleri bir sıvı karışım getirdi. Ritüel yağlamayı yaptı. Ölünün etrafında büyük bir cemaat toplandı, tepeye taşınması törenine eşlik etti. Bir dini merasimde birlikte olmaları sürgünde ilk kez oluyordu. Şimdi korku ve acıyı değil, tersine yeniden diriliş inancını paylaşıyorlardı. Bir genç tarafından getirilen kör bir adam mezarın başucuna dikildi. Şaşırtıcı derecede güçlü ve berrak bir sesle yas ayinini söyledi. Şarkıyı herkes koro halinde söyledi. Sözleri şuydu: "Kudüs üzerine çekilecek." Artık yeniden bir cemaattiler.

Sesler önce çekingendi, ama sonra giderek daha güçlü yankılanmaya başladı. Ses dar vadide yankılanıyor, sonra tepelerin üstüne çıkıyordu. Tüm çekilen çilelerin ortasında bir rahmet anıydı bu. Jandarmalar bile kulak kabartarak durdular ve hiçbirinin aklına ga-

vurların bu seremonisini bozmak gelmedi. Bu defin sembol oldu: Manastırın önünde cenazesiz kalmışlar için, geçen gece ölenler için, uçurumun dibinde yatan adamlar için dua ettiler. Çıktıkları sonsuz yolculukta bundan sonra ölecek olanlar için de...

Birkaçı kendilerinin de hemen "Kudüs'e çekileceğini" söylüyordu.

Ceset çukura indirilince Araksi üzerine bir halı örttü. Tomas ırmak kenarından koparmış olduğu bir tutam çayır çiçeğini bıraktı. Sonra Armen'in siperli kasketini giydi ve derin üzüntüsünü ifade eden bir şeyler söyledi:

"Armen Amca kilisenin yanında bir selvi ağacının altında huzur içinde olabileceğini söylemişti."

Araksi bu sözler söylenirken mezarın kenarında diz çöktü, acıdan bağırdı ve elbiselerini yırttı parçaladı. Onu oradan uzaklaştırmak gerekiyordu. Kalabalık dağıldı. Maro Tomas'ı geri çekmek istiyordu, ama o ölüyü gömmekte ısrar etti.

"Bu benim vaftiz babam, benim vaftiz babam!" diye ısrarla tekrarladı.

Gücünün on katı olan bir gayretle küreği kavradı. Gökyüzünde uçan büyük kuşların ölüleri yemek için uçtuğunu düşünüyordu... Onlar vaftiz babasına dokunmamalıydı! Armen gökyüzüne el değmemiş olarak gitmeliydi.

Mezar örtülünce kenarlarına taş dizdiler. Tomas taş istifinin fırtınalarda bozulmaması için her taşı yerine iyice yerleştirdi. Dul Kalustyan dua etmek için orada kalmıştı. Cebini yokladı ve oğlanı yanına çağırdı.

"Buraya gel çocuğum!"

Eline üç koyu renkli tanecik bıraktı.

"Bu selvi tohumudur."

Tomas'ın bakışları aydınlandı.

"Teşekkür ederim. Kaptan Armen buna sevinecek."

Maro tohumları ekmede ona yardım etti. Tomas mezarın öğleden sonraları dalların gölgesinde olmasını arzu ediyordu. Her şey bitince Maro onu kollarına aldı.

"Vaftiz baban seninle gurur duyabilir."

"Eğer büyürsem buraya bir kilise yapacağım. Onun istediği gibi."

Geri dönerlerken Maro, jandarmaların arabaları götürdüklerini gördü. Azniv Hanım gürlüyordu:

"İki örtü! Kurtarabildiğim her şey bu! Şimdi yaya devam etmek zorundayız."

Dul Kalustyan ve Koren'in evli kuzeni Antom Hatun Araksi'ye eşlik ettiler.

"Ben gidemem" diye açıkladı Araksi.

"Ben size yardımcı olacağım" diye itiraz etti Maro.

"Hayır. Bacaklarım... kalbim... uzağa gidemeyeceğim."

"Böyle söylemeyin!"

Maro'ya Araksi'yi ısrarla zorlamaması gerektiğini ima etti dul Kalustyan, heybesine vurarak.

"Benim burada Araksi'yi iyileştirecek birkaç ilacım var. Bizi yalnız bırakın."

Akşam çabuk çökmüştü. Sürgünlerin artık korunacakları arabaları da yoktu. Geceye açık bir şekilde toplandılar. Bir kadın bağırdı:

"Oraya bakın! Bu nedir?"

Vadinin bir uçurumla darlaştığı kuzeydoğuyu gösteriyordu. Maro çetelerin geri döndüklerini düşündü. Bu düşüncesinde yalnız değildi, gerginlik bütün sürgünlere yayıldı. Acaba Sivas'tan yeni bir Ermeni kafilesi mi? Ya şimdi Vartan onların arasında ise? Hayır, kafilede silah altına alınabilecek yaşta erkek hiç yoktu.

Yeni gelenler Erzincan yöresinden geliyorlardı. Yola çıkarken iki binden fazlaydılar. Şimdi en fazla üç yüz kişiydiler. Çoğu hastaydı. Kötü muamele, sıkıntı, yağmacı saldırıları saflarını gün be gün seyreltmişti. Dağlarda bir hayvan sürüsü gibi, neredeyse bir aydır sürüklenen bu insanlar her şeylerini yitirmişlerdi. Yarı çıplaktılar. Ayakları kan içindeydi, derileri yanmıştı. Dört günden beri sadece ot ve böcek yiyebilmişlerdi. Öyle acınacak durumdaydılar ki Sivaslı Ermeniler, ertesi gün boş mideyle yola çıkacaklarını bile bile kalan bir parça son yiyeceklerini de onlarla paylaştılar.

Araksi, elleri karnının üzerinde bağlanmış vaziyette dua ediyordu. Oturuyordu, gözleri kapalı, bacakları açıktı. Başı ve belden yukarısı öne arkaya sallanıyordu. Tomas büyükannesinin kollarında uyumuştu. Maro Azniv Hanım'a dedi ki:

"Ben yeni gelenlere yardıma gidiyorum."

Yanına Armen'i gömdükleri küreği aldı. İnsanlar nehir yatağının, öküzler tarafından çiğnenmiş yerinin biraz üst kısmını elleriyle kazıyorlardı. Açtıkları çukurun dibinde biriken suyu, çamurdan durulmasını beklemeden içiyorlardı. Maro, yarıya kadar berrak suyla

dolu bir çukur açtı. Kadınlar buradan elleriyle veya taslarla, su çekiyorlardı.

Yüzünün eti çekilmiş bir kadın Maro'ya dedi ki:

"Beklediğin çocuk ölü doğsa daha iyidir! Ben yeni doğan çocuklarını doğumdan hemen sonra yol kenarında boğan birkaç kadın gördüm. Tanrı onları anlayacaktır."

Elbiselerinden biraz utanan Maro yaşlı kadına sordu. Adı Warwara'ydı. Yurttaşlarının susuzluk, açlık ve yaralanmalardan peş peşe nasıl öldüklerini anlattı. Tifüs ortaya çıkmıştı. Kolera vakaları olmuştu. Warwara sözünü acı bitirdi:

"Ölenler kurtuldular!"

"Biz başaracağız."

"Daha üç gündür yoldasınız? Sizi nelerin beklediğinin henüz farkında değilsiniz çocuğum. Onlar bizi, hepimiz arka arkaya ölelim diye dağlarda oraya buraya dolaştırıyorlar."

Maro yerinden fırladı:

"Kendimi öldürmeyeceğim!"

"Yalnız mısın?"

"Annem ve altı yaşında oğlum var burada."

Yaşlı kadın elini Maro'nun koluna koydu, ciddi bir ifadeyle konuştu:

"Bana inan. Eğer olanak bulursan oğlunu Türk köylülere vermelisin. Bu onun için daha hayırlı olur."

Maro kadına sırtını döndü. Onu daha fazla dinlemek zorunda kalmamak için gitti. Warwara sesini yükselterek dedi ki:

"Biz fırtınada toz zerreciğinden başka bir şey değiliz. Toz!"

Azniv Hanım ve Tomas aynı örtünün içine sarılmış, uyuyordu. Maro diğer örtüleri Araksi'yle birlikte dağıtmıştı. Sabah uyandıklarında yaşlı kadın artık onların yanında değildi. Maro kalktı. Uyuyanların üzerinden geçti ve tepeye gitti. Araksi'yi orada Armen'in mezarı üzerine düşmüş olarak buldu. Onu silkeledi. Dokundu beden buz gibi soğuktu. Kramp girmiş elinden küçük bir şişecik düştü. Maro Kalustyan'ın Araksi'ye, kocasına geri dönebilmesi için ilaç verdiğini anladı. Diz çöktü ve ağladı. Ağlaması ölüler için miydi? Pek değil, daha çok, yaşamaya çalışanlar için ağlıyordu.

VI

Gün on dokuz veya yirmi Temmuz muydu? Vartan zaman hesabını karıştırmıştı. Yanında kalan iki tutuklu için tarih şu olmuş bu olmuş farketmiyordu. Onlar günübirlik yaşıyordu. İdamlık olduklarından, sıra bekliyorlardı. Her biri bir köşeye çekilmiş oturuyordu. Tek kelime konuşmuyorlardı. Onların bu suskunluğu nedeniyle Vartan'ın yalnızlık duygusu dayanılmaz oluyordu.

Ortak kaçış planları hezimete uğramıştı. Biri onları ihbar etmişti. Böyle olmalı ki, tutuklular avluda oldukları zaman asla, bir anlık bile olsa kapı açık kalmıyordu. Hücrede hâlâ saman çuvalları yığılıydı ve onların verdiği sıkıntı gerçekte olduğundan daha büyüktü. Dar pencereden sızan ışık Sarkis Zoryan'ın gri taş duvara kazımış olduğu haç ve yazıların üzerine düşüyordu. Onun dört gün önceki ölümünden sonra hâlâ hayatta olanların isimlerini duvara yazma işini Vartan üzerine almıştı. Günlüğü sonuna kadar götürebilirdi. Ama altına imza atma fırsatı olmayacaktı, bu da kaderin bir ironisiydi!

Bu her an onun da başına gelebilirdi. Bir nöbetçi idamın bu sabah olacağını ona bildirmişti. Belediye binasındaki saat altıyı çalmıştı, sonra yediyi. O hemen hemen kendini bırakmış, bekliyordu. O kadar çok gün umutla yaşamışken şimdi artık ölümü onun önünde anlamını yitirmiş olarak duruyordu.

Girişten ayak sesleri geldi. Gururla ayağa kalktı. Kapı açıldı bir çavuşun sarı yüzü göründü.

"Vartan Balyan."

Vartan kapıya gitti. Ona gri bir gömlek verildi.

"İdam için üniforman burada."

Vartan tek söz söylemeden kirli elbisesini çıkardı ve dizine kadar gelen geniş gömleği giydi. Hücre arkadaşları onunla vedalaştılar. Onlara hâlâ küçük bir zaman kalmıştı, bunun verdiği rahatlamayı gizlemekte güçlük çekiyorlardı. Çavuşa iki jandarma eşlik ediyordu. Vartan'ın ellerini arkaya bağladılar. Onu, bir berberin elindeki usturayı bilediği zemindeki bir odaya götürdüler. Üzerinde mahkûmların oturduğu sıranın etrafında saç ve sakal tutamları vardı. Bıçak onun başını kazımış, üç haftalık sakalını da yoketmişti.

Siyah saçını yağla parlatmış bir Teğmen içeri girdi. Kırbacıyla Vartan'ı gösterdi ve çavuşa sordu:

"Balyan mı?"

"Evet."

Vartan'ın önünde bacaklarını açtı. Sıkılmış kemeri ve yeşil üniforması ona bir ölçüde resmi bir görüntü veriyordu. Bıyığının burulmuş uçları moda lüleye çevrilmişti.

"Vali Mustafa Bey..."

"Mustafa Rahmi'yi mi kastediyorsun?"

"Vali Mustafa Bey" diye ısrar etti Teğmen, "sana son bir kez, İslam'a dönmeni ve İttihatla birlikte çalışmanı teklif ediyor."

Ardından berberi gösterdi.

"Ali seni sünnet edebilir."

Vartan omuzunu silkti. Subay, sorunun kendisi için farketmediğini ele veren bir ses tonuyla devam etti:

"Evet de, bu postu kurtarman için, cemaatinin hayatını kurtarman için tek şansın."

Vartan inatla sustu.

"Bir sürgün konvoyunda hastalıklarla boğuşan karını ve oğlunu düşün. Senin tek sözünün onların bu işkencelerini sona erdireceğini ve senin bunu reddettiğini bilseler, hakkında ne düşünürlerdi?"

Teğmen nutkunu bitirdi. Vartan Komiser'in sesinden, onun masalını dinler gibiydi.

"Mustafa'ya söyle, seni şeytana havale etsin."

"Bu senin hayatın," dedi subay, kaşları kalkıktı, "Öyle ise haydi."

Hapishane avlusunda, önüne iki at koşulan bir araba bekliyordu. Parmaklıklı duvarları birkaç kat dikenli tellerle çevrilmiş yükleme yerinde onbeş hükümlü bekliyordu. Vartan kaçabilmek umuduyla çevreyi dikizledi. Sık sık mahkûmları idama götüren Teğmen işa-

retlerden onların ruh durumlarını da sezebiliyordu. Vartan'ın etrafına nasıl baktığını farkedince tabancasının namlusunu onun ensesine dayadı.

"Benimle olmaz! İyi hazırlanmış yepyeni bir ip seni bekliyor."

Bir alay jandarma tarafından çevrilmiş araba, gürültü patırtı çıkararak pazar meydanın yolunu tuttu. Teğmen önden atla gidiyordu, mağrur ve dikti. Satıcı tezgahları arasından geçiş için yer açıldı. Her iki tarafta meraklı ve ateşli kalabalık seyrediyordu. Günlük idamlar, çekim gücü hiç azalmayan bir halk bayramıydı. Alanın diğer ucundaki bir podyumda bir dizi ip sallanıyordu. Hepsi on beş adetti. Askerler orada asılı olanları alıyor, şehrin dışına çıkarmak üzere bir arabaya yüklüyorlardı.

Tüm bunlar Vartan'ı hiç ilgilendirmiyordu. Bakışını, sevdiği ve içinde yaşatmaya devam ettiği bu insanlara çevirdi. Satıcı tezgahlarından yükselen kokuların her biri onda bir anıyı canlandırıyordu. Birkaç anısı çocukluğuna kadar uzanıyordu, özellikle bu mevsimde olgunlaşan şeftalilerin kokusu: Genç annesi onu kollarıyla ağacın alt dallarına kadar kaldırırdı.

"İn!" diye emretti bir jandarma dikenli teli kaldırdıktan sonra. Vartan yere atladı ve öne fırladı. Darağaçlarının arkasında, üstü kapalı, sınır caddeye çıkan bir geçit vardı.

"Şu arkadakini canlı istiyorum" diye bağırdı Teğmen.

Vartan'ın elleri bağlı olduğu için yeteri kadar hızlı koşamıyordu. İki jandarma geçide ulaşamadan onu yakalayıp bastırdılar. Teğmen oraya geldi ve Vartan'ın yüzüne bir kırbaç vurdu.

"İpi boğazına geçirene kadar onu sıkı tutun!"

Cesetlerin yüklendiği araba hiç kimsenin bakışlarını üzerinden ayırmadığı hükümlülerin yanından geçti. Son yakındı. Artık kadınları ve çocukları üzerine kafa yormuyorlardı. Onlara, platforma çıkmak ve darağacının yanında duran merdivenlere tırmanmak emredilmişti. İpin ilmiği yüzlerinin önünde sallanıyordu. Vartan cellatın elini omuzunda hissetti, ardından ipin sert baskısını. Hemşerilerinden kaçı bu merdivenin aynı basamağında durmuştu? Kaçı, şimdi onun hayatı terketmek zorunda olduğu yerde ölmüştü? Neyi düşünmüşlerdi?

Arkasında Teğmenin sesini işitti:

"Senin merdivenini bizzat ben devireceğim."

Davulların ritmi hızlanıyordu. Ya da bu, şakaklarında çarpan ka-

nın gürültüsü müydü? Vartan gözünü, gökyüzüne yükselen Tecer dağının tepesine dikti. Birden bire kendini yalnız hissetti. Çok yalnız. Sonsuz bir uzaklık, onu yanında duran hükümlülerden ve cellatlardan ayırdı, içindeki bütün umutlar sönmüştü. Vücudunu, onu terketmeye başlamış gibi hissetmiyordu. Sadece, baştan çıkartan şeftali kokusu kalmıştı. Ölümün böyle büyük bir yalnızlık içinde geleceğini asla düşünmemişti.

Vartan başını geri attı ve güneşe baktı. Onu asla bir daha görememek, tasavvur edilir şey değildi. Ölümden sonra bir yaşam var mıydı? Şu anda Vartan çocukluğunun kör inancına sahip olmayı tercih ederdi. Mantığı ona hiçbir şeyin onu atlatamayacağını söylüyordu. Tomas... Maro... onların anılarında uzun süre yaşayacak mıydı? Bir resim onu zorluyordu:

Maro yatak odasının penceresinin yanında, Tomas, Azniv Hanım ve hizmetçi kızlarla birlikte merdiven eşiğinde, köpek kestanenin gölgesinde, beyaz evinin duvarından tırmanan güller.

Biri bacağına dokundu. Korktu ve kaskatı kesildi. Ayaklarına vuran cellattı.

"Bu, sen değil misin?" diye sordu Teğmen.

Vartan isminin nasıl söylendiğini duydu. Teğmen onun önünde dikiliyordu.

"Sen Vartan Balyan'sın değil mi?"

Vartan başını eğmeden önce sorusunu tekrarlamak zorunda kaldı.

"Burada!" diye bağırdı subay.

Cellat düğümü çözdü ve hükümlünün merdivenden inmesine yardım etti. İnanılmaz gelişmenin sersemlettiği Vartan platformdan götürüldü. Güneş onu öylesine körleştirmişti ki, Teğmeni neredeyse tanıyamadı. Teğmen selam verdi, arzetti:

"O, burada Albay."

Bu yüzü tanıyor muydu? Bu İbrahim Alizade'ydi!

Vartan'ın yüz hatları gerildi. Dostu onu kolundan tuttu ve sert konuştu:

"Beni takip edin!"

Vartan Teğmenin yanında, ne konuşmasının, ne de İbrahim'e karşı bir duygu belirtmesinin uygun düşmeyeceğini sezdi. Hâlâ şokta olduğu için aslında ne olup bittiğini kavrayamamıştı. Kan yeniden damarlarına geri dönmüş görünüyordu. Ara sıra boynunda

güçlü bir ağrı hissediyordu ve boğulacakmış hissine kapılıyordu. Bunlar, vücudu idama hazırlanmış olduğu içindi. Ardından Vartan'ın yaşadığı ölüm korkusu geldi.

Darağaçlarının önünde heyecanlı kalabalığı çitin içinde tutan bir sıra jandarma duruyordu. Meyve, ceviz, meyveli dondurma ve yoğurt satan satıcılar sustular. Herkes nefesini tutmuştu. Albay tutukluyu platformun arkasındaki, üstü kapalı geçişten götürdü. Bir yan sokakta, kapalı bir araba bekliyordu. İçine oturdular.

"Haydi ileri!" diye emretti İbrahim arabacıya, sinirliliği sesinden belli oluyordu.

At daha yeni tırısa geçmişti ki baygın bir kalabalığın sesi çınladı.

"Neredeyse geç kalıyorduk!" dedi Albay yavaşça.

Sürekli sadece şu sözü tekrar edebilen Vartan'ı kollarına aldı:

"İbrahim, İbrahim, dostum! Bir türlü anlayamıyorum!"

"Benden şüphe mi ettin? Sivas'tan uzakta bir görevim vardı."

Albay daha fazla bir ayrıntı anlatmadı. Şebinkarahisar'ı tamamen hafızasından silmek istiyordu. Üç haftalık kuşatmadan sonra ordu oradaki tüm Ermeni halkını, kadınlar ve çocuklar dahil, kılıçtan geçirmişti.

İbrahim perdeyi yana çekti ve takip edilmediklerinden emin olmak için kafasını dışarı uzattı. Vartan arkadaşının onu tek başına kurtardığını anladı.

"Yani sen bunun için emir almadın? Hayatını tehlikeye atıyorsun!"

Gurur duyduğu bir darbeyi vurmuş ve başarmış bir çocuk gibi İbrahim'in yüzüne ışıldayan bir gülümseme yayıldı. Vartan duygulanmıştı, ekledi:

"Sana bunun için nasıl teşekkür edebilirim? Senin gibi bir dostu olan adam nasıl da mutlu olur."

"Sen bir diğerini daha hesaba katabilirsin" diye esrarengiz bir tavırla cevap verdi İbrahim. "Bu gün ben tek kişi değilim."

Bu konuda daha fazla bilgi vermekten vazgeçti ve Vartan'ın iplerini kesti. Araba Amerikan kız pansiyonuna giden geniş ve işlek yola saptı. Arabacı atı harekete geçirdi. Vartan nihayet uzun süredir kafasını kurcalayan soruyu sordu:

"Maro, oğlum ve kaynanamdan bir haber var mı?"

İbrahim'in yüzü karardı.

"Maalesef hiçbir şeyi engelleyemedim" diye açıkladı, üzgündü. "Ben Sivas'ta değildim, daha bu gece geri döndüm."

Vartan yıkılmıştı. Derin bir iç geçirdi.

"Sivas'lı Ermenilerin ne yöne gittiğini biliyor musun?"

"Aldığım bilgilere göre değişik istikametlere sürülen birçok kafile var. Fakat muhtemelen hepsi Malatya'dan geçiyorlar. Sanıyorum onları Halep civarına götürüyorlar."

Vartan üzgündü, kafasını salladı. Düşünceye dalmıştı, kendi kendine mırıldandı:

"İki hafta geçti... Fakat onlar muhtemelen çok hızlı ilerlememiş olacaklar."

İbrahim onun koluna dokundu.

"Onları bulmayı düşünmekte ciddi olamazsın! Tüm Anadolu'da büyük miktarda sürgün kafileleri var. Bu kalabalıkta üç insanı bulmak imkansız! Ordu yolları tutuyor. Haydut çeteleri bölgeyi güvensiz hale getiriyor. Başaramazsın."

Vartan arkadaşına baktı.

"Senin ailen olsaydı ne yapardın?"

İbrahim başını eğdi, cevap vermedi. O da Vartan'ın planından başka bir şey yapmazdı.

"Bir at ve bir tabanca, daha fazlasına ihtiyacım yok."

"Elbette, bunu alacaksın."

"Beni nereye götürüyorsun?"

"Sabırlı ol," diye cevap verdi Albay, masalsı bir gülüşle.

Çifte minareli, hamamı da olan cami tarafından çevrelenmiş, ordu yüksek kademesinin içinde barındığı eski saray önlerindeydi. Araba, resmi kabullere katılmak için Vartan'ın sık sık gittiği avluya girdi. Ama Albay, Vartan'ı ana girişe götürmedi. Aksine önemli ziyaretçileri için ayrılmış bölüme doğrudan giden yan kapıya götürdü. Ortasında bir süs çeşmesi bulunan fuayeye geldiler. Duvarlar Kur'an ayetleri ve Sultanın bir resmiyle süslenmişti.

Vartan kendisinin niçin buraya getirildiğini açıklayamıyordu. İbrahim ondan, değerli halılar ve antika mobilyalarla bezenmiş geniş bir odaya girmesini rica etti. Altın çerçeveli bir tabloda bir grup resmi vardı: Enver, Cemal ve Talat.

"Şimdi bana söyle..."

"Neşeni bozma, otur ve bekle!"

Merakına rağmen Vartan onu daha fazla zorlamadı.

"Beni ön odada bulabilirsin" dedi İbrahim.

Vartan yalnız kalınca bakışlarını odada gezdirdi. Yuvarlak bir mermer masanın üzerinde kuru meyve ve çeşitli içki şişeleriyle dolu bir tepsi duruyordu. Açlıktan karşı koyamadı, birkaç incir aldı ve aceleyle şişeden büyük bir yudum konyak içti. Rakı midesine dokunuyordu. Küçük bir masanın üzerine ilişti. Çok kirli olduğu için koltuklara oturmaya kıyamadı. Nemli saman kokusu, ter ve pislik derisine yapışmıştı. Alışık olmasına alışıktı ama şimdi, burada, pek ciddiye almadığı halde bunlar mide bulandırıcıydı.

Arkadaki kapı açıldı. Yeşil piyade üniforması giymiş bir general içeri girdi. Boyun derisinin kırışıklığı, yaldızlı yakasının yarısını örtmüştü. Uzundu, yavaş hareket edebilen gösterişli bir vücut yapısı vardı. Şişkin gözkapakları küçük siyah gözlerini neredeyse kapatıyordu. Ablak suratı, yumuşak huylu olduğunu gösteriyordu. Yaklaştı ve elini uzattı. Vartan onun kötü niyetli olduğunu düşünmüyordu.

"Beni hatırladığınızı sanmıyorum, Albay Balyan."

Vücudunun aksine sesi hiç değişmemişti.

"Halit Paşa!" diye bağırdı Vartan. Tamamen şaşkındı. "Sizi hemen tanıyamadığım için özür dilerim! On yıl sonra."

Karnını okşayarak "Evet" dedi General, "Ve iyi bir yemek..."

Vartan, hitabet sanatıyla ünlü genç ateşli adamı hatırladı. O zamanlar zayıflığı ve ince yüzüyle bilinirdi. İttihat ve Terakki Komitesinde tanışmışlardı. Enver ve Talat'a karşı olan diğer muhalefetle birlikte parlamentoda birlikte bulunmuşlardı. Şimdi onlardan biri iktidar tarafında duruyordu ve diğerinin bu iktidar tarafından ortadan kaldırılması gerekiyordu.

Aralarında bir anlık tereddüt oldu. Vartan generalin gözlerini araştırdı. Halit acaba hâlâ bir zamanların o adalet tutkunu adamı mıydı? Sadece dış görünüşü değişmişti. Bakışlarındaki insani derinlik aynen duruyordu. Vartan işin içinde bir şeylerin olduğuna inanıyordu. Yorgunluk mu. Yoksa aklı başına gelme mi. Halit Paşa kollarını açtı. Vartan tereddüt etti ve elbisesini gösterdi. General aldırmadı, onu kendine çekip sarıldı.

"Halit Paşa, seni yeniden gördüğüme sevindim."

"Vartan Balyan," dedi Paşa, omuzuna vurdu, "Vartan, kardeşim."

Birbirlerini gülümseyerek seyretmek için birer adım geri çekildiler. Dostlukları hiç zarar görmemişti. Her ikisi de aynı ideale adadıkları gençliklerini düşündüler. Halit'in yüzü kardı.

"Ne büyük bir aksilik!" diye içini çekti.

Vartan cevap olarak sadece kafasını sallayabildi. Halit cebinden sigara çıkardı ve iki koltuğu gösterdi. Vartan teklifsiz iki bardak konyak doldurdu. Oturdular, şerefe kadeh kaldırdılar.

Halit sigarasının dumanını havaya üfledi ve üç hükümet liderinin bulunduğu tabloyu gösterdi.

"Bu alçak adamlar çetesi bizi kazığa oturttular! Ama sonları gelecek. Bunu sessiz ve derinden hazırlayacağız."

Vartan öfkeli bir sesle cevap verdi.

"Çok geç olacak! Yüz bin Ermeni yok edilmiş olacak."

Halit kadehinde çalkalanan konyağa bakarak fısıldadı:

"Zavallı insanlar! Zavallı insanlar!"

Öfkeyle sigarasını söndürdü ve izmaritini iktidar sahiplerinin portresine fırlattı.

"Hayatınızı kurtaran adamları aldatmak, ne eğlenceli!"

"Sana sonsuza kadar müteşekkir olacağım Halit Paşa!"

Tehcir Vartan'ın aklından çıkmıyordu. Cevabını uzun süredir zaten bildiği bir soru sordu:

"Bu zulme bir son verme imkanı yok mu?"

"Korkarım hayır. Makul çevreler hükümetten uzaklaştırıldı. Tehcirde birlikte davranmayı reddettiğim için beni şimdi Rus cephesine gönderiyorlar. Orada öleceğimi umuyorlar."

"Eğer düşman ülkemizi istila ederse bu İttihadın sonunu getirir."

"Önümüzdeki dönem için buna o kadar güvenmemeli. Gelibolu'dan geliyorum. Kemal Paşa Fransızlara ve İngilizlere karşı başarılı bir direniş gösteriyor. Onları denize dökecektir. Ama bir zaman sorunu."

Kadehlerini susarak boşalttılar. Halit eğildi, elini Vartan'ın elinin üzerine koydu.

"İbrahim bana ailenden söz etti. Buna gerçekten çok üzüldüm."

Vartan'ın yüz hatları gerildi. Dudaklarını ısırdı.

"Bir oğlun var mı?"

"Tomas" diye cevap verdi Vartan, gözleri yaşardı. "Altı yaşında."

"Henüz her şey kaybedilmedi" diye onu teselli etmeyi denedi general. "Günün birinde onları tekrar bulacaksın, bundan eminim. Ama şimdi söz konusu olan senin sıkıntına yardımcı olmamızdır."

Vartan Halit'e ailesini aramaya gitmek niyetinden söz etmedi. Çünkü generalin onu bundan vazgeçirmek için her şeyi yapabileceğini biliyordu.

"Doğu cephesine giderken bana emir subayı olarak refakat etmek ister misin? Sana uyarsa ateş hattını geçip Rusya Ermenilerine ulaşabilirsin."

"Osmanlı İmparatorluğu'nu terketmemeyi tercih ederim."

"Haklısın. En iyisi senin İstanbul'a gitmen olacak. Ermeniler orada fazla rahatsız edilmiyorlar. Eğer doğru hatırlıyorsam senin orada akrabaların var değil mi? Bu üç çakalın hükümetten düşürülmesi için çalışan birkaç dostumuzla da ilişki kurabilirsin. Onları bu girişimlerinde desteklemek, ailene ve halkına yardım etmenin en iyi fırsatı olacaktır senin için."

"Bu uzun bir yolculuk" dedi Vartan, düşünceliydi.

"Bir üniforma, bir ücret defteri ve biraz para alacaksın. Sana ülkeyi daha kolay geçmen için bir görev vereceğim."

"Eğer işler ters gider ve beni yeniden yakalarlarsa, bu senin için çok tehlikeli olacak. Albay İbrahim için de daha az değil!"

"Vartan, Sultanın polisi benim ayağıma bastığında sen beni haftalarca Beyoğlu eczanesinin bodrumunda saklamaya bir an bile tereddüt etmedin. Ben zindanda iken ve tifüsken sen bana her hafta düzenli olarak ilaçlarımı getirmedin mi? İbrahim bana senin tutuklandığından söz edince ben yolumu değiştirdim, Sivas üzerinden gitmeye karar verdim. Sana borcumu ancak böyle ödeyebilirdim."

"Şimdi sana borçlu olan benim. Ve sana nasıl teşekkür etmem gerektiğini bilmiyorum."

"Bana hayatta kalarak teşekkür edebilirsin Vatan Balyan. İmparatorluğun veya ondan geri ne kalmışsa işte onun senin gibi adamlara itiyacı var."

Söylenecek her söz söylenmişti. Durum, ortak anıları tazelemek için özellikle uygun değildi. General konuşmasını bitirdi.

"Benim hemen dönmem gerekiyor. Albay İbrahim seni ordu hapishanesine kapatacak. Şehirden seni bu akşam çıkaracak."

İçtenlikle kucaklaştılar.

"Yeniköy'deki, iyi yemekler yediğimiz o küçük pasajı hatırlıyor musun? Günün birinde orada buluşuruz."

"Tanrı seni korusun Halit Paşa! Rus kurşunlarından kendini koru!"

"Allah seni koruyacaktır, fakat buna rağmen dikkati ol!"

"Korkma, ölüm asla arka arkaya iki kez gelmez."

***

Bitkin düşmüş, tedirgin bakışları ve kütük gibi yüzleriyle, hırpani halleriyle uçsuz bucaksız bir insan konvoyu, mısır tarlasında zorlukla ilerlemeye çalışıyordu. Yaprakları buruşuk parşömen gibi hışırdayan mısırlar yetişkinlerin omuzlarına erişecek boydaydı. Tahminen dört yüz insandılar ve yaklaşık on beş jandarma tarafından korunuyorlardı. Sivas'tan yola çıkalı beri iki hafta geçmişti. Yoldaki kırımlarda kaçı ölüme ve akbabalara teslim edilmişti? Arasıra bir süngü, ölümle boğuşmayı yeniden başlatıyordu.

Bağırma yok, şikayet yok: Sürgünlerin tek kelime konuşmaya bile artık mecalleri kalmamıştı. Teslim olmuşlar, ileri doğru hareket ediyorlardı. Bakışlar yere çakılmıştı, düşünceler ise sadece atılacak bir sonraki adıma hükmedebiliyordu. Önlerine bakmaktan kaçınıyorlardı. Çünkü ulaşacakları bir hedefleri yoktu. Rotaları, en kötü yolları dolaşmaktan ve hatta tutsaklara daire çizdirmekten zevk alan jandarmaların keyfine kalmıştı.

Maro bir elini annesinin beline dolamış, ona bir parça destek verebiliyordu. Azniv Hanım ayrıca Tomas'ın omuzuna dayanıyordu. Ateşi vardı, yakıcı sıcağa rağmen dişleri birbirine çarpıyordu. Ara sıra birbirinden kopuk cümlelerle konuşuyor ve gençliğine geri döndüğüne inanıyordu. Takati günbegün kaybolmuştu. Her sabah bir gün öncesinden daha zayıf uyanıyor, Maro'ya kendisini yolda bırakması için yalvarıyordu, ama Maro cevap bile vermiyordu. Aksine, annesine daha da sıkıca sarılıyor, onu büyük bir kararlılıkla taşımaya devam ediyordu.

Tere bulanmış başıyla Maro bir rüyada gibi hareket ediyordu. Tek düşüncesi vardı: Devam edip hayatta kalmak. Bunu ne için yaptığını da artık bilmiyordu. Dik durmak, ilerlemek, ertesi güne ulaşmak. Daha fazlasını istemiyordu. Şişirilmiş karnı onu ağırlaştı-

rıyor, yükünü artırıyordu, ama bu onu, çoğu kadının başına gelenden kurtarmıştı.

Güneşten korunmak için iyice yüzüne çektiği Armen'in şapkasıyla Tomas olgunlaşmamış bir mısır koçanını kemirdi. Tanelerin kabukları dişlerinin arasında kalmıştı. Ağzında acımsı bir tat vardı ama midesi bu lezzetsiz şeyden daha çok istiyordu. Çorapları topuklarından delinmişti, derisi çizme derisinden daha çirkin görünüyordu. Yorgunluk, açlık, susuzluk, sıcaklık. Tomas şikayet etmeye çoktan son vermişti. Tehcir öncesindeki hayatla ilgili bütün anıları silinmişti. O artık bu işkencenin olası sonuçlarını bir kere olsun düşünemez olmuştu. Hiçbir şey düşünmüyordu. Günleri tek bir söz etmeden geçiyordu. Yürüdü! Sanki bu yoksul hayattan başka hiçbir şeyi tanımamış gibiydi. Yürümeyi düşünüyordu sadece. En kötüsü gecelerdi. Rüyaları o kadar güzeldi ki, uyanmak en kötü kabustan daha kötüydü.

Kervanın sol tarafında, sürülmüş tarlaları, yabani gül dikenleri, kayalıklar ve dik yamaçlarla örtülmüş Tahtalı dağının etekleri uzanıyordu. Mısır tarlasının sağındaki vadide keçiler yayılmıştı. Sonsuz genişliğin ortasında üç küçük ev yanyana duruyordu. Çeteler biraz geriden, iki saatten beri konvoyu izliyordu. Bedenlerinde çocuklarından başka taşıdıkları hiçbir şey kalmamış bu insanlardan ne çalmayı umuyorlardı?

"Gavurlar!"

Bir nöbetçinin bu bağırışını ateş sesleri izledi. Dört jandarma attan düştü. Ötekiler geri dönüp oradan kaçtılar. Mısır tarlasına saklanmış altı adam onlara ateş ediyordu. Sürgünler taş kesilmiş, sahneyi seyrediyorlardı.

"Koşun, hepiniz kaçın!" diye bağırdı fedailerden biri, kollarını sallıyordu.

Hiç kimse kıpırdamadı. Tüm bunlar çok umulmadık, çok gerçek dışıydı. Eskort uzakta. Jandarma uzakta, karşı saldırı için toplanıyordu.

"Kaçın! Onlar geri gelecekler!"

"Bunların bir kısmı bizden!" diye bağırdı yaşlı bir adam ve sevinç gözyaşları döktü. "Bunlar bizden birileri."

Maro hızlı hareket etti. Kaşla göz arasında durumu kavradı. Arkada jandarma vardı, önde çıplak ova. Bir taraftan da çeteler bağı-

rıp çağırarak yaklaşıyordu. Bu durumda sadece çalılıklarla kaplı bayır boş kalıyordu.

"Anne, acele etmeliyiz!" dedi ve kaçmak için Azniv Hanım'ı sürükledi.

"Yapamam, ikiniz kaçın!"

"Söz konusu olamaz! Haydi!"

Tomas büyük annesini kolundan çekti, Maro bir miktar taşıdı. Özgürlüğe yürüyorlardı. İlk çığlığa kadar. İkiyüz metre! Azniv Hanım olağanüstü bir güçle yürümeyi başardı. Diğer sürgünler de değişik istikametlere kaçıyorlardı.

Çalılıklardan yirmi adım önce Azniv Hanım soluyarak yığıldı.

"Maro, artık gidemiyorum."

Onların arkasında çarpışma azdı. Maro annesinin üzerine eğildi.

"Haydi anne. Bir parça daha!"

Tomas sinirle bir ayağından öteki üzerine sıçrıyor, kaçıp yakındaki çalılıkta saklanma isteğini güçlükle bastırıyordu.

"Çabuk anne!" diye öfkeyle bağırdı.

Altın parçalarıyla dolu ağır kuşağını çözdü ve çayıra fırlattı. Maro annesinin kolunu boynuna doladı. Onu sırtına aldı ve taşımaya başladı. Tomas onları bir keçi yoluna götürdü. Önlerindeki sivri dikenli dalları kenara çekti. Çalılıklar arasında birkaç dakika kıvrılıp ilerledikten sonra Azniv Hanım'ı bir kaya parçasının arkasına indirdi. Azniv Hanım bayılmıştı.

"Büyükanne! Büyükanne!" diye Tomas ona yalvardı ve ellerini okşadı. "Ayağa kalk, devam etmek zorundayız!"

"Bırak, biraz dinlensin," dedi nefesi kesilen Maro.

Ovada neler olduğunu görmek için kayaya tırmandı. İki Ermeni isyancı ölmüştü. Yedi jandarma çarpışma dışındaydı, diğerleri bir düzine çeteden destek alamadıkları için geri dönmüşlerdi. Kalan fedailer düşmanlarına direniyordu. Geri çekilmek yerine hemşerilerinin kaçışını koruma altına almaya çalışıyorlardı. Diğer çeteler ovaya kaçma dikkatsizliğini gösteren sürgünleri avlıyordu. Yakaladıklarını öldürüyorlardı. Bütün bunlardan sonra çeteler dağlara çekildiler.

Azniv Hanım sürekli sayıklıyordu, yeniden kendine geldi.

"Tomas'la kaç!"

"Kendimizi güvenliğe birlikte atacağız anne."

"Akıllı ol!" diye azarladı annesi onu.

"Bir parça daha yürüyebilir misin?"

Azniv Hanım ayağa kalkmayı başardı. Kızının omuzuna dayandı ve yola devam ettiler. Arazide yol yoktu, her yer taş ve kuru dal parçalarıyla doluydu. Maro bunun atlar için de zor olacağını söyledi kendi kendine. Vadiden uzaklaşarak tepeye çıktılar. Bağrışmalar ve ateş sesleri yankılanıyordu. Azniv Hanım'ın dinlenmesi için sık sık durmak zorunda kalıyorlardı. Jandarmalarla aralarındaki mesafeyi adım adım büyütüyorlardı. Azgın bir sevinç Maro'yu güçlendirmiş, gücüne güç katmıştı. Özgürlük çok yakındı! Tomas da bunu biliyordu. Taşlar arasından bir sincap gibi kıvrılıyor, çevreyi araştırıyor ve en uygun yolları arayıp buluyordu.

"Başaracağız bunu canım" dedi Maro, onu cesaretlendirmek için.

Tomas büyükannesini devam etmesi için teşvik ediyordu.

"Buradan büyükanne! Sizin oturabileceğiniz güzel bir kaya var burada."

Azniv Hanım'ın göğsüne güçlü bir acı oturdu, hava ciğerlerini yakıyordu. Taşlardan kesilip yara bere içinde kalmış ayaklarını artık hissetmiyordu. Bacakları titriyordu. Ayakta kalmak için direniyor, özellikle gücünü toplayıp bir parça daha öne ilerlemek için bütün gayretini gösteriyordu. Maro ve Tomas'ı oyaladığı için kendine, onsuz devam etmeyi reddettiği için de kızına kızıyordu.

Çalılıkta gürültüler işittiler: Sessizce onların önüne geçmiş olan kaçaklardı. Maro birdenbire taş kesildi. Şaşkındı ve cesareti kırılmıştı. İniş vadiden göründüğü gibi gitmiyordu. Önlerindeki birkaç yüz metre, dik bir yamaç olarak iniyordu. Soldaki dağ kuzey istikametinde dik olarak yükseliyordu. Buna karşılık ilerde meyil azalıyordu, gene dikti ama gidilebilir görünüyordu.

"Oradan!" dedi Maro.

Güneş hızla alçalıyordu. Gece için saklanacak bir yer bulabilselerdi! Maro bir mağara, olmadı çıkıntılı bir kaya duvarı arıyordu. Uzaktan atlıların gürültüsü geliyordu. Kürtçe ve Türkçe küfürler, tek tük sesler. Gürültüler giderek yaklaşan bir yarım daire çiziyorlardı. Annesinin sol kolunu boynuna doladı ve onu daha hızlı gitmeye zorladı. Azniv Hanım hiçbir şeyi ciddiye almaz olmuştu.

Önlerinde geniş bir boğaz belirdi. Maro, takip edenleri atlatabilmek umuduyla buraya yürüdü. Çalılar seyrelmişti. Aynı yolu izleyen sürgünlerin sayısı da giderek artıyordu. Geçit, bir mağara giri-

şine götüren bir çıkmaz yol gibi görünüyordu! Arkadan atlılar geldiği için geri dönmek için artık çok geçti! Maro öfkesinden bağırmak istiyordu. En iyisi, mağaranın içinde saklanmak ve sonradan gelenlerin canlı bir kalkan oluşturmasını beklemekti.

Tomas hayret içindeydi, "Bu gizli bir giriş mi?" diye sordu, "Nereye çıkıyor?"

Maro kızgındı cevap verirken,

"Hiçbir yere."

Oğlan annesindeki hayal kırıklığını hissetti ve bundan, yeniden yakalandıkları sonucunu çıkardı. Omuzu üzerinden korkulu bir bakış fırlattı. Giderek daha çok sürgün geliyordu, onların da arkasından nal sesleri!"

"Mağaraya koş Tomas, büyükannenin uzanabileceği bir yer ara. Mümkün olduğu kadar arkada!"

Bu büyük siyah delik oğlanı korkuttu ama çetelerden daha az. Bir kadın ve kel kafalı yaşlı bir adamla birlikte içeri girdi. Batan güneşin ışıkları girişten sonra tahminen elli adım, tavanın bir bölümünün alçalmasıyla bloke edilmiş mağaraya giriyordu. İçerde hoş bir serin hava vardı. Tomas uygun bir yer buldu ve annesine geri döndü.

Bu yer çevrede dolaşan çobanlar ve sürüleri için geçici bir dam görevi görüyordu. Maro Azniv Hanım'a, saman ve kuru gübrelerden bir yatak yaptı, bu yaşlı kadını soğuk taşlardan koruyacaktı. Azniv Hanım dişlerini tıkırdatıyordu, nöbet titremesinden paniklemişti. Bir kaya duvarından biraz su sızıyordu. Tomas taşın yanında su içmede önceliği almak için kavga eden çocukların arasına karıştı. Maro, ıslattığı bir mendille annesinin kurumuş dudaklarını ıslatmayı başardı.

"Anne? Anne!"

Maro'nun çok sayıda denemeden sonra elde edebildiği tek cevap bir fısıltıydı.

"Uyumak istiyorum..."

Maro annesinin yanına uzandı ve ısıtmak için kollarıyla onu sardı.

***

Vartan için gün bitmek bilmiyordu. Uzanmıştı ama uykuya dalamıyordu. Karargahın yanındaki askeri hapishanenin üst katındaki

hücresinde, kafesindeki bir aslan gibi, garip ve hararetli şekilde dolaşıyordu. Sürgüne gönderilenleri aramak için sabırsızlanıyordu. Kaybedilen her saat onu ailesinden bir parça daha uzaklaştırıyordu. "Son ezandan sonra" demişti İbrahim. Vartan Halit Paşa'yla görüşmesinden sonra riski göze alarak yola çıkmayı tercih ederdi ama dostları ve kendi planları tehlikeye düşebilirdi.

Karanlığın bastırmasına kadar beklemek! O zamana kadar hiçbir şey olamazdı! Onun darağacında ölmediğini kaç insan biliyordu? Keşke tarih şimdi konuşabilseydi... Kapıdaki mazgal penceresi her itildiğinde irkiliyordu. Nöbetçiler için o da diğerleri gibi bir tutukluydu, tek fark bir öğün fazla yemesiydi. Bu özel bir şey değildi: Davalarını bekleyen subaylar bedelini ödeyerek yemeklerini özgürce, istediklerini ısmarlama hakkına sahiptiler.

Vartan zamanını, Sivas ve Halep arasında kalan ülke parçasının coğrafik durumunu yeniden hatırlamakla geçiriyordu. Şehirlerin, caddelerin, ırmakların ve dağların durumunu. Suriye çölünün kenarındaki Halep! Hava ölçümü dört yüz kilometre, dolambaçlı yollarla bunun iki katından fazlaydı. Türkten çok Arapların yaşadığı bir bölge. Ama Vartan ailesine daha önce ulaşabilirdi: Sürgün konvoyları mutlaka yavaş ilerliyordu. İbrahim çeşitli yollardan giden birçok koloni içinde Sivas'tan giden Ermenileri ayırabilirdi. Fakat hepsi, bir kontrol kampı bulunan Malatya üzerinden geliyorlardı. Yakalamak için oraya atla gidebilirdi. Eğer atından sonuna kadar yararlanabilirse oraya dört günde ulaşabilirdi.

Akşam yemeğinden sonra dakikalar geçmek bilmiyordu. Saatler uzadıkça uzuyordu. Vartan karanlıkta oturdu ve sabırsızlığını dizginlemeyi denedi. Nihayet adımlar işitildi ve kapı açıldı. Süvari üniforması içinde genç bir çavuş hücreye girdi. Girişteki ışık gergin suratına vuruyordu. Dili gür bıyıklarının üzerinde dolaşıyordu.

"Albay Balyan?" diye sordu yavaşça.

"Evet."

Vartan ona yaklaştı. Adam boş ellerle gelmişti. Söz verilen üniforma? Kağıtlar ve bir silah? Çavuş tutuklunun bir şeyler söylemek istediğini görünce ağzını kapattı.

"Tek bir söz yok! Beni takip edin ve ne söylersem onu yapın."

Boş koridorlar dezenfektan kokuyordu. Bir merdiven aşağı indiler ve binanın arka bölümüne geçtiler. Genç çavuş o kadar sinirliydi ki bir at ahırının iç avlusundan dışarı açılan kapının büyük bronz

anahtarını metal kilidine sokarken uğraşmak zorunda kaldı. Boşluğa çıktı ve Vartan'a kendini takip etmesi işaretini vermeden önce esaslı bir biçimde etrafına bakındı. Kuru ot yüklenmiş bir arabaya yaşlı bir beygir koşulmuştu.

"Siz burada saklanmak zorundasınız. İki adam arabayı şehirden çıkaracak, sonra sizi bırakacak. Onlar hiçbir şey bilmiyorlar ve hiç soru sormadan, verilmiş bir emri yerine getiriyorlar. Size bakmalarına izin vermeyin saklandığınız yerden çıkmadan önce onlar gidinceye kadar bekleyin."

Bu kaçma olayı Vartan'ın tasavvur ettiğinden tamamen farklı gelişiyordu. Kağıtları ve atı yoktu. Bazı şeyler ters gitmiş olmalıydı. Refakatçi çavuş ters gitmiş olmalıydı. Refakatçi çavuşun yanında İbrahim Alizade'nin adını anmayı bile uygun bulmadı. Ama asıl olan, artık özgürdü, gerisini anlayabilirdi.

"Teşekkür ederim" dedi çavuşa ve kuru otun içine girdi. Çavuş onu otlarla örttü ve başka bir söz söylemeden gitti. Toz ve polenler Vartan'ın burnunu gıcıkladı. Daha iyi nefes alabilmek ve çevreyi gözetleyebilmek için sapları biraz yana itti. İki asker gelinceye kadar yarım saat geçti. İçkiliydiler ve yüksek sesle konuşuyorlardı. Bu salaklar her şeyi berbat edebilirdi! Araba hareket etti. Hapishane duvarı boyunca gitti, karanlık bir sokağa döndü ve sonunda lokanta ve kahvelerin hâlâ açık olduğu bir caddeye ulaştı. Yoldan geçenler, akşamın bu vaktinde yolda olan bir ot arabasına meraklı ve şaşkın baktılar. Vartan içindeki öfkeden kuduruyordu. Gizli rota dedikleri bu ise eğer, gerçekten de başarılmıştı! En küçük bir terslikte aşağı atlamayı ve kaçmayı düşünüyordu.

Hiçbir şey olmadı. Az sonra şehir duvarının karanlık harabelerini geçiyorlardı.

"Nereye gitmek istiyorsunuz?" diye sert bir ses duyuldu.

Araba durdu. Şehir surlarında nöbet tutan askerler yaklaştı. Vartan kendini biraz daha kuru otların içine gömdü. Nöbetçilerden biri arabacının kuzeniydi, ona gülerek sordu:

"Deme Fikret, orduyu mu çalıyorsun?"

"Ben değil, subayım."

"O sana inşallah komisyonunu verir, yoksa?"

"Ne, yoksa, gecenin ortasında keyfimden geziye çıktığımı mı sanıyorsun?"

Arabayı kullanan iki asker indiler ve yarım şişe rakıyı dostlarıy-

la paylaştılar. Sigaralarını yaktılar, eğlence ve şaka dolu uzun bir sohbete başladılar. Nihayet araba yola koyuldu ve sağdaki köprüye döndü. Bu Tokat'a ve Samsun'a giden yoldu. Fakat zamanı da gelmişti, Vartan zor nefes alıyordu. Boğazı toz dolmuştu. Kafasını ottan dışarı çıkardı. Şehir yavaş yavaş uzakta kalmıştı ve Kızılırmak arabanın altında çağlıyordu. Arkada, karanlığı yaran bir ova uzanıyordu. Vartan yeni bir hayata uzandığını hissetti.

Çeyrek saat sonra araba yeniden durdu. İki asker tüfeklerini omuzlarına astı ve yaya olarak şehre geri döndü. Yaklaşık yirmi adım sonra sigara yakmak için durdular. Vartan onları sabırsızlıkla, çile çekerek gözetliyordu. Çakmağın ateşi yüzlerini aydınlatıyordu.

"Bunu gördün mü?" diye bağırdı askerlerden biri heyecanlı.

"Evet!"

Mavzer tabancalarına mermi sürdüler. Ya arabadaki gizli yolcularını keşfettiler ya da bu bir manevraydı. Vartan arabanın ön kısmına sürüklendi. İki el ateş edildi, arkadan üçüncüsü geldi. At şaha kalktı ve gemi azıya aldı. Askerler atı durdurmayı denemediler.

Vartan yere düşmüş olan yulara uzanamadı. Araba yalpalıyor, sendeliyordu. Vartan, tam zamanında, araba bir çukura yuvarlanmadan hemen önce arabadan atladı. At kırılan araba okundan kurtuldu ve şehir istikametine doğru kaçtı. Vartan ayağa kalktı ve yakasındaki otları silkeledi. Özgürdü!

"Pısst! Vartan!"

Bu İbrahim'in sesiydi! Vartan'ın gözleri sesin geldiği yeri aradı. Ön taraftaki bir ceviz ağacının altından bir gölge yola doğru yaklaşıyordu. Vartan Albaya doğru koştu, onu omuzlarından tutup salladı.

"İbrahim! İbrahim!" dedi gülerek. "Benim hayatımı kurtardın. Şimdi bana özgürlüğümü geri veriyorsun!"

"Sen de benim için aynısını yapardın."

Albayın sesi kesik bir asabiyeti ele veriyordu. Samimi selamlaşmasına ara verdi ve Vartan'ı ağaçların altına çekti. Eyerlenmiş iki at orada bağlıydı. İbrahim bir mum yaktı ve yere yerleştirdi.

"Ne kadar çabuk toz olursan, o kadar iyidir."

"Yolunda gitmeyen bir şey mi var?" diye sordu Vartan, endişeliydi.

"Hayır, bilmiyorum. Öyle bir önsezim var."

İbrahim yarattığı sıkıntıyı bir gülüşle dağıtmayı denedi.

"Melek, ilk karım bana bugün salı olduğunu hatırlattı."

"Ne olmuş?"

"Allah ölüler diyarını bir salı günü yarattı. Bu insanların işleri bakımından uğursuz bir gündür.

"Başka bir şey yoksa iyi!" dedi Vartan, rahatlamıştı. Cesaretlendi ve ekledi:

"Bu kesinlikle hayırlı işler için geçerli değildir."

"Melek'e bunu ben de söyledim. Bugünün uğursuzluğu senin asılman olabilirdi."

Bunları söylerken İbrahim atlardan birinin eyerinin kemerini bağlamıştı. Onu düğümledi ve dostuna birkaç giyecek parçası verdi. Vartan üniformayı giydi, bir tabanca kılıfını, sırt çantasının tasmasına bağladı. Giydiği çizmeler de yeniydi.

"Bu senin maaş defterin" dedi İbrahim. "Sen Teğmen Şakir İsmail'sin. Görev emrini Halit Paşa imzalıyor. Bir de iyi doldurulmuş bir para kesesi."

Tek tek verdiği her şeyi alırken Vartan, Albayın dokunduğu elinin terden ıslanmış olduğunu farketti.

"Bu yol Karadeniz'e götürüyor."

"Bu benim istikametim değil," diye cevap verdi Vartan, sesi kararlıydı.

İbrahim bir uzman tavrı takındı.

"Ben bu istikamet için nedensiz karar vermedim. Şu an bir nehir geçidinde bulunuyoruz. Fakat... Görev emrin senin İstanbul'a gitmen gerektiğini yazıyor, Güneye değil, biliyorsun?"

"Evet" diye cevap verdi Vartan, "Zaruret doğarsa ben Halep-İstanbul Toros ekspresine binmek istediğimi iddia edebilirim."

"Uzun bir seyahat için ihtiyaç duyacağın her şeye sahipsin" diye açıkladı İbrahim ve atın heybesine vurdu. "Kumanya, tütün, cephane, traş bıçağı, pusula ve harita. İki günlük su."

"Ama bu senin atın!" diye bağırdı Vartan, birdenbire.

"Onu sana hediye ediyorum. Onunla çok uzaklara gideceksin."

"Hayır, teşekkür ederim. Benim için bir başka at da makbuldür"

Vartan Albayın siyah parlak tüylü bu hayvanı gözü gibi koruduğunu biliyordu. Uzun yolda bununla boy ölçüşecek başka bir at yoktu. İbrahim gevşemedi.

"Hiç kimse, onu gücendirmeden bir dostunun hediyesini geri çeviremez. Eğer ben senin Yıldız'ımla yolda olduğunu bilirsem akıbe-

tin konusunda da daha sakin olurum. Ona bronz süslü başlık takımını taktım. Böylece jandarmaların sana itaatini sağlayabilirsin.

"Teşekkür ederim İbrahim. Buna çok dikkat edeceğim."

Caddeye çıkınca sıkı sıkı kucaklaştılar. Bir daha asla görüşemeyebilirlerdi. Bu duygu onlara bu anda konuşmak istedikleri her şeyi unutturdu. Vartan eyere atladı. Alışık olmadığı binicisini farkeden Yıldız'ın nefes alışları hızlandı, tepindi. İbrahim onun alnını okşadı ve dedi ki:

"Yollarımız burada ayrılıyor, dostum. Seni tanıdığım için çok mutlu oldum ve şimdi senden ayrılmak zorunda olduğum için de aynı derecede üzgünüm. Seni asla unutmayacağım. Kaderinin peşinden git."

Bu sözler sanki Vartan'dan çok ata yönelikti.

"Hoşçakal" dedi Vartan basitçe. Boğazı düğümlenmişti.

Geri döndü ve atını yavaş yavaş, ırmağa götüren çalılıklardan aşağı sürdü. Kısa bir tereddütten sonra at akarsuya girdi. Jüpiter mavi bir pırıltıyla, güneş ufku üzerinde parlıyor ve ona yol göstermek istemiş gibi görünüyordu.

***

Mağara yavaş yavaş dolmuştu. Jandarmalar, hâlâ özgürlükte olan sürgünlerin izini arayıp bulmak için vadiyi ve dağları akşama kadar taradılar. Çoğu yaralı olan kaçaklar oturmak için kendine bir yer bulmadan önce mağaraya daha önce yerleşmiş olanların üzerinden geçmek zorunda kaldılar. Kubbede ağlama ve hıçkırıklar daha yüksek sesle yankılanıyordu. Umuduyla birlikte şuurunu da kaybeden bir kadın en son gelendi, mırıldanıyordu. Ciyak ciyak çınlayan sesi sinirlere dokunuyordu. Birisi sessiz olmasını istedi. Boşuna. Yaşlı bir adam yüksek sesle bir dua okudu. Kargaşa yavaş yavaş yatıştı.

Jandarmalar mağaranın önündeki bir ateşin yanında nöbet tuttular. Ölüleri ne yapacaklarını ve öğleden sonraki çatışmaları konuştular, fedailerin yeniden saldırıp saldırmayacağını tartıştılar. Heyecanlı ve gergindiler. Ermeniler olabilecek bir misillemeden korkmuyorlardı. Bir müddet sonra nöbetçilerde bir hareketlenme oldu. Atların ve arabaların yaklaşmakta olduğu duyuluyordu. Bir haber son kişiye kadar yayıldı. Az önce ordunun yüksek rutbeli subayları

gelmişti. Herkes bunun anlamını kavramaya çalışıyordu. Bu yüksek rütbeli subayların, jandarmanın insanlık dışı muamelesini engelleyebileceği, nihayet su içip bir şeyler yiyebilecekleri düşüncesine kapılmışlardı. Bu tahmin kısmen doğruydu. Su ve yemek dağıtılmasa bile nöbetçiler en azından tutuklulara saldırmıyordu.

Tomas annesine sıkıca sarılmış uyuyordu. Maro çok yorgundu, ama annesinin durumunu gözlemek için iki dakikada bir uyanıyordu. Azniv Hanım buraya gelişlerinden bu yana kendine gelememişti. Ateşi düşüyordu ama ıslık çalan nefesi ve zayıflayan nabzı Maro'yu rahatsız ediyordu:

"Anne! Anne!"

Azniv Hanım hiçbir tepki vermiyordu. Acaba bir şey istiyor muydu? Maro yanağını annesinin yanağına dayadı, saçını okşadı. Fısıldadı:

"Ben buradayım anne, size bakıyorum. İyi dinlenin, yarın sabah daha iyi olacaksınız. Göreceksiniz, size bakacağız, yeniden iyileşeceksiniz."

Ağaran günün ışığı mağaranın içine sızıyordu. Maro Azniv Hanım'ın ayaklarının ve ellerinin şiştiğini ve morardığını gördü. Yüzü kansızdı ve dudakları mosmordu. Artık ateşi yoktu. Aksine, alnı soğuktu. Hayır! O ölemezdi! Maro kuşkusuyla savaştı. Bir yolunu bulmalıydı, hangisi olursa olsun, farketmezdi. Belki de son gece gelen subaylar arasında bir doktor vardı. Yoksa bile her halükârda yanlarında ilaçları vardı. Maro annesini ve oğlunu dua eden bir yaşlı kadına emanet ederek çıkış yoluna yöneldi.

Girişteki nöbetçi sırtını mağaraya dönmüş, çukur kazan birkaç meslektaşını gözetliyordu. Ötekiler bir örtüye sarılmış, yerde uyuyordu. Tahminen yüz adım uzakta, örtülü bir arabayla bir kaleşe arasına, bir büyük ve bir küçük, iki çadır kurulmuştu. Beyaz giyinmiş, geniş etekli, Arap tarzı türban takmış iki adam çadırları koruyordu. Yakınlarında bir oğlan, bir ispirto ocağında yiyecek bir şeyler hazırlıyordu. Maro adamlara doğru koştu.

"Dur!" diye bağırdı nöbetçi.

O daha hızlı koştu. Jandarmalar kazma ve kürekleri bıraktı Maro'yu takibe başladılar. Maro kendisini tutan ellerden kaçmak için zik zak çizerek koşuyordu. Çadırın önündeki adamlara bağırdı:

"Ben bir subayla konuşmak istiyorum!"

Onu dikkate bile almadılar. Jandarmalar sürü halinde hücum et-

tiler. Birkaçı Maro'nun yolunu kesmek için önüne koştu. Bundan zevk alıyor, gülüyor, müstehcen şakalar yapıyorlardı. Zaptiyenin birinden kurtulmak için bir çelme taktı. Eteği yırtıldı. Yırtılan eteğini eliyle kapattı. Karnına doldurduğu elbise parçaları yere düşmüştü. Jandarmalar gülüştüler.

"Yeni bir çocuk için hazır!" dedi burnunun dibindeki biri.

Bunu söyleyen nöbetçi kadının üzerine çullandı. Birlikte yere yuvarlandılar. Kadın vahşice etrafına saldırdı ve adamın elini ısırdı. Diğerleri oraya koştular ve kadının üzerine atladılar. Kadın yüzlerini tırmaladı. Kollarını sıkıca tuttular ama ona tecavüze yeltenen adamları püskürtmek için tepindi. Korsajı parçalandı. Çıplak göğüslerinin görüntüsü adamları daha da heyecanlandırdı. Onlarca el kabaca Maro'nun vücuduna dokundu. Kendini boşuna koruyor ve var gücüyle bağırıyordu:

"Bırakın beni! Bırakın beni! Bir subayla konuşmak istiyorum!"

İki atlı yakına geldiler ve eyerleri üzerinde, sahneyi izlediler. Genç olanı sahte karın şişirmeye ve kadının kendini savunmadaki cevvaliyetine gülümsüyordu. Maro bu adamın bakışını yakaladı. Öfkeden parlayan gözleri yalvarmaya başladı. Adamın gülümsemesi sona erdi. Dedi ki Maro, "Amirle konuşmak istiyorum!"

Bir el peçesini indirdi. Sık saçları dağılıp aşağı sarktı. Atlı bu yüzü görünce derinden sarsıldı. O bu güzelliği tanıyordu!

"Bırakın onu," diye emretti.

Jandarmalar adamı duymadılar. Refakatçisi olan iri adama işaret etti. Adam atından atladı ve saldırganları kırbaçlayıp tekmeleyerek dağıttı.

"Müdürün ne dediğini duymadınız mı, orospu çocukları?"

Sert vurdu. Bir jandarma döndü, protesto etmek istedi. Bir direkt yumruk onu yere serdi. Açık pantalon fermuarından ereksiyonu görünüyordu. Ötekiler sessizce toz oldular.

Atlı indi. Beyaz yünden başlıklı palto içinde bir adam atın gemini tutmak için oraya koştu. Müdür, elleriyle göğsünü ve bir etek parçasıyla kalçalarını örtmeye çalışan Maro'ya doğru gitti. Bele oturan zeytin yeşili bir ceket ve şeritli bir binici pantalonu giyiyordu. Maro'ya merakla baktı. Şakaklarında kırlaşan saçları, siyah kaşları ve öne çıkmış yanak kemikleriyle ince ve orantılı bir yüzü vardı. Kalkmasına yardımcı olmak için kadına elini uzattı.

"Benimle mi konuşmak istedin?"

Kendisine itaat edilmesine alışık olan bir adamın sakin ve emin sesine sahipti. Şimdi Maro, onun merakını uyandırarak ilgisini çekmek zorundaydı.

"Ben asla bu kafilede olmamalıydım. Bu bir hata."

Adamın şaşkınlığı gri yeşil gözlerinde okunuyordu. Bir el hareketiyle onun sözünü kesti.

"Beş dakika içinde çadırıma gel."

Çadırına? Maro o anda kötümser olmayı kaldıramazdı. Kabul etti. Ahçının yanında duran su teknesini gösterdi.

"İçebilir miyim efendi?"

"Tabi" dedi adam ve bir parmak fiskesiyle işaret edip, "Abdullah, bayanla ilgilen!" dedi.

Oğlan çömleğini kaldırdı ve Maro'nun yanına geldi. Önünde eğildi.

"Beni takip eder misiniz hanım."

On üç veya on dört yaşındaydı. Gülümseyince karbeyazı dişleri göründü. Saçları siyah, karakul koyunu gibi kıvırcıktı. Maro ellerini suya daldırdı, iştahla içti. Yüzünü yıkadı ve elbisesini olabildiğince düzeltti. Emir gücü olan birini yanına almak için açıkça tek şansı vardı. Bunu kaçıramazdı. Annesinin hayatı, oğlunun hayatı, kendi hayatı bu oyuna bağlıydı. Gerekirse çekiciliğini de kullanacaktı.

Bedri şefini çadıra kadar izledi. İri yapılı ve şişman olduğu gibi kıllı elleri ve kalın boynuyla bir boğayı andırıyordu. Aşağı sarkık gür bıyıkları zaten kaba olan yüz hatlarını açığa çıkarıyordu. Elli yaşlarındaydı, yani şefi Rıza Bey'den daha yaşlıydı. Davranışları yontulmamıştı, Rıza Bey'in ince tavırları ve gösterişli haliyle tam bir tezat oluşturuyordu. Bu iki adam arasında dünya kadar fark vardı. Ama biri diğerine muhtaçtı. Bedri gırtlağından bir sesle sordu:

"Zamanınızı niçin bu kadınla boşa harcıyorsunuz, Rıza Bey? Yola devam etmek zorundayız."

"Bana ne zaman uyarsa o zaman hareket ederiz!" diye açıkladı Rıza Bey sinirli bir sesle.

Ardından hemen sakinleşti ve yüzüne melankolik bir ifade gelip oturdu.

"Biliyorum Bedri, geçen gece bir rüya gördüm."

Konunun kendisini ne kadar çok heyecanlandırdığını göstermek için Bedri döndü ve gözlerini gökyüzüne kaldırdı. Rıza'nın bu ge-

rekçesine asla karşı koyamazdı. Şefi çok büyük varlığına ve yüksek eğitimine rağmen -Mekke'de teoloji okumuş, Paris üniversitesinde iki yıl eğitim görmüştü- yaşlı bir kadından bile fazla batıl inanç sahibiydi. Bedri dışarı çıktı ve mırıldanarak dedi ki:

"Size Ermeni kadını gönderiyorum."

"Abdullah kahve pişirsin!"

Bedri oğlanı ispirto ocağının yanında buldu ve onu kestirme bakışlarla süzen Maro'dan gözünü ayırmadan emri oğlana iletti. Kadına parmağıyla çadıra gitmesini işaret etti. Bir duvarın yanında bir sahra yatağı duruyordu. Bir yerde, metalden, büyük bir seyahat çantası vardı. Bu düzenlemeyle ortada çok yer kalıyordu. Rıza Bey, üzerinde açılmış bir harita olan portatif bir masanın önünde duruyordu. Ziyaretçisine, bavulun üzerine oturmasını işaret etti.

Abdullah, tabakların üzerinden dumanı tüten iki fincanla bir tepsi getirdi. Önce efendisine verdi, sonra Maro'ya bir fincan sundu. Kahve! Şeker! Dudaklarını yaktı Maro'nun, hissetmeden içti. Kahveyi her şeyden çok seven ve uzun süredir içemeyen annesini düşündü. Maro peçesiz olduğu için Rıza Bey bakışını ondan ayırmıyordu. Baygın gözleri ona düşünceli bir ifade veriyordu. Konuşmaya başlayana kadar Maro'nun beklediği nezaket ortama hakimdi.

"Garip" dedi adam ciddi ve yankılı bir sesle. "Geçen gece bir rüya gördüm, hâlâ kafamı meşgul ediyor. Güçlü bir hortum beni eyerimden kaldırıp havaya taşırken ben bir ovada dörtnala gidiyordum. Yüksek dağların üzerinde uçuyordum. Ve birdenbire rüzgâr durdu. Daire çizen hareketlerle boşluğa düştüm. Nefesim kesildi. Fırat'ın akıntısına kondum. Akıntıya direnmek imkansızdı. Yüksekten dökülen bir şelaleye sürüklendim. Aşağı uçtum ve su yuttum. Ama bir el tutup beni sahile çekti. Kendime geldiğimde yanımda diz çökmüş bir kadın duruyordu."

Bir yudum kahve içmek için sustu. Maro'nun şaşkınlığı sınırsızdı. Ne saçma bir durum! Yanlarında yüzlerce insan büyük bir yoksullukta yaşarken, kaderi ona bağlı bu adam tam bir sükunet içinde bir rüya anlatabiliyordu! Kendisi kahve höpürdedip bu türden çocuklukları dinlerken Azniv Hanım ölüm döşeğindeydi. Maro kendini tuttu, çünkü ters bir şey söylememenin yararlı olacağını hissetti.

"En şaşırtıcı olanı, beni kurtaran kadının sana benzemesiydi!" diye devam etti.

"Tesadüf."

"Tesadüf yoktur! En küçük yağmur damlası bile Allah'ın belirlediği gibi, tam yerine ve zamanında düşer."

Ne söylemesi gerektiğini bilmeyen Maro başıyla onayladı.

"Rüyalar elçidir. Rüya yorumlamayı bilir misin?"

"Hayır" diye cevap verdi kadın.

Aynı anda bu cevabından pişman oldu. Bu rüyayı öyle yorumlayabilirdi ki, Rıza Bey onun iyiliğini isteyen biri olabilirdi.

"Bana ne söylemek istiyordun?"

Sesi soğuklaşmıştı. Maro hemen annesinden söz etmemeyi tercih etti. Kendine güveni olan kesin bir sesle cevap verdi:

"Ben Osmanlı ordusunun bir subayının karısıyım. Ben, annem ve oğlum bu kafileye sokulmamalıydık."

"Kocana ne oldu?"

Vartan'ın tutuklandığını söylemekten bilerek kaçındı.

"O Albay, tıbbın hizmetinde bir subay. Cephede hizmet ediyor. Ondan haber alamadım."

Kadın boynundan oval bir madalyon aldı ve adama vermeden önce açtı. Gümüş kapakta Vartan'ın üniformalı bir fotoğrafı bulunuyordu.

"Kendiniz görün!"

Rıza Bey, üzerinde Maro'nun Paris'teyken göründüğü diğer fotoğrafa bakmayı tercih etti. Bakışı Maro'dan madalyona çevrildi, bu yırtık pırtık sürgün gerçekten de resimdeki, Batı modasına göre giyinmiş, şık kadın mıydı, bundan emin olmak istiyordu. Madalyonu kapattı ve tarif edilmez bir ses tonuyla şunu söyleyerek geri verdi:

"Güzel bir adam..."

"Sivas'taki komiser, bana evimizde kalabileceğimizi garanti etmişti. Fakat zaptiyeler bizi zorla sürdüler."

Adam hafifçe kafasını salladı, başparmağı ve işaret parmağıyla ince bıyığını sıvazladı.

"Ve şimdi" diye devam etti Maro, sesi alabildiğine üzgündü, "annem ölüm döşeğinde."

"Bu üzücü..."

"Acilen bir doktora veya ilaçlara ihtiyacı var."

"Burada böyle imkanlarımız yok," dedi adam, can sıkıcı bir tavırla.

Fincanını tabağın üzerine koydu ve bunu Maro'ya karşı söyledi:

"Kahve falı okur musun?"

Ona tam da ölmekte olan annesini anlattığı şu anda! Bu adamın bir kalbi yok muydu? Maro fincanı onun suratına fırlatabilirdi, ama o ürkek, neredeyse çocuksu bir yüzle cevabını bekliyordu. Bu defa, adamın batıl inancından yararlanma fırsatını kaçıramazdı. Gözünü kırpmadan yalan söyledi.

"Evet, her zaman."

Kahvenin oluşturduğu çizgileri dikkatli dikkatli araştırdı. Bir fikir, çabuk! Sonunda kahve telvesi bir evin duvarlarını ve bir damı hatırlattı.

"Büyük bir ev görüyorum... Bir yolun tam sonunda. İçinde çok insan var... Hepsi mutlu onların... Bir bayramı kutluyorlarmış gibi görünüyor... Eve zaferle dönülmüş. Etrafında ağaçlar ve hemen yanında bir K..."

Neredeyse bir kilise diyecekti. Düzeltti:

"...bir caminin minaresi."

Rıza Bey'in yüzü aydınlandı. Ona para sundu, kadın reddetti. Adam şaşırdı.

"Fakat bu hep ödenmeli. Ödenmezse söylenen gerçekleşmez. Bunu bilmen gerek!"

Maro kurnazca, yanında duran bir meyve sepetini gösterdi.

"Benim için meyveler tüm altınlardan daha değerlidir."

"Hoşuna gideni al!" dedi adam, iyi niyetli olduğu belliydi.

Maro üç şeftali ve bir avuç dolusu hurmayı, dizinin üstünde duran peçesine sakladı. Bu hareketiyle valizin kenarında duran bir kitabı yere düşürdü. Onu kaldırmak için acele etti ve özür diledi. Deri cilde dokunurken farkına vardı. Bir kitap. Şimşek gibi Vartan'ın kütüphanesindeki resim aklına geldi.

"Galip dededen güzellik ve sevgi. Öleli yüzyılı geçti. Büyük bir şair." diya açıkladı Rıza Bey. Kitabı aldı ve masaya koydu.

Maro ondan tam bu anda rica etti:

"Sivas'a geri dönmeme izin verin! Ben anneme bakabilecek birini mutlaka bulacağım."

"İmkansız! Oraya canlı olarak varman için büyük bir askeri konvoya ihtiyacın var. Annen böyle bir yolculuğa çıkamayacak kadar hasta değil mi?"

"İstanbul'da akrabalarım var," diye ısrar etti Maro.

"İstanbul uzak," dedi adam. Dalgın görünüyordu. "Bırak düşüneyim."

Bu hoş tavırlı ve külfet yaratmayan tarzıyla bu Ermeni kadınla sohbet hoşuna gitti. Kararlılığı da hoşuna gitti. Eğitimli bir kadın olduğu açıktı. Cılız, taranmamış, yırtık pırtık olmasına rağmen güzelliği göze batıyordu. Rıza Bey için güzellik her şeyin üstündeydi. Onu istiyordu ve ne istemişse almıştı. Daha önemli olan da, rüyasıydı! Aynen bu kadın onu akıntıdan kurtarmıştı. Aynı bakış, aynı ağız. Bu onun hayatında bir rol oynamak üzere çağrıldığı anlamına geliyordu. Yolun sonundaki büyük ev, insanlar, ağaçlar, cami: Onun Antep'te oturduğu konağı tasvir etmişti! Tüm bu işaretler yanlış olamazdı! Fakat o eve zaferle dönüş, ne anlama geliyordu? Kadın bunu bir dahaki sefere kahve falından okuyup söylerse belki öğrenebilirdi.

"Senin sürgünlerin yanında kaybedecek hiçbir şeyin yok. Seni özel korumama alıyorum. Hemen yola koyuluyoruz."

Maro'nun gözlerine yaşlar doldu, ama sesi bir ültimatom gibiydi.

"Ancak annem ve oğlumla."

Rıza Bey ona bir şey kabul ettirebildiği için mutluydu.

"Darende'den geçeceğiz. Orada annenle ilgilenilir. Oğlun kaç yaşında?"

"Altı"

"Adı ne?

"Tomas"

"Ya senin?"

"Maro Balyan."

"Ad yeterli. Maro... Bu tınıyı seviyorum."

"Ya siz efendi, siz kimsiniz?"

"Rıza Bey."

Maro ayağa kalktı ve eğildi. Ona, annesinin kuşağına dikilmiş olan altın parçalarını sundu. Adam öfkeyle reddetti.

"Bana teşekkür borçlu değilsin. Ben sadece hakka inanan birinin merhametini gösteriyorum.

Maro tuttuğu kumaşı bilincinde olmadan kavradı.

"Mağaradaki insanlar açlık ve susuzluktan ölüyorlar."

Rıza'nın yanağındaki kısa bir seyirme onun kötü niyetini ortaya koyuyordu. Maro bilmeden onun bir yarasına basmıştı. Geçen hafta bölgeden geçerken yaptığı teftişte gördüğü şey onun huzurunu ka-

çırmıştı. Bu zulüm ve bu anlamsız cinayetler! Bunda onun da sorumluluğu vardı. Rıza, sonuçları denetleme sorumluluğunu üzerine almadan ülkenin güneyinde tehcirin başkaları tarafından kontrolüne onay vermişti. Başkentin emirlerini vali ve belediye başkanlarına iletmek, her hangi bir şehirden tehcirin zamanını tesbit etmek, kağıt üzerinde rotayı belirlemek ve bir harita üzerinde kontrol kamplarının kurulacağı noktaları işaretlemek bir şeydi ama önemi tamamen farklı olan şey, alınan önlemlerin insanlar üzerindeki etkisini bizzat kendi gözleriyle görmekti!

Rıza Jön Türk hükümetinin son zamanlardaki politikasıyla büyük bir yanılgı içine düştüğünden emindi. Ayrıca dini görüşleri kendisinin bu önlemlerde oynadığı rolü reddediyordu. O bu karşı koyuşu dikkate almak zorundaydı. Eğer yönetimde önemli bir görev alınıyorsa, bunun bir bedeli vardı. Rıza Bey ailenin en büyük çocuğu olduğu için şimdiye kadar kendini ailenin servetini ve gücünü artırmaya adamıştı. Büyükbabası ve babası zaten çoktan Antep çevresindeki geniş pamuk tarlalarının büyük bir bölümünü satın almışlardı. Bizzat kendisi Antalya bölgesinde gemi yapımında kullanılan ağaç plantajlarını ele geçirmişti. Kırkdört yaşındaydı, bu yaş artık onun için toplumsal sorunları düşünmeye başlama yaşıydı. Nesillerden beri ailesi vali, bakan ve hatta Sultanın hizmetinde sadrazam olarak görev yapıyordu.

Bedri çadıra geldi. Maro onun insafsız bakışını ve zalim gözlerini sırtında yakaladı. Rıza Bey'e dönerek yalvaran bir sesle tekrarladı:

"İnsanlar aç ve susuz."

Adam gülümsedi ve yüzüne büyük bir insanlık yansıdı.

"Ben bu konuda emirlerimi çoktan verdim, değil mi Bedri?"

"Tabi" diye efendisine cevap verdi adam.

Rıza Bey Maro'ya seslendi:

"Annene geri dön, seni aldıracağım."

Kadın elini göğsünün üzerine koydu.

"Size kalpten teşekkür ederim Rıza Bey."

Maro gidince Bedri patladı:

"Ne gibi emirler?"

"Beni doğru anladın: Bu zavallı insanlara yiyecek ve içecek verilmeli."

Bedri bu vicdani sesi duyunca geri çekildi. Doğumundan beri

tanıdığı Rıza onu yine şaşırtmıştı. O sözü sözüne uymayan kararsız bir adamdı. Kuzu iken bir saniye içinde aslan oluverirdi. Hayat yolları uzun süredir birbirine bağlanmıştı. Bedri Rıza'nın babasıyla dostluk kurmuştu. O Sultan Abdülhamit'in gizli polisinde çalıştığı için Rıza'ya karşı bir suikast planı yapıldığını, Jön Türk üyelerinden olduğunu öğrenmişti. Jön Türklerin devriminden sonra Bedri'nin hayatını kurtarma sırası Rıza'daydı. Bedri'yi darağacında ölmekten, kurtarmak için etkisini ve ilişkilerini kullandı. Ardından Bedri'yi yardımcı olarak hizmetine aldı. Bedri bu pis işler için uygun bir adamdı.

"Ne oldu Rıza Bey?" diye sordu Bedri. Dostça bir vurgusu vardı, "bunu bir türlü anlamıyorum."

"Anlamayacak ne var?" dedi Rıza, soğukça, "sen sadece itaat edeceksin!"

Bedri sevinsin miydi, üzülsün müydü?

"Su tamam, ama yiyecek..."

"Tutsakları çevredeki çiftliklere götür."

Bedri direnemedi.

"Çiftçilerimin elinden yiyeceklerini Hıristiyanlara vermek için almak!"

Rıza'nın öfkeli bakışı onu söylediğine pişman etti. Bedri dayanamadı.

"Emirleri siz veriyorsunuz. Ama zaman geçiyor, vaktimiz yok, bilmek zorundasınız."

"Hareketimizi erteliyoruz" diye açıklama yaptı Rıza. Bir el hareketiyle sorunun önemsiz olduğunu işaret etti.

***

Sivas valisinin adamları tarafından önüne konulan deliller karşısında bölge askeri komutanı Fikri Paşa'ya, Albay İbrahim Alizade'nin tutuklanmasını sağlamak ve onu sivil mahkemeye sevketmekten başka seçenek kalmıyordu. En iyi subayı! Ve sıkı bir dosttu aynı zamanda! Ucuz bir yönteme başvurulmuştu, ama İttihadın karşı kanadından başına koruyucu melek gibi bir ajan dikildiği için yüksek rutbesine rağmen İbrahim için bir şey yapamazdı. Hükümet politikalarına sadakati yakından kontrol ediliyordu.

Albay İbrahim Alizade direkt olarak, dostu Vartan'ın davasının

görüldüğü, karakolun bodrumundaki aynı odaya getirildi. Soyuldu, dar bir sıraya oturtuldu ve sıkıca bağlandı. Jandarmalar kayboldular ve onu işkenceci olarak bilinen iki adamla yalnız bıraktılar. İşkenceciler aletlerini yavaşça çözdüler ve bir masanın üzerine yaydılar. Sonra gömleklerini çıkardılar ve birer sigara yaktılar. Bir eşek satın alınması olayı üzerine sohbet ediyorlardı.

İbrahim tavan lambasına gözünü dikti ve onu bekleyen akibeti düşünmemeyi denedi. Yirmi dakika sonra Mustafa Rahmi göründü. Vali olarak yeni görevi onun içini sevinç doldurmuştu. Ama içinde yıllarca şef olarak bulunduğu ve nice şiddet uyguladığı karakolun odalarına kesin bir duygulanma içinde girdi. Buraya başka şartlar altında gelmeyi tercih ederdi. Gani Bey eğer bu lanetlenmiş Balyan'ın kaçışını öğrenirse öfkeden kudururdu. Bundan Mustafa'yı sorumlu tutma tehlikesi de vardı. Sıraya yaklaştı ve tutuklunun zayıf kaslı vücudunu izledi. Sonra Albayın yüzüne tükürdü.

"Seni uyuz köpek!"

Mustafa parmak eklemlerini çıtlattı. Yeniden sakinleşti.

"Jandarmadan Teğmen Yılmaz bize tutuklu Vartan Balyan'ı idam sehpasından nasıl kaçırdığını anlattı. Bunu inkar ediyor musun?"

İbrahim onun ip ya da idam konularında zengin bir birikimi olduğunu biliyordu. Ancak işkenceyi önlemek de isterdi. Mustafa konuşmasını istiyordu, o da konuşurdu.

"Hayır, inkar etmiyorum, bunu ben yaptım."

"Niçin?"

"Dostluğumdan. Dostumdu. Haksız yargılanmıştı."

"Suç ortakların var mıydı?"

Halit Paşa'ya yüklenmek onun kaderini değiştirmezdi.

"Yalnızdım."

"Balyan'la ne yaptın?"

"Ona bir katır verdim ve şehirden çıkardım."

"Hangi yoldan kaçtı?"

"Kıyı yolundan."

İbrahim çok ikna edici yalan söylüyordu. Mustafa'nın gözünde cılız bir adam olarak gözükmesiyle ilgilenmiyordu.

"Planının ne olduğunu biliyor musun?"

"Sanırım Rusya'ya gitmek istiyor?"

"Orada belirli biriyle buluşmak mı istiyor?"

"Bunu bilmiyorum."

"Silahlı mıydı?"
"Evet, bir tabancası vardı."
"Nasıl giyinmişti?"
"Sıradan bir köylü kılığındaydı."
"Ona kağıtlar temin ettin mi?"
"Evet, ona verdiğim kağıtları bir Kürt'ten satın aldım."
"Kağıtlar hangi ada düzenlenmişti?"
"Alioğlu İzzettin."
"Söyleyecek başka şeyin var mı?"
"Başka bir sözüm yok, fazlasını bilmiyorum."
"İyi," dedi Mustafa ve gitti.

İbrahim şimdilik işkenceden sıyırdığına inanıyordu, ama Mustafa Rahmi havada salladığı bir sopayla geri geldi. Kısılmış gözlerinde kor halinde korkutan bir pırıltı parlıyordu. Alay etti:

"Benim şefim için biraz fazla konuşuyorsun!"

Ayak tabanına falaka dayağı başladı. İbrahim bağırmamak için dişlerini sıktı ama acı dayanılmazdı. Mustafa'nın bacaklarına vurdu ama sopa titreyen kalbinin orta yerine geldi. Bağırmasını bastıramadı.

"Dur! Daha söyleyecek bir şeyim var."

"Eğer sana soran olursa" diye kükredi Mustafa.

Mustafa Rahmi, ayaklardan geriye kanlı bir kütle kalana kadar daha sert vurmaya devam etti. Tere batmış alnını kuruladı.

"Şimdi konuş!"

İbrahim artık bunu yapmak niyetinde değildi. Acıları o kadar büyüktü ki bundan daha kötü bir muamele zaten yapılamazdı. Yanıldı.

"Tırnaklar" diye emretti Mustafa işkencecilere.

İşkenceciler arka arkaya el tırnaklarını söktüler. Çekiç darbeleriyle parmaklarını ezdiler. İbrahim diğer ayrıntıları anlattı. Bu sorgu yöntemlerinde çok tecrübeli olan Mustafa yanlış cevapları ayıklıyor ve kurbanının üzerine vahşice gidiyordu. Sonunda İbrahim her şeyi söylemişti. Bozuk yüzüyle hırlıyordu. Bu kadar acı çekebileceğini bilmezdi. Kalbi göğsünden çıkacakmış gibi vuruyordu, normal ritmine dönemedi. Buradan hareketle İbrahim işkencenin yeniden başlamasından korktu.

Mustafa Rahmi zafer kazandı. İstediği bilgilere sahipti. Teğmen Şakir İsmail Halep yolundaydı. O şimdi sadece Gani Bey'i telgrafla

haberdar etmek zorundaydı. Bütün ülkede bir gıyabi tevkif müzekkeresi dağıttırmalıydı. Yüzünü tutuklunun yüzüne yaklaştırdı.

"Ben senin daha uzun dayanacağını düşünmüştüm. İnsanlar hakkında nasıl da yanılabiliyoruz!"

Kalın elleriyle İbrahim'in boğazını, kalbinin vuruşu durana kadar sıktı.

***

Mağaraya geri dönünce Maro'yu bulantı tuttu. İdrar, dışkı, yıkanmamış vücutlar havayı pisletmişti. Kafileyi terkedebilme hayaliyle hissettiği sevinç bu yoksulluk görüntüsünde hemen kayboldu. Diğerlerini kendi kaderine terkettiği için kendini suçlu hissetti.

Onun dönüşünü sabırsızlıkla bekleyen Tomas "Anne!" diye bağırdı girişte. "Büyükanne uyandı."

"Allaha şükür!"

Oğlunun görüntüsü onu şok etti. Zayıflamış yüzü gözlerini olağanüstü büyük gösteriyordu. Tüm canlılığı sönmüştü. Bir hafta daha böyle giderse Erzincan'dan gelen iskelet gibi çocuklara benzeyecekti. Maro'nun en önemli görevi onu kurtarmaktı. Buna ulaşmak için önüne çıkan tüm fırsatları değerlendirdiği için utanmasına gerek yoktu. İyi haberi Tomas'a burada iletmek imkansız. Bütün yüzler ona döndü. Derin havasızlık nedeniyle her sözünü atlamış olan yüzler.

"Bize su verecekler" diye haber verdi Maro, yüksek sesle.

"Su... Su..."

Sihirli kelime mağarada dolaştı.

"Neredeydin anne?" diye sordu Tomas annesinin yırtılmış elbiselerini görünce, "Zaptiyeler sana acı verdiler mi?"

"Hayır canım, her şey yolunda."

Mağaranın arka kısmına gitmek için acelesi vardı. Ama yolunda çok beden olduğu için yavaş yavaş ilerliyordu. Üzerlerinden atlamak ya da çevresinden dolaşmak zorundaydı. Azniv Hanım'ı düşündükçe üstüne çöken huzursuzluktan kurtulmak için mücadele ediyordu.

"Büyükanne konuştu mu? Daha iyi mi?"

"O ölecek" diye cevap verdi, sesi titreyen oğlan.

"Böyle saçma şeyler söyleme!"

"Otçu kadın söyledi."

Oğlunun kulağına eğilerek fısıldadı.

"Endişelenme Tomas, onu bir doktora götüreceğiz."

İki yaşlı kadın Azniv Hanım'ın hasta yatağını yapmaya çalışıyordu. Onu oturabilmesi için desteklediler ve bir ağızdan dua ettiler. Kadınlardan biri sırtına masaj yapıyordu. Diğeri hastanın kafasının ve vücudunun etrafında haç çıkarırken kuru bir zeytin dalını yaktı.

"Bu seni iyileştirecek. Bu dal kilisede palmiye pazar gününde kutsanmıştı. Dumanı kötü ruhları kovuyor."

Azniv Hanım'ın gözleri kapalıydı. Maro yanmış dalı tutan kadının dul Kalustyan olduğunu farkedince omuzundan yakalayıp onu annesinden uzaklaştırdı.

"Ona ne yaptınız?"

Araksi'nin elindeki zehir şişesi gelmişti aklına.

"Sadece dua ettim ve onu yağladım," dedi dul Kalustyan.

Sesini alçalttı.

"Annen artık uzun süre yaşayamaz."

"Bizi yalnız bırak!" diye çıkıştı Maro.

Göğsü şiddetle inip kalkan Azniv Hanım'ı uzatarak yatırdı. Buna rağmen çatlak dudaklarına zayıf bir nefesten fazlası gelmedi. Elbisesinin açık üst kısmından kafur kokusu yayılıyordu.

"Büyükanne ölüyor!" dedi korkuyla Tomas.

Telaşlı Maro "Sakin ol" diye cevap verdi.

Oğlana, inanamadan baktığı bir şeftali ve birkaç hurma verdi. Oğlan meyveleri göğsüne bastırdı ve etrafına korkuyla bakarken elleriyle sakladı. Meyvelerini gören olmadı. Yüzü mağara duvarına dönük yere çömeldi. Meyveleri yutarak yedi.

Maro'nun ısrarla tekrar ettiği çağrılarına Azniv Hanım nihayet zayıf parmak hareketleriyle cevap verdi. Maro bir parça şeftali ısırdı ve annesinin dudaklarına sürdü. Kadın bir yutma refleksi gösterdi. Ağzı biraz açıldı. Maro eliyle ezdiği meyvenin suyunu ağzına damlattı. Azniv Hanım gözlerini açtı, inledi ve kesik kesik konuştu:

"Maro..."

"Buradayım anne, ben buradayım."

"Maro... ben... ben..."

"Bir subayla konuştum. Bizi Darende'ye götürecek. Orada bir doktor var."

"Çok geç."

"Hayır! Bunu başaracaksınız!"
"..yorgun... hareketsiz..."
"Bir şey söylemeyin, dinlenin!"

Tamamen bitkin olan Azniv Hanım gözlerini kapadı ve uykuya daldı. Maro onun yanında saatlerce bekledi. Ellerini tuttu. Ne zaman hareket edeceklerdi? Ölmekte olan büyükannesinin görüntüsünden sarsılmış olan Tomas bir köşede kaldı, ayaklarına, yere baktı. Maro onu duaya çağırınca ses vermedi. Nöbetçiler tüm şaşkınlıklarıyla mağara önünde yiyecek bir şeyler dağıtırken Tomas dışarı çıktı. Payını ve payından biraz daha fazlasını almak isteyen başkalarıyla mücadeleye girişmişti. Hayatta kalmak için her şeye hazır küçük bir hayvan gibiydi. Annesine bir parça ekmek, bir domates, iki kayısı ve bir damacana su getirdi. Maro Azniv Hanım'a biraz içecek vermeyi başarınca annesinde sanki yeni bir hayat başlangıcı belirmişti. Ama yaşlı kadının gözleri çökmüştü ve yanaklarının derisi neredeyse saydamdı. Yanında diz çökmüş duran torununa baktı.

"Yemelisiniz büyükanne, tekrar güçlenmelisiniz!"

"Kendi payımı ben sana veriyorum Tomas."

Oğlan her iki yanağından öptü onun.

"Büyükanne, ölmemelisiniz! Buna hakkınız yok!

"Annene iyi bakmalısın."

Sesi yavaşladı. Kızının gözlerinin içine baktı.

"Maro... sonuna geldim."

"Hayır," diye cevap verdi Maro. Annesinin yanaklarına hafifçe dokundu. "Daha iyisiniz, konuşabiliyorsunuz."

"Tanrı'nın bana verdiği bir lutuf."

Elini kaldırmayı denedi.

"Bana yardım et."

Maro annesinin elini tuttu ve Azniv Hanım kızının ve torununun alnına başparmağıyla haç işareti yaptı.

"Tanrı sizi korusun."

Tomas hıçkırmaya başladı.

"Büyükanne, bizi terketmeyin!"

"Elimi tut, benimle dua et."

Oğlan itaat etti. Azniv Hanım dudaklarını sessiz hareket ettirdi. Tomas söylediklerini anlamakta güçlük çekti. Büyükannenin boğazı düğümlenmiş gibiydi.

"Gökteki babanız..."

Maro bilinçsizce katıldı. Onu dünyaya getiren, seven, besleyen, koruyan insanın ölümünü kavrayamazdı. Annesi yaşamalıydı. Bir sonraki şehre kadar yaşamaya devam etmeliydi. Yolculuklarının en son durağına kadar güvenlikte olacakları zamana kadar yaşamalıydı. Olayların tam da iyiye döndüğü şu anda, bırakıp gidemezdi!

Azniv Hanım'ın dudakları artık hareket edemez hale gelmişti. Kızının elini sıktı. Maro annesinin ağzını öptü ve onu dikleştirdi. Öte tarafa devrilmemesi için kollarını sıkıca tuttu.

"Anne! Anne!" diye yalvardı çocukluğundan gelen bir sesle. "Anne!"

Azniv Hanım artık nefes almıyordu. Maro onu salladı, saçını başını nazikçe okşadı. Sessiz ağlıyordu. Tomas kendisini terkedilmiş hissediyordu. Kollarını annesinin beline doladı ve yüzünü kucağına koydu. Diz çöken ve ölüm duası okuyan insanlara aldırmaksızın Maro ve oğlu bu anmada aşırı ve derin üzüntülerin içine gömüldüler.

"Benimle gel!" diye emretti sert bir sesle.

Dualar sustu. Maro kafasını kaldırdı. Diz çökmüş kalabalığın üzerinden Bedri'yi gördü.

"Annem öldü."

"Rıza Bey seni bekliyor."

"Annem öldü" diye tekrarladı. "Onu gömmek zorundayım."

"İstiyorsan onun yanında kal. Rıza Bey şimdi hareket ediyor."

Adam geri döndü, mağaranın çıkışına yöneldi.

En son şansını terketmekle yüzyüze olduğu Maro'nun kafasına şimşek gibi çakıldı. Annesinin başını yere koydu. Ellerini birleştirdi. Eğilip onu son bir kez öptü.

"Gel" dedi ve Tomas'ın kolunu tuttu.

Sonra Bedri'nin arkasından gitti.

VII

Bedri, Rıza Bey'in Maro'yu oğluyla birlikte yanına aldığı arabanın önünde yürüyordu. Abdullah tarafında sürülen örtülü araba ve müdürün korumasını sağlayan on arap atlı onu izliyordu. Nesillerden beri Rıza Bey'in ailesinin hizmetinde olan işçilerin oğulları olan bu adamlar, şeyhleri olarak gördükleri Rıza'ya tam sadıktılar.

Başı annesinin kucağında olan Tomas, arabanın sallantısından uyumuştu. Maro bakışını önüne düşürmüş, Azniv Artinyan'ın hatıralarına dalmıştı. Mağaradaki yaşlı kadın değildi gözlerinin önünde duran, aksine kocası Agop'un kolunda genç bir Azniv. Hafızasında artık annesiyle yaptığı kavgalardan, söz düellosundan eser kalmamıştı. Azniv'in ondan asla esirgemediği sevgi dolu jestler, destek ve dayanışma. Ona yeteri kadar teşekkür etmiş miydi acaba? Azniv Hanım bir defasında şöyle cevap vermişti: "Bu benim annemden öğrendiğim sevgi; bu borcu ödememin tek yolu kendi çocukların için kendini feda etmektir." Maro artık acısıyla başbaşa değildi. Hayatını ezelden beri adamış olan ölü anneler şeceresinin tüm kadınları Maro'nun çocuğunun yüzünü elleriyle güneşten koruyan jestinde yaşıyordu.

Karşıdaki sırada Rıza Bey semazen tarikatının kurucusu mistik şair Mevlana'nın bir şiir kitabını okumaya dalmış gibi yapıyordu. Ama gizlice, çilesi güzelliğini daha da çekici kılan kadını gözlüyordu. Ona sahip olma arzusu, onunla samimi dert ortağı olabilme arzusuyla içiçeydi. Kadındaki her şeyden etkileniyor, onda olağanüstü bir ruh yüceliği seziyordu. Bu kadına sahip olmak ona yetmezdi. Onun kendine bağlanmasını istiyordu.

Güneş istikametinde birkaç saat gittikten sonra yukarıda bir ya-

maçta arabalar durdular. Maro yukarıya baktı. Ayaklarının altında köpürmüş sularıyla akan bir ırmağın vadisi uzanıyordu. Sıcaktan kavrulan dağların ortasında bu kadar çok günden sonra Maro düyanın bu kadar güzel olabileceğini unutmuştu.

Bu yerin sakin yumuşaklığı onu şaşırttı. İçinde hâlâ sürgünlerin yakınmaları ve güçlü nöbetçilerin bağırmaları yankılanırken burada kuş cıvıltılarını ve küçük çocukların sevinçli bağırışlarını duydu. Tarlalarda hasatla uğraşan erkekler ve kadınlar rahat hareket ediyorlardı. Cadde kenarlarında penceresiz küçük evler vardı. Kurutulmak için damlarına serilen kayısılar bile evleri altındanmış gibi gösteriyordu. Kapı eşiklerinde kırmızı siyah kilimler asılıydı.

Ağaçlar ve meyve bahçeleriyle bezenmiş olan Darende bir yayla üzerine kuruluydu. Beyaz evleri ikindinin portakal rengi aydınlığında görünen bir yamacın etekleriyle kucaklaşıyordu.

"Orada geceleyeceğiz, üç gün kalacağız" dedi Rıza Bey.

"Üç gece!" Maro yolculuklarının daha hızlı geçmesini bekliyordu. Hayal kırıklığını farkettirmedi.

"Bedri!" diye bağırdı adam, "Git ve handa bize oda ayırt."

Maro'ya dönerek sordu:

"Benimle yemek yeme şerefini bağışlar mısın? Seni daha iyi tanımak istiyorum."

Kadın kulaklarına inanamıyordu. Adam onun başına gelenleri biliyordu. Annesinin ölümü, dehşet içinde geçen bir hafta... Kadının böyle bir teklifi kabul edebileceğini nasıl beklerdi?

"Eğer sizin için bir sakıncası yoksa ben oğlumla yalnız kalmayı, odamda yemeyi ve hemen uyumayı tercih ederim. Bitkinim ve annemin ölümünden dolayı çok üzgünüm."

"Tabi."

Ses tonu renksizdi, ama Maro'nun yanağındaki titreme gözünden kaçmamıştı. Kadın aceleyle ekledi:

"Yarın çok daha iyi olacağım ve nazik teklifinizi kabul etmekten sevinç duyacağım."

Rıza Bey sevinerek "Yarın ve öbürgün" diye tamamladı. "Biz ancak birkaç gün içinde Antep'te olacağız. Daha sonra ben Malatya'ya gitmek zorundayım."

"Antep İstanbul'a giden demiryolu hattında değil mi?" diye sordu Maro. Gözlerinde bir umut ışığı çakmıştı.

Rıza, birkaç saniye için, küçük bir hediyeye sevinmiş bir kuzen gibiydi. Etkilenmişti.

"Evet, Toros ekspresi."

Maro istedi:

"Keşke bu trene binebilseydim... Akrabalarımın başkentte oturduğunu size anlatmış mıydım?"

"Sanırım evet. Ama akrabaların hâlâ oradalar mı? Birçok Ermeni başka şehirlere taşındılar. Kudüs veya Bağdat'a."

"Bunu telgraflar aracılığıyla öğreniriz. Biliyorsunuz, benim param var."

Adam gülümsedi ve babacan bir sesle dedi ki;

"Endişe etme, ben her şeyle ilgileneceğim. Senin ve oğlunun artık korkacak bir şeyiniz yok."

Her şeyin bu kadar iyi olmasına inanamıyordu. Daha bu sabah...

"Çok cömertsiniz Rıza Bey. Size nasıl teşekkür edeceğimi bilemiyorum. Sizi yoluma çıkardığı için Tanrı'ya şükrediyorum."

"Bunu gerçekten Allah istedi." diye onayladı adam, kendinden emin bir tavırla.

Bedri arabanın korunması işini tek başına adamlarına bırakmak istemediği, bunun için ahırda yatmayı düşündüğü için iki oda ismarlamıştı. Kumanya, giyecek ve mutfak aletleri dışında şahsen Bedri'ye ait olan bir valizi de vardı. Bu valizin içinde sürgünlerden aldığı değerli eşya, takı ve gümüşleri saklıyordu. Bedri, jandarmaların yaptığı yağmadan, efendisinin haberi olmadan payını almıştı.

Han, sağ köşesinde büyük bir ahır olan kütükten yapılma geniş bir evdi. Hanın iki sahibi kendilerinden konuk listesini isteyince Rıza Bey'e hiç zorluk çıkarmadılar. Birbirlerine benziyorlardı, demek ki kardeştiler. Elli yaşları civarındaydılar. Göbekliydiler, alınları açıktı. Sadece üç konuk daha vardı. Bunlar, önlerinde bir rakı şişesiyle oturan Alman subaylarıydı. Rıza Bey iki mal sahibine parmaklarıyla arka arkaya emirler verdi:

"Bayanı odasına götürün ve ona akşam yemeği çıkarın. Bana da, Alman dostlarımızın masasına bir kadeh getir."

Sesi Maro'ya dönünce iyice yumuşadı.

"İyi geceler hanım."

Eliyle Tomas'ın saçlarını okşadı, ama çocuk başını salladı ve geri çekildi.

Maro onu azarladı: "Ev sahibimize biraz daha nazik ol!"

Çok çabuk ve Türkçe konuşmuştu. Tomas'ın onu anlamadığını bilerek. Rıza Bey alınmasın diye böyle yapmıştı.

"Onu affetmelisiniz. O bir çocuk ve son haftalarda çok kötü şeyler yaşadı."

Loş ışıkta Rıza Bey'in gözleri griye çalıyordu. Elmacık kemikleri biraz öne çıkmış, yüzünün katı ifadesini yumuşatmıştı. Bıyığının uçları yukarı kıvrılmıştı, gülümseyen dudaklarıyla birlikte yayılıyordu. Hoşgörülüydü:

"Bu kendiliğinden anlaşılıyor. Ben çocukları iyi tanırım. Benim sekiz tane var."

Göğüs geçirdi.

"En büyük oğlum on sekiz ve en küçük kızım üç yaşında"

Maro eğildi.

"İyi geceler Rıza Bey."

Hancıyı takibetti. Üst kata çıktılar. Odanın konforu çok mütevazıydı. Çarşafı kirli bir yatak. Bozuk bir lazımlık. Eski bir kilim üzerinde alçak bir masa. Ama bu beyaz badanalı odada hoş bir serinlik vardı, penceresi komşu bahçeye açılıyordu. Maro bir saman torbası ve bir kumaş döşekten oluşan yatağı inceledi.

"Çarşafları değiştireceğim" diye acele garanti verdi hancı. "Bu akşam mükemmel bir tereyağlı pilavımız var."

"Çok iyi. Benim için çay ve oğlum için de biraz su getirin."

"Tamam, hanım."

Merdiven çıkmaktan nefesi kesilen adam alnını, tek tük gri saç teli kalmış kafasını kuruladı. Maro'nun çok iyi bildiği bir aksanla konuşuyordu. Kısa bir tereddüt geçirdikten sonra adama bu kez Ermenice sordu:

"Ermeni'siniz değil mi?"

"Hayır! Müslüman'ım!" diye cevap verdi adam Maro'ya, ama kendini ele verdiğini farketmeksizin Ermenice konuşmuştu.

Kızardı ve gözlerini indirdi. Aynı anda dışarda akşam ezanı duyuldu. Adam havari Jesus Christus'un, inkardan sonra hemen öten horozunu düşünmüş olmalıydı. Gözlerine yaşlar doldu ve pişmanlıkla fısıldadı.

"Başka çaremiz yok. Teslimiyet ya da ölüm. Bizim hanımızı elimizden aldılar. Kardeşim ve ben sadece işleri yürütmeye izinliyiz. Bir dinden dönme belgesi imzalamak ve bir Türk ismi almak zo-

rundaydık. Sadece Türkçe konuşmamıza izin vardı. Ama kalbimizin derinliğinde Ermeni kalıyoruz."

Biraz ara verdikten sonra saldırganca ilave etti:

"Sokak kenarlarına saklanmaktan daima daha akıllıcadır bu yaptığımız! Bildiğim kadarıyla Tanrı bizden şehit olmamızı istemiyor! Ya siz? Bir Osmanlı subayı ile... Bu daha iyi değil."

Kadın kızdı.

"Bu sizi hiç ilgilendirmez!" dedi. Sesi sertti. Yumuşamadan önce şunu da söyledi: "Sizi ayıplamıyorum. Herkes kendi vicdanına göre davranmalı. Hemşehri olarak biz..."

Adam kadının sözünü kesti ve Türkçe konuştu:

"Hiçbir şey yapamayız! En iyisi Hıristiyan olduğumuzu unutmak. Tanrı aşkına benimle bir daha asla anadilimizden konuşmayınız!"

Adam kendinden geçmişti, Maro ona acıdı. Onun şu anda tek arzusu canlı olarak hayatta kalabilmekti.

"Korkmayın, sizi zora sokmayacağım."

Adam rahatlamıştı, yeniden kolaylık gösterdi.

"Başka bir arzunuz var mı?"

"Bana yemekten sonra lütfen sıcak su ve havlu gönder. Sabununuz da var mı?"

"Evet hanım, arzu ettiğiniz her şeyi alacaksınız."

Adam sessizce veda etti ve odadan çıktı.

Tomas pencerenin kenarında oturuyor ve dışarı bakıyordu. Mağarayı terkettiklerinden beri annesi endişe edilecek kadar, inatla susmuştu. Kadın ona gitti.

"Tomas, sevgilim."

Oğlan kımıldamadan, titreyen sesiyle sordu:

"Büyükannem niçin öldü?"

Maro ona cevap verebilmek için duygulandığını hissettirmedi.

"O çok hastaydı. Tanrı onu kendi yanına aldı."

Şikayet etti Tomas, dargındı.

"Biz onu gömmedik!"

"Ben bir zaptiyeye, yola çıkmadan önce bunu yapması için para verdim. Kaçırmak üzere olduğumuz bir şansımız vardı. Büyükannen de tam bunu istedi."

Oğlanın onuruna dokunmuştu. Annesine döndü. Gözlerine yaş dolmuştu.

"Babam için korkuyorum!" dedi ve annesinin kollarına atladı.

"Yakında onun yanında olacağız."

Ağlaması kadını rahatlattı, oğlunun hıçkırıklarını kesmek için bir girişimde bulunmadı. Çocuğunun başını kalbine bastırdı ve gözlerini yumdu. Bu karabasanın sona ermesi mümkün müydü? Maro buna inanmak istiyordu ama öte yandan korkuyordu. Mağara sadece yarım günlük bir yolculuk kadar geride kalmıştı ve ölüm kafileleri mutlaka Darende'nin yakınından geçmekteydi. Yavaş yavaş ölüme doğru gitmekte olan hemşerilerinin kuşkulu yüzlerindeki düşünceyi görmüştü. Hayır! Kendini suçlu hissetmemeliydi. Onların yanında kalmış olsaydı bile, kaderlerini değiştiremezdi.

Kapı çaldı. Maro'nun Ermeni olduklarını anladığı peçeli üç genç hizmetçi kız gelmişti. Masanın üzerine sarı çiçekli bir örtü yaydılar. Buharı tüten bir semaver, tereyağlı pilav dolu bakır bir tepsi getirmişlerdi. Yemekte ayrıca bir domates salatası, ekmek, yoğurt ve pilavla yemek için bir kayısı kompostosu da vardı.

Tomas masaya koşup pilavı atıştırmaya başladığında hizmetçi kızlar henüz yeni geri çekilmişlerdi. Maro oğlunun yakasına yapıştı, yemekten geri çekti ve bağırdı:

"Bu ne biçim davranış? Ayrıca önce ellerimizi yıkamalıyız."

"Açım!"

Hizmetçi kızlardan biri bir leğen ve su dolu bir testi getirmişti. Maro oğlunun ellerini temizledi. Sesi şimdi daha nazikti.

"Benim sana öğrettiğim davranış kurallarını unutmamalısın. Büyükannen görse ne derdi acaba? O torununun iyi eğitim görmesiyle gurur duyardı!"

"O şimdi gökyüzünde!" diye cevap verdi çocuk.

"Fakat oradan, yukarıdan sana bakıyor. Vaftiz baban Kaptan Armen gibi bizi koruyor. Rıza Bey bizi yanına aldığı için aslında onlara teşekkür etmeliyiz."

"Ama ben o adama katlanamıyorum!"

"Bunu göstermemelisin. Aksine biz ona saygılı ve nazik davranmalıyız."

"Niçin?"

"O bizim tek kurtuluşumuz. Bunu anlıyor musun?"

Tomas sadece mırıldandı, masaya gitti. Maro halının üzerine oturdu ve yemek duası okudu. Tomas ellerini kavuşturdu ve gözlerini kapadı ama duaya katılmadı.

"Normal insanlar gibi yavaş yavaş yiyeceğiz. Açlıktan acı çekmemiş gibi."

Tomas hareketlerini annesinin hareketlerine uyarladı. Birkaç dakika sonra sordu:

"Son kurtuluş! Bu nedir?"

"Şimdi... Bizim hayatımızı kurtarmamız için bir araç. Suya düşmüşüz ve tutunabileceğimiz tek bir odun parçası bulmuşuz gibi."

Tomas vaftiz babasının tehciri dalgalı denizde bir yolculuğa benzettiğini hatırladı. Başını salladı. Annesi devam etti.

"Rıza Bey bizi korumak için yanına aldı, bize buradan gitme imkanı verecek."

"Bunu niçin yapıyor?"

Maro niçin yaptığını seziyordu ama Tomas'ın bunu bilmesini istemiyordu. Hancının sözleri geldi aklına: "Siz.. Bir Osmanlı subayı ile." Herkes ona yaşamak için verilen olanaktan yararlanıyordu. Oğluna cevap verdi:

"Sanırım iyilikten, merhametten."

"O zaman neden herkesi yanına almadı?"

"Mutlaka yeteri kadar yeri olmadığı içindir. Baban orduda subay olduğu için bizi aldı."

Tomas'ın gözleri parladı.

"Babamı tanıyor mu?"

"Hayır. Eğer sana sorarsa ona babanın hapishanede olduğunu asla anlatma. Savaşta olduğunu söylemelisin."

"Niçin" diye şaşırdı Tomas.

Maro ona yeni durumlarını nasıl kavratmalıydı? Oğluyla birlikte davranmaya ihtiyacı vardı. Çatalını bıraktı.

"Biliyor musun Tomas, biz artık sürgünler kafilesinde değiliz. Ama durumumuz hâlâ çok tehlikeli. Ben sana daima, yalanın çirkin bir şey olduğunu söyledim. Ama istisnalar da vardır: Kaçınılmaz yalanlar."

Tomas alnını kırıştırdı. Annesinin ona açıklamak istediği şeyi kavramış görünmüyordu.

"Şu anda önemli olan tek şey ikimizin de yakayı kurtarmasıdır. Hayatımızı kurtarmak için sabırlı ve kurnaz olmalıyız. Yalan söylemeye bir şeyleri değiştirmeye tereddüt etmemeliyiz."

"Neyi değiştirmeyi?"

"Mesela Rıza Bey saçını okşarsa, önceden yaptığın gibi tepki

göstermek yerine ona gülümse. İğrendiğimiz biri bile olsa güler yüzlü olmak, derdimizi göstermemek, son haftalarda gördüğümüz zalimliklerden söz etmemek, açıktan Ermenice konuşmamak, gizlice Tanrı'ya dua etmek ve gerekirse hatta kendimizi Türk olarak tanıtmak. Bunlar bir şeyleri değiştirmek anlamına gelir."

"Türkler alçak!"

"Bazıları evet. Ama biz şimdi kiminle ilişki kuracağımızı seçemeyiz. Kimin iyi olup olmadığını bilemeyiz. Tek endişemiz var, babanın hayatta kalması ve onu yeniden görmek."

Tomas tepsideki son pirinç tanesini de yedi.

"Sana söylediğim her şeyi anladın mı?"

Başını salladı.

"Bazı şeyleri yalancıktan yapabilecek misin?"

Annesine baktı ve cevap vermekte birkaç saniye tereddüt etti: "Evet, anne."

Maro'nun oğluna açıklamış olduğu şey kendisi için de geçerliydi. Çünkü Ermenilerin tehcirinde açıkça parmağı olan Rıza Bey ile dostça bir ilişki kurmak kolay olmayacaktı. Bir defa, adamın niyetini test etmemişti. Eğer isterse onu kendi çadırına alabilir, sonra da sürgün kafilesine geri gönderebilirdi. Ya da köle olarak tutabilirdi. Onu niçin yanına almıştı, özellikle de Tomas'la birlikte? Niçin ona bu kadar saygılı davranıyordu? Maro onun gözünü kendisinden ayırmadığını farketmişti. Sağduyusu ona, Rıza Bey'in onu yanına alma kararındaki sebebin merhamet ya da bir Osmanlı subayının onu eş seçmek istemesi olmadığını söylüyordu. Onu güzelliği ve çekiciliği için kabul etmişti. Dikkatli olmalıydı, başka seçimi kalmıyordu.

Hem Tomas'ı teselli etmek, hem de kendini sakinleştirmek için "Sadece birkaç gün sürecek" dedi. "Sonra trenle İstanbul'a gideceğiz. İstanbul buradan uzakta, güzel bir şehir."

"Babam orada mı olacak?"

"Bunu bilmiyorum. Belki orada bizi bekliyor. Veya Mesrop Amca'na bizim için bir haber bırakmıştır. Henüz orada değilse biz akrabalarımızın yanında kalacağız. Bizi bulmak baban için zor olmayacak."

Zaman zaman ona acı veren bir düşünceyi tüm gücüyle bastırdı: Ya onu şimdi astılarsa! Vartan'ın ölmüş olabileceği düşüncesi onun için dayanılmazdı. Yeniden ve son bir kez onun kollarında

olacağı, çok zayıf bir teselliydi ama onun yaşamadığına, bir kanıt olmadıkça asla inanmazdı. Bu umudundan hayatta asla vazgeçmezdi!

Tomas ağlamaklı bir sesle konuştu:

"Onu tekrar görmeyi çok istiyorum, anne."

"Ben de canım. Ben sürekli bunu düşünüyorum."

Hizmetçi kızlar bir çinko leğen, sıcak suyla dolu testiler, havlular ve bir parça gri sabun getirdiler. Masayı topladıktan ve yatağı yeniledikten sonra Maro Tomas'ı yıkadı. Kir tabakası iyice yerleşmişti ve bir ponza taşıyla ovulmak zorundaydı. Tomas yakınmadı, sakin durdu. İçinde oturduğu suyun nasıl da çamur gibi olduğunu gördü. Bu su birkaç düzine insana biraz içecekleri kadar yetecek bir suydu. Daha bu sabah bu değerli sıvıdan ona birkaç yudum verilmiş ve tarifsiz bir mutluluk duymuştu. Sessiz ağlamaya başladı.

"Sana acı mı verdim?" diye endişeyle sordu annesi.

"Hayır," dedi burnunu çekerek. "Bu su."

Annesi ne söylemek istediğini anlamıştı. O da çektikleri acıları, kafiledeki Ermenilerin hâlâ çekmekte oldukları susuzluğu düşündü.

Hizmetçi kızlar leğeni döküp temiz suyla doldurdular. Kollarında katlanmış giysiler ve makyaj çantası olan bir başka genç kız içeri girdi. Maro ince pamuk bir gömlek, deri terlikler, siyah bir elbise ve kuş ekmeği rengi bir ipek peçe aldı, Tomas kısa pantalonlar, bir gömlek ve yarım çizmeler aldı.

"Bu beyden ve bu...", kız çantayı havaya kaldırdı, "efendilerimden bir hediye."

Çantacıkta bir saç fırçası, siyah süslü bir kutucuk, bir el aynası ve bir mendil vardı. Onların Ermeni hancıları bu hediyeyi Maro'ya sunuyordu. Kızlara teşekkür etti, elindekini bir kenara koydu, Tomas bir banyo havlusuna sarılmış yatağın kenarında oturuyor, yere bakıyordu. Ne düşündüğünü sormasına, Maro'nun ihtiyacı yoktu. Korku çocuğun yüzüne çökmüştü.

"Pencereye git ve ben yıkanırken dışarı bak," dedi.

Oğlan itaat etti.

"Ne gördüğünü bana anlat."

Çocuk cevap vermedi.

"Tomas?" diye bir kez daha sordu.

"Hiçbir şey."

"Gökyüzünü, gökyüzünü görüyorsun ama? Rengi ne?"

"Kan gibi kırmızı" dedi bitkin bir sesle.

"Kuşlar görünüyor mu?"

"Evet."

"Hangileri?"

"Akbabalar."

"Burada mı? Mutlaka yanılıyorsun. Beyazlar mı, kanatları siyah mı? Uzun bir boyunları, uzun bacakları, uzun gagaları var mı?"

"Olabilir."

"Bunlar leylekler. Hatırlıyor musun? Onlar Sivas'ta bacamızın üzerinde, yukarıda yuva yaptılar. Uçup gittiklerinde Sassun başını havaya kaldırdı ve havladı."

Oğlunun yavaşça burnunu çektiğini işitti.

"Bahçede çiçekler var, onları tanıyor musun? Sen ona bahçe işlerinde yardım ederken Armen sana isimlerini söylemişti."

Tomas tanıdığı bitkileri ılık bir sesle peşpeşe saydı. Sonra şunu söyledi:

"Orada bir kız var ve gül koparıyor. Cemile gibi görünüyor."

Maro gömleğini giydi, saçlarını tarayıp açmak için pencere kenarına oturdu. Dik yamaçların üzerinde akşamın ilk yıldızları parlıyordu. Komşu evden bir güvercinin kanat çırpmasına benzer bir gürültü geldi. Kırık dökük bir arabanın üzerine tırmanan bir kedinin olduğu bahçeden başka pencerelerin önünde çitle çevrilmiş yan yana taş evler vardı. Peçeli genç kızlar çeşmeden dönüyorlardı. Bir evin duvarına yaslanmış sigara içen adamların bakışlarının kendi üzerinde toplandığını hissediyordu. Birden bire Maro büyük bir yorgunluk hissetti.

"Biz duamızı gökyüzüne okuyacağız. Haç çıkar ve kim için dua etmek istediğimizi Tanrı'ya söyle."

"Babam, büyükannem, vaftiz babam, Araksi Teyze, sen, ben ve tüm diğerleri için. Bir köpek için de dua edilebilir mi?"

Maro başını salladı.

"Ve Sassun" diye ekledi Tomas.

Annesinin kollarına sarılmış vaziyette derin bir uykuya daldı Tomas. Maro annesini düşünüyordu. Daha birkaç saat önce ölmüştü. Ama öleli çok uzun zaman olmuş gibi geliyordu. Belki de bu son haftalar Maro'ya hassasiyetini kaybettirmişti. Annesinin kaybından duyduğu acı çok eski bir acıymış gibiydi. Bu oda ve bu şen gece ile mağara arasında koca bir dünya duruyordu sanki. Adı

'umut' olan bir dünya. Vartan'ın yüzü gözlerinin önünde, uykuya daldı.

Ama Maro'nun bütün gecesi, kızgın güneşin altında ağır yürüyüşleri ona bir kere daha tattıran karabasanlar tarafından bölündü. Sabah uyanınca hâlâ mağarada olduğunu sandı. Hırıltılar duydu. Yeniden açlık, susuzluk, yorgunluk ve korku hissetti. Başının üzerinde sağlam bir çatıyla, bir yatakta yattığını farketmesi için birkaç saniye geçti.

Geceler bastırdıkça tehcirin onları daha uzun bir süre meşgul edeceğini bu kabustan kurtulmak için her gün yeniden gayret göstermek zorunda olacağını anladı. Bunu yapmaya ve başarmaya kararlıydı.

***

Caddenin çakılları üzerine ayın ışığı vuruyordu. Vartan bir dağ geçidini aştıktan sonra, şimdi artık Fırat'ın akan sularında kendi yansımasını görüyordu. Atı yorulmadığı için onu frenlemek zorunda kalmadığı gece yolculuğundan hoşlanıyordu. Atı sadece kısa mesafelerde dörtnala koşturuyordu. Yolculuğun son üç gününün etapları uzun olmuştu. Malatya'ya mümkün olduğu kadar çabuk gelebilmek için Vartan dağlar arasındaki kestirme yolları seçmişti. Herhangi bir sürgün konvoyuna rastlamamıştı. Ama yerle bir edilmiş Ermeni köylerini, yol kenarlarında, uçurumlarda bırakılmış cesetleri görmüştü. Harput'ta, Ermeni mahallese Hartapert'in bir sokak ötesinden geçti, kıvrımları caddeye paralel giden ırmağa yaklaştı. Akıntının azgın köpükleri kıyıdaki yaprakların hışırtısına karışıyor, baharda canlanan kavakların tomurcuklarını hatırlatan tatlı bir koku yayıyordu. Hedefe ulaşmasına kısa bir süre kala Vartan sevinçli bir heyecan ve korku gibi bir şey hissetti.

Önde bir ışık yanıyordu. Yol kenarında yanan bir kamp ateşiydi. Vartan atını adım adım sürdü. Dikkat kesilmişti. Atlar kişniyor, Yıldız onlara cevap veriyordu. Kamptaki insanlar şimdi birinin yaklaştığını biliyorlardı. Dere kenarında büyük bir ateş parlıyordu. Vartan onlardan bir çoğunun yola çıktığını gördü, tahminen yirmi gölge vardı. Gerektiğinde tabancasına mümkün olan hızla ulaşabilmek için kılıfının fermuarını açtı. Bunlar sivillerdi, elbiselerinden ve sarışın saçlarından Kürt oldukları anlaşılıyordu. Sakallıydılar, saçları

uzundu. Hepsi silahlıydı. Birkaçında namlusu damalı eski silahlar, diğerlerinin yeni mavzer tabancaları vardı. Onları selamladı.

"Selamün aleyküm!"

"Aleyküm selam" diye cevap verdi Türkçe ama güçlü bir Kürt aksanıyla bir adam ve devam etti: "Böyle acele acele nereye?"

"Tüm inananların hükümdarı Sultanın hizmetindeyim. Bırakın geçeyim."

Karşısındaki, saçları ve sakalı grileşmiş adam parmağını, iki tabanca ve uzun bir bıçak asılı kuşağına geçirdi. Arkadaşlarına bir bakış fırlattı ve vakur bir sesle devam etti.

"Seni, görevini yapmaktan alıkoymak niyetinde değiliz... geceleyin bu kadar acele gidiyorsan, demek ki çok önemli olmalı. Atın tere batmış, dinlenene kadar biraz rakı iç."

Vartan'a onların davetine uymaktan başka bir şey kalmıyordu. Barikatı aşmayı denese kesinlikle delik deşik edilebilirdi. Adamların hepsi katil gibiydiler. Vartan kendi kendine diplomatik davranması gerektiğini telkin etti. İndi ve atını bir çalıya bağladı. Adamlar etrafını çevirdiler.

"Güzel bir atın var!" dedi liderleri.

"Evet. Onu çalmaya yeltenen bir adamı kılıçtan geçirdim."

Yontulmamış adamların hoşuna giden bir cevaptı bu. Hepsi onaylayarak başlarını salladılar. Lider olanı Vartan'ın omuzundan kavrayıp ateşin yanına götürdü.

"Malını mülkünü savunamayan adam ona sahip olmayı da haketmez."

Ateşin aydınlattığı alanın kenarında Vartan, olabilecek her eşyanın tıka basa doldurulduğu yarım düzine araba gördü: Mobilyalar, elbiseler, tencereler, at koşum takımları ve iplerle bağlanmış sepetler. Eşkiyalığın namuslu bir meslek sayıldığı dağ köylerinden gelen bu soyguncularla işi vardı. Köyün korsanlarıydılar. İşleri İran, Arabistan ve Asya'dan gelen zengin kervanlarına saldırmaktı. Değişik şartlar altında bu geleneği sürdürüyorlardı. Vartan dolu arabaları gösterdi ve güya yapmacık bir şaşkınlık gösterip açıkladı.

"Sizi sert delikanlılar olarak gördüm!"

Ev sahipleri kendilerini okşanmış hissettiler, şefleri bağırdı:

"Evelallah! Ama sen de hiç fena değilsin! Burada dostlar arasındasın, yoluna rahatça devam edebilirsin."

Vartan muzip bir gülümsemeyle, imalı "Senin niyetin buydu zaten" diye fısıldadı kendi kendine.

İri adam, utanan bir çocuğun küsmüş tavrıyla hafifçi kafasını salladı, çınlayan bir kahkaha savurdu.

"Benim adım Osman Ağa."

"Ben Şakir İsmail."

Şişte keçi etlerini kızarttıkları ateşin yanına oturdular. Rakı şişeleri su testileriyle birlikte bir tur yaptı. Herkes direkt şişeden içiyordu. Vartan ev sahibine sordu:

"Ağa... o halde sen aşiret reisisin?"

"Evet. Sürülerimiz Erzincan'ın güneyinde, Dersim dağlarında otluyor."

"Seni memleketinden bu kadar uzağa götüren şey nedir?"

"Türklerin sadık savaşçılara ihtiyacı var. O bizi, askerlerini desteklemeye angaje etti. Ama biz evimize geri dönüyoruz."

"Türklerin size verdikleri bu iş hoşunuza gitmedi mi?"

Osman Ağa görünür bir sıkıntıyla konuğuna hakir gören bir bakış attı, cevap vermek yerine rakı şişesinden bir yudum aldı. Vartan başını ona eğdi ve kulaklarına fısıldadı.

"Sana bir sır vereyim. Ben Türk değilim, Çerkezim. Başka seçimim olmadığı için Osmanlı ordusuna hizmet ediyorum."

Ağanın yüzü gerildi, öfkeli bir sesle gürledi:

"Silahsız adamları, yaşlıları, kadınları ve çocukları öldürmek yiğit savaşçılara uymaz. Ben hükümet için bu pis işi yapacak Kürtlerin bulunduğunu da biliyorum. Ayıp onlara!"

"Ermenilere yapılan katliamdan mı söz ediyorsun?"

"Başka ne olabilir? Tamam, onlar Hıristiyan. Ama biz evimizde onlarla her zaman birlikte yaşadık. Türk bütün ülkeyi kendine istiyor. Bugün Ermeniler, yarın Kürtler."

Adamlar yumruklarını kaldırdılar ve Sultana karşı lanetlerini haykırdılar. Şefleri onları susturdu ve devam etti:

"Hiç kimse bizim dağlarımızda, başımıza kahya kesilmeyecek. Sultanın bize verdiği silahları, zamanı gelince ona karşı kullanacağız."

Adamlarını ellerini huni yapıp ağızlarına koydular, ulumaya benzer sesler çıkardılar.

Osman Ağa Vartan'ı atına geri götürdükten sonra onu kucakladı.

"Kardeşim," diye hitabetti. Kamp ateşinin dumanından uzakta havada aynı tatlı koku vardı.

Vartan "Bu ne kokusu?" diye sordu.

"Bu koku ölüm kokusudur, kardeşim. Irmağa yaklaşırsan güzelliği kaybolur, sadece çürüyen leş kokusunu koklarsın. Fırat'ta davul gibi şişkin, kaya duvarlarına çarpa çarpa bağırsakları dağılmış cesetler yüzüyor."

Vedalaştılar, karşılıklı iyi yolculuklar dilediler, Vartan gece de yolculuğuna devam etti. Yol dağdan aşağıya yumuşak bir inişle ilerliyor, bir düzlüğe götürüyordu. Sabah karanlığında Vartan dağları örten tütün, pamuk ve sebze tarlalarını, şarap üzümü bağlarını ve meyve bahçelerini geçti. Hasançelebi üzerinden Sivas'a giden yol kavşağında jandarmalar nöbet tutuyordu. Bir subay ve iki jandarma, hâlâ kor halindeki bir ateşin yanında uyuyordu. Nöbet tutan tek bir jandarma vardı. Onunla konuşmayı denedi. Ama adam yorgunluktan neredeyse devrilecekti. Ağır bir sesle selamına cevap verdi.

"Sivas'tan gelen tutuklu kafilesinin buradan geçip geçmediğini biliyor musun?"

"Bir aydan beri buradan sürekli birileri geçiyor. Nereli olduklarını nasıl bileyim? Onları hemen Malatya'nın güneyinde kurulmuş bir toplama kampına götürüyorlar. Orada belki size bilgi verebilirler?"

Şehir görüş alanına girdiğinde Vartan tahminen, peçeli kadınlar tarafından kullanılan yirmi arabaya rastladı. Korkudan yüzleri ruh gibi olmuş, on iki yaşın altındaki kızları ve oğlanları taşıyorlardı. Vartan konvoyu durdurdu. Baştaki kadın bir denetim olduğunu sandı ve ona kırışmış bir kağıt yaprağı uzattı. Yazı şehrin kaymakamı tarafından imzalanmıştı. Kadınlar Doğu cephesinde şehit düşenlerin dullarıydı. İdare onlara emekli aylığı vermek yerine, her birine birkaç çocuk vermişti. Bu durum Vartan'ı rahatsız etti.

"Onları ne yapmayı düşünüyorsunuz?"

"Allah'ın çok sayıda zürriyet bahşetmediği ailelere satmayı.."

Çocukları satmak! Vartan bu küçüklerin Ermeni olduğunu anladı! Kalbi sıkıştı.

"Çocuklar gavur mu?"

"Döndürülecekler! Birini ister misin? Bak onlara. Güzeller ve tarlada çalışabilirler. Biraz belki cılızlar ama bu yaşta çabuk kilo

alırlar. Bir oğlan mı? Bir kız mı? Kendine seç birini. İyi bir fiyata veririm."

Vartan kafasını sallayarak reddetti ve kadına devam etmesini işaret etti. Mümkünatı olsaydı bu çocukların hepsini yanına alırdı. İlk güdüsü kafasını çevirmek atını sürmek oldu, ama bunu yapamadı. Bakmak, tanık olmak zorundaydı. Kendine itiraf etmeye cesaret edemediği bir diğer neden onu bu çocuk yüzlerinden her birini tek tek incelemeye itti: Tomas onların arasında olabilirdi! Acısını öfke izledi. Bu çocuklar ana babalarından ayrıldıktan sonra inançlarını, dillerini ve kültürlerini unutmaya zorlanacaklardı. Vartan onların başlarına neler geleceğini biliyordu. Onların çocuk gözlerinde okuduğu aynı endişeyi kendi de hissetti. Kafile Vartan'ın önünden yavaşça geçti. Küçük yüzlerden her biri görüş açısı dışına çıkıp kaybolunca her defasında derin bir sarsıntı, artık telafisi imkansız bir kaybetme duygusu yaşadı. Onlar için hiçbir şey yapamazdı, buna rağmen, hiçbir şey yapamayacaksa, bakma hakkı da yoktu. Arkalarından çok uzun süre baktı. Sonra atını mahmuzladı.

Vartan Malatya'nın Ermeni semtinden, daha doğrusu o semtin geriye kalanının içinden geçti. Tezgahlar yağmalanmıştı. Birçok ev boş duruyor, diğerlerinde Müslüman aileler oturuyordu. Önündeki haç sökülmüş bir kilise şimdi depo olarak kullanılıyordu. Gördüğü çocuklar Vartan'da huzur bırakmamıştı. Olup biten her şey bir halkın, kendi halkının ölümüydü!

***

Vartan Malatya'yı güney istikametinde terkederken aynı anda Rıza Bey Kayseri üzerinden geçerek şehre geldi.

Maro üç gündür Rıza Bey'le birlikte yoldaydı. Ona karşı daima dürüst davranmış ve sorularına asla evet ve hayırdan başka cevap vermeyen Tomas'a sabırla katlanmıştı. Maro'ya giderek artan bir ilgi duyuyordu. Kadın hakkında her şeyi bilmek istiyordu. Ona doğduğu yeri ve çocukluğunu soruyordu. Maro ona İstanbul'daki çocukluğunu, anne babasını, seyahatlerini ve Vartan'ı anlattı. Vartan'ı anlatması, konuştuğu adama özellikle başka bir erkeğin karısı olduğunu hatırlatmak içindi. Çünkü Rıza Bey'in ilgisi giderek zorlayıcı olmaya başladı. Maro dikkatli manevralar yapıyordu. Koruyucunun

kafasına çarpmadan her güveni vermek zorundaydı. Zamanın aleyhine işlediğini hissediyordu.

Korumalarla çevrilmiş araba yolu işlek bir anayoldu. Tüccarlar saçakların gölgesinde yoldan geçenlerle konuşuyor, her satış hararetli bir pazarlık konusu oluyordu. Sırtında silindir bir kap, kuşağına bağlı bir sepet içinde su bardaklarıyla seyyar satıcılar limonata sunuyorlar, bağırmaları pazarın genel gürültüsüne karışıyordu. Kahvelerin teraslarında adamlar bir bardağın yanında oturuyor, canlı tartışmalar ortasında nargile içiyorlardı. Ramazandan önceki akşamdı, sabah karanlığından, akşam karanlık basana kadar sıkı bir oruç günü geçirmek zorunda oldukları ve bir kez bile sigara içme ve sevişme izni olmayan İslami takvimdeki dokuzuncu aydan önceki gün.

Tomas bu şehri merak ve üzüntü karışımı duygularda gözledi. Bu ona, içinde bulunmaktan sevinç duyduğu Sivas'taki pazar yerini hatırlattı. Şimdiye kadar hiç görmediği bir oyunu daha iyi izleyebilmek için ayağa kalktı. Seyirciler Karadeniz sahilinden gelen bir ayıcının etrafını sarmışlardı. Kahverengi tüylü hayvan arka ayakları üzerinde ayağa kalkarak bir tef ve zurna, bir de doğu kavalının sesiyle dansediyordu. Eğer ayı çocuklara gelirse, her defasında küçük çığlıklar atıyorlardı. Anneler evlatlarını korkuyla kendilerine çekiyor, cesur genç adamlar hayvana saldırmak istermiş gibi yapıyorlardı.

Bir yandan savaş, öte yandan Ermenilerin kaderi yüzlerce yıldır değişmeyen yaşam ritmi artık Malatyalıların çok uzağındaydı. Örtüsü açılmış, içinde subayların bulunduğu bir araba başka bir zamandan kopup gelmiş izlenimi uyandırdı.

"Anne, bir otomobil!" diye, şaşkınlıktan bağırdı Tomas.

"Bundan daha çok göreceksin, oğlum" dedi Rıza Bey. "Ve eğer istersen seni bir kere böyle bir arabaya bindiririm."

Bu kez temiz bir nezaketle cevap verdi Tomas: "Evet."

Sesi vurgusuzdu, bakışını arabadan çevirdi. Annesinin tembihlerine rağmen çocuk ev sahipleri için duyduğu antipatiyi gizlemeyi başaramıyordu.

Rıza Bey'e kaymakamın konağında bir yer ayrılmıştı. Emrine hizmetçiler verilmişti. Küçümsediği valinin birlikte öğle yemeği teklifini, yorgunluk bahanesiyle reddetmişti. Bu Ali Bey'in memuriyeti her halükârda elinden alınmalıydı. Rıza Bey bunu günler ön-

ce, onunla Malatya'da buluşmak isteyen Gani Bey'in telgrafından öğrenmişti.

Yemeklerini bir süit odada yediler. Yemek Rıza Bey'in hayalini kurduğu türden ilginç değildi. Planladığı üzere birkaç müzisyen vardı gerçi, ama Bedri'nin varlığı ve üzerinden eksik olmayan Tomas'ın soğuk bakışları ondaki ince duyguları azaltıyor, Rıza Bey'i rahatsız ediyordu. Gerçi Rıza Bey Maro'yla hemen yalnız kalmayı ve kendi şovuna başlamayı beklemiyordu. Bunu yapabilmesi için Bedri'nin Malatya'da birkaç uygun imkan yaratmasını kararlaştırmıştı. Doğrudan Antep'e geri dönemezdi. Bunun yerine, denetime devam etme bahanesiyle Diyarbakır ve Urfa üzerinden uzun bir yol katedebilirdi.

Yemekten sonra Rıza Abdullah'ın yardımıyla üzerini değiştirdi. Bedri emirlerini yerine getirmek için arkasından ayrılmadı. Malatya karargahı tehcir şemasında anahtar durumdaydı. Kuzey Anadolu'dan gelen kafilelerin uğramak zorunda oldukları bir kontrol noktasıydı. Bu durum Rıza Bey'in arzularını kaçırıyordu. Tahminen on beş bin Ermeni burada toplanmıştı. Ertesi gün bundan da fazlasının gelmesi gerekiyordu.

Abdullah Rıza Bey'in yakasını düğmelerken o yaverine "Bunların tümünü başımdan defet" dedi, "Bu kalabalığı hemen Suriye çölüne gönder."

"Kafileyi koruyacak insanımız hiç yok."

"Hapishaneye git ve işine yarayacak bazılarını seç."

"Bu domuz vali onları serbest bırakmayacaktır. Onu tanıyorsunuz. Her zaman bacağımıza dolanıyor! O bir Ermeni dostu."

Siyah bir ceket giyen Rıza Bey yüksek sesle güldü.

"Bunu düşünme! Hemen bu akşam onun topraksız bir köylüden farkı kalmayacak."

"Allah büyüktür!"

"Ben bugün öğleden sonra Diyarbakır'da durumun nasıl seyrettiğini görmek için yola çıkacağım. Buradaki her şeyi düzene sokma işini sana bırakıyorum. Konak'ta Gani Bey adında, İçişleri Bakanının temsilcisi bir adam var. Bu adam her durumda benim de, senin de amirimizdir. İhtiyaç duyduğun yerde sana destek sağlayacak. Ama dikkat et! O çabuk heyecanlanan, çabuk kızan bir adamdır. Malatya'daki görevini tamamladığın zaman beni Antep'de bulursun."

"Her şey emrettiğiniz gibi yapılacak," diye cevap verdi Bedri, vedalaştılar.

Birkaç dakika sonra Rıza Bey konağın Gani Bey'in oturduğu tarafına geçmişti. Yürüyüşü oynak ve gururluydu. İyi dikilmiş takım elbisesi her hareketini gösterişli kılıyordu. Annesi bir prens gibi göründüğünü ona sık sık söylerdi ve o da buna inanmaya çok hazırdı.

Bir odada oğlunu elinden tutan Maro'ya rastladı. Maro eğer göz önünde değilse peçe takmıyordu. Rıza Bey onun daha iyi göründüğünü tesbit etti. Teni artık toprak rengi değildi ve gözleri hırçın ifadesini kaybetmişti. Güzelliği yağmur damlaları altında yaşama yeni uyanmış bir çiçek gibi açmıştı. Onu yanına alırken, yanında ne kadar süre tutacağını ve ya onunla ne yapacağını düşünmemişti. O anda Maro onun için bir eğlenceden daha fazla bir şey ifade etmiyordu. Takabileceği bir mücevher gibi bir şey. Ama aradan sadece üç gün geçtikten sonra bu müthiş varlığa çok sıkı bağlandığını hissetti.

Maro ona ince bir gülümsemeyle sordu.

"Sizin tutuklunuz muyum Rıza Bey?"

"Bununla ne demek istiyorsun!" diye şaşırdı adam. "Bu saçma düşünceye nereden varıyorsun?"

"Şehri gezmek istedim ama bir görevliniz tarafından yasaklandı."

"Ben bu emri senin güvenliğin için verdim. Sen ve oğlun benimle beraber olduğunuz sürece korkacak bir şeyiniz yok. Fakat yalnız... Sen özgürsün ve mutlaka dışarı çıkmak istersen sana Abdullah ve iki adam daha refakat edecekler."

Maro şehre vardıklarında önünden geçtikleri Amerikan Kolejî'ne gitmek niyetindeydi. Belki İstanbul'daki müdür amcası Mesrop'a bir haber ulaştırabilirdi. Fakat bundan Rıza Bey'in haberi olsun istemiyordu. Adam anlatmaya devam etti:

"Sen dışarı çıkabilirsin tabi, ama gerçekten buna değer mi? Biz, Gani Bey'le konuştuktan sonra iki-üç saat içinde hareket edeceğiz."

Bu ismi duyar duymaz Maro'nun içi ürperdi. Gani Bey! Vartan'ı kafes arkasına gönderen ve kendisiyle alay eden adam. Hiçbir durumda kendisini görmemeli, tanımamalıydı. Heyecanını gizledi ve cevap verdi:

"Eğer öyleyse ben odamda beklerim."

Rıza Bey memnun olmuştu, "Bu çok akıllıca" dedi.

Maro'nun son sözlerini, kendisinin hoşlanacağını düşünerek söylediği şeklinde algıladı. Maro'ya yaklaştı ve çenesini kaldırdı.

"Kravatım düzgün mü?"

Maro istemeden, kravatı düzeltmek için ellerini kaldırdı. Ama aynı anda geri çekildi. Bu sebepsiz tepkiye kızdı.

"Düzgün" diye onayladı zor işitilen bir sesle.

"Ya elbisem, salona uygun muyum?"

Adam onu zora soktu! İnkar edilemez şıklığını onaylamaktan başka ne söyleyebilirdi? Yakışıklılığının bilincinde olan bakımlı bir adamdı. Yüzünde alaycı bir ifade, gözlerini kısmış Maro'nun cevabını bekliyordu.

"Çok iyi görünüyorsunuz."

"Kendimi şımartılmış hissediyorum" dedi. Eliyle Tomas'ın saçlarını dağıttı.

Maro başını eğerek onunla vedalaştı. Öfkeden kudurmuş vaziyette oğlunu arkadan çekerek uzaklaştı. Rıza Bey kadının arkasından baktı ve bakımlı bıyığını düzeltti. Yanaklarında alev gibi bir kızıllık vardı. Maro'nun sinirli yürüyüşü inatçı bir hayvanın yürüyüşüydü. Acaba bol elbisesinin altında nasıl bir vücut saklıydı? Rıza Bey kadına olan arzusunun içinde kabardığını hissetti. İçini çekti ve yoluna gitti.

Gani Bey'in odasına girmeden önce kendini görebileceği bir pencerenin önünde durdu. "Çok iyi" idi. Siyah elbisesi içinde olduğundan da zayıf görünüyordu.

Ön odanın kapısını çaldı. Gani Bey'in Sivas'ta hizmetine almış bulunduğu genç bir uşak kapıyı açtı ve Rıza Bey'in geldiğini bildirmeye gitti. Rıza içindeki bir kuşkuyu atamıyordu. Başkentte Gani Bey'le iki kez rastlaşmıştı. Önce İttihadın bir toplantısında, daha sonra İstanbul Boğazı kıyısındaki Dolmabahçe Sarayı'ndaki modern bir akşam toplantısında. Rıza ondan daha eski bir devlet görevlisiydi. Bugün Gani Bey onun şefiydi. Adamlarını yerinde teftiş için gelmişti.

Gani Bey her zaman olduğu gibi iri yapılıydı. Bir fıskiye suyu sesinin şırıldadığı, gölgeli bir iç avluya açılan kemerli girişin önündeki alçak bir divanda oturuyordu. Hiyerarşik konumunu açıkça göstermek için, yakasını iliklemek ve üzerine bir ceket giymek zahmetine katlanmamıştı. Ayağa kalkmadı, ama ziyaretçisine, yanağını biraz daha şişman gösteren bir gülümseme armağan etti.

Rıza Bey eğilerek, "Sizi bölgemizde görmek büyük bir sevinç" dedi.

"Takdir ettiğim bir adamla yeniden karşılaşmak beni de olağanüstü sevindirdi."

Gani Bey Rıza'yı karşısında bir yere oturmaya davet etti. Ona bir sigara uzattı. Genç uşak serin içecekler getirdi ve geri çekildi.

"Seyahatiniz iyi miydi?"

"Yollar berbat ve sıcak dayanılmazdı" dedi Gani Bey. Sigarasının külünü yere silkti. "Bazı yerlerde pis kokudan!..."

Şefinin ruh halini biraz bilen Rıza kendi başarılarını silik göstermenin, işinin azlığından yakınmanın doğru olacağını biliyordu. Yakınan bir ses tonu takınarak,

"Biliyorum. Ben kafilenin ana yollardan uzak tutulmasını cesetlerin bulundukları yerde imha edilmesini emretmiştim. Ama bu bir eşekten Kur'an okumasını istemekti. Emrimdekiler bakımından ben ayak takımı ile yetinmek zorundayım. Çetelerle, yarım akıllı adamlarla çalışıyorum. Eğitimli askerlerim olsaydı işler daha yolunda gidebilirdi."

Şefi, tam da Rıza Bey'in öngördüğü gibi, söylediklerini reddetti.

"Sizi haklı bulmuyorum Rıza Bey. Emrinizde olanlarla olağanüstü işler başardınız. Raporlarınız bakanımızı çok etkiledi. Samsun'a varışımdan beri bana sizin başarılarınız anlatılıyor."

"Teşekkür ederim Gani Bey. Buna rağmen ben Anadolu'yu gezen yabancıların ceset yığınlarını görmelerini arzu edilir bulmuyorum."

Gani Bey bir el hareketiyle itiraz etti.

"Bunun nasıl bir etkisi olabilir ki! Şiddetli azgın savaş nedeniyle dünyanın Anadolu'daki birkaç cesetten daha önemli endişeleri vardır. Şu anda önemli olan Kuzey'in ve Güney'in istenmeyen unsurlardan mümkün olduğu kadar çabuk temizlenmesidir. Bunu başardıktan sonra zararlarla ilgileniriz."

"Bu ertelenmeye gelmez. Benim değerlendirmeme göre kışın başlamasıyla birlikte bu işin esas bölümü halledilmiş olacak. Sonra biz kaçırdığımız birkaç insanı yakalamak için ülkeyi tarıyacağız."

"Çok iyi! Siz bu operasyonun özel amacını anlamış olan az sayıdaki insandan birisiniz: Bu ırkın yeşermesini mümkün kılacak tüm öznelerin yok edilmesi, kendi safımızı güçlendirmek için ço-

cuklarının İslam'a dönmesi. Türklere verilen genç kadınların da yeni küçük Türkler doğurması!"

"Evlat edinme, her şeyden önce onları üzerine alan ailelere hükümetin, her Ermeni çocuk için otuz kuruş para yardımı sayesinde iyi ilerliyor. Fakat misyonerler, bizim öksüz çocuklarla ilgili planımızın işlemesini engelliyorlar. Bu arada birçok vali bizimle birlikte çalışmaktansa yabancı misyonnerlerle birlikte çalışmayı tercih ediyor."

"Bu sorunun ortadan kaldırılması benim seyahatimin nedenlerinden biridir. Başka yerlerde olduğu gibi burda da onu yaptım. Ali Bey'i bizim adamlarımızdan biriyle yedekledim. Şimdi sadece Antep Valisini başımızdan defetmek kaldı."

"Mükemmel!" diye bağırdı Rıza Bey.

"Antep sizin memleketiniz. Sizi bu ile vali atamak istiyorum."

Rıza Bey sevincini gizleyemedi. Sürpriz nefisti. O bu atamayı ummuştu ama bu kadar çabuk beklemiyordu.

"Benim için şeref olacak Gani Bey. Allah size dilediğinizi versin!"

Gani Bey teşekküre sadece başını eğerek cevap verdi. Yeni bir sigara yaktıktan sonra devam etti:

"Bunu bir şarta bağlıyorum: Tehciri de siz organize edeceksiniz."

"Bu çok zor olmayacak, çünkü sürgünlerin çoğu şu an bölgemizde bulunuyor."

"Siz çevre illerin valilerini de denetleyeceksiniz."

"Tamamen buyurduğunuz gibi! Bu güveninizden dolayı pişman olmayacaksınız."

"Bundan eminim artık. Bir şey daha: Sizin şimdi yazacağınız şifreli raporlara ilave olarak bize açık metin dökümanlar da getirmelisin. Kamuoyu için. Yazdığınız metinler, sürgünlerin durumunu ve çektikleri yoksulluğu, duydukları acıyı ve hükümetin onlara yardım için önerdiği tedbirleri yazmalısınız."

Rıza Bey anladığını gülümseyerek gösterdi.

"Ermenilerin savaş bölgesinden uzaklaştırılması için yer değiştirmesi sözkonusudur. Hükümet bu insanlar için köyler inşa ediyor ve onları besliyor."

"Tam da bu!" diye bağırdı Gani Bey. Konuştuğu adam onun gelmek istediği yere gelmiş, istediği şeyi çabucak kavramasına çok sevinmişti.

Rıza Bey çok mutluydu. Ülkenin hükümeti nezdindeki kariyeri gözüktüğünden daha iyiydi. Aynı fikirde olmamasına rağmen İttihat'ın politikasına kendini adamakla doğrusunu yapmıştı. Her zaman olduğu gibi, doğru kokuyu almış, rüzgârın nereden estiğini tam olarak kestirebilmişti. Vali! Ve günün birinde bakan! Bu iyi haberi hemen annesine ve kendisiyle gurur duyacağını bildiği büyük eşine telgrafla bildirmeliydi. Ona kimbilir nasıl bir karşılama hazırlayacaklardı! Rıza Bey birdenbire Maro'nun kehanetini hatırladı. Kahve telvesinde gördüğü, eve muzaffer dönüş şimdi gerçek olmuştu! Bu Ermeni kadının ileriyi gerçekten görebilen gözleri vardı! Onu kurtarmış olduğu güne şükretti!

***

Malatya'nın güneyinde Beydağları'nın her iki tarafından Toros eteklerinin turuncu-gri tepeleri Doğu-Batı istikametinde uzanıyor, tozlu bir vadi çukurunda da toplama kampı bulunuyordu. Ateşin dumanı ve alçak çadırlar uzaktan seçiliyordu. Oraya doğru giden yolda Vartan dev bir odun yığınının yanından geçti, yanmış etlerin iğrenç kokusu çıkıyordu buradan. Boş jandarmaların lakayt bakışları altında siviller cesetleri ateşe atıyorlardı.

Haki renkli çadırlar nöbetçilere aitti. Buna karşılık sürgünler açık havada kamp kurmuşlardı. Sadece birkaçı eski elbiselerden yaptığı gölgeliklerle korunuyordu. Kamp birkaç hektar büyüklükteydi. Vartan oraya görevlilerin ilgisini çekmeden giremedi. Güçlü bir sarsıntı geçirdi. Bu yığınla insan arasında bebeklerin ağlamasından ve öksürük krizlerinden başka acayip bir sessizlik hakimdi. Temizlik için hiçbir donanım yoktu, rüzgâr pislik, sidik ve kirli vücutların kokusunu uzaklaştıracak kadar güçlü esmiyordu.

Neredeyse düz bir anayol, başında zaptiyelerin nöbet tuttuğu bir çeşmeye götürüyordu. Sürgünler orada burada küçük gruplar halinde toplanıyordu. Grupların arasından boş yer bulup geçmek için dolambaçlı bir yol izlemek gerekiyordu. Birkaç ihtiyar ve küçük oğlanlar dışında, aralarında hiç erkek yoktu. Kadınlar ve çocuklar cılız ve erimiş, yarı çıplaktılar. Açlık, susuzluk ve yorgunluk yüzlerindeydi. Hastalıktan veya yaralanmalardan şekli bozulmuş, güneş ve rüzgârdan ufalanmış bu yüzlerde kala kala, ölümü bekleyen insanların teslimiyeti ve kuşkusu okunuyordu. Maro, Tomas ve Azniv

Hanım'ın bu acınacak yaratıklar arasında bulunması düşüncesi Vartan'da bir başdönmesi duygusu ve korku yarattı.

Dişlerini sıktı ve atını, ailesini yeniden bulmak umudu ve onlara canlı yerine ölü rastlama korkusu arasında gidip gelerek, yavaşça sürmeye devam etti. Önce atla, sonra yaya ve atı yularından çekerek kampın her yerini aradı. Saatlerce, acının biçimlendirdiği bu yüzleri araştırdı. Eğer ailesini aradığı ilk yerde bulsaydı bu mucize olurdu. Keşke en azından bir ilk iz, bir çıkış noktası bulabilseydi! Sivaslı Ermenilere rastlayıp rastlamadıklarını sorduğu herkes ya boş bakışlarla veya bir omuz silkmeyle cevap veriyordu.

Bir çığlık dikkatini çekti. Diz çökmüş beş kadın yerde uzanıp yatmış bir kişiyi uyandırmaya çalışıyordu. Vartan onlara yaklaştı. Sadece bir deri bir kemik kalmış bir kadın normal, güçlü bir bebek doğurmuştu. Güçten düşmüş annenin organizması çocuğu iyi beslemişti. Yaşlı kadınlar yeni doğanı vaftiz etmek için birkaç damla suyu feda etmişlerdi. İçlerinden biri yeleğinden küçük bir şişe çıkarmış, töresel bir tarzda bebeğin yüzüne, ellerine, ayaklarına sürüyordu.

"Bu benim mafsal iltihabım için iyileştirici yağdır" dedi şişeyi yeniden saklarken.

Bu ses! Vartan onu bir kez daha duymuştu. Yaklaştı ve kadının omuzuna dokundu. Kadın sıçradı ve geri döndü. Diğer yaşlılar uzaklaşırken anne çocuğunu kendine bastırıyordu. Vartan meraklı bir ifade takındı. Yüzü zayıflamış, tanınmaz hale gelmişti. Fakat zeki ve canlı bakışları aynen kalmıştı. Bu dul Kaloustyan'dı, Sivas'ta iyileştirici otlar satan bir dükkan çalıştıran bir otçu kadın! Azniv Hanım için bitki ot çayı satın alırken, şakayla onun sırlarını çalmak istediğini söylemişti.

"Ne istiyorsun?" diye sordu kadın Vartan'a, kaba bir Türkçe'yle.

Vartan Ermenice cevap verdi.

"Sizi, yaptığınız işle benim kimyasal ilaçlarıma zarar vermekle suçlayan bendim."

Kadın konuştuğu adama birkaç dakika, araştırarak baktı, sonra ellerini tuttu ve yanağına götürdü. Ağlıyordu.

"Vartan Balyan! Vartan Balyan! Ben hayal görüyorum!.."

"O kadar yüksek sesle konuşma" dedi ona Vartan, etrafına bakındı.

"Bu nasıl mümkün olur?"

"O kadar önemli değil. Karımı gördünüz mü? Oğlumu? Kaynanamı? Onlar buradalar mı?

"Neler yaşamak zorunda kaldığımızı bilseydin! Sözle anlatılamaz..."

"Aileme ne oldu?" diye ısrar etti Vartan ve onu hafifçe sarstı.

"Kaynanan birkaç gün önce yorgunluktan öldü."

Vartan sarsıldı, kafasını salladı. Huzursuzca sordu:

"Ya karım ve oğlum?"

"Onları o zamandan beri görmedim. Bir adam onları yanına aldı."

"Nasıl yanına aldı? Zorla mı? Diğer sürgünlerle birlikte mi?"

"Onlar adamın arabasında, onunla yalnız oturuyorlardı, sanırım sen bir subay olduğun için adam onları kurtardı."

"Bu sonuca nasıl varıyorsunuz?"

"Eğer karını sevgili olarak almak isteseydi, çocuğu almazdı."

Vartan Maro ve Tomas'ın hâlâ yaşadıklarını ve kafilenin yoksulluğundan kurtulduklarını duyunca rahatladı. Muhtemelen dostlarından bir subay onları kurtarmıştı.

"Bu adam, adı ne?"

"Bilmiyorum. Onu ilk kez gördük."

"Üniformalı mıydı?"

"Hayır, sivildi."

"Onun kim olduğunu bilen biri var mı?"

"Sanmıyorum."

"Sizin dışınızda burada Sivas'tan kimseyi görmedim. Armen'e ne oldu? Araksi?"

"Öldü. Bütün erkekler öldürüldü. Sivas'tan birkaç Ermeni hâlâ buradalar, senin tanımadığın kadınlar ve çocuklar. Diğerleri yolda kaldılar, köle olarak satıldılar veya diğer kafilelere katıldılar. Her şey korkunç..."

Birden bire kesti ve çenesiyle, cüssesine rağmen hızlı adımlarla onlara doğru gelen adamı gösterdi. Adam fesini başına verev geçirmiş biriydi, kaşları çatıktı. Birbirlerini kestirmeden süzdüler. Öteki ağzını açmadan Vartan kendine güvenle sordu:

"Ne istiyorsun?"

"Burada soruları ben sorarım. Adın?"

"Teğmen Şakir İsmail."

"Casus!" diye bağırdı Bedri ve tabancasını çekti.

Vartan uzun süre düşünmeden adamın üstüne saldırdı. Kafasına, midesine vurdu ve kılıfından çıkardığı tabancasını elinde tuttu. Boş koluyla Bedri, Vartan'ın boynunu sıktı. Boğuştular. Birden bire Vartan sol uyluğunda bir yanma hissetti, kulakları uğuldadı. Acıdan kaslarını sıktı. O kadar ki Bedri'yi devirmeyi başardı. Birlikte yere düştüler. Dizini Bedri'nin kasıklarına vurdu. Bedri'nin boğazındaki eli gevşedi. Tabanca tuttuğu elini yere dayadı, büyük bir taş aldı, Bedri'nin şakaklarına vurdu. Kan fışkırdı. Bir daha vurdu. Bedri bilincini kaybetti.

Vartan etrafına bakındı. Ateş sesi kimsenin dikkatini çekmemişti. Nöbetçilerin bu kısa çatışmayı farketmedikleri anlaşılıyordu. Hemen ayağa kalktı, eyere uzandı ve sürgün grupları arasından ana yola çıktı. Boş araziye mi kaçmalıydı? Atı gece yürüyüşünden yorulmuştu! Şehir! Orada onu kim arayıp bulacaktı! Orada insan kalabalığı içinde rahatça kaybolabilirdi. Vartan zar atan bir grup jandarmanın yanından geçti, onlara kısaca el salladı ve oradan dörtnala uzaklaştı.

Yarası yüzeyseldi, fakat acıyordu. Kurşun uyluğunu sıyırıp geçmişti. Barut yaranın etrafındaki deriyi yakmıştı. Vartan kanamayı durdurmak için üzerine bir mendil bastırdı. "Casus" demişti bu herif. Bu ne anlama geliyordu? Vartan Balyan veya onun kimliğini aldığı adam aranıyor muydu? İbrahim ona kağıtların sahte olduğunu söylemişti. Bir Şakir İsmail asla olmamıştı. O halde onun kaçışı keşfedilmişti. Sivas'tan kaçışından sonra neler olmuştu? İbrahim'e ne olmuştu? Halit Paşa'ya? İnşallah onlar Vartan yüzünden zor duruma düşmemişlerdi!

Vartan dostlarının kaderi üzerine boşuna kafa patlatmak yerine kendi durumunu düşündü. O şimdi en azından Maro ve Tomas'ın hayatta olduklarını, birinin onları himayesine almış olduğunu biliyordu. Niçin ve hangi amaçla? Bu her halükârda tehcirden daha kötü olamazdı.

Şimdi asıl önemli olan kendi güvenliğiydi. Yeni kimliği, artık serbest dolaşmasını engelleyecek şekilde biliniyordu. Dağlara çıkabilir ve yakalanmamak için terkedilmiş bölgelere çekilebilirdi. Fakat bu ona ne yarar sağlardı? Maro ve Tomas'ı bulmak için şehir ve köyleri aramalı, Türkler arasına karışmalı, evlerine gitmeli, kulaklarını açmalı ve soru sormalıydı. Bundan başka ne yapabilirdi?

Şehre yaklaşınca aklına bir fikir geldi. Amerikan Koleji! Orada

ona sahte kağıtlar düzenlemekte yardımcı olunabilirdi. En azından orada yaraları iyileşene, jandarmalar onu kısmen unutana kadar birkaç gün saklanabilirdi.

***

Bedri tekrar kendine geldiğinde, kafası mengenede sıkıştırılıyor gibiydi. Ardından sol tarafındaki, içine batan acıyı hissetti. Şakaklarına dokundu, ellerine kan bulaştı. Sersemlemişti, doğruldu ve düşüncelerini toparlamaya çalıştı. Casus İsmail Şakir! Birkaç saat önce Bedri'nin elinde tuttuğu şifreli resmi mektuptaki adam. Zorlanarak ayağa kalktı ve nöbetçilere bağırdı. Her taraftan nöbetçiler oraya koştular. Kampın kuzeyindeki nöbetçiler yarım saat önce kampı aceleyle terkeden bir teğmen görmüşlerdi. Bedri bir düzine atlıyı, onu yakalamaya gönderdi, canlı yakalayıp getirene elli kuruş kelle parası vermeyi vaadetti. Artık beklemeliydi, başka çaresi yoktu. Aramaya çıkanlara şans diledi. Adamı burnunun dibinden kaçırmıştı. Onu yakalasaydı, hükümetin büyük takdir ve saygısını kazanabilirdi. Buradan hareketle önemli bir ödül alabilirdi. Hâlâ orada, yerde yatan ve bir bebeği göğsüne bastıran bir kadının yanındaydı. Ona doğru gitti parmağını kadına uzattı.

"Buraya geldiğimde seninle konuşan adam kimdi?"

Kaloustyan "Bir asker", diye cevap verdi.

"İsmi Şakir İsmail miydi acaba?"

Kadın kısa bir tereddüt geçirdi.

"Tam söylediğiniz gibi."

"Ne istiyordu?"

"Paramı ve takımı. Ona her şeyimin çalındığını söyledim."

Elinin tersiyle kadının yüzüne vurdu. Kadın yere düştü.

"Yalan söylüyorsun yaşlı cadı! O da senin gibi bir Ermeni!"

Dul Kaloustyan oturdu ve direkt adamın yüzüne baktı. Alt dudağından ince bir kan sızıyordu.

Bedri gevşemedi.

"Sen onu tanıdın, bunu biliyorum. Ne istiyordu?"

"Sana söyledim, paramı."

Bedri ona bir kere daha vurdu. Bu defa kadın tokadın geldiğini gördü yıkılmadı, karşıladı.

"Seni konuşturacağım. İyisi mi hemen konuş. Konuş ki sıkıntılarından kurtul."

Kadın alaycı bir şekilde gülümsedi.

"Kaybedecek neyim var? Beni öldürebilirsin. Bu benim için kurtuluş olurdu. Benden hiçbir şey öğrenemeyeceksin."

Bedri küfretti ve başında yaranın ağrısı arttı. İnsanlar hakkında bu ihtiyarın konuşmayacağını bilecek kadar bilgisi vardı. Ona işkence yapılsa bile konuşmazdı. Annenin karşı çıkmasına aldırmadan bebeği kavradı ve havada baş aşağı tuttu. Bebek inliyordu. Bedri bıçağını çıkardı titremekten sarsılmış olan bebeğin vücudu üzerinde kaydırdı. Ellerini ovuşturan anne çocuğunu ona geri vermesi için yalvardı. Dul Kaloustyan tiksinerek yüzünü gerdi. Bedri zafer kazanmış gibi kahkahalara gömüldü.

"O halde? Ne istiyordu?"

"Ailesini sordu?"

"Ya sonra?"

"Hepsi öldü."

"Daha ne biliyorsun?"

"Hiçbir şey."

"Nereden geliyordu? Nereye gitmek istiyordu?"

"Bilmiyorum. Ben her şeyi söyledim, yemin ederim."

Bedri bebeği annesine bıraktı. Yerden tabancasını aldı ve dul Kaloustyan'ın göğsüne ateş etti. Kadın hiç bağıramadan yere düştü.

"İşte senin çözümün!" diye bağırdı ve gitti.

Arama timini yöneten çavuş bir saat sonra haber vermek üzere Bedri'nin çadırına geldi.

"Hiçbir şey. Bir iz bile yok." "Budala!" diye gürledi Bedri. Çavuşa bir yumruk attı, adam çadırın içinde döndü ve yere uzandı.

Atının üzerine atladı ve aceleyle valinin konağına sürdü.

***

Rıza Bey şefine, şu anda yürütülen operasyonlar hakkında harita üzerinde bilgi veriyordu. Tüm kafileler Halep ve Urfa üzerinden hareket etmekteydiler.

"Ya ondan sonra?" diye sordu Gani Bey.

"Resülayn, El Rokka ve Der-el Zor. Son durak: Çöl veya Fırat'ın suyu.

"Güzel, güzel," dedi Gani Bey, divanına geri yaslandı.

Genç uşak içeri girdi ve efendisinin önünde eğildi.

"Beyefendi, Bedri adlı bir adam sizinle konuşmak istiyor, acil olduğunu söylüyor."

Gani Bey endişelendi. Rıza açıklama getirdi:

"Bu benim emirerim."

Gani Bey genç adama "İçeri al" diye emretti.

Bedri'nin burada böyle belirmesi Rıza Bey'in hiç hoşuna gitmedi. Gani ona eğildi.

"Sizin emireriniz... Yanılmıyorsam bu adam Abdülhamit'in emrinde çok aktif biri değil miydi?"

"Evet ama İttihat için çalışıp kendini feda etmesiyle o bu hatasını düzeltti. Eğer bir emri yerine getirmek gerekiyorsa, kesinlikle hiçbir şeyden çekinmiyor. Elimin altındadır, sıkı kontrolüm altındadır, onun kefiliyim."

"Benim için bu güvence yeterli" diye cevap verdi Gani Bey. Entrikacı bir eda ile gülümsüyordu.

O anda Bedri odaya girdi. Her iki adamın karşısında hazırolda durdu. Sıkılgandı. Hangisine yönelmeliydi?

"Şimdi?" diye sordu Rıza Bey.

Bedri bir solukta söyledi:

"Aranan casusu gördüm!"

Rıza neden söz ettiğini anlamamıştı, ama Gani Bey sarardı ve patladı:

"Ne? Burada, Malatya'da mı? Ben onun Başkent veya Rusya yolunda olduğunu düşünüyordum! Gördüğün adamın o olduğundan emin misin?"

"Bir teğmen üniforması giyiyordu. Bana Şakir İsmail olduğunu söyledi. Yani şifreli mektuptaki isim. Onu yakalamaya çalıştım. Ama bakınız!.."

Bedri yaralarını göstermek için kafasını yana çevirdi. Gani Bey istedi, Bedri Vartan'ı tam olarak tarif etti ve onunla boğuşmasını anlattı.

Bedri ne kadar çok anlattıysa, idamına hükmetttiği adamın yüzü gözlerinde canlanıyordu.

Komiser Mustafa'nın, Vartan'ı, kendi gözleri önünde öldürmesini engellediği için şimdi ne kadar çok pişmandı. Hain Albay İbrahim'i dinlemişti! Bu Ermeni'nin ordu içinde başka suç ortakları var-

dı. Talat Paşa yüksek rütbeli subayların bir hükümet darbesi yapmalarından korkmakta haklıydı. Balyan. Gani Bey onu suçlu bulmamıştı. Her olasılığa karşı ortadan kaldırılması gereken bir potansiyel tehlike olarak görmüştü. Kariyeri yüksek böyle bir Ermeni için!.. Nasıl da yanılmıştı! Kuşkusuz Balyan isyancı Ermenilerin suç ortağıydı, onlarla ortak çalışmıştı. Ordudaki yıkıcı unsurlarla da mutlaka işbirliği vardı. Belki de o doğrudan düşmanın hizmetindeydi. Böyle bir adam şimdi dışarda serbest dolaşıyordu!

"Onu kaçırman çok kötü olmuş" dedi Gani Bey. Öfkeliydi. "Başı için çok şey verirdim. Sürgün kampında ne arıyordu?"

"Ailesini arıyordu."

"Tabi" dedi hükümetin temsilcisi. Düşünceliydi. "Ailesi orada mıydı?"

"Hayır, ölmüş görünüyorlar."

"Bölgenin bütün jandarma görevlilerini alarma geçirdin mi?"

"Evet" dedi Bedri.

Gani, önünde duran alçak masaya doğru devrilerek ayağa kalktı. Yalpalayarak ileri geri yürümeye başladı. Ellerini ovdu ve kendi kendine konuştu.

"Orduda onun bir fotoğrafı mutlaka vardır. Bir gıyabi tevkif müzekkeresi bastırıp bütün İmparatorluk hudutları içinde dağıtacağım. Varolan tüm kadrolar bu adamı bulmaya tahsiş edilmelidir. Bütün dağların taranmasını, yollarda olan tüm insanların denetlenmesini, tek tek her evin, en küçük köyün bile aranmasını istiyorum."

Bedri'nin önünde durdu ve emretti:

"Yeni valiye, acele buraya gelmesi gerektiğini söyle."

Rıza Bey veda etmek için ayağa kalktı.

"Çok sinirlenmiş görünüyorsunuz Gani Bey. Size yardımcı olabilir miyim?"

Gani Bey heyecandan Rıza'nın varlığını tamamen unutmuştu. Ona bir anlık, şaşırmış gibi baktı.

"Evet, bu adamın aramayı bizim haberimiz olmadan durdurmaması gerektiği konusunda uyanık ol."

"Anladığım kadarıyla söz konusu olan bir casus?"

"Casus. İsyancı. Ne bileyim. O benim Sivas'ta ölüm cezasına çarptırdığım bir Ermeni. Balyan. Vartan Balyan."

Maro'nun kocası! Rıza'nın şaşkınlığı yüzüne vurdu.

"Onu tanıyor musun?" diye sordu Gani Bey.

Kendini çabuk toparlayan Rıza Bey "Hayır" diye cevap verdi. "Ama bu isim bana bir biçimde tanıdık geliyor."

"Bu mümkündür. O İstanbul'daki ilk İttihat hükümetinde milletvekili idi. Daha sonra, dış basında yazdığı yazılarla Osmanlı İmparatorluğu'nun adını kötüye çıkardı."

Rıza Bey düşünüyordu.

"Balyan.. Şimdi hatırladım! Bir süre önce adı bu olan bir tarım işçim vardı."

Rıza Bey'in yalanına takılan Gani Bey, "Hayır bu kesinlikle o adam değildir, aranan bir entelektüel."

"Tehlikeli mi?"

"Ben aslında öyle olduğunu düşünmüyorum. Ama hakkında bilgi almak istiyorum. Ailesi yem olarak elimizde olsaydı!"

Rıza Bey yutkunduktan sonra konuştu: "Bu adamı yakalayana yüksek bir ödül koyacağım. Endişe etmeyin, Gani Bey. O çok fazla serbest dolaşamayacak."

On gün içinde Antep'te yeniden görüşmek üzere sözleşip vedalaştılar.

Rıza artık Malatya'da kendini güvenlikte hissetmiyordu. Maro'nun kocası karısını ve oğlunu arıyordu. Onu Rıza'ya götürecek bir iz bulmuş olabilir miydi? Urfa üzerinden dolambaçlı bir yol bundan böyle artık düşünülemezdi. Antep'e, kendi evine mümkün olduğunca çabuk dönmeliydi. Maro'nun, kocasının hâlâ hayatta olduğunu ve bu civarda bulunduğunu öğrenmesini engelleyecek gerekli önlemleri almalıydı. Maro kocasının cephede savaştığını iddia ederken yalan söylemişti! Fakat ölüme mahkûm edilmiş birinin karısı olarak bilinmemek için yalan söylemesi asla ayıp değildi. Bu ayrıca onun akıllılığını ve sağduyusunu gösteren başka bir kanıttı. Rıza Maro'nun kendisinden geri alınmasına izin vermemeliydi!

***

Vartan sokakları birbirine karıştırmıştı ama az sonra Amerikan Kolejinin bulunduğu çınarlarla çevrilmiş geniş bir caddeye geldi. Kapının önünde iki nöbetçi nöbetteydi. Bahçede, bir fıstık çamının gölgesinde, kafalarında sivri mihverler bulunan askerler oturmuş rakı içiyorlardı. Bir nöbetçi ona bilgi verdi: Amerikalılar İskenderun'a taşınmıştı. Binada şimdi bir Alman topçu bölüğü kalıyordu.

Vartan hayal kırıklığına uğramıştı, çünkü Amerikalılardan yardım alacağını umuyordu. Yoluna devam etti. Biraz uzakta, bir duvarın yanında bir pirinç levha, İsviçre Protestan Misyonerliği'nin yerini gösteriyordu. Gri taştan dikdörtgen biçiminde yapılmış bina iki katına dizilmiş pencereleriyle bir okulu andırıyordu. Vartan'ın kaybedecek bir şeyi yoktu. İsviçreli misyonerlerin yanında şansını deneyebilirdi. Atından indi. Yaralı ayağına yük bindirince acıdan dişlerini sıktı. Kapıyı birçok kez çaldı.

Nihayet eşikte beyazlar giyinmiş bir kadın göründü. O bir Avrupalı kadındı. Güçlü kalçaları ve dolgun memeleri vardı. Ona asker adımlarına benzer adımlarla yaklaştı. Kırk yaşları civarındaydı. Yüz hatları keskin, sarı saçlıydı. Küçük soluk mavi gözlerinde çok enerjik bir ifade vardı. Soluyarak havaya baktı. Her solumasında boynunda taşıdığı zincirli altın haç kalkıyordu. Kadın ziyaretçisine sert baktı. Zor anlaşılır bir Türkçe'yle konuştu.

"Bizde her şey yolunda."

"Zannettiğiniz kişi değilim" diye Fransızca cevap verdi Vartan. "Bu kuruluşun sorumlusuyla konuşmak istiyorum."

Kadın bir an şaşırmış göründü. Sonra o da Fransızca cevap verdi:

"Benim. Siz kimsiniz? Ne istiyorsunuz?"

"Biraz daha az göze batan bir yerde sohbet edebilir miyiz?"

Sürekli etrafına bakınıyordu. Misyoner kadın gerginliğini farketti. Eliyle gizlediği yarasını farkedince şaşırdı ve sordu:

"Türk değilsiniz değil mi?"

"Ermeni'yim."

Kadın şüphelendi.

"Bunu ispat edebilir misiniz?"

"Kağıtlarım sahte."

"Aranıyor musunuz?"

Evet dedi. Kadın onu baştan aşağıya süzdü ve sonra doğrudan gözlerine baktı. Onun dürüst bir yüzü olduğunu ve doğru söylediğini bakışından anladı. Osmanlı makamlarının kurduğu bir tuzak olamazdı bu. Onlar zaten üniformalı bir adam göndermezlerdi. Misyoner kadın kısa bir tereddütten sonra onları kimsenin gözlemediğindem emin olarak kapıyı açtı.

"Geliniz ve atınızı ahıra götürünüz! Çabuk!"

Yıldızı yularından çekerek kadını izledi. Misyoner kadın hızlı

adımlarla yürüyordu. Çünkü konuğunu hem misyonerliğin az sayıdaki sakinlerinden, hem de yoldan gelip geçenlerden gizlemek istiyordu. Üniforma çocukları ölümüne korkuturdu. Vartan adım atmak için büyük gayret gösteriyordu. Çünkü her hareketi bacağında çok şiddetli sancılara neden oluyordu.

Günlerden beri temizlenmemiş ahırda sadece tek bir at, yaşlı çarpık bacaklı bir at barınıyordu.

Kadın Vartan'a atını bağlaması için boş bir bölmeyi gösterirken, "Ordu diğerlerine el koydu" diye açıkladı.

Adamı kapıda bekledi. Çünkü içerde hava çok pis kokuyordu. Uyluğundan parçalanmış olan üniformasını gösterdi kadın.

"Yaranız nasıl?"

"Sadece yüzeysel. Zamanla geçer."

"Adım Deborah Langlet" dedi kadın ve ona elini uzattı.

Vartan adını saklamayı tercih ederdi ama misyoner kadına güven vermek zorundaydı.

"Sivas'tan Vartan Balyan."

"Sizin için ne yapabilirim?"

"Bir sürgün kafilesinde olan karımı ve oğlumu arıyorum."

Kadın yüzünü acıyla buruşturdu. Konuşurken üzüntülüydü.

"Mösyö Balyan, acınızı tamamen paylaşıyorum."

"Sivas'tan insanlar buradalar mı?"

Alnını kırıştırdı, düşünceliydi.

"Söylemek zor. Bizde kalan öksüzler her yerden geliyorlar. İçlerinden bazıları memleketinin adını bilmeyecek kadar küçük."

Vartan ona birkaç cümleyle hikayesini anlattı. Deborah Langlet de Maro ve Tomas'ı yanına alan adamın kim olduğunu bilmiyordu.

"Herkes olabilir."

Kadın Vartan'ın koluna dokundu.

"İnanın bana, onlar için bundan daha iyisi olamazdı."

"Ama bu sadece boş bir dedikodu" diyerek şaştı Vartan.

Kadın "hayır" diyerek yumuşakça cevap verdi. "Her şey sürgün kafilesinde olmaktan daha iyidir. Birkaç Müslüman ailenin sürgünleri, özellikle de çocukları yanına almasının da şans olduğunu söyleyebilirim."

"Almak mı?" diye heyecanlandı Vartan. "Ben bu sabah hayvan gibi satılan çocuklar gördüm!"

"Bu korkunç, biliyorum. En azından hayatta kalacaklarını düşü-

nün. İsviçre'den, Afrika'dan, Almanya'dan gelen misyonerler yapabildikleri kadar onları barındırıyor. Ama kalabalıklara ulaşamadılar. Buradaki bu ev Ermeni öksüz çocuklarla dolu. Bize Avrupa'dan para, savaş nedeniyle ancak kesintili olarak gelebiliyor. En gerekli olan şeylerimiz bile yok. Her an jandarmalar gelip çocukları bizden alabilirler. Vali Ali Bey bizi koruyor ama dedikodulara göre onun nüfuzu kırılmış durumda. Geleceği düşününce endişe ediyorum."

Vartan arabalarda görmüş olduğu çocukları düşündü. Uğradığı kampta ölen zavallı varlıkları ve Sivas'taki asılmış adamları... Mutlaka bütün Anadolu'da aynı sahneler tekrarlanıyordu. Ermenistan ölüm kalım savaşının içindeydi.

"Burada neler olduğunu dünya biliyor mu?"

"Daha azını veya daha çoğunu. Çok azınının bilindiğini düşünüyorum. Gazetelere oradan buradan ulaşan birkaç yansıma. Haber ağları seyrek. Avrupalıların tüm dikkatini savaş kendi üzerine toplamış."

"Diplomatlar ne yapıyorlar?"

İsviçre elçiliği, diğer ülkelerin temsilcileri gibi, İstanbul'daki hükümete müdahale etti. Ama Osmanlılar, insani şartlara uygun organize edilmiş bir göçten ve jandarmaların isyancıları bastırdığı münferit birkaç şiddet hareketinden söz ediyorlar."

"Bu utanmazca bir yalan."

"Elbette.. Sürgünlerin bana hangi zalimliklerle dolu hikayeler anlattıklarını bir bilseniz! Ben de seyahat edenlerden, özellikle gördükleri karşısında şok geçiren Alman subaylarından tanıklıklar dinledim, ki askerler kolay etkilenmezler."

"Tüm dünya bütün bu olanları öğrenmeli, insanlığın vicdanına başvurulmalı. Onlar hükümetlerini harekete geçmeye zorlayacaklardır. Bu yapılmalı..."

Misyoner kadın bıkkınlık işareti bir jestle sözünü kesti.

"Evet, yapılmalı. Ama nasıl?"

"Bu belki yapılabilir ama bu konuda sizin yardımınıza ihtiyacım var. Sizin misyonerler veya konsolosluk yoluyla yurtdışına mektup veya doküman götürmeniz mümkün mü?"

Havayı eliyle iten Deborah Langlet ileri geri yürüdü. Buradan adamın nereye gelmek istediğini aşağı yukarı anlamıştı. Her şeye rağmen, bu adamın çalışmalarını yurtdışına nakledecek istekli ve güvenilir adamlar bulacağından kuşku duymuyordu. Tereddütü, bu-

nun bu öksüzler evindeki öksüz çocukların güvenliğini tehlikeye sokacağı noktasındaydı. Ama Anadolu'da uygulanan insanlık dışı cinayete seyirci kalınabilir miydi? Vartan'ın önünde durdu.

"Somut olarak ne düşünüyorsunuz?"

"Ben siyasi bir gazeteciyim. Bana anlatacaklarınıza ve kendi gördüklerime dayanarak, yurtdışında yayınlanmak üzere birkaç makale yazabilirim. Ayrıca Avrupa ve Amerika'daki birkaç etkili dostuma da detaylı bir rapor göndermek istiyorum."

"Anlaştık."

"Çocuklara da soru sorabilir miyim??"

"Üniforma içinde olmaz. Bu küçükleri korkutabilir. Bahçıvanımızın giysilerinden vereyim size. Çok ısrarlı olmamalısınız. Birçok çocuk şok altında. Bazıları artık ya bir şey bilmiyor veya bu konuda konuşmak istemiyor. Gördükleri tümünün yüzüne yansımış ama."

Şaşıran Vartan kapıya baktı. Acaba şimdi Tomas'ın yüzü nasıl görünüyordu? Misyonerin sesi yumuşadı.

"Sizin oğlunuz kaç yaşında?"

"Altı."

"O annesiyle birlikte. Bu bile hâlâ bir şeydir. Şimdi artık biz ilahi adalete sığınmalıyız."

"Onları tekrar bulacağım!" diye kararlılığını belirtti Vartan.

Misyoner ona acıdı ve düşüncelerini kendine sakladı. Vartan kadının ne düşündüğünü sezmişti, devam etti:

"Ben eğer gerekirse Anadolu'daki bütün evleri tek tek arayacağım!"

"Mösyö. Gerçekçi olunuz. Sizin için hayatta kalmak bile yeterince zor olacak. Aranıyorsunuz ve yaralısınız. Maalesef bu Malatya'da size yeni kağıtlar sağlayabilecek hiç kimseyi tanımıyorum. Ve ben sizi burada, öksüzler evimi tehlikeye sokmadan sadece birkaç gün saklayabilirim."

"Üç gün, daha fazlasını istemiyorum. Elbette burada kaldığım için gereken ücreti ödeyeceğim."

"Siz at ahırında kalmak zorundasınız. Evin her köşesi çocuklar için kullanılıyor. Hatta ben bile büromu ön salona kurdum!"

"Bu benim için fevkalade uygundur, Madam Langlet. Ben göze çarpmamaya dikkat edeceğim. Size çok müteşekkirim ve..."

Kadın ondan teşekkür beklemediğini gösterdi ve el hareketiyle

sözünü kesti. Deborah Langlet, birilerinin kendini ona borçlu hissetmesine, fedakarlığını ve şevkatini övmesine dayanamıyordu. O yeterince bir şeyler yapamadığını, mesleğinin ondan beklediği hedefe ulaşamadığını hissediyordu. Buna rağmen on iki yıldan beri yoksulluğu azaltmak ve Hıristiyan inancını yaymak için parasını tüketiyordu.

Vartan para kesesini açtı ve misyonere dört altın verdi.

"Bu çok çok fazla!" diye itiraz etti kadın.

"Siz en gerekli şeylerinizin eksik olduğunu söylediniz. Keşke daha fazlasını yapabilsem.. Doktor Black'ın hâlâ Kayseri'deki Amerikan Koleji'nde müdürlük yapıp yapmadığını biliyor musunuz?"

"Sanırım evet."

"Kolej kapatılmadı mı?"

"Yeni durumundan sonra hayır."

Doktor Black Robert Kolej'de Vartan'ın matematik öğretmeni olmuştu. Kısa bir süre öncesine kadar yazışmışlardı. Black geniş ilişkileri olan becerikli bir adamdı. Vartan'ın sorunsuz seyahat edebileceği sahte evrakları sağlayabilirdi. Kayseri üç yüz elli kilometreden daha fazla uzaktaydı. Vartan karısını ve oğlunu bulmayı umut ettiği bölgeden uzaklaşacaktı, ama başka seçeneği de yoktu.

Deborah Langlet ona çamaşırlar, çay ve pide, yarası için sargı bezi getirdi.

"Hazır olunca salona bana geliniz. Sizi çocuklarla görüştüreceğim."

Vartan üniformasını çıkardı. Kurşun, kenarları kararmış, açılmış, altı santimetre uzunluğunda bir oyuk bırakmıştı. Şansından sadece küçük damarlar yırtılmıştı. Yarayı temizledi ve tendürdiyotla dezenfekte etti. Aklı başka yerdeydi. Kime yazmalıydı? Önce ne durumda olduğunu öğrenmeleri için kardeşi Nubar ve kuzeni Diran'a yazmalıydı. Belki onlar Maro'dan bir haber almışlardı. Maro imkan bulursa İstanbul'daki Mesrop Amca'nın yanına kaçabilirdi. Şansı varsa ona da bir mektup gönderebilirdi.

Vartan Anadolu'daki Ermenilerin durumu hakkındaki raporu, kendisi her haksızlığı karşı çıkan, duyarlı ve Ermeni sorununa kulağı delik olan bir İngiliz politikacı Lord Bryce'ye göndermek istiyordu. Aynı raporu eski okul arkadaşı Anatole France'a da gönderecekti. Bu her iki adam çok etkiliydiler; uluslararası kamuoyunu hare-

kete geçirebilirlerdi. Raporun bir örneği de New York'daki kuzeni Barkev'e gitmeliydi. O ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki diğer Ermeniler bu raporu Başkan Wilson'a ulaştırmak zorundaydılar. Amerikan hükümeti Osmanlı İmparatorluğu ve müttefiki Alman İmparatoru üzerinde birkaç bakımdan baskı uygulayabilecek tek merciydi.

Yeniden kaleme sarılma fikri Vartan'ı heyecanlandırdı. Aklına keskince formüle edilmiş cümleler geliyordu. Yazılar, her kelime bir top kadar etkili bir silah olabilirdi. İçişleri Bakanı onu yoketmeyi düşünmekle gerçekten isabetli bir seçim yapmıştı. Hâlâ Vartan Balyan'ın sesini duyacaktı!

Yıldız kişnedi ve tepindi. Vartan dikkatlice kapıya gitti. Bu yolda çok sayıda binici at koşturmuştu, özellikle kılık kıyafete bakarak hüküm veren Araplar. Başını çabucak geri çekti.

Rıza Bey arabasını kapalı bir arabayla değiştirmişti. Kızgın görünüyordu ve şehri terketmek için beklemeye tahammülü yoktu. Asabiliğinden ötürü sürekli tesbih çekiyordu. Klasik dostane bakışları şimdi soğuk ve dalgındı. Kendisine seyahatin ne kadar süreceğini soran yol arkadaşı kadına sert davranmıştı. Bu davranış ona yakışmamıştı, bu nedenle Maro'yu kuşkulandırdı. Kadının karşısında oturuyordu ve kadının dizleri neredeyse ona dokunuyordu. Gözlerini kapamak istese bile ona bakmaktan kendini alamıyordu. Arabanın kapısındaki kumaş perdeyi yana çekti ve gelip geçen evlerin ön cephelerini seyretti. Beyaz süssüz bir kadın... Avluda çocuklar sessizce oynuyordu. Bir İsviçreli protestan misyoner evini işaret eden pirinç levhanın üzerine kazınmış haçı görünce Maro kalbinde bir batma hisetti. Bu sığınılacak limanın hayali de geride kaldı. Araba Maro'yu ve oğlunu bilinmeyene doğru aldı götürdü.

VIII

1915 yılının bu son Temmuz gününde Anadolu'da Ermenilerin durumu gözle görülür biçimde kötüleşmişti. İstanbul'daki hükümetin Harbiye Nazırı Enver Paşa Rus mevzilerine bir saldırı başlattı. On bir piyade ve topçu tümeni Eleşkirt Vadisi üzerinden Ağrı'ya girdi. Rus Ermenilerinin başkenti Erivan tehdit altına girmişti. Düşmanın ilerlemesini önlemek için Rus ordusu ve Van bölgesindeki gönüllü Ermeniler alayı bulundukları yerden kuzeye çekildiler.

Geride yüz binlerce korunmasız sivil kaldı. Osmanlı ordusunun kanlı bir misillemesinden paniğe kapılan insanlar, hudutları geçerek kaçtılar. Rus Ermenistan'ı savaş nedeniyle yiyeceği karneye bağladığı için zayıf düşmüştü, şimdi de kaçan Ermenilerin istilasına uğruyordu. Salgın hastalıklar yayılıyordu. Yiyecek kıttı. Evsizlere barınak bulunması kışların çok sert geçtiği bu yüksek bölgede kış gelmeden sağlanmalıydı. Bu nedenle Katolik Kevork V.'in delegeleri kendilerini Avrupa, Amerika ve Kahire'de yaşayan Ermenilerden para toplama işine adamışlardı. En yüksek patrik İtalya kralı ve Amerika başkanlarına, müttefik hükümetlerin, Osmanlının yönetimi altındakileri yoketme siyasetinin korumasız bıraktığı Ermenileri destekleme çağrısında bulundu. Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilgisinin yakın olduğunu gören Katolikle,r d'orsay rıhtımı ve Hariciye Dairesi arasında sürekli gidip gelen bir delegasyon oluşturmuşlardı. Delegasyonun görevi Fransız ve İngiliz hükümetleri nezdinde, Kilikya'yı da içine alan bir bağımsız Ermenistan fikri için çalışmaktı.

Anadolu'da tehcirler bütün hızıyla devam ediyordu. Kuzey ve Güney'deki Ermenilerden sonra şimdi de Kilikya sahil bölgesinde-

ki Ermeniler yurtlarından sürülüyordu. Konya, Ankara, Bursa ve diğer iç bölge şehirleri aynı kaderi bekliyorlardı. Akdeniz'de bir dağ kümesi olan Musa Dağında, birkaç bin Ermeni, köylerinin arkasındaki dağlara mevzilenerek 21 Temmuz'dan beri Osmanlı ordusuna karşı kahramanca ve cesaretle direniyor ve bir adım bile geri çekilmeye niyetli olmadıklarını gösteriyordu.

Antep sakinleri hemşehrilerinin kapalı bir kafilede, Halep yönüne geçişlerini izliyorlardı. Polis barikatları onların, bir aydan beri yollarda olan bu kadın ve çocuklara yardım etmelerini, en azından biraz içecek vermelerini engelliyordu. Sadece Rus sınırındaki savaş bölgelerindeki Ermenilerin göç ettirildiği şeklindeki resmi açıklamaya rağmen Antepli Ermeniler de kendilerini güvende hissetmiyordu. Zaten şehirlerinden elli Ermeni aile sürülmemiş miydi? Ermeni papaz cemaatini uyarmaktan yorulmadı. Osmanlı makamlarında dostları olan iyi durumdaki birkaç Ermeni seyahat belgesi temin edebilmişti. Bunlar, gittikleri yerde rahatsız edilmeyecekleri umuduyla Bağdat, Amman veya Kudüs'e gidiyorlardı. Diğerlerinin herhangi bir seçim şansı yoktu, görüntüde de olsa olağan durumu korumaya çalışıyor, alışılmış yaşamlarını sürdürüyorlardı.

Antep şehri, Toros dağlarının ve Anadolu yaylalarının güneyinde, Suriye çölü ve Mezopotamya'ya geçiş yolu üzerinde yumuşak bir tepe üzerinde kuruluydu. Akdenizden tahminen yüz kilometre uzakta olmasına rağmen Amanos dağları şehri deniz ikliminden koparıyordu. Yaz orada yakıcı ve kuraktı. Antep Fırat'ın bir kolu olan İncirli kenarındaydı, sanki yerlerine elle konulmuş gibi, üç tepeyle çevriliydi. Tepelerin birinde Jüstinyen tarafından inşa edilmiş ve 11. yüzyılda Selçuklu Türkleri tarafından yeniden onarılmış bir kale bütün azametiyle oturuyordu.

Çevredeki çok sayıda taşocağında bütün yapıların küp taşlardan yapıldığı bir inşaat malzemesi üretiyorlardı. Irmağın sahillerinde çok sayıda bahçe uzanıyor, Antep'i kuzeyden güneye uzanan yeşil bir kuşakla çeviriyordu. Bu yeşillikler arasında Müslüman, Ermeni ve Yahudi mezarlıkları yer alıyordu. Çünkü bu şehir birçok kültürün kesiştiği noktada kurulmuştu. Şehir halkı karışıktı. Türkler, Ermeniler, Kürtler, Araplar, Asyalılar, Yahudiler ve Rumlar birarada yaşıyordu.

Verimli ovada üzüm, zeytin ve incir yetiştiriliyordu. Tahıl ve pamuk tarlaları göz alabildiğine uzanıyordu. Rıza Bey'in mülkleri

Maraş yoluna uzak değildi. İncirli köprüsünün birkaç kilometre arkasında, pişmemiş tuğladan yapılma iğreti duvarlı evlerde tarım işçileri oturuyordu. Rıza Bey'in dedelerinin zenginliğinin kaynağı olan fıstık ağaçları kıvrımlı yolu çevreliyordu. Dev iki katlı konak, kubbeli cami ve minare ağaçların üzerine çıkıyor, uzaktan görünüyordu. Şehrin fakirleri bir zamanlar Rıza Bey'in büyük babasının inşa etmiş olduğu cami yolunu çok iyi biliyorlardı. Burada muhtaçlara cömertçe yemek dağıtılırdı.

Kireç taşından çiftlik evi dört köşeli sütunları, taş rölyefleri ve ince bitki motifleriyle işlenmiş yeşil mermerden pervazla süslenmişti. Mimari güçlü bir Arap etkisi taşıyordu. Esas binadan ayrılan iki kanat bina iç avluyu çevreliyordu. Birinin içinde erkekler için ayrılmış bulunan selamlık vardı. Diğerinde mutfaklar, ambarlar ve hizmetçi personelin barınakları vardı. Bir kapının ikiye böldüğü bir duvar, içinde ana kapıya götüren iki kollu merdiveni ve fayanslı avluyu çevreliyordu. Binanın arka tarafında, bir taraftan camiye, diğer taraftan yan binalara dayanan ve yüksek bir duvarla korunan dik açılı bir bahçe vardı. Konağın arkasından biraz uzakta, sık sık sıralanmış badem ağaçlarının örttüğü depolar, at ahırları, koyun ağılları, samanlık ve düz damlı köy evleri vardı.

Öğle sonrası evde büyük bir hareketlilik hüküm sürüyordu. Büyük hanım, oğlundan, Rıza Bey'in varış zamanı ile birlikte ilin valisi olarak atandığını bildiren bir telgraf almış, üç gelinine bu haberi verirken "Bu 1915 yılı uğurlu olacak!" diye bağırmıştı. Görmüş geçirmiş biri olarak o nihayet, Muhammed'in Mekke'den göçtüğü 622 yılında başlayan hicri takvimi kullanıyordu.

Rıza Bey'in tüm aileye bahşettiği bu onur bütün azametiyle kutlanmalıydı. Sürekli romatizma ve sırt ağrılarından yakınan büyük hanım her zamanki gibi yavaş hareket ediyordu. Ama bu olay onu kanatlandırmıştı. Aynı zamanda her yerdeydi ve her tarafı kontrol ediyordu. Emirler yağdırıyor, hizmetçileri koşturuyor, gelinleri ve çocuklarını sevk ve idare ediyordu. Ev işlerinin yönetimini biriyle paylaşmak onun için asla söz konusu olamazdı. Hayatta olduğu sürece Büyük Hanım ünvanını korumalıydı. Rıza'nın ilk karısı Safiye ise sıra kendisine gelene kadar sabretmek zorundaydı.

Telgrafı getiren ulak ağzını tutamadığı için tüm Antep artık ilin yeni bir valisi olduğunu öğrenmişti. İlin ileri gelenleri, Rıza Bey'in kendilerini ne zaman kabul edebileceğini öğrenmek için Büyük Ha-

nım'a elçiler gönderiyordu. Anne karanlık bastıktan sonra onlara bunu gerçekleştireceği sözü vermişti. Rıza Bey'in giriş yolunda hazır olduğu haberi gelince herkesi, bu amaç için bayraklarla süslenmiş avluya topluyordu. Anne genç bir hizmetçi kız tarafından tutulan büyük beyaz bir güneş şemsiyesinin altında, ilk sırada yerini almıştı. Kemikli bir yüzü vardı. Baştan aşağıya zayıftı. Kalçaları orantısız dolgundu. Öne eğildiğinde dolgun arka kısmını kontrol edemediği görüntüsü veriyordu.

Hoş geldin konuşmasını içinden tekrar ediyordu. Onun arkasında Rıza Bey'in üç karısı altı çocuklarıyla birlikte, ayrıca yaşlı sütninesi Emine sıralanmışlardı. Almanya'da askeri bir akademide eğitim görmekte olan iki büyük oğlu Turan ve Ramazan yoklardı. Yirmi üç hizmetçi evin cephesi boyunca sıralanmışlardı.

Büyük Hanım'ın kendisinin de beğenmediği bir hırsı vardı: Aile fotoğraflarını biriktiriyordu. Gerçi İslam insanların resmini yasaklıyordu ama Büyük Hanım fotoğrafın, ressam ve heykeltraşlara yaptırılan resimler sınıfına girmediğini söylüyordu. İnsanlar aynada da resim gibi durdukları halde Peygamber ayna kullanılmasını yasaklamamıştı. Yaşlı kadının en değerli hazinesi, sevdiği insanların fotoğraflarını topladığı birkaç albümdü. Onların arasında Rıza Bey'i yüksek rütbeli şahsiyetlerle, diplomatlarla, seyyahlarla birlikte gösteren fotoğraflar da bulunuyordu. Büyük Hanım için yaşamın anlamlı anlarının izlerini saklamak önemliydi. Bu yüzden bugün için Antep'in ünlü fotoğrafçısı, Naim Sarfati adında bir Yahudiyi tutmuştu. Küçük ve kel kafalı fotoğrafçı, bir ayaklık üzerine sabitlenmiş büyük siyah cihazın arkasında gülümseyerek duruyordu.

"Biz beklerken bir resmimizi çek" dedi Büyük Hanım.

Eğildi adam, cihazına bir levha koydu. Dedi ki:

"Buraya bakın lütfen. Hareket etmeyin."

Yerinde zıplayıp duran üç yaşındaki torununa, "Zehra! Sakin dur!" diye emretti Büyük Hanım.

Çocuk korkarak itaat etti ve bir işaretle onu sakinleştiren annesine baktı. Rıza Bey Leyla ile dört yıl önce evlenmişti. Kadın evlendiğinde on altı yaşındaydı. Üçüncü sıradaydı ama Rıza Bey'in sevgili karısı olmak hoşuna gidiyordu. İçlerinde en güzeliydi! Bir yaşmak, neredeyse içini gösteren ipekten bir peçe örtünmüş, rakiplerine kaçamak bakıyordu.

Rıza Bey'in ikinci karısı Makbule kuş beyinli biriydi, güzelliği

sürekli yemekten aldığı kilolara kurban gitmişti. Üç hamileliği de Rıza Bey'le arasını iyileştirememişti. Yirmi dokuz yaşındaydı ama daha yaşlı gösteriyordu. Bir erkeğin tutkusunu harekete geçirecek hiçbir özelliği kalmamıştı. İlk karısı Safiye ise Leyla'nın annesi olabilecek yaştaydı. Otuz dokuz yaşında! Gözlerinin kenarı çoktan kırışmıştı ve kına yakmamış olsaydı, şakaklarındaki ağaran saçlar görülebilirdi. Rıza'ya beş çocuk vermişti. Bir daha doğurmak için artık çok yaşlıydı. Ona kıskanılacak bir kuma gibi değil, hayran olunacak bir kızkardeş gibi davranması şaşırtıcı değildi. Leyla kendinden emin gözlerini kapadı. Yeniden kocasının kollarında yatmak, onun sevgisi ve okşayışlarıyla kendinden geçmek için sabırsızlanıyordu.

Safiye evde beklemenin daha iyi olacağını düşündü. Çölden kuru sıcak bir rüzgâr geliyordu. Sıcaklık kırk yedi derecenin üzerine çıkmıştı. Oruçtan dolayı tan vaktinden beri hiçbir şey içemeyen insanların böyle çok sıcak güneş altında durması insanlıkla bağdaşmıyordu. Atların sesi nihayet duyuldu, arkasından işçilerin ve kapıda toplanmış olan ailelerinin alkışlı gösterileri başladı. Araba avluya girdi ve merdivenlerin önünde durdu.

Rıza Bey eve bakan taraftan indi ve arabanın etrafını dolaştı. Beyaz elbisesi içinde devletlu bir görüntüsü vardı. Büyük Hanım babasına benzeyen Rıza Bey'i daha şık buldu. Safiye adamın yüzü gergin olduğu için endişe ediyordu. Buna karşılık Makbule rahattı. O kaynanasının huyunun değişmesinden korkuyordu, bu yüzden Rıza Bey'in evdeki varlığı ona güven duygusu veriyordu. Kocasının zarif görünüşüne hayran olan Leyla'nın tüyleri diken diken olmuştu. İçi şehvetten yanıyordu.

Rıza ailesine gülümsedikten sonra basamaktan indi ve arabanın kapısını açtı.

"Bunun anlamı ne?" diye zor işitilen bir sesle dişlerinin arasından mırıldandı. Sesi sıcaktı. Kumasının korkusunu paylaşmayan Makbule fısıldadı:

"Bir kadın, görüyor musun?"

Safiye'nin ağzından yavaş ve alaycı bir gülme kaçıverdi. Rıza Bey'in refakatçısı kadına davranışı ve nezaketi, ona bakışı ve elini veriş tarzı Safiye'de onun kadına kayıtsız olmadığı izlenimi yaratmıştı. Olayı bilgece incelemeye başladı. Kocası bu yabancıyı arzu ediyor diye ondan niçin vazgeçecekti? O karılarını bir sevgiliden

dolayı ihmal etmeyecek kadar cömert ve yiğitti. Safiye eve başka bir kadının gelişini iki kez yaşamıştı. Yakınması için bir neden yoktu. Şimdi sahiplik düşüncesini ve kıskançlığını anlamadığı Leyla'nın mutsuzluğunun tadını çıkarıyordu.

Leyla gözlerini kıstı. Safiye bütün dikkatini yabancı üzerinde toplamadan önce onun öfkesini hissetti. Acaba kadın kaç yaşındaydı? Bir siyah peçe yüzünü gizliyordu. Leyla'ya göre kadın biraz şaşkın bakışlı, iffetli ve ihtiyatlı, hatta hesaplı, hilekardı. Kahverengi gözleri dikkat çekiyordu. Kendi kendine, bunların bir adamı baştan çıkarmaya yeteceğini ve Rıza Bey'in muhtemelen bu bakışı büyüleyici bulduğunu mırıldandı. Mor elbisesinin genişliğine rağmen üzerinde olan, göğüs ve kalçalarda iyi duran, en küçük hareketinde kolay bükülen kumaşın kıvrımlarının da ele verdiği gibi, latif bir vücut seziliyordu. Hatta belinin inceliği bile görünüyordu. Leyla el ve ayak bileklerinin ince, ellerinin dar, parmaklarının zayıf ve uzun olduğunu tesbit etti. Bunların hepsi de aldatmaz işaretlerdi. Ne olduğunu bilmek için kadının yüzünü görmeye gerek yoktu! Başını dik taşıması, omuzlarının hafif geri durması, ölçülü ve cesur adımlarla yürüyüşü, güzelliğini ve bir erkek üzerindeki etkisinin bilincinde olan bir kadın olduğunu gösteriyordu.

Leyla yeni gelen kadın üzerinde aslında kendi özelliklerini ölçtüğünü farketmedi. Kadının gelişini kendisi için bir tehdit olarak algılıyordu.

Büyük Hanım Maro ve Tomas'ı takibeden oğluna buz gibi bakışlarla baktı. Rıza annesiyle önceden konuşmadan eve bir kadın getirmeye nasıl cesaret edebiliyordu? Onun sevincini bozmuştu, bu nedenle düşündüğü hoşgeldin selamını unuttu. Rıza annesinin elini öptü ve alnına götürdü.

"Sizi tekrar gördüğüme çok sevindim sevgili annem."

"Seninle konuşacaklarım var" diye sert cevap verdi kadın.

Rıza Bey bu tepkiyi bekliyordu, etkilenmedi. Aynı saygıyı sütninesi Emine'ye de gösterdi. Emine'nin yüzü oğlunu yeniden gören bir annenin yüzü gibi mutluluktan parlıyordu.

"Seninle gurur duyuyorum Rıza Bey."

Sonra o, önce Safiye ve en son Leyla olmak üzere karılarını öptü. Çocuklar onu arka arkaya selamladılar, elini öptüler ve alınlarına koydular. Önce oğlanlar: On üç, yedi ve dört yaşında olan Altan, Kenan ve Arif. Sonra kızlar: On altı yaşındaki Şahane, yedi yaşın-

daki Emel ve nihayet küçük Zehra. Çocuklarını büyük bir sevinçle kabul etti. Herbiri için sevgi ve şevkat dolu sözler söyledi.

Tomas sahneyi düğümlenmiş boğazıyla seyrediyordu. Çocukları kıskandı. Babasını hatırladı ve Vartan'ın ikindi vakitleri eve gelişinde nasıl da mutlu olduğunu hatırladı. Ama ne pahasına olursa olsun, şimdi burada ağlamak ve derdini belli etmek istemiyordu. Elini pantalonunun cebine soktu ve Vartan Balyan ismini taşıyan kutucuğu kavradı. Kendi yaşındaki bir oğlanın elinde tuttuğu tahta uçağın şaşkınlıkla farkına vardı. Tomas "oynamak" kelimesini tamamen unutmuştu. Çocuk ona dik dik baktı ve uçağı arkasına sakladı.

Maro, kendisine çevrilmiş, içinde merak, kayıtsızlık veya açık antipati okunan tüm bakışlardan dolayı çekingendi. Sonsuz selamlaşma töreni bitene kadar sabırla bekledi. Bu kadınların ve çocukların varlığı onu biraz rahatsız etmişti. Rıza Bey'in sözlerinden arasıra kuşkulanmış, onu gizli bir yere götürebileceğinden, orada saklayacağından veya yolda onu kaderine terketmesinden korkmuştu. Bunun dışında her şey onun bir kurtarıcı olduğunu tarif eder biçimdeydi: Konağı, annesi, üç karısı, çocukları. Zaten Maro hemen, başkente giden bir trene kurulacağını umut edebiliyordu. Burada, bu evde, kesin kuralların hüküm sürdüğü bu büyük ailenin yanında artık keyfi hareketten çekinmeliydi. Maro ve oğlu Tomas, uzun İstanbul yolculuğundan önce burada güç toplayabilirlerdi.

Rıza Bey Maro'ya yanına gelmesini işaret etti.

"Bunlar bizim konuklarımız Maro ve oğlu Tomas" diyerek Rıza Bey konukları ailesine takdim etti.

Maro Büyük Hanım'ın önünde eğildi.

"Bizi çatınız altında kabul etmenize sonsuz müteşekkirim Büyük Hanım."

Yaşlı kadın kısa bir baş sallamayla cevap verdi.

Yabancının konuştuğu şivesinin Türkçe'ye rağmen isminin tınısı onun Ermeni kökenli olduğunu ele veriyordu. Leyla Maro'yu nefret ve aşağılama dolu bir bakışla delip geçti.

Makbule başını eğmedi, sadece gözlerini kırpıştırdı. İlk kadın Safiye'nin sesi sevgi yüklüydü.

"Evimize hoşgeldiniz!"

Rıza Bey Safiye'nin bu sözlerinde, onu Safiye'ye bağlayan derin dostluğun, yirmi evlilik yılında birbirlerine karşı geliştirdikleri anlayışın yeni bir örneğini buldu. Başını sallayarak ona teşekkürünü

ilettikten sonra ev personeline döndü. Rıza Bey'i, sadakatlarının bir göstergesi olarak temennahlarla, sağ eli kalbin üstüne koyup hemen sonra dudaklara ve alına götürerek selamladılar. Rıza Bey sevinerek annesine döndü.

"Kuzu kestirin ve insanlarımızın bu gece kutlama yapabilmesi için rakı dağıtın!"

Maro'yu gösterdi ve Emine'ye dönerek ilave etti:

"Konuğumuzun kendini iyi hissetmesini sağla. Ona üst katta bir oda ver. Balkonu bahçeye açılan ortadaki odayı."

Bu sözler söylenirken Büyük Hanım buz kesildi. Leyla kıpkırmızı oldu. Üst katta harem vardı, yani evin kadınlarının kaldığı ve yabancıların giremediği odalar. Rıza Bey aile reisiydi. Büyük Hanım durumu açıktan protesto edemezdi, ama oğlu onun bu konuda ne düşündüğünü artık öğrenebilirdi.

"Bir fotoğraf ister misiniz?" diye sordu Naim Sarfati.

Büyük Hanım tepki vermedi. Onun yerine Rıza cevap verdi:

"Elbette!"

Maro ve Tomas'ı ailesinin arasına itti. Bu fotoğraf Büyük Hanım'ın albümlerinden birinde kesinlikle saklanamazdı! Resim için poz verdikten sonra Rıza Bey kolunu annesine uzattı ve birlikte eve girdiler. Diğerleri onları takibetti.

***

Batan güneşin ışığı renkli pencere camlarından görünüyordu. Çerçeveli fotoğraflarla kaplı bir duvara mavi ve mor lekeler yansıtıyordu. Büyük Hanım açılmış kanatlarıyla bir güvercin şeklinde olan gümüş kapaklı kalın bir kitabın bulunduğu selvi tahtasında bir okuma kürsüsünün yanında yeşil koltuğunda oturuyordu. Diğer masalarda öteki albümler duruyordu. Büyük Hanım'ın odasının yanında olan bu küçük salon, içinde sık sık saatlerce kaldığı bir düşünme yeriydi. Bu fotoğrafların yardımıyla o ölen ve hâlâ yaşamakta olan kardeşlerini hayatlarının tüm kesitlerinde yeniden görebiliyordu. Aynı şekilde beş çocuğunu ve torunlarını da. Metal iyotlu gümüş tepsi üzerindeki fotoğraflar ve kopya kağıtları sayesinde ailesinin tarihi bir kere daha yenileniyordu.

Rıza Bey yastıklar yığılmış divana bakmadan annesinin önünde

durdu. Kadın önce onun yolculuğunu sordu ve Rıza Bey Antep'te yokken ne olup bittiğini anlattı.

"Senden kendilerini kabul etmeni bekleyen birkaç ileri geleni bu akşam için senin adına davet ettim."

"Çok iyi."

Büyük Hanım bu kadar ileri gitmişken, konuşmayı yavaş yavaş içinde duran konuya getirdi.

"Karılarına gene onların kötü alışkanlıklarını yeniden bileyecek hediyeler mi getirdin yanında?"

Rıza Bey gülümsemeyle yetindi. Annesi cevabı kendisi veriyordu. "Bu hayalci Safiye için bir kitap. Tatlı seven Makbule için birkaç seçkin lezzetli yemek ve nazlı Leyla için iç çamaşırları. Haklı mıyım?"

Kahkahayla güldü adam.

"Ve sizin için bir albüm" diye tamamladı üzerinde altınla Büyük Hanım'ın adı işlenmiş bir maroken cildi çantasından çıkarırken.

Rıza Bey onu hareket günü Antep'teki bir zanaatkara sipariş vermişti. Annesinin asık suratı gevşedi. Titreyerek işaret parmağıyla siyah sayfaları çevirdi ve daha o an bu sayfalara gümüş kağıttan köşebentli yeni fotoğraflar yapıştıracağını hayal etti.

"Teşekkür ederim!" Rıza'yı kendine çekti ve alnını öptü. "Beni nasıl sevindirebileceğini daima bilirsin!"

Bütün çocuklarının içinde en çok onu sevdiğini neredeyse ilave edecekti, ama duygusunu bastırdı. Albümü kucağına koydu ve kapağına hafifçe vurdu.

"Bu albüm Vali Rıza Bey'in kariyerine adanmalı."

Rıza Bey annesini silahsızlandıramadığını biliyordu, gerçekten de sevinçli tavrı çabucak kayboldu.

"Gördüğüm kadarıyla kendine de bir hediye getirmişsin!"

Şaşırmış gibi yaptı.

"Bununla ne demek istiyorsunuz?"

"Bir metres... Hem de bir çocukla!"

İsteksiz bir el hareketiyle itiraz etti adam.

"Sizin sandığınız gibi değil anne."

"Onun karşısında nasıl davrandığını sanki görmedim! Karıların da ne olduğunu hemen anladılar. Sen aşıksın Rıza!"

Alnını buruşturdu. Maro'ya duyduğu ilgi bu kadar açık mıydı? Ama buna şimdiden aşk demek!

"Kimdir o?" diye sordu Büyük Hanım. Soru tamamen isteği dışında çıktı ağzından.

Ama Rıza'nın bildiği gibi o da Maro'nun Türk olmadığını çok iyi biliyordu. Annesine açıkladı.

"Hayatını kurtardığım bir Ermeni."

Kadın kollarını gökyüzüne kaldırdı ve elinde olmadan bağırdı:

"Bir Hıristiyan! Bir Hıristiyan! Bütün iyi ruhlar seni terk mi etti oğlum? Sen, Vali! Kadın buradan kaybolmalı."

Rıza mum gibi doğruldu ve hiçbir itiraza yer bırakmayacak bir ses tonuyla cevap verdi:

"Zamanı gelince, daha önce değil!"

Büyük Hanım iç çekti. Eğer oğlu bu insafsız ses tonunu kullandıysa ona karşı çıkmak artık anlamsızdı. Annesini yaralamadan anlatmaya çalıştı:

"O ve oğlu göç sırasında çok acı çektiler. Sivas'tan yaya geldiler. Şefkat..."

Büyük Hanım yeniden saldırıya geçti.

"Şefkat!" dedi alaycı bir sesle. "Lütfen beni aptal yerine koyma! Kafamda gözlerim var. Bu kadın çektiği acılara rağmen tablo gibi güzel. Seni güzelliği mi çarptı?"

Rıza'nın yüzü kapalı kutuydu. Rahat edemiyordu. Geleceğe kuşku düşürmemek için Ermeni kadının kendi hayatını kurtardığı rüyadan söz etmemek daha iyi olacaktı. Otoritesini sorgulatmayacağı aile reisi rolünü yeniden üstlendi.

"Yaptığım şey sadece beni ilgilendirir."

"Nasıl istersen. Fakat o benim oturduğum aynı katta oturamaz. Hem de senin karılarının yanında. Ev personelinin yanında kalmalı!"

"O hoş bir kadın. Odası haremde olacak."

Büyük Hanım mırıldanarak söylendi:

"Onlarla konuşacağımı sanma!"

Rıza taviz vermedi.

"Ben onun ailenin bir üyesi olarak görülmesini, oğluna kendi çocuklarım gibi davranılmasını istiyorum. Lütfen bunu sağla."

Anneye Rıza'nın arzularına boyun eğmekten başka seçenek kalmamıştı. Yüzünü saklamaya yardımcı olacak bir cümleyle uysallığını iletti:

"Bu sıcak beni hasta ediyor. Şimdi yalnız kalmak ve dinlenmek istiyorum."

***

Odanın tavanından aşağı asılı duran bir cibinlik, aydınlık büyük bir odanın köşesinde duran yatağın bir yanından diğer yanına gerilmişti. Cilalı bir komodin, kubbeli bir sandık ve bir sedef kakmalı masa mobilyayı tamamlıyordu.

"Göreceksin, bu oda çok rahat", dedi Emine, Maro ve oğlunun geçmesi için yana çekildi.

Işık tahta kafesli bir pencereden ve dövme demirden bir balkona çıkan kapıdan sızıyordu. Emine Maro'nun makyaj çantasını masanın üzerine koydu. Yürürken ayaklarını kaldırmıyor, halı üzerinde sürüyordu. Dolgun vücudunu hâlâ ortaya çıkaran kısa bir boyu vardı. Yüzü yuvarlak ve o kadar etliydi ki, tek bir kırışıklık göstermiyordu. Kalp şeklindeki ağzı gülümsüyor, gözleri ışıldıyordu ve tükenmez bir yaşama sevinci taşıyordu. Altmış üç yaşındaydı, yani Büyük Hanım'dan dört yaş daha gençti. Bu aileye 1870 yılında köle olarak gelmişti ve yeni doğan bir bebeğe bakması gerekiyordu, yani Rıza'ya. Ona asla özgürlük verilmediği halde ailenin bir üyesi olmuştu ve Rıza bu kadını ikinci bir anne gibi seviyordu. Onu bu kadın büyütmüştü, batıl inançlarını bu kadından almıştı. İnançlarında yıkıp dağıtma da vardı, cömertlik de.

Oda içinde bir divan, bir yeşil kadife koltuk, iki alçak mozaik masa ve bir seccade bulunan ikinci bir odayla ve küçük bir salonla bağlanmıştı.

Emine, "Burada oğlun uyuyacak" diye açıkladı. Ben bir cibinlik getireceğim. Sinekler geceleri çok vahşidirler!"

Tomas annesinin elinden çekti ve yakındı:

"Anne, susadım, acıktım!"

Maro oğlunun kulağına fısıldadı:

"Düşün, şimdi Ramazan. Bu evdeki insanlar oruç tutuyorlar. Biz onlara uymak zorundayız. Sabret canım, neredeyse akşam olacak."

Emine yanlarına yaklaştı, "Acıktı değil mi?" diye sordu. Bir elini Tomas'ın omuzuna koydu.

Öğlen arabadan inerlerken, Emine bu çocuğun çökmüş yanaklarını, ince kollarını ve bacaklarını görmüş, gözlerindeki çok şey gör-

müş geçirmiş ifadeyi hissetmişti. Kadın o anda koşup kollarıyla ona sarılma arzusunu güç bastırmıştı. Şimdi Tomas'ın yakınan sesi Emine'nin vicdanını yeniden uyandırmıştı. Duygularını gizlemedi. Onu kendine çekti ve yüzünü okşadı. Çocuk buna izin verdi. Çünkü yaşlı kadının iyi bir yüzü vardı, jestleri de sesi gibi yumuşaktı.

"Ermenice anlıyor musun?" diye sordu Maro sütanneye.

"Tek tük. Burada senin halkından birkaç hizmetçi kız var. İş yaptırdığımız müteahhitlerin de çoğu Ermeni'dir. Oğluna ne dedin?"

"Gece başlayana kadar oruç tutmak zorunda olduğumuzu."

Emine heyecanla, "Ama çocuklar değil" diye bağırdı. Ellerini çırpıtı, "Zavallı küçük! Şimdi biz Rıza Bey'in çocukları için akşam yemeği hazırlayacağız, oğlun onlarla yiyebilir."

Tomas sütannenin söylediğini işlediği kabahatle ilgiliymiş gibi kavradı ve annesine bunu istemediğini işaret etti. Maro açıkladı:

"Sanırım Tomas bundan çekiniyor. Biz onunla birlikte mutfağa gidemez miyiz?"

"Biz ona yemeğini buraya getireceğiz."

Koridora çıktı ve ellerini vurdu. Merdivenin sonunda bekleyen genç bir hizmetçi kız yanına koştu. On üçünden büyük değildi. Çok sinirli olduğu halinden anlaşılıyordu.

"İçecek bir şey getir, su ve limonata. Oğlan için akşam yemeğinin buraya getirilmesi gerektiğini haber ver. Anladın mı?"

Kız eğilerek "Evet hanım" diye cevap verdi.

Emine Maro'ya dönerek hizmetçi kız için açıklama yaptı:

"O kısa süredir burada. Senin gibi Ermeni."

Kapıyı kapadı ve ilave etti:

"Eğer bir şeye ihtiyacın olursa demin benim yaptığım gibi yapmalısın. Kapıda daima bir hizmetçi hazır bulunuyor."

Her iki kadın balkona, Tomas'ın yanına çıktılar. Uzun dikdörtgen bahçede sık incir ve çilek ağaçları, birkaç palmiye, okaliptüs, sürülen köklerden sürgün vermiş zakkumlar vardı. Direkt karşıda, bir küçük köşkün yanında yarısını sarmaşık güllerinin örttüğü yuvarlak bir havuz parlıyordu. Çim ve çiçek yataklarıyla çevrili bir çakıl yol bahçeyi uzunluğuna iki eşit parçaya bölüyordu. Orada iki çocuk oynuyordu. Oğlan oyuncak uçağını, uçuşunu izlemek için oraya buraya koşan kızkardeşine fırlattı. Emine Tomas'ın sahneyi büyük bir ilgiyle izlediğini farkedince ona eğildi.

"Oğlanın adı Kenan, kızkardeşininki Emel. Onlar mutlaka seninle oynamak isterler."

Tomas hiçbir tepki göstermedi. Emine oğlanın kendisini anlamadığını sanarak sözlerini daha yavaş, her kelimeye tek tek basarak itinayla vurguladı. O hâlâ tepki vermiyordu. Bu çocuklar, onları Sivas'tan kovalayan, günlerce, Armen, Araksi ve Azniv Hanım ölene kadar yürümeye zorlayan Türklerdendi. Yaşıtı bu çocuklarla şen şakrak oynamadan önce Tomas, özellikle Manastırın önündeki askerlerin öldürdüğü küçük oğlanı bir kere daha düşünmek zorundaydı. Hâlâ nasıl oynayabilirdi? Hem de bu çocuklarla! Bu insanlara nazik davranabilirdi, buna hazırdı ama daha fazlasına değil.

Maro sütanneye onu daha fazla zorlamamasını işaret etti.

"Sen acımasızların elinde büyük acılar çektin, değil mi?"

"Bu konuda konuşmamayı tercih ederim."

"Haklısın, unutabilmek lazım. Şimdi, burada, bulunduğun yerde şansızlığın bitti. Göreceksin. Rıza'nın evi barış ve mutluluk yeridir."

Maro bahçenin batı duvarının üzerinden ufku seyretti. Güneş Amanos dağlarının ardında yeni batmıştı. Arkada Akdeniz başlıyordu. Orada, gemiyle birkaç gün içinde İstanbul'a ulaşabileceği İskenderun limanı da vardı. Maro kafasını sağa çevirdi ve daha etkileyici olan dağlara baktı. Bu dağlar, geldikleri Anadolu'nun dağlarıydı, oraya aittiler. Tam Kuzeyde Sivas vardı. Diğer tarafta caminin minaresi ve kubbeleri görüşü engelliyordu. Maro kendini duvarın ve dağların taşları gibi hissetti. Şimdi o kaderi tek bir erkeğin keyfine bağlı bir dünyadaydı.

"Rıza Bey nasıl bir adam?"

"O adildir ve sevgi doludur. Öfkelense bile merhametli kalır. Karılarından birini hiçbir zaman dövmedi. Çocuklarına karşı da elini bir kere olsun kaldırmış değildir! Hangi erkek bu özelliklere sahip olduğunu iddia edebilir!"

Emine ellerini, sevdiği oğluyla göğsü kabaran bir anne gibi, kalbinin üstüne gururla bastırdı.

"Nadir bulunabilen bir insandır. Sen onun bakışının güzelliğini ve derinliğini farkettin mi? Gücüne rağmen çok naziktir."

Sesini alçalttı ve hayranlıkla ekledi:

"Baştan aşağıya erkektir!"

"Sözünü tutar mı?"

Sütanne bu soruya şaşırmıştı, kaşlarını kaldırdı. Cevap verinceye kadar birkaç saniyeye ihtiyacı vardı.

"Ne söz verdiyse tutar. Fakat bir kadın, verdiği sözü yerine getirmesini bir adamdan asla istemez. Bu ona hakaret olur! Kadın itaat etmekle yetinir."

Akıllı bir tavırla, yavaş sesle ekledi.

"Ama kurnazsa istediği şeyi genellikle alır."

Birkaç hizmetçi kız Tomas için akşam yemeği getirdiler. Salondaki masayı donattılar. Sütanne gitmeden önce Maro'nun koluna dokundu ve bir anne gibi konuştu.

"Eğer bir sorunun veya arzun olursa korkmadan bana söyle. Ben senin için elimden geleni yapacağım."

Dostluğun bu kadarına biraz şaşıran Maro, teşekkür etti.

Masanın önünde diz çöken ve bir açgözlü gibi yiyen Tomas'ın yanına gitti. Tomas ondan önce hareket etti ve dolu ağzıyla açıkladı:

"Ellerimi yıkadım ve yemek duasını okudum."

Maro gülümsedi ve bir minderin üzerine oturdu. Oğlunu bu kadar büyük bir iştahla yemek yerken görmekten kalbi ısındı. Onun bir daha asla açlık acısı çekmemesini diledi. Tekrar susuzluk, asla! Tekrar korku, asla! Maro'nun bütün düşünce ve davranışlarını bu hedef belirliyordu.

Maro arka arkaya üç bardak su içti.

"Sen oruç tutmuyor musun?" diye sordu Tomas.

"Kendi kendimizeysek hayır. Ben sadece ev sahibimizin geleneğine saygı göstermek için böyle yapıyorum."

Oğlunun kısılmış gözlerinde muzipliğin izlerini gördü, annesine takılmaktan hoşlanıyordu, bu Maro'yu çok sevindirdi.

"Tadı iyi mi?"

"Evet! Sebze çorbasının hepsini içtim."

Tomas gözlerini annesinden ayırmadan patlıcan salatası ve köftelere yumuldu.

"Burada uzun süre kalacak mıyız anne?"

"Bilmiyorum canım. Önemli olan güvenlikte olmamız."

"Onlarla birlikte yemek zorunda kalacak mıyız?"

"Biz sürekli bu odada büzülüp saklanamayız. Bizi kabul eden insanlara karşı bu nezaketsizlik olur."

Tomas yüzünü ekşitti.

"Çocuklarla oynamak zorunda mıyım?"

"Eğer istemiyorsan, hayır. Fakat sen tamamen onların yolundan çekilmezsin. Sevimli görünüyorlar."

"Bunlar Ermeni değiller!" diye mızmızlandı Tomas.

Bakışı çok şey söylüyordu. Maro onun ne kastettiğini anladı, yanağını okşadı.

"Çocuklar askerlerin yaptıklarından sorumlu değiller. Onlara kızmamalısın. Artık yaşadığımız şeyi düşünmemeyi dene."

Tomas şaşırmış baktı.

"Deniyorum anne. Ama her gece rüyasını görüyorum."

Maro kollarını açtı ve Tomas'ı kendine çekti. Çocuk titriyordu. Ona, bir bebekken söylediği bir ninniyi mırıldandı. Vartan o zamanlar ona uduyla eşlik ederdi. İkisini de sevgi dolu bakışlarıyla kuşatırdı.

***

İçinde Safiye'nin düşünceli, kocasının ziyaretini beklediği salonu iki büyük gül demetinin kokusu doldurdu. Saçlarına kına yakmıştı ve dudaklarını kırmızıya boyamıştı. Eski fildişi rengindeki teni bunlarla daha parlak görünüyordu. Ceviz kahverengisi gözleriyle, köşeli eşit kesimli bir yüzü vardı, sakin ve düşünceli güzel bir yüz. Safiye'ye maledilen neşeli kişilik sadece sahteydi. Nedenini kendisinin de bilmediği bir huzursuzluk duyuyordu. Yıllar geçtikçe kendini kontrol etmeyi öğrenmiş, ama bu huzursuzluktan kurtulmayı asla başaramamıştı.

Dizlerinde açık bir kitap, duvardaki ipek halıya gözlerini dikti ve hayal kurdu. Hayali, birbiriyle ilgisi olmayan bir dizi tablodan oluşuyordu. Ruhu rüzgâra kapılmış bir kağıt kadar hafifti. Bakışı, halının üzerindeki İstanbul, Bağdat, Medine, Kahire ve birkaç Avrupa şehrinin manzaraları olan çerçeveli fotoğraflara kaydı. Bilinmez bir özlem ona iç çektirdi.

Antep'ten tahminen yüz elli kilometre güneydeki Urfa'dan gelen Safiye babasının evini, kendini sadece Rıza Bey'in varlığına adamak için terketmişti. Ufku daima tekdüze dağlar ve taşlı ovalarla sınırlıydı. Bu arada o dünyayı tanımayı çok isterdi! O dünyanın, çok yakında, hemen dağların arkasında başladığını hayal ediyordu. Bu canlı merakı hiç dinmemişti. Şimdi artık asla tanıyamayacağı

tüm bu şeyler için Safiye çok kederleniyordu. Eğitim onun için varlıklı bir adamın işsiz karısı olmasına yaramıştı. Müzik, şarkı, örgü, yüksekten konuşma ve iyi tavırlar. Okuma? Yazma? Bunun bir kadın için ne değeri olabilirdi ki?

Okumayı o ancak düğününden sonra Rıza Bey'in yardımıyla öğrenebilmişti. Bunun için ona hergün yeniden müteşekkirdi. Nihayet kitaplara yöneldi! Kocasının kütüphanesinde bulunan Arapça tüm kitapları okumuştu. Şiirler, içeriklerini tam anlamadığı mistik eserler ve eski seyahatnameler. Bu yazılar onun serüven açlığını ve uzaklara gitme acısını daha da kamçılıyordu. Kültürlü ve duygulu bir adam olmasına rağmen Rıza Bey ilk karısı Safiye'ye bu seyahat zevkini hiç yaşatmamıştı. Bu hayalin onun yaşamındaki önemli yerini asla farketmemişti. Taze evliliğin ateşli coşkusu geçince Safiye onun için aydın, akıllı bir arkadaş ve güvendiği bir dost olmuştu. Diğer kadınları gibi o da Rıza'nın çizdiği portreye bakarak yanılmıştı. Hayal kırıklığına uğramaktan korktuğu için içini kocasına açmaya asla cesaret edememişti. Safiye'nin ona refakat etmekten ne kadar sevinç duyacağını bilmeden gezilere çıktı. Safiye'nin en büyük arzusu, en azından bir kere olsun İstanbul veya Bağdat'ı görmekti!

Kocasının tipik kapı vuruşunu tanıdı ve aceleyle kalktı. Açık kitap halının üzerine düştü.

"Girin."

Rıza beyaz ketenden geniş bir Arap kıyafeti giymişti. Safiye onun ilgisini çekmek için yavaşça kocasına doğru yaklaştı. Adam onu nazikçe öptü.

"Dostum" diye fısıldadı kadın. "Sensiz zaman bana çok uzun geldi."

Adam kadının ellerini ellerine aldı.

"Güvercinim, senin yumuşak ötüşünü çok özledim. Sesini şiir okuyormuş gibi hayal ederek uykuya daldığım çok oldu."

Kadın dudaklarını Rıza'nın parmakları üzerinde kaydırdı, yanaklarını okşadı ve göz kapaklarına kibarca dokundu. Endişeli konuştu:

"Bana gergin ve yorgun görünüyorsun. Kalbini sıkıştıran bir şey mi var dostum?"

"Sadece yolculuk yorgunuyum."

Onu divana çekti.

"Sana içecek bir şey sunamam. Ama en azından otur ve bacaklarını uzat."

Adamın önüne, yere diz çöktü. Ayakkabılarını çıkardı ve ayaklarına masaj yaptı.

"Seyahatinde neler gördün, bana anlat, Rıza!"

Adam güldü.

"Taşlar, taşlardan başka hiçbir şey! Solmuş çayırlarıyla bozkırlar, uçurumlar ve neredeyse kurumuş ırmaklar. Sen ne sanıyordun?"

"Orada şehirler yok muydu?"

"Böyle, Urfa veya Antep gibi."

Safiye ona inanmadı. Rıza'nın gözlerini artık hiçbir şey yanıltamazdı. O değişik manzaralar ve insanlar arasındaki en ince farkları bile keşfedebilirdi.

"Ya sen canım, ben yokken ne okudun?"

Kadın kızardı ve itiraf ederken gözlerini indirdi.

"Leyla ile Mecnun."

"Yeniden aşk hikayeleri!" diye muzipçe bağırdı Rıza Bey. Gözkapaklarını oynattı.

"Ben onların 1535 yılında olsa bile bize benzediklerini düşünüyorum. Sevenler her zaman, her yerde aynı."

"Bunda haklısın" dedi ve onu kendine çekti.

Adam ona sahte bir şaşkınlık fakat gerçek bir sevinçle karşıladığı bir kitap verdi. Kadın işaret parmağını başlığın altın yaldızı üzerinde gezdirdi.

"Sevgi ve Güzellik: Galip Dede."

Kitabı göğsüne bastırdı, adamın elini sıktı ve onu teşekkürlere boğdu. Birdenbire sesinin tonu değişti.

"Bu şiirleri birlikte okumaya zamanımız olacak mı?"

"Elbette" dedi Rıza.

"Sen şimdiye kadar çok meşguldün. Ama şimdi vali olduğun için... Ayrıca yeni kadının seni yeterince meşgul edecektir."

Bunu kedersiz ve kıskanmadan söylemişti. Safiye kocasıyla nadiren yeni bir buluşma fırsatı bulacağından korkuyordu. Bu anlar onun için hayal ile gerçeğin uygun düştükleri anlardı.

"Ben sohbetlerimizden nasıl vazgeçebilirim sevgili Safiye'm? Ayrıca yanılıyorsun: Maro benim yeni karım değil. Önceden söylemiştim, o bir arkadaş. En azından ben öyle olmasını istiyorum."

Safiye'nin yüzü gölgelendi. Bir sevgiliyle başedebilirdi ama bir arkadaşla! Bu kez kendisini doğrudan tehdit edilmiş hissetti. Rıza onun yanağını okşadı.

"Birçok kadına sahip olunabildiği gibi, birçok arkadaşa da sahip olunabilir. Onların her biri özeldir. Her ilişki eşsizdir. Senin yanında bulduğum huzuru bana kim verebilir ki? Hangi ruh seninle benim ruhlarımızın uyuştuğu gibi benim ruhumla uyuşabilir ki? Benim Safiye'min sesinden başka hangi ses beni rüyalar alemine götürebilir ki? Kalbimin bir köşesi sana ayrılmıştır ve hiç kimse seni oradan çıkaramaz."

Bu sözler Safiye'yi sakinleştirdi. Uzun süre Rıza'nın bal rengi gözlerine daldı. Orada eriyor ve vücudu kendiliğinden gevşiyordu. Rıza şu anda onu istemiş olsa, belki arzudan çok görev duygusuyla bir bedenin bütün coşkusunu ona verebilirdi. Ama kocası ona dokunmadı, böylece Safiye'nin aklı alışkın olduğu ilgisizliğe geri döndü. Bundan rahatlık duydu. Hamamdaki kadınların gizlice anlattıkları, tamamen teslimiyet olan kadınlık anı, onu dünyadaki her şeyden daha çok korkutuyordu. Çünkü bunun kendisine uymadığından emindi.

Gülümsedi.

"O nasıl, bu... Ermeni?"

Sorduğuna hemen pişman oldu.

"Seni, mahremiyetini anlatmaya zorlamak istemiyorum."

"Aksine, bu konuda konuşmak isterim. Ama ben onu daha çok az tanıyorum. Yüksek eğitim almış, dünyayı dolaşmış bir kadın. Ana dili Türkçe ve yanında Fransızca da konuşuyor. Bana piyano çaldığını da söyledi."

Safiye'nin gözleri parladı. Hemen sordu:

"Karakteri nasıl?"

"Enerjik ve güçlü. Ne istediğini biliyor."

"Yumuşak mı? Dostane biri mi?"

"Sanırım evet" dedi Rıza kalkarken. Safiye'yi öptü. "Afedersin canım, benim daha diğerlerine gitmem gerekiyor. Arkasından konuğumun kabulüne hazırlanmalıyım."

Kadın onu kolundan tutup çekti. Bakışı yalvaran bir teklifti. Rıza ne beklediğini anlayacak kadar onu tanıyordu.

"Maro ilk günlerde kendini yabancı hissedecek ve sıkılacak. Onunla biraz ilgilenir misin?"

Geniş bir gülümseme Safiye'nin yüzünü aydınlattı.

"Rıza, dostum. Senin isteklerin benim için emirdir."

Rıza Bey ilk karısına veda ettikten sonra Makbule'nin odasına gitti. Pencerenin yanındaki bir koltukta oturuyor ve günün son gün ışığı pırıltısında, örgü örüyordu. Şiş parmaklarına bir görev veriyordu ve onu ağzına yiyecek bir şeyler götürme hareketinden alıkoyuyordu. O oruç tutmak zorundaydı! Burada en kötüsü öğünlerden vazeçmek değil, aksine saatleri tatlısız, çerezsiz ve kuru meyvesiz geçirmek zorunda olmaktı.

Leyla, Makbule'nin bir erkek için artık çekici olmadığını iddia ederken haksızdı. Etine dolgun vücudu güzelliğine zarar vermiyordu, aksine dişiliğini daha da vurguluyordu. Keçi sütü rengindeki cildinde, vücudunun derinliklerinden gelmiş görünen esrarengiz bir parlama vardı. Yüzü yuvarlaktı, kaşları neredeyse görünmüyordu, saçları hav gibi inceydi.

Vücudu zarif olmalıydı, bu zerafet Makbule'nin hemen hemen hastalık derecesine varmış olan sıkılganlığını atması için gerekliydi. Ama bu sıkılganlık bir kez aşılmıştı. Bu da onu geri planda kalmaktan vazgeçirdi. Onunla bedensel sevgi renkli sahnelerle dolu bir oyuna dönüştü. Neşeli kahkahalar ve kinayeli konuşmalar biçimine bürünmüştü. Seksle ilgili olan her şeyi, cinsel organları açık saçık adlarıyla çağırmak onu heyecanlandırıyordu. Bunlar kendini aştığı tek anlardı. Şayet arzu ile dolup taşarsa, o zaman da aşırı kapanmaya ihtiyacı olan korkak ve çekingen bir genç kız gibi davranıyordu.

Tam da böyle, titreyerek ve sarsılarak kollarına atıldığı Rıza Bey'i karşıladı.

"Beni sıkı tut, güçlü adamım! İzin verin yanınızda, güçlü kollarınızda kalayım!"

Küçük bir hayvanı andıran bu sınırsız güvenden Rıza Bey çok etkilendi. Onda, kadına karşı coşkusu evliliğin ilk iki yılından sonra geçmişti, Makbule'yi daha çok bir çocuk gibi görüyordu. Ona olan sevgisi biraz babacan bir sevgiydi.

"Ben şimdi, beni kollarınıza alasınız, sallayasanız diye çok daha küçük olmak isterdim."

Bu neredeyse bir ritüeldi. Adam bir kolunu onun beline doladı, diğerini dolgun poposunun altına itti ve kadını yukarı kaldırdı. Kadın şaşırmış bağırdı ve erkeğin boynuna sarıldı. Rıza onu odaya ta-

şıdı. Kadın başını kocasının omuzuna dayadı, gözlerini kapadı. Böyle sevilmek çok güzeldi, Rıza Bey'in bütün gücü ona geçmişti! Onu arzuladığı zaman soyunmasını ister, kucağına alıp yatağa taşırdı. Eğer istemezse onu koltuğa oturturdu. Yani bugün olduğu gibi. İktidarın bu yaklaşımı onda bir güvenlik duygusu yaratırdı. Korktuğu o kadar çok şey vardı ki, her şeyden önce kaynanası.

Rıza Bey onun belini çimdikledi. Kadın öteye beriye döndü ve hayat dolu kahkahasını attı.

"Sen de ramazandan, oruçtan memnun musun?"

"A, evet!"

"Zor geliyor mu sana?" diye kurnazca sordu adam. Sempatikti. Kadın derin bir iç geçirdi.

"Yıldan yıla daha kötü oluyor! Bütün gün, akşam olunca ne yiyeceğimi derliyorum ve onu yirmi kere değiştiriyorum!"

Rıza'nın gülümsemesi kayboldu. Makbule gibi iştahlı biri için oruç zor bir sınav olmalıydı.

"Kendini başka şeye ver, yemeği düşünmemeye çalış!"

"Bunu başaramıyorum! Seçkin yiyecek görüntüleri gözlerimin önünde bir serap gibi dansediyor."

Elini okşadı ve kadını teselli etti.

"Allah seni bunun için daha çok takdir edecektir."

Kadın için bunun tatmin edici bir teselli olmadığını, yüzü ele veriyordu. Rıza Bey ona baştan çıkaran cinsinden koku yayan bir hediye verdi. Makbule kutuyu hemen açtı ve şimdiye kadar hiç görmediği pralinlerin karşısında şaşakaldı.

"Bu nedir?"

"Nugat."

Kutuyu kokladı ve bakmaya zorlukla dayanabildi.

"Bu geceye kadar dayanacak mısın?"

Ultra mavi gökyüzüne baktı.

"Evet!" diye cevap verdi kadın, kutuyu kapattı.

"Sağol sevgili kocam! Oh, yeni bir şey deneyebileceğim düşüncesiyle çok heyecanlıyım!"

Ona artarak coşkunluğa varan bir sevgiyle baktı. Ayak parmakları ucuna dikildi ve kocasının kulağına mutfakta en son dinlediği müstehcen hikayeyi fısıldadı. Rıza ondan ayrılırken kahkahalar atıyordu.

Leyla'nın salonuna girdiğinde masanın üzerine dizilmiş mumlar

Rıza Bey'in gözlerini kamaştırdı. Günlük kokusu odayı doldurmuştu. Genç kadın yarı karanlık bir köşede saklanıyordu. Gücenerek onu azarladı:

"Her zaman olduğu gibi, gene en sondayım."

"Buraya gel, kaprisli küçüğüm! Seni görmek istiyorum, gel buraya!"

"Önce otur efendi."

Gene ne düşündüğünü sordu Rıza ve bir divana oturdu. Leyla kedi gibi yürüyerek yaklaştı. Ayak bileklerindeki çanlar ve bilezikleri şıkırdıyordu. Mum ışığında giydiği zarif elbise içini gösteriyordu. Kalın sürme gözlerini ortaya çıkarmış, ince kaşlarını uzatmıştı. Elleri ayakları kınalıydı. Pırlanta bir başlık, kocaman küpeler ve birkaç kolye takınmıştı.

Çıplak ayakları fayans zeminde tepiniyordu. Takıların şıngırtısı bir armoni gibiydi. Kalkık burnunu, öne çıkmış elmacık kemiklerini ve sivri çenesini daha iyi gösterecek biçimde başını geri attı. Dar yüzünde ağzı orantısız büyük görünüyordu. İnce bedeni yumuşakça ileri geri sallanıyor, kalçaları oynuyordu. Görünürdeki kırılganlığı yanıltıcıydı. Leyla güçlü ve eğilmez bir inatçıydı.

Sevgiyi bir mücadeleye dönüştürmüştü. Eğer kocasını havaya sokmuşsa, nazlanmaya başlıyordu. Rıza ona ayak uydurmalıydı. Dayanamaz, parmak uçlarıyla Leyla'nın bedenine dokunurdu. Oyun Rıza'nın onu büyük bir arzuyla yatağa fırlatacağı ve orada yakalayıp saracağı gücü ortaya koymasına kadar sürüyordu. Yatakta bir süre daha direnir, sonra da çığlıklar atarak birleşirlerdi. Leyla zevkten attığı çığlıkları diğer iki kadının duymasına büyük önem verirdi.

Rıza Bey onu ilk gördüğünde şimşek çarpmış gibi olmuştu. O zamanlar on altı yaşındaydı. Şii bir Müslüman olan babası evliliğe karşı çıkmış, kızını bir Sünni Müslüman'a vermektense bir Hıristiyana vermeyi tercih edeceğini söylemişti. Babası zengin bir adam değildi, Rıza Bey gibi zengin biriyle hısım olmak onun için bir fırsattı. Babayı ikna edebilecek bütün yollar tükenmişti. Rıza köye ne kadar çok gidiyorsa, o kadar çok iştahtan ve uykusundan oluyordu. Nihayet bir yolunu buldu. Leyla'nın babasına ait arazinin üst kısmındaki arazileri satın aldı ve adamın tarlalarını sulayan kaynağı kesti. Baba ancak bu yıkım tehdidini görünce pes etti.

Leyla tambur çalıyor ve kocasının önünde kalçalarını sallıyordu.

"Zalim beyim, beni iki uzun hafta aşkının hasretinden mahvettin! Şimdi acı çekmesi gereken sensin! Ben elbisemi yavaş yavaş çıkaracağım. Açlığın acıya dönüşecek ve dizlerinin üstüne çöküp, belinin ateşini söndürmem için bana yalvaracaksın."

Kadın kendisi için dansederse Rıza çok coşuyordu. Leyla'nın birçok profesyonel dansçıyı kıskandırabilecek yumuşak bir stili vardı. Ama bugün adam uygun havada değildi.

"Başka bir sefer," dedi. "Bu akşam az zamanım var."

Kadın tamburu fırlattı, erkeğin önünde çömelip oturdu, uyluklarının arasını tuttu.

"Madem öyle, bana hemen burada, yerde sahip ol!"

Adam kadının ellerini cinsel organından aldı ve bileklerini tuttu.

"Ramazandayız, gün içinde sevişemeyiz."

Kadın hayal kırıklığı geçiriyordu, bir iç çekti. Adam onun çenesine dokundu ve teselli etmek için kollarına aldı.

"Bana ne getirdin?" diye sordu kadın, "Takı mı? Ya da ipek çamaşır mı?"

Kadına incilerle işlenmiş ve altından bağları olan bir çift terlik verdi. Leyla sevinçten, bir çocuk gibi kendinden geçti. Antep'te oruç zamanının bittiğini ve gecenin başladığını haber veren top sesini duyduğu sırada terlikleri deniyordu.

"Top!" diye bağırdı sırt üstü yatarken, "bana sahip ol!"

Yattığı yerde elbisesini çıkarıp attı. Koyu et beni olan göğsü, ağdalı edep yeri ve karnının alt tarafı açıkta kaldı.

"Leyla..." diye itiraz etti Rıza. "Sana zamanım olmadığını söyledim. Büyük Hanım bizi bahçede bekliyor."

Kadın yıkılmıştı. Kadının yaklaşmasını reddetmesi dört yıldan beri ilk kez oluyordu! Tepkisini gösterene kadar birkaç saniye geçti. Sonra sıçrayıp ayakları üzerine kalktı.

Saldırganca sordu: "Artık hoşuna gitmiyor muyum?

"Ne demek, elbette."

"Beni artık istemiyorsun öyle mi?"

"Şimdi, şu anda değil, hepsi bu."

Adam onu hor görüyordu! Bunu anlayamazdı. Aklını kaybetti ve patladı.

"Sen Ermeni kadınla yattın, şimdi toksun!"

"Sakin ol" dedi katı bir ses tonuyla Rıza.

Başka bir zaman olsa boyun eğebilirdi. Ama öfke ve kızgınlık onu sağır etmişti. Yumruklarını beline dayayarak alaycı biçimde söylendi:

"Bir Hıristiyan için ramazan olmadığı herkesin malumu! Benim kadar iyi mi o? En azından zevkini çıkardın mı?"

Rıza Bey karısının ne durumda olduğunu anlamasına rağmen sabrını kaybetti. Sert bir sesle tekrarladı:

"Leyla! Sana söyledim. Çeneni kapamalısın!"

"Beni bir gavurun alt edebileceğine inanıyor musun?"

"Yeter artık!" diye bağırdı adam.

Kafasını eğdi ve ulumaya başladı kadın. Adam onun aklını başına getirecek kelimeler arıyordu.

Leyla ağlamaklı sesiyle onu suçluyordu.

"Beni almak için babamı mahvettin. Kardeşlerimi ve annemi neredeyse ölüm orucuna ittin! Şimdi de beni başından savıyorsun! İyi, beni reddet! Ben her halükârda Safiye gibi kırışık bir eşek, Makbule gibi yağlı bir kaz olmayacağım."

Yüzü kül gibi olan Rıza Bey kolunu tuttu ve sıktı.

"Geri çekil!"

Leyla dişlerini gıcırdatıyor ve susuyordu. Kocası eğer onunla sevişmeye niyetli olsaydı, Leyla daha fazla güç kullanırdı. İsteksizce mırıldandı önce, acıya bir süre daha katlandı.

"Ben.. Ne söylediğimi bilmiyorum."

Adam onu bıraktı. Sesi öfkeden kuduruyordu:

"Ben Safiye ve Makbule hakkında böyle düşünmeni bile yasaklıyorum. Onlara karşı saygıda kusur etme sakın. Sen onlardan çok şey öğrenebilirsin! Ve benim misafirime gelince, ona dostça gülümseyeceksin ve evin misafirperverliğini ona hissettireceksin. Anladın mı?"

Leyla ağlayarak kolunu oğuşturdu. Gururunun yaralanması ona her şeyden çok acı veriyordu. Buna rağmen Rıza'nın elini öptü ve ondan özür diledi. Rıza ona sadece acıma hissetti ve gözboyasını da akıtan gözyaşlarını sildi.

"Akılsız kız... Ben her zaman bugün olduğum kadar serinkanlı olamam. Yani beni son ana kadar zorlama!"

Leyla yalvararak sordu:

"Beni hâlâ seviyor musun?"

"Elbette" dedi adam ve onu öptü.

Leyla, altın terliklerini kızgınlıkla kapıya fırlatmadan önce Rıza'nın ayak seslerinin uzaklaşmasını bekledi.

***

Tomas uzandığı divanın yanındaki bir taburenin üzerine vaftiz babasının denizci şapkasını koydu. Odayı keşfetmek onun huyuydu. Oğlunun yanında oturan Maro gelip alınmalarını bekliyordu. Az önce Emine ona tüm aile ile birlikte onların da kameriyede yemek yiyeceklerini haber vermişti. Bu hiç hoşuna gitmemişti Maro'nun, çünkü Büyük Hanım'ın ona hazırladığının soğuk bir kabul olacağını hesap etmek zorundaydı. Edepsizliği ele almadan bu ağır görevden kaçmanın bir yolu yoktu. Gülümseyecek, oyun oynayacak, yalandan ilgi gösterecek, bu anlama geliyordu. Yalanı sürekli tekrar etmek!

Kapı çalındığında Tomas'la ortak duasını yeni bitirmişti. Rıza Bey açtı kapıyı ve Maro'nun elini öptü.

"Büyüleyici görünüyorsun."

"Teşekkür ederim" dedi ve gözlerini indirdi.

Adamın ona sütanne kanalıyla göndermiş olduğu hafif ipekten beyaz elbiseyi giyiyordu. Her tarafı altın ipliklerle işlenmişti ve Maro'nun ayak bileklerine iniyordu. Beline geniş ve yeşil bir kuşak bağlamıştı. Gözlerini boyamış, saçlarını, yüzünün kusursuz ovallığını ortaya çıkaran bir topuz yapmıştı. Güzellik ve ahengin bu görüntüsü Rıza Bey'i coşturdu, annesinin sözleri geldi aklına. Aşk mı? Belki ama o bu soruyu henüz kendine sormamıştı.

Rıza Bey'in ince dudakları petrol lambasının ışığında parlıyordu. Bu ışıkta yanak kemikleri daha da göze çarpıyordu, gözbebekleri neredeyse yeşildi. Maro'yu, kadını da sıkıntıya sokacak şekilde, gururlu ve kendinden emin izliyordu. Maro gerçeği görmek zorundaydı. Rıza Bey'in yüzü, istemeden de olsa ne hissettiğini ele veriyordu. Arzu, daha da kötüsü sevgi veya ona benzer bir şey.

"Odan rahat mı?" diye sordu içeri girerken.

"Evet, tabi."

Kollarını açarak odanın içini gösterdi.

"Burada kendini evinde hisset. Senin burada oğlunla birlikte yanımızda olmandan hepimiz çok sevinçliyiz."

Kuşkuyla, "Gerçekten hepiniz mi?" diye sordu Maro. "Bana öyle geliyordu ki..."

Eliyle canını sıkan bir sivrisineği kovarmış gibi yaptı.

"Kendini bu ilk izlenimden uzaklaştır. Bu sadece senin varlığının onlar için bir sürpriz olmasındandı. Annem senin geleceğini bilmiyordu."

"Çok kısa kalacağını ona söylediniz mi?"

Rıza cevap vermek yerine ilgilenmeyen bir tavırla balkon kapısına gitti. Maro onu izledi ve umursamaz gelen bir ses tonuyla devam etti.

"A, evet! Telgraf çekebilmeniz için size İstanbul'daki amcam Mesrop'un adresini vereceğim. Böylece sizin ve annenizin misafirperliğinin tadını kaçırmadan yola çıkabilirim."

Onun hayatından kaybolabileceği düşüncesi Rıza'yı üzdü. Ona karşı hissetmiş olduğu iyi duygular buharlaştı. O zaman bunun cevabı vardı: Evet o aşıktı! Zihninde "sevgi" kelimesini evirip çevirerek geceye baktı. Demek ki son günlerde hissetmiş olduğu, içinde yeşeren gençlik duygularının açıklaması buydu. Kırk altı yaşında yeni bir coşku! Yüzüne yayılan gülümseme dudaklarından uçup gitti. Maro'ya bir tutuklu gibi davranmadan onu keşfedene kadar kalmaya nasıl razı edebilirdi? Ona kocasının asıldığını veya amcasının artık İstanbul'da oturmadığını mı anlatmalıydı? Hayır. Bu çok basit olurdu. Ayrıca bu, kendini sevmesi için ona işkence etmek gibi bir şey oluyordu. Rıza Bey Maro'nun kendisini sevmekte gönüllü ve özgür karar vermesini, her şeyden Rıza Bey için vazgeçmesini istiyordu.

Adam döndü, ona baktı, düşünceliydi.

Çaresizlik ifade eden bir jestle, "Bu o kadar basit değil" dedi. "Ordu ulusal çıkarlarıyla ilgili bir sorun olduğu için telgraf haberleşmelerini kontrol altında tutuyor. Aynı durum trenler için de geçerli. Buna göre senin bir askeri birlikle yolculuk yapman gerekir. Yani hiç yontulmamış heriflerle birlikte. Halen tünel yapılmakta olan yerde Toros hattı kesildiği için ayrıca senin yolun bir bölümünü yaya gitmen gerekiyor."

"Ben bundan çok daha kötülerini gördüm" diye mırıldandı Maro.

"Bunun gerçekleştirilmesi kolay olmayacak, bir vali olarak benim için bile."

Maro Rıza Bey'in duygularını gördükten sonra, bu cevaba şaşırmamıştı. Hayal kırıklığına uğramış gibi davrandı, biraz da abartarak yaptı bunu. Nitekim etkisini gösterdi. Rıza Bey aceleyle ekledi:

"Beni doğru anlamalısın: İmkansız olduğunu söylemiyorum. Sadece zordur diyorum. Her şeyi bana bırak ve sabırlı ol. Sana bir kere daha söylüyorum, burada kendini evinde gibi hisset. İyi dinlen ve bu çatı altında barışın tadını çıkar."

Adam Maro'nun ellerini tuttu, kadın elini geri çekmeye cesaret edemedi.

"Bana güveniyorsun, değil mi?"

Bunlar hep tuzak sorular! Bir baş sallamayla cevap vermeye zorlanmıştı. Adam ona daha da yaklaştı ve ciddi olarak şunu söyledi:

"Biz savaştayız. Tıpkı senin acı çekmek zorunda kaldığın türden bütün ülke acı olaylarla dolup taşıyor. Zavallı annen..."

Maro kendini toparladı ve ellerini çekti. Yanakları titriyordu ve sadece, içinden yükselen öfkeyi bastırmaya çalışıyordu. Rıza Bey sesine daha ikna edici bir ton yükledi:

"Zannettiğinin aksine, senin halkını yoketmek isteyenlerle benim hiçbir ilgim yok. Hükümet bir karar verdi ve başkalarına olduğu gibi bana da itaat etmekten başka bir yol kalmadı. Ama ben Ermenileri severim ve inançlarına saygım vardır."

Bu sözler Maro'yu bir parça sakinleştirdi. Adam güven veren bir ses tonuyla devam etti:

"Ben yedi veya sekiz Ermeni kadını hizmetçi olarak aldım. Aileleriyle birlikte benim çiftliğimde güvenlik içinde yaşıyorlar. Ben Ermeni dostlarım için gücümün yettiği her şeyi yaptım. Şimdi vali olduğum için daha çok Ermeni'ye yardım etme imkanım olacak. Ama sen imkanlarımın sınırlı olduğunu anlamalısın. Eğer ileri gidersem, daha sonra muhtemelen sicilimi dolduran vicdansız ve zalim biri tarafından bütün yetkilerim elimden alınır."

Bu sözler Maro'yu büsbütün şaşırtmıştı, artık ne söylemesi gerektiğini bilemiyordu. Rıza kadının ellerini bir kere daha tuttu. Neredeyse yalvarır gibi rica etti kadına:

"Beni düşmanlarınla karıştırma lütfen, Maro! Beni, seni koruyan bir müttefik, evini senin için açık tutan bir akraba olarak gör. Evimin duvarları bir koruma setidir. Dışarıda esen fırtınalar sana hiçbir zarar vermez."

Sıcak bakışlarıyla ona daha da güzelleşen samimi yüzünü gösterdi. Ama bu gözlerde ısrar da vardı, Maro'yu güvensizliğe düşüren beklenti ve açlık bu gözlerden okunuyordu. Kendini, kuşkusunu açığa vuran bir soruyla savundu:

"Niçin özellikle benim şahsımda bu kadar çok şevkat?"

Onu hiç anlamamış gibi sorusunu tekrarlattı. Rıza Bey kadının ellerini bıraktı ve omuzunu silkti. Mahçup bir çocuk gibi gülümsedi. Dolaşmaya başladı ve konuştuklarının altını anlamlı jestlerle çizmeye çalıştı.

"Niçin her şey daima söze dökülmeli ki? Dere niçin ovaya aktığını kendine soruyor mu? Bulut rüzgârın nereden geldiğini soruyor mu? Ben ilahi kaderi sorgulamadan kalbimin gösterdiği yolu izliyorum. Sen Allah'ın takdirini onaylamayı öğrenmelisin."

"Bizim bir atasözümüz vardır. Sen kendine yardım et, Tanrı da sana yardım eder."

Adam kurnazca gülümsedi.

"Ne zaman mücadeleye son verip kendini Allah'ın ellerine terkedeceğini bilmelisin."

Rıza Bey içinde ikinci bir lamba yanan salonun kapısına vardı. Tomas'ın uyumadığını gördü ve divana gitti.

"Konuşmalarımla senin uyumanı engelliyor muyum? " diye sordu, sesi yumuşaktı.

"Hayır."

Rıza Türkçe konuşamayan çocuğun onu anlaması için yavaş yavaş konuştu:

"İyi yedin mi?"

"Evet."

Adam divanın kenarına oturdu. Cibinliği kenara itti. Parmaklarının tersiyle oğlanın yanağına dokundu.

"Annene burada, dostların içinde olduğunuzu söyledim. Hiç kimse size artık kötülük yapamaz."

"Evet" diye cevap verdi oğlan, savunmasız kalmıştı.

"Sanırım sen atlarla ilgileniyorsun?"

Tomas susuyordu ama gözleri ilgisini doğrudan ele veriyordu.

"Ata binebilir misin?"

"Evet!"

Bu acele cevap Rıza Bey'i neşelendirdi.

"Benim büyük bir at ahırım var. Eğer istersen çocuklarımla birlikte ata binebilirsin."

Tomas başını heyecanla salladı. Rıza oğlanın saçlarını okşadı ve nazik bir sesle fısıldadı:

"İyi geceler oğlum."

"İyi geceler."

Çocuğun artık ona karşı bir tepkisi olmadan davranmasına sevinen Rıza Bey odaya geri döndü. Maro oğlunun yanına gitti ve ona bir iyi geceler öpücüğü verdi. Rıza kadını, petrol lambalarının aydınlatmakta olduğu koridorda bekledi. Kadın yanına vardığında elinde bir zümrüt kolye tutmaktaydı.

"Bu senin için."

Maro geri çekildi.

"Ama olmaz!"

"Onu sana hediye ediyorum."

"Bunu kabul edemem."

Adam gerilemedi.

"Benim hatırıma..."

"Size teşekkür ederim Rıza Bey, fakat onu alamam."

"Bir hediyeyi geri çevirmek. Böyle bir şey olamaz."

Kadın yumuşamadı. Adam direkt onun gözlerinin içine baktı. Gülümsemesi alaycıydı.

"Senden bir karşılık bekleyeceğimden mi korkuyorsun?"

Kadın konuşmadı. Rıza üzgün bir tavırla ve sesle.

"Senin hafızamda kalan ilk fotoğrafını değiştirmek istiyorum. Bunun için seni süslemek istiyorum. Sen kirli ve yoksul, yerde yatıyorsun, etrafın sana tecavüz etmeye kalkışan adamlarla çevrilmiş."

Maro o anda istemeden yüzünü buruşturdu. Rıza devam etti:

"Ben de bunları istemeyerek hatırlıyorum. Bakışların çok kuşkuluydu. Şimdi bile hâlâ sırtım ürperiyor! Hafızamdan bu resmi sil. Kendini güzelleştir!"

Kolyeyi Maro'nun boynuna taktı ve klipini kapattı. Kadın ona izin verdi ama aceleyle açıkladı.

"Yola çıkmadan önce onu size geri vereceğim."

Cevap vermek yerine bir işaretle Rıza Bey ondan kendini izlemesini istedi. Büyük Hanım'ın odasının bulunduğu koridorun sonunda bahçeye götüren bir döner merdiven vardı. Kadınlar bura-

dan, peçelerini takmadan temiz havaya çıkabiliyorlardı. Eğer onlar evi zemin kat üzerinden terkedeceklerse, peçe takmak zorundaydılar.

Rüzgâr durmuştu. Ağaçların arasında çiçeklerin yoğun kokusu, baştan çıkarıcıydı. Havada, çevredeki kutlamaların sesleri yankılanıyordu. Gündüz yiyip içtiklerini ramazanda ancak karanlık basınca yiyip içebiliyorlardı. Müzikli ve danslı içki alemi sabaha kadar devam ediyordu. Savaş ve tayının karneye bağlanması unutulmuştu.

Yere dikilmiş çıradan meşaleler yolu aydınlatıyordu. Orada burada çalılıklar arasında karanlık içinde mermer hayaller görünüyordu. Kameriye evin duvarına kadar uzanıyordu. Mumların ışığı asma yaprakları arasında kayboluyor, yere ışıklı lekeler döküyordu. Büyük yuvarlak masanın etrafında altı kadın oturuyordu. Büyük Hanım ve Emine siyah, diğerleri açık mavi, sarı ve pembe pastel renk ipek kumaşlar giyiyordu. Maro Rıza Bey'in üç karısının yüzlerini ilk kez görüyordu. İlk bakışta üçü de üç ayrı güzellikti. Aralarında köşeli güzel yüzünü annesinden ve gri yeşil gözlerini babasından almış olan, Safiye'nin en büyük kızı Şahane de vardı. Onun ilkbaharda evlenmesi gerekiyordu. Ancak düğün ertelenmişti, çünkü nişanlısı Mezopotamya cephesinde İngilizlere karşı albay rütbesiyle savaşıyordu.

Rıza Bey yaklaşınca Büyük Hanım dışındaki bütün kadınlar ayağa kalktılar, takıları şıkırdadı, ipek elbiseleri hışırdadı. Parlak yüzükler, bilezikler ve kolyelerle yeteri kadar süslenmişlerdi. Kameriye aygün çiçeğinin vanilya benzeri kokusuyla dolmuştu. Büyük Hanım elini öpen Maro'ya gülümsedi.

"Saygılarımla Büyük Hanım. Misafirperverliğiniz için binlerce teşekkür!"

"Senin varlığın soframıza şeref veriyor, kızım." diye cevap verdi yaşlı kadın. Şişirilmiş bir nezaketi vardı.

Bu durum değişikliği Maro'yu şaşırtmış ve sinirlerini gevşetmişti. Eşlerin, sütannenin ve Şahane'nin, hatta gözünde rakibi olan bu kadının güzelliğini gizlice kıskanmasına rağmen Leyla'da bile selamlama daha içten görünüyordu. Kocasının onu azarlamasından sonra Leyla başka bir taktiğe geçmişti. Kıskançlığını daha fazla göstermek istemiyor, bunun yerine kocasının kalbini kazanmak için çekiciliğini kullanıyordu.

"Yanıma otur" dedi Maro'ya ve onun için sol yanında boş tuttuğu yeri gösterdi.

Rıza bu durumda, gençliğinin avantajlarını taşıyan Leyla ile Maro'yu yanyana görüyordu, Ermeni'ye sadece hayran olunabilirdi.

Biraz arkada bir müzisyen bekliyordu. Rıza Bey'in bir el işaretiyle halk türküleri çalmaya başladı. Hizmetçi kızlar mutfaktan mezeleri getirdiler. Sarmısak kokulu kavrulmuş et, salamura sebze, sarma, zeytinyağlı patlıcan dolması ve balık. Bir tabak boşalınca hemen yenisi ile değiştiriliyordu. Acele etmeden yeniliyordu. Bir miktar tadılıyor, bir lokma alınıp geri duruluyordu, çünkü yemek saatlerce sürüyordu. Birlikte olma sevinci ve sohbet zevki, bütün gün korkunç açlık çeken Makbule dışında herkes için yemeğin kendisi kadar önemliydi. Rıza Bey evinin kadınları arasında devlet sarayındaki bir hükümdar gibi azametle oturuyordu. Çok iyi konuşuyordu, yavaş konuşuyordu, anlamlı jestleriyle ruhani ve göz alıcıydı.

Maro, diğerlerinin hepsi onu konuşmaya çekmek istedikleri halde kendini yalnız hissediyordu. Bu arada hakkında sadece birkaç şey bilen Rıza Bey, diğerlerinin önüne geçmesine fırsat yaratmak amacıyla sorular soruyordu. Maro ilerisini düşünerek bu oyuna katılmaktan kendini sakınıyordu. Kısa cevapları Rıza'dan çok Safiye'yi hayal kırıklığına uğratıyordu. Maro'nun en küçük hareketini gözden kaçırmıyordu. Maro'yu rahatsız edecek kadar merak ve dikkati vardı. Susmanın hakim olduğu nadir anlardan birinde Safiye Maro'ya eğildi.

"Sen çok fazla seyahat ettin. Uzun mesafeler geçildiğinde dünyanın yuvarlak olduğu farkediliyor mu?"

Diğer iki eş ve Şahane gülmekten kırıldılar. Safiye Maro'ya canını sıkmış olan sırrını açtı:

"Bunu sorduğumda Rıza Bey de aynı tepkiyi vermişti."

Büyük Hanım azarlayarak "Sende küçük bir çocuğun naif merakı var" dedi.

Safiye Maro'nun bir şey söylemesini bekliyordu.

"Nereye gidilirse gidilsin dünya her yerde kubbeli düz bir fanus gibi görünüyor."

Safiye'nin hayal kırıklığı Maro'yu etkiledi. Hemen orada coğrafya dersi veren bir rahibenin sözlerini hatırladı ve ekledi:

"Deniz kenarı dışında. Eğer sahile bir gemi yanaşırsa, önce du-

manı, sonra bacaları ve direkleri ve nihayet gövdesi görünür. Bu dünyanın yuvarlak olduğuna bir kanıttır."

Safiye söylediğini, bir şeftali ve bir hurmayı dünya ve gemi yerine fenomen olarak kullanıp açıkladı. Gözleri ışıldadı.

"Aha!" diye bağırdı ve çevresindekilere zafer kazanmış bakışlarla baktı. "Sizin düşündüğünüz gibi, o kadar naif değilim!"

Büyük Hanım omuzunu silkti.

"Evet sen bir şey öğrendin! Ama onun yerini yararsız başka bir şey alana kadar."

Safiye kaynanasının bu sert sözden sonra gülmek zorunda kalmasına çok sevindi. Maro ona kaş göz işareti yaptı.

Konuşma başka bir istikamete gitti. Maro tüm ilgisini yitirdi. Sesler ondan uzaklaşmıştı. Bu asma çatı altında kendileriyle hiçbir ortak şeyi olmayan bu insanlar arasında ne arıyordu? Yabancılık duygusu hissetti, her şey gerçek dışı oldu. Gözlerini kapadı ve ölen annesinin yüzünü gördü. Bu resmi bilincinden çıkarıyor, ama hemen öteki resimler geliyordu: Vartan, Sivas'taki evi, İstanbul'un bir caddesinde babası, Armen'in mezarı üzerinde ölen Araksi ve gene o, içinde nice inlemelerin yankılandığı mağara. Başı döndü ve gözlerini açtı.

Rıza Bey endişe ile Maro'yu gözlüyordu. Her şeyin yolunda olduğunu anlatmak için gülümsedi kadın.

Ay doğmuştu ve yıldızlı gökte komşu minare yükseliyordu. Ağaçların dalları arasından, bahçeyi çevreleyen duvarlar şimdi artık görünüyordu. Bunlar gerçekten Rıza Bey'in iddia ettiği gibi koruma setleri miydi? Maro içerde sadece bir hapishane görebiliyordu. Aklına az önce Rıza Bey'le yaptıkları sohbetten parçalar geliyordu. İstanbul'a yolculuğunu organize etmeyi açıkça konuşmaktan kaçınmıştı. Maro'nun durumu bir şey isteyip dayatmasını engelliyordu. O ve Tomas tehcirden kurtulmuşlardı, bu kesindi, bu güvenliği tehlikeye sokmamak gerekirdi. Dikkate alması gereken diğer bir nokta, Rıza Bey'i etkileyen çekiciliğiydi. Rıza Bey onun gitmesine hevesli değildi, ama canını sıkmasını da istemiyordu. Emine'nin sözlerini düşündü: "Akıllı bir kadın istediği şeyi alır." Rıza Bey'in duygularından yararlanma düşüncesi Maro'yu tiksindirdi. Ayrıca bu oyun riskli olurdu.

Bir hizmetçi kız evin efendisine konukları olduğunu bildirdi. Adam gecenin bir bölümünü, kutlamaları kabul etmek için ayırmış-

tı, oraya gitmek için masadan kalktı. Biraz sonra da Büyük Hanım kalktı ve odasına çıkmak istediğini söyledi. Maro diğerlerine onu affetmelerini rica etmeden önce birkaç dakika daha bekledi. Safiye onu daha uzun kalması için zorluyordu. Leyla elini tuttu.

"Evet, bizimle biraz daha kal."

"Asıl yemekler şimdi getirilecek" diye tamamladı Makbule.

Emine Maro'nun yardımına yetişti.

"Onu rahat bırakın. Yolculuğun onu yorduğunu görüyorsunuz."

Safiye hayal kırıklığına uğramıştı:

"Tam da başbaşa kaldığımız şimdi..."

Maro'nun Rıza Bey'in üç eşiyle başbaşa kalmaya en küçük bir hevesi yoktu. Onlara iyi geceler diledi ve eve geri döndü.

***

Güneş doğmadan bir saat önce Antep istikametinden ama uzaktan bir fırtınanın gökgürültüsüne benzeyen bir gürleme duyuldu. Buna hemen Rıza Bey'in avlusundan bir trampet gürültüsü cevap verdi. İnsanlar her yerde yeni bir oruç günü başlamadan önce gene bir şeyler yemek için uyandırıldılar. Maro tekrar uyumayı denediyse de birkaç dakika sonra bir hizmetçi kız kapıyı çaldı. Siyah kaşlarının altından iki iri göz, üzgün bakıyordu.

"Günaydın hanım. Aşağıya, yemek odasına gelmek ister miydiniz? Ya da burada yemek?"

Kelimeler aradı. Bu Emine'nin Ermeni olduğunu anlatmış olduğu kızdı.

"Adın ne?"

"Ayla."

"Bu senin gerçek adın mı?" diye sordu Maro Ermenice.

Küçük sivri yüzü kızardı. Kız omuzlarının üzerinden şaşkın bir bakış fırlattı. Maro onu kolundan tuttu ve odaya çıktı.

"Korkma. Ben de senin gibi Ermeni'yim."

Genç kız yavaşça, "Biliyorum" diye cevap verdi. "Fakat..."

Korktuğu aşikardı.

"Vartuhi."

Maro acımıştı, sorularını kesti.

"Bana yiyecek bir şeyler getir."

Çeyrek saat sonra hizmetçi kız geri geldi ve tepsiyi pencerenin yanındaki alçak masanın üzerine koydu.

"Otur Vartuhi" dedi Maro. Kendisi yerde bir minderde oturuyordu. Onunla alçak sesle ve Ermenice konuşuyordu. Hizmetçi kız korktu.

"Ben yapamam hanımım."

"Kimse bunu öğrenmeyecek."

Maro geri adım atmadı. Vartuhi gönülsüzdü ama itaat etti.

Maro ona yemeklerden almasını söyledi. Hizmetçi kız uzun ricalardan sonra kabul etti.

"Neden korkuyorsun?"

"Beni dışarı atmalarını istemiyorum. Burada yiyecek ve uyuyabilecek bir yere sahibim."

"Nerelisin?"

"Palu'lu."

"Nerededir burası?"

"Çok uzak, Harput'un güneyinde. Bütün ailemi kaybettim."

Başka söze gerek yoktu. Maro başka hiçbir şey bilmese bile bu kızın ne büyük acılar çektiğini anlayabiliyordu. Uzun süre birbirlerine baktılar ve bakışlarındaki duyarlılık arttı. Vartuhi titremeye başladı, dudaklarını ısırdı. Annesi tarafından teselli edilen küçük bir kız olmayı ne kadar isterdi ama Maro onu kollarına almak isteyince direndi. Artık o günler geride kalmıştı. Ölüm ve yıkım korkusu arkada kalmıştı. Geçmişi mümkün olduğu kadar çabuk hafızasına gömmek ve Hıristiyan köklerini unutmak zorunda olduğunu anlamıştı.

"Şimdi gidebilir miyim? Mutfakta beni sorarlar."

"Evet, teşekkür ederim Ayla."

Kadının yeni adını kullanması ve Türkçe konuşması onu rahatlattı.

Maro balkona çıktı. Güneş henüz doğmamıştı, ama artık sıcaklık hissediliyordu. Hava boynunu kuruttu ve içerden vücudunu ısıttı. Tarlalarda rüzgâr kızıl toz bulutlarını savuruyordu. Vartuhi'nin gözlerindeki ifadeden aldığı sarsıntıyı hâlâ üzerinden atamamış olan Maro, jandarmalar tarafından tamamen bitkin vaziyette olmalarına rağmen yola sürülmüş o günkü şanssız insanları düşündü. Dua etti.

Sol tarafında bir hareket dikkatini çekti. Bu, minarenin konik çatısı altındaki dar şerefede görünen müezzindi. Maro, türbanı gibi

beyaz sakalını görüyordu. Güneşin ilk ışıklarını beklemek için doğu tarafına dikildi. Elleri kulaklarında, bütün yönlere doğru tekrar ettiği ezanı okuyordu. Ezanı tuhaf bir sessizlik izledi. Köylülerin bağrışmaları yeniden başladı. Armonik dua Maro'nun ruhunda hâlâ yankılanıyordu. Ama onun ruh dünyasına barış giremiyordu. Vartuhi'nin aksine o gördüğü sayısız ölüyü arkasında bırakmayı başaramamıştı. Gelecek de aynı oranda belirsizdi. Vartan.. İstanbul..

Biraz sonra Tomas onu dalgınlığından uyandırdı.

"Anne?"

"Balkondayım, canım."

Annesinin yanına balkona çıkarken gözlerini oğuşturdu. Gülümsüyordu!

"Rüyamda babamı gördüm" dedi annesine öpücük vermeden önce. "Hour-Grag'a biniyordu ve bize doğru dörtnala geliyordu. Bana, beni bekle dedi."

Tomas gözlerini kırpıştırdı ve zoraki gülümseyen annesine araştırıcı gibi baktı.

"Anne, rüyalar gerçek midirler?"

O da pek çok insan ve bu evin sahipleri gibi, rüyaların haber ve kehanet içerdiğine inanmayı tercih ederdi!

"Seninkinin olacağından eminim."

"Ne zaman?"

"Bunu bilmiyorum. Sabırlı olmalıyız."

Maro Tomas'ı Rıza Bey'in çocuklarına kahvaltı servisi yapılan yemek odasına götürdü. Hepsi büyük, parlak tahta masanın bir köşesinde hazır oturuyorlardı. Yemek esnasında onlara nezaret etmekte olan Emine'nin işaretiyle birlikte beşi birden Maro'yu selamlamak için ayağa kalktılar. Tomas biraz ötelerine oturdu burnu tabağa yakın vaziyette yemek yedi. Sütanne biraz arka tarafta kaldı ve Maro'ya sevgi gösterdi. Onlar uykularını kaçıran sıcaktan söz ederlerken küçük Zehra sandalyesinden kaydı, masanın etrafından dolaşarak Tomas'ın yanına gitti, uyluğunu okşadı ve şarkı gibi ince bir sesle "Gavur!" dedi.

Söyleyip hemen kaçtı ve eliyle ağzını tutarak güldü.

Tomas dişlerini sıktı, ama tepki vermedi. Masanın ucunda oturan on üç yaşındaki Altan kahkahayla güldü. Kardeşleri şaşkın şaşkın ona baktılar.

"Zehra!" diye bağırdı Emine ve el işaretiyle tembihledi.

Zehra sütannenin ne kadar kızgın olduğunu görünce kardeşini işaret etti.

"Altan'dır suçlu!"

Emine küçük kıza bir daha bu sözü ağzına almamasını emretti. Onu yerine geri gönderdi. Sonra oğlana döndü:

"Utan! Hemen özür dileyeceksin!"

Oğlan Emine'ye horgören bir bakış attı. O bir adamdı, bir kadına laf mı söyletirdi? Üstelik bir hizmetçi kadına! Üç yıl önceki sütnineden sonra Altan kendini tüm kadınlardan üstün görüyordu. Çünkü o artık çalışıyordu! Ona bir çocuk muamelesi yapan olursa, sözgelimi biri oruç kurallarını çiğnerse ve onun da o an bundan bir yararı varsa, dinlemez, büyükleri bile silip süpürebilirdi. Okumaya en küçük bir hevesi bile yoktu, ama tarlada çalışmaktan hoşlanıyordu. Böylece o bir kahyanın yanında bir çiftliği yönetmeyi ve işçileri idare etmeyi öğreniyordu.

Emine emrini tekrarladı. O itaat etmeyi reddedince kadın, "Bakalım baban buna ne diyecek, göreceğiz" dedi.

Bu sözler Altan'ı sararttı. Rıza Bey'in oğluyla gurur duyması onun için çok önemliydi. Aile varlığı günün birinde ağabeyi Turan'a kalabilirdi. Ama Altan toprakların yönetimini babasının güvenip ona vereceğini umuyordu. Bu yüzden ciddi olmalı, babasını kızdırmamalıydı. Öfkeden kudurarak ansızın ayağa kalktı, Tomas'a döndü ve inanmayarak konuştu:

"Senden özür diliyorum."

Tomas tavana baktı. Altan'ın ona bakışından daha düşmanca bir bakış olamazdı, yüzünden sınırsız bir saygısızlık akıyordu. Kısa kesilmiş saçı, yelpaze kulakları ve basık burnu, kalın kafalı dış görünüşünü belirginleştiriyordu. Başka bir söz söylemeden odayı terketti ve kapıyı arkadan çarptı.

Emine arka arkaya Emel, Zehra, Arif ve Kenan'a baktı.

"Bu size bir ders olmalı!"

Hepsi kafasını salladı. Diğerleri yemeğe devam ederken Zehra üç yaşın masumiyetiyle sordu:

"Emine... 'gavur' nedir?"

Sinirleri boşanmış sütanne ellerini sıktı. Maro onun kulağına eğildi:

"Onun merakı doğaldır, bunu ona açıklamalısın."

Emine kızardı, cevap vermeden önce bir an düşündü.

"Bu, başka bir dine inanan biri demektir."

Söylenenleri anlamayan çocuk yeniden "Nasıl bir din?" diye sordu.

Kenan Kur'an kursundan öğrendiği şekilde el kaldırdı ve yanıtladı: "Ben biliyorum! İsa. Bu bir Peygamber."

Yüzü gururla parladı ve beyaz dişleri yüzünün koyu kahverengi teninden açıkça ayrıldı. Kenan tıpkı annesi gibi ince saçlıydı. Güneşten açılmış kahverengi saçları ve zekadan şimşek gibi çakan gözleri vardı. Tomas ona baktı ve İsa'yı Müslümanların açıkladığı gibi açıklamasına şaştı. Neredeyse ona, İsa'nın yarı Tanrı olduğunu, Peygamber olmadığını, yanıldığını söyleyecekti. Ama Kenan'ı bu konuda bilgilendirmek istemediği için değil, çekingenliğinden sessiz kaldı. Üstelik annesi ona dini konusunda konuşmamasını önemle öğütlemişti.

Zehra bakışını Tomas'a odakladı.

"Doğru mu?"

"Evet."

Sonra hemen başını eğdi, Kenan'ın bakışındaki dostça ifadeyi yakalamıştı.

***

Rıza Bey'in evinin avlusunda her sabah, eşekler, katırlar ve develer gelip gidiyorlardı. Köylüler taze meyve ve sebze, tüccarlar ocak için odun kömürü, lambalar için gaz, kaynak suyu, tuz, şeker ve bir evin buna benzer tüm ihtiyaçlarını taşıyorlardı. Büyük Hanım en küçük ticaretle bile ilgileniyor ağırlıklar ve fiyatlar konusunda sert pazarlıklara girişiyordu. Ardından öğünler için yemek planını yapıyor, hizmetçi kızlara görevlerini dağıtıyor, sonra da ona sevgili fotoğraflarının eşlik ettiği salonuna çekiliyordu. Emirlerinin kelimesi kelimesine takip edilmesi işini de Emine'ye bırakıyordu.

Çocuklarla sütnine ilgileniyordu. Böylece işler yolunda gittiği için Rıza'nın üç eşi kendilerinin de zaten arayıp da bulamayacakları sınırsız bir haylazlığa mahkûm edilmiş oluyorlardı. Eğer ramazan ayı değilse Antep'li diğer kadınlarla bütün bir günü ortak geçirdikleri, bir yüzme evi olan devlet hamamına gidiyorlardı. Onun dışında tamamen arka planda yaşıyorlardı. Gerçi müzisyenler, hokkabazlar, ayı oynatıcıları ve kadınlarla çocukları aynı ölçüde etkileyen gölge oyu-

nu için bir Karagöz ustası sık sık konağa getirilirdi ama bu değişiklikler günün bitmeyen saatlerini doldurmaya yetmiyordu.

Maro da aynı şekilde onlar gibi işsizdi, bu yüzden Safiye onu bahçeye davet edince sevindi. Tomas arkalarında, sıcak çakıl yol boyunca yanyana yürüdüler ve yelpazeleriyle serinlediler. Çoğunun ya kolu ya kafası eksik mermerden heykeller yolun iki tarafına dizilmişlerdi. Bu Yunan ve Roma dönemi heykelleri antik çağdan kalmaydı. Maro bir Müslüman bahçesinde insan figürlerinin bulunmasına şaşırmıştı. Safiye'ye bunu sordu. O açıkladı:

"Bunlar sayılamayacak kadar çoktur. Peygamberden daha yaşlıdırlar."

Çoğu Akdeniz sahilinden geliyordu. Birkaçı civarda bulunmuştu.

"Çobanlar bazen çok eski kalıntılar ortaya çıkarıyorlar," diye ekledi Safiye. "Ayaklarımızın altında ne gibi mucizeler saklı olduğunu kim bilebilir? Yani buralarda önceleri, sır dolu halklar yaşamış."

"En azından onların isimleri biliniyor: Hititler, Asurlar, Persler, Yunanlılar, Romalılar."

"Benim bilmediğim, ama bilmek istediğim bir şey var" diyerek içini çekti Safiye.

İçinde Rıza Bey'in dört küçük çocuğunun koşturdukları taştan bir çeşme havuzuna geldiler. Emine, sarmaşık güllerinin sardığı parmaklıklar içinde, dev sütunlar üstüne kubbesi oturtulmuş yuvarlak küçük bir köşkte oturuyordu. Yelpazeleniyordu ve küçükleri gözden ayırmıyordu.

"Bu sıcaklar beni zamanından önce mezara götürecek" diye yakındı. "Göğsüm ateş gibi yanıyor. Ramazanın yaza denk gelmesi kötü!"

Maro ve Safiye yanına oturdular. Tomas bir sütunun yanında duruyordu ve gözucuyla havuzdaki çocukları izliyordu.

"Sen de oraya gitmek ister misin?" diye sordu Maro, oğluna.

"Hayır."

"Emel!" diye çağırdı Safiye. "Buraya gel."

Yedi yaşlarında bir kız çocuğu oraya koştu. Saçlarından çıplak vücuduna su damlıyordu. Burnunu ve yanaklarını çiller sarmıştı. Safiye ona sordu:

"Tomas sizinle oynayabilir mi?"

Emel'in zaten geniş olan ağzı daha geniş bir gülümsemeye dönüştü. Tomas'a el etti.

"Gel!"

Tomas ilk kez çıplak bir kız gördüğü için kendini rahatsız hissetti ve annesine baktı.

"Haydi!" diye cesaretlendirdi onu annesi, "Onu bekletemezsin."

Soyunmak zorunda olduğunu düşünen Tomas tereddüt etti. Fakat Emel ona rahat vermediği için kadınlara sırtını döndü ve giydiklerini çıkarttı, donuyla kaldı. Güvensiz adımlarla Emel'i takip etti. Çocuklar Tomas gelince çeşmedeki oyunlarına ara verdiler. Önce tereddüt ederek, sonra gelişen bir coşkuyla devam ettiler.

Bütün hayatını çocuklara adamış olan Emine, "Onlar anlaşacaklar" dedi.

Safiye Maro'ya döndü ve kalbinde duran konuyu açtı.

"Bu antik çağ halklarına ne oldu. Bu konuda bildiklerini bana anlatmanı isterdim."

"Bu konuda çok şey bilmiyorum. Sadece ders kitaplarında olan şeyler."

Safiye'nin yüzü aydınlandı.

"Kitaplar? Rıza'nın geniş bir kütüphanesi vardı. Paris'ten getirdiği Fransızca eserleri vardı. Onları anlayabiliyorsun. Eğer istersen, biz..."

Ricanın bu cümlesi sallantıda kaldı. Gözleri kaçamak bakıyordu. Maro bu kadının dinmek bilmez arzusunu anlamıştı, kabul etti. Safiye onun kolunu sıktı, sevinçle; "Beni nasıl sevindirdiğini tasavvur edemezsin! Biz birlikte harika saatler geçireceğiz" dedi.

Emine de sevindi ve Safiye'yi zorladı:

"Ona içinde ilginç gravürlerin bulunduğu o kalın kitabı anlat! Efsanevi hayvanların ve korkunç canavarların olduğu kitap."

Kızaran Safiye savunma durumuna geçerek "Senin düşüncene göre bu konuda nasıl konuşmalıyım?" diye sordu. Çünkü bu eski kalın kitap, üzerinde Hıristiyan haçları olan resimlerle doluydu. "Nelerden söz ediyor, onu soruyorum."

Maro artık onları dinlemiyordu. Çocukların elim değdi oynadıkları, sırılsıklam ıslandıkları çeşme havuzuna kulak kabarttı. Evet! Tüm bağırış ve çağırışlar arasında işittiği, Tomas'ın gülmesiydi, hem de gerçekten! Ondan uzun süredir duymadığı, zorlanmamış, açık bir gülme. Bir aydan biraz fazlaya geri gitti. En son, Midilliye

bindiği doğum günü akşamıydı. Gülmeleri tekrar çınladı kulaklarında, Maro'nun gözleri yaşlandı. Çocuklara bakan diğer iki kadın Maro'nun duygularını anladılar. Safiye Maro'nun yanaklarını okşadı ve gözyaşlarını sildi.

"Yaşam yeryüzünde her şeyden daha güçlüdür" dedi görüntüye sevinen sütnine.

***

Antep'in şehir kenarındaki büyük evde hayat görünürde, değişmeyen bir ritimde sürüyordu. Günler yavaşça birbirine ulanıyordu.

Tomas çocuklara alıştı. Aşağı yukarı yaşıtları olan oğlan ve kızla, Kenan ve Emel'le dost oldu. Rıza Bey Tomas'a, bakımıyla Abdullah'ın ilgilendiği araziler üzerinde gezmesi ve her iki arkadaşına refakat etmesi için bir at hediye etmişti. Benekli at, oğlanın midillisi Gaydzag konusunda bir ölçüde tesellisi oluyor, geçmişin üzerine bir örtü çekmesine yardımcı oluyordu. Tomas rüyasında babasını yeniden görmüştü ve Vartan ona yine beklemesini söylemişti. Bu sayede oğlan gelecekle ilgili sarsılmaz bir inanç geliştirdi. Bu kesin bilgiyle güçlenmiş olarak, sadece çocuklara has bir umursamazlıkla, endişesiz, günlerini oyunlarla geçiriyordu.

Maro izole olmanın duygusu içinde ve bu sayede daha güçlü olmasına rağmen oğlunun davranış tarzını destekliyordu. Şimdi o özenle koruduğu, bir an önce Başkente ulaşabilme umut ve arzusu ile başbaşa kalmıştı. Bu iş için yapılacak her şey Rıza Bey'e kalmıştı. Maro, onun karılarının paylaştığı kaderi paylaşıyordu. Unutulabilirdi. Valilik memuriyeti nedeniyle Rıza Bey tamamen meşguldü. Mesrop Amca'ya telgraf çekmekten vazgeçmişti. Maro bu konuyu açınca söylemek zorunda kalmıştı:

"Bana güven! Sadece doğru zamanı bekliyorum. Oğlunu örnek al Maro, evimin misafirperverliğinin tadını tam çıkar! Geleceğin ne getireceğini kim bilebilir!"

Eğer Antep dışında değilse Rıza'nın Maro'yla saatlerce konuşmadığı tek gün geçmiyordu. Kadını, geri çeviremeyeceği hediyelere boğuyordu. Ona çok dikkatli ve nazik davranıyordu. Kadına ilgisini giderek artırıyordu. Ve nihayet bir akşam, onu davet ettiği, kadının tüm mazaretleri kullanarak engellemeye çalıştığı o geziye gelindi.

"Ben sana gençlik yıllarımda daima hayal kurmak için gittiğim yeri göstermek istiyorum."

Bu Maro'nun konağı, geldiğinden beri ilk terk etmesiydi. Yanında iki silahlı nöbetçinin durduğu kapıdan geçip sağa döndüler. Caminin yanından geçtiler. Çöl rüzgârı durmuştu, yakıcı sıcaklık yavaş yavaş geçiyordu. Dolunay zeytin ağaçlarının yapraklarını gümüş rengine dönüştürmüştü. Ayaklarına mavi gölgeler düşüyordu. Rıza Bey Maro'yu bir şamfıstığı tarlasının olduğu yol boyunca götürüyordu. Ona ailesinin bu ağaçları ikiyüz yıldan fazladır koruyup işlettiğini ve şam fıstıklarını tüm Anadolu'ya sattığını anlattı.

Yerler o kadar taşlıydı ki Rıza Bey refakatçısına kolunu uzattı. Maro onun jestini farketmemiş gibi yaptı. Adımlarını hızlandırdı. Çeyrek saat yürüdükten sonra, adamın boyunda bir kaya parçasına yaslanan yetişmiş bir çam ağacının bulunduğu bir tepenin başına ulaştılar. Taşın içinde oturma yerine benzer bir oyuk vardı.

"Ben önceleri kral tahtlarının geçmişte kaldığını düşünürdüm. İşte bak, hepsi burada: Yüksek arkalık, kol dayanakları ve ayaklar için de ayaklık."

Avucuyla çamın gövdesine vurdu.

"Bu ağacı tahminen kırk yıl önce ben diktim. Bu yeri henüz hiç kimseye göstermediğimi bilmelisin. Bu benim saklanma yerimdi."

Rıza Bey buraya büyük bir anlam yüklüyor gibiydi. Öyle ki Maro onu hayal kırıklığına uğratmamak için, parmak uçlarıyla yoklayarak kayanın üzerine çıktı.

"Tahtın üzerine otur ve muhteşem görüntünün tadını çıkar."

Kadın hâlâ sıcak olan taşın üzerine oturdu. Terebentin reçine kokusu aşağı geliyordu. Biraz derinde, ortasından İncirli'nin kıvrılarak aktığı, ay ışığında parlayan gölgeli bir ova uzanıyordu. Sol kolda Antep'in üç tepesi bulunuyordu. Evlerde ışıklar yanıyordu. İftar vakti kutlanıyordu. Uzakta köpekler havlıyordu.

Rıza Bey'in beyaz elbisesi koyu renk çamın önünde aydınlıktı. Alçak sesle konuştu:

"Ben çocukken, günün birinde eğer tahtın koltuğunu tam doldurursam kral olacağımı ve önümde uzanan tüm topraklara sahip olacağımı hayal ederdim."

Kolu ufku gösteriyordu, güldü.

"Rüyamın gerçekleşmesi için bütün o toprakları satın aldım! Buradan ırmağın kıyısına kadar görebildiğin her şey bana aittir."

"Hayat senin rüyalarındaki gibi yaşanabilseydi güzel olurdu" diye cevap verdi Maro, ayağa kalktı.

Adam onu geri oturttu.

"Otur, rica ediyorum. Ellerini koltuklara koy ve kafanı geri yasla. Böyle.. Bu taht senin için yaratılmış gibi. Hareket etme."

Rıza Bey yakınına geldi ve peçesini aldı. Ceketinden bir taç çıkarıp Maro'nun başına koydu. Nasıl durduğunu görmek için geri çekildi. Kadın bu oyuna istemeyerek izin verdi. Dudaklarını kapatmış, dik dik ufka bakıyordu. Solgun ışık genç kadının yüzüne mermer rengi veriyordu. Alnında mücevherin ateşi yanıyordu.

Rıza Bey büyülenmişti, "Bir kraliçe!" diye bağırdı. "Gerçek bir kraliçe!"

Önünde tek bacağı üzerinde diz çöktü. Dudaklarını Maro'nun ayağına götürdü.

"Kraliçem..."

Maro ayağını sert bir şekilde geri çekti. Rıza ayağa kalktı ve açıkladı:

"Seni seviyorum Maro. Seni gördüğüm ilk günden beri seviyorum."

"Hayır!" diye bağırdı kadın, ondan kaçmak istedi.

Adam onu yumuşak hareketlerle koltuğa geri oturttu.

"Maro, beni dinle!"

"Artık hiçbir şey dinlemek istemiyorum."

Rıza canlı bir sesle "Bırak konuşayım" diye istedi.

Kadın daha sert bir ses tonu takındı.

"Rıza Bey, benim başka bir adama ait olduğumu biliyorsunuz."

"Bu seni sevmemi değiştirmez. Benim için önemli olan senin mutlu olmandır."

"Ben sadece ve yalnız Vartan'la mutlu olabilirim."

"Seni sevmemi engelleyemezsin."

Adam çaresiz, kollarını açtı ve yakındı.

"Sana deli oluyorum. Hiçbir deva beni bu dertten kurtaramaz."

"Aksine, bir yolu var: Mümkün olduğu kadar çabuk beni yolcu et!"

Rıza Bey döndü ve ondan birkaç adım uzaklaştı. Vadiye, aşağıya baktı. Yüksek görüntüsü manzaranın bir bölümünü örtüyordu. İnce profili Antep'in ışıkları önünde, gölge oyunundan bir figür gibi yükseliyordu. Maro sarsılmıştı. Günlerden beri o bu anın gelmesinden korkmuştu ve korktuğu olmuştu. Oğlunun ve kendisinin hayatı-

nı borçlu olduğu bir adamı reddetmek o kadar basit bir iş değildi. Herşeyden önce özsaygısını korumak önemliydi.

"Beni anlamalısınız Rıza Bey. Bunun sizinle bir ilgisi yok. Kalbim çoktan verilmiş."

Adam onun üzerine geldi ve üzgün bir sesle fısıldadı:

"Biliyorum. Bu yüzden de senden beni sevmeni istemiyorum. Sadece seni sevmeme izin ver Maro, seni bilincimde sevmeme. Duygularım hiçbir zaman cevaplandırılmayacak. Bırak seni şefkatle seveyim, mutlu edeyim."

"Rıza Bey," diye ısrar etti yumuşakça. "Beni imkansız bir duruma sokuyorsunuz. Ben, beni kesin bir ölümden kurtaran hoşgörülü bir adama acı vermiş oluyorum."

Elini kalbinin üzerine götürdü ve kadına eğildi. Sırtını aya döndü. Kadın onun bu tavırlarını anlaşılmaz buluyordu. Adamın nefesi yüzünü yalıyordu.

"Senden hiçbir şey beklemediğim halde bana nasıl acı verebilirsin? Biraz dostluk, biraz şefkat, biraz ilgi. Birkaç gün, birkaç hafta için... Yaşamının yıllarına kıyasla bu senin için çok değildir. Fakat seni hayatının sonuna kadar sevecek olan benim için çok şeydir. Sen elbette birkaç mutluluk anını benden esirgeyecek kadar zalim olmayacaksın, değil mi?"

Bu yalvaran ses karşısında Maro ne cevap vermesi gerektiğini bilemiyordu. O daha kelimeleri ararken Rıza tipik bir Doğulu taşkınlığıyla devam etti:

"Lütfen bir şey söyleme. Benim rüyamı bozabilirsin. Onu hissediyorum. İlahi huri, güzel sesin kalbimi dolduran sevinci yok etmesin. Ruhumun en yüceliğe çıkmasına, sessiz güzelliğini katarak yardım et!"

Bu durumda biraz şaşırmış olan kadın gözlerini indirdi.

"Geri dönelim, anlaştık mı?" diye teklif etti.

"Henüz değil!" dedi adam, kadın ona başındaki tacı geri vermek isterken. Artık direnmediği için seviniyordu. Ona elini uzattı ve kalkmasına yardım etti.

"Sen öyle arzu ettiğin için gidelim. Bu gecenin büyüsünün tadına varmak için, sessiz gidelim."

Elini hiç bırakmadan onu eve götürdü. Ama sessiz değildi. Binlerce böceğin cızıltısı, vızıltısı ve kuru otların hışırtısı, eğer ilgi buna yoğunlaşırsa, kulağı sağır eden ölçüde bir gürültü galerisi oluş-

turuyordu. Bir tavşan kaçtı, bir baykuş öttü, bir ağaç dalı kırıldı. Ürkütülmüş bir keklik çalılıkta gluk gluk bağırıyordu.

Rıza Bey sevindi. Duygularını nihayet şu andan itibaren sınırsızca ifade edebileceği şekilde Maro'ya açabilmişti. Belki de bu kadına dönük hayranlıkla karışık ilgisini ona, anılarıyla dolu bir yerde açtığı için Rıza Bey gençliğinin romantik tarzına geri dönmüştü. Yıllar hiçbir şeyi eritmiyordu, o yeni bir başlangıç yaşıyordu. Maro'nun yanında, ona olduğu gibi görünmekte tereddüt etmiyordu. Devlet hayatında lider bir kişilik olmak için inşa ettiği o sert ve acımasız çehresinden vazgeçmeye tereddüt etmezdi artık.

Maro daralan yolda önde giderken Rıza Bey azgın bir arzuya kapıldı. Dişisini kovalayan bir erkek hayvan gibi hissediyordu kendini. Elini Maro'nun beline doladı ama kadın kendini sıyırdı. Bir koluyla onu kucaklayıp kendine çekti. Sessiz ve eşit olmayan bir mücadele başladı. Maro'nun kurtulmak için yaptığı her hareket adamı azdırıyordu. Onu daha güçlü sarıyor, daha büyük bir güçle kendine çekiyordu.

"Rıza Bey..." diye yalvardı kadın.

Adam onun ricalarını duymuyordu. Saçını çözdü, ensesini öptü ve nazikçe boynunu dişledi. Sık ve güç nefes almaktaydı. Ateşli elleri kadının vücudunda dolaşıyordu. Maro Rıza'nın gücüne karşı hâlâ direniyor ama bir şey yapamıyordu. Başını döndürdü ve ağzı kadının dudaklarını aradı. Maro'nun direnişi arzusunu kamçılıyordu. Onu havaya kaldırdı ve yolun kenarında yere yatırdı, ağırlığı altında kadın kıpırdıyamıyordu. Maro'yu aceleyle soyarken elbisesini yırttı. Kadın direnmenin boşuna olduğunu anlayınca kendini bıraktı. Kadına sahip olunca bir hırıltı gibi gelen uzun bir iç çekti. Maro'nun vücudu üzerinde uzun süre hareketsiz kaldı. Kadının bileklerini tuttu ve onu öptü. Kulağına ateşli aşk sözcükleri fısıldadı. Giderek Maro'nun kasları gevşedi. Rıza'nın kalçaları o zaman hareket etmeye başladı.

"Kendini bırak" dedi adam sıcak bir şekilde, "Sen bana direniyorsun ama vücudun yalan söylemiyor."

Kadın kafasını çevirdi. Burnu kekikleri ezdi. Güçlü kokudan uyuşmuştu, ağlıyordu.

IX

Vartan'ın önünde düz kesilmiş bir tepeyle bir volkanın iri yapılı çizgileri göründü. Yamaçlarında lav akıntılarını tutan kar yatakları vardı. Erciyes. Vartan nihayet başarmıştı! Kayseri tahminen bu dağın yirmi kilometre kuzeyindeydi. Geride bırakmış olduğu üç yüz elli kilometreye kıyasla bu yol neydi ki?

Güneşin durumuna bakılırsa öğleden sonrası olmalıydı. Vartan bir kayanın gölgesinde oturuyordu. Terden sırılsıklam olmuştu, dişleri takırdıyordu. Bir veya iki saatini alan, onu güçsüz ve susuz bırakan ateş nöbetleri ayakta durmasını engelliyordu. Bu ateş uyluğundan yaralandığı zamandan beri vardı. Yarası iyileşmiyordu, hatta enfeksiyon tüm vücuduna yayılmıştı. Geriye sadece Kayseri'deki Amerikan Koleji müdürü Black'ın ilaç vermesini umut etmek kalıyordu. Tabii o şehri terketmek zorunda kalmamışsa...

Kesin bir ümitsizlik Vartan'ı ele geçirmişti. Yolculuğunun dördüncü gününde atı Yıldız'ın bir bacağı kırılmıştı. Bu durumda onu vurmak ve yaya devam etmek zorunda kalmıştı. Üç haftadır yaya yürüyordu. Üç haftadır Maro ve Tomas'ın içinde bulunduğu bölgeden uzaklaşıyordu! Geçen zaman Vartan'ı ailesinden ayıran uzaklığı gerçekte olduğundan daha çok artırıyordu. Bu düşünce ona üstesinden gelmesi gereken, bitkinlik, açlık ve susuzluktan daha fazla bir şeyin olduğunu düşündürüyordu.

İsviçre yetim yurdundaki üç günden sonra o Malatya'yı geceleyin terketmişti. Yazmış olduğu mektup ve makaleleri göndermesini Bayan Langlet'ten rica etmişti. Şehrin ve çevresinin korunması gevşemişti, ama jandarmalar ve ordu bütün yolları kontrol ediyordu. Bu nedenle Vartan Toros dağlarının Kuzeye doğru uzandığı yayla üzerindeki yolu dolaşmıştı.

Vartan bir taşa yaslanmış, yumuşak bir tepe manzarasına bakıyordu. Asma bahçelerinin bürüdüğü bir bayır, çamurlu bir ırmak yanındaki elma ağaçları, birkaç yüksek kavak ağacı ve bir küçük altın dikdörtgen arpa tarlası, bu civarda oturulduğunu ele veriyordu. Misafirperverlik rica edebileceği bir çatı, bir çiftlik arayarak bakındı. Uzun sakalı, yırtık üniforması ve kir pas içinde olmasıyla Kayseri'de şüphe uyandırabilir, sevimsiz soruları yanıtlamak zorunda kalabilirdi. Bu yüzden önce biraz dış görünüşünü düzene koyması gerekirdi. Uzakta bir hareket dikkatini çekti. Bir köylü tarlada çalışıyordu.

Topallayarak yola koyuldu. Her adımı yaralı bacağına bir acıyla saplanıyordu. Yarım saat sonra, iki cılız öküzün tembel adımlarla arkasından çektiği bir sabanın ucundan tutmuş bir adamın evlekler açtığı tarlanın kenarına ulaştı. Adam Anadolu köylülerinin bilinen kıyafetini giyiyordu: Pembe bir iş gömleği, soluk pamuktan bir şalvar ve çarık denilen deri sandaletler. Tahminen oniki yaşlarında bir oğlan hayvanların yanında yürüyor, zaman zaman ince uzun bir ağaç dalıyla onların sağrılarını dövüyordu. Çocuk yabancıyı farketti, çift koşumu durduran köylüye haber verdi.

"Selam hemşerim!" dedi Türkçe.

Vartan "Selam dostum" diyerek cevap verdi, adama doğru yürüdü.

Tahminen kırk yaşlarında, iri yapılı bodur bir adam olan köylü kıllı ellerini pantalonuna sildi. Sol yanağında, kenarları düzensiz eski bir yara izi vardı. Yeni çıkmış sık sakalının gölgesi çenesini maviye boyamıştı. Gür bıyıkları ağzının yarısını örtüyordu. Vartan'ın eskimiş görüntüsünü yakından görünce şüphelendi.

"Yaralı mısınız?"

"Evet ve günlerdir yoldayım."

Gür siyah kaşların altındaki bakış sabırsızdı.

"Burada ne arıyorsun?"

"Bölüğüm dağlarda gavurların saldırısına uğradı. Bir ben kaçabildim."

Köylü kuşkulu kaldı. Karnını kaşıdı, böylece eli kuşağında sakladığı tabancayı işaret ediyordu. Adamın güvenini kazanmak için Vartan apoletini gösterdi.

"Korkma. Ben asker kaçağı değilim. Adım teğmen Ahdor. Kayseri'deki üstlerime haber vermek için dönüyorum."

"Bunu herhangi bir şekilde gösterebilir misin?"

Vartan ona hizmet belgesini verdi. Köylü açtı, belgeyi ters tutuyordu. Kağıdı geri verdi ve açıkladı:

"Ben okuyamam."

Vartan tam da bunu ummuştu, çünkü döküman Şakir İsmail adına düzenlenmişti. Arap harfleriyle yazılmış ve Halit Paşa'nın mühürlediği yazıyı gösterdi.

"Bak, burada Sultanın adı var."

"Adı ne?"

"Bilmiyor musun?" diye şaşırdı Vartan,

Teğmenin bilgisizliğinden dolayı onu hafife almasından korkan köylü özür dileyerek güldü.

"Hafızam yok, ben çocuklarımın adını bile unutuyorum!"

"Çok mu çocuğun var?"

Adam gururla göğsüne vururken dokuz parmağını gösterdi.

"Ya kaç karın var?"

"İki" dedi köylü, bu sayıyı biliyordu. "Ya senin?"

"Dört, Peygamberin izin verdiği kadar."

Bu sayı Vartan'ın konuşma arkadaşı üzerinde büyük bir etki yarattı. Bu kadar çok kadına bakabildiğine göre zengin bir adam olmalıydı!

"Adım Süleyman Karabıyık. Benim yanımda dinlenebilirsin."

"Memnuniyetle. Allah seni korusun Süleyman."

Köylünün oğlu bir çalı demetinin altından çıkarıp bir testi getirdi. İçmesi için değil, Vartan'a ilginç gelen bir şekilde testiyi kafasına döktü.

Süleyman ona testiyi verirken "Bu içme suyu değil mi? Bunu içemez miyim?" diye sordu.

Köylü yerinden fırladı ve alnını kırıştırdı. Tekrar şüphelenmişti.

"İçmek mi? Ama ramazandayız?"

Vartan hatasını düzeltmek için acele etti.

"Ben bittiğini sanıyordum. Sana tamamen karmakarışık olduğumu anlatmıştım. Bugün hangi günde olduğumuzu unuttum."

Köylü bu cevaba memnun kaldı. Boğazı zımpara kağıdı gibi olmasına rağmen Vartan alnını ve ensesini ıslatmakla yetindi. Süleyman öküzleri oğluna verdi ve konuğunu çiftlik evine götürdü. Yolda Vartan'ın soğuktan titrediğini farketmişti.

"Sen titriyorsun!"

"Biraz ateşim var."

"Kesin sıtmadır."

"Uyluğumdaki bir yaralanmadan kaynaklanıyor."

"Hayır, hayır! Bu sıtma. Bunu tanırım. Ben de olmuştum. Aynı şekilde, oğullarımdan biri de. İkinci karım bütün civarda sıtmayı iyileştirebilen tek kişidir. Daha iyisine rastlayamazdın. Kesin, beni sana Allah gönderdi!"

Vartan ona karşı konuşmamayı daha akıllıca buldu. Eğer köylü, karşılaşmalarının ilahi bir takdir olduğuna inanmışsa bu daha iyi olurdu. Elini teğmenin omuzuna koydu ve ona dostça teklif etti:

"Hemen içebilmeliydin suyu. Hastalar oruç tutmak zorunda değiller. Eve varınca içip karnını doyurabilirsin."

"Ben taş olmak ve yıkanmak da isterim. Eğer iğne ipliğin varsa üniformamı onarabilirim. Baksana, nasıl görünüyorum ben? Osmanlı ordusunun bir teğmeni! Komutanlarının önüne böyle çıkmak zorunda kalsaydım utancımdan yere geçerdim! Külfetimi ödemek için biraz param da var."

"Para!" diye kızarak bağırdı köylü. "Süleyman Karabıyık'ın misafirperverliği ödenmez, onda Peygamberin cömertliği vardır."

"Özür dilerim, seni gücendirmek istemezdim."

Süleyman yüzüne geniş bir gülümseme yaydı, Vartan'a olayı unuttuğunu işaret etti.

Birkaç kadın ve çocuğun orakla ekin biçtikleri bir tarladan geçtiler.

"Bu bana ait," diye el işaretiyle hem tarlayı, hem de insanları kasteden Süleyman.

Ayrıca taşlı ve yeşil bir çayırı, bir zeytinliği, bir mısır tarlasını ve sulanmış bir bahçeyi gösterdi. Göğsüne vurdu ve sesi gururdan titredi:

"Ben bunları bir ağadan kiralamadım. Bunlar bana ve kardeşim Nazım'a aittir."

Sahip olduğu hayvanları saydı: İki öküz, bir inek, bir eşek, sayısız koyun, keçi ve tavuk. Anadolu ölçülerine göre Süleyman varlıklı biri sayılırdı. Avluya, arkasında üç büyük samanlığın yanyana sıralandığı ahır ve yan yana duran kerpiçten iki ev de dahildi. Süleyman sol taraftaki, tahta parmaklıkla kapalı küçük pencereleri gösterdi.

"Bu karılarımın ve kardeşimin karılarının oturduğu haremdir."

İki küçük çocuk haremin kapısının önünde oynuyorlardı. Onların yakınında, bazıları tozlu yeri eşeleyen birkaç tavuk duruyordu. Eşek ahırın gölgesinde hızlı hızlı soluyor, bacaklarının arasındaki uzak tarladaki yavrusuna bakıyordu. Havada ahır kokusuna karışan yeni pişmiş ekmek kokusu vardı.

Süleyman, Vartan'ı sadece tek gözlü bir odası olan sağdaki eve götürdü. Çiğnenmiş zeminin üçte ikisi saman çuvalları ve pösteki örtülerle doluydu. Burada içerisi kısmen serindi. Daha girişte köylü ikinci bir eve bağırıyordu:

"Ayşe! Ayşe!"

Süleyman konuğundan oturmasını rica etti. Küçük bir tasa rakı döküp ikram etti. Kendisi de bir yudum içmek isterdi ama denemeye direndi, akşamı bekledi.

Vartan "Uzun bir ömrün ve bol kazancın olsun" diyerek kadeh kaldırdı ona.

"Teşekkür ederim."

İçeri bir kadın girdi. Ayak bileklerine kadar bitişik olan geniş pembe bir şalvar, üzerine soluk yeşil bir elbise giyiyordu. Ayaklarında pösteki terlikler vardı. Başını ve yüzünü beyaz bir peçe örtüyordu. Merakla ve gözucuyla Vartan'ı süzdü.

"Misafirime içecek ve yiyecek getir."

Kadın tereddüt etti, sorarcasına kocasına baktı. Doğru mu anlamıştı? Ramazandı!

"Teğmen hasta" dedi Süleyman, "oruç tutmaya ihtiyacı yok. Ona bakman gerekiyor. Ona tam bak. Ben eminim, o sıtma."

Kadın misafire doğru gitti ve eğildi. Tarçınla boyanmış elini Vartan'ın anlına koydu. Bir süre elini orada tuttu. Nemli el yüzeyinin hafif titremesini hissetti Vartan. Sonra kadın onun göz kapaklarını baş parmağı ve işaret parmağıyla açtı, ama gözünün beyazına bakmak yerine, arsızlıkla Vartan'ın yüzüne baktı.

"Bu sıtma" diye kocasını onayladı. "Ben ona bakacağım."

Kadın dışarı çıkınca Süleyman parladı.

"Kendini tedavi ettirmek isteyen her yerden insanlar ona gelir!"

"Benim yarama da bakabilir mi?" dedi Vartan, acıyan uyluğuna dokunarak.

"Hayır, Ayşe'nin yeteneği sadece sıtmada etkilidir. Fakat göreceksin, üç gün içinde eski gücüne kavuşacaksın."

"Ben bu akşam devam etmek istiyorum."

Süleyman itiraz etti:

"Bunun lafı bile olmaz! Sen bir süre benim yanımda dinleneceksin. Hiç kimse, benim, hasta olduğu halde bir subayımızı bıraktığımı söylememeli!"

Süleyman'ın küçük canlı gözleri araştırarak misafirine baktı. Bu adam göründüğünden daha kurnazdı. Vartan ev sahibini kızdırmamalı, güvensizliğini uyandırmamalı, konukseverliğini ve tedavi teklifini geri çevirmemeliydi.

"Asaletin beni etkiledi Süleyman" dedi. Cebinden birkaç kuruş çıkardı. "Paramı almak istemediğini biliyorum, eğer benim için camide bir bağış verebilirsen beni sevindirmiş olursun."

Köylünün parlayan yüzü tütünden sararmış dişlerini gösterdi, paraları aldı. Bu Teğmen gerçekten cömert bir adamdı.

Ayşe bakır bir tepsi üzerinde fırın sıcaklığından ekmek ve kuru kayısı ve ayran dolu bir testi getirdi. Kocasıyla birlikte dışarı çıktı. Süleyman bir traş bıçağı, bir parça gri sabun ve bir testi suyla geri geldiğinde Vartan büyük iştahla yiyordu. Kolunda bir pantalon ve bir gömlek vardı.

"Üniformanı çıkar, kadınlar yıkayacak ve onaracaklar. Dikiş erkek işi değildir."

Vartan soyundu ve Süleyman sağ uyluktaki morarmış yarayı görünce yüzünü ekşitti.

Vartan hemen, "Olduğundan daha kötü görünüyor" dedi.

Yarasının durumu onu gerçekten rahatsız ediyordu. Yaranın morarmış kenarları tamamen açılmıştı. Yara kabuğu yırtılmış, irin akıyordu. Bütün bacağı öylesine şişmişti ki çizme dar geliyordu. Yarasını, ilacını sürmeden önce temizleyip dezenfekte etmeliydi.

"Alkolün var mı?"

Süleyman yerde duran rakı şişesini gösterdi.

"Ocaklarda kullanılan ispirtoyu kastediyorum."

"Hayır. Köyün hocasını getirteyim mi? O sana bir muska yapabilirdi."

"Bu gerekli değil. Kayseri'ye varınca bir askeri cerrah bunu hemen düzeltebilir."

"Sen bilirsin" diye cevap verdi köylü. "Ben yeniden tarlaya gidiyorum. Akşam namazına kadar dinlen. İftara konuklarım olacak, sende bize katılırsan güzel olur."

"Bu benim için bir şeref olacak."

Süleyman gitti. Vartan traş olup yıkandıktan sonra donla, odanın arka tarafındaki bir saman yatağın üzerine uzandı. Gözlerini kapadı, ama adımlar işittiği için hemen açtı. Gelen Ayşe'ydi. Vartan elini yanında duran pantalonuna uzattı.

"Zahmet etmeyin" dedi Ayşe. "Fazla zamana ihtiyacım yok. Rahat yatın."

Hemen Vartan'ın yanına geldi ve diz çöktü. Kafasında iğreti duran örtü omuzlarına kaydı ve yüzü açıldı. Dolgun dudaklarını büzdü, kendi kendini azarlar gibi yaptı, omuzunu silkerek sakinleşti. Peçesini tekrar taktı. Bir Müslüman kadının bu kadar serbest olması Vartan'ı şaşırtmıştı.

Ayşe yirmi yaşlarındaydı. Güzelliğinin bilincinde olduğu için düğününden beri dört yıldır, saklanmak zorunda olmaktan nefret ediyordu. Erkeklerin çapkın bakışlarından hoşlanıyordu. Bu çiftlikte canı sıkılıyordu. Çiftliği nadiren, köy pazarına gitmek için terkediyordu. Büyük bir peçeyle örtünmüş olarak diğer köylü kadınlardan bir farkı yoktu.

Doğduğu dağ köyünün canlı bayramlarını, çeşme başındaki arkadaş buluşmalarını nasıl da özlüyordu! Baba evinde daima müzik ve kahkahalar olurdu. Sık sık dansedilirdi. Burada, güneşin kavurduğu bu ovada sadece hasat ve hayvanlar konuşuluyordu. Ne kadar can sıkıcı bir yaşam! Çocuklar dünyaya getirmek, hayvan bakmak, eşek gibi tarlada çalışmak, pişirmek, örgü örmek, dokumak. Yılın altı ayını karanlık, duman içinde kalmış bir evde kapanarak geçirmek. Geriye kalan zaman da güneşin altında eriyordu. Ayşe daha şimdiden kendini yaşlı hissetmeye başlamıştı. Süleyman artık ona bakmıyordu. Kadın onun için herhangi bir objeydi, değeri ise hayvanlarından ne bir fazla, ne bir eksik. Kadın çalışır ve çocuk doğururdu. Adamın bundan fazla istediği yoktu.

Eğer Süleyman onun bir yabancı önünde peçesini çıkardığını duyarsa tüm dişlerini dökerdi. Bu büyük bir talihsizlik olurdu. Riske girmişti. O bir erkeğin bakışları altında güzelliğini yeniden hissetmeyi ne kadar da özlemişti! Buralardaki budala erkeklerden tamamen farklı bir tip olan bu Teğmen ona hayal ettiği fırsatı sunuyordu. Çok şey beklemiyordu. Sadece adamın onu etkileyici bulduğunu hissettirmesini, belki de bir iltifatta bulunmasını..

"Bu sıtmaya karşı bir ilaçtır," ve ona taze bir yumurta gösterdi. Kabuğunu işaret parmağının tırnağıyla bastırdı. Onu küçük par-

çalara ayırdı. Bu arada yaptığı işi çok şık yapıyor, yumurtayı ince zarı yırtmadan soyuyordu. Yumurta akı ve sarısı bir arada duruyordu. İçine bir delik açtı ve sıvıyı tabağa döktü. Sonra boş kabuğu limon suyuna batırdı. Bir eczacı olarak Vartan halkın tedavi yöntemleriyle yakından ilgileniyordu. Bu hazırlığı merakla izledi. Bu arada genç kadın ona arka arkaya sorular soruyordu: Nerede doğmuştu? Nerede oturuyordu? Evli miydi? Vartan, Teğmen Selahattin Akdor'un biyografisini irticalen söylüyordu.

"Bana sol elinizi verin" dedi kadın.

Elin içine dokundu ve şaşırdı. Daha önce, bu Teğmeninki gibi nasırsız bir erkek eli görmemişti. Pürüzsüz ve yumuşak bir derisi vardı. Bu demekti ki o hiç bedenen çalışmak zorunda kalmamıştı. Bir zenginin eli! Acaba kadını nasıl buluyordu? Onun ne kadar güzel olduğunu farketmiş miydi? Ayşe onun kapalı kutu gibi duran yüzünden hiçbir şey okuyamıyordu. Yumurtanın zarını küçük parmağının etrafına sardı.

"Bu kadar" dedi kadın erkeğin elini bırakmadan.

"Hepsi bu mu?"

"Evet, onu kurumaya bırakın. Bu acı verecek ama sizi iyileştirecek."

"Teşekkür ederim hanım," dedi Vartan. Elini geri çekti ve kucağına koydu.

"Başka bir isteğiniz var mı Teğmen bey?"

Adam hayır dedi. Genç kadın onun uyumak istediğini anladıktan sonra gitmeye karar verdi. Kadın peçesini örtüp evi terkedince gerçekten de hemen uykuya daldı.

Onu bir saat sonra uyandıran, acı oldu. Zar katılaşmıştı ve küçük parmağını bir mengene gibi sıkıyordu. Bu yüzden eli şişmişti. Acı tüm vücuduna yayılıyordu. Kurumuş zarı parmağından çıkarmayı denedi.

"Hayır!" diye bağırdı Ayşe'nin sesi.

Vartan genç kadının varlığını farketmediği için ürktü. Kadın Vartan'ın elini kavradı. Geç kalmıştı, çünkü Vartan'ın tırnağı zarı delmişti. Erkeği azarladı:

"Bunu yapmamalıydınız! İyileşmek için zarın patlamasını ve kendiliğinden düşmesini beklemek zorundaydınız."

Vartan'ın yanına çömeldi. Yüzü yeniden örtüsüzdü. Gençliğini

ve güzelliğini ortaya koyan masalımsı bir gülümsemeyle adama baktı. Vartan endişeyle kapıya kaçamak bir bakış attı.

Onu sakinleştirmek için Ayşe, "Herkes tarlada" diye fısıldadı.

"Uzun süredir mi buradasın?"

"Ben uyumanızı seyrettim. Çok derin uyudunuz."

Ateşini ölçmek bahanesiyle elini Vartan'ın alnına koydu. Bu temas ona o kadar şefkatli geldi ki, kadının elini itip oturdu.

"Daha iyiyim" dedi. Ses tonu buz gibiydi. "Sana teşekkür ederim."

"Siz hâlâ hastasınız. Tedaviniz yarın tekrarlanmak zorunda."

Vartan'ın bu acı dolu deneyimi bir kere daha yaşamaya hiç niyeti yoktu.

"Gerekmeyecek hanım."

"Süleyman, eğer sizi sıtmadan iyileştirmezsem, kızar."

Kadının sesi korkusunu ele veriyordu, ama bir alay ipucunu da taşıyordu. Vartan sıtmadan acı çekmediğini çok iyi biliyordu. Anlamını bilmediği bir yüz ifadesiyle kadın onun gözlerinin içine baktı. Teklifsizliği Vartan'ı kızdırdı. Çünkü muhtemelen Süleyman, karılarının namusu konusunda çok hassastı.

Vartan ev sahibinin ona ödünç verdiği pantalonu giymek istedi. O zaman uyluğunda kahverengi bir tampon keşfetti.

"Bu nedir?"

"Çamur ve keçi pisliği" dedi Ayşe, "Yaralanmalara iyi gelir."

Tetanos tehlikesini düşündüğü için yüzünü buruşturdu. Toprak ve dışkı karışımını silkmek için ayağa kalktı. Testiden kalan suyla yarasını yıkadı. Derin bir uykuya dalmış olmalıydı, çünkü kadının ona bu kompresi nasıl sürdüğünü farketmemişti. Donunun bir düğmesi açık duruyordu. Olabilir miydi. Aceleyle kafasını kaldırdı, peçesini örtmüş olan ve sadece yarı kapalı badem gözlerini açıkta bırakan Ayşe'ye baktı. O eğildi ve dışarı çıktı.

Bu kadın onu zor durumda bırakabilirdi. Bu yüzden Vartan bu çiftliği mümkün olduğu kadar çabuk terketmeyi düşündü. Giyindi ve Süleyman'ın dönüşünü beklemek için kapının önüne oturdu.

Avluda gölgelerin boyu uzadı. Vartan'ın üniforması kuruması için, altında tavukların gagaladığı ve eşindiği bir tahıl arabasının yan çeperi üzerine asılmıştı. Uzakta dört kadın ve bir düzine çocuk birlikte demet taşıyor ve küçük bir tahıl yığınına istif ediyorlardı. Eşek ve yavrusu evin köşesini dönmüşler, ağır ağır çeşmeye doğru

yürüyorlardı. Birkaç dakika sonra Ayşe gelip onlara su verene kadar bütün güçleriyle anırdılar. Ayşe bunları, kolunda bir bebek, Vartan'ı da gözden ırak tutmadan yapıyordu.

Kadınlar tarladan döndüler. Yabancı misafir hakkındaki meraklarını gidermek için bir an önce Harem'e, Ayşe'nin yanına gitmek için acele ediyorlardı. Çocuklar çeşmenin yanında kavga ediyor, kendilerini ıslatarak su içiyorlardı. Dört ve on üç yaşları arasında yedi kız ve altı oğlandılar. Hepsi yalınayaktı, elleri ve yanakları kir pas içindeydi. Anneleri yemek pişirirken onlar yabancıyı daha iyi gözetleyebilmelerine fırsat yaratacak oyunlar icat ediyorlardı. Yedi veya sekiz yaşlarında, hafif şaşı bir oğlan artık bundan zevk almadığı için hemen geldi ve kuruyan üniformayı gösterdi:

"Asker misin?"

"Evet, bir subay."

"Benim ağabeyimi tanıyor musun? O orduda, savaşıyor."

"Hayır, böyle çok asker var."

Tüm çocuklar şimdi Vartan'ı zorluyor, soru yağmuruna tutuyordu. Nereden gelmişti? Ne istiyordu? Çocukları var mıydı?

Son soru Vartan'a acı verdi. Oğlanlardan biri ona hem yaş hem de boy olarak Tomas'ı hatırlattı. Oğlunun bu çocuklar gibi tasasız olabilmesi için neler vermezdi? Onlara İstanbul'daki mavi kubbeli camileri, büyük gemileri, geldikleri uzak limanları anlatırken duygusunu zor saklayabiliyordu. Çocuklar Vartan'ın etrafında daire şeklinde oturdular ve bir kadın onları yemeğe çağırana kadar onu dinlediler.

Aynı tarzda giyinmiş ve kardeşi Nazım olarak takdim ettiği bir başka adamla birlikte Süleyman geri geldiğinde gün ufuk çizgisindeydi. Öteki adam önce biraz geride durdu, Vartan'a kuşkuyla bakıyordu. Biraz sonra on dört ve on altı yaşlarında üç delikanlı geldi. Akşam oluyordu ve rüzgârsız hava yakın köyden bir müezzinin sesini belli belirsiz duyuruyordu. Vartan onun ne dediğini biliyordu: "Allahu Ekber-Allah uludur. Allahu ekber, Allahu Ekber, Allah'tan başka Tanrı yoktur. İbadete gelin. İbadete gelin. İbadete gelin. Allahu Ekber, Allahu Ekber, Allahu Ekber."

Bu değerli mesaj bir Hıristiyan kulağına da Allah'ın varlığını duyuruyordu. Bu azametli çağrı, tüm ruhları hayatın bu sır dolu kaynağıyla ilişkiye girmeye davet ediyordu. Vartan bu Müslüman-

larla birlikte Mekke istikametine dönüp yavaş sesle dua ve onların hareketlerini taklit ederken asla bir oyun oynamıyordu.

Gece olunca avlunun kum döşemesinin ortasında yanan küçük bir ateşin etrafına düzensiz bir daire biçiminde saman minderler konuldu. Konuklar geldiler, Süleyman ve Nazım onları kucaklaşarak selamladılar. Süleyman Vartan'ı onlara çok abartarak takdim etti. Orada demirci Burhanettin, tek gözü gören fırıncı tekgöz Sedat, köyden köye kömür taşıyan katırcı Osman, ayrıca Nazım'ın enişteşi Sarılık Sıtkı bu iki köylünün komşusu olan Belikırık Rahmi vardı. Hepsi karga siyahı bıyıkları, güneş yanığı yüzleri, kısa traş başlarında fesleri, belde geniş yün kuşakları, beyaz keten gömlekleriyle birbirlerine benziyorlardı. Son konuk Hafız Tevfik'in kafası keldi ve neredeyse kördü. Beyaz sakalı, bir kırıntı tütünü bile düşürmeden dikkat çekici bir hızla sardığı sigara dumanından dudaklarının etrafında sararmıştı.

Kadınlar rakı şişeleri, su dolu testiler ve yemek getirirken adamlar iyice açıldılar. Süleyman ve kardeşi hiçbir şeyi esirgememişti. Kızarmış kuzu, ütülmüş patlıcan, tereyağlı pilav, domates ve biber dolması ve sarmısaklı yoğurt vardı.

Süleyman'ın ısrarı üzerine Vartan birliğinin nasıl isyancıların saldırısına uğradığını ve kaçmak için günlerce bozkırlarda sadece yerden söktüğü kök ve bitki soğanlarıyla beslenmek için tek hayatta kalan olarak nasıl mahvolduğunu ayrıntılarıyla anlatmak zorunda kaldı. Anlattıkları, küçük çocuklar gibi hikayelerden hoşlanan bu adamları büyüledi ve onlar ordunun düzenli aralıklarla savaştığından başka hakkında çok şey bilmedikleri "Sultanın savaşı" üzerine dokunaklı birkaç şey söylediler. Oradan hemen yiyecek fiyatlarına ve esas teması müstehcen olan açık saçık hikayelerin anlatılmasına geçildi.

Vartan sustu ve konuşmaları ilgisiz izledi. Hava neşelendi. Masa arkadaşları sürekli konuşarak, yiyor, içiyordu. Kesin okuma yazma bilmeyen ve yaşadıkları bu vadi dışında dünyadan haberleri olmayan bu adamlar Vartan'ın kıskandığı bir bilinmezlik içinde yaşıyordu.

Gece geç vakit üç genç delikanlı sofradan kalktılar. Göğüslerinin üzerinde birer fişek şeridi taşıyorlardı. Omuzlarına birer tüfek astılar. Misafirlerle vedalaştılar ve ahır istikametinde, gecenin içinde kayboldular. Vartan sordu Süleyman açıkladı:

"Onlar sabah olana kadar çiftliği bekliyorlar ve bir hırsız girerse ateş ediyorlar. Arkamızda böyle birkaç olay bıraktık bile."

"Saldırılar!"

"Evet, canlı hayvan kaçakçıları veya gavurların saldırıları."

"Bu benim de başıma geldi" diye ilave etti köylülerden biri. "Ve onlar..."

Nazım onun sözünü keserek kadehini kaldırdı:

"Bırakın içelim! Ciddi şeyleri yarın konuşuruz!"

Onları diğerleri izledi ve eğlence neşeyle devam etti. Vartan, ev-sahibi uykuya daldıktan sonra kaçma planından silahlı gençlerin varlığı yüzünden vazgeçmek zorunda kaldı.

Süleyman son derece keyifli olan arkadaşlarına baktı, gururu sınır tanımıyordu: Yiyecek ve içecek olarak her şeyi vardı. Hasadın zengin olacağını, karılarını, büyüyüp güçlü kuvvetli adamlar olacak olan çocuklarını, savaş bitince Mekke'ye hacca gitmek için kısa süre önce satın aldığı yeni elbisesini ve yeni fesini düşündü. Onunki bir tür kutlamaydı:

"Ey yüce Allah! Senin yardımlarınla bereketi bol bir cennette yaşıyoruz. Hafız bizim için bir şeyler oku. Bize uzun hava oku."

İhtiyar bir yudum su içti, koluyla ağzını sildi ve birçok kez derin nefes aldı. Sonra sesi duyuldu. Derinden gelen temiz bir sesti. Adamlar yemeği kestiler ve ateşe baktılar. Ara sıra bir sevinç belirtisi olarak "Aman, aman" fısıldandı, çünkü bu melodi bazılarının yüreğini dağlıyordu. Vartan'ın içine güçlü bir hasret duygusu çöktü. Trans haline geçmiş görünen ihtiyar huşu içinde, önce Arapça sonra Türkçe söylüyordu. Nazım ona bir ud getirdi. Hafız Tevfik enstrümanı yere koydu ve özür diledi:

"Parmaklarım bütün gün bahçede çalışmaktan hamlaştı."

"Onu bana ver, denemek istiyorum" dedi Vartan.

Nazım şaşırmıştı telleri denemek ve biraz akord yapmak istiyor diye düşünüp udu Vartan'ın dizine koydu. Vartan irticalen çalmaya başladı. Yaşadığı yeri ve zamanı, mutsuzluğunu ve acısını çabuk unuttu. Sesler tarlaların ve dağların üzerinde uçuyor, onu da birlikte götürüyordu.

Masadakilerin hiçbiri bu estrümandan böylesine virtuöz bir şarkı işitmemişti. Ud susunca Hafız Tevfik yeniden şarkı söylemeye başladı ve nefes almak için durduğunda Vartan'a değiştirmesini işa-

ret etti. İki müzisyen birbirlerini tanımak istiyorlarmış gibi bir süre şarkıdan şarkıya geçtiler. Sonra yetenekleri kendiliğinden birleşti, ud şarkıcıya alçak sesli nağmelerle eşlik etti. Müzikleri gece içinde tatlı yankılar yaratıyordu. Ruhlardaki güzelliğin bu derin etkisi altında adamlar nefeslerini tuttular. Ateşin görüntüsü haremin parmaklıklı pencereleri arkasındaki kadınların gözlerinde yansıyordu.

Eğlence sona erince Hafız Tevfik Vartan'ı kutladı.

"Bu kadar iyi çalmayı nereden öğrendiniz, Teğmen Selahattin?"

"Bana Udi Tatar ders verdi."

"O zaman her şey anlaşılıyor! O en iyisidir."

"Siz ilahi şarkılar söylediniz Hafız."

"Teşekkür ederim ama tüm işi kotaran sizin udunuzdu!"

Konuklar gidince Süleyman ve Nazım dostlarıyla bu kadar iyi sohbet etmiş olmasından ötürü Vartan'a teşekkür ettiler.

"İstediğin sürece bizim yanımızda kalabilirsin" dedi Süleyman ve onu kucaklayarak kutladı. "Ben seni Ramazan bayramı eğlencelerine kadar burada tutmak istiyorum."

Vartan hâlâ dışarda, ateşin korunun nasıl söndüğüne bakarken iki kardeş kadınların evine girip kayboldular. Zaman ağustos ortası olduğu için hâlâ kısa olan gece hemen geçti. Vartan yorgunluktan dayak yemiş gibi olmasına rağmen uyumaya gitmek için en küçük bir heves duymuyordu. Çünkü o biraz önce, insani bir sıcaklık yaşamıştı, onu biraz daha uzatmak istiyordu: Dağların arasında kalmış bu çiftlik ona bir barış limanı gibi gelmişti. Uzaktan bir ateş sesi onu gerçeğe taşıdı. Kaçan bir adam böyle hayaller kuramazdı. Uyumaya gitti. Yerde şuraya buraya uzanıp yatmış çocukların üzerinden geçti. Küçük bir oğlanın yanında, bir örtü üzerinde kendine bir yer buldu. Çocuk ona sarıldı, Vartan oğlunun yüzünü tekrar gördü.

***

"Kalkın tembeller!" diye gülerek bağırdı Süleyman. "Güneş çoktan gökyüzüne çıktı."

Vartan gözlerini açtı. Köylünün sözleri onun için değil, aksine bütün gece çiftlikte nöbet tutmuş olan üç genç delikanlı için geçerliydi. Esneyerek kalktılar ve gerindiler. Süleyman da hâlâ uykusunu alamamıştı. Ramazan süresince oruç günü çok uzun olmasın diye

mümkün olduğu kadar uzun uyumak, adettendi. Ama aynı şekilde, ertelemeye gelmeyen işlerin de yapılması gerekiyordu.

Vartan kalktı. Başı dönüyordu. Zayıftı ve ateşten yanıyordu.

"Tekrar yat" diye tavsiye etti ona Süleyman. "Ayşe bana yumurta zarını çok erken çıkardığını anlattı. Tedaviyi tekrarlayacak."

"Biraz temiz hava almaya gidiyorum" dedi Vartan

Yaralı bacağı tutulmuştu ve yürümesini güçleştiriyordu. Yara etrafındaki kaslar felç olmuş gibi geldi ona. Kapıya kadar attığı birkaç adım onu zorlamıştı. Eşikte gölgeye oturdu. Süleyman eğilerek endişeli şekilde baktı ona. Bu subay onun yanında ölmemeliydi. Sordu:

"Seni bir arabayla almaları için orduya haber vereyim mi?"

"Zahmet etme!" diye çabucak reddetti Vartan. "Bu sadece bir ateş nöbeti. Sıtma. Beni kesinlikle geçen geceki eğlencemiz zayıf düşürdü. Eğer karın bir kere daha tedavi uygularsa, daha iyi olacağım."

Süleyman kuşkuyla kafasını salladı.

"Eminim. Ah bu eğlence miydi! Dostlarım uzun süre bundan söz edecekler."

Çocuklar gelmişti ve Vartan'ın onlara yeni hikayeler anlatabileceğini umuyorlardı, ama Süleyman onları korkuttu:

"Misafirimizi rahat bırakın! Ayrıca biz işe gitmek zorundayız."

Hayal kırıklığı içinde, diğer evin önünde onları bekleyen dört kadına doğru gittiler ve taşlı bir yolda onlarla birlikte uzaklaştılar. Nazım ve üç genç ahırdan çıktılar ve avlunun ortasına koydukları ağır bir tahta sehpayı arkalarından sürüklediler. Asılı tüfeği ve elinde bir orakla gençlerden biri kadınları takip etti. Nazım ve diğer iki adam bir arabaya koşulmuş öküzlerle aksi istikamette yola koyuldular.

Süleyman ve kardeşi, askerdeki en büyük oğlu da hesaba katılırsa birlikte toplam dokuz çocuğa sahiptiler. Ayrıca beş karıları da hesaba katılırsa yeteri kadar işgüçleri vardı ve hasat zamanı tarım işçisi çalıştırmak zorunda değillerdi. Üç aylık bir bebeği emziren Ayşe dışında hepsi tarlada çalışıyordu. O her iki evi düzene koyuyor, yemekleri hazırlıyor ve tarlada çalışmak için henüz küçük olan iki ufaklığa bakıyordu.

Ayşe geldi ve kocasının hayran bakışları altında, zarını hastanın küçük parmağına saracağı bir yumurtayı soydu. Kocasının yanında

sakıngan ve soğukkanlıydı. Vartan bu anlamsız ve acı veren küre karşı koymayı başaramadığı için Süleyman'a sırtını dönen ve hastasına suç ortağı gibi kaş göz işareti yapan genç kadına öfkeden kuduruyordu.

"Sıtma olduğundan sen de emin misin?" diye sordu köylü.

"Tabi, evet" diye kirpiğini oynatmadan cevap verdi genç kadın. Bu adamı sakinleştirdi ve işaret parmağıyla Vartan'ı şaka yollu tehdit etti:

"Bu defa yumurta zarını koparmamalısın. Biz subaylarımızın ne kadar dayanıklı olduğunu görmek istiyoruz!"

Vartan'ın dudakları çatlamış, boğazı kurumuştu Ayşe ona su getirdi ve hareme geri döndü. Süleyman tahıl dövme aleti düveni tamir etti. Düven, bir okun bağlı bulunduğu bir dikdörtgenden ibaretti. Ok öküzlere bağlanıyordu. Alt tarafta çakılmış çakmaktaşı kırıntıları tane ile samanı kesip ayırıyordu. Süleyman bir tahta çekiçle gevşemiş taşları çakıyor ve eksik olanları tamamlıyordu. Zaman zaman Vartan'a bakmak ve ona, kendi hayat felsefesini özetleyen birkaç kelimelik sözler söylemek için çalışmasına ara veriyordu.

"Toprak onu sevene verir."

Veya:

"Yapabildiğin kadarını yaparsın, gerisi Allah'tandır."

Ya da:

"Ekmek tahta, taş ve terden yapılır."

Vartan yumurta zarının kurumasını hızlandırmak için elini güneşe tutuyordu. Zar giderek daha çok sıkıyor, tüm eli felç etmiş gibi dayanılmaz bir baskı oluşturuyordu. Acı o kadar şiddetlendi ki Vartan bağırmamak için dişlerini sıktı. Aşırı terlemeye başladı.

Şakayla karışık "E, dayanabiliyor muyuz" diye bağırdı Süleyman.

Dişlerinin arasından "Hem de nasıl!" dedi Vartan.

Diğeri bakmazken elini sallıyor ve küçük parmağını bükerek zarı parçalamaya çalışıyordu. Zarın üst yüzeyinde çatlaklar oluşmaya başladı ama tüm zar tabakasının parçalanması için sanki sonsuz zamana ihtiyaç vardı. Nihayet sıkması azaldı ve Vartan, köylünün bile duyabildiği bir iç çekti.

"Aferin!" diye bağırdı Süleyman, çeşmeye gitti. "Bu durumda bazıları bayılabiliyor."

Bir kova su getirdi, tarlaya gitmeden önce serinlenmek için kafasına döktü. Islak elbiseleriyle Vartan'ın yanına gitti.

"Tedavinin sonuç vermesi için uyumalısın."

Kalkmasına yardım etti ve eve götürdü.

Vartan oturdu, bardağı aldı ve kibarca teşekkür etti. Uyanık kaldı. Hiç konuşmadan kadın Vartan'ın ağzına bir parça şeker koydu. Vartan dumanı tüten içeceği yudumlarken Ayşe bakışlarıyla onu yedi. Nefesi hızlandı, burun kanatları kalkmaya başladı. Sımsıcak bir sesle konuştu:

"Sen güzelsin.."

Adam neredeyse boğuluyordu. Ağzındaki çayı yere tükürdü. Kadın ona sen diyerek devam etti.

"Ve sen Teğmen, sen beni nasıl buluyorsun?"

Vartan'ın tepkisi sen diye hitap etmesineydi.

"Hanım, şimdi hemen gitmelisin!"

Kadın başını yana çevirdi ve saçlarını arkaya itti.

"Boynuma bak, sen hiç böyle ince boyun gördün mü?"

Teatral bir jestle korsajını açtı ve birinde et beni olan iki yuvarlak, dik memesini açıkta bıraktı.

"Bak, sana ne verdiğime bak!"

Vartan ayağa kalkmak istedi ama kadın bütün ağırlığıyla kendini onun üstüne attı. Çay bardağı devrildi. Kadının yüzü ondan sadece birkaç santim uzaktı. Yalvardı:

"Bana güzel olduğumu söyle!"

Vartan aceleyle "Güzelsin!" diye cevap verdi ama sesi saldırgandı. "Şimdi beni rahat bırak!"

İtmeyi denedi ama kadın ona sarıldı.

"Bana sahip ol güzel Teğmen! Zamanımız var. Küçükler uyuyorlar ve diğerleri akşamdan önce geri gelmezler."

"Hayır! Kocan bana çatısı altında cömert davrandı."

"Süleyman beni ihmal eden bir ahmaktır" dedi kadın, gücenmişçesine. "Ben başka bir yaşam hayal etmiştim..."

Vartan ses tonu ve tavrından kadının mutsuz olduğunu anlamıştı. Elinin bileklerini tuttu, onu hafifçe geri itti ona dostça şunu söyledi:

"Senden rica ediyorum Ayşe, bitir artık, bunu yapamam."

Kadın gözlerini kırptı ve alay ederek güldü.

"Senin Müslüman olmadığını farkettim ama korkmana gerek yok. Bunu keşfedeli çok oldu.

Bu cümle o kadar şaşırtıcı geldi ki Vartan şaşkınlığını gizleyemedi. Genç kadın kızararak güldü.

"Dün sen uyurken... sünnetsiz olduğunu gördüm."

İnandırıcı bir açıklama arayan Vartan "Senin düşündüğün gibi değil" diyebildi.

Kadın zafer kazanmış gibi fısıldadı:

"Senin gavur olduğunu kimseye söylemeyeceğim. Bu ikimizin arasında kalacak."

Sözlerinde gizli herhangi bir tehdit sezilmiyordu. Vartan, ona yaklaşmasının tedbirsizlik olup olmayacağını kendi kendine sordu. Kadının onu her fırsatta sıkıştırmaya devam edeceğini seziyordu. Endişesini alaylı bir gülümsemenin arkasına gizleyerek "Peki benim penisimi gördüğünü Süleyman'a nasıl açıklayacaksın?"

Kadın ona şaşkın baktı. Birkaç saniye sonra omuzlarını silkti.

"Bu yoluna girecek! O bir budaladır, ona anlattığım her şeye inanır."

Bir bacağını Vartan'ın üzerinden geçirdi karnına oturdu. Bütün çekingenliğini üzerinden atmıştı. Çınlayarak gülüyordu. Göğüslerini oynatmak için omuzlarını sarstı. Bir erkeği bu kadar çok isteyebileceğini asla düşünmemişti. Onun bir gavur olması heyecanını daha da artıyordu, tabi riskini de.

"Başka seçimin yok" dedi ısrarla.

"Ben hasta ve yaralıyım."

"Sen sıtma değilsin! Ateşin uzun süredir kadınsız kalmandan kaynaklanıyor. Ben arzuyu senin gözlerinde bana ilk baktığın zaman görmüştüm."

Vartan, "Sen öyle sanıyorsun!" diye bağırdı. "Yalan söylüyorsun!"

Kadın sarardı ve ihtiyari cevap verdi:

"Ne? Bununla benim arzulanmaz biri olduğumu mu söylemek istiyorsun? Senin için yeteri kadar çekici değil miyim?"

Çekik gözlerinin siyahları yanıyordu. Öfkeyle dudaklarını ısırdı. Vartan bu haliyle onu karşısına almaktansa şımartmanın daha iyi olacağını kavradı. Elini tuttu.

"Ben bunu kastetmedim, Ayşe. Sen çok güzel ve çekicisin. Sen bir erkeğin arzu edebileceği her şeye sahipsin."

Dudaklarını yavaşça onunkine yaklaştırdı kadın. Erkek onun dilini ağzına alarak emdi. Uzun süre öpüştüler.

Kadın başını kaldırdı.

"Bunu benimle kimse yapmadı!"

Bakışı berraktı. Kadının yanaklarını, boynunu, omuzunu ve göğsünü okşadı. Kadın yarı açık ağızla inledi.

"Güzel Ayşe'm, ben sana sahip olmak isterdim. Ama durumum buna uygun değil. Vücudum arzularımı yerine getirmiyor."

Donunun altından Vartan'ın organını hissetti. Gerçeği söylediğinden emin olunca hayal kırıklığı içinde iç çekti.

"Beni bir kere daha öp!"

Öpücükten sonra kalktı ve sütyenini giydi. Umutla konuştu:

"Başka bir sefere devam ederiz. Önümüzdeki günlerde yeni fırsatlar çıkacaktır."

Saman çuvalının üstünde doğrulan Vartan başını salladı. Onu hayal kırıklığına uğratmakta bir çıkarı yoktu.

"Ne zaman istersen senin olacağım," dedi kadın. Sesi lezzetliydi ve ona eliyle bir öpücük gönderdi.

Vartan yalnız kalınca Süleyman'ın ona verdiği pantalonu ve gömleği çıkardı. Duvardaki bir tahta askıdan üniformasını aldı. Yırtıklar temiz bir şekilde onarılmıştı. Uzun süre yürüyecek durumda değildi ama geceyi geçirmek için birkaç kilometre yürümek zorunda olsa bile bu çiftlikten mümkün olduğunca çabuk kaybolmak zorundaydı. Kalması için ısrar edeceği besbelli olan Süleyman gelinceye kadar bekleyemezdi. Yarın veya öbür gün Ayşe onu yeniden sıkıştırabilirdi. Bu belayı defetmesi her zaman bu kadar kolay olmayabilirdi. Ya onun hakkında Ayşe'nin bildikleri...

Ayşe içgüdüsel olarak gizlice geri geldi ve pencereden bakmak için ayak parmakları üzerinde dikildi. Sırtını kapıya dayamış olan Vartan üniformasının pantalonunu giyiyordu. Onu terkediyordu! Ondan kaçıyordu! Onu aldatmıştı! Öfkeden yanakları titriyor, yüksek sesle bağırmak istiyordu. Birkaç dakika taş gibi durdu. İçinde bir savaş başlamıştı. Vücudu, bu adamı bir kere daha görmeme, onu sevmeden önce kaybetme duygusu içinde acı çekiyordu. Böyle bir fırsat asla tekrar gelmezdi! Ama ne beklemişti ki? Bu vadide sonsuza kadar ufuksuzluğa hapsolmuştu. Omuzları gevşedi. Aceleyle oradan kaçtı.

Vartan daha giyinirken bitkin düşmüştü. Tere batmış vaziyette

bir süre duvara yaslandı. Çizmeleri giymek, özellikle sağ bacağındaki şişlikten, daha az zor değildi. Heybesini omuzuna koyunca hafif olmadığını farketti. Su şişeleri, para kesesi, hançeri ve kağıtları hâlâ oradaydı ama tabanca kılıfı boştu! Kesin Süleyman tabancayı çocukların ulaşamayacağı emin bir yere saklamıştı. Para kesesini ve kağıtlarını üniformasının cebine koydu ve evden çıktı. Ayşe görünmüyordu. Küçük çocuklara bakıyor veya akşam yemeği pişiriyor olmalıydı. Güneş en tepe noktayla ufuk çizgisi arasını yarıladığı yerdeydi. Saat tahminen beşti.

Vartan gürültü yapmadan çeşmeye gitti, bir kova su aldı ve şişesini doldurmadan önce kana kana içti. Şişenin ağzını kapatırken bir el ateş edildi. Kurşun kafasının üzerinden geçti. Süleyman koştu ve tabancayı üzerine doğrulttu.

"Yerinden kıpırdama!" diye bağırdı.

Kaçıp kurtulmanın imkanı yoktu! Yüzü karmakarışık köylü soluyarak ahırın yanında durdu. İğneleyici konuştu:

"Sıvışıyor muyuz, Teğmen bey? Bir hırsız gibi... Hoşçakal demeden!"

"Ben tam da sana söylemek istiyordum ki..."

Yüzü kıpkırmızıydı, boynundaki kirişler çıkmıştı. Vartan'ı gözden kaçırmadan duvarın gölgesine oturdu. Öfkeyle bağırdı:

"Heybeni yere at ve buraya gel, gavur köpek!"

Vartan itaat etti.

Yanına giderken "Dinle, senin düşündüğün gibi değil" dedi.

"Orada kal!"

Vartan'a, on beş adım uzakta, güneşin altında oturmasını emretti. Esirine, gözlerini kan bürümüş biçimde baktı. Ona doğru tükürdü.

"Seni pis domuz! Evimi lekeledin, bunu bana ödeyeceksin!"

Süleyman silahıyla gezinirken Vartan onun kendisini her an vurabileceğini hesap etti.

"Seni, üniformasını çaldığın subayı öldürdüğün gibi öldürmeliyim."

"Bu doğru değil!"

"Sana susmanı söyledim! Nefesini sorguya sakla. Sen bir isyancısın, seni orduya teslim edeceğim. Seni onlar konuşturacaklar. Suç ortaklarının adını onlara vereceksin."

Bu sözler Vartan'ı, kaderiyle ilgili olarak rahatsız etti. Güneş ya-

kıyordu. Çiftçiden gölgeye oturmasını rica etmek faydasızdı. Vartan gözucuyla Ayşe'nin eve geri döndüğünü gördü. Bu yılan!

Uzun bir süre susarak ve birbirlerine bakarak oturdular. Vartan niçin sünnet olmadığını açıklayacak bir hikaye bulmaya boşuna uğraşıyordu.

"Benim en büyük oğlum, senin gibi gavurlara karşı savaşta hayatını ortaya koyuyor!"

Süleyman kesin bir yenilginin öfkesiyle konuşuyordu. Sesi bunu ele veriyordu. O bu adama dostça davrandığı için pişmandı. Ama bir gavurla bir inanan arasındaki farkı göremediği için çileden çıkıyordu. Hatta Hafız Tevfik onunla alay bile edecekti!

Süleyman, "Seni bir kardeş gibi kabul ettiğimi düşününce!" diye yakındı.

Bu ses Vartan'a henüz her şeyin kaybolmadığı sinyalini verdi. Ellerini koruyucusuna uzattı.

"Bunu sana açıklayabilirim. Beni dinle ve ne yapacağına ondan sonra karar ver."

"Çok geç!" dedi Süleyman, ayağa kalktı.

Kardeşi Nazım ve iki oğlu silahlı üç jandarma eşliğinde göründüler. Vartan bacağının üstünde zorlukla duruyordu. Nazım yüzüne tükürdü ve jandarmalara döndü:

"Size yalan söylemedim. İşte bu adam!"

Süleyman tutuklunun çevresinde oluşan daireden çıktı. Gerçi bu olayın esas mağduru olmak niyetindeydi ama ilgi çekecek tarzda doğrudan intikam alma ihtiyacını duymamıştı. Neredeyse dostu olan bu adam ona acı vermişti. Onu daha çeşmenin yanında, öfkesi yatışmamışken vurmalıydı. Şimdi kenardan pasifçe sahneyi izliyordu.

Tahminen kırk yaşlarında, bir kavgada sol gözü yaralanmış olan Çavuş, tutukluya tereddüt içinde baktı. Vartan onu selamladı ve kendinden emin bir sesle açıkladı:

"Bu bir yanlış anlama çavuş bey."

Nazım tüfeğini ona doğrulttu ve "Yalancı seni!" diye gürledi.

Vartan bildiğinden şaşmadı, ücret defterini çıkarıp jandarmaya gösterdi, ama vermedi.

"Ben Osmanlı ordusunun Teğmeniyim. Beni komutanınıza götürün."

Tutuklunun kendine güveninden etkilenmiş olan çavuş, "Biz de zaten bunu yapacağız Teğmen" dedi.

Nazım jandarmanın omuzundan tuttu ve onu kendine çevirdi.

"Ne!" diye bağırdı. "Sen ona Teğmen Bey mi diyorsun? Bu bir dolandırıcı, bir kafir!"

Çavuş omuzundaki eli sert bir şekilde itti.

"Bana dokunma! Burada sözü ben söylerim. Ben onu, kararı verecek olan komutana götürüyorum."

"Komutanını şeytan çarpsın!" diye bağırdı Nazım. "Bunun bir kafir olduğunu ispatlamak için kimseye ihtiyacım yok."

Yıldırım hızıyla kendini tutuklunun üzerine attı ve onu yere devirdi. Vartan ümitsizce mücadele etti ama Nazım güçlü ve dayanıklıydı. Oğulları da ona yardıma geldiler. Nazım bıçağını çıkardı, üniformanın palaskasını kesti. Tutuklunun donunu indirdi, penisini gösterdi ve haykırdı:

"Şimdi buna bakın ve onun bir Hıristiyan olmadığını bana söyleyin!"

Çavuş ve adamları Vartan'ın sünnet olmadığını tesbit ettiler.

"Şimdi bana inandınız mı? Bu adam bir isyancı veya sabotajcı!"

"Onu kumandana götürmemek için bir neden daha. Onu bize bırakın!"

Her iki genç Vartan'ı omuzlarından yere bastırmaya devam ediyorlardı. Nazım bütün ağırlığıyla bacaklarına basıyordu. Elinde kılıcını sallıyordu.

"Onu canlı istiyorum!" diye bağırdı çavuş.

Jandarmalar müdahale etmeden önce Nazım eğildi, sol eliyle sünnet derisini uzattı, Vartan'ın bağırışları altında iki parçaya ayırdı. Kan fışkırdı. Üç işkenceci kahkahayı bastılar.

Nazım ayağa kalktı ve bir zafer kazanmış edasıyla ganimetini, sağlam gözünü şiddetle kırpmakta olan çavuşun burnuna salladı.

"Hâlâ emin değilsen bunu ye!"

Bu kadar çok kibire kızgınlık duyan diğer iki jandarma tüfekleriyle Nazım'ı tehdit ettiler. Gençler, acıdan buruşmuş yüzüyle ellerini bacaklarının arasına bastıran Vartan'ı bıraktılar.

Yere düşen ücret defterini alıp yazıları zoraki heceleyen çavuş "Bu yeter!" diye emretti.

"Şakir İsmail... Bu isim ona yabancı değildi. Ama evet! Revirdeki şifreli mektup! Bu adam aranıyordu. Yakalanması için yüksek

bir ödül konulmuştu. Köylüler onun kim olduğunu öğrenmemeliydiler. Aksi halde kelle parasının bir kısmına ortak olurlardı. Ücret defterini çantasına soktu ve bir tekmeyle tutukluyu yana itti.

"Haydi, ayağa kalk!"

Hâlâ sünnetin şoku altında olan Vartan "Bekleyin" diye rica etti.

Gömleğinden bir parça yırttı ve donunun içine ittiği uzvunu iğreti olarak bağladı. Nazım'ın ve oğullarının kinayeli şakaları altında zahmetle ayağa kalktı. Çavuş onu, Batı istikametinde bir mısır tarlasına uzanan araba izine itti. Nazım sevinç gösterisi olarak havaya birkaç kez ateş etti, diğer iki delikanlı hemen onu izlediler. Süleyman topallayarak ilerlemeye çalışan "konuk"unu arkadan seyrediyordu. Sıkıntısını atmak için hareme, Ayşe'ye gitti ve ona iyi bir dayak attı.

Vartan'ın başı döndü. Her adım onda boğucu bir sızlanmaya neden oluyordu. Kesilen uzuv ateş gibi yanıyordu. Sargı pantalon sürtmesini ve basıncını azaltmıyordu.

Jandarmalardan ince bıyıklı genç bir delikanlı olanı el işaretiyle de vurgulayarak "Daha hızlı!" diye emretti, tüfeğinin kabzasıyla Vartan'ın sırtına vurdu. Vartan yere yuvarlandı. Çavuş tutuklunun gerçekten merhamete muhtaç bir durumda olduğundan emindi.

Vartan'ı düşüren adama, "Ona yardım et!" diye emretti.

Jandarma mırıldandı ama itaat etti. Biraz sonra artık Vartan'ın itaat edecek gücü kalmamıştı. Öyle ki, onu ortalarına aldılar ve desteklemek zorunda kaldılar. Yavaş yavaş ilerliyorlardı. Yarım saat sonra araba izinin inişli yokuşlu bir yola çıktığı yere geldiler. Bitkin jandarmalar tutuklularını yere bıraktılar. İçlerinden en yaşlısı, gri saçlı uzun ince herif bağırdı:

"Biz onu köye kadar götüremeyeceğiz!"

Çavuş onları yana çekti ve tutuklunun yakalanması için konulmuş olan ödülden söz etti. Yüzleri aydınlandı. Ama az sonra en yaşlı olanı çavuşa hayal kırıklığı içinde açıkladı:

"Biz paradan bir şey alamayız! Ödülü komutan cebe indirecek, şan ve şeref de onun olacak. Bize de bir omuz vuracak!"

"Bu doğru!" diye tamamladı ikincisi. "Böyle bir şey olmuştu, hatırla!"

Çavuş kızdı, bir kaşıntı hissettiği yaralı gözünü ovaladı. Erin sözünü ettiği haksızlığı çok iyi hatırlıyordu. Ayrıca birkaç dakika ön-

ce bu düşünce bizzat onun da aklına gelmişti. Kel kafasını kurulamak için fesini çıkardı.

Vartan onların konuşmalarını duymuştu. Acılarını yendi ve her şeyi kumara döktü. Para kesesini çıkardı ve elinde tıngırdattı. Jandarmalar ona koştular.

"Bu altındır" dedi Vartan. "Bunu alın, beni burada bırakın."

Altın! Gözleri hızla parladı. Çavuş kurnazca güldü.

"Onu senden alacağız ama buna rağmen seni elimizde tutacağız"

"O zaman ben de bunu komutanınıza anlatacağım. Parayı kendine alır."

Yüzlerinde çaresizlik görünüyordu.

Delikanlı olanı "Onun dediği gibi yapalım" dedi.

Çavuş hâlâ tereddüt ediyordu. Vartan ekledi:

"Ayrıca ben aranmıyorum. Bu üniformayı çaldım. Hiç kimse bir ödül almayacak."

İkinci jandarma çavuşu, tutuklunun yaralı olduğuna ve kesinlikle öleceğine ikna etti.

"Anlaştık!" dedi çavuş, para kesesini aldı.

Keseyi elinin içine boşalttı. Güneşte parlayan sarı altınları görünce şaşırarak bağırdı. Altı tane altın vardı.

"Herkes için iki tane!"

Parayı kesesine koydu. Çavuş düşündü, çenesiyle Vartan'ı gösterdi.

"Eğer bulunur ve bizi ele verirse ne olacak?"

Vartan bastırarak "Vermem" dedi, ama uzun adamın sesi onun sesini bastırdı:

"Haydi, onu öldürelim!

Mavzerini çıkardı. Çavuş onu durdurdu.

"Ateş yok! Yoldan geçenler olabilir."

Üçü birden tüfek kabzalarıyla tutukluya vurmaya başladılar. Vartan kollarıyla kendini korumaya çalışıyordu. Ama şakağına aldığı bir darbe onu bayılttı. Kafasını ve göğsünü hedef alarak vurmaya devam ettiler.

"Bu ona yeter."

Vartan kanlar içinde, hareketsiz yatıyordu. Çizmelerini ve üniformasını çıkardılar ve uzağa fırlattılar. Eğer ceset bulunursa hiç kimse onun kim olduğunu bilemezdi.

"Onu taşlarla örtsek mi?"

"Köpekler ve kargalar onunla ilgilenecektir!" dedi çavuş, kendisini takip etmeleri için adamlarına el salladı.

Köyün yolunu tutunca onlar için bir servet demek olan altınları kontrol ettiler. Her biri bununla nereden bir başlangıç yapacaklarının hesabı içindeydiler.

En genç olanı birden bire durdu ve "Bir altın dişi vardı" dedi.

"Olsun bırak" diyerek çavuş onu kolundan çekti. Kaçmak için acelesi vardı.

Akşam yoldan, bir eşeğin çektiği bir çift geçti. Kadın yol kenarındaki bedeni gördü. Yoldaşıyla birlikte oraya koştu. Adam elini Vartan'ın göğsüne koydu.

Kadın titreyen bir sesle, "Hâlâ yaşıyor mu?" diye sordu.

***

"Dulu ziyarete gidiyor musunuz?"

Dokuz yaşındaki Memo ağzından düşürmediği bu soruyu sorarken Kerim'i çevreleyen sekiz çocuk gülmek zorunda kaldılar.

Otuz yaşlarında bir bekar öğretmen bu gülümsemeden kendini alamadı. Bu şakalara alışmıştı. Bütün Ürgüp onun genelde herkesin "dul" olarak adlandırdığı Halide'yle bir ilişkisi olduğunu düşünürdü. Çünkü o kocasının üç yıl önce ölmesinden bu yana yapılan tüm evlilik tekliflerini reddediyordu. Kerim döndü ve ellerini çırptı.

"Defolun! Haydi dışarı! Sizi küçük hayvanlar!"

Onu çok seven çocuklar katı sesinden ve çatık kaşlarından elbette korkmamışlardı. Onun hoşgörüsünü, uysallığını ve sabrını biliyorlardı. Onlar fakir köylülerin oğulları ve kızlarıydılar. Kerim'in dersine hiçbir şey ödemeden giriyorlardı. Bir kahvenin arka odasına yerleşmiş olan küçük ilkokul, civardaki çok sayıda Rum tüccar ve Ermeni zanaatçıların, çocukları için ödedikleri okul parasıyla idare ediliyordu. En azından resmi makamların daha sonraki acımasız sürgünlerine kadar böyleydi.

Kerim bu ulusal felaketi kişisel bir yenilgi olarak algılıyordu. O yıllardan beri Müslüman ve Hıristiyanları, fakirleri ve zenginleri bir ve aynı sınıftan görüyor böylelikle karşılıklı saygı ve tolerans bakımından bir örnek teşkil ediyordu. Görüldüğü gibi boşunaymış! Çocukluğunda kendi bedeninde yaşadığı sürgün ve tutuklamalar

yeniden canlanıyordu, tıpkı anne ve babası olan Müslüman Tatarların, Rus çarı tarafından ilhak edilen ülkeleri Kırım'dan, yüzyıl başından önce Anadolu'ya kaçtıkları gibi..

Öğrenciler onu çıkışta saygılı bir şekilde terkettiler. Ürgüp şehrinin düz damlı mağaramsı evlerinin dizildiği volkanik dağ zirvesinin yolunu tuttular. Kerim komşu köy Sinanos yoluna girdi. Kırılgan vücudunu rüzgâra karşı savaşıyormuş gibi eğdi. Kollarını sallayarak uzun elastiki adımlarla yürüdü. Hava bu sıcak yaz gününde sakindi. Avrupai tarzda giyinmişti. Siyah pantolonu ve kolları dirseğine kadar kıvrılmış beyaz gömleği vardı. Köşeli yüzü düzgün burnu ve melankolik gözleriyle öfkeli bir ifade taşıyordu. Halide'nin yol kenarında yarı ölü bulduğu kişinin kim olduğunu şimdi artık ikisi de biliyordu. Yeni sünnet edilmiş penisinden onlar Hıristiyan olduğunu anlamışlardı. Kerim bunu Halide'den saklamayı başaramamıştı. Keşke kadın kafasına bir kere olsun bir şeyi oturtabilseydi!

Yoldan biraz uzakta, bir tüf tepesinin güneş gören tarafında, tarla taşından yapılmış bir evi vardı Halide'nin. Yumuşak volkan taşına insan eliyle oyulmuş bir mağara, ahır ve depo olarak hizmet görüyordu. İçinde önceleri, genç kadının ölen kocasının nalbant olarak çalıştığı demirhane bulunuyordu. Halide burada, satışından geçimini sağladığı toprak çanakları pişirdiği bir fırın yapmıştı. Kayseri'deki zengin aileler için ipek halı dokuyarak gelirini biraz daha iyileştiriyordu.

Genç kadın çatıya tırmanmıştı. Güneşte kuruttuğu kayısılarla iki sepet doldurdu. Yeniden fırtınaya yakalanma endişesiyle tekrar tekrar bulutlu gökyüzüne bakıyordu. İlk sonbahar yağmurları nihayet kendini haber veriyordu. Kaba tüylü büyük bir çoban köpeği olan Kurt caddeye havlıyordu. Halide Kerim'i yürüyüşünden tanıdı. Doğruldu ve ona el salladı. Bir dul için adet olduğu üzere tamamen siyahlar giyinmişti. Yumruklarını güçlü kalçalarına dayadı çok gururlandığı varlığına baktı: Yeni açılmış arklarıyla sebze bahçesine, bir karaağaç gölgesindeki çeşmeye, dört kayısı ağacına, iki elma ağacına, bağ sırasına, ot yığınına ve küçük çayıra, üzerinde bir eşek, tavuklar, babahindiler, birkaç koyun ve yavrularıyla iki keçinin üzerinde yaşadıkları çayıra...

Kerim merdivenin ayağına gelince "Aşağıya in, seninle konuşmam gerekiyor" dedi.

"En iyisi sen yukarı gel ve yağmur yağmadan önce kayısıları toplamam için bana yardım et."

Adam yukarı tırmandı, kadın onun sinirli olduğunu farketti.

"Ciddi bir şey mi var?"

"Önce senin hasatını güvenceye alalım."

Adam omuzunda bir sepetle basamakları çabucak indi ve acele ahıra koştu. Geri geldiğinde Halide de ikinci sepeti doldurmuştu.

"O nasıl?" diye sordu Kerim.

"Henüz gözlerini açmadı ama yaraları iyileşiyor."

Güven veren sesindeki zerafet bu yirmidört yaşındaki kadının iyimserliğini belli ediyordu. Ona hiçbir şey imkansız görünmüyordu, cesaretini kırmak için bundan çok daha kötüsü olmalıydı. Aşağıya inince merdiveni evin duvarına dayadı. Başörtüsünü omuzlarına aldı. Parlak siyah saçları alnında kıvrılmıştı. Saçlarını omuzuna kadar uzanan bir topuzla toplamıştı. Bakır kahverengi teni vardı. Çökük yanaklı dar yüzü ve zayıf boynu, aslında onda olmayan bir kırılganlığı gizliyordu. Geniş omuzları ve güçlü vücuduyla Halide zor işlerden de geri kalmıyordu.

Kerim'i ahırın önünde buldu. Adam yanaklarını öptü. Kadından bir baş boyu daha büyüktü.

"Ne var?"

Kerim araştırarak tüm yönlere bakındı. Açık gömlek yakası boynuna kadar uzanan sık siyah kılları gösteriyordu. Kalın çok katlı bir kağıt çıkardı. Bir ilan kağıdı! Halide Arap harflerini okuyamıyordu, ama bir subayın fotoğrafı dikkatini çekti. Üzerinde bir gözkapağı görülen koyu lekenin sadece kötü baskıdan kaynaklı bir leke olup olmadığından emin olmak için kağıda yakından baktı. Yaralı konuğunun gözüne benzeyen bir işaret vardı. Kafa şekli, dudaklar, kulaklar, çenedeki dikey kertik...

"Bu o!" diye bağırdı.

"Evet."

Halide, resimdeki adamın tombul, kedersiz yüzünden sezilmeyen bir güzelliğe sahip olduğunu gördü.

"İçinde ne yazıyor?"

"O ölüme mahkûm edilmiş bir Ermeni. İsyancı ve hain olarak aranıyor. Şakir İsmail isimli bir Teğmenin sahte kimliğini taşıyor. Gerçek adı Vartan Balyan. Bir Albay."

Halide, biraz da inanmayarak, "Bir Albay!" diye tekrarladı.

Kadın gülümsedi. Onun hüküm giymiş olması gerçeği açıklama eylemlerinin önemini ve ağırlığını daha da artıracaktı.

Kerim, "Niçin bu kadar sevindiğini bilmiyorum" diye mırıldandı. Afişi sinirle katladı. "Buraya getirmekle doğru bir iş yaptım!"

Kadın protesto etti:

"Onu çukurun içinde mi bıraksaydık?"

"Hayır, elbette değil. Onu göreme yakınlarındaki yeraltı kilisesinde saklamalıydık. Diğerleri gibi."

"Kim bakacaktı ona? Orada ölürdü."

Kerim kadının haklı olduğunu teslim edebilirdi artık.

"Bunu bilemezdik, bu doğru. Fakat şimdi... Onu götürmeliyiz."

"Asla sözkonusu olamaz!" dedi kadın. Hiçbir itiraz kabul etmeyen bir ses tonu vardı. "Daha uyanmadı, üstelik yüksek ateşi var."

Kerim gerilemedi.

"Merhametin de bir sınırı var, Halide. Anla beni: Bu çok tehlikeli!"

Genç kadın ona öfkeyle baktı.

"Bu benim sorunum. Sonuçta burası benim evim."

"Eğer onu bulurlarsa, aynı şekilde beni de suçlayacaklar. Yapmayı amaçladığımız her şey tehlikeye girecek. Sen bazen deli gibisin Halide!"

Kadın yavaşça güldü, erkeğin omuzuna vurdu.

"Ve sende her zaman sinirlisin sevgili Kerim'im. Onun burada olduğunu hiç kimse bilmeyecek. Köyün insanları benden çekinirler, niçin olduğunu sen bilirsin. Onu burada aramak kimin aklına gelir ki?"

"Kimin? Elbette jandarmaların!"

"Eğer gelirlerse ben kocam olduğunu söylerim. Onlara ölen kocamın kağıtlarını gösteririm. Bu albay iki haftalık sakalıyla tanınacak halde bile değil."

Kerim iç çekti, omuz silkti. Halide'yi daha fazla zorlamanın anlamı yoktu. Onun alışılmış hazırcevaplılığıyla her şey için bir cevabı vardı. Kerim'in kafasından, böyle akıllı bir kadının eğitim görme imkanı bulamamış olmasının ne büyük bir kayıp olduğunu geçirdi. Fakat... ya şans eseri okusaydı? Bundan tedirgin oldu. Kaderini soğukkanlılıkla kabul ediyor, bu da onun günlük yaşamında tatmin olmasını sağlıyordu. Ama her zaman için aynı şey söylenemezdi.

Nedenini bilmediği daimi bir huzursuzluk içinde yaşıyordu. Sanki bir şey bekliyor ama neyi beklediğini bilmiyormuş gibi.

Halide Kerim'i dikkatle izledi. Onda sık sık farkettiği o ruhsuz bakışı gene üzerindeydi. Acaba ne düşünüyordu? İki yıldan beri haftada birçok kez görüşmelerine rağmen onu hâlâ tanımıyordu. Bu çekingen adamdaki pek çok şeyin onun için bir anlam ifade etmediğini sezdi. Örneğin duyguları. Ona karşı nazikti, içtendi ve çok güvenilir bir erkekti. Ama Halide'ye bir kızkardeş gibi davranıyordu. Bir yakınlaşma deneyimi asla olmamıştı. Halbuki o, evlenme teklifini kabul edebileceği tek kişiydi.

Halide onun elini tuttu.

"Akşam yemeğine kal!"

Adam onun arkasından eve girdi. İçerde sadece, güneye bakan iki pencereli diktörtgen bir oda vardı. Soldaki duvara yüksek bir dokuma tezgahı dayalıydı. Sağda sağlam kerpiçten yüksek bir sahanlık yatak olarak iş görüyordu. Orada keçi postu üzerinde bir kişi yatıyordu. Tahta askıda mutfak gereçleri ve elbiseler asılı, onların altında toprak testiler diziliydi. Bir pervazın üzerinde seramikten kapkacak ve tencereler duruyordu. Soğan demetleri ve kurutulmuş meyve bağları geniş balkondan aşağıya sarkıtılmıştı. Düz bir masa mobilya, demirle çevrili, oymalı tahta bir sandık.

"Burası hamam gibi sıcak!" diye bağırdı Kerim.

Halide yatağa bakarak ona fısıldadı: "Bu kadar yüksek sesle konuşma!" "O terlemeli ve hastalığını atmalı."

Çiğnenerek bastırılmış zeminin ortasında ayrılmış bir ocak olarak tandır yeri parlıyordu. Köylüler tandırda tezek yakarken Halide tencere kaynatmak için satın aldığı odun kömürünü kullanırdı. Lavabonun yanında sıcak suyla dolu bir testi duruyordu. Kor ateşin üzerinde demirden bir sacayağı yanında içinden ot kokusu yükselen bir kazan asılıydı.

"Ben tavuk pişirdim. Kırıklara birebirdir."

Kerim ilan afişini yırttı ve ateşe attı. Kısa süreli bir alev yüzünü yaladı.

Halide sahanlığın kenarına oturdu ve hastanın çatlamış dudaklarını ıslattı. Kerim kadının omuzu üzerinden eğilerek, terden parlayan cansız yüzünü inceledi. Bu dilenci kılıklı adamla bir Albay arasında ilişki kurmak gerçekten de çok zordu.

"Konuştu mu?"

"Bazen sayıklıyor. Sonra bölük pörçük şeyler söylüyor."

"Belki bizi duyabiliyor."

Halide "Sanmıyorum" dedi.

Genç kadın ayağa kalkınca Kerim ağzını hastanın kulağına iyice yaklaştırdı. "Dostlar arasındasınız," diye fısıldadı. "Korkmamalısınız. İyice dinlenin."

Kerim'in jesti Halide'yi duygulandırdı. Sıkılgan adam kendini savundu:

"Asla bilinemez."

Halide keçi derisini çekti, ardından kalın bir keçeyi. Daha altında bir çarşaf vardı.

"Bunların altında boğulacak."

"Terlemelidir" dedi kadın. Islak çarşafı aldı, dostunun eline tutuşturdu, "Bunu bahçe duvarına as."

Kerim geri geldiğinde Halide Vartan'ı bir bezle dikkatlice sildi. Solgun vücut yarı karanlıkta çok büyük görünüyordu. Bir köprücük kemiği kırığından dolayı sağ kol bir bezle göğsün üzerinden bağlanmıştı. Uyluğu bir sargı örtüyordu.

Hayranlıkla, "Bu bir atlet vücudu" dedi öğretmen.

Görevini görünür bir sevinçle yapan Halide'yi izlerken bir sigara sardı. Kadının hareketleri biraz anneceydi.

"Çocuk sahibi olmak istemez miydin?"

"Elbette. Bir tane düşürdüm ben. Sonra Yaşar öldü."

Adamın gözlerinin içine baktı ve ekledi:

"Şimdi eğer bir çocuk sahibi olmak istersem yeniden evlenmek zorunda kalırdım..."

Kerim üstü örtülü sözü anladı, ama farkettirmedi. Saçından tırnağına, öğretmen olarak kendini görevine adamak için evlenmemeye karar vermiş olduğunu kim anlayabilirdi ki? Öğretmenlik bir aile kurmaya izin vermeyecek bir meslekti.

Halide hastayı baştan ayağa yıkamıştı. Uyluktaki sargıyı çıkardı. Yaranın çevresindeki derinin siyahlığı gitmişti. Ama yara kabukları daha önce de olduğu gibi, kalkmıştı. Yara morarmıştı ve irin akıtıyordu. Halide bir bezle yarayı temizledi ve bezi ateşe attı. Ardından yarayı alkolle sildi.

Kerim, "Her şeyi olması gereken gibi yaptığından emin misin?" diye sordu.

Yeteneğinin sorgulanmasına kızan kadın sert cevap verdi:

"Doktorun söylediklerini yapıyorum."

Güvenebilecekleri bir Rum doktoru, Leonidis'i yaralının yanına çağırmışlardı. Doktor Kayseri'de oturuyordu. Bu büyük uzaklığa rağmen Ürgüplülerin dikkatini çekmemek için sadece iki defa gelmişti.

"Bana gaz bezini getir. Pervazın üstünde, fincanların yanındadır."

Kerim ona kahverengi kağıttan bir paket getirdi. Kadın paketten sedef renk bir örgü çıkardı. Onu şık bir şekilde katladı ve yaranın üzerine yaydı. Sargıyı yenilemişti. Gazlı bezin antiseptik etkisi genel olarak bilinirdi, ama nasıl kullanılması gerektiği bilinmeliydi. Bunları Kerim, öğrencileriyle oynadıkları bir oyun için alıp götürüyordu.

Halide ona, "Daha fazlasına ihtiyacım var." dedi.

Adam şaka yaptı:

"Bu adama Ürgüp'ün bütün örümcekleri gazlı bez örse ancak yetişir! Ben komşuların dikkatini çekmemeliyim."

Bu şaka içinde saklandığı mağaranın girişini ağ örüp kapatarak İslam Peygamberini onu arayan düşmanlarının gözünden koruyan örümceklerin insandan daha çok sevildiğine gönderme vardı.

Halide de sünnet yarasının etrafını dezenfekte ettikten sonra, onu örümcek ağıyla örttü!

"Çarşaf şimdi kurumuş olmalı" dedi kadın.

Kerim sigara izmaritini ateşe fırlattı ve dışarı çıktı.

Yaralıyı örttüler. Eli belinin altına kaydığı için Halide yaralının vücudunun üst kısmını ve başını belli bir çaba harcamadan kaldırıp doğrulttu. Kalaylı tasın kenarını adamın dudakları arasına itti ve ağzına bir miktar et suyu döktü. Yutturmak için başparmağıyla boğazına masaj yaptı. Bu işi, iki tas et suyunu tamamen içirene kadar devam etti. Ardından son derece dikkatlice başını yatağa geri koydu. Ağzını ve sakalını sildi. Parmak uçlarıyla saçlarını düzeltti.

Heyecan ve memnuniyetle, "Bir melek gibi uyuyor" dedi, kalktı. "Bak Kerim, ne kadar zarif bir çocuk."

Öğretmen demin görmüş olduğu kaslı büyük vücudu hatırladı, onu dikkat çekici biçimde erkeksi buldu.

***

Bir düzine jandarma Vartan'ı çevrelemiş, onu süngüleriyle tehdit ediyorlardı. Bağlıydı ve karşı koymayı boşuna deniyordu. Kılıçlar vücudunu oyuyordu. Yere düştü. Yaralarından kan fışkırıyordu. Ama o ölmüyordu. Üzerine bir asker eğildi ve onu bıçakla hadım etti.

Vartan bu kabustan korktu. Terlediği halde donuyordu. Sıkı bağlanmıştı. Gözlerini açtı ve ışık gözünü kamaştırdı. Kafatası zonkluyordu. Bir evin içini ve siyah giyinmiş bir kadını sis perdesi arasından hayal meyal tanıdı. Köylünün çiftliğinde ve Ayşe'nin himayesinde olduğunu sandı. Bu tahminle birlikte bilinci gitti, grilerle dolu resimler arasında uykuya daldı. Bu kısa uyanma anlarını bir hafta boyunca yaşadı. Boğulmakta olan birinin birkaç saniye için su yüzünde kalmayı başarması gibiydi bunlar. Ardından rüyaların sihri onu kendine çekiyordu.

Nihayet bir sabah berrak kafayla uyandı. Neredeydi? Üzerine eğilen yüzleri belli belirsiz hatırlıyordu, bu yüz bazen Maro'ydu, bazen de ninni söyleyen annesi. Vücudu acıyordu. Her şey birden bire yeniden gözlerinin önüne geldi. Kayseri'ye araba, sünnet, onu öldürmeye çalışan üç jandarma. Sağ eliyle başını tutmak istedi ama kolu bandajlıydı. Ama sol eli boştu. Yüzüne dokundu. Sık bir sakal. Başını yana çevirdi. Siyahlar içinde bir kadın. Kadın ona sırtını dönmüş, halı dokuyordu.

Güçlü olması gereken bağırması, bir hırıltının ötesine geçmemişti. Kadın aceleyle kalktı ve ağır adımlarla ona doğru geldi. Güneş yanığı yüzünde iri siyah gözleri gülüyordu.

Kadın bir testi ve tas almaya giderken "Allah'a şükür!" dedi.

Vartan'ın doğrulmaya gücü yoktu.

"Hareket etme. Henüz çok güçsüzsün."

"Neredeyim?"

"Ürgün yakınlarında."

"Ürgüp?"

"Kayseri'den uzakta değil. Bir şey söyleme, çok zorlanıyorsun."

Kadın yatağın üzerine oturdu. Sol elini Vartan'ın omuzunun altına itti ve başını omuzuna alarak onun doğrulmasına yardım etti. Kendini uyuşmuş hissediyordu Vartan.

Kadın bir tas keçi sütünü onun dudaklarına götürdü, "İç!" dedi.

Kadın elini alnına koydu ve sevinçle konuştu:

"Neredeyse artık ateşin yok!"

Kadının ona karşı gösterdiği bu samimiyete şaşırdı.

"Ne kadardır buradayım?"

"Üç hafta."

Üç hafta! Şimdi eylül olmalıydı. Dudaklarında binlerce soru duruyordu, ancak şakaklarındaki yakıcı bir acı sadece konuşmasını değil, düşünmesini de engelliyordu. Yattı, gözlerini kapadı ve uzun bir süre susarak kadını dinledi. Yeniden gözlerini açtığında genç kadın hâlâ yanındaydı. Kadın ona bir şevkat ifadesiyle baktı. Ama bu onu sakinleştirmedi. Güvensiz, odanın sağına soluna birçok kez bakındı. Onun neler hissettiğini sezen Halide açıkladı:

"Korkmana gerek yok, senin kim olduğunu biliyorum, Albay."

Şaşırmıştı ama tepki vermedi.

"Ya siz, siz kimsiniz?"

"Haksızlıktan ve şiddetten nefret eden bir kadın," diye yumuşak bir sesle cevap verdi. "Sen çok fazla konuşuyorsun. Yani kazandığın gücü hemen tekrar harcama."

Haklıydı ama merak Vartan'ı rahat bırakmıyordu. Yaralarla kaplı olan kafatasını yokladı.

"Kolum bandajlı mı?"

"Doktorun tavsiyesi, bir kemiğin kırık."

Kadın ona köprücük kemiğini gösterdi.

Vartan huylandı, "Bir doktor mu?" diye sordu.

"Bir dost, bir Rum."

"Burada olduğumu kaç kişi biliyor?"

"Bir de Kerim. Seni bulduğumda onunla yoldaydık."

Çok konuşmaktan Vartan'ın nefesi kesildi. Devam etmeden önce ağzını uzun süre açarak nefes aldı.

"Kerim kim? O da mı bir Rum?"

"Bir Kırım Tatarı. Köyün öğretmenidir."

"Kim olduğumu biliyor mu?"

"Tevkif müzekkeresini o keşfetti. Onu çok güvenilir bir dost olarak gör."

Vartan'a, fotoğraflarının polis karakolu duvarlarında, pazar yerlerinde ve kahvelerde asılı olduğunu ve başına ödül konulduğunu anlattı.

"Sakalını korursan daha iyi olacak," dedi, "Kestirme."

"Komşuların ne olacak?"

"Köy uzakta. Oradakilerin, senin buradaki varlığından haberleri yok."

Derin bir iç çekti adam. Adını bile bilmediği bu kadının himayesinde kalmaktan başka seçeneği yoktu. Göz kapakları ağırlaşmıştı ve yanıyordu.

Kadın elinde testi uzaklaşmadan önce "Uyumalısın", dedi.

Vartan bir şeyleri daha cevaplandırmasını istiyordu ama hemen uykuya geçti. Alışılmış kabuslar bitmişti. Huzur içinde uyudu. Onu kızarmış soğan kokusu uyandırdı. Ağzının suyu aktı. Açtı. Genç kadın ateşin üzerine eğilmiş, pişiriyordu. Her iki pencereden güneşin ışınları, kırılarak sızıyordu. Öğle sonrası olmuştu.

Halide hastasının gözlerini açtığını görünce ona içecek bir şey getirdi.

"Ben sana yaptıkların için henüz teşekkür bile edemedim."

Susması için işaret parmağını adamın dudağına koydu. Adam yeniden başladı:

"Ben iyiliğine iyilikle karşılık veremem, hele şimdi hiç."

Dürüst bir inançla kadın "Tanrı bana yüz katını verecektir." dedi.

"Eğer buradan iyileşmiş bir tenle çıkarsam ve bu savaşı atlatırsam alacağın ücreti uzun süre beklemek zorunda kalmayacaksın."

Kadın güldü.

"Saçmalama. Sen teşekkür ettin, bu yeter. Bu konuda tek söz daha istemiyorum."

Tencerelerine geri döndü ve kendi kendine bir şarkı mırıldandı.

Vartan sol eliyle vücudunu yokladı, çok cılız olduğunu tesbit etti. Dokununca penisi hâlâ çok hassastı. Uyluğundaki yara iyileşmişti. Gözlerini kapadı ve gevşedi. Bu Türk kadın acaba niçin onu saklama riskini göze almıştı? Ve bu Kerim? Vartan onların bu tutumuna bir açıklama bulamıyordu. Bu bilinmezlik hiç hoşuna gitmedi.

Eylül! Maro ve Tomas'a ne olmuştu? Kuşkusuz onu ölü biliyorlardı. Daha bir süre onları arayamazdı. Onları aramak! Nerede ve nasıl?

Bu kahredici düşüncelere öylesine dalmıştı ki, Halide konuşunca sıçradı:

"Kerim seni bilinci yerinde görünce sevinecek. Yaralarının tek-

rar iyileşmeyeceğinden korkmuştuk. Doktorun bile pek fazla umudu yoktu. Sen sağlam bir adamsın!"

Konuşmasını sürdürmeden önce yemeğin tadına baktı:

"Kerim bu akşam gelecek. Kuzu var. Senin için biraz et suyu, biraz pilav yemek daha iyi olacak. Miden uzun zamandır katı bir yiyecek almadı."

Kadın için her şey doğal ve çok basitti. Ona tamamen yabancı olan bu kadın adamı sanki uzun süredir çok iyi tanıyormuş gibi davranıyordu.

"Adının ne olduğunu bilmiyorum," dedi Vartan.

"Halide."

Adam keçi derisini ve keçe örtüyü itti. Kadın ona yardıma geldi.

"Sıcak mı oldu? Üşütmemeye dikkat et!"

"Dışarı çıkmak zorundayım."

"Bunun için çok zayıfsın," diye cevap verdi. Ona bir lazımlık getirdi. "Yalnız başarabilecek misin?"

Bu soruya şaşırdı, ama son haftalarda annesinin kollarındaki bir bebek gibi olduğu geldi aklına. Bu bağımlılık onun için hoş değildi.

Lazımlığı alırken "Başarırım" dedi.

Sol tarafa dönerek genç kadına sırtını çevirdi. Ardından sidik torbasını rahatlattı. Halide odadan çıksaydı onun için çok daha iyi olurdu. Ama o yatağın yanında duruyordu. Bu arada bu adamın vücudunu en küçük detayına kadar tanıyordu. Doğal vücut fonksiyonları bir köylü kadın olarak onun için hiç de utandırıcı değildi. Vartan için durum tamamen farklıydı. Lazımlığı kadına vermeden önce, üstünü örtecek bir örtü olmayışına üzüldü.

Prosedür onu bitkin düşürmüştü. Soluyarak sordu:

"Niçin?"

"Ne?"

"Bir yabancıya gösterdiğin bu iyilik, bu bakım."

Halide Vartan'ın sesinde güvensizlik hissetti. İyi niyetli fedakarlığından kuşkulandığı için üzgündü. Açık kapıya seslendi:

"Kurt! Kurt!"

Büyük bir köpek hemen içeri geldi, ayaklarının yanına çöktü ve yatağı kokladı. Kadın hayvanın başını okşadı.

"Ben bunu iki yıl önce karda buldum. Kurtlar tarafından parçalanmıştı. Onu iyileştirdim ama o bana asla 'niçin?' diye sormadı!"

Vartan gülümsemek zorunda kaldı.

"Seni üzmek istemedim, Halide. Senin sınırsız iyi bir davranışın var, ama..."

"Fakat ne?"

"Eğer senin yanında yakalanırsam.."

Kadın bundan korkmadığını anlatmak için omuzlarını silkti. Vartan genç kadının aptal olup olmadığını sordu kendi kendine. Onun arandığını da biliyordu!

"Buraya kimse gelmez mi? Sanırım köylüler birbirlerini sık sık ziyaret ederler."

"En yakın ev iki kilometre uzakta. Ben diğer insanlardan kaçınırım."

"Kocan savaşta mı?"

"Ben dulum."

"Ya annen, baban?"

"Artık ailem yok."

Verdiği katı cevaplar, kadının kendisi hakkında konuşmaktan pek hoşlanmadığını anlamasını sağladı. Bakışı karanlıktı. Geçmişini anmak besbelli ki kadın için hoş değildi. Artık soru sormadı.

Kadın "Bahçeye gidiyorum" diye açıklama yaptı, odayı terketti. Köpek onun arkasından koştu.

Kerim karanlık basmadan az önce geldi. Yaralının bilincine kavuşmasına sevinmişti. Düşük omuzları, sırt kamburu ve çıplak alnı onu olduğundan daha yaşlı gösteriyordu. Ama açık berrak bakışları bir gençlik sadeliğini yansıtıyordu. Yakışıklı biri olarak nitelendirilemezdi, ilk hamlede sempatik bir etki bırakıyordu. Vartan ona elini verdi ve yürekten teşekkür etti.

Adam alçak gönüllü cevap verdi: "Halide gereken her şeyi yaptı."

"Peki niçin?"

Ateşin yanında diz çökmüş olan Halide gözlerini gökyüzüne kaldırdı ve başını salladı. Gene aynı soru! Siyah elbisesini mavi yeşil çiçek desenli turuncu bir köylü elbisesi ile değiştirmişti

Kerim derste her zaman yaptığı gibi yaptı, ellerini arkasına bağladı.

Kerim "Niçin?" diye canlı bir sesle tekrarladı. "Bir Ermeni olduğunuz için. Ülkemizde bugün çirkin bir cinayet işleniyor ve ben buna katılmak istemiyorum. Hükümetle işim olsun istemiyorum.

Sürgünlerle benim bir meselem yok. Olmasındansa hain olarak yargılanmayı tercih ederim!"

Vartan, "Günün birinde diğerleri hain olarak yargılanacaklar." dedi. "Senin gibiler kahraman olarak anılacaklar."

"Ben bu kadarını istemiyorum." diye cevapladı Kerim. Utangaç bir gülümsemesi vardı. "Vicdanımın temiz olması bana yeter."

Yanağını renklendiren kızıllığı atmak için derin nefes aldı. Ellerini çırptı.

"Bilinmezlik! Bilinmezlik! Tüm kötülüklerin kaynağı budur. Bu ülke asla çağdaş olamayacak."

Halide onun sözünü kesti, hafifçe azarladı:

"Kerim! Bize şimdi o uzun konuşmalarından birini yapmayacaksın herhalde? Bu akşam olmaz! Albay yeni kendine geldi."

Öğretmen hastaya özür dilercesine gülümsedi.

"Her zaman ki gibi Halide haklı, affedersiniz!"

Vartan öğretmene yardım etti:

"Düşünceleriniz beni çok ilgilendiriyor, Kerim. Beynimin bu kadar bulanık olmadığı bir zamanda seni daha çok dinlemek isterim."

Adamın yüzü ışıldadı, "Zevkle", dedi. "Fırsatımız olacaktır."

Vartan'ı yemeğe oturttular. Arkasına katlanmış bir keçi postu dayadılar. Halide onu yedirmek istiyordu ama o kendi yemekte ısrar etti. Kerim ve kadın halı üzerine alçak bir masa koydular. İki gaz lambası yanıyor ve güçlü bir koku yayıyor, odayı da yeterince aydınlatıyordu. Konuşma kışın getirebileceği kıtlık ve açlık korkusu ve mevsimin az olan hasadı üzerine dönüştü.

Vartan Kerime'e sordu:

"Kayseri'deki Amerikan Kolejini yöneten Doktor Black'ı tanıyor musun?"

"İsmen. Hükümet okulu kapattı, o da gitti."

Vartan uğradığı hayal kırıklığını yansıtan bir mırıltı çıkardı. Odaklandığı umut yokolmuştu.

"Tehcirler oldu mu?"

"Evet, maalesef" diye cevap verdi öğretmen, başını eğdi. Halide dudaklarını ısırdı. Acı dolu bakışlarını Vartan'dan kaçırdı. Saf bir ses tonuyla şunu söyledi:

"Kış sert olacak. Soğanların zarı her zamankinden daha kalın."

Erkekler onun konuyu değiştirmek istediğini farkettiler. Arzusu-

na saygı gösterdiler. Yemekten sonra genç kadın çay servisi yaptı. Kerim bir sigara sardı ve onu müteşekkir kabul eden Vartan'a ikram etti. Halide sigarayı bir lambanın alevinde yaktı. Vartan uzun süredir tütün içmemişti, ilk nefeste öksürmek zorunda kaldı. İkincisinde başı döndü, devam etti, üzerine derin bir rahatlık çöktü. Lambaların ışıklarının dansettiği yanındaki beyaz duvarlara baktı. Ev sahipleri ona bakarak gülümsediler. Kolaylıkla kavranamayan bir duygu. Bu iki insana mutlak anlamda güvenebileceğinden emin olmuştu.

Bu dostane atmosfer Vartan'da anılar uyandırdı. Hikayesini istemeden anlattı, ama isim zikretmedi. Halide ve Kerim susarak, saygıyla dinlediler. Sesi zayıftı. Üzerindeki bitkinliğe ve kelimelerin çağrıştırdığı acıya rağmen konuştu. Yüreğini kurtaran yükten biraz kurtulabilmek için bile, paylaşmak zorundaydı.

Sustuğunda sadece bir keçinin yakından melemesi duyuluyordu. Kadının yüzünden gözyaşları akıyordu.

"Karının ve oğlunun neler çektiğini hayal etmeye çalışıyorum" dedi kadın. Duvara bakıyordu. Baktıkça üzüldüğü bir resme veya manzaraya baktığı sanılabilirdi. Kerim sarsılmıştı, Vartan'ın elini tuttu. Bu kadar utangaç olmasaydı yanaklarından öpecekti. Halide'ye el salladı ve herhangi bir şey söylemeden dışarı çıktı. Genç kadın Vartan'ın yatmasına yardımcı oldu. Yüzü yeniden normale dönmüştü ama gözleri hâlâ kırmızıydı. "Haklısın, umut yitirilmemeli. Eminim onları yeniden göreceksin."

Ateşin önüne, bir halının üzerine uzandı, bir keçeyle örtündü. Uyuyamıyordu, daha sonra, gecenin derinliğinde Vartan'ın ağlamasıyla uyandı. Anlattıklarının kadını bu kadar çok etkilemesi onu duygulandırmıştı.

***

Rıza Bey gösterişli düzenlenmiş makamında, Antep'in valilik koltuğunda sallanıyordu. Gani Bey'in İstanbul'dan göndermiş olduğu uzun bir telgrafı yeni deşifre etmişti. Azarlamalar! İçlerinden biri bile haklı olmayan azarlamalar.

Gerçi Antep'te hâlâ çok sayıda Ermeni'nin oturduğu doğruydu Amerikalı ve Alman misyonerler tarafından korunan protestan inançlı Ermeniler arasında bir cephane fabrikasında çalışanlar dahil, tümü uzman zanaatkarlar da bulunuyordu. Fakat bu insanları

sürgün etmemesini Rıza'nın Maro'ya olan şefkati değil, ilk planda ülkenin çıkarları dikte ettiriyordu. Yaptığını şimdi amirleri önünde savunmaya hazırdı.

Temmuz ayından beri Musa Dağı'nda direnen 4 bin Ermeni Fransız Kızılhaç gemisi tarafından alınıp Mısır'ın Port Said limanına götürüldüyse o ne yapabilirdi? O, yurtdışına bilgi sızdırılmasını nasıl engelleyebilirdi? Gani Bey ona oldukça haksızlık ediyordu! Rıza telgrafın bir pasajını bir kere daha okudu.

"Alman haber dairesi İçişleri Bakanına, hoş olmadığı değerlendirmesinde bulunarak birkaç gerçeği bildirmişti. Bir Amerikan soruşturma kurulu Anadolu'daki Ermenilerin akıbeti konusunda 4 Ekim'de bir rapor yayınlamıştı. İki gün sonra Londra'da bir belediye başkanı aynı konuyu, iyi belgelenmiş bir konuşmayla Lordlar Kamarasının önüne koydu. Açık ki Anadolu'da, özellikle de sizin bölgenizdeki bazı insanlarla haberleşmeleri var. Bu nedenle, yabancıların, misyoner ve diplomatların hareket özgürlüğünü mümkün olduğu kadar sınırlayın ve hükümetimizi zora sokacak görgü tanıklarının Osmanlı İmparatorluğu'ndan dışarı çıkmaması için tüm gerekli tedbirlerin alınmasını sağlayın."

Tedbirler! Tedbirler! Gani Bey iyi konuşuyordu.

Rıza Bey, "Eğer memnun değilse beni görevden alsın" diye gürledi. "Böylece ben de arazilerimle, mülkümle ilgilenmiş olurum. Evet! O hakettiği cevabı almalı."

Rıza Bey, bir başka pasajının onu daha fazla rahatsız ettiği telgrafa döndü yeniden.

"Yabancı basın, tarafımızdan aranan Vartan Balyan'ın birkaç makalesini yayınladı. Bu makalelerde, özellikle yaverinizin onunla karşılaştığı Malatya'daki kamp tasvir ediliyor. O mutlaka zararsız hale getirilmeli! Aramaları güçlendirin. Bakan bu hikayeden haberdar olmadığı için onun karşısında konuyla ilgili tek söz etmemelisiniz. Resmi yazışmalarınızda bu Balyan'ın ismini anmayınız."

Vali kağıdı öfkeyle buruşturdu ve onu kültablasında yaktı. Bir Alman subayın ona hediye ettiği kutudan bir sigara aldı. Maro'nun kocası... Onu tamamen unutmuştu. Rıza korkmuyordu: Balyan ona hiçbir şey yapamazdı. O, karısının ve oğlunun nerede olduğunu kesinlikle bilmiyordu. Rıza Bey'i daha çok, Maro'nun kocasının yaşadığını öğrenmesi ihtimali endişelendiriyordu. Kadın, yeni hayatına çabuk alışan oğluyla birlikte Antep'te kalmaya ikna olmuş görünü-

yordu. Elbette o hâlâ Rıza Bey'in onun başkente gitmesine yardım edeceğini umuyordu. Bu konuda en azından dosdoğru konuşmuyordu ama adam, beklentisini onun gözlerinden okuyordu. Biraz daha zaman ve Rıza'nın sevgisi onun en son direnişini de kırabilirdi. Sonra o artık kendini gitme baskısı altında hissetmeyebilirdi. Kendini mutluluğa teslim edebilirdi.

Adam gözlerini kapadı, Maro'nun anlamlı dudaklarıyla harika güzel yüzünü gözlerinin önüne getirdi. Kadının ona ilk kez "Seni seviyorum" diyeceği anı hayal etti. Sevinci uzun sürmedi çünkü Vartan'ın yüz hatları aklına geldi. Rıza'nın Antep'de duvarlara asılmasını yasakladığı, arandığını duyuran afişteki belirsiz portreyi değil, aksine Maro'nun madalyonunda taşıdığı fotoğraftaki gülümseyen yüzü..

Kıskançlık duygusuna kapıldı. Tanıdığı bütün kadınlar sevişmede başarısız olmuşlardı. Maro'nun başka bir erkeğe ait olduğu düşüncesi onu yaralıyordu. Onun hâlâ bu adamı sevdiği düşüncesi dayanılmaz geliyordu. Kocasıyla nasıl gülüştünü, onu nasıl öptüğünü, kollarında inleyişini hayal ediyordu. Hatta ona bir oğlan bile doğurmuştu! Rıza ve Maro'nun birlikte geleceklerinin nasıl olacağı farketmezdi, geçmişin gölgesi daima aralarında olacaktı.

Ansızın ayağa kalktı. Yeşil deri koltuğun ayakları mermer zemin üzerinde kaydı. Alman haritacıların yaptığı büyük Anadolu duvar haritasının önünde durdu. Gölgeli yüzeyler dağlık alanları gösteriyordu. Rıza'nın bakışı ırmakların akışını izledi, şehirlerin ve köylerin isimleri yanında durdu, kaçan adamı her an bulacakmış gibi, ovaları ve yaylaları dolaştı.

"Acaba nerede büzülüp saklanmış olabilirdi?"

Bütün polis ve ordu tarafından aranmasına rağmen bu Balyan, imparatorluk için özel bir tehlike arzetmiyordu. Rıza için de. Fakat onun sadece varoluşu Rıza'yı kızdırıyordu. Gani Bey'in Balyan'a malettiği makalelerin içeriği Rıza Bey için farketmezdi. Onlara, Rıza Bey'in azarlanmasına neden olan provokasyonlar olarak bakıyordu: Ben hâlâ hayattayım! Ve imzası: Sevdiğin kadın bana aittir!

Sigaranın ıslanmış izmaritini kağıdın üzerine koydu ve Malatya'dan Rus sınırına kadar bir çizgi çekti. Bir ikincisini İran'a, bir üçüncüsünü Bağdat'a ve İngilizlerin işgal ettiği Mezopotamya bölgesine kadar. Balyan'ın yerinde olan her akıllı adamın yapacağı şey bu olurdu. Evet! O, Rusların veya İngilizlerin yanında olmak için

Anadolu'yu kesinlikle terketmişti. Tehcir kafilesi arasına da karışmış olabilirdi. O zaman Suriye çölüne gitmişti. Bundan başka binlerce Ermeni'nin Arap halkının içine karıştığı Halep'e gitmiş olma ihtimali de vardı. Halep! Antep'ten yüz kilometreden daha uzakta değildi.

O bu düşüncelere dalmış, cevap vermeden önce kapısı üç kez çalındı. Rıza, sekreterinin veya herhangi bir memurun geldiğini farzederek yüzünü dönmeden bağırdı:

"Rahatsız edilmemeyi rica etmiştim!"

"Özür dilerim Rıza Bey ama bu önemli."

Bedri, yüzünü ona dönen ve sabırsızca soran efendisine doğru gitti:

"Gene ne var?"

Bedri boğazını sıkan yakanın iç tarafı boyunca işaret parmağını koyup dolaştırdı ve gevşetmeye çalıştı.

Kıpkırmızı bir suratı vardı. Rıza Bey'in valiliğe atanmasıyla birlikte onun nüfuzu ve görüntüsü de değişmişti. Şehrin ileri gelenleri ona saygı ve hürmetle davranıyorlardı. Onu çok rahatsız etmesine rağmen artık siyah takım elbise giyiyor ve kravat takıyordu. Elbise kötü oturduğundan içinde bir köylü budalası gibi duruyordu.

"İspiyoncunun izini yeniden bulduk!" diye bağırdı. Sevinçliydi, elindeki bir telgrafı sallıyordu.

Vali sordu:

"Nerede?"

"Kayseri'de."

Rıza haritaya döndü. Kayseri! Fakat bu haber onun tahmini ile bağdaşmıyordu. Balyan orada ne kaybetmişti ki onu arıyordu?

"Tutuklandı mı?"

"Hayır. Şakir İsmail adına ücret defteri Kayseri vilayetinde bulundu. Defteri, satıcıdan alan bir asker teslim etmişti. Defter bir tali yol kenarında bulunmuş olmalıydı."

Bedri söylemediği bir ayrıntı kalıp kalmadığından emin olmak için telgrafa bir göz attı.

"Daha fazlasını bilmiyoruz."

Kısılmış gözlerle efendisinin tepkisini bekliyordu. Balyan'ın bu çevrede olmamasından artık rahatlamış olan Rıza Bey gözlerini kırpmadan haritada Kayseri'yi gösteren noktaya baktı. Sinirlice sigarasını çiğniyordu. Bu haber, tam da adamı düşündüğü bir anda!..

Bu tesadüf onu çok rahatsız etti. Bu adam hayatta olduğu sürece huzur bulamayacaktı. Rıza'nın niçin böyle endişelendiğini bir tür anlamayıp şaşıran Bedri'ye döndü.

"Hikayeyi nasıl buluyorsun?"

Bedri sıkan yakasından kızarmış olan ensesini kaşıdı. O bu soruyu kendine zaten sormuştu, buna rağmen düşünceliydi.

"O ücret defterini fırlatıp atmıştır. Kesin yeni bir kimlik edinmiştir."

"Ama niçin Kayseri?"

Bedri, "Neden olmasın?" dedi ve omuzunu silkti. Kolunun kıvrımını indirdi.

Rıza Bey düşünceleri dağılmış olarak yazı masasına gitti. Bir sigara yaktı. Kaldırım taşlarıyla döşeli, birkaç askerin sohbet ettiği avluya bakan camın önüne dikildi. Yaverine döndü:

"Bölge taranacak mı?"

"Bunu benimsiyorum."

Rıza gergindi, "Benimsiyorsun!" diye bağırdı. Sigarasını yere fırlattı. "Dağ taş kuşatılmalı, herkese sorulmalı."

Şefinin bu meseleye duyduğu büyük ilginin sebebini çözemeyen Bedri, "O kesinlikle artık bölgede değildir, başkent yolundadır" dedi.

"Senin görüşün bana yetmiyor! Oraya gideceksin ve arama harekatını yöneteceksin."

Bedri'nin yanakları oynuyordu. Bu uzun yolculuk meselesi hiç hoşuna gitmedi. Antep'i hiçbir durumda terketmek istemiyordu. Çünkü, tadını çıkardığı buradaki nüfuzunu kaybedecekti.

"Bunu tek başına ordu veya jandarma da halleder. Benim oraya gitmem neyi değiştirecek?"

Yaverin emirlerini bu şekilde sorgulamasına Rıza kurnazca gülümsedi ve şunu söyledi:

"Sen Abdülhamit'in gizli polisindeydin... Tecrüben bize yararlı olacaktır."

Şu anki iktidar sahiplerinin gözlerinde bir kara leke olan, kendi geçmişinin bir bölümünün anılması Bedri'yi ceset gibi soldurdu. Hemen pes etti. Rıza kağıt yanığıyla dolu olan kül tablasını gösterdi:

"Gani Bey bu adamın zararsız hale getirilmesine büyük önem veriyor. Gerekli desteği alacaksın. Sen Kayseri'ye vardığında resmi makamlar İstanbul'dan gelen emirleri almış olacaklar. Arama harekatını yoluna koy ve sen de ayrıca kişisel olarak sıkı bir arama yap!"

Bedri son cümleyi anlamamış görünüyordu. Rıza birden bire bağırdı:

"Bu adam, görünmez adam değil ya! O yollarda herhangi biri onu görmüş olmalı. Yemek yemek zorunda, yani bir satıcıdan veya bir köylüden yiyecek temin etmiştir. Ücret defteri sende. İzini sür. Denenmemiş hiçbir şey kalmamalı!"

Bedri kafasını kuşkuyla salladı ve çenesini kaşıdı.

"Evet... tabi... Fakat çoktan kaçtığı hissi var bende."

"Bu beni ilgilendirmiyor! Nerede olduğunu bulacaksın ve biz arkasına düşeceğiz. Gerekirse eğer bu senin bütün kışını alacak. Sakın bana elin boş dönme!"

Bedri öfkesini yuttu ve kabul etti.

"Emredersiniz Rıza Bey!"

"Bugün yolculuk için hazırlan. Sana yazılı bir görev talimatı vereceğim."

Bedri saygıyla eğilip efendisinin yanından ayrıldı. Omuzları düşmüştü. Kapıyı kapamadan önce hâlâ soruyordu:

"Ya onu bulursam?"

Rıza işaret parmağıyla boğazını gösterdi ve dilini şaklattı.

"Bu benim için zevk olacak!" dedi Bedri. Kaşınarak alaylıca sırıttı.

Rıza yalnız kaldığında bir görev talimatı yazmak için yazı masasına oturdu. Kalemi havada tuttu ve hayal kurmaya başladı. Bedri onu bu Balyan'dan kurtarabilseydi ne kadar sevinecekti. Ondan sonra onun mutluluğunu hiçbir şey tehdit edemezdi. Maro'ya karşı konulamaz bir istek duyuyordu. Ona gitmek, onu kollarına alıp geçmişinden koparmak için sabırsızlanıyordu. Onu şımartmak istiyordu. Acaba onu ne şaşırtabilir ve onda büyük bir sevinç yaratabilirdi? Takı? Bir elbise? Bunlar çok alışılmış, basit şeyler... Ayrıca o bir kez daha reddedebilirdi. Bir piyano! Evet, bir piyano. Ona çalabildiğini söylemişti. Sürgünlerin el konmuş mobilyaları arasında harika piyanolar vardı. Ona bir piyano hediye edebilir, o da sadece Rıza Bey için çalabilirdi.

Büyük Hanım bunun "gavurlara mahsus" bir çalgı olduğunu söyler, vesveselenirdi. Ama önemsizdi. Bir kere daha, çok veya az, farketmezdi! Rıza bir an önce eve gitmek için çabucak yazmaya başladı.

***

Ekim sonu yaklaşıyordu. Günler daha kısalmış, geceler uzamış ve daha soğuk olmuştu. Aylarca süren kuraklıktan çatlamış toprakların suya doyduğu sonbahar yağmurları bardaktan boşanırcasına yağmaya başlamıştı. Tufan gibi yağmurlar geçtikten sonra çise yağmurların zamanı geliyordu. Gri gökyüzünde bulutlar kat kat duruyordu.

Vartan, ona yatak olarak hizmet eden sahanlıkta oturdu. Sakalını kesmeye çalışıyordu. Eli çok titrediği için makası bıraktı. Küçük yuvarlak ayna, sık sakalından dolayı değil, daha çok çökmüş yanakları ve gözlerinin altındaki halkalar yüzünden tanımakta güçlük çektiği yüzünü ona gösterdi. Yüzü daha sert bir ifade almıştı, göz kenarlarındaki buruşukluklar derinleşmişti ve iki çizgi alnını ayırmıştı. Şakaklarındaki gümüşi parlaklık artmıştı. Beyaz sakallar çenesinin orasında burasında açık lekeler oluşturmuştu. Yaşlandığı ve babasına daha çok benzediği duygusuna kapıldı.

Pencereye gitti. Sendeliyordu ama en azından artık askıda olmayan sağ kolunu hareket ettirebiliyordu. Ateşi düşmüştü, ama zayıflığı hâlâ gitmemişti. Çabuk yoruluyordu. Kafasını bir mengene gibi sıkan, bir davul gibi uğuldayan bir baş ağrısı hissetti.

Güneş, bir pencere açılımı Doğu'yu gösteriyordu: Bu mevsimde öksüz kalmış tarlalar, pas kırmızısı ve kahverengi dikdörtgen anızları olsun veya olmasın, nadasa yatmıştır. Vartan bakışlarını uzağa dikmiş olarak pencerenin önünde uzun süre durdu. Düşüncelerinde o yüzlerce kilometre uzaklarda, Maro'nun ve Tomas'ın gitmiş olabilecekleri şehirlerle onu ayıran dağların arkasındaydı. Halep, İskenderun, Antep, Adana. Onun kulakları için isimlerin mistik bir tınlaması vardı. Soydaşları neredeydiler? Hayatta kalabilmişler miydi ve nasıl? Onların akibetini ve yaşam şartlarını hayal etmeyi başaramadı. Hafızasındaki bu yeteneksizlik onu kendisine yabancılaştırdı. Ardından karısının İstanbul'a varmış olmayı başardığını umdu. Onu ve Tomas'ı Mesrop Amca'nın oturma odasında, Arpine Teyze, kuzenler Lucie ve Diran'ın yanında gördü. Ama güzel resim kayboldu, mantığı hemen üstün geldi. Gerçek gözüne göründü: Onlar hakkında hiçbir şey bilmiyordu. Ölmüş de olabilirlerdi..

Malatya'ya geri dönmek ve oradan başlayarak sabırla aramak zorundaydı. Belki Bayan Langlet Maro hakkında diğer misyoner-

lerden birşeyler öğrenebilmişti. Malatya'daki İsviçre öksüzler evinde kuzen Diran'dan gelmiş bir cevap onu bekliyor olabilirdi. Yola çıkabilecek duruma gelmesi için ne kadar zaman geçerdi? Her şeyden önce bunu nasıl yapacaktı? Doktor Black gittiği için Vartan'ın yeni kimlik kağıtları bulmasına kim yardımcı olacak, bilemiyordu. İstanbul'a mı gitmeliydi? Orada akrabaları ve dostları vardı. İçinde Maro ve Tomas'ın izini kaybettiği bölgeden uzaklaşma fikri onu korkuttu. Onları ebediyen kaybetmekten korktu.

Halide kapıda dikildi ve geldiğini duymayan Vartan'ı izledi. Gene pencerenin yanında duruyordu! Mutlaka karısını ve oğlunu düşünüyordu. Bundan asla söz etmiyordu ama Halide onun melankolik yüzünde, onları düşündüğünü her zaman görebiliyordu. Bazen kadının rahatsız etmeye cesaret edemediği, saatler boyu süren derin bir sessizliğe gömülüyordu. Onun o an acı çektiğini hissediyor ve acısını dindirecek kelimeler bulmak istiyor, ama aynı şeyleri birlikte hissetmek ve böylece acısını sessizce onunla paylaşmaktan başka bir şey yapamıyordu. Bu aydın adama, bu eczacı Albaya ne söyleyebilirdi? Vartan'ın ailesini yeniden görme umudunun son tahlilde tamamen mantıksız olduğundan emindi.

"Dinlenmeliydin" dedi odaya girerken.

Adam yavaşça döndü.

"Aksine, kaslarımı çalıştırmak zorundayım."

Sırılsıklam olmuş pelerinini silkeledi ve kapının yanındaki duvara astı.

"Kendinle çok mücadele ediyorsun. Her şeyi zamana bırak. Zaman tüm yaraları iyileştirir."

"Zaman bana karşı işliyor." dedi Vartan. Üzgündü ve yatağa dönmek için hamle yaptı.

"Bekle, sana yardım edeyim."

Adam itaat etti, çünkü genç kadın yardımını reddetmesine izin vermezdi. O iyilikseverliğinin frenlenmesine dayanamıyordu. Bir kolunu erkeğin beline doladı.

"Omuzuma dayan!"

Yağmur çarşafından sızmış, elbisesi sırılsıklam olmuştu. Halide taze ter ve sandal odunu kokuyordu.

"O kadar hızlı yürüme" dedi kadın sevgi taşan bir sözle.

Aslında sadece vücuduna teması uzatmak istiyordu. Omuzundaki bu büyük elin ağırlığını, kolunda hissettiği Vartan'ın kas hareket-

lerini seviyordu. Fakat bu güçlü kuvvetli adamın şimdi ona bağımlı olmasını her şeyden çok seviyordu. Halide artık onu başlangıçtaki gibi yıkamak ve değiştirmek zorunda olmamasına üzülüyordu. Ona sadece bakışıyla dokunabiliyor, bu da ona çok yakın oldukları halde uzaklaştıkları duygusunu veriyordu. Ama elbette sadece düşüncelerinde.

Vartan yatağa oturdu, yaptığı her şey için ona bir kere daha teşekkür etti. Sonra ekledi.

"Gidecek duruma gelince gideceğim."

Halide cevap vermedi. Döndü ve kapatmak için kapıya gitti.

"Burası nemli."

Pelerininin altından bir paket çıkardı.

"Kahve satın aldım, hemen pişireceğim."

Vartan onun ateşteki odun kömürünü nasıl tutuşturduğuna baktı. Kahve! Bir savaş yaşamakta olan ülkede bu lüksü yaşamak için parayı nerden buluyordu? Çanak çömlek ve halı satışı kesin bu kadar para getirmezdi. Halide'de bulduğu rahatsız edici bir nokta daha. Son haftalarda bir veya iki kişinin kış için ihtiyacı olandan fazla yiyecek stoku yapmıştı. Anadolu köylüsünün temel gıdalarıydı bunlar, balkona astığı kurutulmuş kuzu eti, zeytinyağı, Karadeniz'den fındık, çam fıstığı, badem, şeker, tuz ve çay. Pazardan getirdiği ve ahıra sakladıkları hariç.

Ve nihayet Vartan'ın açıklamakta zorlandığı, uzun süre dışarda kalmaları. Kerim en azından haftada bir kez genç kadını karanlık bastıktan sonra alıyor ve onu ancak sabahleyin ve bazen hatta ertesi akşam geri getiriyordu. Başlangıçta Vartan onların sevgili olduğuna, onun evdeki varlığı nedeniyle başka bir yerde kalmaya zorlandıklarına inanıyordu. Fakat bu açıklama tutmadı. Niçin onlar her defasında, büyük sepetler yüklenmiş eşeği arkalarından çeksinlerdi? Sınır o kadar uzaktı ki, kaçakçılık da sözkonusu olamazdı. Peki o zaman neydi? Vartan'ın bir fikri yoktu. Eğer dostlarının illegal bir faaliyeti varsa jandarmanın dikkatini çekme tehlikesi taşıyorlar demekti. Bu da Vartan'ın güvensizlik duygusunu artırıyordu.

Eğer Halide gidecekse, bunu tek bir sözcükle dahi gerekçelendirmiyor, sadece haber vermekle yetiniyordu.

"Şimdi gidiyorum, sabah erkenden burada olacağım."

Geldiğinde bitkin ve yorgun yüzüyle, hiçbir şey olmamış gibi günlük işine koyuluyordu. Hayvanlara bakıyor, evi düzene sokuyor,

pişiriyor, yün eğriyor, tüm diğer köylü kadınları gibi dokuyordu. Anadolu halkının çok sevdiği türküleri mutlu ve endişesiz mırıldanıyordu. Gece sokulmaları konusunda ise en küçük bir oyunu yoktu. Neredeyse her gün gelen Kerim Vartan'la biraz sohbet etmek için bile aynı titizliği gösteriyordu.

Su ısınmıştı. Halide kahveyi fincanlara döktü ve ikram etti. Parlayan vernik siyahı koyu gözlerini Vartan'a dikti, ince yüzü genç bir kız yüzü gibiydi. Kahvelerini susarak içtiler. Sonra kadın kendini dokuma işine verdi.

Yukarıda bir çerçevede, dokuyucunun aylarca onu bitirmek için uğraştığı kilim desenini tutan bir işaret duruyordu. Düşünülen tüm renklerden ipek yumak bağları duvarda yeteri kadar asılıydı. Halide bir ip değiştirecekse başını yukarı kaldırıp Vartan'a bakıyordu. Vartan yatağın üzerinde oturuyor, kadını seyrediyor fakat görmüyordu. Kadın bunu hissetmişti. Adam, sık sık olduğu gibi, düşünceleriyle başka yerdeydi. İş sırasında onunla sohbet etse çok hoşuna giderdi. Böyle eğitimli bir adam her şeyi biliyor olmalıydı! Her halde bir köylü kadının onun anlatacaklarını anlayacak durumda olmadığını düşünüyordu. Olsun! Onun varlığı Halide'yi sevindiriyordu. Dul olduğu üç yıl içinde erkeksiz bir evin yalnızlığını unutmuştu. Yavaş sesle şarkı söylemeye başladı ve vücudunun üst kısmını zarifçe salladı. Farkında olmadan Vartan'ın da çok alışık olduğu bir melodiyi mırıldandı. Kurt birkaç kere havladı ve sonra sustu. Halide hemen pencereye koştu. "Kerim" dedi, rahatladı.

Kerim yağmurdan ıslanmış içeri girdi. Nefesi kesilmişti. Çok heyecanlı durumdaydı. "Askerler... köydeki her evi arıyorlar!"

Başını Vartan'a çevirip ekledi:

"Seni arıyorlar."

Vartan yataktan kalktı.

"Benim Ürgüp'te olduğumu biliyorlar mı?"

"Hayır. Kayseri'de ve tüm ilçelerde arıyorlar."

Vartan asabiyetini saklamadan, "Buraya gelecekler" dedi.

Halide şaşırtıcı bir sükunet içindeydi. İçindeki gençlik ateşi yanmıştı, bu gözünden okunuyordu. Askıdan çarşafını aldı, Vartan'a gitti.

"Seni bulamayacaklar, benimle gel!"

"Ben ona yardım edeyim." dedi Kerim.

"En iyisi sen kilim ve keçi postlarını arkadan getir!"

Vartan kolunu genç kadının omuzuna koydu. Kadın başlarını peştemalla örttü. Kerim havanın temiz olduğundan emin olmak için ilk olarak çıktı ve önlerinden ahıra gitti. Hava serindi ve bardaktan boşanırcasına yağmur yağıyordu. Vartan'ın deri terlikleri yumuşamış, toprakta kayıyordu. Halide'ye daha sıkı sarıldı. Kaçabilseydi daha iyi olurdu: Jandarmalar ahırı arayacak ve o bir sıçan gibi kapanda oturuyor olacaktı.

"Benim yüzümden sıkıntıya düşmeni istemiyorum."

Halide alçak sesle güldü, Vartan devam etti.

"Beni buradan dağlara götürseniz daha iyi olacak. Beni dağda bulurlarsa seni ve Kerim'i rahatsız etmezler."

"Bırak da ben sadece işimi yapayım, onlar seni bulamayacaklar" dedi kadın. Kendine güveni tamdı.

Ahır olarak hizmet gören mağara yüz yıldan fazla bir zaman önce kazılmıştı. Duvarların yumuşak beyaz taşı şimdi koyu kahverengi bir tabakayla kaplanmıştı. Daha önceleri borudan gelen ve şimdi fırından çıkan duman tavanı karartmıştı. Kesif bir hayvan kokusu, özellikle tavukların dışkısındaki amonyak kokusu onları kapıda karşıladı.

En arkada bir eşek gelenlere döndü ve öksürük krizine benzer şekilde anırdı. Keçiler ve koyunlar kendi bölümlerinde, aldırış etmeden yemlerini yemeye devam ettiler. Hemen girişte sağda bir soba vardı. Bir arı kovanı biçimindeydi. Kuru seramik toprağı yığınının yanında odun kömürü dolu çuvallar yığılıydı. Sol duvarda büyük taş kütleleri tahıl ambarını gizliyordu. Kerim eşeği çözdü ve onu bölmesinden çıkardı. Halide bir fener yaktı ve bir metreden daha alçak olan aralıktan süründü. Kerim örtüleri ona verdi.

"Artık bana ihtiyacın yoksa, Ürgüp'e geri dönüyorum."

Kadının sesi onlara yatışmış gibi geldi:

"İyi. Ne olup bittiği hakkında beni haberdar et."

Öğretmen Vartan'ın kolunu sıktı.

"Her şey düzelecek."

"Teşekkür ederim Kerim. Eğer beni yakalarlarsa adını vermeyeceğim, endişe etme."

Vartan dört ayak, Halide'yi izledi. Kısa giriş onu dört çarpı üç büyüklüğünde, içinde ayakta durabileceği dikdörtgen bir odaya götürdü. Bir köşede toprak testiler ve yiyecek dolu sepetler yığılıydı.

Karşı taraftaki saman yığını özel bir yer oluşturuyordu. Halide örtüleri ve keçi postunu oraya yaydı.

"Rahat edeceksin. Ve bu sadece birkaç gün sürecek, fazla değil."

"Bu yakalanmış olmaktan bin kat daha iyidir. Ama bana söyle.."

Kadın onun sözünü kesti.

"Bekle. Hemen geleceğim."

Çevik bir hareketle dışarı süzüldü. Fenerin ışığında Vartan çevreyi inceledi. Burada taş henüz beyazlığını kaybetmemişti. Sivri uçlu kazmanın kertikleri görünüyordu. Bu yerin, çok yeni kazıldığı çok açıktı. Saman yığını burada önceden birinin kaldığını gösteriyordu. Bir nişde bir gaz lambası duruyordu. Yanında bir çakmak vardı.

Halide evden lazımlığı, su dolu bir testiyi, ekmek, fındık ve hurma getirdi. Beze sarılmış bir paketi testilerin arasına itti.

"Eğer tehlike görünmezse, sana biraz yiyecek getiririm. Geceleri biraz dışarı çıkabilirsin. Korkma, boğulmazsın; yemliğin altından içeri temiz hava sızar."

Gitmek istiyordu, ama Vartan kolundan tutup onu geri çekti.

"Bu ne demek oluyor?" diye sordu. İçinde bulundukları küçük odayı gösterdi.

Kadın sesini yumuşatarak, "Bir saklanma yeri her zaman yararlı olabilir" dedi.

Vartan onu bırakmadı, ısrar etti:

"Bu saklanma yeri... gece gezmelerin... bunlar nedir?"

Kısa bir tereddüt geçiren kadın cevap verdi:

"Hemşerilerime yardım ediyorum, hepsi bu."

Bu cevap Vartan'ın merakını daha da uyandırdı. Kadının gözlerinin içine baktı ve anlamaya çalıştı.

"Sen kimsin?"

Öğrenene kadar onu bırakmayacağını farkeden Halide testilerin arkasındaki paketi istemeden çekti ve onu açtı. Pakette Meryem ana heykelli bir ikon, gümüşten Ermeni haçı ve bir aile resmi vardı.

"Sen Ermeni'sin!"

"Bir Müslümanla evlendim. Önceki adım Arusyak'dı."

X

Je, tu, il.. Nous, vous, ils.

Bir sınıfa dönüştürülmüş zemindeki bir kadın odasında Maro'nun altı öğrencisi, onun gösterdiği kişi veya kişilerin adlarını da koro halinde söyleyerek şahıs zamirlerini öğreniyorlardı. Maro'nun, Tomas'la birlikte çocuklarına Ekim başından beri Fransızca dersi vermesi Rıza Bey'in arzusuydu. Sadece, bir özel öğretmenden Almanca dersi alan ve ikinci bir yabancı dil öğrenme hevesi bulunmayan Altan yoktu. Bunu Maro da tercih ediyordu, çünkü o, ona ve oğlu Tomas'a şiddetli bir antipati duyuyor, bundan daha az olmayan bir aşağılama duygusu besliyordu.

Renkleri solmuş bir haritanın önünde duruyordu. Yerdeki minderlerde oturan çocukları görmek için başını eğmişti. Tomas da aralarındaydı ve iki yanı, onlara bazen doğru cevapları fısıldadığı Emel ve Kenan'la çevrilmişti. Gülümsüyordu, çok eğitimli olan annesiyle gurur duyuyordu. Sivas'ta evde diğer öğrencilerle birlikte olduğu zamandan bildiği bir eğlenceyi yeniden keşfetti. Çocukların arkasındaki koltuklarda Safiye, kızı Şahane ve Emine oturuyorlardı. Üçüncü kadın kızı Zehra'yı kucağında hafifçe sallarken sütanne örgü örüyordu. Şahane dinlemiyor, aksine hâlâ Mezopotamya'da savaşan ve haftalardır kendisinden haber alamadığı nişanlısını düşünüyordu.

Buna karşılık Safiye koltuğunun kenarında oturuyor ve çocukların korosuna katılarak dersi dikkatle takip ediyordu. Bu birinci kadın, asla belli bir derse ilgi göstermiyordu; onun doymaz merakı için Fransızca, matematik veya coğrafya farketmezdi. Maro onun kızlarına ve Tomas'a bu derslerden de parçalar halinde veriyordu. Bu arada evin oğlanları Kur'an okuluna da gidiyordu. Büyük Ha-

nım, onlar için tamamen anlamsız bulduğu bu derslere kızların girmesine karşı çıkıyordu, ama Safiye'nin teşviki üzerine Rıza Bey annesine karşı koymuş ve bu derslere izin vermişti.

Dersler, Maro'nun, aksi halde uzun ve boş görünen günlerine bir anlam veriyordu. Buna rağmen bu görevi üzerine aldığına pişmandı. Çünkü, Rıza Bey'in evinde bir işlevi olduğunu, kısa süreli bir misafir statüsünün sona erdiğini geç de olsa bu vesileyle anlamıştı.

Ders bitmişti ve çocuklar çevreye dağıldılar. Safiye uyuyan küçük kızı götüren sütanneye teklifsiz el salladı ve Maro'yu bahçeye götürdü.

"Akşam yemeğine kadar üç saatten fazla zamanımız var."

Maro ilk kadının aklından ne geçtiğini biliyordu. Alçak sesle gülerek kolunu tuttu. Ama onun canı sıkkın tavrı Safiye'nin gözünden kaçmadı, endişeyle sordu:

"Yolunda gitmeyen bir şey mi var? Bana kızmış görünüyorsun, kardeşim benim."

İki bahçıvanın çakıl yolu tırmıkladıkları bahçeye çıktılar. Safiye yüzünü örttü, bahçıvanları gönderdi ve peçesini yeniden göğsüne düşürdü. "Bana güvenebilirsin" diyerek dostunun beline sarıldı.

"Buradan gitmek istiyorum, İstanbul'a, ailemin yanına" dedi. Bakışları yalvarır gibiydi.

Safiye'nin yanakları kızardı, başını çevirdi ve susarak yürümeye devam etti. Son yağmurlardan sonra tekrar gürleşen sarmaşık güllerine boş bakışlarla baktı. Bu tepki, Maro'ya zaten bunu bildiğini gösterdi. Safiye'nin onun gitmesinden yana olmasını bekleyemezdi. Tam aksine, ilk kadının onun için hissettiği samimi dostluk, Maro'yu bu eve bağlayan başka bir bağdı. Buna rağmen Safiye'ye kızamıyordu.

Yüzeyinde ve dibindeki yapraklardan suyu kokmuş çeşme havuzunun yanına geldiler. Yumuşak havayı nemli çalılığın kokusu dolduruyordu.

Safiye ağaçlıkta kimsenin olmadığından emin olduktan sonra sordu:

"Rıza sana sert mi davrandı, haksızlık mı etti?"

"Hayır."

"Az sevgi, az nezaket?"

Başını sallayarak cevap vermeden önce kızardı Maro. Safiye sakinleşmişti.

"Bu beni de şaşırtırdı, çünkü seni çok seviyor."

Maro, "Ama ben onu sevmiyorum!" diye isyan etti.

"Gerçekten sevmiyor musun?" diye sordu Safiye. Şaşırmıştı, birkaç saniye sustu. "Bu zamanla olur."

Maro onun kolunu şiddetle sıktı ve dişleri arasından haykırdı: "Bunu istemiyorum. Ben evliyim.!"

Safiye onu sakinleştirmek için elini okşadı. Bu Ermeni kadının tutumunu anlamıyordu. Çünkü nihayet her şey onun kocasının öldüğü kabulüne dayanıyordu. Rıza Bey'in duygularını inatla geri çevirmekle de yeni bir başlangıç yapamazdı. Ona göre seviliyor olmak başka her şeyden daha değerliydi. Bir sinir krizi eşiğinde olan Maro kendine yeniden hakim olana kadar sustu. Çalılığa girdiler bir bank üzerindeki yaprakları ellerinin tersiyle temizledikten sonra oturdular. Maro arkadaşının psikolojisini sağlamlaştırmayı denedi, çünkü burada gidişine yardımcı olacak, belki de kolaylaştıracak tek imkanı onda görüyordu.

"Söyle Safiye, Rıza'yı seviyor musun?"

"Evet, bütün kalbimle."

"O zaman onu diğer iki kadınla paylaşmayı nasıl kabul edebiliyorsun? Evet, hatta bir üçüncüyle.."

Safiye gülümsedi.

"Bu soruyu bencil, hırslı ve kıskanç Leyla'dan beklerdim."

"Ben de onun gibiyim. Eğer sevdiğim adam başka kadınlara da ait olsaydı, onu hazmedemezdim."

Safiye, alnına düşen saç tutamını geri itti ve düşünceye daldı. Bir kadın ve kocası arasındaki ilişki anlayışını ifade etmek için ne cevap vermesi gerektiğini bilmiyordu. Omuzunu silkti.

"Ben bu şeye asla bu açıdan bakmadım. Bir kadın tek başına kocasının bütün ihtiyaçlarını tatmin edebilme hakkını iddia edemez."

"Sen bunun aksinin mümkün olabileceğini mi düşünüyorsun?"

Bu sohbetten giderek kendini rahatsız hissetmeye başlayan Safiye, "Elbette kadınlar başka türlü olsun ister" dedi. Maro'nun saygısını yitirmekten korkuyordu.

Maro arkadaşının sıkıntısını gördü ve yatıştırmak için konuştu: "Senin tutumunu yargılamıyorum Safiye. Ben gelenek ve göreneklerin kadınları kocasının isteklerine tabi kılmaya zorladığını ve bu geleneklere karşı koymanın imkansız olduğunu biliyorum. Buna

karşılık ben, bir insandan fazlasıyla evli olmayı yasaklayan bir dine mensubum. Bu yüzden içinden ne hissettiğini bilmek isterdim."

Bu sevgi dolu ses tonu Safiye'nin korkularını dağıttı. "Rıza'nın iki karısının daha olmasının bana asla bir zararı yok ve bu nedenle bana olan sevgisinde bir azalma olmadı" dedi.

"Bunu bugün böyle düşünüyorsun ama önce Makbule, sonra Leyla geldiğinde nasıldı?"

"Ben baştan itibaren bunun böyle olabileceğini biliyordum. Her defasında yeni bir kadınla bir kız kardeş veya bir arkadaşım olacağı için sevindim. Maalesef Makbule ve Leyla'da durum böyle olmadı. Ama seninle..."

Maro, artık dördüncü kadın olmayacağını açıklamaya fırsat bulamadan sütanne çeşitli jestlerle koşarak yanlarına geldi. Safiye ayağa kalkarak ellerini göğsüne bastırdı.

"Bir şey oldu!" diye bağırdı. "Çocuklara bir şey mi oldu? Rıza Bey mi?"

Cevap verecek nefesi kalmayan sütanne başını salladı ve adımlarını yavaşlattı. Maro kolunu Safiye'nin omuzuna koydu:

"Sakin ol, biliyorsun onun tepkileri her zaman abartılıdır."

Emine soluyarak çalılıktaki banka yığıldı, eliyle havayı yelpazeledi.

Birinci kadın endişeyle "Ne var?" diye sordu.

"Kitap" diye cevap verdi sütanne soluyarak.

Sözkonusu olanın bu kadar basit bir şey olmasına kızan Safiye biraz sertti:

"Ee, kitaba ne oldu?"

"Yok."

"İmkansız, benim odamdaydı. Her tarafa iyice baktın mı?"

"Evet. Rıza Bey'in kütüphanesine de baktım."

Sözkonusu olan kitap Safiye'yi yıllardan beridir büyüleyen gravürlü kitaptı. O Dante'nin "İlahi Komedi"sinden Gustave Dore tarafından resimlenmişti. Maro birkaç haftadan beri Safiye ve Emine'ye şiir sanatının bu büyük yapıtından, zaman zaman Türkçe'ye de çevirerek ve her resmi ezberinden açıklayarak öğretiyordu.

"Havaya uçmadı ya" dedi Maro. "Dert etme Emine, tekrar bulunacaktır."

Safiye meseleyi daha ciddiye aldı.

"Onu bu sabah karıştırdım ve yatağımın yanındaki komodinin

üstüne koydum, çok iyi hatırlıyorum. Odama kim girmiş olabilir ki?"

Maro bu hikayeyi önemsizleştirmeye çalıştı.

"Makbule veya Leyla onu ödünç almış olmalılar. Veya hizmetçi kızlardan biri temizlerken kaldırmıştır."

Çakılda bir yalın ayak sesi işitildi. Genç bir hizmetçi kız, ince siyah örgülerini başının etrafında dalgalandırarak onlara doğru koşuyordu. Maro, şimdiki adı Ayla olan küçük Ermeni kadın Vartuhi'yi tanıdı. Çalılığa ulaşınca Maro'nun önüne gelip durmadan önce birinci kadının ve sütannenin önünde eğildi.

Türkçe'si düzelmişti

"Hanım sizinle konuşmak istiyor, odasında."

Maro "Büyük Hanım mı?" diye sordu.

"Evet, hanım."

Safiye şaşırdı.

"Onun gelinlerinden birini yanına çağırması alışılmış şey değildir."

"Kötüye işaret" diye tamamladı Emine.

Maro sükunetini bozmadı. Bir süreden beri zaten bu yüzleşmeyi bekliyordu.

"Ben ona birkaç şey söylemenin kötü olacağını sanmıyorum."

"O çok.." diye başladı Emine, fakat kesti ve genç kızı bir el hareketiyle eve gönderdi. "Sanırım Büyük Hanım çok kızgın. Gururunu koru, nazik ve saygılı ol."

"Kitap!" diye bağırdı Safiye. Ellerini çırptı. "İddia ediyorum, kitap onda!"

"Göreceğiz" dedi Maro. Soğukkanlıydı. Uzaklaştı.

***

Ayla Büyük Hanım'ın salonunun kapısı önünde bekliyordu. Maro'nun geldiğini içeri bildirdi. Yaşlı kadın yeşil bir koltukta oturuyordu. Ayaklarını bir yastığın üzerine koymuştu. Maro geleneğe uyarak onun elini öptü.

Rıza'nın annesi konuğunu karşısındaki alçak bir sandalyeye oturmaya davet etmeden önce hizmetçi kıza "Bize çay getir" dedi.

Altın bir tabakadan aldığı bir tutam tütünü çekti. Maro'ya bütün

bir gün tütün çeken kendi annesini hatırlattığı için çok tanıdık gelen, uçları dantelli bir mendile aksırdı.

Hapşırma üzerine Maro "Çok yaşayın" dedi.

"Teşekkür ederim, nasılsın?"

"Çok iyiyim Büyük Hanım."

"Dört aydır buradasın değil mi?"

"Evet, beni ve oğlumu çatınız altında kabul ettiğiniz için bu fırsattan yararlanarak size teşekkür etmek istiyorum."

Büyük Hanım ellerini kucağında kavuşturmuştu. Başını salladı. Diğerini sınama fırsatını veren birkaç nezaket sözü daha ettiler. Bu oyun Ayla gelip çay servisini yapana kadar sürdü. Büyük Hanım bardağını ağzına götürürken bu arada inceleyerek Maro'ya baktı.

"Sen gerçekten çok güzelsin," tesbitini güçsüz bir sesle belirtti.

Maro "Beni utandırıyorsunuz" diye cevap verdi.

Yaşlı kadının kırışık yüzündeki yarı kapalı göz kapakları, saldırmadan önce kurbanını gözleyen vahşi bir hayvanınkiler gibi görünüyordu. Büyük Hanım için bu Ermeni kadının, alçakgönüllülüğünü ve çekingenliğini tamamen gizleyemediği özgüveni ve teklifsizliği başta olmak üzere, çok şeyi anlaşılmazdı. Geçmişini bilmediği bu genç kadın büyük bir özgürlüğün tadını çıkarmış olmalıydı. Uzun süre dizginsiz koşturulmuş bir kısrak gibi, yulara alışmak şimdi ona zor geliyordu.

Maro bu evde Rıza Bey'in ona olan aşkı sayesinde korunduğunu kesin olarak biliyordu. Maro'nun iyilik dolu ses tonu Büyük Hanım'ı önce konuşmaya davet içindi. Kendisi sınava hazırdı. Davranışlarıyla Büyük Hanım'ın hoşuna gitmeyeceği aşikardı. Çünkü, Büyük Hanım'ın konakta kurduğu düzeni genellikle bilmeden bozmuştu. Adetleri bazen de bilerek hiçe sayıyordu. O bunu yerinin ve rolünün daha çok bir yabancı gibi kabul edilmesini pekiştirmek, onu fethedip yok etmek isteyen Rıza Bey'e karşı koyabilmek için yapıyordu.

Maro'nun sakinliği ve özellikle yaşlı muhatabının önünde gözlerini yere eğmek yerine onu süzmesi Büyük Hanım'ı kızdırıyordu. Nereden başlaması gerektiğini düşündü. Somut bir nedenle başlamak istiyordu. Okuma masasının üzerindeki fotoğraf albümünün altında saklamış olduğu Dante'nin kitabını eline aldı,

"Senin arkadaşlarına ve Emine'ye bu kitaptan okumalar yaptığını öğrendim."

Maro sükunetini bozmadan "Evet" diye cevap verdi. "Burada size de okumamı arzu eder misiniz?"

Büyük Hanım bu saygı dolu davranışa şaşırmadı. Bu Ermeni kadın ona haddini bildirme şımarıklığına sahipti! Açık eliyle kitabın kapağına vurdu. Sesi daha keskinleşmişti:

"Bu gavurlar için bir kitap!"

"Onu Rıza Bey'in kütüphanesinden aldık" dedi Maro. Sesi bal tatlısıydı.

"Bu önemli değil! Oğlum her zaman akıllı davranmaz. Sen kadınlara ve Rıza Bey'in sütannesine kendi dinini vaazediyorsun!"

"Büyük Hanım, cüretimi bağışlayın, size yanıldığınızı söyleyeceğim."

"Öyle mi?" diye öfkeyle bağırdı yaşlı kadın. Kitabın eşek kulağıyla işaret edilmiş bir sayfasını açtı. "Bu bir Hıristiyan resmi değil mi?"

Bu, İsa'yı birçok melek tarafından çevrilmiş bir haçın yanında gösteren, cennetin ondördüncü ilahisine atıfta bulunan bir resimdi.

"Evet" dedi Maro, "Ama bu bir din veya dua kitabı değil. Bu bir şiir, yani bir masal, şairin öteki dünyaya fantastik bir yolculuğu, ve.."

"Yeter" diyerek sözünü kesti Büyük Hanım. "Bunları dinlemek istemiyorum."

Maro başını eğdi ve bir itaat işareti olarak gözlerini indirdi.

"Biz bu şeytani eseri yakacağız."

Maro kalbinden gelen bir sesle "Hayır!" diye itiraz etti. Ve hemen pişman oldu. "Bu bugün az bulunan değerli bir kitaptır."

Büyük Hanım'ın bakışları delip geçiyordu. Kendinden geçmişti, şiddetli ve hızlı nefes alıyordu. Bu sırada burun deliklerine yapışmış küçük tütün kırıntılarını soluyordu. Enfiye almak ve itidalini kazanmak zorundaydı. Kitabı yere koydu.

"Ben Rıza'ya her şeyi açıklayacağım. Kitaba ne yapılması gerektiğine o karar verecek. Ama senin de Safiye'ye bu kitaptan okuman okuma yapman veya anlatman asla sözkonusu olmayacak. Anladın mı?"

"Evet hanım. Rıza Bey ne derse yapacağım."

"Ders sırasında senin çocuklara dinini öğretmeyeceğini de umuyorum."

"Asla," diye şiddetle itiraz etti Maro. "Safiye hep orada, o buna şahitlik edebilir."

Ona ne kadar az güveni olduğunu anlatan bir yüz ifadesiyle, "Safiye!" dedi Büyük Hanım. "O bütün yenilikler için deli olur."

"Sözüme güvenin Büyük Hanım, ben onlara sadece Arapça yazı ve Fransızca konuşma dersi veriyorum."

"Sen matematik ve coğrafyayı unutuyorsun... Kızlar için! Onlar dikiş ve örgü öğrenselerdi daha anlamlı olurdu."

"Bütün bu bilgiler onlar için yararlıdır. Örneğin onlar hesap öğrenirlerse kocalarının bütçesini daha iyi yürütebilirler."

Büyük Hanım bu argümanlarla bu konuda üstün gelemeyeceğini anlamıştı. Bir el hareketiyle bunun anlaşıldığı sinyalini verdi. Maro'ya bardağını verdi.

"Bana çay dök!"

Maro bu davranışla birlikte, eğer bir tartışma kendisi için uygun gelişmemişse konuşmayı başka bir istikamete çeviren kendi annesini hatırladı. İki kadın birkaç konuda o kadar çok birbirlerine benziyordu ki. Maro Büyük Hanım'a hoşgörülü olma duygusunu hissetti. Çayını doldurdu, kendine de döktü ve susarak içtiler. Maro kaçamak odayı inceledi. Birçok fotoğraf albümü merakını uyandırdı.

Bardağını bırakırken "Sonra bu uğursuz piyano!" diye yakındı Büyük Hanım.

Maro, "Tam anlamadım." dedi

"Senin akşamları Rıza veya arkadaşların için bunu çalmana bir şey demeyeceğim. Ama öğle yemeğinden sonra çalışmalar, özellikle öğle istirahatindeysem!"

"Öğle istirahatiniz?" diye şaşırdı Maro. Bu dersi üçüncü kadın Leyla ısrarla istemişti.

"Evet. Geceleri az ve çok kötü uyuyorum. Yemekten sonra bu öğle istirahati benim kendimi iyi hissetmem için çok önemlidir. Evde herkes bunu bilir."

"Bana bunu hiç kimse söylemedi."

Maro, piyano öğrenmek için ısrarlı ricalarına zaten şaşırdığı Leyla'nın dersleri bu saate kasıtlı olarak koyduğunu kavradı. Kibirliliği ve yapmacıklığı kesinlikle ikiyüzlülüktü. İlahi Komedi'yi kaynanasına götürmüş olan da oydu! Onu dikkate almak gerekiyordu.

"Öğle istirahatinizde sizi rahatsız etmiş olmak beni gerçekten

çok üzdü, Büyük Hanım. Bir daha olmayacak. Zaten alıştırma dersleri de olmayacak."

"Bu iyi" diye cevap verdi yaşlı kadın. İyi niyet gösterisine sevinmişti. "Ben sende bir kötülük olmadığını, aksine evdeki geleneklerin düzensizliği ve bilmezliği olduğunu umuyorum. Aynı şey sende eksik olan çekingenlik için de geçerli."

Maro şaşırmış görünerek "Eksik çekingenlik mi?" diye sordu.

"Sen genellikle zemin katta peçe örtmeyi unutuyorsun ve çalışanların hepsiyle samimisin. Hatta iki kere öğretmen bey Müller'le konuştun. Bu adama ne söyledin?"

"Ben onu sadece nezaketle selamladım Büyük Hanım. Yerinde bir davranış olduğu için."

Gerçekte ise Maro kendi özel durumunu Müller'e açıklamayı denemişti, ama Alman dinlemek istememişti.

"Bu yakışık almıyor! Sen burada bir Müslüman evindesin ve bu evin kadınları hiçbir yabancıyla konuşmazlar. Eğer mutlaka gerekiyorsa peçeli yüzle.."

Maro sanki suya atlama niyetindeymiş gibi derin nefes aldı. Ne söyleyeceğini yeterince düşündü. Kendisiyle çelişkiye düşmekten kaçındı. Konuşmanın başından beri göstermiş olduğu barışçı davranışından vazgeçti. Kararlılığını gösteren bir sesle cevap verdi:

"Büyük Hanım, ben bu evin kadını değilim! Benim başka bir dinim var, ben başka gelenek ve göreneklere göre yaşıyorum. Ben başka bir dünyanın insanıyım. Ve oraya geri dönmek istiyorum."

Bu sözler yaşlı kadını şaşırttı. Dili dolaştı.

"Ama... ama.."

"Oğlunuzun bana ve oğluma iyilikleri var. Hayatımızı kurtardı ve bizi buraya güvenliğe getirdi. Ailesinin kucağına aldı. Bu kesinlikle Tanrı'nın da hoşuna giden büyük bir şefkattir. Ben şimdi akrabalarıma, başkente gitmek istiyorum. Ama Rıza Bey benim bu yolculuğumu mümkün kılacak hiçbir şey yapmıyor. Sizin yaptığınız deminki uyarılar gösteriyor ki buraya ait olmadığım, asla olmayacağım size söylenmemiş. Bu yüzden sizden, oğlunuzla konuşmanızı, beni Başkente göndermesini rica ediyorum."

Bu savunma konuşmasında Maro'nun sesi tutkulu hale geldi. Hafif titremesini gizlemek için ellerini sıktı ve umutla Büyük Hanıma baktı. Beklemek ona zor geliyordu. Çünkü yaşlı kadın tütün tabakasını açmış, düşünmeye zaman kazanmak için bir tutam enfiye

çekmişti. Büyük Hanım alçak bir masanın üzerindeki bir albümü gösterdi:

"Onu bana getir."

Albümü eline aldı, kapak ve ilk sayfa arasındaki büyük resmi çıkardı ve Maro'ya verdi. Kadın Antep'e geldikleri gün Naim Sarfati'nin çekmiş olduğu fotoğrafı tanıdı.

"Sağ tarafta kendini ve oğlun Tomas'ı görebilirsin."

Kadının nereye varmak istediğini anlamayan Maro "Evet" diye cevap verdi.

Büyük Hanım resmi geri alırken "Bu portre Rıza Bey'in ailesini gösteriyor. Sen ve oğlun buna dahilsiniz."

"Hayır!" diye bağırdı Maro. "Ben evliyim. Ben başka bir erkeğe aitim!"

Büyük Hanım fotoğrafı elinde tuttu. Onu albüme koymaya karar vermişti. Ders verir biçimde açıkladı:

"Rıza Bey'in kalbini ayağa kaldıran bir kadın Rıza Bey'in evine de aittir."

Gözlerinde yaşlarla Maro başını eğdi. Acı bir hayal kırıklığına uğramıştı.

"İzin verirseniz ben şimdi gideceğim."

Büyük Hanım'ın sesi yumuşadı:

"Sana söyleyecek daha çok şeyim var... kızım. Senin doğru inanca dönmen ve Tomas'ı Rıza'nın diğer oğullarıyla birlikte Kur'an okuluna göndermen bizim arzumuzdur."

Maro başını kaldırdı, hırçınlaştı, itiraz etti:

"Bu asla sözkonusu olamaz!"

"Zamanımız var" dedi Büyük Hanım. "Ben şu an için senin dilini gemlemeni, geleneklere karşı diğer kadınları kışkırtmamanı ve gavur memleketlerinden gelen tuhaf fikirleri onlara öğretmemeni arzu ediyorum."

Maro tek söz etmeden ayağa kalktı. Hafif bir baş eğmeyle veda etti. Kararlıca kapıya döndü.

"Şimdi çekilebilirsin!" diye arkasından kesik bir sesle bağırdı Büyük Hanım.

***

Maro, akşam yemeğinden sonra Rıza Bey'in özel odasında

onunla kahve içme davetini alınca Büyük Hanım'ın ona konuşmadan söz ettiğini anlamıştı. Daha iyi, böylece nerede olduğunu da önceden bilmiş olurdu. Ne zaman Maro İstanbul'a gidişini konuşmak için gelmeyi denese uygun mazeretlerle veya anlamazlıktan gelerek konunun etrafında dolaşmak suretiyle onu oyalamayı başarıyordu. Maro ısrarlı olmak zorundaydı, Rıza'nın sessizliğini anlayışla ve sabırla değerlendirmişti.

Diğer kadınlarla birlikte yemek yedikten sonra Maro, içinde yapayalnız olduğu odasına gitti. Tomas bu akşam arkadaşı Kenan'ın yanında uyuyabilirdi. Yeşil elbisesini koyu siyah bir elbiseyle değiştirmek için çıkardı. Takısını taktı. Ayna ona, solgunluğu, kırmızı boyanmış dudakları ve siyah göz kapağı çizgileriyle daha da güçlenmiş gergin bir yüz gösteriyordu. Randevu saatini beklerken odanın içinde sinirli adımlarla ileri geri yürüdü, kendini içinden çok sert olabileceğini kabul ettiği bir tartışmaya hazırladı. Ev sahibini kızdırma ve hatta kafasına kakma riskine girmeye hazırdı, çünkü onu bir sürgün kafilesine geri göndermeyecek kadar çok sevdiğini biliyordu.

Balkona çıktı ve karanlık gölgeli bahçeye baktı. Okaliptus ağaçlarının yaprakları arasından, kuzeyden bir rüzgâr esiyordu. Bu gürültü Maro'ya istemese de öküz arabası tekerleklerinin aralıksız yuvarlanışını hatırlatıyordu. Kafasından şimşek gibi bir dizi resim geçti: Çayırda uzanmış, kollarında ölen annesi vardı. Gözlerini kapayınca kendini Vartan'la, Sivas'taki evlerinin yatak odasında buldu. Vartan vücudunun üst tarafı çıplak, traş oluyor zaman zaman da komodinin aynasından Maro'ya bakıyordu. Kendini gülümsemeye zorluyor ve ortak gelecekleri hakkında sakinleştiriyordu. Vartan daha o akşam tutuklandı. Vartan.. Ona ne olmuştu? Sivas'ta o sabah Maro, onsuz asla yaşayamayacağına inanmıştı. O zamandan beri ülkede beş ay dolaşmıştı, ama hâlâ yaşıyordu!"

Titredi ve gözlerinden yaşlar boşandı. Şimdi bunun zamanı değildi! Parmaklığın soğuk demirine sarıldı ve itidalini yeniden kazanmak için derin bir nefes aldı. Bir hizmetçi kız kapıya vurdu. Zamanı gelmişti. Maro dışarı çıkmadan önce birkaç kez daha aynanın önünde durdu ve gözyaşından ıslanmış boyayı sildi. Dudakları ona çok göze batıcı göründü. Kırmızı bir mendille silikleştirdi.

Maro'nun çok iyi tanıdığı Rıza'nın odaları koridorun sonundaydı ve konağın üst katının tüm kuzey cephesini kaplıyorlardı. Oraya

sadece gül ağacından bir yazı masası ve içinde kitaplar ve kağıt tomarları, belki plan ve haritaların bulunduğu camlı bir dolapla döşeli bir ön odadan geçiliyordu.

Rıza Bey onu, aralarında asla bir fikir ayrılığı olmadığını düşündüren baştan çıkarıcı bir gülümsemeyle kabul etti.

Yuvarlak kesimli bir beyaz gömlek öne çıkmış gırtlak kemiğiyle boynunu açık bırakmıştı. Kolları dirseğe kadar kıvrıldığı için kaslı pazular, dışarı çıkmış damarları görünüyordu. Maro'nun rahatsızlığını belli eden yüzünü görünce onu kollarına alma güdüsünü frenledi ve elini öpmekle yetindi.

"Sevgilim" diye fısıldadı.

Kadın başını eğdi, çekingen bir nezaketle cevap verdi:

"İyi akşamlar Rıza Bey."

Adam elini bırakmadı ve onu yan odaya götürdü. Kadın hiç takı takmadığı için kızdı ama belli etmemeye çalıştı. Bunun yerine endişeyle sağlığını sordu:

"Kendini hasta hissetmiyorsun değil mi? Yoksa?.."

"Hayır."

"Derdin mi var?"

"Evet."

Rıza Osmanlı terbiye kurallarına aykırı böyle bir cevap beklemiyordu, ne cevap vereceğini de kestiremedi. Yana çekildi ve Maro'nun çeşitli stillerden değişik mobilyaların karışık bir koleksiyonunu içeren büyük dikdörtgen bir salona geçmesini sağladı. Değerli halıların çokluğu ve saksılarda eğrelti otları ağır bir atmosfer oluşturuyordu. Bir köşede koni başlıklı gümüş bir mangalın yanında silindiri aşınmış olduğu için neredeyse işitilmeyen Chopin'den noktürn çalan bir gramofon duruyordu. Yerli üretim bakır ve gümüşten şişman vazolar, Avrupa'dan porselen ve kristallerin yanına dizilmişlerdi.

Amprik tarzda bir konsolun üzerinde kahve hazırlamak için bir ispirto ocağı ve gerekli malzemeler duruyordu. Rıza üzerinde tatlılar dolu bir tepsinin bulunduğu sedef kakmalı masanın önündeki kırmızı kadifeden divana oturdu. Görevi olduğunu bilen Maro kahveyi suya koydu, karışımı ısıttı ve iki kahve fincanına döktü. Rıza Bey'e verirken adam onun yanına oturacağını düşünerek yana çekildi, ama Maro başka bir koltukta oturmaya karar verdi.

Rıza'nın, takındığı gülümsemeye rağmen çene kemiğinin hafif

sıkılı olması ve alnını görülür görülmez kırıştırması onun hoşnutsuzluğunu ele veriyordu. Maro bir kez daha geleneğe karşı çıkarak söze başladı:

"Bugün öğleden sonra annenizle bir konuşma yaptım."

"Biliyorum."

"Birçok bakımdan onun hoşuna gitmediğim görülüyor."

"Ama o bana olayı böyle anlatmadı" diye cevap verdi ve fincanını bıraktı.

Gramofonun iğnesi son halkada takılmıştı, Maro Rıza Bey'in bir el hareketi üzerine aleti durdurdu.

Kadın yerine otururken "Annem çok tutucu bir insandır" diye devam etti Rıza, "Ve ben onun alışkanlıklarına riayet edilmemesini istemiyorum."

"Eğer böyle yaptıysam kasıtlı olmamıştır."

"Buna inanıyorum."

"Fakat beni temelinden değiştirmek mümkün değildir."

"Kimse de senden bunu istemiyor," dedi adam. Tavrı barışçıydı. "Eğer tepkilerini biraz dizginlersen, sana zararsız da görünse evin diğer kadınları üzerinde kötü etki yapacağından korktuğu düşünceleri kendine saklarsan, bu yeterlidir."

Maro iğneleyici biçimde sordu: "Dante'nin şiir sanatı ve coğrafya derslerini mi?"

"Bu değil sözkonusu olan" dedi Rıza. "Ben burada bir evin beyiyim. Bu çatı altında neyin olup olmayacağını sadece ben karar veririm. Bu derse ben izin verdim, bu devam edecek."

Rıza Bey bir yudum kahve içmek için ara verdi. Sözünü samimi bir havada sürdürdü:

"Biraz incelikle Büyük Hanım'ın yeni gerçekleri kabul etmesi sağlanabilir. Annem formalitelere büyük önem verir. Ufak şeylere dikkat et, örneğin peçe takmaya, evin çalışanlarına mesafeli davranmaya. Yabancılarla görüşmekten kaçın."

Maro'nun günlük yaşamın bu küçük ayrıntılarını tartışmaya hevesi yoktu. Bu yüzden doğrudan sordu:

"Anneniz burada uzun süre kalmak istemediğimi size aktardı mı?"

Rıza'nın yüzü karardı ve sertçe cevap verdi: "Evet ama ben bu konuyu önce benimle konuşmanı tercih ederdim."

Kadın sertleşti:

"Bu konuda sizinle mi konuşsaydım Rıza Bey? Olamaz! Ben bunu yirmi kere denedim! Ama siz beni dinlemiyorsunuz!"

Adam ona ciddi olarak baktı, ama cevap vermek yerine boş fincanını verdi ve kahve rica etti.

"Görüyor musunuz?" dedi kadın. "Şimdi gene!"

Adam içini çekti ve yüzü üzüntülü bir hal aldı.

"Seni burada hoşnut kılmak için her şeyi yapmadım mı?"

"Elbette" dedi Maro.

"Oğluna kendi çocuklarım gibi davranmadım mı?"

"Evet."

Kollarını göğe kaldırdı ve mutsuz bir tavır takındı.

"O halde daha ne? Sen bir sarayda yaşıyorsun. Seni kimsenin sevemeyeceği kadar seviyorum. Başka neye ihtiyacın var?"

"Özgürlük!" diye bağırdı Maro. "Özgürlük, Rıza Bey. Sizin sarayınız altın sopaları olan bir kafes."

"Beni şaşırtıyorsun... Sen karılarımla aynı özgürlüğü yaşıyorsun!"

Kadın, erkeğin gösterdiği bu aşikar ikiyüzlülüğe öfkelenerek ayağa kalktı, ellerini birbirine sürttü.

"O zaman bu sizin özgürlüğünüze yakından bir kere daha bakalım: Ben evi sadece kapalı bir arabada ve iyi korunmuş olarak hamama gitmek için terkedebilirim. Gerçekleri oldukları gibi alalım Rıza Bey: Ben sizin tutuklunuzum!"

Maro güçlü bir tepki veya öfke krizi beklemişti. Ama adam mahvolmuş gibi davrandı ve yakındı:

"Bu sözler bana acı veriyor, seni dünyada her şeyden çok seven bana."

Kadın sertleşti ve keserek cevap verdi:

"Eğer beni iddia ettiğiniz gibi bu kadar çok sevseydiniz, İstanbul'daki ailemle çoktan ilişki kurmuştunuz."

"Bunu yapamadım."

Maro sakinleşti.

"Ama siz bana, beni başkente göndereceğinize söz verdiniz."

Adam enerjik biçimde sözünü kesti.

"Hayır! Ben ne yapılabileceğine bakacağımı söyledim. Senin seyahatin mümkün değil."

"Neden değil?"

"Tüm ülkede tifüs kol geziyor. Savaş içindeyiz, yolculuklar ke-

sin olarak sınırlanmış. Herkes kontrol ediliyor ve aynı zamanda her yerde anarşi hüküm sürüyor. Senin akrabalarına yazılacak bir mektup benim güvenliğimi tehlikeye sokabilirdi."

"Sizin tek sözünüze inanmıyorum! Siz çok güçlüsünüz, Rıza Bey. Ben komşu eyaletlerin valilerinin size bağlı olduğunu biliyorum."

Maro bunu hamamda şehrin kadınlarını dinlerken öğrenmişti. Rıza Bey öfkeden kendinden geçmiş, kızarmıştı. Yumruğuyla eline vurdu ve katı bir sesle konuştu:

"Sözümden kuşkulanmayı sana yasaklıyorum!"

Maro gözdağını almıştı, bununla birlikte gürledi:

"Başka nasıl olabilirdi ki? Her şey bana, sizin.."

Adamın daha da heyecanlandığını görünce taktik değiştirdi, ona sıkılmış elleriyle yalvardı:

"Bırakın gideyim Rıza Bey!"

"Seni kaybetmek için mi? Asla!" diye bağırdı adam.

Maro mağlup vaziyette koltuğa yığıldı.

"Şimdi anladık! Şimdi ortaya çıktı."

Kadın başını öne düşürdü, dalgın, kucağında kavuşturduğu ellerine baktı. Rıza kalktı, masanın etrafından dolaştı ve onun yanına oturdu. Sesi yumuşaktı:

"Senin gibi bu kadar akıllı bir kadın, tutkulu aşık bir adamın, sevgisinin öznesini kaybetmeye razı olacağına nasıl inanır?"

Kadın sustu, tepki vermedi. Erkek elini onun omuzuna koydu.

"Seni seviyorum Maro. Sen benim için her şeysin."

"Ya ben sizi sevmiyorsam?" diye sordu Maro. Yıkılmışlığını üzerinden atamamıştı.

"Benim bütün davranışlarıma karşı gösterdiğin bu ilgi acaba sevgi değil mi?"

"Bu nezaket."

"Ya içinde hissettiğin eğilim?"

"Şükran duygusu, dostluk."

"Sen yalancının birisin Maro! Aldatmayan işaretler vardır."

Kadın omuzunu silkti.

"Kadınlar hakkında ne biliyorsunuz? Siz sadece kendi vücudunuzu tanıyorsunuz."

Maro'nun omuzundaki eli daha kavrayıcı biçimde sıkıldı.

"Bana karşı haksız ve zalimsin. Fakat seni hafife almıyorum. Beni hakettiğim gibi sevmeyi öğreneceksin."

Kadın sık nefes aldı. Rıza çenesini tuttu, başını kaldırmaya kendisine bakmaya zorladı. Kadın ağlıyordu.

"Eşim olmanı, Tomas'ın da oğlum olmasını istiyorum. Sana güvenlik, zenginlik ve mutluluk veririm."

"Hayır!" dedi Maro. Sesi boğuktu. "Sizinle evlenmeyeceğim ve oğlum sizin oğlunuz olmayacak. Ben Vali Rıza Bey'in sevgilisi olacağım, çünkü başka seçeneğim yok, ama benden daha fazlasını beklemeyeceksiniz."

Onu koltuktan kaldırdı, yere dikeltti ve kendine bastırdı.

"Bu şimdilik bana yeter" diye fısıldadı. "Gerisi zamanla olur."

Belini sıkıca sardı ve onu yatak odasının kapısını örten perdeye götürdü.

"Lütfen, bu akşam değil," dedi kadın.

Rıza'nın kucaklaması daha zorlayıcı oldu.

"Kardeş gibi birlikte uyuyacağız. Senin yakınlığını özlüyorum serçem."

***

Bedri Antep'ten geldiği Alman imalatı ağır motor çift koşumunun oturağına çapraz kurulmuş, kendini onlara Teğmen Akdor olarak tanıtmış olan bir askeri barındırmış ve bakmış olan Süleyman ve Nazım kardeşlerin anlattıklarını dinliyordu. Bir başkasını bugüne kadar görmedikleri üç tekerlekli taşıttan büyülenmiş olan büyük bir çocuk kalabalığı onları gerekli bir mesafeden kuşatmıştı. Kadınlar parmaklıklı pencerelerden onları gözetliyordu. Bedri'nin emrindeki yirmi askerlik bir birlik, tüfek kuşanmış olarak ahırın yanında bekliyordu.

Süleyman tevkif müzekkeresindeki isyancının yüzünü gördüğünden beri hikayesini düzinelerce defa tekrarlamıştı. Önce, onu sorgulamak, Kayseri'den gelen yüksek rutbeli askerler için. Sonra komşular ve köylüler için. Kimseyi yalvartmadı, uzun süre rica ettirmedi, her defasında macerasına lezzet katan bir detayı ekleyerek iddialı bilgiler verdi. Onun bu tarzı o civarda ün yapmıştı.

Arkasından hikayeyi Nazım sürdürdü. İsyancının sünnetini öğrenen Bedri sırıttı. Vartan'ı yakalayan çavuş Bedri'nin arkasında du-

ruyor ve sinirli bir şekilde palaskasıyla oynuyordu. İfadelerindeki şehvete katıldığı iki adamın yüzüne sertçe bakıyordu. Onlara tembihlediği dersi tutmalarını umuyordu. Bedri ona dönüp soğuk ve şüpheli bakışlarla süzdüğünde hazırola geçti.

"Hey sen! Bu gayretli adamlar isyancıyı sana teslim ettiklerinde aranan bir adam olduğunu biliyor muydun?"

"Hayır efendi. O zaman henüz tevkif müzekkeresini görmemiştim."

"Ama onun bir gavur olduğunu biliyordun. Ayrıca o adının Akdor olduğunu iddia ederken sen onun Şakir İsmail adına düzenlenmiş ücret defterini de gördün."

"Evet efendi. Tutuklu Ermeni olduğunu, kağıtlarla üniformayı çaldığını söyledi. Tüm bunlar bana çok ilginç geldi. Bu yüzden onu Albayın dinlemesi için polis karakoluna götürdüm."

"Ama o oraya asla ulaşmadı.."

Çavuş kızardı ve başını utanarak eğdi.

"Hayır."

"Peki niçin ulaşmadı?"

"Biliyorsunuz, o neredeyse yürüyemeyecek durumdaydı. Adamlarım onu taşıdılar. Caddeye vardığımızda bitkindik, çiş molası verdik. Döndüğümüzde tutuklu kaçmıştı."

"O kaçtı!" diye bağırdı Bedri. Gülümsüyordu. "Taşımak zorunda kaldığınız bir adam!"

Çavuş ayak ucuyla yere vurdu.

"Şimdi aklıma geldi, evet süründü ve kayaların arkasına saklandı."

"Hatırım için... ya sonra?"

"Bunu yapmasına kızdık. Onu getirdik ve tüfek kabzalarımızla dövdük."

Utanarak kesti ve çaresizliğini ifade etmek için omuzunu silkti.

"Biz biraz ileri gittik, tutuklu öldü."

"Emin misin?"

"Evet... öyle görünüyordu. Kafası ezilmişti ve kanıyordu. Bir araba getirmek için köye gittik."

"Bir nöbetçi bırakmadan mı?"

Kendini savunmakta bocalayan çavuşu rahatsız eden bir şey olduğunu farkettiğini cevaplarına inanmayarak gösterdi.

"Biz onun ölü olduğunu düşünüyorduk, beyefendi."

"Ya bir tüccar tarafından bulunan ücret defteri?"

"Ben onu Albaya göstermek için yanıma almıştım. Köye varmadan önce onu kaybettiğimi farkettim. Onu aramak için geri döndük. Bulamadık ve tutuklunun cesedi de kaybolmuştu."

Bedri alnını kırıştırdı.

"Tutuklunun aranan bir adam olduğunu öğrendiğinde niçin hiçbir şey söylemedin? O zaman Süleyman da gelmeli ve adını bize söylemeliydi!"

Çavuş kıvrandı ve pişman bir tavırla konuştu:

"Bu kadar önemli olmadığını düşündüm."

"Rütbenin geri alınmasını hakettin" diye kükredi Bedri.

Çavuşlarına tüm ayrıntılarda yardım etmek için acele eden her iki jandarmayı sorguya çekti, sonra motordan indi ve elleri arkada düşünceli birkaç adım attı. Çavuş ifadesine sorgucunun inanmış olmasıyla rahatladı, nefes aldı. Albayın ona savuracağı küfür bombardımanından kurtulmuştu.

Bedri şimşek gibi çavuşun yakasına yapıştı ve onu neredeyse yerden kaldırdı.

"Beni aptal mı sanıyorsun?" diye kükredi. Gözleri kanlanmış, boyun damarları şişmişti.

Bu ani atmosfer değişikliği çavuşu gafil avladı, dili tutuldu. Bedri onu sarstı.

"Anlattığın masalın tek kelimesine inanmıyorum."

"Fakat bu... bu gerçektir."

Çavuş kötü yalan söylüyordu. Bedri onu yere fırlattı, üzerine eğildi ve işaret parmağıyla tehdit etti.

"Bu senin son şansın. Bana herşeyi anlat. Ya da ben seni karargaha sorguya götüreyim. Hangi durumda konuşacağını bilmiyorum, eğer gerçekten konuşursan."

Çavuş ona tutukluyu soymak için öldürmek istediklerini, ücret defterini attıklarını, bütün uzuvları titreyerek anlattı. Buna karşılık tutuklunun arandığını bilmediğini söyleyerek kendini savundu.

"Siz herhalde benim, ödülü almayı tercih edeceğimi düşünürsünüz, efendi."

Bu argüman ve bu ağlamaklı ses Bedri'yi bu adamın doğruyu söylediğine ikna etti. Şakir İsmail adını taşıyan Vartan Balyan'ı ölü olduğuna inanılarak bırakıldığı yere getirdi. Yağmur kan izini ve tüm ayak izlerini silmişti.

"Burada" diye gösterdi çavuş. "Burada yatıyordu. Eğer ölü değilse, geberneden önce uzağa gitmiş olamaz. Belki kargalar.."

Bedri homurdandı, "O zaman artıkları bulunmalıydı."

Beş kilometrelik bir dairede vadiyi ve dağları tarattı. Bu iki gün sürdü ve hiçbir sonuç vermedi. Üçüncü gün Bedri olay yerine yalnız geldi. Motosikletiyle yol boyunca yavaşça seyretti. Buz gibi bir yağmur çiseliyordu. Bakışlarını ıssız manzara üzerinde dolaştırdı. Balyan burada değildi, bundan emindi. Ölü mü? Çevrede bir mezar izi yoktu. O halde ödülü almadan bu cesedi yoketme zahmetine kim katlanırdı? Balyan kendi gücüyle izini kaybettirme durumunda olmadığı için onu birisi götürmüş olmalıydı. Nereye? Ve niçin? Cebinde beş parası olmayan bir yaralıya yardım edecek kadar fedakar, kim olabilirdi? Herhangi bir dindar Müslüman mı? Bir Hıristiyan misyoner mi? Bu izi sürmeliydi. Balyan yarı ölü olduğu için uzağa götürülemezdi. Yaralarını sarmak için bir doktora ihtiyaç duyulmuş olmalıydı. Bu iz ihmal edilemezdi.

Yağmur Bedri'nin yakasının içine giriyordu. Bu nedenle soğuktan titriyordu. Sepette bulunan konyakla ısınmak istedi. Boş! Şişeyi öfkeyle, bir kayaya fırlattı. Bu hikayeden bıkmıştı. Antep'e geri dönmeyi ve Balyan'ın ölü ve gömülü olduğunu iddia etmeyi düşündü. Hayır! Eğer Balyan bir ihtimal günün birinde görülürse Rıza Bey onu hayal kırıklığına uğrattığı için Bedri'yi asla affetmezdi. Fakat beyinin bu adamın yakalanması üzerinde bu kadar durması niçindi?

Bir genelkurmay haritasını açtı ve onu yağmurdan korumak için üzerine eğildi. İşaret parmağıyla elli kilometre uzunlukta bir yolu takibetti. Bu bölge, bütün istikametlerde mercek altına alınmış olmalıydı. En küçük bir yol ayırımı ve en küçük patika gözden kaçırılmamalıydı. Her çiftlik kontrol edilmeliydi. Evler, ahırlar ve çobanlıklar iki kez aranmasına rağmen bir kere daha aranmalıydı. İnsanlar sorgulanmalıydı. Çocuklar da. Balyan havaya uçmuş olamazdı. Herhangi bir yerde, herhangi biri, herhangi bir şey biliyordu!

Bedri nemli haritayı kaldırdı ve onu kapattığı ve boğazına kadar iliklediği çeketinin içine soktu. Koruma gözlüğünü takmadan önce gökyüzüne baktı. İnşallah don olmazdı! Antep'ten uzakta donmaya hiç niyeti yoktu.

Vartan tahta bir yabayla koyun ve keçilere yemlerini verdi. Halide veya onun daha çok söylemeyi tercih ettiği şekliyle Arusyak bu arada kümeste tavuklara yem veriyordu. Genç kadın, adamı iyileştirmeyi başarmıştı, ama hastalığı ve uzun nekahat döneminde gevşeyen kaslarını çalıştırması için ona fırsatlar yaratıyordu.

Jandarmaların ziyaretinden sonra Vartan ahırdaki gizlendiği yerden çıkıp eve gelmişti. Ama bir hafta sonra, zor kurtulduğu ikinci bir arama yapıldı. O zamandan beri ahırı, karanlık bastıktan sonra terkediyordu. Şafak vakti tekrar içeri giriyordu. Vartan, gerçekdışı, hatta olanaksız telakki eden iyimser Arusyak'ın aksine, etrafındaki çemberin giderek sıkılaştığı hissine sahipti.

"Sen çok kötümsersin" dedi kadın. Onun kolunu sıktı. "İlahi adalete hiç mi güvenin yok."

"Sadece kötümserliğim sayesinde hâlâ hayattayım."

"Seni darağacından kurtarmış olan bu dostlar, seni kabul eden o misyoner kadın, seni yol çukurundan çıkarıp almış olan Kerim ve ben, bunlar da mı senin kötümserliğinden dolayı?"

Kadın kesinlikle haklıydı, adam ona bir gülümsemeyle cevap verdi. Aynı şekilde, kadın da kışı düşünüyordu.

"Kar gelince genellikle dış dünya ilişkilerimiz günlerce kesilir. Burada insanlar kışa daima endişe ile bakarlar. Soğuk ve pahalılığı ilkbahara kadar aşıp aşamayacaklarını sorarlar kendi kendilerine."

Fakat bu soğuk mevsim korkusunu Arusyak paylaşmamış görünüyordu. Kışın güçlüklerinden ve yarattığı izolasyondan sesine bir güven katarak söz etmesini Vartan, kendi varlığıyla ilgili bir mesele olduğunu düşündü. Genç kadın onun için çok şey yapmış ama adam ona mesafeli durup asla cesaret vermediği halde kadının ona olan eğilimi ve şefkati giderek daha açık hale gelmişti. Arusyak'ın sıcaklığını ve güven veren yakınlığını engelleyemiyor, ona çok şey veren bu kadına olan sempatisini gizlemeyi de beceremiyordu.

Vartan yabayı bıraktı, ahır kapısına gitti ve Arusyak'a, yerdeki samanı kazımaya son vermesini işaret etti.

"Dinle!"

Uzakta bir tıkırtı. Arusyak ona gitti, gerginleşerek kulak kabarttı. Birden bağırdı: "Bir otomobil? Burada?"

Endişeyle bakıştılar. Motor gürültüsü yaklaşıyordu.

"Riske girmeyelim" dedi Vartan ve gizlendiği odaya döndü.

Arusyak giriş önündeki yem kabını tekrar yerine itti ve eşeği

bölmesine bağladı. Kapı eşiğine geri döndü, yüzünü peçeyle örttü ve Kurt'u ayaklarının ucuna çağırdı. Bir motosiklet yalpalayarak yaklaşıyordu. Durdu ve eve götüren yola saptı. Arusyak davetsiz misafire saldırmak isteğiyle havlayan köpeği tasmasından geri çekti, başını kapıdan dışarı uzattı ve motor sürücüsüne el salladı. Adam ahıra kadar geldi, motoru durdurdu ve indi. Kafasını sıkıca saran ve kulaklarını örten deri kasketle, sarkık yanaklarını sıkıştıran çene kayışıyla ve gür bıyıklarının üzerine dayanmış görünen büyük yuvarlak gözlük camlarıyla çok komik görünüyordu. Fakat Arusyak böyle önemsiz ayrıntılara yoğunlaşamayacak kadar endişeliydi.

"Ben hükümet emriyle tahkikat yürütüyorum" diye açıklama yaptı gelen. Katı bir sesi vardı. "Sana birkaç soru sormak zorundayım."

Heyecanını belli etmeden, zorlama bir nezaketle cevap verdi kadın.

"Yağmurda durmayın, Beyefendi! Motorunuzu garaja götürün."

Motorunu ahıra itebilmesi için kadın geri çekildi. Nahoş yanmış yağ kokusu gübre kokusunu bastırıyordu. Kurt, adamın her hareketini dişlerini gıcırtatarak izliyor ve hırlıyordu.

Ziyaretçi sıcak bir sesle "Çok sevimli" dedi. Gözlüğünü yukarı itti. Dikkatle çevresine bakınırken yağmurluğunun düğmelerini sakince çözdü. Cebinden katlanmış bir tevkif müzekkeresini çıkardı.

"Bu adamı daha önce gördün mü?"

Arusyak kağıda sadece kaçamak bir göz attı ve umursamaz bir tavırla cevap verdi:

"Hayır, ben bunu buraya iki kez gelmiş olan jandarmalara da söyledim. Onlar ahırın ve evin her yerine baktılar, hatta saman yığınlarının içine bile.

"Emin misin?"

"Evet Efendi."

Bedri kapıya döndü ve caddeyi gösterdi.

"Buradan çok insan geçer mi?"

"Çok az. Köylüler, kaçakçılar, zaman zaman köyden köye dolaşan ve vaaz veren bir hoca."

"Sen üç ay önce, biraz alışılmışın dışında bir yabancıyı gördüğünü hatırlıyor musun?"

"Bu çok uzun bir zaman" diye cevap verdi Arusyak. Yüzüne dü-

şünüyormuş gibi bir ifade taktı. "Sizin ne kastettiğinizi de tam olarak anlayamadım."

Bedri sabırsız bir el hareketi yaptı.

"Ne bileyim! Bir Hıristiyan misyoner? Avrupalı bir gezgin?"

"Hayır Efendi, görsem hatırlardım."

"Yaralı birini taşıyan bir araba?"

"Hayır."

Bedri derin bir iç çekişle yağmuru seyre daldı ve bir sigara yaktı.

"Ürgüp'teki tüm insanları tanır mısın?" diye sordu ayrılmadan önce.

"Evet."

"Birinin bir misafir ağırlayıp ağırlamadığını biliyor musunuz? Bir yabancıyı... Küçük yerlerde böyle şeyler konuşulur."

"Birkaç aile Ermeni çocukları hizmetçi olarak aldılar. Bundan başka yeni yüzler yok."

Bedri sigarasını söndürdü. Arusyak ona yaklaştı ve merakla sordu.

"Bu adam Ürgüp'te olabilir mi?"

Adam omuzlarını silkti, yorgundu, "Orada veya başka bir yerde... Son olarak buradan elli kilometre uzakta görüldü."

"Askerler ve jandarmalar onu mutlaka ele geçirmek istediklerine göre önemli bir adam olmalı."

"Asla değil! Ben kendime zaten bunu soruyorum..."

Kuşku ve öfkesini bir köylü kadına belli etme durumunda olduğunun bilincine vararak aniden sustu. Kendini toparladı ve yeniden soruları soran adam oldu.

"Kocan nerede?"

"Orduda görev yapıyor."

"Burada yalnız mı yaşıyorsun? Ama burası çok tenha. Korkmuyor musun?"

Hâlâ dişlerini gıcırdatan köpeğini gösterdi ve ekledi:

"Ve evde dolu bir tüfeğim var."

Kadının enerjik ses tonunu işitince gülmek zorunda kaldı. Motorunun düğmesini çekti.

"Çok ıslanmışsınız," dedi Arusyak. "Bir şey içmek istemez misiniz?" Sesi nazik ve yumuşaktı. "Size bir ıhlamur çayı pişirebilirim."

Adam yüzünü buruşturdu.

"Bir bardak rakıyı tercih ederdim."

"Benimle eve gelin. Kocam bir şişe rakı bırakmıştı."

Ahırdan çıktılar.

Vartan gizli bölmenin deliğine iyice yaklaşarak konuşmaları duymuştu. Yemliğin aralık yerinden bakarak motor sürücüsünün yüzünü tanımaya çalışmıştı. Bir eşek görüşünü kapattığı için sadece çamurlu çizmeleri görebilmişti. Bu gırtlaktan ses ona yabancı değildi ama nerede duyduğunu hatırlamadı. Kesin rastlantı bir benzerlik. Adamın hıncını yatıştıran bir doğallık gösteren genç kadının cesaretine hayran kaldı.

Tahminen on dakika sonra adam Arusyak'ın yanında geri geldi. Kadına teşekkür etti ve motorunu boş alana çıkardı. Motor hemen çalışmadı. Bedri, kulağı sağır eden bir yığın gürültüyü bastıran bir sesle küfürler savurdu. Motor Ürgüp istikametinde kayboldu. Arusyak Vartan'ı gizli bölmesinden çıkardı.

"Aferin!" dedi adam, "Mükemmeldin!"

Kadın kıvançla gülümsedi.

"Ben birkaç şey öğrendim! Jandarmalar bölgeyi aramaya son vermişler. Polis aramadan vazgeçmiş. Yüksek bir ihtimalle öldüğüne inanıyorlar. Hâlâ hayatta ise burada, bölgede olmadığına eminler."

"Adam hakkında başka bir şey öğrenebildin mi?"

"Antep'ten geliyor ve birkaç gün içinde oraya geri dönmek istiyor."

Vartan ellerini çırptı ve bağırdı:

"Antep... Bu beni Malatya'da yaralayan adamdı!"

Arusyak onun kolunu sıktı ve söylerken nerede ise sevinçliydi:

"Burada kaldığın sürece korkacak şeyin yok. Ayrıca yakında kar yolları kapatacak."

***

Maro, hamamdan geri getirildiği arabanın perdelerini çekti ve Antep'in evlerine baktı. Arkadaşları Şahane, Safiye ve Sütanne susuyorlardı. Çünkü banyoda geçen bu uzun gün onları yormuştu. Arkadaşlarını tekrar görmekten memnundular. Hoşlarına giden pek çok konuşma olmuştu. Haftalık gezilerinden geri dönerken, evleri-

nin dışında geçirebildikleri birkaç saatin çabucak geçmiş olması sevinçlerine gölge düşürüyordu.

Maro burada tamamen farklı düşünüyordu. Başlangıçta bir hapishaneden firar gibi gelen bu geziler kurallı bir işkenceye dönüşmüştü: Bütün gün can sıkıcı sohbetlerin gürültüsüne, yarı çıplak kadınlar arasında koşuşturan çocukların bağırınalarına katlanmak zorundaydı! Hamamdaki bütün kadınlar Maro'nun kökenini ve valinin sevgilisi olarak yerini biliyorlardı. Ama ondan uzak duruyorlardı, çünkü onu hor görüyorlar, güvenmiyorlar ve kesin olarak onu kıskanıyorlardı. Maro, eğer gidiş geliş yolu olmasa, yani araba şehirden geçmese ve ona "gerçek hayat" olarak görünen şeyleri görmese bu hamam ziyaretlerinden rahatlıkla vazgeçerdi.

Araba balık pazarını geçiyordu. Maro bir an için, içinde hâlâ Amerikalıların bulunduğu kesin olan YMCA binasını gördü. Eğer imkanı olsaydı onlara bir mektup götürmek isterdi!

Rıza Bey'in kartları masaya koyduğu o konuşmadan sonra Maro artık kaderi konusunda hayal kurmuyordu. Tomas'ın durumu sezmemesi için dikkat gösteriyordu. Fakat yüzüne sinen melankoliyi göstermemeyi başaramıyordu. Çocuklara ders verirken, piyano çalarken veya Safiye'ye, romanı satır satır Türkçe'ye çevirip Madam Bovary okurken ancak unutabildiği anları yakalıyordu. Başka hiçbir şey onu artık ferahlatmıyordu.

Bu okumalar Maro'ya, bu manastır gibi konağın dışında da başka dünyalar bulunduğunu hatırlatıyordu. En iyi durumunda bile kendini, sadece zayıf yankılar alabildiği dış dünyadan uzak hissediyordu. Hamamdaki kadınların dedikoduları veya hizmetçi kız Vartuhi'nin pazardan getirdiği tek tük haberler. Eve tek bir gazete gelmiyordu. Valinin birçok yabancı ziyaretçisi Alman askerleri, misyonerler ve diplomatlar akşam yemeğine gelmiş olsalar bile kadınlarla asla kontakt kurmuyorlardı. Çünkü bu kabuller selamlıkta yapılıyor ve oraya kadınlar alınmıyordu. Eğer Maro dışarıda ne olup bittiğini ve savaş hakkında ne bildiğini Rıza Bey'e soracak olursa, her yerde bir kaosun hüküm sürdüğü, sorunlarla uğraşmayı erkeklere bırakması gerektiği cevabını alıyordu.

1916 yılı başladı. Yılın, Maro'nun yaşamış olduğu son aylardan farklı olacağına dair bir işaret yoktu. Tutukluluğunun sonu görünmüyordu. Gelecek ona aynı günün sonsuz bir tekrarı gibi görünüyordu.

Bulvar geniş bir viraj çiziyor sonra doğrudan şehir çıkışına götürüyordu. Orada kilise yoluna kavuşuyordu. Katolik manastırından sonra yüksek sesle bağırarak gazete satan, manşetleri alabildiğine duyuran, etrafı erkekler tarafından çevrilmiş biri ve Akyol camii görünüyordu. Maro arabacıya durmasını emretti.

"Bu Givili Ammi, gazete satıcısıdır" diye, pencereye eğilen Safiye açıklama yaptı.

Aynı Maro gibi meraklı olan birinci kadın İttihat üyelerinin çıkardığı bir gazete olan Milli Ajans'ın yeni haberlerini duymak için arabanın kapısını açtı.

Givili Ammi boğazını doldurarak, "Çanakkale muharebesi sona eriyor" diye bağırdı. "Askerlerimizin kahramanlığı düşmanı geri püskürttü. İngilizler ve Fransızlar ağır kayıplardan sonra gemilerine geri dönüyorlar. Başkent artık tehlikede değil. Osmanlı İmparatorluğu bir zafer daha kazanıyor."

Yaşasın sesleri ve çığlıklar yükseldi. Safiye arabacıya devam etmesini işaret etti. Çünkü içinde Büyük Hanım, diğer karıların ve küçük çocukların bulunduğu ilk araba uzaklaşmıştı ve onları bekliyordu. Maro yüksek sesle, bu haberin uydurma olup olmadığını sordu.

"Kesin değil!" diye cevap verdi Safiye. Sevinçliydi. Araba tekrar hareket etti. "Üçüncü ordu kumandanı Ahmet Cemal Paşa'nın karılarından biri bana hamamda aynı şeyi anlattı. Antep'de zaferi kutlamak için büyük bir eğlence düzenleniyor."

Maro yolda yeniden düşüncelere daldı. Müttefikler çekildiler! Osmanlı ordusunun büyük güçler olan Fransa ve İngiltere'ye başarıyla direndiğini tasavvur edemiyordu. Eğer resmi haberler doğruysa ve şayet Ruslar sınırda durdurulmuşsa İngilizlerin Mezopotamya'ya girişiyle birlikte Ermenilerin gizli özlemi haline gelen Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü hemen olmayacak, tehcirler ve Hıristiyanların katli devam edecekti. Bu durumda, hareme kapatılmış Ermeni kadınların ve onların Müslüman olarak eğitilen çocuklarının hâlâ Tanrı'ya yalvarmaktan başka yapacakları yoktu? Tehcir kafilelerinde acı çeken ve çölün ortasındaki kamplarda hayatını kaybeden hemşerilerine göre Maro ayrıcalıklı bir yere sahipti. Siyah elbisesinden ve ince altın bileziklerinden birden bire utandı.

Sanki bu düşüncelere bir cevapmış gibi, bakışı bir anda öğrencilerin Alınan askerlere terketmek zorunda kaldıkları "Kilikya" Er-

meni okuluna takıldı. Maro perdeyi kapattırdı, başını eğdi ve gözlerini kapadı. İki kadın ve Sütanne endişe ile birbirlerine baktılar, ama hiçbir şey söylemediler. Arabalar sağa, Maraş yoluna döndüler. Köprüyü geçtiklerinde arabacı bağırdı:

"Safiye Hanım! Safiye Hanım!"

Ne olduğunu görmek için başını dışarı uzatmadan önce peçesini bağladı. Sonra arabanın kapısını açtı. Diğer yolculara döndü ve gülerek açıkladı:

"Bakın, kim geliyor?"

Beş atlı bir asma bahçesinden onlara doğru dörtnala geliyordu. Kenan ve Tomas öndeki ata binmişlerdi. Tahminen on metre arkalarında Rıza Bey ve uşağı Abdullah, atlarının yularına asılmışlardı. Altan biraz uzaktan arkalarından aceleyle geliyordu. Oğlu atını bu kadar hızlı sürdüğü için Maro önce endişelendi, fakat durumun tamamen normalde olduğunu görünce sakinleşti. Son altı ayda ne kadar da büyümüştü! Yüz hatları daha da olgunlaşmıştı. Yakına gelince onun giderek daha çok babasına benzediğini gördü. Aynı keskin bakış, öne çıkmış aynı yanak kemikleri, aynı davranışlar. Hatta kendine güveni bile ona Vartan'ı hatırlattı.

Arabalar durdu ve Rıza Bey Büyük Hanım'ı selamlamak için ilk arabaya yaklaştı. Tomas ve Kenan ikinci arabaya geldiler. Her ikisi de atları gibi ter içinde kalmışlardı.

Tomas heyecanla "Nasıl dörtnala sürebildiğimi gördün mü anne?" diye sordu.

Maro gülümseyerek "Evet canım" diye cevap verdi.

"İkimiz en hızlıyız" diye ekledi Kenan.

Her iki oğlan kurnazca bakıştılar. Kahkaha attılar. Maro bir an için haftalar süren zor yürüyüş koşullarında sıkıntı ve acılardan bitkin düşmüş, zayıflamış Tomas'ın görüntüsünü getirdi gözünün önüne.

"Bak anne!" dedi atını iki adım yana doğru çekerken. "Babamın Hour-Grag'la yaptığı gibi!"

Bu sözleri duyunca Maro'nun kalbine bir acı saplandı. Ama onayladı ve başını salladı. Tomas bu anda mutlu bir insandı. Maro, onun bu endişesiz hayatını tehlikeye atma hakkı olmadığını söyledi kendi kendine. Rıza Bey geldi ve böbürlenerek konuşan iki oğlana bakarak onları kucakladı.

"Bunlar artık iki iyi binici" diye bağırdı. "Ben onları güçlü cesur adamlar olarak yetiştireceğim. Gerçek liderler!"

İki çocuğun bu sözlerden göğsü kabardı, eyerleri üzerinde doğrulup gururlandılar. Yüzleri ışıdı. Oraya gelmiş olan Altan'ın yüzündeki hoşnutsuz ifade annesi Safiye'nin gözünden kaçmadı.

"Ben general olacağım" dedi Kenan.

Tomas "Ben de babam gibi albay olacağım" dedi.

Israrla kocasına bakan Safiye oğluna sordu.

"Ya sen, Altan sen ne olmak istiyorsun?"

İki küçüğe karşı bir rekabet içine giren genç başını eğdi ve omuzlarını silkti. Rıza Bey ilk karısının imasını anladı ve açıkladı:

"Altan nüfuzlu bir adam olacak. Emlak ve arazileri demir yumruğuyla yönetecek."

Altan kulaklarına inanamadı, gözleri parladı.

"Göreceksiniz baba, benimle gurur duyacaksınız."

Atını çevirdi, mahmuzladı ve tiz bir ses çıkararak caddede uzaklaştı. Kenan ve Tomas onu arkadan izlediler ve sesini de taklit ettiler. Öyle ki arabacılar bu gürültülerden ürken atlarını sakinleştirmek için gayret gösterdiler.

"Onların arkasından sür" diye Rıza Bey biraz arka planda kalan genç Arap'a emretti.

Abdullah "Ben de bağırabilir miyim beyefendi?" diye sordu.

Rıza ilgilenmediğini gösteren bir el hareketi yaptı. Arabacıya devam etmesini söyledi. Atını pencereleri açık olan arabanın yanında sürmeye başladı.

"Altan için sana teşekkür ederim" dedi Safiye. Ona başını salladı.

"Ben bütün çocuklarımı severim. Altan öğrenmek ve beni memnun etmek için elinden geleni yapıyor. Ben iyi niyeti her zaman anlarım."

Bunu söylerken Maro'ya bir bakış fırlattı. Kadın bu sözlerin kendisi için de geçerli olduğunu anladı.

***

Balkonun demirine yaslanan Maro, geçen gecenin fırtınasından sonra, yaprak üzerinde birikmiş yağmur damlaları ve su birikintileri üzerinde güneşin yaktığı binlerce ışığın parladığı bahçeye bakıyor-

du. Antep'te kış yumuşak ve yağmurluydu. Güneybatıdan zaman zaman esen bir rüzgâr, Akdeniz'den getirdiği taze hafif deniz kokusuyla Maro'nun buradan gitme özlemini artırıyordu.

Odasının kapısı çalındı, içeri girilmesini rica etti. Vartuhi hafif hızlı adımlarla içeri girdi ve balkona, hanımına geldi. Hizmetçi olarak Maro'ya verildiğinden beri biraz munisleşmişti. Çünkü diğer ev personeli ona günah keçisi gibi davranmaktan vazgeçmişti.

"Ne var, Vartuhi... Ayla?"

Maro genellikle dalgın oluyordu. Kızın, bu evde hoş karşılanmayan Ermeni adını kullanıyordu.

"Ben Emine ve Büyük Hanım'la pazara gidiyorum. Öğleden sonra geri döneceğim."

Maro onun kolunu tuttu ve odaya çekti.

"Bana bir iyilik yapmanı istiyorum."

Ayla gülümseyerek "Evet hanım" dedi.

"Eğer şehre gidiyorsan, yalnız kalacağın bir an olabilir mi?"

Kız onu anlamadı. Maro daha açık konuştu:

"Bundan kimsenin haberi olmadan Amerikan Koleji veya YMCA'ya gidebilir misin?"

Ayla Maro'nun nereye varmak istediğini anladı ve korkudan gözleri açıldı.

"Hayır hanım, ben sürekli olarak Büyük Hanımın veya diğer hizmetkarların yanında olacağım."

"Karşılaştığın tüccarlar arasında Ermeni veya Yahudi var mı?"

Kız kısa bir tereddüt geçirdikten sonra, "Evet" diye cevap verdi.

Maro komodinin bir çekmecesini çekti, ona bir zarf ve bir altın bilezik verdi.

"Ben bu mektubu, gizlice İstanbul'a götürmesi için bir tüccara vermeni istiyorum. Bilezik bunun karşılığı olacak."

Ayla ellerini arkasına sakladı, sesi titriyordu.

"Hanım, ben bunu yapamam! Yapamam bunu!"

Maro omuzunu tuttu, ısrar etti yumuşak bir sesle:

"Eğer doğru anı yakalarsan seni kimse göremez."

"Ben yapamam!"

"Tehlikeli olduğunu biliyorum. Ama güvenebileceğim tek kişi sensin Vartuhi."

"Hanımım.." diye yalvardı hizmetçi kız.

"Sana hiçbir şey olmayacak, buna söz veriyorum, Rıza Bey üze-

rinde büyük bir nüfuzum var. Eğer yakalanırsan ben seni koruyacağım. Bunu yapmaya seni zorladığımı, cezayı benim hakettiğimi söyleyeceğim."

Ayla hâlâ istemediğini gösterdi, ama Maro'nun yalvaran bakışları karşısında başka bir şey yapamazdı, kabul etti. Mektubu ve bileziği iç yeleğine soktu. Maro onun yanaklarından öptü ve alçak sesle şunu söyledi:

"Vartuhi, eğer buradan gidersem seni de yanıma alacağım."

Kız koridora çıkınca göğsündeki mektuba ve bileziğe dokundu. Gözlerine yaş doldu. Zemin kata indi ve Rıza Bey'in kabul odasının bulunduğu selamlığın kapısına gitti. Yaşlı bir kadın ve muhtemelen onun oğlu olan bir kolu eksik genç bir asker, bir köylünün refakatinde odanın önünde bekliyordu. Odanın arka tarafında, valinin kapısının yanında bir masada Bedri oturuyordu. Elinde bir çiftlik hesap defteri vardı, onu gözden geçiriyordu.

Hizmetçi genç kızı farkedince sertçe "Ne var?" diye sordu.

"Beyle konuşmak istiyorum" dedi kız. Güvensizdi.

"Ondan ne istiyordun?"

Kadın kızardı, "Bu... gizlidir" dedi.

"Gizli!" Bedri alay ediyordu. Yüksek sesle gürledi. "Birine bırak!"

Kadın pesetmedi.

"Bey hemen kendisine gelmemi söyledi."

Bedri kızı bir anlığına şaşkınca süzdü. Sonra kalktı ve gürledi: "İsmin?"

"Ayla."

Büroya girdi ve kıza el sallayarak döndü. Kız, duvarları kuran ayetleriyle süslenmiş odaya girerken çekingendi. Kağıtlarla kaplı dev gibi bir yazı masasının arkasında oturan Rıza Bey baktı ve ona cesaret vererek gülümsedi.

"Gel, korkma."

Kadının tüm vücudu titriyordu, gözleri yaş doluydu.

Rıza Bey "Vicdan yapmana gerek yok" dedi. "Sen sadece beyinin emirlerini yerine getiriyorsun."

Kadın kafasını salladı. Elbisesinin iç yeleğine uzandı, mektubu ve bileziği Rıza Bey'e verdi. Adam konuştu.

"Çok iyi. Sana güvenebileceğimi biliyordum."

İhaneti onu korkutmuş olan Ayla ellerini sıktı ve hıçkıran bir sesle yalvardı:

"Sizden Maro hanımı cezalandırmamanızı diliyorum, efendim."

Adam dostça güldü.

"Uslu kız, hanımın için korkmana gerek yok."

Rıza Bey Arap alfabesiyle, Mesrop Mesropyan, 38/8, Şahinbey, Harbiye İstanbul adresine yazılmış zarfı inceledi ve onu açtı. Tahmin ettiği gibi mektup Ermenice yazılmıştı. Onu hizmetçi kıza verdi.

"Dilini okuyabilir misin?"

"Evet efendim."

"İyi, o halde oku!"

Kağıdı isteksizce aldı ve Maro'nun ince el yazısını sökmeye ve aynı anda tercüme etmeye başladı:

"5 Ocak 1916. Sevgili Mesrop Amca, sevgili Arpine Teyze. Hâlâ hayatta ve sağlıklı olmanız ve bu mektuba ulaşmanız için dua ediyorum. Biz Temmuz başında Sivas'tan sürüldük. Vartan hapishanedeydi, idama mahkûm edilmişti. O zamandan beri onun hakkında hiçbir şey öğrenemedim. Buna rağmen onun öldüğüne inanmıyorum. İçimin en derininde onun hâlâ yaşadığını hissediyorum. Annem Azniv malesef tehcir sırasında öldü. Tomas ve ben sağlıklı ve güvenlikteyiz. Antep valisi Rıza Bey bizi korumasına aldı. İstanbul'a ne zaman gelebileceğimizi bilmiyorum.

Siz nasılsınız, kuzenim Lucie ve kuzenlerim Diran ve Barkev nasıl? Ben Başkentteki Ermenilerin durumunun katlanılır olduğunu duydum. Umarım bu doğrudur! Eğer bir mucize eseri Vartan sizinle ilişki kurarsa bize olanlar konusunda onu teselli edin ve ona bizi nerede bulacağını söyleyin. Size kavuşmamızın ne zaman mümkün olacağı konusunda bir fikrim yok. Biz, ben ve Tomas sizi kucaklıyor, hepimizi hemen ve tekrar bir araya getirmesi için dua ediyoruz. Maro."

Ayla mektubu yazı masasının bir köşesine koydu ve bir küllükte yakmak üzere Rıza Bey onu aldı. "Bu mektubu bana verdiğini Maro Hanım'ın bilmesine gerek yok. Bunu ne yapmanı söylemişti?"

"Onu bir tüccara vermemi emretmişti."

"Ona, bunu yaptığını söylersin, anlaşıldı mı?"

Genç kız çaresiz, "Evet efendim" diye cevap verdi.

Rıza Bey genç kızdaki kafa karışıklığını görünce ona şunları söyledi:

"Sen hanımının çıkarına davrandın. Bu mektup, polisin veya ordunun eline geçebilir ve akrabalarını felakete sürükleyebilirdi. Burada, hoşnut olmadığımız şeyler karşısında tamamen suskun kalmalıyız. Belki ben bile onun tutuklanmasını engelleyemezdim! Maro hanım, henüz kendisi ve oğlu için en iyi olanın ne olduğunu bilmiyor. Bu nedenle onun aptallıklar yapmasını engellemek için sen bana yardımcı olmalısın."

Ayla Rıza Bey'in gerçeği söylediğinden ve doğru yaptığından emin olmak isterdi. Ama bunu başaramıyordu. Lakin başka seçeneği yoktu. Vali onu bırakırken ekledi:

"Sen hayatının geri kalanını hizmetçi olarak geçirmeyeceksin. Eğer evlenme yaşına gelirsen ben sana iyi bir koca bulacağım. O zamana kadar beni sürekli haberdar et."

Genç kız büyük referans yaptı ve arabası avluda hazır beklemekte olan Büyük Hanım'a koştu.

Bu öğleden sonra Tomas annesine yemek odasında rastladı. Kadın bahçeden geliyordu.

Heyecanla "Anne", diye sordu "Kenan'la birlikte Kur'an okuluna gidebilir miyim?"

Bu din dersi konağa bitişik bir camide yapılıyor, müezzinlik görevini de yürüten ve cuma namazlarını kıldıran yetmiş üç yaşında bir ihtiyar olan Piri Hoca tarafından veriliyordu. Emine ve Makbule yakınında oldukları için Maro öfkesini ve şaşkınlığını gizlemek zorunda kaldı, oğlunun elini tuttu.

"Gel, bu konuda seninle sohbet etmek istiyorum."

Onu, komodinin üzerindeki takı ve makyaj malzemelerini düzene sokan Ayla'ya rastladığı odasına götürdü. Maro kıza aceleyle sordu:

"Pazarda rastlamayı umduğun tüccarı gördün mü?"

"Evet hanım" diye cevap verdi kız ve gözlerini indirdi.

"Her şey yolunda gitti mi?"

Ayla başını salladı.

Maro hafiflemişti, "Sağol canım" dedi.

Ona mutfaktan zengin bir ikindi kahvaltısı ve çay getirmesini söyledi ve ekledi:

"Üçümüze yetecek kadar hamur işi getir."

Maro Tomas'la yalnız kaldıklarında yatağın kenarına oturdu ve onunla Ermenice konuştu:

"Biraz önce bana ne sordun?"

"Piri Hoca'nın okuluna gitmek istiyorum."

Maro yüzünü buruşturdu.

"Sana bu fikri Rıza Bey mi verdi?"

"Hayır, ben Kenan'ın yaptıklarını aynen yapmak istiyorum."

Maro yumuşakça, "Ama sen bunu yapamazsın" dedi.

Çocuğun yüzü üzgün bir hal aldı.

"Neden yapamam?"

Annesi onu kendine çekti ve saçlarını nazikçe okşadı. "Kenan camide, Kur'anı, kendi dinini öğreniyor. Ama sen başka bir dindensin, İsa'nınkinden."

"Ama anne ben Kur'anı öğrenebilir, buna rağmen İsa'yı sevmeye devam edebilirim."

Maro kesin bir ifadeyle "Hayır" diye cevap verdi. "Sen olayları birbirine karıştırmaya başlayabilirsin. Senin Rıza Bey'in çocuklarıyla dost olman ve Türkçe öğrenmen iyidir, ama Ermeni olduğunu unutmamalısın. Şimdi onların tarzında yaşamaya zorlandık, ama günün birinde ailemizi tekrar göreceğiz ve yeniden kendi adetlerimize göre yaşayacağız. Kendi inançlarımız ve dilimizle."

Tomas'ın yüzü ciddileşti, annesinin her cümlesinde başını salladı.

"Senin dinin" dedi kadın, "Mirasının bir bölümüdür. O babanın, büyükbabanın, vaftizbabanın ve adını taşıdığın babanın babasının dinidir. Sen eğer dua ediyorsan, onların bin defa yaptıklarını yapıyorsun ve onlar sanki seninle dua etmeye devam ediyorlar, biraz bunun gibi bir şey. Vaftiz baban Armen'in sana öğrettiği duaları hâlâ hatırlıyor musun?"

Tomas tüm bu isimleri duyunca yüksek sesle yutkundu ve gözyaşlarını bastırmak için uğraştı. Hatırlayıp hatırlamadığı! O Azniv Hanım'ı, Armen'i ve Araksi'yi yeniden düşünmeyi asla denememişti. Tehcir kafilesini, manastırın önündeki ölü çocuğu ve mağarasını unutmak istiyordu. Ama artık anlamıştı ki, bu anılardan çok uzakta değildi.

Üzgün bir sesle dua etmeye başladı.

Maro ona katıldı. Birlikte Rabbin duasını söylediler. Ayla, şişman, tahminen otuz yaşlarında, kıvırcık saçlı, elinde tepsi taşıyan

bir hizmetçi kadının refakatinde içeri girdiğinde duayı yeni bitirmişlerdi. Hizmetçiler yemeği pencerenin yanındaki alçak masaya koydular, ikinci kız geri çekildi.

"Bizimle oturmalısın, Vartuhi" dedi Maro Ermenice, "Bugün bizim için bir bayram günü: Tarih 5 Ocak."

Bu tarihi Maro'nun mektubunda görmüş olan Vartuhi korktu. Kendini suçlu hissetti ve ona bir anne gibi davranan bu kadının öğrendiği sırlarını başkalarına söylememeye yemin etti. Masanın etrafında yere oturdular. Tomas şaşkındı, sordu:

"Ne bayramı bu anne?"

"Kutsal akşam, Noelden önceki akşam!"

"Noel..", biraz inanmadan tekrar etti çocuk. Bu kelime onda zayıf bir yankı yapmıştı.

"Geçen yılın Noel eğlencesini düşün!"

Tomas 31 Aralıkta almış olduğu hediyeleri hâlâ hatırlıyordu. Ama Noel anısı daha bulanıktı. Kafasındaki diğer bayramlarla karışmıştı. Kuşkusu görmezlikten gelinemezdi.

"Ya sen Vartuhi, hâlâ hatırlıyor musun?"

Kız boğuk bir sesle "Evet" diye fısıldadı.

Anne ve babasını yeniden gözünün önüne getirdi, erkek ve kız kardeşlerini, karıları ve çocuklarıyla amcalarını hatırladı. Hepsi geçen sene Noeli kutlamak için bir araya gelmişlerdi. Kilisenin gölgesinde olan baba evini yirmiye yakın insan doldurmuştu. Aralarında bugün hâlâ yaşayan tek kişi oydu.

"Ben küçükken" diye anlattı Maro, "Kutsal akşama kadar gün bana çok uzun gelirdi. İkindiden sonra sınırsız kutlamaların yapıldığı ve dualar okunduğu kutsal akşama kadar oruç tutmak zorundaydık. Tomas, geçen sene sen bu ayin sırasında uyuyakalmıştın!"

"Bu yıl daha büyüğüm, uyanık kalabilirim."

"Kesinlikle. Ve büyükler gibi oruç tutabilirsin. Baban seninle çok gurur duyardı."

"Ayinden sonra bir bayram yemeği için büyükbabamın yanındaydık. O kısa, kısık gözleriyle sürekli gülüyormuş gibi bir adamdı. Biz kuzin ve kuzenlerimle, ellerimizde mumlar komşu evlerin önüne gider, şarkılar söylerdik."

Kapıya bakan ve sonra şarkı söylemeye başlayan Vartuhi, "Bunu ben de yaptım!" diye bağırdı. "Sonra kapıları çalardık ve insanlar bize para, meyve başka hediyeler verirlerdi."

"Evet aynen öyle" diye onayladı Maro.

Böyle bir şey yaşamadığı için üzgün olan Tomas "Bu eğlenceli olmalı" dedi.

Maro, nefeslerini tutarak onu dinleyen her iki çocuğa, İsa'nın bir ahırdaki doğumunu nakleden hikayeler anlatmaya başladı. Birer komplocu gibi masanın üzerine eğilmiş, başlarını birbirine uzatmışlardı.

Maro'nun anlattıkları Vartuhi ve Tomas'ın o kadar içine işlemişti ki, hamur işini bile unuttular. Çay da bir süre sonra soğumuştu.

XI

Kapadokya'da bu kışın ilk karı düştü. Arusyak'ın evi güçlü kış rüzgârları altında inliyordu. Camları takviye eden, pencerelerdeki saman kağıdı, çalgıcının parmakları altındaki bir tef derisi gibi titriyordu. Ürgüp'ün etrafındaki bu kayalık dağ tepelerinin rüzgârında, zaman zaman yaralı bir hayvanın ulumaları duyuluyordu. Öğleden beri kar uçuşuyor ve çok miktarda engellerle dağınık bir görüntüsü olan toprağa düşüyordu. Gece daha önceden kestirilemediği için birden bire basıyordu.

Katılaşmış kil çamurdan yapılıp direkt yere gömülmüş ocakta kömürlerden bir tabaka kor halinde yanıyordu. Sıcak ve ışıktan oluşan hoş bir daire içinde halının üzerinde Vartan ve Arusyak oturuyordu. Neredeyse bayram ziyafeti gibi olan yemeklerini huşu içinde yiyorlardı. Kadın gözlerine sürme çekmiş ve mavi siyahı saçını bağlamıştı. Vartan, Arusyak'ın ördüğü, doğal yünden bir ceket giyiyordu. Uzun sakalını kaldırmıştı. Genç kadın günün kutlamasına kuzu eti, kanat ve pilavdan oluşan geleneksel yiyecekler hazırlamıştı ama bu Noel kutlaması ikisini de melankolik yapan ve suskunluğa gömen anılar uyandırıyordu.

Arusyak genç kızlık fotoğrafını Marialı bir ikon ve bir haç arasına sıkıştırıp bir sandığın üzerine koymuştu ve sık sık ona bakıyordu. Oradan çok uzakta, Karadeniz'in gri mavisi derinliğinin sezilebildiği, bir dağ yamacındaki doğduğu köyü seyrediyordu. Genç kadın o anda rüzgârın uğultusu içinden babasının derinden gelen ve annesinin melodik sesini, küçük kardeşlerinin açık bağrışma ve gülüşmelerini işitiyordu. Sonra her şey üzücü bir yokluğa gömüldü ve Arusyak hemşerilerinin sürgün yolundaki şarkısını düşündü.

Vartan genç kadının sık sık fotoğrafa bakmasından ve yenilmiş yüzünden, ne düşündüğünü anlıyordu.

"Niye en kötüsünü hesaplıyorsun?" dedi adam, nazikçe eline dokundu. "Onlar belki deniz üzerinden kaçtılar veya dağlarda saklandılar."

Kadın ona cesaret vaadetmeyen bir bakış attı ve kırık bir sesle cevap verdi:

"Hayır.. Ben köyün yerle bir edildiğini, erkeklerin boğazının kesildiğini ve kalan nüfusun alıp götürüldüğünü öğrendim."

Beş yıldır onun artık ailesiyle hiçbir bağı yoktu. Anne ve babası, onun gibi onsekiz yaşında olan Yaşar adındaki bir nalbantla evlenmesine karşı çıkmışlardı. Babası onu reddettikten sonra Arusyak sevgilisiyle birlikte kaçmış ve Ürgüp'e yerleşip evlenmişlerdi. Onu zorluklardan koruduğu için Türkçe bir isim almıştı. Bir Müslüman kadın olarak davranıyordu ama Yaşar'la anlaştıkları üzere, kendi dinini uyguluyordu.

Vartan "Kendi kendine kahretme" dedi, kendinden emindi. "Sen hiçbir şeyi engelleyemezdin."

"Onların yanında olabilirdim, onlara yardım edebilirdim ve destek olurdum."

"Kendine boşuna eziyet ediyorsun, senin ordaki varlığın asla bir şeyi değiştirmezdi."

Kadın fotoğrafı eline aldı, bir süre inceledi ve düşüncelerini uzaklaştırmış biçimde fısıldadı:

"Babam, yakası dertten kurtulmayan sakin ve çalışkan bir adamdı. Buna karşılık annem Tanrı'nın şevkatine sığınmıştı. Bize titizlikle bakıyor ve şımartıyordu. Bu çocuklara bak Vartan, onların önünde koskoca bir hayat vardı!"

"Onlar kesinlikle hâlâ hayattadırlar."

Kadın şiddetle başını salladı ve sesi daha da sertleşti:

"Ben onların öldüklerini düşünüyorum. En azından onlar Tanrı'nın, efendinin yanındalar. Artık acı çekmiyorlar."

Vartan'ın gözlerinin içine baktı ve ekledi:

"Kaçınılmaz olana boyun eğmek daha iyi olacak!"

Adam ailesini aramaya yönelmiş olmasının onun gözünde anlamsız olduğunu, bu sözlerinden anlıyordu. Neredeyse su götürmez kanıtlarla karısı ve oğlunun ölü olmadığına itiraz edebilirdi, ama

şartlar uygun olmadığı için bu ona yerinde bir davranış gibi gözükmüyordu. Kadın gözyaşlarına boğulmuş bir sesle devam etti:

"Ürgüp'te resmi makamlar Ermeni avına çıktığında neler yaşadığımı biliyorsun. Ben kendimi Juda gibi, korkak bir hain gibi hissettim. Ben köyden birinin benim Müslüman olmadığımı hatırlamasından, beni ihbar etmesinden de korktum. Sanırım bu olsaydı ben gerçek kimliğimi inkar ederdim!"

Utanmış yüzünü ellerinin arasına sakladı. Vartan onun bu duygudan bahsetmesini istedi.

"Kaçınabildiğin halde ötekilerle birlikte sürgüne gitmen saçma olurdu. Saçma ve Tanrı'nın gözünde bir hata olan intihar."

"Buna gerçekten inanıyor musun?"

"Evet. Eğer gitmiş olsaydın şimdi ölmüş olurdun. Ve sadece ben değil..."

Olaya asla bu bakış açısından bakmamıştı. Birazcık bir cesaretle, yüzünü gösterecek kadar ellerini düşürdü.

"Hemşerilerinden kaçına yardım ettin?" diye sordu adam.

Kadın bir omuz silkmeyle, sayısını bilmediğini işaret etti. Sorunun önemini azaltmak istiyordu.

"O kadar az ki.."

Bu sırada o, yaz ve sonbaharda, düzinelerce Ermeni'yi Göreme yaylasındaki eski yeraltı kilisesinde saklamıştı. Onlara Kerim'in yardımıyla yiyecek temin etmiş, teselli etmiş ve bakmıştı. Onların bazıları isyancı veya kaçmakta olan direnişçiydi, ama her iki durumda da sözkonusu olan, katliam ve tehcirlerden kaçıp canını zor kurtaran suçsuz kurbanlardı. Özellikle de onun Rum ailelere ve bir Amerikan misyonere teslim ettiği kadınlar ve çocuklar. Arusyak bu Amerikalı misyoner sayesinde dünyanın çeşitli yerlerinde kurulmuş Amerikan yardım komitelerinden Ortadoğu ve Ermeni cemaati için gelen para yardımı da almıştı. Yolları kapatan kış Arusyak'ın şefkatli işini geçici olarak durdurmuştu.

Rüzgarın yön değiştirmesiyle ocağın dumanını çeken bir aralıktan içeriye bir lapa kar esintisi girdi. Kömürler yanıyor, gaz lambası aydınlatıyordu. Buz gibi bir hava Arusyak'ın ensesini okşadı. Titremesini bastıramadı. Ocağa bir avuç odun kömürü attı.

"Çay kaynatayım mı?"

"Teşekkür ederim, benim için gerekmez" dedi.

Bu adama severek yakınlaşırdı, ama kendine güvenemedi.

Adamdan kendisine bir kere daha, İstanbul'u anlatmasını ve Sivas'taki eczacılık yaşamından, yemek odası ve kütüphanesi olan büyük beyaz ahşap evden bahsetmesini ne kadar çok arzu ederdi. Bir piyano, atlar! Yabancı olduğu bu dünyanın tasviri onun hayallerini kanatlandırıyordu. Ama Vartan şu anda geçmişe geri bakmak niyetinde değildi. Onu sadece gelecek ve günün birinde Maro ve Tomas'ı yeniden bulma imkanı ilgilendiriyordu.

Elini Kerim'in bir eskicide arayıp bulduğu ve Vartan'ın itinayla yeniden onardığı eski bir estrümana, uduna uzattı. Kadının havasını birazcık canlandırabilecek bir Ermeni halk şarkısı aradı. Ama aklına sadece özlem dolu melodiler geliyordu. Aklından hiç çıkmayan bir şarkı dilinin ucuna geldi.

Udunu akort ederken "Turna nedir, bilir misin?" diye sordu.

Soruya şaşıran Arusyak "Bir kuş?" dedi.

"Uzun boyunlu güzel, perdeli bir kuş. Uzak diyarlara göçerken, dalgalı sıralar halinde çok yükseklerden uçarlar. Kulaklarımıza gelen kışı haber veren boğuk bağırışlıdır. Ama Turna ilkbaharda geri gelirse, ötüşü bizim için sevinçli bir tınıya sahiptir.

Vartan telleri hafifçe çekti ve çocukluğundan beri bildiği, bugünün havasına da uyan bir şarkıyı söyledi:

Turna nereden gelirsin?

Sesinin esiriyim.

Yurdumdan söyleyecek bir şeyin yok mu Turna?

Acele etme sürünün arkasından,

Nasılsa ona yetişeceksin...

Şarkı kuşun memleketten bir haber getirdiği umudunu anlatıyordu. Arusyak hayalini yitirmiş bir tavır sergileyen gözü yaşlı Vartan'a baktı. Çünkü bu şarkı kadının annesinin en sevdiği şarkıydı, adamın düşüncelerinin, Suriye çölünün kuzeyindeki bu bölgede karısı ve oğlunu yeniden bulma umudu olduğu o hayali ülkede dolaştığını sezdi. Ya gerçeği kabul etmek ve hayatın ona somut olarak sunduğuyla yetinmeyi bilmek ve ya bunu engelleyen sabit bir fikir. Arusyak kendini yalnız hissediyor ve bundan çok acı çekiyordu. Ev ona soğuk göründü, rüzgârın uğultusu birkaç saniye için şarkıcının dalgın sesini bastırdı!

Vartan gözlerini ne zaman açacak ve onun kendisine ölesiye aşık olduğunu anlayacaktı? Bunu hâlâ farketmemiş olabilir miydi? Yoksa onun hoşuna gitmiyor muydu? Birden içinden onun yüzüne

şunları bağırmak geçti: İstanbul, Sivas geçti gitti. Asla yeniden eczacı ve Albay olamayacaksın. Yazar da olamayacaksın. Aksine, aranan bir adam olarak bu kerpiç kulübenin anonimliğinde yaşam senin için en iyisidir. Dava haline getirdiğin şeyi unut. Gelecek hakkında illüzyon olmaz. Yeni durumuna sevinmelisin.

Böyle düşündüğü için hemen pişman oldu. Kaderin vurduğu bu güzel adam için hissettiği saygı ve sevgi, ona bakmakta pervane olma ihtiyacı, ona ait olma arzusuyla birleşiyor ve bu karışık duygular Arusyak'ın yüzüne yansıyordu. Kendini küçük bir kız ve aynı zamanda olgun bir kadın gibi hissetti, artık nasıl davranması gerektiğini bilmiyordu.

Vartan udu bırakınca kadının aklına ani bir fikir geldi. Ona sokuldu ve göğsüne yaslandı. Adam taş kesilmiş gibiydi. Tepki vermeden önce birkaç dakikaya ihtiyacı oldu. Sonra kolunu kadının omuzuna koydu. Ateşin başı oldukça sıcak olmasına rağmen kadının vücudu titriyordu. Belki de şarkı Arusyak'ta, dışarıdaki fırtına nedeniyle daha da güçlenen, Vartan'ın da hissettiği bir yalnızlık duygusu uyandırmıştı. Şimdiye kadar ona karşı hissetmiş olduğu soğukluğu yendi, teselli etmek için onu sıkıca kucakladı. Onun da bir insana ihtiyacı vardı. İnsani bir ilgi ve sıcaklığa. Arusyak'ın nefesi kesik kesikti. Gergin yüzünü kaldırdı ve yalvaran gözlerle Vartan'a baktı. Adam o zaman birden bire, Arusyak'ı onun kollarına iten heyecanın nasıl bir şey olduğunu gördü. Gizlemediği güçlü arzusunu gördü. Başı döndü. Tutkuyla kıvranarak yere yuvarlandılar.

Arusyak şafak vakti uyandı. Ev buz gibi ve nemli olmuştu. Vartan'ın sıcak vücuduna sarılarak bir süre daha yatakta kaldı. Hayvanların yakınan sesini duyunca istemeden kalktı. Adamın uykusunu bölmemek için, onu keçi postuyla, dikkatle örttü. Sonra giyindi ve ateşi yaktı. Kadını tarif edilmez bir mutluluk kaplamıştı. Vücudunun ağırlık kazandığı hissine sahip olmasına rağmen, tüy gibi hafif hissetti kendini.

Kapı eşiğinde çivilenmiş gibi durdu. Kar durmuştu, her şey bembeyazdı. Sanki yeni bir dünyanın başlangıcı kadar etkiliydi, Arusyak karların içinde yeni bir hayatın başlangıcını gördü. Bir elma ağacının en yüksek dalına tünemiş bir karga gaklayarak uçtu, bu ses hâlâ Arusyak'ın boğazında duran mutluluğun sesine bir cevaptı.

***

Vartan, Noelde olup bitenler konusunda Arusyak'la konuşmak isteyince kadın ona yalvardı, çünkü üzüntüsünü ifade edeceğinden veya o geceki davranışının önemini hafifletmeye çalışacağından korktu. Ona evli olduğunu ve karısını çok sevdiğini, gideceğini, hayal görmemesi gerektiğini, Arusyak'ın duymak istemediği her şeyi söyleyebilirdi. Bu aşk gecesinden önce aralarında yaratmış olduğu mesafeyi yeniden yaratabilirdi. Her şey olsun da bu olmasın. Hayaller? Arusyak bununla yetinebilirdi. Günlerinin sevinçli geçmesi yeterdi. Her gece tutkulu sarılmalar ve daha fazlasını istemiyordu. Bu arada geleceğin ne getirebileceği üzerine düşünmekten de bilerek kaçınıyordu.

"Hiçbir şey söyleme," diye fısıldamıştı ve elini Vartan'ın ağzına koymuştu. "Zamanı gelince ne yapman gerekiyorsa yapacaksın, ben seni tutmaya çalışmayacağım, senden hiçbir şey beklemiyorum."

Söylediği yalandı! Arusyak ayrılık anının asla gelmeyeceğine inanıyordu. Her geçen gün onları daha da kaynaştırabilir ve zaman içinde Vartan Malatya'ya geri dönme fikrinden vazgeçebilirdi.

Arusyak'ın sözlerini izleyen sessizlik bir uzlaşma gibi oldu. Genç kadının hayallerini katlayabileceği serbest bir alan oluştu. Her bakışı ve her jesti sevgisini açığa vurduğu halde Vartan'da reddedici bir tepkiyi kışkırtmamak için "Seni seviyorum" demedi. En küçük dikkatsizlik adamın ona olan ilgisini yok edebilirdi.

Ocak ayının buz gibi günleri onu evde kalmaya zorluyordu, saatler yumuşak ve barışçı geçiyordu. Arusyak duvara dikey yasladığı dokuma tezgahının yanında bağdaş kurmuş, çalışıyordu. Vartan yakınında oturuyor, kadının iplikleri düzeltip düğümleyen parmaklarının başdöndürücü dansını seyrederken ud çalıyordu. Beden gücünü yeniden kazanmıştı. Eylemsizliği ona görünür şekilde çekilmez geliyordu. Karın erimesini ve yolların açılmasını sabırsızlıkla bekliyordu. Genç kadının, sadece geçici misafiri olan bir yabancıya aşık olmasının günahı ona acı veriyordu. Bu nedenle, onu sevdiğini ve ondan ayrılmanın kendisine de zor geleceğini tahmin ediyordu.

Dışarıda fırtına uğuldarken müzik çalan bir adam, dokuyan bir kadın, ateşin üstünde pişen çorba: Arusyak için bu tam da mutluluğun resmiydi. Haftalar geçtikçe onları bir çift olarak gören Ke-

rim'in bu davranışı sayesinde rüyalarının gerçeğe dönüştüğü kanaatine ulaşıyordu. Öğretmen Arusyak'ı, o noelden sonra tamamen değişmiş buldu. Sebebini tahmin etmekte de gecikmedi. Vartan'dan çok hoşlandığı için olayların bu yönde gelişmesinden mutlu olmuştu. Aralarındaki sevgili ilişkisinden bahsetmedikleri için Kerim de konuyu açmaktan kaçınıyordu.

Kar, dolu, sert don veya yumuşak bir sıcaklık, farketmiyor, arkadaşının ud çalmasını dinlemek, onunla sohbet etmek veya elde etmiş bulunduğu az sayıda başkent gazetesini birlikte karıştırmak için öğretmen sık sık geliyordu. Arka planda halı dokumak ve ya yemek pişirmekle uğraşan Arusyak onların konuşmalarını hayranlıkla izliyor, "sevgili"sinin bilgisinden ve konuşma yeteneğinden gurur duyuyordu.

Vartan şubat ortalarında bir öğleden sonra, bahçe çiti yanında, boyasız keçeden sıcak bir elbise içinde yaslanmış, elinde sigara, koyunları ve keçileri beklerken, hızlı adımlarla Kerim geldi. Kurt onu sevimli bir havlamayla selamladı. İçine giydiği çok sayıda örgü şeylerle koyu paltosunun içinde maskaraya dönmüş öğretmen bir ayı gibi görünüyordu. Vartan uzaktan bağırdı:

"Şabanı mı oynuyorsun?"

Güneş ışınları kristal kar üzerinde gözkamaştırıcı biçimde yansıdığı için öğretmen gözlerini kırptı, heyecanlı olduğu görünüyordu. Vartan onu kucaklayarak selamladı ve takıldı:

"Bu elbise yığını altında nasıl hareket ediyorsun?"

Kerim özür diledi ve kızıl burnunu silerek "Bana ait olan sadece bir donum var." dedi.

Paltosunun cebinden çıkardığı yayınları silkeledi.

"Kayseri'den geliyorum. Gazeteler getirdim! İçinde Ermeniler hakkında yazılar var!"

Çok meraklanan Vartan, "Gel içeri girelim" diye teklif etti. "Kurt, hayvanlara göz kulak ol!"

Köpek samanlığa koştu, Vartan eve doğru Kerim'e refakat etti. Arusyak kahve pişirirken iki adam halının üzerine çömeldiler. Kerim açtığı gazetedeki bir makaleyi gözden geçirdi.

İlk sayfayı çevirirken "Yorumlar daha çok, Gelibolu'da müttefiklere karşı Osmanlı İmparatorluğu'nun kazandığı zafer konusunda" diye bir tesbitte bulundu. "Burada Rus cephesinde durumun sakin olduğu da yazıyor."

"Bunda şaşılacak bir şey yok! Bu karda kışta birliklerin hareketi neredeyse imkansızdır. Ermenilere ne olmuş?"

"Bak arkada yazıyor" dedi her sayfayı dikkatle gözden geçiren Kerim. "Avrupa'da Almanlar Fransız ve İngiliz cephesini sürekli topa tutuyorlar ve yeni bir saldırı bekleniyor."

Vartan gazeteyi onun elinden almamak için kendini zorladı. Heyecanını farkeden Arusyak ona bir fincan kahve verirken, sabırlı olması için anlayış dolu bir gülücük sundu. Çünkü Kerim diğer haberleri okuyarak oyalanıyordu. Öğretmen nihayet sözünü ettiği makaleyi buldu ve hafifçe öksürdü.

"Yabancı basın, özellikle düşman güçlerin gazeteleri şu anda Osmanlı İmparatorluğu'nu gözden düşürmek isteyen Ermenilerin manevrası üzerine ayrıntılarıyla gidiyor. Sivillerin bir zorunlu önlem olarak savaş bölgelerinden uzaklaştırılması halka karşı bir kötü niyet olarak yorumlanıyor. Anadolu'da yollarda durum sakin ve halkın göç ettirilmesiyle ilgili olarak herkes hükümetin insani niyetinden emin olabilir."

"İnsani!" diye heyecanlandı Vartan. "Kalburla su taşımaktır bu!"

Kerim endişe dolu bir tavırla onu onayladı ve bir yudum kahve aldı.

"Propaganda" diye içini çekti.

"Hepsi yalan!" diyerek tamamladı. "Propaganda" kelimesinin anlamını tam bilmeyen Arusyak küsmüş gibi, "Başka ne yazıyorlar?" diye sordu.

Kerim okumaya devam etti:

"Paris, Londra hatta Washington'daki, Rusya tarafından yönlendirilen Ermeniler, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılıp bağımsız bir devlet kurmak amacıyla entrikalar çeviriyorlar. Çoğunluğu Türkçe konuşan ve Osmanlı vatandaşı olan insanların oturduğu Sivas, Erzurum, Harput, Diyarbakır, Bitlis, Van gibi altı doğu vilayetinden daha azını da istemiyorlar.."

Arusyak Vartan'a sormak için Kerim'in sözünü kesti:

"Doğru mu?"

"Hayır. Bu bölge tarih boyunca Ermeni bölgesidir. Fakat katliamlar bu hızla giderse Ermeniler buralarda azınlık bile olamayacak!"

Kerim'e devam etmesini işaret etti:

"Saçma planları denize yol açmak için Kilikya'nın verimli tarım alanlarının önemli bir bölümünü de kapsıyor. Ayaklanan yıkıcı örgütlerdeki Ermeniler, yardımını gördükleri Rusya'nın vatandaşlarıdır. İftiralar yayıyor, Hıristiyanlara karşı sözde katliam hikayeleri uyduruyorlar. Tüm bunların arkasında Rusya'nın yayılmacı emelleri görülmelidir.

İstihbarat servisimiz buradan hareketle, savaş sonunda Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılması konusunda yabancı güçlerin anlaştıklarını haber veriyor. Büyük Britanya Mezopotamya ve Filistin'i alacak, Fransa Kilikya ve Suriye'yi, Rusya Anadolu'nun önemli bir bölümünü, İstanbul Boğazı'nı ve İstanbul'u alacak. Osmanlı İmparatorluğu ile birlikte müttefikleri Alman ve Avusturya'nın birbiri ardına kazandıkları zaferler karşısında Avrupalı büyük güçlerin bu amacı bir hayaldir ve zaman içinde açıkça görülecektir!"

Kerim gazeteyi elinden bıraktı ve yudumlayarak kahvesini bitirdi. Vartan sakalını sıvazladı ve satır aralarından ne çıkarılması gerektiğini düşündü.

"Niçin gülümsüyorsun?" diye sordu ona Arusyak, halindeki iyiliğe şaşırmıştı.

"Eğer bir Başkent gazetesi bu şekilde tepki gösteriyorsa katliamlar hakkında pek çok bilgi yurtdışına ulaşmış demektir. Şu anda İttihat'ın zalim cinayetlerine son vermek için uluslararası kamuoyunu bilgilendirmek önemli bir imkandır. Olaki savaş hükümetin bir yenilgisiyle, çabuk sona ersin."

Kerim hiddetle tepki verdi. O İttihat'ın önderlerinden nefret ettiği ve hükümeti çok eleştirdiği halde müttefiklerin ülkesi üzerindeki zaferini düşünecek kadar ileri gidemezdi. Konuştu:

"Düşmanın yenilgisinden önce hızlı bir ateşkes beklenebilir."

"Buna güvenemezsin" diye cevap verdi Vartan. "Çatışma çok daha uzayacak gibi görünüyor."

Arusyak'ın ona verdiği bir haritayı aldı ve açtı. Kerim'le birlikte işaretlemiş oldukları kırmızı cephe hatları üzerinde parmağını gezdirdi.

"Fransızlar ve Almanlar Ypern'den Mühlhausen'e kadar çetin bir siper savaşı yürütüyorlar. İleri her adım, büyük insan kaybına yol açıyor ama başarı da getirmiyor. En yeni haberlere göre Rus ve Sırp cepheleri de stabil hale gelmiş. Mezopotamya ve Süveyş Kanalı'nda da hiçbir hareket yok."

Kerim'in derin bir iç çekmesi duyuldu. Tütün kesesini Vartan'a ikram etti. Maşayla yanan bir kömürü aldı ve sarmış olduğu sigarasını yaktı. Eliyle kısa saçlarını kaşıyordu.

Karamsar bir sesle, "Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılacağını tasavvur edemiyorum" dedi.

"Bu kaçınılmaz. İmparatorluk son otuz yılda çok sayıda bölgeyi kaybetti. Bu gelişme savaş biter bitmez devam edecek. Sadece, yıllardan beri isyan halinde olan Arapları düşün!"

Kerim başını salladı, Vartan devam etti:

"Bu kaçınılmazdır ve böylesi daha iyi. Senin ilerici, uygar bir Anadolu için güzel planlarının başka türlü gerçekleşmeyeceğini gör Kerim."

"Sultan İttihatı iktidardan defedebilir, daha ılımlı, daha az ırkçı bir hükümet kurabilirdi."

"V. Mehmet sadece bir kukladır. Onu tahta Jön Türkler oturttular. Ona ne yapması gerektiğini onlar dikte ettiriyorlar. Bu ülkeyi değiştirmek için yıkıcı bir yenilgi veya bir devrim gerekir!"

Kerim ellerine baktı, parmaklarını tıkırdattı. Vartan'la yaptıkları konuşmaları hatırladı. Hükümetin yetersizliğini, tolerans vaadetmek yerine şiddeti körüklemesini. Din adamlarına karşı küfürbazlığını. Ortaçağdan kalma yapıların bir bir yok edilişini.

"Köylüler sömürüldüğü sürece bu ülke asla uygar olamayacak" derdi sık sık. "Hayat şartlarını iyileştirme şansları yok, çünkü onları daha kolay gütmek ve soymak için cahil tutacaklar. Ziraat yöntemleri ilkel, sağlık kötü, korku var. Köylüler kömür bulamadıkları için gübreyi tarlada kullanmak yerine yakacak olarak kullanıyorlar. Toprak kendi kârından başka bir şey düşünmeyen ağalara ait. Köylünün, kira bedelini, vergisini ödedikten, memurun ve ordunun bir bölüm ürüne el koymasından sonra elinde, gelecek hasada kadar yaşamasını sağlayacak bir şey kalmıyor."

Kerim bu genel yoksulluk çıkmazından sadece eğitimin yardımıyla çıkılabileceğini söyledi. Eğer çocuklar okula gidebilirlerse anne babaları gibi, geleneğin ağır yükü altında ezilmezler kader inancına bu derece teslim olmazlardı.

Öğretmeni kaçamak izlemekte olan Vartan, onun düşünce silsilesini yüzünden okuyabiliyordu. Şunu dedi:

"Okul eğitimiyle tarım topraklarının dağıtılmasına varılamaz."

Kerim kendini topladı, yüksek sesle düşünüp düşünmediğini

sordu kendine. En sevdiği bu konu üzerine bir tartışma yürütmeye niyetli değildi, çünkü argümanlarının zayıf noktasını biliyordu. Bütün bunları sakin bir biçimde yeniden düşünmek zorundaydı.

Hakir bir tavırla, "Bir devrim.." diye mırıldandı.

Kerim'in rahatsız ve huzursuz olduğunu gören Arusyak Vartan'a onu fazla zorlamamasını işaret etti. Öğretmen alt dudağına yapışan bir sigara kağıdı parçasını kopardı ve tereddüt ederek sordu:

"Söyle Vartan, sen bağımsız bir Ermenistan'ın kurulmasının mümkün olduğuna inanıyor musun?"

Arusyak Vartan'ın burada ne cevap vereceğini düşünerek gerginleşmişti. Adam önce derin bir nefes aldı.

"Şu anda olay o kadar basit değil!"

Kerim Arusyak'ın, birlikte çorba içme teklifini reddetti. Karanlık bastırmadan önce köye geri döndü. Vartan ona, sadece, bir öküz arabası izinin görüldüğü yere kadar refakat etti. Batan güneş kar manzaralı dağlarda mor gölgeler yaratırken gökyüzü pembe bir renge dönüşüyordu.

Vartan elini öğretmenin omuzuna koydu. "Korkarım kendimi yanlış ifade ettim. Sözlerim yanlış anlaşılmış olabilir."

"Bununla neyi kastediyorsun?"

"Meseleyi temelden değiştirmek için tam bir devrimin gerekli olduğunu söylerken senin kendini çocuklara adamış olmanı küçümsemedim. Onlara okuma yazma ve hesap öğretiyor olman önemli. Sen tüm ülkenin yapısını değiştirmiyor, sadece birkaç insana hayatını iyileştirme imkanı veriyorsun."

Kerim şakacı bir edayla gülümsedi.

"Ben kendimi adadığım görevin doğruluğundan bir an bile kuşkulanmadım. Aksine, yaptığımın önemini bilirim. Ama ben devrim herhangi bir yerde başlamalı, politik alanda ve silah gücüyle olmamalı diye düşünüyorum."

"Evet, tamam! Senin verdiğin dersler devrimin başlangıcıdır. Her katkı değerlidir. Keşke ben de halkım için bir şeyler yapabilseydim."

"Bu konuda ne düşünüyorsun?"

"Ben Anadolu'yu gezip yurtdışına Ermenilerin durumunu rapor eden makaleler gönderebilirdim. Elbette bu tehcirleri durdurmaz ama küçük de olsa payıma düşen bir işi yapmış olurdum. Örneğin senin çocuklara ders verirken yaptığın gibi."

Kerim düşünceli, "Evet" diye onayladı.

"Kendimi bu şekliyle çok yararsız hissediyorum. Bu da hayatımı zorlaştırıyor."

Öğretmen cevap vermek yerine arkadaşını kucakladı ve herkes kendi yoluna gitti.

Vartan eve dönmeden önce yolu çeşmeye kadar kürekle temizledi, bir kova su götürdü. Ateşte çorbayı ısıtmakta olan Arusyak o içeri girince hemen ayağa kalktı ve onu neredeyse saldırgan bir ses tonuyla sorarak karşıladı:

"Yani sen bağımsız bir Ermenistan'a inanmıyor musun?"

Genç kadının bu alışılmamış davranışı onu şaşırttı. Kadının bakışı sıcaktı ve siyah gözleri parlıyordu.

Pelerinini kapının yanındaki duvara asarken, "Böyle bir şey asla söylemedim!" dedi.

"Fakat demin sen.."

"Ben 'şu anda' dedim. Bağımsız Ermenistan'ı bütün kalbimle özlüyorum. Ama şimdi söz konusu olan, bölgenin büyük bölümünün muharebe alanı olduğudur. Biz rüyamız için ne yapabileceğimizi görmek istiyorsak savaşın sonunu beklemek zorundayız."

Bu sözler kadını biraz yumuşattı.

"Biz ona, kendi ülkemize sahip olacağız!" dedi kararlılıkla. Tenceresine geri döndü. "Rus ve Osmanlı tarafından paylaşılmayan, kendilerini yöneten özgür insanlar olacak Ermeniler."

Adam ona şaşkınca baktı, çünkü politikaya ilgisini yeni görmüştü.

"Ben az konuşurum ama çok duyarım" dedi gülümseyerek. Adam iki kase ve iki kaşık aldı ve onları alçak bir masaya koyarken sordu:

"Hiçbir şeyini bilmediğin bu uzak bölgeye yerleşecek misin?"

"Ben burada oturmak için Karadeniz'i terkettim!"

Genç kadının ince yüzüne bir gölge oturdu.

"Ya sen, Vartan, sen tereddüt eder miydin?"

"Evimin Sivas'ta olduğunu unutma. Sivas zaten Ermenistan'a ait olacak."

Bu cevabı yumuşak bulan Arusyak ısrar etti:

"Sen o bağımsız Ermenistan'da yaşamak ister miydin?"

"Elbette, ama birçok bilinmezlikten dolayı geleceğimin ne olacağını bilmiyorum."

Vartan'ın geleceğinin karısını ve oğlunu da kapsadığını düşünmemesi için "Ülkemizin senin gibi eğitimli insanlara ihtiyacı olacak," diye bağırdı.

Adam canı sıkılmış şekilde gülümsedi.

"Gerçekçi olalım Arusyak. Ermenistan'ın bağımsızlığı gerçekleşmeden önce bu ülkede daha birkaç yılımız geçecektir."

"Gazetede ne yazdığını duydun" diyerek savundu kendini kadın. "Ermeni Ulusal Komitesi ve Katolik delegasyon Fransız ve İngilizlerle birlikte davranıyorlar. Avrupalı güçler bize bağımsızlığımızı vereceklerdir!"

Vartan uzağı işiten biri olmuştu. Gazete "Ermeniler"den söz ediyordu ve bundan fazlasını söylemiyordu. Kadın Ermeni Kilisesi'nin işin içinde olduğunu nereden biliyordu? Kuşkulu bir ses tonuyla karşı çıkarken aslında onu provoke etmek istiyordu:

"Bir kere önce Osmanlılar bölgeyi temizlemiş olmalılar."

"Ruslar Osmanlı'yı Ermeni illerinden sürüp çıkaracaklar."

"Ya çar o illeri bize vermek istemezse?"

Kadın cevap verdi:

"Fransa ve İngiltere onu buna zorlayacaklardır. Ve ayrıca Rusya'da Çarın iktidarda daha ne kadar kalacağını kim bilebilir?"

Bu düşünceleri Vartan, hemen hemen aynı cümlelerle, bir keresinde isyancı Şirag Tovanyan'dan duymuştu! Mercimek çorbası getiren kadını gözünden ayırmadan masanın önünde yere oturdu.

Etkilenmiş biçimde bağırdı, "Sen de çok şey biliyorsun!"

Arusyak korktu. Neredeyse ocağın yanına koyduğu tencereyi dökecekti. Yanakları kızardı. Vartan'ın yanına oturunca kendini toparladı.

"Çorba harika" dedi adam. Kasesine bir parça ekmek doğradı.

Kadın bu söz üzerine konunun kapatıldığını kabul ederek iltifata teşekkür etti. Ertesi gün Ürgüp'e gitmek istediğini açıkladı. Vartan sözünü kesti ve ona, "Sen direnişçilerle mi buluşuyorsun?" diye aniden sordu.

Aceleyle "Hayır!" dedi kadın.

"Bana güvenmiyorsun!"

Vartan yemeğe son vermişti. Havaya zorlayıcı bir sessizlik hakimdi. Birkaç saniye sonra Arusyak doğrudan Vartan'nın gözlerinin içine bakarak şunları söyledi:

"Eğer bilmek istiyorsan evet, ben direnişçileri tanıdım."

"Beni onlarla tanıştırabilir misin?"

"Bu zor. Bazılarını son ilkbaharda gördüm. Burada mola verdiler ve ben haberleşmelerini sağladım. Ama tehcir başladıktan sonra birkaçı idam edildi, diğerleri Rusya'ya savaşmak için cepheye gittiler.

"Daha sonra onlardan hiçbirini görmedin mi?"

Kadın tereddüt etti.

"Eh, ben aranan iki veya üçünü sakladım."

Vartan onun itiraf ettiklerinden daha fazlasını bildiği hissine kapıldı.

"Artık daha fazlasını sormuyorum" dedi. Yaptığı el hareketi yapacağı bir tekliften vazgeçtiği biçimindeydi. "Haklısın, böyle şeyleri ne kadar az insan bilirse, sızma riski de o kadar az olur."

Onu yaralamış olmaktan korkan Arusyak bağırdı:

"Hayır, bu değil, sana güveniyorum!"

Kadın aynı anda, Vartan'ın merakının, yeniden yola çıkmak imkanı bulmak amacına dayandığını anladı. Onun bütün hayallerinde bulunmak istiyordu.

"Bağlantılar, katiamlar nedeniyle tamamen parçalandı. Benim gibi, şurda burda dağınık durumda olan sempatizanlar, inançlarından görünür şekilde vazgeçtiği için veya hükümet onların uzmanlık bilgisine ihtiyaç duyduğu için tutuklanmamış insanlar var. Ama bizim birbirimizle bağlantı kurma imkanımız yok."

Hayal kırıklığını gizlemeyen Vartan "Gerçekten kimse yok mu?" diye sordu.

"Sadece bir fedai, geçen Eylülde, ama asla yerine ulaştıramadığım bir haber iletti!"

"Senin o öksüz çocukları teslim ettiğin Amerikalı misyoner mi?"

"Muhterem Papaz Matthews bize değişik açılardan yardım ediyor, hükümetin onu sınırdışı etmesinden korktuğu için direnişçiler nedeniyle zor durumda kalmayı göze alamaz."

Vartan farkında olmadan yemeğe devam ediyordu. Çözülmez görünen Malatya'ya geri dönebilme sorunu düşüncelerini tamamen işgal ediyordu. Alnına dikey bir çizgi çakılı kaldı. Arusyak kolunu uzattı ve ona artık yalnız olmadığını anlatmak için bacağını sıktı.

***

Vartan, çarpraz bacaklarının üzerinde küçük bir tahta yatağın üzerinde bağdaş kurmuş oturuyor, bir saatten beri yazıyordu. Bu İngilizce makale, haçlı seferleri zamanından kalma 'Küçük Ermenistan'ın, ekonomik nedenlerden dolayı Kilikya'nın bir bölümünü de içine alan, gelecekteki Ermenistan için yazılan bir denemeden daha fazla bir şey değildi. Çünkü onun bu makaleyi herhangi bir gazeteye göndermek için en küçük bir imkanı yoktu. Papaz Matthews belki bu işi üstlenirdi ama bu bölgeye Eylülden evvel gelemezdi. Buna rağmen Vartan, yazdıklarının okurdaki etkisini Arusyak üzerinde test edebilmek için makaleyi baştan sona çevirdi.

Güneş bu mart başının ılıman öğleden öncesinde pencereden ve açık kapıdan güçlü biçimde giriyordu. Çatının kenarındaki sivri buzullardan aşağı düşen damlaların sesleri açıkça duyuluyordu. Güney rüzgârı karı eritiyordu ve ılık havaların haberini vaktinden önce veriyordu.

Arusyak, dokumasını aksatmadan kaçamak olarak Vartan'a bakıyordu. Bu adamın ölen kocasıyla en küçük bir benzerliği yoktu. Yaşar'ın elleri bir saban demirini dövmek, bir atı nallamak veya toprağı kazmakla meşgul değilse eğer, oturur bir fincan kahveyle bir sigara içerdi. O da sık sık saatlerce onun önünde oturur ama Arusyak kendini ihmal edilmiş hissetmezdi. Çünkü kocasının hayallerinin asla ondan, evden, tarladan ve köyden daha uzağa gitmediğini bilirdi.

Vartan'la durum tamamen başkaydı. Okumak ve yazmak bu adamı başka bir dünyaya götürüyordu. Arusyak'ın hiç bilmediği şeyler üzerine hayaller kuruyordu. Adam ondan farklıydı, tanıdığı tüm insanlardan farklıydı. Onu bu kadar çekici kılan da kesinlikle buydu. Aralarında oluşan engel, adamın geniş eğitiminden ve yüksek kültüründen ileri gelmiyordu, çünkü o bu bilgisini kadınla paylaşıyordu. Arusyak, büyük kavrama yeteneğiyle çabuk öğreniyordu. Hayır, aralarında Vartan'ın canlı olarak sakladığı ve kadının asla yanaşamadığı, eski anıları ve duyguları duruyordu. Adam uzun süren bir suskunluğa girdiği zaman, kadının tamamen yabancısı olduğu bir dünyaya gittiği hissi Arusyak'ta uyanıyordu.

Kağıdı tırmıklayan çelik kalemin sesi genç kadını o kadar cezbediyordu ki, sert iklimli ülkesinin güzelliklerini anlatan, yağan karını, fırtınalarını, sürülerin etrafında dolaşan kurtları, Mayısta köpüren ırmakları, dağ yamaçlarında rengarenk çiçekler benek benek

açtığında geri dönen leylekleri, sıcak yaz günlerini ve kavakların altına saklanmış bir pınar melodisini, insan teriyle sulanmış, ürünü hamile bir hayvan misali doğuran tarlalarını anlatan hüzünlü bir şarkıyı hatırlıyordu.

Vartan yazmaya son vermişti. Tınısı melodik bir ses duydu, Arusyak'tan geliyordu ama onun algılamasına göre bu Arusyak değildi. Şarkı onu sekiz ay geriye götürüyordu, Maro'nun Karadeniz'e planladıkları kaçıştan birkaç saat önce şarkı söylemiş olduğu Sivas'taki evlerinin salonuna. Vartan zamanı soluyordu, kendini ailesinin içinde görüyor, hatta bahçesindeki gülleri kokladığına inanıyordu. Maro divanda, onun yanında oturuyordu. Gözleri kapalı, uduyla şarkı söylüyordu. Elbisesine Midillinin kokusu sinmiş olan Tomas hayranlıkla annesine bakıyordu. Azniv Hanım, Armen ve Araksi aynı şekilde kulak kabartıyorlardı, yüzlerinde korku çizgileri belirmişti.

Kerim ana caddeye kadar koşmuş olan Kurt'la kapıda durdu ve susarak sahneyi izledi. Çünkü arkadaşının bu ikiye bölünmüş iç dünyasına girmek ona hoş gözükmüyordu. Genç kadının şarkısı bir ilanı aşk gibi tınlıyordu. Kerim Vartan'ın tepkisizliğini bir tutku olarak algılıyor, yanılıyordu. Aralarındaki kaçamak yakınlığı hissetti ve her ikisini arka arkaya izlemek için nefesini tuttu. Mutluluk Arusyak'ın güzelliğini ortaya çıkarmış, belki şimdi hayatın güzelliklerini bir adamda bulduğu için tüm davranışlarında belirgin bir rahatlık oluşmuştu. Hareketleri daha az kaba ve hatta zarifleşmişti. Öğretmen getirdiği haberi kendine saklayıp saklamamayı düşündü. Birdenbire orada birinin daha bulunduğunu farkeden Vartan başını kapıya çevirdi. Arkadaşının gözlerinde görünüp hemen kaybolan bir kuşku farketti. Susmaya karar verdi.

Alışılmış selamlaşma ve hava üzerine birkaç cümleden sonra üçü birden çay içmek için oturdular. Son düşüncelerini de bir kenara iten Kerim konuya geldi.

"Senin tehlikesiz bir biçimde yola çıkman için galiba bir imkan var."

Gaipten ses alır gibi dinleyen Vartan daha fazlasını anlatması için Kerim'e işaret ederken Arusyak ceset gibi soldu.

"Derviş Paşazade Şakir Mithat, ünlü bir şarkıcı ve komponist,

oluşturacağı semazen grubuyla ülkenin Güneydoğusunda turneye çıkıyor. Urfa, Halep, belki Hamas ve Beyrut'a kadar."

Genç kadın birdenbire taştı:

"Sen onun, bu grubun fanatik dinini kabul etmesini istemiyorsun ya!"

Vartan hayal kırıklığı içinde, "Arusyak haklı" dedi

"Ben mistik birinin yanımda olmasını istemem, saatlerce onun çevresinde dönemem."

Bu sözler Arusyak'ı sakinleştirdi, yüzünün bakır rengi geri geldi. Kerim gülümsedi.

"Beni yanlış anlıyorsunuz. Mithat'ın danseden semazeni çok var. En iyi müzisyenleri arıyor. Eğer udunu dinlerse seni alacağından eminim."

"Güneydoğuda mı dedin?" diye sordu Vartan, düşünceliydi.

Yeniden hayal kırıklığına uğramamak için erken sevinmekten korkuyordu. Arusyak saldırgan bir ses tonu takındı:

"Bu tamamen delilik ve intihar! Vartan aranıyor, onu hemen teşhis edecekler."

Kadının tepkisini biraz nahoş bulan Kerim "Sanmam" diye itiraz etti. "Resmi makamlar Mithat'ın girişimini destekliyorlar, çünkü bu müzik grubunun insanları savaşın sefilliğinden ve sıkıntılarından bir nebze olsun uzaklaştıracağını düşünüyorlar. Müzisyenler yeni kimlik ve seyahat belgeleri alacaklar."

"İdeal bir kamuflaj" dedi Vartan. Başını salladı. "Sofu bir dervişten kim şüphe eder?"

"Seni daha grubun içine girmeden tanıyacaklar!" diye mırıldandı Arusyak.

"Eğer başlangıçta ben Vartan'a refakat eder, onu senin ölmüş kocanın kimliğiyle tanıtırsam bir şey olmaz. Paşazade Şakir Mithat beni iyi tanır, benden kuşkulanması için hiçbir neden yoktur. Eğer Vartan kabul edilirse yeni bir isim ve uygun bir kimlik alacak."

Vartan "Yeni bir isim mi?" diye sordu.

"Gelenek böyledir. Sen çaldığın çalgıya göre bir isim alacaksın: Udi. Senin adın Udi Yaşar olacak."

"Ne zaman başlamalıyım?"

"Yarın. Mithat şu anda Kayseri'de, öbürgün Konya'ya Mevlana dergahına gidiyor."

"Bana semazenler ve kurucuları Mevlana hakkında bir kitap te-

min edebilir misin? Beni de almasını garantilemek için onu etkilemek istiyorum."

"Abartma. Sen ona basit bir köylü olarak gideceksin, malulen çürüğe çıkarılmış bir asker. Müzisyen olarak yeteneğin onu etkilemeye fazlasıyla yetecek."

Arusyak başını eğdi. Karar onun dışında verilmişti, çünkü ikna edici hiçbir argümanı yoktu. Tarafsız bakılırsa Vartan için ideal bir çözümdü bu. Ama o hayatında olan bir erkeği ikinci kez kaybetmiş olacaktı. Ne geçirdiği mutluluk aylarından sonra, içine düşeceği duygusal boşluğu ve yalnızlığı nasıl kaldıracağını, ne de eskiden yaşadığı ve teslim olduğu kayıtsızlığa nasıl geri dönebileceğini biliyordu.

Arusyak'ın ruh hali yüzünden okunuyordu. Vartan ona, çektiği acıyı anlamasına rağmen arzularına karşılık vermeye devam edeceği umudunu vermek istemiyordu.

"Turne yedi veya sekiz aydan fazla sürmeyecek" dedi öğretmen. "Ardından grup Konya'ya geri dönecek ve müzisyenler evlerine dağılacaklar."

Kadın yeni bir umuda kapıldı. Vartan kibarca elini tuttu ve ona söz verdi:

"Kış bastırdığında ben yeniden senin yanında olacağım."

Vartan'ın hummalı bakışı sesindeki kararlılığın aldatıcı olduğunu açığa çıkarıyordu. O gitmeye hazırdı. Aradığını bulursa asla Kapadokya'ya geri dönmeyecekti. Bu Arusyak için, dul olmaktan daha kötüydü, çünkü o erkeğinin hayatta, başka bir yerde ve bir kadınla beraber olduğunu bilecekti. Dudaklarını ısırdı. Ayağa kalktı ve kuru bir sesle şöyle dedi:

"Ahıra gidiyorum. Koyunlardan biri hemen doğuracak."

Aceleyle dışarı çıktı, giderken omuzuna attığı baş örtüsünü eliyle kavramıştı. Dar kar yolu boyunca yürüdü ve etrafında sevinçle sıçrayan Kurt'la ilgilenmedi. İki erkek üzgün birbirlerine baktılar.

Öğretmene, "Bunun için yapacak bir şeyin yok" dedi Vartan. "Ben onunla ilgilenirim."

Kerim başıyla onayladı ve gitmeye davrandı.

"Ödünç iki at alacağım ve seni gün ağarırken götüreceğim."

Vartan ahıra, Arusyak'a gitmeden önce kapının önünde vedalaştılar. Kerim'in yola çıkmasına kadar bekledi. Güneşten gözleri kamaştığı için karanlık ahıra girince kadını göremedi. Bir ses onu

uyardı. Arusyak sobaya yaslanmış, ağlıyordu. Onu kollarına almak istedi ama kadın Vartan'ı geri itti.

"Arusyak" diye, nazikçe fısıldadı.

Kadın mırıldandı:

"Artık söyleyecek bir şey yok. Her şey senin istediğin gibi oluyor!"

"Tekrar geleceğim."

Kadın onu duymamış gibi ağlamaya devam etti.

"Halkımızın davası için yararlı olabileceğimi düşün. Anadolu'da olup biteni yazacağım makalelerle yurtdışına rapor edeceğim. Ayrıca ben şehirden şehire gideceğim, böylece direnişçiler için de çalışabilirim. Sen aranızdaki bağlantının koptuğunu söyledin. Böylece ben de görevimi yapabilirim."

Yanakları yaştan ıslanmıştı. Ona etkileyici biçimde baktı, sıcak bir sesle konuştu:

"Karını yeniden bulmak için gittiğini itiraf et!"

"Bu doğru" diye sakince onayladı. "Buraya geldiğimden beri amacımın bu olduğunu inkar etmedim."

Kadın ona itiraz edemediği için başka bahaneler sıraladı:

"İçinde her şeyin karmakarışık olduğu bir ülkede karını nasıl bulacaksın? Bu seni daha da mutsuz edecek umutsuz bir girişimdir. Tabii seni daha önce öldürmezlerse! En akıllıcası, savaş bitene kadar beklemek olurdu.."

"Akıllı!" diye heyecanlandı Vartan. "Eğer kalp konuşuyorsa akıl güçsüzdür. Bunu en iyi senin bilmen gerekirdi. Senin bir Müslüman'la evlenmek için aileni terketmen de akılsızlıktı. Fakat bu seni mutlu olmaktan geri durduramadı. Bu evlilik sayesinde sen tehcirlerden uzak kaldın."

Kadın bu katı ses tonundan yaralanmıştı, döndü, koyunların olduğu bölmeye gitti.

"Ya ben, ben ne olacağım?" diye sordu. Sesi titriyordu.

Vartan arkasından gitti ve ona sarıldı. Ama bu soruya ne cevap vermesi gerektiğini bilmiyordu. Kadın ekledi:

"Ben senin için neyim?"

Doğrudan önlerinde duran ayrılık karşısında bu kadına ne kadar çok bağlandığını ve ne kadar derin bir sempati duyduğunu anladı. Ona daha sıkı sarıldı.

"Bu benim için de kolay değil" diye fısıldadı kadının kulağına.

"Seninle birlikte yaşamaya alıştım. Sen harika bir kadınsın, eksikliğini hep duyacağım."

"Ama gitmekten de vazgeçmiyorsun.." diye hıçkırdı.

"Anla Arusyak, başka türlü yapamam."

Onu iyi anlıyordu. Ama çelişkileri kabul etmek, bu tamamen başka bir konuydu.

"Beni unutacaksın."

"Asla. Sana kendimi borçlu hissettiğim için değil, aksine, sadece sende olan ve başka bir insanda bulma imkanım olmayan her şeyden dolayı böyle olacak."

Kadın ona döndü ve tutkuyla kucakladı. Ardından omuzuna sarılarak konuştu:

"Karını ve oğlunu bulman için Tanrı'ya dua edeceğim. Eğer şansın yaver gitmez de bu gerçekleşmez ise bana geri dönecek misin?"

Arusyak'ın ağlamaktan ıslanmış gözlerine baktı ve tereddüt etmeden cevap verdi:

"Evet."

Ud çalma işi o kadar iyi gitti ki, Derviş bir köylünün enstrümanına nasıl böyle ustaca hakim olabildiğine şaşırdı. Vartan ona çocukluğundan itibaren istediği gibi kullandığı yeteneğini anlattı: O bir melodiyi sadece bir kere dinlemekle hafızasına geçirebilir, parmakları o melodiyi udun telleri üzerinde içgüdüsel olarak yeniden bulabilirdi. Paşazade Şakir Mithat, sonuçta bunun Allah'ın özel bir teveccühü olduğunu açıkladı. İnsanların kalbini sevinçle doldurma hizmetine adanması gereken bir yetenek... Başka soru sormadı. Artık o böyle bir udi dinlediği için grubunda daha az yetenekli bir başkasını çalıştıramazdı. Vartan'ı kabul etti, ona Kayseri'deki resmi makamlardan Udi Yaşar adına yeni evraklar hazırlattı ve gelecek hafta Konya'daki dergaha gelmesini emretti.

Vartan Ürgüp'teki son günlerini, Arusyak'ın toparladığı, birçok şehir ve köyden, ona kontakt adresi olabilecek ve onu başka güvenilir insanlara yönlendirebilecek bir düzine kişinin isim listesini ezberlemekle geçirdi. Bunların çoğu, hizmetleri ordu için vazgeçilmez olan Urfa'daki silah tamircisi gibi Ermeni'ydiler. Birkaçı papaz Matthews'le birlikte Ermeni çocukların kurtuluşuna kendilerini adayan Yahudi ve ya misyonerlerdi. Vartan onların yardımıyla makalelerini yabancı gazetelere ulaştırabilirdi.

Kerim Vartan'ı Aksaray'a kadar yanına alabilecek birkaç tüccar ayarlamıştı. Yolun kalanını tek başına gidecekti. Müzik treni Konya'dan Doğu trenine binecekti. İlk istasyonları Akdeniz'deki Mersin olacaktı. Bildiği kadarıyla daha sonra sırada, binlerce Ermeni'nin kaçtığı Halep şehri vardı.

Arusyak'ın sıcak yüzü onun en sonunda kaderine razı olduğunu gösteriyordu, ama insanüstü bir gayretle gizlemeye çalıştığı içindeki derdi onu kemiriyordu. Sadece, Vartan'ın onu sevdiği ve birlikte bir çift oldukları umuduyla kendini aldattığı anlar kadar yaşıyordu.

Geçici büyü çabuk bozuldu. Vartan'ı biraz kuşkulu bir acıyla kucakladı. Bütün bunları nasıl kaybedebilirdi! Bu adamla birlikte yaşamına bir ışık girmişti. Diğer zamanlarda sadece bulut kaplı gökyüzü ve kısa süren ışığı vardı. O gittikten sonra kadın yaşlanacak ve yıllar saçını ağartacaktı. Yirmi yıl, aynı halıyı, bir daha geri gelmeyecek bir sevginin anısına dokuyacaktı.

Vartan'ın hareketinden önceki gün Arusyak bir hindi kesti ve Kerim'i de davet ettiği bir şölen yemeği hazırladı. Öğretmenin dostu ve komşusu olan Rum bir şarapçıdan aldıkları iki şişe beyaz şarabı içtiler. Ama yemeğin atmosferi hiç de eğlenceli değildi. Hava ağırdı ve masadakilerin jestleri biraz zorlama gibiydi. Her birinin söyleyecek çok şeyi olabilirdi ama sözler dudaklara dökülmüyordu. Daha çok duygularla hareket ediyorlardı. Susmak konuşmaktı ve bakışlar ondan da fazlaydı. Kerim onu kapının önünde kucaklarken Vartan sadece şunu söyledi:

"Arusyak'a iyi bak."

"Eğer yapabilirsen bize haber ulaştır, dostum, kardeşim."

Yatakta Arusyak yalvardı:

"Gerçek olmasa bile beni sevdiğini söyle. Sevdiğini söyle ve beni sabaha kadar sev!"

"Doğru olmasaydı böyle bir şeyi asla söyleyemezdim. Seni seviyorum Arusyak."

"Hep seni bekleyeceğim."

Şafak vakti onları şaşırttı. Bitkindiler çünkü bütün gece gözlerini yummamışlardı. Sevgiden sarhoştular. Bu nedenle vedalaşmaları daha da acılı oldu. Isıran soğuğa rağmen Arusyak kapı önünde durdu ve arkasından karlı gökyüzünün kurşun gibi ağır ışığında kaybolunca kadar baktı. Omuzunda heybe vardı. Pelerininin açık etekleri bacaklarına dolanıyordu. Uzaklaştıkça ona el sallamak için da-

ha az dönüyordu. Kadının kalbini yanında götürüyordu. Kalan kadın gelecekte mekanik bir yaratıktan başka bir şey olamazdı. Tek kesin olan şey, onu bekleyeceğiydi. Bir dönemecin arkasından kaybolduğunda Arusyak'ın içine onu bir daha asla göremeyeceği duygusu çöktü.

***

İskelet gibi zayıflığı beyaz derviş kıyafeti tarafından örtülmüş olan Paşazade Şakir Mithat arabanın üzerinde, arabacının yanında oturuyordu. Parmakları arasında, zeytin ağacından yapılmış tesbihini çekiyordu. Dalgındı, önündeki geniş ovayı seyrediyordu. Bu yıl bir araya getirdiği altı müzisyenin olağanüstü yeteneğinden memnun, düşünüyordu. Silifke ve Mersin arasındaki sahilde, küçük yerlerde vermiş oldukları konserler çok başarılı olmuştu. Grubu iyi çaldığı için şimdi onlar şehirlerin güç beğenen halkı karşısına çıkabilirlerdi.

Mayıs gelmişti. Konya'dan başlayan seyahatin büyük bir bölümünü trenle geride bıraktıktan sonra grup şimdi iki at tarafından çekilen büyük bir arabayla yoldaydı. Çünkü artık yolculuk yapacakları hedefleri birbirinden uzak değildi. Arabanın arkasında konuşma gırla gidiyordu. 72 telli kanununu büyük bir ustalıkla çalan Kanuni Zeki Bey, dinleyiciler üzerinde çalgısını konuşturabildiği etkisi uyandırıyordu. Çeyrek saatten beri Mersin'de duymuş olduğu savaş haberlerini anlatıyordu. Dedikoduları yaygınlaştırma alışkanlığından ötürü adı dostlarının arasında 'Laf ebesi'ne çıkmıştı.

"Seni felaket tellalı!" diye gülerek bağırdı Zurnacı Osman. Osman, yetiştirdiği ayısı sol yanağının yarısını ısırıp kopardıktan sonra mesleğinden vazgeçen eski bir ayı oynatıcıydı. "Bize ne zaman iyi haberler getireceksin? Etrafta neler olduğunu biraz unutmaya çalış. Allah'ın bize bahşetttiği bunca nimetlerin tadını çıkar."

Üç telli kemanını seslendiren Kemençe Hakkı "Evet" diye girdi araya. "En iyisi müzikten, kadınlardan ve aşktan bahsedelim. Yaşar kardeşim, dünkü uzun içki alemimizden sonra dansını seyrettiğimiz güzel Faslı'yı anlat onlara. Bir çift memesi vardı ki! Ya beli... Onu iki elimle sarabilirdim!"

Arabanın en arkasında oturan, bacaklarını yola sallayan Vartan en son konuşan arkadaşına döndü:

"En iyisi kendin anlat. Ben olayı senin kadar süsleyemem!"

Solo Hafız İsmail ve atları idare eden Tamburi Vasfi de ötekiler gibi Kemençe Hakkı'dan, Fas'lı kadını anlatmasını rica ettiler Kemençeci, dansözün bir bakır sini üzerinde nasıl döndüğünü, tümden çıplak kalıncaya kadar tüllerini nasıl bir bir çıkardığını anlattı.

Vartan dinlemiyordu. Mersin Limanının ve turkuaz renkli suyu ile birlikte Akdeniz'in gözden kayboluşuna baktı. Yumuşak hava, parlak gökyüzü, palmiyeler, muz ağaçları, kaktüsler, çamlar ve meşelerle kaplı dik yamaçlar, kırmızı kiremit damlarıyla küçük köyler ve kıyıda yatan kayıklar ile Kapadokya'nın kar fırtınaları ve keskin manzarası arasındaki tezat o kadar güçlüydü ki Vartan kendi kendine, her şeyin bir rüya olup olmadığını soruyordu. En büyük sivilleştirmeleri ve efsanevi fetihçilerin işgalini görmüş olan bir yere giriyordu. Orada burada bulunan azametli yapıların harabeleri bugün hâlâ tarihe tanıklık ediyordu. Tarsus'a giriyordu. Havari Paulus'un memleketine. Kleopatra ile Marcus Antonius'un rastlaştıkları şehre! Artık aranmıyordu. İnsanlar arasında serbestçe dolaşabilir, gidip bir kahveye korkusuzca oturabilirdi. Vartan, seyahatinin esas amacını kısmen unutturan mutluluk hissinden kendini kurtaramıyordu. Müzik bu unutmayı gerektiriyordu, dostlarının sevinci ve kaygısızlığı onu da etkiliyordu.

Kemençe Hakkı ona biraz yaya yürümeyi teklif etti. Arabadan atladılar ve birkaç adım geride kaldılar. Onların denizi görmelerini artık son bir tepe engelliyordu. Hakkı dev yapılıydı. Sallanarak yürüyüşüne bakılırsa kılıç salladığı sanılırdı. Çok ince, duygulu bir müzisyendi. Evden kaçtığı on beş yaşından beri kemençesi onun geçimini garanti ediyordu. Şimdi otuz üç yaşındaydı. Aşk maceraları fethettiği kadınlar onun tek sohbet konusuydu. Köşeli alt çenesiyle güzel bir adamdı. Yaralı bir çocuğun bakışını andıran yeşil gözlerine rağmen çok erkeksi bir etkisi vardı. Vartan ona, açıklamakta güçlük çektiği basit ama samimi bir hayranlık duyuyordu. Dostluğu ara sıra sırnaşık bir hal alıyordu.

Vartan'ın kolunu tuttu ve Laz kökenini ele veren bir aksanla konuştu:

"Udi Yaşar Ağabey, seni anlamıyorum, çok suskunsun. Hatta çok kalabalık bir seyirci önünde çaldığımızda bile sen udunla birlikte yapayalnız gibisin. Şimdi de dalgınsın, boşluğa bakıyorsun. Şu anda ne düşünüyorsun, söyle."

Vartan, atalarının hayatlarını özgürlük savaşlarında kaybettiği bu Kilikya topraklarında halkının şimdi yeniden maruz kaldığı acıları ve yaşadığı trajediyi hatırlayarak Küçük Ermenistan'da olma hayalinin onu derinden etkilediğini itiraf edemedi. Yalan söyledi:

"Bir kadın aklıma geldi."

"Asık suratlı yüzüne bakılırsa aşk acısı olmalı! Benim zengin tecrübelerime güven. Bunun tek ilacı aynı günde yedi kadınla birden yatmaktır."

Vartan güldü.

"Yedi" diye tekrarladı Hakkı, kendinden emindi. "Kutsal sayıdır. Bu beni o kadar iyileştirdi ki artık aşk acısı falan vız geliyor."

"Peki, bu kadar kısa bir sürede yedi kadını nereden buldun?" diye, dalga geçerek sordu Vartan.

"Parayla. Vaktiyle ben Suriye'de zengindim. Varlığımı bir Fransız tüccara sattım."

"Ya şimdi, şimdi artık değil misin?"

"Ben inançlı bir insanım. Hepsini aşk yoluna harcadım."

"Ne kadar?"

"Karımla yatmam şefkatimdendir. Dinimiz şefkatli bir adamın bunu paylaşmasını emreder." Pantalonunun önüne vurarak, "Bundan daha değerli ne vardır?" diye sordu Hakkı.

Vartan kahkahalara boğuldu, Hakkı buna sevinmişti.

"Sevginin ne kadar güçlü bir şey olduğunu görüyor musun? Sevgi hakkında konuştuk ve sen yeniden neşeli hale geldin."

Grup şehrin biraz aşağısında, köylülerin tarlada ürün topladıkları limon ve portakal bahçesinde mola verdi. Müzisyenler ağaçların altında, sadece sabahları ve akşamları bir şeyler yiyen Paşazade Şakir Mithat'ın bakışları altında yemeklerini yediler. O grup içinde, Mevlevi tarikatının işareti koni şeklinde, aşırı derecede büyük bir fes türü olan kırmızı şapkayı, beyaz giysiyi giyen tek kişiydi. Hepsi amatör olan müzisyenler kıyafetlerini sadece konserlerde giyiyorlardı.

O Mevlana Celalettin Rumi'nin başyapıtı Mesnevi'nin 25618 bendini ezbere okuyabilen dindar bir mistikti. Paranın değerini bilmeyi ve yolundan giden insanlara tesbih satmayı da biliyordu. Dervişin kendine karşı bu kadar katı olmasına ve tarikatının emirlerini harfiyen uygulamasına rağmen müzisyenleri karşısında çok hoşgö-

rülüydü. Onların başıboş bir hayat yaşamalarına göz yumardı. Allah'a küfreden konuşmalarını duymazlıktan gelirdi. Yanlış çalmadıkları sürece...

Her öğleden sonra olduğu gibi şimdi de prova yapıyorlardı. Paşazade Şakir Mithat özellikle tarikat üyeleri tarafından çalınan yanık sesli bir ney ile diğerlerine yol gösterdi. Müzik köylüleri ve yoldan geçenleri cezbetti, yeteri kadar seyirci toplanınca derviş ayağa kalktı ve dönmeye başladı. Bu sema idi, grup halinde yapılan kutsal bir dans gösterisiydi. Eteği kalkıyordu. Dönmeler daha da hızlandı. Derviş kollarını açtı. Sağ eli gökyüzünü gösteriyordu, sol eli toprağı. Nurlu yüzü ve boş bakışlarıyla trans haline geçiyor, bu dans sayesinde Tanrı'yla en yüksek düzeyde birleşiyordu. Bu açık trans durumuna rağmen o, daha sonra bir müzisyenin nerede yanlış bir nota çaldığını tam olarak söyleyecek durumda olurdu.

Seyirciler sunumu batıl bir korkuyla izliyorlardı. Çünkü onlar önlerinde bir ruhani adam olduğundan emindiler. Sema bittiğinde çalgıcıları nefes nefese iken Derviş ne yorgundu ne de nefessiz. Hakkı para topladı. Yeteri kadar yiyecekleri bile olmayan bu fakir insanlar ceplerinde ne varsa hepsini tahta çanağa koydular. Halkın safdilliliğinin böyle sömürülmesi Vartan'ı üzdü. Eğer Paşazade Şakir Mithat dergahı için servet biriktirmek istiyorsa, dergaha katılan tüccarlardan ve memurlardan daha büyük yardımlar istemeliydi.

***

Adana'ya kadar önlerinde sadece bir saatlik yolları kalınca Vartan yol kenarında, yoldan geçen az sayıda insanın ciddiye almadığı, görmüyormuş gibi yaparak ellerini uzatmış dilenen küçük bir kız keşfetti. Taranmamış saçları omuzuna iniyor, siyah ve ifadesiz gözlerini oransız büyük gösteren kirli yüzünü çevreliyordu. Bu üzgün bakışlardan etkilenen Vartan cebinden küçük bir para çıkardı ve ona gitti. Çocuk sekiz veya dokuz yaşından daha büyük değildi. Ama tozdan grileşmiş derisi ve derin gözlerinin altındaki halkalar onu çok yaşlı gösteriyordu.

Kız zor işitilen bir sesle "Teşekkür ederim" diye mırıldandı. Elini, parayı tutacak şekilde kapadı.

"Nerede oturuyorsun?"

Durgun tavrını değiştirmeden, küçük bir hareketle kız omuzları-

nı silkti. Aksanından Vartan onun küçük bir Ermeni olduğunu anladı. Fakat buna rağmen Türkçe sormaya devam etti. Başka birinin yaşamış olduğu bir olaymış gibi, yanında çalıştığı köylülerin onu kapının önüne koyduklarını, çünkü onların kendileri için bile yetecek kadar yiyecekleri olmadığını anlattı. Bu iki veya üç hafta önce olmuştu, tam bilemiyordu.

Vartan çok üzülmüştü. Bu paçavralar içindeki çocuğun şimdi ne bir ailesi, ne başının üstünde bir çatısı vardı. Dertli yaşamını günübirlik geçiriyordu. Halkının bir örneğiydi bu. Kamuflajını tehlikeye atacak hiçbir şey yapmaması gerektiğini bildiği halde basitçe çekip gidemedi, küçük dilenciyi kaderine terkedemedi. Araba çok uzakta durmamıştı ve dostları ona gelmesini işaret ediyorlardı. O, sabırsızlıkla onu bekleyen Şakir Mithat'a gitti ve sordu:

"Onu şehre kadar yanımıza alabilir miyiz?"

İhtiyarın siyah gür kaşları çatıldı ve sert cevap verdi:

"Biz kendimiz zaten dilenciyiz, bir dilenci kızla işimiz olmaz."

Vartan göz kırpmadan ona açıkladı:

"Sözkonusu olan küçük bir Hıristiyan'dır. Ben onu, bakmaları için resmi makamlara teslim edeceğim."

Derviş uzun beyaz sakalının ucunu parmağıyla sıvazladı.

"Onu olduğu yerde bırakmak daha şefkatlice olur."

Gayretli vatandaş rolünü oynayan Vartan diretti:

"Hükümet Hıristiyanları topluyor ve sürüyor. Onun politikasını desteklemek bizim görevimizdir."

Şakir Mithat bir İttihat üyesi veya en azından sempatizanıyla uğraştığından korktu ve bu yüzden onaylamayı daha akıllıca buldu.

"Hangisini doğru biliyorsan onu yap."

Sonra geri döndü ve arabacıya devam etmesini işaret etti. Vartan kıza geri döndü ve elini uzattı. Kız soru sormadan onu takip etti ve kızı arabanın arkasına oturtmak için yukarı kaldırdı.

Geri kalmamak için arabanın arkasında hızla yürüyen Vartan kıza "Susadın mı?" diye sordu.

Kız başını salladı. Vartan'ın davranışını dikkatle izlemiş olan Kemençe Hakkı su şişesini kıza verdi. Kız o kadar çabuk içti ki su yanaklarından ve çenesinden aktı, kirli yüzünde belirgin izler bıraktı.

Bozuk yüzü iyi kalpli huyuna kalleşlik ettiği için asık suratlı gi-

bi görünen Zurnacı Osman "İddia ediyorum o şimdi aç bir ayı gibi iştahlıdır da" diye düşüncesini açıkladı.

Bu sözlerle müzisyenlerin neşesini de yerine getirdi ve kıza, aç gözlüce yuttuğu bir parça ekmek verdi. Gülmelerinde alay yoktu. Gülmek duygularını örtmelerine yardım ediyordu. Çünkü onların her biri ve hepsi, hayatlarının herhangi bir döneminde açlık korkusunu tanımışlardı.

Kız peynir ve kuru meyveyi doyuncaya kadar yedikten sonra tekrar eski hareketsizliğine gömüldü ve yüzü donuklaştı. Kanuni Zeki kızı biraz canlandırmak için neşeli bir şeyler çaldı, çabaları boşunaydı. Kız ayaklarının altında uzanan yola bakıyordu. Sadece bir kez, başka bir istikamete bakan Vartan'a kaçamak bir bakış fırlattı.

Adana'da, önlerindeki dört beş günü geçirecekleri bir hana vardıktan sonra Vartan, Hakkı'dan kurtulmak için bir bahane bulmak zorundaydı, çünkü o, ona refakat etmekte ısrar ediyordu. Onu kenara itti ve açıkladı.

"Çocuğu karakola götürdükten sonra bu şehirde yaşayan bir tanıdığımı ziyaret etmek istiyorum. Seni iki üç saat içinde buradan alırım."

Kemençe Hakkı çenesiyle küçük kızı gösterdi ve "Akrabanın küçük bir hizmetçi kıza ihtiyacı yok mu?" diye sordu.

Vartan yüzünü buruşturdu, bilmediğini işaret etti. Sonra kızın elinden tuttu ve gitti.

Eski bir Roma köprüsü üzerinden Ceyhan'ı geçtiler, hörgüçlü develerin, eşek ve arabaların gürültülü bir insan kalabalığını yararak yollarını zorlukla açtıkları bir alış veriş semtine vardılar. Kaçakçıların etrafında toplanan çocuklar daha büyük bir karışıklık yaratıyordu. Vartan kısa bir an için, şehirde bulunmasının doğru olmadığı hissine kapıldı. Ama Anadolu'nun büyük şehirlerinin hepsi birbirine benziyordu. Küçük kıza bir bardak limonata satın aldı ve şimdi artık biraz daha güvende olduğu için, kıza adını sordu. Kız tereddüt ettikten sonra fısıldadı:

"Nayiri."

Bu ismi hafızasına kazıdı. Onunla anadilinde konuşabilmeyi, onu kollarıyla sarıp teselli etmeyi ne kadar çok istiyordu! Fakat kız onun bir Türk olduğunu sanmaya devam etmeliydi.

Dükkanların ve mağazaların yoğun olduğu ana cadde boyunca

yürüdüler. Yolun sonunda siyah ve beyaz mermer bloklardan Suriye stilinde inşa edilmiş iki minareli bir caminin kubbesi görünüyordu. Öğle oluyordu ve insanlar akın akın cuma namazına gidiyordu. Vartan ana kapıdan geçerken iç avludaki çeşmenin yanında ayaklarını yıkayan ve peygamberin istediği gibi, güvercinlere yem veren insanları gördü.

Yandaki medresenin yanında, kuyumcular caddesi olan dar bir sokak başlıyordu. Çoğu mücevherat dükkanı boştu ve kapalıydı, çünkü sahipleri, tabelalarda hâlâ isimleri yazılı duran, sürgüne gönderilmiş Ermenilerdi. Onların yerini alabilecek uygun zanaatkarlar bulunamıyordu. Yahudi Joseph Varon'un dükkanı en sondan bir öncekiydi. Vartan Nayiri ile birlikte içeri girdi ve bir Alman subayla tartışmakta olan sahibinin kuşkulu bakışını üzerine çekti. Bir tezgaha eğilmiş çalışan iki zanaatkarın başında dikilip dükkan sahibinin konuşması bitene kadar bekledi. Zanaatkarlardan genç olanı bir broşa yakutlar yapıştırıyordu. Kel bir ihtiyar olan diğeri, gözüne dayadığı merceğin altında değerli bir taşı evirip çevirip döndürüyordu. Sonra bir parçayı özenli bir tavırla ayırdı. Vartan onun bir elması yonttuğunu anladı. Varon konuşmasını bitirdi.

"...kaygısız. Bu dükkan yüz yıl önce büyük babam tarafından kurulmuştu. Biz bütün bölgenin en iyi değerli taş satıcısıyız."

Alman memnundu, ödedi ve yüzüğü cebine soktu, gitti. Vartan tahminen elli yaşlarında, saçları gibi bıyığı da kırlaşmış olan mal sahibine yürüdü. Sırtı hafif kamburdu. Ziyaretçisine gülümsedi. Gözleri, bakışına özel bir ifade verecek şekilde hafif şaşı bakıyordu. Kafasını eğdi.

"Sizi müşterim olarak selamlama şerefine ilk kez nail oluyorum."

"Bay Joseph Varon?"

"Benim."

"Sizin bir kadın arkadaşınızdan geliyorum."

Kuyumcu kaşlarını çattı ve konuğunu baştan ayağa kuşkuyla süzdü. Sonra mırıldandı:

"Bir müzisyen için biraz fazla güçlüsünüz. Hangi enstrümanı çalıyorsunuz?"

"Ud" diye cevap verdi Vartan. Kuyumcunun işini bilmesine şaşırmıştı.

"Ya bu kim?"

"Bir yetim."

Joseph Varon bakışını gökyüzüne kaldırdı, içini çekti ve kıza konuştu:

"Burada bizi bekle. Hiçbir şeye dokunma. Morico, sen müşterilerle ilgilenirsin."

Vartan'ın koluna girdi ve onu dükkanın arka tarafındaki, içinde kutu ve sandıkların yığılı olduğu karanlık bir odaya, ordan da üst kata çıkan gevşek bir merdivene götürdü. Orada caddeye bakan parmaklıklı iki pencereden gün ışığı sızan bir salon vardı. Harika bir ceviz büfenin yanındaki duvarda kuyumcunun çok başlı ailesinin fotoğrafları dikkat çekiyordu. O nehir kıyısındaki evini savaşın başında satmıştı ve çocuklarıyla karısını Kudüs'e göndermişti. Sadece Morico diye hitap ettiği oğlu Maurice'yi yanında alıkoymuştu. Baba oğul daha önce çırakların kaldığı, dükkanın üzerindeki bu evde oturuyordu.

Kuyumcu Vartan'a döndü.

"Siz bana henüz adınızı söylemediniz."

"Udi Yaşar."

"Başka isminiz yok mu?"

"Balyan. Vartan Balyan."

Varon'un bıyıklarının ucuna geniş bir gülümseme yayıldı. Misafirine elini uzattı.

"Sizi tanıdığıma sevindim Bay Balyan. Uyanık olmak gerektiğini anlayacaksınız."

"Bu normaldir Bay Varon. Bizler çok kötü bir zamanda yaşıyoruz."

Joseph Varon ona, eskimiş bir örtüyle gizlenen divana oturmasını teklif etti. Vermut ikram ederken şunu söyledi:

"Eski kitabınız çok hoşuma gitti."

"Ah, hayır, gerçekten mi? Beni şaşırttınız!"

Vartan muhatabının hâlâ güvensiz olduğunu farketti. Bu cümle onu sınamak içindi. Bu yüzden devam etti:

"Hangisi? Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hıristiyanların kaderi mi? Yo, hayır! O birçok ulusun bir imparatorluğu olacak. İçinde ben İsrail'in yeniden doğuş ihtimalini yazdım."

"Tamam!" diye cevap verdi Varon ve başını salladı. "Ve bu da içindeki siyonistin çok hoşuna gitti. Yakında zamanı gelecek, ben bunu hissediyorum, İsrail yeniden kurulacak, Ermenistan da."

Vartan, "İyimserliğiniz kulağa hoş geliyor" dedi. Ev sahibinin ona sunduğu bardağı aldı. "Şerefinize Bay Varon!"

"Şerefe Bay Balyan!"

Gözlerini kaçırmadan içtiler. Vartan sevinçle bağırdı:

"Uzun zamandan beri böyle iyi tek bir yudum içmemiştim!"

"Biliyorum."

"İyi bilgilendirilmişsiniz. Ve gördüğüm kadarıyla beni bekliyordunuz."

"Evet, gerçekten. Papaz Matthews kısa bir süre önce beni ziyaret etti. Direkt Kapadokya'dan geliyordu ve bana sizden söz etti. Onu tanıyor musunuz?"

"Açık söylemek gerekirse, bu iyiliksever adamı tanıma şerefine nail olmadım."

"Bunu mutlaka yapmalısınız Bay Balyan. O Osmanlı İmparatorluğu'ndaki azınlıkların yaşamını iyileştirmeye kendini adamış önemli bir insan."

"Bugünkü zamanda işi hiç de kolay olmayacak!" diye cevap verdi Vartan. Cesareti kırıktı.

Joseph Varon bardağın dibine baktı, kafasını birkaç kere salladıktan sonra içindeki vermutu salladı.

"Bu korkunç bir trajedi. Benim bütün meslektaşlarım ve dostlarım, çocukluk arkadaşlarım götürüldü Bay Balyan! Caddeyi gördünüz mü? Dükkanların dörtte üçü kapalı. Türk göçmenler ve muhacirler evleri aldılar. Ermeni kilisesi mal deposu yapıldı. Okulları ordu kullanıyor. Bütün şehirlerde bu böyle."

"Söyleyin Bay Varon, Güneydoğu'daki Ermenilerin şimdiki durumu hakkında bilginiz var mı?"

"Eğer misyonerliklerdeki yetimhanelerdeki çocukları, Türklerin yanında hizmetçi olarak çalışanları, evlat edinilmiş küçük çocukları, Müslümanlar tarafından kan veya sevgili olarak alınan kadınları saymazsak hemen hiç Ermeni kalmamış. Değerlendirmelerimize göre ölü sayısı sadece Suriye'nin kuzeyinde yüz binden fazla.

"Ya Suriye'de?"

"Çölde, Fırat'ın bataklıklarında, Rasulayn, Rahbe ve Der-el-Zor yakınlarındaki kamplarda hâlâ kaç kişinin yaşadığını bilmiyorum. Şansı olan binlercesi Halep'teki barakalara vardılar, diğerleri güneye kaçabildi, Hamas, Beyrut, hatta Kudüs'e."

Vartan için bütün bunlar yeni şeyler değildi, sadece bilmiş oldu-

ğu şeyi onayladı. Kederli yüzünü gören Joseph Varon dostça konuştu:

"Sizin yakınlarınızı aradığınızı biliyorum. Adana civarında olmadıklarını sorarak öğrendim. Onları Halep'te bulmanız daha muhtemeldir."

"Oraya ne zaman gideceğimi bilmediğim halde bu şehre çok umut bağlıyorum. Bildiğiniz gibi ben nereye gideceğine karar veremeyen bir müzik grubuyla yoldayım. Kendimi tamamen tesadüflere terk etmek zorundayım."

"Umudunuzu yitirmeyin, Bay Balyan. Biz hiçbir insanın düşünemeyeceği, inanılmaz hikayeler duyuyoruz. Birbirlerinden aylarca ayrı kalan bir anne ve kızı, binlerce kilometre uzakta bir kavşakta yeniden rastlaştılar! Rastlantı mı sanıyorsunuz? Kesinlikle ilahi bir öngörüdür?"

"Ben umudumu kaybetmiyorum. Sadece endişeli ve sabırsızım. Benimki biraz değişik."

Bu cevap kuyumcunun hoşuna gitti. Yüzünü bir gülümseme aydınlattı. Vartan konuyu değiştirmek istiyordu. Arusyak'ın ona verdiği bir zarfı gömleğinden çıkardı.

Joseph Varon mektup zarfını divanın altına sakladı. Vartan'a kulak kabartmasını işaret ederek kulaklarını merdivene dikti. Dükkana biri gelmişti. Onun bir müşteri olduğuna kanaat getirdikten sonra, fısıltıyla sordu kuyumcu:

"Bir sonraki yolculuk nereye?"

"Maraş. Sonra Urfa veya Malatya, bu henüz kesin değil."

"Ben oradaki dostlarıma birkaç haber göndermek isterdim."

"Sizi ziyaretimin nedenlerinden birisi bu" dedi Vartan, başıyla onaylayarak. "Diğeri, kadın arkadaşım bana sizin belki Fransız ve İngiliz gazetelerine birkaç makale iletebileceğinizi söyledi."

"Bu çok çabuk olmaz. Ama gönderdiğiniz makaleler oraya kesin olarak ulaşır. Bundan emin olabilirsiniz."

Vartan birdenbire, hedeflerine ulaşmada sözlerin daha yararlı olabileceğini düşündü ve memnuniyet hissine kapıldı.

"Bay Varon, size bunun için ve benim halkım için yapmış olduğunuz her şey için minnettarım."

"Irkı bizzat benim gibi baskılara maruz biri için normal değil mi? Ayrıca bu bana, kaybolan dostlarımın intikamını alma duygusu da veriyor."

Bıyığını sıvazladı ve Vartan'a, onu satın almadan önce sınadığı bir değerli taşmış gibi baktı. Gözlerini kıstı.

"Çıkarlarımızın, sizin kabul ettiğinizden daha çok çakıştığını bilmelisiniz Bay Balyan."

"Bununla ne demek istiyorsunuz?"

"Savaş sonunda buluşacak müttefiklerin verecekleri kararlar benim halkım için olduğu kadar senin halkın için de çok önemli olacak."

"İsrail mi?"

Varon başını salladı, merdivene bir kere daha baktı ve ziyaretçisine yaklaştı..

"Emin kaynaklardan öğrendim, İngilizlerin Arap ayaklanmasını desteklediklerini ve onlara bağımsızlık sözü verdiklerini biliyorum. Sultanla ordusundaki Arap subaylar arasında sorunlara yol açmaya kadar gidiyor bu! İngilizlerin planında, savaştan sonra bir Ermeni ve bir Yahudi devleti yaratılması uzak görünüyor. Müttefikleri bize sundukları tüm imkanlar nedeniyle desteklemeliyiz."

"Benden somut olarak ne bekliyorsunuz?"

"Bilgiler."

Vartan gülmek zorunda kaldı.

"İspiyonculuk mu yapmalıyım?"

Kuyumcu aynı şekilde gülerek, "Ah, ne ispiyonu!" diye cevap verdi. "Abartmayalım! Gözü ve kulağı açık tutmak yeterlidir. Siz çok seyahat etme ve nüfuzlu insanları biraraya getirecek davetleri yapabilme fırsatına sahip olduğunuz için küçük ama yararlı binlerce bilgi toplayabilirsiniz. İngiliz dostlarımız askeri birliklerin hareketleri ve toplanmaları, emekli edilen yüksek subaylar ve sahil bataryalarının mevzilendikleri yerlerle ilgileniyorlar. Osmanlı ordusu, sık sık konum değiştiriyor. Müttefiklerin hava filoları onların nerede bulunduklarını öğrenmek zorundalar."

"Elimden geleni severek yapmak isterim. Bu bilgileri kime göndermeliyim?"

"Ürgüp'den arkadaşımızın sana verdiği listede isimleri olan insanlara. Makalelerinizi onlara güvenle teslim edebilirsiniz."

Joseph Varon'un burada önerdiği şeyin başlı başına bir iş olduğundan kuşku yoktu. Vartan'a onu nasıl isimlendirmesi gerektiği kalıyordu. İki adam pratik detayları konuştular ve Vartan ev sahibine, Mersin'deki handa müşterek odalarında Kemençe Hakkı'dan

saklanarak yazdığı iki makaleyi verdi. Bir haber yıkılmış bir köyün yakınlarındaki bir kemik yığınının keşfedildiğini anlatıyordu. Diğeri bağımsız bir Ermenistan lehine yazılmıştı. Vartan yıllardan beri ilk kez takma ad kullanmıyordu. Aksine, hükümete bir savaş ilanı demek olan açık adını kullanıyor ve hâlâ hayatta olduğunu onu tanıyan insanlara bildiriyordu.

Kuyumcu yetim kızı, bir misyoner himayesine verme fırsatı buluncaya kadar yanına almayı tereddütsüz kabul etti. Ama kız, Vartan'ın yola koyulduğunu görünce arkasından gitmek istedi. Vartan ona eğildi ve kulağına Ermenice fısıldadı:

"Seni yanıma alamam Nayiri. Bay Varon dostumuzdur ve sana yardım edecektir. Şu andan itibaren artık yalnız olmayacaksın."

Anadilinde konuşan bu adam hakkındaki şaşkınlığı o kadar büyüktü ki, ağzı açık kaldı. Vartan onun alnından öptü ve onu ona çok yumuşak bir sesle konuşan Joseph Varon'a itti:

"Gel çocuğum, seninle biz ilgileneceğiz. Yani ben bir dedeyim."

Kız, dışarı çıkan Vartan'ın arkasından tamamen yenik düşmüş bir yüz ve gözlerinde sınırsız bir üzüntüyle el salladı, ağlamaya başladı. Adam geri dönmekten kaçındı ve hızlı adımlarla, çocuğun ona adını söylediği yolda, hiçbir zaman etkisinden kurtulamayacağı duygular altında hızla yürüyüp uzaklaştı. Aklına, Joseph Varon'un anlattığı, bir yol kavşağında birbirlerini yeniden bulan anne kızın hikayesi geldi... Eğer bir şehirden veya köyden geçiyorsa, bir Müslüman evine giriyorsa, her defasında umudu içinde tohumlanıyordu. Acaba daha ne kadar hayal kırıklığına uğrayacaktı?

XII

Hamamın, buhar dolu ana salonunda Tomas, Kenan, Emel, Arif ve Zehra resmi geçitteki askerleri oynuyorlardı. Sabunlu su dolu mermer zeminde tahta takunyaların takırtısı, konuşmaların uğultusu ve kurnaların şarıltısına karışıyordu. Konuklarına göbek taşında masaj yapmakla veya onları at kılı eldivenlerle keselemekte olan natırların dikkatlerini üstlerine çekiyorlardı. Görevliler valinin çocukları sözkonusu olduğunu bildiklerinden azarlamaya cesaret edemiyor, sadece etkisiz kalan "Pıst! Pıst! yapmakla yetiniyorlardı. Karnının üzerine yatmış vaziyette bir yardımcıya sırtını yıkatan Safiye dirseklerine dayandı ve çocuklara, bu gürültüye son vermelerini emretti. Çocuklar Rıza Bey'in ilk karısı önünde hazırola geçtiler ve kadının istemeden gülmek zorunda kaldığı, askeri bir selam verdiler. Bunu yaparken göğüsleri aşağı düşmüştü. Mermerin üzerine yere yayılmış bir havluya uzandı.

"Şimdi onlar incir gibi görünüyor" diye fısıldadı Kenan.

Tomas "Kavun gibi büyük incirler," diye ekledi.

İki küçük bu oyunu anlamadılar. Ama Emel kikirdedi ve oğlanlara fısıldadı:

"Benim de böyle kızkardeşim gibi şeylerim olacak."

"Peh!" dedi Kenan. "Şahane'nin limonları var."

"Ama en azından onlar içi yarım boşaltılmış su torbaları gibi görünmüyorlar!"

Emel son cümleyi tiksinen bir sesle söylemişti. Kendisi muzipliğe çok katılmasa da, her iki oğlanın, sarkmış derisi, şiş karnı ve kaba etleri ve ya yağlı baldırları olan kadınları yaralayıcı hükümlerine kızmıştı, çünkü o, gelişince çirkin olabileceğinden korkuyordu. Annesi Makbule de böyle şişman değil miydi?

Tomas'a, "Ben Maro gibi, böyle güzel kalacağım" dedi. Oğlanın yüzü kızardı.

Kendilerini masözlerin korumasına emanet etmiş diğer kadınların çıplaklığını ilgiyle izlemesine rağmen Tomas, bir peştemal, beline doladığı bir kumaş havluyla edep yerlerini örtmemişse eğer, kendi annesine bakmaktan kaçınıyordu. Aksi halde kötü bir vicdana sahip olurdu. Bu belki de, arkadaşları gibi kadınlara refakat etme fırsatı çocukluğundan beri olmamasından ileri geliyordu.

Zehra, "Gelin annemi ziyaret edelim" diye teklif etti. Flüt gibi sesi vardı.

Büyük iki çocuğu bir anda ateş bastı. Çünkü Leyla edep ve geleneklere değer vermiyordu. Çocukların onu anadan doğma görmesine tepki göstermiyordu. Aksine, Kenan ve Tomas'ın, yüzlerinden okunan bir heyecanla çıplaklığına bakmaları masum bir davranış gibi geliyor ve onu eğlendiriyordu. Emel'de gördüğü kıskançlık hoşuna gidiyordu.

Turna katarında, ama bu defa yönlendiren Zehra olmak üzere çocuklar ortadaki podyumun çevresinde döndüler. Işık sadece binanın kubbesindeki camlardan geliyor, odayı sıcak bir sis dolduruyordu. Nemli hava kadınların edep yerlerine, koltuk altlarına ve bacaklarına aldıkları kireçli suyla dolu kükürt banyosunun kesif zırnık kokusuyla karışmıştı. Rutubet nefes almayı zorlaştırıyor, bütün gürültüleri azaltıyor ve sanki buzlu bir camın arkasından bakıyormuş gibi resimlerin biçimini bozuyordu.

Musluklarla döşenmiş küvetlerde kadınlar yıkanıyordu ve bakır taslara doldurdukları suyu üzerlerine döküyorlardı. Eğer çevrelerinde oynayan çocuklar, adamlar ve aşk yaşamlarından konuşmuyorlarsa kadınlar, sürekli kahkahâlâr patlıyordu. Bu kadar çok yarı çıplak kadının varlığından coşan Tomas için hamam büyülü bir yerdi. Kenan gibi o da, annesi hariç, bütün bu kadınların kendine ait olduğu hissine sahipti. Hayatın sırrının, tüm sırların en büyüğünün eşiğinde durduğunu biliyordu. Bu sırrı haftadan haftaya açığa vurmayı ve bu konuda her şeyi anlamayı ve öğrenmeyi umuyordu. Hamama her gelişlerinden sonra Kenan ve o, bu şey üzerine enine boyuna ama mutlu bir sonuca ulaşamadan tartışıyorlardı. Bahçenin gizli bir köşesinde Emel onlara katılıyor idrakine varamadan cinsel organlarını deniyorlardı. Kız annesine sorma sözü veriyordu, ama her defasında bunu erteliyordu.

Rıza Bey'in karıları başkalarının önünde açıkta yıkanmıyorlardı. Bütün namuslu kadınlar gibi, girişte ve yıkanma yeri etrafındaki birkaç kabini o gün için kiralıyorlardı. Zehra, annesinin yandaki girişe perde olarak astığı hamam havlusunu çekmeden önce burunlarına, ısırıcı bir zırnık kokusu geldi. Leyla tüm vücuduna, kadınların evde kullanmaktan kaçındıkları, çok hoş kokmayan bu mavi yeşili kütleden sürmüştü.

"Gelin beni durulayın" dedi ve iki çocuk için ayrılmış kabine el salladı.

Sonunda en küçükler tarafından kapılan bakır taslar için karşılıklı çekiştiler. Emel, Kenan ve Tomas kadına elleriyle su dökmekle yetindiler. Kadın kollarını kafasının arkasında sabitleştirmişti. Çocuklar etrafında yavaş yavaş dönerken üstüne su geldiğinde gülerek yakınıyor ve çığlıklar atıyordu.

"Bu çok soğuk! Yüzüme değil!"

İğrenç macun arka arkaya, siyah kıvırcık tüylerle birlikte yere akıyordu. Tomas kadının koltuk altlarını ve kollarını ıslatıyordu. Ama aslında nişan aldığı, greyfurta benzettiği dik koyu başlı memeleriydi. Kenan Tomas'a bir parça daha yakından bakmasını işaret ediyor, bu da Emel'in gözünden kaçmıyordu. Genç kadın dönmek için bacaklarını açınca edep yeri biraz açıldı. Küçük edebinin etli pembe dudakları ve çiçek yaprakları göründü. Leyla oğlanların kaçamağını farketti ve hoşlandığını belli ederek beyaz dişlerini gösterdi. Saçlarından düz kahverengi tenine su damlıyordu. Eti, Rıza Bey'in bahçesine dikilmiş olan heykelin mermeri gibi sıkı görünüyordu. Tomas ve Kenan onun bu muhteşem şeklini ara sıra okşuyorlardı. Leyla onlardan, at kılı eldivenlerle vücudunu ovmaları veya en azından sırtını sabunlamalarını rica edince oğlanlar müthiş sevindiler!

Kafasını kabinden içeri sokan Emine, "Ön odaya gelin, Büyük Hanım sizi yemeğe bekliyor." dedi.

Leyla "Geliyoruz" diye cevap verdi.

Sütanne, kaçamak bir bakışla, gençlerin heyecanlandığını ıslak donlarından anladı. Bu durumda evin idarecisi gelecekte onlara, hamamda annelerine refakat etmeyi yasaklayabilirdi. O zaman çocuklar hamama, akşam hamam erkeklere tahsis edildiğinde, babalarıyla gelebileceklerdi.

Yan kabindeki Maro "Hemen geliyorum" dedi.

Maro Sütanne'nin çocuklarla gittiğinden emin olunca vücudunu esaslı biçimde gözden geçirmeye devam etti. Göğüsleri daha ağır olmuştu. Kalçaları genişlemişti. Karnı öne doğru kabarmıştı. Bundan kuşku yoktu. Şanssızlık olmuştu! Bu onun son haftalarda zaman zaman hissetmiş olduğu sabah rahatsızlığını da açıklıyordu. Tehcirden beri düzenli aybaşı göremiyordu. O kadar ki, kesildiğinde bundan kuşku duymamıştı. Bu şimdi olmalıydı.. üç veya dört ay olmuştu. O hamileydi! "Hayır! İmkansız! Bunu istemiyorum!" Bu sözler kafasının içinde çaresizliğe dönüşen bir büyü gibi dolanıyordu. Buna rağmen kaçınılmaz olana boyun eğmek zorundaydı.

Maro birdenbire Leyla'nın perdeyi yana çektiğini ve onu izlemekte olduğunu farketti. Üçüncü kadın kaderine boyun eğmemişti ama Rıza Bey'i kızdırmamak için Ermeni kadın Maro'ya düşmanlığını sürekli bir sevgi maskesiyle gizlemiş iltifat etmede onu hayal kırıklığına uğratmamıştı. Maro, durumunu genç kadının keşfetmemesi için oynanan bir istihza ile açıkladı:

"Yılların izlerini sayıyorum.."

Bu sözler Leyla'yı daha çok meraklandırdı. Çünkü hiçbir kadın kendisi için böyle değeri olan bir şeyi rakibi önünde söyleyemezdi. İkiyüzlü bir duyguyla cevapladı:

"Günün birinde, uzak bir günde benim de başıma geleceğini düşünüyorum."

Maro mavi-beyaz çizgili peştemalını sarındı ve Leyla ile birlikte, banyo havlusuyla örtülü deri kanepede dinlenebileceği serin ön salona gitti. Yöneticinin Büyük Hanım için ayırmış olduğu bir köşede kuzu etinden köfte, sarma, keçi peyniri ve tatlıdan oluşan öğle yemeği sepetini açan iki hizmetçi kızı gözetledi. Bir görevli çay servisi yapıyordu. Gelinleri ve Sütanne, hamamın tüm ziyaretçileri gibi, valinin annesinin prestijine asla zarar vermeyen peştemallarını takmıştı.

Leyla'yı ve Maro'yu azarlayarak "Nihayet geldiniz! Çok geç kalıyorsunuz" dedi.

Onlar gerçekten çok geç kalmamışlardı. Büyük Hanım herşeyden önce komşuları üzerinde etki bırakmak istiyordu. Bunu gören iki kadın başlarını eğdiler ve saygıyla cevapladılar:

"Affedersiniz, Büyük Hanım!"

Maro iştahsızca yedi. Konuşmaya katılmaya kendini zorlamasına rağmen davranışlarında doğallığı engelleyen deminki keşfinden

uzaklaşamıyordu. Rahatsız ve dalgındı. Leyla çatık kaşlarla sürekli ona baktığı için diğerleri kavga ettiklerini sanıyordu. Bu yüzden ilgilenmediler. Emine havayı yumuşatmak için Nasreddin Hoca'dan, bu efsanevi kişinin hayatından anektodlar, eşeğinin sırtından bakarak dünyayı yorumlayan ve insanların çarpıklıkları ile dalga geçen neşeli hikayeler anlatıyordu.

***

Birçok gün boyunca Maro yanılmış olduğundan emin olmayı denedi. Ama her şey onun hamile olduğunu onaylıyordu. Bazı anlarda hatta içinde yabancı bir vücut bulunduğunu hissettiren fiziksel etkiler yaşıyordu. Hamileliğinin dördüncü veya en fazla beşinci ayında olmalıydı.

Bu çocuğu istemiyordu! Onun değildi bu! Rıza Bey'den, ona tutuklu olduğunu hissettirdiği için nefret ettiği gibi, bu yeni yaratık onu Rıza Bey'e bağlayan yeni bir bağ oluşturduğu için ondan da nefret ediyordu. Bu hamilelik onu sarsan, utanç duyduğu bir hastalıktı. İçinde kuşku ve öfke savaşıyordu. Çözüm yok. Güvenebildiği hiç kimse yok.

Maro gittikçe ağırlık veren sırrını bir hafta kendisiyle taşıdı. Sonra artık dayanamadı ve kalbini Emine'ye açmaya karar verdi. Ayla'yı, genç Ermeni kızı ona gönderdi. Sütanne birkaç dakika sonra geldi ve iki fincan kahveyle bir tepsi getirdi.

"Bizi yalnız bırak" dedi Maro hizmetçi kıza.

"Sana geleceğini söyleyeyim mi?" diye neşeyle sordu Emine. Tepsiyi sekiz köşeli bir sehpaya bıraktı.

"Seni bunun için Rıza Bey mi kışkırtıyor?"

Sütanne, sert ses tonundan Maro'da birşeylerin yolunda gitmediğini farketti.

"Gel, yanıma otur," dedi ona cesaret vererek ve bir mindere oturdu.

Maro oturdu ve Emine'nin ikram ettiği fincanı aldı. Konuşmaya başlayamadığı için Sütanne alçak bir sesle açıkladı:

"Ne olduğunu bilmem için kahve falına ihtiyacım yok. Eski bir ebeyi yanıltmayacak işaretler var."

Maro ona şaşkın baktı. Sonra hıçkırmaya başladı. Yüzünü ellerinin içinde sakladı. Emine onu kendine çekmeye çalışırken katılaştı.

"Beni şaşırtıyorsun" diye mırıldandı Sütanne. Kadının kolunu nazikçe okşadı. "Bu iyi bir haber. İlahi bir bereket.."

"Bu bir felaket, korkunç bir sınav!"

Yaşlı kadın Maro'nun bu tepkisi üzerine hiçbir şey düşünemedi. Çünkü o genç kadının bundan sonraki günlerini bu konakta yaşamaya kendini alıştırdığını sanıyordu. Valinin ona sevgisi bir talihti ve bununla mutlu olabilirdi.

"Rıza Bey sevinecek."

Maro acıyla konuştu:

"Rıza Bey! Onun ne düşündüğü benim umurumda değil, bunu bilmelisin!"

"Fakat. Eğer ondan bir çocuk beklediğini öğrenirse seni meşru karısı yapacaktır."

"Ben buna asla razı olmayacağım!" diye bağırdı Maro. "Asla!"

Ruhunun derinliklerinden gelen bu çığlık Emine'ye itidalini kaybettirdi.

"Rıza gibi ikinci bir adam bulamazsın. O güzel, zengin, güçlü ve seni seviyor!"

Maro önce mırıldandı ve her kelimenin üzerine basarak konuştu:

"Emine, beni anlamıyorsun. Ondan nefret ediyorum! O bana tecavüz etti. Beni ve oğlumu burada tutuklu gibi alıkoyuyor. Onu nasıl sevebilirim?"

"Fakat o seni kurtardı."

"Emrini kendisinin verdiği katliamlardan kurtardı.."

Bunu duyunca kendini kaybeden Emine "Hayır!" diye protesto etti "Rıza Bey hatta senin halkını koruyor!"

"Bu gerçek değil! Burada, bu bölgede en büyük şef o. Bu kadar sık seyahat etmesi niçindir sanıyorsun? Komşu illerdeki masum insanların katliamını organize etmek için!"

"Sessiz ol! Çeneni kapa!" diye emretti Sütanne. Yüzü solgunlaşmıştı. "Bu imkansız. Ben Rıza'yı doğumundan beri tanırım. O katıdır ama adil ve şefkatlidir. Böyle iftiralar atmaya hakkın yok. Sana böyle şeyleri düşünmeni bile yasaklıyorum!"

Emine çok derin yaralanmıştı. Maro, ona ihtiyacı olduğu halde kendini koyverip onu gücendirdiğine pişman oldu. Kısa bir an sustuktan sonra yaşlı kadının koluna dokundu ve utanır bir tavırla fısıldadı:

"Ne söylediğimi bile bilmiyorum. Kafam tamamen karmakarışık."

"Beklediğin çocuk yüzünden mi?" diye sordu Sütanne. Maro'nun davranışı onu yumuşatmıştı.

"Evet. Biliyorsun Emine ben bu çocuğu istemiyorum."

"Neden istemiyorsun? Bir bebek. Bu bir hayat, bir gelecek."

"Kendim için değil. Ben hâlâ Rıza Bey'in beni günün birinde, bana söz verdiği gibi, serbest bırakacağına inanıyorum. Eğer ona bir çocuk verirsem beni tutmak isteyecektir."

Emine bir kadının evlenmekle başka bir ailesi olacağını, gelecekte Maro'nun tek ailesinin de Rıza Bey'inki olacağını düşündü.

"Buna karşı bir şey yapamazsın" dedi. Kaderciydi. "Çocuk bir kere buranın."

Maro kararlı bir şekilde "Hayır" dedi. "Henüz burada değil. Ben onun dünyaya gelmesini engellemek istiyorum. Bunun ilacı var."

Sütanne geri çekilip gözlerini kapadı. Titreyen elleriyle kahve fincanını aldı. Cevap vermek yerine birkaç yudum içti.

Maro yaltaklandı:

"Bu ilaç, sen bu ilacı bilirsin."

"Ben bilmiyorum" diye sertçe kendini savundu Emine.

Kalkmak istedi ama Maro onu geri çekti.

"Yalan söylüyorsun! Sen ebeydin!"

"Benden böyle bir şey isteme!"

Maro Emine'ye yaslandı ve çocukların ondan isteklerini yerine getirsin diye yaptıklarını yaptı, yanaklarını öptü. Sonra yalvardı:

"Yardımına ihtiyacım var, Emine, lütfen!"

"Ben Rıza Bey'in çocuğunu öldüremem!"

"Onun sekiz çocuğu var. Leyla ve Makbule ona daha fazlasını da vereceklerdir!"

"Hayır."

"Benim arkadaşım olduğunu söylerdin!" dedi Maro, azarlayarak.

"Bundan kuşkun olmasın. Seni kalbime gömdüm. Ama benden istediğin şey. Hayır, bunu yapamam. Rıza Bey benim efendimdir?"

Maro gerekçeler yaratmaya devam etti. Tüm araçları kullanarak Sütanne'yi yumuşatmayı denedi. Ama o kadar başarısız oldu ki kadın daha şiddetli kuşkular duymaya başladı. Karnına yumruklarıyla tekrar tekrar vurdu ve bağırdı:

"Onu doğurmayacağım! Onu doğurmayacağım! Ölmeyi tercih ederim!"

Emine sağ işaret parmağının kemiğini kemirdi. O çok şeyler yaşamıştı. Bir düşük ilacıyla intihara kalkışan kadınlarda görmüş olduğu bu çaresizliği tanıyordu. Maro'nun perişanlığı, en akla gelmedik araçları kullanmaktan çekinmeyecek kadar kötü sonuçlara yol açabilirdi. Böyle olunca da Emine genç kadının yanında olmadığı için kendini suçlu hissedebilirdi.

"Senin hamileliğin çok ilerledi. Tehlikeli olabilir. Eğer sana bir şey olacak olursa kendimi asla affedemem."

"Eğer sen yardım etmezsen bana kesinlikle bir şeyler olacak."

Bu tehdit Emine'nin korkularını artırdı ve aktifleşmesine sebep oldu.

"Benim bunu yapmamam gerekirdi" dedi. Boynunu eğdi. "Ama bana başka seçenek bırakmıyorsun."

Maro hafiflemişti, onu kollarına aldı.

"Sen benim için bir arkadaştan çok daha fazlasın Emine. Sen benim kardeşimsin."

Ertesi gün Emine Antep'deki iyi tanıdığı bir ot satıcısına gitti. Bir erken doğum sağlayacak, muhtelif bitkilerden oluşan gizli bir karışım olan içecek temin etti. Porselen şişeyi Maro'ya verirken sordu:

"Acaba fikrini değiştirdin mi? Bu seni en azından bir gün boyunca hasta edecek."

"Çok kötü bir şey değil" diye cevap verdi Maro. Sütanne'nin fikrini değiştirmesinden çekiniyordu.

"Bunun yarısını sabah kalktıktan sonra, yarısını da öğleyin iç. Sonra oruç tutmalısın. Su bile içmemelisin. İlaç ondan sonra etki edecektir."

Maro şişeyi aceleyle bir çekmecedeki çamaşır istifinin altına yerleştirdi. Artık ilaca sahip olduğu için geçmiş günlerinin korkusunu yenmişti. Kendini çok yorgun hissetti.

Bu işi Rıza Bey, ertesi gün çıkacağı sehayatteyken yapmak istiyordu. Adam Antep'in kuzeyinde ve şehre tahminen seksen kilometre uzaklıkta, Osmaniye yakınlarında almış bulunduğu bir çiftliği teftiş etmek istiyordu. Sık sık yaptığı gibi Tomas'ı ve oğullarından ikisini yanına alacaktı. Orada iki veya üç gün kalabilirlerdi.

Böylece Maro'nun yeniden kendine gelmesi için yeterli zamanı olabilirdi.

Gece çok kötü uyudu. Çünkü dininde cinayet olarak geçerli olan bir şeye niyetlenmiş olmak onu rahatsız ediyordu. Ruhları okuyan Tanrı onu en son mahkemede ciddiye almayabilirdi. Kesin korkuyordu, ama geri dönülmezliğin korkusu daha büyüktü. Müezzin Piri Hoca sabah ezanını okurken o çoktan uyanmıştı.

Şişeyi salladıktan sonra yarısını yuttu. Ağzını uyuşturan ve boğazını yakan kahverengi içecek çok acı olduğu için yüzünü buruşturdu. Midesine sancı ve kusma ihtiyacı vurdu. Bu yanmayı azaltmak için biraz su içmeye neler vermezdi ki! Balkona çıktı ve acı yavaş yavaş geçene kadar nefes aldı. Sonra seyahate hazırlanması için Tomas'ı uyandırdı. Çocukların babaları eşliğinde kahvaltı ettikleri odaya götürdü onu. Bedri masada beyinin yanında oturuyordu. Maro yüzünü peçeyle örterek Rıza'nın çok hoşuna giden bir jest yaptı.

Adam ona, "İyi görünüyorsun" dedi. Karşısına oturması için davet etti.

"İltifatınız için teşekkürler, Rıza Bey" diye cevap verdi ve başını eğdi. "Eğer izin verirseniz ben daha sonra yiyeceğim. Şimdi aç değilim."

"Nasıl istersen."

Bedri bakıyordu ve her defasında olduğu gibi, adamın bakışlarındaki derin aşağılamayı hissediyordu.

Bu arada çocukların evin reisine karşı davranışını belirleyen gelenekleri öğrenmiş olan Tomas Rıza Bey'in elini öptü ve alnına götürdü.

Mekanik olarak, "Bugün sizin için başarılı olsun" dedi. Canlı bir sesle hemen ekledi:

"Hemen hareket ediyor muyuz?"

Rıza güldü ve onun omuzuna vurdu:

"Önce bir şeyler ye!"

Emel üzgündü, "Baba ben niçin gelemiyorum?" diye sordu.

"Arabada sadece dört yer var. Altan, Tomas, Kenan ve benim için."

"Ben ayaklarınızın arasında oturabilirdim."

Küçük kızın ısrarına sinirlenen Rıza Bey bir el hareketiyle tartışmaya son verdi:

"Bir kız eve, annesine aittir."

Emel üzüldü, başını eğdi, salladı.

"Eğer yer olsaydı onlarla ben giderdim" diye açıkladı kısa süre önce beş yaşına gelmiş olan Arif. "Ben oğlanım!"

Emine mutfağın kapısında durdu, verilen hizmeti kontrol etti. Maro'yla bir bakış değiş tokuşu, onun içeceği almış olduğunu bilmesine yetmişti. Her iki kadın avluda çocuklarla bekleşirken altı Arap arabanın eskortunu hazırlıyordu. Sütnine Maro'nun kulağına fısıldadı:

"Gece olmadan yemeyecek, içmeyeceksin, unutma. Kurumamak için güneşte oturma."

"Ben daha kötülerine katlandım" diye savunmaya geçti Maro. Aynı anda ani bir sancıya tutuldu ve ellerini karnına bastırdı.

Sıcaklık neredeyse otuzbeş derecenin üzerindeydi. Yazları Antep'te sık sık olduğu gibi kuru bir çöl rüzgârı esiyordu. Konağın üst katında hava çok boğucuydu. Bu yüzden kadınlar bahçede, çeşme havuzunun bir parça serinlik verdiği ağaçların gölgesinde toplanmışlardı. Büyük Hanım elişine bakmadan örüyordu. Gelinlerine bir kere daha ailenin hikayesini anlatıyordu. Kadınlar bunu sayısız kere dinlemişlerdi. Makbule örgü örüyor ve uzun bir ipek ipliği dikkatle iğneye geçiriyordu. Bu arada, elinden iğneyi bırakmak zorunda kalmadan önündeki tatlıya ulaşabiliyordu.

Biraz kenarda Şahane, belki onuncu kez, nişanlısının Bağdat'tan yazmış olduğu kısa mektubu okuyordu. Leyla bir sazın tellerini hafifçe çekiyor, kayınvalidesinin tek sesli monologuna eşlik ediyordu. Bu arada kısılmış gözleriyle arkadaşlarını sırasıyla süzüyor, bakışları, onun görüşüne göre davranışları son günlerde acayipleşmiş olan Maro'ya takılıyordu. Emine, kafasını ileri geri sallayarak uyukluyordu, alnında da ter damlaları akıyordu. Safiye sol elinin işaret parmağıyla kucağındaki kitapta güçlükle okuyabildiği harfleri izlerken sağ eliyle bir yelpaze sallıyordu. Büyük Hanım'ın anlattıklarıyla ilgilenmiş görünen tek kişi Maro'ydu.

"...ve böylece Bahadır Paşa, Rıza Bey'in dedesi Sultan tarafından İstanbul'a çağrıldı. O zamanlar Başkente seyahat kolay iş değildi ve.."

Maro Büyük Hanım'ın dudaklarına baktığı ve zaman zaman da kafa salladığı halde, onu dinlemiyordu. Acısı anlaşılmasın diye kaşık kaslarını denetim altında tutmaya konsantre olmuştu. Dakika-

dan dakikaya kötüleşen karın ağrılarına susuzluk da ekleniyordu ve hizmetçi kızların sürekli doldurdukları serin içecek dolu testiler Maro'nun azabını iyice artırıyordu, Zaman çaresiz bir yavaşlık içinde geçiyordu.

Öğleyin Maro ilacın kalanını içti ve sabahki bulantının aynısına katlandı. Durumu giderek kötüleşiyordu. Öğleden sonra kartlarını elinden bıraktı ve Safiye ile başlamış olduğu oyunu yarıda kesti. Büyük bir sıcaklık ve yorgunluk bastırdı, özür diledi, aceleyle bahçeyi terketti. Sendeleyerek odasına ulaştı, bir süre uyuyacağı yatağa kendini attı. Biraz sonra Emine ona bakmaya geldi, Maro'yu yatağında kıvrılmış vaziyette, ter içinde buldu. Maro'nun şişen karnına dokundu ve onu sakinleştirdi.

"Acıların normal. Her şey beklediğimiz gibi gelişiyor. Sen bugün çok güçlüydün. Hiç kimse en küçük bir şeyden şüphelenmedi. Ama kendini biraz toparla, en kötüsü daha sonra gelecek."

Maro yüzünü buruşturdu. Ağzı ve boğazı konuşamayacağı şekilde kurumuştu.

"Bir şey içebilir miyim?"

"Güneş battıktan sonra."

"Büyük Hanım'a benim biraz rahatsız olduğumu haber ver. Ondan akşam yemeği için beni mazur görmesini rica et. Unutma: Sadece hafif! Endişe etmemeli. Hizmetçim Ayla'ya dinlendiğimi ve ona sabahtan önce ihtiyacım olmadığını ilet."

Sütanne soyunmasına yardım etti. Maro'nun yüzünü ve vücudunu ıslak bir bezle serinletti. Elini sıktı ve cesaret verdi:

"Her şey iyi olacak. Sabah erken ondan kurtulacaksın."

Gece başlayınca susuzluk dayanılmaz oldu. Maro biraz su içmeyi denedi, hemen kustu. Çok gerilen şişmiş taş gibi karnının derisi mavi bir damar ağını andırıyordu. Bağırsaklarına bir bıçak saplanıyormuş, içini dışına çıkarıyormuş ve paramparça ediyormuş ve nihayet belkemiğini oyuyormuş gibi geldi ona. Açıkça düşüğe götüren sancılara sıkılmış dişleriyle dayanıyordu. Tomas'ın doğumundan hatırladığı kasılmalar sıklaştı ve ağırlaştı. Azniv Hanım'ın ellerinde çırpınan o küçük kızıl bohçayı gördü. Kadın "Bir oğlan! Bir oğlan!" diye bağırıyordu. Bugün vücudundan attığı şeyin bir varlık olabileceği düşüncesi ona ağır geldi ve ikinci çocuğunu kaybederken hissettiği acıyı hatırlattı. Vartan onu, o çocuğu o kadar arzu etmişti ki.. İkisi de bu konuda aylarca sessiz kalmışlardı.

Hayır! Bunu düşünmemeliydi. Hiçbir şey bununla kıyaslanamazdı. Verdiği karardan pişmanlık duymamalıydı. Gözleri yaşlı Maro avuçlarıyla kaburgalarını bastırdı, kasığını itti ve bu sırada tüm gücüyle bastırdı. Beli eğilmiş, bacakları gerilmiş, tüm vücudu kaskatı kesilmişti. Tekrar tekrar yeni baştan. Çelik gibi bir istekle. Her defasında tohumunu dışarı atan bir zambağın meyvesi gibi açtığını hayal ederek başladı. Acılarını unutmak ve vicdanını rahatsız eden bütün düşüncelerden uzaklaşmak için bu resme konsantre oldu.

Güneş doğduktan kısa süre sonra Emine hasta yatağına geldi. Maro'yu yüz hatları bozulmuş, baygın yatar buldu. Teni nemli ve ceset gibi solgundu. Alnı sıcak, dudakları mor ve açıktı. Ve Maro ne Sütanne'nin sesine kulak veriyordu, ne de güçlü bir sarsmaya tepki gösteriyordu. Emine terden ıslanmış ve lekelenmiş çarşafı yukarı kaldırdı: Kan yok. Büyüklüğü normal olan fakat hâlâ kasılmış vaziyette duran karnına dokundu. Cenin hâlâ içerdeydi. Yeniden Maro'yu uyandırmayı denedi, sadece zayıf bir yakınma gördü. Sonra Ayla'yı çağırttı.

Kız daha kapıdayken "Hanımını seviyor musun?" diye sordu.

"Elbette!" diye bağırdı Ayla ve Sütanne'nin vücuduyla görüşünü kapattığı yatağı görmek için boynunu uzattı.

Emine hizmetçi kızın burnunun önünde işaret parmağıyla el kol hareketleri yaptı.

"Eğer Maro'ya bir iyilik yapmak istersen burada gördüğünü hiç kimseye anlatmazsın."

Bu ikaz Ayla'yı korkuttu.

"Maro Hanım hasta mı?" diye sordu. Sütanne'nin yanından yatağa doğru gitti.

"Evet çok hasta."

Yatağı yeniden yapmak için Emine'ye yardım eden Ayla Hanım'a dokunmaktan kaçındı.

"Onu yana çevir!" diye emretti Sütanne. Sabırsızdı. "Bulaşıcı değil!"

"Neyi var?" diye sordu Ayla. Emine'nin sözleri kızı sakinleştirmemişti. "O ölmeyecek değil mi?"

"Sen ne konuşuyorsun! Felaketi buraya çağırıyorsun!"

Hoş olmayan bir kokunun yayıldığı lekeli yatak çarşafını katlarken "Belki ishali var" diye düşüncesini açıkladı Ayla. "Annem her zaman bunu tedavi etmek için pişirilmiş pirinç suyu içerdi."

Emine'nin nihayet dayanabildiği somut bir düşünceydi bu. Elini Ayla'nın omuzuna koydu ve ona yumuşak bir sesle şunu söyledi:

"Evet, bu harika. Çarşafı aşağıya taşı ve çamaşırhaneye götürmeden önce onu yıka. Sonra pirinç pişir!"

Hizmetçi kız çeyrek saat sonra süt gibi sıvıyla dolu çaydanlıkla birlikte geri geldiğinde Sütanne Maro'nun vücudunu yıkamıştı. Hastayı yatakta oturttular, ağzını açtılar ve ılık pirinç suyunu döktüler. Maro'nun bulantısı oldu, yutkundu ama içeceğin bir kısmını midesinde tuttu.

Emine memnundu, "Çok iyi" dedi. "Daha sonra bunu bir kere daha yapalım."

Ayla yatağın kenarına oturdu. Maro'nun yüzünü ıslattı ve tekrar kuruyana kadar havayı yelledi. Ateşini düşürebilmek umuduyla buna devam etti.

Emine yerde çömeldi, vücudunun üst kısmını ileri geri salladı, açık eliyle dizine vurdu ve sızlanmaya başladı:

"Ben ne yaptım? Şimdi ne yapacağım? Ne büyük bir felaket! Ne büyük bir felaket!"

Sütanne'nin bu tepkisi Ayla'ya ilginç geldi. Ama bununla ilgilenmeyi sürdürmedi. Sessizce ve Ermenice bakire Meryem'e dua etti. Öylesine üzgündü ki bir an için annesine baktığını sandı. Kader ondan bu zayıf teselliyi bile esirgemişti: Zavallı kadın caddede yıkılmıştı. O zamanlar adı hâlâ Vartuhi olan Ayla jandarmaların kırbaçları altında sürüklenmişti. Ölen annesini orada bırakmaya zorlanmıştı.

Emine neredeyse umursamaz biçimde "Kendi kendine konuşuyorsun" dedi.

Kız, "Tanrıma dua ediyorum" diye cevap verdi, tavrı inatçıydı.

"Bu iyi" dedi Sütanne. Onu yeniden çileli suskunluğuna terketti.

Birkaç saat sonra Büyük Hanım geldi ve sağına baktı. Yatağın üzerine eğildi ve hastanın ne kadar solgun, nefesinin ne kadar ağır olduğunu görünce endişelendi. Elini Maro'nun alnına uzattı, ama fikrini değiştirdi, durdu ve çabucak yataktan uzaklaştı.

"Tifüs olmasın?" diye sordu Sütanne'ye. Diğer ev halkına bulaşmadan nasıl koruyacağını düşündü. "Yani bu hastalık hemen yayılır."

"Hayır" diye, Emine garanti verdi. "Bu tifüs olamaz."

Büyük Hanım Sütanne'ye vehmettiği tıp bilgisine rağmen henüz

ikna olmamıştı. Dışarı çıkınca Rıza Bey'in dönüşte olayı ele alacağını açıkladı.

"Daha çok dua etmelisin Ayla!" diye rica etti Emine. Rıza Bey'in olayı hemen anlamasından veya şüphelenip hekimlik taslamasından çekiniyordu.

Maro öğleden sonra ayılınca yeniden umutlandı. Yakınmalarını hafifleten güçlü sancılardan sarsıldığı için sadece kendine geliyordu. Sonra tamamen tükeniyor ve gevşek bir duruma geliyordu. Sütanne ve hizmetçi kız yatağının her iki tarafında oturuyorlardı. Konuşulunca Maro cevap vermiyordu ama bazen Ayla'nın Emine'ye gerçek ölçüsünde tutarsız olarak tarif ettiği birkaç cümleyi Ermenice mırıldanıyordu. Sadece birkaç kelimenin bir anlamı vardı: Anne, Vartan, baba.. Bu saatlerce böyle devam etti. Sonra Maro onu kıvrandıran nöbetler tarafından sarsıldı. Nihayet sakinleşti, nefes aldı ve gözlerini açtı.

"Geçti mi?" diye fısıldadı işitilir işitilmez.

Emine çarşafı kaldırdı başını üzgün salladı. Maro gözlerini kapadı ve derin bir iç çekti. Hayal kırıklığı mı, hafifleme mi, burada ne ifade edildiği anlaşılmıyordu. Acılar bitmişti ama tamamen bitkindi.

"Uyumak istiyorum."

Emine Ayla'nın içmesi için Maro'ya verdiği suya biraz afyon damlattı. Gerçi hastanın midesi gurulduyordu ama içeceği aldı. Maro hemen derin ve barışçı bir uykuya daldı. Emine kalktı.

"O hemen iyileşecek. Ben Büyük Hanım'ı sakinleştireceğim. Eğer herhangi bir şey olursa beni çağırt!"

Ayla şimdi kendine daha yakın ve bağlı hissettiği hanımının yatağında nöbet tutmaya devam etti. Bu defa bir şükran duası okudu. Birdenbire kapı açıldı ve Tomas neşeli bir sesle bağırdı:

"Anne! Benim! Ben.."

Annesini yatakta ve ona sakin olmasını işaret eden Ayla'yı da görünce çivilenmiş gibi kalakaldı.

Neşeli yüzüne korku sindi.

"Anneme ne oldu?"

"O kadar yüksek sesle konuşma! Uyuyor."

Yatağa gitti ve Maro'nun solgun yüzünü, gözlerinin altındaki halkaları ve morarmış dudaklarını görünce ürktü.

Ağlamaklı bir sesle, "Ona ne oldu?" diye tekrarladı.

"Hastaydı çocuğum, ama neredeyse hemen hemen iyileşti."

Onu kollarına almak isteyen Ayla'yı kabaca geri itti, bir dizini yatağın kenarına dayadı ve annesinin elini tuttu. Buz gibi soğuktu! Maro nefes alamıyormuş gibi görünüyordu. Çocuk onun ölü olmadığından emin olana kadar bir süre kadının göğsünün ritmik hareketini izledi.

"Anne.." diye fısıldadı sessizce, "Anne.."

Annesi sanki bir daha hiç uyanmayacakmış gibi uyuyordu. Tomas onun yüzünün daha da zayıfladığı, burnunun inceldiği ve gözlerinin çökmüş olduğu hissine kapıldı. Gözlerini çatlamış dudaklarına dikti ve bu an ona başka bir resmi hatırlattı. O, mağarada büyükannesinin ölümle mücadele edişini hatırladı. Azniv Hanım ölmeden önce tam da böyle hareketsiz duruyordu.

"Ölmemelisin anne!" diye ağladı. "Ölmemelisin!"

Ayla kulağına "Korkmana gerek yok" diye fısıldadı."Sadece dinleniyor."

Sert bir kol hareketiyle kızı itti. Kız balkon kapısına çekildi. Tomas annesini ne kadar çok isterse korkusu da o kadar çok büyüyordu. Onsuz ne yapabilirdi? Hayatının artık bir anlamı kalmazdı. Dünyada, yabancıların arasında yalnız kalırdı. Hayır, annesiyle birlikte o da ölürdü. Vaftiz babası Armen'in mezarı üzerinde ölen Araksi gibi.

Bütün bunlardan, onları zamanında alıp götürmeyen babası sorumluydu. Onları niçin yalnız bırakmıştı? Niçin? Uzun süredir onu bekliyorlardı! Babası, onun altıncı yaş gününde hapse atılmıştı, o şimdi iki hafta önce yedi yaşına girmişti. Aradan bir yaz, sonra karsız bir kış geçmişti ve şimdi tekrar yazdı. Vartan çoktan burada olmalıydı! Burada Tomas'ın aklına tüm gücüyle zorladığı bir fikir geldi. Hemen burada yüksek sesle bağırmak istediği bir fikir: Babasını asla yeniden göremeyebilirdi. Annesi ölebilirdi. Sonra o dünyada yapayalnız kalırdı.

Maro'nun dudaklarından bir inleme çıktı.

Soğuk elini sallarken "Anne" diye bağırdı.

Kadın tepki vermedi. Tomas yataktan atladı ve bağırarak Rıza Bey'in odasına koştu.

"Annem ölüyor! Annem ölüyor!"

Arkasında bir ses "Ne oldu?" diye sordu.

Tomas durdu ve döndü. Koridorun diğer ucunda Rıza Bey Büyük Hanım'ın odasından geliyordu. Tomas yanına gitti ve tekrarladı:

"Annem ölüyor! Annem ölüyor!"

Rıza Bey aceleyle ona doğru yürüdü ve merdivende buluştular.

"Sen ne diyorsun?"

Tomas Rıza'nın bileğinden tuttu ve onu kendine çekti. Hararetle açıkladı:

"Annem hasta, onu kurtarmalısınız, lütfen! Onun ölmesini istemiyorum!"

Büyük Hanım'ın ağzından duyduğu "tifüs" sözünden rahatsız olan Rıza Bey korktu ve çocuğu arkasından çekerek koştu.

Ayla beyinin önünde eğildi ve onu sakinleştirdi:

"Maro Hanım hasta ama yeniden iyileşiyor."

Kıza bakmadan yatağa koştu. Gördüğü manzara, temyiz kudretini bulandıran korkularını doğruluyordu: Hastalık sevgilisini tamamen bozmuş gibi geldi ona. Onu iki gün içinde ancak korkunç bir cefa bu ölçüde değiştirebilirdi. Tomas'ı kapıya itti.

"Abdullah'a git ve ona hemen atını eyerlemesi gerektiğini söyle."

Tomas yıldırım hızıyla kayboldu.

"Bir doktor getirildi mi?"

"Hayır beyefendi. Maro Hanım'la Emine ilgilendi."

"Ona ne verdiniz?"

"Pişmiş pirinç suyu."

"Bu zarar vermez" dedi ve yeniden yatağa döndü.

Sıcak ve yapışkan olan Maro'nun alnına, sonra onu rahatsız edecek kadar soğuk olan ellerine ve ayaklarına dokundu.

"Neresi ağrıyor?"

"Karnı beyefendi."

O önce hafif ve güçlü biçimde Maro'nun karnına eliyle bastırdı. Onu daha çok huzursuz eden bir sertlik hissetti. Tomas'ın sözleri kulaklarında yeniden çınladı: "Annem ölüyor!" Hayır, bu olamazdı! Onu kaybetmeye dayanamazdı. Çok sevdiği bu kadının kanı çekilmiş yanaklarını okşadı. İçinde sonsuz bir öfke belirdi. Allah'tan hiçbir şey isteyemezdi, çünkü o tüm sonsuzluk hakkında karar vermişti, inançsızların Tanrılarıyla yaptıkları pazarlık gibi bir pazarlık yapamazdı. Fakat Rıza'nın çaresizliği o kadar büyüktü ki, fısıldadı: "Antep'te yeni bir cami yaptıracağım." Ama, karşılık olarak koyduğu şartı ifade edecek kadar ileri gitmedi.

***

Büyük Hanım haremine gizlice bir yabancıyı soktuğu için oğluna küfrediyordu. Bu evde oturduğu kırk dokuz yıl boyunca böyle bir şey ilk defa oluyordu. Kesinlikle Rıza Bey'in dedesinin bu konağı yaptırdığından beri de ilk defa oluyordu. Gelinlerine, hiçbir durumda odalarını terketmemelerini emretti. Kendisi gibi peçeli Emine'yle birlikte Avusturyalı doktoru arkadan izliyorlardı. Onun her hareketini kontrol ediyor, Maro'yu izleyen bakışını tıbbın doğasında bulunduğundan emin olduğu için rahattı.

Alman ordusunun Antep'e yerleşmiş yüksek rutbeli bir subayı olan Doktor Ernst buradaki Osmanlı valisine çağrılmasını garip buluyordu ve daha garip olanı onun bir kadını muayene etmesinin istenmesiydi. Müslüman ailelerde bu asla olağan bir şey değildi. Bir kadını tedavi için Osmanlı konağına çağrıldığını anlatttığında Alman arkadaşları ona inanmayacakları için mahalli gerçekleri tam olarak zihnine yerleştirmeye çalışıyordu. Gördüklerinden bir parça hayal kırıklığına uğramıştı, çünkü o "harem" sözcüğünden, çok özel bir yer hayal etmişti. Şimdi sadece birçok odaya açılan alışılmış bir koridor görüyordu. Alman arkadaşlarını anlatacağı hikayeye inandırmak için gerçekleri bir parça süslemeliydi. Bu aslında onun alışkanlıklarına tersti. O sadece hastalarının moralini güçlendirmek ve iyileşmelerini hızlandırmak için olayları süslerdi.

Büyük Hanım'ın Maro'nun yüzüne bağladığı peçeyi gösterdi ve Almanca, "Bunu kaldırmalıyız" dedi.

Talebi tercüme etmek yerine Maro'nun peçesini Rıza Bey'in kendisi kaldırdı. Bu annesinin hoşuna gitmedi.

Rıza Bey'e dönerek ve başını sallayarak "Çok güzel bir karınız var" dedi doktor.

Vali sert cevap verdi:

"O hasta."

"Elbette, ben burada bunun için bulunuyorum." Dr. Ernst bamteline bastığını anlamıştı.

Üçü odadan çekilse iyi olurdu. Doktor tıpkı üniversitedeki gibi, bir sınava girdiği hissine sahipti.

Maro uyandı ve üzerine eğilen yabancıyı görünce korktu. Doktorun, çenesinde dikey bir çukur olan köşeli yüzü, burulmuş kızıl sarı bıyığı ve şişkin göz kapaklarının altında yarı kaybolmuş gri mavi gözleri vardı.

"Allah'a şükürler olsun, tekrar kendine geliyor"

Bu Rıza'nın sesiydi. Maro başını çevirdi ve adamın ona gülümsediğini gördü. Yanında durumu her bakımdan hoş olmayan Büyük Hanım, bir büyücü ustasından da bir şeyler almış olan bu bilim adamının düşük teşebbüsünü anlamasından korkan zavallı Emine duruyorlardı.

"Ben sizi muayene edeceğim bayan."

Doktor dostça ama biraz boğuk bir sesle konuşmuştu. Almanca anlamayan Maro Rıza'ya sordu:

"Ne dedi?"

Büyük Hanım emredici bir sesle, "Onunla konuşmamalısın!" dedi.

"Kendini yorma aşkım. Bu bir doktor. Seni muayene edecek."

Hastalığın belirtileri kendine tarif edilen doktor Ernst ateşini ölçtü, gözlerini muayene etti ve lenf düğümlerine dokundu. Bu ülkenin erkeklerinin, karılarının namusuyle ilgili hassasiyetini bildiği için itinayla ilerliyor, hatta biraz kayıtsızlık da gösteriyordu. Büyük Hanım sabırsızlığını açıkça ifade etti:

"Benim daha yapacak işim var!" diyen doktor sinirlenmişti.

Rıza Bey "Kendinize zaman ayırınız doktor" dedi, "Önemli olan onun yeniden sağlığına kavuşmasıdır."

"Onu dinleyebilmen ve karnını muayene edebilmen için çarşafın kaldırılması gerekir" diyerek Rıza gözünü kırpmadan örtüyü Maro'nun karnının altına kadar geri çekti. Kızan annesi kafasını sallıyordu. Maro burada esir tutulduğunu ona sadece gözleriyle anlatabilmek hayaliyle doktorun bakışını yakalamayı denedi. Karnına dokununca adamın yüz ifadesi biraz değişti. Maro onun hamileliğini keşfettiğini anladı. O kadının çocuğu düşürmeyi denediğini de kesin olarak seziyordu, çünkü kafasını kaldırdığında Maro'yla rastlaşan bakışı bir parça komplocu bir bakıştı.

Büyük Hanım Maro'yu yeniden, burnunun ucuna kadar örtmek için acele etti.

Steteskopunu toplarken "Bir zehirlenme!" diye açıkladı doktor.

"Bir zehirlenme!" diye bağırdı Rıza. Şüphesini hemen üçüncü karısı üzerinde yoğunlaştırmıştı.

Sözlerinin amaçladığı etkiyi yaratmasından memnun kalan doktor açıkladı: "Bir yiyecekten olmuş. Bir yiyecek zehirlenmesi."

"Bu imkansız! Bu evde servisi yapılan yemek en kalitelisidir, başka hiç kimse hastalanmadı."

"Ah, biliyorsunuz bu sıcaklıkta bir yemeğin bozulmaması için uzun süre saklanmaması gerekiyor. Bol su, bal, süt, yoğurt ve birkaç gün sonra da artan katı yiyecekler veriniz."

"Yüreğimden büyük bir taş indi, Doktor Ernst" dedi Rıza Bey, dostça omuzuna vurdu.

"O iki kişilik yemeli" diye, şakacı bir tavırla ilave etti doktor. "Bay vali, size karınızın hamile olduğunu bildirmekten sevinç duyuyorum."

Rıza Bey birkaç saniye şimşek çarpmış gibi kaldı. Sonra sinirlice güldü, sonra Maro'ya coşkuyla baktı.

"Senin çocuğun olacak, benden bir çocuk!"

Onun esirgenecek bir şey olduğunu sadece kendisinin bildiği bir gülümsemeye zorladı kendini. Sütanne nefes aldı. Maro'nun çocuğu taşımaya hazır olmasından mutluydu. Fakat her şeyden önce şimdi hiç kimsenin artık o lanet olası içeceği öğrenemeyeceği için hafiflemişti.

Rıza Bey Maro'nun elini öptü ve duygulu bir sesle fısıldadı:

"Aşkım... aşkım... Beni dünyanın en mutlu erkeği yapıyorsun!"

Döndü ve annesini kollarına aldı.

"Bu gün kutsanmış olmalı! Bunun şerefine küçük bir cami yaptıracağım."

Büyük Hanım oğlunu geri itti ve aklını başına getirmek istedi.

"Bir cami mi? Aklın başında değil mi? Bu delilik! Büyükbabanın yaptırdığı yeterli değil mi?"

Adam onun itirazına son vermek için elini kaldırdı.

"Ben öyle karar verdim, öyle olacak."

Yaşlı kadın istemeden razı oldu. Merakını gizlemeden gösteren bir yabancının önünde böyle davranılmasına kızdı.

"Şimdi Maro'yu uyumaya bırakalım" dedi ve kapıyı gösterdi.

Bu adamın artık haremi terketmesi için sabırsızlanıyordu. Dışarı çıkmadan önce Maro'nun üzerine eğildi. Kadın ona sevgi dolu gülümsedi ve ilk kez alnından öptü.

Emine kapıyı kapatırken Rıza Bey, "Benimle bir konyak içer misiniz Doktor Ernst" dedi.

Sütanne yere, yatağın yanına oturdu ve sevinç gözyaşları döktü.

"Maro, o kadar korktum ki, öyle korktum ki... Seni dinlediğime nasıl da pişman oldum! Ama sen tekrar iyileşeceksin. Allah büyüktür!"

"Evet gerçekten" dedi Maro. Sesi zayıftı ve umutsuzluğunu gösteren tondaydı. "Tanrı böyle istedi."

Maro, düşüğün gerçekleşmediğini öğrenince Tanrı'nın başka türlüsünü istemediği ve buna boyun eğmek zorunda olduğu kararına vardı. Tanrı'nın yolunun anlaşılması imkansızdır. Belki bu çocuk ilahi bir yazgıydı ve önemli bir rol oynayacaktı.

Tomas kapıyı vurduğunda kapalı gözlerle biraz sakinleşmeyi deniyordu. Büyük halsizliğine rağmen Emine'nin yardımıyla yatakta oturdu.

"Lütfen onu içeri gönder ve bizi yalnız bırak."

Oğlan annesine koştu ve kendini onun kollarına attı. Bütün vücudu titriyordu. Hıçkırarak yüzünü Maro'nun omuzuna gömdü. Annesi parmak uçlarıyla saçını okşuyordu.

Ağır bir sesle, "Ben Büyükanne gibi ölüyorsun sandım" dedi.

"Bak artık yeniden iyiyim canım."

"Beni hayatta hiç yalnız bırakmayacaksın değil mi anne, söyle?"

"Asla." Oğlunun başını kaldırdı ve onu öptü.

Onu sakinleştirmek için kendini gülümsemeye zorladı.

"Ellerin soğuktu."

"Ateşim vardı, kötü bir şey değil."

"Doktor seni iyileştirdi mi?"

"Tamamen."

Tomas yanağını Maro'nun omuzuna dayadı ve uzun süre öyle kaldı. Kalbinde bir şey daha vardı ama bu konuda nasıl konuşması gerektiğini bilmiyordu. Sonrasının artık eskisi gibi olmayacağını hissettiği için tereddüt ediyordu. Maro hamileliği haberinin evin içinde dolaştığını ve oğlunun öğrendiğini kabul etti. Hiçbir şeyi aceleye getirmek istemiyordu. Onun kendiliğinden konuşmasına kadar bekledi.

Oğlan derin nefes aldı, sonra bir kere daha. O hâlâ tereddüt ediyordu. Nihayet kadına bakmadan fısıldadı.

"Bir bebeğin olacağı doğru mu?"

Onun ensesini okşadı.

"Evet Tomas."

"Niçin?"

"Tanrı'nın isteği."

"Bir oğlan mı?"

"Bu da Tanrı'nın elinde."

Oğlan sustu. Maro onun güvensizlik duygusu içine düştüğünü farketti. Çok zor gelmesine rağmen yumuşak bir sesle açıkladı:

"Eğer ikinci bir çocuğum olursa, oğlan veya kız farketmez, bu sana hiçbir zarar getirmeyecek Tomas. Sen daima benim en sevgili oğlum olarak kalacaksın. Bir annenin kalbi, sevgisini hiç bölmeden, on çocuğa verebilecek güçtedir. Anne sevgisini her zaman çoğaltabilir. Aynı şey sende de böyledir: Sen babanı ve anneni seviyorsun. Ama her birini yarım sevgiyle değil, aksine tam ve tüm kalbinle. Ayrıca Büyükanneni, Vaftizbabanı, Araksi'yi ve köpeğini sevebiliyorsun. Ne söylediğimi anlıyor musun?"

"Evet anne."

Tomas sakinleşti, oturdu ve sordu:

"Çocuğun ne zaman gelecek?"

"Şimdi temmuzdayız.. Tahminen kasımda, kış olunca."

Oğlan aklına önemli soru gelmiş gibi alnını kırıştırdı.

"Eğer babam o zamana kadar gelmezse.. O zaman çocuğun babası kim olacak?"

Kadın, oğlunun nasıl çocuk sahibi olduğunu bilmediğini farketti. Bu şartlar altında böylesi daha iyiydi. Ev sahibiyle ne gibi bir ilişki içinde olduğunu ona fark ettirmemeye özen göstermişti.

Oğlan sorusunu tekrarladı. Maro oğlunun anlayabileceği bir cevap aradı.

"Baba mı? Şimdi evet... Onun babası olmayacak."

"Ama bir babası olmalı!"

"O zaman Rıza Bey'e, onun babası olmak isteyip istemediğini sorarız."

Tomas için bu en iyi çözümdü. O Vartan'ın tek oğlu olarak kalabilirdi ve bu çocuk onun kardeşi olmazdı. Babasını düşününce Tomas'ın yüzü kardı. Kısa süre önce Maro'nun ölebileceği korkusuna kapıldığında babası hakkında düşündüğü şey aklına gelince vicdanı rahatsız oldu. Hayır! Vartan onu zorda bırakmamıştı. Eğer gelmediyse bu onun elinde değildi. Onu bundan alıkoydukları kesindi. Tabii o ölü değildi. Hayır. Ölemezdi.

Tomas korkularını bir tarafa itmeyi ne kadar çok denese de babasının geleceğine olan inancını kaybetmişti. Uzur süredir mutlu bir yaşam sürmesine rağmen ne zaman endişelense, Vartan'ın yarın veya öbür gün, en geç ama bir hafta içinde geleceğini bilerek yaşa-

mıştı. Şimdi Tomas Sivas'tan ayrılmalarından beri ne kadar zaman geçtiğini biliyordu. Bir yıldan fazla! Hepsi birbirine ulanan o kadar çok gün! Şimdi onun gelişi için muhtemelen bu kadar daha çok günün geçebileceği veya hatta onlar bir araya gelinceye kadar bundan da daha çok günün geçeceği korkusu aşikardı. Tomas Büyükannesi ve diğer Ermenilerle, asla bir hedefe ulaşacaklarına inanmayacakları kadar yürüdükleri çıplak bir yaylayı hatırladı. Azniv Hanım ufkun her adımda biraz daha uzaklaştığını söylemişti. Tam da bugün olduğu gibi!

Tomas hasta annesine yük olmamak için bu düşünceleri kendine sakladı, sadece sordu:

"Anne, babama yazamaz mıyız?"

Maro yutkundu ve cevap verdi:

"Hayır. Onun nerede olduğunu bilmiyorum. Tüm ruhumuzla dua etmekten başka bir şey yapamayız canım."

***

1916 Eylül sonunda Rıza Bey, bölgenin askeri kumandanı Murat Paşa'yla ve yüksek rutbeli Alman subaylarıyla yaptığı bir toplantıdan sonra eve geri döndü. Duyduğu yeni şeyler onu savaşın bundan sonraki seyri hakkında endişeye sevketmişti. Geçen Nisan'da Rus ordularıyla birlikte gelen Kazak birlikleri Trabzon'a girmişlerdi. Erzurum şimdi Rusların elindeydi ve Temmuz'da 282. Osmanlı piyade taburunun başlattığı bir saldırı başlangıçta başarılı olmuş, ama sonra hezimete uğramıştı. Bir karşı saldırıda Ruslar Erzincan'a girmişlerdi. Bu kritik durum karşısında Gelibolu kahramanı Mustafa Kemal İkinci Orduyu düzenlemiş, Diyarbakır ve Malatya'daki tümenleri geri çekmişti. Ama birkaç mevzi başarıya rağmen geri çekilişi durduracak Rus cephesini yaracak durumda değildi. Bu çarpışmalarda Osmanlı İmparatorluğu 60.000 askerini kaybetmişti!

Şansına, bu bölgelerde çok ağır olan kış şartları orduları yerli yerinde istihkama zorluyordu. Yararlanılması gereken birkaç aylık bir müddet vardı. Çünkü Ruslar ilkbahar için Mezopotamyadaki İngiliz harekatıyla birleşmek için Sivas ve Harput dolaylarına bir çift saldırı düzenlemeyi planlıyordu. Üstelik Rus Karadeniz filosu da İstanbul'u ve Boğaz'ı işgal etmeyi deneyebilirdi. Bütün bunlar Osmanlı İmparatorluğu'nun sonu anlamına gelebilirdi. Bunu Rıza Bey

biliyordu ve İttihat hükümetiyle birlikte bu kadar sıkı çalışmanın bir hata olup olmayacağını kendine soruyordu. Eğer İmparatorluk savaşı kaybederse zaferi kazananların Ermeniler için yeni haklar talep edeceği asla kuşku götürmezdi.

Rıza Bey öngörüsü kuvvetli bir adamdı, bu yüzden arkasını sağlam tutmak için Ermenilerin yokedilmesindeki katkısı nedeniyle ona yönelebilecek muhtemel suçlamalara karşı bir savunma inşa etmeye karar verdi. O, daha şimdiden onun tarafından korunduklarını söyleyecek çok sayıda Hıristiyanın adını verebilirdi. Yardım ettiği yabancı misyonerler de buna tanıklık edebilirdi. Ama bütün bunlar yeterli değildi. Onun herşeyden önce bir vali olarak uygulamak zorunda olduğu hükümet politikasından memnun olmadığını gösterecek malzemeye ihtiyacı vardı. Bu malzeme mevcuttu ve onu bizzat Gani Bey'in kendisi Rıza Bey'in eline vermişti. Çünkü o şifresiz gönderdiği belgelerde iyi muameleden insani önlemlerin alınmasından sözediyordu. Rıza Bey eve gelince hemen ilk olarak İçişleri Bakanına bir mektubun ilk taslağını kağıda dökmek için çalışma odasına çekildi.

"Binlerce kadın, çocuk ve yaşlı yüz binlerce insan şu anda Anadolu'nun yollarında ve dağlarında, kıtlık içinde, amaçsız ve şaşkın dolaşıyorlar. Ben hükümetten, adaletli bir davranış göstermesini, kış bastırmadan önce bu insanları ya evlerine geri götürmesini, ya da istedikleri yerde iskan etmesini bekliyorum."

Kalemi elinden bıraktı ve metni bir kere daha okudu. Evet, olmuştu! O artık şartlar gerektirdiği zaman benzeri mektuplarla birlikte bunu da göstermek için kasasında saklayabilirdi.

Rıza Bey tam kalkmak üzereyken, cevaplandırılmamış bir yığın mektubun üzerinde, Murat Paşa'nın ziyareti esnasında gelmiş olan telgrafı gördü. Şifreliydi ve Başkentten geliyordu. Rıza gönderenin adını hecelemeye başladı: Talat Paşa, İçişleri Bakanı.

Sağ üst köşedeki 854 rakamını görünce "Gene mi!" diye mırıldandı, "Onun telgraf göndermekten başka bir işi kesin yok!"

Devamını okudu: "Şehitlerimizin dulları ve binlerce Müslüman kaçağın korunmaya ve beslenmeye ihtiyacı varken, mahut kişilerin gelecekte zaten tehlike teşkil etmekten başka hiçbir işe yaramayacak olan çocuklarını beslemek için para harcamak, kabul edilebilir değildir. Vilayet makamı onları sürgün kafilelerine iade etmelidir."

Emirde belirtildiği üzere telgrafı yaktı. Yarın buna benzer , şif-

resiz ve asla ilgisini çekmeyecek olan birini daha alabilirdi. Ama onları arşivlemeliydi. Hatta belki İçişleri Bakanı savunmasını hazırlamaktaydı! Rıza birden bire iki yıl önce, tehcirin örgütlenmesinde etkili olan kararının yerinde bir karar olup olmadığından kuşkulanmaya başladı. O resmi görevi olmayan, tüm sakinliği içinde toprakları ve ailesiyle meşgul, zengin ve itibarlı bir adamdan başka bir şey olmayacağı zamanın özlemini çekti. Ama artık geri dönüşü yoktu. Oyunu kuralına göre oynamaya devam etmeliydi, iki yüzlü bir oyun, bir eliyle verdiğini öteki eliyle geri almalıydı. Hükümeti, Osmanlı Devleti'nin emirlerini özenle uygulayarak binlerce insanı mutlak ölüme gönderdiğine inandırmalı, diğer yandan misyonerlerin ve yabancı elçilerin baskısına ve kişisel duygularına teslim olarak Avrupalı ve Amerikalı yetimevlerinin varlığına izin vermeli, ayrıca Ermeni yetimlere yiyecek sağlamalıydı.

İçini çekerek ayağa kalktı, bir sigara yaktı ve bürosunu terketti. Bedri yazı masasının önünde duruyordu, saygıyla eğilip onu selamladı: "Rıza Bey, biz..."

Rıza sabırsız tavrıyla ona "Daha sonra!" diye cevap verdi.

Durmadı yürüdü. Her zaman daha daha çoğunu isteyen İttihat'ın yerel üyelerinin azarlarından, raporlarından bıkmıştı. Tifüs salgınına karşı etkisiz araçlarla mücadele etmekten bıkmıştı. Savaştan bıkmıştı. Dokuzuncu kez baba oluyordu ve bu da onu, sorumluluğu altında olduğu bütün ölümlerden ve ölülerden uzaklaştırıyordu. Çok uzun bir zaman öncesinde olduğu gibi, kendisiyle kıvanç duyduğu, kazanma hırsıyla dolu ama zarif, iş hayatında vicdansız fakat Kur'an'ın yasaklarına saygılı adil bir adam olarak görünmek isterdi. Ama gerçeği değiştirmek de elinden gelmezdi.

Yemek odasının masasını limonla silmekte olan bir hizmetçi kızı farketti ve ona emretti:

"Emine Hanım'a salonda onu beklediğimi haber ver ve bize kahve getir."

Yaşlı sütninesi kahve falında kesinlikle onu sevindirecek her hangi bir gelecek vizyonu görebilirdi.

***

Maro, okumakta olan Safiye'nin yanında bir okaliptus ağacının gölgesinde oturuyor, iki ay içinde dünyaya gelecek olan bebeği için

bir hırka örüyordu. Başarısız düşürme denemesinden sonra kaderin bir cilvesi olarak içinde barındırdığı bu küçük yaratık haftalar geçtikçe yüreğine yerleşti. Hareket ettiği zamanlarda ona hoşgeldin duygusunu vermek ve böylece onu öldürmek istediğinden kuşkulanmasını engellemek için onunla konuşuyordu. Bu çocuk ondan kendini dünyaya getirmesini istememişti, çağrılıp geldiği bu şartlar altında acı çekmemeliydi. Azniv Hanım bir bebeğin karnında olduğu sürece annesinin tüm düşüncelerini anlayabildiğini sürekli söylerdi. Maro buna gerçekten inanmadığı halde bu batıl inanç onu o kadar etkilemişti ki, Vartan'ın anılarını çağırmaktan veya çocuğun, babasının kimliği konusunda yanılmaması için Rıza'ya karşı reddedici olmaktan kaçınıyordu. Doğduktan sonra mutlu olmak için bütün imkanlara sahip olmasını diliyor ve bu yüzden hamileliğini bir iç huzuru içinde geçirmeye kendini zorluyordu. Daha sonraları, geleceğin ne getireceği, kendi geleceği, bu ikinci çocuk nedeniyle daha da karmaşık hale gelen Tomas'ın geleceği ne olacak, bu belli olmadığı için korktuğu sorulara dönmek için zamanı olacaktı.

Bahçede ağaçların bir köşesine saklanmış olan Tomas uzaktan annesini izliyordu ve ihmal edilmekten acı duyuyordu. Aslında Maro ona hamileliğinden önceki sabrı ve sevgiyi aynen gösteriyordu, hatta daha fazlasını bile. Buna rağmen Tomas kendini arka plana itilmiş hissediyordu. Karnındaki çocuk sürekli Maro'nun yanındaydı ve Maro onunla konuşuyordu. Annesinin sadece ona bakmasına ve sadece onu dinlemesine ihtiyacı vardı. Bu onun ve başkalarının anlamadığı bir konuşmaydı, bir sır gibiydi, oğlan buna katlanamıyordu. Onun bu bebeğe ihtiyacı niçindi! Tomas annesine yetmiyor muydu? Maro bu yeni çocuğu beklediğinden beri daha mutlu görünüyordu.

Rıza Bey kapının yanında durdu, mutlu olmadığını ve endişe ettiğini Tomas'ın yüzünden okudu. Bu ona acı veriyordu, çünkü bu akıllı ve karakteri güçlü oğlanı seviyordu. Fakat Tomas'ın durumu değişebilirdi; paylaşılmaz olan anne sevgisinin artık daha fazla tadını çıkaramayacağını kabul etmek, önce doğan çocukların kaderiydi. Rıza o zamanlar dört yaşında olmasına rağmen hayatının o mutsuz dönemini hâlâ çok iyi hatırlıyordu. Bunu ona anlatsa bile Tomas'a yardım etmiş olmazdı. Rıza bunun yerine onu başka düşüncelere yöneltmeye karar verdi.

"Benimle gelmek ve uçaklara bakmak ister misin?" diye sordu ve oğlana doğru yürüdü.

Gözetlendiğini farketmeyen Tomas ürktü ve başını eğdi. Rıza Bey, oğlanın hemen kabul ettiği teklifini tekrarladı.

"Kardeşlerine haber ver ve atları eyerlet. Seni ahırdan alacağım."

"Kaç uçak var?"

"Üç. Bugün öğlen geldiler."

Tomas koşarak uzaklaştı, Rıza Bey, üzerinde ilk karısı ve Maro'nun oturduğu banka gitti. İki kadının dostluğu onu o kadar etkilemişti ki öfkesini unuttu. Arka arkaya onları alınlarından öptü, önce ona her yaklaştığında gözleri parlayan Safiye'yi, ardından yeni yaşamını kayıtsız şartsız kabullendiğini yüzünün sıcaklığından gördüğü Maro'yu. Elini, elbisesinin pembe kumaşını geren dolgun karnına koydu.

"Oğlan son zamanlarda hareket etti mi?

"Bu sabah."

"Niçin oğlan" diye sordu Safiye şakacı bir sesle. "Belki de kızdır."

"Emine kahve falında bir oğlum daha olacağını okudu" diye kendinden emin olarak açıkladı Rıza Bey, "Adı Nur olsun."

Maro onu ikna etmeyi denedi; "Niçin Nurhan değil!" diye sordu. "Kulağa bu çok güzel geliyor."

Bu isim Ermenice Nuran'la benzer olduğu için hoşuna gidiyordu.

"Nurhan Bey... Nurhan Paşa.." dedi Rıza, düşünceliydi. "Evet, bu harika, uyuyor."

Rıza Bey ahıra geldiğinde atı çoktan eyerlenmişti. Semerin çantasına bir şişe kanyak soktu ve oğlu Arif'i atın önüne oturttu. Altan, Kenan ve Tomas arkasından izlerken atını Antep yolu boyunca sürdü. Konağa gitmekte olan tahıl ve meyve sepetleriyle yüklü birkaç deveyle karşılaştılar. Hasat çok iyiydi. Tarlalar ve meyve bahçeleri çalışan insan kaynıyordu. Güven veren bu manzara Rıza Bey'de, tarıma dayanan bir servetin her zaman başarılı olacağı konusunda, tamamen avutucu yeni bir duygu uyandırdı. Politik krizler ve savaşlar dünyayı o kadar çok sarsıyordu ki, ama mevsimin dönümü geri alınamazdı. Tanrı'nın istemediği hiçbir şey olamazdı. Geleceği düşünmek boşuna güç ve zaman kaybıydı.

Havaalanı ırmağın yanında, köprünün sağ tarafındaydı ve Rıza

Bey'in askeri yönetime kiraya verdiği bir çayır üzerine kurulmuştu. Burayı İngiliz mevzilerini bombardıman etmek için Bağdat'a uçan Alman uçakları ara istasyon olarak kullanıyordu. Osmanlı ordusunun konvoylarını yağmalayan isyancı Arapları püskürtmek için çöl üzerindeki keşif uçuşları da buradan yapılıyordu. Arazinin, rüzgarı engelleyen kavakları kesilmişti. Kenarda iki büyük beyaz çadırda pilotlar ve makinistler oturuyordu. Pistin diğer tarafında, toprak rengi tentelerle örtülü metal bidonların yanında jandarma birliğinin barınak olarak kullandığı bir tahta baraka bulunuyordu.

Kenan heyecanla, "Oradalar!" diye bağırdı. "Oradalar, onları görüyorum!"

Üzengisi üzerinde dikilmiş, uzattığı koluyla baş tarafının orta yeri kırmızı bir leke ve siyah bir haçla işaretlenmiş olan, çift kanatlı açık yeşil üç uçağı gösteriyordu.

Rıza Bey "Albatroslar" diye açıkladı. "Unutmayın, iznim olmadan hiçbir şeye dokunmayacaksınız."

Rıza Bey'i tanımış olan bir jandarma Teğmeni koşar adım yanlarına geldi, selam verdi ve soluksuz konuştu:

"Sizi selamlıyorum Vali Bey."

"Alman dostlarımız burada mı, yoksa şehirde mi?"

"Dinleniyorlar."

"Beni onlara götür."

Rıza Bey ve oğlanlar çadırların önünde durdular. İl valisinin onları ziyarete geldiğini teğmenin bozuk bir Almancayla anlatmaya çalıştığı üst tarafı çıplak bir adam dışarı çıktı. Fırça kesimi saçları gibi bıyıkları ve göğüs kılları da sarışın, uzun sıska bir herif olan pilot topuklarını birleştirdi ve eğildi. Ardından pantolonundan aşağı sarkan askılarını yukarı kaldırdı. Hafızasındaki, ona öğretilmiş olan Türk nezaket kurallarını yokladı. Rıza Bey güzel bir Almancayla konuşarak onu sıkıntıdan kurtardı:

"Hoşgeldiniz!"

Adam gülümsedi elini kendini takdim eden Rıza Bey'e uzattı

"Rıza Bey."

"Albay Hauser. Bana şeref verdiniz sayın Vali. Kıyafetimi bağışlayın, öğle arası istirahatindeydim."

"Hayır, böyle haber vermeden geldiğim için siz bağışlayın. Oğullarımın uçaklar konusunda büyük bir tutkusu var."

Albay çocuklara gülümsedi ve sordu:

"İddia ederim, siz onları daha yakından görmek istersiniz!"

"Onlar sizi anlamıyor" dedi Rıza Bey, "Fakat ben onların zaten bundan başka bir şey istemediklerini garanti edebilirim."

Çadırın içi karmakarışık göründüğü için konuğunu içeri alamadığını açıkladıktan sonra pilot giyinmek için içeri girdi. Rıza Bey eyer çantasından konyak şişesini çıkardı ve jandarmaya atlarıyla ilgilenmesini emretti. Alman beş arkadaşıyla geri geldi, valinin hediyesine çok sevinmişti, onunla kadeh tokuşturmak istedi. Çinko bardaklarını üçlü ittifakın zaferine kaldırdılar, Rıza pilotları akşam yemeğine evine davet etti.

"Şehir üzerinde bir tur uçuşu yapmak ister misiniz Vali Bey?"

"Bunu sizden istemeye cesaret edemezdim, Albay Hauser."

Oğlanlar yakından ilk kez gördükleri uçakları incelediler ve sanki yırtılabilirmiş gibi duran sıkı ve düzgün keten bezini okşadılar. Bu büyük kuşlar çok kırılgan görünüyorlardı! Altan son dakikada korktu ve birlikte uçmak istemedi. Çok büyük koruma gözlüklerini takınmış olan Kenan ve Tomas kokpite kaldırılırlarken onunla dalga geçtiler, şiddetli kalp çarpıntısıyla arka koltukta birbirlerine sokuldular. Pilot öne bindikten sonra onlara döndü, kumanda kolunu gösterdi ve işaret parmağıyla tehdit etti:

"Hayır! Dokunmayın! Hayır!"

Tomas'ı omuzundan tuttu ve doğrulmaya sevketti; bu arada tekrarlıyordu: "Hayır! Hayır!" Sonra onu oturmaya zorladı ve bu defa "Evet! evet!" dedi. Oğlanlar anladıklarını işaret ettiler. Diğer bir uçakta kucağında Arif'le oturan Rıza Bey onlara el salladı. Makinistler önce öksürür gibi yapan, sonra artarak tiz sesler çıkararak homurdayan motorları çalıştırmak için ahşap pervaneleri döndürdüler. Henüz yeni hareket etmesine rağmen uçağın etrafında ıslık çalan rüzgar hız etkisi uyandırıyordu. Kenan tüm gücüyle Tomas'ın elini sıktı. Birbirlerinin derinden etkilenmiş gözlerine, inanamazmış gibi baktılar. Uçmak! Tahtadan planörleriyle oynarken veya açılmış kollarıyla civarda koşarken hep bunun hayalini kurmuşlardı. Bu hayal şimdi beklemedikleri bir anda gerçek oluyordu!

Elele tutuşmaya devam ettiler, ama bakışları giderek artan bir hızla önlerinden geçen ağaçlara çevrilmişti. Düz olmayan toprağın neden olduğu her çarpmada kanatlar eğiliyordu. Tekerlekler start çizgisinden yükseliyor, sonra sertçe yeniden yere iniyordu, uçak yükseliyor ve havaya karışıyordu. Altan'ın, Almanların ve zaptiye-

lerin giderek daha da küçüldüklerini görüyorlardı. Yoldaki insanlar karıncaya, öküz arabaları oyuncağa dönüşüyordu.

Tüm korkular uçup gittikten sonra Tomas kendini sarhoşmuş gibi hissetti. Maro onun uçmuş olduğunu öğrenseydi ne kadar gururlanırdı! Babasının onu bu şekilde görebilmesi arzusu geçti içinden. Uçak rotasını, şimdi artık evlerin ve yüksek minareleriyle camilerin çok küçük olduğu Antep şehrine çevirdi. Kenan şehrin üç tepesinden birinin üzerinde kurulu gösterişli iç kaleye pike uçuşuyla saldırdıklarını hayal ederken Tomas bir tarladan diğerine geçtiklerini gördü ve babasını bulmak için bütün ülkeyi arayabileceğini düşündü. Sadece yollardan gitse herhangi bir zamanda onu bulabilirdi. Çünkü Tomas Vartan'ı atın üstünde, dört nala giderken ve karısıyla oğlunu ararken görmekten başkasını hayal edemiyordu. Ülke o kadar büyüktü ki babasının onlara gelebilmek için çok zamana ihtiyacı olmalıydı. Zaman fikri Tomas'ın üzerinde ağırlık yapıyordu. Çünkü annesini kaybetmekten korktuğundan beri babasını düşünüyordu.

Şehrin üzerinde iki tur attıktan sonra inişe geçtiler. Tomas pilotun omuzuna vurdu ve ona, üzerinden uçmak istediğini anlatmak için Rıza Bey'in konağını gösterdi. Alman başını salladı, birkaç dakika sonra büyük beyaz evin üzerindeydiler. Pilot, Kenan'ın ricası üzerine, birçok defa, çocukların el salladığı avludaki insanların dikkatini uyandıran derin alçak uçuşlar yaptı. Seyredenler arasında kesin anneleri de vardı!

Sonra uçak havaalanına geri döndü ve kalkıştan daha yumuşak olan bir inişe geçtiler. Uçak diğer iki uçağın yanına geldi, oğlanlar biraz başları dönmüş vaziyette yere indirildiler. Dönüş yolunda hepsi karışım maceralarını konuşuyordu; hatta çocukları kadar heyecanlı olan Rıza bile. Altan şimdi cesaret edememiş olmasına üzülüyor, asık suratlı bir halde, atını diğerlerinden biraz uzakta sürüyordu. Rıza akşam yemeği için talimatlarını vermek üzere evin önünde indi ve oğullarına atını ahıra götürmelerini söyledi. Oraya vardıklarında binanın arkasından ahır uşaklarının neşeli çığlıkları duyuluyordu. Altan, Kenan ve Tomas onlara katıldılar, bir ağılda kahverengi bir erkek damızlık atın beyaz bir kısrağa nasıl atladığını gördüler.

Kenan ağabeyine "O orada ne yapıyor?" diye sordu.

Manzaradan heyecanlanmış olan Altan artık dikkatini ayırmadan; "O ona bir tay doğurtuyor, göreceksin!" dedi.

"Ah ne!" dedi Tomas, inanmamıştı.

Bilgisinden kuşku duyulmasına kızan Altan Tomas'ın kaburgalarına vurdu.

"Sen ne anlarsın bundan, aptal!

Tomas dişlerini sıktı. Diğeri eğlenceli devam etti:

"Deliğine soktuğu siyah organı görüyor musun? Eğer bir erkeksen, yani benim gibi, böyle bir organın vardır ve çocuk yaptırmak istiyorsan onu bir kadının deliğine sokarsın."

Küçük kardeşi ve Tomas ona inanmadıkları için Altan yanında duran adama söylediklerini onaylattı. Bir at tarafından tekmelendiği için birçok dişi eksik olan otuz yaşlarındaki kambur ahır uşağı güldü ve parmaklarıyla bir çiftleşme taklidi yaptı. Kenan ve Tomas korkulu bir bakış değiş tokuşu yaptılar. Demek ki, hamam ziyaretlerinden sonra tüm soruların cevabı buydu! Onlara mantıklı göründü. Altan, kendisiyle alay edilmesine dayanamayan Tomas'la dalga geçme fırsatını kaçırmadı ve kinci bir uslupla alay etti:

"Onlara iyi bak, atlara... Babam annene aynı şekilde biniyor. Annen de bundan hoşlanıyor, kısrak gibi!"

"Hayır!" diyerek itiraz etti Tomas ve Altan'a, yana sıçrayarak kurtulduğu bir tekme attı.

"Evet, elbette! O hatta ona bir çocuk yaptı!"

Tomas avazı çıktığı kadar bağırdı: "Bu gerçek değil!"

Kaçtı. Altan'ın iddialarına inanmak istemiyordu, ama onları nasıl çürüteceğini de bilmiyordu. Ama onda bugüne kadar huzur bırakmayan bir çocuk vardı ve bütün bunlar onun varlığını çok iyi açıklıyordu. Yani Rıza Bey babaydı! Annesi onun tarafından binilen kısraktı. Tomas damızlık atın, kısrağı zorlayan uzvunu tekrar aklına getirdi ve midesi bulandı. Ahırın köşesini dönünce durdu. Her iki eliyle duvara dayandı. Annesi Rıza Bey'le.. Tomas kustu.

XIII

Siyah silüetleri akşamın turuncu rengi gökyüzüne uzanan minareleri, kubbeleri ve bir tepe üzerinde duran Arap iç kalesi Halep şehrini haber veriyordu. Düz damların üzerini örten ağaçlar sayesinde şehir çöle benzer bir yaylanın ortasında bir vaha gibi görünüyordu. Cadde boyunca eski tuz ırmaklarının yatağından çıkarılmış olan tuz pramitleri sıralanmıştı. Çok sayıda işçi tuzu torbalara doldurup develere yüklemekle meşguldü.

Uzaklara ulaşabilen ıslıklar çınlıyordu. Yüksek ve şişkin bacasından bir siyah duman bulutu çıkaran tren, piston ve biyel kolunun gürültüsü ve tekerlerinin gıcırtısı eşliğinde istasyona girdi. Durdu ve makinist güçlü bir iç geçirme gibi gelen buharı boşalttı. Üzerinde bir adamın kürekle kömür attığı, tentenin arkasında, yedi kapalı vagon ve bir ağır makinalı tüfek namlusunun oturtulduğu kat kat kum torbalarının korumasında oturan asker dolu bir yükleme sathı bulunuyordu.

Kemençe Hakkı "Bir askeri konvoy" diye tesbit yaptı, Kimsenin karşı koyamayacağından emin olduğu bir sesle "Kesin Kudüs'e gidiyor." dedi.

Arkadaşı Vartan cevap vermediği için omuzuna vurdu.

"Udi kardeşim, neye sıkılıyorsun?"

"Hiçbir şeye. Düşündüm."

"Ben de düşünüyorum ama senin gibi acı çeken bir tavrım yok."

Vartan başka hiçbir şeyden değil, Hakkı'nın omuzundaki güçlü kolundan dolayı öyle olduğunu göstermek için yüzünü buruşturdu.

"Seni genellikle anlamıyorum udi. Ser diğerlerinden o kadar farklısın ki! Seni anlamıyorum ama sana katlanabiliyorum."

"Dostluğundan memnunum Hakkı, bana iyi geliyor."

Üzerinde Paşazade Şakir Mithat ve diğer müzisyenlerin oturduğu, iki iri yapılı at tarafından çekilen araba hareket etti. Ama seyredenler yolu kapattıkları için yavaş ilerliyorlardı. Onlar çevresi, üst kenarı dişli eflatun ve fıstık yeşili duvarlarla çevrili sağlam bir yapı olan Bağdat istasyonuna, trenin gelişini görmek için toplanmışlardı. Dilenciler ve dolaşan kediler istasyonu doldurmuşlardı, işsiz hamalların onlara tekme atmaktan başka yapacak işleri yoktu. Hepsi, askeri konvoy nedeniyle gecikmiş olan yolcu trenini bekliyordu. Yayalar bir büfenin dışında asılmış olan sararmış gazete sayfalarındaki başlıkları okuyabilmek için adımlarını yavaşlatıyordu. Sayfalar en azından bir haftalıktı ve 1916 yılının bu Aralık ayında hep bir ağızdan yeni yıl için Osmanlı İmparatorluğu ve müttefiklerinin zaferini öngörüyordu.

Hakkı ve arkadaşı arabayı yaya takibediyorlardı. En son molanın üzerinden dört saatten fazla zaman geçmişti. Vartan buna rağmen ne yorgunluk hissediyordu ne de açlık. İki gün önce Halep'e doğru yola çıktıklarında onu sarmış olan heyecan şehre yaklaştıklarında yükselmiş ve bir lamba ateşine dönüşmüştü.

Halep. Nihayet Halep. İçinden hemen tüm sürgünlerin gelip geçtiği, çok sayıda Ermeni ve Arap halkın barış içinde yanyana yaşadığı Halep. İçinde Azniv Hanım'ın ölmüş bulunduğu mağaranın önünden Maro ve Tomas'ı almış olan adamın onları buraya getirmiş olduğu düşünülebilirdi. Vartan zamanla onların burada kalmaya mecbur bırakıldıkları sonucuna vardı. Bunun üzerine o turne boyunca yaşamış olduğu pek çok hayal kırıklığını hazmetmeye çalıştı. Kaç şehri ve köyü gezmiş, dervişler kaç zengin evine davet edilmiş, kaç açık hava konseri vermişlerdi. Hatta direniş ağı bile Maro ve Tomas'ı bulmayı başaramamıştı.

Bab El Faraj meydanına vardıklarında Vartan Hakkı'ya sordu:

"Nerede kalacağımızı biliyor musun?"

"Nahiye Han'da. Zaten yanındayız."

"Ben iki veya üç saat sonra orada olacağım."

Hakkı cevap vermeden kalabalığın içine karıştı. Hızlı yürüyordu ve küçük bir alana ulaştı. Akşam oluyordu, sahipleri dükkanlarının kepenklerini indirmeye başlamışlardı. İçinde lambaların yandığı bir kahvede, masalarda birkaç adam oturuyordu. Lokanta olarak kullanılan bir kulübenin önündeki kaldırımda, ellerinde köfte ve odun

kömüründe pişirilmiş böbrek ve ciğer yiyen birkaç insan duruyordu.

Osmanlı makamları, onu diğer Anadolu şehirlerinden neşeli atmosferi ve kozmopolit karakteriyle ayıran Halep'i Türkleştirmeyi başaramamışlardı. Caddelerde Türkçe'den daha çok Arapça konuşuluyor, ama Kürtçe, Asuri, Keltçe ve Dürzice de duyuluyordu. Bu şehirde birçok Ermeni, Yahudi ve Yunanlı da yaşıyordu. Çeşitli halkların bu karışımı ile birlikte çok sayıda Avrupalının varlığı ve Osmanlıların Suriye'deki belirsiz iktidar pozisyonu İstanbul'daki hükümetin Ermenileri niçin Halep'ten süremediğini de gösteriyordu.

Dalgın Vartan hemen neşeli insan kalabalığının arasına girdi. Bir araba kornası onu gerçeğe geri döndürdü ve diğer yayalar gibi, içinde Osmanlı ordusundan bir Albay ve iki Alman subayının oturduğu arabaya o da yol verdi. Alanın ortasında, kafasında beyaz bir sarık olan limonata satıcısı yaşlı bir adamı gördü. Sırtında bakır bir fıçı taşıyor ve şarkı söyler bir tonda bağırıyordu:

"Gelin, için, kendinize gelin!"

Onun sağında ve solunda, pembe renkli içecekle dolu bardakları yoldan geçenlere sunan, tahminen on yaşlarında iki oğlan duruyordu. Vartan kendisine verilen bardağı bir dikişte boşalttı ve ihtiyara para verdi.

"Teşekkür ederim" dedi adama. "Ermeni semtine nasıl gideceğimi bana söyler misin?"

İhtiyar çaresiz bir surat takındı ve yardımcılarına döndü. Bir oğlan soruyu adama tercüme ederken diğeri Vartan'a yaklaştı ve acele cevap verdi:

"Efendimiz sadece Arapça konuşur, bana kendinizi tanıtırsanız size nerede olduğunu söylerim."

Vartan ona küçük bir para verdi. Bundan memnun olmamış oğlan belirsiz bir cevap verdi:

"Çok uzak değil, iki sigara içimi uzaklıkta."

İkinci para oğlanı biraz daha konuşkanlaştırdı.

"Yolun sonunda, kırmızı tuğladan büyük bir binanın arkasında. Şurada, eşek üstündeki adamı görüyor musun? Adam o istikamete gidiyor."

Vartan bindiği hayvanı bir kırbaçla yürüten köylüyü gözden kaybetmemek için acele etti. Evlerden kızartma kokuları geliyor ve

sanki bir işaret verilmiş gibi, bütün sokakta dolaşmış olan çocuklar hep birlikte evlerine dönüyordu. Köylü ıssız bir kavşağa gelince durdu. Vartan ona gitti ve selam verdi:

"Selamünaleyküm, biliyor musunuz nerede..."

Güneş yanığı yüzlü adam Vartan'a ısrarlı baktı, kolunu tuttu ve sözünü kesti:

"Aleykümselam! Ben tarladan geliyorum efendi, yolumu şaşırdım."

Vartan limonata satıcısı oğlanın ona şaka yaptığını anladı. Artık karanlık olmuştu ve yakında yolu sorabileceği hiçkimse yoktu. Vartan Doğuya döndü ve üç yoldan hangisine gideceğine karar veremeyen köylüyü orda bıraktı. Kırmızı tuğla binayı nihayet gördü ve şansına şükrederek binanın bulunduğu yola döndü. Dar sokakların kıvrılarak uzadığı, ambar ve yıkık depoların bulunduğu yoksul bir semte girdi. Dolunay caddeyi aydınlatıyordu. Tek bir insana rastlamadan birkaç dakika gelişi güzel yürüdü. Bir evin köşesinde bir karaltının çömeldiğini gördü. Ayağa kalkan ve ona doğru ilerleyen topal adam bir dilenciydi. Alnını ve yüzünün yarısını kaplayan iltihaplı yarayı kaşırken sağ elini uzattı.

Cebinde para arayan Vartan ona burasının Ermeni semti olup olmadığını sordu. Kesin yaşını kestirmek imkansız olan adam onu anlamadı, dişsiz ağzıyla yüzünü buruşturdu ve boş elini sallamakla yetindi. Vartan sorusunu boşuna tekrarladıktan sonra ona bir sadaka verdi ve yoluna devam etti. Issız çevre onu bir melankoliye sürükledi ve günün gergin saatlerinden sonra yorgunluk hissetti. Halep konusunda akılsızca ve abartılmış umutlara kapıldığı düşüncesinden kendini kurtaramadı. Sabrını dizginleyebilirdi, aramayı sürdürmek için ertesi günü beklemek zorundaydı.

Dar ve yuvarlak mezar taşları olan bir Müslüman mezarlığının bulunduğu, park sayılabilecek bir yere geldi. Buranın arkasında, orada burada gaz fenerlerinin ışıklandırdığı bir semt uzanıyordu. Vartan oraya ulaşmak için mezarlığı dolaştı. Tek katlı eğik tahta barakalar kaldırımsız cadde boyunca uzanıyordu. Pencereleri yoktu, sadece aydınlatılan iç odanın görünebildiği geniş kapı aralıkları vardır. Bazılarının çıplak göğüslerini gösteren ipek iç çamaşırları içinde yerde çömelmiş veya dışarda evin duvarına yaslanmış kadınlar vardı. Tabelalar Almanca, İngilizce ve Fransızca yazılmıştı: Ki-

ralık, iki saat için veya günlük. İkişer veya üçer dolaşan adamlar sunulan malı inceliyor ve arasıra fiyat öğrenmek için duruyorlardı.

Vartan davetleri duymamış gibi yürüyordu, bir Ermeni sesi duyunca yavaşladı. Kadın bağırdı:

"Sakalı var ama, hiç fena değil!"

Başka bir kadın sesi "Bu belki bir hocadır" diye cevap verdi. Balçık zeminli bir evde çay pişirmek için mangal ateşi yakan iki genç kız kikirdiyordu. Arkalarında bir sandalyede peçeli yaşlı bir kadın uyukluyordu. Fahişelerden biri Avrupa modası uzun bir gecelik giymişti, diğerinin pembe bir peçeden başka şeyi yoktu, küçük ve sert göğüsleri meydandaydı. Kızlar on yedi veya on sekiz yaşından daha büyük değillerdi. Vartan yanlarına gitti ve Ermenice konuştu:

"İyi akşamlar, sizinle bir dakika konuşabilir miyim?"

Vücudunun üst kısmı çıplak olan kız başını eğdi. Diğeri kızardı, fakat enerjik bir tavırla kendini gizledi ve kuşkuyla sordu:

"Siz bir din adamı mısınız?"

Uyanan yaşlı kadın "Ne diyor?" diye Türkçe sordu.

Genç kız ona "Fiyat konuşuyoruz" diye cevap verdi. Tekrar Vartan'a dönüp Ermenice konuştu:

"Ne istiyorsunuz?"

Vartan ne cevap vermesi gerektiğini bilmiyordu, onlarla konuşmak arzusu birdenbire gülünç geldi. Kadınlar onda ruh huzurunu bozan bir yargıç gördüler. Onlar olabileceğin en iyisi olarak hayatta kalmışlardı. Adam orada durduğuna pişman oldu. Ama gene de bir şey söylemeliydi.

"Adın ne?"

"Gülizar."

"Bu senin gerçek adın mı?"

"Seni ilgilendirmez!"

Gittikçe sabırsızlanan arkadaki ihtiyar, "Ne oldu?" diye sordu; "Benim anlayacağım dilden konuşun, eğer parası yoksa defolsun gitsin!"

Vartan içlenmişti, "Burada zorla mı tutuluyorsunuz?" diye sordu.

Gülizar omuzlarını silkti. Henüz hiç konuşmamış olan öteki kız Vartan'a çekingen bir bakış fırlattıktan sonra; "Bir biçimde yaşamak zorundayız" dedi.

Boyalı yüzünde boyun eğmişliğin işareti vardı.

"Halep'te Sivas'lı insanların olup olmadığını biliyor musun?"

"Bilmiyorum. Adım Nektar ve Muş'tan geliyorum."

Arkadaşı dirseğiyle vurarak onu susturdu ve sertçe konuştu:

"Si..mek istiyor musun? Eğer değilse, defol git, aksi halde fena olacak."

Yaşlı kadın güçlükle doğruldu ve terliğini sürükleyerek yaklaştı:

"Lütfen bizi rahat bırakın" diye tekrarladı Gülizar.

Vartan onlara şans diledi ve oradan hemen uzaklaştı. Kaldırımsız cadde iki katlı alçı kabartma evlerin bulunduğu başka bir caddeye açılıyordu. Arkasından bağıran neşeli sesler duydu:

"Udi Yaşar! Hey sen, şakacı!"

"Udi, kardeşim, bizi bekle!"

O sırada Hakkı, Hafız İsmail ve Tambur Vasfi'yle geneleve gidiyordu. Elini Vartan'ın omuzuna koydu.

"Demek sen buraya takıldın. Haklısın. Melankoliyi ancak bir kadın bedeni iyileştirir.. Fakat bunu da başarmış görünmüyorsun. Ağabeyim benim."

"Yolculuktan yorgunum."

Hakkı fazla üzerine gitmedi. Vartan'ı yollarda, onunla birlikte olduğu tüm zaman boyunca tanımıştı. Onun sükunet ve toparlanma ihtiyacına saygı gösteriyordu.

"Hanımız hangi istikamette?"

Hakkı diğer iki müzisyene, "Ben hemen geri dönüyorum" dedi.

Sonra onu geri getirmek için Vartan'ın koluna girdi. Birkaç adım sonra sordu:

"Seninle bir lokantaya gidelim, ister misin? İsmail ve Vasfi bensiz de yaparlar."

"Hayır, Hakkı. Sen git eğlenmene bak. Ben uyuyacağım."

"Odada meyve, ekmek ve ayran bulacaksın. Senin geç gelebileceğini ve o zamana kadar aç kalabileceğini düşündüm."

Vartan, görünüşte hiç yontulmamış olan bir adamın bu inceliğine şaşırdı.

***

Hanın arkasındaki avluda yapılan prova sabırsızlığı giderek artan Vartan için öğleden sonrasına kadar tam bir işkence oldu. Paşa-

zade Mithat Şakir onun dalgınlığından ve parçaları yorumlamasından memnun olmadığını gösteriyordu. Grup Halep'te üç günden fazla kalamayacaktı. Konya trenine binip gidecekti, çünkü derviş tarikatının kurucusunun her yıl yapılan doğum günü şenliği başlamadan önce dergahta olunacaktı. Turne o zaman son bulacak, eğer Halep'te bir mucize gerçekleşmezse Vartan Ürgüp'e, Arusyak'ın yanına dönmek zorunda kalacaktı. Ama o şimdi Maro ve Tomas'ı bulsaydı nereye kaçabilirdi? Hala Osmanlıların hakimiyetinde olan Güney'de bir şehre mi? Ya da mülteci olarak yurtdışına gitmenin yolunu mu aramalıydı? Ama nasıl?

Vartan özgür kalır kalmaz, adreslerini han sahiplerinden öğrendiği Amerikalı protestan misyonerliğine koştu. Derin siyah yuvarlak gözlü, tahminen yirmi yaşlarında bir delikanlı olan nöbetçi, önünde duran bu sakallı Türkü esaslı bir göz hapsinden geçirdi. Güvensizliği geçmemişti, ona Papaz Matthews'in uzun bir seyahatte olduğunu söyledi.

"Sözkonusu olan.."

Vartan tereddüt etti, çünkü Asur aksanına rağmen hükümetin bir hükümet jurnalcisi olan bu adama en küçük bir bilgi vermek istemiyordu.

"O yokken, onun temsilcisi olan bir yetkiliyle görüşmek isterdim."

"Bayan Matthews?"

"Evet. Ona sadece Muhterem Papazın bir dostu olduğumu söyleyin."

Nöbetçi birkaç dakika sonra geri geldi ve palaskasında asılı duran büyük bir anahtarla parmaklıklı kapıyı açtı. Zakkum ağaçlarının olduğu küçük bir bahçe parçası evi caddeden ayırıyordu. Kocaman bir merdiven boşluğu yüksek pencereli altın grisi bir taş cephenin yanından esas girişe götürüyordu. Bu binayı hükümet yabancıların kullanımına bırakmıştı. Avrupalıların ve Amerikalıların, ülkeleri ile Osmanlı Devleti arasında imzalanmış kapitülasyonların tadını ve imtiyazını, savaşın bile sınırlamadığı anlaşılıyordu.

Bayan Matthews Vartan'ı yeşil döşenmiş ve antreye açılan bir salonda kabul etti. Onu selamlamak için fesini çıkardı. O kırışıksız yüzü hâlâ dikkat çeken bir güzelliğin izlerini taşıyan, tahminen elli yaşlarında şık bir kadındı. Dalgalı gümüş grisi saçları, mavimsi bir ışık saçıyordu. Yakası kapalı beyaz elbisesinde altın bir haç takılıy-

dı. Biraz yapmacık olan davranışını pek değiştirmeden, ama nazikçe ve soğuk bir Türkçe'yle sordu:

"Sizin için ne yapabilirim efendi?"

Nöbetçi salonun kapısında ziyaretçiyi göz hapsinde tutmak için durduğundan Vartan İngilizce konuştu:

"Beni kabul ettiğiniz için size minnettarım. Sizinle yalnız konuşabilir miyim?

Kadın şaşırdı. Oğlanı bir el işaretiyle gönderdi.

"Siz kimsiniz?"

"Vartan Balyan, sanırım.."

"Elbette! Hakkınızda çok şey duydum!" dedi kadın. Sevinerek ayağa kalktı. "Kocam onları konsolosumuza vermeden önce sizin birkaç makalenizi okudum."

Daha önce göstermiş olduğu kuşkulu tavrı bir gülümsemeyle aydınlattı. Elini sıktı ve minderli bir sandalyeye oturmaya davet etti. Çay servisi yapılması için zili çaldı.

"Kocam aylardan beri sizin ziyaretinizi bekliyordu. Şimdi burada olmayışı ne büyük şansızlık!"

"Evet, benim iki gün içinde yola çıkacak olmamdan dolayı da ayrıca yazık."

"Fakat siz, eliniz boş dönmeyeceksiniz Bay Balyan."

Adam sıçradı ve parlayan bir yüzle bağırdı:

"Karımdan ve oğlumdan haberiniz mi var?"

Bayan Matthews asabice dudaklarını ısırdı. Dertlenerek yakındı:

"Maalesef sözkonusu olan bu değil."

Vartan sandalyesine geri çöktü. O anda kapı çaldı. Hizmetçi kız tepsiyi masaya koydu ve Bayan Matthews'in işareti üzerine hemen geri çekildi.

"Sizde yersiz umutlar uyandırdığım için üzgünüm" dedi kadın. Vartan'a bir fincan çay verdi. "Gerçekten çök üzgünüm, Şeker alır mısınız?"

"Hayır, teşekkür ederim."

Vartan hayal kırıklığını gizleyemiyordu. Yediği bir tokattan sonra kendine gelmeye çalışan biri gibiydi. Başını salladı.

"Siz zaten bir şey yapamazdınız" diye mırıldandı. Üzgündü, "ben.."

Kadın sözünü kesti, oturdu ve birkaç dakika sustu. Kocası gibi her durumda teselli edici sözler bulma yeteneği olmadığı için üzül-

dü. Bu onda, kocasından ayrı olmanın ve başına neler geldiğini bilmemenin bir kadın için ne kadar acı olduğu imgesini uyandırdı. Vartan'ın yeniden kendine geldiğini anlayınca konuştu:

"Ailenizin akibeti hakkında bir şeyler öğrenmek için kocamın her şeyi denediği konusunda bana inanın. Tüm tarikatlar, mezhepler ve misyonerler nezdinde bütün çareleri denedi, işi zaten o olduğu için binlerce sürgüne de sordu."

"Bundan kuşku duymuyorum, ben ona minnet borçluyum."

Sesi netti ve sakin bir etki yaratıyordu, ama bu sakin yüzeyin altında duygularının kaynaması vardı. İçindeki alev yanmaya başladı. Aylardan beri onu harekete geçiren güç söndü. Vartan buna rağmen kararlılığını sürdürmek istiyordu. Kadın, erkeğin içinde sessiz bir mücadelenin azdığını hissediyordu.

"Umudunuzu yitirmeyin Bay Balyan, Tahrı'nın koruyucu eli hepimizin üstündedir. Ailenizi aramaya devam edin. Papaz da elinden geleni yapmaya devam edecektir."

"Asla pes etmeyeceğim!"

Vartan'ın umudunu tamamen kesmiş olabileceğinden korkan Bayan Matthews "Bir Hıristiyana da bu söz yakışır" dedi. "Karınız ve oğlunuz, .. o kaç yaşında?"

"Altı. Hayır! Yedibuçuk."

"Akıllı olacağı bir yaş.. Ailenizin belki hâlâ, onları sürgün kafilesinden almış olan hayırsever adamın yanında olabileceğini söylemek isterim. Ya da onlar Bağdat, Beyrut veya İran'a kaçmışlardır."

Kadın durdu, bir yudum çay içtikten sonra fincanı tabağa geri koydu.

"Size söylemek istediğim ama bu üzücü provokasyona neden olan olay kardeşinizle ilgilidir. Tehcirler başlamadan önce o ailesiyle birlikte Kudüs'e ulaştı."

"Tanrı'ya şükür! Nihayet iyi bir haber!"

Vartan bu sevinci birkaç dakika yaşadı, sonra kendi kendine mırıldandı:

"Nubar her zaman geleceği önceden görebilenlerdendir. Babamızdan aldığı bir özellik."

Bayan Matthews bu cümleden, konuğunun daha az öngörülü biri olduğu için kendini suçladığı sonucunu çıkarmış olarak dedi ki;

"Herkes yapabileceği şeyi yapar."

"Kardeşime bir mektup yollamak çok mu çetrefilli bir iş olurdu?"

"Asla değil. Fakat ne kadar zamanda ona ulaşacağını asla bilemem."

Kadın kendisine bir fincan daha çay doldurdu ve Vartan'ın fincanını henüz boşaltmadığını tesbit etti. Ona hâlâ sevinç verebildiğinin bilinciyle gülümsedi.

"Bir şey daha Bay Balyan. Kocam geçen ay Kapadokya'daydı. Dostlarımız iyiler ve sizi yeniden görmeyi umuyorlar. Onlar İstanbul'dan, sizin bir kuzeninizden haber almışlar."

"Bu Diran olabilir! Ben ona yazmıştım. Ne diyormuş?"

"Oradaki akrabalarınızın iyi olduğunu. Karınızdan bahsetmiyor. Mektup Ürgüp'te sizi bekliyor."

Kadın muhatabının niyetinin ne olduğunu bilmediği için tereddüt etti, ama buna rağmen sordu:

"Siz oraya geri döneceksiniz, değil mi?"

"Ben Halep civarında kalmayı veya muhtemelen Kudüs'e gitmeyi tercih ederdim, ama başka seçimim yok. Aramaya devam edeceğim. Dansçı bir derviş grubunda olmasaydım, kamuflajım olmaksızın serbest dolaşmamı sağlayan kağıtlarım olmazdı. Tutuklanabilirdim. Yani Ürgüp'e geri döneceğim. Gelecek ilkbaharda Paşazade Şakir Mithat'ın grubuyla turneye çıkmayı çoktan kararlaştırdım."

"Çok iyi. Sizden alacağımız bilgilerle Ermeni çocukları bulabiliriz ve onları yetimevlerimize, okullarımıza ve hastanelerimize getirebiliriz. Böylece onları islamlaştırılmaktan da kurtarmış oluruz."

"Esas mesele bu: Dillerini ve dinlerini korumaları, Ermeni olarak kalmaları! O kadar çok yetişkin öldürüldü ki. Savaş sonrasında oluşacak bağımsız Ermenistan için bu çocuklara ihtiyacımız olacak."

Bayan Matthews böyle bir tartışmaya girmek istemiyordu.

"Kocam olsaydı şimdi sizinle politika üzerine konuşabilirdi. Şahsen ben bu konudan hiçbir şey anlamıyorum. Beni ilgilendiren tek şey, Amerikan yardım komitesi, Kızılhaç ve Londra belediye başkanının Ermeniler için gönderdiği fona Osmanlı makamlarının el koymamasıdır."

Vartan veda etmeden önce kardeşi Nubar'a, son bir buçuk yıl içinde yaşadıklarını anlattığı bir mektup yazdı ve onun Maro ve Tomas'ı Bağdat, Şam ve Beyrut'ta aratmasının mümkün olup olama-

yacağını sordu. Vedalaşırken ona şu öğüdü veren ilahi kadına teşekkür etti:

"Siz, sizin insanlarınız için bütün gücüyle savaşan bir papaz olan Kevork'u ziyaret etmelisiniz. Kesinlikle ziyaretinize çok sevinecektir. Kilisesi şehrin kuzeydoğusunda, Ermeni semti El Arman'ın kenarındadır."

Kadın papazın Vartan Balyan'ı teselli edebileceğini umuyordu ama dışarından sakin görünen konuğunun derin ümitsizliğini de hissetti.

"Kevork mu dediniz? Evet, onu ziyaret edeceğim."

Vartan'ın tanımaz görünmesi gerçek değildi. Kevork Ermeni direniş hareketinin bir bağlantı adamıydı ve Vartan'ın ona ileteceği birkaç haberi vardı.

Polis müdürünün verdiği bir kabulde bulunan grubuna geri dönmek için acele etti. Müzik ona önceden asla böyle büyük bir dayanak olmamıştı. Sadece udunun tellerine dokunmak bile onun kendinden geçmesine yetiyor, ciğerlerine doldurduğu hava, söylemek isteyip de söyleyemediğini söylüyordu. Arkadaşları onun yeteneğini çok iyi bildikleri halde bu akşam ortaya koyduğu duyarlılığa şaşırmışlardı Hatta konuklar bu udinin özellikle duygulandığını farkettiler ve müziğin tadını çıkarmak için sustular. Gösteriden sonra evin reisi Vartan'ı kutladı ve eline gümüş bir para sıkıştırdı.

Vartan diğer müzisyenlere katılıp hana gitmek yerine şehir merkezinin yolunu tutan konukların arasına karıştı. Bir sonraki caddenin köşesinde onlardan ayrıldı. Gülüşmeler ve bağrışmalar çabuk uzaklaştı. Vartan kendini, büyük ağaçlı, ay ışığının kaldırım taşları üzerine hafifçe düştüğü bir yolda buldu. Uyuyan şehrin sessizliğini bozmamak için yavaş yürüyordu. İçinde sınırsız bir boşluk hissetti. Bu boşlukta hiçbir duygu ve düşünce yoktu. Sadece, mümkün olduğunca uzun sürmesini arzu ettiği tuhaf bir barış vardı. 1911 yılında modern ve şık bir ev olarak yapılmış olan Hotel Baron'un önünde durdu. Sırtını bir çınarın gövdesine dayayarak damların arkasında batan aya dalgınca baktığı aylak bir zaman geçirdi. Geri dönerken gün ağarıyordu.

Hanın bahçesinde Vartan bir sigara sarmak için durdu. Çeşmeden ona kadar gelen alçak bir öksürük sesi duydu. Oraya yürüdü. Yerde bir kadın yatıyor ve omuzuna yaslandığı adam onu soymaya

çalışıyordu. Davetsiz misafiri farkedince boğucu bir çığlık attı, erkek arkadaşını itti, eteğini düzeltti ve kaçtı.

Adam yere oturdu ve kaldı. Bu Hakkı'ydı.

Dalgasını geçerek "Onu korkuttun udi ağabey" dedi, "Han sahibinin kızıydı."

"Üzgünüm."

"Onunla iki kere yattım!"

Ayağa kalktı ve gömleğini pantalonuna soktu. Bir şey Vartan'ı incitmişti, sordu:

"Beni karanlıkta nasıl tanıdın?"

"Yüzünü gördüm. Bunda şaşılacak ne var?"

Aynı anda Hakkı bir gaf yaptığını farketti. Çünkü Vartan'a, ancak çok yakını görebildiğini, gece körü olduğu için askerlikten çürüğe ayrıldığını anlatmıştı.

"Bana gözlerin bir baykuşun gözleri kadar keskinmiş gibi geliyor!"

İnanılır bir açıklama arayan Hakkı, "Evet, o halde artık biliyorsun" dedi. "Ağabey, rica ediyorum, bu aramızda kalsın!"

"Elbette"

Hakkı rahatlamıştı, kolunu Vartan'ın omuzuna koydu ve birlikte hana girdiler. Paylaştıkları odaya geldiklerinde küçük kemençesini eline aldı. Vartan adaba aykırı olduğu için şiddetle protesto etti:

"Çalma, bütün insanları uyandıracaksın!"

"Çok yavaş çalacağım, dinle bak, bu parçayı senin için yaptım."

Enstrümanı kucağına dayadı ve çok hafiften tellerine dokundu.

"Dostluğumuz üzerine bir şarkı yapmak istedim" dedi. "Melodiyi buldum, ama buna bir metin bulmak için günlerdir eziyet çekiyorum. Bana yardım etmek zorundasın."

"Şarkın neden söz etmeli?"

"Seni tanımaktan duyduğum sevinci. Seninle konuşurken aldığım zevki. Ayrıca senin diğerlerinden farklı olduğunu ifade etmek istiyorum. Biraz muammalı olmalı."

Hakkı çalarken Vartan gülümsedi.

"Hakkı, dostum, bu harikulade bir melodi. Bir metin bulmak için sana yardımcı olacağım, fakat şimdi yatalım."

Hakkı yatar yatmaz horlamaya başladı. Konuşma Vartan'ın iç huzurunu o kadar bozmuştu ki, uyuyamadı.

Kendi kendine, Halep'te ailesini bulacağından kalbinin derinlik-

lerinde asla emin olmadığını söylendi. Hâlâ çok akıl vaaz edebiliyordu, buna rağmen son aylardaki bütün çabaları ve çektiği zahmetin amaçsız olduğunu söyleyen yenilgi duygusunu bastırmayı başaramadı. Duyduğu teselli edici ve umutlandırıcı bütün sözler aklına geliyor, bu sözlerin kendinden emin olmayan kolayca söylenmiş sözler olduğunun bilincine varıyor, asla duymak istemediği bir şeyi söylemekten kaçındıklarını düşünüyordu. Sadece Arusyak ona gayretlerinin mantıksız olduğunu söylemeye cesaret etmişti. Fakat onun da bunu söylerken yeterli gerekçesi yoktu!

Onun evine geri dönmeliydi? Ona geri dönmek.. Bu Maro ve Tomas'la yeniden buluşma umudunun rüzgara yazılması anlamına geliyordu. Kudüs'e, kardeşine mi gitmeliydi? Bu büyük bir deneme olurdu ama o zaman, ona müzisyen olarak Anadolu'yu gezme imkanı veren dervişin dans grubundan ayrılmak zorundaydı. Böylece aramaktan vazgeçmiş olacaktı!

Arusyak'ın küçük evi... Onu geçen ilkbahardan beri emin bir liman olarak ne çok düşünmüştü? Böyle düşünmesi nedensiz değildi; nedenler arasında, hükümetin ortadan kaldırmak için sürekli uğraştığı yol kenarındaki bayılmış, kemik yığını Vartan'la birlikte görmüş olduğu insansız Ermeni semtleri, içinde artık fakir muhacirlerin yaşadığı yakılmış Ermeni köyleri ve yerleşimleri, ahıra çevrilmiş kiliseler, odun için kesilen meyve ağaçları, sayısız Ermeni nesillere ürün vermiş boş tarlalar da vardı. Sürekli tekrarlanan bu korkunç olayı dünya kamuoyunun onun makalelerinden öğrendiği kendisine söylendiğinde midesi bulanmıştı. Şimdi o bu hikayenin bir parçasıydı ve hafızasında kaldırılmaz bir ağırlıktı. Tehciri yirmi, hatta otuz kere yaşadığı duygusuna kapılıyordu. Bütün bunları hayatı boyunca bir daha unutamayacağını biliyordu.

Bu yıkımdan, ölümlerden, kayıplardan bıkmıştı. Bir röportajın altına bir bitiş çizgisi çekip aynı sayfayı yeniden kullanabilirdiniz. İçindeki harabeyi kaldırmak bir şeyleri yeniden inşa etmek, her şeye yeniden başlamak istiyordu ama giderek güçlenen bu istek ve arzu ailesini bulmadıkça veya onları yeniden asla göremeyeceği kesinleşmedikçe yerine getirilmesi imkansız bir arzuydu.

***

Vartan güneş doğarken kalktı ve Kevork'la görüşmek zorunda

oluşu canını sıktı. Papaz ona aynı ilahi inanca güvenmesini vaazedebilir ve arkasından çektiği tüm yoksullukları ayrıntılarıyla anlatabilirdi. O zaman şöyle cevap vermekten kendini nasıl alıkoyacaktı: "Benim artık hayal kurmaya hevesim yok!" ve devam ederek; "Ben yaşanan felaket hakkında yeterinden fazlasını biliyorum zaten." Kendini yorgun hissettiğini, sakin bir hayat sürme şansını yakalamayı hayal ettiğini söylerse papaza bu Tanrı'ya küfretmek gibi gelecekti.

Bu nankör görevi bir an önce arkada bırakmak üzere Vartan erken saatlerde küçük kiliseye girdi. Kilise şehrin eski Doğu sınırında, pazara ve kervansaraya uzak olmayan bir yerdeydi. Üzerinde rüzgarın toz bulutları estirdiği kaldırımsız yollar, eski tente ve tahtalardan oluşmuş barakalar arasından geçiyordu. Orada burada kurumuş topraktan yapılmış evler ve kerpiç kulübeler, iğreti binalara yaslanıp zorluyordu. Yoksulluğun bir resmiydi bu!

Ancak birkaç detay Vartan'ın ilk izlenimini zayıflatıyordu. Arsalarda küçük sebze bahçeleri yapılmıştı, tavuklar eşiniyor ve kapı önlerinde gagalıyordu. Bir köpek havlıyor ve bazı teneke damlardan ince duman bulutları yükseliyordu. Barak El Armen! Vartan şimdi bu durumda papazı ziyaret etmek yerine, bu insanların arasına karışmayı, onlarla hiç konuşmadan aralarından geçmeyi tercih ederdi. Belki de gelecekteki evinin duvarını yapan bir adama yardım etmek için kolları sıvayabilirdi.

Kevork'un kapısını çalmadan önce biraz daha beklemeye karar verdi ve bir çeşmenin kenarına oturdu. Bir Ermeni kilisesi için çan kulesinin esas binadan yirmi metre uzakta bulunması alışıldık değildi. Vartan binanın sitilini yakından inceleyince kilisenin muhtemelen önceleri eski Suriyeli yoksullar tarafından kullanılmış olduğuna karar verdi.

İki kadın, kapı yerine bir perdesi olan bir evden, ellerinde kovalarla çıkıyordu. Çeşmenin yanındaki yabancıyı görünce durdular. Aralarında anlaştıktan sonra yavaşça adama doğru gittiler. Arap geleneğine göre, baştan aşağıya hafif siyah bir kumaşa bürünmüşlerdi ve alçak sesle birkaç kelime Ermenice konuşuyorlardı. Biri olgun bir yaşa ulaşmıştı ve güneş buruşuk derisine kiremit kırmızısı bir renk vermişti. Diğeri muhtemelen kızı veya geliniydi, belki kırk yaşlarındaydı. Vartan ayağa kalktı ve kadınlar kendilerini daha rahat hissetsinler diye birkaç adım uzaklaştı. Çeşmeye vardıklarında

onları ana dilinden selamladı ve kovalarını doldurmayı önerdi. Kısa bir tereddütten sonra kabul ettiler.

Vartan kovalardan birini metal borunun altına koyarken sordu:

"Bu önümüzdeki Kevork'un kilisesi mi?"

Daha yaşlı olanı tiz bir sesle "Evet" diye cevap verdi.

Kısa bir susmadan sonra özür dileyerek devam etti:

"Biz sizi bir Türk sandık."

"Ben de sizi Arap!"

Zayıf bir yüzü ve ateşli gözleri olan daha genç olanı gülmek zorunda kaldı. Dişleri çürük izleri taşıyordu. Bu gülme Vartan'ın kulaklarında bütün senfonilerden daha güzel bir çınlama yarattı. Yaşlı olanı ciddi bir ses tonuyla devam etti:

"Bugünlerde hiç kimseye kim olduğunu göstermemek daha iyidir."

Vartan ona anlayışlı bir baş sallamasıyla cevap verdi:

"Burada, Sivas'tan gelen insanlar tanıyor musunuz?"

Her iki kadın düşünceli, birbirlerine baktılar.

"Sanmıyorum" dedi genç olanı. "Annem ve ben Keghi'den geliyoruz."

Köylerinin adının geçmesi yüzüne geçici bir gölge düşürdü. Sonra ekledi:

"Bunu siz Kevork'a sormalısınız. Halep'te yaşayan bütün Ermenileri tanır."

"Evi nerede?"

"Evini bir aileye bıraktı. Şimdi karısıyla birlikte kilisede kalıyor."

İhtiyar kadın ona "Kilise levazım odasının kapısını çalın" diye tavsiye etti. Kilisenin sağ tarafını gösterdi. "Çan kulesinin arkasında."

"Kovanızı taşısam mı?"

Tavuk sesine benzer bir kahkaha attı.

"Gücünüzü tasarruf edin, genç adam. Ben bundan daha zor olan işleri de yaptım!"

Karşılıklı şans dileyerek vedalaştılar ve Vartan ihtiyarın ona göstermiş olduğu yere gitti. Binalar, üzerinde sonbaharın son yağmurlarında kaldırımlar arasında çayırlar filizlenmiş olan dörtgen bir avluda kurulmuştu. Soluk siyah bir papaz cüppesi içinde bir ihtiyar taştan bir sıranın üzerinde oturuyor ve gazete okuyordu. Kal-

dırımdan gelen sandalet seslerini duyunca dönüp baktı. Sol gözü yoktu, düz göz kapağı yanağına yapışmış görünüyordu. Bakışı keskin olan adamın tüm canlılığı öteki gözüne toplanmıştı. Göğsünün yarısını örten dar beyaz sakalı bir kuru kayısı misali altın rengi ve kırışık olan kemikli yüzünü uzatmıştı. Ziyaretçisine Türkçe konuştu:

"Genç adam, böyle erken saatte sizi buraya sürükleyen sebep nedir?"

Vartan fesini çıkarırken Ermenice cevap verdi: "Dostane bir amaç."

Kevork kalkmak istedi.

"İzin verin yanınıza oturayım peder."

"Lütfen oğlum."

El sıkıştılar, Vartan onun yanındaki banka oturdu. Taş soğuktu. Konuğunun kim olduğunu öğrenmek isteyen papaz, koklamaya başladı ve ağzını sulandıran olağandışı aromanın onun çok arzu ettiği şey olup olmadığını düşündü.

"Tam da düşündüğünüz şey" dedi Vartan ve ona kahverengi kağıt içinde bir paket verdi.

"Kahve!" diye bağırdı papaz.

Paketin köşesini yırttı, eklemleri şişmiş parmakları arasına tozdan bir tutam aldı ve burnuna tuttu.

"Kahve! Bundan iyisi olamazdı! Uzun zaman var ki hiç içmedim."

Vartan Kevork'un bu tutkusunu, insanların uğradığı bu felakete rağmen mesleğini sürdürmeyi başarmış olan Urfa'daki silah tamircisi o Ermeni'den öğrenmişti.

"Loussaper! Loussaper!"

Adamın bu ısrarlı çağrısı üzerine tahminen altmış yaşlarında bir kadın levazım odasından aceleyle çıkıp koşarak geldi. Bakışı üzgün ve yorgundu. Buruşuk yanakları, boynunun ve kollarının derisi bir zamanlar çok şişman olduğunu ve yakın zaman içinde görünür şekilde zayıfladığını gösteriyordu. Bir elini göğsüne bastırdı ve onu boşuna korkuttuğu için kocasını azarladı.

"Bak!" dedi coşkulu bir biçimde, "Dostumuz bize hediye olarak kahve getirmiş."

Kocasıyla birlikte sevindi ve başını sallayarak Vartan'ı selamladı.

"Hoşgeldiniz, teşekkür ederim!"

"Bize kahve pişirmek ister misin?"

"Nasıl içersiniz?" diye sordu kadın Vartan'a. "Az veya çok şekerli?"

Vartan itiraz etti:

"Zaten çok az, onu kendiniz için saklayın!"

Kevork karısına "Az şekerli yap" dedi. Vartan'a dönerek ekledi: "Birlikte içelim. Bu zamanın bir belirtisidir!"

Vartan bu sözlerin ne anlama geldiğini anlamadı. Kendini tanıttı.

"Sizin kim olduğunuzu çoktan tahmin ettim" dedi papaz. Omuzuna dostça vurdu.

Zayıf yapısının gösterdiğinden çok daha güçlüydü.

"Yurtdışında, davamıza büyük katkılar sağlayan makaleler yazıyorsunuz. Sizi nihayet tanıdığıma çok sevindim oğlum."

"Bilmukabele Muhterem Peder" diye cevap verdi Vartan ve ona elini verdi.

Daha fazla oyalanmak istemediği için hemen ziyaretinin sebebine geldi.

"Size Urfa'dan haberler getirdim."

Kahvenin tadını çıkarmayı bekleyemeyen papaz "Hemen" diye cevap verdi.

"Ailemi aradığım size söylendi mi?"

"Bir kere değil! Önce direniş ağı vasıtasıyla, sonra da Papaz Matthews üzerinden. Yanılmıyorsam dere tepe dolaştınız."

Vartan üzgün bir şekilde "Boşuna" dedi, "Size nasıl görünüyor?"

"Hiçbir şey bildiğim yok oğlum. Üzgünüm. Aileniz ya Halep'te ya da çevresinde bir yerdedir. Bunu size garanti edebilirim."

Sağlam gözü konuğuna inceleyerek baktı. Yumuşak bir sesle devam etti:

"Endişelenmeye son vermelisin, oğlum."

Sabırsızlığını zor dizginleyen Vartan "Ya da Tanrı'ya güven, öyle mi?" dedi.

Kevork'un sesi endişeliydi

"Diğerleri arasında."

Vartan cevap vermediği için papaz devam etti:

"Yeniden yaşamaya başlamalısın oğlum."

"Söylemesi kolay."

Papaz kapıya baktı. Kahve niçin bu kadar gecikmişti? Su çoktan kaynamış olmalıydı!

"Kendinize yeni bir görev aramalısınız. Duyduğuma göre..."

"Yani tehcirler üzerine daha fazla makale mi? Siz neler gördüğünüzü kesinlikle bana anlatmak istersiniz. Tekrar yazmaya başlamaktan anladığınız bu mu?"

Vartan'ın sert ses tonu sabırsızca yeniden kapıya bakan papaza itidalini kaybettirmedi.

"Haklısınız oğlum. Dert yanma zamanı geçti."

Papazın kendisine itiraz ettiğini düşünen Vartan konuştuğu adama şaşkınca baktı.

"Bununla ne kastediyorsunuz?"

Kevork bir kere daha Vartan'ın omuzuna vurdu ve gizemli bir edayla konuştu:

"Konuşacak daha çok şeyimiz var. Sen ve ben. Aceleniz yoksa..."

"Tüm öğleden önce zamanım var."

"Bu harika."

Papazın karısı emin olmayan adımlarla levazım odasından çıktı. Çok değerli içecekten hiç dökmemek için korkuyla yürüyordu. Her iki adama ağzına kadar dolu iki kahve fincanı getirdi. Fincanlar eskiydi, çünkü papaz ve karısı cemaatin tüm üyeleri gibi yokluk sınırında yaşıyordu.

"Tanrı'nın verdiklerine şükür!" dedi papaz. Kokusunun tadına varmak için buhar çıkan fincanı burnuna götürdü.

Huşu içinde gözünü kapadı ve kahvenin tadını çıkardı. Birkaç saniye sonra konuştu:

"Eğer bir şeyden yoksun kalınmışsa, her zaman önce onun tadına varmalı!"

Loussaper'in duygulu bakışları altında küçük yudumlarla içtiler. Papazın dudakları neredeyse fincana hiç değmiyordu. İçmeden önce sıcak kahveyi soğutmak için üfledi.

Papaz fincanı karısına verirken; "Sizinle cemaatin arasında bir gezinti yapmak isterdim sayın Vartan."

"Sivas'tan aileler var mı burada?"

"Çok az. Ben bu insanlara sordum. Size de bana söylediklerinden farklı bir şey söyleyemezler."

Vartan çifti levazım odasına kadar izledi. Kocası Tanrı evinde oturmayı reddettiği için Loussaper'in mecburen ev olarak düzenlediği odanın bir duvarının yanında saman bir yatak duruyordu. Masa ve iki sandalye, duvara asılı toprak çömlekler ve kömür mangalı odayı tamamen doldurmuştu. Sadece bir ayin elbisesi aynı zamanda kiler olarak da kullanılan dolapta asılıydı. Vartan dar katlanmış küçük kağıdı astardan çıkarmak için ceketinin bir dikiş yerini ayırdı, Saklaması için karısına vermeden önce Kevork haber kağıdını hızla aldı.

Yeniden dışarı çıktıklarında Vartan papaza sordu:

"Karım ve oğlum için bana ne tavsiye edersiniz?"

Üzüntüsüne rağmen Kevork ona gerçek düşüncesini söylemekte kendini görevli hissetti.

"Ben zalim olmak istemem evladım, ama siz artık onlar için hiçbir şey yapamazsınız! En azından savaş bitmeden önce. Karınız ya Fırat'ın güneyindeki dağlarda ölüme gönderilen bahtsızların arasındadır, ya da Mezopotamya, İran veya Filistin'e kaçma şansını bulmuştur. Ya da belki.."

Papaz tereddüt etti, birçok Ermeni kadının başına geldiği gibi, isteyen bir erkeğin sevgilisi olabileceği düşüncesini kendine sakladı.

"Birçok ihtimal var. Bunu benim kadar siz de biliyorsunuz. Siz hâlâ çok endişeli olabilir, gücünüzü harcayabilirsiniz. Ama sonuçta hiçbir şeyi değiştiremeyeceksiniz. Siz çoğu insanımızın kaderini paylaşıyorsunuz: Sadece bekler ve umut edersiniz."

Konuğunun tepkisi onu germişti ama karşılık vermedi. Kevork Vartan'ın başlangıçta düşündüğü ama henüz adını koymaya cesaret edemediği şeyi sadece yüksek sesle ifade etmişti. Vartan cümleleri içine attı.

"Söylediklerimi siz de uzun zamandır biliyordunuz" dedi papaz.

"Elbette.."

Vartan dalgınlaşmıştı, zor işitilir bir sesle cevap vermişti. Kevork sevgi dolu bir tavırla elini omuzuna koydu ve devam etti:

"Kalbinizi, kendinize haksızlık ederek taşıdığınız suçluluk duygusundan kurtarınız!"

Çeşmeden geçtiler ve aslında sadece biraz daha geniş bir yol olan, rengi birbiriyle kaynaşmış evler arasında uzanan tozlu cadde boyunca yürüdüler. Kevork, girmesi için Vartan'a kolunu sundu.

Bunu, yürürken desteğe ihtiyacı olduğu için yapmamıştı. Çünkü o Trabzon'dan buraya yaya gelmişti! Aksine, bu davranışı aralarındaki güveni ve güçlü samimiyeti göstermek içindi. Papazın yaşlı kalbinde çok şey, sadece yazılarıyla artık çok iyi tanıdığına inandığı bu aydın adamın anlayabileceği Vartan'ın ya onaylayıp ya da dağıtabileceği kuşkulu düşünceler vardı.

"Başlangıçta neredeyse bir yıl boyunca binlerce sürgün kafilesi geldi. Sonsuz kafileler, dolup taşan tren vagonları. Halep'teki Ermeniler tehcire tabi tutulmamıştı yapabilecekleri tek şeyi yaptılar, insanlarını kabul ettiler. Fazla gelenler eski hanlarda veya açık havada kamplarda çileli bir yaşama başladılar. Resmi makamlar çoğaldıklarını görünce onları çöle veya çöl kadar kötü olmayan güneydeki vilayetlere gitmek zorunda olan kafilelerle birleştirdiler."

Vartan çok saygılı bir uslupla, "Bu konuda ben önceden bilgilendirildim" dedi, bu konuda konuşmaya istekli değildi.

"Beni yanlış anlıyorsunuz evladım. Size bu trajik olayları anlatmak gibi bir niyetim yok. Söylemek istediğim, daha birkaç ay öncesine kadar ölü gömmekten başka bir şey yapmadığımızdır. Ama şimdi çevrenize bakın! Yeni bir semt oluşuyor ve hayat yeniden başlıyor."

Kapısı hâlâ takılmamış olan bir çerçeveye vurdu. Bir kadın sesi onları içeri davet etti. Papaz perde görevi gören kilimi yana itti ve Vartan'a onu izlemesini söyledi. Toprak zeminli odada mobilya olarak bir saman döşek vardı. Üzerinde, kolunda bir kundak çocuğuyla bir kadın oturuyordu. Kadının yüzü gergindi, ama papaza gülümsedi.

"Bu sabah nasılsın?"

"Çok iyi, peder."

"Ya küçük?"

"O doymak bilmez biri, sürekli emiyor!"

Kevork genç anneye mutluluk dileyen Vartan'ı takdim etti ve açıkladı:

"Annig tehcir sırasında altı çocuğunun ölümünü yaşamak zorunda kaldı. Kırk bir yaşındadır ve Suriye'ye yakın bir çarşıda kuyumcu olarak çalışan kocası Nazar'la birlikte yeni bir aile kuruyor."

Kadın papazı tepkisiz dinliyordu. Vartan'a attığı bir bakış gü-

vensizliği ve gururu aynı anda yansıtıyordu. Bebek uyandı ve ağladı.

Annesi "Emme saati" dedi ve onu örttü.

Her iki adam yüzünü buruşturan süt çocuğuna yakından bakmak için ona eğildiler. Sonra kadına veda ettiler.

Tekrar dışarı çıktıklarında Vartan papaza şunu söyledi:

"Bu gerçekten insanın içini sevinçle dolduran bir manzara. Ama siz bana bir şey ispatlamak zorunda değilsiniz. Kevork, halkımızın harabeler üzerinde yeni bir hayat kuracak gücüne ben de inanıyorum. Tarihte bunun sayısız örnekleri var."

"Ben sana bir şey ispatlamaya çalışmıyorum." diye yavaşça cevap verdi papaz. "Aksine ben size bırakıyorum. Fakat burada olmaz, başka bir yere gidelim."

Vartan'ın kolunu tuttu ve onu evin arkasına çekti. Satranç tahtasına benzeyen küçük avluları birbirinden ayıran kulübelerin çitsiz bahçelerinden geçerek semtin sonuna vardılar. Bir Müslüman mezarlığının yanında, bir hanın kalıntıları göründü. Kevork bir duvardan düşmüş olan kare şeklinde bir taşın üzerine oturdu. Vartan onun önünde durdu ve papazın dinlenmesi için bekledi.

"Bizlerden çoğu intikam diye bağırıyor oğlum ve bu tepki sizin de birkaç makalenizde var.."

Papazın sesinde azarlamaya benzer bir üzüntünün izleri vardı. Vartan konuştuğu kişinin yaşına ve görevine saygısından dolayı dikkatli cevap verdi:

"İktidarı elinde tutan ve Ermeni halk için hiçbir eşitlik niyeti beslemediği gibi intikam çığlıkları atan canilerin maskesini düşürmek istedim, peder."

Kevork, biraz da takınılmış vakarlı bir sesle, "O noktaya sizlerin sayesinde gelinecek oğlum. İntikam büyük bir hata olurdu. Ayrıca unutmayınız ki dinimizle de bağdaşmayan intikam arzusu için kaybedecek vaktimiz de yok. İnsanlarımızın hepsi buradalar, durumlarını siz de gördünüz. Onlar desteklenmeli ve beslenmeliler. Onlara ve kamplarda sefalet içinde yaşayan herkese yaşam hevesi yeniden kazandırılmalı. Söylediğim gibi, yarını bugünden düşünmeliyiz."

Vartan başını salladı.

"Tamamen sizin gibi düşünüyorum. Gelecek Ermenistan'ın ola-

caktır! Çoğumuz bunun hayalini kurmaktayız, insanlarımızın çoğu bunun hayalini kuruyor ve doğum saatini hazırlıyor."

Kevork alçak sesle; "Beni endişelendiren tam da budur" dedi. Yüzü, yakalanmış bir çocuğun yüzü gibiydi.

"Evladım, siz milletvekiliydiniz. Ünlü bir yazarsınız. Size güveniyorum. Kararınıza güveniyorum. Kuşkuların yiyip bitirdiği bir adamı, onu yargılamaksızın dinlemeye hazır mısınız?"

Vartan biraz şaşırdı ve papazla eşit yükseklikte olmak için çömeldi.

"Elbette Kevork."

"Düşündüğünüz Ermenistan nasıl görünüyor, söyleyin?"

"Eğer makalelerimi okuduysanız bunu biliyor olmalısınız."

"Ben onları tekrar tekrar okudum, fakat buna rağmen söyleyin."

"Önceleri Küçük Ermenistan diye adlandırılan Kilikya, Osmanlı İmparatorluğu'nun altı Ermeni vilayeti –başka bir deyişle Batı-Ermenistan– ve Ermenistan'ın Rusya bölümü –yani Doğu-Ermenistan–; bunlar üzerinde müttefiklerle temsilcilerimizin pazarlık ettiği bölgeler."

Bir çakıl taşıyla oynamakta olan papaza inceleyerek bakmak için sözüne ara verdi ve sordu:

"Endişeniz bundan mı ileri geliyor, peder?"

Kevork içini çekti ve başını salladı.

"Bir kere insanlarımızın çoğunlukta bulunduğu ve güvenlikte olduğu Ermenistan'ın Rusya bölümünü bir tarafa bırakalım. Fakat Anadolu ve Kilikya'da çoğunluk sağlamak için yeteri kadar Ermeni olacak mı?"

"Bu bir sorun olabilirdi" dedi Vartan. "Müttefiklerin garantörlüğüne bu yüzden ihtiyacımız var. İnsanlarımızın geri dönüşünü sağlamak zorundayız. Demin ziyaret ettiğimiz yeni doğan çocuğa bir ülke vermek zorundayız."

"İnsanlarımız da geri gelecekler mi?"

"Doğdukları topraklara geri dönmede niçin tereddütleri olsun ki?"

"1895 ve 1915 katiamlarını hatırlayacakları, kendileri ve çocukları böyle bir şeyi bir kez daha yaşamak istemeyecekleri için."

"Eğer Avrupalı güçlerin koruması altında bir devlet kurarsak korkmalarına gerek yok."

Papaz Vartan'ın kolunu tuttu ve gözlerinin içine baktı.

"Bu mümkün olacak mı evladım?"

Bundan emin olmayı o kadar isterdi ki! Vartan dürüst kalmak için açık bir cevap vermedi.

"Mümkün-evet. Ama olup olmayacağını söyleyemem."

"O halde sizin de kuşkunuz var!" diye bağırdı papaz.

"Bunu demek istemedim. Politikada asla emin olunamaz" dedi Vartan. Özür diler gibiydi. "Buna rağmen amaca ulaşıp ulaşamayacağını bilmemek, gerçekleşmesi için sıkıca çalışmaktan bizi alıkoymamalı."

Sorusu olan tek kişinin kendisi olmadığını görmekten teselli bulan Kevork öğütlerini daha ayrıntılı hale getirdi:

"Biliyor musunuz evladım, bugün birçok Ermeni İran'da, Kıbrıs'ta, Mısır'da ve Avrupa'da küçük topluluklar oluşturuyor. Ben, geleceklerinden emin olmadıkları İmparatorluğa geri dönmelerini onlara söyleyecek durumda görmüyorum kendimi."

Vartan yeniden ayağa kalktı, Kevork bu geri çekilme hareketinde bir protesto işareti gördü.

"Beni yanlış anlamayın evladım. Bunu bir bozgunculuk olarak görmüyorum. Sadece, şimdi yerleştikleri yerlerde kalıp kalmama kararının bu kardeşlerimize bırakılmasının doğru olup olmadığını kendime soruyorum."

"Bu konuda bugünden bir şey söylenemez. Eğer bağımsız bir Ermenistan yaratmayı başaramazsak bunun üzerinde konuşulacaktır. İleriyi o zaman daha iyi görürüz."

Kevork önce tereddüt etti, sonra güvensiz bir sesle konuştu:

"Benim kuşkularım var, siz de geleceğin ne getireceğini tam olarak bilmiyorsunuz. Daha pek çok insanımızın buna benzer düşünceleri mutlaka vardır. Herkesin kendi geleceği hakkında düşünmeye zamanı olduğundan, makalelerinizde söz etmelisiniz."

Vartan kesin bir sesle "Asla!" dedi. "Bu kendi anavatanını kurmayı umut eden Ermenileri demoralize etmek, müttefiklerimizi yanıltmak ve düşmanlarımıza argüman sağlamak olurdu."

Papaz şaşırdı. Vartan saatin kaç olduğunu anlamak için güneşin durumuna baktı.

"Ben öğleden sonra yeniden Paşazade Şakir Mithat'ın grubuna katılmak zorundayım.

"Bu dervişler grubuna katılmanız çok akıllıca bir işti." diye mırıldandı Kevork. Konuştuğu adamla barışık olmak istiyordu.

Gerçi tek başına da kalkabilirdi, ama Vartan'ın ona yardımcı olması için elini uzattı. Aralarında oluşan uçurumu kapatmak istiyordu. Vartan, papaz kalktıktan sonra da kolunu sıkıca tutmaya devam etti.

"Daha bir saatten fazla zamanımız var evladım. Size bir parça refakat etmeme izin veriniz. Yolda bir yetimevinin önünden geçeceğiz. Size çocukları göstermek istiyorum."

Vartan Kevork'un kendisinden iyimser bir havada ayrılmak istediğini sezdi ve teklifi kabul etti.

Pazarı susarak geçtiler ve üzerinde iç kalenin bulunduğu tepeyi dolandılar. Kevork bir yetimevine dönüştürülmüş olan Alman okulunun demir kapısını çaldı. Gri uzun taşlardan, dikdörtgen şeklinde yapılmış binanın sivri kemerli pencerelerinden başka bir özelliği yoktu ve demir çitin arkasından karanlık bir etki yaratıyordu. Bir sebze bahçesinde temiz hava almak için dolaşan bir kadın ve bir erkek onları selamlamak için ziyaretçilere doğru yürüdüler. Kırk yaşlarında, kızıl saçları ve atletik vücuduyla bir subay gibi gözüken bir adam olan Eduard Graeter matematik, marangozluk ve makina dersleri veriyordu. Otuz yaşlarında çok güzel, esmer bir kadın olan Beatrica Rohner misyoner olarak çalışıyordu ve enstitüyü yönetiyordu. Papaz, kimliği hakkında daha fazla bilgi vermeden Vartan'ı arkadaşı olarak takdim etti.

Genç kadın mükemmel bir Türkçe'yle, "Yatak odalarını ve mutfağı görmek ister misiniz?" diye teklif etti. "Yemeğe kalacak mısınız?"

"Maalesef fazla zamanımız yok" diye cevap verdi Kevork. "Acaba sınıfları görebilir miyiz?"

"Çocuklar şu anda dersteler."

"Biz sadece bir gözatmak istiyoruz."

Kadın onları eve götürdü ve parkeleri yıpranmış yolun sonunda büyük bir odaya götüren kapıyı açtı. Tahminen otuz çocuk, dizlerinde bir defterle yerde oturuyor ve bakışlarıyla kadın öğretmenin kara tahtaya rakamları yazdığı tebeşiri izliyorlardı.

"Ne kadar gayretle öğrenmeye çalıştıklarına bakınız sadece" diye Vartan'ın kulağına fısıldadı Kevork. "En kötü vahşeti görmüş olmaları gereken, şu akıl fışkıran gözlere bakın."

Vartan Tomas'ı tekrar bulmak umuduyla bu yüzlerden her birini

tek tek incelediğini farkedince döndü. Asli işi olarak artık çocuklarla ve misyonerlerle konuşmaya hevesi yoktu.

Yeniden caddeye çıktıklarında papaz ona bir süre daha refakat etti. Kevork coşkuyla konuşuyordu:

"Bu küçükleri gördün mü? Bu geleceğin tohumudur, biz onları israf etmemeliyiz."

Hâlâ oğlunu düşünmekte olan Vartan başını salladı. Kevork aynı taşkınlık içinde devam etti:

"Bir çoğumuzun hayalini kurduğu Ermenistan, büyük Dicle'nin, Karadeniz'den Akdeniz'e kadar uzanan azametli ülkesidir. Bir devlet ki, silah gücüyle ayakta duran, kanunlarıyla kendisinden daha güçlü komşularını zorlayan bir devlet. Ben böyle bir Ermenistan'ın bir daha asla olmayacağına inanıyorum."

Vartan sinirli bir şekilde, "Bunu gelecek gösterecek" diye cevap verdi.

"Ermenistan, Büyük Ermenistan, Ebedi Ermenistan ancak ve sadece bu çocukların herbirinde yaşamaya devam edebilir. Geçen ay bir rüya gördüm ben: Yeni bir Musa, halkımızı vaadedilen ülkeye götürüyordu. Ama bu ülke Anadolu değildi! Acaba yeryüzüne dağılmak bizim kaçınılmaz kaderimiz midir?"

"Bunu böyle kabul edemem. Bir şey denenmeden önce pes etmek? Hayır! Sizin düşüncenize saygı duyuyorum peder ama katılmıyorum. Herşeyden önce bu görüşü kamuoyuna açıklamak asla sözkonusu olamaz."

Derin bir sessizlik oldu. Papaz Vartan'ın kolunu öylesine sıkı tuttu ki bu, ruhani adamın çaresizliğini açıkça gösteriyordu. Vartan ona acımıştı.

"Peder, halkımız için yaptıklarınız açık ve kesindir. Yorulmak bilmez fedakarlığınız çok değerlidir, eşsizdir. Tüm bu değerler yerli yerine oturacaktır."

"Haklısınız evladım" diye onayladı papaz. "Hepsi yararsız laflar! Biz kolları sıvamalı, önce acil olan sorunlarımızı çözmeliyiz."

Vartan'ın sözlerini bir günahmış gibi algılamıştı. Birkaç adımdan sonra sevinçle konuştu:

"Evet, biz ilahi adalete güvenmeliyiz. Bizler çoban köpekleriyiz, evladım. Siz, özellikle siz, her yere dağılmış olan koyunları arayıp buluyorsunuz ve bizler de yabancı misyonerliklerin yardımlarıyla sürüyü yeniden inşa etmeye çalışıyoruz. Bu yetimevi ve

çevredekiler birer koyun ağılı gibidir. Savaştan sonra bu sürüyü emin bir yere götüreceğiz."

Vartan kurnazca, "Bu yer her neresi olursa olsun" diye gülümsedi.

"Neresi olursa olsun" diye doğruladı papaz. "Benim tuhaf düşüncelerimi hafife almadığınız için size teşekkür ederim. Onları benim ilerlemiş yaşıma verin."

"Hayır Kevork, ben senin bu görüşlerinde geçmişin tekerrür etmemesi özlemini görüyorum. Hepimiz aynı ortak gelecek hayaline sahibiz. Ermenistan'ın çocukları için özgür bir yaşam.."

Müezzin öğle namazına çağırıyordu.

"Tanrı sizi korusun, evladım" diye fısıldadı Kevork.

"Tanrı sizi korusun, peder."

Vartan yaşlı adamı kucakladı ve oradan acele uzaklaştı.

***

Kurt'un telaşlı havlayışı Arusyak'ı korkuttu. 1916 yılının bu son gününde katı bir don vardı, omuzuna bir şal aldı. Çayırlar ve çıplak toprak kırağıyla kaplıydı. Genç kadın da köpeği gibi, yoldan yaklaşarak gelen şeklin kim olduğunu tanıdı, yüreği çarptı.

Tüm gücüyle "Vartan!" diye bağırdı ve ona doğru koştu.

Siyah köpek önünden koşuyordu. Vartan! Arusyak neredeyse yıllardan beri onu temelli kaybettiğine inanıyordu, ama işte bütün korkularına rağmen Vartan ona geri dönüyordu! Bir rüya! Bir rüya gerçek oluyordu! Kerim'in ona birkaç ay önce vermiş olduğu kısa mektuptaki, ona hitaben yazılmış bir cümle aklından geçti. "Kız arkadaşıma selam söyle, onu hâlâ sevgiyle andığımı, konukseverliği için bir kere daha teşekkür ettiğimi ilet." Kerim'e göre Vartan, mektubun sansürden geçeceğini düşünerek böyle soğuk yazmıştı. Bu yüzden satır aralarını okumak gerekiyordu. "Onu hâlâ sevgiyle anıyorum"un anlamını çıkarmak için kaç kere okuduğu geçti aklından!

Dönüşü onu sevdiğinin ispatıydı! Bu düşünce onun tüm gücüyle ele geçirdi ve tamamen silahsızlandırdı. Aradan bu kadar çok ay geçmişti. Bir o kadar, yapayalnız geçirdiği geceler... Ürkek Arusyak Vartan'a on adım kadar yaklaştı. Vartan bohçasını yere bırakmış, arka bacakları üzerine kalkarak ona doğru gelen Kurt'a kolla-

rını açmıştı. Arusyak onun, hatırasında olduğundan daha güzel, daha uzun ve daha güçlü olduğu etkisine kapıldı. Sevgi, sempati ve arzu içinde birbirine karışmıştı.

Vartan, kendisine döndüğü kadını içine sindirebilmek için bakarken konuşmaktan kaçınıyor, mekanik bir hareketle köpeği okşuyordu. Nihayet köpeği itti ve kollarını geriye doğru açtı. Arusyak ona koştu.

Erkek "Arusyak, Arusyak" diye fısıldadı, sesi üzgündü, onu sıkıca kucakladı. Yüzünü kaldırdı ve onu coşkuyla öptü. Kadın titriyordu.

Ayakları yanındaki iki bohçayı kaldırırken, "Üşüteceksin" dedi adam, "Gel hemen eve girelim.!"

"Udunu bana ver."

Kadın, örtüye sarılı enstrümanı bir çocuğu taşır gibi taşıyordu. Dilinin ucunda birçok sözcük yanıyordu ama onun şu an ne kadar mutlu olduğunu bunlardan hiçbiri anlatamazdı, bu yüzden sözleri kendine sakladı.

"Sana zamanında haber veremedim."

"Sen buradasın ya, gerisi hiç önemli değil."

Eve geldiklerinde Vartan bakışını ondan ayırdı ve tarlalara çevirdi. Saman yığınlarını, meyve ağaçlarını, çeşmeyi ve ahırı, hiçbir şeyin değişmediğinden emin olmak istermiş gibi yokladı. Arusyak buna çok sevindi, çünkü bu bakışta, bunları sahiplenme vardı.

"Kerim'e uğradın mı?"

"Hayır, doğru buraya geldim."

Bu cevap genç kadın için başka bir sevinç nedeniydi, Vartan kapıyı açarken ekledi:

"Yeniden kendi evimde olma duygusunu yaşıyorum."

Bohçasını yere koydu, pelerinini duvardaki bir tahta askıya astı.

"Otur" dedi Arusyak ve yatağı gösterdi. "Sana bir ıhlamur yapayım."

Vartan'ı gözden kaçırmadan ateşi körüklemeye çalıştı. Vartan da gözlerini kırpmadan ona bakıyordu. Konuşacak çok şeyleri vardı ama aynı zamanda bütün sözler lüzumsuzdu. Bakışlarıyla yakınlaşıyorlardı. Kadın suyu bakır kazana koymak isterken Vartan yanına gitti ve onu kucaklayarak kaldırdı. Azgın sevincine hava katmak için gülüyordu. Erkek onu yatağa taşıdı, yatırdı ve öpüçüklere boğarken ateşli ve aceleyle kendini üzerine attı. Arusyak'ın gülmesi

acı inlemelere karışarak öksürüğe dönüştü. Eteğini kaldırdı ve kalçalarının sallanan hareketiyle erkeğini davet etti. Sarılmaları kısaydı, arzuları çok şiddetliydi.

Herbiri diğerinin sadece gözbebeklerine bakarak hareketsiz yattılar. İçine gömüldükleri sessizlik bozulmadan akşam olmuştu. Bir kere daha seviştiler. Aynı tutkuyla ama bu kez daha yavaş. Ve nihayet şimdi onlar sevgililerin dudaklarına kendiliğinden dökülen sözcükleri ve tanımları buldular. "Seni seviyorum," "Aşkım," "Sen benim hayatımsın". Bir şey yemeden uyudular ve birbirlerinden çözülmeden sabaha ulaştılar. Tutkulu bir sevişmede yeniden birleştiler.

Ahırdan öyle acı melemeler eşek anırmaları geliyordu ki, odanın buz gibi havasında üşenmelerine rağmen kalktılar. Vartan heybesini araştırdı ve çıkardığı bir şeyi arkasında sakladı.

"Mutlu bir yeni yıl dileğiyle!" dedi, elini Arusyak'ın önünde açtı.

Bu pembe renkli ve alaca bir taşı olan bir kolyeydi.

"Benim için mi?" diye, inanmamış bir sesle sordu kadın, "gerek yoktu."

Adam kolyeyi boynuna taktı, Arusyak soğuk metal çıplak göğsüne dokununca titredi ve bağırdı:

"Harika bu! Fakat. Bende senin için hiçbir şey yok!"

"Sen bana vereceğin herşeyi çoktan verdin" diye cevap verdi Vartan, ellerini kadının omuzunda ve göğüslerinde gezdirirken.

Kadın onu öptü ve kendine çekti.

"Bunu her zaman takacağım!"

Bu takının onun için nişan yüzüğü gibi bir anlamı vardı. Vartan bununla ondan, kendisine ait olduğunu hissetmesini istemiş oluyordu. Kutlayıcı bir sesi vardı.

"Mutlu yeni bir yıl, sevgilim! Sana.."

Sözüne ara verdi ve hediyesini yoklarken gülümsedi. Vartan gitti, eşyalarını aradı ve giyinmeye başladı.

"Ben hayvanları yemleyeceğim, bu arada sen kahvaltıyı hazırlar mısın?"

Her ikisinin geçen yıl oluşturdukları eski yaşam alışkanlıklarını Vartan'ın yokluğu uzun olmayan bir aranağmeymiş gibi yeniden sürdürmesi Arusyak için ne kadar huzur vericiydi. Alışıldık kokusuyla ahıra girerken benzer bir duyguyu Vartan da hissediyordu.

Buradan bakılınca son aylar hayata tam dahil olmayan, biraz gerçek dışı gibi görünüyordu. Yabayla dolaşmak, çeşmeden su getirmek ve yemlikleri doldurmak, gübre taşımak, bunlar sadece avare dolaştığı ve hayal kurmuş olduğu sırada somut görevlerdi. Halepte, bir kulübenin önünde yetiştirilen armut ağacını düşündü. Kevork "Yaşamaya yeniden başlamak" demişti. Udi Yaşar. Bir köyün anonim yaşamı içinde kaybolmak, bir kadını sevmek ve sevilmek, mevsimleri yaşamak, kuraklıktan veya zamansız buzlanmadan başka hiçbir şeyden huzurunu bozmamak. Ama o Vartan Balyan olduğunu, eczacı olduğunu, bir karısı ve bir çocuğu bulunduğunu unutabilir, halkının geleceğinden kaygı duymaya bir son verebilir miydi? Sorusunun cevabını zaten bildiği için sinirli bir şekilde ahırı terketti.

"Vartan!"

Kerim'in bağırması şaşkınlığını ve sevincini ele veriyordu. Kat kat giyinmiş ve elbiselerinin içine gömülmüş gerçekten hantal haliyle Vartan'a koştu. Alışılmış melankolik kahverengi gözleri kürk başlığının altında parlıyordu. Her ikisi birbirine sarılıp uzun süre öyle kaldılar ve karşılıklı dostluklarını garanti ettikten sonra öğretmen ona haber verilmemiş olmasına bozulmuş olarak sordu:

Kerim'in neredeyse kıskanç ve hastalıklı sesi gözünden kaçmamış olan Vartan "Dün akşam geç vakit geldim" diyerek özür diledi.

"Bizimle yemeğe kalabilirsin" diye ilave etti. "Yeni yılda eğitim nasıl gidiyor?"

Öğretmen hayal kırıklığını gizledi ve cevap verdi:

"Ah. Zaman zor. Öğrencilerimin çoğunun bu soğukta evden çıkabilecekleri kıyafetleri bile yok. Aç karınla neyi nasıl öğrenecekler? Burada her yerde kıtlık ve yoksulluk hüküm sürüyor. Arusyak bunları sana anlatmış olmalı."

Vartan ne evet, ne hayır anlamına gelen belirsiz bir el hareketi yaptı.

Etli nohut tenceresinin önüne oturdular, Kerim Vartan'a seyahatinin nasıl geçtiğini sordu. Belki de teorik bilgisini gerçeklikle kıyaslamak için bazı şehirlerin tasvirini rica etti, sözkonusu coğrafya hakkında doğru şeyler öğrenmek istiyordu. Vartan bütün bilgileri severek verdi ancak tehcirle ilgili bildiklerini sakladı. Arusyak, Kerim'in Vartan'a aradığı karısı ve oğluyla ilgili gelişmeleri sormasından korkuyordu. Tek başına Ürgüp'e geri dönmüş olması gerçeği onun nasıl olduğunu, araştırmasının ne sonuç verdiğini göstermeye

yetiyordu, bu konunun hiç konuşulmamasını tercih ederdi. Kendisinin mutlu olmasının tek sebebi olan bu başarısızlığı düşünmekten kaçınıyordu, çünkü Vartan için hissettiği kader ortaklığının bir kadının ve bir çocuğun talihsizliği üzerine oturmasından duyduğu rahatsızlığın bilinciyle, erkeğine yeniden sahip olmanın azgın sevinci arasında gidip geliyordu. Vartan ise keskin çelişkileri olan duygular içinde parçalandığı için bu konu üzerine konuşmuyordu.

Kerim'in ince hissiyatı ona, arkadaşlarının, üzerinde konuşmak istemedikleri acı şeyler olduğunu söylüyordu. Yemekten sonra bir sigara sardı ve sordu:

"Eğer sormamda bir sakınca yoksa kuzeniniz mektubunda neler yazıyor?"

Vartan Diran'dan bir mektup beklediğini tamamen unutmuştu! Seyahat yorgunluğu ve geri dönüş heyecanı ile birlikte Bayan Matthews'den mektubun içeriği hakkında bilgi edindiği gerçeğini de düşüncelerinden kovmuştu. Arkadaşının ona uzattığı tütün kesesini ve sigara kağıdını alırken yumuşak bir cevapla unutkanlığını örtmek istedi.

"Görevlilerin dikkatini çekmekten korkmuş olmalı, çünkü önemli bir şey yazmamış."

Kerim soru sormaya çekindi. O ülkenin politik durumu üzerine tartışmayı tercih ederdi ama bunun için birkaç güne daha ihtiyaç olduğunu düşündü. Vartan ve Arusyak yeniden başbaşa kalmak için sabırsızlanıyordu. Onlardan ayrılmadan önce geçiştirerek konuştu: "Yeniden burada olmana sevindik. Arusyak bu kış işimizin başımızdan aşkın olacağını kesinlikle söylemiştir. Birçok köylü açlık sınırında yaşıyor ve Ermeni çocukları himayesine almış olanlar onları tekrar gönderiyorlar. Bu talihsiz çocuklar köylerde dileniyor, yollarda başıboş dolaşıyor ve nerede akşam olursa orada uyuyorlar."

Şimdi kendini yakalanmış hisseden Arusyak'tı. Ama şaşırmadı, kendinden emin konuştu:

"Bunu Vartan'a söylemedim, çünkü çetin bir seyahatten dönmüştü, dinlenmesi gerekiyordu."

Öğretmen başını salladı. Resmi makamların orduya yiyecek temin etmek amacıyla sık sık başvurduğu elkoymalara dikkatlerini çekti ve gitmek için ayağa kalktı. Arusyak Kerim'in gitmekte ayak

sürçtüğünü hissetti ve onu akşam yemeğine davet etti. Kerim bu teklifi hemen kabul etti.

Yeniden yalnız kaldıklarında, neredeyse dört aydır onu bekleyen İstanbul'dan gelen mektubu Vartan'a verdi. Açılmamış zarf Kerim'in adresine yazılmıştı, üstünde göndereni yazmıyordu. Vartan Diran'ın düzensiz el yazısıyla yazılmış olan iki sayfayı okumak için pencereye gitti.

"Sevgili kuzen, hepimiz senin hâlâ yaşıyor olmana çok sevindik, ama başına gelen talihsizlikler bizi derinden etkiledi. Biz de senin gibi Maro ve Tomas'tan herhangi bir haber alamadık. Seninle ve pek çok insanımızla kıyaslandığında bizler burada yakınılmayacak bir hayat sürüyoruz, bu nedenle sana önemsiz gelecek ayrıntıları yazmaya cesaretim yok. Tüm İstanbul cemaati bu trajedi üzerine sindi kaldı, babam bir mucize sayesinde atlattığı bir kriz geçirdi. Annem ve Lucie iyiler. Kardeşin ailesiyle birlikte Kudüs'e kaçtı. Barkev hâlâ kurbanlar için para topladığı New York'ta. Bana gelince, yapabildiğimi yapıyorum, ama senin de bildiğin gibi polisten saklanmak zorundayım ve bu benim hareket alanımı kısıtlıyor."

Diran devamında yarım sayfa kadar, bağımsız bir Ermenistan'ın gerekliliği üzerine yazmış ve buna karşı olası argümanları tartışmış. Açıklamalarını çok genel tutmuştu, resmi makamlara ipucu verecek ne isimleri, ne de detayları yazmıştı. Ama mektup Vartan'ın bile bilemeyeceği gizli imaları içeriyordu. Diran'ı o kadar iyi tanıyordu ki, düşüncesinin gidişatını tamamlayabiliyor, yarım cümlelere rağmen kuzenindeki öfkeyi, coşku ve heyecanı okuyabiliyordu. Yazı Vartan'ı başkente davet eden bir cümleyle bitiyordu. Vartan ateşe atmak için sayfaları buruşturdu.

Ertesi gün şafak vaktinde Kerim karla kaplı Aksaray'da mahsur kalan Reverend'den bir telgraf aldı. Bir araba ve atları bulur bulmaz Nevşehir'e gitmek istiyordu. Çocukları oraya götürmek için kullanmak zorunda oldukları yollar daha sonra kapanabilirdi.

"Nevşehir!" diye heyecanla bağırdı Arusyak. "Göreme'den on kilometre uzaklıkta! Bu karda. Çocuklar yaya gitmek zorunda kalacaklar!"

Kerim çaresiz bir tavır takındı.

"Başka seçimimiz yok."

"Buna dayanabilirler mi?" diye sordu Vartan.

"Arusyak endişeli bir tavırla, "Çoğu yetersiz beslenmeden dolayı zayıfladı ve birkaçı hasta" diye açıkladı.

"Yaşları kaç?"

"Üç le on iki arasında."

Arusyak'ın sesinde kesin bir sinirlilik yankılanıyordu. Kerim onu teselli etmek istedi.

"Onlar bu sıkıntılarla dolu hayata alıştılar."

"İhtiyaç halinde biz en küçükleri taşırız" dedi Vartan. "Ayrıca eşeğimiz de var."

Nevşehir'e gidip, misyoner gelene kadar çocukların yanında kalmayı kararlaştırdılar. Muhtemelen günlerce beklemek zorunda kalacakları için Kerim onlarla birlikte olamazdı. Çünkü o Ürgüp'ten, halkın dikkatini çekmeksizin bu kadar uzun süre ayrılamazdı. Buna üzüldü. Arusyak ona, yalnız da olsa bu işin hakkından gelebileceği garantisini verdi.

"Ben her sabah, senin hayvanlarına bakmak için buraya geleceğim" diye söz verdi Kerim.

Genç kadın sandığından sıcak giyecekler çıkardı.

"Eğer acele edersek öğleye doğru Göreme'de olabiliriz. Karanlık basmadan önce de Nevşehir'de. Hemen önden gidin ve eşeğe semerini takın, ben sonra ahıra geleceğim."

Vartan keçe pelerinini üzerine aldıktan ve kürk şapkasını giydikten sonra Kerim'le dışarı çıktı. Çocukların anlatılan durumu onu derinden etkilemişti. Bu ani ve tehlikeli işten heyecanlanmıştı.

"Göreme ne kadar uzaklıkta?"

"Yaya üç saat" dedi öğretmen. "Bu pis havada belki de dört saat."

"Ve sonra da çocuklarla birlikte bir kere daha on kilometre, öyle mi?"

"Evet."

Tam eşeği semerledikleri anda Arusyak geldi. Boğazına ve başına bir şal sarmıştı. Mantosunun altından görünen siyah bir elbise ve uzun bir pantalon giymişti. İki büyük çuvala yün elbiseler, battaniye, bulgur, pişik ve dövülmüş buğday, salamura kuzu eti, keçi peyniri, soğan, ceviz ve kuru kayısıdan oluşan kumanya doldurdular. Arusyak çuvalları ve bir saman torbasını bağladıkları semere bir fener astı. Eşek karda yürürken durdu. Onu değnekle yeniden hareket ettirdiler.

Genç kadın köpeği eve kilitledi, av tüfeğini ve fişekleri dışarı çıkardı ve bunları Vartan'a verdi. Yolda birbirleriyle vedalaştılar. İkisi beyaz manzaraya dalarken Kerim köyün yolunu tuttu. Arusyak yüklü hayvanı çitin yanından ve arkasından götürüyor, Vartan omuzunda silah asılı, onu arkadan izliyordu. Ağaç dalları arasından buz gibi bir kuzey rüzgarı ıslık çalıyor, yüzlerine çarpıyor, nefeslerini kesiyor ve elbiselerinin içine giriyordu. Kötü görüş mesafesine rağmen genç kadın yüksek kayalıklar arasındaki tarlaların labirenti arasında kendinden emin ilerliyordu. Toprak dağların tepelerinde çıplaktı, ama aşağıda, uçurumlarda kar yığılıydı. Onları rüzgardan koruyan bir yamacın eteğinde mola verdiler. Eşeğin ağız derisi kırağı dolmuştu, Arusyak hayvanın kulakları arasını hafifçe kaşıdı.

"Uslu hayvan! Bu akşam gönlünce dinleneceksin."

Eşek umursamadı, susuzluğunu gidermek için biraz kar yedi.

Kadına arkasından sarılan Vartan "Sana da soğuk değil mi?" dedi.

Göz kırptı ona kadın, çünkü kirpiklerinin ucunda gözyaşları donmuştu. Erkek eldivenlerini çıkardı, Arusyak'ın yüzünü avuçları içine aldı, onun kızarmış yanaklarını ve kırmızı burnunu ısıtmak için hafifçe üfledi. Kadın gülümsemeyi denedi ama alnındaki kırışıklıkları düzeltemiyordu.

"Hemen hiç giyecekleri olmayan çocukları düşünmek zorundayım," dedi alçak sesle.

"Bizim yünlü elbiselerimiz ve battaniyelerimiz var. İyi olacak. Küçükler eşeğin üstünde oturabilirler. Bohçaları ben taşırım. Daha büyük olan çocuklar küçüklere yardım ederler."

Kadın gülümsedi, Vartan'ın ses tonu onu sakinleştirmişti.

"Ayrıca orada Aram da var."

"Aram?"

"Geçen yaz Kerim'in bulduğu, on dört yaşında bir oğlan. O yetimevine gitmek istemedi, o zamandan beri bize yardım ediyor."

"O halde o neredeyse bir adam" dedi Vartan "Demek ki biz üç kişiyiz!"

Yeniden yola koyuldular, biraz sonra olağandışı bir manzaraya geldiler. Beyaz tüf bacalar, siyah bazalt sütunlar, yarılmış huniler, üzerlerinde düz bir kaya parçası olan dev direkler, uçurum ve ırmak vadilerinden labirentler, erozyon sayesinde oyulmuş volkanik tortulardan oluşan bir taş dünyası rüzgara karşı yakasını kaldırmış görü-

nen gerçek dışı bir manzara. Kapadokya! Eski çağlarda Hıristiyanlar doğanın bu işçiliğini devralıp sürdürmüşler, kiliseler, manastırlar yapmış, tüm köyleri dağların içine kazımışlar.

Önlerinde Göreme platosu duruyordu, içinde ıslık çalan rüzgarın takılıp kaldığı bir koridor. Orada burada, yamaçlarda altın sarısı açıklıklar görülüyordu. Zor şartlara rağmen Vartan doğal merakını bastıramıyordu. Neredeyse mistik denilebilecek bu bölgeyi, Anadolu Hıristiyanlığının bu yüksek mirasını araştırmak isterdi. Burada insanlar Arap haydut çetelerinden korunmak için toprağın içini kazmışlardı. Her baskının ardından köylerini yeniden inşa etmek ve tarım yapmak için dışarı çıkmışlardı. İnsan eliyle kazılmış bu asırlık mağaralar bugün hâlâ kaçaklara koruma hizmeti veriyordu!

"Geldik" dedi Arusyak.

Dik bir inişin yanında, yukarıdaki üç paralel açıklığı gösterdi kadın. Çıkışta bir karaltı göründü.

"Kuyrig abla!" diye bağırdı sevinçli bir ses.

"Aram!"

Oğlan dışarı fırladı, bayırı aceleyle indi ve ziyaretçilerine doğru koştu. Vartan'ı Kerim sanmıştı, yabancının bakışlarından şüphelendi. Keçeleşmiş uzun saçı, hafif sivri bir burnu ve ince dudakları vardı. Neşeli gözleri bir açıklama beklermiş gibi öteye beriye bakıyordu. Arusyak her ikisini birbirine takdim etti. Aram, ona elini uzatmadan önce birkaç dakika Vartan'ı süzdü. Sonra törensel bir eda ile; "Sizi tanıdığıma sevindim Vartan Bey" dedi.

"Ben de Aram Bey." diye ciddiyetle cevap verdi Vartan.

Oğlanın giydiği, ona çok büyük gelen siyah kazak, onu olduğundan zayıf gösteriyordu ama sıkı bir el sıkışı vardı. Kuşağında, ona babasından kalmış tek anı olarak, kınında eğri kamalı bir kılıç vardı. Arusyak ona gelemeyişlerinin nedenini açıkladı, ama Aram Nevşehir'e gezisinde bunu öğrenmişti, sadece şunu ekledi:

"Ben bundan çok daha büyük işleri başardım."

Gizli bir kıskançlığı vardı, Arusyak'a kendini saydırmak istiyordu, çünkü onun Vartan'ı sevdiğini sezmişti.

"Çocuklar nasıl?"

Oğlanın yüzü kardardı.

"Küçük Anuch ağır hasta. O ateşten yanıyor ve artık hiçbir şey yemek istemiyor."

"Ona bir bakalım" dedi Vartan, eşeği bir çalıya bağladı.

Aram onların önünden, zaman içinde rengi uçmuş duvarları freskle süslü kubbeli bir oda olan kiliseye girdi. Yeri örten ince kar tabakası üstündeki izler, bir zamanlar papazın odası olan kilisenin arka bölümünde bulunan bir açıklığa götürüyordu. Nemli havası bir kümes kokusunu hatırlatan ikinci bir karanlık odada Aram bir mumu yaktı. Küçük bir ateşin sıcaklığı etrafında toplanan veya onlara yatak görevi gören samanın üzerinde birbirine sokulmuş dokuz çift çocuk gözü parlıyordu.

En fazla üç veya dört yaşında olan, paçavralar içindeki küçük bir kız çocuğu gelenlere doğru koştu. Çıplak ayakları taşlar üzerinde kayan bir ses çıkardı. Hıçkırıyordu, Arusyak onu kollarına alana kadar çocuk onun eteklerinde yüzünü sakladı.

"Anuş. Anuş. Ağlama, ben artık buradayım."

Kız başını kadının omuzuna koydu ve dik dik Vartan'a baktı. Gözlerini o kadar çok açmıştı ki kahverengi irisi gözlerinde beyazı kötü bir sarı renk almış olan gözbebeği çok küçük görünüyordu. Adamın gözü onun çökmüş yanaklarındaki öne çıkmış yanak kemiklerine, mor dudaklarına, incelmiş kol ve bacaklarına takıldı. Kız öksürüyordu. Sökülemeyen, derin, hırıltılı bir öksürüktü. Vartan ona gülümsedi ama o hızla başını çevirdi.

Diğer çocuklar onun etrafını çevirdiler. Arusyak'ı sadece birkaç haftadır tanıyan bu çocuklar sevinçlerini ancak gürültülü gülmeyle ifade ediyor ve ya genç kadının dikkatini üzerlerine çekmek için bir şeyler anlatıyorlardı. Sadece geçen hafta gelmiş olan üç çocuk sessiz ve ürkek bakışlarıyla bir kenarda duruyordu. Kendileri için bir ağabey ve ya bir lider olan Aram'a bakıyorlardı, çünkü nasıl davranmaları gerektiğini bilmiyorlardı. Vartan bakakalmıştı: Bu oğlanların ve kızların çocuklukları çalınmıştı! Ama gözlerindeki sevilme, güven uyandırma ve bakılma arzusu canlı duruyordu.

Vartan Arusyak'ı çocuklarla başbaşa bıraktı. Kadın onlara taşınmak zorunda olduklarını anlatırken o Aram'la birlikte eşeğin yükünü boşaltmaya gitti. Oğlan bir çuvalı omzuna kaldırdı ve küçümseme izi taşıyan bir sesle sordu:

"Bana sizin gezgin bir müzisyen olduğunuz anlatıldı."

Vartan gülmekten kendini alamadı, çünkü oğlanın bu işi gerçek bir erkek işi olarak görmediğini sezmişti.

"Ama daha önce orduda Albaydım."

Aram hayranlık dolu bir ıslık çaldı, kılıcına sarıldı ve üzüntülü bir sesle açıkladı:

"Bu babamın yadigarıdır Eğer biraz daha büyürsem, fedai olup ailemin intikamını alacağım. Bana nasıl silah kullanacağımı gösterir misin?"

"Burada Arusyak'la birlikte yaptığın şey intikam almaktan çok daha önemlidir Aram. İnsanları öldürürsen ailen canlanıp geri gelmeyecek."

Oğlan cevap vermekten çekindi ve kiliseye gitti.

Arusyak kalan giyecekleri bir tencereyi ve mağaradaki birkaç mutfak eşyasını torbalara koydu. Vartan ve Aram ayakkabıları olmayan çocuklar için ayağa sarılan ve örgü iplerle baldıra bağlanan, diktörtgen keçeleri çorabın ayak kısmı biçiminde bağladılar. Parçalanmış elbiseler soğuktan korumakta yetersiz kalıyordu, bu yüzden çocuklar elleriyle tutmak zorunda kaldıkları gri örtülere sarıldılar. Güçlü rüzgar dinmemişti ve koyu bulutlar bir araya toplanıyordu.

Anuch'u kollarında tutan Arusyak "Tekrar kar yağacak" dedi.

Hasta ufaklık onu eşeğe Vartan'ın oturtmasını istemiyordu.

"Onu bırak" dedi Arusyak. "Ben onu taşırım, eğer ben yorulursam sen alırsın."

Vartan küçüklerden ikisini eşeğin üzerine kaldırdı. Kafile yola koyuldu. Aram eşeği çekiyor ve bir patika açıyordu. Ona yolu gösteren Arusyak arkasından gidiyordu. Vartan sırtında çuvallarla kafileyi izliyordu. Onun önündeki küçük gri karaltılar eğilmiş vaziyette, buz gibi rüzgara karşı mücadele ediyordu. Baş örtüleriyle, soğuktan titreyen yaşlı kadınlar gibi görünüyorlardı. Örtülerin köşelerinin altından, geri kalmamak için hızlı adımlarla koşuşturan kısa bacaklar görünüyordu.

Göreme yaylasını geçtiklerinde rüzgar dinmiş görünüyordu, artık bayırlara vurmuyordu. Birinci saatte yürüyüş tempoları değişmeden kaldı. Damı yıkılmış olan eski bir koyun ağılının hâlâ ayakta duran duvarlarının arkasında mola verdiler. Isınmak için karşılıklı birbirlerine sokuldular. Vartan kuru kayısıları paylaştırdı.

Grubun ortasında duran ve bir çocuğun ellerini oğuşturup kulaklarını canlandıran Arusyak "Oraya varınca büyük bir ateş yakacağız" dedi. "İyi misiniz? Devam edebilir miyiz?"

Koro halinde hepsi birden evet dediler, Vartan soğuktan dişleri takırdayan bu çocukların cesaretine şaşırdı. Yola devam ettiler.

Anuch'u şimdi Vartan taşıyordu. Çocuk yüzünü ve ellerini içine sokabilsin diye paltosunun yakasını açtı ve kulağına bir ninni söyledi.

Anuş titremeyi hemen kesti.

Zaman geçiyordu. Atılan bu adımlara aldırmayan bir beyaz sonsuzluk vardı sadece. Çocuklar bitkin, sürünüyorlardı ama içlerinden hiçbiri yakınmıyordu. Buna rağmen bir dinlenmeye daha ihtiyaçları vardı. Kar biraz sonra yeniden yağmaya başladı. Tüy gibi kristaller rüzgarla havada uçuşuyor, deriyi acıtıyordu Yürümek daha da zorlaşıyordu.

Bir çocuk karın içine düştü. Vartan kalkması ve yeniden hareket etmesi için ona eğildi. Altı veya yedi yaşında olan küçük oğlan hareket etmeye direndi ve sadece uyumak istediğini mırıldandı. Vartan Anuş'u Arusyak'a verdi ve şimdi artık yürüyecek gücü olmayan oğlanı taşıdı. Yeni yükü eskisinden daha ağırdı ve yorgunluk hissetmeye başladı. Elbisesi terden ıslanmış ve soğukta buz kesmişti. Rüzgar nefesini kesiyordu. Fakat boynuna asılan bu küçük yaratık aynı Tomas'ın ağırlığındaydı. Vartan onunla gerekirse dünyanın sonuna kadar gidebileceğini kendi kendine söylendi. Gün ışığı renkleşti, gri maviye büründü.

Arusyak sevinçli bir çığlık attı:

"Neredeyse geldik, girişi görüyorum."

Rüzgar, yarıkları erozyondan ve toprak kayması yüzünden büyümüş olan ilk yerde takılıp kaldı. Birkaç çocuk yere oturdu.

"Kalkın ayağa" dedi Arusyak, feneri yaktı. "Burası çok soğuk."

Vartan, "Şimdi tam olarak nerdeyiz?" diye sordu.

"Bazen dinlenmek için yararlandığımız eski bir manastırda. Aksaray yolu bu tepenin arkasındadır."

Sesi doğru kelimeleri bulmak için zorlanıyormuş gibi donuk geliyordu. Ama Vartan'a gülümsedi ve kolunu sıktı.

"Bunu başardık!"

Bu yeri iyi tanıyan Aram eşeği küçük bir yan odaya soktu. Arusyak kafileyi direkt kayalara kazılmış bir merdivenden aşağıya götürdü. Bir kat altta, duvarları tavanda kubbeleşen, haç şeklinde yatay kesimli büyük bir mağara buldular. Fenerin sönük ışığı, her biri İsa ve kutsal adamların yaşamından kesitler veren fresk resimlerinin üzerine düşüyordu. Karanlık bir çizginin bulunduğu üst kat dışında renkler öylesine canlı kalmışlardı ki, onların yeni zamanların eserleri olduğu sanılabilirdi. Dokuz ya da on asır öncesinden

kalmış resimler gibi görünmüyorlardı. Çapraz orta kısmın sonunda dağın içine bir girişe götüren duvarda bir yarık bulunuyordu.

Arusyak "Bu tam bir yeraltı şehri" dedi. "İçerde kaybolmamaya dikkat edin!"

Çocuklar rahatsız olmuş boş bakışlarla baktılar ve sustular. Vartan onların şaşkınlığını gidermek ve hayatlarını biraz olsun kolaylaştırmak gerektiğini düşündü. Küçük Anuş'la sonra ilgilenirdi.

"Biz orada uyuyacağız" dedi Vartan ve papazın yerine açılan kilise mihrabını gösterdi. "Büyük bir ateş yakalım ve bir çorba pişirelim."

Arusyak şaşkındı.

"Bir ateş mi? Bu dikkatsizlik olmaz mı? Yoldan çok uzakta değiliz."

"Duman geceleyin görülmez."

"Boğuluruz!" diye söze karıştı Aram.

Vartan ona, mihrabın tavanında kurumdan kararmış dairevi bir şekli ve yerdeki karanlık bir çukuru gösterdi.

"Burada daha önce ateş yakılmış. Kubbenin yuvarlaklığına bak, dumanı merdiven aralığı çekiyor."

Aram sessizdi, daha önceki ziyaretlerinde bu ayrıntıların dikkatini çekmemiş olmasına şaşırdı ve Vartan'ın bütün bunları bir bir çırpıda keşfetmesine hayran kaldı. Hiçbir şeyde ondan aşağı kalmak istemiyordu.

"Az önce devrilmiş bir kavak ağacının yanından geçtik."

"Haydi gidelim ve birkaç parça dal keselim!" dedi Vartan, elini Aram'ın omuzuna koydu.

On yaşındaki bir oğlan "Ben de gelebilir miyim?" diye sordu.

Şefi olarak gördüğü Aram'a dönmüştü. Aram şimdiye kadar tadını çıkardığı otoriter konumundan vazgeçti ve soran şekilde Vartan'a baktı.

"Sen güçlü bir herifsin" dedi Vartan, onaylayarak başını salladı. "Bizimle gel! Adın ne?"

"Arto."

Arusyak onlara dokunaklı baktı. Sonra kalan çocukların dikkatini çekmek için ellerini çırptı.

"Gelin, neredeyse başardık. Sadece yataklarımızı yapacağız."

Gece içeri dolmuştu ve soğuk daha da şiddetlenmişti. Vartan ve iki arkadaşı sürekli yağan karın örttüğü izleri takip ediyorlardı. Beş dakikadan daha az bir zamanda fırtınanın devirdiği ağacı bulmuş-

lardı. Aram'ın kılıcı umulandan bile fazla iş görmüştü, çünkü donmuş dallar kolay kırılıyordu. Mağaraya tam dört sefer yaptılar. Dönüşte Vartan çocuklara kardaki izlerini bir dalla nasıl örteceklerini gösterdi. Kalanını rüzgar halledecekti.

Kilise mihrabında örtüler yere serildi ve çocuklardan bazıları yattılar. Arusyak merdivenin alt basamağının iki kat altında bulunan sarnıçtan su getirdi ve bir duvarda dizili olan yedek malzemelerini gözden geçirmek için gitti. Vartan gözlerinin içine bakan birkaç çocuğa odun ateşinin nasıl kurulduğunu, ıslak dalları niçin soyduğunu ve kuru odunu nasıl kestiğini açıkladı. Bir avuç dolusu samanın yardımıyla ateşi tutuşturduktan sonra sindi. Şimdi attıkları dalların suyu damladığından neredeyse sönüyordu. Fakat alev galip geldi, ışığıyla kubbenin yarı dairesini yeniden dolduran aydınlık bir ateş çatırdadı. Arusyak yakıt tasarrufu yapmak için feneri söndürdü. Sağlam dal parçalarından yaptıkları geçici bir sacayağa su dolu kazanı astılar.

Uyumuş olan çocuklar uyandılar ve hepsi birden ateşin etrafına dizildiler. İçgüdüsel olarak oğlanlar Vartan'ın, kızlar Arusyak'ın etrafında toplandılar. Sıcaklık vücutlarını yavaş yavaş ısıttıkça gevşediler. Gözleri parlıyordu. Ateşten yükselen yoğun duman arasından Vartan, Arusyak'ın nasıl soğan doğradığına ve patates soyduğuna baktı. Aşk dolu uzun bir bakış alışverişinde bulundular. Anuş sürekli öksürükler içinde ancak sekiz yaşlarında olan ablasının kollarında yatıyor ve ateşli gözleriyle Arusyak'ın en küçük hareketini izliyordu.

"Kilisede ateş yakılır mı?" diye sordu oğlan ve danseden gölgelerin yarı yarıya kapatmış olduğu freskleri gösterdi.

"Evet" dedi Vartan, "Çünkü artık burası uzun zamandan beri kilise değil."

"Sevgili Tanrı burada oturmuyor mu?"

"O her yerdedir, hatta bizlerden tek tek her birimizin içindedir."

Küçük bir kız ciddi biçimde açıkladı:

"Bu çok komik. Asla hissedilmiyor."

Daha büyük çocuklar bu neşenin nedenini anlamış olarak küçüklerin hemen arkalarından yaptıklarına gülüyorlardı. Arusyak kuzu etini küçük parçalar halinde kesti ve bulgurlu suyla kaynayan tencereye attı. Haftalardır yalnız yaşayan gözdesi bu çocukların

onun sesini duyma ihtiyacında olduklarını hissettiği için Vartan'a, cevabını zaten bildiği bir soru sordu:

"İnsanlar bu kiliseyi taşın içine niçin oydular?"

Gözleri genç kadının niyetini o kadar açık ifade ediyordu ki Vartan çocuklara döndü: "Düşmanlarından korunmak için. O zamanlar bu bölgeyi haydut çeteleri tehdit ediyordu. Yani ahali yeraltı şehirlerine çekiliyordu. Girişleri büyük kayalarla kapatıyorlardı ve orada barış içinde yaşıyorlardı. Onların kiliseleri, dükkanları, evleri ve mutlaka okulları da vardı."

Onlara Kapadokya'daki ilk Hıristiyanların yaşamını, bu freskleri çizmek için kullandıkları tekniği ve bir zamanlar volkanlardan karılmış bu taşları anlattı. Susarak dinliyorlardı, Onlara çok eskilerde kalan bu yalın yaşam konusunda anlatılana yoğunlaşmış, varolma üzerine bilgiler veren bu sözlerden büyülenmişlerdi. Vartan Halep'teki çocuklarda gördüğü bilgi açlığını bu çocukların da gözlerinde hissetti ve içi ısındı. Susunca Arusyak çocuklardan çoğunun daha önce duymuş oldukları, hatta bazılarının sözlerini ezbere bildiği bir ağıt söyledi. Şarkıyı annesinden hatırlayan bir oğlan çekinerek sordu:

"Bu nedir, bir yetimevi mi?"

Doğrudan doğruya içlenerek Aram cevap verdi:

"Anne babası artık olmayan çocuklar için bir yer."

Oğlanın gözleri yaşla doldu. Oval yüzü ve düz kesilmiş saçlarıyla başı palamut gibi görünüyordu.

Vartan "Bir yetimevi" diye düzeltti. "Çocukların sevildiği, sayıldığı bir evdir. Onlar yatakta uyurlar ve doyuncaya kadar yiyebilirler. Bir şeyler öğrenirler ve geleceklerine hazırlanırlar."

Kısa süre önce ziyaret ettiği Halep'teki yetimevini tarif etti. Dört bir tarafından sorular geldi. Asla üşünmeyen, açlık çekilmeyen, korkulmayan bu yer çocuklara bir cennet gibi geldi. Uyuyan küçük kızkardeşini sallamakta olan Gulina sordu:

"Sizin anneniz, babanız, onlar da mı öldü?"

"Evet, uzun süre önce. Fakat benim bir oğlum var, adı Tomas. Sizin yaşınızda. Neredeyse iki yıldır ondan hiç haber alamadım. Ben bakılabildiği bir yetimevinde olup olmadığını bilmek isterdim."

Vartan'ın duygulanması çocukların gözünden kaçmadı ve derin

bir sesizlik oldu. Havayı yumuşatmak için Arusyak diri bir sesle duyurdu:

"Çorba hazır!"

Baştan çıkaran bir kokunun yayıldığı tencereyi ateşten aldı. İki kaşık ve dört teneke bardaktan başka şeyleri yoktu. Bu yüzden önce en küçükleri yedirdiler. Hepsi, içinde kuzu eti parçaları yüzen tencereden direkt koyu çorbayı kaşıkladılar. Arusyak herkesin payını alması için onları gözlüyordu. Daha büyük çocuklar ve iki yetişkin, kalanı paylaştılar. Hava neşeliydi, birine bir geğirme gelince kapkahalar patladı. Arusyak Anuş'u kucağına almış ona kaşıkla yediriyordu. Ufaklık güçlükle yiyor ve öksürük nöbetleriyle sarsılarak içiyordu. Arusyak Vartan'a kaçamak baktı. Vartan cevap verdi:

"Göreceğiz."

Aram'ın azarlamaları hiç bitmiyordu. Herkese yatacağı yeri gösteriyordu, çünkü bir çocuk mutlaka belirli bir diğerinin yanında yatmak istiyordu. Sık sık ateşin yanına kaçıyorlardı. Bazıları karanlık kilise odasında uzaklaşıyordu. Gruptan biraz uzakta Vartan hâlâ Arusyak'ın kollarında yatan küçük Anuş'u muayene ediyordu. Çocuğun gömleğini kaldırdı. Nefesini dinlemek için kulağını inip kalkmakta olan kaburgalarına koydu ve iyiye işaret etmeyen kuru, ince bir hırıltı duydu. Derin nefes alırken gurulduma gibi bir sesti. Sanki ciğerleri sıvı doluymuş gibiydi. Yüksek ateşi vardı. Bir zatülcenp mi? Bir akciğer iltihabı mı? Onu tam bilmiyordu. Neresi ağrıdığını sorduğu çocuk ona başını, boynunu ve göğsünü gösterdi. Yanaklarını okşadı ve ona gülümsedi. Hemen daha iyi olacağı sözünü verdi.

Arusyak onun bu sahte iyimserliğini bozmadı, kararını öğrenmek için onunla yalnız kalana kadar beklemeyi tercih etti. Kadın kıza bir abla şefkati gösteriyordu.

Mihbarın sıcaklığı hoştu, çünkü kubbeli duvar ısıyı geri yansıtıyordu. Yorganlarına ikişer sarılmış çocuklar hemen uyumuşlardı. Aram kendisi ve iki yetişkin için karanlığa ve soğuğa karşı bir çeşit koruma olacağını düşündüğü için odanın girişinin yanında bir yer hazırlamıştı.

Arusyak yüksek sesle "Dua edelim" dedi. "Yoksullar için dua edelim. Yiyeceğimiz olduğu için Tanrı'ya şükredelim. Ondan bizi korumasını dileyelim."

İçine hemen ince çocuk seslerinin ve Vartan'ın tenor sesinin karıştığı "Hayr mer"i söyledi.

Kadın Aram'a, "Biz bir şey daha konuşmak zorundayız, Vartan ve ben" dedi. "Uzun sürmez."

Uyku sersemi oğlan "İyi geceler" dedi.

Feneri almadan kilisenin sağ tarafına çıkan girişe geçtiler. Ateşin ışığı artık onlara kadar gelemiyordu. Bu durumda onlar derin karanlık boyunca duvara dokunarak ilerlediler.

Önden giden Arusyak "Ben burayı iyi bilirim" diye fısıldadı. "Buradan başka bir odaya geçiyoruz."

Birden bire duvar parmaklarının altında kayboldu. Vartan, ışığı Arusyak'ın gözlerini alan çakmağını yaktı. Arusyak'ın arkasında fresk üstünde duran bir azizin soluk gözleri aydınlandı. Ardından karanlık katılaştı. Arusyak elini Vartan'ın omuzuna koydu.

"Bana doğruyu söyle. Anuş'un neyi var?"

"Bir doktora ihtiyacı var."

Cevap üzgün bir derin ağlamaydı.

Çaresiz adam "Bunun imkansız olduğunu biliyorum" dedi, "muhtemelen hiçbir şeyin faydası olmayacak."

"Onun neyi var?"

"Sanırım bir akciğer iltihabı. Bedensel yapısı zayıf olduğu için neredeyse hiç şansı yok."

Arusyak kendini erkeğin göğsüne attı. Vartan bir elini ona doladı ve gözyaşlarıyla ıslanmış yüzünü okşadı.

"Dua etmekten başka yapabileceğimiz bir şey yok."

"Peki onu ben yanıma alsam?"

"Çok geç."

Saçlarını hafifçe okşamakta olan Vartan'a yaslanmış ağlıyordu. Yeniden sakinleşinceye kadar uzun zaman geçti. Nihayet alçak sesle konuştu:

"Sadece Anuş'tan dolayı değil. Bu çok zor Vartan, her defasında onlardan ayrılmak zorunda kalmak bana çok zor geliyor. Onları sadece birkaç kez görsem bile bağlanıyorum. Onların sevilmeye ne kadar çok ihtiyaçları olduğunu hissettin mi? Kaderle başetmeyi beceremiyorum. Onların hepsini yanımda alıkoymalı, onlara sevgi vermeliydim, onları mutlu etmeliydim. Bunu istiyordum."

"Seni çok iyi anlıyorum. Fakat bu durumda onlarca çocuğa yeni bir hayata başlama imkanı verdiğini düşünmelisin."

İçinden, Vartan'dan bir çocuk sahibi olma arzusu yeniden uyandı. Ama daha önce olduğu gibi bunu ifade etmeye cesaret edemedi. Babasının kışkırtıcı bakışlarına sahip küçük bir oğlan veya kendini içinde keşfedebildiği bir küçük kız. Başını kaldırdı ve karanlıkta erkeğin dudaklarını aradı. Tutkuyla öpüştüler.

İlk olarak Aram kalkmıştı, külün altındaki koru deşti, odun koydu ve sessizce dışarı çıktı. Çeşmeden su getirdi ve eşeğe verdi. Gün ağarmış, güneş karlı manzarada görünmüştü. Gökyüzünden gaklayarak bir karga uçtu. Aram iki yıllık illegal yaşamında alıştığı üzere dikkatlice dışarı çıktı, bakışını dar vadide gezdirdi, ufka baktı, bakışlarını görüşünü engelleyen dağa dikti. Hareket eden hiçbir şey yoktu. Geri döndü.

Vartan suyu ısınmaya koydu.

"Günaydın Aram, iyi uyudun mu?"

"Bir dağ sıçanı gibi! Dışarıda hava yumuşak ve güneş çıktı. Belki Papaz Matthews bugün gelir."

Arusyak kalkar kalkmaz Anuş'un hasta yatağına koştu. Kızı hâlâ uyumakta olan ablasının kollarından aldı, Vartan'a göstermek için ateşin yanına taşıdı.

"Kızıl yanaklarına bak!" diye bağırdı sevinçle, "Bu iyi bir işaret."

Vartan Anuş'un alnına dokundu. Ateşi düşmüştü. Düzensiz hırıltılı nefes alışı daha açık duyulur olmuştu. Üzgün konuştu:

"Maalesef bu kızıl lekeler akciğer iltihabının tipik belirtisidir. Ve bu da.."

Kızın boynunu ve bluzunu kirleten koyu, pas rengi balgamı gösterdi. Arusyak korkarak başını çevirdi. Dişlerini sıktı. Vartan eliyle küçük hastanın sırtını okşadı, omurga ve ensesindeki kasılmayı tesbit etti. Bunlar bir menenjit belirtisiydi. Anuş gözlerini açtı.

"Başın ağrıyor mu?"

Başını salladı.

"Dünden fazla mı?"

Tekrar bir evet. Zayıf öksürüyordu ve cam gözleriyle ona dik dik bakıyordu. Vartan o zaman hastalığa karşı koymaktan vazgeçtiğini, pes ettiğini anladı. Durumu hakkında masum yalanlar söylemek artık anlamsızdı. Bu küçüğün, gücünü asla yeniden toplayamayacağını, vücudundaki yaşamın içgüdüsel olarak söndüğünü hisse-

diyordu. Vartan ona olan tüm sevgisini bakışlarına yüklemeye çalıştı. Hasta onu anlamıştı, çünkü sakalına dokunmak için elini uzattı. Onun kemikli küçük parmaklarını öptü, zayıflığına ve gözlerinin altındaki halkalara rağmen onu güzel buldu. Kızarmış yanakları yüzüne, artık organizması olmayan bir balığın görüntüsünü vermişti. Onun için her hangi bir şey yapamamaktan doğan çaresizliğine lanet okuyan Vartan öfkeye kapıldı. Onun bunu farketmemesi için ateşin öbür yanında duran Aram'a döndü.

"Su kaynadı mı?"

Arusyak, Vartan'la Anuş arasındaki sessiz diyalogu izlemiş ve anlamıştı. Göğsüne bastırdığı bu çocuk ölebilirdi. Sessizce dua etmeye başladı.

Vartan ıhlamur çayı döktü ve Arusyak Anuş'a içirmeye çalıştı. Ama kız yutkundu ve kusmak zorunda kaldı.

"Titriyor" dedi Arusyak.

Bu daha da kötüsüydü: Anuş'un sancıları vardı.

"Onu yatır ve yanında kal. Ben diğerleriyle ilgilenirim."

Bulgurdan bir lapa hazırladı ve çocuklara kahvaltı yaptırdı. Sonra temiz hava almaları için onları dışarı açılan odaya götürdü. Gulina ötekilerle birlikte gitmeyi reddetti, çünkü hasta kardeşini yalnız bırakmak istemiyordu.

"Onlarla ilgilenmek lazım" dedi Vartan, Aram'a.

Oğlan kendisinin de çok eğlendiği körebe oynadı onlarla. Vartan oyunlarına katıldı, yorulduklarında çocuklara şaka yollu sorular, bilmeceler sordu.

Öğleden sonra Anuş bir felç geçirdi. Hastalık Vartan'ın düşündüğünden daha hızlı ilerliyordu. Arusyak küçük ağır hastanın yatağında, sürekli ağlayan Gulina'yla birlikte nöbet tutuyordu.

Akşamleyin herkes uyuduktan sonra Vartan Aram'ı uyandırdı.

"Bir şey söyleme, benimle gel!"

Oğlan susarak itaat etti. Merdivene geldiklerinde Vartan feneri yaktı ve yeraltı şehrinin içinin en derinine kadar indiler.

"Ne var Vartan?"

"Küçük ölecek. Bir mezar kazmalıyız."

Üzgün sesi Aram'ı etkilemişti. Oğlan Vartan gibi bir adamın neredeyse hiç tanımadığı bir çocuğun ölümüne böyle kalpten üzülmesini anlamıyordu. Vartan kolunu onun omuzuna koydu.

"Aram gerçekten tam bir adam olmak demek, duyguları olmak

demektir. Paylaşma, acıma, dostluk, sevgi. Duygulanmayan biri canavardır ve ya en azından bir hayvan. Senin düşmanların olarak gördüğün insanlar gibi! Bunu asla unutma!"

Aram şimdi duyduğu bu sözler üzerine düşünürken Vartan uygun bir yer aramak için tek tek odaları yokladı. Oğlan iki yıl önce kendini korumak için kurduğu kayıtsızlık duvarının ufalandığını hissetti.

Vartan uzun bir koridorun sonundaki küçük bir mağarayı seçti. Bıçağının ucuyla yere Anuş'tan biraz daha büyük bir dikdörtgen çizdi ve bir kılıç namlusunu kazma gibi kullanarak kazmaya başladı. Aram kımıldamıyordu.

"Yardım etmek istemez misin?"

"Neyle?"

"Kılıcınla."

Oğlan dehşet içindeydi. Babasından kalan silah!

"Taş sert değil, kuru ekmek gibi ufalanıyor. Daha sonra senin kılıcını bilerim."

Aram işe gönülsüz koyuldu.

"Biliyor musun, sevilen bir insanı gömmek, bir düşmanı öldürmekten daha zordur."

"Daha önce birini öldürdünüz mü?"

"Tanrı'ya şükür bunu yapmak zorunda hiç kalmadım."

"Ben gözümü kırpmazdım! Tüm canileri öldürürdüm!"

"Ve böylelikle bizzat cinayet işlemiş olurdun."

"Öç almaktır bu, biraz başkadır."

"Çok sayıda Ermeniyi katletmiş olan zaptiyeler de haklı olduklarını düşündüler."

Aram cevap vermedi ve sert taşı kazmaya başladı. Yavaş yavaş terledi ve kazağını çıkardı.

Vartan "Nerelisin?" diye sordu

"Gemerek yakınlarından."

Vartan'a soracak fazla şey bırakmadan kesik kesik cümlelerle hayat hikayesini anlattı. Kardeşleri, babası ve amcası köyün diğer erkekleri gibi alınıp götürülmüştü. Dağlara vardıklarında onları vurmak için bir yamacın eteğine dizmişlerdi. Ateş başlayınca babası onu yere itmiş, az sonra da kendisi Aram'ın üzerine düşmüştü. Babasının ve kardeşlerinin kanına bulanan Aram ölüler arasında yaşayan tek kişi kalmıştı. Kaçmak için karanlık bastırıncaya kadar

beklemişti. Ertesi sabah köye geri gelmiş, kadınların ve çocukların götürüldüğünü görmüştü. Çevrede birkaç köylü, jandarmaların yanlarına alamadığı az sayıda eşyayı topluyormuş. Ötekiler, aileleriyle birlikte terkedilmiş evleri işgal etmişti.

Aram dağlara kaçmış, yabani meyve ve çiftliklerden çaldıklarıyla yaşamıştı. Kış gelince köylerde dilenmişti. Ondan daha küçük olan bir başka oğlan kardeşiyle birlikte ona katılmıştı. Birlikte, Yunanlıların yanında çalışacakları Kapadokya'ya gelmişlerdi. Aram orada Kerim ve Arusyak'ı tanımıştı. O zamandan beri onlara, misyonerlere teslim etmek üzere Ermeni yetim çocukları aramakta yardım ediyordu.

Vartan onun ensesini okşadı.

"Baban bunları görse seninle gurur duyardı."

Aram içinden yükseldiğini hissettiği gözyaşlarını Vartan görmesin diye başını çevirdi. Çukur bir metre derinleşene kadar kazdılar. Kenara yığılmış kaya parçalarıyla cesedi örtebilirlerdi.

Kiliseye geri döndüler ve Vartan Arusyak'ın uzandığı yere gitti. Kadın uyumuyordu. Yana yatmış başını dirseği üzerine diktiği kulağına dayamış, uyumakta olan Anuş'u bekliyordu. Vartan çocuğun nabzının çok zayıf ve nefesinin neredeyse tükenmiş olduğunu farketti. Açıkça komaya girmişti.

Vartan Arusyak'ın kulağına, "Dinlenmeye çalışmalısın" diye fısıldadı. "Ben uyanık kalacağım."

"Ber de uyuyamam. En iyisi sen dinlen."

Adam oturdu ve başı elleri üzerinde uykulu halde genç kadına baktı, arkasından uykuya daldı.

"Vartan!" diye fısıldadı kadın "Vartan!"

Onun titreyen sesini duyup şişmiş gözlerini görünce Anuş'un öldüğünü anladı. Cesedi kilisenin orta kısmına götürdüler. Arusyak onu soydu ve yıkadı. Anuş'u kendi çocuğuymuş gibi dikkatle kuruladı. Gözyaşları bitmişti.

"Bir melek gibi görünüyor."

Birden bire bir çığlık onları irkiltti.

"Anuş! Anuş!"

Gulina bir karabasandan uyanmıştı ve kardeşini arıyordu.

"Onu buraya getirebilir misin?" diye Vartan'dan rica etti Arusyak.

Kız hıçkırıklara boğuldu ve kendini cesedin üzerine attı, ona sa-

rıldı ve öpücüklere boğdu. Gulina geçmişinin ve yokedilen ailesinin son üyesini kaybetmişti. Şu andan itibaren dünyada yapayalnızdı. Arusyak ve Vartan, acısını iyice boşaltabilmesi için onu bir süre rahat bıraktılar. Sonra genç kadın teselli etmek için genç kızı kendine çekti.

"Anuş için ağlama, o şimdi cennette. Şu andan itibaren artık o seni koruyacak."

"Onun ne çok acılar çektiğini düşün" dedi Vartan, "Artık mutludur."

Arusyak kızı yavaşça kendinden uzaklaştırdı.

"Biz onu yeniden giydireceğiz."

Gulina gözyaşlarını içine akıttı ve Arusyak'a yardım etti. İçinde jandarmalar tarafından sürüklenen annesinin son sözleri yankılanıyordu: "Gulina, kardeşine dikkat et. Sizi seviyorum." Gözyaşlarını sildi ve Anuş'un ellerini birleştirdi. Vartan cesedi, ölünün sadece yüzünün açık kalacağı şekilde köşelerini kapattığı temiz bir örtünün üzerine kaldırdı. Dua etmek için yanyana diz çöktüler. Sonra oturdular. Ortalarında oturan kızın arkasında Vartan ve Arusyak birbirlerini teselli etmek için karşılıklı el tutuştular.

Gulina "O çok güzel" dedi, "Uyuyormuş gibi görünüyor."

Durdu ve sonra düşünceli bir biçimde devam etti:

"Anuş asla yakınmadı. Hastalanmadan önce çok gülerdi. Köylünün yanında kalırken bana mutfakta yardım etmişti, tavukları yemlerken, bahçeyi sularken."

Bir süre daha kardeşinin hatıralarını iki yetişkin insan için değil, kendisi için yeniden canlandırmıştı. Şafak vaktine kadar birlikte oturdular.

Çocuklar arkadaşlarının ölümünü öğrenince farklı tepkiler gösterdiler. Birkaçı ağladı. Diğerleri ölümün kendilerini korkutmadığını gösteren bir rahatlık içine girdiler, sarsılmazlık gibi bir şey gösterdiler. Uzattığı kolunda bir fener tutan Aram önden gitti. Vartan yeraltı mezarlığı olarak hazırlamış olduğu odaya cesedi taşırken diğerleri onu takip ettiler.

Yağları olmadığından ritüel yıkanmalar için su kullandılar; ölünün alnına, ellerine ve ayaklarına haç işareti yaptılar. Arusyak dualar okudu. Örtüye sarılı beden mezara bırakıldığında ümitsiz Gulina şuurunu kaybetti ve bağırmaya başladı. Arusyak onu kiliseye geri götürdü.

Göğüslerine katlanmış elleriyle diğer çocuklar bakışlarını gri taştan mezara diktiler ve şimdi artık ebediyyen kaybolan vücuttan gözlerini ayıramadılar. Bu ölüme bir anlam kazandırılmalıydı. Vartan hazırlıksız konuştu.

"Efendimiz, yüce Tanrı; biz kardeşimiz Anuş'u sana teslim etmek için burada toplandık. Onu bir melek gibi, sonsuz alemine, meleklerinin arasına al. Ey sen, şimdi mutlu bir insan olarak ailesine kavuşmuş olan Anuş. Bir daha asla açlık, yokluk, susuzluk, acı çekmeyecek, üşümeyeceksin, aksine sonsuz mutluluğu tanıyacaksın. Bizler için İsa'dan barış, mutluluk ve merhamet dile. Amin."

Mezarın içine bir avuç dolusu kum attı. Aynısını çocuklar yaptılar. Çukur dolunca kılıcıyla duvara şu yazıyı yazdı:

"Hepimiz sevdiğimiz insanları kaybettik. Ama onların matemini sürdürmeyeceğiz. Biz daha nice yıllar yaşamak zorundayız, çünkü ölülerimiz içimizde yaşamaya devam ediyor. Onu asla unutmayın, küçük Anuş'u. Eğer bir gün umutsuzluk içinde kalırsanız, sizin gibi gün ışığını görme şansı olmayan Anuş'u düşünün."

Kitabesi şöyleydi: Anuş Magaryan. Tanrı'nın meleği, 1913-1917.

Vartan küçük ölünün yaşına uyan bir yıla tahminen karar vermişti. Yeniden yukarı çıkmadan önce birkaç çocuk, onu zihinlerine kazımak istermiş gibi parmaklarıyla yazılan harflere dokundular.

Kilisede Vartan Gulina'yla konuşmak için ona doğru eğilmiş bir adamın yanındaki Arusyak'a baktı.

"Muhterem Matthews" dedi Aram.

Tahminen altmış yaşlarındaki misyoner uzun boylu ve belirgin biçimde zayıftı, çünkü paltosu ona bol geliyordu. Kürk başlığının beyaz kenarları ve sarı kaşları kızıl yüzünü çevreliyordu. İnce dudakları gülümser gibiydi, soluk gri gözleri büyük bir hümanist etki yaratıyordu. Arusyak önce onu çocuklara tanıttı, sonra onu, yolculuk hazırlıklarını yapmak üzere Vartan'la başbaşa bıraktı.

El sıkıştıktan sonra misyoner Vartan'ın koluna girdi ve onu kilisenin arka tarafına çekti.

"Bay Balyan, sizi nihayet tanıdığıma ne kadar çok sevindiğimi bilemezsiniz."

"Ben de aynı şekilde Muhterem Efendim."

"Sizin Halep'teki ziyaretinizi kaçırmam çok yazık oldu!"

"Bu beni de çok üzdü. Size bir çay ikram edebilir miyim?"

"Zahmet etmeyin. Benim arabada bir termosum var. Derhal geri dönmek zorundayım. Tanışmamızı derinleştirmeye maalesef zamanımız olmayacak."

Bu Vartan'ı üzdü, çünkü aralarında hemen bir sempati pırıltısı doğmuştu. Buna hiç şaşırmadı, çünkü Arusyak karakter olarak birbirlerine benzediklerini Vartan'a söylemişti.

"Bunun için başka bir fırsat doğacaktır, Efendim."

"Mutlaka. Burada ve ya Halep'te. Karım bana danseden derviş grubuyla yeni bir turneye katılmak niyetinde olduğunuzdan sözetti."

"Çok daha yararlı olabilirdim."

PapazVartan'ın tereddünü farketti ve itiraz etti:

"Bundan daha yararlı olamazdınız! Makalelerinizle yurtdışındakileri uyarıyorsunuz. Fakat çok daha önemlisi bize getirdiğiniz bilgilerdir. Biz o bilgilerle yetim çocukları arayıp buluyoruz. Ayrıca Adana'dan bulup getirdiğiniz küçük kız Nayri'den haber aldım. Şimdi Beyrut'ta yaşıyor."

Aradan birkaç ay geçmiş olmasına rağmen Vartan yol kenarında bulduğu küçük kızı gözlerinin önüne getirdi. Tüm yetim çocukları temsilen onun hakkında bir makale yazabilirdi.

Yavaş yavaş merdivenden döndüler ve mihraba girdiler. Arusyak en küçüklerin giyinmelerine yardım ediyordu.

"Savaşın gidişatı hakkında taze bilgileriniz var mı Efendim?"

"İki aydan beri yeni hiçbir şey yok. Bütün insanlık için ne büyük bir felaket! Fakat hâlâ her şey kaybedilmiş değil. Dünyayı yeniden kuracağız, ve ya daha doğrusu."

Bununla çocukları göstermişti. Vartan cevap verdi:

"Benim halkım için yaptıklarınıza binlerce teşekkür ederim.!"

"Tanrı'nın bir kulu olarak bu benim görevimdir Bay Balyan. Ben sadece görevimi yapıyorum."

Çocuklarla birlikte yanlarına gelen Arusyak, "Biz hazırız!" dedi.

"Ne kadar sıcak yürekli bir kadın!" diye fısıldadı misyoner.

"Gerçekten de öyle."

Önüne iki at koşulmuş parmaklıklı büyük bir araba mağaranın önünde bekliyordu. Aram semerlemiş ve yüklemiş olduğu eşekle onun yanında duruyordu. Duygulu veda sahnelerinden sonra, özellikle Aram'la çocuklar burada, yükleme yerinde toplandılar. Keçi derileri ve battaniyeleri örtündüler. Uzun zamandır sevdikleri tek

insanları bırakmak zorunda kaldıkları için kendilerini korkak hissediyorlardı.

"Yalnız değilsiniz" dedi Vartan onlara. "Kız ve erkek kardeşler olarak gelecekte birbiriniz için olacaksınız."

Kevork'un söylediklerini düşündü: "Biz çoban köpekleriyiz." Önünde yolu açıktı. Hayatı savaş sonuna kadar, geçen yıl nasılsa gene öyle olabilirdi. Gezgin bir müzisyenin hayatı. O elbette yazmak zorundaydı, ama o aynı zamanda Tomas gibi küçük oğlanlara ve Nayri gibi küçük kızlara da yardım etmek zorundaydı.

Araba Batı istikametine gitmek için döndü. Matthews geride kalanları son bir kez selamladı. Arusyak gözleri yaşlı, çocuklara bağırdı:

"Hepiniz mutlu olun!"

Vartan kolunu omuzuna koydu ve onu hafifçe sarstı.

"Mutlu olacaklar Arusyak, senin sayende ve Aram'ın atalarının hatırı için yaptıklarıyla mutlu olacaklar."

Oğlan hâlâ yana açılmış kollarıyla el sallıyordu, rahibinin arabası bir tepenin arkasında kayboldu.

Arusyak cesaretini kaybetmiş bir şekilde, "Eve dönelim" dedi.

Aram eşekle önden gitti. Vartan ve arkadaşı onu arkadan kolkola girerek izlediler.

XIV

1917 Martı'nda General Maude'nin komutasındaki bir İngiliz kolordusu Dicle nehri boyunca ilerledi, Osmanlı birliklerini püskürttü, Bağdat'ı aldı ve İran'ın kuzeyindeki Hazar Denizinde Rus ordusuyla birleşti.

Ortak plan, Anadolu'nun güneyine ve Sivas istikametine doğru gerçekleştirilecek bir taarruzu öngörüyordu. Aynı zamanda Çarın Karadeniz filosu İstanbul Boğazı'nı zorlayacak ve İstanbul'a girmeye çalışacaktı. Fakat olaylar tamamen başka bir gidişat aldı. Rusya'da devrim patlak verdi ve Çar Nikolaus II tahttan çekildi. Her yerde sıkıntıya düşen Rus ordusu çözüldü. Askerler subaylarına karşı ayaklandılar ve kitleler halinde birliklerinden kaçtılar. Son kalanları da yeni kurtulmuş olan Batı Ermenistan'ı terkettiler.

Rıza Bey gelişmeleri büyük bir endişe içinde takip ediyor ve her gün yeni durumu öğrenmek için ilin askeri başkomutanlık karargahı ile telefonlaşıyordu. Kafkas cephesindeki Rus savaş gücünün dağılması onu sevindirirken, İngilizlerin Bağdat'ta bulunması onu ileri derecede rahatsız ediyordu. Arapların ayaklanması nedeniyle Filistin ve Suriye'de bulunan Osmanlı birliklerinin morali öylesine bozulmuştu ki, İngilizlerin zaferinden korkmanın bir anlamı yoktu. Ayrıca İskenderun körfezinde her an bir çıkartma yapma ihtimali olan müttefik filoları Antep'ten sadece bir günlük uzaklıktaydı. Amerika Birleşik Devletleri ve Merkezi Avrupa devletleri Nisan'da Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan ettiklerinde Rıza Bey sonun sadece bir zaman sorunu olduğunu çok iyi biliyordu. Birkaç ay, ya da en çok bir yıl içinde ülkesi yenilebilirdi.

İstanbul'dan gelen direktifler misyonerlik faaliyetlerinin engellenmesini ve yetimevlerinin kapatılmasını talep ediyordu. Rıza Bey

emirlere uymamaya karar vermişti, çünkü Jön Türk hükümetinin sonunun yaklaştığının farkındaydı. Onun için önemli olan yabancıları, yani geleceğin zafer sahiplerini kadife eldivenle karşılamak, ama bu arada gayretlerinin bitmediğine İstanbul'daki şeflerini inandırmaktı. Nihayet Rıza görevini savaş bitene kadar yürütmek istiyordu. Eğer müttefikler bölge yönetimini üzerlerine alırlarsa, bu işi yapmak için yüksek dereceli Türk memurlara ihtiyaçları olacaktı.

***

Maro bahçede, ağaçların örttüğü asmanın koyu gölgesi altında oturuyor, her zamanki gibi doyduktan sonra uyuyan Nurhan'ı sallıyordu. Parmak uçlarıyla onun kestane koyusu saçlarla örtülü yüzündeki terleri siliyordu. Onun altı aylık oğlu, tam doymuş pembe yüzüyle ablak bir melek gibi görünüyor, bir tutam ot yüzünden dünyaya gelemeyecek olması Maro'yu dehşete düşürüyordu. Bebeğin yanaklarını öptü. Çocuk gözlerini açtı huyu olduğu üzere dilini neşeyle dolaştırdı. Yeni torununun görünüşünden etkilenen Büyük Hanım da dahil bütün ev halkı Nurhan'ın az bulunur cinsten sıcakkanlı bir çocuk olduğu görüşünde birleşiyordu. Bu çocuk asla ağlamıyor, sadece bazen acıktığını belli etmek için birkaç enerjik çığlık atıyordu. Hayat dolu, coşkulu bir bebekti.

Nurhan başını çevirdi, çünkü Piri Hoca'nın dersine katılmak için camiye giden çocukların seslerini duydu. Tomas gruptan ayrıldı ve annesine ağaçlığa geldi. Nurhan Tomas'ı görünce çırpınmaya başladı ve anlaşılmaz sesler çıkardı. Maro dedi ki;

"Sen geldiğinde kardeşin nasıl seviniyor, baksana!"

Tomas önce güldü, gülümsemesi yüz buruşturmaya dönüştü. Eliyle tuttuğu parmağını Nurhan'a uzattı. Maro bebeğin kardeşi olduğunu söylediğinde kabul edemiyordu.

"Onu tutmak ister misin?" diye sordu kadın ve Tomas'ın saçlarını düzeltti.

Oğlan başını salladı ve masadan birkaç şam fıstığı almaya gitti.

Tomas hiçbir şey farkettirmediği için Maro onun içinde nasıl bir trajedi yaşadığını aylardan beri farkedemedi. Oğlan küstüğünde veya sabırsızlandığında kadın bunu daha annesinin kalbindeki yerini kaybetme korkusu olarak kardeşini kıskanmasına yoruyordu. Böylece

kadın hem sözleri, hem de tavırlarıyla onu sakinleştirmeye ve ona, önceliği olduğunu sezdirmeye çalışıyordu.

Tomas'ı üzen, annesinin zannettiği gibi kıskançlık değildi, onu arka planda çok güçlü bir duygu zorluyordu. Nurhan'ın varlığı onun için herşeyden önce Maro'nun Vartan'a ihanet ettiğinin ispatıydı. Babasını beklemekten vazgeçmişti annesi, hatta günün birinde Tomas'ı bile terkedecek kadar uzaklaşmıştı. O şimdi Rıza Bey'in karısıydı, bazen annesinden nefret bile ediyordu. Ya da en azından ondan nefret etmeye çalışıyordu. Ama annesi için hissettiği şey, her şeyden önce ona olan sevgisiyle öfke ve kızgınlığının bir çatışmasıydı. Utanıyordu. Annesi hakkında düşündükleri için utanıyordu. Annesi adına utanıyordu. Onu affetmeyi ne kadar çok isterdi! Bütün bu duygular arasıra boğazına düğümleniyor, boğulur gibi oluyor, ardından bunları Maro'nun yüzüne haykırmak istiyordu. Ama sözler dudaklarından çıkmıyordu, çok ağır, çok acıydı bunlar. Annesinin ona olan sevgisini büsbütün kaybetme riskini göze alamıyordu.

Rıza Bey ve Safiye kameriyeye geliyorlardı. Tomas karşı taraftan gitti, çeşme havuzunu döndü, birkaç adım uzakta, iğde ağacının arkasında durdu.

İlk karısına, kameriye asmasının altına geldiklerinde, "Nurhan'ın bakışlarıyla bizi nasıl izlediğine bak" dedi Rıza Bey. Gururlanmıştı. "Bu merak büyük bir zekanın işareti."

Safiye bebeğin hemen yukarı kalkan ellerini tuttu. Coşkuyla bağırdı:

"Ne kadar da güçlü! O çok güçlü bir adam olacak."

Maro gülerek itiraz etti:

"Şimdi hemen ondan yetişkin bir adam yaratma! Küçüklükleri çok çabuk geçer!"

Safiye başını salladı. Çocuklarının sütbebeği olduğu zamanlar şimdi artık çok gerilerde kalmıştı. Daha sonra asla ulaşamadığı bu ilk bağlılık aylarını dikkatsizce geçirdiğini, tadına yeterince varamadığını hissetti. Maro'yu böyle ara sıra oğluyla birlikte gördüğünde kıskançlık duyuyordu. Yeniden hamile kalmaya güçlü bir istek duyuyordu. Çok mu yaşlıydı? Hayır, içinde hâlâ küçük bir yaratığa verebileceği sonsuz bir yaşama gücü hissediyordu.

Rıza Bey Nurhan'ı yukarı kaldırdı ve açılmış kollarıyla onu havada salladı. Sonra bıyıklarıyla boynunu gıdıklayıp onu güldürdü.

"Oğlum" diye sordu gizli ama iki kadının da duyabileceği kadar yüksek bir sesle, "Benimle evlenmesi için annenle konuşabildin mi?"

Rıza Bey bu sözleri söylerken sıkıştırıcı bir tarzda Maro'ya baktı. Kadının dudaklarındaki gülümseme dondu, hayır anlamında başını salladı.

Çalılığın arkasındaki gizlendiği yerde Tomas babasının gümüş mühür kutucuğunu sıkıca tuttu. Fena halde hiddetlenmiş olarak geri kaçtı, evin içinden geçti, avluya koştu ve at ahırına ulaştı. Sıkılmış dişleriyle ahır oğlanlarının derdini farketmemeleri için atını semerledi. Hareketleri o kadar kararsız ve kabaydı ki hayvan ürktü. Dışarıda ata bindi, çam fıstığı ağaçlarının arasından dört nala sürdü ve atını önce İncirli çöküntü alanının bulunduğu zeytinliğe götürdü. Uzun inişten aşağıya sürdü, havaalanının etrafında büyük bir daire çizerek Rıza Bey'in tarlalarını geçti ve ırmak kenarına ulaştı. Burada arazi sınırına vardı.

Biraz kendisi de korkarak yüksek sesle ağladı. Bir an geri dönmeyi düşündü. Bunu yapmamalıydı! Annesi telaşlanır, onu arardı. O zaman ona babasını bulmak istediğini söyleyebilirdi. Böylece kadın, onun söyleyemediği şeyi anlayıp pişman olabilirdi.

Nehri, seviyesi çok düşük olan bir geçit yerinden geçti. Karşı kıyıda kayalık dağlara yaslanan bahçeler vardı. Ötesinde çöl başlıyordu.

Tomas'ı Rıza Bey'in öteki çocuklarının yanında sanan Maro onun yokluğunu ancak akşam yemeğinde farketti. Onu evde, çevrede aradı ve gittiğini ahır oğlanlarından öğrendi. Tomas'ın izin almadan böyle ortadan kaybolması ilk kez oluyordu, bu yüzden Maro çok endişelendi.

Rıza Bey, "Heyecanlanma" diyerek onu sakinleştirme çalıştı. "Tomas çok iyi bir binicidir ve araziyi çok iyi tanıyor. Karanlık bastırmadan önce eve dönecektir."

Avluda merdiven boşluğunda durdular Maro bulutların pembeleştiği gökyüzüne baktı. Neredeyse hava kararacaktı.

"Bu ona hiç yakışmadı!" diye yakındı "Birden bire içine ne düştü böyle?"

Maro'nun sesi korktuğunu ele veriyordu. Rıza koluna dokundu.

"Onu bulacağız. Ve ben o keratanın kulaklarını çekeceğim!"

"Ben de seninle geliyorum" dedi Maro.

"Buna gerek yok" diye kesin bir cevap verdi Rıza. "Sen Nurhan'la evde kalıyorsun."

Tarım işçilerine sormuş olan Altan ve Kenan basamakları çıktılar, büyük olanı aramalarından bir sonuç çıkmadığı işareti yaptı. En iyi arkadaşının böyle açıklanmaz bir şekilde ortadan kaybolmasının üzüntüsüyle Kenan babasına sordu:

"Ben de gelebilir miyim?"

Rıza Bey itiraz etti:

"Hayır, neredeyse gece olacak, karanlıkta kaybolabilirsin. Zaten bir çocuk aramak zorunda kaldık, bu yeter! Tomas sana bir planından sözetti mi?"

"Hayır baba."

"Siz ikiniz hiç ayrılmıyorsunuz. Onun nereye gitmiş olacağı hakkında bir fikrin var mı?"

Kenan severek oynadıkları bütün yerleri aklından geçirdi, hiçbiri atla gidilmesi gerektiği kadar uzak değildi. Bu yüzden hayır dedi. Baba, eve yeni girmekte olan Altan'a dönerek;

"Atları eyerlet, adamlarımıza atlı gezintiye çıkmak için hazırlanmalarını haber ver. Sen de geliyorsun."

Akşam yemeğini kaçırdığına kızan Altan isteksiz ahıra gitti. Bu Tomas her zaman onun işlerini bozuyordu!

Rıza Maro'yu eve götürdü ve ona endişe etmemesini söyledi;

"Biz onu hemen buluruz."

Kadın titredi ve kısık bir sesle konuştu:

"Başına bir şey geldiği hissi var bende."

Erkek onu incitmeden azarladı:

"Böyle konuşmamalısın. Şeytanın aklına düşürme!"

"Onu bana geri getirin Rıza Bey!" diye yalvardı Maro ve erkeğin kolunu tuttu. "Onu bana getirin!"

Rıza Bey adamlarından her birine nereyi araması gerektiğini gösterdi, sonra ayrıldılar. Altan'ın görevi havaalanı çevresini aramaktı. Bölgede nöbet tutan jandarmalar onu saygıyla karşıladılar. Atlı veya yaya, onlar herhangi bir çocuk görmemişlerdi. Altan onlarla önce rakı, ayrılmadan önce de birkaç sigara içti.

Onbeş yaşındaki oğlan görev duygusundan daha çok babasından korktuğu için atını nehir boyunca sürdü. Jandarmaların görüş mesa-

fesinden çıktıktan sonra eve eli boş dönebilirdi. Akşamın aydınlatıcı ışığı aşağıya, suya inen iri kumdaki at ayağı izlerine düştü. Oğlan ırmağı geçti ve karşı kıyıda izleri yeniden buldu. İzler dağlara götürüyordu. Onları çiğneyip kapatacağı düşüncesiyle atını izler üzerinde itinayla sürdü. Az ilerdeki çakılda izler kayboluyordu. Altan'ın, batan güneşin kızıl ışıklarını alan toprakların üzerinden baktığı ufukta görebildiği çöl gibi bir gece karanlığıydı. Gökyüzü koyu maviye dönmüştü. Bu Tomas salağı dağlarda kaybolmak için gitmişti. Ama gitmemişse neredeydi? Altan bir kahkaha patlattı ve keşfinin sırrını kendine saklamaya karar vererek konağa geri döndü.

Yerinde sakin oturamayan Maro Nurhan'ı Emine'ye emanet etmiş, holde ileri geri yürüyordu. Safiye onu sakinleştirmek için her şeyi denemişti, bildikleri tükendiği için şimdi onu sessizce izlemekteydi. Piri Hoca atlıların geri dönmelerinden bir süre önce akşam ezanını okumuştu. Çabalar sonuçsuz kalmıştı. Maro hıçkırıklara boğuldu. Safiye koluna girdi ve onunla birlikte ağlamaya başladı.

Rıza Bey "Fakat kadınlar!.. olayı dramatize etmeyelim" dedi. İçinden o da huzursuzdu. Buna rağmen umut uyandıracak bütün sebepleri sıralıyordu.

"Eğer Tomas yaralanmış olsaydı atı ahıra geri dönerdi. O sadece yolunu yitirmiş olmalı. Açık havada sadece bir gece. Sekiz yaşındaki çok güçlü ve kurnaz bir çocuk için bu ne ki? Belki de o köylülerden bir gece kalabileceği bir yer bile istemiştir. Onu yarın erkenden bize geri getirirler. Onlar şimdiden iyi bir ödülü hakettiler!"

Safiye sordu; "Gerçek mi söylüyorsunuz?"

"Ama, elbette."

Maro öfkesini kustu.

"Gün ağarınca aramaya devam edecek misiniz Rıza Bey?"

"Evet meleğim. Köylüler araziyi yaya tarıyorlar. Atlılar uzağı arayacaklar. Ben de jandarmadan yardım isteyeceğim. Valinin oğlu hemen bulunacak."

Rıza'nın iyimserliği Maro'nun korkusunu kısmen giderdi. Odasına çekilmek için izin istedi. Rıza ilk karısıyla yalnız kalınca, "Uyuyabilmesi için ona birkaç damla Laudanum gönder" dedi.

"Sizin farkettiğinizden çok daha endişeli olduğu duygusu var bende. Yoksa yanılıyor muyum?"

"Beni çok iyi tanırsın tatlı Safiye! Bu kaçış hikayesinin ne olduğu belli değil. Emin değilim. Fakat bu aramızda kalmalı! Bana Emine'yi gönder, bir kahve falı bakmalı."

Afyon içmesine rağmen Maro uyuyamadı. Nurhan sıkılmış yumruklarıyla annesinin yatağında uyuyordu. Onu rahatsız etmemek ve büyük oğlunu daha çok düşünebilmek için bebeği Tomas'ın yatağına yatırdı. Acaba ne düşünmüştü? Böyle bir oyun oynayacağı hakkında önceden hiçbir belirti göstermemişti. Hiçbir olayı kaçırmadan, onu bir ipucuna götürür diye son gün ve haftaları aklından geçirdi. Komodinin üzerinde duran Armen'in denizci şapkasını aldı ve hiç düşünmeden tozunu sildi. Tehcirden bu yana neredeyse iki yıl geçmişti ve Tomas sanki başlarından geçen bütün trajik olayları unutmuş gibi görünüyordu. En azından sonuçları altında acı çekmiyordu. Yani bu yüzden gitmiş olamazdı. Oğlunun bu evi terketme arzusu beslediğini bilmiyordu. Maro'nun gündeminde tek hedef İstanbul'du ama bunu ona sezdirmemişti. Maro Tomas'a bu niyetinden uzun zamandır söz etmemişti. Çünkü onun huzurunu bozmak istemiyordu. Hâlâ gidebilmeyi umduğu halde bu umudunu kendine saklıyordu. Şimdi Nurhan varken bunu somut olarak nasıl gerçekleştireceğini de bilemezdi. Bu oyunda üvey kardeşine karşı duyduğu kıskançlık varsa bu da Tomas'ın böyle kısa devre tepkisi için bir açıklama olamazdı. Hayır, o arkadaşları Emel ve Arif'le, atıyla ve oyuncağıyla bu evde mutlu olmuştu

Maro'nun odada dolaşan bakışları pencere kenarında duran tahta planöre, sonra Rıza'nın Akdeniz'den getirdiği midyelere ve nihayet kurşun askerlere takıldı. Vartan'ı beklemek Tomas'a acı mı vermişti, atla acaba ona mı gitmek istemişti? Ama bu konuda o çok akıllıydı! Çocuğunun kaçışından kendisinin asla sorumlu olmadığı düşüncesi geçti aklından ama bu düşünceyi hemen kovdu ve balkona çıktı. Gece yumuşaktı, etrafı böcek çığlıkları doldurmuştu. Göğün en yüksek noktasında büyük bir yıldız parlıyordu ve sanki Tomas'ın evi bulmasına yardımcı olacak bir yol gösterici gibi, doğrudan konağın üstündeymiş görünüyordu.

Nerede olabilirdi? Düşüncesinde onunla konuşuyor, ona olan sevgisini güçlendiriyordu. Ona her nerede ise geri gelmesi ya da Rıza Bey onu gelip alana kadar orada beklemesi için yalvarıyordu. Onu cezalandırmak olmazdı, aksine dönüşü şerefine büyük bir kutlama hayal edilmeliydi. Maro onun kendisi için taşıdığı büyük an-

lamı ona göstermeliydi. Onu ihmal mi etmişti? Rıza ile birbirlerine yakışıp yakışmadıklarını gözlemişti? Aynı sorular, aynı vicdan azabı, aynı korkular şafak vaktine kadar ona sürekli acı çektirdi.

Gün ışığıyla birlikte Maro'nun iyimserliği geri geldi ve Rıza Bey'in odasının kapısını çaldı. Cevap yok. Kesin o geceyi, son zamanlarda sık sık olduğu gibi Leyla'nın yanında geçirmişti. Maro erkeğinin aşağıda bürosunda olduğunu ve kahvaltısının oraya servis yapılmasını istediğini, gittiği mutfakta öğrendi. Tepsiyi ona Maro götürdü. Çalışma odasının kapısının yanında Abdullah oturuyordu ve bir kamanın ucuyla tırnaklarını temizliyordu. Oğlan telaşla yerinden doğruldu ve beyine haber vermeden önce saygıyla kadına bir açıklama yaptı:

"Bu gece rüyamda oğlunuzu buldum, Hanım."

Kadın kendini gülümsemeye zorladı.

"Rüyan hayırlı olsun Abdullah."

Rıza Bey kendisi için bir iş gününün kaybolacağını öngördüğünden aciliyeti olan birkaç işini hemen halletti. Ayağa kalktı ve Maro'yu öptü, gözlerinin altındaki kızarmış halkalar cevabı ele vermesine rağmen sordu:

"Biraz uyuyabildin mi?"

Kadın başını salladı.

"Ben komiseri uykusundan uyandırdım" dedi adam, "Bunun çok hoşuna gittiğini sanmıyorum!"

Kadını canlandırmayı başaramadığını görünce devam etti:

"Bölgenin tüm karakollarına her halukarda telgrafla haber verilecek ve jandarmalar oğlunuzu arayacak. Bana birkaç askeri birlik tahsis etmesi için Paşaya da telefon ettim."

Maro, "Çalışmalarınızı çok takdir ediyorum Rıza Bey" dedi ve ona bir fincan kahve verdi.

"Maro, elimden gelen her şeyi yapacağımı bilmelisin. Sen benim karım olduğun için Tomas da benim oğlumdur ve ben her ikinizin bu evde, ki artık sizin de evinizdir, mutlu olmanızı istiyorum."

Maro gözlerini indirdi ve ona itiraz etmedi.

İlk gün sonuçsuz kalan aramalar sonraki günlerde daha da güçlendirildi, öyle ki arka arkaya bölgenin bütün köyleri ve şehirleri arandı. Çocuğu hiç kimse görmemişti. Valinin koyduğu yüklüce ödül, yapılan ihbarların şişmesinden başka bir işe yaramadı. Rıza

Bey etkisini kullanarak komşu vilayetleri ve Suriye'nin kuzeyindeki yerleşim yerlerini, hatta sahilleri bile arattı. Şehirlerde ve köylerde çok sayıda terkedilmiş çocuk vardı, yetimevlerine de öylesine fazla sayıda çocuk bırakılmıştı ki, tek bir oğlanı arayıp bulma şansı çok azdı. Hiç kimse Tomas'ın kendini jandarmaya ve ya askeri mercilere bildirmemesinin, kendini Antep Valisine haber vermemesinin nedenlerini anlamıyordu. Saklanmak istiyormuş gibiydi..

Zaman içinde Maro'nun korkusu derin bir kuşkuya dönüştü. Onu sadece Nurhan'ın varlığı ve ona bakmak zorunda oluşu bir çöküntüden koruyordu. Savaştaki bir dünyada, Tomas'ın kaybolması, sekiz yaşındaki bir çocuğun salgın hastalıkların, açlığın ve nefretin kol gezdiği bir ülkede bulunması ihtimali ona tarif edilmez işkenceler yaşatıyor, şefkatli bir elin onu bağrına basmış olması için Tanrı'ya dua ediyordu. Haftalar geçti ve ümitler giderek zayıfladı. Dua etmek artık Maro için tek sığınaktı, yakasını bırakmayan korkunç suçluluk duygusunu taşıması için tek araçtı. Tomas'ın kaçışı için tek açıklaması vardı: Rıza Bey'le olan ilişkisi. O çocuksu yüreğiyle annesinin artık Vartan'ı kesinlikle sevmediğine, öbür erkekle yeni bir hayata başladığına inanıyordu. Başka nasıl düşünebilirdi? Dıştan görüntü onun haklı olduğunu göstermiyor muydu? Maro çocuğunun bu tepkisini hesap edemediğine ve ona gerekli olan açıklamayı yapmadığına pişmandı. Her şey kendi suçuydu!

***

Rıza Bey'in elindeki sayfalar titriyordu. Onları ikinci kez okuyordu. Amerika Birleşik Devletlerinde yayınlanan ve Alman gizli servisi tarafından tercüme edilmiş olan makalenin başlığı "Nayiri" idi. İmza şöyle idi: "Vartan Balyan, Anadolu'da herhangi bir yerde."

"Sekiz yaşındaki bir Ermeni kız Anadolu'da, Adana yolunun kenarında, elini uzatmış sadaka dileniyordu. Cılız, kirli ve paçavralar içindeki Nayiri korkunun içindeki tüm hayatı öldürdüğü bakışlarıyla dünyaya bakıyordu. Jandarmalar ailesini öldürdüğünden beri başına geleceklerden habersizdi. Sadece artık ana dilini konuşmaya izni olmadığını, Ermeni kökenini ve hatta adını gizlemek zorunda olduğunu biliyordu.

Ailesinin Turancılık sunağında kurban edildiğini anlayabilecek

durumda değildi. Bunu kim anlayabilirdi ki? Irkçı bir ideolojinin yüzbinlerce suçsuz insanın öldürülmesini şart koştuğunu hangi medeni insan kavrayabilirdi ki?

Nayiri hiçbir şey bilmiyor, onun "İttihat" sözcüğünden de haberi yok. Aynı şekilde, felaketinin sorumlusu olan Talat, Enver ve Cemal isimlerini de bilmiyordu. O sadece İstanbul'daki yönetimin insanlık dışı emirlerini uygulayan jandarmaların yüzünü gördü. Belki o Anadolu'ya Ermeni katliamını yoluna koymak için gelen içişleri bakanının yüksek memuru Gani Bey'in arabasının geçtiğini görmüştü ama "Ermeni Sorunu"nu yeryüzünden tamamen silmek için hükümet tarafından alınmış bir kararı getirdiğini nereden bilsindi.

Küçük politik hesaplardan hiçbir şey anlamıyordu, onun için önemli olan, sadece ertesi gün hayatta kalabilmekti. Ailesinin öldürülmesinden sonra stepler arasında geçen zorlu yürüyüşlerde hayatta kaldığı gibi. Yakalandığı, çiftliklerde sabahtan akşama kadar tahıl taşıyarak iki yıldan beri hayatta kalabildiği gibi.

Çektiği sayısız sıkıntılar onun içinde kalan son yaşam sevincini de öldürmüş olmalıydı, ama bu küçük kızın yüreğinde hâlâ küçük bir kıvılcım çakıyordu. Birazcık sevgi yeterli olabilirdi. Mucize gerçekleşti. Yabancı bir misyoner onu korumasına aldı ve o bugün artık yetimevinde "umut" kelimesinin anlamını yavaş yavaş yeniden keşfediyor.

Ama hâlâ binlerce çocuk, tıpkı Nayiri gibi, kendi haline bırakılmış durumdadır. Onlar hayatta kalabilmek için Ermeni çocukları olduklarını unutmak zorundalar mı? Bir parça ekmek dilenmek için uzanan parmakları aslında İstanbul'daki polisiye yönetimi gösteriyor ve gösterdiği insanlara da soruyor:

"Bizim için ne yapıyorsunuz?"

Rıza Bey sayfaları buruşturdu ve kapıya dönerek bağırdı:

"Bedri!"

Abdullah içeri girdi ve eğildi.

"Ben Bedri'yi çağırdım" dedi ona vali.

"O şehre indi beyefendi."

"Dönünce hemen bana gelsin. Bana bir konyak getir."

Şişe ve bardaklar alçak bir büfenin içindeydiler. Oğlan onun kalbinin bir öfke patlamasının hemen öncesinde olduğunu farkettiği için telaşlandı ve içkinin birazını yere döktü. Rıza Bey pencerenin

yanındaki bir koltuğa oturmuştu, hizmetkarının sakarlığını görmedi. Abdullah bakır tepsiyi parmağıyla sildi, yaladı.

Bardağı ona verirken "Çıkabilir miyim Rıza Bey?" diye sordu.

Rıza Bey onu bir el hareketiyle gönderdi. Bir sigara yaktı ve iki nefesten sonra kül tablasına bastırdı. Yine bu Balyan! Yine bu herif! Amerika Birleşik Devletleri'nde yayınlanan bir makalenin başkentteki hükümet çevreleri üzerinde yaratacağı etki Rıza Bey'in kanını donduruyordu. Kendisi bizzat suçlanmamıştı, önemli olan da buydu. Ama bu yazının içeriği buna rağmen onu gücendiriyordu, çünkü bu yetim çocukların kaderini umursamazlıktan gelemezdi. Gerçekten çok sevdiği Tomas da muhtemelen onlara dahildi. Altı aydır ondan yaşadığına dair bir işaret alamamışlardı. Maro endişeliydi ve bu durum evin tüm havasını etkiliyordu. Herkes, asla bir türlü geçmeyecek bir derdi içinde taşıdığı duygusuna sahipti.

Bu lanet olası Balyan'ın özellikle şimdi kendisinden sözettirmesi. Bir bu eksikti! Karısının nerede olduğunu bu adamın öğrenip öğrenmediğini kim bilebilirdi ki? Tomas'ın kaçışını belki de o organize etmişti. Acaba Maro'yu da almak için tekrar gelir miydi? Balyan kesinlikle sahte bir isim altında yaşıyordu. Konağın önünde hemen her gün toplanan dilencilerden biri pekala o olabilirdi. Aynı şekilde, hamallardan veya hasat işine alınan tarım işçilerinin biri.

Rıza kadehini boşalttı ve hayalet görüp görmediğini kendine sordu. Fakat huzursuzluğunu bastıramadı. Rusya'da iktidarı almış olan Bolşevikler, Osmanlı İmparatorluğu ile sürdürülen savaşın çabuk son bulmasını sağlayacak bir barış çağrısında bulunmuşlardı. O zaman Balyan için karısını bulmak daha kolay olurdu. Onu geri istemek için gelebilirdi. Gerçi bunu başarma şansı çok yüksek değildi ama Rıza buna rağmen riske girmek istemiyordu. Maro asla bütünüyle ona ait değildi, bunu başından beri sezmişti. Dininden ve Avrupalı eğitiminden dolayı o bu evde her zaman yabancı biri olarak kalacaktı. Tomas'ı kaybetmesinden doğan teselli ve şevkat ihtiyacı gerçi kadının ona biraz yaklaşmasında etkili olmuştu ama eski kocasını kapıda görünce nasıl tepki vereceği bilinmezdi. Rıza bu adamın boynunu ateşkesten önce vurdurmak zorundaydı.

Yarım saat sonra Bedri gelince Rıza Bey makaleyi ona Türkçe'ye çevirip okudu.

"Bak işte, o senin sandığın gibi, bir ölü değil."

Olayı hafife alan Bedri "Ya?" dedi. "Onun bu yalan masallarına

kim inanır? Gani Bey bir kere daha onun tutuklanmasını talep edebilir mi?"

"Sözkonusu olan bu değil."

"O zaman niçin bu kadar heyecanlandınız, anlamıyorum."

Rıza Bey yaverini birkaç saniye boyunca esaslı biçimde süzdü. Ona sırrını açıp açmamayı düşündü.

"Otur" dedi sonunda ve karşısında duran koltuğu gösterdi.

Efendisinin alışkın olmadığı bu neredeyse dostane ses tonu Bedri'yi şaşırttı ve ortada önemli bir sorun olduğunu tahmin ettiği için alçak sesle konuştu

"Her şeyimle emrinize amade olduğumu biliyorsunuz Rıza Bey"

"Al kendine" diye cevap verdi masanın üstündeki sigara tabakasını gösterdi.

Bedri bir sigara alıp yaktı ve dumanını kibarca yana üfledi. Rıza Bey nihayet söze başladı ve teklifsiz konuştu.

"Bu adamın varlığı beni, Maro'yla evli olduğu için çok rahatsız ediyor. Onun işini bu defa bitirmek istiyorum."

Yaverinin yüzü aydınlandı.

"Eğer öyle ise kocasını tuzağa düşürmek için Maro'yu yem olarak kullanabiliriz."

Rıza Bey ona öfkeyle parladı ve Bedri kızardı. Efendisinin gözünde bunun iyi bir fikir olmadığı açıktı. Kesin ki, sevgilisinin hayatının tehlikeye girebileceğinden korktu. Bedri'nin düşüncesini okuyan Rıza devam etti:

"Maro kocasının hâlâ hayatta olduğunu öğrenmemeli."

"Öyle mi. Fakat biz ne yapabiliriz?"

Bedri'nin bu konu üzerinde kavrayışının kıt olduğunu gören Rıza Bey açıklamada bulundu:

"O bu makaleyi yurtdışına kesinlikle bizzat kendisi çıkarmadı. O halde ona yardım edenler var. Diplomatlar, ne bileyim, misyonerler.. Kuşkusuz onun henüz sürgün edilmemiş az sayıda Ermeni'yle de ilişkileri vardır."

"Kuşkusuz."

Rıza Bey ellerini çırptı.

"Başka herşeyi bırak, onu ara ve bul!"

"Nasıl olursa olsun mu?"

"Benim için farketmez. Önemli olan senin ağzı sıkı olmandır.

Beni bu adamdan kurtar Bedri ve belki artık sen yükünü tutmuş bir adamsın!"

Bu son sözler kulaklarında çınlarken Bedri kalktı ve derin reverans yaptı.

***

Birbirini izleyen steplerden sonra başlayan çam ormanları manzarasında Vartan, doğduğu ve yetiştiği şehir olan Afyonkarahisar'a yaklaştıklarını biliyordu. İşte! Rayların altında ırmak! Bu çocukken balık yakaladığı Akar'dı. Kompartımanın penceresini aşağıya indirdi ve kafasını dışarı uzattı. Manzarayı yeniden keşfetmeye, memleketinin sonbaharıyla kendisinde kalmış anılarını birbirine bağlayan tarlaların kokusunu içine çekmeye çalıştı.

Katır koşumlarıyla işleyen tarım işçilerinin çalışmasını Arap atının üzerinde denetleyen babası gözlerinin önüne geldi. Yarı yetişkin olmuş oğulları Nubar ve Vartan'a yapılan işin aşamalarını tek tek anlatıyor, buruşmuş çiçek yapraklarından haşhaşın toplanacak olgunluğa erişip erişmediğini anlamanın sırrını veriyordu. O zamanlar Vartan on iki yaşındaydı ve hayatını bu rüzgarlı yaylada geçirmeyeceğini biliyordu. İstanbul'daki kuzenini ziyaret ettiğinden beri o sadece başkenti ve onlarla dünyayı keşfedebileceği, limandaki gemilerin hayalini kuruyordu.

Kompartımana giren rüzgar, rayların monoton gürültüsünün koltukta uyuttuğu Hakkı uyandı. Diğer müzisyenler koridora çıkmışlardı. Hakkı yalnız olduklarını farkedince, Vartan'ın aslen Afyonkarahisarlı olduğunu öğrenmiş olduğundan beri belki on kere sormuş olduğu bir soruyu yeniden sordu:

"Bana afyon bulabileceğini düşünüyor musun? Şunu da unutmuyorsun. Ben bunu satmak için istiyorum."

"Bunu bir deneyeceğim Hakkı, ama sana kesin söz veremem. Bu kadar uzun bir zaman geçti aradan. Belki de artık hiç kimseyi tanımıyorum. Sürülmüş tarlaların çoğu Ermenilere ait olduğu için."

"Elimize düşecek olan Avrupalı askerler sayesinde ben bir servet yapacağım."

"Ülken savaşı kaybetmek üzere iken seni ilgilendiren tek şey bu mu?"

"Bu benim savaşım değildi! Vaktiyle savaştan zengin olmuş in-

sanlar vardı. Şimdi sıra bende. Eğer istersen birlikte çalışıp zengin olabiliriz."

Vartan şaşkınlığını göstermemek için zorlandı, anlamamış gibi yaptı:

"Bunu nasıl düşünürsün?"

Hakkı gülümsedi ve esrarengiz bir tavır takındı. Vartan'a kaş göz etti, hiç kimsenin koridorda yakında olmadığını garanti ettikten sonra fısıldadı:

"Ben senin göründüğün kişi olmadığını çok önceden anladım."

"O zaman ben kimim?"

Hakkı omuzlarını silkti:

"Benim için sen bir ağabeysin, bu da bana yeter."

Paşazade Şakir Mithat'ın geri dönüşüyle konuşmayı kesti. Hakkı'nın ses tonu bir tehdit içermediği, aksine suç ortağı bir dostluk havasında olduğu için Vartan sakinleşti. Derviş'e sordu:

"Nerede çalacağız, usta?"

"Bir sünnet düğününde, Udi Yaşar. Valinin huzurunda. Bana oraya birçok yüksek rütbeli subayın, hatta bir generalin katılacağı anlatıldı. Biz kendimizi aşmak zorundayız, çünkü onlar şimdi karamsar düşünceler içindedirler."

"Niçin?" diye sordu Vartan bilmezmiş gibi.

"Ben Talat Paşa'nın bakanlıktan ve sadrazamlıktan çekildiğini bir Alman mühendisten yeni öğrendim. Barış görüşmelerini yürütmek isteyen İzzet Paşa kabinenin başına getirilmiş. Bu Osmanlı İmparatorluğu için üzücü bir durumdur."

Vartan bir baş sallamayla yetindi. Hiç şaşırmamıştı. Bu günlerde, Ekim 1918 ortalarında, Osmanlı ordusunun yenilginin eşiğinde olduğunu herkes biliyordu. Elbette o İstanbul'daki hükümetin değiştirilmesine sevinmişti, ama eski bir İttihat üyesi olan İzzet Paşa'nın hükümet başkanı olarak adının geçmesi henüz hiçbir şeyin kökten değişmediğini gösteriyordu.

Barışın Ermeniler için ne getireceği henüz bilinmiyordu. Müttefikler özerk bir büyük Ermenistan konusunda yarı resmi olarak açıkladıkları görüşlerine uymak istiyor muydu? Hiçbir şey belli değildi! Bağımsız bir Ermenistan'ın kurulduğu 28 Mayıs 1918'den beri olaylar daha karmaşık bir hal almıştı. Her şeyden önce Büyük Anavatan'a götürecek yolda bir ilk adım olarak bu bağımsızlık Vartan için elbette bir sevinç nedeniydi, ama aynı şekilde, halkından

çoğu kişiyi rahatsız ettiği gibi onu da rahatsız ediyordu. Uzakta bir bölgeyle yetinmek zorunda kalabilirlerdi. Bir tarafından Osmanlılar, bir tarafından Azerbeycanlılarla sınırlanmış eski Rus Ermenistan'ı Gürcistan, İran, Azerbeycan gibi yabancı topraklarla çevrilmiş ve dünyadan izole edilmiş bir ülke olacaktı.

Vartan Bolşeviklerin bütün birliklerini çekmesinden sonra Anadolu'daki topraklarından yoksun kalacakları bu Ermenistan'ın bağımsızlığıyla yetinmekten başka halkının yapabileceği bir şey var mıydı, bunu bilemiyordu. Rusların terkettiği Batı Ermenistan'ı gönüllü savaşçılar kahramanca savunmuşlar, ama sayıca daha geniş ve iyi silahlanmış düşman karşısında Erzincan, Erzurum, Trabzon ve Van'dan vazgeçmek zorunda kalmışlardı. Osmanlıların son taarruzu yeni katliamlara yolaçmış, ama Ermeniler kuşatıldıkları Karakilise ve Serdarabat gibi son kalelerinde başarıyla direnip düşmanlarına ağır kayıplar verdirmişlerdi. Hâlâ uygulanan imhanın şoku altındaki bir halkın moralini yeniden dirilten bu zaferler, sadece itici bir etkiye sahipti. Her şeyini kaybetmiş olan göçmen yığınları beslenmek ve barınmak ihtiyacıyla bu küçük bağımsız Ermenistan'daydı ve geleneksel düşman, herkesin kaybetmekten korktuğu bu küçük ülkenin kapılarına dayanmıştı.

Tren düdüğünü çalarak şehir surlarına yaklaştı ve istasyona girmekte olduğu haberini verdi. Derin karanlık bir gökyüzü altında camiler ve evler griye boyanmıştı. Düz damların ardındaki ufukta şehre adını ve eski heybetli kalenin silueti yükseliyordu. Afyon "afyon" anlamına gelirken Karahisar "Kara direnme noktası" anlamına geliyordu. Vartan'ın yüreği ağzına gelmişti, perona yanaşan kalabalık arasında candan bir dost veya hiç olmazsa tanıdık bir yüz araştırıyordu. Lokomotiften çıkan buhar bulutu insanları örttü.

Bazı askeri birliklerin getirildiği Anadolu otelindeki öğle yemeğinde Derviş Paşazade müzisyenlere öğleden sonra serbest olacaklarını söyledi. Alışıldığı üzere paylaştıkları odalarına giderken Hakkı Vartan'a baktı ve "Burası senin memleketin olduğu için senin herkesten daha çok yalnız kalma ihtiyacında olduğunu kabul ediyorum" dedi.

Vatan direniş grubundan hiç kimseyle ilişki kurmamalıydı. Kendini tanımasından korkmayacağı birine rastlama umudu da yoktu. Bu nedenle şehri yalnız gezme düşüncesi hoşuna gitmedi.

"Aksine Hakkı, seninle birlikte gezmek hoşuma giderdi. Ama

susmama saygı göstermen, soru sormaman şartıyla. Bu senden çok şey istemek midir?"

Hakkı'nın yüzüne sevinç oturdu.

"Udi ağabeyim, sen benden, bir kadınla yatmaktan başka herşeyi isteyebilirsin. Bir balık gibi dilsiz olacağım. Eğer ırkından veya dininden insanlara rastlarsan, onlarla rahat konuşman için çekilip bir kenarda duracağım."

Demek ki biliyordu! Vartan itiraz edecek oldu, Hakkı ona susmasını işaret etti.

"Ben bunu çoktan sezdim! Sen benim kardeşimsin udi. Sırrın bende saklı kalacak, seni ele verirsem kendimi kıyma gibi doğarım."

Duygulanan Vartan onu kollarıyla sardı.

"Seni tanıdığıma şükrediyorum!"

"Senin dilinde 'dost' nasıl söylenir?"

"'Enguer ve sen benim dostumsun Hakkı."

Zanaatkarların ve tüccarların işlerine göre öbekleştikleri şehrin çarşısına ulaştılar. Kömür tüccarları, demirciler, terziler, halı ve ipek tüccarları, ayakkabıcılar ve pastaneler bölgesini geçtiler. Anadolu'nun tüm pazarlarında olduğu gibi burada da satıcılar dükkanlarının önünde duruyor gelip geçenleri herşeyi gören gözleriyle süzüyor, günün siftahı için fiyatlarında indirim yapmaya hazır olduklarını söyleyerek mallarını satışa arzediyordu. Anadolu'nun her yerinde olduğu gibi, eskiden Ermenilere ait olan dükkanların sahipleri değişmişti. Birçok Rum satıcı da Türkler ve Kürtler için alanı boşaltmak zorunda kalmıştı.

Yanlarındaki pirinç, şeker, tuz çuvallarını veya badem, nohut, kurutulmuş meyve dolu sepetlerini caddeye kadar yaymış olan gıda satıcılarına geldiler. Vartan önünde tahminen on yaşlarında bir oğlanın zeytinyağı tenekesi üzerine oturduğu eski bir dükkanın yanında durdu.

"İyi günler! Hamit Efendi burda mı?"

"O birkaç ay önce öldü."

"Oh!" dedi Vartan, üzülmüştü.

"Babam dükkanı dul karısından satın aldı."

Gri bıyıklı ve kaşları neredeyse hiç olmayan bir adam dışarı çıktı. Yuvarlak gözleri bir ziyaretçiden ötekine geziyordu. Kötümserdi.

"Hamit Efendi'den ne istemiştiniz? Size borcu yoktu ya?"

Vartan "Korkmayın" dedi. "Birlikte kuran kursuna gittiğimiz eski bir dostumdu. Ruhu şadolsun!"

"Ama sizi boş yere rahatsız etmedik" dedi Hakkı, "Kuru incirin kilosu kaça?"

Pazar yerindeki büyük kestanenin altında birkaç adam tavla oynuyor ve nargile içiyordu. Hakkı iştahla rakı şişelerine baktı, ama arkadaşına birlikte bir meyhaneye girmeyi teklif etmeye cesareti yoktu. Camiyi arkalarında bıraktılar ve Ermeni mahallesinin dar sokaklarını geçtiler. İlk bakışta, Vartan'ın burada olduğu dokuz yıl öncesinden bu yana pek bir şey değişmemiş görünüyordu. Ahşap evlerin hemen hepsi yine beyaz boyalıydı ama çoğunun boyaları kalkmış, dökülmüştü. Birçok önbahçede yabani otlar büyümüştü. Keçiboynuzu ağacının gölgesi hâlâ çeşmenin üzerine düşüyordu. Eskiden olduğu gibi yandaki fırından taze pişmiş ekmek kokusu geliyordu. Her kapının yanında Vartan'ın aklına başka bir isim geliyordu, ama şimdi bu evlerde yabancılar oturuyordu. Burada, St. Stephaus kilisesinin önünde Aghavni Hatun torunuyla birlikte oturuyordu. Orada bugün peçeli yaşlı bir kadın oturuyor, ön meydanda oynayan çocuk sürüsünü gözlüyordu.

Vartan ağır tahta kanatlı kapıyı iterek açtı. Yüzüne ahır gübresinin kokusu geldi. Gıdaklama ve böğürme sesleri duvarlarda yankılanıyordu. Saman ve pislik eşeleyen tavuk ve kuzuların arasından geçerek minbere gitti. İkonlar, sunak ve sıralar yoktu. Duvar süslemelerinin üzeri badana ile kapatılmıştı. Hava girsin diye pencereler açılmıştı. İçinde kutsal törene kabul edildiği kiliseden bir tavuk kümesi yapılmıştı!

Birdenbire kendini otuz yıl öncesine geri dönmüş hissetti. Paskalya cumartesinde ayin öncesinde buradaydı. Vartan siyah örtüyle örtülmüş sunağın önünde duruyor ve ezberlediği şarkıları söylüyordu. Anne ve babasının onu gururla dinlediğini biliyordu. Annesi kadınların bulunduğu taraftaydı, babası ise karşı tarafta, erkeklerin bulunduğu yerde. Sonra bütün ışıklar yandı ve süs ikonlarını altınsarısı parlattılar, üst galeride Chrisdes hariav: merelotz korosu söylemeye başladı. İsa yeniden dirildi! Vartan çantasından bir renkli paskalya yumurtası çıkardı, onu vaftiz leğenine soktu ve ardından açgözlüce yiyerek sonsuz orucu bitirdi. Acelesi vardı, çünkü akşam yemeğine kadar aç beklemek zorundaydı. Papaz onu yakalamış, ona İsa'nın bedeninden yediğini hatırlatmıştı. Vartan onu o zaman

uğraştırmış olan soruyu açık bir şekilde hatırladı: İsa her yıl nasıl ölüyor ve iki gün sonra yeniden nasıl dirilebiliyordu? Ama o bu arada yaşamaya devam ederken insanların binlerce kez öldüklerini de biliyordu.

Ön merdivene, Hakkı'nın yanına döndü. Tam bu anda kiliseye bakmamak için kafasını şiddetle çeviren bir adam geçti. Ama Vartan onu tanımıştı. Saatçi Parunag Avakion'du. Arkasında iki peçeli kadın, evlerin cömertçe inşa edildiği konforlu caddenin kenarından gidiyordu. Burada bahçeler daha genişti. Vartan adamı bir sokak çocuğundan sordu.

"Bu Oral Efendidir, saatçidir. Ablam onun ikinci karısıdır. Seni ona götüreyim mi? O iyi bir saatçidir. Eğer seninle gelirsem uygun bir fiyat yapar."

"Başka bir sefere, şimdi zamanım yok, sağol."

Başkaları gibi Avakion da inancından dönmüş, dilinden vazgeçmiş ve hayatta kalabilmek için adını değiştirmişti. Vartan bu yüzden onu yargılama hakkını kendinde görmüyordu. Kiliseye bakmak istememesi, bütün bunlara dayanamayan ruh yapısını gösteriyordu. Onu rahatsız etmemeye karar verdi.

Her cadde, her meydan ve her ağaç Vartan'da hatıralar canlandırıyordu. Hiç ayrılamadığı, hep aynı yerinde kaldığı, her adımının onu yüzlerce kez aynı yere çıkardığı bir rüyada ilerliyormuş gibiydi. Burada ilk yıllarda gitmiş olduğu boş okul vardı. Ailesinin evi sadece bir kilometre uzaktaydı. Ermeni alfabesinin otuzaltı harfini düşüncesinden geçirdi: ayp, pen, kim, ta, yeteh, za.. Ve üç yaşındayken ona bunları öğreten babasını hatırladı. Hepsini öğrenebilmesi için bütün bir yaz gerekmişti. Sonra her fırsatta bunları saymıştı. Amcalarının, teyzelerinin ve tüm konukların, hatta iş için babasına gelenlerin önünde bu harfleri söylerdi.

Şehri terkedip bölgenin ünlü bir madensuyuna giden yol üzerinde yürürlerken Hakkı alçak sesle konuştu:

"Bu kadar çok etkilendiğine göre mutlu bir çocukluğun olmuştur. Ben memleketime dönmek için herhangi bir sebep bulamıyorum."

"Senin gruba alınman kesinlikle benimkinden daha isabetlidir."

Hakkı iki sigara sardı ve birini arkadaşına verdi. Tahminen bir çeyrek saat susarak yürüdüler. Evler giderek aydınlanıyordu. Önlerinde sadece tarlalar kalana kadar gittiler. Vartan bir kestirme yola

saptı ve bir tepeden aşağı inen dar bir patika boyunca yürüdü ve birden bire ailesine ait araziler önünde durdu. Tarlalar sonsuza doğru uzanıyorlardı. Araziyi, rüzgar kesmesi için dikilmiş kavak ağaçları bölüyordu. Eskiden haşhaş ekilen tarlaların pek çoğu boş duruyordu. İşlenmiş kalan topraklar ise anlamlı bir gecikmeye işaret ediyordu. Balyanlar zamanında genellikle aynı anda otuz kişinin çalıştığı tarlalarda belli ki üç sabandan fazlası çalışmamıştı.

Vartan yapıştığı saban ucuyla birlikte sarsıldığını ve sallandığını, sabanın canlı bir şey olduğu etkisini, toprağı açarkenki hissedilen güç duygusunu, düz bir sapan izi çıkarabilmişse duyduğu sevinci hatırladı. Babası oğullarının başka işlerde gözü olduğunu bildiği halde tarla işlerinde uzman olmalarında ısrar etmişti. "Sahibi, çalıştırdıklarından daha iyi bir tarım işçisi olmalı" derdi. Böylece Nubar ve Vartan mevsim tartımında meyve ağaçlarını ve asmaları keserlerdi. Tohum eker, sulama yapar, ekin biçerlerdi. Afyon elde edilen haşhaş kapsüllerini çizme sanatını öğrendiler. Vartan kendini asla tarım işletmeciliğine adama arzusu duymamasına rağmen öğrenmenin tadını çıkarmış ve İstanbul Üniversitesinde okurken ara sıra tırpanı yarım daire biçiminde, sağdan sola salladığı hasat zamanlarını hayal etmişti. Bu kez kapalı gözlerle fakat kılıcıyla kestiği otların hışırtısını, sütün kokusunu, omuzlarındaki ve belindeki ağrılarla birlikte hissetti.

Vartan yürüdü. "Sen çok uzaklardasın, kardeşim" dedi adımlarını ona uydurmaya çalışan Hakkı.

"Çok uzaklarda."

Çınar ağaçlarından bir duvarın arkasında üç katı ve balkonuyla çok heybetli duran kırma taşlardan bir ev göründü. Vartan nefesini tuttu. Kumlu caddenin kenarındaki bir küçük duvarın üzerine oturdu ve pembe-beyaz duvarları izledi. Tahta parmakları çıkarılmış ve pencereler yeni sahibi tarafından İslami usulle, yeşile boyanmıştı. Vartan her pencereyi incelerken arkasındaki odanın mobilya düzenini aklından geçirmeye çalıştı. Eski sesleri duyuyor, eski hayat sahneleri resimler halinde gözlerinin önünden geçiyordu. Babası, annesi, kardeşi, yazları daima gelen kuzeni; bu evi sevmiş olan Maro'yu, içinde düzenlemiş oldukları eğlenceleri. Eğer yeryüzünde kendi evi olarak görebildiği bir yer varsa, o bu evdi ve bu yerdi. Buna rağmen şu an kendisini bir yabancı gibi hissediyordu.

Eşek üzerinde bir yaşlı adam evden çıktı. Vartan'ın yanına gel-

diğinde, Vartan'ın doğumundan beri Balyan'lara hizmet etmiş olan ahçı Osman'ı hemen tanıdı. Sırtı kambur, yüzü üzgündü. Yalınayaktı, kirli, parçalanmış elbiseler içindeydi. Kısılmış gözlerle yabancılara baktı. Vartan ihtiyarın kendisini tanımadığından emindi, onu selamladı:

"Selamünaleyküm!"

"Aleykümselam!" diye cevap verdi Osman ve eşeğin yularını çekti.

"Bu mülkler kime ait?"

"Ekrem Efendiye."

"Muhtara mı?"

"Artık muhtar o değil. Polis müdürlüğüne atandı. Bu onun evidir."

Vartan kimliğini ele vermeden daha çok şey öğrenme ihtiyacı duydu.

"Ben uzun zaman önce bir kere buradaydım. Domuz çalan bir adamı tutukladılar ve onu dövdüler. Ama bu evin ağası onları engellemişti."

"Evet, hatırlıyorum..." dedi Osman, yere baktı. "Bey iyi ve adil bir adamdı, çok cömert ve şefkatli biriydi. Bir gavur olmasına rağmen Allah onu yaptıkları için ödüllendirecektir. O zamanlar ben ahçıydım, işim hoştu. Şimdi keçileri güdüyorum. Bu yaşımda! Balyanların yanında bu asla böyle olmazdı."

"Onlara ne oldu?"

"Size anlattığım beş yıllar önce öldü. Arkasından biraz sonra karısı öldü. Ondan sonra bu mülkün sahibi oğlu Nubar Ağa oldu. O da babası gibi iyi bir adamdı. Fakat savaş başlayınca gitti."

"Peki bu mülkü Ekrem Efendiye o mu sattı?"

"Ne diyorsunuz! O aniden yola çıktı, çünkü postu acilen kurtarmalıydı. Akıllı bir adamdı."

İhtiyar sustu korkarak eve bir bakış fırlattı. Eşeğini sürdü ve ekledi:

"Fakat bütün bunlar sizin gibi yabancıları ilgilendirmez. Hoşçakalın!"

O korkuyordu, sohbet ettiğine açıkça pişman olmuştu.

"Haklısınız" diyerek onayladı Vartan, "bu hikaye bizi ilgilendirmez. O zaman iyi şanslar."

Ona arkasından bir küçük süre baktılar, sonra şehre geri döndüler Hakkı elini Vartan'ın omuzuna koydu.

"Bu sarayda oturdun! Ben nadiren doyabilirdim ve senin çocukluğunun nasıl geçtiğini asla tasavvur edemem. Senin gibi biri için udundan başka bir şeyi olmamak ve yollara düşmek kötü olmalı!"

"En kötüsü, artık kendi adını kullanamamak."

"Balyan, bu o mu?"

Vartan başını salladı.

"Sen bunu bana başka herhangi bir zamanda anlatır mısın?"

"Neyi?"

"Her şeyi. Ne yediniz içtiniz, annen baban nasıldı, neler yaptın."

Vartan alçak sesle güldü.

"Ben senden çok da farklı değilim, çocuk kafalı adam! Eğer komşu olsaydık mutlaka arkadaş olurduk!"

***

Kur'an'da yazılı hayır vecibesini yerine getirme geleneğine uygun ve bunu düşünerek il valisi Metin Bey kendi oğluyla beraber sünnet olmaları için fakir insanların çocuklarını davet etmişti. Çoğu üniformaları içinde Osmanlı subayları olan misafirleri arasında uzun bir masada, ortada oturuyordu. Biraz arka planda kalan ama aynı şekilde zengin döşenmiş bir geniş masada sıradan insanlar ve oğullarının sünneti nedeniyle böyle bir eğlence düzenlemek gücünde olmayan babalar için hazırlanmıştı. Masaların önünde, üzerinde uzun beyaz gecelikler giymiş, kafalarında inci mavisi ipek şapkalar olan, tahminen on yaşlarındaki on iki oğlanın yattığı on iki emaye yatak duruyordu. Korku içinde, onları tam bir Müslüman erkek yapacak olan berberin ritüel eylemini icra etmesini bekliyorlardı.

Dervişler odanın bir köşesinde, bir podyumda görevlerini yapıyorlardı. Vartan enstrümanını ayarlarken konukları süzdü. Ev sahibinin sağ yanında Halit Paşa'nın yuvarlak yüzünü şaşkınlıkla keşfetti. Yavaş yavaş aklaşan saçları dışında general Vartan'ı darağacından kurtardığı Sivas'taki karşılaşmalarından beri değişmemişti. Vartan gözünü iyice arkadaşına dikti, Paşazade Şakir Mithat'ın giriş işaretini kaçırdı ve o kadar geç çalmaya başladı ki, misafirlerin

dikkatini üzerine çekti. Sakalı ve derviş elbisesi içinde onu zaten tanımayan generalle bakışları buluştu.

Gösteriye eğlence katmak için, Paşazade grubu özel bir şahsın huzurunda çalarken her zaman yapmadığı, sema dansı yaptı. Oğlanlar ve babaları bu bedensel gösteri karşısında sessiz kalmışlardı, gözlerinde Tanrı'yla ilişki kuran keşişin tutkulu yüzünden etkilendiler. Vali kendini değerli hissetti ve dans bitince dervişe bir kese para verdi.

Grup şimdi önce hafif ve neşeli olan, ama sonra şiddetlenen ve kesin bir eğlenceye dönüşen bir dünya müziği çalıyordu. Berber sünnete başlamıştı. Oğlanlar dişlerini sıktılar ve metin durdular. Babaları övünçlüydü. Üç dansöz göründü ve oğlanların önünde, onların erkekliğini test ediyormuş gibi hareket ettiler. Yeni sünnet olan çocuklar acı duymalarına rağmen gözlerini bu yarı çıplak vücutlardan ayıramadılar. Erkekler bu merakın tadını çıkardılar. Berber işini bitirmişti. Konuklar oğlanlara hediye ve para verdiler. Onlara uzun bir yaşam, güçlü bir sağlık ve inanç dilediler, alçakgönüllük, şefkat ve sadelik konusunda uyardılar.

Dev bir genç hizmetçi ordusu mutfakla eğlence yeri arasında ara vermeden gidip gelirken müzisyenler gurubunun çaldığı bitmek bilmeyen bir müzik ziyafeti yaşandı. Yoksul çocukların babaları kutlamaya devam ederken şeref masasında hava ciddileşti. Yüzlerinde tam bir gerginlik vardı. Ev sahibi ve subaylar yatıştırıcı seslerle canlı konuşmalara daldılar. Sık sık Halit Paşa'nın görüşünü alıyorlardı. O çok ağırlıkla konuşuyor, konuşmalarını kontrol altında tuttuğu bir şiddeti ele veren tavırla güçlendiriyordu. Vartan burada, konuştuğu kişileri ikna etme gayreti içindeki genç milletvekili Halit'in coşkusunu yeniden keşfetti. Kuşkusuz konu askeri durum ve Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceğiydi. Vartan ne konuştuklarını duymak isterdi.

Yemekten sonra konuklar bahçeye dağıldılar ve müzisyenler hizmetçilerin, onlar için özel servis yaptıkları yiyecek ve içeceklere yumuldular. Vartan sofrayla ilgilenmedi, Halit Paşa'yla başbaşa konuşabilmek niyetiyle bahçeye çıktı. Ama heyecanla tartışan askerler ve vali, bir yazlık kameriyenin gölgesinde geçilmez bir sürü oluşturmuştu. Vartan geri döndü ve daha uygun bir fırsat çıkabileceğini umdu.

Derviş onu azarladı.

"Senden daha iyilerini dinlemeye alıştık, Udi Yaşar. Düşüncelerin nerede? Bugün senin yaptığın hataları saymaktan vazgeçtim!"

Vartan çaresiz bir eda takındı. Rakıyı neşeyle içen Zurnacı Osman bağırdı:

"Ve dansözler gelince daha kötü oldu!"

Bu ifade havayı gevşetti ve hatta Paşazade bile kahkaha attı.

Güneş ufukta kayboluyordu. Müzisyenler bahçenin arka kısmında kurulmuş bir çadıra davet edildiler. Konuklar yere serilen halı ve minderlerin üzerinde yerlerini almıştı. Ortada, düz masanın üzerinde büyük bir bakır tepsi duruyordu. Hizmetçiler rakı şişelerini ve su testilerini, nargileleri dağıtıyorlardı. Müzisyenler bu tür eğlencelerde kendilerine artık o kadar güveniyorlardı ki, Paşazade Şakir Mithat'ın onlara artık hangi parçayla başlamalarını söylemesine gerek bile yoktu. İlk işaretle üç dansöz zıplayarak içeri girdiler ve naralarla selamlandılar. Neredeyse ayaksız olarak ilerleyen ikisi yavaş hareketlerle seyircilerin etrafında dönerken biri bakır tepsinin üstüne sıçradı. Kol hareketlerine, avuçları içinde sakladığı küçük bronz kastanyetlerin takırdaması eşlik etti.

Yere çivilenmiş gibi çömelmiş erkekler kadınların sallanan kalçalarının ritmine uygun baş hareketleriyle bu eğlenceyi izliyordu. Bu ilgi dolu hareketin dilinden etkilenmiş olan dansözlerin elleriyle, gözleriyle, göbekleriyle ve tüm vücutlarıyla anlattıkları hikayeye kendilerini kaptırdılar. Yılan gibi her kıvrılışın, her hareketin bir anlamı vardı, ritim de kendinde çok şey anlatıyordu. Erkekler alkolün etkisiyle sarhoş olup, kadınlardan soyunmalarını istediler. Peçeler düştü ve sekse davet daha açık bir hal aldı. Birbiri ardına şalvarlarını ve göğüslerini örten sütyenlerini çıkardılar. Nihayet çıplak kaldıklarında seyirciler tarafından göbeklerine dökülen rakı baldırlarına damladı ve erkekler bu rakı damlalarını yaladılar.

Halit Paşa kendinden geçmiş, gösteriyi izliyordu. Kuşkulandığı o udiyi ısrarlı bakışlarıyla izliyordu. Bu adam ondan ne isteyebilirdi ki? Uzun bakışmalardan sonra general onun gözlerinde dostça görünen güvenilir bir ifade keşfetti. Halit Paşa'nın merakını uyandırabilmiş olmasına sevinen Vartan ötekiler onun manevrasını keşfetmesin diye döndü. Çadıra gece yemeği servisi yapılıyordu. Eğlence dansözlerin ve müzisyenlerin dayanma gücünü test ettikleri bir provaymış gibi sabaha kadar sürdü.

Kabul sona erince Halit Paşa, vali bir Albayla konuşurken doğan fırsattan Vartan'a gitmek için yararlandı. Ona bir kuruş verdi ve alçak sesle sordu:

"Daha önce herhangi bir yerde karşılaşmış mıydık?"

Vartan parayı geri verdi.

"Sen bana Sivas'ta yeteri kadar para verdin."

Bu ses! General gözlerini kocaman açtı.

"Ama." diye kekeledi. "Ama bu imkansız!"

Şaşkınlığı hemen geçti. Çadırın girişindeki valiye baktı. Vartan'a bir kez daha verdi ve yüksek sesle konuştu:

"Burada dostlarınızla birlikte benim şerefime için!"

Ardından fısıldadı:

"Dokuzda valilikte."

Vartan başını eğdi ve işitilebilir sesle "Cömertliğiniz için teşekkürler. Günleriniz uzun ve mutlu olsun!"

General ona sırtını döndü ve valiye gitti. Müzisyenler Vartan'ın etrafını sardılar.

Hafız İsmail "Göster," dedi. "Altın!"

"Haydi, Paşa'nın bizden istediğini yapalım, birini kaldıralım!" diye bağırdı dansözlerin varlığının havaya soktuğu Hakkı. "Bu şehirde kesin bir genelev vardır!"

***

Tam dokuzda Halit Paşa Vartan'ı valilik binasının girişinden aldı ve onu yaverinin onlara kahve servisi yaptığı sapa bir salona götürdü. Zemin kattaki bu odanın yüksek pencereleri çam ağaçlarının gölgesinde duran halka açık bir parka bakıyordu ve perdeleri oynatan rüzgar reçine kokusu getiriyordu. Emir subayı geri çekilince Vartan ve Halit kucaklaştılar.

"Dün senin sesini duyduğumda ne kadar çok korktuğumu tahmin edemezsin Vartan! Seni canlı görmek ne büyük sevinç!"

"Bu senin sayende oldu Halit Paşa, bunun için sana bir kere daha teşekkür ederim. Üç yıl önce korktuğun gibi kemiklerinin Rus cephesinde kalmadığına sevindim."

"Benim son saatlerimin geldiği artık kabul edilmeli, dostum."

General hâlâ onun omuzunu tutuyordu, gülümsedi. Sarkmış gözkapakları altındaki gözyaşı torbaları ve kahverengi gözleri iyi

yürekli bir insan olduğunu o kadar belli ediyordu ki, yorgun yüzü herşeyden vazgeçmiş izlenimi veriyordu.

"Aileni buldun mu?"

"Maalesef hayır."

Halit Paşa üzüldü. Vartan'a, onun kurtuluşunun İbrahim'in ölümüne malolduğu hakkında bir şey söylemeyi uygun buldu. Oturmasını işaret etti.

"Sivas'tan bu yana neler yaşadığını bana anlat" dedi.

Kahvelerini içerlerken Vartan 1915 Temmuz'undan beri yaşadıklarını anlattı ve yurtdışında yayınlanmış olan halkının kaderiyle ilgili olan makalelerden söz etti.

"Hükümetimiz ne büyük bir rezillik yaptı!" diye bağırdı Halit Paşa. "Şansımıza savaş neredeyse bitiyor. Dün Halep'in işgal edildiği haberini aldım. Bütün Suriye İngilizlerin ve Fransızların elinde ve Anadolu istikametine ilerliyorlar. Birlikleri Trakya'da da ilerliyor ve şu saatlerde belki de İstanbul'u ele geçirmişlerdir. Bu Osmanlı İmparatorluğu'nun sonudur."

"Senin buna neredeyse sevindiğini düşüneceğim."

"İmparatorluk artık yaşayabilecek durumda değildi. Onu biz şimdi yedeklemeliyiz ve bize kalan bölgelerde bir Türkiye kurmalıyız. Bize İstanbul'dan ve Anadolu'dan fazlası kesinlikle kalmayacaktır."

Vartan sinizm kokan biçimde,"Türkler için bir Türkiye" diye mırıldandı.

"Hayır" diye itiraz etti Halit Paşa. "İçinde tüm ırkların barış içinde birlikte yaşadıkları modern bir devlet."

"Ermeni azınlığın pratikte niçin imha edildiğini artık şimdi söylemek kolay."

Halit Paşa omuzlarını düşürdü.

"Bu çirkin cinayetin bana çok acı verdiğini bilmelisin. Sorumlular bunun cezasını çekeceklerdir!"

Alçak sesle devam etmeden önce başını çevirdi:

"Burada Afyon'da biraraya gelen subaylar hükümet alternatifi hazırlıyorlar. Kemal Paşa'yla biz sultanı devirmek istiyoruz. Laik bir cumhuriyet kuracağız. Ben İstanbul'a gideceğim. Benimle gel Vartan, 1909'a kadar yürüttüğümüz mücadeleye devam etmek istiyoruz. Bu defa başaracağız!"

"Ben artık buna inanmıyorum Halit Paşa. Toprağı vatandaşları-

mın kanıyla ıslanmış bir ülkede kendimi asla kendi evimde hissedemem."

"Fakat buna rağmen o senin ülken, bunu değiştiremezsin. Sen Afyonlusun, İstanbullusun!"

"Ben sadece Ermeni'yim hâlâ."

Büyük bir Ermenistan politik vizyonu ile Halit Paşa'nın bir Anadolu Türkiyesi rüyası birbiriyle bağdaşmıyordu. Her iki devlet Kafkasya'nın batısı, Batı Ermenistan ve Kilikya bölgelerini isteyebilirlerdi. Bunu general de biliyordu.

"Ermenistan Cumhuriyeti'ne mi göç etmek isterdin? Oradaki durum felaket: Ekonomi dibe vurmuş. Binlerce yoksul kaçak var. Ayrıca salgın hastalıklar ve açlık tehlikesi. Sınır aşıp aşamayacağından hiç bahsetmeyelim. Her an yeni çelişkiler doğabilir. İnan bana Vartan Balyan, bu Ermenistan'ın geleceği çok belirsiz."

"Tam da bu yüzden henüz herşey mümkündür. Tarihi bir dönemde yaşıyoruz. Yüzyıllardan beri ilk defa Ermeniler kendi ülkelerini umut edebiliyorlar. Görevim çok mütevazı olsa bile bu rüyanın gerçekleşmesi için elimden geleni yapacağım."

Halit Paşa çenesini okşadı ve başını salladı.

"Ben eski dostluğumuz adına konuşuyorum ve."

Birdenbire kapının kanadı duvara doğru açıldı. Eşikte bir adam duruyordu, tabancasını kaldırdı.

"Çok etkileyici bir buluşma!"

Vartan önce ne olduğunu kavramadı, ama sonra Malatya'daki sürgün kampında onu yaralamış olan adamı tanıdı. Arusyak'ın yanındayken gelmiş olan adam. Koltuğundan fırladı.

Tabancalı adam "Kımıldama!" diye emretti, kapıyı kapadı ve sürgüyü çekti.

"Bu terbiyesizlik ne anlama geliyor?" diye bağırdı Halit Paşa. Yüzü kızarmıştı. "Seni falakaya yatırtacağım ve hapse attıracağım!"

"Sus sen, vatan haini! Düşman ajanıyla anlaşmış bir Osmanlı generali. Savaşı kaybetmemizden senin gibiler sorumludur!"

Bedri gülümseyerek yaklaştı ve Vartan'a zafer kazanmış edasıyla güldü.

"Nihayet seni buldum!"

"Benden ne istiyorsunuz?" diye sordu Vartan. Zaman kazanmaktı amacı. "Ben hiçbir cinayetin suçlusu değilim."

Birkaç adım uzaklaşarak sırtını pencereye dayadı ve pis bir kahkaha attı.

Halit Paşa tabancasını çekmek istedi, ama Bedri ondan daha hızlıydı ve göğsüne iki kurşun sıktı. Aynı anda perdenin arkasından zayıf bir görüntü içeri daldı. Bir kılıç parladı ve Bedri'nin sırtına saplandı. Adam acıdan bağırdı ve silahını yere düşürdü. Kılıç Bedri'ye bir kere daha girdi ve çıktı. Bedri beygir gibi yere yıkıldı. Eylem on saniye bile sürmedi.

"Vartan!"

Aram! Yüzü kramp geçiren oğlan kollarıyla kendini korumaya çalışan ve inlemekte olan Bedri'nin üzerine eğildi.

"Gebermelisin!" diye gürledi ve kılıcı yeniden Bedri'ye batırdı.

Birkaç kişi kapıyı çalıyordu. Bağırarak içeri girmek istiyorlardı. Vartan Halit Paşa'yı yokladı ve öldüğünü tesbit etti. Kendini toplayarak gözlerini kapattı. Zaman sıkıştırıyordu. Aram'ın ceketli kolunu kavradı ve Bedri'yi öldürmesini engelledi.

"Çabuk, kaçmalıyız buradan!"

Pencereler yerden iki metre bile yükseklikte değildi. Çam yapraklarıyla kaplı yerde yürüyüşleri gürültü çıkarıyordu. Bir çamın alçak dalları altında saklandılar. Binadan Bedri'nin yardım çağıran sesleri geliyordu. Kapıdan tüfek dipçiklerinin ve demir ökçeli çizmelerin sesleri geldi.

"Benim bu domuzu öldürmemi niçin engellediniz?" diye sordu Aram. Kızgındı. Parkın kenarındaki caddede koşuyorlardı.

"Hayatımızı kurtarmak zorundayız, kılıcını at!"

Küçük bir yola saptılar, tasasız insan kalabalığının arasına karıştılar, çok sayıda sokaktan bir eşeğin ancak sığabileceği dar bir sokağa girdiler. Vartan şehri yeleğinin cebi gibi biliyordu. Birkaç dakika sonra bir zamanlar onlara bir gizlenme yeri olarak hizmet etmiş nehir kenarındaki bir deponun yanındaydılar. Şok altındaki Vartan kabaca sordu.

"Burada ne arıyorsun?"

Aram kesik bir sesle cevap verdi:

"Bu adam Ürgüp'e geldi. Direniş ağı hakkında bilgi almak için Adanalı bir Ermeni'ye işkence yaptı. Nerede olduğunuzu öğrenmek istiyordu. O ve adamları Arusyak'la beni dövdüler. Ama biz hiçbir şey söylemedik. Sonra.."

Sol eline sardığı bez parçasını çözdü ve Vartan Aram'ın elinin

dört parmağının dibinden kesilmiş olduğunu dehşetle gördü. Kabuk bağlamış, yara irinleşmişti.

"Onlar konuşturmak için Arusyak'ı birbiri ardına kestiler. Üçüncüde ben şuurumu yitirdim. Tekrar kendime geldiğimde Arusyak kanlar içinde yerde yatıyordu. Ölmüştü! Onlar onu."

Sesi çıkmadı; Vartan onu kendine bastırdı. Oğlan ağlıyordu. Tekrar konuşabilecek duruma geldiğinde şunu söyledi:

"Sonra adamlar gittiler. Sizi Afyonkarahisar'da yakalayacaklarını söylediklerini duydum. Kerim bana buraya gelmem ve sizi haberdar etmem için para verdi."

Bir hıçkırıkla sarsıldı.

"Kalanı bana daha sonra anlatırsın" dedi Vartan. Şimdi yapılması gerekeni düşünüyordu. Duygularını bastırmayı başarmıştı.

Ama öylesine şoke olmuştu ki hiçbir açık düşünce yürütemiyordu. Yumuşak, hayat dolu Arusyak. Parçalanmış bir ceset görüntüsü genç kadının parlayan yüzünü, gülen ağzını siyah aşık gözlerinin hatırasını söndürdü. Hayatını Vartan için vermişti. Vartan bu düşünceleri bastırdı ve onun sesinin tınısını hatırlamaya çalıştı. Onun dokuma tezgahında parmaklarıyla ipleri kullanırken şarkı söylediğini duydu.

Bir süre sonra Aram onu derdinden uzaklaştırdı. O artık küçük bir çocuğun yüzüne değil, aksine pek çok acıyla pişmiş, on altı yaşın üstünde genç bir adam görüntüsüne sahipti. Kesik bir sesle Vartan'ı azarlıyordu:

"Onun işini bitirmeme engel olmamalıydınız. Onu, bu yağlı domuzu öldürmeye yemin etmiştim!"

Vartan emin değildi ama, "Senin kılıç yaralarından sonra kesin olarak yaşayamaz" dedi. "Arusyak'ın intikamı alındı. Sen benim hayatımı da kurtardın. Sen çok cesur bir herifsin Aram."

Oğlanın duymak istediği tam da buydu. Kutlayıcı bir tavırla elini Vartan'ın omuzuna koydu ve ilk defa ona sen diye hitabetti.

"Karının nerede kaldığını biliyorum. Yağlı domuz bununla övünüyordu. 'Ben ajanı istiyorum, onu alacağım. Her halükarda Antep'te karısı elimizde' diyordu."

Vartan yıldırım çarpmış gibi oldu.

"Bunu gerçekten söyledi mi? Antep'de mi?"

"Evet, adamın adı Bedri ve Antep Valisi hesabına çalışıyor!"

Duygularını ifade edecek başka söz bulamayan Vartan "Maro! Tomas!" diye bağırdı.

Aram'ın yanaklarını öptü.

"Aram, küçüğüm, dostum. Kader bazen ne kadar zalim! Sen bana aynı anda en kötü ve en iyi haberi birlikte getiriyorsun! Acım ve sevincim ayağa kalktılar. Ne düşünmem gerektiğini bilemiyorum."

Oğlan soğuk kaldı. O Afyon yolunda olduğu bu son hafta boyunca sık sık, karısı hakkında bildiği şeyleri söyleyip söylememesi gerektiğini kendine sormuştu. Çünkü Arusyak'a çok değer veren Aram için Vartan'ın onu başka bir kadın uğruna unutmasına katlanmak güçtü. Ama o Arusyak'ın, eğer yaşasaydı bu sırrı kendine saklamayacağını da biliyordu.

"Belki biz sana bu müşkül durumda nasıl yardımcı olacağımızı düşünmeliyiz!" dedi Aram.

"İkimiz aynı gemideyiz."

"Hayır, ben bir ölü kadar iyiyim. Ben bir fedaiyim. Ben hayatımı bu yolda kurban etmeye yemin ettim."

Vartan çekmek için elini onun saçlarına daldırdı, sert biçimde azarladı.

"Hayır, senin bütün hayatın önünde duruyor, yaşamalısın! Ermenistan'ın senin döl gücüne ihtiyacı var. Cesaretine ve işgücüne de... Anlamsız kurban olmak yok. Zaten çok ölümüz var."

Gururu yaralanan Aram Vartan'dan kurtuldu ve saçlarını düzeltti.

"Artık çocuk değilim!"

"Bu doğru. Üç yıldan beri pek çok adamın yapamayacağı şeyleri yaptın. Eğer kader arkadaşım olursan sevinirim."

Aram başını sertçe salladı. Meydan okuyan tarzına rağmen çaresizdi. Vartan sakalını sıvazladı.

"En hızlı şekilde şehri terketmeliyiz. Sen aranmıyorsun. Yani sen Anadolu oteline gidip Kemençe Hakkı'yı sorabilirsin."

"Ama bir Türk!" diye itiraz etti Aram. "Ona güvenemeyiz."

"Herkesi bir tutma. O benim en iyi arkadaşım. Bize yardım edecektir. Ona ağabeyinin gönderdiğini söyle. Yanında bir ustura getirsin. Göze çarpmadan hareket et, kimsenin sizi takip etmemesine dikkat et."

Aram geri dönene kadar iki saatten fazla bir zaman geçti. Hak-

kı'yla konuşmadan önce jandarmalar oteli terkedinceye kadar beklemek zorunda kalmıştı.

"Jandarmalar müzisyenlerden seni sordular" dedi Hakkı. "Özellikle arkadaşın olduğum için bana. Tabii ben senin bir Ermeni ve bir ajan olduğunu bildiğimi söylemedim."

Vartan "Ben ajan değilim" diye itiraz etti.

"Benim için farketmez. Halit Paşa cinayetini sana yüklüyorlar. Öteki adamı öldürmeye teşebbüs suçunu da.

"Bu bir yalan!"

"Bu da benim için farketmez. Eğer onu öldürdüysen bunun için yeterli nedenlerin vardır. Buna rağmen benim arkadaşımsın ve öyle kalırsın."

Vartan onun kolunu sıktı.

"Sana güvenebileceğimi biliyordum. Kaçınama yardımcı olabilir misin?"

Hakkı gülümseyerek ona eski ve yamalı elbiselerden bir bohça verdi. "Bunlarla sen bir köylü gibi görünürsün, ama aranan sakallı bir müzisyendir."

Eşyaların yanında bir traş bıçağı ve kenarları kırık küçük yuvarlak bir ayna da vardı. Aram kırılmış bir testinin kalan kısmıyla ırmaktan su getirdi ve böylece Vartan uzun sakalını traş edebildi.

Aynayı tutan Hakkı, "Nihayet şimdi senin nasıl bir adam olduğunu göreceğim" dedi.

Vartan ondan daha az meraklı değildi. Jilet yanaklarını ve çenesini sakaldan boşaltınca yüzüne zamanın bıraktığı izleri gördü. Orada burada çenesinin derisi, ona etine dolgun bir görüntü vererek bir parça gevşemişti, ama yüzü biraz daha zayıflamıştı. Yanaklarının beyaz rengi ve yanak kemiklerinin, burnunun ve alnının yanmış derisiyle tezat teşkil ediyordu. Vartan bu haliyle kendini olduğundan yaşlı buldu. Çizgiler daha derinleşmişti. Gözlerinin çevresindeki buruşukluk artmıştı. Hatta saçları bile daha gri görünüyordu.

Hakkı kısa ve kesin, "Seni değiştirdi" dedi.

Vartan üzerinde serin hava hissettiği korumasız derisini kuruladı. Hakkı ona sararmış ve kırışmış, ikiye katlı bir kağıt verdi.

"Bunun sana yararı olacak. Üzerinde fotoğraf yok. Burada sadece adımın Hakkı Çelebi olduğu ve Bodrum'da doğduğum yazıyor."

"Teşekkür ederim, fakat sen kağıtsız ne yapacaksın?"

"Ben geçimimi sağlarım. Paşazade bana kefil olabilir."

"Eğer İstanbul'a gelirsen, Pera'nın ana caddesindeki ana eczaneden beni sor. Seni asla unutmayacağım Hakkı, dostum. Uduma iyi bak!"

Hakkı Vartan'ın yanaklarını öptü ve gözlerinin içine baktı. Hiçbir şey söylemedi. Arkasına bile bakmadan oradan uzaklaştı.

Vartan gizlendiği yeri terketmeden önce öğle sonrasına kadar bekledi. Daha koyu olsun diye yüzünün soluk yerlerine toprak sürmüştü. Çok sayıda polis devriyesine rağmen o ve Aram herhangi bir engelle karşılaşmadan şehri geçtiler. Aynı akşam bir köylü ve oğlu İstanbul istikametine giden bir marşandiz trenine biniyordu. Kondüktöre bir para uzattıktan sonra meleyen koyunlarla dolu bir vagona yerleştiler ve boşluklardan sızan rüzgara karşı korunmak için üzerlerini samanla örttüler.

Vartan bir tahtanın budağında asılı duran ve eskimiş bir bayrak gibi sallanan yün tutamına baktı. Tek bir söz bile konuşacak durumda olmadan uzun saatler boyunca kendi içine gömüldü ve Arusyak'ın kaybından duyduğu acıya kapılıp gitti. Sonra ağladı.

XV

Tren Marmara Denizi sahili boyunca gitti ve Bağdat Demiryolu hattının son durağı olan Haydarpaşa'da durdu. Başkentin Anadolu yakasındaki İstanbul. Seyahat edenler askerler, kaçakçı tüccarlar ve hamallardan oluşan renkli bir kalabalığın arasından Vartan ve Aram aceleyle aşağıya, limana indiler. Vartan'ın memleketi olarak hissettiği İstanbul'un Avrupa yakası bu günün nemli sabahının sisli havasında sır dolu bir tabloya benziyordu.

İstanbul! Son üç yıl içinde bu şehrin hayalini ne kadar sık kurmuştu. Üzerine, heyecan ve üzüntü, sevinç ve korku karışımı garip bir duygu çöktü. Şu kısa zamanda ne kadar da çok akıl almaz şeyler olmuştu: Arusyak'ın ölümü, Maro ve Tomas'ın hâlâ hayatta oldukları haberi, gözleri önünde Halit Paşa'nın öldürülmesi. Afyon'dan trene bindiği iki gün öncesinden beri onu meşgul eden bu düşüncelere şimdi, akrabalarına yeniden kavuşmanın sevinci eklenmişti. Diran, Mesrop Amca, Arpina Teyze ve kuzen Lucie. Savaş sona erdiği halde Vartan milyonlarca kadın ve erkeğin yeni bir hayata başlamak olarak gördüğü bu olaylara sevinememişti. Gelecek onun için hâlâ belirsizdi. Bedri'nin bu ifadesine göre Maro ve Tomas Antep'te vali tarafından alıkonulmuşlardı. Onlar İstanbul'da, onun yanında olmadıkça Vartan hayata yeniden başlama duygusuna ulaşamazdı.

Aram "Nereye gidiyoruz?" diye sordu ve onu yeniden gerçeğe döndürmek için kolunu sıktı.

Bu ortam oğlana tamamen yabancı geliyordu. Onun için ne hazırladığını bilmediği için gelecekten korkuyordu. Birçok insandan

fena halde kötülükler görmüştü, bu nedenle kendini yapayalnız hissediyordu.

Vartan, kayıklarında müşteri bekleyen gemicilerin bulunduğu iskeleye doğru ilerledi.

Müşterisine göre, İstanbul'un Avrupa ve Anadolu sahilleri arasında sürekli gidip geliyorlardı. Vartan birkaç gün önce Mondros'ta imzalanmış olan ateşkes üzerine kendi aralarında tartıştıklarını duydu. İşgal şartları onları, yabancı askerlerin buradaki varlığıyla işlerinin açılmış olmasından daha az ilgilendiriyordu.

Vartan fakir bir köylü kıyafeti içinde olduğu için Galata'ya geçmek için uygun bir fiyat üzerine pazarlık edebildi. Ancak dikkatli gemici parayı peşin görmek istiyordu. Her iki ucunda daralan yeşil ve sarı ejderha motifleriyle boyanmış olan hafif bir kayığa oturdular. Sert deniz havasının etkisiyle zamanından önce yaşlanmış yüzü ve düşük omuzlarıyla güçlü bir adam olan kayıkçı laubali bir hareketle kürekleri kavradı. Kayık ileri doğru kolayca süzülüyordu, çünkü burada akıntı güçlüydü. Akdeniz'i Karadeniz'e bağlayan bu önemli, stratejik boğazın hemen yakınında, Marmara Denizi'nde birkaç savaş gemisi demir atmıştı. Toplarının muazzam görüntüsünden etkilenen Aram şaşırdı.

"Gemiler demirden mi?"

"Bunlar savaş gemileri. Bayraklarını görmüyor musun? Bu bir İngiliz gemisi, diğeri Fransız ve onun arkasındaki de İtalyan."

Kayık büyük buharlı nakliye gemilerinin yanından geçiyordu. Aram elini suya soktu ve Vartan'ın anlattığı gibi tuzlu olup olmadığından emin olmak için tadına baktı. O kadar büyülenmişti ki nereye bakması gerektiğini bilemiyordu, heyecanı Vartan'a bile geçti. Önlerinde bir minare kalabalığı gri göğe doğru, ve İstanbul yedi tepe üzerinde uzanıyordu. Tepelerden birinin üzerinde Sultanın sarayı olan Topkapı Sarayı vardı ve şehrin bir bölümünü kaplıyordu. Haliç'ten taze bir rüzgar esiyor, sis örtüsünü dağıtıyor, Boğaz'a oldukça geniş bir bakış açısı açıyordu. Boğaz kıyısında Beyaz mermer ön cephesi görünen başka bir sultan sarayı duruyordu.

Aram bir parkın ortasında duran Sultan sarayını gösterdi ve "Bu nedir?" diye sordu.

"Sultanın sarayıdır. Solunda gördüğün, şu an tepesi görünmeyen Ayasofya'dır. Sağında Doğu Ekspresi'nin kalktığı Sirkeci istasyonu var.

Oğlan irkildi. Sultan! Köyündeki insanların adını sesleri titremeden çağıramadıkları bu sultan, tüm hayatların ve ölümlerin efendisi bu sultan. Demek ki o gerçekten vardı! Aram memleketinden, zannettiğinden daha uzakta olduğunun bilincine vardı. O şimdi sadece yabancısı olduğu bir çevrede değil, tamamen yabancısı olduğu başka dünyada bulunuyordu. Duygularını kırık dökük bir cümleyle ifade etti:

"Ben bir şehrin bu kadar büyük olabileceğini düşünmüyordum"

Sesinin tonu, arkadaşının ne kadar çok şaşırdığını tahmin etmesi için Vartan'a kâfi gelmişti. Onun elini tuttu.

"Korkmana gerek yok. Sana İstanbul'u bölüm bölüm göstereceğim, günün birinde bu şehir sana tıpkı köyünün yaylası gibi güven verici olacaktır. Bu şehir içinde her şeyin mümkün olduğu bin bir rüya şehridir. Sadece seyret!"

Denizin üzerinde uçan çift kanatlı bir uçağı gösterdi. Bugüne kadar hiç uçak görmemiş olan Aram onun arkasından, Prens adaları istikametinde gözden kaybolunca kadar baktı. Heyecanı yatışınca huzursuzluğu arttı.

"Ben ne olacağım? Kapadokya'da her zaman bir köylünün yanında iş bulabilirdim. Ama burada.."

Vartan kolunu oğlanın omuzuna koydu.

"Sen yalnız değilsin artık. Ben, akrabalarım, seninle ilgileneceğiz."

Kayıkları Haliç'e dümen kırdı ve Galata Köprüsü'nün altından geçti. Parmaklıklardan eğilip bakan seyircilerin yabancı askerler olması Vartan'ın canını çok sıktı. Karaya çıktılar ve Galata Kulesi'nin yolunu tuttular. Otomobiller, at arabaları, eşekler ve yayalar caddeyi tıkıyordu. Yuvarlak bir meydanın ortasındaki platformun üzerine çıkmış bir polis ıslıkla ve güçlü kol hareketleriyle trafiğin akışını düzenliyordu. Gürültüye rağmen buharlı gemilerin sirenleri hâlâ duyuluyordu.

İstanbul Vartan'ın en son ziyaret ettiği 1913'ten beri hiç değişmemişti. Halkın davranışında ve caddelerin atmosferinde savaşın yıkımından ve Anadolu'daki katliamlardan hiçbir iz yoktu. İşgale rağmen zanaat ve ticaret şehirde yaşamı belirlemeye devam ediyordu. Önceleri buraya "Cenabet Bizans" denirdi. İstanbul her zaman işgalcilerine uymuş, hatta zaman zaman asimile bile olmuştu. Fransız ve İngiliz askerlerinin varlığı şurda burda tek tük keyifsiz bakış-

lara neden olsa da nüfusun çoğunluğu Batılı güçlerin geri dönüşünü refahın artacağına yoruyor, sevinçle selamlıyordu.

İstanbul her zaman mucizelerin ve sırların, macera ve coşkuların, şark ve garbın buluştuğu, ırkların ve dillerin karıştığı ama birbirinin içinde erimediği bir şehir olmuştu. Bir yer, "..her şeyin mümkün olduğu," çeyrek saat önce Aram'a söyledikleri geldi Vartan'ın aklına. Şimdiye kadarki duygularının, coşkulu bir sevinç tarafından arka plana itildiğini hissetti.

Her şeyden önce Ermeni, Yunan, Yahudi ve Avrupalıların oturduğu, kenarları dükkan dizili, basamaklar halinde yükselen ve şehrin müreffeh semti Pera'ya götüren yola, Yüksek Kaldırım'a geldiler. Gece kulüpleri, şık dükkanlar, lokantalar ve çok dilli levhalarıyla, ana cadde metropolün candamarıydı. En son Paris modasına göre giyinmiş hoş kadınların yanısıra burada peçeli kadınlara da rastlanıyordu. Melon ve yumuşak keçe şapkalar, barışık bir uyum içinde fes ve şapkalarla karışıyordu. Aram içini çekti:

"Bu çok etkileyici. Buna alışıp alışamayacağımı bilemiyorum."

Vartan lakayt, "Çok zaman almaz" dedi.

Burası daha önce oturmuş olduğu semtti. Hemen her akşam Chez Marquize pastanesinde tatlı bir şeyler yemek için bu kaldırım boyunca birlikte yürüdükleri Maro'yu düşündü. Kolunda Maro'nun dokunuşunu hissetti, ayak uydurduğu adımlarının ritmini hatırladı, karşılaştıkları birkaç tanıdık insanla konuşurlarkenki ses tınısını duydu Maro'nun. Ve de kurdukları gelecek planlarını..

Vartan, sanki düşüncelerinden kaçabilirmiş gibi hızlandı.

Vartan, Galatasaray Lisesinin hemen arkasından küçük bir yan sokağa saptı ve içinde kuzeni Diran'ın oturduğu evin önünde durdu. Aram aşağıda beklemeyi tercih etti. Vartan merdivenleri çıktı ve kuzeniyle önceden sözleştikleri gibi, biri uzun iki kez kapıyı çaldı. Kapıyı bir Türk açtı ve birkaç aydan beri burada oturduğunu açıkladı. Daha önceki kiracının nereye taşındığını söyleyemedi. Diran'ın, faaliyetlerinden dolayı yeraltına inmiş olabileceğini umut etti. Aram en alt basamakta oturmuştu, bitkin görünüyordu. Hayvan vagonunda yolculuk uzun ve çetin geçmiş, bir saatten fazla yaya yürümüşlerdi.

Yorgunluğu şimdi hisseden Vartan "Biraz dinlenelim, ister misin?" diye sordu. "Kesin açsındır."

"Hayır, devam edebilirim!" dedi Aram. Arkadaşına ayak bağı olmak istemeyen havadaydı.

Bir atlı tramvay başka bir yoldan onları Galata köprüsüne geri götürdü. Karşıya geçip Yeni Cami'nin önünde indiler. Mesrop Mesropyan'ın matbaası camiden çok uzak olmayan dar bir sokaktaydı. İki yanında bir terzi ve bir de ipek elbiseler satan bir dükkan vardı. Vartan vitrine yazılı kırmızı harfleri görünce duygulandı: "Mesropyan ve oğlu, Matbaası" Camın arkasında dükkanın içini görmeyi engelleyen, rengi güneşten solmuş ve kağıtları sararmış baskılı işler vardı. Burada ne bulacaktı? Kapıyı çalarken kalbi hızla çarpıyordu. Bir çan sesi gelişlerini haber verdi. Eski sesti. Kuzeni Lucie bir yazı masasının arkasında oturuyor, bir hesap cetvelini kontrol ediyordu. Baktı ve yıldırım çarpmışa döndü. Biraz kilo almış ve köşeli yüzü neredeyse ovallaşmıştı. Otuzuna giriyordu ama eski topuz saçına göre şimdiki lüleli saçı onu daha genç gösteriyordu.

"Vartan!" diye bağırdı.

Elinden düşen kalem hesap defterinde kalın mavi bir mürekkep lekesi bıraktı. Lucie sandalyesini gürültüyle geri itti, kuzenine koştu ve kollarına atıldı.

Gülerek "Vartan! Vartan!" diye tekrarladı, aynı anda ağlıyordu. "Ne büyük bir mutluluk! Ne büyük bir mutluluk!"

Vartan onu yumuşakça kucakladı ve sinirden gülmeye başladı.

"Evet, bu gerçekten bir mutluluk! Ben bu anın bir gün geleceğinden sık sık kuşku duymuştum. Sen giderek daha güzelleşiyorsun Lucie. Baban nasıl? Annen? Diran?"

"İyi"

"Diran'ın evindeydim."

"O taşınmak zorundaydı, polis yüzünden."

Kaşlarını çattı ve tereddüt ederek sordu:

"Maro ve Tomas?"

Vartan'ın yüzü karardı.

"Onlar çok şükür hayatta. Sanırım artık onların nerede kaldıklarını biliyorum. Onları hemen yeniden göreceğiz."

Genç kadın, kuzeninin sesindeki ani ciddiyet onu huzursuz etmesine rağmen bir hafiflemeyle iç çekti. Ondan ayrıldı ve büroyu atölyeden ayıran perdeye bir göz attı.

"Sen orada kal. Babama haber vereyim. Onu korumalıyız."

Vartan endişelendi, "Neyi var?" diye sordu.

"Savaş başladığından beri iki kalp krizi geçirdi. Şimdi biraz iyi ama heyecanlanmamalı. Burada bekle."

Lucie atölyede kaybolurken Vartan kapının yanında masumca bekleyen Aram'a dostça göz kırptı. İki dakika sonra perde açıldı ve Mesrop Amca küfrederek içeri girdi. Arkasından da Lucie.

"Beni koruma! Beni koruma! Bu tür heyecanlar bana iyi gelir! Benim kalbimi sessizlik bitiriyor."

Şimdi yetmiş iki yaşında olması gereken amca huzurun işareti olan birkaç söz edebildi. Vücut yapısı değişmiş, çok zayıflamıştı. Kafası neredeyse tamamen keldi. Kollarını açtı ve kirli önlüğüne ve matbaa siyahına boyanmış ellerine aldırmadan Vartan'ı kendine bastırdı.

"Oğlum! Sevgili yeğenim benim! Tanrı seninle olsun! Bin kere seninle olsun Tanrı! Lucie bana Maro ve Tomas'ın da hemen geleceğini anlattı. Dualarım kabul oldu!"

Vartan karısının ve oğlunun muhtemel dönüşü hakkında onu hayal kırıklığına uğratmamayı uygun gördü. Amcası biraz geri çekildi, göz yaşlarını silmek için altın çerçeveli gözlüğünü çıkardı.

Vartan gözlerinin altındaki şişmiş gözyaşı torbalarını ve toprak rengi tenini farketti.

"Bana bir doktor gibi bakmayı kes!" diye bağırdı gülerek, "eskisinden daha iyiyim."

"Ben size hayal görmediğime ve İstanbul'da olduğuma emin olmak için bakıyorum."

Amca yeğenini bir kez daha kucakladı ve içten içe sürekli ağladı:

"Tanrı bir mucize yarattı!"

Birkaç dakika daha içini çekti, sonra mendilini çıkardı, özür diledi.

"Yaşlılık beni bir kadın gibi yumuşattı!"

Güldü ve Vartan'ı tepeden tırnağa süzdü.

"Sen değişmemişsin oğlum, biraz daha zayıflamışsın, hepsi bu kadar. Şakaklarının grisi yakışmış sana. Öyle değil mi Lucie?"

Kadın onayladı.

"Kuzen Vartan bütün ailemizin en güzel erkeğidir."

Bu aile sahnesiyle ilgilenmeyen Aram odaya girdi ve atölyeye bakmak için perdeyi yana çekti. Baskı makinalarının gürültüsü şimdi daha net duyuluyordu. Mesrop Aram'ı farketti ve sert konuştu:

"Hey genç, burada niye böyle boş duruyorsun?"

Vartan "Bu benim arkadaşım" diye açıklık getirdi. Kolunu Aram'ın omuzuna attı ve onu diğerlerinin yanına götürdü. "Amca, benim oğlum gibi olan Aram'ı size tanıştırmak istiyorum. Onun tam bir kahraman olduğunu bilmelisiniz. Kendisi gibi yetim pek çok çocuğun kurtulmasını sağladı. Ayrıca hayatımı ona borçluyum."

Mesrop Mesropyan oğlanı kendine çekti ve onu dostça kucakladı.

"Hoşgeldin Aram. Bizi gelecekteki ailen olarak gördüğünü bize gösterir misin?"

Aram çekingen başını salladı. Lucie ona elini verip "Kuzen Aram" dediğinde yüzü kıpkırmızı oldu.

Mesrop Amca, "Ben bugün işi paydos ediyorum" diye açıkladı. "İçelim ve kutlayalım. Lucie, kardeşini de al ve bizim eve gelin."

Bir taksiye bindiler. Savaş öncesinden kalma, çamurlukları olmayan bir Citroen'di. Mesropyanların oturduğu semte, Harbiye'ye gittiler. Yokuş aşağı inen yolda, Müslüman kadınlar farkedilmeden dışarı bakabilsinler diye pencerelerinin yarısı parmaklıkla örtülü, en azından ikiyüz yıllıktan kiralık ahşap evler vardı. Komşularının çoğu şimdi artık Ermeniler de olsa Türk aileler eskisi gibi gene kendi evlerinde yaşıyorlardı.

Kısa bacakları biraz daha şişmanlamış, saçları düzgün mavi beyaz bir renk almış olan Arpine Teyze onları burada çok hararetli bir coşkuyla karşıladı. Sevinç çığlıklarını tutamadı, Tanrı'ya ve bütün azizlere teşekkür etti, güldü ve aynı zamanda ağladı, ardarda cevabını beklemediği sorular sordu. Her şeyi bir defada yapmak istiyordu: Biraz içecek getirmek, akşam yemeğini hazırlamak, Vartan'ı ve genç arkadaşını yeniden giydirip donatmak.

Normalde sakin ve beklenmedik konukları olduğu zamanlarda her işten yakasını kolayca sıyırabilen kadın bugün sanki haberliymiş gibi karmakarışıktı. Kararsız oraya buraya koştu, sonunu getirmediği jestler gösterdi, mutfak istikametinde kayboldu ve unuttuğu bir şeyi söylemek için geri döndü. Mesrop onu tuttu, divana itti ve kendisi bir şişe konyak ve kadeh almaya gitti. Yaşlı kadın saçlarını kibarca okşadığı yeğeninin yanına oturdu, yanaklarından defalarca öptü. Sonra ellerini tuttu ve susarak ona bakmak için hareketsiz kaldı. Yüzünde mutlu bir gülümseme vardı.

Vartan'ın bakışları salonda gezindi. Kadife kaplı iki divan, sandalyeler, kitap rafları, dergilerle dolu alçak masalar, büyük İran halısı ve pencerenin yanındaki çiçek saksıları. Odadaki her şey hatırasında olduğu gibiydi fakat buna rağmen içine bir yabancılık duygusu çökmüştü. Belki de bu, anın özlem dolu olmasındandı.

"Barkev hâlâ New York'ta mı?" diye sordu üstüne çöken sessizliği kırmak için.

"O Avrupa'ya döndü ve Fransızların Suriye seferine katıldı"

"Nubar'dan bir haber alabildiniz mi?"

"Kardeşin ve karısı hâlâ Kudüs'teler. Bize Noelden sonra geri geleceklerini söylediler."

Vartan içini çekti, "Onları yeniden görmek için sabırsızlanıyorum" dedi.

"Maro ve Tomas tekrar yanımızda olacaklar değil mi?"

Amca, arkasında kristal tepside kadehleri taşıyan Aram, konyak şişesiyle geri geldi. Vartan açıklamayı saptırmak için bu arayı kullandı. Teyze yeğenini endişeli bir tavırla izliyor, hâlâ gelmeyen cevabı bekliyordu. İkramları Mesrop yaptı.

Arpine Vartan'ı konuşturmak için, "Ben Maro ve Tomas'ın hemen geri dönmelerine içiyorum" dedi.

Salona girerken karısının Vartan'a sorduğu soruyu duymamış olan Mesrop, "Hepimizin nihayet birlikte olabildiği bu ana" diye kadeh kaldırdı.

Vartan susarak içti. Sonra birbiri arkasından akrabalarına baktı ve heyecanını farkettirmeden konuştu:

"Açık söylemek gerekirse... Benim bildiğim sadece, Maro ve Tomas'ın Antep valisinin yanında oturduklarıdır. Onların orada hangi şartlar altında yaşadıklarını bilmiyorum."

Konyağın dilini çözmüş bulunduğu Aram, "Onlar orada tutuklu!" diye itiraz etti.

Aram'ın gergin ses tonu diğerlerini şaşırttı, başlar pencerenin yanında duran oğlana döndü. O, yaşlı adam ve karısının endişeli, Vartan'ın sert bakışını görünce öfkesini bastırmanın daha iyi olacağını kavradı. Antep'in anılması onda Bedri'nin hatırasını uyandırmış, kanlar içindeki Arusyak gözlerinin önüne gelmişti. Döndü ve aşağıdaki caddeye baktı.

"Aram gerçeği söylüyor" diye itiraf etti Vartan. "Onların orada

istekleri dışında tutulduklarını düşünmem için bütün nedenlerim var."

"Bu adam onları serbest bırakmalı!" diye öfkeyle bağırdı Mesrop Amca. Koltuğunun kenarını yumrukladı. "Savaşın bittiği yerde onun başka seçeneği kalmamıştır!"

"Evet, bunun hemen olması için her şeyi yapacağım."

Vartan büyük bir kararlılıkla konuşmuştu. Sözleri derin bir sessizlik izledi. Herkes biraz önce söylenenleri, Maro ve oğlunun bir Osmanlı valisinin evinde nasıl rahat olabileceğini düşünüyordu. Konuşmayı tekrar başlatmak için teyze özenle açıkladı:

"Önemli olan hâlâ her ikisinin hayatta olmaları ve katliamdan kurtulmalarıdır. Nasıl oldukları farketmez."

Yeğenine, çok şey söyleyen uzun bir bakış attı. Adam kafasını salladı.

"Bunda haklısınız Arpine Teyze."

Mesrop kadehini bitirdikten sonra konuştu:

"Tanrı bizi bu korkunç olaylar sırasında koruyacak kadar merhametliydi. Ailemiz kurtuldu. Bu gerçek bir mucize. Sadece senin kaynanan.."

Vartan "Zavallı kadın" diye fısıldadı. Ona her sabah çay servisi yapan Azniv Hanım'ı koyu siyah elbiseleri içinde gözlerinin önüne getirdi.

***

Diran, çekiciliğinin büyük bir bölümünü oluşturan gençlik tazeliğinden bir şey kaybetmeksizin yıllar geçirmişti. Alnındaki birkaç çizgi yüzüne anlam katıyordu. Daima derin düşünceler içindeymiş gibi başı eğik yürüyordu. Ama konuştuğunda kahverengi gözleri canlanıyor, elleri karmaşık daireler çiziyordu. Eğer dinliyorsa, alnını kırıştırıyor ve hafif eğri burnunun ucuyla oynuyordu.

Aynı yaştaki her iki kuzen doğduklarından beri kardeş gibi olmuşlardı ve birbirleriyle her şeyi paylaşmışlardı: Tatillerdeki oyunlarını, kolej eğitimi sırasında aşk maceralarını ve daha sonraki politik eylemlerini. Tekrar görüştüklerinde öylesine etkilenmişlerdi ki tek söz söyleyemediler. Diğerlerinin etkilenmiş bakışları altında

birbirlerinin kollarına atıldılar, karşılıklı sırtlarına vurdular ve neşeli kahkahalar attılar.

"E, seni şeytan herif!" dedi nihayet Diran. "Seni yakalayamayacaklarını başından beri biliyordum. Mektubun. Ah, evet, iki yıl önceki mektubun! Ve sonra makalelerin! Fakat sen bunları niçin gerçek adınla imzaladığını bana anlatabilir misin?"

Diran'ın kafasında birçok soru dolaşıyordu, çenesi açılmıştı. Vartan'ın yaşadıklarını öğrenmek için yanıyordu.

"Niçin bir takma adla değil?" diye sordu arkasından.

"Hâlâ hayatta olduğumu herkese göstermek istedim."

"Bunu bana yutturamazsın. Vartan, gel, hükümeti provoke etmek için bunu yaptığını itiraf et!"

"Bunu gerçekten istememiştim. Ama... biraz provokasyon oldu galiba."

Diran, "Bunu biliyordum!" diye zafer çığlığı attı.

Arpine Teyze ve Lucie yemeği hazırlarken, erkekler salonda yavaş yavaş konyak şişesini boşalttılar. Vartan, Maro ve Tomas'ın önemli olduğunu bir kere daha açıklamak zorunda kaldı. Diran babasının öfkeli bakışına takılan bir küfür sallayarak konuştu:

"Onları İstanbul'a getirmen için sana yardım ederim. İhtiyaç halinde arkadaşlarımdan yardım isterim."

Diran Vartan'ın son üç yılda yazdığı çoğu makaleyi ve tehcirle ilgili sayısız görgü tanığı raporunu okumuştu ama o neler görüp yaşadığını kuzeninin ağzından duymak istiyordu. Vartan reddetti.

"Şimdiki an bunun için uygun değil, öyle değil mi?"

Mesrop Amca onu "Diran, sen iflah olmazsın!" diyerek azarladı. "Asla hiçbir şeyin zamanını bilmiyorsun! Bugün biz mutluluğumuzu kutluyoruz. Gaddarlıklara başka bir zaman geliriz!"

Böyle azarlamalara zaten alışık olan Diran başını bile oynatmadı. Babasının hastalığından beri onunla kavgaya tutuşmaktan kaçınıyordu.

"Doğru, bu yarına kalabilir."

Ama kendine hakim olamıyordu, Mesrop mutfağa gidince, Diran açıkladı:

"Bizim çok işimiz var, Vartan. Türkler yaptıklarının hesabını vermeli!"

Vartan, Diran'ın bu sözünü "Sultanın hükümetini kastediyor-

sun" diye düzeltti. "Benim bugün burada olmamı borçlu olduğum birkaç Türk var."

"Evet, bunu kastetmiştim: Talat ve çetesi" dedi Diran. Düzeltilmek de istemiyordu hani. "Sırası gelmişken. Ürgüplü bu kadın, ona ne oldu?"

Vartan "Arusyak." dedi titreyen bir sesle. "O öldü."

"Ne kadar korkunç!"

Aram ceset gibi oldu. Vartan'ın bu trajediyi sadece böyle doğalmış gibi anmasına tahammül edemedi ve heyecanlandı:

"Ona işkence yapıldı! İşkencede öldü!"

Vartan ona susmasını işaret etti, ama Aram ilgilenmiş bir dinleyici bulduğu Diran'dan gözünü ayırmadı. Boğazına düğümlenen tüm bu dertlerden kurtulmalıydı.

"Ben onun intikamını aldım, kılıcımla" dedi. Yarım bir el hareketiyle nasıl yaptığını gösterdi.

Diran ondan yanına oturmasını istedi ve "Bana daha çoğunu anlat" dedi.

Vartan ayağa kalktı ve akşam yemeğine hazırlanmak için dışarı çıktı. Oğlanın anlattıklarını heyecanla dinleyen Diran yalnız kalınca ona ailesini sordu. Arusyak ve Kerim'le birlikte Kapadokya'daki yetim çocuklara nasıl yardım ettiklerini de. Doymak bilmez biçimde onu soru yağmuruna tuttu. Sesinde kıskançlık izi ve bakışında özlem gibi bir şey vardı, çünkü kendini feda etmemiş olmasına üzülüyordu.

Mesrop salona girince Aram açıklamalarına yeni jestler kattı, yaşlı adam oğlanın daha önce pantalon cebine sokmuş olduğu yaralı sol elini gördü.

Endişeyle "Yaralı mısın?" diye sordu.

"Konuşmaya değmez."

Aram'ın sadece isteksizce gösterdiği yaraya Diran ısrarla bakmak istedi. Mesrop ve oğlu bu dört parmağı eksik, bütün korkunç olayları özetleyen bu ele, onu bizzat yaşamışlar gibi yüzlerini buruşturdular.

"Seni hastaneye götürmeliyiz!" diye bağırdı Diran. "Yara iltihaplanmış. Vartan bunu görmedi mi?"

Aram arkadaşını korudu.

"Evet ama önce güvenlikte olmamız daha önemliydi."

Bandı eline sardı ve iddialı konuştu:

"Bu artık taze bir yara değil, bir gün daha bekleyebilir. Acı duymuyorum ama açlıktan ölüyorum!"

Bu cevap baş parmağıyla gözünün yaşını silmekte olan Mesrop Amca'yı güldürdü. Oğlanın omuzuna vurdu.

"Bu benim sevdiğim adam! Hemen yiyeceksin oğlum. Karım muhteşem bir aşçıdır."

Yemek odasındaki masa en iyi porselenle hazırlanmıştı. Haç çıkardılar ve evin Beyi artık hayatta olmayanlar için özel bir dua etti. Lucie domates ve defne yapraklı kılıç balığı servisini yaptı. Aram masa geleneklerine aldırmadan, bir değirmen taşı gibi öğütüyordu. Hiç kimse onu bundan alıkoymayı düşünmedi. Aksine Mesrop ona kaseleri uzatıyordu. Biraz daha alması için onu cesaretlendiriyordu. Arpine oğlana, çocukları ve yeğenlerine karşı sahip olduğu aynı anne duygusuyla bakıyordu. Amca neredeyse tamamen işsiz geçen uzun yıllardan sonra şimdi tekrar sözleşmelerin yığıldığı matbaasından konuşuyor, Vartan'ın da tanıdığı mahalledeki Ermenilerin hayatlarındaki değişiklikleri anlatıyordu. Karısı ve Lucie onun sözlerini onaylıyorlardı. Diran, içinde o olmasına rağmen politika konuşmaktan kaçınıyordu. Konuşma, sanki onlar bir savaşı arkalarında yeni bırakmamışlar gibi, yakınmasız akıp gidiyordu. Vartan'ın tekrar baştan yaratamayacağını bildikleri şeyi unutmaya ihtiyaçları vardı.

Tam da bu yemek ona onun için her şeyin sona ermediğini hissettirdi. Ev sahiplerine tek sözcükle ya da bir baş hareketiyle cevap verir, onları yarım kulak dinlerken kendini gizlemek için böyle yaptığını anladı. Şu anda Maro'nun yokluğunu neredeyse bütün bedeninde hissediyordu. Bugün Aram'ın oturduğu yerde Maro oturmuştu ve birlikte bu masada ne kadar şık bir yemek yemişlerdi. Mesropyanlarla birlikte bu masada birlikte olmaktan mutlu olmasına rağmen düşüncelerinin başka bir zamana kaymasını engelleyemiyordu. Burası Sivas'taki yemek odasıydı. Bir uçta bunun bir veda yemeği olduğunu bilmeden oturan Tomas'ın doğum günü yemeğiydi. Herkes kendi korkusuyla uğraştığı için kimsenin ciddiye almadığı gramofon müziği; harika sesiyle bir şarkı söyleyen Maro; dışarda evin önünde bağlı olan Midillisini düşünen Tomas'ın sevinçten parlayan yüzü; Azniv Hanım, Armen ve Araksi'nin üzgün gözleri...

Lucie kibarca "Ne düşünüyorsun?" diye sordu ve eline dokundu.

Vartan irkildi ve dikkatsizliği için ondan özür diledi.

"Yorgunluktan neredeyse düşeceksin ve biz gevezelik ederek senin sinirlerine dokunuyoruz!" dedi Arpine Teyze. Yardımına yetişti: "Yatmak ister miydin?"

"Bana sağladığınız bu değerli huzuru ve sizin çok değerli ahçılık sanatınızı kaçırmak için mi?" diye cevap verdi Vartan. Kendini gülmeye zorladı. "Hayatta olmaz!"

Diran, anne-babasına ve kardeşine Vartan'ın hayatını kurtarmak için silahlı bir adama saldıran Aram'ın kahramanlığını anlattı.

Arpine korkunç bir çığlık attı: "Göklerin Tanrısının bir lütfu bu!". "Bu kadar genç bir insan!"

"Ben onaltı yaşındayım!" diyerek protesto etti Aram. "Ben bir fedaiyim!"

Mesrop Amca sarardı ve elindeki çatal titredi. Diran hayranlığını ifade eden bir ıslık çaldı ve coşkuyla bağırdı:

"Geleceğimiz Aram gibi çocuklarla garanti altındadır! Ben Ermenistan'ın şerefine içiyorum!"

"Diran!" diye protesto etti annesi. Öfkesini içine atan Mesrop'a bir yan bakış fırlattı. "Bu doğru bir zaman değil!"

"Fedayi, fedayi!" diye gürledi amca, "şiddetle bir yere varılamaz!"

Sakinleşmek için derin nefes aldı, kadehini kaldırdı ve kesin bir dille ekledi:

"Evet, ben de Ermenistan'a içiyorum. Ama sevgili çocuklarım, eğer silaha ve şiddete başvurulursa bunun yanlış bir yol olduğunu düşünün. Mutlu sona nüfusu fazla ve ya ordusu en güçlü olan değil, aksine nüfuzlu ve uzman elitlere sahip olan ülke ulaşacaktır."

Diran farklı düşünüyordu.

"Peki, Rus sınırındaki Osmanlı ordusu üzerinde bizim savaşçılarımızın kazandığı en yeni zaferler ne oluyor? Biz yüze karşı birdik."

Babası mırıldandı:

"Peki, senin insanlarından küçük bir grup nasıl oluyor da büyük bir orduyu durdurabiliyor? En iyi silahlara sahip olduğu için mi? Hayır! Motive olduğu için! Senin sözünü ettiğin bu zaferler sadece benim sözümü doğruluyor. Buna ne diyorsun Vartan?"

Vartan omuzunu silkti. Arpine Teyze ona, baba oğul arasında aracılık etmesi için yalvardı. Vartan, daha önce de sık sık yapmak zorunda kaldığı gibi, amcası ve kuzeni arasında aracılık etmekten nefret ediyordu.

"Doğrusunu söylemek gerekirse, sizin niçin kavga ettiğinizi tam olarak anlayabilmiş değilim."

Diran aralıksız konuşurken tabanıyla kendini geri itti ve keten masa örtüsü üzerine elindeki çatalla bir harita çizdi.

"Ben hayalini kurduğumuz büyük Ermenistan'ı fethetmek için mücadele etmemiz gerektiği fikrindeyim. Anadolu'daki Ermeni vilayetlerini, üstünde herhangi bir hakkı olmayanlara asla bırakmamalıyız. Buna karşılık babam, yeteri kadar kan akıtıldığı için bizim eski Rus Ermenistan'ı, şimdiki Ermenistan'la yetinmemiz gerektiği görüşünde."

Mesrop Amca işaret parmağıyla masaya birkaç kere vurdu.

"Beş yüz yıl sonra biz nihayet ilk defa, kendimizin olarak tarif edebileceğimiz bir ülkeye sahibiz. Burada onun küçük olmasından söz etmenin anlamı nedir! O bize ait ve tüm dünyadaki Ermenilerin artık vatansız olmamaları için onun orada olması yeter. Daha fazla bölgeyi ele geçirmek için her şeyi tehlikeye atmamalıyız."

Sustu ve düşüncesine onay arayan bir bekleyişle yeğenine baktı. Vartan'ın vereceği cevabı Diran da merak ediyordu. Vartan lokmasını yuttu ve düşünmeye zaman kazanmak için bir yudum şarap içti. İkisini birden hayal kırıklığına uğratabileceği duygusuna sahipti.

"Gerçekte siz haklısınız Mesrop Amca. Bu bağımsız Ermenistan'ın varlığı halkımız için paha biçilmez bir değere sahiptir. Orası her birimiz için bir umut kaynağıdır. Bu kazanım hâlâ çok kırılgandır ve sağlamlaştırılmalıdır, ama bu bizim gelecek için büyük planlar yapmamızı da engellemez. Anadolu'daki Ermeni illerinin bize verilmesine ulaşmak için denemediğimiz hiçbir şey kalmamalı. Belki hatta Kilikya'yı da. Elbette zaferi kazanmış olan müttefiklerle anlaşarak. Bunun mümkün olup olmadığını bize gelecek gösterecektir."

"Bilgece bir fikir" dedi, babası ve Diran'ın ona sırtını dönmelerinin tadını çıkaran Lucie.

Mesrop oğluna neredeyse yalvaran bir bakış attı ve sonra hemen Vartan'a döndü:

"Diran oraya gitmek istiyor! Ben ona orada hâlâ mücadele edilecek açlık ve salgın hastalık olduğunu sık sık anlattım.."

"Daha iyisinin olması için herkes kendi işini yapsın" dedi Diran. "Ben orada yararlı olabileceğime inanıyorum."

Yorgun baba konuştu:

"Bana İstanbul'da da yeteri kadar iş var gibi geliyor. Biz bu zulmün sorumlularının cezalandırılması için çalışmalıyız. Maro ve Tomas gibi, tutuklanmış kadın ve çocukların serbest bırakılması sağlanmalıdır. Biz aileleri bir araya getirmeliyiz, yetim çocuklara bakmalı ve hayatta kalanlara malını mülkünü geri vermeliyiz."

"Bunun için uğraşan birçok insan var, baba."

Mesrop yeni bir savunma söylevine geçti.

"Osmanlı İmparatorluğu'nun yenildiği noktada biz nihayet talep ettiğimiz reformları elde edeceğiz. Eşitlik, inanç özgürlüğü, azınlıkların korunması ve eşit vatandaşlık hakları."

Diran "ben buna inanmıyorum" dedi. "Göreceksiniz: Nasyonalizm, Turancılık azacak ve bizim için her şey eskide kalacak."

Vartan kesin olarak her iki tarafın da haklı olduğunu düşündüğü ve gelecek aylarda ve yıllarda ne gibi tarihi dönüm noktaları yaşanacağını bu günden görmeye gerçeklerin yetmediği fikrinde olduğu için taraf tutmayı reddetti. Ayrıca Mesrop ve oğlunu birbirleriyle barıştırmanın anlamsız olduğunu deneylerinden biliyordu. Birinin beyaz demesi için diğerinin siyah demesi yeterdi. Onları birbirine bağlayan derin sevgiye rağmen, elbette karakterleri benzeştiği için, en küçük şeyden dolayı kavga ederlerdi. Sürtüşmelerden sakınmak için en emin yolun Diran'ın kendisine bir ev aramasına karar verdikleri an, aynı fikirde oldukları nadir anlardan biriydi.

Arpine Teyze "başka bir konuda konuşmak istemez miyiz?" diye önerdi. "Vartan ve genç arkadaşı daha yeni geldiler."

Mesrop ve Diran can sıkıcı bir gülümsemeyle razı oldular. Konuşma şimdi dikkatli bir çizgide ilerliyordu. Savaştan ve Ermenistan sorunu üzerine gitmeksizin dünya çapında ortaya çıkan devrimlerden konuştular. Osmanlı İmparatorluğu'nun akibeti üzerine sohbetleri doğal değildi.

Yemekten sonra Vartan Diran'ın yanında gecelemek istedi. Oğlanların odası boş durduğu için Aram'ın Mesropyanlarda kalmasına karar verildi.

***

Pera ana caddesindeki gece yaşamının son gürültüleri çınlarken İstanbul, dilencileri ve hamalları, bütün gün nafakasını kazanma peşinde koşacak olan zanaatkarları ve dükkan sahipleriyle, tekrar yeni bir güne uyanıyordu. Otomobillerin eksozlarından, kornalarından, arabaların çatırtısından ve at kişnemelerinden doğan trafik gürültüsü Vartan'ı uykusundan uyandırdı. Kuzeninin yeni evinde bulunduğunu kavraması için birkaç saniye geçti. Yeni ev eskisinin iki sokak uzağındaydı. Taşınmak zorunda kalan Diran, kalabalığa duyduğu ihtiyaçtan dolayı ana caddeden uzaklaşmamaya karar vermişti.

Tahminen on çift göz karanlıkta Vartan'a bakıyordu. Bunlar kuzeninin oturma odasının duvarlarına asmış olduğu Ermeni şahsiyetlerin fotoğraflarıydı. Askeri liderler, yazarlar ve filozoflar. Bu portreler, üzerinde Vartan'ın uyuduğu divanla, gazetelerle dolu alçak bir maun masayla ve birbirinden değişik üç sandalye ile döşenmiş odanın tek süsüydüler.

Gecenin geç vaktine kadar Vartan Diran'a Sivas'ta tutuklanmasından itibaren yaşadıklarını ve maceralarını anlatmış, sonra da uykuya dalamamıştı. Maro ve Tomas için harekete geçeceği bir nokta bulmakta zorlandı. "Tutuklu tutulmak." Bu kelimenin arkasında ne saklıydı? Vartan'ı yakalamak için mi tutulmuştu? Bunu tasavvur etmek güçtü. En mantıklı açıklama Maro'nun şahane güzelliğiydi. Vartan kendini bu düşünceden uzaklaştırdı ve ailesini kurtarmaya girişmek için elindeki imkanları düşünmeye daldı. Maro'ya telgraf çekmek imkansızdı. Haber ona ulaşmazdı. Sadece onları başka bir yere kaçırmak için valiyi uyarmış olur, böylece yerlerini öğrenmek büsbütün zorlaşırdı. Tek imkan, adamlara saldırmak olabilirdi.

Vartan küçük bir mutfağın yanında olan yemek odasına gitti. Diran masayı hazırlıyordu. Kuzeni ekmek, beyaz peynir, reçel ve siyah zeytinle iyi bir kahvaltı yaparken, Vartan her zaman olduğu gibi bir fincan çayla yetindi. Diran'a karısı ve oğlu için duyduğu endişelerden sözetti.

Diran düşünceli, "Maalesef arkadaşlarımdan hiçbiri bir şey yapamaz" dedi. "Çoğu hâlâ Sultanın polisinden saklanıyorlar. Sen Robert Kolej'in dekanına gitmelisin. Ortadoğu için yardım komite-

sinin İstanbul seksiyonunu o yönetiyor. Sana mutlaka yardım edebilir veya en azından yol gösterebilir.

"Bugün ona gideceğim."

"Ya şimdi ne yapacaksın?"

"Aram'ı hastaneye götüreceğim."

"Ben bunu kastetmiyorum Vartan, gelecek haftalarda!"

"Henüz bilmiyorum. Maro ve Tomas burada olmadığı sürece."

"Sana ihtiyacımız var. Sen önemli bir şahsiyetsin, Vartan! Savaş sırasında yazmış olduğun makaleler Ermenilerin gözünde itibarını daha da artırdı."

"Ve şimdi Vartan Balyan hükümetin gözünde kesinlikle istenmeyen adamdır. Derviş Udi Yaşar cinayetten aranacak ve ben bu ismin arkasında kimin saklandığını polisin bulup bulmadığını bilmiyorum. Şu anda ben bir Türk dostumun kimlik belgesiyle dolaşıyorum. Bana da geçici olarak bir kenarda durmak kalıyor."

"Bizim davamıza yararlı olmanın başka yolları da var."

"Bunu başka bir zaman konuşalım, oldu mu? Bu sabah berrak bir kafaya sahip değilim, aklım karımı ve oğlumu yeniden bulmakla meşgul."

Vartan kahvaltıdan hemen sonra Aram'ı Marmara sahilindeki Yedikule Ermeni Merkez Hastanesine götürmek için bir araba kiraladı. Uzun yolculuk gördüğü her şeye şaşıran oğlanın hoşuna gitti: Irkların çeşitliliği, eski ve yeninin karışımı, arabalar ve özellikle Avrupa modasına göre giyinmiş, bacaklarını ve baldırlarını yarısına kadar gösteren kadınlar. Hastalar ve yaralılar koridorları o kadar doldurmuşlardı ki, ancak iki saat beklemeden sonra bir cerrah Aram'ın sol elindeki yaraları temizledi ve tedavi etti. Çıkışa yöneldiklerinde Vartan üniversiteden arkadaşı olan doktor Chant Takvoryan'a rastladı.

"Personele ihtiyacımız var" dedi ona Chant. Örneğin iyi bir eczacıya. İhtiyacın var mı?"

Vartan teklife şaşırmıştı, muğlak bir cevap verdi:

"Duruma bağlı.."

İşten kafasını kaşıyacak vakti olmayan Chant uzun uzun konuşamazdı, ertesi gün için bir akşam yemeğine sözleştiler.

Yeniden arabaya binmeden önce Vartan genç arkadaşına, "Temiz sargı ve yeni ceketinle saygıdeğer biri gibi görünüyorsun!" dedi.

Aram bir tavus kuşu gibi kabardı.

"Gördün mü? Diquine Arpine saçlarımı kesti. O bana çok iyi davranıyor. Bay Mesrop da."

"Peki kuzen Lucie'yi nasıl buluyorsun?" diye sordu Vartan ona takılmak için.

Oğlan kızardı ve şaşırdı. Nihayet dili dolaştı.

"Eh.. O.. O tam bir bayan!"

Vartan ve Aram öğleden sonra erkenden, küçük bir buharlı gemiyle, boğaz kıyısında bir yer olan Bebek'e gittiler. Bebek'in küçük pazar yerinde indiler ve yaya devam ettiler. Vartan'ın sabırsızlığıyla, ne zaman Amerikan kolejine ulaştıklarını farketmediler. Bu yolu, konferansları izlemek için Diran'la birlikte çok sık katetmişlerdi. Ateşli konuşmalar, tartışmalar yeniden aklına geldi. O zamanlar onlar dünyayı değiştirebileceklerinden emin olan iki idealisttiler! Şimdi kırk bir yaşında olan Vartan önceleri onları olayların içine iten gücün bir kumar merakı olduğunu tesbit etti. Muhtemelen bu onun tüm halkının kaderiydi: Acı çekmek, tepki göstermek, hayatta kalmak. Diran henüz bunun farkına varmamış görünüyordu.

"Burası güzel" dedi Aram Vartan'ın dikkatini çekmek için, çünkü o hayal alemine dalmıştı.

Bu yeni çevrede kendini rahatsız hisseden oğlanın güvenli bir ses duymaya ihtiyacı vardı. Gün açık, görüş mükemmeldi. Vartan boğazın Anadolu kıyısındaki eski Hisar'ın arkasındaki tepeyi gösterdi.

"Bu istikamette Afyon ve Ürgüp var."

Oğlan yutkundu.

"Uzakta.."

Vartan hafifçe onun omuzuna vurdu.

"Sen mutluluğu burada bulacaksın. Göreceksin bak."

"Mesrop Amca tek sağlam elim olmasına rağmen matbaasında çırak olarak çalışabileceğimi söyledi bana."

"Hoşuna gider miydi bu?"

"Bilmiyorum. Fakat herhangi bir şekilde hayatımı kazanmalıyım!"

Amerikan Koleji'nin ana kapısından girdiler ve yayalara ayrılmış taş merdivenlere tırmanmak için dolambaçlı yolu arkalarında

bıraktılar. Bu dik çıkıştan sonra iri sarmaşıklar altında kaybolan futbol sahasının yanındaki binalara ulaştılar.

"Robert Kolej!" diye bağırdı Vartan. Nefessiz kalmıştı. "Ben burada öğrenim gördüm Aram. Şehirde okumaya hevesin var mı?"

"Ben köyümün okulunda okuma yazma öğrendim. Bu bana yeter."

"Okuyup yazmak artık yeterli değil. Sen akıllısın. Öğrenim görüp bir meslek edinebilirsin. Önemli bir şahsiyet olabilirsin ve senin sözünle söylersek, 'doğru bayan'la evlenebilirsin."

Oğlan gururla başını kaldırdı.

"Ben artık bir adamım. Yıllarca bu sınıflarda kalmaya niyetim yok."

Vartan onu daha fazla zorlamadı. Ama bu konuyu daha sonra bir kere daha konuşmak niyetindeydi. Washburn salonunun koyu tahtalarla kaplanmış ön odasında beklerken Aram ilgiyle spor salonunun önündeki alanda birkaç genç adamın futbol oynayışlarını izledi. Bir sekreter, kendini Hakkı olarak tanıtan Vartan'ı Dekan McGill'in bürosuna götürdü.

Vartan'ın sık sık uğradığı oda son yirmi yıl içinde pratik olarak değişmemişti. Meşe ağaçından camlı aynı kitap dolabı, aynı eski deri koltuk, aynı küf kokusu. Perdeler değiştirilmiş olsa bile yeniden sis yeşiline dönüşmüşlerdi. Elli yaşlarında gümüş grisi saçları ve ablak suratlı bir adam olan dekan McGill Vartan'ı, ciddi tavrını değiştirmeden karşıladı. Fikrine göre üç parçalı antrasit rengi elbisesiyle bu adam gizli polisin bir üyesi veya yüksek dereceli bir memur olabilirdi.

Şüpheli dekan Vartan'ı Türkçe selamladı. O ise İngilizce cevap verdi:

"Ben kolejinizde öğrenciydim. Doktor Blake zamanında. 1896. Hakkı Çelebi sadece benim takma adım. Ben bir Ermeni'yim."

Meraklanan dekan dostça konuştu:

"Eski bir öğrenciyle tanışmama sevindim. Sizin için ne yapabilirim, bay...?"

"Balyan, Vartan Balyan."

Hafif bir alın kırıştırması Vartan'a isminin dekana tanıdık gelmediğini söylüyordu. Tanımış olsaydı iyi olacaktı. Devam etti:

"Siz Ortadoğu Yardım Komitesini yönetiyorsunuz. Amerikalıla-

rın Ermenilere, özellikle yetim çocuklara verdikleri her destek için size minnettarız."

"İmkanlarımız sınırlı ama ihtiyaç sonsuz" diye içini çekti dekan. "Savaşın sona ermesiyle birlikte sorunun düzeleceğini umut ediyoruz!"

"Evet, umut tazeleyebiliriz."

Vartan bir el hareketiyle masanın üzerinde yığılı duran yazılı evrakı gösterdi ve ekledi:

"Zamanınız değerli, bu yüzden hemen sadede gelmek istiyorum. Benim isteğim özel. Karım ve dokuz yaşındaki oğlum Antep Valisi Rıza tarafından alıkonuluyorlar."

"Alıkonulmak?" diye, dekan tekrar etti. Alnı yeniden kırışmıştı. "Belki o onları tehcirden kurtarmak için yanına aldı. Bu durumda sizden bir mektup alınca onları hemen İstanbul'a gönderecektir. Tutuklu olduklarından emin misiniz?"

"Evet."

McGill koltuğunda rahatlamak için geri yaslandı, tavana baktı ve çenesini kaşıdı. Vartan bu ziyaretin bir şey getirmeyeceğini farketti.

Dekan "Ne üzücü bir hikaye" diyerek yakındı. "Benzeri binlerce durum var! Çok zaman ister ve eğer tamamen imha edilmemişlerse, savaşın birbirinden kopardığı tüm aileleri tekrar bir araya getirmek çok zor bir görev olacak. Aileniz en azından hayatta, bunun için Tanrı'ya şükretmelisiniz."

Sabırsızlığını zor gizleyen Vartan "Bunu zaten yaptım" dedi. "Onları yeniden görmek istiyorsam çok şey mi istemiş oluyorum."

"Elbette değil. Fakat sizinle açık konuşmak istiyorum Bay Balyan. Komitemiz çok şey yapamıyor. Ülkenin iç durumu karışık ve sağlam değil. İktidarda kimin olduğu karar yetkisinin kimde olduğu tam açık değil."

Vartan sesini sertleştirerek sordu: "Bu, komitenizin hiçbir şey yapamayacağı anlamına mı geliyor?"

"Tam değil. Misyonerlerimizden biri Vali Rıza Bey'i görmeye gidebilir. Fakat bundan çok şey beklemeyin. Eğer vali karınızı ve oğlunuzu gerçekten alıkoyuyorsa, gönderdiğimiz kişiyi ilk elden kapının önüne koyacaktır."

"Eğer bir şeyleri yoluna koyabilirseniz size sonsuz minnettar olacağım."

Dekan McGill ismini ve birkaç ayrıntıyı ve Mesrop Mesropyan'ın matbaa adresini not etti.

"Ben sizi haberdar edeceğim. Ama sabrınızı koruyunuz. Haber bağlantıları yavaş çalışıyor."

Dekan bürosunun kapısına kadar Vartan'a eşlik etme zahmetinde bulundu ve onun elini sıkarken konuştu:

"Sizin yerinizde olsam İngilizlere giderdim. Antep bölgesini onlar işgal ettiler. Elçilik sekreteri David Putnam'la konuşmaya çalışın."

"Tavsiyeniz için teşekkür ederim Bay Dekan."

Ailesinin kurtulmasının öyle çocuk oyuncağı bir iş olmadığını sezmiş olduğu için bir parça hayal kırıklığına uğramış olan Vartan önemsiz birkaç laflamadan sonra McGill'le vedalaştı. Aram'ı kolej kurucularını gösteren tabloların önünde buldu.

"Bu adamlar kim?"

"Bunlar solda Bay Robert ve sağda Bay Hamlin. Senin gibi genç insanları eğitmek ve önemli şahsiyet olabilmelerini sağlamak için bu okulu kurdular."

Aram yüzünü buruşturdu.

"Ben kuzenin Diran gibi bir devrimci olacağım."

"O bu pireyi kulağına soktu mu?"

"Hayır."

Oğlan kötü yalancıydı, Vartan kuzenini haşlamaya karar verdi.

Bir Müslüman mezarlığı ve Rumeli Hisarı'ndan da yüksek olan tepeyi geçince Hamlin salonu önündeki kulenin çanı dersin sona erdiğini haber verdi.

***

Ertesi sabah Vartan Galatasaray kavşağından uzak olmayan İngiliz Elçiliğindeydi. Kısa süre önce Osmanlı başkentine gelmiş olan İngilizler henüz tam yerleşmemişlerdi. Bahçede silahlı askerlerin koruduğu kamyonlar duruyordu. Birçoğu Ermenice konuşan birkaç insan vize almak için kuyruktaydılar. Vartan çok ulaşılmaz olarak görülen kapıcıya gitti ve ziyaretinin önceden bildirilmesi için ısrar etti. Çok önemli bir nedenle ve dekan McGill'in emriyle geldiğini iddia etti. Birkaç dakika sonra adam gülümseyerek geri geldi ve

Vartan'ı, içinde İngiliz kralı V. George'in bir portresinin asılı bulunduğu mavi bir bekleme odasına götürdü.

"Elçilik sekreteri zamanı olunca sizi kabul edecek. Bu arada bir arzunuz var mı? Alkol? Çay? Kahve?"

Vartan teklifi reddetti, ama sonra bekleme süresi neredeyse üç çeyrek saat uzayınca pişman oldu. Nihayet David Putnam geldi. Kırlaşmış düz saçları ve kırmızı rengi göze batan bir bıyığı vardı. Yürüyüşü ve biraz kaba tavırları eski bir askerin tavırlarıydı. Buna karşılık sesi dostça ve sempatikti. Konuğu için çay getirtti ve hikayesini kımıldamadan dinledi. Sonra başını salladı ve sempatisini basit bir şeyle ifade etti:

"By Love!"

Cebinden içinde Royal Novy'nin sembolünün nakşedildiği gümüş bir tabaka çıkardı.

"Sigara?"

Çakmağını geri koyduktan sonra konuştu:

"İsteğinizi şimdiye kadar henüz formüle etmediniz, ama oğlunuzun ve karınızın serbest bırakılmasını sağlamak için bizim desteğimizi umduğunuzu düşünüyorum. Haklı mıyım?"

Vartan "Serbest bırakma?" diye şaşırdı. "Onlar tutuklu caniler değiller! İstekleri dışında tutuluyorlar!"

"Ben de bunu kastettim" diye cevap verdi David Putnam. Sıkıntılıydı. "Bana inanınız, Bay Balyan, ben sizin ve halkınızın felaketine aynen katılıyorum!"

Vartan ona gülümsedi ve biraz sert tepkisi için kusura bakmamasını rica etti.

"Teşekkür ederim Bay Putnam. Haklısınız. Ben haşmetlilerinin adamlarının benim için Antep Valisine gideceklerini umuyorum."

"Bunu yapacağız. Ama bu o kadar basit değil. O nihayet bir vali!"

Elçilik sekreterinin sesinde Vartan'ı şaşırtan bir çekingenlik belirdi.

"Ordunuz bu bölgeyi kontrol ediyor ama. Yoksa?"

"Kontrol anlamında böyledir. Biz Kilikya'ya yeni ayak bastık ve oradaki insanlarımız buz üstünde gibiler. Sultanın ordusu henüz terhis edilmedi. Osmanlı memurlarının hepsi hâlâ görevlerindeler. İnanılmaz bir kaos hüküm sürüyor! Sözü geçen Vali Rıza nüfuzlu bir adamdır. Ve biz ona bağlıyız."

"Yani siz onu kadife eldivenlerle tutacaksınız!"

David Putnam "Evet" diye cevap verdi. İnce bir gülümsemesi vardı.

Vartan kendine hakim olabilmek için koltuğunun kenarlarını sıktı. Ama öfkesini tamamen bastıramadı.

"Bu adam Ermenilerin tehcirinde görev aldı, sayısız katliamları organize etti. Bölgesinde katliamların örgütlenmesinden sorumluydu. Siz onunla birlikte mi davranıyorsunuz?"

Sekreter yatıştırmak için elini kaldırdı.

"Başka seçeneğimiz yok. Şu anda savaş suçluları cezalandırılacak. Bunu müttefikler Babiali karşısında başından beri vurguladılar. Rıza Bey'in bu canilerden olup olmadığı hakimin takdiridir. Aldığımız ilk bilgilere göre bu adam birçok Ermeni'yi korumuş olmalı... Sizin karınız ve oğlunuzdan başlayarak."

Vartan öfkeden kudurdu. Ama şu anda ona yardım edebilecek tek kişi olan bu adamın karşısında diplomatik davranmak zorundaydı. Sakin konuştu:

"Ben Rıza Bey'i yargılamak istemiyor, aynı şekilde onunla anlaşan İngilizleri de suçlamıyorum. Beni sadece ailemi nasıl bulacağım ilgilendiriyor."

"Çok anlaşılır bir istek Bay Balyan" dedi Putnam. Muhatabının anlayış göstermesine ve bir siyasi skandaldan kaçınmasına sevinmişti. "Bu olayla bizzat ilgileneceğim. Benim açımdan valinin karınızı hareminde tutması kabul edilebilir bir şey değil."

Bilinç altından gururu yaralanmasına rağmen Vartan bu sözü itirazsız kabul etti. Sekreter devam etti:

"Ona dikkatli yaklaşmamız gerektiğinden söz ediyordum. Yani ailenizi kurtarmak için oraya bir alay asker göndermemiz sözkonusu olamaz. Hemşerileri nezdinde onu küçük düşürmekten kaçınmalıyız."

Vartan başını salladı. Onu kızdırmasına rağmen bu tutumu anlıyordu. Putnam onun içinden ne geçtiğini anladı ve samimiyetle şunu söyledi:

"Kalbin devlet anlayışı ile ilgisi yoktur. Bu gerçek ama üç yıl bekledikten sonra birkaç hafta daha beklemenin dünyanın sonu olmadığını kabul etmek zorundasınız."

"Bunu kabul ediyorum."

Elçilik sekreteri kalktı, konuşmanın bittiğini göstermek için konuğuna elini uzattı.

"Bize güvenin Bay Balyan. Ailenizi yeniden size getireceğiz. Sizinle ilişki kurabilmemiz için kapıcıya kişisel bilgilerinizi verin."

Vartan içten teşekkür etti ve gelişmeleri öğrenmek için ara sıra telefon etmesine izin verilmesini istedi.

"Memnuniyetle!"

Diran'ın evinden uzak olmayan bir kahvede kuzeniyle sözleşmiş olan Vartan lokalin en arka tarafından boş bir yer bulabildi. Akşam yemeğine eve gitmeden önce aperatif alan erkeklerin neşeli konuşmaları çınlıyordu. Vartan kendine bir vermut ısmarladı ve sakinleşmeden önce David Putnam'ın ifadelerini bir kez daha kafasından geçirdi. Devlet anlayışı! Bir kadın ve dokuz yaşındaki bir çocuğun diplomatik gereklilik bakımından hangi anlamı olurdu? Halkının durumuyla kıyaslayınca bunaldı. Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceğinin sözkonusu olduğu yerde büyük, bağımsız bir Ermenistan üzerine müttefiklerin verdikleri sözün bir değeri olabilir mi? Burada kaç farklı çıkar oyununun içindeydi! Diplomasi, tekrar tekrar.

Kuzeni yarım saat sonra geldi. Vartan ona endişelerinden söz etti.

"İngilizlere, ne yapabileceklerini göstermeleri için bir şans ver" diye onu zorladı Diran.

"Bu işle gidip bizzat yerinde ilgilenmek hiç fena olmaz."

"Sen delisin! Daha önce beni akılsız veya yarım akıllı olarak tarif eden sen değil miydin?"

"Sahip olduğum tek şey Maro ve Tomas'tır Diran!"

"Eğer Antep'e gidersen onları hepten kaybetme riskini göze almış olursun. Vali Rıza seni yoketmek için bir hoşgeldin bahanesi bulacaktır. Bunu yaptığından dolayı Hükümet de onu ayıplamaz, bu kesin."

Vartan kuzeninin haklı olduğunu ister istemez kabul etmek zorundaydı. Ekledi:

"Bırak sadece İngilizler yapsın. Eğer yapamazlarsa seninle Antep'e gelirim, yemin ederim. Biz ikimiz ve birkaç dost daha.."

Vartan kabul etti. Felaketini sabırla taşımak zorundaydı.

Biraz sonra sahibi Diran'ın iyi tanıdığı bir Rum olan lokantaya gittiler. Gösterişli dükkanların yeni kapanmaya başladığı Pera'nın

ana caddesinde insanlar itişip kakışıyordu. Lokantalar doluyor, gece kulüpleri müşterilerini kabule hazırlanıyordu. Sokak köşelerine fahişeler dikilmişti.

Onları caddede izlemiş olan ajan kılıklı bir Türk lokantanın arka masalarından birine oturdu.

"Şu tip adam var ya, orada kahvedeydi" dedi Vartan. Huylanmıştı.

İzinde miydiler? Resmi makamlar onun kim olduğunu bilemezlerdi. Hakkı'nın kimlik belgesini taşıyordu. Buna rağmen biraz sinirlenmişti, ekledi:

"Onun bizi göz hapsine aldığı izlenimine kapıldım."

Diran bir kahkaha attı.

"İzlenimine kapılmışsın? Gölgem gibi topuklarıma yapışmış o benim! Bir polis veya güvenlik örgütünün bir adamıdır."

"Sanırım adam beni sadece alışkanlıktan takip ediyor! Şimdi savaşı kaybettiklerine göre onlar için artık bir tehlike değilim. Aksine, hatta onlar için yararlıyım."

"Anlamadım." dedi Vartan.

"Beş aydır burada Ermeni hükümetinin bir delegasyonu var. Ben İstanbul'un karma Ermeni Meclisi çerçevesinde onlarla birlikte çalışıyorum. Somut olarak bu, beni tutuklatma yetkisi olmayan hükümetle çalıştığım anlamına geliyor."

"Bu görüşmeler bir şey getiriyor mu?"

"Yeni hükümet tamamen uysallık gösteriyor."

"Onların samimi olduklarına inanıyor musun?" diye sordu Vartan. Bundan emin değildi.

"Şu anda evet. Fakat çabucak tutum değiştirmeleri de mümkün. Yani saatlerden bile yararlanmalı ve Batılı güçleri mümkün olduğunca çabuk harekete geçirmeliyiz."

"Onlar da düşüncelerini çabucak değiştirebilirler."

Vartan kuzenine, İngiliz elçiliği sekreteriyle aralarında geçen konuşmadan sonra içinde uyanan kuşkuları anlattı. Diran bu düşüncelerinin karamsarlık olduğunu söyleyerek önce itiraz etti ama sonra içini çekti.

"Ben de içten içe böyle düşünüyorum. 'Ermeni sorunu' şu anda yabancı başkentlerde tüm ağızlarda dolaşıyor ama çabuk unutulacağız."

"Bundan ben de korkuyorum. Barış görüşmelerinde Ermenistan kesinlikle büyük bir rol oynamıyor."

"Tam da öyle! Batı gazetelerine, Batılılara sözlerini ve görevlerini hatırlatan yazılar yazmalısın Vartan!"

"Biz önce bu makaleler için alıcı bulmalıyız."

"Bunun için elimde biri var. William Dawson, bizim sorunumuzla gönüllü olarak ilgilenen bir Amerikalı gazeteci. Birine bak! Gözlerin parlıyor! Tıpkı on sene önceki gibi!"

"Hayır Diran. O günkü inançlarıma bugün asla yeniden sahip olamam."

Diran buna cevap vermek niyetinde değildi. Bunun yerine garsonun yeni getirmiş olduğu vermut kadehini kaldırdı ve alçak sesle konuştu:

"Yaşasın Ermenistan!"

Aynı sözle tekrar tekrar kadeh tokuşturdular.

***

Haftalar geçiyordu, Vartan'ın sabrı taşmaktaydı. Ortadoğu için yardım komitesi Vali Rıza'dan, isterlerse her an gidebilecek olan birkaç hizmetçi kız dışında yanında hiçbir Ermeni kadının oturmadığı cevabını almıştı. Fakat oradaki misyonerin kulağına valinin yıllardır olağanüstü güzel bir sevgilisinin olduğu dedikoduları gelmişti. Vartan'a göre bu sadece Maro olabilirdi. Valinin sevgilisi mi? İnsanların her zaman böyle yersiz yakıştırmalara meyilli olduğunu söyledi kendi kendine. Vartan iki veya üç günde bir İngiliz elçilik sekreterine telefon etmeye başlayınca David Putnam meseleyi hızlandırmak için denenmemiş hiçbir yol bırakmayacağına tüm azizlerin huzurunda yemin etmişti. Gecikmeyi Kilikya'daki güvenli olmayan durumla ve haberleşme imkanlarının kıtlığıyla açıklamıştı.

Bekleme süresini doldurmak için Vartan kendini işe verdi. Sabahtan akşama kadar meşguldü. Daha güneş doğmadan önce Diran'ın oturma odasında pencerenin önüne itmiş olduğu masaya oturdu. Masası üzerinde düğünlerinden bir fotoğraf, Arpine Teyze'nin hediyesi bir begonya dışında kağıtlar ve notlar bulunuyordu. Şehir yeni bir güne uyanırken iki veya üç saat yazıyordu. Sokaktaki bağrışmalar onu esinlendiriyordu, çünkü bu sesler ona birkaç uzman için değil, geniş kamuoyu için yazdığını hatırlatıyordu. Sözü

sarsmak ve ikna etmek zorundaydı, basit cümlelerle çok karmaşık sorunları formüle edebilmeliydi.

Vartan gündüzleri eczacı olarak mesleğini yapıyordu. Ülkenin iç bölgelerinden her gün gelen hasta ve yetersiz beslenmiş yetim çocukların yerine getirilmesi gerekli tedavi ve bakımını yapacak uzman eksikliği çeken Ermeni Merkez Hastanesinde çalışıyordu. Şefkatli ve yardımsever İstabullu Ermenilerin sayesinde şehirde yetim Ermeni çocukları yerleştirecek yer temin ediyorlardı. Para bağışında bulunma arzusuyla dolu olan Vartan işinden sembolik bir ücretten fazlasını almıyordu. Para endişesi yoktu, çünkü Mesrop Amca ona yüklü bir para vermişti. Bu Barkev'in, savaşın başlamasından hemen önce New York'ta yaptığı son afyon satışından Vartan'a düşen paydı.

Vartan ve Diran hemen hemen her akşam çeşitli Ermeni komiteleri ve örgütlerinin toplantılarına katılıyordu. Galip devletlerin yeni Osmanlı hükümeti üzerinde uygulayacağı baskıyla İttihad hükümetinin Ermeni tehcirinden sorumlu olduğunu resmen kabul etmesi için çalışmaya karar vermişlerdi. Ayrıca inançlarından dönmeye zorlanan kadın ve çocukları aramak, desteklemek ve onların vatanına geri dönmelerini talep etmek, 1915'te "göç ettirilen" Ermenilerin el konulan mallarının geri verilmesi için çalışmak, doğal görevleriydi.

Malların geri verilmesi için bir kanun taslağı hazırlamak üzere Ermenilerden, Türklerden, Yunanlılardan ve İngilizlerden oluşan bir karma komisyon oluşturuldu. Ayrıca Ermenileri katletme suçunu işleyen kişileri bildirmekle görevli bir İstanbul araştırma birimi kuruldu. Hiçbir caninin cezasız kalmaması için Diran ve dostları hakimlerin önüne konulmak üzere bol miktarda belge ve materyal topladılar. Bir Ermeni delegasyon Paris'te derhal başlaması beklenen barış görüşmeleri için hazırlanıyordu. Her şeyden önce müttefikler tarafından talep edilen koruyucu garantiler gibi, Ermenilerin toprak isteklerinin de gündeme getirilmesi sözkonusuydu.

Vartan bütün bu çalışmalara sadece yazarak katılıyordu. Üzerine resmi bir görev alsaydı, yurtdışında yayınlanmış makaleleri yüzünden hükümetin gözünde şüpheli bir kişi olduğu için kendi halkının davasına zarar vermiş olurdu. Buna rağmen Ermeniler'in önünde duran zor görevlerin kamuoyuna maledilmesi noktasında etkili olmayı tercih ederdi. Eski milletvekili olarak deneyimleri, görüşme-

lerde değerli olabilirdi. Bunun yerine o gayriresmi bir danışman rolüyle yetinmek zorunda kaldı. Bu durumun onun için çekilmez olduğu hallerde, gururunu bir yana koyup kendini disipline etmek zorundaydı. Ayrıca arka plandaki faaliyeti, resmi bir delegeninki kadar yararlıydı. Sadece bu kadar fazla mesele yapmamalı!

O sık sık, içinde yeşertmek istediği bir Ermeni kadını, bir daha asla göremeyeceği Arusyak'ı düşünüyordu. Kadının ona, karanlığın koruması altındaki bir aşk gecesinden sonra açmış olduğu bir hayali aklına geliyordu. Arusyak onunla Van gölünün kenarında ve ya Ağrı dağının eteğinde, çocuklarının ve onların da çocuklarının kahkahalarıyla dolu büyük bir evde yaşamak istediğini söylemişti. Resimlerden tanımış olduğu bu bölgelerde, birlikte yaşamanın hayalini kurmuştu. Vartan orada, evin zemin katında eczanesini açabilirdi, kadın evi düzenler ve severek büyük bir bahçe yapardı. Hayallerinde onlar mutlu ve hâlâ birbirlerine aşık, çok başlı bir aileyle çevrilmiş ve insanların saygısını kazanmış olarak birlikte yaşlanıyorlardı.

Zavallı Arusyak! Acılı son anına kadar başkaları için kendini feda etmişti. Yaşam gücü ve coşkusuyla dolu, sevgisini tüm varlık ve eşyalara aynı ölçüde veren, tüm tohumlarını gökyüzüne doğru saçan Arusyak. Anlamsız bir ölümle yokedilmiş, annelik duygusunu asla tanıyamamıştı. Sesi yavaş yavaş sönmüştü, elleri sonsuza kadar katılaşmış görünüyordu. Kalbi. Ve tüm bunlar sadece, günün birinde yol kenarındaki yarı ölü bir adamın üzerine eğilmiş olduğu içindi. Vartan onu yeteri kadar sevmiş miydi? Onun istediği haketti̇ği kadar değil. Şimdi vicdan azabı çekiyordu, çünkü Arusyak ona Ürgüp'teki o gecede, Ermenistan'daki ev hayalini anlattığında susmuştu.

Vartan akşam yemeklerini her iki günde bir Mesrop Amca'nın yanında yiyordu. Hastanenin çaresizliklerini ve toplantıların ateşli atmosferini orada kısa bir süre için unutuyor, aile huzurunun tadını çıkarıyordu. Ama orada hâlâ baş etmesi gereken Maro ve Tomas'ın yokluğu vardı. Mesrop ve karısı 1914'te savaş nedeniyle ara vermiş oldukları yerden, böyle bir ara hiç olmamış gibi yaparak bir hayat kurmayı benimsemişlerdi. Vartan her şeyin eskisi gibi iyi olması umutlarını anlıyor ve bunun onlardan esirgenmesini istemiyordu. Lucie de yaşlı anne babasına karşı hoşgörülüydü. Buna karşılık Diran baba evine uzun süre tahammül edecek durumda değildi. Bu

durum Aram'a yaramıştı. Tam anlamıyla yeni bir oğul olmuştu teyzeye, onda gelecekte matbaasının devamını gören amca tarafından da şımartılmıştı.

Boş zamanı olduğunda her zaman yaptığı gibi, ana caddenin yanındaki elçilik binasına uzak olmayan Tokatlıyan oteline giden Vartan bu akşam da oraya gitti. Otel seyahatte olan pek çok yabancıyı ağırlıyordu ve renkli bir topluluk oluşturuyordu. Kapıcı Vartan'ı sadece az sayıda konuğa gösterdiği özel bir ilgiyle eski bir dost gibi selamladı.

Mermeri perdahlanmış ahşap duvar lambaları, kron ışıkları ve palmiye dekorasyonuyla otel savaş öncesi ünlenmişti ve eski şıklığını koruyordu. Büyük kabul salonunda tek tük birkaç kişi gazete okuyordu. Birini bekleyen veya izleyen görünümleri vardı. Ama her şeyden önce orada alçak sesle ve heyecanla tartışan küçük gruplar oluyordu. Uçtaki bar daha doluydu. Elçilik görevlileri, çeşitli uluslardan subaylar, az veya çok, tüm taraflardan gizli ajanlar, yabancı muhabirler, yerli gazeteciler, bankerler, sanayiciler, işadamları ve lüks fahişeler oteli şereflendiriyorlardı. Burada bir akşamda, bir haftada borsadakinden daha çok iş yapılıyordu. Bilgiler paraya çevriliyor veya hiçbir şey uzun süreli güvencede olmadığı için hızla el değiştiriyordu. Vartan Tokatlıyan otelinde, çoğu kez Ermeni sorunu hakkında, en azından makaleleri için yararlı haberler alıyordu.

Yemek salonunda Viyana valsi çalan küçük bir orkestranın müziği buraya kadar geliyordu. Vartan bara gitti ve gözleriyle William Dawson'u araştırdı. Amerikalı gazeteci uzun boyundan dolayı değil, daha çok gösterişli elbiselerinden ve özensiz görüntüsünden dolayı kolay seçiliyordu! Kırk dört yaşındaydı, alkolden yıpranmıştı, bu yüzden olduğundan yaşlı görünüyordu. Bara yaslanmış, kendini cömert bir dekolte içinde gösteren uzun, kuzeyli bir sarışınla flört ediyordu.

"Don Kişot!" diye bağırdı Amerikalı, Vartan'ı görünce.

Bu siniğin ağzından şaka bir iltifat gibi geliyordu. Vartan gülümsedi. Dawson refakatçisinin çıplak omuzunu öptü ve bir kadeh konyak götürdüğü ziyaretçisine doğru yürüdü. Arka tarafta bir masaya oturdular.

Vartan ona iki zarf verdi, "Makaleler burada".

"Hemen şimdi, iş mi? Daha kadeh bile tokuşturmadık!"

"Tembeller şahına!" dedi Vartan, kadehini kaldırdı.

"İdealistlerin şahına!"

Dawson, biri Paris'e ve biri New York'a gitmesi gereken zarflara baktı. Sonra onları ceketinin cebine soktu.

"Siz beni Protestan papazlarının deyimiyle baştan çıkardığınızın bilincinde misiniz? Bazen imzanızın yerine kendi ismimi koymaya heveslenmiyor değilim. Fakat, cidden Vartan, yazmaktan başka bir şey yapmıyor musunuz?

"Ben tavuklarla kalkıyorum, yani siz yatınca."

Dawson eğlenerek "Bir keşiş" diye içini çekti. "Ben bir keşişin dostuyum."

Sürekli şakalaşmalarına rağmen ona göre dejenere olmuş bir dünyada az sayıda doğru adamlardan biri olan Vartan'a hayrandı. Ona bir kağıt parçası verdi.

"Gazetemden bir sipariş."

Vartan cebinden biraz para çıkardı.

"Masraflarınız için."

"Hayır!" diyerek itiraz etti Dawson. "Ben size bunun Ermenilere yardım için mütevazi bir katkım olduğunu söyledim. Bana bir kadeh ısmarlayın, olay bitmiştir."

Vartan kendine bir konyak, arkadaşı için duble bir burbon ısmarladı.

"Son makaleniz büyük bir yankı uyandırdı. Redaksiyon daha çok şey öğrenmek isteyen okurların mektuplarıyla doldu taştı. Şimdi şef redaktörüm ona otuz veya kırk sayfa yazmanızı istiyor. Dört veya beş bölümde yayınlanabilecek, Ermeni sorunu üzerine tarihi bir özet."

"Harika! Onu birkaç gün içinde alacaksınız."

Dawson "Birkaç gün içinde!" diye dehşetle bağırdı. "Mesleğimiz için bir ayıp! Bizim, bir şey yazmak haftalarımızı alıyor. Tüm itibarımızı sarsacaksınız!"

"Benim ve benim gibi düşünenler için bu hayati önemdedir." dedi, söylenenleri şakaya almayan Vartan.

Dawson ciddileşerek sordu:

"Umarım bütün bunlarda başarı şansınıza dair bir illüzyon yaratmıyorsunuzdur."

"Bunun kolay olmadığını biliyorum."

"Bu odaya ve bu insanlara bakın ve bunun size ne hatırlattığını bana söyleyin."

Vartan anında cevap verdi:

"Vasiyetin okunmasından az önce noterin bekleme salonunda açgözlü bir mirasçılar kalabalığının toplantısını."

"Tam da öyle! Osmanlı İmparatorluğu'nun kalanını aralarında paylaşmak için akbabalar gibi her yerden geliyorlar. Sadece bakınız! İngilizler, Fransızlar, İtalyanlar, Amerikalılar, Almanlar, Belçikalılar, Yunanlılar, Yahudiler, Araplar, Levantenler ve hatta Ermeniler. Bunların hepsi iyi bir işin kokusunu aldıkları için buradalar."

Masalarında oturan makam ve rütbe sahibi Türklere şampanya ısmarlayan kısa saçlı iki adamı gösterdi.

"Savurganlıkta Bolşevikler de az değil hani! Parasını ödedikleri her kadehten kar sağlamaya çalışıyorlar. Zamanı gelince ilkeler para etmeyecek. O zaman tüm güzel sözler ve soylu düşünceler unutulacak! Money talks denir buna bizde."

"Politikacıları Osmanlı İmparatorluğu'nun Ermenileri ve diğer azınlıkları karşısındaki görevlerini yerine getirmeye zorlayabileceğim umuduyla yazıyorum."

"Bana inan Vartan, bankerler ulusal çıkarlar adına her zaman politikacıların yanında açık bir kulak bulurlar. Sizin gibi entelektüeller bu konuda asla uyanık değildirler."

"Şimdiye kadarki hayatım yere iki ayağımla basmam gerektiğini gösterdi Bill. Şu anda bize büyük yararı olabilecek sempati dalgasının geçeceğini ve arkasından gelen zamanın bize karşı işleyeceğini biliyorum. Fakat hâlâ her şey kaybedilmedi."

"Umarım öyledir Vartan, bunu bütün kalbimle istiyorum."

Dawson kadehini bitirdi ve bakışlarını odada gezdirdi.

"Şimdi şuna bakınız!" dedi aşağılayarak. "Bu ayak takımı bir parça altın için kendi anasını satar!"

"Bunlar bu ülkenin geleceği için güzel duygular!"

"Sonunda bu insanların kazanıp kazanmayacağından emin değilim. Ben sizi önümüzdeki günlerde bir kere daha, köşedeki bara götürmeliyim. Orada Türkiye için başka bir gelecek kuruluyor."

"Milliyetçiler mi?"

"Evet. Ben önümüzdeki beş yıl içinde bu ülkede bir iç savaş olacağına, 'Bir şişe burbon'a iddiaya girerim."

Birer kadeh daha ısmarladıktan sonra Dawson hafifçe öksürdü aşağı yukarı önceki tavrıyla sordu:

"Dostların barış konferansına esaslı biçimde hazırlanıyorlar mı?"

Gazetecinin merakından kuşkulanan Vartan "Evet" diye cevap verdi.

"Peki ilerliyor mu?"

Vartan kaçamak cevap verdi.

"Ben olayın tam içinde olmadığımı itiraf etmeliyim."

Dawson asla incinmediği bu titizliğe gülümsedi. Ona göre Ermenilerin kuşkulu olmaları için bütün nedenler mevcuttu.

"Benim ne düşündüğümü bilmek ister misin Vartan?" diye sordu yeni bir sigara paketini açtı. "Halkınızın tek bir sadık müttefiki vardır, o da başkan Wilson'dur."

"O gerçekten değerli bir adam."

"Değerli? Bu yetmez. O sizin gibi bir idealist, sevgili dostum!"

Dawson bir yudum burbon içti ve işaret parmağıyla masaya aralıksız vurarak sigarasını çekti.

"Çok gücü olan bir idealist!"

Konuşması ağırlaşmaya başlamıştı, ama kafası ayıktı.

"Vartan, bana inanınız. Eğer halkınıza gerçekten yararlı olmak istiyorsanız, Washington'a gidiniz. Çünkü her şey orada kararlaştırılıyor, Paris'te değil. Başkana raporlar sunmak, danışmanlarıyla konuşmak, senatörlere anlatmak, yapmanız gereken budur!"

Dawson'un bu görüşü söylemesi ilk defa olmuyordu. Vartan'ın gözünde bu akıllıca bir görüştü, ama böyle bir seyahat onun için düşünülmezdi.

"Sizi bundan alıkoyan nedir?" diye sordu Dawson. Pişman bir tavırla cevabını da kendi verdi. "Ha! Karınız!.."

Vartan düşüncelerinde tekrar üç tepeli şehri gördü. Maro ve Tomas'ın, çok yakınında olduğunu bilmeden Paşazade Mithat Şakir'in grubuyla geçen sene içinden geçmiş olduğu Antep'i.

XVI

David Putnam pencerenin yanında duruyor ve karın ıslak, ağır, iri taneler halinde yere nasıl düştüğünü ve hemen eridiğini seyrediyordu. İstanbul'da nadir görülen bir olaydı. Gümüşten ağızlığını öylesine sinirli silkeliyordu ki, sigara külü halının üzerine düştü. Sinirli? Kötü bir haber verecek olan adam rolüne girdiği için daha da hiddetliydi. Kapıcı kendinde olmayan ve hemen konuya giren Vartan Balyan'ı içeri götürdü.

"Haberinizi aldım Mr Putnam, şimdi ne yapacağız?"

"İyi günler Bay Balyan."

Elçilik sekreteri oturması için konuğuna bir koltuk işaret ederken sigarasını kül tablasında söndürmeye zaman kazandı. Ellerini arkaya bağlamış kralın portresi önünde, hazırol vaziyetinde duruyordu. Konuşmaya başlamadan önce birkaç dakika portreye baktı.

"Bu sıcak lapaya dönen konuda uzun uzun konuşmak istemiyorum. Rıza Bey karınızla normal bir evlilik yaptığını, onun Antep'de kalmak istediğini iddia ediyor."

"Bu saçma!" diye bağırdı Vartan. "İmkansız!"

Putnam "Belki" dedi ve bunun doğrusunu bilmediğini ifade etmek için yüzünü buruşturdu. "Siz karınızı benden daha iyi tanıyorsunuz."

"Evet ve bu söylediğiniz ona asla uymuyor!"

"Ama bu arada bu ülkede üçbuçuk yıl geçti.."

Vartan bu sözlerle çileden çıktı.

"Bay Putnam! Size bu yakıştırmayı yasaklıyorum."

"Yakıştırdığım bir şey yok Bay Balyan. Sadece kavramaya çalışıyorum. Sizin dışınızda bu hikayenin aktörlerinden hiç kimseyi tanımıyorum."

Vartan bir el hareketiyle gürlemesinin ona olmadığını anlatmaya çalıştı.

"Ben de sadece kavramaya çalışıyorum. Bağlantı adamınız yerinde, doğrudan karımla konuştu mu?"

"Doğrusunu söylemek gerekirse bunu ben de bilmiyorum, ama ona soracağım."

Bu cevap Vartan'ı biraz sakinleştirdi.

"Bundan ne sonuç çıkaracağını artık bilemiyorum. Her şey çok mantıklı. Maro hiçbir şey bilmiyor. Bu onun esir alındığının en iyi ispatıdır."

David Putnam ona, "Mutlaka haklısınız" dedi, Vartan'ın karşısında bir koltuğa oturdu. "Göründüğü kadarıyla bu Rıza Bey çok kurnaz bir adam. Çok dost bir adam ama anlaşılması da güç. Aynı anda iki düğünde birden dansetme etkisi uyandırıyor. Şu anda biz ona muhtacız."

Elçilik sekreteri doğrudan Vartan'ın gözlerinin içine baktı ve ekledi:

"Ben nahoş bir durumdayım Bay Balyan. Siz politik durumu, hükümetimin çıkarlarını... özel bir durum için riske sokamayacağımı anlayacak kadar iyi biliyorsunuz."

Vartan bunu çok iyi anlıyordu. Aklında yeni planlar kurarken bıyığıyla oynadı. Putnam konuğunun aklında ne geçirdiğini bildiğine inanıyordu.

"Bunu yapamazsın Bay Balyan! Eğer siz gidip orada kavga çıkarırsanız bizden yardım beklemeyin. Sürgünden geri dönen ve Kilikya'da kendine yeni bir hayat kurmaya çalışan Ermenileri de düşünün. Bölge tam bir barut fıçısı. Başarılı olsun veya olmasın, sizin baskınınız herkesi patlamaya götürebilir."

Bu argüman Vartan'ı düşündürdü, Putnam ekledi:

"Siz bu durumunuzla başkentin anonim ortamını tercih etmelisiniz."

Vartan şaşırmıştı. "Bununla ne demek istiyorsunuz?" diye sordu.

"Karınız hakkında tam bir bilgi almaksızın kimseyle pazarlık yapmayacağımı kesinlikle düşünebilirsiniz. Batı gazetelerindeki makaleleriniz. 1915'te Sivastaki ölüm kararınız... İçişleri Bakanlığında hâlâ tehlikeli bir isyancı olarak geçiyorsunuz. Gani Bey."

Vartan yerinden fırladı ve Putnam'ın sözünü kesti.

"Özellikle o! Bu birçok Ermeni cinayetinin suçlusudur. Bize kalsa ona hakettiği cezayı hemen verirdik."

"Biliyorum. Ama o hâlâ iktidarını ve etkisini koruyor. Sizin başkentte olduğunuzu kesin olarak biliyor. Bizimle ilişkide olduğunuzdan haberi vardır. Burada size karşı bir girişimde bulunmayacaktır ama İstanbul'u terkedip ülkenin içlerine giderseniz."

Vartan kendini sıkıştırılmış hissetti. İki ay geçtiği halde kesinlikle hiçbir sonuca ulaşamayan İngilizlere teslim olmuş hissetti kendini. Elçilik sekreterine taş attı:

"Beklemek! Hep beklemek! Bay Putnam, bana tavsiye edebileceğiniz şey bu mu?"

Elçilik sekreteri iğneleyici ses tonuna aldırmadan gülümsedi.

"Bay Balyan, ufukta yeni bir gelişme görünüyor. Vali Bey iki haftaya kalmadan İstanbul'a gelecek. Tam söylersek 27 Ocak'ta. Ben kendisini Haydarpaşa garından bizzat alacağım. Bana güvenin. Karınızı ve oğlunuzu serbest bırakması için onu ikna edecek doğru gerekçeleri bulacağım."

Vartan bu haberi coşkulu bir ilgiyle karşılamasına rağmen bunu fark ettirmedi. David Putnam'a veda etti ve valiyle kişisel konuşmasına büyük umut bağladığını söyledi. Gerçekte ise bu yöntemin sonuçsuz kalacağı baştan itibaren belliydi. Ertesi gün hastanede ilaç hazırlarken de düşüncesi değişmemişti: Vartan Rıza Bey'i kaçırmalı, onu Maro ve oğluyla takas etmeliydi. Bu elbette riskliydi, hatta belki uygulanması da imkansızdı, muhtemelen İstanbul'un tüm polisleri peşine düşeceklerdi, ama artık başka bir çözüm de görünmüyordu. Önce ona çok karmaşık görünen bu iş, yavaş yavaş hıncını dağıttı ve bir ölçüde basitleşti. Sürpriz bir aksama olursa Vartan'ın tarafında olacaktı. Onun sadece güvenilir yardımcılara ve elindeki rehineyle gizlenecek bir yere ihtiyacı vardı.

Bu akşam Vartan kuzeniyle paylaştığı evde kaldı ve bir haritanın üzerine eğilerek kaba hatlarıyla harekatını planladı. Diran gece yarısından sonra, hafif çakırkeyif geldi.

"Süreç hemen başlayacak! Bunu kutlarken senin orada olmaman, yazık."

Vartan'ın heyecanlı halini görünce gülümsemesi yüzünde dondu.

"Yolunda gitmeyen bir şey mi var?"

"İngilizler Maro ve Tomas'ı serbest bıraktıramıyorlar. Bana yardım edeceğine söz vermiştin."

Birden bire ayılan Diran "Bu doğru" dedi.

Masaya bir sandalye çekti, at biner gibi ters oturdu, dirsekleriyle arkalığına dayandı.

"Dinliyorum."

Vartan ona planını açıkladı. Diran en küçük bir heyecan göstermedi. Aksine, kuzeninin omuzuna elini koydu ve dostça sordu:

"Söyle bana. Maro'nun belki geri dönmek istemediği hiç aklına gelmedi mi?"

Vartan güçlü bir hareketle ondan kurtuldu. Gözleri öfke kıvılcımı saçıyordu.

"Diran! Sen sarhoşsun!"

"Asla değil. Senin bir kardeşin olarak sordum. Bir sorunun bütün yönleriyle ele alınması gerektiğini bana sen söylemiştin. Şimdi bunu kendin de yap! Bu olasılığı düşünmedin mi?"

"Böyle düşünmeni reddediyorum. Sana göre Maro böyle biri mi?"

"Hayır, bu doğru, ama.."

Çaresiz bir hareket yaptı. Vartan sert bir cevap verdi: "Şimdi başladığın şeyi bitir."

Diran tereddütlü bir tavırla "Kendini bir kere onun yerine koy, Vartan!" dedi. "Bu adam onu ve Tomas'ı ölümden kurtarıyor. Senin asıldığından emin. O ve Tomas için önce, yalın bir hayatta kalma meselesi var. Fakat dul olduğuna inandığı üç yıl içinde. O nasıl bir tip?"

Vartan dargın, "Bilmiyorum, beni de ilgilendirmiyor" dedi.

Divandan tütün kesesini ve sigara kağıdını almak için ayağa kalktı. Diran madensuyu getirmek için mutfağa gitti.

Vartan'ın kafasının içinde kuzeninin sözleri uçuştular. Böyle bakılınca böyle bir şey sadece Maro için değil, her kadın için muhtemeldi. O niçin istisna olmalıydı? Sadece onu başka bir adamın kollarında hayal edemediği için mi?

Her zamankinden daha kalın olan bir sigara sardı. Sessizce hâlâ, acıyla güvendiği Arusyak. Maro'yu unutmadan onu sevmemiş miydi? Eğer ölüm Arusyak'ı zalimce ondan koparmamış olsaydı şimdi iki kadın arasında karar vermek zorunda kalacaktı! Hayır, Maro'ya bunun en azını bile maletmeye hakkı yoktu.

Diran, masaya yayılmış haritayı inceleyen Vartan'a geri geldi. Ona bir kadeh konyak verdi.

"Bunun sodadan daha iyi olduğunu düşündüm. Peki sonra?"

"Nasıl?"

"Eğer şimdi gerçek ortaya çıkarsa, Maro'nun..."

"O zaman o karar vermek zorunda." Vartan'ın sesi kesin ve netti. "Fakat o bunu özgürce yapmalı. Ve ne olursa olsun ben Tomas'ı almak istiyorum. O benim oğlum."

Diran bir yudum içti ve dişlerinin arasından bir ıslık çaldı.

"Bir valiyi kaçırmak. Sen amma da büyük bir işe girişiyorsun! Bir planın var mı?

"Evet. Bana gerekli insanları ve materyali sağlamalısın."

İşaret parmağıyla Marmara Denizi'nin doğusundaki bir noktaya bastı.

"Adapazarı buradan yüz elli kilometre uzakta. Tren orada yük boşaltmak ve tankına su doldurmak için yarım saat mola veriyor. Bir istasyon önce, Eskişehir'de Rıza Bey'e, tarım bakanının Adapazarı'ndaki mola sırasında onunla görüşmek istediğini bildiren bir telgraf veriliyor. Diran, sen bakanı oynayacaksın. Biz Rıza Bey'i senin arabana götüreceğiz ve onu alıp gideceğiz"

Diran haritaya baktı ve kararsız başını salladı.

"Bu biraz delice değil mi?"

"Bütün artılar bizim tarafımızda! Nasıl kuşkulanabilir?"

Diran ensesini kaşıdı ve düşündü. Vartan haklıydı. Vali tuzağa düşecekti. Fakat onlardan hiçbirinin böyle bir eylem tecrübesi yoktu. Vartan şaşırmadan sürdürdü:

"Bizim iki arabaya ihtiyacımız var, bunlardan biri oldukça feodal olmalı."

"Oraya gitmek için yeteri kadar deli olmak gerektiğinin farkındasın inşallah. Yol hiç gidilmemiş kadar iyidir!"

"Orası İstanbul'dan önceki son tren istasyonu. Bize yardım edecek üç adama daha ihtiyacımız var. Ayrıca tutuklu için bir gizlenme yeri. Bunları ayarlayabilir misin?

"Kesinlikle!"

Diran'ın cevabı tabancadan çıkmış gibiydi. Bu plan çok hoşuna gitti. Nihayet somut bir eylem!

"Arabaları güvendiğim bir arkadaşımdan alabilirim. İki arabası var ve onları düzenli kiralıyor. Tanıdığım kadarıyla o bu oyuna ke-

sinlikle katılmak ister. Ayrıca benim elimde tertemiz, güvenilir iki delikanlı var."

"Onlara iyi bir ödeme yapacağım" dedi Vartan.

"Onlar işin ne olduğunu anlayınca beş para kabul etmezler. Bize dayanışma için yardım edeceklerdir. Ayrıca onlara eğlenceli de gelecektir! Güç durumlar için silaha da ihtiyacımız olacak."

Diran coşkuluydu. Eğlenceye gülümsedi. Vartan ona hak verdi:

"Arkadaşlarına, bir treni soymanın ve ya bir polis karakoluna saldırmanın sözkonusu olmadığını mutlaka söyle. Ben ne kahramanlık istiyorum, ne de kabalık. Kesin bir ketumiyet şart. Oyunda Maro ve Tomas'ın kurtulmalarının sözkonusu olduğunu düşün. O halde bize güçlü sinirleri olan soğukkanlı adamlar bul, çabuk öfkelenen adamlar değil!"

"Evet, evet" diye söz verdi Diran. "Saklanma yeri olarak Suadiye'ye ne diyorsun, Başkentin, Ermenilerin oturduğu Asya sahillerindeki bir dış mahallesi. Orada birçok militanımız var. Son yıllarda aranan çoğu insanımız orada gizlendi. Polis önce Adapazarı bölgesini arayacaktır."

"Harika," dedi Vartan ve haritayı katladı. "Sana güvenebileceğimi biliyordum."

"Eğer her şey planlandığı gibi giderse ne yapmak istiyorsun? İngilizleri işin içine katacak mısın?"

"Onları hiç hesaba katmamayı yeğlerim. David Putnam "Özel sorun" dedi buna, biz de bunu özel olarak yapacağız. Valinin adamlarından biri Maro ve Tomas'ı İstanbul'a getirmek zorunda. Takası sonra, gizli bir yerde yapacağız."

Vartan şimdiye kadar dokunmamış olduğu konyak kadehini aldı ve direkt gözlerinin içine baktığı yeğenine kadeh kaldırdı. Diran gülümsüyordu.

Yüksek sesle güldü.

"Vartan Balyan! Çete şefi! Bu kimin aklına gelirdi! Sana hiç uymuyor!"

"Her zaman olduğu gibi, şiddeti reddediyorum Diran. Fakat şartlar hakkını kendi ellerinle almaya zorluyor."

"Bu makale yazmaktan biraz daha farklıdır Vartan. Senin için de lafın bu yönü açık mı?"

"Ben üç yıl tüm Anadolu'da Maro ve Tomas'ı boş yere aradım.

Şimdi onların nerede olduklarını bildiğim için hiçbir şeyden korkmuyorum."

"Rıza Bey intikam almak ister. Adam kaçırma, cezası olan bir eylemdir ve Batılı güçler Sultanın hükümetinin seni cezalandırmasını engellemek için bir gerekçe asla bulamayacaklardır. Belki daha sonra üçünüz yeraltında yaşamak zorunda kalacaksınız."

Bu bakış Vartan'ı sakinleştirmemişti.

"Benim, polisi bu olayın dışında tutmak için bir fikrim var. Eğer bu plan işlemezse ailemle birlikte bu ülkeyi terkedeceğim."

Diran'a araştırarak baktı.

"Kuşkun mu var? Parmağını bu işten çekmek ister misin? Amacın bu ise, bunu anlayışla karşılarım."

"Kendimi dörde bölmeyi tercih ederim! Nihayetinde Maro ve Tomas'tır sözkonusu olan."

Vartan onu kollarına aldı.

"Seni bu oyunun içine çektiğime günün birinde pişman olmayacağını umarım."

"Dünyada hiçbir şey beni yeniden seninle çalışma zevkinden mahrum bırakamaz!"

Diran bu kaçırmada, öğrenci iken tasarladıkları bir darbenin devamını buluyordu. Vartan'ın, bu girişimi kuzeninin hafife almasından biraz kuşkusu vardı. Bu nedenle işi sağlam tutmayı ve uyanık olmayı kararlaştırdı. Bu gece de uykusu kaçmıştı, çünkü planını bir kere daha adım adım aklın süzgecinden geçiriyordu. Hataları arıyor, dikkate alması gerekli tüm ayrıntıların listesini yapıyordu. Yavaş yavaş büyük bir sevince kapıldı: Sonunda kaderini eline aldığı duygusuna kapıldı.

***

Papazyan'ın arabası son model bir Reno idi, Tarım Bakanının makam arabası olarak şehrin kıyısında Asya yakasında bekliyordu. Burası İstanbul Boğazı'nı motorlu bir kayıkla geçip gelecek olan ikinci arabayla sözleşilen buluşma noktasıydı. Reno da buraya karanlığın korumasında taşınmıştı ve Marmara sahilindeki Kumkapı'da balıkçı olarak çalışan Papazyan'ın kardeşi tarafından getirilmişti.

Vartan uyuşan bacaklarını açmak için indi, gizli bir polis ajanı

rolünü oynaması gereken Diran'ın bir arkadaşı onu takibetti. Soğuk bir rüzgar yol kenarındaki ağaçların çıplak dalları arasında ıslık çalıyor, çok yakındaki Marmara Denizi uğulduyordu. Dümende oturup kalan Papazyan bir sigara yaktı ve dumanı üflemek için camı açtı. Farın ışığında duran arkadaşlarına farkedilen bir bakış fırlattı.

"Siz gerçekten bir bakan ve onun muhafızı bir asker gibi görünüyorsunuz. Buna Sultan bile kanabilir!"

Hagop siyah bir takım elbise ve yumuşak bir keçe şapka giyiyordu. Vartan ise, ona özel bir saygınlık kazandıran gri çizgili bir takım elbise giyiyordu.

Vartan, köpükleri karanlıkta hafif aydınlanan denize baktı ve sinirliliğini kontrol altına almak için birçok kere derin nefes aldı. Bir hafta içinde her şey hazırlanmıştı. Adamlarından her biri rollerini en küçük detayına kadar biliyordu. Diran'ın işi rast gitmişti. Elli yaşındaki uşağı, sarkık bıyıklı dev gibi biri olan Papazyan'ın hiçbir şeyden etkilenmeyen bir kaygısızlığı vardı ve arabasını dikkatle kullanıyordu. Diğerleri, her ikisi de otuz yaşlarında olan Hagop ve Avedis üç yıldan beri yeraltında yaşadıkları için tehlike onları huzursuz etmiyordu. Onların polis gibi hareket ettiklerini ve böyle de göründüklerini düşündüğü için Vartan bakanı bizzat kendisi oynamaya karar vermişti. Diran, Rıza Bey'i trenden alıp otomobile getiren bakan sekreterini oynuyordu.

Hiçbir şey tesadüfe bırakılmadı. Vartan birkaç gün önce yolunu görmek ve istasyon civarını gözlemek için bir at ödünç alıp Adapazarı'na gelmişti. Tutukluyu tutacakları yeri de görmüştü. Buna rağmen endişeden son iki gece gözünü yummamıştı. Ya polis onların suç ortaklarını izlemişse. Bu planlarını suya düşürebilirdi. Ve ya vali uyanıktı ve başka bir trene biniyordu. Vartan girişiminin akamete uğramasının Maro ve Tomas'ı bir daha görme şansını sıfıra indireceğini biliyordu.

Hagop omuzuna vurdu ve bariton sesiyle sordu:

"Ne düşünüyorsun?"

"Yol uzun ve acınacak kadar kötüydü. Eğer bir aksilik olursa..."

"Endişelenme dostum. Her şey yolunda gidecek."

"Ben böyle bir şeye alışkın değilim, işin içinde çok değerli iki insanın varlığı da sözkonusu olunca" diye karşılık verdi Vartan.

Vartan, Hagop'un kendi sigarasını yaktığı alevin ışığında kısıl-

mış gözleriyle en küçük bir heyecan duygusu göstermeyen köşeli yüzüne baktı. Arkadaşı cevap verdi:

"Ben çok daha tehlikeli birkaç eylemde bulundum ve sana, buna asla alışılmadığını garanti edebilirim. Gerginlik bizim uyanıklığımızı yükseltiyor. Bu, oyuncular için sahne ışığı gibi bir şey."

Vartan Hagop'un, siyasal çalışmadan önce bir oyuncu kariyeri olduğunu ve birçok kere sahneye çıktığını hatırladı.

"Tiyatroyu özlemiyor musun?"

Adamın cevabı şakaydı:

"Sevgili dostum, dünya tek bir sahne ve hayat sonsuz bir oyundur. Hepimiz oyuncuyuz. Seyirci yoktur!"

Arkadan gelmekte olan bir arabanın fren sesi Vartan'ı cevabından alıkoydu. Gelen araba da başkentte konaklayan yabancılara kiralanan, Papazyan'a ait bir arabaydı. Vartan içindeki üç adamı görünce şaşırdı. Yaklaşınca, büyük şapkasını kulaklarına kadar indirmiş olan Aram'ı tanıdı. Direksiyonda oturan Diran indi ve tam anlamıyla sevinçli, şöyle seslendi:

"Biz hazırız, başlayabilir!"

Vartan öfkelenmişti, başparmağıyla Aram'ı gösterdi.

"Bu ne anlama geliyor? Onu yanımıza almaktan hiç söz etmemiştik!"

"Eh. Bize yararlı olabileceğini düşündüm. O hızlı, güçlü ve akıllı. Ben onu kurye olarak sık sık kullanıyorum."

Vartan kendinden geçmişti, ama kendine hakim oldu. Artık oğlanı ne geri gönderebilirlerdi, ne de yolda bırakabilirlerdi. Arabanın kapısını açtı ve parmağıyla önde oturan Aram'ı işaret etti.

"Sen arkaya oturuyorsun ve biz İstanbul'a dönünceye kadar hiçbir şeye karışmıyorsun, anlaşıldı mı?"

Aram utanarak boynu siyah paltosu içinde kaybolana kadar kafasını çekti.

"Silahın var mı?" diye sordu Vartan ve elini uzattı.

Oğlan parlayan siyah bir Lugeri istemeden uzattı.

"Harika, onu Avedis'e ver!"

Aram itiraz etti:

"Fakat.. fakat.. o bana ait!"

"Ne diyorsam yap!"

"Ya ona ihtiyacım olursa?" diye sordu Aram. Sesi yalvarıcıydı.

"Seni savunma işini bana bırak" dedi Avedis, direksiyona geçti.

Oğlanın tabancasını aldı, koltuğun altına itti ve neşeyle Vartan'a gülümsedi.

"Elimi ateşe sokarım, ki Aram çok uslu olacak!"

Yeşil gözleri kıvılcım saçıyordu ve şaşırtıcı sakinliğini koruyordu. Favorisi yeni kesilmişti ve bıyıklarına dansa gidermiş gibi saç kremi sürmüştü. Bu önemsiz ayrıntı Vartan'ın gerginliğini aldı.

Aram inip arkaya, Hagop'un yanına binerken "Ben artık çocuk değilim" diye gürledi.

Vartan onu yumuşakça cevapladı.

"İşte. Senin için bunu ispatlama zamanıdır."

Vartan arkadaşlarının elini sıktıktan sonra Diran'ın yanına, Reno'ya bindi. Papazyan arabaya küçük bir Osmanlı bayrağı astı.

"Adapazarı'na mı Bay Bakan?"

Vartan'ın şaka kaldıracak hali yoktu ama Diran'a katıldı.

"Oraya azizim, evet ama ekselanslarının arabasının çok pislenmemesine dikkat edin!"

Araba son yağmurdan ıslanmış yola o kadar derin bir evlek açıyordu ki, Renonun yay tertibatı inliyordu. Darbeden çukurları zikzak çizerek yumuşatması gereken Papazyan aksine, olabildiğince hızlı gidiyordu.

"Bu sağlam bir makina!" dedi. Sesi güvenli olsa da içinden hiçbir şeyin bozulmaması için gizlice dua ediyordu.

Herşeyden önce onu endişelendiren arkasındaki arabaydı, çünkü o daha eskiydi ve onu acemi bir şoför kullanıyordu. Gözü dikiz aynasındaydı. Ama Avedis o kadar iyiydi ki Papazyan keyfinden ıslık çalıyordu.

Vartan sık sık cep saatine bakıyordu.

Kuzeninin kendini nasıl hissettiğini anlamak için Vartan, "Trenin gelmesine kadar daha yedi saat zamanımız var," dedi.

Papazyan döndü ve tamamladı:

"Biz, beş saatten daha erken orada oluruz."

Şanslarına şafak vaktinin soluk ışığında harap evlerle dolu manzaranın koyu bir fon oluşturduğu Marmara Denizi kurşun gibi bir gökyüzünü yansıtıyordu.

Yarı yolda Avendis'in kullandığı arabanın bir tekeri patladı. Değiştirmek zorundaydılar. Papazyan molayı, bir bidonla tankı doldurmak ve arabanın yağına bakmak için kullandı. Bu durum onlara yarım saatten fazlaya malolmuştu. Her şeyi çabucak yapmalarına

rağmen asabileştiler. Biraz sonra bir keçi sürüsü arabalarının önünü kesince Papazyan çileden çıktı. Sabırsızca korna çalmaya başladı, kafasını dışarı uzattı iki atsız arabayı görmekten şaşıran çobanlara gürledi.

Vartan omuzuna vurdu.

"Serinkanlı ol Papazyan, bak hayvanlar sesinden korkup neredeyse hepsi yoldan çekildiler!"

Kıpkırmızı olmuş kafasıyla şoför alçak sesle küfretti ve dümene sarıldı. Araba nihayet serbest kalınca gaza bastı.

Hedeflerine yaklaştıkça her iki otomobilin içindekilerin gerginliği büyüyordu. Sadece Vartan'ın huzursuzluğu görünür biçimde azalıyordu. Zarlar atılmıştı! Kaçınılmaz olana karşı onu bile şaşırtan bir iç barış gelmişti üzerine.

Papazyan Adapazarı girişinde badem ağaçlarıyla çevrilmiş bir çeşmenin yanında durdu. Birkaç peçeli kadın gevezelik etmek için orada toplanmışlardı. Hükümetin arabasını görünce dağıldılar. Trenin gelmesine daha bir buçuk saat vardı, tabi eğer olasılık dışı olmayan rötar yapmazsa. Papazyan ve Aram çamurlanmış Renoyu temizlerken Vartan arkadaşlarının cayıp caymayacaklarından emin olmak için onlarla herkesin tek tek ne yapacağını özlü biçimde son bir kez tekrarladığı sohbetler etti. Pazar günü olmadığı için bu nemli sabahta yollar ıssızdı, erkekler sobaların ısıttığı kahvelerde toplanmışlardı.

İstasyon görüşünü dev gibi bir kömür yığını kısmen engelliyordu. İstasyon binasının sacdan bir çatısı, fıstık yeşili boyanmış yontma taştan bir binaydı. Biraz yanda, muhtemelen terhis olmuş veya eve izine dönmüş askerler bir ateşin başında ısınıyordu. Arka vagonların duracağı yerde birkaç işçi öküz arabalarının yüklerini boşaltıyordu. İstasyonun ön cephesine yaslanmış, sigara içen iki istasyon görevlisi vardı.

Arabalar döndüler ve perona uzak olmayan bir yerde parkettiler. Harekete hazır haldeydiler. Yola biraz uzak durdukları için seyahat edenler veya yerliler tarafından gözetlenme tehlikesinden uzaktılar. Papazyan Renonun motorunu durdurdu. Otomobillerin gelişi askerlerin ve arabacıların merakını uyandırmıştı, ama kaportanın üzerindeki bayrağın görünüşü onların daha yakına gelmelerini engelliyordu. Vartan camı açtı. Raylar boyunca uzanan telgraf telleri rüzgardan sallanıyordu. Diran düz bir konyak şişesi çıkardı, kendisi bir

yudum aldıktan sonra diğerlerine verdi. Onlar susarak beklediler. Biraz sonra, valizleriyle seyahat edenlerin bulunduğu üç araba geldi. Şehirden gelen atlı bir jandarma peronun hizasına gelince asker selamı verdi. Vartan kuzeninin ona temin ettiği tabancayı ceketinden çıkardı, emniyetini açtı ve yanına, koltuğa koydu. Kendine hakimdi ve bu defa saatine bakmadı, ama daha şimdiden işaret edilen el hareketi Diran'ın gözünden kaçmamıştı:

"Daha bir çeyrek saat var."

Birkaç seyirci gelmişti, adamlar, genç delikanlılar ve eşekleri üzerinde köylüler.

Vartan'ın tadına göre çok yavaş olsa bile zaman geçti. Tren rötar yapmıştı. Yirmi dakika, otuz dakika ve neredeyse bir saatten fazla. Karanlık basmadan önce yeniden Başkente varmayı başarabilecekler miydi?

Nihayet uzun düdükler çınladı ve ufukta siyah bir duman bulutu göründü. Şimdi geriye Rıza Bey'in gerçekten trende olması ve bir önceki istasyonda onu bekleyen telgrafı almış olması kalıyordu. Diran içini çekti. Çok gergin bir yüzle Vartan'a döndü.

"Maro ve Tomas'ı düşün" dedi Vartan, soğukkanlı bir sesle. "Özgürlükleri bize bağlı."

Diran yutkundu ve kalçasına vurdu.

"Geçti, ben hazırım."

Piston ve hareket kolunun ritmik sesi duyulur oldu. Hagop otomobilden indi ve istasyonun giriş kapısının yanında hazırola geçti. Diran az sonra onu izledi ve perondaki yolcuların arasına yerleşti. Tren fren yaptı, demir tekerlekler raylar üzerinde uzun süre gıcırdadı ve lokomotif son buhar bulutunu boşalttı. Vartan vali arabaya giderken yüzünü görmesin diye bakmaktan kaçındı. Papazyan dikiz aynasından olayı gözetliyordu.

"Diran istasyon şefiyle konuşuyor. İyi, şimdi bir vagona gidiyor."

Diran'ın kalbi fırlayacak gibi atıyordu. Memurun ıslak elleriyle ona gösterdiği kompartımana doğru gitti. Kıvırcık saçlı genç bir Arap kafasını dışarı uzattı ve birini ararmış gibi etrafa bakındı.

Diran ona "Burası Rıza Bey'in kompartımanı mı?" diye sordu.

Oğlan başını salladı ve içeriye kayboldu. Kapı açıldı ve uzun boylu, siyah elbiseler içinde bir adam Diran'ı sert bakışlarla süzdü.

"Saygılarımla ekselans" dedi ve başını eğdi.

"Aleyküm selam!"

"Ben bakanlık sekreteriyim. Sizi otomobilinde bekliyor, ekselans."

Diran'ın onu basamaklardan indirmeye vakti varken doğrudan perona atlayan vali "Beni ona götür" diye cevap verdi.

Genç Arap onlara refakat etme niyetindeydi ama Rıza Bey ona bagajların yanında kalmasını söyledi. Diran amirane tavırlarla valiye yol açmak için seyredenleri ve yolcuları yana itti. Göz ucundan Hagop'un onlara katıldığını gördü. Saniyeler işkence edercesine uzuyordu. En küçük aksaklık her şeyi berbat edebilirdi. Valiyle sohbet etmesi şık olur muydu? Vartan bunu ona söylemeyi atlamıştı. Bu arada Rıza Bey onunla konuşmaya başladı.

"Bakanın benden ne istediğini biliyor musunuz?"

Cevap hemen geldi.

"Önce bir kez, sizi selamlamak istiyor. Bunu İstanbul'da yapmayı isterdi ama bölgeye bir teftiş gezisine geldi. İlinizdeki tarımsal üretimle ilgili de mutlaka bilgi almak isteyecektir. Biz burada hep büyük bir yiyecek kıtlığı çektik."

Rıza Bey "Bunu size kim söylüyor" dedi.

Tipini tanımadığı otomobile baktı. "Bunun markası ne?"

"Reno, ekselansları. Fransa'da üretilmiş."

Papazyan arabada, "Dikkat et, geliyorlar," dedi alçak sesle.

Vartan eliyle tabancasının kabzasını kavradı. Diran arabanın kapısını açtı. Rıza Bey bindi ve konuştu:

"Bay bakan.."

Kendine doğrulmuş silahı görünce sustu, geri çekilmek istedi, ama Diran onu engelledi.

"En küçük bir hareket ve çıt yok" diye emretti Vartan.

Diran valiyi arabanın içine itti, kendisi de bindi ve arkadan kapıyı kapadı. Ne olduğunu kavrayamayan Rıza Bey itiraz etti.

"Bir hata yapıyorsunuz!"

Diran sert bir sesle "Sakin ol"! diye uyardı.

Vali Vartan'a sert baktı. Vartan bu arada onun silahsız olduğundan emin olmak için valiyi yokladı. Birden bire şaşkınlıktan gözleri açıldı. Vali Vartan'ı tanımıştı! Direnen bir tavır gösterdi ve şoförün ensesine baktı. Vartan'ın heyecan duygusu geçmemişti.

Renonun ön koltuğunda Avedis motoru çalıştırmak için kontağı

çevirdi. Papazyan hızla hareket etti. Avedis Valinin uşağına Rıza Bey'in bakanla birlikte arabayla seyahat etmeye karar verdiğini, Haydarpaşa istasyonunda kendisini bagajlarla birlikte aldıracağını söyledikten hemen sonra ikinci araba birinciyi izleyecekti.

Diran direncini zayıflatmak için tutuklunun ellerini bağladı. Her şey planladığını gibi gidiyordu. Buna rağmen Vartan dikkati elden bırakmadı ve sık sık arkaya baktı. İkinci araba görünmüyordu. Adapazarını arkada bıraktıktan sonra Papazyan ikinci araba onlara yetişsin diye yavaş sürüyordu.

Rıza Bey onunla aynı kadını seven adamla kendini düşüncesinde kıyaslamak için göz ucuyla Vartan'a baktı. Vartan da onu kaçamak süzüyor, bu arada Maro'yu düşünüyordu. Bu adam hoş ve yakışıklı görünüyordu, bunu itiraf etmeliydi. Sesiyle ve tavırlarıyla bir kadını mutlaka etkileyebilirdi. Belki Maro'yu baştan şiddetle alıkoymuştu ama birkaç ay veya birkaç yıl sonra? Önce vücut alışıyor, muhtemelen arkasından kalp onu izliyor. Acaba Maro gardiyanına aşık mı olmuştu?

Bakışları karşılaştı. Kıskançlıktan doğan merak her ikisinde de antipatiye üstün gelmişti. Rıza Bey kim tarafından kaçırıldığını bilmezmiş gibi, göstermelik bir sertlikle protesto etti.

"Buna hakkınız yok! Ben bir valiyim! Bu size pahalıya malolacak! Polis ve ordu arkanızda olacak. Beni burada yol kenarında bırakın ve defolun. Söz veriyorum, sizi şikayet etmeyeceğim. Bu aptalca girişiminizin başarıya ulaşma şansı yok. O halde.."

"O halde" dedi Vartan kararlı bir sesle, "Birlikte batacağız, siz ve ben."

Kaçıranın yerinde o olsaydı Rıza Bey'in vereceği cevap da bu olacaktı. Maro'nun kocasının bir entelektüel ve bir eczacı olduğunu bildiği için onu zayıf ve korkak tabiatlı biri olarak hayal etmişti. Oysa şimdi karşısında vücut yapısı atletik bir adam vardı, her şeye hazır güçlü bir adam. Vartan'ın kaçakken Bedri'nin elinden iki kez kurtulduğu, yoğun arandığı bir bölgede üç yıl boyunca geçirdiği geldi aklına. Rıza Bey bu adamın kanıtlanmış direncini ve cesaretini hafife almamalıydı. Onu korkutmayı denemek faydasızdı. Rıza başka bir taktik denedi. Hasmının durumu belirsizdi. Rıza buradan yarar sağlayabilirdi.

Vartan devam etti:

"Sahte tavırlar takınmanıza gerek yok vali. Yüz ifadenizden benim kim olduğumu bildiğinizi gördüm."

Rıza Bey gülümsedi.

"Ben çok şaşırdım Bay Vartan. Sizin Sivas'ta, darağacında bittiğinizi düşünüyorduk."

Vartan onun sözüne inanmadı, bu "biz" lafıyla Maro'yu kastetmesinden yaralandı. Buna rağmen sakin tavrını korudu.

"Sizi niçin kaçırdığımı siz de biliyorsunuz. Eğer karım ve oğlum serbest kalırlarsa siz de serbest kalacaksınız."

"Serbest?" diye şaşırdı Rıza Bey. Kırgın bir adam pozuna girdi. "Ama onlar her zaman serbesttirler! Ben onları yarı ölü vaziyette kaçarken aldım. Yanıma kabul ettim ve onlara, ailemin diğer üyelerine davrandığım gibi davrandım. Onlar bu dünyada yapayalnız kaldıklarına inanıyorlardı. Savaştan çöle dönmüş bir ülkede sizce nereye gitmeliydiler?"

Valinin inandırıcı gelen sesinden etkilenmemeye çalışan Vartan zaten Maro'nun ve Tomas'ın tehcirde ve savaş yıllarında neler yaşadığı hakkında bu adamın anlattıklarından daha fazla bir şey bilmiyordu.

Vartan Rıza Bey'in gözünde onu küçük düşürecek sorular sormaktan kendini sakınıyordu. Rıza bunu gördü ve iyi niyetini ortaya koymak için fırsat bildi.

"Maro iyi. Tomas da."

Ara verdi. Vartan korkuyla sordu

"Tomas? Ona ne oldu?"

"Neredeyse iki yıl oldu. Atla çıktığı gezilerden birinde kayboldu. Onu bulamadık. Üzgünüm."

Yıkılan Vartan bir yalanlama umarmış gibi Rıza Bey'e baktı. Belki de Vali Tomas'ı daha sonra bir şantajda koz olarak kullanmak için elinde tutmak istiyordu. Rıza Bey'in gözleri, Vartan'ı kuşkusunda haklı olmadığına ikna etti. Tarif edilmez bir acı onun içini öylesine parçaladı ki, yüksek sesle hıçkırmamak için dişlerini sıktı. Vartan'ın öfkelenip bu öfkeyi ona yönelteceğinden korkmasına rağmen Rıza Bey ilgisizmiş gibi devam etti:

"Tomas'ı kendi oğlum gibi sevdim. Yanımda mutluydu. Onu bulmak için bir insanın yapabileceği her şeyi yaptım. Allah şahidimdir. Orduyu yardıma çağırdım, bulunması için büyük bir ödül koydum."

Diran içinden geçtikleri manzarayı izliyor, Papazyan yola bakıyordu. Ama konuşmanın tek bir kelimesini bile kaçırmamışlardı.

Vartan "Madem idda ettiğiniz gibi mutluydu, o zaman niye kaçtı?" diye sordu.

"O kaçmadı. Gölün kenarında at biniyordu. Sanırım onu göçmenler yanlarına aldılar."

Vartan başını eğdi ve kimsenin bozmaya cesaret edemediği bir sessizliğe gömüldü. Yeniden görmeyi umduğu Tomas! Tomas, küçük Tomas, çölde tek başına kimlerin elinde? Kapadokyada, mağaradaki yetim çocuklar geldi gözünün önüne. Kaya parçalarıyla örtmüş olduğu o küçük mezarı düşündü. Oğlu öldü mü? Hayır! Bu kabul edilemez bir şeydi. Onun havsalasına sığar gibi değildi! İki yıl olmuş! Şimdi nerede olabilirdi? Başına ne gelmişti? Zalim bir köylünün uşağı? Kürdistan dağlarında bir çoban oğlan mı? Bir deve sürücüsünün kölesi mi? Bu gibi düşüncelerden uzun süre ızdırap çekti. Bayıltıcı bir öfkeden titriyordu. Onunla bu dayanılmaz acıyı paylaşmak için Maro'yu yeniden görmeliydi!

"O ölmedi" diye, bilincinde olmadan mırıldandı.

Rıza Bey "Bundan ben de eminim" diye cevap verdi.

Vartan bu sesi duyunca yerinden fırladı ve konuşmasını sürdüren Rıza Bey'e baktı:

"Bana göre Tomas bir yetimevine götürüldü. Ben Kilikya ve Suriye'deki tüm misyonerlerle ilişki kurdum, ama maalesef hiçbir olumlu yanıt alamadım."

Vartan bu sözleri kendi derdine bir müdahale olarak algıladı ve kesin bir cevap verdi:

"Peki misyonerler, sayısız Ermeni'nin ölümünden ve çektikleri acılardan sorumlu bir adama niçin küçük bir Ermeni'yi vermek zorunda kalsınlar?"

Rıza Bey, Vartan'ın sözü bu konuya getirmesinden, başından beri korkmuş, cevaplarını hazırlamıştı.

"Bu doğru değil, size bunu garanti ederim!"

"Acaba, tehcirlerle hiç ilginiz olmadı mı?"

Rıza birkaç İttihat üyesine karşı İstanbul'da açılmış olması gereken davayı düşündü ve kaçırılmasında, soruşturmadan kurtulmasını sağlayacak bir imkan gördü. Vartan Balyan'ın savcılıkla kesin ilişkileri vardı. Stratejisinin bu ilk bölümünde Rıza kendini güvenle savundu.

"Ben memurum ve hükümetin emirlerini uyguladım. Ardından doğan kaosla bir ilgim yok. Aksine, Babiali'nin karşısında oldum ve pek çok kere bunun son bulmasını savundum. Mektuplarımın birer kopyasını belge olarak saklıyorum. Ben Ermeni halkın insani koşullarda tehciri için elimden geleni yaptım. Benim sakladığım ve koruduğum Ermeniler ve Ermenilere yardım için yiyecek ve para verdiğim yabancı misyonerler buna tanıklık edebilirler. Hatta Piskopos.."

Vartan "Yeter!" diyerek onun sözünü kesti. "Hayırseverliğiniz gözlerimizi yaşartacak. Ya sizin yardımcınız Bedri'nin birkaç ay önce Ürgüp'te öldürdüğü genç kadın ne olacak?"

Rıza şaşkın bağırdı.

"Bunu hiç duymadım! Allah'ın huzurunda yemin ederim! Yaverim genellikle kendi başına davranır, hatta bazen emirlerime karşı çıktığı da olur. Size bir kere daha söylüyorum! Bu olaydan en küçük bir haberim yok. Annemin başı üzerine yemin ederim!"

Vartan'ın içindeki öfkenin kabardığını farkeden Diran Rıza'ya susmasını işaret etti.

"Dalkavuk" dedi Papazyan.

Diran cebinden büyük bir mendil çıkardı ve Rıza'nın gözlerini bağladı. Onun sükunetinden ve sözlerinden etkilenmişti. Rıza Bey Vartan'ın şurdan burdan edindiği bilgilerle oluşturduğu fotoğraftaki hırçın ve haksız, insanlık dışı kaba şiddet yanlısı adama benzemiyordu. Aksine vali, ince tavırları ile eğitimli bir adam gibi görünüyordu. Diran intikamcılıktan uzuk durmalarının daha iyi olacağını düşündü. Rıza'nın kültürlü bir adam olmasının Vartan'ı zora soktuğunu hissetti.

Akşam oldu, saatlerce süren yolculuğun ardından herbiri kendini yorgun hissediyordu. Benzin deposunu doldurmak için durmak zorundaydılar. Ardından yolculuk far ışığında, yeteri kadar erkenden farketmedikleri balçıkta yavaş devam etti. Suadiye'ye varana kadar Vartan tek kelime konuşmadı.

Otomobiller Amerikan Kız Yurdu'nun kapısının önünde durdular. Diran'ın bir dostu olan kapıcı kapıyı açtı ve dışarı çıktı. Farları söndürüp arkasından, onun oturduğu taş eve kadar arabaları sürdüler. Ev okulu çevreleyen dev parkın arka kısmındaydı.

Sultanın polisi tarafından aranan isyancıların sıkça saklanmış oldukları bir bodrum mahzeni vali için hapishane olarak belirlen-

mişti. Güvenlik olarak Rıza Bey bir halkayla duvara çakılmış zincire ayağından bağlandı. Gözbağını çözdüler. Elinde bir fener tutan Vartan'a ve zincirin sağlam olup olmadığını kontrol eden Diran'a baktı. İçinde bir lazımlık ve bir saman çuvalı olan odayı kısa bir bakışla süzdü. En küçük bir korku belirtisi göremediği iki adama bakarak konuştu:

"Susadım."

"Size su getireceğiz" diye cevap verdi Diran.

Kapıyı kapadılar ve sürgüyü çektiler.

Yemek salonunda dostlar Raffi'nin onlara getirmiş olduğu kötü bir kanyağı içmekteydiler. Raffi pansiyon yönetiminin ona tahsis ettiği bu evde mutlu bir bekarlık hayatı sürüyordu. Uzun ve biraz şişman, henüz elli dokuz yaşında olmasına rağmen dazlak bir adamdı. Bir kazan mercimek çorbası pişirdi ve herkesin akşam yemeğine kalmasında ısrar etti.

"Benim ekmek, keçi peyniri ve zeytinim de var."

Diran ve Avedis İstanbul'a geri dönmek için acele ettiler. Papazyan, arabaları gece Avrupa yakasına götürmek için kardeşinin onu beklediğini söyledi. Tutukluyu beklemek için Hagop'la birlikte kalmak isteyen Vartan arkadaşlarını bahçe kapısına kadar geçirdi destekleri için onlara defalarca teşekkür etti.

Vartan'ın elini sıkarken Papazyan ona, "Karşılıklı dayanışma içinde olmadan Ermenilerin her hangi bir şeyi başarma şansları yoktur" diye cevap verdi.

"Size borçlandım" dedi Vartan.

Bugünün kendisi için olağanüstü bir özelliği olan Aram "Yanında kalmamı istemiyor musun?" diye sordu. "Gördün; ben bir adam gibi davranabiliyorum artık!"

Vartan onun omuzuna vurdu.

"Bu doğru elbette, ama git ve dinlen. Bunu hakettin."

Diran sevinçten parlıyordu.

Kapıyı açarken kuzenine, "Olay bitmiştir. Maro yakında yanınızda olacak!" dedi.

Vartan, Hagop ikinci çorba tasını boşaltırken perdeleri çekilmiş eve geri döndü.

"Açlıktan ölmek üzere olduğum için seni bekleyemedim" diyerek esnerken özür diledi.

Salondaki, uyuyacağı divana baktı ve ekledi:

"Sana itiraf edebilirim, heyecandan gözüme uyku girmedi... sinirler."

Vartan kendisinin de farklı olmadığını ona itiraf etti. Tutukluya su ve yiyecek götürmek istediğini açıklayınca Raffi onu önce kendi karnını doyurması için zorladı.

"O beklemeli, Valiniz yani! Açlık onu ıslah edecektir."

Vartan masaya oturdu. Raffi ona bir tabak getirdi ve kendine bir kadeh kanyak alarak karşısına oturdu. Hagop yemeğini bitirmiş, uyumak üzere salona gitmişti. Kapıcı alt çenesinin ön cephesini süsleyen üç altın dişin üzerine diliyle dokunarak Vartan'ı gözledi.

"Raffi. Biz seninle daha önce birlikte hiç çalışmış mıydık?"

Konuğunun onu hatırlamasından mutlu olan kapıcı "Evet" dedi.

"Siz milletvekilleri için bir toplantı düzenlemekle görevliydiniz."

"Bu doğru!" dedi Raffi. "Ve siz Bay Vartan, o toplantıda harika konuşmalar yapmıştınız."

Raffi üzülerek yüzünü buruşturdu ve kadehini bitirdikten sonra konuştu:

"Tüm bunların bizi nereye götürdüğüne bakın! Bütün çalışmalar boşuna."

"Bay Raffi, bunu nereden bilebiliriz? Eğer biz 1908'de hiçbir şey yapmamış olsaydık belki her şey daha kötü olurdu."

Kapıcı diliyle yine altın dişlerine dokundu, gerçekten bilemeyeceklerini söyledi.

Salondan bir horultu geldi.

Kapıcı üst kata çekilmeden önce Vartan'a bodrumdaki kapının yanında onun için ayrılan odasını gösterdi. Vartan aşağıya, tutukluya götüreceği tepsiyi hazırladı. Rıza Bey yatmıştı, ama kapısındaki sürgünün yana itildiğini duyunca kalktı. Vartan feneri, rutubetten çürümüş bir tahtanın üzerine koydu. Rıza tepsiyi aldı, saman çuvalının üzerine oturduktan sonra dizlerinin üstüne koydu. Yemeği hayırhah bir bakışla inceledi. Özellikle bir kadeh konyak onu sevindirdi. Vartan sırtını güherçile lekeli duvara yasladı, sardığı bir sigarayı mumda yaktı. Rıza kadehini kaldırdı ve sessizce şerefe kaldırdı.

Vartan sağlıklı bir iştahla yemeğini yiyen Rıza'yı gözledi. Tomas'ın kaybolmasından doğan derdini özenle bastırmıştı. Şimdi

önemli olan başladığı işi bitirmek, Maro'nun serbest bırakılmasını sağlayacak şartları konuşmaktı. Tutuklusunun onda uyandırabileceği tüm duyguları kendinden uzaklaştırmıştı. Karısının sevgilisi olmuş olan ve hâlâ öyle olan bu adamın tüm soğukkanlılığı karşısında kendini zorladı.

Rıza Bey tepsiyi yere koyarken "Maro'nun özgürlüğüne karşı sizin hayatınız." dedi.

Bu ses tonu Rıza'nın hoşuna gitmedi, çünkü kendisine ültimatom verilmesine alışkın değildi. Gururu ve çıkarcılığının gerektirdiği cevabı verdi:

"Onun size gelmek için benim evimi terketmek istediğini nereden biliyorsunuz? Benim yanımda sizin ona asla sunamayacağınız bir yaşam sürüyor."

Derinden yaralanmış olan Vartan "Öyle mi!" diye bağırdı. "Altın bir kafeste mahkumiyet, siz buna yaşam mı diyorsunuz?"

"Güvenlik, refah, haylazlık, uşaklar... Bir kadın daha fazla ne isteyebilir?"

"Özgürlük, bağımsızlık. Onun bir peçe altında boğulacağını, hareminizde canının ölümüne sıkılacağını bilecek kadar Maro'yu iyi tanıyorum."

Vartan son sözüyle bilinçli olarak Rıza Bey'i horlamıştı. Rıza Bey sertleşti ama sükunetini korudu. Birbirlerini yaralamaya çalıştılar.

"Maro bu son dört yılda değişti. Artık sizin tanıdığınız kadın değil."

"Sizin tek bir sözünüze inanmıyorum."

"Gerçi o sizi tamamen unutmadı, ama sizsiz yaşamaya alıştı. Yeniden evlenmiş bir dul gibi."

"Bu söylediğiniz ona uymuyor. Maro sizinkinden başka bir kültüre ait. Avrupa eğitimi almış bir kadındır. Siz onu nasıl anlayabilirsiniz?"

Rıza Bey heyecanlandı.

"Ben de Avrupa'da yüksek öğrenim gördüm!"

Vartan gülümsedi. Rıza Bey'in heyecanlanmasından memnun oldu. Özgüven içinde açıkladı:

"Kararı Maro vermeli. Eğer o Antep'te kalmayı seçerse, ben boyun eğeceğim."

Rıza'nın yüzü karardı. Bu noktada Vartan valinin, Maro'nun ce-

vabını zaten bildiğini anladı. Rıza Bey içinin derinliklerinde yenilgiyi kabullendi. Vartan'ın hesaplarını bozmaya devam edebilirdi. Ama eğer önüne, İttihadın eski önderleri gibi ülkesini terketme olanağı konulsaydı Maro'yu vermeye yanaşabilirdi. Bunun için vermeyeceği taviz yoktu. Her şeyden önce şimdi geçerli olan Vartan'ı ikna etmekti.

"Anlaştık. Takas nasıl olacak?"

"Evinizde, bir telgraf üzerine Maro'yu serbest bırakacak biri var mı? Sadece ikinizin bildiği bir formülü içinde sakladığınız için emrin sizden geldiğini bilecek bir kimse?"

"Annem."

"Polis bu işe karışmamalı."

Rıza yüzünü buruşturdu.

"Hâlâ işleyen bir sansür var. Resmi makamlar telgrafın içeriğinden olayı öğrenecekler."

"Biliyorum. İngilizler sizin üzerinizden iyi iş bağlamış görünüyorlar. Sizin hayatınızı kurtarmak için telgrafı Antep'e şifreli göndermeye, ama annenize çözülmüş metin olarak vermeye hazır olacaklardır. Bundan eminim."

"Kuşkusuz. Ama ben buna rağmen bu yükü İngilizlere yüklemek istemem. Eğer olayın bundan sonrası için aramızda anlaşırsak ben böylesini tercih ederim."

"Ben de."

"Ya nasıl?"

Vartan düşünceli bir yüz ifadesi takındı ve ekledi:

"Sizin evden biri karımı buraya getirmeli, size karşılık olarak bana teslim etmeli."

Rıza Bey başını salladı. Vartan devam etti:

"Ben polisin en yüksek düzeyde alarma geçirileceğini biliyorum. Bu nedenle ben de bütün önlemleri alacağım. Bir dolap çevirmeyi denemezseniz sizin için hayırlı olur."

Rıza Bey vakarlı bir sesle "Bay Balyan!" diye bağırdı ve elini göğsüne koydu. "Ben Maro'nun hayatını tehlikeye sokacak bir şey asla yapmam. Onu bütün kalbimle seviyorum. Onun dul olduğunu düşündüğüm için onunla evlenmek istedim. Ama o reddetti ve ben onun kararına saygı gösterdim."

Gerçeği söylediğinden kuşku duymayan Vartan bir el hareketiyle sözünü kesti. Konuyu değiştirmek istiyordu.

"Annenizin sizden geldiğini bilmesi için imza ne olmalı?"

"'Rıza, ışığınızın kuzusu' diye imzalayın. O beni çocuğu olarak hep böyle adlandırırdı."

Günün olayları ve heyecanı Rıza Bey'i bitirmişti ama içinde derin bir huzur hissediyordu. Tepsiyi kaldırmak için şimdi bükülen bu adamdan korkacak hiçbir şeyi yoktu. Dikkatli davranırsa bu olaydan zarar görmeden sıyrılabilirdi.

"Bay Balyan, size bir iş teklifim var."

"Bir iş mi?" Vartan doğruldu. "Şuna bak!"

"Ben serbest kaldığımda polisin sizi topuğunuzdan vurabileceğinden korkmuyor musunuz? Artık İstanbul'da sizin ve karınızın sakin tek bir dakikanız olamaz."

"Bırak da bu benim sorunum olsun."

Rıza Bey'in bu buz gibi cevaptan cesareti kırılmamıştı, devam etti:

"Ben kendi adıma Savaş Suçlarını Soruşturma Komisyonu'nun önüne çıkmak zorunda kalmaktan çok çekiniyorum. Hiçbir şeyden gocunmam ama özellikle suçlu sandalyesine oturmak benim için asla hoş olmaz. Serbest bırakılsam bile iddiası ünümü sarsar."

"Ben dosyanızın heyetin önüne konulmaması için aracı olacağım ve buna karşılık siz benden davacı olmayacaksınız. Bana bunu mu teklif ediyorsunuz?"

Rıza Bey gülümsedi.

"Çok hızlı kavradınız Bay Balyan. Bir sigara alabilir miyim?"

Vartan tütün paketini ve sigara kağıdını ona verdi.

"Muhtemel yargıçlarınız üzerinde benim bu kadar çok nüfuzum olduğunu size kim söyledi?"

"Eğer sizin gibi ünlü bir Ermeni benim yanımda olursa, benim suçsuzluğumu ispat etmeye hazır olduğunu açıklarsa kimsenin beni yargılamaya cesareti olamaz."

Vartan teklifi düşündü ve mırıldandı:

"Ya benden iddiamı ispat etmem istenirse?"

"Ben kanıtları derhal size göndereceğim. Kanıtlarım var. Size hiçbir yalan şey söylemedim."

Valinin suçsuz olduğunu kanıtlamak ve beraat ettirilmesi için etkide bulunmak bakımından önerisi imrendiriciydi.

"O zaman bana kanıt yerine iyi niyetinizi gösteren bir şey verin: İngiliz elçiliğine bir mektup yazın. Osmanlı hükümetinin sizi ser-

best bırakması için benimle birlikte çalışmalarını onlardan rica eden bir mektup"

"Bir kağıt ve bir kalem gerekli. Bu birkaç dakikalık iş."

Vartan tepsiyi zemin kata geri götürdü. Büfenin çekmecelerinden birinde gerekli malzemeyi buldu. Rıza Bey nemli zeminde sigarasını söndürdü ve hemen elçilik sekreterine yazmaya başladı.

Vartan istihza dolu bir sesle, "Yaşamayı bu kadar çok mu seviyorsunuz?" dedi.

"Evet bundan bir utanç duymuyorum" diye cevap verdi Rıza. Kağıttan gözünü ayırmadı. "Benim üç karım ve on çocuğum var. İki ve bir yaşında iki oğlum da bunlar arasında. Ben yeteri kadar zenginim ve yaşıyor olmaktan mutluyum. Uzun ve mutlu bir hayat sürmek benim hakkım."

Rıza mektubu Vartan'a verirken konuşmasını sürdürüyordu: "Biz düşman değiliz Bay Balyan. Bu meselenin çabuk ve en uygun biçimde çözülmesini ben de senin gibi istiyorum."

"Siz sadece kendi hayatınızla ilgilisiniz."

"Hem bununla, hem başka şeylerle."

Vartan bu "başka şeyler"in Maro'yla, belki de şimdi onu kaybetmekte olan valinin acısıyla ilgili olduğundan kuşkulandı. Vartan konuşmayı kesti, daha önce yanında getirmiş olduğu battaniyeyi ona verdi ve kapıyı kapattı. Ardından Tomas'ın anıları onu bir babanın derin endişelerine sürükledi.

***

Ertesi gün gazeteler Antep Valisinin kaçırıldığını birinci sayfalarından verdiler. Vartan İstanbul'a döndüğü kayıkta, omuz üzerinden yanında oturan adama bakıyor ve gazetenin ayrıntılarına varıncaya kadar verdiği haberi okuyordu. Gazeteci kaçıranlar ve kaçırma nedenleri hakkında spekülasyonlara gidiyor, iki ihtimal üzerinde duruyordu. Ona göre ya politik amaçları olan muhalif güçler ya da fidye almak için adi bir çete bu işi yapmış olabilirdi.

Diran evinde değildi, fakat Vartan'a bir haber bırakmıştı. İngiliz elçilik sekreteri onunla derhal konuşmak istiyordu. Vartan elbise değiştirip traş olduktan sonra David Putnam'ın onu acilen bürosuna aldığı İngiliz elçiliğine gitti. Orada tweed elbise giymiş orta yaşlar-

da bir adam hazır bulunuyordu. Dikkat çekmek istemiyormuş gibi arka planda duruyor ve sönmüş piposunu çekiyordu.

Sinirli olduğu her halinden anlaşılan David Putnam ikisini iş olsun kabilinden tanıştırdı.

"Vartan Balyan, Gregory Milton."

Milton başını sallayarak selam verdi. Vartan buna "Memnun oldum Bay Milton, sizin gizli servisten olduğunuzu sanıyorum?"

Diğeri soğuk durarak bu tahmini onayladı. Elçilik sekreteri Vartan'a yer göstermeden önce suçlayan işaret parmağını ona doğrulttu ve "Rıza Bey'in kaçırılması sizin hesabınıza yazılıyor!" dedi.

Vartan sekreterin itidalini kaybetmiş tavrının tadını çıkardı.

"Size bu tahmini yaptıran neden, ne olabilir Bay Putnam?"

"Bu kaçırma olayından yararı olan tek kişi sizsiniz. Haydi, yaptığınızı itiraf edin artık!"

"Belki."

Putnam gözlerini havaya kaldırdı ve ellerini çırptı.

"Karınızı size getirinceye kadar bizi niçin beklemediniz?"

Vartan farkedilmeyecek şekilde gülümsedi.

"Bay Putnam, siz bana bu konuda diplomatik çıkarlarınızı tehlikeye sokacak özel bir sorun bulunduğunu söylediniz. Ben de bu sorunu özel olarak çözmeye karar verdim."

Sekreter sıkıntılıydı. Mekanik olarak, piposunu doldurmakta olan Bay Milton'a kaçamak bir bakış fırlattı. O içini çekti.

"Burada siz dikene oturdunuz Bay Balyan! İstemediğimiz bir durumda bizi kendi suç ortağınız haline getirdiniz. Benim görevim meseleyi Osmanlılara havale etmekti."

Vartan kararlılıkla, "Tabii siz bu arada hiçbir şey yapmayacaktınız" diye cevap verdi. "Burada oyunu kurallarına göre oynamak var, sizin kendi çıkarlarınız var."

Putnam heyecanlandı, iğneleyerek, "Burada bizim çıkarlarımız nerede duruyor?" dedi.

Milton yaklaştı ve her ikisine de oturmalarını işaret ederek oturdu. Vartan, Milton Putnam'ın koltuğundan oval bir sehpayla ayrılan koltuğa oturdu.

"Bize bir scotch ikram etmek istemez misiniz, Bay Putnam?" dedi Milton. Biraz tırmalayıcı bir sesi vardı ve düşünceliydi. Sekreter, meslektaşının bir emir gibi algıladığı talebinden dolayı sertleşti.

Haftalardır aralarında nezaket örtüsü altında bir iktidar mücadelesi yürüyordu.

Elçilik sekreteri bardakları doldururken direkt Vartan ve Milton'a baktı.

"Meslektaşım size, cevabı beni de ilgilendiren bir soru sordu. Yaptığınız işten bizim sağlayacağımız yarar nedir?"

"Olaya müdahil olursanız Babıali size iyi bakacaktır. Özellikle Vali Rıza Bey size minnettar kalacak, akabinde sıkı bir işbirliğine hazır olacaktır. Şahsına karşı karımı serbest bırakmayı kabul etti. Formaliteyi basitleştirmede majestelerinin İngiliz temsilcisine güveniyor."

Vartan cebinden bir mektup çıkardı ve onu, üç scotch dolu kadehi ve bir testi suyu masaya, onların arasına koyan Putnam'a verdi.

"Bu Validen."

Milton yazıyı aldı ve gözlerini kısarak Arapça yazıyı sökmeye çalıştı. Ardından mektubu sekretere verdi. "Doğru" dedi. "Rıza Bey bizim Bay Balyan'a yardım etmemizi rica ediyor."

Gizli servisten meslektaşına kızan Putnam dudaklarını ısırdı. O daha okurken Milton Vartan'a sordu:

"Bizden beklediğiniz nedir?"

"Çok şey değil Bay Milton. Vali ve ben, resmi makamları bu işe karıştırmadan aramızdaki meseleyi çözme konusunda anlaştık. Burada Rıza Bey'in annesine yazdığı bir telgraf var. Siz telgrafın bu bayana verilmesi için Antep'deki adamlarınızı görevlendiriyorsunuz. Yazı Osmanlıların olaydan nem kapmaması için şifreli yazılmıştır."

Meslektaşı onu çiğnemişken, konuşmanın idaresini yeniden eline almak isteyen Putnam, "Hepsi bu mu?" diye sordu.

"Hemen hemen hepsi bu. Ayrıca Sultanın hükümetine kaçıranların elçiliğinizle ilişki kuran fidyeci adi suçlular olduğunu bildirmelisiniz."

Elçilik sekreteri bir el hareketiyle itiraz etti.

"İçişleri Bakanı haklı olarak sorunu bizzat ele almak isteyecektir."

"Eğer siz Rıza Bey'in sizin için önemli olduğunu, fidyeyi İngiliz hükümetinin vereceğini söylerseniz karışmaz. Savaş çok paraya malolduğu için Osmanlı hükümeti elinizi tutmayacaktır. Burada

önemli olan kriminal bir suç olduğuna, başka bir şey olmadığına inanılmasıdır."

Her iki İngiliz bir bakışta anlaştılar. Milton konuştu:

"Vali serbest bırakıldığında gerçeği açıklayacaktır."

"Kesinlikle hayır, size garanti veriyorum."

Elçilik sekreteri alnını kırıştırdı.

"Buna karşılık siz onu öldürmeyeceksiniz!"

"Hayır. Fakat Rıza Bey kendi geleceği sözkonusu olduğu için ağzını sıkı tutacaktır. Karım yanıma ulaştığında Vali doğrudan size getirilecektir. Sonra siz basını bilgilendirir, Fransızların sizi kıskanacağı bu hikayeden şık bir politik yarar sağlayabilirsiniz."

Vartan elçilik görevlilerinin yüzünden, teklifini çekici bulduklarını okuyabiliyordu. Ama buna rağmen, tek başına her biri sorumluluk almaktan kaçındıkları için aralarında anlaşmıyorlardı.

"Eğer siz diğer meslektaşlarınızı da işe katmak için aranızda görüşmek istiyorsanız, ben dışarı çıkabilirim."

David Putnam rahatlamıştı, cevap verdi:

"Aslında böyle olması gerekir, ama siz zahmet etmeyin Bay Balyan. Çünkü biz çıkacağız. İsterseniz bir kadeh daha alın."

Dışarı çıktılar. Vartan yirmi dakika beklemek zorunda kaldı ve rahatsız oldu. Geri geldiler.

David Putnam "Sizinle birlikte çalışmaya hazırız" diye açıkladı. "Değil mi Bay Milton?"

O da başını salladı ve kralın şerefine kadeh kaldırmayı teklif etti. Sonra bu arada çekip durmakta olduğu piposunu yaktı.

"Birlikte çalışacağız Bay Balyan" dedi. "Fakat eğer bir şey yolunda gitmezse benden yardım beklemeyin. Hiçbir şeyden haberimiz olmadığını söyler, inkar ederiz."

Vatan İngilizlerin bu beklentisini önceden hesaba katmıştı. Başını salladı ve cebinden ikiye katlanmış bir kağıt çıkardı.

"Anlaştık. Telgrafın metni bu."

***

Rıza Bey'in kaçırılması haberi Antep'te telaş yaratmıştı. Üç karısı ve yaşlı Sütanne'si Emine, hepsi aynı tepkiyi vermişti: Bağırmalar, gözyaşları ve umutsuzluk. Maro da samimi duygularla, onlar gibiydi. Çocuklar önce ağladılar, sonra çaresiz, babalarına niçin kö-

tülük yapılmak istendiğini düşündüler, büyüklerine cevapsız kalan sorular sordular. Sadece Büyük Hanım heyecana kapılmamış, olayı soğukkanlı karşılamıştı. Oğlunun yokluğunda evi idare etti, yuları elinden bırakmaya, acısına mağlup olmaya tahammül edemezdi. Acısını sessiz çekiyordu. Gelinlerine ve torunlarına, bu trajedinin iyi bir çıkışı olacağını, oğluna hiçbir şey olmayacağını göstermek istiyordu. Huzursuzluğu uykusunu kaçırdı, ama her defasında kendine telkin yoluyla kötü ihtimali kafasından kovdu:

"Bunun hiçbir anlamı yok. Fidye isteyecekler ve ödendiğinde Rıza Bey'i serbest bırakacaklar."

Veya: "Polis onu hemen bulacak ve suçlular darağacına gönderilecek. Nihayet o bir Vali!"

Gelinlerden veya torunlardan biri onun huzurunda bir şeyden şikayetçi olmuşsa, onu yakınması için odasına gönderiyordu. Ailenin diğer üyelerinin üzüntülü hallerini görmemek için kendini daha rahat hissettiği ve çilesini kendi başına çekmek için Rıza Bey'in çalışma odasına çekiliyordu. Her dakika bir haberci beklediği için pencereden evin avlusunu gözlüyordu.

Bedri bekleme odasında Büyük Hanım'ın huzurundaydı. Aram'ın Afyon'da onu yaraladığından bugüne dinlenmeye çekilmişti. Üç aylık nekahat dönemi başlayınca Rıza Bey ona Maro'yu koruma ve dış dünya ile ilişki kurmasını engelleme görevini vermişti. Onun gözünde, onun heybetine uymayan bir iş. Eğer o da Rıza Bey'le birlikte İstanbul'a gitmiş olsaydı, bu olay olmayacaktı, bundan emindi.

Büyük Hanım amirane, "Bedri" diye sesini duyurdu. Ona çok sıcak gelen büroya doğru giderken polis müdürü ve ya generalle yeniden telefonlaşması gerektiğini düşündü. Sabahın erken vaktinden beri kadın onu yaklaşık her saatbaşı çağırmış, Rıza'nın yazı masasının köşesinde duran siyah bakalitten cihazı göstermişti.

"Yeni bir şey bilip bilmediklerini sor!"

Bu defa değişik bir şey vardı. Pencere kenarında titreyen zayıf kadın sinir belirtisi göstermişti.

"Bu kimdir?"

Avluya giren, İngiliz üniforması içinde bir atlıyı gösteriyordu. Bedri Thompson'u tanıdı, valiyi sık sık ziyarete gelen bir İngiliz subayı idi.

"İngilizlerin Antep'deki istihbarat subayı Büyük Hanım."

Şiddetli bir el hareketiyle, "Ne istiyor, bak?" dedi.

Bedri giriş kapısına koştu. Sol kolunu hareket ettirdiğinde sırtında oluşan ağrıdan başka yaralarından eser kalmamıştı. İngiliz atını bir uşağa teslim etti, merdivendeki Bedri'ye doğru yürüdü ve hemen Büyük Hanım'la görüştürülmesini rica etti.

"Haber iyi mi kötü mü?"

Teğmen kaçamak cevap verdi, "Daha ziyade iyi bir haber"

Büyük Hanım ziyaretçisini kabul etmek için yüzüne peçesini taktı. Oğlunun çalışma masasında oturuyor, içten içe titriyordu ama dıştan neredeyse umursamaz bir yüz gösteriyordu. Fakat sesi her zamankinden tizdi.

Geri çekilmek için davranan Bedri'ye, "Burada kal" diye emretti.

Bu güven işareti Bedri'yi duygulandırdı, biraz arka planda yaşlı kadının sağında durdu.

Teğmen başını eğdi "Saygılarımla Bayan" dedi.

Odanın sıcaklığı onu bunaltmıştı, alnından bir ter damlası düştü. Büyük Hanım hemen sadede geldi.

"Söyleyin şimdi bakalım, ne var?"

Teğmen Thompson "Tüm göstergeler oğlunuzun, Valinin iyi olduğunu gösteriyor" dedi, üniformasından bir zarf çıkardı. "Size bu iyi haberi gönderiyor."

Bedri zarfı aldı ve yaşlı kadına verdi. Kadın sedef saplı bir açacakla zarfı açtı ve sordu:

"Onun beni sizin aracılığınzla haberdar etmesi ne demek oluyor?"

"Kaçıranlar İstanbul'daki elçiliğimizle ilişki kurdular."

Kadın hemen bir işaret aradı. Yoktu ve yazı da oğlunun yazısı değildi, ama yazının sonundaki selam, "Işığınızın kuzusu," bunu sadece Rıza yazabilirdi. Teğmen onun kağıdı gözüne yaklaştırmasını, sonra da okumakta en uygun mesafeyi bulmak için uzaklaştırmasını izledi. Okurken gözlerine kötü bir ifade oturdu. Adam onun peçesinin arkasında kül gibi olduğunu sezdi.

Boğuk bir sesle "Bu kadın! Bu kadın!"diye bağırdı. Açık elleriyle sümene vurdu. "Onu daha ilk gördüğümde bize uğursuzluk getireceğini biliyordum!"

Bedri meraktan ölüyordu, ama soru sormaya cesaret edemedi. Ulaşılmaz gibi duran Thompson'a baktı. Gözleri Büyük Hanım'ın

önünde duran mektuptan İngiliz teğmene kaydı. Nefes alışı hızlanmıştı, öfkesini zor bastırıyordu. Uzun süre düşünmeye ihtiyacı yoktu, çünkü Rıza'nın emirleri açıktı. Ama o zevahiri kurtarmaya yardımcı bir formülle cevap vermek istiyordu. Zaman kazanmak için Bedri'ye emretti:

"Oku!"

Nihayet haberi öğrenecekti! Kağıdı kaptı, kıpkırmızı oldu, bir kez daha okudu ve yazı masasının üzerine koydu. Dişlerini öfkeyle o kadar sıktı ki, gıcırtısı duyuldu. Balyan! Bu sadece o olabilirdi. Gene mi o!

"Bırakın oraya gideyim Büyük Hanım. Rıza Bey'i size geri getireyim."

Kadın bu sözlere tenezzül bile etmedi, İngiliz subayının gözlerinin içine baktı ve sordu:

"İstanbul'a bir sonraki tren ne zaman?"

"İki gün sonra Bayan."

Kadın başını salladı, Thompson ekledi:

"Bu, şartları kabul ettiğiniz anlamına mı geliyor, Bayan? Ben cevabınızı İstanbul'a iletmek zorundayım."

"Başka seçimimiz kalmıyor. Kadına Bedri refakat edecek."

Sevincini gizlemekte güçlük çeken Bedri İngiliz'e sordu:

"Yazıda sözü edilen Tokatlıyan'ın önemi nedir?"

"Başkentte bir oteldir. Oraya inmelisiniz. Orada, kaçıranlar size takasın nerde ve nasıl yapılacağını bildirene kadar bekleyeceksiniz."

Bedri sert cevap verdi, "Okuma biliyorum!"

Büyük Hanım sordu:

"Teğmen, bu yazıdan kimlerin haberi var?"

"Sadece İngiliz diplomatlarının Rıza Bey bizim için önemli olduğundan serbest bırakılmasıyla yakından ilgileniyor, bu yüzden aracı oluyoruz."

Kadın, biraz zorlama bir nezaketle, "Teşekkürler" dedi. "Yardımınıza seviniyoruz. Oğlum ne polisin, ne de diğer resmi makamların haberdar edilmemesi emrini verdi. Bu böyle olmalı."

"Ketumiyet bizim işimizin bir parçasıdır, Bayan."

Kadın neredeyse zor işitilir bir sesle gürledi:

"Ben bütün bunların bir dinsiz yüzünden başımıza geldiğinin bilinmesini istemiyorum!"

Teğmen gülümsemesini bastırdı.

"Resmi açıklama, kaçırılma olayının fidye talebi olduğu şeklinde yapılacak"

Adam dışarı çıkmak için acele ediyordu. Çünkü bu arada çok terlemişti. Büyük Hanım'ın ona konukseverlik adına teklif ettiği kahveyi reddetti ve vedalaştı.

Kadın Bedri'yle başbaşa kalınca ona emirler verdi.

"Kimseye bu konuda tek söz yok! Ben kadınları ve çocukları, onlara gerçeği söylemeden sakinleştireceğim. Seyahat anı gelmeden önce Maro'nun tüm bunları sezmemesini istiyorum."

"Doğrusu da budur, Büyük Hanım."

Ona karşı hiç kullanmadığı dost bir sesle "Bedri" dedi kadın. "Sen uzun zamandan beri Rıza Bey'in hizmetindesin. Neredeyse onun bir dostu gibisin. Emirleri harfi harfine uygula. Sana güveniyorum."

Elini kalbinin üstüne koyup eğildi.

"Büyük Hanım, arzularınız benim için emirdir."

Koltuğuna geri yaslandı, gözlerini kapadı ve derin bir iç çekti. Bedri sessizce çıktı.

***

Safiye, Makbule, Leyla ve Emine için odalarında yalnız kalmak çekilmez olduğu için diğer zamanlarda Maro'nun çocuklara ders verdiği odada buluşmuşlardı. Rıza Bey'in hemen geri döneceği umudu, kaçırılmasından duyulan korkuyu bastırdığı için bekleme zamanı uzadıkça uzuyor, hiçbir şey heyecanlarını dindirmiyordu. Büyük Hanım'ın onlara vermiş olduğu kısıtlı bilgiyi sayısız kere yorumlamışlar, ama şimdi korku ve acılara katlandıktan sonra rahatlamış ve sevinmişlerdi. Lakin sessizlik onlara dayanılmaz geliyordu. Birbirlerine hayatlarından kesitler anlatıyor, Rıza'nın birkaç sözünü tekrar ediyor, diğerlerine ortak kocalarıyla cinsel ilişkilerini ima ediyorlardı. Emine Rıza'nın çocukluğundan, herkesin zaten yeterince bildiği olayları bir kere daha anlatıyor, diğerleri severek dinliyordu.

Maro onları dinliyordu. Dalgındı. İçinde annesi Azniv Hanım'ın ölmüş olduğu mağaranın önünde Rıza'yla karşılaşmalarını düşündü. Ne kadar zaman olmuştu! O bu konakta Rıza Bey'in yanında,

önceki hayatının ona gerçek dışı görüneceği kadar uzun yaşadı. O gerçekten Afyon'da evlenen, İstanbul'da bir eczacıyla birlikte yaşayan, Sivas'ta ondan bir çocuğu olan o kadın mıydı? O bir zamanlar bildiği dış dünyadan soyutlanmış, neredeyse kardeşleri olmuş bu kadınların arasında geri çekilmişlikten başka bir şey yaşamış mıydı?

"Anne bak!"

Nurhan yeni çizmiş olduğu Arapça harfleri ona göstermek için koştu. Bakınca şaşırdı. Bir an için, önünde Tomas var sandı ve önceki yaşamı bütün açıklığıyla bilincine çıktı. Gerçek dışı hatlar taşıyan, şimdi artık dün değil, bugündü.

"Anne?" diye sordu küçük oğlan, kağıdıyla birlikte annesinin dalgın gözleri önünde dolaştı.

Maro korktu ve gülümseyerek oğlunun çizimine baktı. Nurhan daha ikibuçuk yaşındaydı, fakat eğer duvarda çizili olan Kur'an ayetlerinin harfleri veya hattı İran halılarının karışık desenleriyle büyük bir benzerlik içinde çizerse, şaşırtıcı bir beceri gösteriyordu. Emine'nin gözünde bu çocuk olağanüstü bir yeteneğe sahipti.

"Çok güzel olmuş canım" diyerek övdü Maro onu ve bir öpücük vermek için eğildi.

Çocuk tekrar yere oturdu ve eline kalemini aldı. Nurhan bazen Tomas'la korkunç bir benzerlik gösteriyordu. Belki de Maro'nun gözlerine bir çizgi çekilmişti, çünkü Nurhan babası Rıza Bey'e hık demiş burnundan düşmüş gibi benziyordu. Maro'nun içinde, Tomas'ın kaybolmasından beri asla iyileşmeyen yara acımaya başladı. Maro onu yeniden bulma umudunu kaybetmemişti. Emine kahve falına bakıp onun iyi olduğunu söyleyerek dayanma gücünü artırmıştı. Savaştan sonra büyük oğlunu yeniden bulmasının daha kolay olacağını kendi kendine sürekli söylüyordu. Oğlunu tüm bölgede aramak için galip güçlerin askerleriyle ve misyonerlerle ilişki kurmak istemiş, ama Rıza Bey bunu ona yasaklamıştı. Her şeyle kendisi ilgilenmişti, çünkü onun valilik görevi arama işini kolaylaştırıyordu.

Ateşkesin imzalanmasından sonra Maro daha az bir özgürlüğe sahipti. Çünkü iğrenç Bedri tarafından aralıksız gözlendi. Son üç ay içinde bir kez bile bu konağın dışına çıkmamıştı. Şehirde işgal birliklerinin yarattığı güvensizlik ortamı bahanesi altında Rıza evin

kadınlarına artık hamama gitme izni de vermiyordu. Maro, şehre gitmelerini engelleyen tek kişinin o olduğundan kuşkulanıyordu.

Çok yakında bir gök gürlemesi duyuldu. Nurhan çizdiklerini okuyordu, annesinin kucağına koştu ve yüzünü onun elbisesine gömdü. Kadın onu kucağına aldı ve ensesini okşadı.

"Korkma canım" diye kulağına fısıldadı, "ben senin yanındayım."

Annesinin sarılmasını hissedince çocuğun titremesi kesildi. Leyla iğne batırır gibi konuştu:

"Bu kadar büyük bir oğlan hâlâ gürültüden korkuyor! Atilla'yı örnek al, o böyle korkak bir tavşan değil!"

Maro kızdı. Onbeş aylık olmuş Atilla'nın hâlâ sütbebesi gibi göğsünden asıldığını hatırlattı Leyla'ya, ona cevap vermeye hiç mi hiç hevesi yokken. Ama ona sataşma fırsatı da vermek istemiyordu. Üçüncü kadın Leyla'nın, etrafında pervane olduğu ablak çocuğu hâlâ yürüyemiyordu, hatta gelişmesi biraz da geri kalmış göründüğünden dolayı kıskançlık çekiyordu.

"Piri Hoca'nın dersi şimdi bitmiş olmalı, çocuklar camiden şimdi gelirler" dedi Safiye, kavga çıkmasından çekinmişti.

"Bu fırtına bize nihayetinde güneşi de getirecek" diye ekledi.

Bir haftadan beri sıkı ve soğuk bir yağmur yağıyordu, Safiye bahçedeki gezintileri özlemeye başlamıştı. Emine elbisesinin iç cebini kurcaladı ve bir muska çıkardı. Muska, Kur'an ayetlerinden birini içeren bir kağıt ve bir üçgen kumaştan oluşuyordu. Ötekilere gösterdi.

"Bunun korumasındayız."

Makbule "Sen ve batıl inançların!" diye alay etti ve ağzına bir hurma soktu.

"Ama benim muskam hepimizi tifüsten korudu!"

Kapı açıldı ve bir hizmetçi kız haber getirdi:

"Maro Hanım, Hanımefendi sizi istiyor."

Maro ayağa kalktı.

"Nereye gidiyorsun anne?" diye sordu Nurhan.

"Büyükanneye" dedi Maro, yanından geçerken saçını okşadı. "Hemen geleceğim. O zamana kadar Emine'nin yanından ayrılma."

Giriş salonuna kadar hizmetçi kızı izledi. Büyük Hanım'ın yanında bir yağmurluk giymiş olan Bedri duruyordu.

"Siz beni mi çağırdınız, Büyük Hanım?"

Yaşlı kadın gözünü kıstı ve sert şekilde cevap verdi.

"Sen şimdi hemen yola çıkıyorsun."

"Efendim?" dedi hiçbir şey anlamayan Maro.

"Bu evi, bu dakika, hemen terkediyorsun."

Maro taş kesildi.

"Fakat.."

"Her şey söylendi!" diye sözünü kesti Büyük Hanım. "İstanbul'a gidiyorsun. Kocana. Rıza'yı o köpekoğlu kaçırdı."

Maro tamamen sersemlemişti. Duyduklarının anlamını kavrayamadı. Büyük Hanım yemek odasının kapısında duran Ayla'ya bir işaret yaptı. Üç yıldan beri Maro'nun hizmetçisi olan ve onu annesi gibi seven genç Ermeni kadının gözleri ıslanmıştı. Sol kolunun üzerinde bir manto ve sağ elinde, içinde Hanım'ının elbise ve kişisel eşyalarını koyduğu bej rengi bir kumaş valiz taşıyordu.

Maro valizi görünce ilk tepkisi şu oldu:

"Nurhan!" Ders odasına giden koridoru gösterdi.

"O burada kalıyor!" dedi Büyük Hanım. "O Rıza'nın oğlu."

"O benim çocuğum! Benim çocuğum!"

"Bu kadarı yeter!"

Maro kızdı. "Onsuz gitmiyorum!" diye itiraz etti.

Nurhan'a geri dönmek istiyordu, ama Bedri yolunu kesti ve elini kaldırıp tehdit etti. Adam gürledi:

"Giyin, gidiyoruz!"

Maro Büyük Hanım'a döndü. Diz çöktü, yalvardı:

"Büyük Hanım! Büyük Hanım! Bunu yapamazsınız! Siz de bir annesiniz, beni anlamalısınız. Nurhan'ı alamazsınız. Ben zaten Tomas'ımı kaybettim!"

Yaşlı kadının ellerini tutmayı boşuna denedi. Rıza'nın annesi, durmadan yalvaran bu kadının önünden tiksinerek çekildi ve Bedri'ye emretti:

"Onu dışarı götür!"

Adam Maro'yu belinden kavradı. Kadın direniyordu, ona vurdu ve ümitsizce bağırdı:

"Nurhan! Nurhan!"

Bedri hâlâ bağırmakta olan kadını yukarı kaldırdı ve dışarı götürdü. Büyük Hanım onların olaya karışmasını engellemek ve Nurhan'ı gözönünde tutmak için gelinlerin bulunduğu odaya gitti.

Bedri genç hizmetçi kıza "Onun eşyalarını dışarı getir!" diye emretti.

Maro'yu zaptetmek için büyük gayret gösteriyor, onu avluda, yağmur altında harekete hazır bekleyen arabaya götürmeye çalışıyordu. Maro'nun ümitsiz bağırmaları ortalığı çınlatıyordu. Kadını arabaya attı ve kendisi de bindi. Kadın öbür taraftaki kapıyı açmak isteyince onu vahşice tutup koltuğa itti. Maro hâlâ olabildiğince yüksek sesle oğlunun adını bağırıyordu. Bedri onu, yarı baygın hale getiren bir tokatla susturdu. Ayla öfke ve acıdan titreyerek mantoyu ve valizi arabaya fırlattı ve eve geri koştu. Arabacı bir kırbaçla her iki ata vurdu, şimşek ve gökgürültüleri arasında araba hareket etti.

***

Tren günlerden beri Maro'yu Nurhan'dan uzaklaştırıyordu. Tekerleklerin her dönüşü onu Tomas'ın bulunduğu bölgeden kesinlikle uzaklaştırdığı için acısı dayanılmaz oluyordu. Artık gözyaşları tükenmişti. Bedri'nin uğursuz sevinçli bakışları önünde derin bir suskunluğa gömüldü. Hareket halinde lokomotifin düdüğü Maro'ya karanlık bir tınıya sahip, onun içinden çıkan derin bir çığlıkmış gibi geliyordu. Sevdiği kişileri sürekli kaybeden lanetlenmiş biri olması için Tanrı'ya ne yapmıştı? Hayatı, sıralanmış bir dizi felaketten başka neydi ki? Yaşamaya devam etmek için nereden güç almalıydı? Ondan beklenen oysa eğer, tekrar baştan başlamayı nasıl başaracaktı?

En arka koltukta, kompartımanın sonunda bir köşesine sıkışmış, ayaklarına kadar uzanan basit, yakası kapalı siyah elbisesinin içinde çok küçük görünüyordu. Kahverengi bir peçe yüzünü öylesine örtüyordu ki, sadece elleri ve bakışından tanınan diğer peçeli kadınlardan hiçbir farkı kalmamıştı. Bitkin düşmüştü, gözlerini kapadı ve asla yeniden uyanmamak arzusuyla uykuya daldı.

Bedri Maro'yu sürekli bekleyebilmek için iki kişiye bir kompartıman ayırmıştı. Tüm kalbiyle aşağıladığı bu kadının çektiği acının tadını çıkarıyordu. Bu kadın Rıza Bey'in çadırına girdiğinden beri ona jandarmaların tecavüz etmesini engelledikten sonra, Bedri ona karşı kendisinin de açıklamayadığı bir nefret besliyordu. Kendinin ve oğlunun hayatını kurtarmak için bacaklarını açmış, Rıza'yı

tavlamak ve Valinin sevgilisi olmak için cazibesini kullanmış bir Ermeni orospusu.

Trenin sarsılmalarından birinde Maro'nun peçesi aşağı kaydı ve yüzünü açık bıraktı. Alışılmış güzelliğine hiç zarar gelmemiş ama ceset gibi solgundu. Bu arada bir kere olsun makyaj yapmamıştı, takı da takmıyordu. Bedri böyle bir fırsatı nadiren yakaladığı için onu sükunetle süzdü. Uzun kıvrık kirpikleri, dolgun, kadife gibi yanakları, düzgün burnu ve ısırılacak kadar güzel olan ağzı. Bedri kendini rahatsız hissetti. Maro'nun güzelliği! Onun nefret ettiği, tam da buydu! Bu güzelliğin ona ait olmadığı kesindi. Ona sahip olmak için Rıza'nın çadırı önünde, jandarmalarla birlikte tecavüz etmek zorundaydı. Maro'nun Antep'deki yıllar süren varlığı onun için bir kaçışın sürekli anısı gibiydi: O asla zengin ve saygın bir iktidar sahibi olamazdı. Aksine daima ikinci planda, diğer hizmetkarlar üzerinde küçük bir güç sahibi ancak efendisi önünde yaltaklanan bir hizmetkar. Güzellikler ve namus Rıza için, alçakça işler ve köylü kadınlar ona. Ama Rıza'ya göre daha hükümran ve iddialıydı. Ama onun soyu sopu...

Bitkinlik ve gözyaşı nedeniyle gözlerinin altında oluşan halkalar kadının cazibesini daha da artırıyordu. Uykuda ağzının etrafında, Bedri'ye aşağılama gibi gelen bir çizgi oynuyordu. Birden bire onu kudurgan bir öfke sardı. Kadını yere atmak ve kompartımanın koltukları arasında alçaltmak, acımasız jandarmaların tutkusunu memnun etmek için yeteri kadar güzel olan o sürgünün konumuna geri göndermek hevesi doğdu içinde. Bu tutkulu düşüncelerle birkaç saniye oynadı, ama Rıza'nın bunu öğrenmesi halinde onu cezalandıracağı korkusu eyleme geçmesini engelledi. Maro'ya karşı kinini daha da güçlendirerek boynunu büktü.

Tren bir saatlik bir yemek molası için Afyonkarahisar'da durdu. Maro evlendiği bu şehri birkaç duygunun dürtüsüyle görmek için pencereden sarktı. Aradan hemen hemen on iki yıl geçmişti. Perona yığılan kalabalıkta tanıdık bir yüz görmeye çalıştı. Anılardan etkilenmiş başını tekrar içeri çekti ve siyah deriden yastığa yaslandı.

Seyyar satıcılar yiyecek sepetleriyle trene yanaştılar, pencereden pencereye koşup mallarını sırnaşık davranışlarla satmaya çalıştılar. Bedri ekmek, peynir, meyve ve maden suyu satın aldı. Kızgındı, bu şehir ona yarı yetişkin bir delikanlının kılıç darbeleriyle ya-

ralanmasını, her şeyden önemlisi de Maro'nun kocasını öldürme fırsatını kaçırmasını hatırlatıyordu.

"Biz inmiyoruz" diye açıklama yaptı.

"Ama ben elimi yüzümü mutlaka yıkamalıyım" diye yalvardı ona Maro.

Bedri kuşağına geçirdiği tabancasını göstermek için ceketinin düğmesini açtı.

"Eğer kaçınayı denersen seni büyük bir zevkle vururum! Peçeni tak!"

Kadına kadın tuvaletine kadar istemeden refakat etti ve kapının önünde beklerken Rıza'nın çalışma odasından aldığı purolardan birini tellendirdi. Dönüşte tütün ve kompartımana döner dönmez hemen okumaya koyulduğu bir gazete satın aldı.

Maro tek bir lokma yemedi, sadece maden suyundan birkaç yudum içti. O Balyan'ın köyündeki kaynaktan çıkan suyun aynısıydı!

Bu seyahatin, onun İstanbul'a, akrabalarının yanına dönüş hayaliyle bir ilgisi yoktu. Rıza Bey'in evine vardığında çizdiği, Tomas'la birlikte keyifli kaçış planına benzemiyordu. İkinci kez sürgün ediliyor duygusuna sahipti. Hemen her şeyini geride bırakıyordu: Bir oğul, ikincisinin anısı ve... onu seven bir adam. Önünde sadece bilinmezlik vardı. Tren tekrar hareket edince Maro titredi, çünkü Antep'le başkent arasındaki yolun yarısından fazlasını geride bıraktığının bilincine vardı. Sevdiği insanların bulunduğu bir geçmişe dönmüyor, başka bir hayata doğru sürükleniyordu. Bu savaş ve sürgün kargaşası içinde sonsuza kadar kaybolmuştu. Bilmediği bir geleceğin içine girmekteydi.

Tüm bu yıllardan sonra artık Vartan aynı Vartan olamazdı. Ona ne olmuştu? Ya kendine? O hep onun karısı olarak kalmıştı elbette, ama ya bu uzun ayrılık yılları. Maro ortak yaşam bağını yeniden düğümlemeyi nasıl başaracaklarını bilemiyor ve bu düşünce onu korkutuyordu. Vartan'ın gözlerinde belki bundan sonra artık bir yargıcın gözlerini görebilirdi. Başka bir adamdan olan çocuğundan koparılmış, hâlâ bu adamın kokusu ve sevgisiyle lekelenmiş bir bedenle, ondan olan oğlunu da yitirmiş, onun önünde umutsuz duracaktı. O suçluydu. Ve aslında suçsuz... Gerçekten suçsuz mu? Maro Rıza'yı sevip sevmediğini ilk kez sordu kendi kendine ve buna bir cevap bulamadı.

Yaşamın yüküyle ezilmiş olarak kompartımanın bir köşesine sı-

ğındı. Artık kendisiyle başedemiyordu. Hayatının sonuna kadar, kendini sürekli kurban olarak hissedebildiği Antep'deki evde kalsaydı bu daha kolay ve istenilir olurdu. Hiç değilse Tomas'ın sevgi dolu anısıyla ve onunla yeniden kavuşma umudunu kolaylaştıran Nurhan'la birlikte olurdu. O çocuklardan her birinin kalbindeki yeri bir başkaydı ama şimdi ikisi de bir şefkatli duyguda birleşmişlerdi.

Sessizce ağladı. Şişeden rakı içen Bedri çınlayan bir kahkaha attı.

"Kocanı tekrar göreceğin ya da Rıza Bey'i kaybedeceğin için mi ağlıyorsun?"

Maro tepki vermedi.

"Birbirini yeniden bulan bir adam ve bir kadın. Evet! Bu dokunaklı bir gösteri olacak! Bunu kaçırmadığıma seviniyorum. Bir başkasının sevgilisi ve hatta ona bir de çocuk vermiş olan zarif eş! Söyle, Rıza Bey'den zevk aldın mı?"

Maro peçesini yüzünün önüne tutuştururken bir kez daha güldü.

"Eğer seni teselli edecekse söyleyeyim, kocanın üzüleceği bir çocuğu yoktu. Onun Ürgüp'te, takma adı Halide, dul bir kadını vardı. Gerçek adı Arusyak olan senin gibi bir Ermeni. Senden daha gençti ve üstelik de senden daha güzel. Çok daha güzel. Unutma: Arusyak. Bir huri vücudu vardı!"

Gülmeye devam ederken bir sigara sardı.

"Ah, evet! Sonunda tekrar birleştiğinizde güzel bir resim vereceksiniz, bu kesin!"

***

Maro inanamıyordu, Tokatlıyan otelinin bir penceresinden aşağıya, Pera'nın ana caddesine bakıyordu. 1913'deki son ziyaretinden beri evlerin değişmemesine rağmen bu bulvarı neredeyse tanıyamadı. Bu belki araba trafiğinin gürültüsü, Avrupa modasına göre giyinmiş insan kalabalığı, rengarenk levhalar ve büyük mağazalardandı. Bu modern yaşam, geçen yüzyılın yaşam ritminde ve eskimiş geleneklerle yürüyen konaktaki günlerle aşırı bir tezat içindeydi. Bu yüzden de Maro'ya kendini alamadığı bir hayal duygusu hissettiriyordu. Azı var fazlası yok, Safiye'nin sevdiği masallardaki gibi, bir büyü ile başka bir dünyaya getirildiğine inanabilirdi. Bedri'nin sesi onu gerçeğe geri döndürdü.

"Kocan eğer hemen haber göndermezse ikimiz bir yatakta uyumak zorunda kalacağız, tatlım!"

Ona cevap verme zahmetinde bulunmadı, pencereden bakmaya devam etti. Bedri onu bir saniye bile gözünden ırak tutmak istemediği için sadece bir oda ayırtmıştı. Bir sürpriz saldırıdan çekindiği için de öğle yemeğini odaya getirtmişti. Verilen emre göre bir araba onları otelin yakınından alacaktı. Bedri sinirli, birbiri ardına sigara içiyordu. Polisten destek almak isterdi ama Büyük Hanım onu, böyle bir insiyatif kullanmaması için sık sık uyarmıştı. Yani o bu işi tek başına gerçekleştirmeli, şartlara uygun davranmalıydı.

Karanlık basınca Bedri artık olayın ertesi güne kaldığına inanırken kızıl renkli üniforması içinde bir otel hizmetlisi kapıyı çaldı ve aşağıda beklendiklerini bildirdi. Bedri yağmurluğuna sokmadan önce silahını bir kere daha kontrol etti. Maro peçesini başına doladı valizini aldı. Bedri kapıyı açınca boğuk bir sesle mırıldandı:

"Bir kuzu gibi uysal olursan sana da bir şey olmaz."

Onu bileğinden tuttu. Onları fuayede, girişin yakınında bir sütuna yaslanmış bekleyen adama doğru getiren neşeli ve genç bir delikanlı olan garsonu takibetti. Delikanlı gidince Avedis kadına, gerçekten Vartan'ın ona fotoğrafta gösterdiği kadın olduğundan emin olmak için peçesini kaldırmasını rica etti. Tatmin olmuştu.

"Benimle gelin!"

Bedri "Nereye gidiyoruz?" diye sordu.

Avedis konuşmadan kapıya gitti. Bedri Maro'nun bileğini daha sıkı tuttu ve onu izledi. Her türlü durum için paltosunun düğmesini açtı. Avedis merdivenden, yakında bekleyen bir arabaya el salladı. Bedri ve rehinesi arkaya bindiler, Avedis şoförün yanına oturdu. Papazyan hemen hareket etti, Taksim parkına kadar caddeyi hızla geçti ve Harbiye istikametine döndü. Bedri konsantre olmuş, yolu hafızasına kaydediyordu.

Harbiye Mesropyanların oturduğu semtti! Vartan'ı yeniden görebilme düşüncesiyle Maro'yu zaptedilemez bir ateş bastı. Sabah İstanbul'a geldiğinden beri kocası tüm düşüncesine hakim olmuştu ama korkusu sevincini bastırıyordu. Sevgisinin alevlendiği, geliştiği ve birbirlerine olan güvenlerinin en yükseğe çıktığı bu şehirde şimdi o bir yabancının karşısına gidiyormuş gibiydi.

Gece bastırmıştı, Harbiye'den birkaç kilometre uzaktaki Bulgar

hastanesi yanında olan Şişli Ermeni mezarlığının ağaçları arasında nem bunaltıcıydı. Vartan güvenliğin garantisi olarak tenha bir yeri uygun bulmuş, tenha araziler arasından bu terkedilmiş yeri seçmişti. Ana kapıya bitişik bir binada oturan mezarlık bekçisi Diran'ın tanıdığıydı. Vartan ve Rıza Bey, sivri üçgen tepeli beyaz mermer kanatları açık melek figürleriyle süslenmiş bir mezarın arkasında kuzeydoğu rüzgarından korunarak bekliyorlardı. Hagop tarafından kullanılan araba yaklaşık on metre uzakta ana yolda parkedip farlarını söndürdü. Diran ve Aram birkaç sütunun arkasında biraz uzakta durmuşlardı. Her ihtimale karşı silahlıydılar.

Mezarlık duvarı boyunca dizili selvilerin tepelerinden gelen rüzgarın uğultusu Vartan'ın dikkatini çekti. Ermenilerin antik çağdan gelen bir efsanesine göre bu gürültünün insanlar üzerinde doğaüstü bir etkisi vardı.

"Sigara içebilir miyim?" diye sordu Rıza Bey. Sesi zorlamaydı.

Batıl inançları bulunduğu için anın dramatik özelliğini daha da yoğunlaştıran bu ortam onu etkiliyordu.

Vartan, "Lütfen" dedi. Rehinini bağlamaya gerek görmemişti.

Rıza tabakadan bir sigara aldı, bir de Vartan'a ikram etti. Sigarayı aldı, yaktıktan sonra çakmağı Rıza'ya verdi.

"Alın bunu, o sizin, Adapazarı'nda almıştım sizden."

"Teşekkür ederim. Bu bir hatıra."

Vartan'la Rıza arasında, onu iki ziyaretinde karşılıklı saygı işareti olarak sakin bir nezaket gelişmişti. Rıza Bey Vartan'da ne kin, ne de öfke, aksine sadece zaptedilmez bir kıskançlık uyandırıyordu. Rıza'nın gözünde Vartan'ın eylemi haklıydı. Bu oyunda yenilgisini kabul etmekle birlikte ortada bir pey gibi Maro'nun olmasından acı duyuyordu. Bekleyişin uzadıkça uzadığı bu mezarlıkta her ikisi de aynı kadını düşündüklerinin bilincindeydiler. Rıza onu son kez görecekti. Vartan da onu yıllar sonra, ama onun için beslediği duygulardan emin olmadan görecekti.

"Bana Tomas'ı anlat" dedi.

Rıza şaşırmıştı, kendini toplaması için birkaç saniye geçti.

"Benim, onun yaşında olan bir oğlum var, Kenan. Onlar birbirlerini iki kardeş gibi sevdiler. İkisi sık sık benimle birlikte ata bindiler. Ben Tomas'a küçük bir safkan at hediye ettim. Çok hızlı bir binici oldu. Güçlü, güzel ve çok akıllı bir oğlan. Eminim o.."

Kesti, çünkü bir ıslık gecenin sessizliğini bozdu. Bu bir araba-

nın geldiğini haber veren bekçinin işaretiydi. Gıcırdayan demir parmaklığın ve bir motorun sesi duyuldu. Bir far ışığı mezar taşları ve siyah ağaç gövdelerinden oluşan solgun çizgiler oluşturdu.

Vartan, "Zikzag çizmek yok!" diyerek Rıza'yı yumuşak bir hareketle yola itti.

Araba ilkinden elli metre uzakta durdu. Papazyan motoru durdurdu, ama anayolun aydınlanması için farları yanık bıraktı. Elinde tabancayla Bedri indi ve valizini taşıyan Maro'yu önüne çekti. Biri bağırdı:

"Yürüyün!"

Maro Vartan'ın sesini tanıdı ve kalbi fırladı. Sonra ışık hüzmesinin en dış kenarında hareketsiz iki şekil gördü. Onları ayırdetmek için bir saniyeye ihtiyacı oldu. Vartan ve Rıza aynı boydaydılar. Bıyıklar, ten renkleri ve koyu elbiseleri ile karıştırılacak kadar benzeşiyorlardı. Her iki adamın böyle yanyana duruşu Maro'ya bir darbe indirdi, dizlerinin gevşediğini hissetti.

Bedri durmuş, Maro'yu bir kalkan gibi sıkıca tutuyordu. Tabancasını genç kadının şakağına dayamıştı. Sırtındaki yaralar bu yerin rutubetinden etkilendiği için sızlıyordu. Avedis arabada tabancasının horozunu kaldırmış, gerektiğinde hemen saldırmaya hazırdı. Biraz uzakta Aram, Arusyak'ı öldüren ve kendisinin de yaraladığı, ama öldürmediği adamın profilini farkettiği için öfkeden kuduruyordu. Tüfeğiyle Bedri'nin kafasına nişan aldı. Tetikteki işaret parmağı titriyordu. Arabanın diğer tarafında Diran bir mezar taşının arkasına saklanmış, alçak sesle dişlerinin arasından seslendi:

"Gel, orospu çocuğu!"

Bu peçeli şeklin gerçekte Vartan'ın karısı Maro olup olmadığını sordu kendine.

Rüzgarın selviler arasında ıslığı hızlandı. Gerginlik büyüdü. Yanlış bir hareket, ani bir tavır ve bağrışma patlayabilirdi.

Vartan bir kere daha, "Haydi, yürü!" diye emretti.

Bedri Maro'yu önüne itti. Farın ışığından gözleri kararan Vartan karşı ışık içinde sadece bir şeklin çevre çizgisini görebiliyordu. Ama hareketinden, kesinlikle benzersiz olan gösterişli kalçalarından Maro'yu tanıdı. Öfkesi, Rıza Bey'i kaçırdığı zamankinden daha büyüktü.

Bedri'nin sıkıca tuttuğu Maro düzgün kum yolda ilerliyordu.

Biri üzgün, diğeri ateşli iki çift göz ona bakıyordu. Sözkonusu olan onun hayatıydı, konuşacak tek sözü yoktu. Böyle daha iyi...

Vartan enerjik bir sesle "Bu yeter" dedi.

Elindeki silah yeri gösterdi.

Başparmağı tabancanın horozunda, Bedri durdu. Rehinesinin peçesini kaldırdı ve yere fırlattı. Maro'nun yüzü öylesine solgundu ki, bu yarı karanlıkta bile farkediliyordu. Vartan nefesini tuttu. Hatırasında kalandan daha güzeldi.

"Bırak onu gelsin" diye ilave etti. "Beyini serbest bırakıyorum."

Bedri itaat etti. Rıza Bey yaklaşınca Vartan'ın görünüşünü örttü. Maro sadece, üç yıldan fazla koruyucusu ve sevgilisi olmuş olan adamın yenilmiş tavrını gördü. Acaba kendi yüzü şimdi nasıl görünüyordu? Rıza'nın ona sert davrandığı tüm anları unuttu. Tutuklusu olarak hissettiklerini, ailesiyle ilişki kurmasını engellediğini de unuttu. Sadece onun Tomas'a gösterdiği şefkat ve sevgiyi hatırladı.

Karşılaşınca adımlarını yavaşlattılar. Rıza'nın bakışında sınırsız bir üzüntü vardı.

Vartan bu tereddütü gözden kaçırmadı ve boğazı düğümlenmiş gibi oldu. Birbirleriyle konuşuyorlar mı? Bunu duyamayacak kadar uzaktı. Farın parlayan ışığında Maro'nun yüz hatlarını tam seçemiyordu. Dudaklarını ısırdığı etkisine sahipti. Kan damarlarını tıkamıştı.

Maro durdu ve boğuk bir sesle fısıldadı:

"Nurhan.."

"O senin bende kalan canlı hatıran olacak" diye cevap verdi Rıza. Doğrudan gözlerinin içine baktı.

Kadın bu trajik bakışı kaldıramadığı için tekrar hareket etti. Bir adım daha ve her şey geçmişti. Geçmişini arkasında bıraktı heyecanı onunki kadar büyük olan Vartan'a gitti. Yanına varınca Vartan kolunu onun omuzuna koydu, valizini aldı ve onu arkasında duran arabaya götürdü.

Bedri silahını kaldırdı ve bitiş çizgisinde duran Rıza Bey'e bağırdı:

"Yere yatın!"

"Hayır!" diye bağırdı Rıza. Bedri'nin önünü kapatmak için yana bir adım attı. Bedri yol verdi ve nişan aldı.

Bir ateş.

Maro bir çığlık attı, Vartan onu engellemeye çalıştığı halde hızla

geri döndü. Aram'ın silahından kafasına isabet alan Bedri Rıza Bey'in önüne düştü.

"Ona bir şey olmayacak" dedi Vartan. "Gel, bu artık bizi ilgilendirmez."

Maro'yu arkaya bindirdi ve yanına oturdu. Maro başını kocasının göğsüne koydu ve artık hiçbir şey görmemek için gözlerini yumdu. Bu arada Diran, Aram, Avedis ve Papazyan'ın bindikleri araba Rıza'nın yanından geçti. Bedri'ye hem üzülen hem de kızan Vali cesedin çevresine toplanmış adamlardan, onu kaybetmelerini rica etti. Vartan Hagop'a durmamasını işaret etti.

XVII

Hagop'un kullandığı arabanın büyük gürültüsü uyuyan bir köy gibi duran Harbiye'nin sessizliğini bozdu. Maro'nun ensesi Vartan'ın kolunun altında yanıyordu. Yüzünü hâlâ kocasının omuzunda saklıyordu. Üçüncü adamın varlığı onlara işlerine gelen bir bahane olarak hizmet ediyordu. İkisinin de duruma uyacak sözleri yoktu. Vartan'ın Maro'nun boynunu okşaması her ikisinin kaldırabileceğinden daha fazlaydı. İkisi de yeniden kavuşmalarının sandıklarından daha karmaşık ve zor olduğunu farketti.

Araba onları Harbiye'nin ortasında, Vartan'ın bir ay önce kiraladığı evin bulunduğu sokağın başında bıraktı. Hagop'a teşekkür edip vedalaştıktan sonra kendilerini ıssız kaldırımda bir gaz fenerinin ışığında buldular. Birbirlerine ilk kez şimdi bakabildiler. Vartan keten valizi taşıyordu. Maro onu daha yaşlı ve daha güzel buldu. Şakakları gümüş grisi parlıyor, göz kenarlarındaki çizgiler ışık gibi görünüyordu. Gözlerinin grisi solmuştu. Alnındaki saç sınırı biraz arkaya gerilemişti. Yüzünün zayıflığı erkeksi hatlarını daha belirginleştiriyordu. Bakışı ona, gençliğinde olmayan yumuşak bir ifade katmıştı. Ve de aradan bir dört yıl geçmemişti! Maro'nun boğazı düğümlendi.

"Tomas," diye başladı. Güvensizdi.

"Biliyorum."

Sesi sakindi. Vartan eliyle ona başka bir şey söylememesini işaret etti. Sözler duygularını şaşırtmadan ona bakmak istiyordu. Onun içinde hep koruma ihtiyacı uyandırmış olan Maro'nun kırılgan boynunu unutmuş. Onun bu tehcir dehşetini nasıl atlabildiğine şaşırdı. Maro'ya kıyasla çok daha sağlam olan nice erkek ve kadın yaşamayı başaramamıştı. Bakışlarının kazandığı ciddiyet ve içinde

okunan sessiz acı güzelliğini daha da etkileyici hale getirmişti. Vartan onu kucaklayıp öpebilirdi. Ya Maro'yu geride kalmış günlere götüren bir sıkıntısı varsa... Bu onu engelledi.

Şaşkınlığını farkettirmemek için konuştu:

"Bende Ortadoğu'nun tüm yetimevlerinin bir listesi var. Tomas için onlara yazmaya başladım."

"O yaşıyor, bunu ruhumda hissediyorum!" dedi kadın. Üzgündü. "Onu tekrar bulacağız."

Yeni boyanmış bir kapının arkasından gelen dar merdivenlerde kadından kendisini takip etmesini rica etti. Merdiven başını aydınlatan bir petrol lambası, oraya kadar olan basamakları gölgede bırakmıştı. Maro ağır ağır yukarı çıktı. Geniş Arap elbisesi biçimini örtüyor, onu olduğundan kısa gösteriyordu. Eşiğe ulaştıklarında Vartan elini onun omuzuna koydu ve kadın geri döndü. Dudaklarını aradı, ancak kadın yüzüyle onun omuzuna gömüldü.

"Bunun gerçek olduğuna inanamıyorum" dedi. "Gerçekten sensin."

Ona kokusunu yeniden keşfettiğini söylemek geldi içinden, ama bunu vakitsiz ve cinsel buldu. Aynı güzel tonda ilave etti:

"Umudumu neredeyse kaybetmiştim."

"Geçen bütün zaman seni aradım, Maro. Bir devlet memurunun seni ve Tomas'ı yanına aldığını dul Kalustiyan'dan öğrenmiştim."

Kadın sertleşti ve arkasından ne geleceğini beklerken savunmaya geçti. Vartan bunu farekti ve onu sakinleştirdi:

"Suriye'ye kadar sürgün kafilesi içinde kalmayışınız büyük bir şans!"

Vartan'ın ona asla küsmediğini hisseden kadın tekrar gevşedi.

"Sen çok yorgun olmalısın" dedi Vartan, "Gel".

Konsolün üzerindeki bir petrol lambası aynı zamanda fuaye olarak işlev gören koridoru aydınlatıyordu. İs çıkarmaması için Vartan lambanın fitilini düzeltti. Evin duvarları beyaz badanalıydı, döşeme gerekli şeylerden ibaretti, duvarı süsleyen tek bir tablo bile yoktu.

Özür diledi Vartan; "Daha her şey geçici".

Lambayı aldı ve önlerindeki odayı gösterdi.

"Salon."

Maro "Mesropyanlar nasıl?" diye sordu, onun arkasından yürüdü.

"Çok iyiler. Seni tekrar görmeyi beklemiyorlar."

"Onlara bir mektup göndermeyi üç kez denedim."

"Bir tekini bile almamışlar."

"Ya kardeşin?"

"Duruhi ile birlikte Kudüs'e kaçtılar. Hemen dönecekler."

Salonda bir bordo divan, ona uygun bir koltuk ve üzerinde ud duran bir puf vardı. Pencerenin yanında, yarısı kitaplarla ve kağıtlarla dolu bir masa çalışma köşesi olarak iş görüyordu. Maro uda gitti, düşüncesini kaybetmiş bir bakışla parmaklarını tınlayan tellerde gezdirdi.

"Yine çalıyor musun?"

"Geçen yıllarda bir dervişin gezici dans grubundaydım. Antep'ten bile geçtiğimi düşünürsen!"

Kadın cevap vermedi ve enstrümandan uzaklaştı. Dolaşmaya devam ettiler. Küçük bir mutfağın yanındaki yemek odasının arkasında banyo vardı. Daha arkada iki kapı vardı. Vartan tek kişilik bir yatak ve bir komodinin olduğu ilk odanın kapısını açtı. Yenilmiş bir edası vardı. "Bu Tomas'tan haberim olmadan önceydi.."

Maro Vartan'ın hâlâ elinde tuttuğu valizi aldı, içinden biraz şekle girmesi için salladığı, tamamen buruşmuş bir denizci şapkasını çıkardı.

"Şapka!" dedi Vartan, şaşkındı, elini uzattı.

"Evet. Armen'e aitti. Tomas onu yatağının başucunda sakladı. Bu onun için değerli bir hediyeydi."

Vartan kaptan şapkasını saygıyla sağa sola çevirdi.

"Armen.. O nasıl öldü?"

"Bir çetenin beni kaçırmasını engellerken."

Vartan'ın hâlâ evirip çevirdiği şapkaya baktı. Neredeyse sönük bir sesle ekledi:

"Sonra Araksi, sonra annem... Bu korkunçtu Vartan!"

Adamın parmakları Maro'nun yanağını okşadı.

"Buna inanıyorum. Sen gerçekten yiğit davrandın."

Kadın Tomas'ın trajik kayboluşunu düşünüyordu. Nurhan'dan ayrılışının onda bıraktığı acıyı hissetti. Gelecekte de çok cesarete ihtiyacı olduğunu söyledi kendi kendine. Vartan tehcirin onu dertlerine geri taşıdığını solgun yüzünden gördü ve bu konuyu konuşmamaya kendiliğinden karar verdi. Denizci şapkasını Tomas için hazırlanmış yatağın üzerine koydu ve kapıyı kapadı.

Salon kadar büyük bir odanın, onların içeriye sabah güneşini

alan yatak odasının pencereleri bir iç avluya bakıyordu. Pencerenin pervazında kırmızı yuvarlak yapraklı bir ıtır çiçeği duruyordu. Maro üzerinde düğünlerinin fotoğrafı olan komodine doğru gitti.

"Bunu Arpine Teyze'den aldım" diye açıkladı Vartan.

Maro çerçeveyi eline aldı ve fotoğrafa uzun süre baktı. Ne kadar gençti o zamanlar! Geleceğin ona neler hazırladığını bilmediği bir zaman. O zamanı yeniden yaşamak için neler vermezdi.

"Ortak hayatımıza kesildiği yerden başlayacağız" dedi Vartan.

Kadın başını salladı ama aynı zamanda bunu nasıl yapmaları gerektiğini sordu kendi kendine. Erkek ekledi:

"Tomas'ı bulacağız. Sonra her şey eskisi gibi olacak."

Buna gerçekten inanıyor muydu, yoksa sadece konuşmayı mı deniyordu? Maro, olmuş şeylere olmamış gibi davranamayacağını, yaşadıklarını asla unutamayacağını biliyordu. Bu durumda gelecekle ilgili hayaller kurmalı mıydı? Fotoğrafı yerine koydu, üzerinde bir traş bıçağı, bir fırça ve sabunlu bir kasenin bulunduğu ceviz ağacından komodine gitti. Hemen aklına, tutuklandığı günün sabahı Vartan'ın traş oluşu geldi. Bakarken aynada kocasının görüntüsünü gördü, bu odada onun yanında kendini rahat hissedemiyordu, zifaf gecesinde olduğundan daha fazla huzursuzluk çekiyordu. Sekiz yıl ortak yaşadıklarını kendine telkin ediyordu ama bu bir işe yaramıyordu. Bu adam artık onun için bir yabancı gibiydi!

Vartan onun odayı sakince görüp tanıması için arka planda, sessiz kalmıştı. Sordu:

"Aç mısın?"

"Hayır, teşekkür ederim."

"Susadın mı?"

"Evet, belki."

"Alkol mü, bitki çayı mı?"

"Bir bitki çayı lüften."

"Yıkanman için su ısıtacağım."

Kadın, kızardığını o görmesin diye başını çevirdi. Erkek dolabı açtı ve ona içinde askıda asılı ütülenmiş birkaç elbise gösterdi.

"Lucie senin için elbise ve ayakkabı almama yardım etti. Diğerlerini çekmecelerde bulursun."

Eve geldiğinden beri Maro ilk defa gülümsedi, çünkü bu kadar çok nezaketten etkilenmişti.

"Çok iyisin."

Başparmağı ve işaret parmağı arasına alıp elbisenin kalın siyah kumaşını elledi.

"Elbisemi burada değiştireceğim."

Vartan onun soyunurken yalnız kalmak istediğini farketti. Onu salonda bekleyeceğini söyledi.

Suyun ısınmasını beklerken kömür sobasının ateşini yelledi, arabaya bindiklerinden itibaren Maro ile arasında geçen konuşmaları bir kez daha aklından geçirdi. Ne kadar da sıradan cümleler! Yeniden kavuşmalarını böyle hayal etmemişti. Bu niçin böyle olmuştu? O Maro'dan daha az şaşkın değildi, kendini baygın, çekingen ve acemi hissediyordu. Bu sıradan, banal cümleler her ikisinin akıldışı, kontrolsüz, hatta belki birbirine zıt duygusal dalgalanmalarına karşı gerekli bir bariyerdi. Yeni bir başlangıç çok sabır ve dikkat istiyordu. Birbirlerine yeniden alışmaları için sıradan sözlere ihtiyaçları olacaktı. Maro artık onun karısı değildi, aksine onun sevmiş olduğu, hâlâ sevdiği ve yeniden keşfetmek zorunda olduğu kadındı.

Vartan koltuğun kenarına oturdu, Maro gök mavisi krep ipekten bir sabahlık içinde salona gelirken yavaşça udunu çalıyordu. Kapının yanında utangaç durdu. Dalgalı saçları omuzundan aşağı iniyor, ölçülü yüzünü çevreliyordu. Kadın kendini rahat hissetsin diye Vartan udunun tellerine bakıyordu. Kadın divana, buharı tüten bitki çayı dolu bardağın önüne oturdu.

Vartan "Yedikule Merkez hastanesinde çalışıyorum" dedi. Udunun tellerine vurmaya devam etti. "Ayrıca gönüllü olarak bir yetimevine yardım ediyorum."

Bunlar durumun ihtiyaç haline getirdiği önemsiz sözlerdi. Başıyla pencerenin önündeki masayı göstererek, ama adeta utanarak ekledi:

"Elbette bu arada yabancı gazeteler için makaleler yazıyorum."

"Bu yetimevinde benim için çalışma imkanı var mıdır? Bu aradaki zaman içinde boş oturmak istemiyorum."

"Tabii, çok iş var... hangi aradaki zaman?"

"Tomas yeniden buraya gelene kadar. Her yere yazdın mı? Suriye'ye? Filistin'e? İran'a?"

"Kıbrıs'a, Mısır'a da! Fakat yetimevlerinin listesi uzun, henüz bitirmedim."

"Sana yardımcı olacağım. Yarın hemen başlıyorum."

"Yarın Arpine Teyze ve Mesrop Amca'larda akşam yemeğine davetliyiz."

Kadın başını salladı ve birkaç saniye sonra onaylama ihtiyacı duyan bir ses tonuyla sordu:

"Oğlumuz geri gelecek değil mi Vartan?"

"Evet Maro, oğlumuz bize geri gelecek."

Kadın vicdan azabı içindeydi. Adam devam etti:

"Bu senin suçun değil. Sen onu sürekli gözünün önünde tutamazdın."

Başını eğdi ve cevap vermedi. Vartan şimdi ona, gelinken çok sevdiği ve sık sık söylediği Ermeni tarzından klasik bir melodiyi çalıyordu. Bütün hasret dolu, onun için tadı olan metni söylemekten vazgeçti. Tavırsız, onları yakınlaştırmaya imkan veren sessiz bir diyalog içinde birbirlerine baktılar. Maro Vartan'ın başta şaşırdığı nazik ve aşık bakışlarına alıştı ama gözleri hâlâ ürkek bir hayvanın gözleriydi.

Vartan udunu yere koydu, Maro'nun yanına oturdu ve onu fırtına hızıyla kollarına aldı. Tutkuyla ağzından öptü. Maro'nun şaşkınlığı ona bu fırsatı vermişti ama öpücüğüne cevap vermedi. Ani bir arzu yükseldi Vartan'ın içinde: Ona bir koca gibi davranmak, her şeyden önce diğerinin anısını silmek! Maro tir tir titriyordu. Vartan onun korkuttuğunu görünce hevesini bastırdı. Ondan ayrıldı ve fısıldadı:

"Seni seviyorum Maro."

"Ben de seni Vartan" diye cevap verdi. Kadının sesi zor işitilir bir sesti.

Yatak odasına, kadının yanına girdiğinde Maro yataktaydı ve kuştüyü yorganı boynuna kadar çekmişti. Karısının yanına yatmak için yorganı kaldırınca bu ilk gece için satın almış olduğu ayağa kadar uzanan dekolte geceliği giymediğini farketti. Rahat ama az heyecan verici olan, havlu faniladan olan diğer geceliği giymişti. Maro'nun kızaran gözleri açık mesaj veriyordu. Vartan onun düzgün profiline baktı ve boynunda taşıdığı gümüş madalyonu farketti. Madalyon! Ona, düğünlerinden hemen sonra, Pera'nın ana caddesindeki bir mağazadan satın aldığı madalyon. Maro fotoğrafı görmek için fermuarını sık sık açmıştı. Bu takı parçası Vartan'ı etkiledi, bir anıdan başka bir değeri olmayan bu nesnenin tüm yılları aşmış olmasına şaşırdı.

Maro, "Bize Sivas'tan kalan şeyin hepsi bu" dedi.

"Hayır. İkimiz varız daha. Bir de Tomas. Biz baştan başlayacağız Maro ve öncekinden daha güzel olacak."

Kadın başını salladı ve ikna olmuş gözükmeye çalıştı. Adam ona eğildi ve nazik bir öpücük verdi.

"Uyuyalım," dedi adam. "Uzun, zor bir gündü."

Lambayı söndürdü ve sırtüstü yattı. Vartan'ın kendini zorlamamasından rahatlamış olan Maro elini onun eline uzattı ve parmaklarını onunkilerle birleştirdi.

"İyi geceler Vartan."

"İyi geceler canım."

Maro'nun sesi o kadar müteşekkirdi ki, Vartan nasıl davranması gerektiğini kavradı. Kararı ona bırakmalıydı. Yani onun Rıza'da tanımadığı şeyi. Vartan'ın onu sevmek ve kendini ona sevdirmekten başka bir hakkı yoktu. İlk istek ve arzu ondan gelene kadar bekleyebilirdi.

Maro uzun süredir diğer erkeklerde göremediği bu saygıyı, Vartan'dan başka hiç kimsede bulunmayan bu ince duyguyu tanıdı. Bunu ona severek söylerdi ama uygun sözü bulamıyordu. Elini biraz daha sıktı. Uyuyor mu? Düzgün nefes alışlarını dinledi ve onun sevdiğinden kuşku duyup duymadığını sordu kendi kendine. Kalın yorgana rağmen kocasının atletik vücudunun sıcaklığı üzerine gelmişti. Karanlıkta güvenliğe dönüşen bir ruh huzuru bulmuştu, ama o hemen kaçacakmış gibi korktuğu için bu duyguya güvenemiyordu. Bu adamın onu incitmeyeceğini biliyordu. Fakat korku ve güvensizlik içine öylesine kök salmıştı ki, artık yakasını bırakmıyordu.

Rıza Bey'in anısı onu zorladı. Antep Valisinin kendinden emin yüzü ve ya dayanılmaz arzularına boyun eğdiği, kendini beğenmiş aşığını değil, aksine mezarlıkta görmüş olduğu yenilmiş adam Rıza'nın bakışı. Ona asla inanmamıştı. Ama onun kendisini gerçekten sevdiğine inanmıştı! Şimdi artık onun için bunun bir önemi kalmamıştı. Rıza'ya hissetmiş olduğu çok yönlü duygular, o eski gücünü kaybettiği andan itibaren kaybolup gitmişti. Sevgi mi? Hayır, Rıza'nın onu kendine bağımlı kılarak, özgürlüğünü gasbederek, oyunun kurallarını kendinin belirlediği bir tutku: Görev ve ödül, şefkat ve otorite. Onu bir sabun köpüğü içine hapsetmişti, şimdi bu köpük patladı. Maro yaşadıklarını inkar etmek istemiyordu. Ama Rıza ile

aralarında bir aşk ilişkisi olmadığını tesbit etmek zorundaydı. Ona fıstık ağaçları altında sahip olduğu andan itibaren onunla çokça, fakat hep aynı şeyi yaşamıştı. Sadece Tomas, Nurhan, Safiye ve diğer kadınlar, Emine ve hatta Büyük Hanım sayesinde Antep'te kaldığı yıllar, daha birçok yıla taşınacak bir yaşam bölümünü oluşturmuştu. Rıza'yla ilişkisi zamanın dışındaydı, yirmi yıl veya yirmi gün, böyle devam ederdi.

Yanındaki erkeğin ona asla acı vermeyeceğini bilmek Maro'yu rahatlatmıştı. Geriye bir tek Nurhan kalıyordu...

***

Başkentin gazeteleri, tıpkı Vartan'ın öngördüğü gibi, Antep Valisinin özgürlüğünü borçlu olduğu İngiliz diplomatları hakkında övgülerle doluydu. Rıza Bey sözünü tutmuş görünüyordu. Nihayet her yerde sözü edilen adi bir suç ve bir fidye talebiydi. Ayrıca koruması Bedri'nin ölümünden hiçbir makalede söz edilmiyordu. Vartan bu sayfanın böylece kapandığını kabul edebilirdi, meğer ki Rıza Bey polise gerçek durumu anlatsın. Bu durumda Vartan zor durumda kalırdı, çünkü o zaman hızla onun izine gelebilirlerdi.

Vartan hastanedeki işinden çıkıp eve gelince Maro'nun görünüşüne tutuldu. Çünkü ayak bileklerini ve baldırlarını açıkta bırakan elma yeşili bir elbise giyiyordu. Yüksek kesimli beli ve düz hatlarıyla savaş sonrasının bu modası ona harikulade yakışıyordu.

"Harika görünüyorsun!"

Yüzüne bir gülümseme oturdu ama sinirli olduğu her halinden belliydi. Sabah Diran kahvaltıya gelmeden önce duyduğu güvenlik duygusunun ilk işaretleri uçup gitmişti. Tekrar yabancılaşmışlardı. Çekingen durmasına ve reddetmesine rağmen Maro kocasının dönüşüne sevinmişti. Vartan'a ilk gün için bu kadarı yeterliydi. Sabırlı olmalıydı, bu mevcut şartlarda bu kesinlikle gerekliydi. Maro'nun yanaklarından öptü ve sağlığını sordu. Kadın ona, masanın köşesinde duran, yapıştırılmış ve gidecek adresleri yazılmış zarf yığınını gösterdi.

"Listeyi çalıştım. Ama dışarı çıkıp mektupları postaya atmak için kendime güvenemedim."

Sıkılgandı, ilave etmeden önce bir tereddüt geçirdi.

"Bu benim aptallığım, şehir beni korkutuyor."

Vartan ona şefkatle baktı.

"İstanbul'u seninle birlikte yeniden keşfedeceğiz. Yarın boşum. Eğer kendini uygun hissedersen birlikte çeşitli elçiliklere ve Ermeni Yardım Komitesi'ne gider, Tomas'tan bir haber alıp almadıklarını sorarız."

"Olur!"

Evden çıktıklarında Maro sıkıca Vartan'ın koluna sarıldı. Daha önceleri çok sevdiği bu semt ona rahatsızlık vermişti. Belki bu da artık alışkın olmadığı bir özgürlüktü. Gelecekte yeniden, istediği yere istediği gibi gidip geleceğine, istediği şeyi yapıp yaptırabileceğine inanmak ona zor geliyordu.

"Çok erken çıktık" dedi. "Küçük bir gezinti yapalım mı?"

Vartan severek kabul etti. Batan güneş evlerin üst katlarında turuncu yansımalar yaratıyor, caddede bir sürü güvercin kanat çırparak uçuşuyordu. Taksim parkına çıkan bulvara geldiler. Önlerinde hipodrom sahalarıyla çevrili askeri lise göründü. Atlı bir grup ahırlara geri dönmekteydi. Semte hizmet veren kamuya açık bir çeşmenin etrafında birçok insan sıkışık vaziyette toplanmıştı. Arabacılar atlarını sulamak için bekliyorlardı.

"Surp Hagop kilisesi çok yakında," dedi Maro. Sesi öneriyordu.

Biraz tersti ama Vartan'ın aklına karısının kesinlikle yıllardır bir kiliseye ayak basmadığı geldi. Arabaların ve faytonların geçtiği bulvar boyunca yürüdüler. Maro yavaş yavaş gevşiyordu. Artık uyumlu yürüyebiliyor, davranışı kendinden emin olabiliyordu. Kocasının koluna sıkıca sarılmasını gevşetmişti. Vartan bunda iyi bir işaret gördü, demek ki İstanbul'daki yeni hayatına ve ona kolayca alışabilecekti.

"Maro, eğer istersen Pera'nın ana caddesinde gezebiliriz. İstersen bir zamanlar yaptığımız gibi Markiz'de bir çay içelim. Hatırlıyor musun?

Kadın dalgındı, "Evet" diye cevap verdi.

Maro, babası Hagop Artinyan'ın koruyucu azizlerinin kilisesine her zaman özel bir bağla bağlanmıştı, kalbinde bu duyguları taşıyarak Tanrı evine girdi. Güneşin son ışıkları pencereleri aydınlatıyor ve duvarın üst kenarında renkli yansımalar oluşturuyordu. Buhurdan ve yanan mumların ince kokusu Maro'da hoş anılar uyandırıyordu. Diz çöktü. Dua etmeye başlayınca uzak geçmişten resimler

sönümlendi, çünkü iki oğlu için dua ediyordu. Uzun süre dizleri üstünde kaldı. Bankta oturan Vartan onu göz ucuyla izledi ve kaybetmiş olduğu bu heyecanı kıskandı. O bugün sadece "kalbinin derinlikleri"nde inançlıydı, karısının yaşadığı ve ona yeniden kavuştuğu gerçeğini bir mucize olarak açıklayabiliyordu. Ara sıra Arusyak'ın resmi Maro'nunkiyle yer değiştiriyordu. Karısını sevmesine rağmen Ürgüplü genç kadının anısı onda hep canlıydı. Onun hatırasına aklından bir ölüm duası okudu.

Kiliseyi terketmeden önce her biri genç bakire Meryem ikonası önüne koydukları iki mum yaktılar. Maro Tomas ve Nurhan için, Vartan Tomas ve Arusyak için. Ve ikisinden hiçbiri diğerine Tanrıdan kim için lütuf dilediğini ötekine sormaya cesaret edemedi.

Çok geç kalmamak için aceleyle geri döndüler. Maro şimdi daha sakindi, ama Mesropyanların oturduğu Şahin Bey sokağına döndüklerinde, hedeflerine yaklaştıkça sinirliliği arttı. Girişten birkaç adım önce nefessiz kaldı. Vartan onun bu akşam yemeğinden korktuğunu o zaman anladı. Elini okşadı.

"Seni tekrar göreceklerine seviniyorlar."

"Ben de ama.."

Kendisine daima kendi kızları gibi davranmış insanlar tarafından yargılanacağı hissiydi onu korkutan ve bunu kendine sakladı. Vartan ona cesaret vermek istedi.

"Her şey iyi gidecek. Ben senin yanındayım. Bu sözler Maro'yu etkiledi. "Ben senin yanındayım" lafı "sana refakat ediyorum"dan daha fazlasını söylüyordu.

Arpine Teyze umutsuzluğa kapıldı ve sevincini ifade edecek söz bulamadığı için küçük heyecan çığlıklarıyla Maro'ya doğru koştu; onu yanaklarından, alnından, yeniden yanaklarından ve bir kere daha alnından öptü. Bu arada tekrar tekrar bağırıyordu: "Efendimiz bizi işitti! Efendimiz bizi işitti! "Yeğeniyle evlendiği için yeğeni olan Maro'yu sımsıkı kollarına aldı ve gözyaşları boşaldı. Bu içtenlikten teyzesinin ona en küçük bir kin beslemediğini farkettiği için etkilenmiş ve hafiflemiş olan Maro da onu öptü.

"Arpine Teyze, çok sevinçliyim!"

Maro'yu hâlâ omuzlarından tutmakta olan Arpine, ona bir annenin hayran bakışlarıyla bakmak için bir adım geri çekildi.

"Neredeyse hiç değişmemişsin! Hatta daha güzel olmuşsun."

Yüzü ciddileşti, üzgün konuştu.

"Zavallı küçüğüm!"

Vartan bu sözlerin ikili anlamını ortadan kaldırmayı uygun buldu.

"Endişe etme Arpine Teyze, Tomas'ı tekrar bulacağız. Maro çoktan, genç Ermenilere danışmanlık yapan tüm yetimevlerine ve misyonerliklere yazdı."

Arpine, yeğeninin ondan Maro'nun yaşadıkları hakkında ima yollu bile olsa bir şey konuşmamasını anlatmak istediğini anladı.

Mesrop karısının arkasında duruyordu. Nemli gözleri, geniş gülümsemesi ve açılmış kolları sevincini anlatıyordu.

"Gel, seni kucaklayayım kızım."

Maro Mesrop Amca'ya doğru gitti. Ama bakışında, başka bir adamın kollarından çıkıp gelmiş gibi kaçamak bir merak ve güvensizlik ifadesi olduğuna inandı. Odaya girerken hissettiği suçluluk duygusuna Mesrop Amca'nın bakışında geri döndü. Bu yüzden adamın onu sevincinde ve geniş kalbinde saklayıp sakınmak için bağrına basmadan önce geçirdiği bir anlık tereddütü farketmedi. Amcası için o açıkça lekeliydi, cüzzamlı biriydi. İçindeki kini yuttu ve heyecanla bağırdı:

"Hasta olduğunuz hayatta farkedilmiyor, Mesrop Amca. Daha da gençleşiyorsunuz!"

Adamın sevinçli yüzü Maro'nun vehmini çürütüyordu.

"Felaketin kötü sonuçlarını sen de atlatmışsın, iyi görünüyorsun."

"Bana bırak onu" diye bağırdı Lucie, babasının kolundan çekti. "Maro, kardeşim benim!"

Lucie'nin sarılışı Maro için artniyetsiz ve samimi idi ve hoşlanmıştı. İkisi dakikalarca tek söz etmediler, ama ikisi de, eski İstanbul günlerindeki dostluklarının zarar görmeden devam ettiğini hissetmişlerdi.

"Gel, erkekleri salonda bırakalım, mutfağa gidelim," dedi Lucie. Maro'nun koluna girdi.

Maro bayramlarda her zaman masada bulunan, sarmısak ve limonla baharatlanmış kuru eti doğradı.

"Bırak ben yapayım Arpine Teyze. Ben uzun süredir mutfakta çalışmadım!"

"Orada çok mu hizmetçi kız vardı?"

"Evet."

Lucie "Anne!" diye sertlenerek protesto etti. "Maro mutlaka geçmişine bir çizgi çekmek ve yeni bir başlangıç yapmak istiyor. Ben olsam bunu yapardım. Siz de, değil mi anne?"

Arpine'nin canı sıkıldı, "Sen haklısın" diye cevap verdi. "Ben yaşlı bir eşek kadar aptalım!"

Maro kolunu onun beline doladı.

"Öyle söylemeyin Arpine Teyze. Sizin ruhunuz iyi. Ben sizi çok seviyorum."

"Ah, ne demezsin! Benim de herkes gibi hatalarım olur."

Döndü. Şefkatle Maro'ya baktı ve yanağını okşadı. Bu genç kadının annesini kaybettiği gelmişti aklına.

"Ben de seni seviyorum Maro. Burası senin evindir ve bana ihtiyacın olduğu her zaman ben burada olacağım."

Zaten duygusal olan Lucie tüm bu duygulu sahneleri zor kaldırıyordu. İtidalini hemen kaybetti.

"Siz artık ağlamamalısınız anne! Şimdi şarkı söylemeniz için sebepleriniz var!"

Kızını iyi tanıyan Arpine kendini "Sen hiç sevinç gözyaşları duymadın mı?" diyerek savundu.

Yemek için son hazırlıkları yaparken günlük şeylerden konuştular. Arpine artan gıda fiyatlarından ve onu zorlayan şişmiş bacaklarından söz etti. Lucie anacaddenin mağazalarında hayranlık uyandıran yeni Paris modasını anlattı ve birkaç Fransız bahriye subayı üniformasının da moda olduğunu söyledi. Maro kendini neredeyse 1908 yılına dönmüş hissetti. Eski anıları tazelendi, teyzesi ve kuzeni tarafından açıkça bu yeni durumuyla kabul gördüğünü anladı. Onların Maro'nun son yıllardaki hayatının nasıl geçtiğini bilmek için ayrıntılara ihtiyacı yoktu. Başka türlü davranmalarının mümkün olmadığını da biliyorlardı. Maro bundan çok mutlu olmuştu ve öbürgün birlikte bir şehir turu atmakta anlaşmışlardı.

Arpine ve Lucie'nin mutfaktaki gevşek atmosferi yemek odasında da aynen yaratmak istemelerine rağmen masadaki hava bunaltıcıydı. Maro dışardan biri gibi suskun duruyordu, çünkü Mesrop Amca'nın bakışları sürekli onun üzerinde geziniyordu. Bu da onun sınmaşık bir merak içinde olduğuna işaretti. Yaşlı adam istediği kadar yüksek sesle konuşabiliyor, gülüyor, matbaadaki olaylardan söz ediyordu. Vartan ve Maro'nun nihayet yeniden kavuşmala-

rından duyduğu sevinci ifade ediyor, Tomas'ın da yakında aralarında olacağını söylüyordu. Maro'nun yakın geçmişini çağrıştıracak en küçük bir kinayeden kaçınıyordu. Ama sesine doğal bir tını vermekte beceriksizdi. Buna gayret etmediğinden değil elbette. Kaçınmasına rağmen eğitiminin ona verdiği önyargılar ve çok dar olan namus anlayışı onda huzur bırakmıyordu. Maro'nun özrünü dikkate alsa bile onun gözünde sadık olmayan bir kadın olarak kalıyordu. Arpine'nin uzun süredir artık onda uyandırmadığı, kışkırtmadığı kıskançlık ve mülkiyet düşüncesi Mesrop'ta tekrar canlanıyor, o kendini Vartan'ın yerine koyuyordu. Masadakiler de ister istemez bunu içgüdüsel olarak hissediyorlardı.

Vartan ondan yana olduğunu göstermek için masanın altında uzanıp Maro'nun elini sıktı. Maro dönüp nazikçe bakınca korkusu gitti.

Teyzesine, "Diran yemeğe gelmiyor mu?" diye sordu. "Aram da mı yok?"

Lucie alay eden bir sesle konuştu:

"Onlar esrarengiz bazı işlerle uğraşıyorlar. Her zamanki gibi!"

Lucie kardeşinin faaliyetlerini özellikle ciddiye almıyordu. Çünkü o, babasının matbaasına bağlanıp kalmamak için kendine bahaneler arıyordu. Mesrop derin bir iç çekti, yeğenine döndü ve onda baş ağrıları yapan konuya yeniden geldi.

"Onların Kafkasya'ya, Ermenistan'a gitmek istediklerini biliyor musun?"

Sesi öfkeliydi.

"Ne olmuş?" dedi Vartan, omuz silkerek. "Barkev New York'a gitmek istediğinde ona karşı hiçbir şey yapmadınız."

Mesrop patladı.

"Bunun onunla bir ilgisi yok! New York New York'tur! New York'ta ne savaş, ne de açlık var!"

Vartan onu bir el hareketiyle susturdu.

"Mesrop Amca. Diran kır küç yaşında! O kendisi için karar verebilecek bir yaşta. Onun uğruna sürekli mücadele ettiği şeyin Ermenistan olduğunu bir düşünün. Bu arada matbaayı üzerine alıp devam ettirmeye niyeti olmadığını farketmiş olmalısınız."

"Peki atölye ne olacak?"

"Onu satıp emekli olabilirsiniz. Arpine Teyze ve sen, dünya turuna çıkabilirsiniz."

Yaşlı adam açıkça surat yaptı.

"Bu iş bana babamdan miras kaldı! Bir yabancıya bırakmak? Asla."

"Bana Aram'ı düşündüğünüzü söylemiştiniz?"

Mesrop kafasını salladı.

"Bu oğlan yerleşik değil! Aynı Diran gibi. Ayrıca o da Ermenistan'a gitmek istiyor."

Vartan buna bir şey diyemedi, sözü şakaya çevirdi.

"Lucie günün birinde mutlaka ağız tadına uygun bir erkek yakalayacak. Damadınız."

Genç kadın bu şakayı anlamadı, enerjik bir sesle açıkladı:

"Eğer evlenirsem sadece sevdiğim için evlenirim, matbaa yeni bir patrona ihtiyaç duyduğu için değil!"

Başını eğerek doğrudan babasının gözünün içine baktı ve bal tatlısı sesiyle sordu:

"Peki ben niçin patroniçe olamıyorum. Mesleğin her şeyini biliyorum."

Amca gürültüyle bağırdı.

"Mesropyan ve kızı! Böyle mi olacak! Çok sevimli, değil mi?"

Arpine düşündü ve "Bu hiç de fena bir düşünce değil" dedi. "Ben Lucie'yi iş kadını olarak çok iyi hayal edebiliyorum."

Mesrop kulaklarına inanamıyordu. Karısının yüzüne araştıran bir bakış fırlattı. Ama kadın çok ciddi konuşuyordu. Cevap vermeyi düşünmedi. Tabağına döndü ve gözünü yemeğinden bir kere bile olsun ayırmadı.

Arpine diğerlerine kurnazca kaş göz etti.

***

"Anne! Anne!" diye bağırdı Nurhan ve fırtınalı yağmurda annesini alıp götüren arabanın arkasından koştu.

Maro uykudan fırladı, oğlunun sesi hâlâ kulaklarındaydı. Bu, Tomas kaybolduğunda aylarca her gece ıztırap çektiği kabarabasana benziyordu. Tomas çölde bir kum fırtınası tarafından sürükleniyordu. Annesine bağırıyordu, "Anne! Anne!" ama o parmağını bile uzatıp dokundurmaktan acizdi.

Karısının şiddetli hareketi Vartan'ı uykusundan uyandırdı.

"Maro, neyin var?"

"Bir şey değil, bir karabasandı, geçti."

Ona herşeyi açıklasaydı sevinirdi ama o sırtını döndü, uyandırdığı için özür ve iyi geceler diledi. Kadının sessizce ağladığını duydu, ama sormaya cesaret edemedi. Gerçi kadın korkularını ve Tomas için duyduğu endişeleri saklamıyordu ondan ama Vartan bunun arkasında tamamen başka bir şeyin saklı olduğunu sezdi. Ama ne? Diğeri tabi! Aralarında Rıza Bey vardı, uzaktan bile olsa.

İlk günlerde her ikisi için her şeyin eskisi gibi olacağı düşüncesi bir yanılgıydı. Maro'nun soğukluğu bir kararsızlığa, sıkılkanlığı da soğuk bir uzaklığa dönüşmüştü. Eve geldiği her akşam onu biraz daha ters ve dikkatsizliği artmış buluyordu. Vartan'ın sabrı taşmıştı ve kıskançlık acısı çekiyordu. Dördüncü akşam Maro onun yakınlaşma girişimlerini önleyemeyeceğini anladığı için seviştiler. Ve ya en azından Vartan bunu denedi. Yatağında tam bir buz parçası bulmuştu, bir tek zevk anı ya da arzunun olmadığı gergin, hareketsiz bir kadın. Bu Maro'ya hiç benzemiyordu, bu yüzden Vartan onun kadınlığını yitirdiğini düşünüp ölümüne üzülmüştü.

O zamandan beri Maro'ya karşı düşünceli ve nazikti. Eğer ondan bir istek gelirse her arzusunu yerine getirebilirdi, fakat ona artık kur yapmaktan vazgeçmişti. İlk önce Maro'nun kendi acısı etrafında kurduğu suskunluk duvarı yıkılmalıydı. Ayrılıklarının üç yılında oluşan uçurumu aşmalıydılar. Bunun nasıl olması gerektiğini Vartan bir türlü söyleyemiyordu. Karısının asık yüzünü, boş veya dalgın bakışını çok sık görmemek için yazı masasına oturuyor ve yatağa gidene kadar yazıyordu. Maro'nun davranışı tuhaf biçimde onda Arusyak'ın üzüntüsünü canlandırıyor, düşüncesine onu hakim kılıyordu. Diğer taraftan bu basit ama mutlu sevginin hatırası karısıyla anlaşmanın imkansızlığını daha da çekilmez hale getiriyordu.

Evdeki sıkıcı atmosferden kaçmak için Başkentteki çeşitli Ermeni komitelerinin toplantılarına yeniden katılmaya başlamış, İttihat hükümetinin canilerine karşı suç delillerini topluyor, muhtemelen Paris'te yapılacak olan barış görüşmeleri konusunda hazırlıklarda çalışıyordu. Sonra akşam geç vakit eve dönüyor, önce postadan yeni bir haber çıkıp çıkmadığını soruyordu. Maro'nun Tomas hakkında beslediği umut onları birleştiren tek bağ olarak kalmıştı.

Ülkede haftalar geçti. İstanbul'un çevresindeki yetimevlerinin verdiği olumsuz cevaplardan başka bir haber almamışlardı; ne İzmir'den, ne Kilikya'dan, ne Suriye, Kıbrıs, ne de herhangi bir yer-

den. Denemedik yol bırakmış olmamak için Almanya ve İsviçre'nin protestan kiliselerine de yazmışlardı, bunlar savaş sırasında muhtemelen Anadolu'da misyoner olarak bulunmuşlardı. Bu arada posta idaresinin yavaş çalışmasını da hesaba katmalıydılar.

Vartan uykuya dalmıştı. Maro sırtüstü yatmış, pencereden odaya düşen tavandaki bir ışık demetine bakıyordu. Durum belki onu Vartan'dan bile daha çok sıkıyordu. Onun uzak duruşunu görmek Maro'yu üzüyordu. Birbirlerini hâlâ seviyorlardı, ancak bu sevginin eskisi kadar güçlü olmasının hasreti içindeydiler. Onların unuttuğu, bu sevgiyi ifade edecek olan ilişkilerinin diliydi. Eski sevgi dolu ilişkileri zaman tarafından bölündüğü için kaybedilmiş ve aşılmıştı. O halde onlar yeni bir şey bulmalıydılar, bu da öyle birden bire ve herhangi bir şeyden oluşamazdı. Böyle bir iç gelişmesi olmayan bir ritüel, ancak ilişkilerinin başlangıcında olan genç çiftlerin icad edebilecekleri bir şeydi. Maro ve Vartan'ın şimdi aradıkları şey, en genç geçmişleriyle uyuşmalı ama bu üç yıllık ayrılığın karanlığından, kaçamak zevkleri ve gel geç aldatıcı duyguları unutmadan, korkulardan ve hayal kırıklıklarından, bu acılı ortamdan üretilmeliydi. Bunun için durumun uygun olmadığı düşünülebilirdi. Önce ilişkilerini zehirleyen çıbanın yokedilmesi gerekirdi. Şimdi, şu anda her ikisi ne bunu yapacak güce, ne de cesarete sahipti.

Vartan onun eğer Rıza için üzüldüğünü sanıyorsa yanılıyordu. Onun için Vali ölmüştü. Kadın için o, başından vurulup yerde yatan Bedri'den bile daha ölüydü. İyileşme imkanı görmediği yarası Nurhan'dan ayrılmasıydı. Yetimevinde gördüğü her küçük çocuğun ona hatırlattığı Nurhan, içinde çalıştığı ve cehennemden kurtulan bu çocuklara biraz sevgi vermeyi denediği yetimevindeki çocuklar. Tomas'ı yeniden bulma umudunu onda ayakta tutan Nurhan. Tomas'ın konaktan kaçışından sonraki haftalarda olduğu gibi, onun öldüğünü bilseydi Nurhan'ın yanında acısı daha dayanılır olacaktı. Günler boyu Maro her sabah Tomas'ın anısını korumaktan çok ikinci oğlunu kaybetme korkusuna uyanmıştı. Tomas'ı yitirdikten sonra onu da yitirmeyi kaldıramazdı. İşte böyle bir durumda bir adamı yeniden sevmeyi nasıl öğrenecekti?

Diğer aile fertleri gibi Diran da Vartan ve Maro arasında bir şeylerin yolunda gitmediğini, kuzeninin kendini iyi hissetmediğini bi-

liyordu. Aslında istemesine rağmen onları sık sık ziyaret etmekten bu nedenle kaçınıyordu. Bu akşam önemli bir soru onu Vartan'a götürdü. Kendini müşkül duruma sokmamak için Aram'ı da yanına aldı.

Maro kahve pişirdi ve elinde tepsiyle erkeklerin yanına, salona geldi, koltukta oturan Diran'a, sonra onun yanına bir sandalye itmiş olan Aram'a döktü. Kendisi kocasının yanına oturdu.

Vartan kuzenine "Seni neredeyse göremez olduk" dedi.

"Bunun için iyi nedenlerimiz var. Ben ve Aram ajan, aynı anlamda dedektif olduk."

Aram hızla gelişmişti ve artık genç bir oğlan gibi görünmüyordu. Gururla başını kaldırdı. Üst dudağı üzerinde pomat sürüp vurguladığı bir terlemiş bıyık gelişiyordu. Diran kahvesini höpürdetti ve kuzenine işkence etmenin tadını çıkardı. Soru sorulmamasından hayal kırıklığına uğramıştı, kendisi açıkladı:

"Biz tarihin gidişatını değiştirecek belgeler arıyoruz. Savaş mahkemesi önündeki çok sayıda tanık ifadeleri, kabine toplantılarının tutanakları, İçişleri Bakanlığının yazışmaları, telgraflar ve mektuplar, yani tehcirle ilgili olan tüm yazıların kaybolduğu anlaşılıyor. Birçoğu yakıldı, diğerleri kimler aleyhine delil olacaksa onlar tarafından ortadan kaldırıldı."

"Biliyorum" dedi Vartan.

"Evet ama yenilikler var! Bu belgelerden birkaçının büyük bir para karşılığı satışa sunulduğunu duyduk."

Aram "Biz onların izindeyiz!" diyerek tamamladı. "Fakat bu çok güç bir iş, çünkü çeşitli nedenlerle birçok insan o belgelerle ilgileniyor ve satıcılar bunun farkına vardılar."

Vartan oğlanı, kendini artık çok daha iyi ifade edebilir buldu. Diran'ın konuşma tarzını, hatta tonlamasını aynen almıştı!

"Bu resmi belgelerle" diye devam etti Diran, "Biz Jön Türkler hükümetinin Ermenileri tehcir adı altında planlı olarak yokettiğini ispatlayabiliriz."

Vartan başını salladı.

"Bu bizim barış görüşmelerinde, müttefikler nezdindeki gücümüzü artıracaktır. Fakat birçok insanın bu belgelerin yokedilmesinde çıkarı vardır, bu sizin için tehlikedir."

Aram parladı: "Bizi hiçbir şey korkutamaz!"

Diran biraz daha gerçekçiydi:

"Zahmete değer. Osmanlı diplomatları çok kurnaz. Eski hükümeti tümden sorumlu tutmak yerine suçu tek tek birkaç kişiye atarak kırımın boyutunu gözlerden saklayacaklardır. Eğer onlara engel olunmazsa günün birinde dünya bu çirkin cinayetin gerçekte olup olmadığından kuşku duyacaktır. Bu yüzden riski üzerimize almak zorundayız."

Vartan onaylayarak başını salladı.

"Senin sözlerinle söylersek, zahmete değer."

"Ya sen Vartan, şu anda neyle meşgulsün?"

"Gani Bey hakkındaki dosyayı topladım."

Maro, "Sivas'a gelen mi?" diye sordu.

"Evet."

"Oh! Umarım bu iğrenç herif asılır!"

Diran can sıkıntısını anlatmak için dilini birkaç kez şaplattı.

"Bize söylendiğine göre üç gün önce Avusturya'ya kaçtı. Yokluğunda yargılanacak."

Vartan Maro'ya yenilmiş bir bakış fırlattı.

"Bu dosyanın sayfalarını karıştırınca korkunç bir şey öğrendim. Albay İbrahim sorguya çekilirken işkenceyle öldürülmüş."

"İşkence edilmiş! Ama niçin?" diye bağırdı kadın. Şaşırmıştı. "Ama o bir Türk subayıydı!"

"O beni Halit Paşa'nın desteğiyle hapishaneden kurtardı. Halit Paşa da öldürüldü."

Kadın ilgilenerek kulak kesildi.

"O zaman sen onun sayesinde kurtuldun. İbrahim sözünü tuttu. O bana seni darda bırakmayacağına söz vermişti. Umarım Tanrı katında, cennettedir."

Diran, Vartan'ın Maro'yu Sivas'tan sayesinde kaçtığı yakın çevresi hakkında iyi bilgilendirilmediğine şaşırdı. Bunlar birbirlerine felaketleri ve maceraları hakkında hiçbir şey anlatmamışlar mıydı? O zaman sorunları onun tahmin ettiğinden bile daha ağırdı.

"Sigara içebilir miyim?" diye sordu Aram, ceketinin cebinden bir İngiliz sigara paketi çıkardı.

Maro "Lütfen" diye cevap verdi, çalışma masasının bir köşesinde duran küllüğü gösterdi.

Aram çaktırmadan kadını izlerken bir kibrit yaktı. Arusyak'tan daha güzeldi. Ama onun kadar yumuşak ve canlı hele de atılgan değildi. Bu asık suratlı suskun şehirliyle Vartan olsa olsa laik bir bü-

rokrat olur çıkardı. Oysa o Arusyak'la çok daha mutlu olurdu. Bu süreçte kesinlikle daha neşeli olurdu. Aram, iki gün önce Diran ve Avedis'le birlikte bekaretini kaybettiği bir genelevdeydi. O zamandan beri kendinin, bir kadının cinsel potansiyelini bir bakışta kestirebilecek durumda olduğunu hissediyordu.

Diran fincanını bıraktı ve ziyaretin esas sebebine gelmeden önce hafifçe öksürdü.

"Söyle Vartan. Dawson, Amerikalı gazeteci, bir keresinde sana Washington'a gitmeyi önermişti değil mi?"

"O, milletvekilleri, senatörler ve başkanın danışmanları üzerinde bir baskı kurulursa Ermeni meselesinin çözümüne katkısı olacağı görüşünde."

"Komitenin düşüncesi de bu."

"Ben de buna inanıyorum," diye onayladı Vartan. "Başkan Wilson bizim de hayalimiz olan bir Büyük Ermenistan'ı destekliyor ve Amerikalılar bu konsepti barış konferansında kabul ettirebilecek tek güç."

"Evet. Konferans kesin, ancak önümüzdeki yıl olacağı için o zamana kadar biz onları yanımızda tutmalıyız."

"Buna daha var."

"Güçlü finansal ve sanayi çevrelerinin çıkarları kulislerdeki politikanın ensesinde oturduğu için Osmanlı İmparatorluğu'nu korumaya zorlamak.."

Vartan yüzünü buruşturdu, "Biliyorum" dedi. "Ama bizim insanlarımız da Amerika Birleşik Devletlerinde ve Avrupa'da çok gayretli çalışıyorlar. Görünen o ki, Katolikler özellikle Başkan Wilson'a yöneldiler."

Diran başını salladı ve kahve fincanını yeniden aldı. Maro konuşmayı dikkatle izliyordu. Şimdi Vartan gibi, arkasından ne gelecek diye gerilimliydi. Diran'ı iyi tanıyordu. Kanıtlarından ve ya görüşünden kuşkusu varsa hep öyle yapar, birkaç dakikadır yaptığı gibi, konuyu lapa gibi karıştırırdı. Öksürdü ve devam etti:

"Bu durum karşısında komite seni Washington'a göndermeye karar verdi."

"Karar mı verdi?" diye heyecanlandı Vartan. "Şimdi benim için kararlar mı alınıyor?"

Diran şık olmayan formülasyonunu düzeltmeyi denedi.

"Ama değil, bunu lütfen yanlış anlama. Komite böyle arzu ediyordu."

Ermeni sorununun Vartan'ın yüreğinde nerede durduğunu çok iyi bilen Maro endişeyle onun tepkisini bekledi. Onun, sadece birkaç aylığına olsa bile ayrılıp seyahate çıkması ona dayanılmaz geldi. Vartan'ın cevabı kesindi:

"Bu sözkonusu bile olamaz."

Diran ona "Ama reddedemezsin" diye yalvardı.

Vartan yeniden sakinleşti:

"Washington'daki Ermenilerin bizim sorumuz için yapmadıkları nedir ki onu ben yapacağım, bunu bilemiyorum."

"Onlar senin gibi tehciri yaşamadılar. Sen Anadolu'da olup biten şeylere tanıklık edebilirsin. Makalelerin..."

"Benden daha az uygun olmayan yeteri kadar başkası var, üstelik onlar Atlantik'i de aşmayacaklar."

"Komite bu görüşte değil."

Vartan'ın sabrı taştı.

"Komitene söyle, bana oğlumu geri getirsin, ondan sonra yeniden oturup konuşuruz."

Diran kızardı ve rahatsız eden bir bakışla Maro'ya baktı. Özür dilemek yerine konuştu:

"Haklısın Vartan. Ben de senin yerinde olsam böyle davranırdım. Ben nihayet Komite'nin bana verdiği görevi yapıyorum."

Vartan kurnaz bir eda ile "Harika" dedi. "O zaman arkadaşlarına reddetmemin nedenini ikna edici biçimde anlatabilirsin."

Maro rahatlamıştı.

"Bir kahve daha?" diye sordu, nazikti.

Diran onlardan ayrılmak için bir toplantıyı bahane etti. Konuşmanın Tomas'a gelebileceğini, günün birinde oğullarına yeniden kavuşmak bakımından ev sahiplerinin iyimserliğini paylaşmadığını fark etmelerinden korktuğu için ziyaretini fazla uzatmak istemedi. Ölmüş ve ya Müslüman aileler tarafından alınmış olabilecek birçok Ermeni çocuğun akibeti hâlâ meçhuldü ve sonsuza kadar meçhul kalabilirdi.

Aram elini ev sahiplerine biraz istemeyerek verdi. Ama Vartan ve Diran vedalaşırken o merdiven başında, duymasınlar diye alçak sesle Maro'ya sordu:

"Diquine.. 'Washington'da kovboylar var mı?"

Kadın alay ederek, "Kesinlikle birkaç tane vardır" dedi.
Aram gelişmiş tavırları altında hâlâ bir çocuk gibi görünüyordu.

***

Şubat İstanbul parklarında ilk tomurcuklarını açarken sona yaklaşıyordu. Maro Vartan'la kurmak zorunda oldukları birlikteliğin karşılıklı saygıdan ibaret olmasının bir arkadaşlığı nasıl azalttığını üzülerek görüyordu. Onlar dost ve en içten hissettikleri şeyleri birbirleriyle paylaşmayı başaran iki insandılar. Konuştukları konu sona ermeden önce susmamışlar, birbirleriyle saatlerce konuşmadıkları tek bir gün bile yaşamamışlardı. Biri diğeriyle, bu tarz bir ilişki içinde endişelerini, sevinçlerini, rüyalarını güvenip paylaşmışlardı. Birinin diğeri için ne kadar önemli olduğunu göstermeye hizmet eden iltifatlar, söz vermeler ve itiraflardan...

Artık bütün bunlardan geriye hiçbir şey kalmamıştı ve Maro böyle bir ilişkiyi bir kere daha kurup kuramayacağını ve ne zaman kurabileceğini bilemiyordu. Söylenmemiş çok şey doğru sözü engelliyor ve onu susmanın örtülü bir şeklinden başka bir şey olmayan yüzeyselliğe ve nezakete mahkum ediyordu. Maro bundan herşeyden önce kendini sorumlu tutuyordu. Kendisiyle birlikte taşıdığı sır bir türlü kurtulamadığı bir yük halini alıyordu. Bu arada onların şekildeki birlikteliği de ufalanıyordu. Postadan gelen cesaret kırıcı haberler de onları her gün birbirlerinden uzaklaştırıyordu. Eğer kalan en son yetimevinden, onlara Tomas'ın izine rastlanmadığı haberi gelirse aralarındaki son bağ da kopabilirdi ve bu hiç de ihtimal dışı görünmüyordu.

Gücünün son zerresini de tüketmiş, tamamen ümitsizliğe düşmüş olan Maro bir öğleden sonra Lucie'nin matbaada olduğunu bilerek Arpine Teyze'ye gitti.

"Ben buraya böyle beklenmeyen biri olarak geldim" diye özür diledi.

"Beklenmeyen değil, kızım" dedi Arpine onun mantosunu alırken. "Ben her gün geleceğini düşünüyordum."

Teyzenin sesi, kadınların affettiği ve ya cesaret vermek istediği zaman sahip oldukları gibi bir annenin ses tonuna benziyordu. Maro bu ses tonunu ne çok özlemişti. Peşinden mutfağa gitti Arpine ona annesi Azniv Hanım'ı hatırlattı. Halbuki ne boy, ne yürüyüş ve

ne de jestleri bakımından her ikisinin beyaz saçlarından başka ortak bir özellikleri yoktu. Sadece sesleri aynıydı.

"Su hemen ısınır. İki kişilik koymuştum, bilmişim gibi.!"

Arpine çayı doldurdu. Maro çok yakın olmalarına rağmen kuzeni Lucie'ye güvenme noktasına gelememişti. Yirmi dokuz yaşındaki, hâlâ ilk aşkını bekleyen genç bir kadın onun sorunlarını nasıl anlayabilirdi ki? Onun bir erkekle birlikte yaşamasını öğrenmiş, bunlardan bazıları ona kendi yaşamından daha kıymetli küçük küçük yaratıklar vermiş, o da onları kolundan tutmuş ve emzirmiş olan bir kadına ihtiyacı vardı. Bir anneye.

"Sevgili teyze.."

"Psst!" dedi Arpine ve işaret parmağını ağzına koydu. "Burada değil. Salonda ve yemek odasında da değil. Buralarda duvarlar böyle bir şey için uygun değiller. Fincanını yanına al, gel."

Maro'nun önünden yatak odasına gitti ve yeğeninin arkasından kapıyı örttü.

"Burada konuşabiliriz, burada duvarların kulakları yok."

Çekilmiş perdeleriyle oda gülyağı, traş sabunu, sandal ağacı ve naftalin kokan loş bir aydınlıktaydı. Bir şifonyer ve çift kişilik burmalı tahta yatağın kenarında iki komedin sıkışık duruyorlardı. Onlar ikon ve bir haçla süslenmiş duvarın önünde yatağın kenarına oturdular. Arpine, çay fincanını komedinin üzerine koyabilmesi için büyük perhizin son pazarından beri sakladığı kurutulmuş zeytin yapraklarını özenle kenara itti.

Maro mutfakta teyzeye anlatmaya hazırken, şimdi artık söze girecek cümle bulamıyordu. Düşmüş kafasıyla sinirli, ellerini ovuşturdu. Arpine ellerini Maro'nun parmakları üzerine koydu ve sıktı. Alçak sesle konuştu:

"Vartan'la olmuyor, o hiçbir şey anlamıyor?"

"O hiçbir şey bilmiyor."

"Belki sen bunu ona söylemelisin. O akıllı ve çok hoşgörülü bir adamdır."

Maro cevap vermedi.

Zor duyulur bir sesle sormadan önce teyze derin nefes aldı:

"Bu valiyi seviyor musun?"

"Hayır!"

"Vartan'ı artık sevmiyor musun?"

"Bu değil."

Arpine hafiflediğini belli eden iç çekişini bastıramadı. Ama Maro başka hangi sebepten acı çekiyordu? Yeğeni söylemediği için sormaya devam etti:

"Bizim bilmediğimiz, Tomas'la ilgili bir şey mi var?"

"Hayır."

Arpine iki fincanı birden aldı ve birini Maro'ya verdi.

"Çay soğuyacak."

İçtiler. Arpine yeğeninin gözlerinin içine bakmayı denedi, ama o bakışını kaçırdı.

"Vartan'la aranızda doğru gitmeyen nedir? O artık aynı adam değil mi?"

"Hayır, ben değiştim."

"Ama Maro, daha önce bana gelip giden kadının aynısını ben sende görüyorum. Lucie bana senin, onun eski arkadaşı Maro'nun aynısı olduğunu söyledi."

Bir yudum çay aldı ve devam etti:

"Vartan da değişmedi ama sizin öncekinden farklı bir beraberliğiniz olduğu doğru. Aranızda ne var?"

"Suskunluk, suskunluk teyze!"

"Suskunluk!" diye tekrarladı Arpine, şaşırmıştı da. "Suskunluk tek başına bir açıklama değildir. Anlamsız da olabilir, sakladığı bir şey de olabilir. Senin suskunluğun bana çok büyük bir mutsuzluktan kaynaklı gibi görünüyor."

Arpine buraya kadar yardımcı olduğu görüşündeydi. Şimdi buzu kırmak yeğenine düşüyordu!

Maro fincanını koydu ve duvardaki haça baktı. Gözleri yaş doluydu. Arpine'nin kalçalarına sarıldı ve titreyen bir sesle konuştu:

"Benim validen bir çocuğum oldu Arpine Teyze!"

Arpine'nin elindeki tabağın üzerindeki fincan zangırdadı. Teyze korkarak tekrar etti:

"Bir çocuk.."

"Bir oğlan. Nurhan."

Maro bu ismi telaffuz edince hıçkırmaya başladı. Başını, onu kendine çeken teyzenin yuvarlak omuzuna yasladı ve uzun süre acıyla ağladı. Arpine için şimdi her şey anlaşılır olmuştu. Maro'nun ara sıra boş bakışı, dalgın yüzü, bilmeden sesinde yankılanan umutsuzluk... Yaşlı kadın daha fazla bir açıklamaya gerek kalmaksızın genç kadının uğradığı çözümsüz felaketin ağırlığını ölçtü. Bunun

ne büyük bir zulüm olduğunu bütün varlığıyla hissedebiliyordu. Şefkatle Maro'nun başını okşadı.

Boğuk bir sesle, "Zavallı küçük" diye fısıldadı. "Zavallı küçük."

"Onu sonsuza kadar kaybettim! Tanrı bana karşı niçin bu kadar zalim? Gitsin zulmünü başka yerde göstersin!"

Tekrar hıçkırmaya başladı. Tanrı'ya küfür demek olan bu sözleri benimsemeyen teyzenin koluna yapıştı. Bunu Tanrı duymamış ya da başka duymuştu. İnsanların kalbini bildiği için bunu küfür saymazdı. İki çocuğu arka arkaya alınmış bir annenin kalbinden daha fazla acıyı hangi kalp çekebilirdi?

Arpine yeğenini yatağa yatırdı, hıçkırığı tutan çocuklara yapıldığı gibi yumuşakça sırtına vurmak için yanında kaldı. Maro'nun bu ağır sınavı başarıyla vermesi için bakire Meryem'e dua etti. Aynı anda iki oğlunu birden kaybettiği için paniklemiş bu anneye en azından büyüğünü geri vermesi için yalvardı.

Maro zaman zaman sakinleşti. Artık gizli derdini tek başına taşımak zorunda olmadığından beri yükü o kadar ezici değildi. Yana döndü, dirseğine dayandı ve ağlamış yüzünü dert etmeden teyzesine baktı.

"O bir melek gibi Arpine Teyze. O yaramaz ama Tomas'a benziyor. Aynı gülen ağız, aynı büyük akıllı gözler."

"Kaç yaşında?"

"İkibuçuk. Altı yaşındaki bir çocuktan daha iyi resim çiziyor! Yeteneği var."

Maro dalgın bakışlarla oğlunu tarif ediyor, olağandan daha hızlı geliştiğini anlatıyordu. Arpine'nin aklına birkaç soru geldi, ama yeğeninin derdini tekrar kanırtmamak için sustu. Nurhan'ı yanına almasını kim engellemişti? Onu geri almanın bir yolu yok muydu?

Maro'da Nurhan'ın anısını canlandırmak onu üzmek demekti. Teyze belki böylesi daha iyi diye düşündü. Vartan bu çocuğu nasıl kabullenirdi? Maro ve bir başka adamın zoraki aşk ilişkisinin bir meyvesini?

"Siz benim için bir anne gibisiniz Arpine Teyze. Size bunun için nasıl teşekkür etmeliyim?"

"Derdin olduğu zaman bana gel. Bana istediğin zaman anne diyebilirsin. Bu beni sevindirir."

"Mutter" diye tekrar etti Maro. Teyzesinin buruşuk yanaklarını ve karışık alnını öpücüklere boğdu.

Maro salona döndüğünde vicdanı büyük bir yükten kurtulmuş duygusuna sahipti. Izdırapları yeniden dayanılmaz olursa, burada yüreğini açabileceği bir insan bulurdu. Konuşmaları sakinleşmişti.

"Senin yerinde olsam ben Vartan'a söylerdim Maro. Sanırım o zaman aranızdaki her şey daha kolay olacak."

Maro Arpine'ye canı sıkkın baktı.

"Ona acı vermekten korkuyorum. O bir erkek ve erkeklerin namus konusunda ne kadar hassas olduklarını bilirsiniz. Ben onun çocuğunu kaybettim ve başka bir adama çocuk doğurdum!"

Arpine "Tomas'ı sen kaybetmedin" diye itiraz etti. "Bu düşünceyi kafandan atmalısın."

Maro'nun yüzü karardı.

"Bu o kadar kolay değil.."

Arpine onun omuzlarını tuttu ve hafifçe azarladı.

"Hayatta hiçbir şey basit değildir, çocuğum. Bugün sen sadece kendi felaketini görüyorsun. Gelecekteki mutluluk için kendi kendine bir tohum diktiğini söyle. Tanrı ne yaptığını bilir. Senden istediği şeye dayanmak senin elindedir ve senin için hazırladığı hayra ulaşıncaya kadar dayanmak. Annen Azniv böyle yaşadı ve ben de böyle yaşamayı öğrendim. Tek yol budur."

Maro bu kör inançlara severek katılırdı. Bu felsefeyle hatta ölüm bile korkunç yüzünü kaybederdi. Azniv Hanım da gözlerini sonsuza kadar böyle, ne beklediğini bilmeden yummuştu. Maro Tanrı'nın hata yapmasının mümkün olduğuna az da olsa inanmakla yetinmeliydi. Zorlukları yenmek için aklına başvurmak zorundaydı.

***

Mesropyanların salonunda Nubar Balyan oturuyordu. Her zaman olduğu gibi, dikkatli bir dinleyici bulmuşsa, kitaptan konuşuyordu. Nüktelerini ayarlamasını, dinleyicilerin nefesini kesmesini iyi bilen doğuştan bir hatipti. Onda en küçük olay, ayrıntılarla dolu ve konu dışından eklemelerle laftan lafa atlama tahtası olur, basit bir olay bile onun ağzında heyecan dolu bir maceraya dönüşürdü. Afyon'u sadece kısa İstanbul seyahatleri için terketmiş olan o, sürgünde geçen son dört yılını Kudüs'te geçirmiş, oradaki haberler için sonsuz bir malzeme biriktirmişti.

Herkesin öğle yemeğinde biraraya gelmiş bulunduğu bu paskal-

ya pazarında Mesrop ailesi Vartan, Maro ve Aram kulaklarını hatibe kabarttılar. Karısı Diruhi yanında oturuyor, ara sıra asıl hikayeden uzak belli bir detayı devam ettirip tamamlamayı deniyor ve ya onun eksik bıraktığını tamamlamak için lafa karışıyordu. Nubar onu susmaya davet etmek istediği zaman hafifçe öksürüyordu. Fakat o kocasından daha baskındı, biraz sonra yapacağı yorumu yapmaktan geri durmuyordu.

Diruhi yıllarla birlikte şişmanlamıştı. Som kırmızı elbisesi cömert kesimine rağmen onun dolgun şeklini gizlemekte eksik kalıyordu. Etine dolgun kolları elbiseniden taşıyordu. Ablak yüzü burnunu daha kısa ve yuvarlak gösteriyordu. Şimdiki şişmanlığını sürgünde çektikleri sıkıntılar, Kudüs'te diğer Ermenilerle birlikte yaşadıklarını zor yaşam koşullarına bağlıyor, Nubar'ın da az kilo almadığını buna kanıt gösteriyordu. Onu olduğundan daha kısa gösteren adamın kaslı vücudu bir yağ tabakası altında kaybolmuştu. Çok gurur duyduğu saçları gümüş grisi olmuştu ve kafatasının ortasındaki kelini gösterecek biçimde parlıyordu. Ancak çıkıntılı hareketlerinde, etkileyici sesinde ve sıcak bakışında bir değişiklik olmamıştı.

Vartan eskiden kardeşini karakterize eden o yaşama sevincinin ve coşkusunun zarar görmediğini keşfedince şaşırdı. Bu Nubar'dı: Başkalarına mendil açacak duruma gelmiş ama hayaller kurmaya bakıyor, bu güç durumdan kurtulmanın araç ve yollarını düşünüyordu. Tüm gücüyle bu hedefe ulaşmak için işe koyuldu.

Kocası, Kudüs'te içinde oturdukları harap odayı anlattıktan sonra Diruhi konuştu:

"Savaş dönemini bir sarayda geçirmek herkese bahşedilmez ki."

Bu defa Nubar'ın öksürüğü ve kızgın bakışı geldi. Mesrop bu sözden hoşlanmadığını gösterdi.

"Paskalya bayramı aslında bir sevgi bayramıdır."

Bir an suskunluk hakim oldu. Arpine kalktı ve Diruhu'den kendisini takip etmesini istedi.

"Gel sana cuma günü boyadığım yumurtaları göstereyim."

Teyzesinin sert ses tonundan Diruhu ileri gittiğini, özrünün kabahatinden büyük olacağını anlamıştı. Odadan çıktı. Maro hiç tepki göstermedi. Eltisinin antipatisi yeni bir şey değildi. Maro Balyan ailesine geldiğinden beri Diruhu onu rakip görmüş ve Tomas doğduğunda bu kıskançlık doruğa ulaşmıştı. Çünkü Diruhu çocuksuz kalmaya mahkumdu. Bugün, zamanın vücudunda açık izler bıraktı-

ğı haliyle Maro'nun hâlâ güzel ve şık olduğunu kabul etmek zorundaydı.

Mesrop kızından "Bize aperatif getir" diye rica etti. "Biz Nubar ve Diruhu'nun geri dönüşüne kadeh tokuşturmak istiyoruz."

Olayı unutturmak istiyordu. Onun için bu paskalya bayramının büyük önemi vardı. Bu bayram Ermeni halkının çöküş tarihinin sonu için bir semboldü, Ermenistan'ın yeniden doğuşu için de. Tek hoşuna gitmeyen şey, Fransız ordusundan izin almayı başaramayan büyük oğlu Barkev'in ve yaşadığına dair hiçbir ipucu bulamadıkları Tomas'ın yokluğuydu. Ama bu Mesrop'un şimdi burada toplanmış olanlar Tanrı'ya şükretmeleri ve kırk günlük balıksız ve etsiz geçen oruçtan sonra doyasıya yemelerini engellemedi.

Nubar Vartan'ı kucakladı ve sinirlice güldü. Filistin'den bir Fransız yük gemisi ile geçen gece gelmişti. İnsansız bir rıhtımda yeniden ortaya çıkmıştı. Kafası hâlâ karmakarışıktı. Yorgunluklarına rağmen iki kardeş sabah saatlerine kadar sohbet ettiler. Birbirlerine olan sempatileri bunca ayrılık yıllarından sonra bile güçlü kalmıştı. Eski güveni yeniden kazanmak için ortak anılarını tazelediler ve geleceğin sorunlarını konuşmayı sonraya ertelediler.

Diruhu'nun attığı yalnış adım Nubar'ın dilini o kadar tutmuştu ki, şimdi artık Mesrop ve Aram gibi Diran ve Maro da sohbet etme imkanına kavuşmuşlardı. Amca oğlana matbaada daha dikkatli çalışması gerektiğini söylüyor, günün birinde işin sahibi veya en azından yöneticisi olma imkanını ve ihtimalini ima ediyordu. Aram onu bağrına basan Mesrop'u kızdırmak istemiyordu ama tüm hayatını bir atölyenin sıkışıklığı içinde geçirmek niyetinde değildi. Ermenistan'da onu maceralar ve değerli görevler bekliyordu. Bu en azından Diran'ın sözlerine göre böyleydi.

Maro kuzenine yetimevindeki çalışmasını anlatıyordu. Diran onu ilgiyle dinliyordu. Bir dostu Antep'teki misyona uğramış ve oradaki valinin bir Ermeni'den çocuğu olduğunu öğrenmişti. Burada sözkonusu kadının Maro olduğu açıktı. Kimseye anlatmamış ama Vartan ve karısı arasında niçin bu kadar çok sorun olduğunu, bu hikayeyi öğrenir öğrenmez anlamıştı. Bu olay ona kuzenini daha sevilmeye değer gösteriyordu, çünkü onun çaresizliğini canlı olarak hayal edebiliyordu.

Dinleyicisini kaybeden Nubar Vartan'a eğildi.

"Derviş!" diye çağırdı, alaycı bir sesle. "Bu derviş sana çok

benziyor! Senin için çok endişe ettim, ama içimde bir ses bana diyordu ki: Onu o kadar çabuk halledemezler, o kurnaz bir tilkidir! Ve haklı çıktım."

Tekrar güldü, ama sonra alnına dikey bir çizgi oturdu ve ciddileşti.

"Sen o halde bizim tarlaları gördün?"

Bu soru diğerlerinin sohbetinden neredeyse duyulmaz olduğu halde genel dikkati uyandırmaya yetti. Yere bir iğne düşse duyulabilirdi, Vartan'ın söyleyecekleri bir ölüm kararı gibiydi.

"Tarlaların dörtte üçü bakımsız ve sulama kanalları kum dolu. Yeniden tarım yapmak için iyi bir çalışma ister."

Mesrop, "Niçin sadece bir imkandan söz eder gibi konuşuyorsun Vartan?" diye sordu.

"Ekrem Efendi diye biri tarlalarımızın üzerine oturduğu için. Ben hükümetin onu ordan çıkarmak isteyeceğini hayal edemiyorum."

Mesrop Nubar'ın, kardeşinden dinlediklerini kafa sallamayla onayladığını görünce, heyecanlandı.

"Hayır! Bu mülkü babanızdan miras aldınız ve o nesillerden beri sizin ailenizin malıdır. O sizden öyle kolayca alınamaz!"

"Bu zaten oldu" dedi Nubar sakince. "Binlerce arazi, dükkan, ev, Ermenilere sebepsiz terkettirildi. Bunlar memurların eline geçti. Vartan gibi ben de, Osmanlı hükümetinin bu insanları niçin koruduğunu bilmezdim."

Vartan ve Nubar'ın karamsarlık anlatan tavırlarından hayal kırıklığına uğrayan Mesrop canlı bir bakışla düşüncesini almak için Diran'a döndü.

Oğlu "Sanırım" diye cevap verdi, "Kuzenlerim haklı."

Mesrop diğerleri için anlaşılır olan şeyi reddetti.

"Peki yağmalanan Ermeni mallarının geri verilmesi için bir komisyon hâlâ yok mu, ya da ?"

"Çalışmalar ilerlemiyor" dedi Diran ve çok şey ifade eden bir hareket yaptı. "En iyi ihtimalle, arazi ve emlaklar için tazminat ödenebilir."

Ellerinde bardaklar ve bir tepsi tutan Lucie ve Diruhu kapıda durdular. Mesrop korkarak Vartan'a döndü.

"Sivas'taki mülkünü geri almak için girişimde bulunmak istemiyor musun?"

Maro derinden bağırdı: "Biz asla oraya geri dönmeyeceğiz. Ama onu almalılar!"

Kocasının yerine cevap verdiğine hemen pişman oldu, kızararak ona baktı. Vartan ona anlayışla göz kırptı.

"Evet, durum Maro'nun söylediği gibidir."

Kendini kaynının tepkisiyle cesaretlenmiş hisseden Diruhu yorum yaptı:

"O haklı! Biz de Afyon'a geri gitmek istemiyoruz, değil mi Nubar?"

Niyetlerinin karısı tarafından böyle uygun olmayan bir anda doğrudan doğruya açıklanmasına kızan Nubar kafasının kel yerini okşadı ve uzun bir saç tutamıyla kısmen örttü.

Nubar'ın sinirlenmesinden anlam çıkaran Mesrop "Bu doğru mu?" diye sordu.

Elini göğsüne koymadan önce sağ eliyle çıkıntılı bir hareket yaptı.

"Beni tanırsınız. İlk engelde peseden bir adam değilim. Toprağı bol olsun, babamdan da, kaybedilmiş bir şeye saplanıp kalınmaması gerektiğini öğrendim."

Mesrop anlamamış gibi yaptı, gevşemedi, Nubar'a sordu:

"Ne düşünüyorsun?"

"Arazimizi uygun bir fiyata satmayı denemek istiyorum. Vartan ve ben aynı fikirdeyiz."

Amca bundan memnun olmamıştı, devam etti:

"Ya sonra?"

Nubar kafasını öteye beriye salladı ve yumuşak bir cevap verdi:

"Ya.."

Diruhu dilini tutamadı, heyecanlandı.

"Biz Amerika Birleşik Devletleri'ne göçediyoruz. Bu ülkede, burada daha fazla yaşamak istemiyoruz. Her zaman yeni şiddet olayları olabilir. 1895, 1915, her kuşakta bir kez! Yerel katliamları saymazsak tabi. Hayır! Nubar ve ben hayatımızı, ertesi gün yaşayıp yaşamayacağımızı her akşam sormak zorunda olmadığımız bir yerde mutlu yaşamak istiyoruz."

Gelenekleri iyi bilen Mesrop genç neslin kadınlarının giderek artan şekilde kocalarının işlerine karışarak özgürlüğü istismar ettiklerini düşünüyordu. Nubar'ı gösterdi ve Diruhu'ya sert bir bakış fırlattı.

"Ben Nubar'la konuşuyordum."

Kadın kırıldı, sırtını döndü ve içki servisi yaptı.

Kardeşinin ve karısının niyetine tıpkı Mesrop gibi şaşıran Vartan Nubar'a sıkıştırmak için baktı. O öksürüyordu. Karısının konuştuğuna ne ekleyebilirdi ki? Nubar'ın düşündüklerini Diruhu özetlemiş, hatta Nubar'ın ona söylediği bazı sözleri aynen tekrarlamıştı. Belki amca sorunun maddi sebepleri varsa daha geniş bir hoşgörüyle karşılayabilirdi.

"Aşağıda girişim heveslisi bir adam için çok uygun fırsatlar var. Ben bir ithalat-ihracat işi düşünüyorum. Barkev'in New York'ta pek çok ilişkisi var. Ben Kudüste de bazı bağlantılar kurdum ve biz ikimiz birlikte.."

Amcası sözünü kesti.

"Barkev mi? Onun bununla ne ilgisi var?"

Nubar ona planlarını anlatmakla boşboğazlık etmişti. Bağlantısı olmayan bir cevap ararken amcası endişeli devam etti:

"Barkev New York'a gari dönmeyi mi düşünüyor? Sana bunu mu söyledi?"

Nubar kuzeniyle arasındaki bir mektuplaşmada ticari bir ortaklıkta anlaştıklarını itiraf etmekten kaçındı.

"Doğrudan değil ama ben onun oraya geri dönebileceği ihtimalini göz önüne alıyorum."

Mesrop yeğeninin bu açıklamasından hiçbir şey anlamadı ve sabahtan beri üzerinde olan neşesini kaybetti. Büyük oğlunun İstanbul'da kalmasını bütün kalbiyle umuyordu. Çünkü şimdi artık o Amerika Birleşik Devletleri'nde Balyanların afyon satış temsilcisi olarak çalışamazdı. Her iki oğlu birden onu terkedebilirdi! Bu nedenle bu yemek bile onun açısından anlamını yitirmişti. Eğer işçileri ve dostları öğleden sonra ona paskalya ziyaretine gelirlerse nasıl bir yüzü olacaktı? Kapıya döndü ve karısının bakışını aradı. Onun yemek odasında olduğunu bulaşıkların tıkırtısından duydu.

"Yemeğin hazır olup olmadığına bir bakmak istiyorum" dedi. Arpine'nin yanında yardım ve teselli bulmak için odadan çıktı.

Diruhu tekrar kocasının yanına oturdu. Amcanın güvensiz sesi onu şaşırttı.

"Neyi var?" diye öyle, orta yere sordu. "O Barkev'in yurtdışında yaşamasına alışmış olmalı."

Diran derin bir iç çekti ve açıkladı:

"Gündemimde olan Ermenistan'a seyahatim onu çok etkiliyor. Barkev'in geri döneceği inancıyla teselli bulmuştu."

Nubar bir şeye çözüm bulmak için uzun zamana asla ihtiyaç duymazdı.

"Babanı ve anneni niçin Ermenistan'a, yanına almıyorsun?"

"Bunu onlara ben de önerdim. Fakat babam yaşlı bir ağacın artık yeşermeyeceği söyledi. Bunu anlamak gerekir. Onlar burada doğdular. Ayrıca Ermenistan onlar için sadece sözü edilen bir yer değil, aynı zamanda dünyanın sonu da."

Vartan, "En iyisi bugün ayrılıklardan konuşmayalım. Mesrop Amca ve Arpine, yeniden kavuşmaları kutluyorlar!" dedi.

Amcanın geri gelmediğinden emin olduktan sonra sesini alçaltarak kardeşine sordu:

"Kararın kesin mi Nubar?"

"Evet."

"Ne zaman?"

"Ben önce arazilerimiz için tazminat almayı denemek istiyorum. Bu birkaç ay sürer diye düşünüyorum. Ve sen Vartan, sen bana hâlâ gelecekle ilgili planlarından hiç söz etmedin."

Vartan'ın bakışı Maro'nun korkan bakışlarıyla karşılaştı:

"Bizim şu anda sadece tek hedefimiz var. Tomas'ı tekrar bulmak. Sonra.."

İkircikli olduğunu ifade eden bir tavırla kesti, çünkü Mesrop geldi ve onları masaya davet etti. Amca soğukkanlılığına yeniden kavuşmuştu, mutad dualardan sonra titremeyen bir sesle devam etti.

"Efendimiz, yüce Tanrı, bu yeniden diriliş gününde burada toplananlar senden senin sevginle ve kutsal adınla yetiştirmek üzere senden, çocukları Tomas Balyan'ı istiyorlar. Amin!"

Herkes haç çıkardı ve hareketsiz oturdu. Nihayet Vartan bardağını kaldırdı ve suskunluğu bölerek konuştu:

"Bize sevgilerini veren Arpine Teyze ve Mesrop Amca'ya!"

Diğerleri içki sohbetine katıldılar. O zamana kadar tek söz söylememiş ve aperatiften yeteri kadar içmiş olan Aram konuştu:

"Hepinize, benim biricik aileme!"

Arpine onun kolunu tuttu.

"Sen bizim oğlumuzsun Aram. Bu yüzden sana, diğer oğullarıma her zaman verdiğim öğüdü vermek istiyorum: Çok alkol içme!"

"Ama bugün kutluyoruz" dedi Mesrop, "bırak biraz içsin."

Amcanın bu iyi hali sadece bir oyundu. Böyle olmakla birlikte bu paskalya yemeği, bu evden uzun süreden beri eksik olmuş neşeli bir bayram yemeğini engellemiyordu.

Masa yoldaşları karşılıklı birbirine karışan, çeşitli konularda birbirine giren birçok konuşmayı aynı anda yaptılar. Maro hiç konuşmuyor, hatta neredeyse dinlemiyordu. Nubar'ın ülkeyi terketme kararını ve Diruhu'nun onu önceki kırılgan dünyasına geri götüren, kendi korkularını açıkça tarif eden sözlerini düşünüyordu. Dün gece, onu sürgün kafilesine geri götürmek için kapıdan giren zaptiyelerin korkusuyla uykudan uyanmıştı. Her şey baştan başlamalıydı. Vartan'ın tutuklanması, annesinin ölümü, Rıza Bey, Tomas'ın kaybolması, Nurhan'dan ayrılışı. Bu karabasanlar dinecek, ruhu günün birinde huzura kavuşacak mıydı? Onu ezen bu kırılgan dünyaya iki kimlikli oluşu da dahildi. Vartan ve o eski sevgilerini yaşatmayı başaramıyorlardı. Vartan onu keşfetmek için başlangıçta gösterdiği gayretten gene onun yüzünden vazgeçmişti. Maro kendini içine kapatmış, ondan uzaklaşmasına sebep olan yazılarına vermişti. Eğer bu böyle giderse onlar beraberlikleri sevgi yerine alışkanlıklara dayanan bilinen çiftlerden biri olacaklardı.

Baktı. Düşünceleri ile bir kez daha başka bir yerde olduğundan emin olan Vartan onu gözledi. Maro bakışını kaçırdı. Ona acı veren şeyi nasıl anlatmalıydı?

***

Vartan'ın bir akşam Maro'yu çalıştığı yetimevinden alıp eve geldiklerinde evin kapısının kilidinin kırıldığını gördüler.

Tebeşir beyazına dönmüş Maro'ya "Burada bekle" dedi Vartan. İçeri giren kişinin artık orada olmadığından emin olmak için eve girdi. Yatak odasındaki dolap yatağın üzerine devrilmiş ve komodin çekmecelerinin içi yere boşaltılmıştı. Mutfak zemini kap kaçak doluydu ve yemek odasının sandalyeleri kırılmıştı. Maro Vartan'ı divanın bıçak darbeleriyle parçalandığı ve perdelerin yırtıldığı salonda buldu. Bakışlarını inanmayarak odada gezdirdi, üzerinde Vartan'ın tüm kağıt ve kitaplarının yokolduğu çalışma masasını farketti. Gücünü kaybederek duvara yaslandı. Vartan onun yanına geldi.

"Bunun hiçbir önemi yok" dedi. "Ben tekrar her şeyi düzenleyeceğim."

Maro alay ederek güldü ve sonra öfkeden kudurmuş gibi bağırdı:

"Önemsiz! Sen bunun hiçbir şey olmadığını mı düşünüyorsun? Kapımız kırılıyor ve tüm ev enkaza çevriliyor, bu da hiçbir şey olmuyor! Ya evde olsaydım?"

"Ama evde değildin" diye gayet serinkanlı cevap verdi Vartan.

"Ya tekrar gelirlerse?"

Bunun cevabını bilmiyordu.

Masayı gösterdi ve "Onlar makalelerinden dolayı yeniden gelecekler" dedi. "Tıpkı Sivas'taki gibi seni alıp götürecekler."

O çevresinde dolaşan riski aşağı çekmek istiyordu ama daha ağzını açmadan Maro hıçkırmaya başladı. Onu kollarına aldı ve sakinleştirmek için sıkıca tuttu. Maro kocasına sarıldı ve dakikalarca gözyaşı akıttı. Kendini toparladığında fısıldadı:

"Korkma, ben buradayım."

Hıçkırıklardan sürekli kesilen sesiyle cevap verirken başını hâlâ adamın omuzuna yaslıyordu.

"Sen çok dışardasın. Bir toplantı burada, bir komite orada. Beni sakındığın düşünülebilir."

"Belki," diyerek içini çekti. "Ama ben burada olduğum zamanlarda olmayan sensin. Boş bakışlarla, acıyla buruşmuş yüzünle buradasın ama burda değilsin. Ben senin her gün kızarmış ve şişmiş gözlerini görüyorum. Bu böyle devam edemez Maro."

Eklemeden önce derin nefes aldı:

"Bana dürüstçe söyle: Seni Antep'den geri getirmiş olmam bir hata mıydı?"

Şaşıran kadın başını kaldırdı ve onun gözlerinin içine baktı.

"Vartan! Elbette hayır! Bunu biliyorsun!"

"Düşüncelerinde başka bir yerde olduğuna göre, Antep'te değilsen, nerdesin?"

Bu suçlamayı reddecek durumda değildi. Sarardı. Adam boğuk bir sesle devam etti:

"Eğer Rıza Bey değilse kime üzülüyorsun?"

"Yanılıyorsun!" diye şiddetle itiraz etti.

Maro'nun içten bakışı Vartan'ı tamamen altüst etti. Anlamadı. Eğer Tomas'a üzülüyorsa, bunu daima ve olumsuz haber geldiği zamanlarda onun yanında yapıyordu. Her defasında Vartan ona ce-

saret vermeyi başarıyordu. O halde Maro'da neredeyse bu sürekliliği olan diğer dert nereden geliyordu?

Bir açıklama bekliyordu. Maro yutkundu, Vartan'ın gözlerinin içine bakıyordu. Ürkekliğini aşmıştı, sesi şimdi meydan okuyor gibiydi. Her şeye bu anda karar verilmeliydi.

"Rıza beni, onu sevmeye zorladı ve... Bazı anlarda ben de onu sevebileceğimi sandım. Ama durum bu değildi. Ben ona borçluydum. Ona hayatımı ve Tomas'ın hayatını borçluydum."

Hayatının bu dilimi üzerine ilk defa konuşuyordu. Vartan'ın kalbi hızla çarptı. Maro'nun elini tuttu.

"Senin kendini savunmaya ihtiyacın yok Maro, geçmişi unutalım."

"Önce bunun hakkında konuşmalıyız. Eğer bu yılları görmezlikten gelirsek aramızda bir duvar gibi duracaktır."

Vartan gergin dudaklarını ısırdı. Başını salladı.

"Bu adam beni kurtardı. Sonra onun kölesi olduğum duygusuna kapıldım. Ve sonra.."

"Ayrıntılardan vazgeçebiliriz" dedi Vartan, bununla yetinmesini istiyordu.

"Hayır, bir kere konuşulmalı, tek bir kere: Ben onun sevgilisiydim ve dört yıl boyunca karılarıyla birlikte yaşadım."

Vartan gözünü kırpmadı. Kadın devam etti.

"Fakat seni aramaktan asla vazgeçmedim. Seni düşünmeden, senin için dua etmeden bir günüm bile geçmedi, kendimi her zaman senin karın olarak hissettim."

Vartan'ın gözleri yaşardı. Sesi titriyordu.

"Bu söylediklerinden çok mutlu oldum Maro. Seni asla yargılamadığımı bilmelisin. Yaşamak için yapman gereken şeyi yaptın... ve bana geri geldin."

Vartan kısa bir tereddüt geçirdikten sonra itiraf etti:

"Ben, başka bir kadını sevdim."

"Biliyorum" dedi Maro, omuz silkerek. "Bunu biliyor muydun?" diye sordu adam, şaşkındı. "O zaman, sana bağlı olduğumu ve seni bulmak için onun bana güvenlik sağlayan evini terkettiğimi de bilmelisin."

Maro'nun dudaklarına bir gülümseme belirtisi yansıdı. Birbirlerinin gözlerinin içine uzun uzun sevgiyle baktılar. Sonrasında Vartan'ın yüzü karardı.

"Bütün bunları öğrendikten sonra ben seni bunca uzun zamandır üzen şeyin ne olduğunu hâlâ anlayabilmiş değilim."

Maro'nun yanakları erguvani bir renk aldı. Vartan avuçlarında tuttuğu elinin nemlendiğini hissetti. Yumuşakça ısrar etti:

"Nedir?"

Boş eliyle iki kez ve şiddetle göğsüne vurdu.

"Nasıl acı çektiğimi bilebilsen! Bunun bana nasıl bir acı yüklediğini bilsen! Oh, Vartan, çok acı çekiyorum, çok!"

Soluyarak nefes aldı ve kalp parçalayan bir sesle itiraf etti:

"Ondan bir oğlum vardı! Nurhan... Nurhan!"

Son kelime ağızından bir yakınma gibi çıkmıştı. Yaralı bir hayvanın bağırması gibiydi. Vartan onu kendine çekti. Kadın titriyordu.

Adamın ilk tepkisi rahatlamaydı. Eğer başka bir şey yoksa! Sonra durumu hemen kavradı ve geçmiş haftalardaki kıskançlığı için utandı. Maro Tomas kadar sevmesi gereken bu oğlunu terketmeye zorlanmıştı. Kaybettiği ikinci çocuğu! Vartan istemese de Maro'nun acısını paylaştı ve tanımadığı bu çocuğun kaybını hissetti, Tomas'ın kaybından duyduğu dert gibi, aynı büyük üzüntü. Maro'yu daha sıkı kucakladı.

"Zavallı sevgilim benim, zavallı sevgilim.."

Duygu dolu bu sözler Maro'yu umutlandıran sinyaller gibiydi. Antep'ten beri yakasını bırakmayan sıkıntı çözülmüştü. Bu gerçi onun acısını zayıflatmıyordu ama en azından bu sırrının yükünü üzerinden atmıştı.

Vartan'ın onu zorlamaya devam etmeyeceğinden rahatlayarak kendini uzun süre onun güçlü kollarına terketti.

Kendini boşalmış hissediyordu, bitkinlik sınırındaydı, gözleriyle oturabileceği bir yer aradı. Salonun görünüşü onu öteki gerçeğe geri döndürdü.

"Bu böyle devam edemez, Vartan."

"Ne?" Onun ne kastettiğini bilmiyordu.

"Burası" dedi ve boşaltılmış odayı gösterdi. "Korkuyorum."

"Geçti."

"Hayır. Masaya bak! Makalelerini aldılar. Senin peşindeler Vartan. Her şey yeni baştan başlıyor, bir zamanlar, düğünümüzden sonra olduğu gibi."

Vartan onun korkusunu gidermek için sakin bir ses tonuna zorladı kendini.

"Bugün olay tamamen farklı görünüyor. Osmanlı İmparatorluğu savaşı kaybetti. Yazılarım artık suç değil."

"Fakat Sultanın polisi hâlâ var! Seni hukuka ve kanuna göre yargılayamazlarsa, o zaman.."

Cümlesini tamamlamaya gücü yoktu.

"Gereksiz endişe ediyorsun Maro."

"Buna sen de inanmıyorsun! Tehlikede olduğumuzu hissediyorum. Son günlerde izlendiğimiz duygusu var bende. Artık bunun kuruntu olmadığını biliyorum."

Adam omuz silkti.

"Sence ne yapmalıyız?"

"Taşınmalıyız."

"Bizi tekrar bulacaklardır."

"O zaman artık makale yazma."

"Maro. Benden bunu isteyemezsin!"

"Seni ikinci bir kez kaybetmek istemiyorum. Belki bu kez sonsuza kadar.."

Kollarını iki eliyle sardı.

"Korkuyorum Vartan!"

Maro'nun gözleri ona yalvarıyordu. Geleceğini ilgilendiren bu talebe cevap vermek yerine Vartan karısının haklı rahatsızlığını, ilgisi olmayan bir tehlikeye çekti.

"Kilit bozuk. Burada uyuyamayız."

Maro heyecanından bu durumu dikkate almamıştı. Koridora endişeli bir bakış fırlattı.

"Birkaç eşya topla" dedi Vartan, "Bir otele gidiyoruz."

"Benimle yatak odasına gel."

Vartan kendini topladı, dolabı kaldırdı ve duvara dayadı. Maro yatağın üzerine dağılmış olan elbiselerini topladı. Fanila geceliği parçalanmıştı, onu tiksinerek yere fırlattı.

Daha pahalı olmasına rağmen ipek geceliği tesadüfen bıçak darbelerinden kurtulmuştu. Maro İstanbul'a geldiği bej-kahverengi valize birkaç tuvalet malzemesi doldurdu.

Aşağıda merdivende Vartan ceketinin altında taşıdığı tabancayı kontrol etti.

"Sen hâlâ silah mı taşıyorsun?" diye şaşırdı korkularının haklı olduğunun onaylandığını gören Maro.

"Tamamen bir tedbir. İstanbul büyük bir şehir."

Önünde hâlâ birkaç açık arabanın durduğu askeri lisenin karanlık, ıssız yollarından geçtiler. Maro çevreye dikkatle kulak kabarttı ve sık sık etrafına bakındı. Çeşmenin kenarına konulmuş bir fenerin ışığında arkadaşlarıyla kağıt oynayan arabacılardan biri aceleyle müşterilerini karşıladı. Pera Palas'a gittiler.

İçinde çok sayıda yabancı subayın bulunduğu aydınlık otel salonuna girince Maro'nun gerginliği geçti. İçinde birkaç Fransızca, İngilizce ve İtalyanca kelimenin geçtiği konuşmaların mırıltısı kulaklarına her müzikten daha güzel geliyordu. Bu dünya içinden geçtiği daha önceki dünyadan tamamen farklıydı.

Vartan banyolu bir oda istedi ve orada bir akşam yemeği siparişi verdi.

"Bir garson size menüyü getirecek."

Yemek salonunda bir orkestra çalıyordu, ama ne Vartan ne de Maro, kalabalık içinde yemek havasındaydılar. Otel odacısı onlara ikinci kattaki, Galata'ya çıkan büyük caddeye bakan bir odaya kadar refakat etti.

Bir garson pencerenin yanındaki masayı donattı. Bir ikincisi geldi, kızarmış balık kokan bir servis arabasını itiyordu. Vartan onlara bahşiş verdi.

"Gidebilirsiniz, servisi kendimiz yaparız."

Banyoda, kapıyı kapatıp üstünü değiştiren Maro sordu:

"Gittiler mi?"

"Evet, çıkabilirsin."

Altına, buna uyan bir gecelik giyen kadın açık bir sabahlık içinde göründü. Çözülmüş saçları omuzlarına düşüyordu. Hazırlık tarzından ve utangaçlığından Vartan onun kendine karşı duygularının değiştiğini anladı. Gözleri artık kırmızı değildi ve yüzündeki korku izleri kaybolmuştu. Vartan Maro'nun bir saat önce büyük bir umutsuzluk içinde olduğunu hayal bile edemiyordu.

"Büyüleyici görünüyorsun. Yeniden Paris'teymişiz gibi geliyor bana. Rue de Rivoli'deki oteli hâlâ hatırlıyor musun?"

Başını salladı. Balayı gezileri. Ne kadar uzun zaman geçmişti aradan ama daha dün gibi geliyordu.

Aşklarına içtiler ve uzun süre öpüştüler. Susarak yiyorlardı, ama

bakışları konuşuyordu. Birden bire caddeden yukarıya bağrışmalar geldi ve huzurları bozuldu. Vartan perdeyi yana çekti. Yumruklarını sallayan ve sloganlar atan bir grup gösterici geçiyordu.

"Bunlar kim?" diye sordu Maro.

"Batılı güçlerin varlığına karşı çıkan milliyetçiler."

Polisler oraya koştular. Vartan perdeyi tekrar kapattı. Beklenmeyen bir ateş oldu ve insan kalabalığı yavaş yavaş dağıldı. Bunu acayip bir sessizlik ve sonra birbirine sokulan insanların bağrışmaları takibetti.

Maro sararmıştı, bıçak ve çatalı elinden bıraktı ve korkuyla kocasına baktı.

"Bir günden diğerine her şey yeniden kopabilir. Tam da Diruhu'nun dediği gibi. Vartan, ben bu ülkede daha fazla yaşayamam. Ben her gece tehcire maruz kalıyorum."

"Maro! Biz buradan gidemeyiz!"

"Biliyorum. Ama eğer Tomas tekrar bizimle olursa."

Karısının arzusu Vartan için gökyüzündeki bir şimşek gibiydi. Kesin, ülkeyi terketme düşüncesi onun da kafasından geçmişti, her şeyden önce Nubar'ın göçetmek istediğini bildiğinden beri. Ama böyle bir göç onun için teslimiyetle aynı şeydi.

"Biz burada, bu pis yerde doğduk Maro."

"Fakat bu artık bizim ülkemiz değil."

"Halkımız için burada yapılacak çok şey var!"

"Sen yapabileceğini yaptın Vartan. Biraz da kendimizi düşünmeliyiz. Zamanımız sınırlı. Başka bir yerde yeni bir hayata başlayabilirdik. Burada ben asla mutlu olamayacağım. Toprak annemin, Armen'in, daha birçok Ermeni'nin kanıyla sulandı. Bana artık Ermenistan'dan bahsetme. Ülkelerini yeniden inşa etmeye başlamışken tepelerinde yeni bir savaşın patlayabileceği tehlikesi her an varken asla. Ben artık çevremdeki insanların nasıl öldüğünü görmeyi kaldıramam. Senin benden yeniden ayrılacağın düşüncesi bana çekilmez geliyor. Senden başka neyim varsa yitirdim. Vartan, ben buradan kaçmak istiyorum!"

Maro sakin konuşuyordu ama çekingenliğine rağmen vurguları, söylediklerinin onun için ne kadar önemli olduğunu gösteriyordu. Vartan düşündü.

"Hatta sen halkımıza yurtdışından da yardım edebilirsin" diye

devam etti. "Sana Washington'a gitmen ve Amerikan hükümeti önünde tanık olarak ifade vermen önerildi."

"Bu doğru" dedi. "Buna rağmen ben Tomas'ın akibeti hakkında hiçbir bilgi almadığımız sürece bunu asla düşünmek istemiyorum."

Alışkanlığından, oğlu ile ilgili olarak "Tekrar görmek" kelimesini kullanmadı. Maro, olabileceğin en kötüsünü düşündüğünü ima eden, Vartan'ın bu formülasyonunu benimsemiyordu. Ayağa kalktı, masanın etrafında dolaştı, erkeğin kucağına oturdu ve kollarını boynuna doladı.

"Eğer Tomas'a yeniden kavuşursak Washington'a gidebilirdik. Sen kesinlikle orada daha yararlı olursun. Senden sonsuza kadar göçmemizi istemiyorum. Ama bir ve ya iki yıl için. Zalimlikleri unutup tekrar sevmeyi öğrenene kadar. Bu zaman aralığında buradaki olayların nasıl geliştiğini de görmüş oluruz."

Maro tekrar İstanbul'da olalıdan beri Vartan ilk kez onun gözlerinden bir arzu kıvılcımı çıktığını gördü. Bu kıvılcımın bir daha asla sönmemesini temenni etti.

"Haklısın, ben orada gerçekten Ermenistan'ın geleceği için buradakinden daha fazlasını yapabilirdim."

Maro alçak sesli, aydınlık bir şekilde güldü ve Vartan'ın yanağına bir öpücük kondurdu.

"Tomas'a kavuşunca gideceğimize bana söz verir misin?"

"Evet. Olayın gereksiz uzamaması için lazım olan kağıtları Amerikan elçiliğinden hızla temin edeceğim."

Maro'nun gelişinden birkaç gün sonra sadece bir kez sevişmişlerdi. Erkek istekten, kadın görev icabı, ama bu o kadar mekanik ve heyecansız olmuştu ki, Vartan ondan sonra Maro'ya bir daha yaklaşmamıştı. Maro bu akşam kendisini, lavanta kokulu çarşaflarda kocasına kendiliğinden sunmuş, kendini ona vahşi ama şehvet dolu, cesur ama şartsız vermişti. Daha sonra baldır baldıra yapışmış uçuşan parmaklarla, sırtüstü hareketsiz yattılar. Bilincin bu anında her ikisi de vücutlarında arzunun dalgalarına bırakılmış iç çekişlerin yankısına kulak verdiler.

Sözleşme ve plan yapmak için henüz çok erkendi. Vartan çok yumuşak sordu:

"Nurhan kaç yaşında?"

Maro irkildi. Tam da şimdi ikinci oğlunu düşündüğünü nasıl sezebilmişti? Boğazı kurumuş gibiydi.

"Neredeyse üç yaşında"

Sustular. Her ikisi de bu çocuğu babasından almanın imkansız olduğunu, Maro için sonsuza kadar kaybolduğunu biliyordu, ama ikisinden hiçbiri bu kaderi adlandırmayı ya da aksi yönde illüzyonlar kurmayı başaramıyordu. Nurhan'ın kaybından boş yere yakınmak yerine Maro'nun şimdi onun anısını sözlerde yaşatmaya ihtiyacı vardı.

"İlginç; O Tomas'a benziyor."

"O halde annesine."

"Evet, gözleri benim gözlerim. İyi ama az konuşuyor. Daha çok içine dönük olacak. Çizgilerinde şaşırtıcı bir yetenek var."

Maro'nun nefesi kesildi, sustu. Şimdilik Nurhan'dan yeteri kadar uzun konuşulmuştu. Gerisini sonra anlatabilirdi.

Minnettar, başını Vartan'ın göğsüne koydu. Kalbinin şiddetli ve hızlı attığını duydu. Gözlerini kapadı ve dünyaya boşveren bir düzen içinde uykuya geçti.

***

Vartan evin merdivenlerini ağır adımlarla çıktı. Yazmış oldukları yetimevlerinden haftalardır hiçbir haber alamamışlardı. Kaçınılmaz olana boyun eğmek zorudaydılar. Tomas hiçbir misyoner tarafından görülmemişti. Eğer hâlâ yaşıyorsa, mutlaka bir Türk'ün, Kürd'ün ve ya Bedevi'nin yanında ırgat, çoban ve ya bir deve sürücüsü olarak çalışıyordu. Her durumda onu bulma şansları hemen hemen sıfıra inmişti. Onu bulmak için Anadolu'daki, Suriye'deki, Arabistan'daki her şehri, her köyü aramak zorundaydılar! Oralarda çalışan yardım komiteleri son umutlarıydı. Ama onların sırtında en az birkaç bin böyle iş vardı ve personelleri eksikti.

Alışılmışın dışında, Maro kocasını karşılamaya gelmedi. Vartan, kadını salonda bir koltukta tebeşir gibi, aciz ve tek söz söylemeden buldu. Elinde belki on kez okumuş olduğu bir mektubu tutuyordu. Zarf yerdeydi.

Vartan şaşkındı, "Yoksa?" diye bağırdı. Ağlasa mı, gülse mi, bilememişti.

Yıldırım çarpmış gibi hâlâ yerinde oturan Maro bir balık kadar

dilsizdi. Zarfı kaldırıp baktı adam, İstanbul Ortadoğu İçin Yardım Komitesi'nin işaretini taşıyordu. İsviçre'de damgalanmış ve Vartan'ın çalıştığı Paris gazetesine postalanmış ikinci bir mektup zarfını kapsıyordu.

Bir cevap vermek yerine Maro ona mektubu verdi. Gözlerine inanamıyordu: Altta bir parça mühür mumu üzerine Ermenice harflerle adı yazılıydı. Mektubu bir kere daha yüksek sesle okudu.

"Sevgili Bay Vartan Balyan. Cenevre'de kısa süre önce açılan kuruluşumuz, kuşkusuz çoğu yetim kalmış Ermeni çocuklarıyla ilgileniyor. Bize, İsviçre'nin Almanca konuşulan bölgesinden bir misyoner, bu hafta, karısının ve kendisinin geçen yıl Bağdat'ta bulmuş oldukları bir erkek çocuk teslim etti. Tahminen on yaşında olan bu çocuğun adı Tomas ve babasının Vartan Balyan adını taşıdığını iddia ediyor. İsminizi çok sayıda gazete makalesinden okuduğum için size gazete adresi üzerinden yazmak istedim. Tomas adında bir oğul kaybettiniz mi? Onun siyah saçları, büyük kahverengi gözleri, güzel düzgün bir yüzü var ve yaşıtı diğer oğlanlardan biraz daha uzun. Henüz onun bir fotoğrafına sahip olmadığı için babasına ait olduğunu söylediği mührü mektuba basıyorum. Bu çocuğun ana babasına yeniden kavuşması için Tanrı'ya dua ediyorum. Cevabınızı sabırsızlıkla bekliyorum. Antranik Baghramyan."

Ezberlediği kelimelere kulak kabartan Maro çabucak başını salladı.

Mühür mumuna bir kere daha dikkatle bakan Vartan "Bu benim mührüm!" dedi. "Evet, bu gerçekten benim mührüm!"

Maro nihayet konuştu.

"Tomas onu, biz Sivas'ı terketmeden önce yazı masandan almıştı."

Vartan şaşkın şaşkın karısına baktı. Sonra ruhundan gelen derin bir çığlık attı. Gözyaşlarını tutamıyordu. Bağırdı:

"Tomas... Tomas! Anlıyor musun Maro? Tomas, Tomas!"

Kadın ayağa kalktı, kendini, burnunu çekerek gülmekte olan kocasının kollarına attı. O da karısını omuzlarından tuttu ve sarstı.

"Tomas! Bizim Tomas!"

Maro da sinirli gülmeye başladı, sonra ardından duygularını serbest bıraktı. Bütün öğleden sonra ağlamıştı. Vartan onu yukarı kaldırdı ve kollarında döndürdü. Başka söz bulamıyor, sadece oğlunun adını tekrarlıyordu.

Karısını birden bire oturttu ve endişeyle sordu:

"Cevap verdin mi?"

"Bunu birlikte yaparız diye seni bekledim."

Vartan saatine baktı.

"Telgraf müdürlüğü daha açık. Acele edersek yetişiriz. Gel, çabuk!"

Maro yatak odasına yöneldi.

"Mantoya ihtiyacın yok" dedi çoktan kapıda olan Vartan, "Bugün insanlık tarihinin en yumuşak nisan akşamı."

Kaldırımda kolunu Maro'nun beline doladı ve onu uzun adımlarla yürümeye zorladı. İş saatinin bitiminden on dakika önce kapılarını kapatmakta olan müdüriyete ulaştıklarında kadının nefesi kesilmişti. Vartan itiraz etmenin bir sonuç vermeyeceğini biliyordu. Tahminen kırk yaşlarında şişman kısa saçlı ve ince bıyıklı bir adam olan memura cömertçe bir bahşiş verdi, adam bu sayede onların işine baktı. Hemen bitirmek istediğini hissettiren memurun sabırsız bakışları altında Maro ve Vartan Artranik Baghramyan'a bir telgraf çektirdiler.

"Tomas için de birkaç kelime olmalı" dedi Maro.

"Ne düşünüyorsun: <O gerçekten bizim oğlumuz. Stop. Maro ve Vartan onun yaşadığını duymaktan mutludur. Stop. Mektup yolda. Stop. Hemen geliyor. Stop.>"

"Şunu da yaz: <Onu herşeyden çok seviyorlar.>"

"Gerekli mi?" diye kuşkulandı Vartan.

"Evet, kaçtığı için ona kızmadığımızı bilmesi için."

Vartan telgrafa bu cümleyi de yazdı. Kadın, memurun onu tam olarak gönderdiğinden emin olduktan sonra müdürjyeti birlikte terkettiler. Her haberi iletebilen, ama Fransızca anlamayan telgrafçı anahtarı kilitte çevirirken yazının içeriğini sordu.

"Yıllardan beri kayıp olan oğlumuzu yeniden bulduk!" diye ateşli bir sesle açıkladı Maro.

"Öyle mi!" diye bağırdı kendisi yarım düzine çocuk sahibi olan adam. "Sizin adınıza sevindim. Allah büyüktür."

Vartan "Allah razı olsun" diye cevap verdi, telgrafçıdan ayrıldılar.

Ne Vartan'ın ne de Maro'nun evlerine dönmeye niyetleri vardı.

Maro "Markiz'e gidelim" diye önerdi. "Orada Tomas'a bir mektup yazabiliriz."

"Evet, sonra da dilim tutuldu diyeceğim bu mutluluğu kutlamak için dışarda yiyelim. Dönüşte Mesroplara uğrar, sansasyonel haberi veririz."

Birkaç kelime daha fazla konuşabilmek için kolkola ve yavaş yürüdüler. Her ikisi de kendine, bütün bunların bir rüya olup olmadığını soruyordu. Birkaç sokak yürüdükten sonra Vartan birden bire durdu ve Maro'ya şunu söyledi:

"Tüm bunların rastlantı olduğuna inanıyor musun? Gayretlerimizden hiçbiri sonuç vermezken birden bire gökten kucağımıza, özlediğimiz haber düştü. Benim gazete makalelerim sayesinde! Bu harika bir şey değil mi? Bu adam bize sadece, adımı gazetede okuduğu için yazdı."

Şimdiki mutluluğunun daha büyük bir mutluluk haliyle yok olup gideceğinden korkan Maro itiraz etti.

"Tesadüf, tesadüf. Eğer 'gökten düştü' dersen doğru söylemiş olursun. Oradan, bize yukarıdan cevap verildi!"

Vartan bu büyük sevinç anında karısına biraz takılmayı denedi.

"Bunu bize ilahi kaderin bahşettiğini, ama Baghramiyan'ın da doğru gazeteyi okuduğunu kabul edelim!"

Maro bunu pek eğlenceli bulmadı.

XVIII

20 Mayıs 1919'da Cenevre'deki Cornavin istasyonunda Doğu Ekspresinden indiler. Tomas'ı alırlarsa artık İstanbul'a geri dönmek istemiyorlardı. Vartan, Diran ve arkadaşlarının, halkının çıkarları için çalışmak üzere Washigton'a gitme tekliflerini kabul etmişti. Nasıl seyahat edecekleri kendilerine bildirilinceye ve gerekli vizeler alınıncaya kadar Vartan sabrının sınırlarına gelmişti. Veda sahneleri o kadar kalp parçalayıcı olmuştu ki, Mesrop Amca onlarla bir daha asla görüşemeyeceğinden emindi.

Vartan'ın seyahati bir başka amaca daha hizmet etmeliydi. Diran ve arkadaşları aylardır aradıkları, eski Osmanlı hükümetinin resmi belgelerinin şimdi Fransız Evian'daki Gabriel de Roqueville'de olduğunu keşfetmişlerdi. Tomas'ı yanlarına aldıktan sonra üç gemiden birinin rotasını Amerika Birleşik Devletleri'ne çevirdiği Marsilya limanına gitmeden önce Vartan Evian'a gitmek zorundaydı. Bir kolleksiyoncu olan Gabriel de Roqueville belgeleri İstanbul'daki Fransız bir gazeteci üzerinden elde etmişti. Ermeni sorununa sempatisi olduğu için onun belgeleri dikkatle koruyacağından emin olduğu kişilere vereceğini açıklamıştı.

Maro iniş merdivenin en üst basamağında hafif bir baş dönmesi hissiyle durdu. Peron'da, vagon kapısının yakınında duran tren kondüktörü onun inmesine yardım etti.

Vartan endişelendi, "Her şey yolunda mı?" diye sordu.

Maro başını salladı. Uzun tren yolculuğunun son gecesinde her ikisi de gözünü yummamıştı. Viyana'dan beri mücadele ettikleri heyecan İsviçre sınırına vardıklarına sabırsızlığa dönüşmüş ve Alpler boyunca giderken onlarda artan bir sıkıntı yaratmıştı. Maro iki, Vartan dört yıldan beri, Tomas'la yeniden buluşacakları bu anı beklemiş-

lerdi. Şimdi onlar, herhangi bir şanssızlığın, onların özlem dolu arzularının yerine gelmesini engelleyebileceğinden korkuyorlardı.

Vartan bir hamalla pazarlık ederken, Maro peronda bulunan yolculara dağınık bir bakış fırlattı. Sonra yukarıya baktı ve gözü Alpleri aradı. Onun durduğu yerden dağlar görülmüyordu, ama onların çok yakında olduğunu ve ufka bakışı kestiğini biliyordu. Bu dağlar onunla Osmanlı İmparatorluğu arasında bir bariyer oluşturuyordu. Alpler şimdi, tren İstanbul Boğazı'ndan uzaklaştığı oranda onun içinde gelişen güvenlik hissini destekliyordu. Gelecekte artık, gizli polisin bir gün Vartan'ı kaçırabileceği düşüncesi ona acı vermeyecekti. Ona kalsa memleketine, babasını ve annesini gömdüğü bu lekeli toprağa artık asla geri dönmezdi. Tomas ve bundan sonra doğuracağı çocuklar için özgür bir yaşam ve içinde haklarının ayaklar altına alınmadığı, korkusuz bir gelecek kurabilecekleri bir ülke istiyordu.

"Gel."

Vartan'ın sesini duyunca kendine geldi. Vartan kolunu tuttu ve özenle sordu:

"Çok yorgun değil misin?"

"Olaylardan sinirlerim bozuldu."

Kadının yanağını okşadı.

"Her şey iyiye gidecek, göreceksin."

Kadın onun kendisinden daha az sabırsız olduğunu hissetti. Arkasından bir arabayı çeken hamal ilerledi, arı kovanı gibi vızıldayan istasyon salonuna vardılar. Vartan Ermeni Komitesi adına onları karşılaması gereken bir çiftle buluşacakları bir gazete büfesinin yanında durdu. Burada, ona tarif edilenlere benzer bir çift bulunmuyordu.

Hamala, "Dostlarımızı bekliyoruz" diye açıkladı. "Bavullarımızı burada bırakabilirsiniz."

Adam onların söylediklerini yerine getirdi ve yeni müşteriler aradı. Bu gecikme Maro'yu kızdırdı. Vartan ona, telgraf bürosunun yakınındaki bir banka oturmasını önerdi. Bunu reddetti ve büfede asılı duran gazetelerin manşetlerine gözatarak zaman geçirdi. Vartan aynı anda girişi ve perona açılan kapıyı gözetliyordu.

Salon yavaş yavaş boşaldı. Vartan tam onları otele götürecek bir araba tutmaya karar verdiği anda ilişki kuracağı insanlar geldi. Adam tanınmak için işaret yerine geçmek üzere hardal sarısı bir kravat takı-

yordu, kareli kostüm giymiş ve bir demet karanfil taşıyordu. Otuz yaşlarında köşeli bir yüzü olan Suren Zakaryan'ın sakin ama güçlü bir görünümü vardı. Biraz daha genç olan karısı Nazenig, siyah düz saçlarını, güzelliğini bozmayan bir şekilde ayırmıştı.

Vartan "Suren Zakaryan?" diye sordu.

Suren elini uzattı ve "Geç kaldığımız için özür dileriz" dedi. "Bize ekspres doğru ama geliş saati yanlış söylendi."

"Önemli değil, sizi tanıdığıma çok sevindim Bay Zakaryan."

"Ben de Bay Balyan!"

"Makalelerinizi büyük ilgiyle okuduk" diye ekledi genç kadın.

Suren karısını takdim etti ve Vartan aynı şeyi Maro için yaptı. Nazenig karanfil demetini ona verdi ve şunu söyledi:

"Siz ve çocuğunuz için çok sevindik." Maro'nun yüzü aydınlandı.

"Oğlumu gördünüz mü?"

"Biz Evian'daki önemli dökümanları kocanızın alacağını öğrenince ondan haberimiz oldu. Bay Baghramyan'ın yetimevini ziyaret etmekten başka bir şey yapmadık."

Maro genç kadını sorulara boğdu.

"Tomas'la konuştunuz mu? O nasıl? Bizim geleceğimizi biliyor mu?"

Nazenig'in gözleri parladı, iyi haber taşıyan biri olmak onun çok hoşuna gitmişti. Cevap vermeden önce Maro sormaya devam etti:

"Sağlıklı mı?"

"O harika bir oğlan, uzun ve güçlü, neredeyse bir altmış boyunda! O sizdeki atletik yapıya aynen sahip Bay Balyan. Canlı, akıllı, çok güzel gözleri var. Şimdi görmekte olduğum gibi annesinin gözleri."

"Sağlıklı mı?" diye gene sordu Maro.

"Arkasında çok kötü bir zamanı bıraktığı asla farkedilmiyor. Müdürün dediğine göre kapalı ve sessiz bir çocuktu, ama sizin mektubunuzu alınca davranışı değişti. O zamandan beri daha konuşkan ve arkadaşlarıyla severek oynuyor."

Vartan da aynen karısı gibi, Nazenig'in dudaklarına takılıp kalmıştı. Eğer Suren her iki valizi alıp "haydi gidelim" demeseydi, daha uzun süre oğullarının tarifini dinleyebilirlerdi.

Vartan valizlerden birini taşımakta ısrar etti. Bagajları bir taksi-

ye yüklediler. Suren şoföre evin adresini verdi: Rue de l'Athênêe, Numara 74.

"Şimdi sizi bizim eve götürüyoruz. Orada birer yudup içip sakince konuşabiliriz."

Maro Vartan'a hayal kırıklığına uğramış bir bakış attı ve cevap verdi:

"Çok naziksiniz Suren, ama biz hemen yetimevine gitmeyi tercih ederiz."

"Ama Bay Baghramyan sizi öğle yemeğinden sonra bekliyor."

Maro ve Vartan'ın sabırsızlığını çok iyi anlayabilen Nazenig "Onları kendi hallerine bırak". "Senin Bay Balyan'la, dünyanın kaderini elinize alacağınız çok zamanınız olacak."

Suren'in ağzının kenarında bir gülümseme izi göründü.

"Peki! Sizi yetimevine götürelim, bagajlarınızı dönüşte Belmont oteline bırakırız. Otel yanımızda köşede. Şoför Bey, Lausanne caddesine sürünüz."

***

"Tomas, haydi gel, bizim sana takviye olarak ihtiyacımız var, yoksa kaybederiz!.."

Tomas Krikor'a cevap olarak, bugün futbol oynamaya hiç hevesi olmadığını söyledi. Krikor, bugünün bu arkadaşı için ne kadar önemli bir gün olduğunu bildiği için onu daha fazla zorlamadı. Tekrar oyuna döndü, tüm arkadaşları gibi o da Tomas'ı kıskanıyordu. Bu yetimevindeki elli üç çocuktan hangisi her gece anne ve babasına yeniden kavuşma hayalini kurmuyordu ki? Onların nasıl öldüğünü görenler bile.

Tomas, Cenevre çıkışında Lozan caddesi kenarında olan eski erkek okulunun duvarına yaslanmış, okul avlusunda oynanan futbolu takip ederken uzaktan giriş kapısını gözlüyordu. Annesinden ve babasından mektubu alalı neredeyse üç hafta olmuştu, günler onun için o zamandan beri çok uzamıştı. İstanbul'dan ailesinin hareket günü bir telgrafla bildirildikten sonra, Tomas sınıfındaki büyük haritada tren yolunu takibetmiş, Bay Baghramyan'ın yardımlarıyla trenin yol üzerindeki yerini raptiyeyle işaretlemişti. Raptiyeyi bu sabah, Cenevre'yi gösteren bir noktaya sokmuştu.

Tomas arkasında, düzensiz adımları duyunca geri döndü. Gelen

müdür Antranik Baghramyan'dı. Tomas'tan fazla uzun değildi. Kel kafalı şişman biriydi ve eskiden kalma bir bacak yaralanması nedeniyle topallıyordu. Baghramyan oğlana cesaret veren bir bakışla baktı.

"Onlar ancak öğleden sonra gelirler, sabırlı ol."

Sabır! Tomas sabırdan başka bir şey yapmamıştı ki! Ayrıca anne ve babasının doğrudan ona gelecekleri hissine sahipti.

"Bay Baghramyan," diye tereddüt ederek başladı Tomas.

"Evet?"

Tomas sabahın erken saatlerinden beri hazırladığı cümleleri, zaman zaman bu on yaşındaki çocuktan beklenmeyecek bir ciddiyetle söyledi:

"Ben, benim için yaptığınız her şeyden ötürü size teşekkür etmek istiyorum. Size rastlamış olmam benim için bir şanstı. Siz benim ailemi buldunuz, bunu asla unutmayacağım."

Müdür duygulanmıştı, omuzuna vurdu.

"Tomas, eğer bana teşekkür etmek istiyorsan, halkı için uğraşan, onların yanında olan, doğru, içinde Tanrı korkusu taşıyan bir adam olursun."

"Bunu yapacağım."

Müdür gitmek için dönünce Tomas çocuksu bir sesle sordu:

"Babamın beni tekrar tanıyacağına inanıyor musunuz?"

"O seni dört yıl hiç görmedi değil mi? Sanırım."

Antranik Baghramyan ana girişe gitti ve bürosuna geri döndü. Tanrı'ya bu çocuğun mutluluğu için huşu içinde dua etti, böylesi mucizeler yaratmasını diledi. Ecmiyadzin'li, bundan önceki seminerci, öğretmen olmak ve evlenmek için papazlıktan vazgeçmişti. Baghramyan'ın tutuklanmasından sonra karısı ve dört çocuğu 1915 tehcirleri sırasında isyancıların evlerinde çıkardığı bir yangında ölmüşlerdi. Vartan gibi Antranik de hapisten kaçmasını bir Türk arkadaşına borçluydu. O ülkeyi İran üzerinden terketmişti ve o zamandan beri yaşamakta olduğu İsviçre'ye gelmişti.

Çimenlerin üzerinde yüksek sesle kavga eden iki karatavuğun sesinden irkilmiş olan Tomas giriş kapısında duran siyah arabayı farketti. Kalbi durdu. İçinde dört kişi olan bir taksiydi bu. Bir adam ve bir kadın indiler. Tomas önce annesini tanıdı ve saçlarının kesilmiş olduğunu gördü. Sonra bu gelişmiş şekil, bu yüz. Bu babasıydı,

Vartan! Tomas bağırmak için ağzını açtı ama sesi çıkmadı. Bu tablonun bir serap gibi kaybolmasından kısa bir an için korktu. Ama Vartan ve Maro okulun girişine gittiler. O topuklarının altındaki kumun hışırtısını duydu. Anne ve babası tarafından kucaklanmak istediği halde Tomas onlara koşacak durumda değildi. Bunun yerine geri çekildi ve onu görmemeleri için okul binasının köşesine saptı.

Rıza Bey'den kaçtığı için acaba annesi ona hâlâ kızgın mıydı? Bütün bu yıllardan sonra onu hâlâ seviyor muydu? Tomas babasının sevgisinden bir an bile kuşku duymamıştı. Ama onun karşısında nasıl davranması gerektiğini tam bilmiyordu. Annesinin Rıza Bey'le onu aldattığını bildikten sonra nasıl davranırdı? Hiçbir durumda Tomas annesi ile babası arasında arabozuculuk yapmak istemiyordu. O halde her sözünü ölçülü seçmek zorundaydı. Ya babası ona sorarsa? Susmalı mıydı? Yalan mı söylemeliydi? Ah, tüm bunlar karmaşıktı!

Futbol sahasından bağrışmalar yükseldi. Rakip takım bir gol atmıştı. O kararsız duruyordu.

"Tomas! Sana ihtiyacımız var!"

Takımdan oğlanlar taleplerini koro halinde tekrar ettiler. Anne ve babası ona okulun köşesinde rastlarsa onlardan kaçtığını anlayacaklardı. Onu oyunda görmeleri daha iyi olurdu. Tomas sahaya koştu ve kaleci olarak her zamanki yerini aldı. Oyun devam ediyordu. Onun varlığıyla cesaretlenen takım arkadaşları şimdi daha atak oynuyorlardı, kaleye pek çok şut attılar ama gol olmadı. Oyuna konsantre olan Tomas arasıra anne ve babasının gelmek zorunda oldukları yola kaçamak bir bakış atıyordu. Nihayet üç kişi göründü.

Heyecandan ve biraz da vicdan azabından, Maro felç olmuş gibi Baghramyan'la okul binasının yanında duruyordu. Vartan oyun sahasına yalnız gitti. Bir oyuncu Tomas'a bağırdı:

"Dikkat!"

Büyük Toros çalım yaparak yaklaştı. Rakip takımın en iyi oyuncusuydu, şaşırtma hareketlerinde hızlı ve becerikliydi.

"Haydi, Tomas! Tut onu!"

Vartan'ın sesi! Tomas'ın asla unutmadığı bu ses! Babası onu yirmi oğlanın içinde hemen tanımıştı. Tomas cereyana kapılmış gibi savunma zincirini yaran rakip oyuncuya koştu. O gol atılmamalıydı! Toros sol köşeyi hedef aldı. Tomas topa aslan gibi atladı ve

tuttu. Takımının kutlama bağırışları altında kalktı, kollarını açan sevinçle bağıran babasına döndü:

"Aferin! Aferin!"

"Baba!"

Ona doğru koştu. Babası değişmemişti, sadece Tomas'a o kadar uzun görünmedi. Tomas'ın gözleri yaşlarla doldu, babasının yüzünün hatları belirsizleşti. Vartan onu omuzlarından tuttu ve eskiden atının eyerine zahmetsizce kaldırırkenki gibi kaldırdı. Onu kendine bastırdı. Sesi çıkmıyordu.

"Tomas! Tomas! Oğlum!"

Oğlan kollarını babasının boynuna doladı. Tüm vücudu mutluluktan titriyordu.

"Baba! Senin geri geleceğini biliyordum hep."

"Yıllarca seni aradım Tomas."

Daha başka şeyler söyleyecek durumda olmadıkları için bir süre durdular.

Maro biraz uzakta duvara yaslandı, çünkü dizleri çözülmüştü.

Baghramyan "Tanrı her şeye kadirdir" dedi alçak sesle.

Kadın cevap vermedi.

Babası onu tekrar yere bırakınca Tomas cebinden daha bu sabah temizlemiş olduğu gümüş bir kutucuk çıkardı. Mühür!

"Onu Sivas'ta, bürondan aldım."

Vartan kapağını açtı, ismi Ermenice ve Arapça harflerle iki taraflı kazınmış olan mühre dikkatlice dokundu. Kutuyu kapattı ve Tomas'a geri verdi.

"Büyükbaban onu bana ben koleje giderken hediye etmişti. Bu kadar zaman sen sakladın, o artık sana aittir. Onu bir hatıra olarak sakla."

Tomas sevinerek "Teşekkür ederim baba" dedi. Mührü tekrar kısa pantalonunun cebine soktu.

Vartan, oğlunun büyüdüğünü ve iyi geliştiğini şaşırarak tesbit etti. Başlayan ergenlik döneminin ilk işaretleri çocuksu yüz hatlarına yansımıştı. Tomas annesine baktı ve yüzünde kısa bir an için tanımlanması imkansız bir ifade belirdi. Sevinç ve korku karışımı bir şey. Oğlunun kendini nasıl hissettiğini tahmin eden Vartan ona Maro'nun Antep'deki yaşamından haberdar olduğunu göstermeyi önemli saydı. O zaman her şey açık olurdu. Tomas'a eğildi ve güven verdi:

"Rıza Bey Nurhan'ı serbest bırakmadı. Şimdi sen anneni iki kişilik sevmelisin, ona kalan tek çocuk sensin."

Tomas bu sözlere bir ölçüde şaşırmıştı, ama rahatladı, babasına baktı. Üvey kardeşi Nurhan'ın varlığının sırrı ona artık yük olamazdı. Babasının Rıza'dan bir çocuğu olan annesine darılmadığını gördü. Oğlan anne ve babasının kavga edebileceklerinden, birbirlerini sevmeye son vereceklerinden öyle korkmuştu ki! Minnet yüklü bir tavırla ayak parmakları ucuna dikildi ve babasının yanağına bir öpücük kondurdu. Sonra döndü ve hâlâ müdürün yanında duran Maro'ya koştu.

Bütün gücüyle "Anne!" diye bağırdı.

"Tomas! Tomas!"

Kadın hızlı adımlarla ona gitti ve kollarına aldı. Oğlan annesinin beline sarıldı ve başını göğsüne koydu.

"Anne, senden bir daha asla ayrılmayacağım." diye fısıldadı. Sesi ağlamaklı çıktı.

"Canım... Nihayet"

Maro'nun sessiz gözyaşları yanağına düşüyordu. Oğlunu kendinden biraz itti ve başına, yüzüne ve omuzlarına, sanki hayal görmediğinden ve onun gerçekten yanında olduğundan emin olmak istermiş gibi dokundu. Ardından öpücüklere boğdu.

"Seni tekrar bana geri vermesi için Tanrı'ya o kadar çok yalvardım ki!"

"Ben de dua ettim, anne. Ben Büyükanne Azniv ve Armen Amca'ya da dua ettim."

"Onlar Tanrı'nın yanında, seni duydular ve iyiliğin için söz verdiler."

Arka planda sessiz duran Antranik Baghramyan Maro'nun sözlerini başını sallayarak onaylamaktan kendini alamadı. Onun için bu ailenin hikayesi, acıklı ayrılıklardan sonra yeniden kavuşan birçok diğer aileninki gibi, Tanrı'nın şefkatine anlamlı bir kanıttı.

Maro Tomas'ın saklamış olduğu Armen'in denizci şapkasını çantasından çıkardı. Şaşıran oğlan gözlerini açtı ve kaptan şapkasına saldırdı.

"Şapkam! Şapkam!"

Onu giydi.

"Anne, bak oluyor. Bana uyuyor!"

Gerçekte şapka hâlâ çok büyüktü, ama Maro içindeki deriden

şeritleri kağıtla doldurmuştu. Oraya gelmiş olan Vartan karısını ve oğlunu sevgiyle kucakladı. Armen'in şapkasının görüntüsü onda anılar uyandırmıştı. Hemen orada kendini Sivas hapishanesine, darağacında ölmüş olanların isimlerini duvarına kazıdığı yere geri dönmüş hissetti. Sonra Kapadokya'daki yeraltı kilisesinde, küçük Anuş'un ismini kaya duvarına kazırken gördü kendini. Günün birinde tüm bunları anlatmak zorundaydı. Günün birinde, isimleri küçük harflerle ebedileşmiş bu insanların anısına kelimelerden bir anıt oluşturmalıydı. Ama önce hayatta kalanların geleceğini garanti etmek, halkının güçlü bir Ermeni Cumhuriyeti inşasını desteklemek gerekiyordu.

Tomas "Ne düşünüyorsun baba" diye sordu.

Vartan kendini toparladı, diğer üçünün onun dalgın tavrına şaşırdıklarını farketti.

"Ah... geçmişi. Ve Amerika yolculuğunu."

"Bir yolcu gemisi ile gideceğimiz doğru mu baba? Kaptan şapkamı o zaman giyebilecek miyim?"

Vartan "Elbette" diye cevap verdi, oğlunun ensesini okşadı.

Maro'nun bakışı kocasından oğluna, geziniyordu. Sınırsız bir sevinç onun konuşma ihtiyacını yokediyordu. Mutlu gülümsedi.

Antranik Baghramyan "Mutluluğunuz beni çok sevindirdi" dedi. Duygulanmıştı.

Karısının yerine Vartan cevap verdi:

"Bunu biz herşeyden önce size borçluyuz, Bay Antranik."

Ölen karısını ve çocuklarını düşünen Baghramyan konuyu değiştirmeyi tercih etti.

"Suren bana Gabriel de Roqueville'nin size vereceği belgelerden sözetti. Bununla ne yapmayı düşünüyorsunuz?"

"Ben bu belgeleri, Amerikan hükümeti karşısında ve daha sonra da barış görüşmelerinde faydası olacağını umduğumuz bir rapor yayınlamak için Washington'a götüreceğim. Eğer bu belgeler arasında sözü edilen kağıtlar gerçekten varsa, bunlar tehcirler sırasındaki katliamların önceden planlanmış soğukkanlı bir yoketme politikasının sonucu olduğunu ispatlayan kanıtlardır."

Vartan'ın güzel konuşmasından derinden etkilenen Tomas'ın göğsü kabardı. O da iyi konuştuğu halde babası müdürden aşağı kalmıyordu.

"Başarılı olmanızı dilerim!" diye içini çekti Antranik.

Alçakgönüllü Vartan rolünü azalttı.

"Bildiğiniz gibi bu hedefe angaje olan bir ben değilim. Birçok vatandaşımız, başına ne geleceğini hesaplamadan kendini feda ediyor. Ayrıca sizin Roqueville'yi tanıdığınızı duydum. Nasıl bir adamdır?"

"Çok hoşgörülüdür. Bizim hem buradaki, hem yurtdışındaki yetimevlerimiz onun cömertliği sayesinde önem kazanıyor. Bizim davamıza sempati duyuyor, sizin ilgilendiğiniz belgeleri sadece yok olmasınlar diye, ayrıca bana söylendiğine göre büyük paralar ödeyerek satın aldı. Onları size bırakması onun açısından büyük bir manevi fedakarlık anlamına geliyor. Bilmek zorundasınız. Roqueville eski ve nadide yazı parçalarının ateşli bir koleksiyoncusudur."

Vartan "Bu insanı tanıyacağımı hiç ummuyordum" dedi.

"Hayal kırıklığına uğramayacaksınız. Ayrıca o sizin yazılarınızı okudu ve uslubunuzu çok beğeniyor. Size dosyayı kabul etmek kalıyor ve o sizi sabırsızlıkla bekliyor."

Tomas babasının elini tuttu.

"Ben hep senin yanında kalmak istiyorum, baba."

Vartan oğluna orada uzun süre kalmayacağını açıklamak için kelimeler ararken, Baghramyan ekledi:

"Karınızı ve Tomas'ı yanınıza almalısınız. Gabriel de Roqueville'nin Evian-les Bains'teki villası tam bir müzedir. Bahçe Cenevre gölüne uzanan bir dil üzerindedir. Orada manzara bakirdir."

Endişesi uçan Tomas açıkladı:

"Şimdi arkadaşlarımla vedalaşacağım."

Müdür "Onlara şimdi veda edebilirsin" diye cevap verdi. "Ama bizi böyle kolay terkedemezsin! Yarın senin için bir veda partisi veriyoruz."

Maro ve Vartan'a döndü.

"Tomas'la birlikte öğle yemeğine gelmek ister misiniz? Benim tüm genç gözdelerim için bu büyük bir sevinç olurdu. Ayrıca bu onlara cesaret verebilirdi. Ben çocuklara çok düşkün olsam bile onların anne babalarını tekrar bulacağına ve ya en azından bir aile tarafından evlat alınacaklarına çok umut bağlıyorum."

Maro sorarak Vartan'a baktı ve cevap verdi:

"Bu bizim için şereftir Bay Baghramyan." Tomas, oyunun yeni bittiği futbol sahasına koşmadan önce "Size arkadaşlarımı tanıştıracağım" dedi.

Bu akşam Vartan, karısı ve oğlu Belmont otelinin yemek salonunda yediler. Tomas anne ve babasının, onun karşısında yanyana oturmalarında ısrar etti. Böylece o tek bakışla ikisini birden görebilirdi. Buluşmalarının ilk anlarında vahşileşmiş olan duyguları silinmişti, bunu izleyen saatlerde şehri gezerken tadını çıkardı. Şimdi üçünde, dışarıdan yorgunluk gibi görülen bir iç huzuru vardı. Uzun zamandan beri bekledikleri anın şimdi nihayet geldiğine inanmışlardı.

Tomas bıçağı ve çatalı, içinde balık kılçıkları kalan tabağın üzerine bıraktı ve sanki başka bir insanın yaşadıklarıymışcasına, hikayesini sakin, neredeyse hissiz bir sesle anlatmaya başladı.

Rıza Bey'in arazilerinin güneydoğusundaki çöle benzeyen dağlarda gece yolunu kaybetmiş, ertesi sabah yolu yeniden bulmaya çalışmıştı. Atını, uzaktan şaşkınlıkla gördüğü bir deve kervanına sürmüştü. Bu insanlar ne Türkçe, ne de Ermenice konuşuyorlarmış. Tomas onlardan kendisini Antep'e geri götürmelerini istediği halde bunu yapmamışlar. Direnmesine rağmen bir adam onu devesinin arkasına almış. Uzun süre yol gitmişler. Bu arada Tomas diğer hizmetkârlarla birlikte çadır kurmak, hayvanlara bakmak ve adamlara hizmet etmek zorundaymış. Nihayet Tomas'ın polise gitmek için kaçtığı Bağdat'a ulaşmışlar. Ama o, söylediklerinden tek bir kelime anlamayan İngiliz askerlerine gelmiş. Bölük pörçük Fransızcasıyla anlaşmayı deneyince bir tercüman getirten subayın dikkatini çekmiş.

"Kumandan Mc Naught bana cephe hattının ötesinde olduğu için Antep'e geri dönemeyeceğimi söyledi. İyi bir adamdı. Yanağına kadar uzanmış kalın kırmızı bıyıkları vardı ve kareli bir etek giyiyordu! Görev yerinin üzerinde bir oda verdi bana. Ona teşekkür etmek için ayakkabılarını temizledim, üniformalarını fırçaladım."

Maro ve Vartan nefeslerini tutmuş oğullarını dinliyorlardı. Tomas tüm duygusal ayrıntıları bir kenara bıraktığı, doğal ses tonuyla anlattığı halde tüm bu olup bitenin onu ne kadar üzdüğü zaman zaman farkediliyordu. Kendini çabuk toparladı ve apaçık bir gururlanmayla devam etti. Sonuçta o bütün bunları sekiz yaşından bile daha büyük değilken yaşamıştı!

Birkaç hafta sonra kumandan Mc Naught Tomas'ı, arkadaşı olan ve iki ay sonra memleketine döneceğini bildiği bir İsviçreli misyoner çifte teslim etmişti. Böylelikle Tomas papaz Wartburg ve karı-

sıyla Zürich'e gelmiş. Onlar asla gülmeyen katı ama dürüst insanlarmış.

"Her gün saatlerce dua ederdik. Hiçbir kelimesini anlamadığım dualar. Fakat Bayan Wartburg lezzetli pasta yapardı!"

Antranik Baghramyan Tomas'ı, Wartburg'lardayken tanıdı. Oğlan için eğer yaşıtlarıyla birlikte büyür, kendi dilinde ve dininde eğitilirse daha iyi olacağına papazı inandırmakta güçlük çekmedi.

"Bay Baghramyan Rıza Bey'e yazdı, ama asla bir cevap alamadı. Ancak yetimevindeki yemekler papazın yanındaki kadar iyi değildi!"

Tomas kurnazca gülümsedi. Artık bu maceralar, o şimdi anne babasına kavuştuğu için çok uzakta görünüyordu ve hemen hemen önemsizdi. Oysa burada pek çok gece, ümitsizlikten ağlamıştı.

Garson kuzu pirzolayı servis ederken sustular. Sonra Maro köşeli konuştu:

"Yolunda bu kadar çok yardımsever insana rastlamış olman senin için bir şans. Biz de bu dostluğu başkaları için göstermeliyiz."

Vartan "Bu çok doğru" diyerek onayladı. "Ama Tomas'ın çok cesur olduğu da teslim edilmeli."

Oğluna döndü.

"Sen Balyan adını yücelttin oğlum."

Tomas'ın yanaklarına hafif bir kırmızılık geldi. Başka hiçbir söz onu bu kadar sevindirmezdi.

"Ya sen baba, sen Sivas hapishanesinden nasıl kaçtın? Sonra ne yaptın?"

Vartan, annesinin hikayesini zaten bilen Tomas'ın, babasının hikayesini de öğrenmek istediğini anladı. Aksi takdirde ailenin anılarında bir boşluk olurdu. Onun görüşüne göre bu trajik anıları bastırmak bir hata olurdu. Aksine bunlar asla unutulmamalıydı. Vartan bir yudum şarap içti ve samimi bir dostu gibi oğluna dönerek hikayesine başladı.

"Senin altıncı doğum günündeki akşam yemeğinden birkaç saat sonra tutuklandım. Azniv Hanım, Armen ve Araksi'yle birlikte şehirden kaçmak için tüm hazırlıkları yapmıştık..."

Maro onu dikkatle dinliyordu, çünkü şoke eden ayrılıklarından sonra Vartan'ın nasıl bir hayat yaşadığını bilmiyordu. Vartan macerasını anlatırken Maro onun ve kendisinin anılarını içinde birleştirmek için vaktiyle yapmış olduğu şeyi hatırlamaya çalıştı.

***

Eski Marsilya limanında canlı bir trafik vardı. Balıkçı kayıkları tuttukları balıkları pazara götürmek için yanaşıyorlar, alıcı balık tacirleri tarafından çok yüksek sesle selamlanıyorlardı. Seyircilerin gözü önünde şiddetli bir pazarlık başlatıyorlardı. Bulutsuz gökyüzünde güneş doğuyordu.

Tomas önden, başında kaptan şapkası yürüyor, anne ve babası arkasından kolkola geliyordu. Tomas, Vartan'ın ona gemi seyahatinden önce hediye etmiş olduğu dürbünden, üzerinde bir hapishane yükselen İf adasının kayalarını gözlüyordu.

"Orada!" diye bağırdı ve limanın diğer ucundaki bir gemiyi gösterdi. "Bu Amerika'ya giden gemi mi baba?"

"Bana dürbününü ver!"

Vartan geminin beyaz baş kısmına daha dikkatli baktı.

"Etoile du Pêloponnêse. Evet bu o."

"Haydi çabuk gelin!"

Maro oğlunun sabırsızlığına gülümsemek zorunda kaldı.

"Her zaman sabır" dedi. "Gemiye en erken binmeye daha iki saat var."

Ayaklıklı ağır bir cihazı sırtında taşıyan küçük bir adam olan bir fotoğrafçı geldi ve şapkasını çıkardı.

"Affedersiniz bayanlar baylar, sizin seyahat edeceğinizi duydum. Bir anı fotoğrafına ne dersiniz?"

Vartan tereddüt etti.

"Ama bu bizim vaktimize yetişmeyecek."

"Dükkanım küçük sokaktaki köşede, hemen lokalin arkasında" dedi adam ve bir kahvenin vitrinini gösterdi. "Bir saat içinde fotoğrafları alırsınız."

Vartan bununla Maro'yu sevindirebileceğini farkedince kabul etti.

"Önce ikinizden bir resim alalım" diye önerdi kadın. "Böylece ben her iki erkeğime birden hayran olabilirim."

Fotoğrafçı onları, rıhtımın kenarındaki direklerden bir duvarın önünde poz verdirdi. Vartan Gabriel de Roqueville'den teslim aldığı, değerli dosyaların bulunduğu bir çanta taşıyordu. Boş elini dürbünü yukarı kaldıran oğlunun omuzuna koydu.

Vartan, "Hepsi arkamızda duruyor" diye fısıldadı. Tomas neden bahsettiğini görmek için döndü.

"Ne? Orada kimse yok."

"Atalarımız. Babam, büyükbabam... Kendi kültürünü taşıyan sana miras. Sen birçok neslin son halkası oluyorsun. Bu kültürü tanımalı ve onun canlı kalması ve böylece senden sonrakilere geçip yaşaması için onu zenginleştirmelisin."

Tomas doğru anlayıp anlamadığından emin değildi ve bir şey daha sormak istiyordu, ama fotoğrafçı sabırsızdı.

"Lütfen! Artık konuşmayalım, hareket etmeyelim!"

Bir poz çekti. Sonra Maro oğluna ve kocasına katıldı. Vartan çantasını yere koydu, Maro ve Tomas'ı kollarına aldı.

Fotoğrafçı cihazının arkasında heyecanla bağırıyordu:

"Ah, bu güzel, böyle temiz bir aile görmek! Siz mutlaka savaşın sıkıntılarını hiç tanımadınız!"

Maro ve Vartan gülmemek için kendilerini tutmak zorunda kaldılar.

"Artık hareket etmeyin. Dikkat!.. Bu kadar!"

Küçük adam Tomas'ın meraklı bakışları altında aceleyle eşyalarını topladı. Yanında duran oğlana kartını verdi.

"Annene babana söyle, bir saat içinde uğrasınlar."

Vartan dönmüş, kayıkların üzerinde uçuşan martılara dalgın dalgın bakıyordu. Doğuya baktı ve Akdeniz'in diğer ucunda İstanbul'un, arkasında Anadolu'nun ve daha uzakta Ağrı dağı eteklerinde Ermenistan'ın bulunduğunu düşündü. Vartan'ın ne düşündüğünü tahmin eden Maro onun omuzuna yaslandı ve aynı yöne baktı. Orada arkada, bir daha asla hiç göremeyeceği bir çocuk bırakmıştı. Eli kocasının kolunda katılaştı.

Onları düşüncelerinden Tomas kopardı. Batı istikametindeki ufku gösterdi ve kendinden emin açıkladı:

"Yanılıyorsunuz! Amerika orada!"

SONSÖZ

Vartan Balyan ve ailesinin Amerika Birleşik Devletleri'ne seyahatinden sonraki aylarda İstanbul'daki bir mahkeme savaş suçu işleyen ve özellikle Ermeni azınlığı yok etmeye çalışmış olan Osmanlı İmparatorluğu hükümetinin eski üyelerini ölüme mahkum etti. Onlardan çoğu zaten yurtdışına kaçmıştı. Talat Paşa ve birkaç yardımcısı gibi birçok bakan ileriki yıllarda Avrupa'da, ölülerinin intikamını almak isteyen Ermeniler tarafından öldürüldüler.

Müttefikler Yüksek Konseyi 1920 ilkbaharında Amerikan başkanı Woodrow Wilson'a Ermenistan'ın toprak sınırlarını tesbit etme görevini verdi. Ama hiçbir ülke bu yeni devletin güvenliğini askeri olarak savunmaya hazır değildi. Hatta Amerikan Kongresi, Başkanın, Ermenistan'ı manda bölgesi olarak açıklayan bir önergesini reddetti. Wilson buna rağmen eski Ermenistan'ın Rusya bölümü ile Türkiye'nin çoğu Ermeni illerini de kapsaması gereken bir Ermenistan'ın sınırlarını tesbit etmeye çalıştı. Fakat aynı yılın Ağustos ayında Sevr'de imzalanan barış anlaşması şartlarına asla uyulmayacaktı.

Bu zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nda iki hükümet vardı: Biri galip güçlerle birlikte davranan İstanbul'daki, diğeri Osmanlı topraklarından her türlü ayrılmayı reddeden Ankara'daki Mustafa Kemal hükümeti. Eylül 1920'de Lenin'in Kızıl Ordu birlikleri Ermenistan'a saldırdı.

Kafkasya'da kanlı çatışmalar artarken, halkının birliğini temsil eden bir Ermenistan'ın yardımına gelme çağrıları etkisiz kaldı. Bir savaşı arkalarında henüz bırakmış olan ülkeler yeni bir çatışmaya girmekten kaçınıyorlardı. Bunu takibeden Aralık ayında Ermenistan Cumhuriyeti Sovyetler Birliği'ne katıldı. İnsanlık tarihi boyunca Ermenilerin oturduğu bütün bölgeleri kapsayan büyük bir vatan rüyası buna rağmen çökmemeli, Ermenistan'ın çocukları tarafından daha uzun süre yaşatılmalıydı.

Hayal kırıklığına uğramış çok sayıda vatandaşı gibi Vartan Balyan da sonsuza kadar Amerika Birleşik Devletleri'ne yerleşmeye karar verdi. Onu, kuzeni Barkev'le bir ihracat işi kuran kardeşi izledi. Malı mülkü ellerinden alınmış diğer Ermeniler gibi Balyan'lar da Afyonkarahisar ve Sivas'taki el konulan mülkleri için bir tazminat alamadılar.

Vartan sadece babasına sevgisinden dolayı edinmiş olduğu eczacılık mesleğinden vazgeçti, zaman içinde etkili hale gelen, Ermenice çıkardığı bir gazete kurdu. Vatandaşlarından yüzbinlercesi yeryüzüne dağılmışlardı. Bunların ülke sınırları ve okyanus ötesi, birbirleriyle ilişki içinde kalmaları önemliydi. Gazeteyi yöneten Maro üç kız daha dünyaya getirdi, Azniv, Araksi ve Nayiri. Ve bir de, büyükbabasının annesi tarafından Hagop adını alan bir oğlan. İnsanların acılarını dindirmeyi arzu eden Tomas tıp eğitimi aldı.

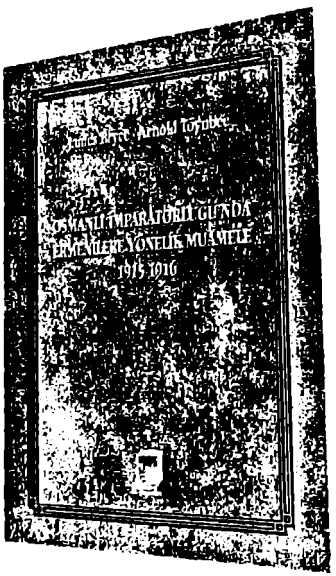
Daha Diran, Aram'la birlikte göç etmeden önce Mesropyan öldü. Diran'ın ağabeyi Amerika Birleşik Devletleri'nde önceden yaşadığı için genç olanı annesi için kendini sorumlu hissetti, babasının matbaasını devraldı. 1923 yılından sonra Mustafa Kemal tarafından Türkiye Cumhuriyeti'nin ilan edilmesiyle birlikte Diran'ın artık eski politik hasımlarından korkacak bir şeyi kalmadı. Yıkıcı faaliyetlerinden vazgeçti ve İstanbul büyük Ermeni cemaatinin saygıdeğer bir üyesi oldu.

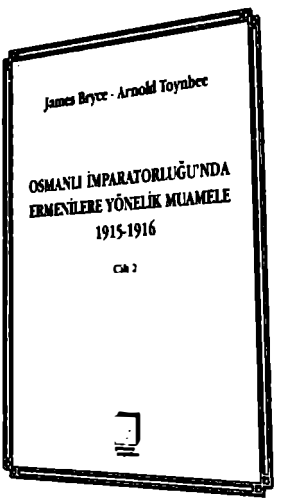
Rıza Bey valilik görevini elinde tutmayı Fransızların İngilizleri çıkarıp bölgenin kontrolünü ellerine aldıkları zamanda bile büyük bir ustalıkla başardı. Ve o Kemalistleri önceden gizlice desteklediği için Cumhuriyetin ilanından endişe duyması gerekmiyordu. Görevinden, arazilerini yönetmek ve huzur içinde yaşamak için vazgeçti.

Babası ve Safiye tarafından üzerine titrenen Nurhan annesiyle ilgili tüm anılarını kaybetti. Bu konudaki tüm soruları cevapsız kaldı ve doğumu çevresinde bir sır olduğu hissiyle yetişti. Ancak sünnet gününde, susmaya söz verdikten sonra Safiye ona annesinin kim olduğunu anlattı. Büyük Hanım ölünce Rıza Bey'in ilk karısı foto albümlerini miras aldı. Nurhan'a, Maro'nun konağa geldiği gün çekilmiş olan bir grup resmini gösterdi ve o böylece nihayet, ona bu hayatı armağan etmiş olan o kadının yüzünü görebildi.

SON

MAVİ KİTAP
TÜRKÇE VE SANSÜRSÜZ

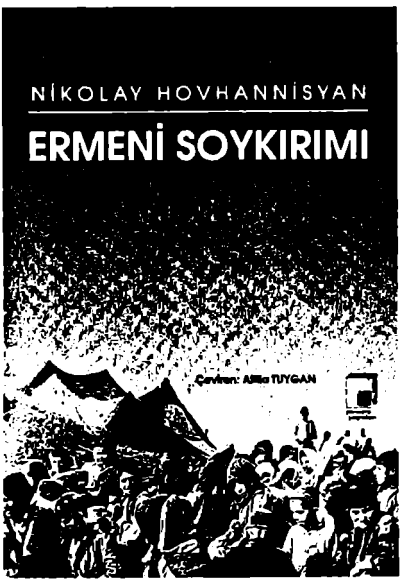
OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA ERMENİLERE YÖNELİK MUAMELE 1915-1916
2 Cilt

1916'daki ilk basımında güvenlik nedeniyle bazı tanık isimleri ve yerleşim yerleri sansürlenen; uluslararası tartışmalarda Ermeni Soykırımı iddialarına kanıt olarak kullanılan **Mavi Kitap,** İngiltere'deki basımından 89 yıl sonra ilk kez **Türkçe** ve **sansürsüz** yayımlandı.

NİKOLAY HOVHANNİSYAN

ERMENİ SOYKIRIMI

ERMENİKIRIM

"Türklerin bugünkü neslinin, biz Ermenilerin felaketimiz olarak nitelediğimiz, Türk resmi görüşünün ise Ermeni Soykırımı olgusunu dahi reddettiği bir sorunla ilgili Ermeni uzmanın da görüşünü tanımasını gerekli buluyorum. Ermenilerin başına gelen bu felaket on yıllarca kendisinden gizli tutulduğundan günümüz Türk toplumunun ezici çoğunluğu ya Ermeni Soykırımından haberdar olmadığı ya da kendisine çok değişik bir şekilde iletildiğinden bunu elzem görüyoruz. Bu nedenle, Türklerin çoğu 'Ermeni Soykırımı' ifadesini ülkelerine, onun saygınlığına ve tarihine karşı bir hakaret olarak kabul ediyor. Fakat ne tür olursa olsun, sırrın sonunda açıklığa kavuşmadığı ve topluma mal olmadığı bir durum tarihte vuku bulmamıştır. Gerçeğin meydana çıkması ise genellikle acılı olur ve onu kabul edebilmek ve ona göre değerlerin yeniden gözden geçirilmesi için toplumsal cesaret gerekir."

Prof. Dr. Nikolay Hovhannisyan

Agop J. Hacikyan • Jean-Yves Soucy

Güneş o yaz hiç doğmadı

Birinci Dünya Savaşı Avrupa'da şiddetlendiği zaman Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Ermeniler için tarihlerinin en karanlık, en acı dönemi başlıyordu.

Trajik tarihi bir arkaplan önünde cereyan eden bir aile destanı.

Agop J. Hacikyan Ermeni asıllı bir yazardır. Göçettikten sonra 1957'ye kadar ABD'de yaşadı, o tarihten sonra da Quebec'de yaşıyor. Profesördür, edebiyat ve dilbilim üzerine yazılmış kitapları vardır. Son zaman yapıtları arasında romanlar, denemeler ve çeviriler vardır.

Jean-Yves Soucy Quebec'de yaşayan bir yazardır. İlk eseri 1976'da yayınlandı. Birçok romanı ve hikâyeleri yayınlanmıştır. Ayrıca televizyon ve radyolar için yazmaktadır.

on-line satış için...
www.kitapyurdu.com

ISBN 975-8460-90-0
9 789758 460908

Kapak Fotografı : Armin T. Wegner

Agop J. Hacikyan
Jean-Yves Soucy

Güneş o yaz hiç doğmadı

Pencere 205